Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar-II

Editörler
Prof. Dr. Behset KARACA
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Doç. Dr. Cemal İYEM

Ankara 2019

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar-II

Editörler
Prof. Dr. Behset KARACA
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Doç. Dr. Cemal İYEM

ISBN:
978-605-7634-68-9

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Sayfa Düzeni / Kapak
Nurhan YALICI

Baskı & Cilt
Berikan Matbaacılık / Gersan-ANKARA
Matbaa Sertifika No: 13642

YAYINEVİ
BERİKAN YAYINEVİ
Kültür Mah. Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6
Çankaya-Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

ÖNSÖZ

Post-endüstriyel dönüşüm sürecinde bireyin toplum içerisindeki hakimiyeti ve konumu sürekli olarak değişmektedir. Bu durum şüphesiz insan gruplarının, toplumların incelenmesini son derece önemli kılmaktadır. İnsan ve topluma ilişkin bilimlerin kümesi olan sosyal bilimler alanında gerçekleşen her ilerleme sosyal bilimler kavramının sürekli bir şekilde genişlemesine ve daha karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır.

Sosyal bilimler alanında meydan gelen değişimler her dönemde kendini yenileyerek farklı disiplinlerin keşfedilmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla bu eserde birçok disiplinler arası çalışmaya yer verilmiş olup, toplumsal yaşamın her noktasındaki bireylerin çalışmaları ve bu çalışmaların farklı boyutlarda incelenerek yeni bakış açıları ile desteklenmesi sağlanmıştır. Yine bu eserde, literatürde sosyal bilimler disiplinin nitelikleri ve temel özellikleri üzerine güç ve karmaşık tartışmaların yerine, daha yalın ve güncel araştırmalara yer verilmiştir.

Bu bağlamda sosyal bilimlerin birçok dalında çeşitli çalışmalar yaparak bilime katkı sağlayan araştırmacıların geçmişten günümüze kadarki süreçte ortaya koydukları ürünlerin yeni bakış açıları ile ele alınması ve kolektif bilginin sağlayacağı birliktelik, bundan sonraki yeni çalışmaların altyapısının oluşumuna fayda sağlayacaktır.

Sosyal bilimlerdeki bu özgün eser, 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; Tarih, Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler; ikinci bölümde Sosyal Yaşamda Sanat, Edebiyat ve Eğitim; üçüncü bölümde ise İktisadi Hayat ana başlıkları yer almaktadır. Tarih Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler bölümünde 9, Sosyal Yaşamda Sanat, Edebiyat ve Eğitim bölümünde 20, İktisadi Hayat bölümünde ise 17 olmak üzere toplamda 46 yazı yer almaktadır.

Çalışma sosyal bilimlerde yeni araştırmalara ve çalışmalara zemin hazırlamak isteyen ve bu alanda çeşitli disiplinler arası bilgilere sahip olup yeni araştırmalar ve eserler ortaya koymak isteyen bilim insanlarına farklı bir bakış açısı sunması yönünden, sosyal bilimler alanında faydalanılabilecek önemli eserlerden biridir.

Prof. Dr. Behset KARACA
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Doç. Dr. Cemal İYEM

İÇİNDEKİLER

A – TARİH, KÜLTÜR VE SOSYAL YAŞAMDAN İZLER
Durmuş Volkan KARABOĞA- Behset KARACA
XVI. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Ruha Sancağı'ndaki Konar-Göçer Teşekküllere Dair Bazı Tespitler 3
Behset KARACA - Kadir KARACAN
Osmanlı Dönemi Eğirdir Kazası Gayrimüslimleri'nin Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu(XV-XIX Yüzyıl) 19
Burcu Gülsevil BELBER
Turistik Destinasyon Bakış Açısıyla, Geçmişten Günümüze Bursa'nın Kültürel ve Turistik Özellikleri 43
İbrahim Yetiş
Bağdat'tan Akka'ya Mirza Hüseyin Ali'nin (Bahaullah) Sürgün Hayatı 59
Mehmet Ali KARAMAN
Fikir Adamlarının Donanma Mecmuasında Yayımlanan İstanbul'da Kültür Hayatı ve Gündelik Yaşam Üzerine Yazıları 73
Neslihan BOLAT BOZASLAN
Zeki Ehiloğlu'nun Hatıralarına Göre Mondros Mütarekesi Hükümlerinin Yemen'de Uygulanışı 85
Selcan ÖZGÖREN
Kaçarlar Döneminde Aga Muhammed Han ve Feth Ali Şah Devrindeki Antlaşmalar ve Edebi Durum 99
Servet AVŞAR
Mareşal Von Der Goltz Paşa'nın Bir Röportajından "Türk Ordusu" ve "Türk Askeri" İle İlgili Düşünceleri 113
Ümmügülsüm CANDEĞER
İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Adana (1900-1905) 133

B – SOSYAL YAŞAMDA SANAT, EDEBİYAT VE EĞİTİM 149
Ali ALGÜL
Haluk Şahin'in *Ağrı'ya Dönüş* Kitabına Göre Ağrı Dağı 151
Ayşe Gül Çıvgın
Yaşamın Onaylanmasını ve Yaşam Sevgisini Temel Alan Bir Yaklaşım Üzerinden Nıetzsche'de İnsan 165
A.Baran DURAL
Raymond Williams'ın Televizyon Teorisi Üzerine 177

Burçin KORKMAZ KAVUKLU- Nuray ÖZEN
Müzik Alanında Üstün Yetenekli Çocukların Özellikleri ve Harika Çocuk İdil Biret 193
Buse KÖMÜRCÜ- Hüseyin KÖKSAL
Sınıfında Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Lise Öğretmenlerinin, Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Varlıklarına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi 203
Duygu AKSOY
Gebelerde Pilates Egzersizlerinin Kaygı Düzeyi Üzerine Etkisinin İncelenmesi 219
Enes Battal KESKİN
Turgut Cansever Düşüncesinde Şehir ve Aile 225
Ersan SARIKAHYA
Huseyin Altayli By Following The "Group D" 235
Esmer HÜSEYNOVA
Bakir Nabiyev'in Bilimsel Araştırmalarında Çeviri Sorunları 255
Esra ÖMEROĞLU- Hanife ÇOBAN
Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeğinin Ortaöğretim On Birinci Sınıf Öğrencileri Düzeyinde Geçerlik Güvenirlik Çalışması 267
Evrim ÇAĞLAYAN
Sanat Yoluyla Öğrenmede Disiplinlerarası Yaklaşımlar 279
H. Feriha AKPINARLI- Özge ÖZTÜRK
Karacabey İlçesi Yenikaraağaç Köyü Çorap ve Patik Motiflerinin Tekstil Yüzey Tasarımında Kullanılması 293
Levent UZUN
Opinions On Task-Based Versus Exam-Based Approaches And Summative Versus Formative Assessment 309
Mehmet Akif SÖZER- Hilal AZILIOĞLU
İlkokul Öğrencilerinin Sınıf Evrim Düzeylerine Göre İkna Edici Metin Yazma Becerilerinin İncelenmesi 325
Mahpeyker YÖNSEL
Sanatın Piyasa Dinamiklerine Muhalif Bir Sanat: Posta Sanatı 337
Mahpeyker YÖNSEL
Sansasyonel Bir Başyapıt: "Aynadaki Venüs" 347
Mehmet ŞANVER- Ahmet Gündüz AKINCI
Mantık ve Etiğin Işığında Din Eğitimine Bakış 359
Nurlanə MƏMMƏDOVA
Mesut Alioğlu ve Karşılaştırmalı Edebiyyat Sorunu 371
Pelin ŞAHİN
1998'den Günümüze Ortaöğretime Geçişte Uygulanan Merkezi Sınav Sisteminin İncelenmesi 379

Yunus Emre Akbana
Lecturers And Students' Views On Students' Failure At An English Prep-Program....395

C – İKTİSADİ HAYAT....417
Cafer Şafak EYEL
4. Endüstri Devrimi Çerçevesinde Akıllı Sistemlerin Üretime ve İnsan Yaşamına Katkıları....419
Cemal İYEM / Emel İSLAMOĞLU
Türkiye'de Çalışma Hayatında Engelliler: ILO 159 Nolu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Sözleşmesi Bağlamında Bir Değerlendirme....433
Deniz ŞİŞMAN – Mehmet ŞİŞMAN
Gelişmekte Olan Ülkeler (Brezilya, Hindisyan Ve Çin Örnekleriyle) ve Bilişim Sektörü....441
Deniz ŞİŞMAN
Bilişim Teknolojileri Sektörü ve Küresel Ekonomideki Yeri....457
Edip ÖRÜCÜ - Cemile ŞEKER
Lider -Üye Etkileşiminin Tükenmişlik Üzerinde Etkisi ve İlişkisi....471
Fatih Çavdar- Havva ARABACI
Vergi İncelemelerinde Vergi Tekniği İnceleme Raporu....487
Filiz ERYILMAZ
Türkiye'de Geleneksel Bankacılığa Bir Alternatif: İslami Bankacılık....497
Hatice Nehrin TUNALI - Kemal PEKÇOŞKUN
Katılım Bankaları İle Geleneksel Bankaların Performans Karşılaştırması: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Panel Veri Analizi....505
Kürşat TOPALOĞLU- Nour KIFO- Ali Osman KUŞAKCI
Profiling Consumers Decision Making Styles: The Case Of Environmental Conscıous Consumers İn Başakşehir, İstanbul....521
Mehmet ERYILMAZ
Örgütsel Öğrenme, Unutma, Dijitalizasyon ve Performans İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi....543
Mehmet ERYILMAZ
Mülteci Girişimcilerin Yatırım Yapacakları Lokasyonları Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma....555
Nida ABDİOĞLU
Sermaye Yapısı ve Sürdürülebilirlik Endeksi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama....561
Muhammed ABDÜLMECİD
Sosyal Medyanın Siyasal İletişim Üzerindeki Etkisi....577

Mustafa Cevdet ALTUNEL - Onur ÇAKIR - Şükrü Fırat ÇİFTÇİ
Kırklareli İli Doğa Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Rekabetçi Konumlandırma Stratejilerinin Belirlenmesi 591
Serpil AYTAÇ- Burcu ÖNGEN BİLİR
Uludağ Üniversitesi Öğrencilerinin Aile İçi Şiddet Deneyimi ve Benlik Saygısı Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi 605
Süleyman UYAR - Yasemin ÖZDEMİR
TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı Uygulama Örneği 631
Yüksel MACİT
Çevre ve İklimin Hukuka Etkisi 647
Dilek CANYURT
Arap Milliyetçilerinin Gerçekleşmeyen Rüyası: Büyük Suriye 665
Osman KÖSE - Osmanlı'dan Cumhuriyete Gelişen Süreçte Hâkimiyet Anlayışı 677

-A-

TARİH, KÜLTÜR VE SOSYAL YAŞAMDAN İZLER

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE RUHA SANCAĞI'NDAKİ KONAR-GÖÇER TEŞEKKÜLLERE DAİR BAZI TESPİTLER

Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Volkan KARABOĞA
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Behset KARACA
Süleyman Demirel Üniversitesi

ÖZ

16. yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'nin önemli sancakları arasında yer alan Ruha (Urfa), çeşitli konar-göçer zümrelerin kesif olarak bulunduğu idari birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgede yaşayan konar-göçer gruplar, Osmanlı Devleti'nin diğer sancak ve kazalarında olduğu gibi, Ruha Sancağı'nda da askeri, demografik ve ekonomik açılardan önemli roller üstlenmişlerdir. Bu bağlamda sancak sınırları içerisinde Dögerni, Berazi, Anterlü, Halitlü, Dinabî ve Bozulus gibi Türkmen aşiret ve cemaatlerin yanı sıra Cemaat-i Benî, Cemaat-i Rebîa, Cemaat-i Kays, Cemaat-i Advan, Cemaat-i Şerife, Cemaat-i El Udeh, Cemaat-i Kapulu Bük gibi Arap aşiretlerinin yaşadığını da tespit etmekteyiz. Söz konusu teşekküller içerisinde bilhassa Türkmen zümreler, Ruha Sancağı'nda askeri bir misyon da üstlenmiş idi. Nitekim aşiret beylerinin idaresinde ve emrinde bulunan cebelüler, konar-göçer Türkmen aşiretlerinden tedarik edilmekte olup, özelde sancağın genelde ise Eyalet'in muhafazasında etkin rol oynadıkları gibi gerçekleştirilecek olan seferlerde de önemli bir askeri güç unsuru oluşturmaktaydılar. Bu derece büyük öneme sahip konar-göçer Türkmen aşiretlerinden sağlanan cebelülerin masraf ve giderleri için ise sancaktaki tımar gelirlerinin belirli bir kısmının tahsis edildiğini görmekteyiz. Diğer taraftan bölgedeki konar-göçer zümrelerden yerleşik hayata geçerek köylerde yaşayanlar olduğu gibi yaşamını göçebe olarak devam ettiren ancak demografik durumu ve vergi gelir kaynakları bazında kayda geçirilen konar-göçer teşekküller de mevcut idi. Bu bildirimizde Ruha Sancağı'nın 1518, 1523 ve 1525 yıllarına ait arşiv verilerinden yola çıkılarak, bölgedeki konar-göçer grupların sosyo-iktisadi ve askeri açıdan öne çıkan özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ruha, Sancak, Konar-Göçer, Aşiret, Tımar, Ekonomi.

Some Findings on Migrant Settler Societies in the Ruha Sanjak in the First Quarter of the 16th Century

ABSTRACT

Ruha (Urfa) being one of the important sanjaks of Diyarbekir Province in the 16th century is the administrative unit where various migrant-settler groups are densely seen. The nomadic groups living in this region played important roles in the Sanjak of Ruha in terms of military, demographic and economic aspects as in other sanjaks and districts of the Ottoman Empire. In this context, it has been found that some Arab tribes such as Jamaat-i Benî, Jamaat-i Rebia, Jamaat-i Kays, Jamaat-i Advan, Jamaat-i Sharif, Jamaat-i El Udeh, Jamaat-i Kapulu Buk had also lived within the borders of the sanjak as well as Turkmen tribes and communities such as Dögerni, Berazi, Anterlü, Halitlü, Dinabî and Bozulus. Among these organizations, especially Turkmen groups undertook a military mission in the Sanjak of Ruha. The cebelüs (armed followers) who were under the ruling and command of the tribal lords, were recruited from migrant-settling Turkmen tribes and they not only played an active role in the protection of the sanjak in particular and the province in general but also they were an important military force body in the potential military expeditions to be carried out. It has been seen that a certain portion of the incomes from timar (grants of lands) collected in the sanjak had been allocated for the costs and expenses of the cebelüs (armed followers) recruited from the nomadic Turkmen tribes having great importance. On the other hand, there were also some societies who went on their lives as nomads but were registered on the basis of demographic status and tax revenue sources as well as some other nomadic groups who adopted a settled life in villages. In this paper, the outstanding socio-economic and military characteristics of the nomadic groups in the region based on the archival data on the Sanjak of Ruha recorded in the years 1518, 1523 and 1525 will be examined.

Keyword: Ruha, Sanjak, Migrant-Settler, Tribe, Grants of Lands, Economy.

Osmanlılar ile Safeviler arasında cereyan eden Dede Kargın Savaşı'ndan sonra Mardin ve Urfa'nın Osmanlı topraklarına katılması neticesinde Ruha, Osmanlı sancağı olarak, 1515 yılında tesis edilen Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır (Turan, 2010:338; Turan, 2012:9-10). Ruha Sancağı, coğrafi konum olarak Orta Fırat bölümünde yer almaktadır. Bugünkü Şanlıurfa ilimiz sınırları içinde kalan sancağın alanı 7.200 km^2'dir. Ruha Sancağı, kuzeyden Fırat nehri ve Siverek Sancağı; batısında Birecik, güneyinde Rakka ve doğusunda Mardin Sancağı (Berriyecik Kazası) yer almaktadır (Turan, 2012:13). Ruha Sanca-

ğı'nda yerleşik durumda yaşayan reaya'nın haricinde konar-göçer hayat tarzını benimsemiş olup aralarında köy ve mezraa'alarda üretimde bulunan topluluklar da bulunmakta idi.

Konar-göçerlerin yerleştikleri yerler genel olarak, yaylak-kışlak mahalleri ile eski iskân merkezleri idi; bu yerlerde kır iskanına giren kom, mezra, ağıl, mandra, yaylak ve divan gibi dağınık yerleşme tiplerini meydana getirmişlerdir. Yaylakta hayvancılık, kışlakta ise basit çiftçilik yapan, aslında yarı yerleşik denebilecek bir hayat yaşayan aşiretler, zamanla parçalara ayrılarak 10-15 hanelik, hatta daha küçük olan aile birlikleri halinde kendilerine uygun gelen yerlerde evler inşa ederek yerleşmişlerdir; ancak, önceleri çadırlarda kalmışlar, daha sonra muhitte bulunan inşa malzemesinden faydalanarak ev inşasına başlamışlardır. Bazı yerlerde, civarlarına kondukları kasaba ve kale harabelerinden de faydalanmışlardır. Böyle olmakla birlikte yerleşik hayata geçtikleri zaman daima oturamamışlar, kışlakta tesis ettikleri meskenlerini yaylak için terk etmişler; bu suretle altışar ay süren iki devreli hayat tarzını bir süre sürdürmüşlerdir (Orhonlu, 1976:273).

1. 1518 YILINDA KONAR-GÖÇER ZÜMRELER

1518 yılında Ruha Sancağı'nda kayıtlı konar-göçer aşiretlerin sayısı 9 olarak tespit edilmiştir. Bunlar: *"Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögerni*[1] *Tâbi Livâ-i Ruha Mîr-i Aşireti Cemaat-i Maksud Beğ"*, *"Cemaat-i Ekrad Aşireti Berazî*[2] *Taalûk-ı Bolad Beğ Mîr-i Aşireti"*, *"Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Bazekî*[3] *Taalluk-ı Hamza Beğ ve Emir Ahmed Beğ"*, "*Cemaat-i Aşireti Bazekî tabi Kara Hızır"*, *"Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Bayezid Beğ Mîr-i Aşiret"*, *"Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Mendullu"*, *"Cemaat-i Ulus-u Anterlü*[4] *Oymak-ı Akkoyunlu Mîr-i Aşireti Şeyh Ahmed"*, *"Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Halitlü*[5] *Taalluk-ı Sultan Beğ Mîr-i Aşireti Esbâk"*, *"Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Dinâbî-i Ulus-u Göçer Taalluk-ı Satı Beğ Mîr-i*

[1] Döğerli (Döğerlü) olarak da kaydedilen bu taifenin Türkmân Ekrâdı'ndan olduğu ve Rakka, Kerkük ve Ruha sancak bölgelerinde bulundukları bilinmektedir. Bkz. Cevdet Türkay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 2012, s.75.

[2] Berazi Aşireti'nin, Urfa'nın haricinde Rakka, Mardin ve Çemişgezek, Erzurum, Malazgird, Arabgir sancaklarında bulundukları bilinmektedir. Türkay, Age, s.62.

[3] Ekrâd Taifesinden olan bu konar-göçer teşekkülün Rakka, Ruha ve Maraş, Erzurum, Kars, Sivas yörelerinde yaşadıkları da bilinmektedir. Türkay, Age, s.57.

[4] Konar-Göçer Türkmân taifesinden olan Anterlü Aşireti, Rakka, Ruha ve Mardin sancaklarında yaşamaktaydılar. Bkz. Türkay, Age, s.53.

[5] Şeytanperest Yezidî Ekrâd zümresinden olan Halitlü cemaatine mensup teşekküller Rakka, Ayıntâb, Aleşkird, Âdilcevaz ve Mut sancaklarında bulundukları bilinmektedir. Bkz. Türkay, Age, s.342.

Aşiret" başlıklarıyla kaydedilmişlerdir. Bu cemaat isimleri arasında geçen "ekrâd" tabirinin, bir etnik köken anlamında değil, göçebe ve yörük kavramlarına karşılık olarak[6], yani konar-göçer yaşam biçimini nitelemek üzere kullanılmıştır (Ünal, 1999:75).

1.1. Nüfus, Toprak ve Vergilendirme Durumları

Konar-göçerler, Ruha Sancağı'nda nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Mezkur sancağın ilk tahrir verilerine göre sancakta mevcut olan konar-göçer teşekküllerin nüfusuna bakıldığında toplam 1141 hane ve 20 mücerred'ten oluştukları bilinmektedir (Tablo 1). Bu nüfusun konar-göçer zümrelere göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 1: 1518 Yılında Ruha Sancağı'nda Konar-Göçer Zümrelerin Nüfus Dağılımı

Aşiret/Cemaat	*H*	*M*
Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögernî tâbi Mîr-i Aşiret Cemaat-i Maksud Beğ	*290*	-
Cemaat-i Ekrad Aşireti Berazî Taalluk-ı Bolad Beğ Mîr-i Aşiret	*167*	-
Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Taalluk-ı Hamza Beğ ve Emir Ahmed Beğ	*337*	
Cemaat-i Aşireti Bazekî Tabî Kara Hızır	*30*	
Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Bayezid Beğ Mîr-i Aşiret	*60*	
Cemaat-i Ulus-ı Anterlü Oymağı Akkoyunlu Mîr-i Aşiret Şeyh Ahmed	*48*	*1*
Cemaat-i Ekrad Aşireti Halitlü Taaluk-ı Sultan Beğ Mîr-i Aşiret	*96*	*2*
Cemaat-i Ekrad Aşireti Dînabî Ulus-ı Göçer Taaluk-ı Satı Beğ Mîr-i Aşiret	*97*	*17*
Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Mendullu Tabî Livâ-i Ruha	*16*	
TOPLAM	***1141***	***20***

Tablo 1'de de görüldüğü üzere 1518 yılında Ruha Sancağı'nda Bazekî Cemaati, 443 hane ile nüfus bakımından diğer konar-göçer zümrelere nazaran çoğunluğu oluşturmaktadır. Bazekî Cemaati'nden sonra nüfusça öne çıkan Dögerni Cemaati ise 290 hane'den müteşekkildir. Diğer taraftan mücerred sayısı yönüyle 17 mücerred ile Dinâbi Cemaati dikkat çekmektedir. 1518 yılın-

[6] Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Belleten*, C.LX/S.227, Ankara 1996, ss.138-146.

daki Ruha Sancağı'nda en az nüfusa sahip cemaat ise 48 hane ile Anterlü Cemaati idi.

Bu dönemde Ruha Sancağı'ndaki aşiret-cemaat kayıtlarında mîr-i aşiret kavramının yer aldığını görmekteyiz. Bu durum bölgedeki bazı aşiret beylerinin imtiyazlı tımarlara sahip olduğunu göstermektedir. Mîr-i aşiretler serbest tımar hükmündedir. Dolayısıyla cürüm ve cinayet resimleri, arûsiye gibi bâd-ı heva grubu vergilerin tasarrufu tamamen bu tımar sahibine aittir. Mîr-i aşiretler aynı zamanda yurdluk-ocaklık sancaklar gibi babadan oğula geçmektedir. Oğul yoksa tımar, mîr-i aşiretin varislerinden birine intikal etmekte, başkasına verilememektedir. Aslında aşiret beyliği tamamen irsi değildir. Gerek aşiret kethüdası ve gerek aşiret beyi, aşiret içerisinde cesareti, mali kudreti ve doğruluğu ile tanmış kimseler arasından seçim yoluyla işbaşına gelmektedir. Ancak başarılı ve aşiretin zabtına kadir şahsiyetlerin mîr-i aşiretliği irsen intikal ettirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim yolsuzluğu ve aşiret zabtında iktidar noksanlığı görülenlerin mîr-i aşiretliğinin elinden alınıp bir başkasına verildiği olmuştur. Mîr-i aşiretler sefer zamanında bağlı oldukları sancakbeyinin sancağı altında seferlere katılmak zorundadırlar. Sefere gitmedikleri takdirde diğer serbest dirlikleri gibi bir yıllık dirlik gelirlerine el konulduğu tahmin edilebilir (Ünal,2006:285). Bu cümleden olmak üzere 1518 yılında Ruha Sancağı'ndaki aşiret-cemaatler içerisinde sipahi olarak kaydedilen aşiret beylerine de rastlamaktayız. Örneğin; Dögerni Aşireti beği olan Maksud Bey bin Şeyh Hamza Bey hem aşiret beyi hem de bir sipahi idi (BOA, TD 64:442). Yine Berazî Aşireti beği olan Bolad Beğ hem mîr-i aşiret hem de sipahi (BOA, TD 64:444), Bazekî Aşireti beği olan Hızır Ağa bin Hüseyin, mîr-i aşiret ve sipahi olarak (BOA, TD 64:448) vazifelendirilmiş idi. Bununla birlikte sipahi olarak kaydedilmeyip sadece mîr-i aşiret olan beyler de mevcut idi. Nitekim "Aşiret-i Bazekî Taallukı Hamza Beğ ve Emir Ahmed Beğ" kaydında hem Emir Ahmed Bey'in hem de Hamza Bey'in mîr-i aşiret olarak kaydedilip ikisinin de ayrı tımar hissesinin bulunduğu bilinmektedir (BOA, TD 64:446-448). Hemen ifade etmeliyiz ki zikredilen aşiret kolunun nüfusça fazla olması, aynı aşirette iki bey'in vazifeli bulunmasında etkin rol oynamıştır.

1518 yılında Ruha Sancağı'ndaki aşiretlerin başında bulunan mîr-i aşiretlerin tımar gelirleri haricinde bir de askeri vazifede bulunmaya elverişli olan kişilere "hisse-i cebelüyân" adıyla tımar tevcihi yapıldığı görülmektedir. Bir zeamet veya tımar sahibinin dirliğinin miktarına göre harp zamanlarında maiyetinde götürmeye mecbur bulunduğu yamaklara cebelü adı verilmekte idi. Zeamet sahipleri ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için, tımar sa-

hipleri tımarlarının kılıç kısmından sonraki her üç bin akçe için bir cebelü götürmek zorunda idiler. Cebelülerin yetiştirilmesi ve her türlü masrafları zeamet veya tımar sahibine aitti. Bunların bir araya gelmesi, seferlerde Türk ordusunun mühim bir kuvvetini teşkil ederdi (Ünal, 2011:140). Dolayısıyla bu önemli uygulamanın Ruha Sancağı'ndaki durumuna baktığımızda, her bir cebelü için 1500 akçe kıymetinde tımarın tahsis edildiğini tespit etmekteyiz. 1518 yılında Ruha Sancağı'nda en fazla cebelü yetiştiren aşiretlerden olarak, ilk sırada 40 cebelü-eşkincü ile Bazeki Aşireti, ikinci sırada ise 23 cebelü-eşkincü ile de Dögerni Aşireti gelmektedir. Anterlü Aşireti ise, sefere en az cebelü yetiştiren aşiret olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: 1518 Yılında Ruha Sancağı'ndaki Aşiret/Cemaat Beylerine Ait Tımar Gelirleri ile Cebelü Hisseleri

Aşiret/Cemaat	Tımar Gelir Toplamı (Akçe)	Hisse-i Mîr-i Aşiret (Akçe)	Hisse-i Cebelüyân (Akçe)	Cebelü/Eşkün Sayısı (nefer)
Aşiret-i Dögerni Mîr-i Aşiret Cemaati Maksud Beğ	42.000	Hisse-i Maksud Bey 7.000	35.000	23
Aşiret-i Berazî Taaluk-ı Bolad Bey Mîr-i Aşiret	37.000	Hisse-i Bolad Bey 12.000	25.000	17
Aşiret-i Bazekî Taalluk-ı Hamza Bey ve Emir Ahmed Bey				
Hamza Bey	30.500	Hisse-i Hamza Bey 9.500	21.000	14
Emir Ahmed Bey	28.500	Hisse-i Emir Ahmed Bey 7.500	21.000	14
Aşiret-i Bazekî Tabi Kara Hızır	9.000	Hisse-i Kara Hızır 4.000	5.000	3
Aşiret-i Bazekî Bayezid Bey Mîr-i Aşiret	13.500	Hisse-i Bayezid Bey 3.000	10.500	7
Ulus-ı Anterlü Oymak-ı Akkoyunlu Şeyh Ahmed Mîr-i Aşiret	17.000	Hisse-i Şeyh Ahmed 6.500	10.500	7
Aşiret-i Halitlü Taalluk-ı Sultan Bey Mîr-i Aşiret	29.000	Hisse-i Sultan Bey 8.000	21.000	14
Aşiret-i Dinabî-i Ulus-ı Göçer Taalluk-ı Satı Bey Mîr-i Aşiret	25.000	Hisse-i Satı 4.000	21.000	14
Aşiret-i Bazekî Mendellu	4.000	1000	3000[7]	2
TOPLAM	**235500**	**62500**	**173000**	**115**

[7] Belgede tımar geliri olarak toplam 4.000 akçe ve 2 eşkün nefer kaydı bulunmaktadır. Her bir cebelü-eşkün'ün tımar hissesinin 1500 akçe kıymetinde olduğu göz önünde bulundurulursa bu aşiretin "cebelü hissesi"nin 3000 akçe olduğu ortaya çıkar. BOA, *TD 64*, s.451.

Bu yıla ait Ruha Sancağı'ndaki konar-göçer aşiretlerin tımar gelirleri toplamının 235.500 akçe olduğu bilinmektedir. Netice olarak bu gelirin %73'ünü Cebelü Hissesi, %27'sini de Mîr-i Aşiret Hissesi oluşturmakta idi (Grafik 1).

Grafik 1: 1518 Yılında Ruha Sancağı'ndaki Konar-Göçer Aşiretlerin Tımar Gelirlerinin Hisse Oranlarına Göre Dağılımı

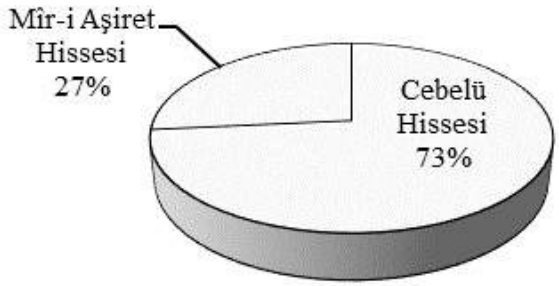

Konar-göçer aşiretlerin tımar gelirlerini, bunların ödemekle yükümlü olduğu vergi ve rüsûm gelirleri ile kendilerine tahsis edilen köy ve mezra'a gelirleri oluşturmaktadır. Bu anlamda her cemaatin üzerine kaydedilen mezra'a ve köyler bulunmakta idi. 1518 yılına ait bu türden köylerin neredeyse tamamı virân" olarak kaydedilmiş olup, cemaatlerin çiftlik sayıları ile toplam hasılları ise şu şekildedir[8]:

- Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögernî Tâbî Livâ-i Ruha Mîr Aşiret Dögernî Cemaat-i Maksud Bey:

1.Karye-i Eliki 5 çiftlik hasıl 1000
2.Karye-i Düdaş 20 çiftlik hasıl 4000
3.Karye-i Irâkî 5 çiftlik hasıl 1000
4.Karye-i Ağılviranı 5 çiftlik 1000
Toplam: 7000

- Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Berazî Taaluk-ı Bolad Mîr Aşiret:

1.Karye-i Kirlü Kurdviranı 25 çiftlik hasıl 5.000
2.Karye-i Yarımca-i Ulya 10 çiftlik hasıl 2500
3.Karye-i Yarımca-i Sufla 10 çiftlik hasıl 2500
4.Karye-i Gökdepe viran 5 çiftlik hasıl 2000
Toplam:12000

- Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Taalluk-ı Hamza Bey ve Emir Ahmed Bey:

[8] Söz konusu olan çiftlik sayıları ve bunların toplam hasılları ile ilgili veriler için bkz. BOA, *TD 64*, s.442-451.

Hamza Bey
1.Karye-i Barankendi 8 çiftlik hasıl 1500
2.Karye-i Hasankendi 10 çiftlik hasıl 2000
3.Karye-i Suyucak 10 çiftlik hasıl 2500
4.Karye-i Şeyh Yalıncak 10 çiftlik hasıl 2000
5.Karye-i Mezra-i Sağman 5 çiftlik hasıl 1000
6.Karye-i Mezra-i Dağlı 5 çiftlik hasıl 1000
Toplam:10000

Emir Ahmed Bey
1.Karye-i Kircik viran 20 çiftlik hasıl 6000
2.Karye-i Koç Ömer viran 8 çiftlik hasıl 1500
Toplam:7500
- *Cemaat-i Aşireti Bazekî Tabi Kara Hızır*
1.Karye-i Daşbasan nâm viran 12 çiftlik hasıl 2500
2.Karye-i Yedikuyu 8 çiftlik hasıl 1500
Toplam:4000
- *Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Bayezid Bey Mîr Aşiret*
1.Karye-i Anam Şems nâm viran 10 çiftlik hasıl 2000
Toplam:2000
- *Cemaat-i Ulus-ı Anterlü Oymak-ı Akkoyunlu Mîr Aşiret Şeyh Ahmed*
1.Karye-i Şemsviranı 12 çiftlik hasıl 2500
2.Karye-i Kadıkendi 10 çiftlik hasıl 2000
3.Karye-i Kızılüyük 10 çiftlik hasıl 2000
Toplam:6500
- *Cemaat-i Ekrad Aşireti Halitlü Taalluk-ı Sultan Bey Mîr Aşiret*

1.Karye-i Şeyh Hatab: 1518 yılında Ruha Sancağı'nda mevcut aşiret ve cemaatler arasında tarımsal üretim ve vergilendirme ile ilgili bilgilerin ayrıntılı verildiği tek köy durumundadır. Köyde 15 hane ve 8 mücerred kaydı bulunmakta olup, köyde meskûn olan cemaat, toplam 14 tam çift ile 1 nîm çift toprak tasarruf etmektedirler. Üretimi yapılan tarım ürünlerinden 3500 kile buğday, 2800 kile arpa ve 77 men[9] pamuk (444,521 kg) üretim gerçekleşmiştir. Mezkur köyün diğer vergi ve resimler ile birlikte toplam hasılı ise 8000 akçe'dir.

- *Cemaat-i Ekrad Aşireti Dinâbî-i Ulus-ı Göçer Taalluk-ı Satı Bey Mîr Aşiret*
1.Karye-i Harsink 10 çiftlik hasıl 2000
2.Karye-i Girni 10 çiftlik hasıl 2000

[9] Men ölçü birimi olarak Harput men'i baz alınmıştır. 1 men=5.773 kg. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.1 (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktay), Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.445.

Toplam:4000
- Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Mendulu
1.Karye-i Mezra-i İkizcekuyu ve diğer 5 çiftlik hasıl 1000
Toplam:1000

Yukarıdaki verilerden hareketle 1518 yılında Ruha Sancağı'ndaki aşiret/cemaatlerin çiftlik dağılımlarına yakından baktığımızda, Bazekî, Berazî, Anterlü ve Dögerni cemaatlerinin üzerlerine en fazla çiftlik kaydedilen cemaatler olduğu görülür (Tablo 3;Grafik 2).

Tablo 3: 1518 Yılında Ruha Sancağı'ndaki Konar Göçer Zümrelerin Çiftlik Sayıları

Cemaat Adı	**Çiftlik Sayısı**
Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögernî	30
Cemaat-i Ekrad Aşireti Berazî	50
Cemaat-i Bazekî	131
Cemaat-i Anterlü	32
Cemaat-i Halitlü	16
Cemaat-i Dinâbî	20
TOPLAM	279

Grafik 2: 1518 Yılında Ruha Sancağı'ndaki Konar Göçer Zümrelerin Çiftlik Oranları

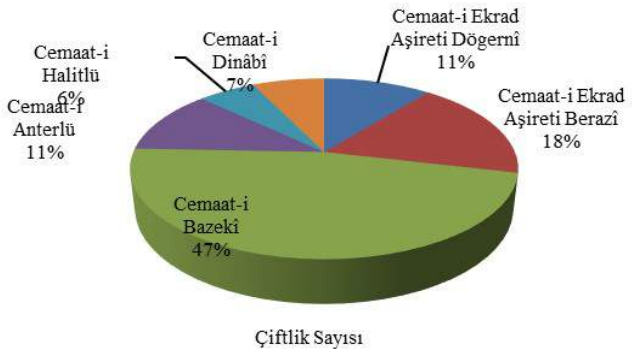

Konar-göçer cemaatlerin ekonomileri büyük oranda küçükbaş hayvancılığa dayanmaktadır. Bilhassa koyun üretimi öne çıkan iktisadi faaliyet koludur. Nitekim 1518 yılında Ruha Sancağı'ndaki konar-göçer zümrelere ait koyun sayılarını, bu teşekküllerden alınan ağnâm resminden hareketle tespit etmemiz mümkündür. Dolayısıyla Bazekî Cemaati, 63.000 adet koyun sayısı ile sancakta öne çıkan zümreyi oluşturmaktadır. Bazeki Cemaati'ni ise, 30.000 rakamı

ile Dögernî Cemaati takip etmektedir. Yine 25.000 koyun ile Berazî Cemaati, 22.000 koyun ile de Dinâbî ve Halitlü cemaatleri öne çıkmaktadır. Anterlü Cemaati ise koyun sayısı en az olan teşekkül durumundadır (Grafik 3).

Grafik 3: 1518 Yılında Konar-Göçer Teşekküllere Ait Koyun Vergisi ve Koyun Miktarları

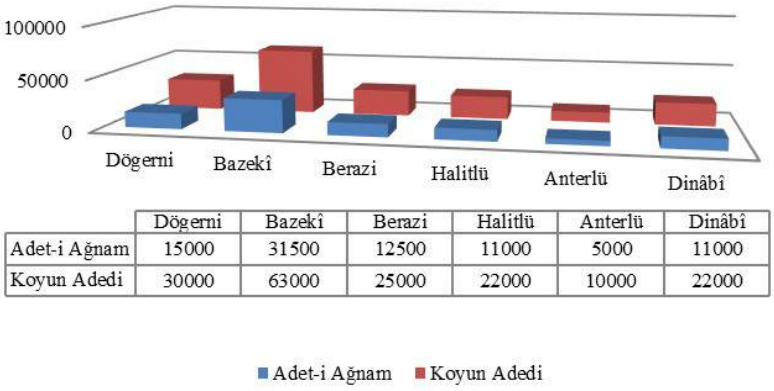

	Dögerni	Bazekî	Berazi	Halitlü	Anterlü	Dinâbî
Adet-i Ağnam	15000	31500	12500	11000	5000	11000
Koyun Adedi	30000	63000	25000	22000	10000	22000

2.1523-1525 YILLARINDA KONAR-GÖÇER ZÜMRELER

1523 yılında Ruha Sancağı'nda kayıtlı konar-göçer aşiretlerin sayısı 7 olup bunlar; Cemaat-i Ekrad Aşireti Dinâbî, Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögernî, Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî, Cemaat-i Ekrad Aşireti Halitlü, Cemaat-i Taife-i Bozulus[10] Etrak ve Ekrad, Cemaat-i Ekrad Aşireti Dinâyî, Cemaat-i Ekrad Aşireti Berâzî'dir. Sancakta bu zikredilen teşekküllerin haricinde Arap cemaatlerinin de mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu söz konusu cemaatlerin sayısı 6 olup, isimleri ise şu şekildedir: Arab-ı Benî Rebîa Kadir Bey ve Musa, Arab-ı Kays tâbi Ubeyse Bey, Arab-ı Advan tâbi Münif, Arab-ı Şerife (Gebran), Arab-ı El Udeh tâbî Şeyh Ahmed, Arab-ı Kapulu Bük'tür.

2.1. Nüfus ve Vergilendirme

Bu yıla ait sancaktaki konar-göçer zümrelerin nüfus durumu incelendiğinde 7 konar-göçer teşekkülün toplamı 2901 hane ve 364 mücerred'tir. San-

[10] "Boz" sıfatı, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konar-göçerlerle ilgili yeni bir idarî yapılanmaya girmiş olabileceğini göstermektedir. Zira Akkoyunlu kaynaklarında Bozulus adına rastlanılmaması, bu adın Osmanlılar tarafından verildiği kanaatini güçlendirmektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, 61-62.

cak'taki Arap cemaatlerin nüfusları ile ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1523'te *Cemaat-i Taife-i Bozulus*, 1544 hane ve 69 mücerred ile mevcut konar-göçer gruplar içerisinde en kalabalık zümreyi oluşturmaktadır. Öyle ki, sancak bazında tüm konar-göçer zümrelerin toplam hane sayılarının %53'ünü Bozulus Cemaati teşkil etmekte idi (Grafik 4). Yine aynı cemaatle ilgili olarak 4 imam, 56 muaf ve 5 sipahi kaydı bulunmaktadır (BOA, TD 998:201). Bozulus Cemaati'nden sonra Ruha Sancağı'nda nüfusça çoğunluğu oluşturan teşekkül Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî olup 535 hane ve 147 mücerred'ten müteşekkildir. Zikredilen cemaatle ilgili olarak ayrıca 2 pir-î fânî, 1 imam, 4 muaf ve 2 sipahizâde kaydı düşülmüştür. Dögerni Cemaati'nin nüfusu da azımsanmayacak derecededir. Nitekim bu cemaatin hane sayısı 391, mücerred sayısı ise 60 idi. Diğer konar-göçer zümrelerin nüfus dağılımları ise şöyledir: Cemaat-i Ekrad Berazi, 191 hane, 38 mücerred, 3 kethüda; Cemaat-i Ekrad Aşiret-i Halitlü, 133 hane, 20 mücerred, 2 pîr-i fânî ve 1 imam; Cemaat-i Ekrad Aşireti Dinâyî 63 hane, 8 mücerred, 1 pîr-i fâni; Cemaat-i Ekrad Aşireti Dinâbî ise 44 hane, 22 mücerred ve 3 müflis olarak kaydedilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: 1523 Yılında Ruha Sancağı'ndaki Konar-Göçer Zümrelerin Demografik Durumu

Cemaat Adı	***Hane***	***Mücerred***	***Müflis***	***Pir-i fani***	***İmam***	***Muaf***	***Sipahizade***	***Sipahi***	***Kethüda***
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i **Dinâbî**	44	22	3						
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i **Dögerni**	391	60		2	2	2			
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i **Bazeki**	535	147		2	1	4	2		
Cemaat-i Ekrad Aşiret-i **Halitlü**	133	20		2	1				
Cemaat-i Taife-i **Bozulus**	1544	69			4	56		5	
Cemaat-i Ekrad **Berazi**	191	38							3
Cemaat-i Ekrad Aşireti **Dinâyi**	63	8		1					
Toplam	**2901**	**364**	**3**	**7**	**8**	**62**	**2**	**5**	**3**

Grafik 4: 1523 Yılında Ruha Sancağı'ndaki Konar-Göçer Zümre Hanelerinin Toplam Konar-Göçer Zümre Hanesi İçerisindeki Oranları

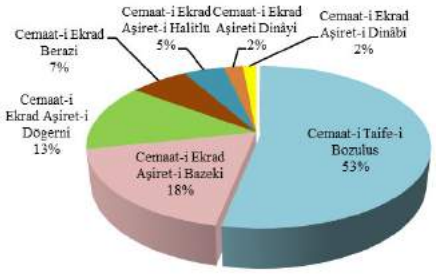

1523 ve 1525 yılına dair kayıtlara göre, Ruha Sancağı'nda mîr-i aşiret sayısının 5 olduğunu tespit etmekteyiz. Bunlar: *Cemaat-i Ekrad Aşireti Berâzi tabi Bolad Bey Mîr-i Aşiret, Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögernî Maksud Bey Mîr-i Aşiret, Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî tabi Hamza Bey Mîr-i Aşiret, Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî tabi Emir Ahmed Mîr-i Aşiret, Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî Mehmed bin Mendelu Mîr-i Aşiret*[11]. Bu yıla ait mîr-i aşiretlerin yetiştirdikleri cebelü asker sayılarında ciddi bir azalma olduğunu tespit etmekteyiz. Mîr-i aşiretler arasındaki cebelü dağılımlarına bakacak olursak Maksud Bey idaresindeki Dögernî Cemaati 17 cebelü yetiştirmekte iken, Bolad Bey'in idaresindeki Berazi Cemaati 12 cebelü yetiştirmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: 1523-1525 Yıllarında Ruha Sancağı'ndaki Aşiret/Cemaat Beylerine Ait Tımar Gelirleri ile Cebelü Hisseleri

Aşiret/Cemaat	Tımar Gelir Toplamı (Akçe)	Hisse-i Mîr-i Aşiret (Akçe)	Hisse-i Cebelüyân (Akçe)	Cebelü/Eşkün Sayısı (nefer)
Cemaat-i Ekrad Aşireti Berazi tabi Bolad Bey	30.000	Hisse-i Bolad Bey 12.000	18.000	12
Cemaat-i Ekrad Aşireti Dögerni tabi Maksud Bey	32.551	Hisse-i Maksud Bey 7.051	25.500	17
Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî tabi Hamza Bey	11.123	Hisse-i Hamza Bey 9.623	1.500	1
Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî tabi Baba Ali veled-i Emir Ahmed	16.000	Hisse-i Baba Ali veled-i Emir Ahmed 7.000	9.000	6
TOPLAM	**89.674**	**35.674**	**54.000**	**36**

[11] Cebelü miktarı belirtilmeyen bu cemaatin beyi Mehmed bin Mendulu, 998 numaralı tahrir defterinde Cemaat-i Ekrad Aşireti Dinây'in bir beyi olarak kaydedilmiş iken, 4735 numaralı Maliyeden Müdevver Defter'de Cemaat-i Ekrad Aşireti Bazekî'nin bir beyi olarak gösterilmiştir. Bkz. BOA, *TTD 998*, s.217 ve BOA, *MAD 4735*, s.43.

Grafik 5: 1523-1525 Yıllarında Ruha Sancağı'ndaki Konar-Göçer Aşiretlerin Tımar Gelirlerinin Dağılımı

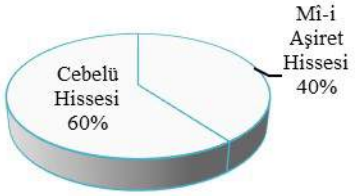

1525 yılında Ruha Sancağı'nda konar-göçer aşiretlerin tımar gelirleri toplamının 89.674 akçe olduğu bilinmektedir. Nitekim bu gelirin % 60'ını Cebelü Hissesi, %40'ını da Mîr-i Aşiret Hissesi oluşturmaktadır (Grafik 5). 1518 ve 1525 yılları arasında mîr-i aşiret hissesinde %57 azalma gerçekleşirken, cebelü hissesinde de %31 azalma görülmektedir (Grafik 6). Dolayısıyla bu durum yetiştirilen cebelü asker sayılarını da etkileyerek, 1518 yılında 115 olan cebelü sayısının 36'ya düşmesine yol açmıştır. Kayıtlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla bunun nedeni 1518 yılına nazaran mîr-i aşiret statüsü verilen cemaat sayısındaki azalma ile mîr aşiret beylerinin tımar gelirlerindeki düşüş gösterilebilir.

Grafik 6: 1518-1525 Yılları Arasında Mîr-i Aşiret Hisseleri ile Cebelü Hisselerinin Dağılımı

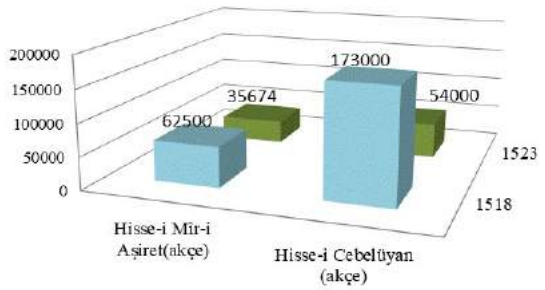

	Hisse-i Mîr-i Aşiret(akçe)	Hisse-i Cebelüyan (akçe)
1518	62500	173000
1523	35674	54000

1525 yılına ait verilere göre (BOA, MAD 4735: 6-43), Ruha Sancağı'ndaki adet-i ağnam gelirleri ile buna bağlı olarak cemaatlerin sahip oldukları koyun sayılarını tespit etmemiz mümkündür. Bu cümleden olarak 1523/1525 yıllarında en fazla koyun sayısına sahip cemaatlerin Bazeki Cemaati ile Halitlü Cemaati olduğu ifade edilebilir. Ancak 1523'te Bozulus taifesine ait olan vergi

kalemleri içerisinde "adet-i zekat- ı ağnam" adıyla bu cemaatten koyun resmi alındığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu yıla ait Bozulus Cemaati'nin "adet-i zekat-ı ağnam" vergisi 128.745 akçe'dir. Bu gelir rakamını, iki koyuna bir akçe hesabı ile işlem yaptığımızda koyun sayısı olarak 257.490 rakamını verir. Bazekî Cemaati'nin sahip olduğu koyun sayısı 17068 iken, Halitlü Cemaati'nin 8100, Dögerni Cemaati'nin 4350, Dinâbi Cemaati'nin 1434'tür (Grafik 7).

Grafik 7: 1525 Yılı Verilerine Göre Konar-Göçer Zümrelerin Ruha Sancağı'ndaki
Ganem Sayılarının Dağılımı

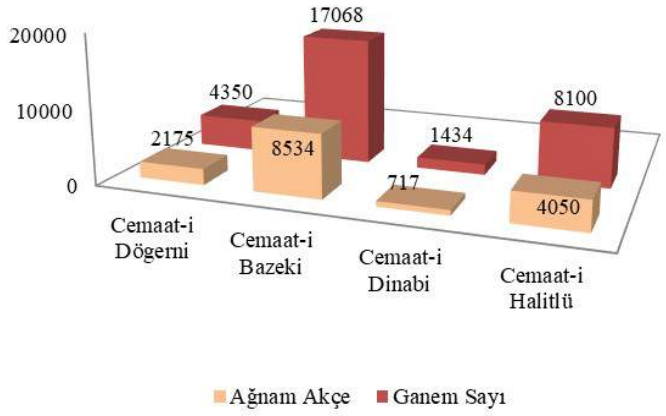

Sonuç

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Ruha Sancağı'ndaki konar-göçer zümrelerin hem demografik olarak hem de iktisâdi bağlamda önemli izleri görülmektedir. 1518 yılında Bazekî Cemaati, 1523 yılında ise Bozulus Cemaati sahip oldukları hane miktarları yönüyle dikkat çeken teşekküllerdir. 1523 yılından itibaren Ruha Sancağı'na güney cenahtan Arap aşiretlerinin geldiğini ve bunların bazı mezralarda zirâi üretim gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Şeytanperest Yezidi olarak bilinen Halitlü Cemaati'nin hane miktarı, 1518 yılında Anterlü Cemaati'nden; 1523 yılında ise Dinâbi ve Dinâyi cemaatlerinden oldukça fazladır. 1523-1525 yıllarında sancak sınırları içerisinde görülen Dinâyi Cemaatine 1518 yılında rastlanmazken, 1518'de 48 hane olarak kaydedilen Anterlü Cemaati ise 1523-1525 yıllarına ait defter kayıtlarında görülememektedir. Yine konar-göçer aşiretlerden tedarik edilen ve aşiret beylerinin idaresinde ve emrinde bulunan cebelüler de önemli bir askeri güç unsuru oluşturmaktaydılar.

1518 yılında sancaktaki cebelü sayısı 115 olarak kaydedilmişken, bu sayı 1523-1525 yıllarında 36'ya kadar gerilemiştir. İlk tahrirde cebelü sayısının oldukça yüksek olmasının nedeni, bölgenin Osmanlı idaresine henüz yeni geçmiş olması dolayısıyla sancaktaki güvenlik ve asayişin sağlanması noktasında atlı askere duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

KAYNAKÇA

BOA, TD 64.

BOA, TD 998.

BOA, MAD 4735.

GÜNDÜZ, T.(2016). Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

HALAÇOĞLU, Y.(1996). "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme",Belleten, C.LX/S.227, ss.138-146.

İNALCIK, H.(2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.1 (1300-1600), (Çev.) BERKTAY, H., Eren Yayıncılık, İstanbul.

ORHONLU, C.(1976). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, Ankara, ss.269-288.

TURAN, A.N.(2012). XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı, TTK, Ankara.

TURAN, A.N.(2010). "Şanlıurfa", TDVİA, C.38, ss.336-341.

TÜRKAY, C.(2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul.

ÜNAL, M.A.(1999). XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, TTK,Ankara.

ÜNAL, M.A.(2006). "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları", s.281-297, (Ed.) ÖZCOŞAR, İ. ve GÜNEŞ, H.H., I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul.

ÜNAL, M.A.(2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul.

OSMANLI DÖNEMİ EĞİRDİR KAZASI GAYRİMÜSLİMLERİ'NİN DEMOGRAFİK, SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU(XV-XIX YÜZYIL)

Prof.Dr. Behset KARACA
Süleyman Demirel Üniversitesi

Kadir KARACAN
Süleyman Demirel Üniversitesi

ÖZ: Günümüzde Isparta ilinin şirin bir kazası olan Eğirdir, ilkçağlardan bu yana önemli yerleşme yerlerinden birisidir. Eğirdir Gölü'nün güney sahilinde konumlanmış, göl içerisine kadar uzanan kalesi ve birbirinin devamı olan iki adet adasıyla korunması kolay müstahkem şehirlerdendir. Bu özelliğinden dolayı Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde öne çıkan güzel şehirlerdendir. Şehir dokusu Roma ve Bizans döneminde kale içinde Türk döneminde ise kale dışında gelişmiştir. Şehir Selçuklulardan itibaren mühim yerleşimlerden birisi olmuştur. Konya'dan Antalya'ya ulaşan kervan yolu üzerindedir. Şehirdeki birçok yapı Türkiye Selçukluları döneminde yapılmış, şehrin sosyal ve kültürel yapısı Hamitoğulları döneminde ise zirveye ulaşmıştır. Beyliğin merkezi Uluborlu'dan buraya getirilerek şehir daha fazla gelişme göstermiştir. Osmanlı dönemi tahrir, vakıf ve nüfus defterleri kayıtlarından anlaşıldığına göre; bölgenin Türkler tarafından alınmasından sonra, bölgede yerleşik vaziyette bulunan yerli gayrimüslim halk Eğirdir kazası dâhilinde, Bizans döneminde de yerleşim yeri olarak geçen belli (Eğirdir - Akriteia, Nisoi - Nis Adası, Ağros - Agrai, Findos - Bindaia) merkezlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İşte bu çalışmamızda Eğirdir kazası gayrimüslimlerinin demografik, sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda esas olarak XV. ve XVI. yüzyıl tapu tahrir ve vakıf, XIX. yüzyıl nüfus defterleri ile salnamelerde geçen bilgiler değerlendirilecektir. Ayrıca Bölgeye gelen ve geçen seyyahların eser ve notları ile konumuzla ilgili yapılmış olan çalışmalardan da yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğirdir, Gayrimüslim, Hamid, Rum.

Demographic, Sosyal And Economic Situation Of Non-Müslims Of Eğirdir In The Ottoman Period

ABSTRACK: Today, Eğirdir is a charming district of Isparta province and has been one of the most important settlements since ancient times. Located on the southern shore of Lake Egirdir, it is one of the fortified cities that are easy to protect with its fortress that extends into the lake and two islands that follow each other. Because of this feature, Rome, Byzantine, Seljuk, Principalities and the Ottoman period is one of the beautiful cities. The city texture was developed inside the castle during the Roman and Byzantine periods and outside the castle during the Turkish period. It has been one of the important settlements since the Seljuks. It is on the caravan road from Konya to Antalya. Many buildings in the city built during the Seljuks in Turkey, during Hamitoğulları social and cultural structure of the city has reached the summit. The center of the principality was brought here from Uluborlu and the city developed more. It is understood from the records of the Ottoman period, registers, foundations and population registers; After the acquisition of the region by the Turks, the local non-Muslim people who resided in the region continued to live in certain centers (Egirdir - Akriteia, Nisoi - Nis Island, Agros - Agrai, Findos - Bindaia), which were also settled in the Byzantine period. In this study, we will try to reveal the demographic, social and economic status of non-Muslims of Eğirdir. In this context, XV. and XVI. century Tapu Tahrir and foundation (Vakıf), XIX. The information in the XIX. century population registers and salnames will be evaluated. In addition, the works and notes of the travelers coming to the Region and passing by and the studies about our subject will be utilized.

Key Words: Eğirdir, non-Müslims, Hamid, Greek

1.Giriş

Selçuklu ve Hamidoğlu Beyliği dönemlerinde önemli bir merkez olan Eğirdir, Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra da bu özelliğini devam ettirmiştir. Bölge ile ilgili II. Murad ve Fatih döneminde tutulmuş 1470 yılı öncesine ait tapu tahrir ve vakıf kayıtlarının var olduğu bilinmesine rağmen Osmanlı Arşivinde mevcut olan en eski tarihli (1478) TT 30 numaralı tapu tahrir ve MAD.d. 18009 numaralı vakıf defteridir. Bu defterlere göre Eğirdir Kazası Hamid sancağının en geniş kazasıdır. Eğirdir kazasının nefsi günümüzdeki Eğirdir'dir. Kazanın kapsadığı alan içerisinde Ağros, Anamos, Yuva ve Kartas nahiye bölgeleri de bulunmaktadır. Ağros nahiyesi günümüzdeki Atabey, Anamos nahiyesi Aksu, Yuva ve Kartas nahiyeleri Sütçüler kazasına tekabül etmekte

olup kapsadığı alanlar da aşağı yukarı aynıdır (Harita 1 ve Tablo 1). Hatta bu sınırlar dışında kalan Eğirdir Gölü'nün kuzey bölümü olan Hoyran Gölü'nün kuzey ve doğu sınırlarına yakın yerlerde yaşayan yarı meskûn Yörük cemaatleri Eğirdir kazası altında kaydedilmişlerdir.

Bu durumun 16. yüzyıl son çeyreğine değin devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Eğirdir kazasının etki alanında bulunan Hoyran Gölü'nün doğu ve kuzeyindeki Yörük cemaatleri 1501, 1523 ve 1530 tarihlerinde de Eğirdir kazası dahilinde cemaat veya karye olarak kaydedilmişlerdir. Herhalde cemaatlerin büyük çoğunluğunun meskûn olmaları dolayısıyla adı geçen yerlerin 1568 tahririnde Hoyran adı altında yeni bir kazaya dönüştürüldüğünü görüyoruz. Yine aynı tahrirde, önceki tahrirlerde Eğirdir'e bağlı nahiye olarak görülen Yuva ve Kartas (Kartoz) nahiyeleri müstakil olarak Hamid livasına bağlanmıştır. Buna karşılık 1568 tahririnden önceki tahrirlerde Eğirdir'e bağlı olan Anamas nahiyesine bağlı olan yerler ise 1568 tahririnde Eğirdir'e bağlı olarak sayılmıştır. Ağros nahiyesi de defter fihristinde yer almamasına rağmen yine Eğirdir'in bir nahiyesi olarak yazılmıştır (BOA, TT.d.1089:2).

1568 yılından sonra bölgede bu tarihten önce yapılmış olan tahrirler gibi tahrir yapılıp yapılmadığı, tahrirler yapılmış olsa bile TT 30, 994, 121, 438 ve TT 1098 (TKGMA, TT 51) gibi defterlerin bulunmadığı kabul edilmektedir. Sadece tımar ile ilgili muamelelerin yer aldığı tımar tevcih ve yoklama (ruznamçe) defterleri 1836 yılına değin tutulmaya devam etmiştir (Yıldırım vd., 2000:175). Bunun yanı sıra tahrir ile ilgili bazı değişiklikler en son tarihli (1568) tapu tahrir defteri olan TT 51 üzerine notlar ve visaleler şeklinde eklenmiştir. Buradan da bu defterin son zamanlara kadar (1830-31 nüfus ve 1840-45 yılı temettüat tahrirleri) müracaat edilen bir defter olduğu anlaşılmaktadır.

Kemal Ünal, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserine dayanarak 17. asırda Eğirdir, Ağros ve Pavlu (Yuva ve Kartas)'yu Hamid sancağının 20 kazası içinde saymıştır (Ünal, 1939:913). Yine 1830-31 tarihli Nüfus Defterlerindeki kayıtlara göre Eğirdir, Ağros ve Pavlu Hamid Sancağının 20 kazası içerisinde yer almaktadır (BOA, NFS.d.3234:2,3; NFS.d.3273:1-12; NFS.d.3274:1-6). 1867 Vilayet Nizamnamesine bağlı olarak Pavlu ve Agros kazaları 1868 yılından itibaren Eğirdir kazasına bağlı nahiye olarak gözükmektedir (KVS, 1285:58-63). Netice olarak hem sancağın hem de Eğirdir kaza bölgesinin sınırları 15. asırdan 19. asrın sonlarına kadar geçen sürede pek değişiklik göstermemiştir. Ancak yönetim birimleri bir takım değişimlere uğramıştır. Bazı yerler defterin

birinde nahiye, diğerinde kaza olarak kaydedilmiştir. Ya da aynı defterde iki farklı ifadeye de rastlamak mümkündür (Karaca ve Karacan, 2019: 75-78).

Biz bu çalışmamızda Eğirdir kazasının 15. asrın son çeyreğindeki kayıtlarda belirtilen sınırlarını esas alıp, bu sınırlar dahilinde kaydedilen ve yaşayan gayrimüslimlerin nüfus, sosyal ve ekonomik durumlarını ortaya koymaya çalışacağız. Kaynak olarak da tapu tahrir (TT 30, TT 994, TT 121, TT 438, TT.d.1089-TT 51), vakıf (MAD.d. 3331, 18009), nüfus (NFS.d.3242, 3276), temettüat (ML.VRD.TMT.d. 9934) ve salnameler kullanılmıştır. Ayrıca Bölgeye gelen yabancı seyyahların eser ve notları ile konumuzla ilgili yapılmış olan çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Tablo 1. Eğirdir Kaza Bölgesi İdari Birimler (1478-1830)

TT. 30 1478	**TT. 994 1501**	**TT.121-438 1523-1530**	**TK.51 1568**	**NFS.d.3234 1830**
Eğirdir (kz.)	Eğirdir (kz.)	Eğirdir (kz.)	Eğirdir (kz.)	Eğirdir (kz)
Anamos (nh.)	Anamos (nh.)	Anamas(nh.)	Anamas (nh)	
Ağras (nh.)	Ağras (nh.)	Ağras (nh.)	Ağras (nh)	Ağras (kz)
Yuva (nh.)	Yuva (nh.)	Yuva (nh.)	Yuva (nh)	Pavlu (kz)
Kartas (nh.)	Kartas (nh.)	Kartas (nh.)	Kartas (nh)	

Harita 1. Eğirdir Kazası'nın 1478 Sınırları

2. Eğirdir Kazasında Gayrimüslimlerin Bulunduğu Yerler, Nüfusları ve Nüfus Karşılaştırmaları

Tapu tahrir ve vakıf defterlerindeki kayıtlar, gayrimüslimlerin bölgenin 1204 yılında Türkler tarafından alınmasından sonra da meskûn oldukları ve bazı yerlerde yaşamaya devam ettiklerine işaret etmektedir. Şöyle ki; Ağros'da bulunan ve Sultan Alaeddin Keykubad döneminde, 1224 yılında Mübarizeddin Ertokuş tarafından inşa ettirilen medresenin vakıf gelirleri arasında Ağros'a tabi Gebran Mahallesinde meskûn gayrimüslimler bulunmaktadır (BOA, MAD.d.18009:5; Karaca, 2014:63). Yine Eğirdir merkezinde bulunan, esas olarak Selçuklu yapısı olan ve Hamidoğlu Hızır Bey tarafından genişletilerek onarılan Eğirdir Hızır Bey/Ulu Camii'nin hizmet işlerinde eski zamanlardan beri çalışan ve Eğirdir'de yerleşik, vergiden muaf olan gayrimüslimler kaydedilmiştir (BOA, TT 30:302; Karaca, 2016:1455). [1]

Gayrimüslimlerin Osmanlı döneminde meskûn oldukları yerleri ve miktarlarını arşivde mevcut olan belgelerden öğrenebiliyoruz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, bölge ile ilgili mevcut olan en eski tapu tahrir ve vakıf defterlerinde gayrimüslimlerin hane ve nefer sayıları ile meskûn oldukları yerler verilmiştir. Baş tarafı eksik olan Fatih dönemine ait vakıf defterindeki bilgilere göre; Atabey Medresesi Vakfı'na kayıtlı, Ağros Gebran mahallesinde meskûn 115 nefer bulunmaktadır (MAD.d.18009:5). 1478 tarihli tapu tahrir defterinde ise Nefs-i Eğirdir'de 4, Nefs-i Eğirdir Zımmiyan mahallesinde 22, Nis Adası Zımmiyan mahallesinde 54 ve Bedre karyesi Zımmiyan mahallesinde 19 nefer tespit edilmiştir (TT 30:301-304).

Her iki defterin de 1501 tarihli olduğu tapu tahrir ve vakıf defterlerini incelediğimizde; 3331 numaralı vakıf defterinde, bir önceki eksik olan 18009 numaralı vakıf defterinde yer almayan Nefs-i Eğirdir'de bulunan Şeyh Murad Hankahı Vakfı'na kayıtlı Nis adasında ikamet eden 8 nefer ile Bursa livasında bulunan İsa Bey b. Beyazıd Paşa İmareti ve Medresesi Vakfı'na kayıtlı, Findos karyesi Zımmiyan Mahallesi'nde ikamet eden 18 nefer bulunmaktadır. Bir önceki vakıf defterinde Atabey Medresesi Vakfı'nda kayıtlı gayrimüslimler 65 hane olarak gözükmektedir. İkamet ettikleri mahalle ismi de Gebran yerine Zımmiyan olarak yazılmıştır (BOA, MAD.d. 3331:9-11, 114, 133; Karaca 2014: 96, 97, 165, 166, 180). 994 numaralı tapu tahrir defterinde ise Nis Zımmiyan mahallesinde 60 hane, nefs-i Eğirdir'de 5 hane ve Bedre karyesi Gebran mahallesinde 20 hane kaydedilmiştir (BOA, TT 994:17-20).

[1] "Vakf-ı Zımmiyan ki Nefs-i Eğirdir'de olan Camiye Kadimü'l-eyyamdan hizmet edüb bu evler imiş ve karin görürlermiş haraç ve gayr-i rüsum ve avarız virü gelmemişler deyu Eğirdür şehrinin vasi-i şerihi şehadet ettiler".

1523 tarihli 121 numaralı tapu tahrir defterindeki bilgilere göre Eğirdir Nis Adası Zımmiyan Mahallesi'nde ikamet eden 51 hane, 61 nefer, yine nefs-i Eğirdir'de Zımmiyan Mahallesi'nde ikamet eden 5 hane, nefs-i Ağros Zımmiyan Mahallesinde ikamet eden 19 hane, 19 nefer ve Bedre karyesi Zımmiyan Mahallesinde ikamet eden 27 nefer gayrimüslim bulunmaktadır (BOA, TT 121:336, 337). Bunlara ilaveten vakıf kayıtlarının da yer aldığı 438 numaralı defterde nefs-i Eğirdir'de bulunan Şeyh Murad Hankahı Vakfı'na kayıtlı Nis adasında ikamet eden 6 hane, 8 nefer, Bursa livasında bulunan İsa Bey b. Beyazıd Paşa İmareti ve Medresesi Vakfı'na kayıtlı Findos karyesi Zımmiyan Mahallesi'nde ikamet eden 12 hane, 12 nefer ile Ağros'da bulunan Atabey Medresesi Vakfı'na kayıtlı Ağros Zımmiyan mahallesinde oturan 40 hane, 50 nefer gayrimüslim kaydı yer almaktadır (BOA, TT 438:295, 304, 305, 307; Karaca, 2014:97, 166, 180).

II. Selim dönemi tahrirlerini ihtiva eden 1568 tarihli tapu tahrir ve 1571 tarihli vakıf defterlerindeki kayıtları da şöyle sıralayabiliriz. 1089 numaralı tapu tahrir defterinde Nis Adası Zımmiyan Mahallesinde 40 hane, 57 nefer, nefs-i Eğirdir Zımmiyan Mahallesinde 5 hane, 8 nefer ve Ağros Zımmiyan Mahallesinde 7 hane, 16 nefer gayrimüslim kaydedilmiştir (BOA, TT 1089:206, 215a). 566 numaralı vakıf defterinde eskiden beri Bursa'da bulunan İsa Bey b. Beyazıd Paşa İmaret ve Medrese vakfına ait olan Findos karyesi Zımmiyan Mahalesi'nde oturan gayrimüslimler, yine aynı vakfa yazılmakla beraber Kaza-i Isparta'da oldukları (Zımmiyan-ı der kaza-i Isparta) belirtilmiştir. Aynı defterde Ağros Medresesi Vakfı'na kayıtlı Ağros Zımmiyan Mahallesi'nde oturan 39 nefer ve Şeyh Murad Hankahı Vakfında kayıtlı Nis Adası Zımmiyan Mahallesi'nde ikamet eden 7 nefer gayrimüslim bulunmaktadır (TKGMA, TT 566:52a-53b, 59b, 65a).

19. yüzyıl kayıtlarına bakıldığında 1830 tarihli 3242 numaralı nüfus defterinde Eğirdir Nis Adası Rum Mahallesi'nde 228 nefer, 1847 tarihli 3276 numaralı nüfus icmal defterinde Eğirdir kazasında 227 nefer gayrimüslim reaya kaydedildiğini görmekteyiz (NFS.d 3242:32-37; NFS.d 3276:5). Yine 1879 tarihli Konya Vilayet Salnamesinde Eğirdir Kazasında 683 gayrimüslim Rum nüfusun bulunduğu belirtilmiştir (KVS, 1296:100-110, 123-130).

Yukarıda ayrıntılarıyla verilmiş olan defter kayıtlarından, Gayrimüslimler defterlere 15 ve 16. yüzyıllarda Gebran ve Zımmi/Zımmiyan, 19. yüzyılda ise Reaya, Rum/Rumiyan, Ermeni/Ermeniyân olarak kaydedilmiştir. Gayrimüslimler genellikle de Müslümanlarla aynı karye, kasaba ve şehirde bulunsalar bile kendilerine ait olan mahallerde ikamet etmişlerdir. İkamet ettikleri

mahalle ismi de buna göre adlandırılmış ve kaydedilmiştir. Yine kayıtlardan anlaşıldığına göre Eğirdir kazası gayrimüslimleri Eğirdir şehri, Ağros kasabası ile Findos ve Bedre karyeleri olmak üzere 4 yerde kendi mahallelerinde oturmaktadırlar (Harita 2).

Harita 2. Eğirdir Kazası Gayrimüslimlerin Yaşadığı Yerler (15- 16. Asır)

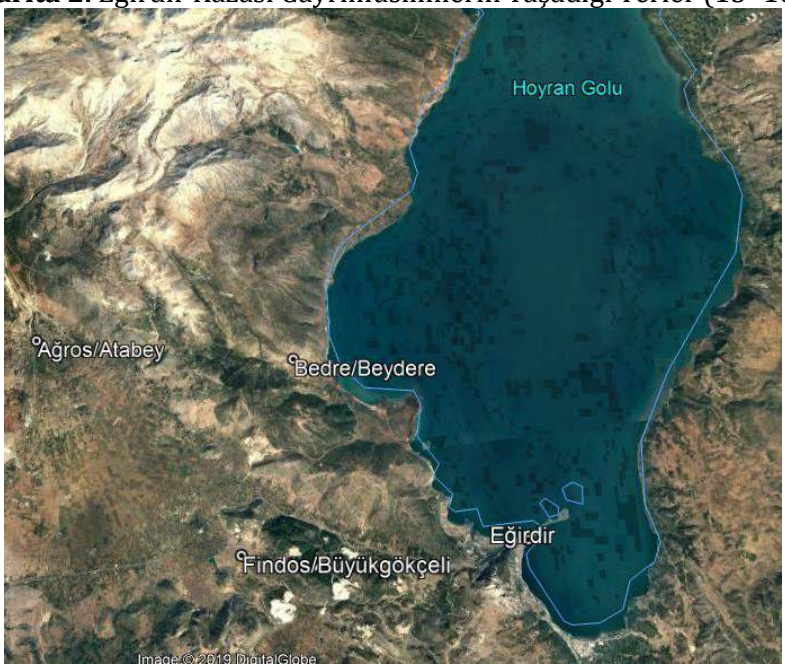

Gayrimüslimlerin bulunduğu ilk yer olan Eğirdir şehrindeki gayrimüslimler, 15 ve 16. yüzyıllarda Eğirdir merkezde ve Nis Ada'sında ikamet ederken, 19. yüzyılda sadece günümüzde Yeşilada olarak adlandırılan adanın kuzeydoğu bölümünde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Adanın bu bölümünde halen ayakta duran kilisenin varlığı buna işaret etmektedir.

İkinci yer olan Ağros kasabasında bulunan gayrimüslimler Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde Ağros Medresesi Vakfına kayıtlı reaya iken Kanuni'nin ilk dönemlerinde bazı vakıf reayası gayrimüslimler tımara kaydırılmıştır. Bu durum 121 numaralı defterdeki Ağros kasabası tımar kayıtlarından ve 438 numaralı defterdeki Ağros Medrese Vakfı kayıtlarında verilen hane sayılarından anlaşılmaktadır. Ayrıca 121 numaralı deftere bir not da ilave edilmiştir. Bu notta *"Zikr olunan reaya kadim-i vakıf reayaları olmağın tımara kayd olundu. Vakfın tımarda olanı girü vakfa yazılmağın"* denilmektedir (TT 121:363; Kara-

ca, 2014:97, 166, 180). Bu durumun 1568 tapu tahrir ve 1571 vakıf defterlerinde de aynı şekilde devam ettirildiği görülmüştür (TKGMA, TT 51:206,215; TT 566:53, 59, 64,65). 19. yüzyıl nüfus defterlerinde ise Ağros'da gayrimüslim kaydına rastlanılmamıştır. Aynı durum gayrimüslimlerin bulunduğu üçüncü yer olan Findos karyesi için de geçerlidir. Gayrimüslimler 15 ve 16. yüzyıllarda Findos karyesinde bulunurken, 19. yüzyıl nüfus defterlerinde Findos karyesinde gayrimüslim nüfus yoktur. Gayrimüslimlerin bulunduğu dördüncü yer olan Bedre karyesinde gayrimüslimlerin varlığı 1478, 1501 ve 1523 yılı tahrirlerinde tespit edilmiş, fakat 1568 tahriri ve sonrasında Bedre karyesinde gayrimüslim kaydına rastlanmamıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Eğirdir Kazasında Gayrimüslimlerin Bulunduğu Yerler ve Miktarları

Meskûn Yer Adı	**1478- Fatih** TT 30 MAD 18009	**1501** TT 994 MAD 3331	**1523-1530** TT 121 TT 438
Ağros (Atabey) Nefs-i Ağros Gebran Mahallesi Zımmiyan Mahallesi.	 115 nefer*	 69 nefer*	 19 hane, 19 nefer**** 40 hane, 50 nefer*
Findos (Gökçeali) Findos Zımmiyan Mahallesi	Defter eksik sayı bilinmiyor	18 nefer**	12 hane,12 nefer**
Eğirdir Nefs-i Eğirdir Eğirdir Zımmiyan Mahallesi Nis Zımmiyan Mahallesi Nis Adası	 4 nefer 22 nefer 54 nefer	 5 hane 25 hane 60 hane 8 nefer***	 5 hane, 5 nefer 51 hane, 61 nefer 6 hane, 8 nefer***
Bedre Karyesi Gebran Mahallesi	19 nefer	20 nefer	27 nefer

Tablo 2'nin Devamı

Meskûn Yer Adı	**1568-1571** TT 51 TT 566	**1830** NFS.d. 3242	**1847** NFS.d. 3276	**1879** KVS
Ağros Nefs-i Ağros Zımmiyan Mahallesi	7 hane, 16 nefer 39 nefer*	yok	yok	yok
Findos Zimmiyan-ı der Kaza-i Isparta	13hane 23 nefer	yok	yok	yok

Eğirdir Eğirdir Zımmiyan Mahallesi Nis Zımmiyan Mahallesi Nis Adası Nis Adası Rumiyan Mahallesi Reaya-ı Kaza-i Eğirdir Eğirdir Kazası Gayrimüslim Rum	5 hane, 8 nefer 40 hane, 57 nefer 7 nefer***	228 nefer	227 nefer	683 nüfus
Bedre Karyesi	Barla'ya bağlı Gmsl kaydı yok			

*Ağros'da bulunan Atabey Medresesi Vakfı'na kayıtlıdır.

**Bursa'da bulunan İsa Bey b. Bayezid Paşa İmareti ve Medresesi Vakfı'na kayıtlıdır.

***Eğirdir'de bulunan Şeyh Murad Hankahı Vakfı'na kayıtlıdır.

****Zikr olunan reaya kadim-i vakıf reayaları olmağın tımara kayd olundu. Vakfın tımarda olanı girü vakfa yazılmağın.

Netice olarak Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren, Eğirdir kaza merkezi dâhil olmak üzere 4 yerleşim yerinde var olduğu tespit edilen gayrimüslimler 16. yüzyılın sonlarına doğru nispeten küçük yerlerden ayrılarak zamanla daha çok şehir diyebileceğimiz merkezlere yerleştiklerini söyleyebiliriz. Hamid sancağında bulunan bu merkezler Isparta, Burdur, Eğirdir, Uluborlu ve Barla'dır. Bu merkezlerde Osmanlı'nın son dönemlerine değin gayrimüslimler yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Karacan, 2017:47-57).

Osmanlı Devleti'nde 15. asırdan itibaren yapılagelen tahrirlerden yararlanılarak araştırmacılar tarafından nüfus hesaplamaları yapılmaktadır. Bu nüfus hesaplamalarında 15 ve 16. yüzyıllarda tutulan Tapu Tahrir defterlerinde bulunan hane ve nefer sayıları temel alınarak (hane ve nefer sayısı 3 - 5 ile çarpılarak) yaklaşık hesaplamalar yapılagelmektedir. 19. yüzyılda ise nüfus hesaplamalarında hassaten nüfus tahriri adı ile yapılan ve sadece erkeklerin kaydedildiği nüfus defterlerindeki erkek nüfusun 2 ile çarpılması sonucu elde edilen değerler kullanılmaktadır (Kütükoğlu, 2010:1, 2; Barkan, 2000-I:175-252; Barkan, 2000-II:142-144; Çimen, 2012:188).

Biz de çalışmamızda Tapu Tahrir defterlerinde verilen nefer sayılarını 3 ile çarparak, nüfus defterlerinde ise defterde verilen erkek nüfus miktarını iki ile çarparak yaklaşık nüfusu hesapladık. Nüfus karşılaştırmalarını da buna göre yapmayı daha uygun bulduk.

Defterlerde geçen kayıtlara göre yıllar içerisinde hesaplanan gayrimüslim nüfus tablo 3'de gösterilmiştir. Tablodaki bilgilere göre Eğirdir Kazasında

gayrimüslim nüfus 1478'de 633, 1501'de 771 1523'de 574, 1568'de 459, 1830'da 456 ve 1847'de 454 dür. Gayrimüslim nüfus hem azalmış hem de sadece Eğirdir merkezinde kayıtlarının var olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık Eğirdir merkezinde 1478'de 1060 Müslüman nüfus var iken, 1847 yılında Müslüman nüfus 3426'ya yükselmiştir. Biraz önce belirttiğimiz 1571 yılında Findos'lu gayrimüslimlerin Isparta kazasında gösterilmelerini de dikkate alırsak Eğirdir kazasında yaşayan gayrimüslimlerin bir bölümünün Isparta merkezine taşınmış olabileceği akla gelmektedir. Çünkü Isparta'da 15. yüzyılda 70 nefer yaklaşık 235 gayrimüslim nüfus var iken 1830 yılında Çavuş, Emre, Kemer ve Temel adlı 4 Rum mahallesinde 2398 Rum nüfusun bulunması da bunu desteklemektedir (Karacan, 2017:55).

Tablo 3. Gayrimüslim - Müslim Nüfus Karşılaştırmaları

Meskûn Yer	**1478**			**1501**			**1523-30**		
	Gms	Msl	Tpl	Gms	Msl	Tpl	Gms	Msl	Tpl
Ağros	345	990	1335	207	1176	1383	177	1176	1353
Findos	**?**	?	?	54	948	1002	36	852	888
Eğirdir Nefs-i Eğirdir Nis Adası	**231** 78 153	**1060** 1015 45	**1291** 1093 198	**450** 150 300	**1488** 1418 70	**1938** 1568 370	**280** 25 255	**1772** 1633 139	**2052** 1658 394
Bedre	57	207	264	60	219	279	81	243	324
Eğirdir Kazası	**633**			**771**			**574**		

Not: ?: Defter eksik olduğundan sayıları bilemiyoruz.

Tablo 3'ün Devamı

Meskûn Yer	**1568-71**			**1830**		**1847**		**1887**
	Gms	Msl	Tpl	Gms	Msl	Gms	Msl	Gms
Ağros	165	2478	2643	-	-	-	-	-
Findos	69	783	852	-	-	-	-	-
Eğirdir Nefs-i Eğr Nis Adası	**225** 25 200	**1600** 1475 125	**1825** 1500 325	**456** 456	**3416**	**454**	**3600**	**683***
Bedre								
Eğirdir Kz.	**459**			**456**		**454**		**683**

*Bu nüfus içerisinde Barla gayrimüslim nüfusu da bulunmaktadır. Barla'nın 1847 gayrimüslim nüfusu 400'dür.

3. Eğirdir Kazasında Yaşayan Gayrimüslimlerin Sosyal Durumu

15. yüzyılda 4 yerde, 19. yüzyılda ise sadece Eğirdir Nis adasında yaşamaya devam eden gayrimüslimlerin 15 ve 16. yüzyıllarda gebran ve zımmi olarak kaydedilseler de 19. yüzyıl kayıtlarından bunların Hristiyan Rumlar olduğunu açık olarak görmekteyiz. 1832 yılında Eğirdir'e gelen Arundell Nis adasında Türklerle Rumların beraber yaşadıklarını belirtmiştir. Nis isminin Rumca ada demek olan Nisoi'den devam edegelen bir isim olduğunu ve adada yaşayan Rumların bir kısmının adanın yerlisi olduğunu ve bunların sadece Türkçe konuştuklarını, bir kısmının ise Kıbrıs'tan geldiklerini bildirmiştir (Arundell, 1834:334).

15-16. yüzyıl tapu tahrir ve vakıf ile 19. yüzyıl nüfus ve temettuat defterlerinde bulunan isim, unvan, yaş, doğum, ölüm ve geçici göç kayıtları Eğirdir Hristiyan Rum toplumunun sosyal durumları ile ilgili bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu bilgileri değerlendirerek de Eğirdir Rum toplumunun bazı sosyal özelliklerini öğrenebiliyoruz.

3.1. Gayrimüslimlerde Kullanılan İsim ve Unvanlar

15. yüzyıl kayıtlarında Eğirdir kazasında kayıtlı gayrimüslim isimler arasında Yorgi, Yani, Nikola, Mihail ve Hristo gibi Hristiyan Rum isimlere rastlanmakla beraber Ayvaz, Bali, Aslan, Durmuş, Bayram, Karagöz, Murad, Yahşi, Kara, Karaca, Hızırşah, Karaman, Hace, Tahir, Turhan ve Rüstem gibi Müslüman Türklerin kullandığı Türkçe isimlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu Türkçe isimler zimmiler içerisinde çoğunluğu oluşturmaktadır (Karaca, 2014:96, 97).

Kazada 1830 yılı nüfus defterinde en çok kullanılan 10 isim tablo 4'te dağılım oranları ise grafik 1'de gözükmektedir. Ayrıca Eğirdir Rumları isimleri arasında 1 Ayvaz, 3 Bali ve 1 adet de Aslan ismi bulunmaktadır. 4 hane reisinin yazımında da unvan kullanılmıştır. Bu unvanlar Abacı, Ayvazoğlu ve T(D)oğanoğlu'dur (Karacan, 2017:66).

Bu tabloya göre Eğirdir'de en çok kullanılan isimler sırasıyla Yani, Estefan, Kiryako, Yorgi, Kostanti, İstavri, Avram, Nikola, Harlanbi ve Tamyanos'dur. Eğirdir'de bu 10 ismi kullanan kişi sayısı 99 olup bu da oran olarak yaklaşık % 42'ye tekabül etmektedir. Eğirdir'de en çok kullanılan isim Yani olup 18 kişinin adı olduğu görülmektedir. Yani isminin kullanılma oranı ise % 8'dir. En çok kullanılan ikinci isim olan Estefan 13, üçüncü isim olan Kiryako ise 12 kişiye ad olarak verilmiştir.

Görüldüğü üzere 15-16. yüzyıllarda Rumlar arasında Türkçe isimler daha çok kullanılmış iken 19. yüzyılda ise neredeyse bütün isimler Rum isimlerine dönüşmüştür. 15-16. yüzyıllarda Türk isimlerinin gayrimüslimler tarafından yoğun kullanımı Anadolu'nun özellikle Konya civarında bulundukları söylenile gelen Hristiyan Türk varlığına işaret ettiği gibi menşei Rum olan Hristiyanların zamanla yörede Türkçenin hâkim olması nedeniyle Türkçe isimler kullanmalarını da akla getirmektedir.

19. yüzyıl Eğirdir ve Isparta merkez, Rum nüfus kayıtlarında geçen Ayvaz, Bali, Aslan, Durmuş, Bayram ve Karagöz isimlerinin 1501'de Eğirdir kazasına bağlı Agros köyü Zımmiyan Mahallesi'nde Sultan Alaeddin Atabey Medresesi Vakfı'na kayıtlı gayrimüslimler tarafından da kullanıldığını görmekteyiz (Karacan, 2017:69; Karaca, 2014:96,97).

Tablo 4. Eğirdir Rumları İsim Dağılımı

İsim	Adet	İsim	Adet	İsim	Adet
Yani	18	Kostanti	8	Harlanbi	7
Estefan	13	İstavri	8	Tamyanos	7
Kiryako	12	Avram	8	Diğerleri	131
Yorgi	11	Nikola	7	Toplam	230

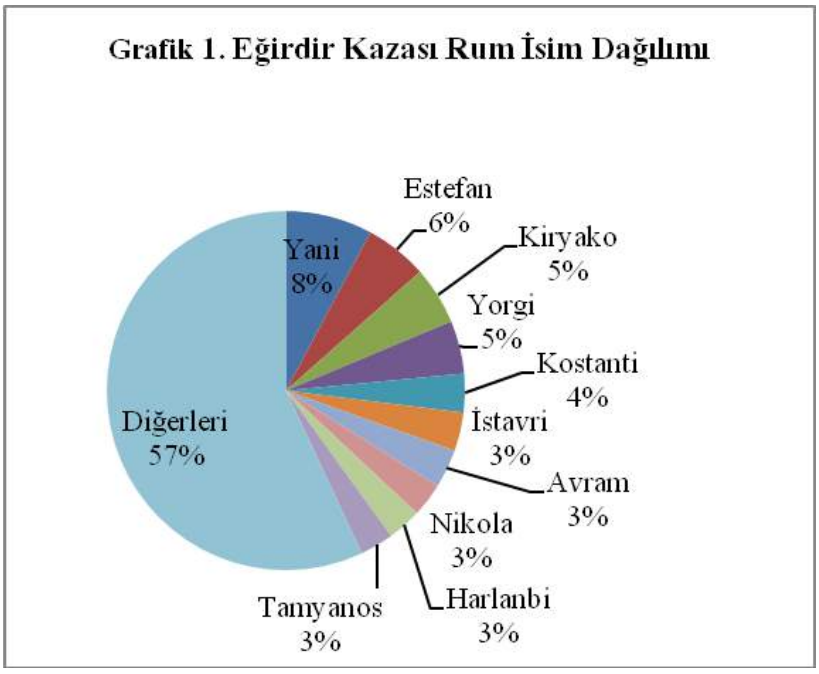

3.2. Yaş Grupları Dağılımı, Doğum ve Ölümler ile Geçici Göçler

1830 yılı Eğirdir kazası Nis Adası Rum mahallesinde kayıtlı 230 Rum erkeğin yaş grupları sayıları tablo 5, oranları ise grafik 2'de verilmiştir. En yüksek sayı ve orana sahip grubu 11-20 yaş arasında olan, en düşük sayı ve orana sahip grubu ise 60 yaş üzeri kişiler oluşturmaktadır (NFS.d. 3242:32-37). 10'lu yaş grupları dağılım grafiğinde normal olarak en küçük yaş grubunun en yüksek değer ve oranda, yaş grubu büyüdükçe de değer ve oranın küçülmesi beklenir. Burada 0-10 yaş ve 41-50 yaş grubunun farklılık gösterdiği görülmektedir (Grafik 2). Bunun nedenleri doğum, ölüm, göç gibi bazı nedenlere bağlı olduğu gibi doğru olmayan yaş beyanlarına da bağlı olabilir. Aynı yıllarda Hamid sancağı genelinde 5 kazada (Isparta, Burdur, Eğirdir, Uluborlu, Barla) yaşayan Rumların (Karacan, 2017:76) ve 12 kazada (Isparta, Pavlu, Eğirdir, Karaağaç, Afşar Yalvaç, Hoyran, Uluborlu, Barla, Ağros, Gönen, Keçiborlu) yaşayan Müslümanların (Ergün ve Terzi, 2016:LI) yaş grupları grafiği daha önce yapılmış olan çalışmalardan yararlanılarak verilmiştir (Grafik 3,4).

Eğirdir Rumlarının ortanca yaş olarak ta ifade edilen yaş ortalaması değeri 27,5'tur. Bu değer 1830'lu yıllara göre yüksek bir değer olup Eğirdir Rumlarının sağlıklı ve müreffeh bir hayat sürdürdüklerine de işaret etmektedir. Aynı yıllarda Hamid Sancağının 5 kazasında yaşayan Rum topluluklar arasında en yüksek değere sahiptir. Diğer 4 kazada kayıtlı Rum toplumundaki bu değerler; Isparta'da 22,2, Burdur'da 21,9, Uluborlu'da 21,1, Barla'da 21,5'tur (Karacan, 2017:76, 77). Yine bir başka çalışmada, aynı yıllarda Müslümanlar ile Rumların birlikte yaşadıkları Kıbrıs'ın Baf, Kukla ve Hırsofi kazalarında ortanca yaş değerleri şöyle verilmiştir. Baf kazasında; Müslüman toplumu 23,6, Rum toplumu 25,5, Kukla kazasında; Müslüman toplumu 22,8, Rum toplumu 22, Hırsofi kazasında; Müslüman toplumu 25,4, Rum toplumu 25'tir (Karaca ve Karacan, 2017a:357; Karaca ve Karacan, 2017b:420).

Tablo 5. Eğirdir Rumları Yaş Grupları

Yaş Grubu	**Adet**
0-10 yaş	47
11-20 yaş	52
21-30 yaş	48
31-40 yaş	34
41-50 yaş	15
51-60 yaş	23
60 üzeri yaş	11
Yaş Ortalaması	**27,5**

Grafik 2. Eğirdir Rumları Yaş Grupları

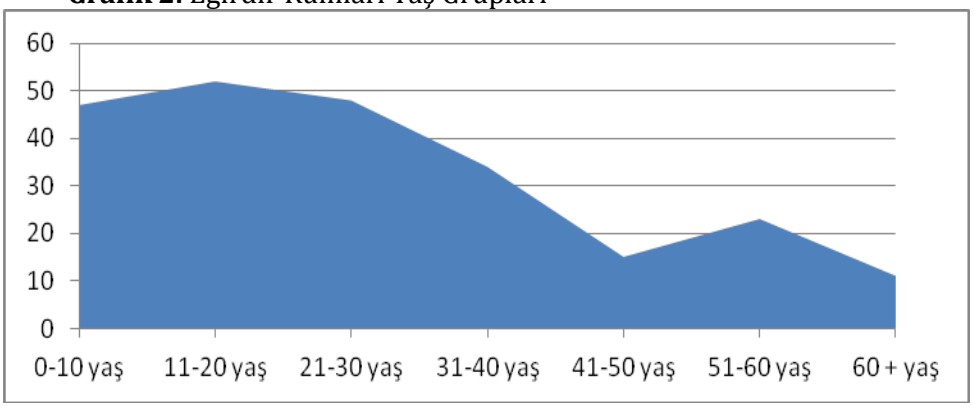

Grafik 3. Hamid Sancağı Rumları Yaş Grupları

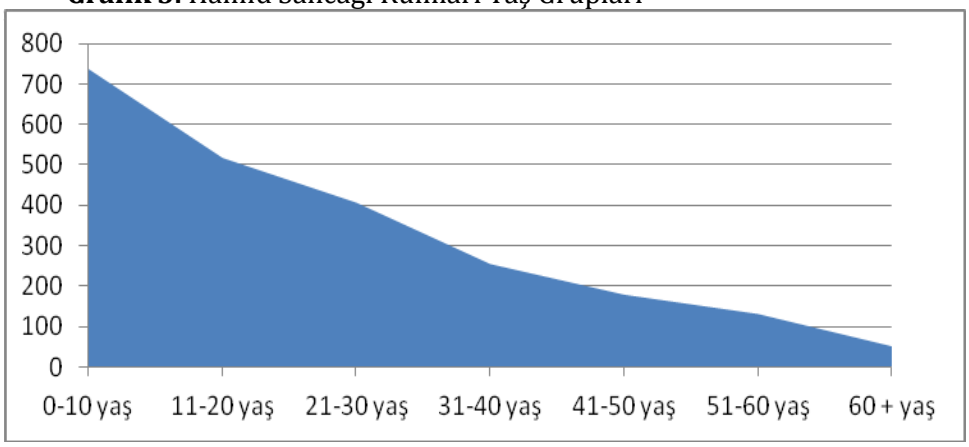

Grafik 4. Hamid Sancağı Müslümanları Yaş Grupları

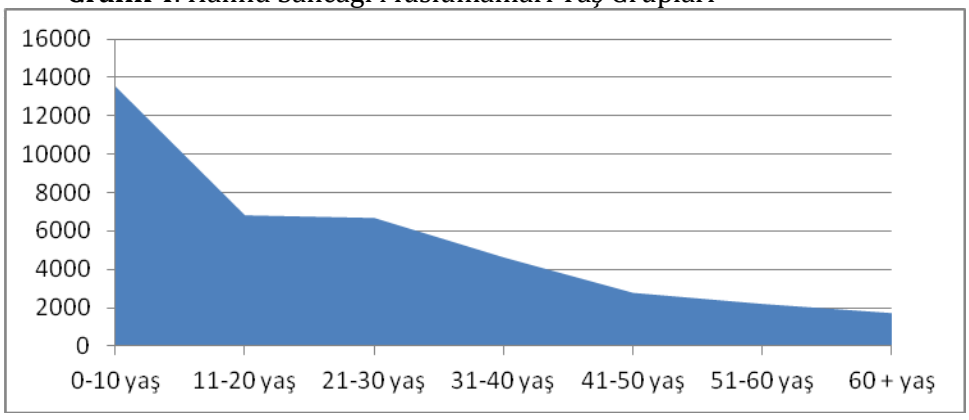

1830 yılında tutulan Nüfus defterleri, 1831 yılında kurulan Ceride Nazırlığı Ceride odasında toplanmış ve belli bir düzene tabi tutularak burada muhafaza edilmiştir. Daha sonraki senelerde taşradan gönderilen yoklama defterlerinde bulunan ölüm, doğum yer değiştirme ve geçici ikamet değişiklikleri bu defterlere işlenmiştir (Çimen, 2012:196). Eğirdir Rumlarının kayıtlı olduğu 3242 numaralı nüfus defterindeki ölüm ve doğum kayıtları da 1831-1838 yıllarını içermektedir (NFS.d.3242:32-37). Bu kayıtlara göre bu yıllar içerisinde Eğirdir Rumlarında 53 doğum vakası, 50 de ölüm vakası meydana gelmiştir (Bkz. Tablo 6). Ölen 50 kişinin ölüm yaşı ortalaması 33,7'dir. Ölenlerin yaklaşık üçte biri (% 34) 0-11 yaşlarında, % 30'u 12-50 yaşlarında, % 36'sı da 50 yaş üzeridir.

Tablo 6. Eğirdir Rumlarının 1831-1838 Yılları Doğum ve Ölüm Sayıları

Yıllar	1831	1832	1833	1834	1835	1836	1837	1838	Toplam
Doğumlar	14	3	6	3	16	11	-	-	53
Ölümler	9	6	7	3	6	5	3	11	50

Tablo 7. Ölüm Yaşı Sayı ve Oranları

Eğirdir Rumları		
	Adet	**%**
Toplam Ölen	50	
0-6 yaş	11	22
7-11 yaş	6	12
12-50 yaş	15	30
50 yaş üzeri	18	36
Ölüm Yaş Ortalaması	33,7	

3.3. Eğirdir Kazası Rumları Göç Hareketleri

Daha öncesinde belirtildiği gibi 15 ve 16. yüzyıllarda 4 yerde yaşadığını tespit ettiğimiz gayrimüslimlerin sadece Eğirdir Nis adasında yaşadıkları tespit edilmiştir. Diğer üç yer olan Atabey, Gökçeli ve Bedre'de yaşayan gayrimüslimlerden Gökçeli'de yaşayanların Isparta kazasına göç etmiş oldukları tahmin edilmekle beraber diğerlerinin ne olduklarıyla ilgili bir tespit yapılamamıştır.

19. yüzyılda sadece 230 erkek Rum nüfusun kayıtlı bulunduğu Eğirdir Nis adasında 1830 tarihinden önce Eğirdir dışına işi dolayısıyla giden kişi sayısı 103'dür. 1830 ile 1838 yılları içerisinde Eğirdir dışına giden kişi sayısı ise

12'dir. 1830 öncesinde ve sonrasında kaza dışına giden 115 kişiden 33'ü belli aralıklarla geri dönmüştür. Geri kalan 82 kişiden bazıları arada Eğirdir'e gelmiş ise de tekrar bulundukları mahalle geri dönmüştür. Eğirdir dışında bulunan 82 kişiden 12'si de 1830 ile 1838 yılları arasında bulundukları yerlerde ölmüştür. Geri kalan 70 kişinin ise halen 1838 tarihi itibariyle gittikleri mahalde bulundukları anlaşılmaktadır. Eğirdir dışına gidenlerin107'si İstanbul'a, 2'si İzmir'e, birer kişinin ise Isparta, Dinar ve Afşar'a gittiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Neredeyse Eğirdir dışına gidenlerin tamamına yakınını İstanbul'a gidenler oluşturur. İstanbul'a giden Rumlardan 86'sı sandalcı, 6'sı dülger, 4'ü astarcı, 2'si boğasıcı, birer kişisi de terzi, kalaycı ve duvarcıdır (NFS.d.3242:32-37). Bu durum Tablo 8'den de takip edilebilir. Muhtemelen işleri dolayısıyla başka mahallere giden bu kişilerin kayıtları halen Eğirdir'de gözüküyor olsa bile bulundukları mahalle yerleşmiş kişiler olmalıdır.

Tablo 8. Eğirdir Rumlarının Geçici Göç Hareketleri

	1246'dan Önce Giden	**Dönen**	**1247-1254 Arası Giden**	**Dönen**	**Toplam Giden**	**Toplam Dönen**	**Toplam Kalan**
Âsitane-Dersaadet	98	27	9	4	107	31	76
İzmir	2				2		2
Isparta	1	1			1	1	
Dinar	1				1		1
Afşar	1				1		1
Okunamayan			3	1	3	1	2
Toplam	**103**	**28**	**12**	**5**	**115**	**33**	**82**

4. Eğirdir Kazasında Yaşayan Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumu

15-16. yüzyıl tapu tahrir ve vakıf ile 19. yüzyıl nüfus ve temettuat defterlerinde bulunan meslek, gelir, vergi ve mal varlığı, Eğirdir Hristiyan Rum toplumunun ekonomik durumları ile ilgili bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu bilgileri değerlendirerek de Eğirdir Rum toplumunun bazı ekonomik özelliklerini öğrenebiliyoruz.

15 ve 16. yüzyıl tapu tahrir ve vakıf defterlerinde Eğirdir'de yaşayan reayanın (Müslim, gayrimüslim) ödediği kişisel vergiler ile üretimden alınan vergiler beraber yazılmıştır. Dolayısıyla sadece gayrimüslimlerden alınan ver-

giler haricindeki (resm-i ispenç, resm-i küp) diğer gelir ve vergilerin ayrımını yapmak mümkün değildir. 1478 tarihinde Eğirdir'in toplam hâsılı 50325 akçedir. Bunun önemli bir kısmı bazar bacı, şehirdeki gayrimüslimlerin küp resmi, tahinhane mukataası, balıklagu ve öşr-i kürümden meydana gelmektedir. Ayrıca, başhane, boyahane mukataası, resm-i gerdek ve cürm ü cinayet resmi, gemi ve zindan resmi ve ispenç resmi gibi vergi kalemleri bulunmaktadır. 1501 tarihinde şehir hâsılı 45025 akçeye düşmüştür. 1523 ve 1530 yılında şehir hâsılı 52774 akçeye çıkmıştır. Farklı olarak sabunhane, asiyab, Hisar-ı Boğazlain, hınta, şairden alınan vergi ile yuvacılardan alınanlardan meydana gelmektedir.

Alınan vergi çeşitlerinden şehirde boyahane, başhane, sabunhane, tahinhane, değirmen ve meyhane gibi ticari ve sosyal yapıların olduğu görülmektedir. Yine şehirde ve geliri şehir hâsılına kaydedilen Köprü, Kapu ve Yazla Balıklagusu yani balık avlak yerleri bulunmaktadır. Bunların haricinde gölde işleyen gemiler olduğunu ve resim alındığını görmekteyiz. Vakıflarda kaydedilen ve geliri buraya verilen birçok sosyal yapı da bu şehirde yer almaktadır. Bunlar, medrese, cami, zaviye, mescid, hankah, Mevlevihane, kervansaray (harap), hamam, dükkân gibi yapılardır (Karaca, 2016:1451-1454).

19. yüzyıl nüfus ve temettuat defterlerindeki kayıtlar müslim ve gayrimüslim ayırımı yapılarak yapıldığından gayrimüslimlerin uğraşı alanları, gelir ve vergi nevileri ile mal varlıkları daha kolay tespit edilebilmektedir.

4.1. Eğirdir Kazası Rumlarında Meslekler ile Arazi, Emlak ve Hayvan Varlıkları

19. yüzyıl 1830 tarihli nüfus defteri kayıtlarında (NFS.d.3242:32-37) Eğirdir Rumları arasında meslek kaydı bulunan kişi sayısı 154'dür. Bu 154 kişiden, daha öncesinde göç bölümünde bahsedildiği üzere 1830 yılı öncesi ve 1830-1838 yılları içinde çalışma, ticaret, yerleşme vs. gaye ile Eğirdir haricine giden ve gittikleri yerde mesleğini icra eden 106 kişi bulunmaktadır. Bu rakam yaklaşık olarak çalışan nüfusun %69'una tekabül etmektedir. Eğirdir dışında çalışan Rumlar'ın mesleklerine bakıldığında ilk sırada 86 kişi ile sandalcı, sonra sırasıyla 7 kişi ile dülger, 4 kişi ile astarcı, 2'şer kişi ile değirmenci, terzi ve boğasıcı olduğu gözükmektedir (Karacan, 2017:102)

Eğirdir Rumlar'ı meslek dağılımı Tablo 9'da verilmiş olup bu tabloya göre en fazla kişi tarafından icra edilen mesleğin sandalcılık olduğunu görmekteyiz. Sandalcılık yapanların sayısı 91 kişi olup yüzdelik oranı %59'dur. Sandalcılığı takip eden diğer 6 meslek sahibi kişilerin sayı ve yüzdelik oranları ise dül-

ger 23 kişi ile % 15, kalaycı 8 kişi ile % 5, yağcı 7 kişi ile % 4, astarcı 5 kişi ile % 3 ve duvarcı ve değirmenci 4'er kişi ile % 3'dür.

Tablo 9. Eğirdir Rumları Meslek Dağılımı

Meslekler	**Meslek Sahibi Kişi Sayısı**	**Eğirdir Dışında Çalışan Kişi**
Sandalcı	91	86
Dülger	23	7
Kalaycı	8	1
Yağcı	7	
Astarcı	5	4
Duvarcı	4	1
Değirmenci	4	2
Terzi	3	2
Çulha	2	
Papaz	2	
Helvacı	2	
Boğasıcı	2	2
Hancı	1	1
Toplam	**154**	**106**

Yine 19. yüzyıl 1840 tarihli temettuat defteri (MLV.TMT.d. 9934:1-12) kayıtlarından Eğirdir Rumlarının arazi, emlak ve hayvan varlıklarını tespit edebiliriz. Defterde 95 haneden oluşan Rum ailenin kaydı bulunmaktadır. Bu tespitlere göre Eğirdir Rumlarının arazi varlıkları Tablo 10, emlak varlıkları Tablo 11 ve hayvan varlıkları Tablo 12'de verilmiştir.

Her hanenin az da olsa arazisi vardır. Bu araziler bağçe olarak kaydedilmiştir. Eğirdir'de Rumlara ait 146 dönüm bağçe olup ortalama hane başına yaklaşık 1,5 dönüm düşmektedir. Rumların deftere kaydedilen 146 dönüm bağçenin o günkü kıymeti 37.800 kuruş olup bağların değerleri bulunduğu yere göre değişmekle beraber ortalama dönüm değeri 250-300 kuruştur. 1840 yılından 10 yıl önce yapılan nüfus sayımında Rumlar arasında meslek olarak çiftçi veya rençber kaydı bulunmaz iken temettuat yazımında 13 hane reisi için rençber kaydı düşülmüştür. Bu hanelerden sadece ikisinin 2 dönüm diğer hanelerin ise birer dönüm bağı bulunmaktadır. Bu kişiler rençber yazılmalarına rağmen başkaca da arazileri bulunmamaktadır. Herhalde bu haneler Müslüman hanelere ait tarlalarda çiftçilik işi ile uğraşmaktadırlar.

Tablo 10. Eğirdir Rumları Arazi Varlıkları

	Hane Sayısı	Bağçe		Tarla		Toplam Arazi	Hane Başı
		Hane	Dönüm	Hane	Dönüm	Dönüm	Dönüm
Eğirdir-Rum	95	95	146	-	-	146	1,5

Defterde emlak kayıtları hanelerin oturdukları evi haricinde bulunan emlakları içermektedir. Bu emlaklar da dükkân, mağaza ve oda olarak kaydedilmiştir. 95 Rum haneden 15 hanenin evi haricinde emlağı bulunmaktadır. 15 hanenin sahip olduğu dükkân, oda ve mağaza sayısı 22 adettir. Rumlara ait olan bu emlakların toplam değeri 28.150 kuruştur. Dükkân ve oda fiyatları 250 ile 1000 kuruş arasında değişmekle beraber mahalle muhtarı Panayot'a ait olan bir dükkân ve oda için 9200, esnaflık yapan Doğanoğlu Yani'nin 1 dükkânı için 7000 kuruş değer biçilmiştir. Emlak sahibi hanelerden 11 hane bir handa veya çarşı pazarda oda sahibidir. Oda sahiplerinden 9 hane reisinin mesleği sandalcı olarak yazılmıştır. Herhalde bunlar balıkçılık ile uğraşmakta olup odaları da balıkçı odası olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer oda sahiplerinden biri rençber, diğeri ise muhtar yardımcısıdır. Rum ailelerden 3 hanenin dükkânı bulunmaktadır. Dükkân sahiplerinden ikisi esnaf biri de kalaycıdır. Kalaycı olan Rum 3 adet dükkâna sahiptir. Bir hanenin ise hem odası hem de dükkânı bulunmakta olup bu kişi aynı zamanda muhtardır. Yine Rum hanelerden birinin 2 adet sefinesi (gemi, belki mavna türü bir şey) olup bu kişinin mesleği yağcı olarak yazılmıştır. 1 sefine için biçilen değer 1000 kuruştur.

Tablo 11. Eğirdir Rumları Emlak Varlıkları

	Hane Sayısı	**Emlak Sahibi Hane Sayısı**	**%**	**Dükkân-Oda-Mağaza**	**Sefine (Gemi)**
Eğirdir-Rum	95	15	16	22	2

Eğirdir Rumlarının hayvan varlıklarına gelince; hayvanlar deftere sağman (sağmalı-süt veren) inek, davar (koyun, keçi), bargir (beygir) ve merkep olarak kaydedilmiştir. 1840 yılında Eğirdir'de Rumlara ait 84 davar 12 sağman inek, 9 beygir ve bir adet de merkep bulunmaktadır. Bütün bu hayvanlar 9 aileye dağılmıştır. Bir hanede sadece 40 adet davar, 2 hanede sadece birer adet sağman inek, 2 hanede sadece birer adet bar-gir bulunmaktadır. Bir hanenin 5 davar ile 3 sağman ineği, bir hanenin 3 sağman ineği, bir beygiri, bir hanenin 4 davarı, 2 sağman ineği ile 2 beygiri, bir hanenin ise 35 davarı, 2 sağman ineği,

4 beygiri ile bir merkebi vardır. Bu tarihlerde bir davarın değeri 20, bir sağman ineğin değeri 30 ile 50 kuruş arası, bir beygirin değeri 130 ile 200 kuruş arası, bir merkebin değeri ise 40 kuruştur. Rumlara ait bütün hayvanların toplam değeri ise 16.950 kuruştur.

Tablo 12. Eğirdir Rumları Hayvan Varlıkları

	Toplam Hane	**Süt ve Et Hayvanları**				**Hizmet Hayvanları**		
		Hn.	Sağman inek	Hn.	Davar	Hn.	Bar-gir	Merkep
Eğirdir-Rum	95	6	12	4	84	5	9	1

4.2. Eğirdirli Rumların Gelirleri ve Ödedikleri Vergiler

Daha öncesinde de belirttiğimiz gibi 15 ve 16. yüzyıl tapu tahrir ve vakıf defterlerinde resm ve öşr adı altında alınan vergi gelirlerinin ayırımı yapılamadığından gayrimüslimlerin ödediği ispenç ve cizye resmi dışında bir bilgi verilememektedir. İnalcık'ın ispence olarak ifade ettiği ispenç vergisi gayrimüslimlerden çift resminin karşılığı olarak alınan bir baş vergisidir (İnalcık, 2001:177). Cizye ise Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar haraç olarak bilinen vergi, daha sonra cizye veya cizye-i şer'i olarak yaygınlaşmıştır (İnalcık, 1993:45). Cizye buluğ çağına erişmiş beden olarak sağlam, akli melekesi yerinde, kendisinin veya hane reisinin işi veya malı mülkü bulunan ve yıllık geliri 300 akçenin üzerinde olan gayrimüslim erkeklerden alınan bir vergidir (Karacan, 2017:129; Çağatay, 1947:493). Cizye vergisi, cizye ile mükellef olan kişilerden gelir durumuna göre *''âlâ''* yüksek, *''evsât''* orta ve *''ednâ''* düşük olmak üzere üç sınıf üzerinden alınmaktadır. Bu terimler zengin, orta halli ve az gelirli gruplar için kullanılmaktadır (Karacan, 2017:129).

Defterlerde tımar ve vakıf gelirleri arasında yer alan ispenç ve cizye vergileri bazı defterlerde beraber (ispenç-i gebran ma'a cizye) yazılmıştır (TT. 51:206; TT 566:53). Bazı defterlerde ise sadece ispenç vergisini görüyoruz. İspenç vergisi, vergi mükellefi olan gayrimüslimlerden nefer başına 25 akçe olarak alınmıştır (TT 30:302, 304; TT 994:17,20; TT 121:333,337).

19. yüzyıl nüfus ve temettuat defterlerinde gayrimüslimlerin gelir ve ödedikleri vergilerle ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşabiliyoruz. 1830 tarihli nüfus defterinde Eğirdir Rumlarının hangi sınıftan cizye (*âlâ*-yüksek, *evsât*-orta, *ednâ*-düşük) vergisi verdiklerini ve verdikleri vergilere göre toplumun ekonomik seviyesini tahmin edebiliyoruz (NFS.d.3242:32-37). 19. yüzyılın ilk

yarısında cizye sınıflarının verdikleri vergiler sınıfına göre; yüksek 60, orta 30, düşük 15 kuruştur (ML.VRD.CMH.d. 1248:18; İnalcık, 1993:47).

1830 yılında Eğirdir kazasında 228 kayıtlı erkek nüfusun 181'i cizye vergisiyle mükelleftir. Geriye kalanların 46'sı çocuk biri ise alil olup cizyeden muaftır. 228 kişiden 25'i yüksek, 116'sı orta, 40'ı düşük sınıftan cizye ödemektedir (NFS.d. 3242:37). Eğirdirli Rumların ödedikleri cizye vergisi toplamı 5580 kuruş olup kişi başına düşen miktar ise 25 kuruştur. Bu oran Burdur ve Barla Rumlarında 19, Isparta Rumlarında 17, Uluborlu Rumlarında ise 15 kuruştur (Karacan, 2017:130,133). Bu durum bize Hamid sancağı Rumları içerisinde Eğirdir Rumlarının ekonomik durumları en iyi olan topluluk olduğunu göstermektedir.

Yine 1840 tarihli Eğirdir Rumlarına ait temettuat defter (MLV.TMT.d. 9934:1-12) kayıtlarında Rum hanelerin yıllık gelirleri ve ödedikleri vergiler bulunmaktadır. 1840 yılında 95 haneden oluşan Eğirdir Rum toplumunda 95 hane reisinin tamamına 150 kuruş ile 2250 kuruş arasında yıllık gelir yazılmıştır. İcmal kısmında Rumların bir yıllık toplam geliri defterde 70950 kuruş yazılmıştır (MLV.TMT.d. 9934:12). Fakat bu doğru değildir. Yanlışlığın toplama hatasından veya büyük ihtimal ile yazım hatasından kaynaklandığı gerçek değerle arasındaki farktan anlaşılmaktadır. Gerçek değer 80950 kuruş olup aradaki fark 10000 kuruştur. Bu durumda Eğirdir Rum toplumunda hane başına düşen gelir, ortalama 852 kuruştur (Karacan, 2017:120).

Yıllık verilen vergiye baktığımızda 95 hanenin 86'sı 55 ile 520 kuruş arasında vergi vermektedir. 55 kuruş vergi veren hane reisi rençberdir. 520 kuruş vergi veren 6 hane reisi vardır. Bu altı kişiden biri muhtar, ikisi sandalcı, diğerleri de tüccar, kalaycı ve dülgerdir. Vergi vermeyen 9 kişiden ikisi vergi verebilecek gelire sahip olup papaz oldukları için vergiden muaf tutulmuşlardır. Diğer yedi kişi ise fakir olduklarından dolayı salyanesiz (vergisiz) olarak kaydedilmiştir. Eğirdir Rum toplumunun ödediği yıllık vergi toplamı 1840 yılı için 19538 kuruştur. Bu durumda hane başına ödenen vergi miktarı 206 kuruş olarak hesaplanmaktadır.

5. Sonuç

12. yüzyıl öncesinde Bizans topraklarının bir parçası olan Eğirdir ve çevresi 13. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu Selçukluları tarafından fethedilmiş ve Türklerin yerleşimine açılmıştır. Öteden beri bölgede yaşayan ve çoğunluğunun Rum olduğu düşünülen gayrimüslim yerli halk zaman içerisinde öncelikle dağlık bölgeleri terk ederek eskiden beri yine Rumların yaşadığı

Eğirdir kazası dahilinde bulunan 4 yerleşim yerinde toplanmıştır. Bu yerleşim yerleri Eğirdir, Ağros (Atabey), Findos (Gökçeali) ve Bedre (Beydere)'dir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Atabey, Findos ve Bedre'den yine merkezi yerlere taşınmaya devam eden gayrimüslimler, adı geçen yerleri de terk etmişlerdir. Atabey ve Findos'da yaşayanların çoğunluğu Isparta'ya, Bedre'de yaşayanların ise Barla'ya göç ettikleri düşünülmektedir. 19. yüzyılın başlarında sadece Eğirdir Nis adasında kalan Rumların bir kısmının mübadeleye kadar burada yaşamlarını sürdürdüklerini, bir kısmının da İstanbul'a gittikleri tahmin edilmektedir. Eğirdir kazası nüfus verileri de bu durumu desteklemektedir. 16. yüzyılın hemen başında Eğirdir kazasında yaklaşık 733 gayrimüslim nüfus bulunmakta iken, kazada 1568-70 yılında 459, 1830 yılında 456, 1887 yılında ise Barla'da yaşayan gayrimüslimlerle beraber 683 gayrimüslim nüfusun yaşadığı tespit edilmiştir.

Eğirdir gayrimüslimleri 15 ve 16. yüzyıllarda daha çok Türkçe isimleri şahıs adı olarak tercih etmelerine rağmen bu durumun 19. yüzyılda değiştiği ve şahıs ismi olarak daha çok Rum isimlerini kullanmaya başladıklarını görmekteyiz.

Eğirdir kazasında yaşayan gayrimüslimlerin 15 ve 16. Yüzyıllarda bir kısmının cami, medrese, zaviye ve imaret gibi vakıflara kayıtlı oldukları ve vakıfların hizmet işlerinde ve tarımda çalıştıkları görülmüştür. Bir kısmının ise özellikle Eğirdir Nis adasında yaşayanların balıkçılık, meyhanecilik ve hancılık işleriyle iştigal ettikleri görülmüştür. 19. yüzyılda Nis adasında yaşayan gayrimüslimlerin çoğunluğunun sandalcı olduğu ve bu mesleklerini İstanbul'da icra ettiklerini, yine Rumlar arasında dülgerlik mesleğinin yaygın olduğunu müşahede ediyoruz.

Eğirdirli Rumların refah seviyelerinin Hamid sancağında yaşayan diğer gayrimüslim topluluklardan daha iyi olduğu ve ekonomik olarak iyi durumda bulundukları görülmüştür. Rumlardan neredeyse tarım ve hayvancılık işleriyle iştigal eden ailenin bulunmadığı daha çok balıkçılık, marangozluk, kalaycılık, yağcılık, kumaşçılık ve ticaretle geçimlerini temin ettikleri ve her ailenin kendine yeter bir bahçesinin olduğu bazı ailelerinde ihtiyaçlarını karşılamak için küçük ve büyükbaş hayvan besledikleri müşahede edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

BOA, NFS.d. 3234, 3242, 3273, 3274, 3276.

BOA,TT.d. 30, 121, 438, 994, 1089 (TKGMA, TT 51), 1127 (TKGMA, TT 566).

BOA, MAD.d. 3331, 18009.

BOA, ML.VRD.TMT.d. 9934.

BOA, ML.VRD.CMH.d. 1248.

KVS (1285). Konya Vilayeti Salnamesi, H.1285, çev. Mehmed Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya 2008.

KVS (1296). Konya Vilayeti Salnamesi, H.1296, çev. Mehmed Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya 2008.

2. Araştırma Eserleri

ARUNDELL F.V.J (1834). Discoveries in Asia Minor Including A Description of The Ruins of Several Ancient Cities And Especially Antioch of Pisidia, Vol. I, London.

ÇAĞATAY N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergiler ve Resimler", *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, V/V, 1947:483-511.

BARKAN Ö. L. (2000). ''Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri'', Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler - Makaleler, İstanbul, 2000 (I):175-252.

BARKAN, Ö. L. (2000). ''Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi'', Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler - Makaleler, İstanbul, 2000 (II):142-144.

ÇİMEN, A. (2012). "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 2012:183-216.

ERGÜN, A. ve TERZİ, M.A. (2016). Osmanlı Nüfus Defterlerinde Isparta 1831, Isparta Belediyesi, Seçil Ofset, İstanbul.

İNALCIK, H. (2001). "İSPENCE", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, cilt 23, 2001:8, https://islamansiklopedisi.org.tr/ispence (16.08.2019).

İNALCIK, H. (1993). "CİZYE", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, cilt 8, 1993:45-48, https://islamansiklopedisi.org.tr/cizye#2-osmanlilarda-cizye (17.08.2019).

KARACA, B. (2014). 1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), T.C. Burdur Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Burdur.

KARACA, B. (2016). "Hamidoğullarından Osmanlıya Eğirdir Şehri", Geçmişten Günümüze Şehir Ve Kadın II, Editör Osman Köse, Canik Belediyesi, Samsun, 2016:1443-1464.

KARACA B. ve KARACAN K. (2017a). "1842 tarihinde (3751 ve 3752 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre) Baf, Kukla ve Hırsofi Kazalarındaki Gayrimüslim ile Müslim Reayanın Nüfus ve Toplum Yapısı", Kitapsever Bir Tarihçi Prof. Dr. Ali Birinci Armağanı, Editör Osman Köse, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2017:331-376.

KARACA B. ve KARACAN K. (2017b). "1842 Tarihli 3751 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Baf, Kukla ve Hırsofi Kazalarındaki Müslim Reayanın Nüfus ve Toplum Yapısı", Tarihte Kıbrıs I, Editör Osman Köse, Karpaz Üniversitesi, Dokuzonbeş, Bursa, 2017:405-428.

KARACA, B. ve KARACAN, K. (2019). XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiborlu Kazası, Fakülte Kitabevi, Isparta.

KARACAN, K. (2017). XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Hamid Sancağı ve Sancaktaki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Hayatı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

KÜTÜKOĞLU, M. (2010). Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı), TTK Basımevi, Ankara.

ÜNAL, K. (1939). "Kâtip Çelebinin (Cihannüma) Adlı Eserinde Isparta Vilayeti", Ün Dergisi, Isparta, 1939:913-915.

YLDIRIM, H. O. vd. (2000). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul.

TURİSTİK DESTİNASYON BAKIŞ AÇISIYLA, GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BURSA'NIN KÜLTÜREL VE TURİSTİK ÖZELLİKLERİ

Dr. Öğr. Üye. Burcu Gülsevil BELBER
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

ÖZET

Çalışmanın konusu, turistik destinasyon bakış açısıyla, geçmişten günümüze Bursa'nın kültürel ve turistik özelliklerini incelemektir. Halihazırda tarih, kültür ve turizmle ilgili yapılmış ve yapılmakta olan organizasyonları belirtmek, gelecekte Bursa'nın bir turistik destinasyon olarak daha da ön plana çıkabilmesini sağlayacak önerilerde bulunmak ise çalışmanın amacıdır. Bu amaca ulaşabilmek için Bursa ile ilgili literatür taranacak, içerisinden Bursa'nın, kültürel ve turistik değerleri tespit edilerek, ortaya konulacaktır. Bu sayede, bugüne kadar yeterince ön plana çıkamamış, adını duyuramamış kültürel ve turistlik değerler gündeme getirilerek, tüm bu değerlerin turistik destinasyon bakış açısıyla daha bilinir hale gelmesi için önerilerde bulunulacaktır. Bursa, Bitinya Krallığı, Roma, Bizans ve Selçuklu İmparatorluğu gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun da ilk başkenti olmuştur. Bu sayede söz konusu uygarlıkların mekânsal, mimari, kültürel ve sanatsal özelliklerini de günümüze taşıyabilmiştir. Bursa; tarih, kültür, doğa ve inanç turizminin yanında, termal turizm açısından da Türkiye'nin en önemli kentlerinden birisidir. Ayrıca, Uludağ ile Türkiye'nin ilk ve en büyük kış ve doğa sporları merkezine ve birçok ekoturizm imkânlarına da sahiptir. Turizm planlaması içerisinde, doğal ve kültürel çevrenin turizmden olumsuz etkilenme oranının en alt düzeye indirilebilmesi amacıyla, destinasyon pazarlaması faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde yürütülmesi önem arz etmektedir. Plansız uygulamaların gerçekleştirilmesi hem destinasyonun hem de genel olarak ülke turizminin olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, uygulama hatalarının en aza indirilmesi ve doğru yaklaşımların yürütülmesi için çaba gösterilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Kültürel Özellikler, Turistik Özellikler, Turistik Destinasyon

With a Point of View of Touristic Destination, From Past to Present, Cultural and Touristic Characteristics of Bursa

ABSTRACT

The subject of this study is to examine with a point of view of touristic destination, from past to present, cultural and touristic characteristics of Bursa. The aim of the study is to specify the organizations that have been made and are currently being made in relation to history, culture and tourism, and to make suggestions that will make Bursa more prominent as a touristic destination in the future. In order to reach this aim, the literature about Bursa will be searched and cultural and touristic values of Bursa will be determined and put forward. In this way, cultural and tourist values, which have not been prominent enough and have not been known until today, will be brought to the agenda and suggestions will be made to make all these values more known from the point of view of touristic destinations. Bursa has been home to many civilizations such as the Kingdom of Bitinya, Roman, Byzantine and Seljuk Empire, and is the first capital of the Ottoman Empire. In this way, the spatial, architectural, cultural and artistic features of the civilizations have been able to carry to our day. Bursa; next to the history, cultural, natural and religious tourism is one of the most important city in terms of thermal tourism in Turkey. In addition, Uludağ is Turkey's first and largest winter and nature sports center. Bursa has several ecotourism opportunities also. Within the context of tourism planning, it is important to conduct destination marketing activities consciously in order to minimize the negative impact of the natural and cultural environment on tourism. The realization of unplanned applications causes negative impact on both destination and country tourism in general. Therefore, it is important that efforts are made to minimize implementation errors and to implement correct approaches.

Keywords: Bursa, Cultural Characteristic, Touristic Characteristic, Touristic Destination.

GİRİŞ

Bitinya Krallığı, Roma, Bizans ve Selçuklu İmparatorluğu gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun da ilk başkenti olma özelliğine sahiptir. Bu sayede söz konusu uygarlıkların mekânsal, mimari ve sanatsal özelliklerini günümüze taşıyan bir kültür ve tarih kentidir. Bursa; tarih, kültür, doğa ve inanç turizminin yanında, termal turizm açısından da Türkiye'nin en önemli kentlerinden biridir. Bu turizm türleriyle ilgili olanakların yanı sıra, Uludağ ile Türkiye'nin ilk ve en büyük kış ve doğa sporları merkezine, Sadağı Kanyonu, İznik ve Ulubat Gölleri, Gölyazı, Oylat Kaplıcaları, Kükürtlü ve Tümbüldek Kaplıcaları, Saitabat ve

Suuçtu Şelaleleri, Cumalıkızık Köyü, Ayvaini Mağarası, Karacabey Longoz Ormanı, Atatürk Kent Ormanı, geniş verimli ovaları ve zengin bitki örtüsü ile ekoturizm imkânlarına sahiptir (www.bursa.com.tr).

Endüstrileşmeyle birlikte oluşan yoğun şehirleşmenin bir sonucu olarak yaşam tarzının değişmesi, şehirlerde yaşayan insanlar üzerinde çeşitli etkilere sebebiyet vermektedir. Trafik karmaşası, hava, su ve toprağın kirlenmesi, sürekli bir yerlere ve bir şeylere yetişme telaşı, ailesel bütünlüğün azalması gibi koşullar, insanların üzerinde zamanla büyük baskılar oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hem doğal ve çevresel şartlardaki değişiklikler, hem insan profilindeki ve tüketim kalıplarındaki değişiklikler, doğal ve kültürel çevrenin koruma-kullanma dengesi içinde kullanımını öngören sürdürülebilir turizm türlerinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu durum, özellikle kırsal turizm hareketlerine ve doğal ortamlarda gerçekleştirilen turistik faaliyetlere olan ilgiyi arttırmıştır. Dinlenme, eğlenme ve gezmeye yönelik turistik tüketim kalıplarında da önemli değişimler gözlenmiştir.

Sürdürülebilir turizm, insanın etkileşimde bulunduğu veya bulunmadığı çevrenin, bozulmadan ve değiştirilmeden korunarak, kültürel bütünlüğün, ekolojik süreçlerin, biyolojik çeşitliliğin ve yaşamı sürdüren sistemlerin sürdürüldüğü ve aynı zamanda tüm kaynakların ziyaret edilen bölgedeki insanların ve turistlerin ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçlarını doyuracak şekilde ve gelecek nesillerin de aynı ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri biçimde yönetildiği bir kalkınma şeklidir (Kaypak, 2010: 99).

Turizm planlaması içerisinde, doğal ve kültürel çevrenin turizmden olumsuz etkilenme oranını en alt düzeye indirilebilmesi amacıyla, destinasyon pazarlaması faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde yürütülmesi de önem arz etmektedir. Bir destinasyonun, taşıma kapasitesinin üzerinde ziyaretçi alması, sırf ziyaretçi tatminini en üst düzeye çekmek için çevreye zarar verecek turistik hizmetlerin sunulması, fiyatlamada hatalar yapılması, destinasyonun imajına zarar veren veya beklentileri aşırı düzeyde arttıran tutundurma faaliyetlerinin yapılması, ziyaretçi ihtiyaçlarına cevap vermeyen ürünlerin sunulması vb. gibi plansız uygulamaların gerçekleştirilmesi, hem destinasyonun hem de genel olarak ülke turizminin olumsuz şekilde etkilenmesine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, uygulama hatalarının en aza indirilmesi ve doğru yaklaşımların yürütülmesi için çaba gösterilmesi son derece önemlidir.

Bu bağlamda söz konusu çalışmada; turistik destinasyon bakış açısıyla, geçmişten günümüze Bursa'nın kültürel ve turistik özellikleri incelene-

cek, halihazırda tarih, kültür, doğa ve turizmle ilgili yapılmış ve yapılmakta olan organizasyonlar belirtilecek ve gelecekte Bursa'nın bir turistik destinasyon olarak daha da ön plana çıkabilmesi adına önerilerde bulunulmaya çalışılacaktır.

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE, BURSA'NIN TARİHİ VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Bursa, geniş, verimli bir ovaya ve tarımsal alana sahiptir. Ayrıca İstanbul gibi büyük bir dünya kentinin çok yakınında olmasına rağmen hem uluslararası ticarette hem de özellikle ipek ve ipekli dokumada bir sanayi merkezidir. Kaplıcaları dolayısıyla da bir dinlenme ve tedavi merkezidir. Şehrin, Uludağ'ın sırtına yaslanmış olması, bu görkemli dağı görsel olarak kentlinin yaşantısından çıkartmıştır. Kayseri'nin Erciyes'le, Antalya'nın Bey Dağlarıyla olan ilişkisi, Bursa'nın Uludağ'la ilişkisinden çok farklıdır (Tekeli,1999: 7-9).

Bursa, yaklaşık 2200 yıllık geçmişe sahip olan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış bir kenttir. İlk ismi Prusias'tır ve adını, Bithynia Kralı I. Prusias'tan almıştır. Bursa, M.Ö. 74'te Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. M.S. 395'ten sonra ise bölgede Bizans hakimiyeti söz konusu olmuştur. Prusias ismi, zamanla Prusa, daha sonra da Bursa olarak değişmiştir. 1326'da şehir, Osmanlı topraklarına katılmış ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Geçici sürelerle İznik ve Edirne'nin başkent olması haricinde, 1453'te İstanbul'un başkent oluşuna kadar, başkent olmayı sürdürmüştür (Dostoğlu, t.y.: 21-23). 1453'te Osmanlı başkentinin İstanbul'a taşınmasından sonra da Bursa'ya verilen önem azalmamıştır. Çeşitli araştırmacılar Bursa'nın 1450–1600 yılları arasında dünyanın sayılı ticaret ve üretim merkezlerinden biri olduğunu belgelemişlerdir. Bu dönemde gerek Tebriz'den gelen ipeğin İtalya'ya gerekse Hindistan'dan gelen baharatın kuzey Avrupa ülkelerine sevkiyatı, İpek ve Baharat Yolları üzerinde önemli bir konumda bulunan Bursa üzerinden yapılmaktaydı. Buna ek olarak, kentteki küçük atölyelerde yoğun olarak ipek üretilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma ve endüstrileşme süreçleriyle birlikte Bursa'da da yeni gelişmeler söz konusu olmuştur. 19. yüzyıla kadar Bursa'da ev üretimi şeklinde süren tekstil ürünleri imalatı, dünya genelindeki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalması nedeniyle, Avrupa ile maliyet ve kalite açısından mücadele edememiş ve ulaşım teknolojisindeki gelişmelerin İpek Yolu güzergâhını değiştirmesi nedeniyle de Bursa, yeni bir yapılanma içine girmiştir (Dostoğlu, Oral, 2000).

Bursa'da, şehrin Osmanlı topraklarına katıldığı dönemden bugüne kadar geçen yaklaşık 700 yıllık süre içerisinde üç önemli dönüşüm dönemi yaşanmıştır.

Söz konusu dönüşümlerden ilki, 14. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu dönemde Bursa, kale dışında bedesten merkezli bir çarşı sistemine sahip olmuştur. İkincisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında kentin Osmanlı modernitesinin etkisi altında yaşadığı yeniden yapılanma dönemini içermektedir (Tekeli, 1999: 8). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını Batılı anlamda düzenlemeyi hedefleyen reformlar sürecinde, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'da yoğun bir biçimde ipek fabrikaları açılmış, hükümet, hastane, belediye ve banka binaları inşa edilmiş, demiryolu faaliyete geçmiştir. Söz konusu dönemde Bursa, sadece üretim ve ticarette değil, mesleki ve teknik öğretim alanında da önde gelen kentlerden biri olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan okullardan bir kısmı Cumhuriyet'ten sonra da yeni isimlerle eğitimlerine devam etmiştir (Bursa Ansiklopedisi, 1984). Bursa'da Tanzimat dönemine ait önemli mimari eserlerin çoğu Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'da valilik yaptığı yıllar arasında inşa edilmiştir. Devlet binalarının yanında Bursa'daki şifalı kaplıcalara gelen ziyaretçiler için oteller de yaptırmıştır. Bursa'da Ahmet Vefik Paşa döneminde başlayan kentsel dokudaki değişimler, daha sonraki valiler döneminde de devam etmiştir. 1910'lardan itibaren Balkanlardan ve Kafkaslardan yoğun bir göç almıştır (Dostoğlu, t.y.: 23-26). Bursa'nın üçüncü önemli dönüşüm dönemi ise Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı kentleşmeyle başlamıştır. 1950'li yıllardan sonra Bulgaristan'dan kaynaklanan dış göçler, Bursa'yı Türkiye'deki başka kentlerde görülmeyen bir ölçüde etkilemiştir. Türkiye'deki ilk Organize Sanayi Bölgesi'nin 1962'de Bursa'da kurulmasından sonra başta tekstil ve otomotiv olmak üzere pek çok endüstri kolu giderek gelişmiştir. Böylelikle kent, iç ve dış göçler için bir çekim merkezi olmuştur. Özellikle 1970'li yıllardan sonra sanayide niteliksel bir sıçrama başlamıştır (Tekeli, 1999: 8; Dostoğlu, t.y.: 26). Bahsi geçen tüm bu dönüşümlerin bir sonucu olarak kentte belirgin gelişme ve değişimler oluşmuş, göçlerin etkisiyle farklı ülke ve şehirlerden Bursa'ya aile, akraba ve arkadaşlarını görmek maksadıyla gelen insanların sayısında da artış meydana gelmiştir.

2. BURSA'NIN BİR DESTİNASYON OLARAK SAHİP OLDUĞU TURİSTİK DEĞERLER

Bursa, zengin tarihi dokusu, arkeolojik alanları, kış ve yaz sporlarına elverişli dağları, sağlık turizmi için gerekli olan termal bölgeleri ve kıyı turizmine alternatif bölgeleriyle önemli bir turizm potansiyeline ve pek çok değere sahiptir (Bursa İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu, 2018: 87). Bu değerler arasında 2014 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan "Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu" miras alanı, Orhangazi Külliyesi ve çevre-

sini içine alan Hanlar Bölgesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu geniş alan içerisinde, Hüdavendigar Külliyesi, Yıldırım Külliyesi, Yeşil Külliye, Muradiye Külliyesi ve Cumalıkızık olmak üzere altı önemli yapı ve yerleşim bulunmaktadır. Yaklaşık 700 yıldır ticaretin kalbi konumunda bulunan, 4 bin iş yerinin de yer aldığı bölge, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Hanlar Bölgesi, Ulucami'nin etrafındaki yaklaşık 450 dönümlük alanda Bursa'nın fethinin ardından peyderpey yapılan 16 han, arasta, bedesten, pazaryerleri ve iç içe geçmiş çarşılardan oluşmaktadır. Koza Han, İpek Han, Emir Han, Pirinç Han, Bedesten, Geyve Han, Tuz Han, Çukur Han, Fidan Han, Gelincik Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Hacı İvaz Paşa Çarşısı ve Yorgancılar Çarşısı bunlar arasında sıralanabilir (http://www.yesilbursadergisi.com; Tekeli, 1999: 789).

Resim 1. Hanlar Bölgesi ve Külliyeler

Kaynak: https://bursasehri.blogspot.com

Bursa, Hanlar Bölgesinin yanı sıra, Bursa Kalesi, Tophane, Bursa Saat Kulesi, Abdal Köprüsü, Irgandı Köprüsü, Emirsultan Camii, Yeşil Cami, Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri vb. gibi önemli tarihi mekanlara da sahiptir.

Resim 2. Bursa Kalesi, Tophane ve Saat Kulesi

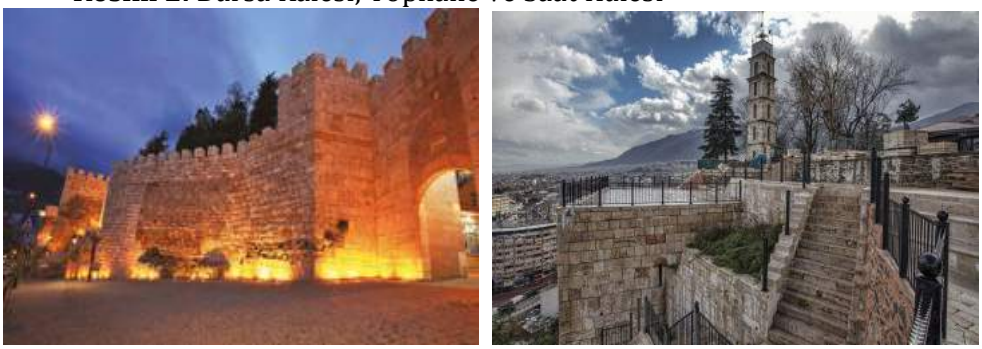

Kaynak: www.bursaulucamii.com

Resim 3. Abdal Köprüsü ve Irgandı Köprüsü

Kaynak: www.bursa.com.tr

Resim 4. Emirsultan Camii ve Ulu Camii

Kaynak: www.bursaulucamii.com

Resim 5. Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri

Kaynak: http://www.bursamuze.com

Bursa ili, önemli tarihi özelliklerinin yanında büyük bir doğal güzelliğe de sahiptir. Mudanya, Tirilye, Gölyazı, Sadağı Kanyonu Tabiat Parkı, Suuçtu Tabiat Parkı, Ayvaini Mağarası, Ulubat Gölü, İznik Gölü, Türkiye'nin ilk Milli parklarından biri olan Uludağ bunlardan bazılarıdır. Uludağ, 1961 yılında koruma altına alınmış ve yamaçları farklı zamanlarda Doğal Sit alanı olarak ilan edilmiştir. Uludağ, tehlike altında olan birçok habitat ve türleri içermektedir (Bursa İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu, 2018: 84-87).

Resim 7. Bursa'nın Doğal Güzellikleri

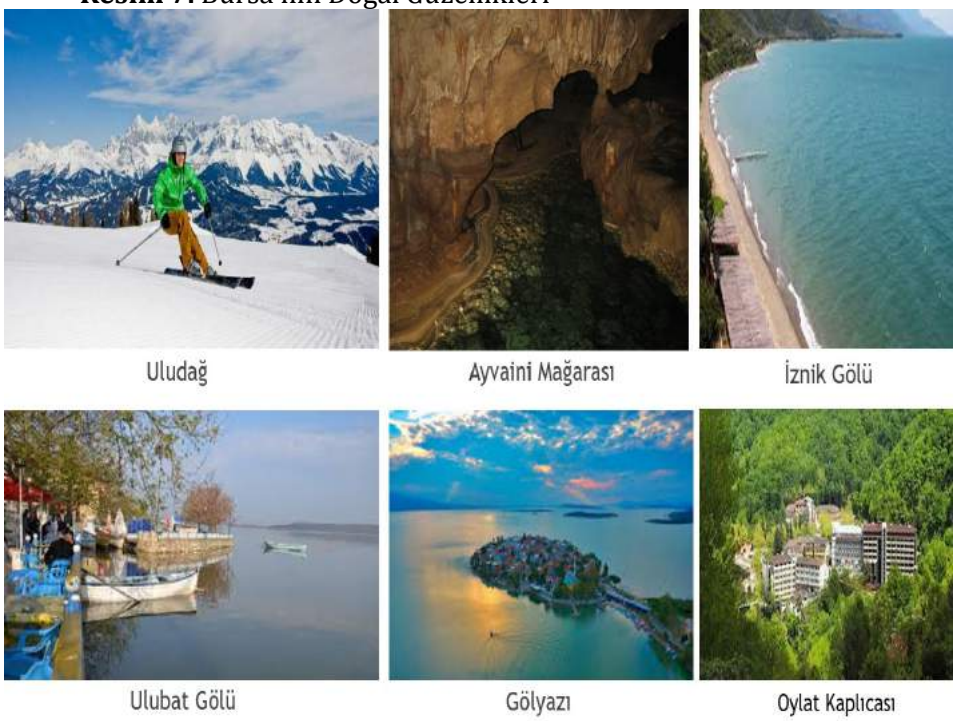

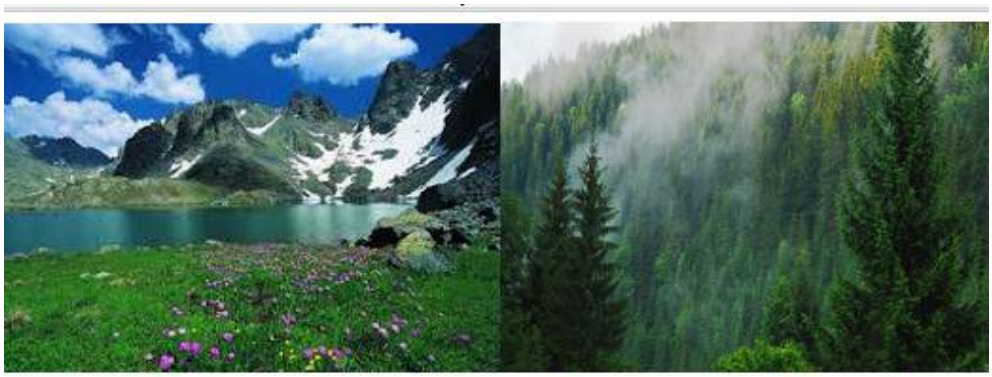

Uludağ Milli Parkı

Kemalpaşa Suuçtu Şelalesi

Kaynak: www.bursa.com.tr

Resim 8. Bursa'nın Doğal Güzellikleri

Karacabey Longoz Ormanları

Gemlik Fıstık Çamı Ormanları

Kaynak: www.bursa.com.tr

Ayrıca Bursa'nın Kemalpaşa ilçesi çevresi, dünyanın ve Türkiye'nin en önemli bor ve mermer yataklarına sahiptir. Bu nedenle oluşan kirlenmeler ve atıklar ise çevredeki akarsulara verilmekte ve balık ölümleri ile doğal habi-

tatların tahribine yol açmaktadır. Ek olarak bu bölgede, mermer ocaklarından uzak alanlar Bursa'nın en güzel meşe ve kayın ormanlarına sahiptir. Bu ormanların korunabilmesi için etrafında faaliyet gösteren mermer ocaklarının ve maden sahalarının denetim altına alınması önem arz etmektedir. Diğer önemli bir alan Karacabey Yeniköy'deki Kocaçay Deltası ile longoz ormanlarıdır. Bu alanın çok yakınında yer alan yazlık konutların aşırı biçimde yayılması, longoz ormanları için büyük tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca bu alanların beldenin çöplük alanı olarak kullanılması, otlatma ve hayvancılık yapılması, kanalizasyonun buradaki kumullara bırakılması, sanayi atıklarının Kocaçay'a atılması gibi yanlış uygulamalar, Türkiye'nin sadece yedi yerinde bulunan longoz ormanlarından birinin, olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca Bursa-Gemlik Körfezi yamaçlarında doğal olarak bulunan fıstık çamı ormanlarının da yanlış turizm uygulamalarından dolayı tahrip olmaya başladığı göz önünde bulundurulmalıdır (Bursa İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu, 2018: 84-87).

Resim 9. Bursa'nın Doğal Güzellikleri

Kaynak: www.bursa.com.tr

Bursa ili, önemli tarihi ve doğal çekiciliklerinin yanında, önemli bir kültürel zenginliğe de sahiptir. Bursa'da, zengin kültürel geçmişine uygun ulusal ve uluslararası kültür ve sanat etkinlikleri de yürütülmektedir. Bunlardan bazıları; 1961'den bu yana sürdürülen "Bursa Festivali", 1986'dan bu yana düzenlenen ve çeşitli ülke kültürlerini aynı sahnede buluşturan "Altın Karagöz Halk Dansları Yarışması", 2006'dan bu yana düzenlenen "Uluslararası Bursa İpek Yolu Film Festivali", "Çocuk ve Gençlik Tiyatroları Festivali", "Uluslararası Kukla ve Gölge Oyunu Festivali", 1995'ten bu yana düzenlenen "Bursa Edebiyat Günleri", 1990'dan bu yana düzenlenen "Bursa Fotoğraf Günleri" gibi etkinliklerdir (www.bursakultur.com).

Bunlara ek olarak; BKSTV Mobil Çocuk Tiyatrosu, 23 Nisan Sokak Oyunları Unutulmasın Resim Yarışması, Uluslararası Mini Baskı Sergisi: Bursa Bellek Bursa'nın Tarihi ve Kültürel İzleri, Uluslararası Ekslibris (kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu özgün yapıtlardır, kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı ödünç alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarır) Yarışması, İnegöl Uluslararası Kültür ve Sanat Festivali, Nilüfer Görükle Balkan Panayırı, Misi Yerel Lezzetler Şenliği gibi organizasyonlar da gerçekleştirilmektedir (www.bkstv.org.tr; www.aed.org.tr).

Resim 10. Bursa'da Düzenlenen Ulusal ve Uluslararası Organizasyonlar

Kaynak: www.bkstv.org.tr

Gastronomik değerleri bakımından da zengin bir mutfağa sahip olan Bursa, İnegöl köftesi, Kemalpaşa tatlısı, Mustafa Kemal Paşa peynir tatlısı, Orhangazi Gedelek Turşusu, "Gemlik zeytini (coğrafi işaret belgesine sahip tek zeytin türü), siyah incir, Bursa Şeftalisi ve Karacabey Soğanı" ile Türk Patent Enstitüsü'nden coğrafi işaret belgesi almıştır. İskender Kebap, Cantık, Pideli Köfte, Tahinli Pide,

Hurma Tatlısı, Hasanağa Enginarı, Bursa Deveci Armudu, Müşküle Üzümü, Bursa Kestanesi, Uludağ Çileği, Aksu Pembesi (Ahududu), Baharatlık Acı Biber, Kaypa Biber, Böğürtlen ise hala tescil aşamasında olan ürünlerdendir" (www.turkpatent.gov.tr; https://bursa.tarimorman.gov.tr; www.ci.gov.tr; www.dunya.com). Coğrafi işaret belgesi alan gastronomik ürünlere ek olarak; Gemlik atı, Bursa ipeği, Bursa bıçağı ve İznik çinisi (UNESCO tarafından da kültürel değer olarak gösterilmiştir) gibi değerler de ilgi çekici özellikler arasındadır. Bursa Havlusu ise yine tescil aşamasında olan ürünlerdendir (www.ci.gov.tr).

Resim 11. Bursa Yemekleri

Bursa İskender Kebap

Tahinli Pide

Pideli Köfte

Cantık

İnegöl Köfte

Mustafa Kemal Paşa Peynir Tatlısı

Kaynak: www.bursainvest.gov.tr

Bir şehri turistik destinasyon haline getirecek tarihi, doğal, yerel, kültürel ve alt yapı ile üstyapı konusundaki çekiciliklere fazlasıyla sahip olan Bursa'nın, bahsi geçen tüm bu özelliklerine rağmen hala turizmden hak ettiği payı alamamış olması üzüntü verici ve düşündürücüdür. Türkiye'ye ve en çok turist çeken dört il ile Bursa'ya 2017 ve 2018 yıllarında gelen yabancı turist sayıları (Tablo 1) incelendiğinde, bu kadar önemli ve zengin turistik değerlere sahip

olan Bursa'nın, turizm pastasından oransal olarak %1'den bile daha az pay alabilmiş olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Yabancı Turist Verileri

Yıl	Türkiye'ye Gelen	İstanbul'a Gelen	Antalya'ya Gelen	Muğla'ya Gelen	İzmir'e Gelen	Bursa'ya Gelen
2017	32.410.034	10.840.595	9.738.962	2.089.479	1.346.804	314.075
2018	39.488.401	13.433.101	12.712.603	2.805.115	1 021 576	370.387

Kaynak: Kazan, 2019, www.yenimarmaragazetesi.com; http://yigm.kultur-turizm.gov.tr; www.turofed.org.tr

İstanbul, Antalya, Muğla, İzmir gibi Türkiye'nin gözde turizm destinasyonlarının sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel özelliklere aynı anda sahip olan Bursa'nın da çekiciliklerini ulusal ve uluslararası turizm pazarında etkin bir şekilde duyurabilmesi için bilinçli plan ve politikaların yürütülmesi gerektiği açıktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaklaşık 2200 yıllık bir geçmişe sahip olan ve birçok uygarlığın beşiği olmuş Bursa'nın, içinde bulundurduğu tüm çekiciliklerden, başarılı ulusal ve uluslararası tanıtım faaliyetleri ile Türkiye'deki ve dünya genelindeki potansiyel turistleri haberdar edebilmesi ve Bursa'nın turizm pazarından hak ettiği payı alabilmesi için çeşitli önerilerde bulunulabilir:

Türkiye ile ilgili genel tanıtım filmlerinden ziyade, destinasyonları ayrı ayrı ele alan tanıtım filmlerinin, uluslararası turizm pazarlamasında daha etkili olacağı düşünülmektedir. Bursa ile ilgili termal turizm, deniz turizmi, kış turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi, ekoturizm vb. gibi ayrı turizm çeşitlerini ön plana çıkartacak tanıtım filmlerinin uluslararası TV kanallarında ve turizm fuarlarında hedef kitleyle buluşturulması, turist sayısının artışında etkili olacaktır.

Bursa'da faaliyet gösteren turizm enformasyon bürolarında, konaklama tesislerinin resepsiyonlarında check-in işlemleri esnasında ve restoranlarda, Bursa'nın tarihi, doğal, yerel ve kültürel özellikleriyle ilgili Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Turizm İl Müdürlükleri tarafından hazırlanan kitapçıkların, broşürlerin ücretsiz olarak verilmesi faydalı olacaktır. Bu dokümanları gören, Bursa'da gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek festival ve gösterilerin posterlerini, tanıtım

kitapçıklarını gören bir turistin, bu yerlere ve organizasyonlara yönelik bilgisi ve ilgisi artacaktır.

Bir turistik destinasyonda gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası organizasyonların sayısı ne kadar fazlaysa ve bu organizasyonların tanıtımı ne kadar etkin şekilde yapılıyorsa, o destinasyonun yılın 12 ayı boyunca turistik ve ekonomik anlamda sürdürülebilirliği o kadar mümkün olacaktır. Söz konusu organizasyonlar sayesinde şehrin tanınırlığı ve ziyaret edilirliği arttıkça, turizmle direkt ya da dolaylı bağlantısı olan (ulaştırma, konaklama, eğlence, hediyelik eşya, gıda, inşaat, tekstil, mobilya, dokuma, teknolojik cihaz, elektronik cihaz, ısıtma-soğutma sistemleri, sağlık vb. gibi) tüm sektörlerde de canlanma yaşanacaktır.

Bursa'daki turistik alanların sürdürülebilir kullanımını sağlayan yönetim planlarının hazırlanması, bu alanlarda koruma-kullanma dengelerinin gözetilmesi ve bu yönetim planlarına uygun olarak turizm türlerinin gelişmesine yönelik fiziki gelişim planlarının hazırlanması faydalı olacaktır. Ayrıca yapılan plan ve alınan kararların, daha belirgin olarak ve direkt sorumlularının görevleri açıkça belirtilecek şekilde yazılması, uygulanma ihtimalini de arttıracaktır.

Söz konusu bu çalışmanın, ileride Bursa destinasyonu ile ilgili yapılacak daha ayrıntılı çalışmalar için bir kaynak niteliğinde olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada belirtilmiş olan Bursa ile ilgili destinasyon çekiciliklerinin, ayrı ayrı ele alındığı çalışmaların yapılması da turizm talebinin artışında etkili olabilecektir.

KAYNAKLAR

BELBER, B. G. (2018). Ekoturizmde Pazarlama Çabaları ve Turist Davranışları, Detay, Ankara.

Bursa Ansiklopedisi (1984). Bursa Hâkimiyet Kültür Hizmetleri Dizisi, 2 cilt.

Bursa Doğa Turizmi Eylem Planı 2013-2017 (2013). T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (Doğakoruma ve Milli Parklar) II. Bölge Müdürlüğü, http://doczz.biz.tr/doc/139492/bursa-do%C4%9Fa-turi%CC%87zmi%CC%87-eylemplani-2013-2017, Erişim Tarihi: 08.05.2019.

Bursa İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu (2018). Bursa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.

"Bursa, 5'e ilave 20 ürüne daha coğrafi işaret bekliyor", https://www.dunya.com/yurttan-haberler/bursa-5e-ilave-20-urune-daha-cografi-isaret-bekliyor-haberi-384795, Erişim Tarihi: 09.07.2019.

"Bursa Hanlar Bölgesi", https://bursasehri.blogspot.com/2018/11/bursa-hanlar-bolgesi-fotografli.html, Erişim Tarihi: 20.06.2019.

"Bursa'ya Yeni Coğrafi İşaret" (4.12.2018), https://bursa.tarimorman.gov.tr/Haber/476/Bursaya-Yeni-Cografi-Isaret, Erişim Tarihi: 01.07.2019.

DOSTOĞLU, N. (tarih yok), "Bursa'da geçmişten günümüze kentsel ve mimari değişim", Osmangazi Belediyesi Hisar Dergisi, "Eskinin Bursa'sı" sayısı, https://docplayer.biz.tr/4086324-Bursa-da-gecmisten-gunumuze-kentsel-ve-mimari-degisim.html, Erişim Tarihi: 25.05.2019.

DOSTOĞLU, N. ve ORAL, Ö. (2000). "Bir Osmanlı Başkenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras", Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 221-229.

"Ekslibris Nedir", http://www.aed.org.tr/tr/ekslibris/, Erişim Tarihi: 08.06.2019.

"Hanlar Bölgesi 700 yıldır ticaretin kalbi", http://www.yesilbursadergisi.com/mobil/haber. php?id=956, Erişim Tarihi: 07.06.2019.

http://www.bkstv.org.tr/tr/index, Erişim Tarihi: 07.05.2019.

http://www.bursa.com.tr/kategori/aktivite/dogal-guzellikler, Erişim Tarihi: 07. 05.2019.

www.bursainvest.gov.tr/wp-content/uploads/2017/07/turizm-ve-kültür.pdf, Erişim Tarihi: 11. 06.2019.

http://www.bursamuze.com/orhan-gazi-turbesi-541/, Erişim Tarihi: 09. 06.2019.

http://www.bursaulucamii.com/tarihi1.html, Erişim Tarihi: 07. 07.2019.

http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html, Erişim Tarihi: 09. 06.2019.

"İl Bazında Coğrafi İşaretler", https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il =16&tur=&urun Grubu=&adi=, Erişim Tarihi: 01.07.2019.

KAYPAK, Ş. (2010). "Ekolojik Turizmin Sürdürülebilirliği", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2 (2): 93-114, ekoturizm.arastirmax_907_pp_93-114.pdf, Erişim Tarihi: 06.05.2019.

KAZAN, B. (2019). "Türkiye'ye 39 Milyon, Bursa'ya 370 Bin Yabancı Turist!", https://www.yenimarmaragazetesi.com/makale/turkiye-ye-39-milyon--bursa-ya-370-bin-yaban ci-turist---/, Erişim Tarihi: 18.06.2019.

TEKELİ, İ. (1999). "Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi", Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi, 06-08 Mayıs 1999, Uludağ Üniversitesi.

"TÜRKPATENT'ten 23 Ürüne Coğrafi İşaret Tescili", (26.11.2018), https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/allNews/newsDetail?newsId=1030, Erişim Tarihi: 01.07.2019.

TÜROFED Turizm Raporu (2019/1). https://www.turofed.org.tr/_files/_pdf/RAPOR/turofed-turizm-raporu-2019.pdf, Erişim Tarihi: 01.07.2019.

BAĞDAT'TAN AKKA'YA MİRZA HÜSEYİN ALİ'NİN (BAHAULLAH) SÜRGÜN HAYATI

Arş. Gör. İbrahim YETİŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

ÖZET

İran toplumunun asırlarca içerisinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik bunalım hali 19. yüzyılın ilk yarısında Babilik adı altında yeni bir fikir akımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu akımının kurucusu olan Mirza Ali Muhammed (Bab), 1850 yılında fikirlerinin İslam dinine aykırı olduğu ve siyasi otorite için tehlike oluşturduğu gerekçesiyle idam edildi.

İlk dönemlerden itibaren siyasi otorite ile yaşanan gerilim ve çatışma hali bu hadiseyi takiben üç Babinin Nasıreddin Şah'a başarısız suikast girişiminde bulunmasıyla hat safhaya ulaştı. Böylece İran genelinde yaşayan Babilerin çoğunluğu idam, hapis ve sürgüne zorlandı. Babilik inanışına Bahailik adı altında hayat verecek olan Mirza Hüseyin Ali de (Bahaullah) bu dönemde hapse atılan ardından sürgüne gönderilenler arasındaydı. Bahaullah ilk önce 1853 yılında Bağdat'a sürgün edildi. Ardından İstanbul, Edirne ve Akka'ya sürüldü.

Bu çalışmanın amacı karşılaştırmalı ve analitik araştırma yöntemleri ile Babiliği, Bahailik adı altında bir din olarak yeniden şekillendiren Mirza Hüseyin Ali'nin (Bahaullah) sürgün hayatına ve bu süre zarfında yaptığı çalışmalara İran arşiv belgeleri rehberliğinde ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bahaullah, Babilik, Bahailik, Edirne, İstanbul

ABSTRACT

The political, social and economic crisis in which Iranian society has been for centuries paved the way for the emergence of a new movement of ideas under the name of Babism in the first half of the 19th century. Mirza Ali Muhammad (Bab), the founder of this movement, was executed in 1850 on the grounds that his ideas were contrary to Islamic religion and posed a danger to political authority.

The tension and conflict with the political authority since the early periods following this incident reached the highest level when three Babies failed to assassinate Nasireddin Shah. So that, the majority of Babian living across Iran were forced to de-

ath, imprisonment and exile. Mirza Hüseyin Ali (Bahaullah), whose Babilism belief will be given life under the name of Baha'ism, was imprisoned in the meantime. Bahaullah was first exiled to Baghdad in 1853. Then he was deported to Istanbul, Edirne and Akka.

The aim of this article is to shed light on the exile period and works in the meantime of Bahaullah who reshaped the babilism as a religion under the name of Bahailik, through comparative and analytical research methods under the guidance of Iran archive documents.

Keywords: Baha'u'llah, Babism, Baha'i Faith, Edirne, Istanbul.

1) Bahâullah v e Bahâîlik

1817 yılında Tahran'da dünyaya gelen Bahaullah'ın asıl adı Mirza Hüseyin Ali el-Mazenderani en-Nuri'dir. Babası Mirza Abbas Bozorg şahın sarayında maliye işlerinden sorumlu önemli devlet adamlarından biriydi. (Taherzadeh, C. I, 1995:6; Özşuca, 1987:41; Fığlalı, 1994:48) Kaynaklarda Bahaullah'ın eğitim durumuyla ilgili çeşitli ihtilaflar mevcuttur. Bu görüş farklılığı yalnızca Bahailiğe yakın, muhalif veya araştırma eserler arasında yaşanmamaktadır. Bahailiğe yakın kaynaklar dahi bu konuda ikiye bölünmüş durumdadır. Kaynakların bir kısmı Bahaullah'ın babasının sosyal konumundan mütevellit iyi bir eğitim aldığını ileri sürmektedirler. (Fığlalı, 1994:48) Bahailiğe yakın kaynakların bir kısmı tarafından da desteklenen (Muhsin Mecidi, 2016:9) bu bilgi yine Bahailiğe yakın bazı kaynaklar tarafından tekzip edilmekte ve Bahaullah'ın okuma yazma bilmediği hususunda ısrar edilmektedir. (Faizi, 1994:12; Özşuca, 1987:41) Bahailiğe yakın bazı kaynakların bu hususta ısrarcı olmalarının temelinde İslam inanıcındaki peygamberinin ümmî olmasına rağmen Kur'an gibi muhteşem bir mucizeye sahip olduğu (Şura 42/52) akidesinin Bahailiğe uyarlanmasının yattığını söylemek mümkündür. Aksi halde sarayda büyümüş birinin okuma-yazma bilmediği hususunu savunmanın başka bir açıklaması yoktur.

Bahaullah babasının ölümünden sonra saray hayatını terk ederek ülkenin farklı yerlerini gezdi. Bu sürede zarfında Bab tarafından 1844 yılında fikirlerini yaymak üzere Tahran'a gönderilen Molla Hüseyin ile tanıştı. Molla Hüseyin'in daveti üzerine Bab'ın[1] fikirlerini [2] benimsedi ve bunları yaymak üzere çalışmalara başladı. (Taherzadeh, C. I, 1995:6; Özşuca, 1987:42; Faizi, 1994:10-

[1] Babilik'in kurucusu olan Ali Muhammed Şirazi'nin hayatı hakkında bkz. (Nebil Tarihi, 2001; Serena, 1362:31-42)

[2] Mirza Ali Muhammed, Usuli itikadının temel felsefesini temsil eden "mukallid denen bir şii, mutlaka merci'itaklid olan ve yaşayan bir müçtehide bağlanmak, itikadı ve fıkhi konularda onun emirlerine uymak zorundadır." Şeklindeki görüşü dayanak kabul edip 22 Mayıs 1844 yılında kendisini Bab yani İmamlar ile halk arasında irtibatı sağlayan kişi olarak ilan etmiştir. (Metin Yurdagür, 1991:359; Fığlalı, 1994:5-16; Taherzadeh, C. I, 1995:312-331)

11; Fığlalı, 1991:466)1850 tarihinde Mirza Ali Muhammed Bab'ın kurşuna dizilmesi ve Babilerin takibe uğraması üzerine 1851 yılında nispeten daha güvenli olan Irak'a gittiyse de kısa süre sonra tekrar Tahran'a döndü. (Fığlalı, 1994:48) Babın idam edilmesi neticesinde devlet ve Babiler arasında artan gerilim 15 Ağustos 1852 yılında Sadık Tebrizi, Fethullah Komi ve Hacı Kazım Tebrizi adlı üç BabininNasıreddin Şah'a başarısız bir suikast girişiminden bulunmaları ile iyice arttı. (Serena, 1362:43-46; Sheil, 1362:124; Fığlalı ve Şimşek, 2010:20; Nebil Tarihi, 2001:370-388) Bahaullah bu dönemde yaşadıklarını anlattığı Kurdun Oğlu Risalesin'de bu hadisenin Babi toplumuyla iltisaklı olmadığını bu üç şahsın intikam duygusunun neticesi olduğunu vurgulanmaktadır. Bahaullah, eserinde bu hadise ile bir ilgilerinin olmadığına şu ifadelerle açıklık getirmektedir.

> *Tanrı'ya yemin olsun ki bizim bu kötü işte hiçbir ilgimiz yoktu. Suçsuzluğumuz yapılan incelemeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Bununla beraber bizi de tutukladılar ve o günlerde saltanat merkezi olan Niyaveran'dan Tahran zindanına başı açık, yalın ayak, zincire vurulmuş ve yaya olarak götürdüler.* (Bahaullah, 2001, 15-16)

Bahaullah ve aynı görüşün savunucuları olan bazı kişiler, her ne kadar bu hadiseyle irtibatları olmadığı yönünde ifade beyan etseler de mevcut durum Babileri yok etmek isteyen odaklara iyi bir fırsat sunmuştu. Suikast girişimini izleyen günlerde Babilere karşı acımasız önlemler alındı. Tüm ülkede Babilerin yakalanması ve idamına yönelik bir seferberlik ilan edildi. Babilerin ileri gelenleri yakalanarak hapsedildiler. Bunların arasında Tahran yakınlarında bulunan Siyah Çal adlı hapishaneye atılan Bahaullah ve kardeşi Mirza Yahya Nuri'de bulunmaktaydı. (Taherzadeh, C. I, 1995:7; Fığlalı, 1994:48; Faizi, 1994:13; Mecidi, 2016:10-11) Bahaullah ve Mirza Yahya 4 ay hapiste kaldıktan sonra serbest bırakıldılar. Bu iki Babinin nasıl bu kadar kısa sürede serbest bırakıldıkları ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bahailiğe yakın kaynakların da ihtilaf ettiği bu konu hakkında kaynakların bazıları suçsuzluklarının aşikâr olması neticesinde sürgüne gönderilmeleri şartı ile serbest bırakıldıkları (Taherzadeh, C. I, 1995:10; Faizi, 1994:14; Özşuca, 1987:53; Fığlalı ve Şimşek, 2010:20) yazılırken bazı kaynaklarda da Rus ve İngiliz elçiliklerinin baskıları neticesinde serbest bırakılarak Bağdat'a sürgün edildikleri yazılmaktadır. (Özşuca, 1987:53; Fığlalı, 1991:465) Her iki durumda da hakikat olan tek şey Bahaullah ve kardeşinin Bağdat'a sürgün edilmek üzere serbest bırakıldıklarıdır.

2) Bağdat'tan Başlayıp Akka'da Son Bulan Sürgün Hayatı

12 Ocak 1853 yılında Bahaullah ve mahiyeti Tahran'dan Bağdat'a gitmek üzere yola koyuldular. (Taherzadeh, C. I, 1995:12; Mecidi, 2016:12) Şah tarafından Bahaullah'a yanındakilerle birlikte takip edecekleri güzergâh boyunca güvenlik güçlerinin engelleme ve zorluklarına maruz kalmamaları için sürgün emrinin yazılı olduğu bir yıl geçerlilik süresi olan bir pasaport verildi. Pasaportta Bahaullah hakkında "Yaş: 35, Boy: Orta; Göz: Kara; Kaş: Siyah; Sakal: Siyah; Bıyık: Siyah" şeklinde kişisel bilgilere de yer verilmişti.(The Baha'i World, 1940-1944:110) Bazı arşiv belgelerinde Bahaullah'ın Bağdat'a firar ettiği (Amanet ve Vehmen; 2016:165) yönünde bilgilere rastlanılsa da mevcut pasaporttan Bahaullah'ın sürgün edildiğini açıkça anlamaktayız. Bahaullah ve mahiyetindekiler üç ay süren yolculuktan sonra 8 Nisan 1853 yılında Bağdat'a ulaştılar. Bu kafilenin Bağdat'a ulaşmasından kısa süre sonra İran'ın farklı bölgelerinde aynı sıkıntılara duçar olan Babiler de Bağdat'a gelmeye başladılar. (Özşuca, 1987:54) Bağdat'ın kısa sürede Babilerin merkezi haline gelmesi Bahaullah ve kardeşi Mirza Yahya arasında liderlik ve Babın varisinin kim olacağı çekişmelerinin patlak vermesine sebep oldu. Bu liderlik çekişmesi Bahaullah'ın Bağdat'tan ayrılarak iki yıl Süleymaniye dağlarında inzivaya çekilmesiyle kısa süreliğine durdu. Fakat Bahaullah'ın Bağdat'a geri dönmesiyle liderlik mücadelesi tekrar şiddetlendi. Kısa sürede Babilerin büyük kısmını etrafında toplamayı başaran Bahaullah kardeşi Mirza Yahya'ya karşı bariz bir üstünlük elde etti. (Taherzadeh, C. I, 1995:72-73; Fığlalı, 1994:48; Özşuca 1987:55; İpek, 2010:190-193; Mecidi, 2016:16-17) İran Bağdat Sefiri Mirza Bozorg Han Kazvini 12 Mayıs 1862 tarihinde İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han'a gönderdiği mektupta Bahaullah'ın Bağdat'a gelişiyle birlikte Babilerin tekrar teşkilatlandıklarını şu şekilde aktarmaktadır.

> *Nuri Mazenderani olarak bilinen Mirza Hüseyin Ali ne zaman Bağdat'a geldiyse halk onu ziyaret başladı. Her ne kadar Bab'ın halifesi olduğuna dair bir şey dillendirmese de etrafında toplananların sayısı artmış ve bini geçmiştir. Söylenene göre sabahları ve ikindi vakitleri kahveye gelmektedir. Bu esnada ona, paramparça dahi edilseler etrafından ayrılmayacak olan otuzdan az veya çok kişinin eşlik ettiği söylenmektedir. Ayrıca büyük tüccarlardan ve Bağdat meclisindeki önemli kişilerden onunla görüşenlerin olduğu ileri sürülmektedir.* (Amanet ve Vehmen, 2016:108-113)

Bahaullah'ın Bağdat'ta Babileri bir araya toplaması ve Babilik'e ait fikirlerin yayılmasına dair tebliğde bulunması İran tarafını endişeye sevk etmiş ve bazı önlemler almaya yöneltmiştir. Bu çerçevede İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han, İran İstanbul elçisi Mirza Hüseyin Han'a gönderdiği 14 Eylül 1859 tarihli mektupta Bağdat'ta yeniden teşkilatlanmaya başlayan ve sayıları giderek artan Babilere karşı Osmanlı Devleti'nin doğru bir şekilde bilgilendirilmesini ve bu oluşumun her iki devletin menfaatlerine olan zararlarının anlatılması emretmektedir. Osmanlı Devleti'nin, Babilerden menfaati doğrultusunda istifade etmesinden endişe eden İran Hariciye Bakanı, aynı mektupta İran İstanbul elçisine bu girişimlerin Osmanlı tarafından bir zaaf algılanmamasına dikkat etmesini, Babileri İran ile olan ilişkilerde bir koz olarak kullanılması ihtimaline karşı uyanık olmasını ve buna dair gerekli tedbirleri almasını istemiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:100-101) İran hükümeti, Babiler kendi sınırlarından uzak bir yere sürgün edilene kadar bu türden önlemlerde ısrarcı olmuştur. Nitekim bu mektuptan yaklaşık olarak iki ay sonra İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han, İran Bağdat elçisi Mirza Bozorg Han'a gönderdiği 11 Kasım 1859 tarihli mektupta bu şer taifesinin farklı yerlere dağılmalarına özellikle İran topraklarına geçmelerine sebep olacak girişimlerden sakınılması emredilmiş, İran toprakları dışında bir yerde bulunmalarının dünyanın farklı yerlerine dağılmalarından daha iyi olduğu belirtilmiştir. Bu şer odaklarının yok edilmesine dair öncelikle Bağdat valisi olmak üzere farklı kişilerle görüşmelerin yapılması istenmiş, Osmanlı Devleti'nden bu kişilerin ansızın yakalanarak katledilmeleri veya bu işin İran tarafından yerine getirilmesi için İran'a teslim edilmelerine yönelik taleplerin gerekli makamlara iletilmesi emredilmiştir. Mektubun sonunda ise bir fayda sağlamayacağından dolayı bu şer odaklarının ıslahına dair hiçbir girişimde bulunulmaması gerektiği emredilmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:103) Bu mektuplardan ve daha eski tarihli mektuplardan İran'ın bu zümreye karşı izlediği politikanın tümden yok etmek şeklinde olduğu sonucuna varmaktayız. 1859 yılında Bağdat valisinin değişmesi üzerine İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han'ın İran İstanbul elçisi Mirza Hüseyin Han'a gönderdiği 26 Kasım 1859 tarihli mektupta bir önceki mektupta geçen mevzular tekrarlandıktan sonra yeni valinin bu konuda teşvik edilmesi emredilmiştir. Babilerin toptan yok edilmesine dair talep ise gerekli mercilere ulaştırılmak üzere tekrar beyan edilmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:1006-107)

Merkezin bu sıkı tedbirler içeren mektuplarına karşılık taşradan gönderilen mektuplarında aynı dili ihtiva ettiklerini görmekteyiz. Bu mektuplarda Babilerin Bağdat'ta giderek güçlendikleri beyan edilerek merkezden buna kar-

şı acil önemler alınması talep edilmektedir. (Amanet ve Vehmen, 2016:108-113) Örneğin Kirmanşah valisi İmad-ud devle, Nasıreddin Şah'a yolladığı 1862 tarihli mektupta Bağdat ve Irak-ı Arap'ın durumunun giderek kötüleştiğini her taraftan müfsidlerin gelerek bu yerlere yerleştiklerini beyan etmiş, özellikle Bahaullah liderliğindeki Babilerin sayılarının her geçen gün arttığını belirtilmiştir. Kirmanşah valisi ayrıca İran için tehlike arz eden bu kişilerin Osmanlı tebaası olarak kabul edilmesi halinde İran sınırından uzak bir yere Mısır veya Şam'a sürgün edilmeleri gerektiği, İran tebaası olarak görülmesi halindeyse yakalanarak İran tarafına teslim edilmesi gerektiğini arz etmiştir. Mektubun sonunda ise şahtan bu şer zümresine karşı acil tedbirler alması arz etmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:120-121) Kirmanşah valisi İmad-ud devle gönderdiği bu mektuba cevap yazılmaması üzerine Haziran 1862 yılında Nasıreddin Şah'a bir mektup daha gönderir. İamd-ud devle bu mektubunda Bahaullah ve yanındakilerin ortadan kaldırılmasına Bağdat valisinin yardımcı olacağı belirtilerek bu kişilerin ortadan kaldırılması hususunda izin talep edilmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:123-124) Bu yazışmaları takiben yapılan yazışmalar da aynı hususları içermekte, genellikle Bahaullah ve Babilerin Bağdat'ta artan güçleri ve bunlara yönelik alınması talep edilen önemlere dair bilgilere yer verilmektedir. (Amanet ve Vehmen, 2016:115-134)

Gönderilen mektupların neredeyse tamamında İran hükümetinin Osmanlı Devleti'nden Bahaullah ve yakınlarını yok etmesi veya İran'a teslim edilmesini talep ettiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti, İran tarafından gelen bu talepleri mevcut mezhebin başı olan bir kişinin teslim edilmesinin taraftarlarının huzursuzluk çıkarmalarına sebep olabileceği, ayrıca sığınma talebinde bulunan birinin teslim edilmesinin devlet geleneğine uymayacağı yönünde gerekçeler sunarak ret etmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:134-135) FakatİIran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han ile birlikte İran'ın İstanbul ve Bağdat sefirlerinin bir takım diplomatik girişimleri neticesinde Osmanlı Devleti, Bahaullah'ın İran sınırından uzak bir yere sürgün edilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. (Amanet ve Vehmen, 2016:29) Osmanlı Devleti'nin bu kararı almasında bu diplomatik girişimlere ilave olarak Babilerin Bağdat'taki faaliyetlerine tepki gösteren dini liderlerin ve halkın şikâyetleride etkili olmuştur. Neticede Bahaullah ve yakınlarının Osmanlı ve İran hükümetlerinin vardıkları bir anlaşma ile İstanbul'a sürgün edilmeleri kararlaştırıldı. (İpek, 2010:194)

Bahaullah, İstanbul'a sürgün edilmeden kısa bir süre önce müritleri ile Rızvan Bahçesi adı verilen yerde 21 Nisan 1863 tarihinden 2 Mayıs 1863 tarihine kadar 12 gün süren çeşitli görüşmeler gerçekleştirdi. Bu günlerin birinde

Bahaullah, Babın halifesi olmayı yeterli görmeyerek bütün milletlere vaad olunan şahsın, yani Mev'ud'un kendisi olduğunu ileri sürdü. Başka bir ifade ile Bab'ın Allah'ın ortaya çıkaracağı zat diye andığı (Men Yuzhiruhullah) olduğunu iddia etti. (Taherzadeh, C. I, 1995:276-300; Fığlalı, 1994:53; Faizi, 1994:15) Bahaullah'ın bu iddiası Bab'ın, Allah'ın ortaya çıkaracağı kimsenin kendisinin ölümünden 2 bin yıl sonra zuhur edeceği ve bu zamandan önce kimsenin zuhur etmeyeceği yönündeki söylemiyle çelişmesinden dolayı olaya şahit olan Babilerinbirçoğunu şaşırtmıştır. (İpek, 2010:196-197; Fığlalı ve Şimşek, 2010:25) Bahaullah'ın, Bağdat sürgünü Rızvan Bahçesinde tertiplediği toplantıların bitmesiyle sona erdi.

Bahaullah'ın, vaad olunan kişi olduğunu ilan etmek için İstanbul'a sürgüne gönderileceği tarihin arifesini tercih etmesi üzerinde durulması gereken önemli hususlardan biridir. Bahaullah'ın 7 yıl süren Bağdat sürgünü boyunca bu iddiayı dillendirmemesinin hikmeti alametinin, Babın bu konudaki söylemleri ile çelişen bu iddianın taraftarları arasında infiale sebep olacağı ve etrafından dağılmalarına yol açacağına dair duyduğu endişe olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul sürgününün arifesini tercih etmesinde ise 7 yıllık emekleri neticesinde elde ettiği başarının yokluğunda zayi olacağından duyduğu endişenin bu yönde karar almasında etkili olduğu söylenebilir.

Bahaullah ve yakınlarından oluşan 26 kişilik kafile 3 Mayıs 1863 tarihinde yeni sürgün yerleri olan İstanbul'a gitmek üzere Bağdat'tan yola koyuldular. Bu kafile 110 gün süren kara yolculuğu süresince Bağdat- Kerkük- Erbil- Musul- Nusaybin- Mardin- Diyarbakır- Elazığ- Sivas güzergâhını takip ederek Samsun'a ulaştı. (Özşuca, 1987:60-61; İpek, 2010:198; Taherzadeh, C. I, 1995:303) Bahaullah ve yakınları Samsun'da bir hafta kadar istirahat ettikten sonra İstanbul'a gitmek üzere yola koyuldular. Kafile yaklaşık üç gün süren vapur yolculuğundan sonra 16 Ağustos 1863 tarihinde İstanbul'a vardı. (Taherzadeh, C. II, 1995:11-15) Bahaullah'ın Bağdat sürgününü yakından takip eden İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han kafilenin İstanbul'a gönderilmesini de takip etmeyi ihmal etmemiştir. İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han Temmuz 1863 tarihinde İran İstanbul sefiri Mirza Hüseyin Han'a gönderdiği mektupta Namık Paşa'nın Osmanlı sultanından aldığı emir üzerine Bahaullah'ı sınırlı sayıda taraftarı ile Bağdat'tan İstanbul'a gönderdiğini haber vermiş, bu kişiler İstanbul'a vardıkları zaman belli bir yere yerleştirilmelerinin takip edilmesini emretmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:154-155.)

Bahai tarihinde İstanbul önemli bir yere sahiptir. Çünkü Bahaullah İstanbul'da kaldığı süre zarfında farklı milletler ve kültürler ile tanışma olanağı

ve yabancı devletlerin diplomatları ile tanışma fırsatı bulmuştur. Bu durum Bahaullah'a Bağdat ve Edirne hayatında olduğundan daha geniş bir bakış açısı kazandırmış ve daha büyük bir topluluğa önderlik etme hayallerini canlandırmıştır.

İstanbul sürgününün ilk günlerinde Sultan Abdülaziz, Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa, Bahaullah ve yanındakilere karşı müspet düşünceler taşımaktaydılar. Fakat Bahaullah'ın gerçek maksadını aşikâr etmesi neticesinde bu devlet adamlarının bu kafileye karşı düşünce ve tavırları da değişmeye başladı. (Amanet ve Vehmen, 2016:31) Bahaullah ve yakınlarının İstanbul sürgünü dört ay sürmüştür. Bu süre zarfında Bahaullah ve diğerlerinin neler yaşadıkları ile ilgili elimizde neredeyse hiç belge bulunmamaktadır. Kaynakların belirttiğine göre İran sefiri Mirza Hüseyin Han Muşir-uldevle'nin diplomatik faaliyetleri Bahaullah ve yakınlarının farklı bir yere sürgüne gönderilmelerine yönelik karar alınmasında tesirli olmuştur. (Amanet ve Vehmen, 2016:32) Sürgün yeri olarak Edirne'nin tercih edilmesinde Bahaullah'ın bu şehre gitmek istediğine dair gönderdiği arzuhaller etkili olmuştur. Ali Paşa 8 Ekim 1863 yılında Sultan Abdülaziz'e gönderdiği mektupta bu durumu şu şekilde aktarmaktadır.

> *Tahran'dan Bağdat'a firar eden ve buradan da İstanbul'a gönderilen Babi taifesi reisi Mirza Hüseyin Ali, ailesi ile birlikte Edirne'ye yerleşmeyi arzu etmekte ve bu isteği uygun gözükmektedir. Ayrıca bu kişiler yabancı olduklarından ve kendilerini geçindiremeyeceklerinden dolayı kendilerine 5000 kuruş yardım bağlanması yerinde olacaktır.* (Amanet ve Vehmen, 2016:165)

Bahailiğe yakın kaynakların bazılarında bu bilginin aksine Bahaullah ve yakınların soğuk bir kış mevsiminde zorla Edirne'ye sürgün edildiklerine dair bilgilere yer verilmektedir. (Taherzadeh, C. II, 1995:65-70;Özşuca, 1987:62-63)

Ali Paşa'nın verdiği bu bilgiler neticesinde Sultan Abdülaziz'in fermanı ile Bahaullah ve yanındakilerin Edirne'ye göç etmelerine müsaade edilmiştir. Bahaullah ve akrabalarından oluşan 12 kişilik kafile Yüzbaşı Ali Bey refakatinde Küçükçekmece- Büyükçekmece- Lüleburgaz- Babaeski güzergâhını takip ederek 7 gün süren yolculuktan sonra Edirne'ye varmışlardır. (Özşuca, 1987:62-63; İpek, 2010:199; Fığlalı, 1991:466)

Bahaullah'ın İran sınırlarından uzaklaşması aynı zamanda İran mevkilerinin hakkında tuttukları belgelerinde azalmasına sebep olmuştur. Bu açıdan

bakıldığında Bahaullah'ın Edirne hayatı hakkında İran elçiliklerinin tuttukları belgelerin yok denecek kadar az olduğunu görmekteyiz. Belgelerin azlığıyla ters orantılı olarak Edirne, Bahai tarihinde çok ehemmiyetli bir yere sahiptir. Çünkü Bahaullah, Sûre-yi Emr, Nokta Levhi, Ahmet Levhi, Ashab Sûresi, Levhi Seyyah, Dem Sûresi, Hac Sûresi ve Rizvan Levhi gibi Bahai inanışının önemli eserlerini bu şehirde bulunduğu süre zarfında neşretmiştir. (Taherzadeh, C. I, 1995:72-472; Özşuca, 64; Mecidi, 2016:80) Ayrıca Bağdat'tan ayrılmadan önce kendisini "Men yezrullah" olarak ilan eden Bahaullah bu iddiasını Edirne'de daha net ve açık bir şekilde dile getirmeye başlamış hatta bir süre sonra bu iddiasında daha da ileri giderek kendisini peygamber olarak ilan etmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:35) Bu açıdan bakıldığında Edirne Bahaullah'ın kendini peygamber olarak ilan ettiği aynı zamanda Bahaî dininin ortaya çıktığı yerdir. Bahaullah peygamberlik iddiasını Edirne'de neşrettiği bir diğer eseri Sûre-yi Mülük'te açık bir şekilde beyan etmiştir. Bahaullah bu eserinde kendi peygamberliğini bütün hükümdarlara ve devlet büyüklerine ilan ederek onları Tanrının emirlerine uymaya çağırıyordu. Bu eserde yöneticiler, halkları hakkında insaf ve adaletle karar vermeye, anlaşmazlıkları ve uyuşmazlıkları gidermeye, silahların azaltılmasına gayret etmeye, yoksullara yardımcı olmaya davet ediliyordu. Ayrıca Bahaullahbu Tanrısal öğütlere değer vermemeleri halinde kendilerini Tanrı'nın öfkesinin saracağını bu kişilere haber veriyordu. Bahaullah bu eserde Sultan Abdülaziz, vezirler ve İstanbul'da bulunan Ehl-i Sünnet büyüklerini de uyarmaktan geri durmamıştı. Bahaullah tarafından Edirne'de neşredilen Kitab-ı Bedî, III. Napolyon Levhi, (Taherzadeh, C. II, 1995:380-382) Nasıreddin Şah'a yazılan Sultan Levhi ve Gelibolu'da yazılan Sûre-yi Reis gibi eserler de bu minvalde konuları içermekteydi. (Taherzadeh, C. II, 1995:314-347; Özşuca, 1987:64-65) Bahaullah Edirne'de bulunduğu süre zarfında Sultan Abdüllaziz, İran Şah'ı Nasıreddin Şah, Fransa İmparatoru III. Napolyon, Alman İmparatoru I. William, Papa IX. Pius, Rus Çarı II. Alexander, İngiliz Kraliçesi Victoria, Avusturya İmparatoru Francis Josep gibi birçok devlet adamına mektuplar göndererek onlara kendi ilahi emirini ilan etti ve kendisine uymaya çağırdı. (Mecidi, 2016:81-86; İpek, 2010:199-200) Bazı kaynaklarda bu mektup veya lehivlerin Akka'da gönderildiği beyan edilmektedir. Taherzadeh, C. III, 1995:137-165) Fakat kaynakların ekseriyeti bu mektupların Edirne'de yazıldığına dair bilgi vermektedirler.

Bahaullah'ın peygamberlik iddiasında bulunması, kardeşi Mirza Yahya Nuri ile yaşadığı çekişmelerin Edirne'de kargaşaya sebep olması, halkı inanışları ile ifsad etmeye uğraşmaları (Fığlalı, 19994:55; Özşuca, 1987:67) özellikle

Osmanlı Devleti'nin önemli devlet görevlerini ifa eden memurlarına Bahaullah'ın kendisine biat etmelerine yönelik mektuplar göndermesi (İpek, 2010:200-205) Osmanlı Devleti'ni bu kafile hakkında sıkı önlemler almaya yöneltti. Bahaullah Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı yaptırım uygulanmasını engellemek için Sadrazam Ali Paşa'ya gönderdiği 1868 tarihli mektupta Edirne'de vuku bulan fesatların gerçek müsebbibinin kardeşi Mirza Yahya olduğunu ve kendisinin bu süre zarfında bu ülkenin hiçbir vatandaşına mektup yazmadığını bildirmiştir. Ayrıca hakikatin araştırılarak ortaya çıkarılmasını rica etmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:205-206) Bahaullah'ın bu ricasına rağmen Osmanlı Devleti yukarıda saydığımız sebeplerinde tesiri ile bu kafilenin farklı bir yere sürgün edilmesi yönünde karar almıştır. Kafilenin sürgüne gönderilmesi düşünülen şehirlerarasında Bahaullah'ın da arzuhallerinde işaret ettiği Şam'da bulunmaktaydı. Fakat İran hükümetinin, İran milletinin dini yapısını bozarak İran hükümetine zarar verme düşüncesini gaye edinmiş Bahaullah gibi bir zatın İranlıların çoğunlukta olduğu ve her yıl binlerce İranlı hacının geçiş güzergâhı olan Şam gibi bir şehre sürgün edilmesinin kabul edilemeyeceği, Bahaullah'ın Şam'da bulunmasının Bağdat'ta bulunmasından bir farkının olmadığı ve Bahaullah bu hayaline asla ulaşamayacağı bir yere sürgün edilmesi gerektiği (Amanet ve Vehmen, 2016:198-199) şeklindeki gerekçelerle karşı çıkması neticesinde Osmanlı Devleti bu kararından vaz geçmiştir.

İran tarafının kesin bir şekilde karşı çıkması ve talepleri doğrultusunda Bahaullah ve kardeşi Mirza Yahya'nın İran topraklarından uzak yerlere sürgün edilmelerine karar verildi. Sultan Abdülaziz'in fermanıyla Bahaullah ve ailesi Akka'ya, kardeşi Mirza Yahya ve taraftarları ise Kıbrıs'a sürgün edildi. Sultan Abdülaziz, Akka ve Kıbrıs valilerine gönderdiği namelerle bu kişilerin sıkı şekilde tecrid edilmelerini ve kimseyle görüştürülmemelerini emretti. (İpek, 2010:200-205; Mecidi, 2016:106-111) Osmanlı Devleti tarafından alınan bu karar İran mercileri tarafından memnuniyetle karşılandı. İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han tarafından İran İstanbul elçisi Mirza Ahmed Han'a gönderilen 13 Eylül 1868 tarihli mektupta şahın, Osmanlı Devleti'nin İslam âleminde fesada sebep olan bu kişilere karşı takındığı tavırdan duyduğu memnuniyetin gerekli Osmanlı mercilerine iletilmesi istenmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:214-215) Alınan bu kararın uygulanacağına dair çekinceleri olan İran hükümeti bazı önlemler alma gereği hissetmiştir. İran Hariciye Bakanı Mirza Sa'id Han, İran İstanbul elçisi Mirza Hüseyin Han'a gönderdiği 18 Aralık 1869 tarihli mektupta sürgünlerin gönderildikleri yerlerde sıkı bir şekilde hapsedilmelerine yönelik tedbirlerin alınması hususunun gerekli Osmanlı mevkile-

rine iletilmesi emredilmiş, ayrıca Şam elçisi Abas Kulihan'ın Akka'ya gönderilerek konuya dair gerekli tetkikleri yapması ve elde ettiği bilgilerin merkeze ulaştırması istenmiştir. (Amanet ve Vehmen, 2016:232)

Sultan Abdülaziz'in buyurduğu üzerine 12 Ağustos 1868 tarihinde Bahaullah ve yanındakiler Edirne'den daha önce belirlenen yerlere gitmek üzere ayrıldılar. Yahya Mirza ve yakınları Kıbrıs'a giderken Bahaullah ve ailesi de aynı ayın sonunda Akka'ya ulaştı. (Taherzadeh, C. II, 1995:413-438; Fığlalı ve Şimşek, 2010:26) Görevliler aldıkları emir üzerine sürgünleri Akka kalesine hapsetti. (Taherzadeh, C. III, 1995:7-87; Fığlalı, 1994:55; Özşuca, 1987:67; Faizi, 1994:18) Yaklaşık olarak 2 yıl 2 ay süren sıkı bir tecrid hayatından sonra Bahaullah ve ailesinin Akka kalesi içerisinde küçük bir eve taşınmalarına müsaade edildi. (Taherzadeh, C. III, 1995:269-271; Faizi, 1994:18) Bahaullah'ın Akka kalesi içerisindeki hapis hayatı yaklaşık olarak 9 yıl sürdü. Tarihler 1877 yılını gösterdiğinde uygulanan sıkı tecrid kuralları nispeten terk edildi. Bahaullah, vali ve komutanların müsaade etmeleri neticesinde Akka surları dışına çıkma hakkı elde edebildi. (Taherzadeh, C. II, 1995:471-495; Fığlalı, 1994:55; Özşuca, 1987:67; İpek, 2010:206) Bahaullah ömrünün geri kalanını Akka'da bu şekilde devam ettirdi.

Elimizde Bahaullah'ın Akka'da ki tecrit hayatına dair resmi veri bulunmamaktadır. Konuya dair elimizdeki mevcut kaynaklar Bahaullah tarafından kaleme alınan eserler ve Fransa elçisine yazdığı mektuplardan ibarettir. Özellikle Bahaullah'ın Fransa elçisi Gobineau'ya gönderdiği mektuplar Akka'da ki hapis hayatı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bahaullah, Fransa elçisine gönderdiği mektuplarda kendisi ve taraftarlarının maruz kaldığı sıkıntıları anlatarak kurtuluşun hâsıl olması için yardım talebinde bulunmuştur. (Amanet ve Vehmen, 2016:299-309) Bu talepleri karşılıksız kalan Bahaullah ömrünün sonuna kadar Akka'da yaşamak zorunda kalacaktır.

Bahaullah Akka'da bulunduğu süre zarfında başta Kitabı Akdes olmak üzere pek çok eser telif etmiştir. Bunlara ilave olarak İştirakat, Beşaret, Tarazat, Tecelliyat, Kelimat-ı Firdevsiye, Dünya Levhi, Akdes Levhi, Maksut Levhi, Hikmet Levhi, Sual ve Cevap Risalesi, Burhan Levhi, KermilLevhi gibi birçok lehiv ve risale yazmıştır. Bahaullah Akka'da kaleme aldığı son eserlerini Şeyh Muhammed Taki'ye hitaben yazmıştır. Bu eserler Levh-i İbnZe'b (Kurdun Oğlu) ve vasiyetnamesi Kitab-ı Ahd'dan oluşmaktadır. (Özşuca, 1987:70)

Bahaullah 29 Mayıs 1892 yılında Akka'da öldü. Bahaullah'ın ölmeden önce kaleme aldığı vasiyeti olan Kitab-ı Ahd ölümünden 9 gün sonra hazır bu-

lunanların önünde açıldı. Bahaullah vasiyetinde daha önce Akdes Kitabı'nda da belirttiği gibi büyük oğlu Abbas (Abdülbaha Abbas) efendiyi kendisine varis olarak bıraktığını yazmaktaydı. (Özşuca, 1987:71-72; Fığlalı, 1994:56; Faizi, 1994:19)

SONUÇ

Mirza Muhammed Ali önderliğinde Şia mezhebinin farklı fraksiyonlarından beslenerek ortaya çıkan Babilik inancı Mirza Hüseyin Ali (Bahaullah) liderliğinde tamamen farklı bir hüviyete kavuşarak bir din halini almıştır. İran şahları mevcut inanç sistemine aykırı gördükleri ve iktidarlıkları için tehlikeli olarak telakki ettikleri bu yeni oluşumu yok etmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Fakat alınan önlemler insanların bu gibi akımlara teveccüh etmesine sebep olan sosyo- ekonomik problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik değil de ola geldiği haliyle baskı, idam ve sürgünler şeklinde idi. Neticede tarih boyunca yaşanan benzer hadiseler ve alınan benzer önlemlerde olduğu gibi bu fikir akımı da bastırılamamıştır. Aksine selefleri gibi taraftarları artmış hatta Bahaullah öncülüğünde evirilerek bir din halini almıştır.

İran idaresi bu fikir akımıyla başa çıkamayacağını anlayınca Bağdat'a sürgün ettiği Bahaullah ve yakınlarının olabildiğince İran sınırlarına uzak yerlere sürülmeleri için çabalamıştır. Böylece bu kişilerin İran halkı ile irtibatı en aza indirgenerek sınırlar dâhilinde huzurun teminine çalışılmıştır. Bu politika çerçevesinde takip edilen bir takım girişimler neticesinde Osmanlı Devleti'nin Bahaullah ve yakınlarını öncelikle İstanbul'a ardından Edirne'ye en sonunda da Akka'ya sürgün edilmeleri temin edilmiştir. Bahaullah'ın bu sürgün güzergâhı içerisinde Edirne; peygamberliğini ilan ve bunu dönemin devlet adamlarına yazdığı mektuplarla tebliğ ettiği yer olması hasebiyle ehemmiyetli bir yere sahiptir.

Bu sürgün hayatının Bahaullah ve yakınlarının yaşamlarını pek çok açıdan olumsuz etkilediği bir gerçektir. Fakat şu unutulmamalıdır ki Bahaî dininin geniş bir coğrafyaya yayılmasının en önemli vesilesi de yine bu sürgün hayatıdır.

KAYNAKÇA

AMANET, A. ve VEHMEN, F. (2016). Ez Tahran ta AkkaBabiyan ve Bahaiyan der Esnad-e Dovre-i Kaçar, Neşr-e Aşekar, North Haven.

BAHAULLAH (2001). Levh-e Mübarek Hitab be Şeyh Muhammed TakiİsfahaniMa'ruf be Necefi, Muessese-e Mu'arifha'i, Kanada.

FAİZİ, G. (1994). Bahai Dini Hakkında Açıklamalar, (Çev. Suna Bozkır), Bahai Dini Cemaati Türkiye Bahaileri Ruhani Mahfili Adına Beşiktaş Bahaileri Ruhan Mahfili Tarafından Yay., İstanbul.

FIĞLALI, E. R. (1991). "Bahâilik", DİA, (4), İstanbul: 464-468.

FIĞLALI, E. R. ve ŞİMŞEK, R. (2010). "Bahâilik ve el-Kitabu'l-Akdes (Türkçe Çevirisi)", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, III/2: 7-144.

İPEK, Y. (2010). İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Bâbîlik ve Bahâîlik, Ekim Yayınevi, İstanbul.

Kur'an-ı Kerim Meâli, (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.

MECİDİ, M. (2016). Bahai Tarihinde İstanbul ve Edirne Dönemi, Bahai Tarihi ve Kutsal Yerleri Araştırma, Koruma ve Yaşatma Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne.

NATİONAL SPİRİTUAL ASSEMBLYOF THE BAHA'İS (1940-1944). TheBaha'i World, Vol. IX, Baha'i Publishing Trust, Wilmette, Illinois.

Nebil Tarihi, Baha Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş., İstanbul 2001.

ÖZŞUCA , N. (1987). Bahai Tarihi Özeti, Özdemir Basım Evi, İstanbul.

SERENA, M. C. (1362). Ademha ve Ayineha der İran (Sefername-i Madam Carla Serena), (Trc. Ali Eseğir Sa'id), İntişarat-ı Kitap Furuş-e Zevar.

SHEİL, L. (1362). Hatırat-ı Lady Sheil (Hemser-e Vezir Muhtar-e Engilis der Zaman-e Nasıreddin Şah), (Trc. Hüseyin Ebuuturabiyan), Neşr-e Nu, Tahran.

TAHERZADEH, A. (1995). Hz. Bahaullah'ın Zuhuru Bağdat 1853-1863 "Bahai Dininin Doğuşu", (I-II-III-IV), (Çev. Süreyya Güler), Baha Basım Dağıtım Sanayi ve Ticaret A. Ş., İstanbul.

YURDAGÜR, M. (1991). "Bab", DİA, (4), İstanbul: 359.

FİKİR ADAMLARININ DONANMA MECMUASINDA YAYIMLANAN İSTANBUL'DA KÜLTÜR HAYATI VE GÜNDELİK YAŞAM ÜZERİNE YAZILARI*

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ÖZET

II. Meşrutiyet ilanı sonrası yaşanılan süreç siyasi hayatta olduğu kadar kültür ve gündelik hayatta da önemli değişimlerin yaşanmaya başladığı dönemlere milat teşkil etmiştir. Batılılaşma kaygısı ile özellikle XVIII. yüzyıl başlarından itibaren gerçekleşen değişim silsilesi Tanzimat Fermanı ile hız kazanmış, II. Meşrutiyet'in ilanı ile de genel mahiyetine bürünmekteydi. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İstanbul'u modernist aydınlarla gelenekçi fikir adamlarının gelenekçi-yenilikçi tartışmalarına sahne olmuştur. Bu isimler Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi tarihinin son dönemine damgasını vurdukları gibi Türk kültür ve fikir hayatının da önemli sembollerinden olmuşlardır. Çalışmamız içerisinde son dönem Osmanlı aydınlarının aralarındaki kalem kavgası İstanbul merkezli ele alınacaktır. Şehrin çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlara fikir adamlarının bakışı ile Türk kültürünün gittiği yön üzerine münakaşalar çalışmamız içerisinde yer almaktadır. Başta aydınlarının kendi kalemlerinden dönemin basın ve yayın organlarından biri olan Donanma Mecmuası'nda yer alan yazıları ile aydınların kültürel anlamdaki çeşitli girişimleri hakkında görüşleri aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Donanma Mecmuası, Osmanlı Aydınları, Meşrutiyet Basını

GİRİŞ

İlk sayısı Mart 1326/Mart 1910 senesinde yayımlanan *Donanma Mecmûası*'nın idarehanesi, İstanbul Bâbıâli Caddesi'nde Donanma-yı Muavenet-i Milliye Cemiyeti merkez-i Umûmîsidir. Birinci sayısına dönemin padişahı Sultan V. Mehmed Reşad Han'ın denizci kıyafeti ile çekilmiş bir resmini koyan mecmûa *Donanma Dergisi* adı ile halen yayın hayatını sürdürmektedir. 9-10 ve 11. sayılarda basım yeri olarak Matbaa-ı Hayriye Şurekası yazmakta 12. sayı itibarı ile Sırat-ı Müstakim Matbaası, 17. nüsha Ahmet İhsan, 18. nüsha Mat-

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olan "*II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

baa-ı Osmânî tarafından basılmaktadır. 34. sayıdan sonra makale aralarında yer verilmiş olan çeşitli portre ve resimlerin altına Türkçenin yanında Arapça açıklamalar yapılmıştır. 25 ve 49. sayılardan itibaren numara yeniden 1 numaradan başlatılarak iki sayı aynı anda verilmektedir. Başlangıçta *Donanma* ismiyle yayımlanan mecmûa daha sonra *Donanma Mecmûası* adını almıştır. Mecmûanın dikkat çeken bir başka özelliği de yazarlarının mesleki, siyasi ve sportif yazılar kaleme almalarıdır. Çok sayıda kadın yazarın da yer aldığı mecmûada oldukça zengin fotoğraf ve çizimler yer almaktadır. Son sayfalarının sportif müsabaka ve yazılara ayrıldığını gördüğümüz *Donanma Mecmûasında* futbol, atletizm, yelkencilik, kriket, yakın dövüş ve binicilik başta olmak üzere pek çok sportif dalda yazı görmek mümkündür. 126. sayının sonunda piyasadaki kâğıt sıkıntısına dikkat çeken mecmûanın abonelerinden düzenli ödeme yapılmasını istemektedir. Bu ödeme sonucunda da "*Mecmûa yaşasın ki donanma büyüsün*" sözleriyle elde edilen gelirin Osmanlı donanmasının gelişimine harcanacağı ifade edilmektedir. Bir başka dikkat çeken konu ise mecmûa yazarlarının vatandaşlardan olabildiğince maddi yardım talebinde bulunmalarıdır. Pek çok yazının satır aralarına ya da sonlarına donanma cemiyetine yardım çağrısı yapılmakta, bunun vatanperverlikle eşdeğer olduğuna dikkat çekilmektedir. Örneğin bi makale sonuna; "*Ey şu satırları okuyan yiğit Osmanlı, en yakındaki İ'âne-yi milliye merkezine şitab et. Çünkü ak günü tevlit etmeyen para karadır, ak parada kara gün içindir. Bu imtihanğâh izzet ve namusta vatanın selametine hadim olmayan paranın ne ehemmiyeti var ki.."* yazısı eklenmek suretiyle yardım talebinde bulunulmuştur. Bu ve bunun gibi yardım çağrısı içeren satırlara her nüshada rastlamak mümkündür.

5-18 Mart 1334/1918 tarihinde "fevkalâde" nüshası yayımlanmıştır. Bu nüsha Çanakkale zaferine atfedilmiştir[1]. 128. sayısı 10 Şubat 1916 tarihinde yayımlandıktan sonra yaklaşık 18 aylık bir aranın ardından 23 Temmuz 1333 (23 Temmuz 1917) tarihinden itibaren tekrar yayın hayatına devam etti. 129. sayıda yer alan "Muhterem Millete" başlıklı yazıda verilen araya gerekçe olarak kâğıtsızlık gösterilmiştir. Aranın ardından "Muaveneyn-i Muhtereme-i Tahririye" başlığıyla yazar kadrosuna teşekkür edilen kısa yazıda hatırı sayılır yazarların olduğu görülmektedir. Bu yazarlar arasında "İbnü'l Emin Mahmud Kemal, Ahmet Rasim, Ahmet Refik Bey, Celal Sahir Bey, Cenab Şahabettin, Hasan Bedrettin, Hakkı Bey, Hakkı Tarık Bey, Halid Fahri Bey, Süleyman Nazif Bey, Abidin

[1] Bu nüsha günümüz harflerine çevrilerek yayımlanmıştır. Editör, Mustafa Bıyıklı, Haz. Ali Günhan- Kürşat Nusret Eden, *Donanma Mecmuası Çanakkale, 5-18 Mart Zaferi ve Bir Destanın Panoraması*, Hiperlink Yay., İstanbul Ekim 2011.

Daver Bey, Arif Bey, Ali Canip Bey, Ali Haydar Emir Bey, Ali Şükrü Bey, Ömer Seyfettin Bey, Galib Bahtiyar Bey, Kâzım Şinasi Bey, Kâzım Nâmî Bey, Köprülü Zade Fuat Bey, Mehmet Emin Bey, Mehmet Emin Ayni Bey, Mahmud Sadık Bey, Muhittin Bey, Muhtar Paşa, Yusuf Ziya Bey, Yunus Nadi Bey" bulunmaktadır.

Mecmûa son sayfalarına çeşitli firmaların reklamlarını almıştır. Bunlardan başlıcaları, "İstanbul Menbaa Suları", "Milli İnşaat-ı Bahriye Anonim Şirketi" ve "Kütüphane-i Sûdi" sayılabilir.

Donanma Mecmuasında Toplumsal Yazılar

*Donanma Mecmûası'*nın muhtelif sayılarında "Terakki ve Medeniyet" yazı dizisi ile Bedii Nuri, insani ve toplumsal ihtiyaçların medeniyetin çizgisini belirlediğini; medeniyetin, ihtiyaçların gerisinde kalması durumunda da geçerliliğini yitireceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

İhtiyacat-ı beşeriye, esas itibari ile her dem kabûl-ı tahavvül ve tebeddül olduğu gibi medeniyet dahi bunların mahsulası neticesi olarak, tahavvül eder. Eğer bu tahavvül, ihtiyâcat-ı mahsusa-ı beşeriyetin tatminine keyfiyet edemeyecek derecede olursa, yani herhangi bir zamandaki medeniyet-i mevcûde o zaman zarfındaki amel ve ihtiyacı teskin eylemeyecek mertebede bulunursa urdu rüya? Memlekette tahavvülat-ı medeniye bir tekâmül-i inhitâtı takip ediyor denilir[2].

Feridun Vecdî imzasıyla yayımlanan "Zavallı Gençler" başlıklı yazı, dönemin sosyal yapısı ve kültürel anlayışı hakkında ciddi bilgiler içermektedir. Bir seyyah gözüyle yazılan yazı İstanbul'da yaşayan gençlerin günlük hayatları ve sıkıntıları ile alakalı tespitleri içinde barındırmaktadır. Her zaman olduğu gibi burada da eski-yeni karşılaştırması yapılmakta ve zamanın gençlerinin sorunları üzerinde durulmaktadır. Yazıda dönemin siyasi koşulları karşısında da bir yerlere oturtulan gençliğin Balkan Savaşları sırasında nasıl bir tavır takındığı konusunda şöyle bilgi verilmektedir:

Bir gün Balkan Devletleri şan ve şahametle altı yüz bu kadar yıllık bir tarihi işkâl eden Osmanlılığı tehdide başlayınca, gençliğin vicdanından bir sada yükseldi: harb isteriz! Suyu çekilmiş cılız bir fidan gibi kötürüm kalan gençlik işte o vakit, kendisinden umulmayan bir hareket gösterdi. Fakat gençlikten her vakit uzak kalan, gençliği her vakit muhakkir gören bir hayat bu vicdân-ı sedayı çıkaranları susturmaya çalıştı. Müstebit idarenin bütün fecaatle malı o kanlı

[2] Bedii Nuri, "Terakki ve Medeniyet", *Donanma Mecmûası*, S. 23-24, Şubat 1328/Mart 1913, s. 2088.

devrinde daima bir korku içinde yaşatılan gençlik bu anı tehdit altında istemeyerek sustu.. Bu günkü gençliğin kusurları pek çoktur. Fakat itiraf etmeliyim ki İstanbul'un da bu hususta büyük bir mesuliyet-i hassası var. Halicin ayırdığı iki sahil arasındaki farklar gençliği şaşırtıyor. Bütün gün mekteplerinde, kalemlerinde, ticarethanelerinde boğulan gençler, biraz dinlenmek için Haliç'in garp sahilinde bir yer bulamıyor. İstanbul güneşin gurubundan sonra karanlık bir sükûnet içine dalarken, karşı tarafta gündüz giden hararetli, zevk ve ziynetiyle mâli bir gece hayatı başlıyor[3].

Gençlerin yetiştirilmesi ve ahlakı ile alakalı *Donanma Mecmûası*'nda başka yazılar da mevcuttur. Raif Necdet imzalı "Terbiye-i Ahlakiye" isimli yazıda terbiye, üç ana esas altında toplanmıştır. Yazıda, vücut, akıl ve ahlak terbiyesi ile alakalı tavsiyeler şöyle ifade edilmektedir:

Terbiye üçtür: bedeni, fikri, ahlaki. Mekteplerde terbiye-i bedeniye vesait-i hıfz-ı lasha kavaidinin tatbikat-ı mükemmelesi, oyunlar, tenzihler, jimnastikten ibarettir.. Ruh emreder, beden itaat eder.. Bedenin itaat etmesi için kuvvetli olması lazımdır, kuvvetli olması içinde terbiye-i bedeniyeyi ihmal etmemek icab eder. Terbiye-i fikirden maksada çocuğun dimağını terbiye ve inkişâf ettirmektir. Usul tedrise muvafık bir suretde takib edilen güzel ve muvafık bir program ile bu maksad te'min edilir[4].

*Donanma Mecmûası'*nın 38. sayısında "İstanbul'dan Uzaklaşırken" başlıklı yazı, Yusuf Akçura tarafından kaleme alınmıştır. İçerik olarak oldukça ilgi çekici olan yazıda İstanbul ve edebiyatımız arasındaki diyaloglar dikkat çekmektedir. Kaleme alındığı yıl olan 1913 senesi dikkate alındığında İstanbul şehri ile alakalı yapılan yorumlar tam bir asır sonra yani günümüzde de çok şeyin değişmediğini anlatır niteliktedir. Yazıda "*İstanbul'dan kıble tarafına doğru ayrılıp giden bir adam, arkasına dönüp baktı mı, sevgilisini bırakıp gitmiş gibi, gönlünde bir kırıklık, bir boşluk, bir ağrı duyar. Karışık ve gürültülü hayatından yorulup, yumuşak ve hiddetsiz Marmara kıyısında yatması bu boşluğa acımak hislerini doldurur*…" ifadeleri dikkat çekicidir. Yazının ilerleyen kısımlarında Osmanlı edebiyatından bahisle büyük bir boşluk içinde olunduğundan söz etmektedir. Buna gerekçe olarak da İstanbul, Marmara, Karadeniz, Bursa, köyler ve ormanların edebiyatımızda yeteri kadar işlenmediği belirtilerek, işlenen konular arasında ise, Rumeli'nin Anadolu'nun değil, Fransa'nın, Belçika'nın denizleri, Paris şehrinin romantik havasının eserlere yansıtıldığı anlatı-

[3] Feridun Vecdî, "Zavallı Gençlik", *Donanma Mecmûası*, S. 33, Teşrin-isani 1328/ Şubat 1913, s. 424-425.
[4] Raif Necdet, "Terbiye-i Ahlâkiye", *Donanma Mecmûası*, S. 2, Nisan 1326/Nisan 1910, s. 122.

lır. Yazıda "*Halid Ziya'nın Aşk-ı Memnuu'nda, Mai ve Siyah'ında gördüğüm İstanbul bile Paris'e gidip ruhunu kaybedip gelmiştir*" denilmektedir[5].

Osmanlı toplumunun sanata ve sanatçıya verdiği önem ve değer tüm zamanlar için kabul gören bir konudur. Sanatın ve sanatçının duruşu, etkilendiği ortamlar ve etkileyeceği kesim ile alakalı tartışmalar da bu paralelde kendini gösterir. Klasik dönem Osmanlı Devlet çeşitli sanat dalları ile alakalı Fars-Arap etkisi tartışmaları yerini XIX. yüzyılda Batıcı-gelenekçi tartışmasına bırakmıştır. Sanatçılar, etkisinde kaldıkları kültürlerin savunuculuğunu üstlendikleri gibi bu durumu bütün eserlerine de yansıtıldığı görülmektedir. Fransız İhtilali'ne esin kaynağı olan eserler Batılı toplumları ne kadar etkilediyse bir kısım Osmanlı aydınının da ilham kaynağı oldu. Jön Türk hareketinin temel dayanağı olan Fransız İhtilali ardında yaşanan süreç aynen Osmanlı'da da kendini gösterdi. İhtilal'in ardından yapılan aşırı özgürlük yanlısı yayınlar toplumun her kesiminde ciddi yankılara sebebiyet verdi.

Sanatta etki tartışması gazete ve mecmûalarda "kalem kavgalarının" yaşanmasına neden olmaktaydı. *Donanma Mecmûası*'nın 99. sayısında "Sanatta Güzellik Nedir" başlıklı Ali Canib imzalı yazıda bu konu üzerinedir. Çeşitli fikirler ile desteklenen yazı sanatta bakış açısının önemine şöyle değinmektedir:

Köşe başında bir ihtiyar dilenci kadına tesadüf ettiniz. Üstü başı perişan, yırtık. Yüzünün rengini tayin edemiyorsunuz, o kadar pis. Çıplak ayaklarını yalnız bir kelime belki ifade edebilir, iğrenç!

İşte tabiat sahnesinde bir manzara. Karşısında bir dakika bile duramıyorsunuz. Fakat bu manzarayı sanat sahnesinde görebilmeniz için ne kadar iştiyakınız vardır; farz ediniz ki mahir bir ressam bunu teressüm etmiş. Karşısına gidiyorsunuz, bir dakika değil, saatlerce ser mest ve takdirkâr temaşa ediyorsunuz. "Ne güzel, ne güzel" diyorsunuz. Bu ikilik nedir? Sizi meftun eden hiç şüphe yok ki o pis, iğrenç kadın değildir. Demek oluyor ki tabiat ve sanatta güzel dediğimiz şeyler birbirinden ayrıdır.

Ali Canib, sanatın bakış açısı olduğunun altını ısrarla çizen bu yazısında Abdullah Cevdet'ten alıntı yaparak "*İnsanların pek azı eşyayı olduğu gibi görmeyebilirler. Bazıları görmek istediklerini müşâhede ederler, bazıları kendilerine gösterileni görürler*" görüşüne yer vermektedir. Milli olan her sanat eserinin mukaddesiyet arz ettiğini belirten yazısını şu satırlarla nihayetlendirir. "*Mevzûun azamet ve ihtişamı, sanattaki güzellikle nasıl münasebettâr* değilse

[5] Yusuf Akçura, "İstanbul'dan Uzaklaşırken", *Donanma Mecmûası,* S. 38, Nisan 1329/ Nisan 1913, s. 630-631.

tedâ'isinden *istifadeye kalmak da öyledir. Büyük sanatkârlar bizim ruhumuzda ancak kendi keşifleriyle heyecan husule getirebilirler*.[6]"

Askeri matbûatta kendine yer bulan kalemlerden birisi de Cenab Şahabettin'dir. Mecmûanın 97-111 sayıları arasında yazar tarafından kaleme alınan "Musâhabât-ı İctimâiyye" isimli toplumsal içerikli yazı dizisini görmek mümkündür. Her sayıda birbirinden farklı toplumsal konuları işleyen yazar, toplumun o günkü ihtiyaç ve anlayışlarına yönelik yazılar yazdı. 97. sayıda toplum ve fertlerin varlıklarının süreçlerini gerek İbn-i Haldun, gerekse Batılı yazar ve düşünürlerden örneklerle açıkladı[7]. 98. sayıda nüfus meselesini ele alan Cenap Şahabettin Avrupa'dan örnekler vererek nüfus yapısını ve nüfus hareketlenmelerini değerlendirdi[8]. Mecmûanın 99. sayısında arazi çeşitlerine ve arazilerin devletlerce en doğru şekliyle değerlendirilmesine dikkat çekmektedir[9]. 100. sayıda da aynı başlık altında dünyada bulunan devletleri gerek köken olarak gerekse kuruluş ve yaşam şekilleri olarak yazar tarafından sınıflandırdı[10]. 101. sayıda toplumda var olan sınıflar ile alakalı ayrıntılara değinerek cemiyetteki sınıfları sırasıyla, "Müdâfaa" (harbiye- bahriye-askeriye), "Müdâfai hayatiye" (ziraat- sanayi-ticaret), "Müdâfaa-i hukukiye" (polis-jandarma-adliye), ve müdâfaa-i fikriye ve vicdaniye (maarif-edebiyat-sanayi-i nefise-ruhaniye) isimleri altında sıralamaktadır[11].

Ayrıca Cenap Şahabettin, mecmûanın 103. sayısındaki yazı dizisinde toplumsal hayatın devamlılığı açısından yaşamını sürdüren memur, esnaf ve ilmiye sınıflarını inceledi. Özellikle memur sınıfı üzerinde durarak, bireylerin memuriyetin hangi sınıfından olursa olsun kendini yetiştirme noktasında hangi kaidelere dikkat etmeli hususunu tartışmaktadır[12]. Yazı dizisinin sonraki sayılarında da toplumdaki unsurlardan genç-ihtiyar kavramını, kadın erkek eşitliği ve toplumun gençlerden ve yaşlılardan beklentilerini dile getiren yazılar yayımladı. Toplumda kadının yerini detaylı bir şekilde ele alarak Avrupa'da kadın ve kadının yeri ile alakalı tespit ve kıyaslamalarda bulunuldu[13].

Basında yer alan ironik mahiyetteki yazılar, kıyaslama yapma adına fikir verir niteliktedir. Dikkat isteyen bu yazılarda yazar, savunduğunun tam tersi

[6] Ali Canib, "Sanatta Güzellik Nedir", *Donanma Mecmûası*, S. 99, 24 Haziran 1915, s. 809.
[7] Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 97, 10 Haziran 1915, s. 771,
[8] Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 98, 17 Haziran 1915, s. 787.
[9] Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 99, 24 Haziran1915, s,806.
[10] Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 100, 1 Temmuz1915, s. 821.
[11] Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye*", Donanma Mecmûası*, S. 101, 8 Temmuz1915, s. 835.
[12] Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye*", Donanma Mecmûası*, S. 103, 22 Temmuz1915, s. 867.
[13]. Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye*", Donanma Mecmûası*, S. 104 29 Temmuz 1915, s. 883; S. 105, 13 Ağustos 1915, s. 899.

düşüncelere yer vererek bir yandan hicvederken öte yandan da vermek istediği mesajı okuyucuya aktarır. Bununla ilgili olarak *Donanma Mecmûası*'nda "Avrupa Medeniyetine Dair" imzasız bir yazı yayımlandı. Yazıda beş Osmanlı gencinin kendi aralarındaki Avrupa'ya gitme istek ve arzusu diyalog şeklinde okuyucuya aktarılmaktadır. Bir yandan gençlerin beklentileri anlatılırken öte yandan Avrupa'ya dair gece hayatının bulunduğu şehirlerden bahisle Bükreş örneği üzerinde durulmaktadır. Yazı içerisinde Osmanlı aydınlarının savaşa rağmen Avrupa'yı anlatan yazılar kaleme almasına da atıf yapılmaktadır. Avrupa'dan dönen aydınların kamuoyuna yansıyan söylemlerine de ciddi eleştiri getiren yazıda şu yorumlar dikkat çekicidir:

Avrupa görmüş de İstanbul'a dönmüş olanlara dikkat ediyorum. Kimi yüzü açık bir kadınla beraber sokakta yan yana yürüyemediğinden rahatsız. Kimi güzel bir eğlence yeri, temiz bir lokanta bulamamaktan, kimi sokakların evlerin muntazam olamamasından rahatsız. Kimi de İstanbul'un bir tiyatrosu, dinlenecek bir musikisi olmamasından kimi meydanlıklarda heykeller göremezlikten rahatsızdır.

Yukarıdaki yorumların gençleri olumsuz etkilediğinin belirtildiği yazı; "*Ben isterdim ki, Avrupa'ya giden ve sizin mütefekkir dediğiniz adamlar Türkiye'ye döndükleri zaman desinler ki; hayatımızı idare edecek fikirler şunlardır ve Avrupa'da tedkîk ettiğimize göre bu fikirler hayata şu suretle hâkim olabilirler! Heyhât![14]"* cümlesiyle son bulmaktadır.

Donanma Mecmûası'nın yazar kadrosu arasında yukarıda zikredilen görüşü destekler nitelikte olanlar bulunmaktadır. Haşim Nahid tarafından yazılan "Avrupa Ulûmu ve Biz" başlıklı yazı, Avrupalı ilim ve kültür adamlarını methettiği gibi onlara ait eserlerin her ne şekilde olursa olsun Osmanlı toplumu tarafından en iyi şekliyle bilinmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir. Haşim Nahid bu konuda yazdığı başka yazılar ile de benzer fikirlerini dile getirmektedir[15]. Yazar, *Donanma Mecmûası*'ndaki yazısında Batının sahip olduğu kültürü ve bilgi birikimini Şark'tan aldığını, bununla yetinmeyip bu bilgileri tekâmül ettirmek kaydıyla kullandığını belirterek şu yorumda bulunmaktadır:

Osmanlı Türklerinin Avrupa medeniyeti seviyesine gelmesi Avrupa medeniyetini teşkil eden fikirleri telakki edip bunları hazmetmesine tevkif eder…

[14] İsimsiz, "Avrupa Medeniyetine Dair", *Donanma Mecmûası*, S. 121, 10 Kânûn-i evvel 1331/23 Aralık 1915, s. 1147.

[15] Haşim Nahit tarafından yazılan "Türkiye'nin Nejat ve İtidal Yolları", "Avrupa Buhranı'nın Ruhi Sebepleri", "Türkiye'de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir" bu konuda verdiği önemli eserlerdendir.

Bu gün yapacağımız en doğru iş bu eserleri kopya ve tercüme etmektir. Kadim Yunanlıların güzel hikâyeleriyle şiir, tiyatro, felsefe, hukuk kitapları, Romanın her ne kadar Yunanlı olsa da yine istihaleye uğramış ve bir hususiyeti olan meşabe eserleri, İtalyanların, Fransızların en bedi'i tabuları. İngilizlerin, Fransızların, Almanların tiyatro, roman, şiir, felsefe ve muhtelif i'lm şubelerine ait en güzel eserleri[16]."

Askeri basında, başka toplum yapılarının da kaleme alındığı yazılar kendine yer buldu. Bu yazılarda birçok devletin yalnız silahlı kuvvetleri değil, sosyal yapıları da değerlendirilmeye tabi tutuldu. Avrupa devletleri özellikle Fransa, İngiltere ve Almanya'nın yanısıra Amerika Birleşik Devletleri'nden bahisle genellikle onun müttefik sıfatına vurgu yapılmaktaydı. Buna karşılık savaş yıllarında İngilizlerden bahsedilen yazılarda ise "mel'un ve hâin" sıfatları kullanılmaktadır. *Donanma Mecmûası*'nda Birinci Dünya Savaşı'nın olanca hızıyla devam ettiği yıllar olan 1916'da, ABD ile alakalı yazılar bulunmaktadır. Özellikle Amerikalıların nüfus yapıları ve tarihsel özellikleri ile birlikte askeri kuvvetlerinin de durumu hakkında tafsilatlı bilgi içeren yazılar mevcuttur. "Amerika'da Şerâit-i İctimâiye ve İstikbâl-i İctimâiye" başlıklı yazı dizisi, Amerikan toplum yapısından bahisle zenci ve beyaz nüfus oranlarına ve dünya üzerindeki demografik hareketlenmelerden de istatistikî bilgiler vermektedir. Amerikan toplum yapısı ile alakalı detaylı bilgi bulmanın mümkün olduğu yazı, savaşa henüz müdahil olmamış, bir yandan tarafsızlığını korumaya çalışan ancak diğer yandan da gerek siyasi çıkarları gerekse ekonomik nedenlerle İtilaf Devletleri yanında hareket etme eğilimi olan ABD'yi tanıtmaktadır[17].

Donanma Mecmûası'nın 124. sayısında yer alan "İçki ve Muallimler" başlıklı Kâzım Nâmî tarafından kaleme alınan yazı, özellikle Anadolu'daki içki tüketiminin aşırılığını şöyle gözler önüne sermektedir:

Sarhoşluk her memlekette olduğundan ziyade bizde ayıptır. Fakat münevver diyebileceğimiz tabakada bütün şaşaasıyla devam etmektedir. İçki aleyhinde bizde de birkaç kitap yazılmıştır. Bu kitapların icra ettikleri tesir adetleri kadar azdır diyebiliriz. Ziyafetlerde, sanat düğünlerinde ve lime cemiyetlerinde, husus muhabbetlerde içkinin vücudu adeta şarttır. İçkisiz eğlence olmayacağı kanâati o kadar yerleşmiştir ki Anadolu köylerinde günlerce süren

[16] Haşim Nahid, "Avrupa Ulûmu ve Biz", *Donanma Mecmuası,* S. 122, 17 Kânûn-i evvel 1331/30 Aralık 1915, s. 1164.
[17] İsimsiz, "Amerika'da Şerait-i İçtimaiye ve İstikbal-i İçtimaiye", *Donanma Mecmûası*, .S. 124, 12 Kânûn-i sânî 1331/25 Ocak 1916, s. 1199.

düğünlerde bile davul zurna ile bayılıncaya kadar içmek gençler için en tatlı bir eğlence addediliyordu.

Toplumun birçok kesiminin içki alışkanlığına vurgu yapan yazı, özellikle memurlar arasında mesai bitiminde daire çıkışı gazinoya gitmenin vazgeçilmez bir alışkanlık halini almasından bahsetmektedir. Yazının satır aralarında yer alan; "*Memurlardaki bu say-i itîyada bütün muallimlerde tutuluyorlar. Yalnız sarık böyle yerlere devamı men edebiliyor. Fakat fes cem'i akşamcılığı, cem'i meydanlarını âdeta mübâh kılıyor…"*[18] tespiti dönemin tartışmalı konularından biri olan sarık-fes polemiğine yönelik gönderme niteliğindedir.

*Donanma Mecmûası'*nda yer alan "İlmi Tevkîr Edelim" isimli yazı dönemin şartlarında ilme ve irfana verilmesi gereken değer hakkında kaleme alınmış bir yazıdır. İlim adamlarına verilen değer ve bunu suistimal edip para kazanma adına uygunsuz işlerle uğraşanların olduğuna vurgu yapılan yazıda, "men-i ihtikâr" komisyonunun haksız kazanç elde edenlere karşı kurulduğunun bilgisi verilmektedir[19].

Gerek başlığı gerekse içeriği itibarıyla *Donanma Mecmûası*'nın 143 numaralı nüshasında yayımlanan "Ahlak Endişesi" başlıklı yazı dönemin toplumsal kaygılarını dile getirir niteliktedir. *"Kimi dinlerseniz, hangi gazete ve Risâleyi okursanız memleketimizde Umûmî bir ahlak endişesi olduğunu anlarsınız. Umûmî harbin tevellüd ettiği asâbiyet belki bizi biraz mübâla'acı yapıyor. Fakat her halde ortada icimâi vicdanı müteessir eden bir takım hâdiseler var*…" cümleleriyle başlayan yazı, o günlerde yapılan İttihad ve Terakki Kongresi'nde de ilim ve ahlak ile alakalı endişelerin "Hükümetimizin Mümessili" sıfatı zikredilerek Talat Paşa tarafından da dile getirildiğinden bahseder[20]. Toplumsal kaygılar taşıyan bir başka yazı, Kâzım Nâmî'nin kaleminden mecmûa sütunlarına aktarıldı. Yazar "Halka Doğru" isimli yazısında, halka inilmesi şeklinde bir anlayışın hâkim olduğunu ve bunun yanlışlığından bahisle, yüksekte olanın halkın kendisi olduğunu, münevverlerin halka inmek yerine bilakis halkın düzeyine çıkmaları gerektiğini ifade etmektedir. Yazar, egemen olan anlayışı kastederek "*Hep halka inmekten bahsediliyordu, adeta halk yüksek bir merdivenin alt başında bulunan topal, alîl, âcizlerden ibaretti. Münevver kısmı ise, yüksekten onların haline acıyan mümtaz bir hayattı"* ifadesiyle ilerleyen satırlarda mü-

[18] Kâzım Nâmî, "İçki ve Muallimler", *Donanma Mecmûası*, S. 125, 7 Kânûn-i sânî 1331/20 Ocak 1916, s. 1214.
[19] Kâzım Nâmî, "İlmi Tevkir Edelim", *Donanma Mecmûası*, S. 132, 16 Ağustos 1333/16 Ağustos 1917, s. 1325.
[20] Kâzım Nâmî, "Ahlak Endişesi", *Donanma Mecmûası*, S. 143, 1 Teşrin-isani 1333/1 Kasım 1917, s. 1503.

nevverlerin anlayışlarını değiştirmeleri gerekliliğini sebepleriyle birlikte yazmaktadır[21].

Sonuç

Osmanlı Askeri Matbuatının en önemli unsurlarından olan *Donanma Mecmuası* gerek askeri yayınlar, gerekse sosyal ve kültürel içerikli yazıları bakımından son derece önemli yazı ve görüşleri barındırmıştır. Mecmuada birbirinden önemli isimler dönemin siyasi ve askeri gerginliklerinin gölgesinde olmasına rağmen gündelik hayata dair önemli mesajlar vermişlerdir. Savaş ortamının verdiği toplumsal huzursuzluk mezkûr yazarların kalemlerine yansımakla beraber Osmanlı Batılılaşma faaliyetleri XIX. yüzyılda olduğu gibi yirminci yüzyıl başlarında da kendini sanatta ve edebiyatta iyice hissettirmiştir.

[21] Kâzım Nâmî, "Halka Doğru", *Donanma Mecmûası*, S. 161, 11 Nisan 1334/11 Nisan 1918, s. 1789.

KAYNAKÇA

Ali Canib, "Sanatta Güzellik Nedir", *Donanma Mecmûası*, S. 99, 24 Haziran 1915, s. 809.

Bedii Nuri, "Terakki ve Medeniyet", *Donanma Mecmûası*, S. 23-24, Şubat 1328/Mart 1913, s. 2088.

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 97, 10 Haziran 1915, s. 771,

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 98, 17 Haziran 1915, s. 787.

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 99, 24 Haziran1915, s,806.

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye", *Donanma Mecmûası*, S. 100, 1 Temmuz1915, s. 821.

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye*", Donanma Mecmûası*, S. 101, 8 Temmuz1915, s. 835.

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye*", Donanma Mecmûası*, S. 103, 22 Temmuz1915, s. 867.

Cenab Şahabettin, "Musâhabaât-ı İctimâiyye*", Donanma Mecmûası*, S. 104 29 Temmuz 1915, s. 883; S. 105, 13 Ağustos 1915, s. 899.

Feridun Vecdî, "Zavallı Gençlik", *Donanma Mecmûası*, S. 33, Teşrin-isani 1328/ Şubat 1913, s. 424-425.

Haşim Nahid, "Avrupa Ulûmu ve Biz", *Donanma Mecmuası,* S. 122, 17 Kânûn-i evvel 1331/30 Aralık 1915, s. 1164.

İsimsiz, "Amerika'da Şerait-i İçtimaiye ve İstikbal-i İçtimaiye", *Donanma Mecmûası*, .S. 124, 12 Kânûn-i sânî 1331/25 Ocak 1916, s. 1199.

İsimsiz, "Avrupa Medeniyetine Dair", *Donanma Mecmûası*, S. 121, 10 Kânûn-i evvel 1331/23 Aralık 1915, s. 1147.

Kâzım Nâmî, "Ahlak Endişesi", *Donanma Mecmûası*, S. 143, 1 Teşrin-isani 1333/1 Kasım 1917, s. 1503.

Kâzım Nâmî, "Halka Doğru", *Donanma Mecmûası*, S. 161, 11 Nisan 1334/11 Nisan 1918, s. 1789.

Kâzım Nâmî, "İçki ve Muallimler", *Donanma Mecmûası*, S. 125, 7 Kânûn-i sânî 1331/20 Ocak 1916, s. 1214.

Kâzım Nâmî, "İlmi Tevkir Edelim", *Donanma Mecmûası*, S. 132, 16 Ağustos 1333/16 Ağustos 1917, s. 1325.

Mustafa Bıyıklı, Haz. Ali Günhan- Kürşat Nusret Eden, *Donanma Mecmuası Çanakkale, 5-18 Mart Zaferi ve Bir Destanın Panoraması*, Hiperlink Yay., İstanbul Ekim 2011.

Raif Necdet, "Terbiye-i Ahlâkiye", *Donanma Mecmûası*, S. 2, Nisan 1326/Nisan 1910, s. 122.

Yusuf Akçura, "İstanbul'dan Uzaklaşırken", *Donanma Mecmûası,* S. 38, Nisan 1329/ Nisan 1913, s. 630-631.

ZEKİ EHİLOĞLU'NUN HATIRALARINA GÖRE MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNİN YEMEN'DE UYGULANIŞI

Öğr. Gör. Dr. Neslihan BOLAT BOZASLAN
Gaziantep Üniversitesi
bolat@gantep.edu.tr

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti açısından tam anlamıyla yıkılış anlamına gelmekteydi. Mütareke hükümleri gereği Osmanlı Devleti'nin ordusu terhis edilmiş, silah, cephane ve mühimmatı toplanmış, her türlü ulaşım ve haberleşme ağı İtilaf Devletleri tarafından kontrol altına alınmıştı. Mütarekenin 16. Maddesi gereğince Yemen'de bulunan 7.Kolordu'nun en yakın müttefik komutanlığına teslim olması öngörülmekteydi.

Mütarekenin hükümlerinin uygulanması emrinin Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından birliklere gönderilmesi ile birlikte bölgede bulunan komutanlar başlangıçta düşman tarafından gönderilmiş olabileceği gerekçesiyle telgrafa şüpheyle yaklaşmış ve bu durum komutanlar arasında ihtilafa neden olmuştur. Çalışmamızda bu sırada Yemen'de bulunan 7.Kolordu'da Adliye-i Askeri Müşavirliği görevinde bulunan Zeki Ehiloğlu'nun hatıratına göre Monros Mütarekesi hükümlerinin Yemen'de uygulanması süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, 7. Kolordu, Yemen, Zeki Ehiloğlu, Birinci Dünya Savaşı.

Applıcatıon Of Mondros Armistice Provısıons In Yemen Accordıng To The Memorıes Of Zeki Ehiloğlu

ABSTRACT

The Armistice of Mondros, which was signed on October 30, 1918, meant complete destruction for the Ottoman Empire. In accordance with the armistice provisions, the army of the Ottoman Empire was demobilized, weapons, ammunition and ammunition were collected and all kinds of transportation and communication networks were controlled by the Entente States. According to Article 16 of the Armistice, the 7th Army Corps in Yemen was expected to surrender to the nearest Allied Command.

When the order of the truce to be enforced was sent to the troops by the Grand Vizier Ahmet İzzet Pasha, the commanders in the region initially approached the telegram with suspicion on the grounds that it might have been sent by the enemy and this caused a conflict among the commanders. In this study, according to the memory of Zeki Ehiloğlu, who served as the Judicial Adviser in the 7th Corps in Yemen, the process of applying the provisions of the Monros Armistice in Yemen was examined.

Key Words: Mondros Armistice, 7thCorps, Yemen, Zeki Ehiloğlu, I.World War.

ZEKİ EHİLOĞLU'NUN HATIRALARINA GÖRE MONDROS MÜTAREKESİ HÜKÜMLERİNİN YEMENDE UYGULANIŞI

Giriş

Hatıralar, bir insanın hayatı boyunca gördüğünü yaşadığını, yazdığı eserlerdir. Bu tür eserlerde kişinin yaşadığı toplum içindeki konumuna göre devletin ya da yaşadığı toplumun siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına ilişkin önemli bilgiler bulunur(Ata, 2010:9). Çalışmamıza konu olan *Yemende Türkler (Tarihimiz ibret levhası)* kitabı da Zeki Ehiloğlu tarafından kaleme alınmıştır. Hâkimlik görevinin ilk sekiz yılını Yemen'de geçiren yazar, bu vilayetin kültürünü, iklimini, coğrafyasını, anlatmıştır. Görev süresi içerisinde Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış, Mondros Mütarekesi hükümlerinin Yemen'de nasıl karşılandığına, uygulandığına bizzat tanık olmuştur. Bu çalışmada Zeki Ehiloğlu'nun *Yemende Türkler* esrinden hareketle Mondros Mütarekesi hükümlerinin bu uzak vatan toprağında uygulanışı ele alınacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına Girişi Ve Yemen Cephesinin Açılması

18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen siyasi ve teknolojik gelişmeler tüm dünyada sosyal değişimlere yol açmıştır(Ülman, 1973:46). Özellikle Fransız İhtilâli ile başlayan milliyetçilik düşüncesinin hızla yayılması ile tüm dünyada ulus devlet kavramı ön plana çıkmıştır(Tolon, 2004:19). Bu dönemde öncelikle Almanya ve İtalya gibi büyük devletler milli birliklerini sağlamış ve böylece Avrupa'da dengeler değişmeye başlamıştır(BDHTH, 1970:3).

Öte yandan Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu parçalayarak buradaki Slavları kendi egemenliğine almayı planlıyordu. Ayrıca İstanbul ve Boğazlara hâkim olarak Akdeniz'e inmeyi amaçlamaktaydı. İngiltere, sömürgelerini kaptırmamak derdindeydi. Fransa ise bir yandan Akdeniz'de yayılmayı planlıyor, diğer yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na kap-

tırdığı topraklarını geri almak istiyordu. Nihayetinde dönemin baş aktörlerinin sömürgecilik ve yayılmacılık politikası, yeni hammadde ve yeni pazarlar bulma ihtiyacı ve siyasi arenadaki mücadeleleri tüm dünyayı etkisi altına alarak bir Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştu(Bolat, 2016:6).

Bu sırada Osmanlı Devleti, hem Boğazların güvenliği, hem de Doğu vilayetlerindeki karışıklıklar için güçlü bir devletin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Bu amaçla sırayla İngiltere, Fransa, Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelere ittifak teklifinde bulunmuştu(Bayur, 1991:107). Fakat Osmanlı Devleti'nin ittifak girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun nedenleri Avrupalı Devletlerin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması politikasından vazgeçmeleri ve bu toprakları paylaşma projeleridir. Osmanlı Devleti'nin ittifak yapabilmek için tek seçeneği Almanya kalmıştı. Almanlar çıkabilecek bir dünya savaşında Osmanlıyı yanlarında görmek istiyorlardı(Nazır, 2010:15). Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği askerî ıslah heyetleri ve bu heyetlerin gönderdiği raporlar Alman devlet adamlarını Osmanlı ile ittifak konusunda cesaretlendirmişti. Özellikle Hartman (21 Mayıs 1913) ve Liman Von Sanders (Mart 1914)'ın gönderdiği raporlar bu konuda Almanlara referans olmuştu. Almanlar, Sadrazam Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa nezdinde girişimlerde bulunmuşlardı. Özellikle Enver Paşa'nın Almanlar hakkındaki olumlu düşünceleri bu ittifakı hızlandırmıştı(Shaw, 2014:7).

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Temmuz 1914'te başlayan resmi görüşmeler ve 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da ittifak anlaşması imzalanmasıyla sonuçlanmıştır(Menteşe, 1986:187). Bu anlaşma gereğince Osmanlı ve Almanya Sırbistan-Avusturya savaşında tarafsız kalacak ve taraflardan biri Ruslara karşı savaşa girerse diğeri de savaşa katılacaktı. Aslında bu anlaşma ile Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş bulunuyordu. Çünkü Almanya o tarihte Rusya'ya savaş ilan etmiş bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından seferberlik ilan etmiştir(Kaşıyuğun, 2009:308).

Askeri uzmanlar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Osmanlı topraklarını başlıca beş harekât alanı halinde ele almışlardır. Bunlar önem sırasına göre; Boğazlar, Doğu Anadolu, Orta Anadolu, Suriye-Filistin ve Irak idi. Arabistan yarımadasını ise, ikinci derecede harekât alanı olarak kabul etmişlerdir. Bu yarımadada bulunan Hicaz, Asir ve Yemen ikinci derece harekât bölgesi olarak değerlendirilmiştir. Yine bu gruplandırma esas alınarak askeri yığınak yapılmıştır(Bolat, 2016: 13).

Fakat Yemen, sefer planlarında birinci dereceden önemli bölgeler arasına alınması gerekmekteydi(BDHT, 1979:95). Çünkü Yemen, o tarihlerde Hi-

caz'ın giriş kapısı durumundaydı. Kâbe ve Hz. Muhammed'in kabri gibi İslam dinin birçok kutsalının bulunduğu Hicaz bölgesi, Yemen elde bulundurulmazsa tehlikeye düşebilirdi. Ayrıca adı geçen bölgenin güvenliği açısından Yemen'in vilayet merkezi olan San'a, güneyde Taiz sancağı ve Kızıldeniz kıyılarından gelebilecek taarruzlara karşı koyabilme açısından Hudeyde ve Moha limanlarının korunması lazımdı. Çünkü İngilizler bu limanları iç bölgelerle bağlantı için basamak olarak görmekteydiler(BDHT, 1978:39). Zira Süveyş Kanalının açılmasıyla Mendep Boğazının güvenliği yönünden Aden üssü çok önem kazanmıştı. İngilizler, buna esasen daha 1839'da ve boğazdaki Perim adasını da 1857'de işgal etmiş bulunuyordu. Mendep ve Şeyhsait kıyılanda dolaylı olarak Perim ve Aden'deki İngiliz Kuvvetlerinin etkisi altında bulunuyordu. Stratejik noktalar tam kontrol altında bulunabilirse İngilizlerin Uzakdoğu'dan, özellikle Hindistan'dan Mısır'a Kuvvet nakli önlenebilir ve dolayısıyla hem Sina-Filistin cephesi, hem de Avrupa cephesinin takviyesini geciktirebilirdi(Koçoğlu, 1995: 174).

Başkomutanlık'ın da böyle bir fikri olacak ki, seferberlik ilan edilmeden 06 Eylül 1914'te Yemen'deki 7 nci Kolordu Komutanlığına bir direktif mahiyetinde şu kısa emrini verdi: *"icabında Aden'de Sait taraflarına tecavüz edilmek üzere ordu birlikleri ve bilhassa yerli kavimlerden ne dereceye kadar istifade etmenin mümkün olduğunun vali ile görüşülerek bildirilmesini*" bunun üzerine 7 nci Kolordu Komutanlığınca 05 Ekim 1914 tarihinde bu emri "İdris'e karşı bulunan birlikler ile İmam'ın yanındakiler ve asayiş için ayrılan kuvvetler müstesna olmak üzere ordu birliklerinden bu iş için ancak 4 Piyade Taburu, 2 Dağ Bataryası ve onluk bir obüs takımı ayrılabileceği, Silahlı milislerin 10-15'i geçmeyeceğini işaretle silahların çoğunlukla Gır'a tüfeklerinden ibaret bulunduğunu, İstanbul'dan Gır'a cephanesi gönderilmesi, İngilizlere bağlı kabilelerin elde edilmesinin para ile mümkün olabileceği, Aden kapılarına sokulmak mümkün görülüyorsa da kasaba ve liman çevresinin tahkim ve engellenmiş bulunması ve denizden donanma desteği gibi nedenlerin Aden üssünün ele geçirilmesinin güçleştireceği"(Koçoğlu, 1995:175) şeklinde cevaplamıştır.

Diğer taraftan General Bronzart'm birinci sefer planına göre, Yemen, Asir ve Hicaz'daki birlikler de dâhil olduğu halde tekmil Osmanlı Seyyar Ordusu (4 ordu, 13 kolordu, 38 tümen) İstanbul ve boğazlar bölgesinde toplanıyordu. Yalnız Yemen'deki 7nci Kolordu ile Asir ve Hicaz Tümenleri, Irak'taki 12 ve 13ncü Kolordulardan kurulmuş olan 6ncı Ordunun İstanbul'a nakli, durumun gelişmesine bırakılmıştı. Bu planı müteakip Almanlarla yapılan ittifaktan sonra hazırlanmış bu ilk plan yürürlüğe girdi(Akbay, 1985:233).

Genel seferberlik ilan edildiği zaman (02 Ağustos 1914) Yemen de başlangıçta bunun dışında tutulmuştu. Daha 19 Ağustos 1914 tarihinde buradaki birliklere İvedilik kaydı ile hazırlık emri verilmiştir. Bu emir çerçevesinde bir yandan birliklerin eksikliklerini tamamlamaya çalışırken diğer yandan da Hudeyde'deki erzak ambarı Muravaa'ya taşınmıştır. Öte yandan Sana ve Hudeyde'den biner sandık Piyade cephanesi kara ve deniz yoluyla Taiz ve Muha'ya gönderilirken, Huduyde'deki onluk Obüs takımı da önce San'a'ya daha sonra Taiz'e hareket ettirilmiştir. 4 Kasım da bir İngiliz harp gemisi Hudeyde'ye gelerek kıyıya indirdiği bir istimbotla iskelede duran gaz yüklü 2 mavnayı yakarak düşmanlığını ilan etti(BDHT, 1978: 300). Yine aynı gün İngiltere'nin Hudeyde'deki konsolosluğu, buradaki mutasarrıflığa, İngiltere'nin Osmanlı ile siyasi ilişkilerini kestiğini bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine, 7. Kolordu Komutanlığı 7 Kasım 1914 tarihinde saat 4.35'te genel seferberliğini ilan etmiştir. Böylece Yemen Cephesi açılmıştır. 7. Kolordu'nun sefer konuşu şöyleydi:

7. Kolordu komutanı: Mirliva Ahmet Tevfik Paşa
Kurmay Başkanı: Kaymakam Ali Fıtrî
Bağlı birlikler:
26. Süvari alayı
7. Kolordu topçu komutanlığı(19. sahra topçu alayı)
Bir ağır topçu taburu
Bir astsubay numune taburu
Bir istihkâm bölüğü
Bir muhabere bölüğü (telgraf bölüğü)
Bir ulaştırma taburu (üç bölüklü)
Birlikleri:
39. ve 40. piyade tümenleri
39. tümen (2736 insan) komutanı Miralay Ali Sait
115. alay (üç piyade taburu)
116. alay (iki piyade taburu, Taiz Milli tabur)
Hace komutanlığı(120. Alay 2. Tabur)
Menaha komutanlığı (119. Alay 2. Tabur)
40. piyade tümeni(3670 insan) komutanı: Miralay Ragıp
Mürettep piyade alayı (iki piyade taburu)
Cerb komutanlığı (iki piyade taburu, Vazat Milli taburu, bir makineli tüfek bölüğü)
Hucur komutanlığı (117. ve 120. Alay 3. Taburları ve bir Hucur Milli bölüğü)

Luhye komutanlığı (115. Alay 1. Tabur, Beni Cami Milli bölüğü)

Zeydiye komutanlığı (117. Alay 2. Tabur)(Bolat, 2009:29)

7. Kolordu, Yemen'de kendi seferberliğini ilan ettikten sonraki tarihlerde anavatandan herhangi bir tertip (ikmal er ve gereçleri) alamamıştır. İstanbul'dan Yemen'e gönderilmek üzere 1915 yılı Ocak ayında Hicaz üzerinden hareket ettirilen 3500 kişilik Yemen müfrezesi ise Medine'de bırakılmıştır. Seferberlik ilanında Arap yarımadasındaki birlikler seferberliğin dışında tutulmuşlardı. Gerek iç ve dış denizlerde uygulanan düşman ablukası, gerekse hükümete karşı Arap liderlerinin (Şerif Hüseyin ve İdrisî), içeride yarattıkları mukavemet hareketleri nedeniyle Suriye ve Hicaz üzerinden İstanbul ile mevcut kara bağlantısının da kesilmesiyle Yemen ve Asir'deki birlikler, âdeta kendi kaderleriyle baş başa bırakılmışlardır.(Bolat, 2009:34)

Yemen Cephesinde 1914-1918 yılları arasında birçok çarpışma yaşanmıştır. Kolordu merkezi Sana'da bulunmaktaydı. Güneyde İngilizlerle mücadele etmek için 39. Fırka Taiz bölgesine, Kuzeyde asi İdris kuvvetlerine karşı koymak için 40. Fırak Tehame'de konuşlanmıştır. Tehame bölgesinde Binbaşı Galip komutasında Mendep Boğazı etrafında, Kande, Ebukerş, Vazat Luhye önemli muharabeler olurken Taiz bölgesinde Yarbay Ali Sait komutasında Aden yönünde Lahiç, Elvaht, Ab, Şeyh Osman, Efyüş muharebeleri gibi çarpışmalar meydana gelmiştir. Yemen'de bulunan 7. Kolordu İngilizler karşısında bütün olumsuzluklara ve yokluğa rağmen başarılı olmuştur.

2. Mondros Mütarekesi Hükümlerinin Yemen'de Uygulanışı

Birinci Dünya Savaşı'nın dördüncü yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin savaşı sürdürebilecek gücü kalmamıştı. Bir yandan cephelerden yenilgi haberleri gelirken diğer yandan ekonomi çökmüş durumdaydı. Ülkenin içinde bulunduğu vaziyetten kurtulamayacağını gören Talat Paşa hükümeti istifa etmiş yerine Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuştu. Ahmet İzzet Paşa hükümeti işbaşına gelir gelmez barış arayışları içine girmiştir. Netice itibarıyla İngiltere ile görüşme sağlanmış ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Bu mütarekenin 16. Maddesine Arap yarım adasındaki birliklerin teslimini öngörmekteydi. Buna göre;

Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtalar en yakın İtilaf Komutanına teslim olunacaktır. ve Kilikya'daki Kuvvetlerin intizamı muhafaza için gerekli miktardan maadası beşinci maddedeki şartlara tevfikan kararlaştırılacak veçhile geri çekilecektir.

Fakat mütareke yapıldığını duyurmak çok kolay olmadı. Osmanlı genel karargâhını en çok uğraştıran şey Hicaz, Asir ve Yemen kuvvetlerine mütareke emrinin ulaştırılması oldu. Çünkü bu bölgelerle İstanbul arasında telle veya telsiz muhabere imkânı yoktu(Bolat, 2016:115). Yemen'deki Kuvvetler o tarihe kadar Yıldırım Ordular Grubu emrinde idi. Bu sebeple Başkomutanlık Mütareke emrinin gerekli maddelerinin bu komutanlıklara duyurulmasını 5 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubundan istedi. Komutanlık Telsizle Yemen'deki Kuvvetlerle İrtibat kurmaya çalıştı. Fakat muvaffak olamadı ve mütareke emrinin İstanbul'dan Tebliğini rica etti(Koçoğlu, 1995: 174).

2.1. Mütareke Haberlerinin San'a'daki Tepkileri

Ahmet İzzet Paşa imzasıyla Yemen'e bir telgraf gönderilerek İtilaf devletleri ile mütareke yapıldığı Arabistan'daki bütün kıtaların silahları ile birlikte teslim olmaları gerektiği bildirilmekteydi. Bu telgrafa ilk tepkiler düşman tarafından geldiği v bir harp hilesi olduğu şeklindeydi. Bu nedenle bilgiyi doğrulatmak için İmam Yahya'nın şifresi ile İstanbul'a cevap yazıldı. Bundan sonraki yazışmaların İmam Yahya şifresi ile yapılması, silahların çıkarılmasına İmam'ın müsaade etmeyeceği bildirildi(Ehiloğlu, 1952:159). Fakat bu telgraf da düşman eliyle gidecekti. Çünkü telgraf hatları İngilizlerin kontrolündeydi(Bolat, 2016:115).

Bu sırada Perim'deki İngiliz komutanı aracılığıyla mütareke haberi ulaştı. Bu yazılı haberde şöyle deniyordu. "Aziz efendim siz henüz bir haber almadınızsa İngiliz hükümetinin 30 Ekim 1918'de Türkiye ile Mütareke imzaladıkları ve her cephede muharebenin durduğu bildirilmiştir. Telgrafın hükümlerine göre barışın pek yakın olduğunu sanıyorum. Eğer emrinizdeki subaylardan Perim'e gelmek isteyen olursa gönderiniz. Bundan böyle sizi dost olarak kabul ve gelecek subaylara içtenlik gösterilerek iyi muamele edileceğini arz ederim. Dostunuz Yarbay Hom"(Deniz, 1935: 248).Bu haberden sonra İmam Yahya San'a'ya gelerek Kolordu kumandanlık dairesi önünde subaylara hitap ederek "Hepimiz Müslümanız. Birbirimizi koruyacağız. Gelen haber düşman hilesidir. Devletimiz galiptir. Endişe etmeyiniz. Ekmeğimizi yarı yarıya bölüşürüz"(Ehiloğlu, 1952:160) demiştir. Kısa zamanda Yemen'de yayılan bu tür haberleri 7. Kolordu komutanlığı bir İngiliz oyunu olarak niteliyordu. Hatta Aden'deki İngiliz valisiyle görüşmeye giden Ali Sait Paşanın Raporunu da benimsemeyeceği gibi bundan sonra Harbiye Nezaretinden gelen tellere de inanmak istenmeyecektir.

2.2. Taiz Harekat Bölge Komutanını Tutumu:

Daha ilk haberler üzerine Ali Sait Paşa 4 Kasımda kendiliğinden Aden'e giderek İngiliz Vali ve Komutanıyla görüştü ve durum hakkında kolorduya rapor verdi. "İlan edilen koşulların çevrede büyük heyecan yarattığını ahalinin Türklere karşı tavrının değiştiğini ticaretin durduğunu subay ailelerinin İngiliz uçaklarından atılan bildirilerin etkisi ile kıyılara inmek için telaş içinde olduklarını hükümetin Yemen'i boşaltmaya karar vererek bunu hükme bağladığına, Mütarekenin biran önce kabullenilmesiyle boşaltmanın normal düzenler içinde olabileceğini" bildirmekteydi. Buna çok sinirlenen kolordu komutanı verdiği cevabında "Mütareke zamanında görüşmelerin tarafsız bölgede ve parlamenterler arasında yapılması gerektiği halde komutanlığa bilgi verilmeden Aden'e gidilmesini" eleştirmekteydi. Ayrıca subay ailelerinin kıyılara inmesine bir sebep olmadığını belirterek evvelce verilen emre uyulmasını hükümetten kesin bir şekilde gelecek resmi emir üzerine komutanlıktan emir verilmedikçe yapılacak bir hareketin tek sorumlusu olacağı hatırlatılıyordu(Ehiloğlu, 1952:160). Ali Sait Paşa İmam Yahya'nın San'a'ya gelerek subaylara hitap etmesine çok kızmıştı. Bu konuşmayı Kolordu komutanı ile Yemen valisini İmam ile birlik olup, askerleri İmam'a esir olarak bırakacağı şeklinde yorumlamıştı. Bu gibi mütareke uygulamasında düşülen anlaşmazlıklar gün geçtikçe artıyordu. Nitekim kolordu Ali Sait Paşanın görevinden azledilmesine karar verdi(Ehiloğlu, 1952:160).

Öte yandan mütarekenin üzerinden bir aydan fazla zaman geçmesine rağmen uygulanamıyordu. Bu durum Aden'de bulunan İngiliz valisini kızdırmış ve kolorduya bir teslim olmaları yönünde bir ültimatom göndermişti. Ali Sait Paşa İngilizlerin 2 Aralık 1918 tarihli son Ültimatomunu da kolorduya bildirdi. Ancak cevap alamayınca bağımsız bir karar alarak 9 Aralık 1918 tarihinde Aden'e giderek emrindeki bütün kıtatla, silah, hayvan ve taşıtlarla birlikte teslim olmuştur. Zeki Ehiloğlu'na göre aslında vali ve kolordu komutanı işleri yoluna koyabilmek için zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Böylesine zor bir zamanda ordu emir komuta zincirini bozan ali Sait Paşa yanlış hareket etmekteydi(Ehiloğlu, 1952:160). Ali Sait Paşa 175 subay ve 2200 küsur er ve 68 subay ailesi ile Aden'e giren Ali Sait Paşa İngilizler tarafından düzenlenen bir askeri törenle karşılandı. Tümeniyle birlikte Aden'e gelerek teslim olduğunu telgrafla Harbiye Nezarekine bildirdi. İki hafta sonra Tümenin büyük kısmını teşkil eden ilk kafile İngiliz gemileriyle Aden'den hareketle Mısır'daki İngiliz esir kamplarına nakledilmiştir(Koçoğlu, 1995:261).

2.3. Tehame'de Harekat Bölge Komutanı Yarbay Galip'in Tutumu ve Bölgenin Boşaltılması:

Ali Sait Paşa Aden'den ayrılacağı gün (23 Aralık) Tehame'de bulunan 40ncı Tümen komutanı Galip Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu *mektupta "hükümetin 7 ve 9 Kasım tarihli açık tel emirleyle bildirilen mütarekenin 16 nci maddesinin tümeni için bağımsız olarak uygulayarak 9 Aralıkta Aden'e girdiğini ve tümen büyük kısmı ve subay aileleriyle birlikte 23 Aralıkta Mısır'a hareket etmek üzere olduğunu. Filistin'den gelerek Hudeyde'ye çıkan İngiliz birliklerinin amaçlarının Türk asker ve ailelerinin sağ olarak kurtarılmasını sandığını, şimdi Yemen'de kalan sayın silah arkadaşlarımın da kişisel emellere (Vali, 7 nci kolordu ve İmam' ın)kurban olmadan vatanlarına kavuşmasını ve yanlış anlayışa yol açan kötü haberlere inanılmamasını"* dilemiştir. Bu yazı 40 nci tümen komutanı Galip Paşa üzerinde herhangi bir etki yapmadı. Tümen Kolordudan gelecek "Teslim ol" emrine kadar direnmeye devam etti(Ehiloğlu, 1952:161). Ali Sait Paşa'nın mektubuna;

"Evvela ben bir Türk'üm saniyen askerim. Emrinizle hareket ederim. Ancak bu emri 'teslim ol'; şeklinde alırsam teslim olmak zilletine katlanmaktansa bütün kuvvetimle Cebeli Buraga çekilerek son ferdime kadar mukavemete devam kararında olduğumu arzetmek suretiyle teessürümü teskin edebildim."(Ehiloğlu, 1952:162) şeklinde cevap vermiştir.

Öte yandan İngilizlerin artan baskısı karşısında harbiye nezaretinden son defa Yüzbaşı Fuat ile gönderilen yazılı mütareke emri üzerine kolordu karargâhı ile 40 ncı tümende mütarekenin ilgili 16 nci maddesinin uygulamasına geçecekti. Mütareke ile ilgili olarak çeşitli kaynaklardan iletilen haberler karşısında 40 ncı tümen komutanlığı emrindeki kuruluşlara geçen olayları ve alınan emirleri kapsayan bir genelge yayınladı. Bu genelgede komutan durumu değerlendirerek İstanbul'dan Aden kanalıyla duyurulan mütareke haberlerinin İngilizlerin bir oyunu olduğu kanısına varıyor ve bu nedenle subay ve erlerinden tek vücut olarak hareket ederek bütün güçleriyle düşmana göğüs germelerini istiyordu(BDHTH, 1978:616).

Önerilerinin her seferinde rededildiğini gören İngilizler 13 Aralık 1918'den itibaren 6 savaş gemisini Hıdey'deye gönderdiler. Durumu öğrenen kolordu 40 ncı tümene "Düşmanın Hudeyde'den taarruzu halinde karşı konulmasını ve bölgedeki kabilelerden yardım sağlanmasını istiyordu. 14

Aralıkta 3000-4000 kişilik bir kuvvetli 3 ayrı yerden Hudeyde'ye çıkartma yapan İngilizler 70 kişilik Türk birliğini etkisiz hale getirerek burayı işgal etti. Bu sırada kolordu komutanlığından alınan 15 Aralık tarihli şifreli telde

"Aden üzerinden gönderilipte Ali Sait paşa aracılığı ile San'a'ya ulaştırılan mütareke ile ilgili şifrenin çözümlendiği, aynı kanallarla tekrarı için hükümet merkezine başvurulduğu bildirildikten sonra Hudeyde'nin silah zoru ile İngilizler tarafından işgali karşısında Tümen komutanlığının mütalaası" istendi(Koçoğlu, 1995:262).

18 Aralıkta verilen cevapta "Hudeyde'nin işgali üzerine tümen'in Zaviye-Luhye-Abis bölgelerinde 3 grup halinde toplanarak direnmeye hazırlandığı bu zorunlu durumun tümenin her cephe kesiminde zayıf bıraktığı Zaviye'de toplanabilecek 500 askerle Hudeyde üzerine yapılması akla gelebilecek bir taarruzdan yarar beklenemeyeceği" belirtildi(Ehiloğlu, 1952:162). Öte yandan 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan mütareke hükümlerinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen hala tam olarak uygulanmamış olması İstanbul Hükümeti'nin canını sıkmaktaydı. 9 Ocak 1919 tarihinde Yemen' şu telgraf gönderilmiştir. *"İtilaf devletleriyle imzalanan mütarekenin size ait olan maddesi şudur: Hicaz'da Asir'de Yemen'debulunan koruma birlikleri en yakın İtilaf komutanlarına teslim olunacaktır .Buna göre ana vatanı pek büyük tehlikeden kurtarmak için işbu madde hükmüne uygun hareket edilmesini rica ederim. Harbiye Nazırı Cevat"*

San'a'ya ulaştırılan bu emir üzerine 7 nci Kolordu komutanı Ahmet Tevfik Paşa 15 Ocakta 40ncı tümen komutanlığına gönderdiği emrinde tümenin bir kısmının Hudeyde'ye teslimi ile kalanının Bacil'e Hudeyde yolunun güvenliğiyle görevlendirilmesinin askerin yolda beslenmesi için mevcuk paradan 3000 riyalinin ayrılarak San'a'dakilerin Hudeyde'ye naklinde güvenlik işlerinin yürütülmesi bakımından kendisinin Zaviye'ye gelmesini bildiriyordu. Öte yandan mevcut silahların yarısının İmam'a teslimi prensip olarak kabul edilmiş mevcut top ve cephaneler Bacil'e gönderilmiştir. Ancak piyade silahlarıyla cephanesinin ücret karşılığında subay ve ailelerinin nakil giderlerini karşılamak üzere İmam'a devrinin uygun olacağı kolorduya önerildi(Ehiloğlu, 1952:164). Bunun üzerine 40ncı tümen mütareke imzalandıktan beş ay sonra elindeki ağır silahları ve muhtelif çapta 35 top ile kalan bütün esterlerini İmam Yahya'ya teslim etmiştir. İngilizlere işe yaramaz 700 tüfek bırakılmıştır(Ehiloğlu, 1952:167).

Yarbay Galip Bey Kolordu Komutanlığının aldığı kararlara uyarak kimseye zara gelmeden Hudeyde'ye inilmesini sağlamıştır. Burada mütareke hükmü gereğince 7. Kolordu ve bağlı birlikleri (39. Tümen hariç) İngilizlere teslim olmuştur. Teslim olan birlikler aileleri ile birlikte önce Aden'e gönderilmişler Böylece Hudeyde'deki irtibat subaylığı ve buradaki İngiliz komutanlığı tarafın-

dan düzenlendiği anlaşılan bindirme planına göre çeşitli tarihlerde ve beş kademe halinde İngiliz gemileri ile Hudeyde'den Mısır'a ve Aden'e gönderilen Türk asker ve ailelerinin sayıları ile yolcu gemilerinin adları şöyledir(Ehiloğlu, 1952:167).

15 Şubat 1919'da Pante Goda Yolcu Gemisi ile: 1804 Mısır'a,

02 Mart 1919'da Etura Goda Yolcu Gemisi ile: 1387 Mısır'a,

10 Mart 1919'da Peuta Goda Yolcu Gemisi ile: 1011 Mısır'a,

20 Mart 1919'da Kisna Goda Yolcu Gemisi ile: 601 Kamaran'a,

25 Mart 1919 tarihinde General Beaty Karargah Gemisi ile 7 nci Kolordu Komutanı Ahmet Tevfik Paşa, Kurmay Başkanı, 40 ncı Tümen Komutanı Yb.Galip ile aileleri ve hizmet erleri Aden'e hareketle burada 7 ay esaret hayatından sonra Baronbey adlı bir İngiliz Yolcu Gemisi ile doğrudan doğruya İstanbul'a gönderilmişlerdir(Ehiloğlu, 1952:182-183). Böylece 5 kademede Yemen'den ayrılmış olan Türk personelinin 3256'sı er, 627'si Subay ve Sivil Memur olmak üzere 4 kademede toplamı 4083'ü buna sayısı saptanamayan son kademede de dâhil edilirse genel toplam 4100 civarında bulunuyordu(Ehiloğu, 1952:167).

SONUÇ

Yemen'de 400 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti birinci Dünya Savaşı'nın sonunda burayı boşaltmak zorunda kalmıştır. 400 yıl Yemen'de kalmak Osmanlı Devleti için kolay olamamıştır. 1911 yılına kadar sürekli isyanların görüldüğü Yemen vilayeti devletin hem bütçesine hem de insan gücüne zarar vermiştir. Devlet bu bölgeyi elde bulundurabilmek için bütçesinden binlerce altın harcamış, binlerce vatan evladını burada kaybetmiştir. Yine Yemen'den çekilişimiz de çok acı bir biçimde olmuştur. Zeki Ehiloğlu kitabının 183. sayfasında Yemen'den ayrılırken sözlerini şöyle tamamlamaktadır:

Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 senelik tarihinden 400 senesini durmayan mücadele ile geçirdiği bu belalı toprakları bütün Arabistan kıtaları Türkiye'den ayrılırken, Kızıldeniz'deki jeolojik çöküntü gibi Osmanlı İmparatorluğu göçerken ebediyen bırakıyorduk. O topraklar ki, kumları dağları Türk kanına bulanmış, sayısını öğrenmekten tarihi ürkütecek kadar Türk gencinin canına kıymış, Türk milletinin dimağına bir (maktel) olarak yer almıştır. İmparatorluğun bir vilayeti olduğu halde oraya giden her gencimiz sağ döneceğinden endişe ile gitti. Dönebilenler kurtulduğuna sevindi. Orada ölenler niçin ve ne maksat uğruna kurban olduğunu bilmeden öldü. Türklerin Yemen'e ayak bastıkları günden başlayarak geçen son dört asır içinde bilgili, ölçülü hareket eden Garp

âlemi yurtlarına her gün yeni bir ışık bir yeşillik daha eklerken biz; bunu yapacak elleri Yemen'e göndererek yurttaki ışıkların mühim kısmını birer birer söndürmüş, yeşillikleri kurutmuşuz. Böylelikle yemen; Osmanlı İmparatorluğunun iç felaketi olmuş.

Yemen anavatana uzak ve imkânsızlıklar içinde bir bölge olduğundan Mondros Mütarekesi haberini bile doğrulatmak için Kolordu komutanlığı bir hayli uğraşmıştı. Gelen haberlerin düşman hilesi olabileceği ihtimali yüksekti. İşin garip yanı hile olup olmadığı da düşmana sorulmak durumunaydı. Bu belirsizlik 7. Kolordu ve bağlı birliklerinde problem yaşanmasına neden olmuştur. Kolordu merkezi ve 40. Tümen mücadeleye devam etme kararı alırken 39. Tümen teslim olma kararı almıştır. Emir komuta zincirinin çiğnendiği bu durum düşman tarafında olumlu karşılanmıştır. Her türlü imkânsızlığa rağmen direnme kararı alan 7. Kolordu ve 40. Tümen baskılara dayanamayarak en çok da şartlarının elverişsizliği nedeni ile teslim olmak zorunda kalmıştır. Böylece 400 yıl kalınan Yemen'den Osmanlı Devleti çekilmiştir.

KAYNAKLAR

AKBAY, C.(1991). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

ATA, F.(2010). İşgal Altında, Palet Yayınevi, Konya.

BAYUR, Y. H.(1991). Türk İnkılâbı Tarihi C.III. Kısım IV, TTK Yayınları, Ankara.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI (1978). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi C IV Hicaz Asir Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

_____ (1970). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Ankara**.**

_____ (1979). Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV. Cilt, 1.Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

BOLAT, N. (2009). I. Dünya Savaşı'nda 7. Kolordu'nun (Yemen) Sıhhî Durumu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya.

BOLAT BOZASLAN, N. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen Cephesinde Lojistik Faaliyetler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış DoktoraTezi, Konya.

EHİLOĞLU, Z. (1952). Yemen'de Türkler, İstanbul.

KAŞIYUĞUN, A. (2009). "Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girmeden Önceki İttifak Arayışları", History Studies, Sayı: 1/1, s. 318-341, Samsun.

KOÇOĞLU, N. (1995). 7.Kolordunun Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbindeki Rolü, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

MENTEŞE, H. (1986). Anılar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

NAZIR, B. (2010). Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

SHAW S. (2014). Birinci dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş, TTK Yayınları, Ankara.

TOLON, H. (2003). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yapılan Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ÜLMAN, A. (1973). Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş, Ankara.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE AGA MUHAMMED HAN VE FETH ALİ ŞAH DEVRİNDEKİ ANTLAŞMALAR VE EDEBİ DURUM

Selcan ÖZGÖREN
Selçuk Üniversitesi

ÖZET

İran, bulunduğu coğrafya itibariyle eskiden beri önemini korumuştur. Bu coğrafyada uzun bir süreç sonunda meydana gelen ve çevresini de etkileyen dil ve kültürel doku, İran'da egemen olan farklı güç ve hanedanlar tarafından benimsenmiş ve devam ettirilmiştir. İran'da çok sayıda devlet kurulmuş ve hânedan iş başına gelmiştir. 18. Asrın sonundan 20. Asrın ilk çeyreğine kadar İran'ı yöneten Kaçar Hânedanı da bunlardan biridir.

Kaçarlar döneminde ortaya çıkan siyasi boşluğu bir fırsat olarak gören Avrupa ülkeleri İran'ın coğrafi konumundan faydalanmak amacıyla İran'a baskıyı arttırmışlardır. Bu dönemde yaşanan siyasi olayları, Fransa, Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki gizli emellerini daha net görebilmek için bu çalışma yapıldı. İran, Kaçar Hanedanlığı döneminde kuzeyden Rus güneyden İngiliz baskısını hissetmiş ve bu iki büyük devletin rekabet alanı olmuştur. Bunun sonucu olarak İran'ın 19. ve 20. yüzyıldaki sınırları Rusya ve İngiltere tarafından belirlenmiştir.

Bu çalışmada, İran'da kaçarlar döneminde Ağa Muhammed Han ve Feth Ali Şah zamanında yapılan başata Türkmençay ve Gülistan Antlaşmaları olmak üzere diğer antlaşmalar ve bu dönemdeki edebi faaliyetler hakkında bilgi verilecektir. Türkiye'de çalışmalara pek fazla konu olmayan bu antlaşmaların siyasi ve edebi açıdan bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaçarlar, Türkmençay Antlaşması, Gülistan Antlaşması, Fars Edebiyatı

Aga Muhammed Han And Feth Ali Şah In The Kaçar's Period and The Treaties With The Literal Situation

ABSTRACT

İran due to its geographical location, always maintained its importance. The cultural tenture and language which was formed for a long time in this geography affecting its surroundings, was accepted and continued by different rules and powers do-

minating İran. Many states were founded in İran and many rulers came to power. The Kaçar dynasty which ruled İran from the 18th century to the first quarter of 20th century is one of them.

The political deffiency emerged in the Kaçarlar period was considered as an apportunity by European countries which desined to benefit from İran's geographical position to increase pressure upon İran. This study was made to clearly realize the secret agendas of France, Russia and England on İran in the political events in the period. İran, in the period of the Kaçar dynasty felt the pressere of from the North an England from the South a Russia and was the field of competition for these two great countries. As a result of this it is not wrong to exclaim that the borders were determined by Russia and England in the 20th century and 19th century.

In this study, information about the treaties Aga Muhammed Han and Feth Ali Şah in the Kaçarlar period and Türkmençay and Goulistan treaty and literary activities during this period will be given. A literal and political evaluation will be made about these treaties hence they are not much of a subject in researches in Turkey.

Keywords: The Kaçars, Treaty of Turkmençay, Treaty of Goulistan, Persian literature

GİRİŞ

İran, konumu nedeniyle yüzyıllardır önemini korumuş bir devlettir. Bu bölgede uzun bir süreç sonunda meydana gelen ve etrafını etkileyen dil ve kültürel doku, İran'da egemen olan farklı güç ve hanedanlar tarafından benimsenmiş ve devam ettirilmiştir. İran'da çok sayıda devlet kurulmuş ve hânedan iş başına gelmiştir. 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İran'da hüküm süren Kaçar Hânedanı da bunlardan bir tanesidir. Ağa Muhammed Han, İran'daki Kaçarları organize ederek başkentleri Şîrâz olan Kürt Zend Hanedanı'nın yönetimine son vermiş ve Tahran'ı başkent yaparak 1795'te Kaçarlar döneminin ilk yöneticisi ve İran Şahı olarak tahta oturmuştur.(Öztuna, 1994:108)

19. asrın ilk çeyreğinde yönetimin başında Kaçar Hanedanı'nın bulunduğu İran, dünyadaki büyük devletlerarasında bahsedilir. (Öztuna, 1994:364). Bununla beraber 19. asır, Batılı devletlerin siyasî, askerî ve teknik alanda ilerledikleri, buna karşılık içinde İran'ın da yer aldığı Ortadoğu ülkelerinin gerilediği bir dönemdir. Bu asırda İran'da sadece yöneticiler gerilememiş, aynı zamanda ülkede hüküm süren Fars geleneği de geride kalmıştır. Osmanlı imparatorluğu bünyesinde yaşayan çok sayıda millet ve topluluğun Batının kışkırtmalarıyla ayaklandıkları ve toplumsal huzursuzlukların ortaya çıktığı bu dönem-

de, benzer sıkıntılar İran'da da yaşanmıştır. Başını İngiltere ve Fransa'nın çektiği Batılı ülkeler ile Rusya, İran'la daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Zamanla Rusya İran'ın kuzeyinde nüfuzunu çoğaltırken, İngiltere ülkenin güneyinde yoğun faaliyetlere başlamıştır. (Sümer, 2002:52) Bu ülkelerin İran ile sadece siyasî sebeplerle ilgilenmedikleri aşikârdır. İran'da bulunan zengin petrol rezervlerinin de bunda belirleyici olduğu muhakkaktır.

İran'da bir buçuk asra yakın yönetimi elinde bulunduran Kaçar Hanedanı, başa geldikleri ilk yarım asırlık dönemde daha önce Safevîlerin uyguladıkları yönetim modelini devam ettirmiş, (Sümer,2002:52) merkezi bürokrasiden yoksun olarak ve daha çok aşiret liderleri, ruhani reisler, büyük tüccarlar ve toprak ağaları gibi yerel otoritelerle yönetimi paylaşmışlardır. (Abrahamıan, 2011:20; Djalili ve Kellner, 2011: 36-39). İran'ın sahip olduğu köklü devlet geleneği ve geçmişi göz önünde bulundurulduğunda Kaçarların, İran'ın devlet yönetimindeki standartların gerisinde kaldıkları söylenebilir.

1. KAÇAR HANEDANI DÖNEMİ SİYASİ İLİŞKİLER

1.1. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797)

1795'de resmen İran tahtına oturan Ağa Muhammed Han hanedanlığın ilk hükümdarı ve şahı olmuştur. (Pakrevan, 1969:65). Ağa Muhammed Han tahta çıktığı sırada Avrupa devletleri Fransız inkılabından sonra meydana gelen savaşlar ile uğraşmaktaydı. Avrupa siyasi haritasının ve güçler dengesinin değiştiği bu dönemde Avusturya, Rusya, Prusya İngiltere ve İspanya inkılabın getirmiş olduğu özgürlük hareketlerini bastırmaya çalışıyordu. (Uçarol, 1995:7)

Ruslar, güneye inme ve İran topraklarına yayılmak siyaseti gereği gemilerle Esterabad'a gelerek bu kıyılardaki Rus tüccarlar için bir konaklama haline getirmek istiyorlardı. Bu girişim Ağa Muhammed tarafından reddedildi. Ancak İran'ın o dönemde karışıklık içine düşmesi Rus yayılmasına neden oldu.

Rusya'nın yayılmacı siyaseti Ağa Muhammed Han'a yöneltilmiş en önemli tehditlerden biriydi. Rusya İran üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için askeri gücünden çok tahrikler şeklinde Gürcistan kralı Heraklius'dan faydalanıyor ve kendisine yardımda bulunma vaadiyle İran ile mücadele etmesini istiyordu. Rusların İran'a karşı sürekli kullandığı Gürcistan'ın işini bitirmek isteyen ağa Muhammed Han, Kafkasya seferine çıkarak Şuşi kalesini ele geçirdi. (Sipihr, 1974:75) Fakat ağa Muhammed Han'ın 1797'de öldürülmesi nedeniyle Gürcistan'ın fethi yarım kalmış oldu.

1.2. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)

İran'da kaçar hanedanının temellerini atarak kısa bir süre hükümdarlık yapan Ağa Muhammed Han, geride sakin bir ülke bırakmış gibi görünse de gerçekte böyle olmamış, İran bundan sonra uluslararası mücadele alanı haline gelerek büyük kayıplar yaşamıştır. Fransa ve İngiltere'nin Hindistan üzerindeki çekişmelerinde İran'ı kullanmaları, İngiltere'nin bu güzergâha başka ülkeleri yanaştırmak istememesi, Kaçar idaresinin yıpranmasına hatta olaylara müdahale edememesine sebep olmuştur. Kaçar şahlarının İngiliz siyasetine bilerek veya bilmeyerek alet olmaları kaçınılmaz olmuştur (Razi, 1962:52; Şemim, 2000:52). Şahların etrafındaki devlet adamlarının bilgisiz ve yetersiz olmaları, sömürgeci bir siyaset izleyen İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı etkili bir siyasetin izlenmesini engellemiş, ülkenin milli menfaatlerini dış mücadelelere açık hale getirmiştir.

Tahta oturduğu dönemde sert bir siyaset izleyerek yönetimi oturtmaya çalışan Ağa Muhammed Han, saltanat iddiacılarının çoğunu öldürmüştü. Fakat Feth Ali Şah'ın zayıf iradeli oluşu ve devlet işlerini kavrayamaması, muhalefetin artmasına, amcaları ve ordu komutanlarının saltanata ortak olma iddialarıyla karşılaşmasına sebep oldu (Rızai, 1984:98). İran-Rus savaşlarının tam da bu dönemde çıkması, içteki muhalefeti azalttığı gibi Feth Ali Şah'ın tahtı elde etmesini de kolaylaştırdı.

Feth Ali Şah'ın İran tahtına oturduğu bu dönemde, İngiltere başta olmak üzere sömürgeci batılı devletler, bütün Asya ve Afrika topraklarını ele geçirmişlerdi. İran'ın kuzeyindeki Rusya, günden güne güçlenerek güneydeki denizlere inmeye çalışırken, Osmanlı toprakları üzerine batılı devletler ile mücadele halindeydi. İran ise Hindistan'a coğrafi komşu olup buraya giden yolların merkezinde bulunuyordu. İran bu konumu sebebiyle İngiltere, Rusya ve Fransa'nın ele geçirmek istediği alanın içerisindeydi (Yazıcı, 1995:451; Rızai, 1984:86).

1.2.1. İran-Fransa İlişkileri

Feth Ali Şah, 1803'te Kafkasya'da Rus saldırısına maruz kalıp yenilince, kendi ordusunun bu düzenli orduya uyum sağlayamayacağını ve yetiştirilmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Napolyon'un da İran ile askeri ittifakı düşündüğü sırada bu olayın gerçekleşmesi, İran ve Fransa'yı birbirine yakınlaştırmıştır. Napolyon, Hindistan'a saldırmak için İran ile İttifakın şart olduğunu bildiği için, o sırada Rusya ile savaşta olan Feth Ali Şah'ın durumundan faydalanmak istemiştir. (Nefisi, 1997:118).1807'de on altı maddeden oluşan bir anlaşma üzerine ittifak sağlanmıştır. Napolyon, bu ittifak ile birlikte İran üze-

rinde Hindistan'a ulaşma ve İngiltere'yi yenme hayallerini güçlendirmiştir(Nefisi, 1997:122; Mahmud, 1963:54).

1807 tarihli Finkenstein İran-Fransa antlaşması, İran'ın Fransa tarafından bağımsız devlet olarak tanınmasını, İran ordusuna gerekli askeri teçhizatın verilmesi, ordusunun eğitilmesi kararlarını içeriyordu. İran ise Fransa'nın isteği üzerine İngiltere ile ilişkisini sonlandıracaktı. Ne var ki Fransa Rusya ile gizli bir antlaşma yapıp, sözlerini tutmamıştır. Fransa-Rusya arasında yapılan Tilsit antlaşması, Finkenstein antlaşmasının uygulanmasını imkânsız kılmıştır.

1.2.2. İran- İngiltere ilişkileri

İngiltere, İran ile 1801 antlaşması sonrası 1809'da antlaşma daha yaparak çıkarlarını korumuştur. Önce Feth Ali Şah'a 400.000 Riyal değerinde elmas vermiş ve ittifak isteğini yinelemiştir. 1812 tarihinde ise, İran ordusunun modernize edilmesi için askeri teçhizat yardımı yapmıştır. Antlaşmanın diğer önemli maddesine göre, Fransa ve Rusya'dan herhangi birisinin Harezm, Buhara, Semerkant veya başka yollardan Hindistan'a saldırması halinde İran'ın bunlara engel olacağı şartı konulmuştur. Böylelikle Rus yayılmacılığına karşı İngiltere İran'ı set olarak kullanmak istemiştir.

1814 yılında İngiltere Tahran Büyükelçisi Ellies'in etkisiyle İran- İngiltere arasında 1814 tarihli "Tahran Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşmaya göre İran, Rusya ile yapılan sınır antlaşmasında İngiltere aracılığıyla varılan sonucu onaylamıştır. Ayrıca Afgan kabileleriyle buhara, Semerkant ve Harezm beylerinin Hindistan'a saldırılarını önlemeyi, üçüncü ve bir devlet ile dostluktan kaçınmayı, üçüncü bir devletin İran üzerinden Hindistan'a geçmesine engel olmayı ve İngiliz subayları dışında hiçbir ülke subayının İran askerlerini eğitemeyeceğini taahhüt etmiştir.

1.2.3. İran- Rusya ilişkileri

Feth Ali Şah'ın girişimlerine karşın, Kafkaslarda Rus yayılması devam etmiştir. Rus orduları Kuzey Azerbaycan'ı işgal etmeye başlamıştır. Ruslar için sıcak denizlere inmek, hayati derecede önem taşıdığı için İran ve Hindistan yolunu açmaya çabalamışlardır. İngiltere ise İran'ı Hindistan ile Basra Körfezi arasında bir tampon bölge olarak kullanmak istemiştir. Rusya ise İran'a hâkimiyeti İngiltere engeline takıldığı ve Kaçar hükümetiyle anlaşamadığı zaman Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden İran'a savaş açmıştır.

1.2.3.1. 1813 Gülistan Antlaşması

Kaçarlar 1804-1813 arası Ruslarla, Güney Kafkasya ve Gürcistan'ın kontrolü için savaşmışlardır. İran Türklerinin direnmesine rağmen Ruslar galip gelmiş, Gülistan (1813) ve sonrasında Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla İran Rusya'nın üstünlüğüne razı gelmek zorunda kalmıştır. 1813 Gülistan Antlaşması 1804-1813 İran-Rus savaşlarından sonra imzalanmıştır. Karabağ'ın Gülistan şehrinde imzalanmıştır İran Kafkas eyaletlerinden Karabağ, Dağıstan, Şirvan, Gürcistan ile Gence, Bakü terk etmek zorunda kalmıştır. Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak Azerbaycan ikiye bölünmüştür.

Feth Ali Şah döneminde özellikle de 1813 Gülistan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İran'da Rus etkisinin artmasından ve İran'daki kontrolünün yok olmasından çekinen, Güney Asya'da büyük çıkarları olan İngiltere, Kaçar Hanedanı'nı harekete geçirmiş ve Ruslara karşı direnmelerini sağlamak istemiştir. Ancak 1827'de İran'daki durumu fırsat bilen yani İran'ın zayıf durumunu lehine değerlendiren Ruslar, Azerbaycan ve Tebriz çevrelerini işgal etmişlerdir. Yani Ruslar bir kez daha galip gelmiş ve Türkmençay Antlaşması imzalanmak zorunda kalınmıştır.

Bu gelişmeler neticesinde Feth Ali Şah döneminde İran toprak kaybetmiş, Erivan çevresi ve Aras Nehri'nin doğusu Ruslara bırakılmış ve yaklaşık olarak bugünkü sınırları çizilmiştir. Rusların ithal ürünlerinden sadece yüzde beşlik bir vergi alınacak ayrıca Rusların davalarının görülmesi için ayrı mahkemeler kurulacaktı. Bu dönemde Rusların elde ettiği haklardan en önemlileri Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurma imtiyazı ve Kaçar iktidarının iç işlerine müdahale hakkı kazanmış olmalarıdır. İran artık Rusların Kafkaslara müdahalesine karışamayacak, ayrıca yüklüce bir savaş tazminatı ödeyecekti. (Kurat, 2014:343; Aydoğmuşoğlu, 2011:383-384)

1.2.3.2. 1828 Türkmençay Antlaş

İran'da Nadir Şah'ın öldükten sonra Azerbaycan'da siyasî bir birlik sağlanamamış ve Azerbaycan siyasi tarihinde 'Hanlıklar Dönemi' olarak anılan dönem başlamıştır. Kuzey Azerbaycan Hanlıklarını ele geçirmek üzere, 16 Temmuz 1826 tarihinde harekete geçen İran ordusu, ilk başlarda kazanır gibi olsa da savaşın daha sonraki aşamalarında yenilmiş, Rus ordusu 1 Ekim 1827 tarihinde Revan'ı, sonra da Nahçıvan'ı almıştır. Rus ordusu hiç çaba sarf etmeden 3 Ekim'de Marendi'yi, 14 Ekim'de de Tebriz'i ele geçirmiştir.

Barış görüşmeleri 6 Kasım'da Dehkargan'da başlamış fakat görüşmeler 7 Ocak 1828 tarihinde tazminat anlaşama sağlanamayıp kesilmiş ve Rus ordusu

yeniden saldırılarına başlayarak, 28 Ocak'ta Urmiye sonra da 8 Şubat'ta da Erdebil'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine Antlaşma, 9 Şubat'ı 10 Şubat'a bağlayan gece saat 12'de Tebriz'in güneyinde Meyane şehrinin yakınında bulunan Türkmençay kasabasında Meşedi Muhammed'in evinde imzalanmıştır (Akberniya, 1969:243).

Görüşmeler sırasında Ruslar bütün Azerbaycan'ın talep etmişler. Fakat Gülistan Antlaşmasından sonra farklı olarak Revan ve Nahcivan hanlıklarının da Rusya'ya verilmesi sonucunda sınır eskiden olduğu gibi Aras nehri kabul edildi. Bunun sonucunda 16 maddelik Türkmençay Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşma sayesinde Rusya ve İran arasındaki 1826-1828 savaşını sona buldu. 1813 senesinde gerçekleşen Gülistan antlaşmasında Rusya bazı topraklar elde etmişti. İran ise 20 milyon gümüş para vergi vermek zorunda kaldı. Rusya Hazar Denizinde kendi savaş gemilerinin demir atmasını istedi. Antlaşmada yer alan başka bir maddeye göre, Ruslar Revan hanlığına bağlı Türk topraklarında yerleşen Ermenileri kendi topraklarına göç ettirmek hakkını elde ediyordu. Bunun sonucunda 1828-1830 yılları arasında İran'dan 40 bin, Osmanlı'dan ise 84 bin Hıristiyan Revan topraklarına göç etti. Bir Ermeni Eyaleti oluşturarak Ruslar bölgenin kontrolünü ellerinde tutmayı öngördüler. Çar II. Nikola'nın emriyle Ermenilerin yerleşmesi için Revan'ın en verimli topraklarından 200.000 hektarlık topraklar ayrıldı.

1.2.3.2.1. Türkmençay antlaşmasının sonuçları

Azerbaycan Türklerinin Antlaşma üzerinde hiçbir söz hakkı yoktu. İran ve Rusya bir milletin geleceği ile oynamışlardı, Azerbaycan ikiye bölündü. Bugün hâlâ bu problem bütün karmaşıklığıyla varlığını sürdürmektedir. Türkmençay Antlaşmasının etkileri günümüze kadar devam etmektedir. Ermenilerin Rusya'ya karşı gösterdikleri ilgi daha I. Petro devrinde başlamış ve o sıralarda Rus kuvvetleriyle birlikte İran'a karşı savaşmaktan geri kalmamışlardır. I. Petro, Doğu ticaretinden faydalanmak için Ermenilerden faydalanmayı düşünmüş ve bu temaslar neticesinde Çar, Ermenileri Rusya'ya yerleşmeye davet etmiş, kendilerine her türlü imtiyaz ve garantileri vermeye hazır olduğunu söylemiştir. (Beydilli, 1988:368)

1826-1930 yılları arasında Osmanlı Devleti'nden yaklaşık 84 bin ermeni Gence ve Revan bölgelerine bilinçli olarak yerleştirilmişlerdir. Rusya'nın Kafkasya'yı, Hıristiyanlaştırma veya Ermenileştirme çabası 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüş ve 1 milyon 300 bin Ermeni bölgeye yerleştirilmiştir. (İsmail, 1993:217-218).

Antlaşmadan önce Revan ve Nahcivan bölgesinde yaklaşık 25 bin Ermeni yaşarken, antlaşmadan hemen sonra bölgeye İran ve Osmanlı Devleti'nden Ermenilerin gönderilmesiyle bu bölgelerde Ermenilerin etnik oluşumu fazlasıyla artmıştır. Dikkat edilmesi gereken önemli konulardan biri de Ermenilerin planlı bir şekilde bölgeye yerleştirilirken burada yaşayan Türklerin de göç etmeye zorlanmalarıdır. Bilinçli bir şekilde Ermenistan hükümeti kurulması amaçlanmıştır.

1.2.4. İran- Osmanlı ilişkileri

Osmanlı Devleti, Nadir Şah'ın ölümünden sonra başlayan ve Ağa Muhammed Han'ın hükümdarlığa gelmesine kadar süren dönemde İran'ın karışıklık durumundan yararlanmamış ve içişlerine karışmamıştır (Bala, 1964:843). Osmanlı'nın İran'daki olaylara kayıtsız kalması, Ağa Muhammed Han'ın herhangi bir dış tehlike ile karşılaşmadan kendi rakipleriyle mücadele etmesini sağlamıştır. Ancak Ağa Muhammed Han'ın dini, kültürel ve ekonomik bağlarla Osmanlı devletine bağlı olan Kafkasya ve Azerbaycan hanlıklarını ele geçirmek istemesi, iki devlet arasında savaşın başlamasına sebep olmuştur. Aynı şekilde Rusya da bu bölgeler üzerinde etkili olma mücadelesine girmiştir.

Bu dönemde Rusya tehlikesine karşı zaman zaman iki ülke siyaseti ortak mücadele etmiştir. Ama Osmanlı Devleti hem yeni bir Rusya savaşını göze alamadığı hem de İran'a yeterince güvenemediği için bu ittifak verimsiz kalmıştır. Bu dönemde Fransa Napolyon aracılığıyla Rusya'ya karşı birlikte olmaya teşvik edilse de sonra Fransa'nın gizlice Rusya ile Osmanlı ve İran aleyhine antlaşma yapması, Fransa'ya karşı olan güveni bitirmiştir. Her iki ülke İngiltere'ye yaklaşmıştır.

II. Mahmud döneminde, Abbas Mirza'ya Kafkasya ve Dağıstan'da Osmanlı-İran ortak çabasıyla Rusya'ya karşı halkı ayaklandırma çabaları Rusya'nın aldığı tedbirler sonucu boşa çıkmıştır. Sonuçta Rusya'ya karşı gerçekleştirilen Osmanlı-İran ittifakı istenen sonucu vermemiştir. Osmanlı Devleti ile 1812'de Bükreş Antlaşmasını imzalayan Rusya, bu cephedeki kuvvetleri İran cephesine aktararak savaşın İran aleyhine devamını sağlamıştır. (Uçarol, 2015:130; Sipihr, 1974:216)

İngiltere'nin arabuluculuğu ile bu dönemde İran ve Osmanlı arasında 28 Temmuz 1823'te İran-Osmanlı antlaşması imzalanmıştır. (Kalantari, 1976:166-168)

Erzurum antlaşması sonucunda İran, ele geçirdiği toprakları Osmanlı devletine verip geri çekilmeyi kabul etti, Karden Antlaşması (1746) ve Kasr-ı

Şirin antlaşmasındaki sınırlar yürürlüğe girdi. Osmanlı-İran savaşları sona erdi. Bu antlaşmayı önemli kılan bir başka konu da Kasr-ı Şirin ve Karden Antlaşması ile birlikte günümüz Türkiye-İran sınırlarını belirleyen bir antlaşmadır.

DÖNEMİN EDEBİ DURUMU

Her devrin edebi durumu, o devrin siyasi ve sosyal durumuna bağlı olmasından dolayı Kaçar hanedanı ve bu hanedanda İran'da hüküm sürmüş padişahların yaşadığı siyasi olayların edebiyat üzerindeki etkisi yadsınamaz. İran edebiyat tarihine baktığımızda, hemen hemen her dönemde padişah, emir ve komutanların şiir ve edebiyatın koruma görevi üstlendikleri görülmektedir.

Kaçarlar devri, kültür ve sanat bakımından İran için bir ara dönemi olarak kabul edilir. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, telgrafın gelişi, matbaanın kurulması, Avrupalı hocaların öğretiminde darülfünunun açılması, ilk gazetenin çıkışı ve aynı zamanda başta Fransızca olmak üzere yabancı dillerden Farsça'ya yapılan çeviriler gibi birçok faaliyet bu gelişmenin hızlanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde meşrutiyetin ilan edilmesiyle de kültür ve sanatta yeni bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur.

İslamiyet'ten sonraki on üç asır boyunca İran edebiyatının büyük şairlerin ortaya çıkmasından dolayı oldukça parlak dönemler geçirmiş. Zaman zaman bu canlılık azalmaya başlamıştır. Kaçarlar dönemi her ne kadar siyaset ve ülke yönetimi bakımından zayıflık devresi olarak anılsa da edebi değişim, zevkli şair ve yazarların çıkması, edebiyatın hareketliliği açısından diğer asırlardan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır (Kanar, 1995:30).

Safevi hanedanı yıkılıp Zendler hüküm sürmeye başlayıncaya kadar olan yetmiş üç yıllık dönem süresince İran karmaşa içinde olduğundan dolayı sanata vakit kalmıyordu. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın sert tutumu sayesinde ülke kısmen huzura kavuşunca edebiyat da yavaş yavaş canlanmaya başladı. Sonsuz bir servet, huzur ve istikrarlı bir devlete varis olan Feth ali Şah da aynı zamanda şairdi. Bu nedenle yazar ve şairleri himayesi altına alarak edebiyatın parlak dönemini başlattı. Rus- İran savaşı başlamasaydı, olandan çok daha fazla şiir ve sanat eseri kalırdı.

Kaçarlar devrinde İran-Rus savaşı ve yapılan siyasi antlaşmalar dışında ülkenin bütünlüğünü bozacak bir olay olmamıştır. Kaçar hükümeti zayıf bir hükümet olmasının yanında ülkede istikrar olmasından dolayı şairler yeteneklerini gösterme şansı buldurlar. Var olan asayiş nedeniyle şiir ve edebiyat ilerleme kaydetmiştir.

İran- Avrupa ilişkileri Şah Abbas Safevî döneminden sonra bu dönemde yeniden başlamış ve giderek artmıştır. Fransa imparatoru Napolyon Bonapart ile diğer Avrupa krallarının Feth Ali Şah ile münasebetleri, elçi ve danışmanların gidişgelişi, Abbas Mirza aracılığıyla Avrupalı öğretmenlerin ders vermeye başlamaları, Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderilmesi (Kanar, 1995:31) devrin edebiyatında yenilikler meydana getirdi.

Kaçarlar döneminin dikkat çeken bir başka konu da siyasî düşünce alanındaki yazılarda özellikle Batı etkisinin ortaya çıkışıdır. Bu türde yazılan ilk eseri Abdüllatîf Mûsâvî Şüsterî'nin Tuḥfetü'l-ʿâlem adlı kitabıdır. Ancak bu tür kitapların çoğu yazarlarının Batı'daki görevleri sırasında yazıldığından seyahat yazıları tarzındadır. Mirza Ebû Tâlib Han'ın Fransa, Güney Avrupa ve Osmanlı Devleti topraklarında gördüklerine dair yazdığı Arapça Mesîre Ṭâlibî fî bilâdi Efrencî'si, Avusturya, Fransa ve İngiltere'ye gönderilen Âcûdanbaşı Hüseyin Han'ın maiyetindeki Abdülfettâh Han Germrûdî'nin onun izlenimlerini yazdığı Sefernâme-i Âcûdanbâşı'sı, Paris büyükelçiliği sekreteri Hüseyin Serâbî'nin yazdığı Maḫzen-i Veḳāyiʿ gibi eserler siyasî düşünce içerikli seyahatname özelliğinde eserlerdir (Bala, 1977:33-34).

Kaçarlar devrinin özelliklerinden biri de bu devrideki şair ve yazarların hicri II. ve IV. yüzyılın şairleri ve yazarlarının üsluplarını kullanmaya başlamalarıdır. Buna 'edebi geri dönüş ' anlamına gelen bazgeşti edebi adını vermişlerdir. Farsça'nın doğduğu üçüncü yüzyılda İran'da büyük şairler ve yazarlar yetişti ve bunların gayretleri sayesinde Farsça canlandı. Edebiyatın öncüleri Horasan ve Maveraünnehr bölgesinden çıktığı için ilk şairlerin üslubuna 'Türkistan üslubu' Sebk-i Turkistani adı verildi. Ebu Şekuri Belhî, Şehîd-i Belhî, Rudekî, Dakîkî, Firdevsî, Ferruhî gibi Türkistan üslubunu benimsemiş şairler Kaçarlar dönemi şairlerine örnek olmuşlardır (Kanar, 1995:33). Türkistan üslubunun en belirgin özelliği kelimelerin sadeliği, teşbihlerin açıklığı ve mazmunların anlaşılabilir olmasıdır. Bu üslupla yapılmış her eserde amacı anlamak oldukça kolaydır ve uzun uzadıya düşünmeye gerek yoktur.

Safevîler dönemindeki karmaşık, ince hayal ürünlü, mübalağalı Farsça'yı daha karmaşık hale getiren Hind Üslubundan kurtulmak için Kaçarlar döneminin başlamasından kısa bir süre sonra Şairler İlk yüzyıllardaki Şairlerin tarzını benimsediler. Edebi geri dönüş adı verilen bu akımın öncüleri Mirzâ suleyman Sabahî-i Kâşânî, Seyyid Ahmed Hâtif-ı Isfahânî, Azerbeygdilî olmuştur.

Edebi geri dönüş yalnız nazımda değil, nesirde de görülmeye başlandı. Bu devirde sade yazıya tercih eden kâtip ve yazarlar yetişti. Feth Ali Şah'ın

saray kâtibi Neşât-ı Isfahânî'nin Münşeat'ında sade anlaşılır cümleler görülmektedir.

Kaçar Şehzadelerinin çoğu Feth Ali Şah soyundan gelip şair ve şiir seven insanlardı. Feth ali Şah'ın en bilgili oğlu Seyf al-Devle, yine Feth Ali Şah'ın oğullarından Fahri, " Vali" mahlaslı Necefkuli Mirzâ, ünlü bilginlerden Abbas Mirza'nın oğlu Ferhad Mirza ve birçok şairler örnek gösterilebilir. Kaçar şahları, oğulları ve emirlerinin şairlik, şair koruma ve şiir sevgilerinin, şairlere verdikleri hediyelerle onları teşvik etmelerinin, kutlamalarının bu dönemdeki edebiyatın canlanmasının temel nedenlerinden biri olmuştur.

Feth Ali Şah'ın hükümdarlığı sırasında saray şiiri zirveye ulaşmıştı. Şihâb-ı İsfahânî, Fürûgī-i Bistâmî, Sürûş-i İsfahânî, Kaânî-i Şîrâzî, Yağmâ-i Cendekī, Mahmud Han Melikü'ş-şuarâ ve kadın şair Zerrîntâc Kurretülayn dönemin ünlü şairleridir. Nesirde de münşîlerin öne çıktığı görülür. Maḫzenü'l-inşâ' isimli eseriyle Mirza Muhammed İbrâhim, Bedâyi'-i Nigâr ve Keşfü'l-ġarâ'ib (Risâle-i Mecdiyye) adlı eseriyle bilinen, aynı zamanda iyi bir hattat olan Mecdü'l-Mülk devrin münşîlerindendir. Batı ile olan münasebetler, roman ve tiyatro gibi edebî türlerin İran'da görülmesini sağladı. Batılı tarzda ilk roman Ḥikâyât-ı Pîr ve Civân'dır. Tiyatronun başlaması Molière'in eserlerinin tercümesiyle meydana gelmiştir. Ayrıca Tarih, felsefe ve dinle ilgili kitapların yazım ve yayımında da Kaçarlar dönemi önemli bir yere sahiptir. Bu dönem birçok tarihi kaynağa sahiptir.

SONUÇ

Kaçarlar döneminde imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları sonucunda İran büyük kayıplar yaşamıştır. İran toprak kaybetmiş, bu antlaşmaya göre Erivan çevresi ve Aras Nehri'nin doğusu Ruslara bırakılmış ve yaklaşık olarak bugünkü sınırları çizilmiştir. Sonuçları itibariyle bölgede bugün yaşanan önemli problemlerin ana kaynaklarından birisi olan Türkmençay antlaşmasıyla Azerbaycan ikiye bölünmüş ve Ermenistan'ın temelleri atılmıştır.

İran'ın bu dönemde içinde bulunduğu vahim durumun tek sebebinin batılı emperyalist devletlerin olduğunu iddia etmek doğru değildir. Çünkü yerel aktörlerin yaptıkları olumsuz katkılar, İran ve Orta Doğu'nun tarihinde en az dış etkiler kadar belirleyici olan unsurlar olmuşlardır. Kaçarlar dönemi, İran tarihindeki siyasi açıdan en güvensiz dönemlerden birini oluşturmakla birlikte edebiyatta ilerlemeyi sürdürmüşlerdir. Özellikle Feth Ali Şah yaşanan sıkıntılara rağmen edebiyata sahip çıkarak şairleri korumuştur.

Kaçarlar devri, kültür ve sanat bakımından İran için bir ara dönemi olarak kabul edilir. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, telgrafın gelişi, matbaanın kurulması, Avrupalı hocaların öğretiminde darülfününun açılması, ilk gazetenin çıkışı ve aynı zamanda başta Fransızca olmak üzere yabancı dillerden Farsça'ya yapılan çeviriler gibi birçok faaliyet bu gelişmenin hızlanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde meşrutiyetin ilan edilmesiyle de kültür ve sanatta yeni bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur.

Ağa Muhammed Han Kaçar'ın döneminde, ülke kısmen huzura kavuşunca edebiyat da yavaş yavaş canlanmaya başladı. Sonsuz bir servet, huzur ve istikrarlı bir devlete varis olan Feth ali Şah da aynı zamanda şairdi. Bu nedenle yazar ve şairleri himayesi altına alarak edebiyatın parlak dönemini başlattı. İran Avrupa ilişkileri, karşılıklı elçi gönderilmesi, Abbas Mirza aracılığıyla Avrupalı öğretmenlerin ders vermeye başlamaları, Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderilmesi devrin edebiyatında yenilikler meydana getirdi.

Safevîler dönemindeki karmaşık, ince hayal ürünlü, mübalağalı Farsça'yı daha karmaşık hale getiren Hind Üslubundan vazgeçilmiş, yeni bir akım olan, eski Türkistan üslubunu örnek alan edebiyatta geri dönüş anlamına gelen Sebk-i Bazgeşti üslubunu benimsediler. Bu üslup sadece nazım eserlerde değil nesirde de kullanılmaya başlandı. Sade yazıyı tercih eden edebiyatçılar yetişti.

KAYNAKÇA

ABRAHAMİAN, E.(2011) Modern İran Tarihi, (ÇEV) ŞENDİL, D., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

AKBERNİYA, A.(1348/1969) Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-yi İran: Ez Gülnaba ta Türkmençay, Hicri 1243-1334, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran.

AYDOĞMUŞOĞLU, C.(2011) Tarihte Tebriz, Berikan Yayınevi, Ankara.

BALA, M.(1977)" Kaçar", İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul.

BEYDİLLİ, K.(1988) 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, TTK, Ankara.

DJALİLİ M.R. & KELLNER T.(2011) İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi. (Çev.) Uzmen, R. Bilge Kültür Sanat Yayın. İstanbul.

İSMAİL, M.(1993) Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, , Bakü.

KALANTARİ, Y.(1976) Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri 1797-1834 (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

KANAR, M.(1995) İran Edebiyatında Şiir Kaçarlar Dönemi, İnsan Yayınları, İstanbul.

KARADENİZ, Y.(2012) İran Tarihi (1700-1925), Selenge Yayınları, İstanbul.

KURAT, A. N.(2014) Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

MAHMUD, M.(1342/1961) Tarih-i Revabıt-ı Siyasi-i İran ve İngiliz I, Tahran.

NEFİSİ, S.(1376/1997) Tarih-i İçtimai ve Siyasi-yi İran Der Devre-i Muasır I, Tahran.

ÖZTUNA, Y.(1994) Büyük Osmanlı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.

PAKREVAN, E.(2007) Abbas Mirza ve Azerbaycan, (Çev.) Cavanşir,G., Kanun yayınları, Bakü.

RAZİ, A.(1341/1963) "Feth Ali Şah," Lugatname-i Dehuda XXXVII, Tahran.

RIZAİ, A.(1363/1984) Tarih-i Deh Hezar Sale-i İran IV, Tahran.

SİPİHR, M.T.(1353/1974) Nasihü't-tevarih I-IV, Tahran.

SÜMER, F.(2002) "Kaçarlar", DİA XXIIII, İstanbul.

ŞEMİM, A.A.(1379/2000) İran Der Devre-i Saltanat-ı Kacar, Tahran.

TECRÜBEKAR, B.N.(1995) Kaçarlar Dönemi, (Çev.) Kanar,M., İnsan yayınları, İstanbul.

UÇAROL, R.(2015) Siyasi Tarih, Der Yaynları, İstanbul.

YAZICI, T.(1995)"Feth Ali Şah" DİA XII, İstanbul.

MAREŞAL VON DER GOLTZ PAŞA'NIN BİR RÖPORTAJINDAN "TÜRK ORDUSU" VE "TÜRK ASKERİ" İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Dr. Servet AVŞAR

ÖZET

Leopold Colmar Freihher von der Goltz Paşa Osmanlı Ordusu'nun modernleştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla bir Alman askeri heyeti ile birlikte İstanbul'a geldikten sonra uzun yıllar Osmanlı Ordusuna hizmet vermiş, ordunun modernleştirilmesi için bazı düzenlemeler yapmıştır.

Kendisi için ikinci vatan olarak gördüğü Türkiye'de kaldığı sürede; Osmanlı Ordusunda müşir ve paşa unvanlarını almış ve son derecede önemli komutanlıkları üstlenmiştir. Türk askeri hakkındaki düşünce ve ifadeleri ile sevilen bir kişilik haline gelmiş hatta "Türk Ordusu'nun Babası" olarak nitelenmiştir.

Başarılı bir komutan ve iyi bir yazar olarak kabul edilen Von der Goltz Paşa, üstlendiği görevleri nedeniyle Türk Ordusunu ve Türk askerini de yakından inceleme ve değerlendirme imkânı bulmuştur. Türk Ordusu ve Türk askerinin tüm olumsuzluklara ve yokluklara rağmen "millî birlik" ve "millî varlık" duygusu ile büyük kahramanlıklar göstermesine tanıklık etmiştir. Bu tanıklığın en güzel ifade edildiği şekline 25 Haziran 1915 tarihinde kendisi ile yapılan bir röportajda rastlamaktayız.

Tebliğ konusu makalede; von der Goltz Paşa'nın 25 Haziran 1915 tarihinde İstanbul'da yapmış olduğu ve "Türk Ordusu" ve "Türk Askeri" hakkındaki düşüncelerini içeren bu tarihi röportajı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Türk Ordusu, Türk Askeri, Wilhelm Leopold Colmar Freihher von der Goltz

Maresal von der Goltz Pasha's Interview About "Turkish Army" and "Turkish Military"

ABSTRACT

After coming to İstanbul with a German military committee to contribute to the modernization of the Ottoman Army, Leopold Colmar served for the Ottoman Army for many years and made some arrangements for the modernization of the army.

During his stay in Turkey which he considered as the second home; he took the titles of maverick and pasha and undertook the utmost important command. He became a beloved person with his thoughts and expressions about the Turkish Soldier and was even described as the Father of the Turkish Army.

Considered as a successful commander and a good writer, Von der Goltz Pasha had the opportunity to examine and evaluate the Turkish Army and the Turkish Soldiers closely due to his duties that he undertook. Despite all the negativity and absence of the Turkish Army and the Turkish Soldiers, he witnessed that they showed great heroism with "national unity" and "national presence". This testimony is best expressed in an interview with him on 25th of June 1915.

In this article; this historical interview, including his thoughts on the Turkish Army and the Turkish Soldiers, by Von der Goltz Pasha in İstanbul on 25th of June 1915 will be evaluated.

Key words: World War I, Ottoman Empire, Turkish Army, Wilhelm Leopold Colmar Freihher von der Goltz

Giriş:

Almanlarla ittifak sürecinde Osmanlı'da vazife yapan yabancı askerler içerisinde en önemli ve etkili isimlerden birisi, Alman General, Colmar von der Goltz olmuştur. Goltz, 12 Ağustos 1843 yılında Doğu Prusya'da Labiau Kasabası yakınlarında Bilkenfeld'de doğmuştur. Daha 6 yaşındayken teğmen olan babası Danzig'de akrabalarının yanında koleradan ölmüştür.

Çocukluğunun ilk yılları Königsberg yakınlarındaki babasından kalan çiftlikte geçer. Avrupa'nın iç çekişmeleri ve savaşları dolayısıyla bu günleri sıkıntılıdır. Ailesinin maddî durumu gittikçe kötüleşen Colmar, daha sonra Bayan Laura Müller'in Königsberg'deki çok ilkel pansiyonuna getirilir. Burada hizmetli kadın olmadığı için, bazı ev işlerini kendisi yapmak zorunda kalır. Beslenmesi yeterli değildir. Zamanını genellikle okul işleri için kullanır. Yetersiz ön bilgisine rağmen, büyük bir gayretle ortaokuldaki derslerini en iyi şekilde takip eder. Bu şekilde, maddî güçlükler içinde büyüyen Goltz, daha sonra Kulm ve Berlin Askeri Okulları'nda eğitim görür. Askerî eğitim hayatını tamamladıktan sonra 26 Nisan 1861 yılında 5. Doğu Prusya Piyade Alayı'nda Teğmen rütbesiyle ilk görevine başlar.

Düzenli, istikrarlı, başarılı meslek ve özel hayatının yanında; okumayı ve yazmayı çok seven bir kişiliğe sahiptir. Birçok eser yayınlar. Bu sebeple, 1903 Kasımında kendisine Königsberg'teki Albertus Üniversitesi Felsefe Fakültesi tarafından fahri doktora unvanı verilir.

Goltz, 1883 yılından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nda vazifeye başlamış ve ilk olarak Askeri Okullar Nâzırlığı gibi önemli ve hassas bir birimin başında göreve başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid'i taht-tan indirecek ve son dönemine damgasını vuran Jön Türk devriminin askerî okullarda yapılandığı göz önüne alındığında, Goltz'un görev yaptığı birimin hassasiyeti daha da bir önem kazanmaktadır (Çalık: 1996, s..s.765-766); (Karaman: 2019, s.s.10-11).

Goltz ve ekibi, askeri okulların ıslahı için gelmişlerdi. Ancak klasik bürokrasi ve jurnallare dayalı yönetim, mevcut birçok engelin aşılmasını güçleştiriyordu. Buna rağmen çalışmalara devam edildi. Harp Akademisi'nde batıda okutulan derslerden, kurmaylık hizmetleri, harp silah ve araçları, savaş sanatı tarihi, yabancı ordular teşkilatı, Osmanlı Ordu bilgisi, coğrafya, istatistik, taktik hizmetleri gibi dersler okutulmaya başlandı (Goltz: 2012, s.9).

Türkiye'deki 12 yıllık eğitim çalışmaları sırasında, Goltz, 4000 adet taş baskı ders kitabı yayımladı (Wallach: 1977, s.57); (Ortaylı: 2017, s.111); (Özgüldür:1993,s.14); (Goltz: 2012, s.10); (Karaman: 2019, s.11). Osmanlı askeri okulları aslında Von der Goltz'un kitaplarında yabancı değildi. Kendisinin Osmanlı Devleti'nde göreve başlamasından daha önce de Von der Goltz'a ait eserler askeri okullarda okutulmaya başlanmıştı.

Goltz'un göreve başladığı ilk sene kendisine olan inanç ve itimat son derece yüksekti. Yıldız'dan çıkan belgede Goltz'un Osmanlı askeri mekteplerini Alman askeri okullarının seviyesine çıkaracağına olan inanç açıkça dile getirilmiştir. Belgede Goltz Paşa'nın dersler süresince bizzat talebenin başında bulunduğunu ve özellikle "ameliyat dersleri" diye tabir edilen tatbikat usullerinin kendisinin gözetiminde hassasiyetle yürütüldüğü dile getirilmiştir.

Görevi esnasında da Askerî okullardaki genç subaylar ile sağlam ilişkiler kurdu ve böylelikle daha sonraki dönemlerde Abdülhamid'e muhalefet edecek kesim ile de samimi bir diyaloga girdi. İlk görevi üç yıl olan Goltz'un görev süresi çeşitli aralıklarla uzatıldı.

Goltz'un görev süresinin dolması ve Berlin'e dönmesi üzerine Osmanlı Devleti tarafından emekli maaşı bağlanmıştır. İstanbul'un ve boğazların tahkimatı konusunda sürekli çalışmalar yapan ve raporlar hazırlaması kendisinin daha da önemli bir hal kazanmasına sebep oldu. Goltz Paşa Osmanlı Devleti sınırlarında sürekli nişan ve terfilerle gündemde kalmayı başarmış bir kişidir.

Almanya ve İstanbul arasında mekik dokuyan Goltz, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce tekrar Türkiye'ye geldi. Bu tarihten sonra, Almanya'dan gelecek olan bütün heyetlere başkanlık yapan Goltz, aynı zamanda Al-

manya ile yapılan askeri işbirliği çerçevesinde pek çok görüşmede belirleyici olmuştur. Osmanlı askerî sistemi içerisinde sadece Alman askerî tekniğini değil, Alman silah sanayisinin de yerleşmesinin amaçlanması arasında Goltz'un payı oldukça yüksektir (Karaman: 2019, s.s.10-12).

Goltz'un reformları içinde Osmanlı Ordusu'nu en iyi tanımayı başaran ve Osmanlı komutanlarını etkileyebilen birisi olduğu görülmektedir. Goltz Paşa'nın kaleme aldığı sayısız ıslahat layihası uygulamaya konduğunda, daima önemli silah siparişleri ile sonuçlanmıştır. Geldiğinin dördüncü yılında kaleme aldığı bu tip raporların birinde, gene Boğaziçi ve Çanakkale'deki istihkâm ve bataryaların onarılıp yeni toplarla donatılmasını önermiştir. Sonuç olarak bütün bu raporda geçen toplar Krupp'a ısmarlanmıştır. 1882'de 1.206.897 lira değerinde top ısmarlanmasının nedeni Goltz'un ısrarı idi (Ortaylı:2017, s. 113).

Yine bu kapsamda, 1885-1895 yılları arasında Alman askeri heyetinin önerisiyle, Almanya'dan miktarı 100 milyon franktan az olmayan top, torpido tüfek ve cephane alınmıştır. Alman Krupp Fabrikaları tarafından üretilmiş olan Loewe ve Mauser tüfekleri temin edilmiştir. Çanakkale Boğazı'nın tahkimi için Almanya'dan 500'den fazla ağır top alınmış, Türk deniz filosu Alman Schichau Tersanesi tarafından donatılmıştır. 1886'da Krupp Firması'ndan 426 sahra ve 60 havan topu, 1887'de Almanya'dan 500.000 Mauser ve 50.000 Filinta tüfek alınmıştır.

1888 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Almanya'dan silah siparişi 2.2 milyon markı bulmuştur. 1889 yılında Wilhelm'in Türkiye ziyareti sonrası Almanya'dan askeri malzeme alımı için 15.3 milyon marklık sipariş verilmiştir. 1891'de 5.9 milyon marklık, 1892'de 10.1 milyon marklık, 1893'te 13.1 milyon marklık, 1894'te 6 milyon marklık,1895'te2.2 milyon marklık,1896'da 4.4 milyon marklık, 1897'de 1.6 milyon marklık siparişler verilmiş bir ibret olmak üzere 1905'te Girit önünde yapılan uluslar arası donanma gösterisine Almanların katılmamaları karşılığında padişahın Alman silah endüstrisine 60 milyon marklık sipariş verilmesi temin edilmiş,1910'da Almanlar'ın donanmadan çıkardıkları eski gemiler, yüksek fiyatlarla satın alınmıştır (Goltz: 2012, s.s.11-12) ;(Karaman: 2019, s.12); (Türk: 2012, s.s.190-191).

Goltz'un Türk-Alman ilişkilerine yaptığı katkı sadece iki ülke arasındaki silah ticaretiyle sınırlı kalmamış, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Goltz Harbiye'de yapmış olduğu öğretmenlik görevi sayesinde genç Türk subayları tarafından büyük bir saygı ve güvene mazhar olmuştur. Haliyle onun Türk subaylarıyla girmiş olduğu yakın ilişkiler Almanya'nın Türkiye politikasına hiz-

met etmekten de geri kalmamıştır. Bundan dolayı Goltz 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesinden sonra, tekrar Türkiye'ye davet edilmiştir (Türk: 2012, s. 102).

14 Mayıs 1909 tarihinde ise tekrar Osmanlı Ordusu hizmetine alınan Goltz Paşa'nın sonraki yaşantısında ve Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakkili yıllarındaki hizmet dönemi başlamıştır (Karaman: 2019, s.13). Onun Türkiye'deki bu ikinci görevi Türk Ordusunun yeniden şekillendirilmesine büyük katkı yapmıştır.

Goltz Almanya'dan alınan silah ve gemilerin fiyatlarının indirilmesinde aracılık yapmıştır. Örneğin, Türk Hükümeti "Blücher" Kruvazörünü satın almak istediğinde Goltz, Krupp Firmalarının o zamanki sahibi Gustav Krupp von Bohlen- Halbach'a kruvazörün fiyatının düşürülmesi için ricada bulunmuş ve Alman hükümetinin yapımı tamamlanmış gemi satımı yasağından vazgeçmesi gerektiğini bildirmiştir.

Aksi takdirde Alman silah üreticilerinin Türk pastasından aldıkları payın azalacağını vurgulamıştır. Pazar payının kaptırılmaması konusundaki endişeler zamanın Alman Şansölyesi tarafından da dile getirilerek, Türkiye'nin bütün gemi siparişlerini İngiltere'ye vermesine müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.

Şansölye ayrıca Türkiye'ye kruvazör satışının gerçekleştirilebilmesi için ilkin yapımı tamamlanmış gemi satışına karşı çıkan iç muhalefetin ikna edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu kruvazör için fahiş fiyat istenmemesi ve bu konuda Türkiye'ye yerine getiremeyeceği şartlar ileri sürülmemesi şansölyenin vurguladığı diğer hususlardı. Şansölyenin duyduğu en büyük rahatsızlık ise, Türkiye'nin gemi siparişlerini İngiltere'ye vermesiydi.

Yine Goltz'un Türkiye'nin silah ve cephane ihtiyacının karşılanması için yaptığı hizmetlere bir başka örnek, Karl Kintzer'in iddialarına yansımıştır. Bu iddialara göre, Goltz Türkiye'nin Mauser Fabrikası'ndan[1] fişeği ile birlikte 800.000 tüfek almasına vesile olmuştur ki bu tüfekler modeli eskimiş olan

[1] Mauser Tüfek Fabrikası'nın bir işletme olarak gelişmesine damgasını vuran olay, Türkiye'den 9 Şubat 1887 tarihinde 500.000 adet tüfek ve 50.000 adet karabinadan oluşan büyük ihalenin alınması olmuştur. Türkiye'den alınan bu ihale P. Mauser'e işçilerini uzun bir dönem boyunca istihdam etme fırsatı vermiştir. Mauser Tüfek Fabrikası yapılan bu anlaşma uyarınca günlük 500 tüfek üretimini taahhüt ettiği için söz konusu bu üretilebilmesi fabrika tesislerini genişletmeyi gerektirmiştir. Türkiye'den alınan bu ihale Oberndorf şehrinin ekonomik hayatı için büyük bir önem taşıyordu. Bu sebeple P. Mauser 19 Şubat 1897 tarihinde İstanbul'dan Oberndorf'a geri döndüğünde havai fişek gösterileriyle tam bir bayram havasında karşılanmıştır. 1884'te Sırbistan'a yapılan teslimatın tamamlanmasından sonra bu anlaşma onlar için çok iyi gelmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Fahri Türk; *a.g.e.,* s.s.202-204.

Henri- Martini tüfeklerinin yerine geçmiştir. Bu model Snider ve Winchester tüfekleriyle birlikte o zamana kadar Türk Ordusu'nda piyade tüfeği olarak kullanılmıştır. Karl Kintzer'e göre, Alman silah tüccarları(Mauser,Ludwig Löwe ve Krupp) Türkiye'ye silah satışından yaklaşık olarak, 80.000.000 mark kazanmıştır. Türkiye 19. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse tamamı Fransız yapımı olan mühimmat satın almış olmasına rağmen, bu durumun Goltz'un devlet adamlarını etkilemesi ile birlikte Alman silah sanayinin lehine değişmiştir (Türk: 2012, s.s. 102-103). Gerçekten de, Hazırladığı ve uygulamasını isteyerek II. Abdülhamit'in önüne sunduğu, her askerî reform paketinin ardından, Alman silah sanayine yüklü siparişler aldıran von der Goltz sayesinde, 1890'lı yılların sonunda, Alman silah fabrikatörleri, Osmanlı silah pazarını tamamen eline geçirmişlerdir. (Ortaylı: 2017, s.103,106); (Özgüldür:1993, s.s. 14-15).

Balkan Savaşları sırasında kendisinin sürekli görüşüne başvurulan Goltz, hazırladığı raporlar ile devlet nezdinde gündemde kalmıştır. 1915 yılında Yaver-i has olarak tayin edilen Paşa, 1915 senesinde 1'inci Kolordu Komutanlığı'na, 1916 senesinde ise 6'ıncı Ordu Kumandanı olarak Irak ve İran'daki Orduların başına getirilmiştir.

Goltz'un Osmanlı coğrafyasında uzun süren serüveni kendisinin askeri anlamda vazifesini yerine getirmenin ötesinde gözlemleri ve tespitleriyle ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlıyı tahlil açısından oldukça isabetli tespitler yapması ve tenkitten uzak çıkarımları Colmarvon der Goltz'un yerinin pekiştirilmesi noktasında önemlidir (Karaman: 2019, s.13).

Mareşal Colmar von der Goltz Paşa, 6. orduya komuta ettiği yıllarda İngilizlere karşı Irak'ta Halil Kut'un komuta ettiği ve planladığı Kut'ül Amere zaferini göremeden, 19 Nisan 1916 tarihinde Bağdat'ta yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu vefat etmiştir. Kendisinin Dicle kenarında yüksek bir burca ya da vasiyeti üzerine İstanbul'da yer alan Türk –Alman mezarlığına defnedildiği yönündeki yorumlar müphem olmakla beraber, cenazesini İstanbul üzerinden Berlin'e nakledildiği Hariciye Nezâreti'nden yayımlanan belgede mevcuttur. Ölümü sonrası Avrupa basınında öldürüldüğü yönündeki haberler şiddetle yalanlanmıştır (Karaman: 2019, s.16).

İşte, Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesine büyük bir katkısı olan böyle önemli bir şahsiyetle, savaş devam ederken, ilki, 5 Haziran 1915 tarihinde Enver Paşa ile birlikte, ikincisi ise 25 Haziran 1915 tarihinde olmak üzere, Amerika'da yayımlanan KELOLAND PRESS Gazetesi'nin Basın Muhabiri Henry Wood tarafından yapılan röportajlar, Gazetede yayınlanmasından sonra, rapor

haline getirilmiştir. Hazırlanan bu rapor, Harbiye Nezareti'ne bilgilendirme amaçlı sunulmuştur.

Raporda; ilk olarak Enver Paşa ve Goltz Paşa'nın birlikte yaptıkları röportaja yer verilmektedir. Bu ilk bölüm söz konusu gazetenin giriş yazısı ile başlamaktadır. Burada, Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa ve Goltz Paşa ile yapılan röportajdan alıntılarla bir Boğaz savunmasına yönelik olarak yapılan hazırlıklarla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır.

Raporun ikinci kısmında ise, Goltz Paşa ile yapılmış olan ikinci röportaja yer verilmektedir. Bu röportajda, "Türk Ordusu" ve "Türk Askeri" hakkında ilginç değerlendirmelere yer verilmektedir. Özellikle, Balkan Harbi'nden sonra, Türk Ordusu'nun geçirmiş olduğu toparlanma ve kendini yenileme dönemi ele alınmaktadır. Anlatımlar ve verilen örneklerde açıkça olmasa bile kendilerinin yapmış olduğu teknik destekle Türk Ordusu'nun yapısal değişiklikleri ve teknolojik değişimi açıklanmaktadır.

Yine aynı kısımda, Türk askeri ile diğer savaştaki rakip orduların askerlerinin bir karşılaştırması yapılmaktadır. Bu karşılaştırmada özellikle, eğitimleri ve fiziki kabiliyetleri ve yaşam tarzları değerlendirilmektedir. Bütün bu değerlendirme esaslarının cephedeki yansımaları olumlu veya olumsuz yönleri ile ele alınmaktadır. İşte röportajda ele alınan değerlendirmelerle, "Türk Ordusu" ve "Türk Askeri"nin kendine has özellikleri ile kendinden kat kat üstün teknolojiye sahip orduların iyi eğitilmiş askerlerine karşı "millî birlik" ve "millî varlık" duygusu ile büyük kahramanlıklar gösterdiği anlatılmaktadır.

I- ENVER PAŞA İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ:

Ortak röportajın ilk kısmında öncelikle Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın Boğaz'ın savunmasına yönelik yapılan güçlendirmeleri ile ilgili şu değerlendirmelerine yer verilmektedir: "Bugünkü Çanakkale Cebel-i Tarık kadar sağlam ve ele geçirilemez bir konumdadır.

Daha önceki yıllara göre geçilmesi oldukça zordur. İttifak Devletleri donanması tarafından tahrip edilen Seddü'l bahir, savunma değeri düşmüş eski bir kaleden başka bir şey değildir. Seddü'l bahir, şu anki savaşın gereklerine göre donatılıp, sağlamlaştırılmamış ve boğazı zorlayacaklar için anlamsız bir engelden başka bir şey değildir. Aynı zamanda, bunların yerine geçmek üzere, günümüzün teknik gelişimine uygun muntazam savunma yerleri kurulmuştur. Bu savunma yerleri en uygun yerlerde oluşturulmuş, çağın teknolojik gelişimine uygun silahlar ile sağlamlaştırılmıştır.

Eğer bu savunma yerleri zorlanıp geçilirse- ki buna hiç de ihtimal vermiyorum- geçmek isteyenlere, o kadar pahalıya mal olur ki bu da savaşın tamamen üstün bir biçimde sona ermesinin başlıca nedeni olur. Bununla beraber, Yüce Tanrı'nın yardımı ile hiçbir kimsenin buradan geçmesine imkân verilmeyecektir".

Enver Paşa'nın bu değerlendirmelerinden sonra, Enver Paşa'yı övücü şu ifadelere yer verilmektedir; "Yukarıdaki ifadeleri bana söyleyen kişi, Osmanlı Harbiye Nâzırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretleri idi. Enver Paşa, 33 yaşında olup, böyle bir yüce makama yükselenlerin en gencidir. Enver Paşa'nın beyanatında öyle bir kudret ve kesinlik vardır ki bunlar Enver'i o makama getirmiştir" Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. K:446, D:334-1762, F:003).

Aslında, o tarihlerde Goltz Paşa da konuşmalarında, yazılarında ve raporlarında bu yönde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin, Goltz Enver Paşa'nın sorumluluk sahibi bir şahsiyet olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir;

"(…) Burada (İstanbul) Enver Paşa'dan başka hiçbir kimse severek ve isteyerek sorumluluk almaya yanaşmamaktadır. Abdülhamid zamanında bütün sorumluluğu o taşımaktaydı."

Goltz'un bu değerlendirmelerinin devamında Enver Paşa için sarf ettiği sözler, onun körü körüne Almanlara hayranlık duyan birisi olmadığını da net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"(…) Enver Paşa için büyük bir sempati beslemekteyim. Çünkü Harbiye Nâzırı, 34 yaşında büyük başarılara imza atmış sıra dışı bir insan olarak gerçekten alçak gönüllü kalmasını bilmiştir. Enver Paşa, iyi muhakeme gücüne ve sağlıklı karar verme yeteneğine sahip olan birisiydi. O kelimenin tam anlamıyla dürüst dolayısı ile de rüşvete meyletmeyen bir karaktere sahipti. Enver Paşa yağcılığa ve sindirmelere karşı asla prim vermemiştir. Sahip olduğu güzel terbiye, ahlak ve onur onun genç yaşında ülkesi için oynadığı bu rolde en önemli etkenler olmuştur. Berlin'de ona iyi muamele edilmemesine rağmen, o şimdi Almanya'yı inandığı için iyi bir dost olarak görmektedir."

13 Şubat 1915 tarihinde II. Wilhelm'e gönderdiği raporunda Enver Paşa ile ilgili düşüncelerini şu şekilde özetlemiştir:

"Etkilenmesi kolay olmayan Enver büyük bir incelik ve zarafete sahip zeki, alçak gönüllü ve vakarlı bir şahsiyettir. Ordusunun kapasitesini ve vurucu gücünü olduğundan daha yüksek görmesi gibi hataları, onun pratik tecrübesinin azlığından ve şansına olan aşırı güveninden kaynaklanmaktadır. Genel

olarak değerlendirildiğinde, mevcut şartlar içinde Enver İstanbul'da Almanya'nın güvenebileceği en iyi Harbiye Nâzırı'dır". Bunun dışında hatıratının bir kısmında Enver Paşa'nın takım ruhuyla çalışma yeteneğine sahip birisi olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Bu konudaki değerlendirmelerini ise şu şekilde özetlemiştir:

"Ben ve General von Bronsart'ın büyük bir uyum içinde birlikte çalıştığımız genç komutanımız Enver sakin ve karakter bakımından çok üstün bir insandır. Onun sevgisini ve güvenini çok kısa bir sürede kazandım. Alman Genelkurmayı'nda da üçümüzün arasındaki işbirliğinde olduğu gibi sükûnet, öngörü ve birlik hâkim olursa çok iyi olur" (Türk: 2012, s.s. 117-118). Bu raporun devamındaki kısımlarda da Goltz Paşa tarafından, bu düşüncelerinin paralelinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Raporun devamında yine gazetenin giriş kısmında röportajı yapan muhabir tarafından, Enver Paşa ile ilgili olarak değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Enver Paşa, gece ve gündüz çalıştığı, birçok kurmay subayın dolu olduğu Osmanlı Genel Karargâhı'nda beni kabul etti. "Boğaziçi'ni de aynı şekilde savunma haline koyduk" dedi (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003) ve aşağıdaki ifadeleri de ekledi:

"Şu anki durumda, saldırı başlamazdan önce Boğaziçi'nin son sistem savunulmasından başka elimizde daha emin ve daha çok iş görücü savunma araçları vardır ki o da denizaltı filomuzdur. Bu filonun varlığı, bir Rus amiral gemisini batırmasıyla açıklığa kavuşmuştur.

Karadeniz'den olabilecek saldırılar için denizaltılardan daha iyi bir savunma aracı olamaz. Bunların varlığı Rusların İstanbul'un kuzeyine asker çıkarma beklentilerini boşa çıkarır. Nakliye gemileri daha kıyılarımıza yanaşmazdan önce batırılır. Denizaltılarımız, Rus filosu tarafından boğaz istihkâmlarına yapılacak bir harekâtı da imkânsız kılar. İstanbul'daki yerimize yaklaşılamaz diye değerlendiriyoruz.

Bundan dolayı bu şehir geçmişte olduğu gibi gelecekte de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak kalacaktır." Enver Paşa'nın bu değerlendirmelerinden sonra, röportajı yapan muhabir tarafından Enver Paşa'nın geçmişteki başarılarının ve yaşam şeklinin kendisini mevcut makamına taşıdığı şu ifadelerle özellikle belirtilmiştir:

"Anımsanmalıdır ki, Enver Paşa Trablusgarp'ta İtalyan işgaline karşı tek başına savaşıp burada kazanmış olduğu adaletli yaşam biçimi kendisini bugünkü makama getirmiştir". Sonra muhabir Goltz Paşa'ya "İtalya'nın savaşa

karışması savaşın sonucuna nasıl bir etki yapar?" sorusunu yönelterek röportaja devam edecektir (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003a). Goltz Paşa bu soruya cevaben;

"İtalya'nın savaşa karışması şu an itibarıyla tehlikeli bir unsur olamaz. İtalya Ordusu, hatta bundan daha küçük bir düşmana bile, hiçbir zaman üstünlük kazanamamıştır.

Daha yüksek bir askeri yapılanma altında bulunan Alman ve Avusturya Ordularına karşı İtalya'nın savaşın kaderini değiştirebilecek bir etki yapabileceğine inanmak için hiçbir neden yoktur.

İtalyan silahının savaş değeri hakkında bir görüş belirtmeye kişisel deneyimlerim yeterlidir. Bütün donanımlardan, silâhtan ve cephaneden yoksun bir avuç Türk askeri ile doğal olarak yerel Arapların da yardımcı olmasıyla İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi işgaline tam bir sene büyük bir başarı ile karşı koydular.

O zaman biz İtalya'ya karşı nasıl kolaylıkla karşı koymada Yüce Tanrı'nın yardımıyla dün direnç göstermiş isek, İtalya'nın şimdiki düşmanları da bundan daha iyi olarak kendisine karşı direnç göstereceklerdir" değerlendirmesini yapacaktır. Arkasından konuşmasına Enver Paşa ile karşılıklı yapmış oldukları bir sohbetten şu alıntılama ile devam edecektir.

"Bu savaşta Türkiye'nin yeri ne şekilde açıklanabilir? diye Enver Paşa Hazretlerinden açıklamalarda bulunmasını istedim. Harbiye Nazırı Enver Paşa, cevap vermezden önce gülümsedi ve dedi ki: "Eğer düşmanlarımın ifadelerinden ödünç ile(…) yardımcı olunursa diyebilirim ki yerimiz onların yeri diye açıklamada bulundular. Düşmanlarımız bu savaşı Avrupa kıtasında bulunan halkların milliyeti ve bunlardan her birinin tamamen serbest ve bağımsız olması için açmış olduklarını ısrarla, ayak direyerek ileri sürüyorlar. İşte biz de bunun için savaşıyoruz.

Senelerden beri (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-01) Türkiye'de kök salmış olan kapitülasyonları-ki bunlar şimdi milletlerin bağımsızlık ve hürriyetlerini kurmak için savaşan büyük devletler tarafından geçmişte konulmuştu- geçen Eylül ayında kaldırmakla biz de senelerden beri ilk kez olarak işlerimizi ve kendi hükümetimizi kendimiz yönetmeye başladık. İşte yapmakta olduğumuz savaş ve sonuna kadar devam edeceğimiz savaş bu bağımsızlık savaşıdır. Biz Türkiye İmparatorluğunu, yabancı müdahalesi olmaksızın, Türkler için ve Türkiye'nin idare etmesi için istiyoruz. Bizim bağımsızlık fikrimiz budur" diye buyurdular.

Yine kendisinin, Enver Paşa'ya, "Bugünün Türk askeri Avrupa'nın üç büyük devletleri askerlerine karşı nasıl savaşıyor?" sorusunu yönelttiğini ve Enver Paşa'nın da heyecanla şu cevabı şu cevabı verdiğini belirtmiştir: "Bugünkü askerimiz, geçmişteki şanlı övüncümüzü yeniden kuvvetlendirip, canlandırdılar. Türk askeri kesinlikle kanıtlamıştır ki asker ve halkta ahlâkî ve sosyal bir bozukluk yoktur. Askerlerimizden Türk İmparatorluğu'na bütünüyle bağımsızlığı için can ve malını feda etmekte içten bir istek vardır. İşte bu olağanüstü karakter bize genetik olarak geçmiş ve çevrelemiş olan milletler arasında yabancıların müdahalesi olmaksızın bağımsız yaşamak hakkını bize bağışlamıştır.

Bugünkü askerimiz, geçmişte de yapmış olduğu gibi aslanlar gibi savaşıyor ve düşmana saldırıyor. Gerekirse sonuna kadar da böyle savaşmakta da devam edecektir. Savaşın sonunda Türkiye'nin konumunun öncesine göre daha güçlü bir halde temelleşip, kökleneceğine eminim" (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-01a).

Görüldüğü üzere, Goltz Paşa da bu alıntılama ile Enver Paşa'nın büyük bir sorumluluk içinde, gerek ordunun yeniden yapılanmasında ve gerekse emperyalist güçlere karşı verilen varlık mücadelesi için büyük özverilerle çalıştığını belirmektedir. Enver Paşa'nın tek düşüncesinin, vatanının bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması olduğunu vurgulamaktadır. Yapılmakta olan mücadelenin yabancı müdahalesi olmaksızın, güçlü bir ülke ve güçlü bir ordu oluşturmayı hedeflediği, bu uğurda Türk askerinin üzerine düşen görevi layıkıyla yaptığını ve kahramanca savaştığını, savaşın sonunda ise Türkiye'nin konumunun daha da güçlenerek devam edeceği özellikle belirtilmektedir. Bu durumun ise, Enver Paşa'nın vermiş olduğu yerinde kararlar sonucunda gerçekleşebileceği belirtilmektedir.

Raporun ikinci kısmında ise, "Pera Palas Oteli'nde Birleşik Basın Muhabiri Henry Wood tarafından, Goltz Paşa ile 25 Haziran 1915 tarihinde yapılmış olan ikinci röportaja yer verilmektedir. "Türk Ordusu'nun Babası" Mareşal Von Der Golç Paşa Hazretleriyle söyleşi başlığını taşıyan bu kısımda "Türk Ordusu" ve "Türk Askeri" ile ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir.

II- TÜRK ORDUSU ve TÜRK ASKERİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ:

Raporun bu kısmı söz konusu gazetede yayımlanan bu ikinci röportaja giriş mahiyetindeki açıklama yazısı ile başlamaktadır. Burada; muhabir, Goltz Paşa'dan öğretmen sıfatıyla Balkan Savaşı'ndan önce yıllarca Türk Ordusunda

bulunarak, yapmış olduğu faydalı hizmetlerle, "Türk Ordusu'nun Babası"[2] unvanını kazandığını ifade ettikten sonra, kendisinden şu soruya cevap vermesini istemiştir; "Kendilerinin de tam yetkili olarak yönetiminde oldukları[3] Türk Ordusu'nun, iki Balkan Harbi'ndeki yaşadığı perişanlıktan sonra, nasıl olup da ansızın kuvvetlenip güç kazanmıştır?" (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-02) Goltz Paşa'nın bu soruya cevaben şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Geçmişteki iki Balkan Harbi'nin felaketinden dolayı herkesin en zayıf bir halde bulunduğunu sandığı bir zamanda, Türk Ordusu birdenbire, geçmişinde ulaşamadığı bir kudret ve metanetle ileri atıldı. Bu durumu bugünkü genç Türklüğünün kendisine aşıladığı iki şeye borçludur ki bunlar da "millî birlik" ve "millî varlık" duygusudur.

Serbestçe ifade edildiği halde, bugünkü Türk Ordusu ilk kez olarak "hakikî" bir Türk Ordusu ve İmparatorluğunun varlığı ki- her askere, "baba yurdu" anlamı ifade eder- için savaşan ilk Türk Ordusu'dur. İşe bu nedenlerden dolayıdır ki İngilizler ve Fransızlar, Türklerle ilgili anılarında, her yerden çok azamet ve zafer ve hatta Türk imparatorluğu varlığının alamet ve işareti olan bir şehrin yolunu zorlamaya başlayınca, kendilerini geçilemez ateşten ve çelikten bir set karşısında buldular" (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-02).

---

[2] Görev süresinin sona ermesine rağmen, kontratı üç kez uzatılan ve 1895'te ülkesine dönen von der Goltz, özellikle II. Meşrutiyet sonrası, birçok kereler yeniden göreve çağrılmıştır. Kendini kısa süre içerisinde Osmanlı makamlarına kabul ettiren, özellikle etkili olduğu genç subaylar tarafından çok sevilen, katıksız bir Türk dostu olduğunu söyleyerek, bununla övünen von der Goltz hakkındaki gerçekler ise çok ilginçtir. Görevini siyasi oyunları için çok iyi kullanan von der Goltz, Osmanlı Ordusu'nun durumu, hükümetteki siyasî gelişmeleri, açıktan açığa Alman Genelkurmayı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na günü gününe rapor etmiştir. Bütün bu açıklamaları ve davranışlarıyla, Moltke'nin ardından efsaneleşen, en büyük Türk Dostu ve en itibarlı yabancı ilan edilen von der Goltz'un gerçekte pek büyük bir Türk dostu olmadığı açıktır. Nitekim dostlukla ilgili fikirlere sahip bu ünlü komutan, 1897'de Türklerin İstanbul'u mutlaka terk etmeleri gerektiğini, ancak Anadolu ve Mezepotamya'da yaşayabileceklerini, hiç çekinmeden söylemiş bir kişidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.,Yavuz Özgüldür; *Türk Alman İlişkileri (1923-1945),* Genelkurmay Basımevi, Ankara,1993, s.s. 14-15.

[3] 1886 Sırp-Bulgar savaşı bitince von der Goltz, Padişah'tan Alman Askeri Heyeti'nin başkanı Kaehler'in ölümünden sonra, O'nun Türk Genelkurmayındaki yerine geçmesi emrini almıştır; hem de eşit haklara sahip II. Başkan olarak değil, başkanın temsilcisi olarak. Bu makam Türk yönetmenliklerinde öngörülmüştü; ama o güne kadar boş tutulmuştu. Bu Kaehler'in durumunun aksine, von der Goltz'un Türk Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesi demekti. Baron von der Goltz'un bu görevi; seferberlik, yığınak, harekât planları, harita alma ve genç kurmay subayların eğitimi konularını kapsıyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Jehuda L. Wallach; *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Askeri Heyetleri (1835-1919)*, Çev.: Fahri Çeliker,Genelkurmay Harp tarihi Başkanlığı, Stratejik Etütler Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1977, s.s. 55-56.

Goltz Paşanın bu cevabından sonra muhabir röportaj sırasındaki Goltz Paşa ile ilgili izlenimlerine ve kendi görüşlerine de şu şekilde yer vermektedir;

"Kendileri tarafından komutanı oldukları, 1'inci Ordu'nun" Ordugâhında, "Padişah Yaveri" sıfatıyla görev yaparken, çalıştıkları özel dairede kabul olundum. Yanında kendi kurmay subaylarıyla yaşamını sürdüğü yerde, akşamları kendisine ayrılan birkaç saatlik dinlenme zamanında uğraştığı kediler ve cins köpeklerle beraber bulunuyordu. Amerika ticarethane sahiplerinin ofisleri başında ve ofisleri dışında da giyindikleri tarzda çokça sivil elbise giymişlerdir. Kendisine yapmış olduğum "Türk Ordusu'nun Babası" nitelemem üzerine, Golç Paşa Hazretleri "beni bugünkü (modern) Türk Ordusu'nun babası olarak değerlendirmek bir hata olur" diye geri çevirdiler". Bu açıklamalarından sonra Goltz Paşa'nın padişahın yaveri sıfatıyla yapılan harekât hakkındaki kişisel görüşlerini de ekleyerek, sorunun cevaplanmasına şu ifadelerle devam ettiğini belirtmektedir:

"Bugün bütün dünyayı şaşırtan Türk Ordusu'nun teşkilatı Balkan Savaşları'ndan sonra ortaya çıktığı gibi, sırf Türklerin kendi çabalarının ürünüdür.

Her ne kadar bir aykırılık gibi görünüyor ise de iki Balkan Harbi'nin felaketleri Türklerin pek büyük olan kuvvetinin kaynağını ispatladı. Şu anki kurtuluşlarını en çok kendilerine borçludurlar. Tarih hayatında ilk kez olarak, Türkiye hükümeti başkentinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulması için bütün askeri kuvvetlerini küçük bir kara parçasına toplama başarısını gösterdi. Balkan Savaşları'na kadar, Türk Ordusu daima dallarını Makedonya'da ve Arnavutluk'ta bulundurmak zorunda kalıyordu. Çünkü oralarda Arnavut, Sırp, Bulgar, Rum, kısaca çeşitli unsurlarda mensup halkın sürekli ayaklanma tehlikesi vardı.

Bugün ise bütün bu birlikler iç düşmana değil, belki dış düşmana karşı imparatorluğu savunmak için toplanılmıştır. İç ayaklanma veyahut imparatorluk sınırları içinde yaşayan Müslüman topluluğun saflarında çözülme gibi korkular geçici olarak ortadan kalktığından, imparatorluğun sağlam ve kuvvetli askeri disiplini hiçbir şekilde zayıflığa düşmemiştir.

Balkan Savaşları'nın felaketleriyle Osmanlı Ordusu'na katılan bu kuvvetle kuruluşundaki birlikte eklenmiştir. İşte bu, şu anki gücünün ve kudretinin en büyük etkenlerinden birisini oluşturur. Önceleri, Ordu Makedonya ve Arnavutluk çeşitli unsurlarını içinde barındırdığından birlik ve tam bir bağlılık elde edilemiyordu. Osmanlı askerî kuvvetlerinin zayıf görüntü vermesinin en büyük etkeni bu idi. Bu çeşitli unsurların izlediği politikada ayrı bir güçsüzlük ve tehlike oluşturuyordu.

Türk Ordusu sağlam bir milliyetçilik bilinciyle dolu ve millî varlık arzusuyla duygulanacağı yerde aksine ırk ve mezhep uyuşmazlığı ve bu (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-03) çeşitli mezhepler ve ırklara mensup unsurların kendi görüşlerine ulaşmak için değişik reislerin siyasal aşılamalarıyla bozgunluk çıkarmaktaydı.

Ülke içi ve sakınılması güç olan bu zayıflık yeni bir operasyonla ve yapılanmayla Balkan Savaşları ile sona erdi. Fakat Türk İmparatorluğu şu anda yine büyük bir imparatorluk ve ırklar ve değişik mezhepleri içinde barındıran bir imparatorluk kimliğini taşımaktadır.

Balkan Savaşları'nı izleyen yenileşme ve çoğalma devresinde zamanın kısıtlı olmasından dolayı orduda birlik ve millî duygular esaslarının yerleşmesine engel olabilen hususların bütünüyle kaldırılıp yok edilmesine imkân olmadı. Mesela, Orduda askeri hizmetlerin sırf Türk ırkına bağlı olan Müslümanlara özgü olması pek (radikal) ve pek ani adım teşkil ederdi.

Ancak bu nazik sorunlar yalnız Türk ve Müslüman askerlerin savaş hukukunun kapsamında olması ve bunlardan başkasının ordunun ikincil hizmetlerinde kullanılması suretiyle pek kesin bir biçimde göğüs gerildi. En çok memnuniyet verici sonuç bu şekilde elde edildi.

Savaş düzeninde bulunan Türk askeri nerede olursa olsun, vatanseverlik ve millî birlik ve daima aynı ırk ve mezhep ile olan temasından beslenen hislerle duygulanır. Böylece eski devirlerdeki bahadırlığı, savaş değeri ve gayretiyle savaşır.

Bunlarla, el ele orduda bulunan diğer Musevi ve Hıristiyan çeşitli unsurlar da önemi daha az olmayan, ordu ikincil hizmetlerinde daha az tehlikeye uğradıklarından dolayı, kendilerini devlete borçlu hissederler. Bu unsurlar da görevlerini aynen Türk askerinin ana vatan imparatorluğunu korumak için gereğinde hayatını feda ettiği, kanını akıttığı aynı arzu ve aynı ruhla yerine getirirler.

Anlaşılmaz bir (…) ile aleyhimize ayaklanan devletler bize Balkan Savaşı'nın felaketlerini Türk Ordusu'nun ve Türk hükümetinin çürüyüp dökülmesine ve yozlaşmasına bağlamak suretiyle kendilerini aldattılar. Türklerin Avrupa büyük devletlerinden mahalline sarf olamayacak güvenleri de gerçekte mühim nedenlerden birisidir.

Türkler yıllarca gerektiğinde kendilerini düşünecek olan devletlere hiç düşünmeksizin bağlanarak yaşamışlardı. Balkan ufuklarını tehdit eden fırtına bulutları onu öyle bir kayıtsızlığa ve uyuşukluğa düşürdü ki onu hiçbir şey böyle düşüremezdi. Avrupa diplomasisi ilk Balkan Savaşı'nın patlamasından

önceki hazırlıklara bakmakta olduğu sırada, Türkiye kendi güç ve kuvvetine dayanacağı yerde hâlâ devletlerin kuru vaatleriyle oyalanıyordu.

Bu devletler, daha sonra onun yardımına koşmadılar. Devletin kendisi de elindeki ordudan yeterince yararlanabilmesi için gereken esaslara dayalı bir teşkilat yapamamıştı. Fakat işte bu şekilde Balkan Savaşı'nın felaketleri Türkiye'ye adeta bir kuvvet kaynağı oldu.

Şu anda ve gelecekte ülkenin bütünlüğünü sağladılar (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-04) ve en sonunda Türkiye varlığının devletlerin vaatleriyle değil belki kendi silahının kuvveti ile sağlanması gerektiği gerçeğini anladılar. Bu suretle, hemen bugünkü (modern) Türk Ordusu'nun teşkilatına başladılar ki bugün bu ordu Türkiye'nin saldırıya uğradığı her noktada sağlamlık ve yeteneğini ispatlıyor.

İkinci Balkan Savaşı'nın sona ermesiyle bugünkü savaşın başlangıcı arasındaki ara dönemde bu yeni teşkilatın esaslarını koymaktan başka şeyler yapmağa uygun olmadığından, doğal olarak daha fazla başarılar elde edilememiştir.

Fakat bu kısa sürede, yapılan şeylerden elde edilen güzel sonuçlar bütünüyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, savaş araç- gereç vesaire için dışarıya ihtiyaçlarının karşılanması için başvuracağına bu ihtiyaçları kendisi ucuza mal etmekle toprak bütünlüğünü güvence alabileceğini değerlendirdi. Bundan dolayı da böyle yaptı. Bunun sonucu olarak, bugün düşmana karşı başarıyla taçlanan direnişlerinde kullandığı savaş araç-gereçlerini kendisi üretmektedir.

Aslında üretimin ihtiyacı karşılar bir oranda olmadığı bellidir. Bununla birlikte istenilen orana çıkarılabilmesi de imkân dâhilindedir. Belirsiz bir zamana kadar nereden bir saldırı olursa olsun, bugün Türkiye üretme başarısını gösterdiği savaş araç-gereçleriyle karşı koymaya muktedirdir.

Bugünkü Türk Ordusu'nun yeni bir kuvvet kaynağı da aydın sınıftan olanların, "yedek subay" olarak göreve katılmasıdır. Geçen yıllarda Avrupa subaylarının pek çoğu öğrenimlerini Avrupa'daki askeri okullarda tamamlarlardı.

Fakat şimdi Osmanlı Devleti eğitim ve öğretim görmüş aydın sınıfın çalışmaya katılmasıyla, onlara yeni yedek subay okulunda gerekli olan öğretim ile askeri eğitim ve disiplini göstererek, yedek subaylıkta görevlendirmek suretiyle, subay açığını kapama yolunda adımlar atmıştır.

Bugün bu kadar okul öğretmenleri, hukukçular, doktorlar, mühendisler vesair iş adamları yapılan çağrıya hayret verici bir şekilde cevap verip geliyorlar. Şimdi gerek Avrupa'da öğrenimini tamamlayan ve gerek yedek subay ol-

mak üzere vatanda talim ettirilen subay ihtiyacı bol bol karşılanıyor. Sonuç gerçekten hayret vericidir. Türk askeri bugün tam bir güvenle ve yeni bir yiğitlik ve azimle savaşıyor.

Şu anda silâhaltına alınmış ve ciddi bir talim görmüş askerin ve yedek subayın sayısı, bir milyon yirmi beş binden aşağı değildir. Geçmişte Türk Ordusu bu derecede büyük bir kuvvet çıkaramamıştır (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-05).

Bu bir milyon yirmi beş bin asker İmparatorluğun kaynaklarını kesinlikle sarsıntıya uğratmaz. Kişisel olarak da, Türk askeri kendisine karşı duran ordu askerleri gibi güzel yaratılışlıdır. Bununla birlikte, Gelibolu'daki Fransız ve İngiliz ordularının büyük bir çoğunluğu sömürge askerlerinden oluşmuştur. Kuzey taraflarındaki milliyetçilerin en seçkin sınıflarından kurulu değildir. Bununla beraber onların zekâsı, tahsil ve donatımı ortalama bir Türk'ten daha mükemmeldir.

Yine bununla beraber, dediğim gibi, Türk askeri İngiliz ve Fransız askeri kadar güzeldir. Her şeyden önce, ortalama bir İngiliz veyahut Fransız askeri talim görmüş ve bir görev sahibidir. Belki bir demircidir. Bütün yaşamını ocak başında geçirmiştir. Sanatı dolayısıyla bedeninin bütün parçaları ve pazıları idman görmüştür. O bir uzmandır. Fakat ocak başından askere çağrılınca vücut organları ve pazıları senelerden beri alıştıkları uğraşıdan ayrılmayı kabul etmezler.

Türk askeri ise çoğunlukla idman görmüş iş adamı değildir. O her şeyden önce, ya bir çiftçi, ya bir çoban veyahut ta araba sürücüsüdür. Vücut organları devamlı ve düzgün bir işe alışmamış daima hür ve serbest olarak açık hava hayatı yaşamıştır. Bundan dolayı, silâhaltına çağrıldıklarında, vücut organlarını az kullandıkları için, bu yeni sanatta daha çok başarılar gösterirler.

Bundan başka, İngiliz ve Fransız askeri sanatı ne kadar hafif olursa olsun, yüksek ve keyfi bir hayata alıştığından, birçok şeylere ihtiyaç duyar. Siperlerde bile, alıştığı bu hayatın gereklerine göre hareket etmekten kendini alamadığı için, bunlar olmadan hiçbir başarı gösteremez.

Oysaki Türk askeri, bu ihtiyaçları kesinlikle bilmez ve bunların yokluğu onun üzerinde hiçbir etki bırakmaz. İşte öne sürdüğüm bu nedenler dolayısıyladır ki bizim Türk askerleri Gelibolu'da kendilerinden daha mükemmel talim ve terbiye görmüş, daha zeki ve daha mükemmel donatılmış olan İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı üstünlüklerini sürdürüyorlar.

Yeni Türk Ordusu'nun yiğitliğini bir kenara bırakırsak, Boğazların savunmasındaki şiddet ve kuvvetin çok önemli başka bir nedeni daha vardır ki

bunu değerlendirmekte herkes ihmal ve kusur eyledi. Acaba şu dakika Müttefiklerin donanmasında tek bir geminin birinci torpil hattından geçemediğini dünyada bilen var mıdır? Bu engelin arkasında en son sistem denizaltı savunma hatları ve torpil sahaları vardır. Şayet bir gemi ilk önemsiz (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-06) torpil hattını geçecek olsa-ki olmadı- bunu izleyen ikinci gerçek hattan geçmek imkânı kesinlikle yoktur.

Sonra, Boğazların savunulmasında şaşılacak bir şey daha vardır ki o da orta çaptaki toplardan elde edilen başarılardır. Hatta on beş santimetre çapındaki toplardan gayet büyük başarılar elde edilmiştir.

Oysaki şimdiye kadar bir korku etkisiyle, bunların tesirinin el ile veyahut sapan ile taş atmaktan biraz fazla sanılırdı. Böyle olmamakla beraber, toplardan her biri en son sistem dretnotlara bile, karşı koyacak bir teknolojik ilerlemeye ulaştırılmıştır. En modern topçu düzeneklerine sahip olduğu halde, saldırının başladığı günden beri bu derecede geçilemez bir savunma hattını hiç sanmazdım. Onlar İstanbul'a ulaşan araziyi savunan ordunun yiğitlik ve iktidarına eşittirler. Bu da size her tarafta gördüğünüz güveni açıklar. Bir aydan fazladır ki siz burada bulunuyorsunuz. Sanmam ki her tarafta hüküm süren asayiş ve sükûnu görmemiş olasınız.

İstanbul'da yaşam tıpkı eskisi gibi sürüyor. Bu da şehrin ele geçirilemez olduğuna var olan sarsılmaz güvendir. Yüce Padişah sessizce sarayda kalmakta ısrar etti. Bu örnek, uyrukları tarafından izlendi. Türk hükümetinde hâsıl olan güven başka bir yönden de değer taşır.

Savaş sonuçlandığında, ben eminim ki bu olayın, bugünkü yenileşen Türkiye tarafından idare edilecek hayata büyük etkileri olacaktır. İkinci Balkan Harbi'nin sona ermesiyle birlikte başlayan ıslahat, şimdiki harbin getireceği başarılarla bir kat daha kuvvet bulacak ve Türkiye İmparatorluğu'nun her zaman için toprak bütünlüğüne sahip belki de şimdikinden fazla araziye sahip bir hükümet şekline dönüşümünü sağlayacaktır" (ATASE, BDH. K:446, D:334-1762, F:003-07).

Görüldüğü üzere, Goltz Paşa uzun süre çeşitli yerlerinde görev yaptığı Türk Ordusu'nun, Balkan Savaşları sonrasında kendisini bir "yenileme sürecine" aldığını belirtmektedir. Almanların da desteği ve öngörüleri ile başta teşkilatlanmadaki olan aksaklıklar ve eksikliklerini tamamladığını, hızlı bir şekilde ordunun genç ve aydın sınıfa mensup değişik meslek gruplarından oluşan yedek subaylık kadroları ile subay açığını giderdiğini ifade etmektedir. İşte bu değişimin bir sonucu olarak, ilk kez silâhaltına alınmış ve ciddî bir eğitim görmüş askerin ve yedek subayın sayısının, bir milyon yirmi beş bine kadar ulaş-

tığını, geçmiş dönemlerde bu denli büyük bir askeri güce ulaşılmadığını özellikle vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan, ordunun hantallaşmış ve eskimiş silah ve donanımlarının Almanya'dan yapılan alımlarla birlikte yenilendiğini adeta yeni baştan modern silah araç ve gereçlerle güçlendirildiğini, donanmanın satın alına zırhlı ve kruvazörlerle güçlü bir hale getirildiğini anlatmaktadır. Bütün bu gelişmelerin Türk askerinde mevcut bulunan genetik özelliklerinden kaynaklı "millî birlik" ve "millî varlık" duygusu ile hareket ederek topraklarını istila etmeyi planlayan emperyalist büyük güçlerin ordularına karşı kahramanca bir mücadele verdiği anlatılmaktadır.

SONUÇ:

Goltz Paşa'nın Türk Ordusu ile alakalı röportajı şu sonuçlara dikkat çeker niteliktedir;

1- Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi yenilgisinden sonra kendisindeki güç zafiyetinin farkına vardığını ve bunun biran önce telafi edilmesi için harekete geçtiğini ifade etmektedir.

2- Başta askerlik olmak üzere birçok alanda ıslahata başladığı ve bunun olumlu sonuçlarını da aldığını vurgulamaktadır. Burada açık bir şekilde olmasa da kendisinin de içinde yer aldığı Alman ıslah heyetinin bu konudaki başarısına dikkatleri çekmek istemektedir.

3- Türk Ordusu'nun, Almanya'dan temin edilen silah cephane ve zırhlılarla kendisini yenilediği vurgulanarak, bu durumun savunma açısından çok önemli bir gelişme olduğu çeşitli örneklerle anlatılmaktadır.

4- Yine Türk Ordusu'nun yapısal düzenlemelerle personel ihtiyacını da büyük ölçüde giderdiği belirtilmektedir. Buna örnek olarak, yeni bir kuvvet kaynağı olarak, aydın sınıftan olanların yedek subay olarak göreve katılması gösterilmektedir.

5- Almanya'nın bu yardım ve desteği ile kendisini toparlayan Türk Ordusu'nun ilk başarısını da Çanakkale Savunması ile gösterdiğini vurgulamaktadır. Bundan sonra savaşta Türk Ordusu'nun durumunu, Türkiye'nin bu savaşta niçin yer aldığını ve amacının ne olduğunu açıklamaktadır.

6- Bunun da yabancı müdahalesi olmaksızın, Türkler tarafından idare edilmesi ve yönetilmesini amaçladığını belirtmektedir. Türk Ordusu'nun bu amaç için savaşta yerini aldığını ve yıllardır kendisini sömüren emperyalist devletlere dimdik bir şekilde karşı koyarak, kapitülasyonları kaldırdığını ve savaşta da kendisine düşen görevleri kahramanca yerine getirdiğini ifade etmektedir.

7- Türk Askeri'nin; nerede olursa olsun "vatanseverlik" , "millî birlik" ve daima "aynı ırk" ve "mezhep" ile olan temasından doğan hislerle beslendiğini ve eski devirlerdeki bahadırlığı, savaş değeri ve gayretiyle savaştığını belirtmektedir.

8- Ayrıca, Türk Ordusu içinde görev alan diğer, Musevi ve Hıristiyan çeşitli unsurların da önemi daha az olmayan ordu ikincil hizmetlerinde daha az tehlikeye uğradıklarından dolayı kendilerini devlete borçlu hissettiklerini ve bu nedenle görevlerini aynen Türk Askeri'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak için gereğinde hayatını feda ettiği, kanını akıttığı aynı arzu ve aynı ruhla yerine getirdikleri ifade etmektedir.

9- Nihayetinde ise, savaşın bitmesiyle birlikte, İkinci Balkan Harbi'nden sonra başlayan yeniliklerin, Birinci Dünya Savaşı'nın kazanımlarıyla daha da güçlenerek devam edeceğini özellikle belirtmektedir. Bu durumun ise, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sağlayacağı ve gelecek dönemler için de aynı şekilde toprak bütünlüğüne sahip belki de şimdikinden fazla araziye sahip bir hükümetle devam etmesine neden olacağını vurgulamaktadır.

Röpartajın genelinden "Türk Askeri" ile ilgili düşüncelerinden çıkaracağımız sonuçlar şunlardır:

1- Ortalama bir İngiliz veyahut Fransız Askeri'nin; talim görmüş ve bir iş sahibi olduğu, işlerinde uzmanlaştıkları, sürekli yaptıkları işler gereği idman gördükleri belirtilmektedir. Fakat bu askerlerin, birden bire işinin başından askere çağrılınca, vücut organları ve pazıları senelerden beri alıştıkları uğraşıdan ayrılmayı kabul etmedikleri,

2- Türk Askerleri'nin ise; çoğunlukla idman görmemiş, belirli bir işi olmayan sıradan işlerde çalışan kişiler olduğu, her şeyden önce ya bir çiftçi, ya bir çoban veyahut ta araba sürücüsü oldukları belirtilmektedir. Ayrıca, yapmış oldukları bu işlere bağlı olarak, vücut organlarının devamlı ve düzgün bir işe alışmadığı, daima hür ve serbest olarak yaşadıkları özellikle vurgulanmaktadır. Silâhaltına çağrıldıklarında, vücut organlarını az kullandıklarından askerlikte daha çok başarılı oldukları söylenmektedir.

3- Türk Askeri'nin diğer askerler kadar güzel olduğu fakat diğer ordulaın askerleri kadar eğitimli ve zeki olmadıkları, bununla birlikte eğitilirlerse verilen görevi yapabilecek bir seviyeye ulaştıklarıdır.

4- İngiliz ve Fransız Askeri'nin, askerlik öncesi sanatı ne kadar hafif olursa olsun, yüksek bir hayat standardının olduğu, siperlerde bile alıştıkları bu hayatı aradıkları vurgulanmakta ve kendilerine bu imkânlar verilmediği sürece hiçbir şekilde başarılı olamayacakları belirtilmektedir.

5- Türk Askeri'nin bu lüks ihtiyaçları ve konforlu yaşamı kesinlikle bilmedikleri için cephedeki yaşamı üzerine hiçbir olumsuz etkisinin olmayacağı vurgulanmaktadır. İşte bütün bu nedenlerle, Türk Askerleri'nin Gelibolu'da kendilerinden daha mükemmel talim ve terbiye görmüş, daha zeki ve daha mükemmel donatılmış olan İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı üstünlüklerini açıklanmaktadır.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Belgeleri:
Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu

- ATASE, BDH. K:446, D:334-1762.

B- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

GOLTZ, Colmar von der; *Yirmi Yüzyıl Başlarında Osmanlı Alman İlişkileri*, *"Golç Paşa'nın Hâtırâtı",* Hazırlayan: Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

KARAMAN, Mehmet Ali; *Osmanlı'da Bir Alman Subayı, COLMAR FREIHERR von der GOLTZ, Müdafaa-i Milliye ve Asker Mecmuası'ndaki Yazıları,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

TÜRK, Fahri; *Türkiye İle Almanya Arasındaki Silah Ticareti, 1871-1914, Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ORTAYLI, İlber; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz; *Türk Alman İlişkileri (1923-1945),* Genelkurmay Basımevi, Ankara,1993.

WALLACH, Jehuda L.; *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Askeri Heyetleri (1835-1919)*, Çev.:Fahri Çeliker, Genelkurmay Harp tarihi Başkanlığı, Stratejik Etütler Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1977.

C- MAKALELER

ÇALIK, Ramazan; "Colmar Freıherr von der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S.36, Kasım 1996, s. 765-815.

İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE ADANA (1900-1905)

Ümmügülsüm CANDEĞER
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZET

Adana Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nde Seyhan Nehri'nin Toroslar'dan Çukurova'ya indiği yerde deniz seviyesinden 23 m. yükseklikte kurulmuştur. Şehrin kuruluşu ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte elde edilen verilere göre Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Seleukoslar, Akdeniz korsanları, Romalılar hâkim olmuşlardır. Emeviler zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiş olan Adana, Abbasiler, Rumlar, Selçuklular ve Haçlılar tarafından da idare edilmiştir. Haçlılardan sonra Konya Selçukluları ve Kilikya Ermenileri arasında el değiştirmiştir. XIV. yy ile birlikte Memlük idaresine giren şehir uzun süre Osmanlı- Memlük mücadelesine sahne olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi esnasında Osmanlı'ya bağlanmıştır. Osmanlı idaresi altındayken de idari taksimata göre bazen müstakil vilayet olarak bazen de Halep vilayetinin sancağı olarak bulunmuştur.

Bu çalışmada 1900-1905 yıllarında bölgede görev yapan konsolos raporlarına göre Adana Vilayetinin genel durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Konsolos raporlarında şehrin nüfusu, üretimi, ticareti gibi veriler bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden İngiliz Konsoloslarının Adana ile ilgili kendi ülkelerine verdikleri bilgiler toparlanarak ve şehrin başka bir devletin gözünden nasıl göründüğü ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler; Adana, konsolos raporları, pamuk.

Adana According to the British Consular Reports (1900-1905)

ABSTRACT

Adana is located at a height of 23 meters above sea level where the Seyhan River descends from the Taurus Mountains to Çukurova in the Mediterranean Region. Although there are various rumors about the establishment of the city, according to the data obtained, it was ruled by Hittites, Assyrians, Persians, Alexander the Great, Seleucids, Mediterranean pirates and Romans. Adana, which was conquered by Islamic armies during the Umayyad period, was ruled by Abbasids, Greeks, Seljuks and Crusaders. After the Crusaders, it changed hands between Seljuks and Cilicia Armenians. The

city, which came under the rule of Mamluk with XIV century, has been the scene of the Ottoman-Mamluk struggle for a long time. It was conquered by the Ottomans during the Egyptian campaign of Sultan Selim I. Under the Ottoman administration, it was sometimes found as a detached province according to the administrative division and sometimes as the banner of the Aleppo province.

In this study, the general situation of Adana Province was tried to be revealed according to the consular reports of the region between 1900-1905. Consular reports include data on the city's population, production and trade. Based on these data, the information given by the British Consulates about Adana to their countries was gathered and how the city looks from the eyes of another state was revealed.

Keywords; Adana, consular reports, cotton.

Giriş

Adana Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nde Seyhan Nehri'nin Toroslar'dan Çukurova'ya indiği yerde deniz seviyesinden 23 m. yükseklikte kurulmuştur. Şehrin kuruluşu ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte elde edilen verilere göre Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Seleukoslar, Akdeniz korsanları, Romalılar hâkim olmuşlardır. Emeviler zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiş olan Adana, Abbasiler, Rumlar, Selçuklular ve Haçlılar tarafından da idare edilmiştir. Haçlılardan sonra Konya Selçukluları ve Kilikya Ermenileri arasında el değiştirmiştir. XIV. yy ile birlikte Memlük idaresine giren şehir uzun süre Osmanlı- Memlük mücadelesine sahne olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi esnasında Osmanlı'ya bağlanmıştır. Osmanlı idaresi altındayken de idari taksimata göre bazen müstakil vilayet olarak bazen de Halep vilayetinin sancağı olarak bulunmuştur (Erdem, 1988, 348-349; Halaçoğlu, 1988, 349-353).

Konsolosluk Raporlarına Göre Adana

1900-1905 yıllarına ait Adana konsolosluk raporları Halep Vilayeti raporları içinde yer almaktadır. Raporların bazen Halep adıyla bazen de Halep ve Adana şeklinde olduğu görülmüştür. Raporlarda genel ticari bilgilerin yanı sıra bölgeyle ilgili bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Ayrıca bölge ticaretinin İngiltere ve diğer devletlerle olan seyrine dair istatistiki verilerin olduğunu da söylemek yerinde olacaktır. Raporların kullanımında dikkat edilmesi gereken bazı hususların olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bölgede görevli konsolos ya da konsolos yardımcıları tarafından hazırlanan bu raporlar ile bölgenin kendi ülkeleri açısından önemi ve nasıl görülmek istendiğine göre

taraflı rapor yazıldığı düşünülmeli ve raporlar bu şekilde değerlendirilmelidir (Kutluoğlu, 1998)

İncelemeye esas raporlardan ilki 1900 yılına ait olup Lieut- Colonel (Yarbay) Massy tarafından yazılmıştır (Diplomatic and Consular Report (DCR), 1901, No: 2587). Bu rapor 18 sayfadan ibaret olup Adana ile ilgili bölüm 11-18. sayfalar arasıdır. İkinci raporda Massy'nin Konsolos Yardımcısı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (DCR,1902, No: 2785). Bu rapor 26 sayfadan ibaret olup Adana ile ilgili kısım 12-26. sayfalar arasıdır. Bu rapor diğer raporlara nazaran daha detaylı hazırlanmıştır. Üçüncü rapor yine Konsolos Yardımcısı Massy tarafından yazılmıştır (DCR, 1903, No: 2970). Bu rapor 30 sayfadan ibaret olup Adana ile ilgili kısım 18-30. sayfalar arasındadır. Dördüncü rapor Konsolos Yardımcısı Townshend tarafından kaleme alınmıştır (DCR, 1904, No: 3154). Bu rapor 28 sayfalık bir rapor olup Adana ile ilgili kısım 15-28. sayfalar arasındadır. Beşinci raporu da A. F. Townshend yüzbaşı rütbesiyle yazmıştır (DCR, 1905, No: 3363). Bu rapor 22 sayfalık bir rapor olup Adana ile ilgili kısım 6-16. sayfalar arasındadır. Son rapor ise Mersin'de görevli Konsolos Yardımcısı Loiso'nun raporundan alıntı şeklindedir (DCR, 1906, No: 3582). Bu rapor 22 sayfadan ibaret olup Adana ile ilgili kısım 8-16. sayfalar arasındadır. 1900 ile 1905 yılları arasında Adana'nın ticari durumu ile ilgili altı rapora ulaşılmıştır. Raporlardan üçü Konsolos yardımcısı Massy, ikisi A.F. Townshend ve biri de Mersin'de görevli olan Konsolos yardımcısı Loiso tarafından yazılmıştır.

Raporlarda genel olarak Adana'nın ticareti ile ilgili bir bölümün ardından İngiltere ile yapılan ticaret bölümü yer almıştır (DCR, 1901, No: 2587:12-26). 1900 yılına ait raporda Yarbay Massy, genel ihracat ile ilgili bölümde Adana Vilayetinin pamuk ihracının 657.420£'dan 821.242£'a yükseldiğini belirtmiştir. Bölgenin ithalatı ise karantina kısıtlamaları ve malların taşınmasında yaşanan sıkıntı ve extra oranlar nedeniyle 336.756£' dan 269.138£'a düşmüştür.

İngiltere ile olan ticaretin bölgede İngilizce bilen tüccarların yokluğu nedeniyle gelişmediği belirtilen raporda Almanların yaptığı gibi firmaların en az Fransızca bilen temsilciler göndermesiyle burada ticaretin canlandırılabileceğini bildirmektedir.

1898 Erzurum raporunda belirttiği gibi İstanbul'da bir Doğu Ajansı'nın kurulmasının Türkiye ve Yunanistan'daki işlerin buradan yürütülmesinin daha kolay hale getirileceğini savunan Massy, bölgedeki ticaretin kontrolü açısından bunun çok önemli olduğunu söylemiştir.

Yine aynı raporda İngilizlere ait Mersin-Mısır denizyolunun devam ettiği ve İmparatorluk Yolu'nun hem yolcu hem de yük taşıma konusunda sorunsuz çalıştığını bildirilmiştir. Ayrıca bu yol üzerinde Almanlar tarafından İtalya'dan hareket eden bir firmanın da çalışmaya başladığı bildirilmektedir.

Endüstriyel olarak çırçır ve iplik fabrikaları dışında yeni bir fabrikanın olmadığı bir miktar krom madeni çıkarılmaya başlandığı ancak bunun için de gerekli izinlerin verilmesinin zorluğundan bahsedilmektedir.

Zirai hasadın makineleşmesi ile ilgili olarak ABD'nin İngiltere'den önde olduğu ve bölgeye 100 biçerdöver satıldığı bildirilmiştir. 1900 yılı için kamu yararına yapılan yol onarımlarının da durduğu yazılmıştır.

Halkın sağlık durumu sıcaklardan kaynaklı sıtma vakaları 1900 yılı içinde birçok ölüme neden olmuştur. Özellikle birkaç gün ateş sonrası zayıflayan bünyeler diğer hastalıklara açık hale gelmektedir.

1901 yılı raporunda ağırlıklı olarak Mersin Limanı üzerinden yapılan ticaretten bahsedilmektedir (DCR, 1902, No: 2970:12-19). Mersin Limanı'nın 1896-1901 yılları arası ihracat ve ithalat verilerinin yer aldığı raporda 1901 yılında ciddi bir atılım olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak ise Konya-Mersin demiryolu gösterilmektedir. Ayrıca bu yolun bölgenin ticaretinde oldukça mühim olduğundan bahsedilmektedir.

İngiltere malı pamuk, jüt ve demir eşya ithalatından bahsedilirken bunun zamanla ikiye üçe katlanacağı hesaplanmaktadır. İngiliz mallarına talep olduğunu ancak İstanbul, İzmir ve Beyrut üzerinden aracılar vasıtasıyla bölgeye ulaşan malların fiyatının çok arttığından dolayı insanların alıcı olmadıklarından bahsedilen raporda ürünlerin direkt bölgeye ulaştırılması önerilmektedir.

İngiltere'ye ihracat için üretilen mısır yeterince iyi kalite ve miktarda olmamıştır. Bölgedeki mısır üretiminde bir önceki yılın rekoltesinin iyi olmadığı ve ürün miktarının da az olduğundan dolayı İngiliz piyasasına ulaşamayacağı kaydedilmiştir.

Pamuk konusunda ise ovada yetiştirilen pamuk kalitesinin yüksek olduğu ifade edilse de sulama sisteminin yeterli olmadığı, konuyla ilgili çalışmalar yapıldığından bahsedilmiştir. Sulama sistemiyle ilgili çalışmalar ve sistemin yetersizliği diğer raporlara da konu olmuştur.

Mersin Limanı'na kuzey ve güneyden ulaşmak oldukça kolaydır. Bölgenin ürünleri ise dikkate değer özelliktedir. Ayrıca demiryolunun genişletilmesinin ihmal edilmemesi bölge ticaretini artıracaktır. 1902 yılı raporunda böl-

genin seyahat için uygun ve güvenli olduğundan bahseden Mr. Massy Haziran-Ekim arasında iklimin çok uygun olmadığından bahsetmiştir.

Mr. Massy, İngiltere'den de bölgeyle ilgili soruların yöneltildiğini ve bir sonraki yıl için daha çok tüccarın bölgeye geleceğini tahmin etmektedir. Ayrıca karantina uygulanmasına rağmen Mersin Limanı'nda İngiliz taşımacılığında bir artış olduğu ve bunun daha da ilerleyeceğini düşünmektedir. İskenderiye, Beyrut ve İzmir'e gelen gemilerin on beş günde bir ya da ayda bir Mersin'e gelmediğine üzüldüğünü ifade ederken buradaki madencilik ve diğer sanayinin gelişmekte olduğunu bildirmiştir.

Mersin Limanı açık bir liman olmasına rağmen hava durumu genellikle iyi olduğu için sorun çıkarmayacaktır. Konya Demiryolu yapımı başlayacağı zaman kapalı bir limanın yapılmasına başlanması gerekmektedir. Çünkü bu yolun malzemeleri Mersin Limanı üzerinden getirilecektir. Dolayısıyla İngiliz tüccarlar bu limanı rahatlıkla kullanabilecektir. Ancak bunun için şimdiden hazırlanmaları gerekmektedir.

Adana için özel bir bölüm açılan raporda Adana'nın bir ticaret merkezi olduğu denize demiryolu ile bağlantısı olduğu ve Küçük Asya (Anadolu) içine doğru uzanan güzel yollarının olduğu belirtilmektedir. Adana'da merkezi bir İngiliz ofisinin açılması önermekte ve Konya, Ereğli, Niğde, Maraş, Antep ve Kayseri'ye doğru İngiliz tüccarların ilerleyebileceği ve zamanla tüm Anadolu'ya İngiliz mallarının taşınabileceğini düşünmektedir.

Adana bölgesinin İngiltere açısından nasıl değerlendirilebileceğini de raporuna ekleyen Mr. Massy bölgede bir bankanın açılmasını ya da %9 ila %12 arasında komisyon alarak bir sendikanın konşimento[1] ya da satış garantisi vermesinin tüccarı rahatlatacağını bildirmektedir. Bölgenin özellikleri üzerinden İngiltere'nin işine yarayabilecek fırsatları ise şöyle sıralamaktadır; portakal, limon, zeytin üretimi, şaraplık ve kurutulmuş üzüm üretimi ayrıca kereste için ceviz ve sedir ağacının bulunduğu geniş ormanlar, madencilik için Tarsus ve Amanos dağları, ucuz sebze- meyve üretimi sayılabilir. Ayrıca ova üç nehir tarafından sulanmaktadır. Bu nehirlerden Sarus[2] Nehri ile nehir taşımacılığı yapılabileceği gibi şehrin içine doğru geziler bile düzenlenebilir. Nehirler vasıtasıyla ovanın büyük bölümü sulu tarıma geçirilebilir. Bu şema uygulanırsa kuraklıktan yanan ürünler yerine bol ve verimli ürün alınabilir. Ayrıca bölge-

[1] Taşıma senedi olarak da bilinen, üzerinde yükleyici, alıcı, ihbar merci bilgileri başta olmak üzere söz konusu ticari işlemle ilgili her türlü bilginin yer aldığı kıymetli evraktır. Diğer bir ifade ile gemiye yüklenen malın alındı makbuzudur.

[2] Seyhan Nehri

deki bataklıklar kurutularak buradan da ürün alınabilir. Bunun için hükümetin çalışması gereklidir. Zeytin ağaçlarının Girit ve Kıbrıs'tan getirilecek cinslerle aşılanması sonucu kısa zamanda buradan bol verim alınabileceğini bildirmektedir. Ayrıca henüz çok gelişmemiş olan dut ağacı endüstrisinin gelişmeye açık olduğu ve buradaki halkın çalışmalarının yetersiz kaldığını ifade ederken rekabetin başlamasından önce bu sektörün de ele alınmasını önermektedir. Bunlara ek olarak şeker kamışı ve şeker pancarı kültürleri için bölgenin uygun olduğu bununla ilgili de çalışmalar yapılabileceğini bildirmektedir. Bir diğer fırsat olarak da Mersin Limanı'nın temiz su ihtiyacı için demir boru döşenme işinin olduğunu kaydetmiştir. Bunların yanı sıra pamuk temizleme ve eğirme fabrikaları, un fabrikaları ve kereste fabrikalarına ihtiyaç olduğunu yazmaktadır.

Raporun devamında bölgede sürekli dikiş makinası, tarım aletleri ve pamuk fabrikası için aletlere ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Ayrıca önceki raporlarına bakılırsa bölgede bisiklet, eyer takımları, hafif taşıma araçlarına ihtiyaç duyulduğu ancak bu ürünlerin ucuz ve gösterişli olmasına dikkat edilmesi gerektiğini yazmaktadır.

1903 raporu da Mr. Massy tarafından kaleme alınmıştır. 1902 yılına göre ithalatın ciddi oranda artış gösterdiğini ihracatta ise gerileme olduğunu kaydetmiştir. Bunun sebebinin ise geçen yıllara nazaran hasadın çok kötü olmasına bağlamıştır. Ancak, Konya-Mezopotamya arasında açılacak olan demiryolunun boş arazilerin de tarıma açılmasında etkili olacağı kanaatindedir. Demiryolunun Adana- Mersin arasını 2,5 saate indirmesinin yakın gelecekte buranın önemli bir ticaret merkezi olmasını sağlayacağını düşünmektedir.

İthalat diğer bölgelere nazaran düşük olmasına rağmen 528.786£ 'a ulaşmıştır. Mr. Massy raporunda daha önce göndermiş olduğu petrol raporuna atıfta bulunarak Küçük Asya'nın merkezinde açılan petrol yatakları nedeniyle bölgede İngiliz ticaretinin yakın zamanda canlanacağını bunun için de Halep ve Adana'da ajanslar kurulmasının önemini anlatmaktadır. Aynı yerde İngiliz mallarına talebin arttığı daha önce Alman ve Fransız mallarına nazaran bu ithalatın onlardan beş kat fazla olduğu bildirilmektedir.

1901'de 32.200£ olan Manchester pamuğu 1902'de 68.400£'a yükselmiştir. Ülke genelinde 140.000£ pamuklu malların 100.000£'u İngiliz tüccarlar tarafından kolaylıkla yönetilebilecek durumdadır. Hindistan'dan yapılan ithalat toplam 41.797£ ile Almanya'dan yapılan ithalattan daha fazla ve Fransa'dan yapılan ithalata ise neredeyse eşittir.

Yerel hasadın artış ve azalmasına göre değişen jüt çuval imalatı devam etmektedir. Zamanla bunun artacağını dolayısıyla Mersin ve Adana'da bulunan ajansların bununla ilgili çalışması gerekmektedir.

Çay ticaretinin geliştirilmesini Kayseri doğusunda yaşayan Çerkezlerin çok çay tükettiği ve bu çayların Rusya ve İran'dan geldiğini ancak içilebilir nitelikte olmadığını ifade eden raporda bölgenin çay ticareti için uygun olduğu ve bunun geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Çivit ithalatının yapıldığı ve bunun iç bölgelere gittiği, ayrıca bu konuda Hindistan tekelinin olduğu ve demiryolu genişlemesi ile bunun üç kat artacağı tahmin edilmiştir.

Bölgede İngiliz ticaretinde önemli bir gelişme görülmektedir. Bunun nedeni konsoloslukların artması ve konsolosluklara başvuran tüccarların sayısındaki artış olarak gösterilebilir. Ayrıca konsolosluklar sayesinde tüccarlar alacaklarını tahsil edebilmekte ve güven duymaktadırlar. Bununla birlikte genç tüccarlar arasında İngilizce öğreniminin artışı da söz konusudur.

İngiliz tüccar ve üreticilerin bölge ticaretinde etkili olabilmek için hem ticareti desteklemesi hem de bölgeye gezginler göndermesi ticareti daha da artıracaktır.

Mersin Limanı'na giren 339 gemiden 88'inin İngiliz gemisi olması önemli bir gelişmedir. Ayrıca Mısır ve Türkiye arasında hızla gelişen Khedivial servisinin İngilizler tarafından yönetilmesi yolcuların daha rahat yolculuk yapabilmesi burada önem arz etmektedir. İmparatorluk Yolu gelişme göstermektedir. Marsilya ve Türkiye kıyıları arasında çalışan Fransız gemileriyle İngiliz gemileri arasındaki rekabette başarılı olmaktadırlar. Diğer ülkelerin gemi nakliyesinde ise düşüş görülmektedir.

Adana- Mersin(1886) arasında açılan demiryolu sayesinde mesafe 2.5 saate inmiştir ve bu şehrin gelişmesinde önemlidir. 1903 yılı itibariyle halkın salgın hastalıkla karşılaşmadığı ve iklimin uygun olduğu rapor edilmiştir. Genel vali ve diğer kamu görevlilerinin Osmanlı Devleti yararına yapılacak olan ticarete karşı olumlu olduğu ve birlikte çalışmaya uygun olduğu söylenmiştir.

Bölgede ihtiyaç duyulan mallar; pamuklu giysiler, kıyafet ve elbiseler için süslü kumaşlar (ucuz ve gösterişli), çatal bıçak takımı, cam ve kartuşlar, demir eşya, bot ve çoraplar, galoşlar, su geçirmezler, şemsiyeler, saraçlık ve koşum takımı, festolar, paltolar, el aynaları, usturalar, konserve reçelleri ve hazırlıklar, sabunlar, altını çizmiş bayanlar, parfümler, kırtasiye mürekkebi, & c. (özellikle fotokopi), spor malzemeleri, ucuz kadife ve kadife, tarım makineleri (hafif, güçlü ve ucuzsa), dikiş makineleri, sobalar, lambalar, marangoz aletle-

ri ve seyahat acenteleri tarafından tespit edilecek diğerleri şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca bu malların mümkün olduğunca ucuz olması gerektiği bildirilmiştir.

Bölgede sigorta şirketleri dil bilen seyahat acenteleri sayesinde iş imkânı bulabilirler. İngiliz tüccarlar ve gezginler bölge halkının isteklerine danışmanlık yapmakla birlikte Türkçe, Ermenice ve Modern Yunanca katalogların basılmasına ve fiyat ve ölçülerin ondalık sisteme göre planlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Yabancılarla yapılan ithalatta kredi sistemi kullanılmış olsa da bu sistem yeterince iyi değildir. Yüksek miktarda ithalatın kredi ile yapılması sonucunda borçların ödenemediği gözlemlenmiştir. Bu bölgede İngilizler genellikle nakit çalışmışlardır.

İngiliz tüccarların bölgeye ürün ve ayrıntılı, pahalı kataloglar göndermeden önce bölgenin ihtiyaçlarına uygun kataloglar üretmesi daha fazla masraf edilmesinin önüne geçebilir. Konuyla ilgili talepte bulunulduğu takdirde yerel halk ile ilgili tavsiyelerde bulunabilirim.

Adana ve Mersin'de açılan Osmanlı Bankası şubeleri tüm finansal işlemler için oldukça uygundur. Yöneticiler finansal durum hakkında ve yerel tüccarlar veya diğer konularda yararlı ve güvenilir bilgiler verecektir.

Sonuç kısmında Levant ticaretinin karlı bir iş olabileceğini ancak ülkenin yollarını bilmenin ve kendine özgü bir çalışmanın bunu sağlayabileceği üzerinde durulmuştur.

Raporun sonunda kısa zaman içinde İngiltere'de olmak istediği ve bu ülkede at sırtında 1500 millik yolculuğu ile edindiği bilgi ve tecrübelerini oradaki tüccarlar, ticaret merkezleri ve ticaret odaları ile paylaşmak istediğini yazmaktadır(DCR, 1903, No:2970, 13-16).

1903 raporu Konsolos yardımcısı Townshend tarafından yazılmıştır(DCR, 1904,No:3154, 15-27). Daha önceki raporlar gibi genel ticaret, İngiltere ve Kıbrıs ile yapılan ticaret, İngiltere ve sömürgelerinden yapılan ithalat, İngiliz ticaretini azaltan nedenler, gelecek beklentileri, iç ticaret, sığır ve koyun ticareti, yerel işletmeler, gümrük düzenlemeleri, tüccarlar ve konsoloslar arsındaki iletişim, çay, bankalar, sağlık, yeni endüstriler, vergilendirme, genel kargo, İngiliz kargosu, ticareti kolaylaştıran görevliler, madenler ve Mersin'de uygun liman gibi yan başlıklar içermektedir.

Bu bölümden sonra istatistiki olarak Adana ve Mersin'de 1903 ve 1902 yılları ve 1889-1903 arası yılların ortalaması ihracat ve ithalat ürünlerine yer verilmektedir.

1904 raporu da Başkonsolos Yardımcısı A.F. Townshend tarafından yazılmıştır (DCR, 1905, No: 3363: 6-16) . Raporda genel ticaret ile ilgili bölümde bir önceki yılın genel ticaretinin hem ihracat hem de ithalatta düşüş olduğunu ve bunun pamuk ihracatında 1903 yılındaki 999,496£ olan ihracatın 264.002£'e düşmesinden kaynaklandığını yazmıştır. Ayrıca hükümette para olmaması, Makedonya ve Arabistan'da savaş durumu için hazır birliklerin bulundurulması ve bu birliklerin mesleklerini yapamaması ve sığır hastalıklarının ticarete zarar vermesi de düşüşün diğer nedenleridir.

İngiltere ve Kıbrıs'a ithalat ve ihracat konusunda 1.378.207£ olan ihracatın 424.183£ düştüğü ve bir önceki yılın aynı dönemine göre ithalat 37.222 £ düşüşle 592.228 £ olduğu bildirilen raporda ihracatın 1903 yılında 124.513 £ 'dan, 1904 yılında 203.386£ ya yükseldiği, böylece 78.869£ İngiltere ve Kıbrıs'tan geçen yılın ithalatında 2,254£'lik bir düşüş olduğu bildirilmiştir. 1903 yılı için rakamlar 95,381 lira olarak 93,127 lira olarak gerçekleştiği ifade edilmiştir.

Genel karşılaştırmalı sonuç ise İngiltere lehine olumlu gerçekleşmiştir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında İngiltere'nin ithalat ticaretindeki payı azalmasına rağmen, ihracat ticaretindeki payı artmıştır. Diğer ülkelerle yapılan ticaret ise daha düşük seviyede gerçeklemiştir. Bununla beraber Almanya vilayetin ihracat ticaretinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, geçen yıl da bildirildiği üzere ülkede yeterli para olmadığından kaliteli mallar ucuz fiyata alınabilmektedir.

Bölgede İngiliz mallarına olan talebin artmış olmasına rağmen malların buraya geliş fiyatının yüksek olmasından dolayı alamadıklarını bildirmekte konuyla ilgili olarak daha düşük kalitede ve ucuz malların ülkeye sokulmasının İngiltere'nin yararına olduğu ifade edilmiştir. Bir önceki yıl konsolosların raporlarında da sık sık dile getirildiği gibi bazı İngiliz firmaları bölgeye iki ya da üç dilde hazırlanmış fiyat listesi ve kataloğu yollamışlardır. Bu da yerel tüccarın malları daha yakından tanımasında ve istemelerinde etkili olmuştur.

Tarım makineleri ile ilgili bölümde İngiltere'den 15 harman makinesinin getirtildiği ancak daha hafif olan Amerikan malı biçerdöverlerin tercih edildiği bildirilmiştir. Tarımda makineleşmenin geliştiği ve bu konuyla ilgili henüz ilk adımların atıldığı bildirilen raporda hasat döneminde Çukurova[3]'ya iç bölgelerden getirilen işçilerin bundan rahatsızlık duyduğu ifade edilmiştir.

[3] Raporda Kilikya Ovası olarak geçmiştir.

Sulama ile ilgili olarak Adana Ovası'nın sulanması için bir proje hazırlandığını ve bunun gerçekleştirilebileceği öngörülmüştür. Projede Ceyhan, Seyhan nehirleri ve Tarsus Çayı'nın büyük etkisi olacağını açıklamıştır.

Raporun gelecek ile ilgili bölümünde bir sonraki yıl için önceden tahmin etmek oldukça zor olduğu, siyasi durumun ve iklimin tarım sektöründe etkili olduğunu bildirilmiştir. Bir önceki yıl ülkede yaşanan siyasi krizin ticareti de etkilediği üzerinde durulmuştur.

1904 yılında bölgede sığır hastalıkları devam etmek olup, ortadan kalkması konusunda da bir gelişme görünmemektedir. Bazen neredeyse kaybolan hastalık ara ara salgın yapmaktadır. Vilayette hemen her köyde salgın yapacak gibi görünen hastalık, ilk başta salgın yaptığı köylerde görünmemektedir. Hastalık bu yılda öküzler yerine atların hasta olmasında etkili olmuştur.

İç ticaret deve kervanlarıyla yapılmakta olup bunun daha uzun süre böyle devam etmesi beklenmektedir. 1903 yılında Bağdat demiryolunun Konya-Ereğli arası tamamlanmış olup, Haydarpaşa (Konstantinopolis) ile Ereğli arasında yolcu ve eşya trenleri çalışmaktadır. Önümüzdeki günlerden Ereğli – Adana hattının yapılacağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Adana-Mersin arasında bulunan demiryolu mesafeyi 2,5 saate indirmiştir. Alman girişimciler bölgede ticareti artırmak için komisyon ofisleri açmışlardır.

Ancak demiryolu Adana'ya doğru ilerliyor olsa bile Mersin-Adana hattının kuzeyindeki köylerle yapılan ticarette hizmet verebilecek durumda olmayacaktır. Bu vilayette deve kervanlarının soyguncularla karşılaşması pek mümkün olmasa da kuzey ve doğuda Çerkezlerin yaşadığı yerlerde soyguncuların çok olduğu söylenebilir.

Bölgede Adana ve Mersin'de Osmanlı Bankası'nın şubeleri bulunmaktadır. Ticaret ile uğraşan kişiler için bu önemlidir. Almanlar tarafından bir Tarım Bankası kurulacağına dair söylentiler bulunmaktadır.

Mersin'de Türk postası ile birlikte Fransız ve Avusturya-Macaristan postane şubeleri de bulunmaktadır. Yapılan düzenlemeler ile İngiltere dâhil yabancı ülkelere yapılacak posta siparişleri 10£'lik bir ücretle karşılanabilmektedir. Posta sistemi sayesinde İngiltere'den küçük eşya almak isteyenler sipariş verebileceklerdir.

1904 yılı boyunca yeni bir fabrika açılmamış olmakla birlikte ipekböcekçiliğinde önemli bir gelişme görülmüştür. İpekböceği yetiştiricilerinin artışı bölgede dut ağacı sayısının artışını da sağlamıştır.

Bölgede tüketilen çay İngiltere ya da sömürgelerinden gelmekte olup çay ithalatı 6.145£'den 5.289£'e düşmüştür. Bölgeye gelen çaylar genellikle

düşük kalitede olduğundan ticari anlamda burada çok uğraşılmamıştır. Ülkenin kuzeydoğusunda Rus çayları tüketilmekte olup bu bölge ticaretine de girilebilir.

Genel kargo hizmetlerinde 1903'te Mersin Limanı'na 308 buharlı gemi gelmişken 1904'te bu rakam 397'ye ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre 16 gemi artışla İngiliz bandıralı 127 gemi gelmiştir. Mersin'e genellikle küçük tonajlı Avusturya Lloyd kargo gemileri geliyor olmasına rağmen Marsilya'da yaşanan grev nedeniyle Messageries Maritimes firmasının gemileri olmadığından kargoların bir kısmı İngiliz gemilerine verilmiştir.

İngiliz bandıralı üç firma Mersin Limanı'na uğramaktadırlar. Bunlar Khedivial Vapur Şirketi, Bell's Asia Minor Company ve Prince Line şirketleridir. Khedivial Vapur Şirketi, Mısır'ın Suriye sahil limanları üzerinden gelip, aynı güzergâh ve Kıbrıs'tan dönen haftalık bir servise sahiptir. Mersin'e gelen vapur seferleri ne yolcular ne de kargo için yeterince uygun olmamakla birlikte düzenli de değildir. Bell's Asia Minor Company daha uzun aralılarla Mersin Limanı'na uğramakta olup yolcu taşımaktan çok kargo işi ile ilgilenmektedir. İngiltere'ye seferler düzenleyen Prince Line şirketi ise Mersin'den tahıl, pamuk ve meyve götürmektedir. Bu şirketin vapurları yolcu taşımak için de oldukça uygundur.

Bölgede İngilizce ile ilgili Mersin'de Avrupalı iş adamlarıyla iş yapmak isteyenlerin öğrenmeye istekli olduğu malum olmasına rağmen maalesef eğitmen bulma konusunda sıkıntılar vardır. Fransızca ve Yunanca okulları var olup buralarda da İngilizce öğretilmemektedir.

Adana ovasının kuzeyinde bulunan dağlar maden açısından oldukça zengin olmasına rağmen madencilik imtiyazı elde edilememiş olduğundan buralarda henüz çalışma yapılamamıştır. Hükümetin de konuyla ilgili herhangi bir çalışması yoktur.

1904 yılında bölgede halk sağlığının daha önceye göre daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Buranın Avrupa'da sıtma hastalığının çok olmasından dolayı kötü bir ünü bulunmaktadır. Kolera ve veba tarzı bir salgının yaşanmadığını da bildirmek gerekir. Ancak diğer ülkelerden gelen gemilerde özellikle Mısır limanından çıkan bir gemide veba vakası ile karşılaşıldığı durumlarda geminin önce Beyrut limanında karantina altına alınması ve burada 1-2 günden 10 güne kadar kalması gerekmektedir. Komşu vilayetlerde veba vakası olacak olursa o zaman da buradan gelen kişilerin şehrin dışında en az beş gün karantinaya alınması gerekmektedir. Bu karantina meselesi ticareti oldukça etkilemektedir.

Townshend'e göre bölgede İngiliz ticaretinin geliştirilmesi için İngiliz firmaların kredili alışveriş yapması elzemdir. Ayrıca yol ve dil bilmeyen temsilcilerin buraya gelmesinin çok anlamlı olmadığını da belirtmektedir. İngiliz firmalar buraya temsilci görevlendirmelerinde daha özenli olmalarını önermektedir. Daha önceki raporlarda Massy'nin de önerdiği gibi bölgede acentelerin açılmasının ticareti daha da canlandıracağını savunmuştur.

1905 yılının raporu Mersin Konsolos Yardımcısı Loiso'nun raporundan özetlenmiştir DCR, 1906, No: 3582: 8-22). Genel ticaret ile ilgili toplam 348.223 £ ticaret düşüş görülmüştür bunun ithalat oranı 102.508£ değerinde, ihracat oranı ise 450.731 £ düşüş göstermiştir. İhracat düşüş nedeni sığır ve koyunlardaki ciddi ölümlerden kaynaklanmıştır. Bölgeye gelen Rus petrolü yerini İtalya'da saflaştırılarak gönderilen Amerikan petrolüne bırakmıştır. Almanya'dan getirilen anilin mavi boyası ise indigo ithalatını önemli ölçüde azaltmıştır. Yetiştiriciliği daha önce İran ile sınırlı olan Tombac[4], son yıllarda Adana vilayetinin çeşitli yerlerine ekilmiş, ancak kalitesi düşüktür.

Hindistan ile yapılan ticarette jüt, çuval bezi, deri, çay, pirinç, çivit gibi mallar ithal edilmekte olup, Port Said'den transit geçerek Mersin'e ulaşmaktadır. Mallar, piyasa fiyatına göre gümrük tarafından değerlendirilip vergisi %8 olup ad valorem[5] şeklinde nakit ya da ayni olarak alınmaktadır. Sevk edildiği andan itibaren jütün gönderimi için ödenen masraflar 100 okka jüt 640 kuruş olup bunun %10'u 64 kuruş iskontosuyla birlikte 576 kuruşa gelmekte olup bundan 46 kuruş gümrük vergisi alınmaktadır. Ayrıca bir balya jütün iskeleye indirilmesi, tüccara ulaştırılması ve harç ücreti için de 4,5 kuruş ödenmekte olup bir balya jüt vergiler dâhil 50,5 kuruşa mal edilmektedir. Bu hesaplamaların yapıldığı dönemde 110 kuruş 1£ e eşittir.

Sonuç

Sonuç olarak Konsolosların yazdığı 6 rapor incelenmiş olup bölgenin İngiltere'ye nasıl anlatıldığına dair çıkarımlarda bulunmak mümkün olmuştur. Bu raporlardan yola çıkarak konsolosluklar tarafından hazırlanan raporların genel olarak içerikleri hakkında da çıkarımda bulunmak mümkün olabilmiştir. Konsolosluk raporları genel ticaret, İngiltere ile ticaret, İngiliz sömürgeleriyle yapılan ticaret, bölgedeki ürünlerin ve tüketim mallarının nasıl elde edildiği, madenlerin durumu, yolların durumu ve tarımsal üretimin durumu gibi konulara ağırlık vermişlerdir. Bununla birlikte İngiliz tüccarların bölgeye nasıl girebilecekleri ve burada ticareti nasıl geliştirebilecekleri gibi konularda da bilgiler

[4] Tömbeki, Özellikle İran'da yetiştirilen nargile tütünü
[5] Ad valorem vergi, malın değeri üzerinden alınan vergi çeşididir.

verilmiştir. Bununla birlikte bölgedeki halkın ve hayvanların sağlık durumu ile ilgili detaylı bilgilerin de yer aldığını söylemek mümkündür.

Raporlara göre Adana sulama konusunda henüz kendini geliştirememiş olduğu için ovadan daha kaliteli ve çok ürün alabileceği halde bunu başaramamıştır. Bu nedenle bölgede yetiştirilen ürünlerin rekoltesinin düşük olması İngiltere'nin ihtiyacı olan ürünlere ulaşmasını engellemiştir. Bölgeye genellikle Fransız ve Alman şirketler daha önce girmişler ve bölgede bu dillerin öğrenilmesi konusu da gündeme gelmiş ancak İngiliz mallarının halka ulaştırılması için İngilizce bilen yerli tüccarlara ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir. Konuyla ilgili eğitmen sıkıntısı çekildiği de bahsedilen raporlarda bölgeye gönderilecek olan ürün kataloglarının çok dilli olması sayesinde çok çeşit ve ucuz ürünlerin bölgede daha çok satılmasını sağlayabileceğine dair uyarılarda bulunulmuştur.

Yollarla ilgili olarak Mersin'de açılan limanın daha çok kullanılmasının öneminden bahsedilmiş olup Adana- Mersin arasında açılan demiryolunun bölge ticaretinde canlılığa vesile olduğu anlatılmıştır. İç ticaretin hala deve kervanlarıyla yapıldığı ancak bölgenin soygunculuk açısından güvenilir ve sakin bir bölge olduğu üzerinde de durulmuştur.

Halkın ve hayvanların sağlık durumu hakkında yine detaylı bilgilerin bulunduğu bu raporlarda özellikle salgın hastalıkların olduğu zamanlarda yaşanan karantina olayının ticarete engel olduğu üzerinde durulmuştur.

Raporların genel bilgilerin verildiği bölümlerinin ardından istatistiki verilerin olduğu tabloların hazırlandığı bu tablolarda ithal ve ihraç edilen ürünler ile bu ürünlerin menşei hakkında da verilerin yer aldığı görülmüştür. Konsoloslukları vasıtasıyla bölgenin ihtiyacını tespit eden İngiltere bölgeye uygun malların getirilmesi, nasıl getirileceği gibi konularda yerinden bilgileri sağlamıştır denebilir.

KAYNAKLAR

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1900 On The Trade Of Vilayet Of Aleppo, London, No: 2587, Annual Series, 1901.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1901 On The Trade Of Vilayets Of Aleppo And Adana, No: 2785 Annual Series, London 1902.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1902 On The Trade Of Vilayets Of Aleppo And Adana, No: 2970 Annual Series, London 1903.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1903 Trade And Commerce Of The Vilayets Of Aleppo And Adana, No: 3154 Annual Series, London, 1904.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1904 Trade And Commerce Of The Vilayets Of Aleppo And Adana, No: 3363 Annual Series, London, 1905.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1905 Trade And Commerce Of The Vilayet Of Aleppo, No: 3582 Annual Series, London, 1906.

ERDEM, S. (1988) "Adana", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (1), İstanbul, s. 348-349.

HALAÇOĞLU, Y. (1988) "Adana", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (1), İstanbul, s.349-353.

KUTLUOĞLU, M. H. (1998) "İngiliz Devlet Arşivi (PRO) ve Yakın Dönem Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", Osmanlı Araştırmaları (18) s. 225-238.

EKLER

Ek: 1900 yılı Adana İhracat Raporu (DCR, 1901: 15-16)

RETURN of General Articles of Export and Destination from the Vilayet of Adana during the Year 1900.

Articles.	Value.										Total Value.	
	United Kingdom.	Egypt.	France.	Austria-Hungary.	Russia.	Germany.	Italy.	Belgium.	Greece.	Turkey.	1900.	1899.
	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£
Wheat	..	4,060	950	..	..	..	..	..	6	129,200	134,216	94,788
Barley	980	4,410	3,000	..	..	2,177	..	..	441	11,950	22,958	53,967
Oats	..	..	23,014	..	..	..	3,900	..	..	25,500	52,414	86,177
Sesame seed	..	4,600	10,590	10,328	16,403	8,190	3,064	3,064	270	200	66,199	104,520
Indian corn	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	5,462
Cotton	..	..	27,165	90,660	806	75	106,950	180	216	78,400	304,452	157,180
,, yarn	..	5,800	..	..	..	..	..	..	..	33,270	39,070	24,000
Wool	..	..	7,146	..	..	..	204	..	..	1,480	8,830	6,320
Woollen yarn ..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	802	802	6,712
Flour, semolina ..	..	165	..	..	..	..	..	..	..	14,900	15,065	26,845
Bran	..	245	..	396	..	..	..	..	..	1,000	1,641	2,885
Grapes	2,800	710	..	80	63	24	..	..	..	800	4,427	1,575
Gum tragacanth ..	4,540	..	8,191	1,000	763	2,279	224	1,360	..	3,630	21,987	28,500
Yellow berries ..	1,850	210	2,082	20	180	64	..	..	..	..	4,422	8,537
Cotton seed	8,000	75	..	..	..	324	..	..	..	322	9,621	8,778
Tobacco	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1,140	1,140	570
Kernels	..	..	2,450	790	..	342	503	..	..	800	4,886	5,470
Yellow wax	..	..	406	1,400	14	1,863	183	..	..	1,040	4,906	2,662
Cocoon silk	..	..	5,160	..	..	..	..	..	..	343	5,503	1,720
Skins, hides	..	3,600	5,750	..	..	..	..	..	..	500	9,850	15,520
Carpets	..	840	..	100	..	100	..	..	..	660	1,760	5,936
Italian pastes	..	..	..	..	..	..	..	..	..	686	686	630
Chrome	400	..	640	..	..	3,680	..	..	..	..	4,720	11,536
Charcoal	..	1,040	..	..	..	..	..	..	..	..	1,040	585
Guts	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1,164

RETURN of General Articles of Export and Destination from the Vilayet of Adana during the Year 1900—continued.

Articles.	Value.										Total Value.	
	United Kingdom.	Egypt.	France.	Austria-Hungary.	Russia.	Germany.	Italy.	Belgium.	Greece.	Turkey.	1900.	1899.
	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£
Pitch, tar	..	6,200	..	..	..	..	..	..	8	41	6,249	2,448
Bitter oranges	3,890	..	..	..	..	..	..	..	..	..	3,890	856
Timber	..	..	..	..	..	..	..	..	..	9,000	9,000	23,830
Pine bark	..	14,560	..	..	..	..	..	..	..	900	15,460	787
Walnut roots	..	101	..	..	..	..	..	..	..	..	101	550
Tahine	..	1,644	..	..	..	..	..	..	..	850	2,494	1,700
Cattle	..	510	..	..	..	..	..	..	..	380	890	5,240
Bones	12,600	..	..	..	..	..	..	..	..	..	12,600	1,350
Salted meat	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	2,600
Tinned provisions ..	..	..	..	..	100	..	..	..	..	..	1,090	1,190
Various grains	6,950	8,800	17,040	1,720	..	2,000	..	..	..	144	2,000	38,654
Lead	..	..	..	..	..	..	..	..	..	166	166	2,481
Other articles	880	310	65	..	5	..	80	..	..	15	8,500	9,855
Total	43,800	57,980	122,649	106,950	18,334	21,178	115,098	4,604	1,100	329,550	821,243	657,420

-B-

SOSYAL YAŞAMDA SANAT, EDEBİYAT VE EĞİTİM

HALUK ŞAHİN'İN *AĞRI'YA DÖNÜŞ* KİTABINA GÖRE AĞRI DAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Ali ALGÜL
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmada Haluk Şahin'in *Ağrı'ya Dönüş* kitabında geçen Ağrı Dağı konusu ele alınmıştır. 1990'da basılan *Ağrı'ya Dönüş*, Haluk Şahin'in İstanbul'dan doğduğu Doğubayazıt'ın Telçeker köyüne yaptığı kısa ziyaretle ilgilidir. Eser kendi içinde altbaşlıklara ayrılmasına karşın Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan siyasal toplumsal olaylar ve Ağrı Dağı olmak üzere iki konu üzerinedir. Kitapta ilk olarak İstanbul'dan Erzurum'a kadar süren uzun tren yolculuğu sırasında emekli bir subay olan Mehmet Şahin'le oğlu Haluk Şahin'in Türkiye'nin yakın tarihini konuşmaları yer alır. Babayla oğul arasında geçen sohbette 1941'den 1989'a kadar geçen yaklaşık elli yıllık dönemin değerlendirmesi yapılır. Tren yolculuğu bittikten sonra Erzurum'dan otobüsle Ağrı Dağı'nın bulunduğu Doğubayazıt'a geçerler.

Ağrı Dağı tarihin her döneminde dikkat çekmiştir: Kutsal kitaplarda kendine yer bulur; farklı devletlerin sahip olmak istediği bir yerdir; gezginlerin, meraklıların uğrak yeri durumundadır. Ağrı Dağı'nın bu özellikleri ve tarihsel önemi üzerinde duran Şahin, Ağrı Dağı'nın doruğuna tarihte ilk kez tırmanan Alman J. J Friedrich W. Parrot'u konu edinir. David Fasold'un *The Ark of Noah* adlı kitabı üzerinden kutsal kitaplarda Ağrı Dağı'nın ele alınışı irdeler. Nuh'un Gemisi'ne değinir. Sonra Ağrı Dağı için tarih boyunca oluşan söylencelere el atar.

Anahtar sözcükler: Haluk Şahin, Anı, Ağrı Dağı

According to Haluk Şahin's *Return to Ağri* Book, Ararat

ABSTRACT

Return to Ağri, which was published in 1990, is about Haluk Şahin's short visit to Doğubayazıt's Telçeker village, where he was born from Istanbul. His book, which is a memoir, contains two topics: political, social events and Mount Ağri, which have been in recent history of Turkey, although it is divided into sub-titles within itself. The book includes the recent history of Mehmet Şahin and his son Haluk Şahin, a retired

officer, from Istanbul to Erzurum, on a long train journey. In the conversation between the father and the son, the evaluation of the fifty-year period from 1941 to 1989 was made. After the train journey, they take the bus from Erzurum to Doğubayazıt where Ağri Mountain is located.

Ararat has attracted attention in all periods of history: it has been a subject of many myths; it is a place that different states want to have; it is a stopover place for travelers and enthusiasts. Standing on these characteristics and historical significance of Mount Ağrı, Şahin is the first German to climb Mount Ağrı for the first time in history. J Friedrich W. Parrot is the subject. David Fasold's The Ark of Noah examines the holy books about Ararat. He refers to *Noah's Ark*. Then he handed the myths that formed throughout the history of Ararat.

Key words: Haluk Şahin, souvenir, Ararat

Giriş

Haluk Şahin tarafından yazılan *Ağrı'ya Dönüş*, Can Yayınları arasından çıkmıştır. Yüz on sayfadan oluşan yapıt, "Tren", "Otobüs", "Dağ", "Ova", "Köy", "Gemi", "Minibüs", "Uçak" olmak üzere sekiz bölüme ayrılır. Haluk Şahin'in doğduğu köy olan Telçeker (Sürbahan)'e yapmış olduğu geziyi içeren *Ağrı'ya Dönüş*, Türkiye'nin son dönemine ışık tutan metinleri de içerir. Yazar'ın Van'da sonuçlanan yolculuğu İstanbul'da başlar. Eserde Haydar Paşa Garı'ndan gece saatlerinde hareket eden trenin Erzurum Aşkale'ye kadar geçtiği bütün istasyonlar ele alınır. Şahin yolculuk sırasında yanında bulunan babasının görüşlerinden de yararlanarak Türkiye'nin tarihine, sosyolojine, ekonomisine ve aydınına yakından bakar.

Haluk Şahin kitabın "Dağ" ve "Gemi" başlıklı bölümlerini Ağrı Dağı'na ayırmıştır. Kitapta Ağrı Dağı'nın adı ilk olarak İstanbul'dan çıkılırken konu edinilir. Şahin ifadelerine nemli bir İstanbul gecesinde yola çıktıklarını söyleyerek başlar ve uzun yolculuk sonunda da "Dağ var! Ağrı Dağı. Bu yolculuk, yıllardır düşünü kurduğum yolculuk. Ağrı'ya, doğduğum köye dönüyoruz" (s. 12) der. Bu cümleleriyle yolculuğunun amacını da belirtmiş olur. Yolculuk boyunca da yanında taşıdığı not defterinden yararlanan Şahin, daha önce Ağrı Dağı'nı görenlerden söz eder.[1] Ağrı yakınlarına geldiklerinde gece olduğu için

[1] "Not defterini hasetle okuyorum. Benden çok önce onu görmüş iki yabancı dağcının günlüğünden o tarihi an: Nihayet orada! Berrak havanın ışığında erimiş, gökyüzü gibi mor renkte ve kendisini ondan ayıran buzdan takkesi ile karşımızda. Bir Japon pasteline benziyor, neredeyse gerçeküstü tanrısal! Kutsal kitapların melekler tarafından korunan dağı, Masis'in büyüleyici silueti nihayet karşımızda. Efsanenin bu ürkütücü meleklerini nasıl kandıracağız? Ararat'ı ilk görüşün yol açtığı bu kendinden geçme duygusundan hiçbir yolcu kurtulamaz.(...) " (s. 46).

Ağrı Dağı'nı görmesi bir sonraki güne kalır. Doğu'ya doğru ilerledikçe karanlığın çöküşü hızlanıyor diyen Şahin, "Hava kararıyor. Gene akşam oluyor. Artık belli oldu: randevuya tarafımdan ihanet var. Dağı bugün göremeyeceğim. Daha Karaköse'de[2] bile değiliz. Daha epey yolumuz var"(s. 46) diyerek duruma üzüldüğünü ortaya koyar. Doğubayazıt'a vardıklarında gece olduğu için dağın yanında olmalarına karşın dağı göremezler. Bu durum karşısında Şahin dağı kişileştirir: "Dağın bize oyun oynadığını düşünüyorum. Çünkü artık çok uzağımızda değil. Gündüz olsa çoktan görmüş olacağız ama geceleyin hiçbir şey görünmüyor." (s. 48-49). Şahin, sabah erkenden uyanır; Ağrı Dağı'nı görür. Bu durumu eserinde şu sözlerle ifade eder: "Sabah... Saat beş yok, ama güneş doğmuş. Hemen yataktan fırlayıp pencereye koşuyorum, perdeyi aralayıp bakıyorum ve... işte karşımdasın! (...)" (s. 51). Sözlerine dağın kendisine hiç yabancı gelmediğini belirterek devam eder.

Ağrı Dağı ve Türkiye'nin yakın geçmişi dışında kendi özel yaşamına da değinen Haluk Şahin, babasının Doğubayazıt'a göreve gittiğini ve orada ne kadar kaldığını "Üsteğmen Mehmet Şahin dünyanın kan ve gözyaşı selleriyle çalkalandığı 1940 yılının temmuz ayında buralara gelip, 1943 yılının temmuz ayında ayrılıyor" (s. 53) sözleriyle ortaya koyar.[3] Doğubayazıt'ta doğan Haluk Şahin'e ilk olarak Afşin adını verilmiştir. Kendisine verilen bu adın Alpaslan'ın komutanlarından birine ait olduğunu söyler. Şahin eserinde doğduğu köyden de söz eder.[4]

1. Ağrı Dağı'nın Kimi Özellikleri ve İlk Tırmanıcıları

Ağrı Dağı Türkiye'nin doğusunda Ermenistan, İran ve Azerbaycan sınırlarının kesişme noktasında yer alır. Dağların oluşumu bakımından çok genç olan Ağrı Dağı, takip edilebilen insanlık tarihi için ise oldukça eskidir. Çünkü izlenebilen beş bin yıllık bir geçmişi söz konusudur. Arkeolojik malzeme ve çivi yazılı belgelerin ışığında Ağrı Dağı ile ilgili ilk ve en önemli bilgilerimiz 5000 yıl öncesine aittir (Belli 2007: 5). Neredeyse her dilde bir adı bulunan Ağrı Dağı,

[2] Ağrı ili

[3] Bu çalışmanın ana kaynağı durumunda olan *Ağrı'ya Dönüş*'ten yapılan alıntılarda sadece sayfa numarası gösterilmiştir.

[4] "'Oğlum aslında sizin hemşeriniz. Sürbahan'da doğdu.'
'Ha, Sürbahan. Sürbahan çok değişti.' Doğduğum köyü bilen insanlar arasındayım.
'Adı bile değişmiş. Şimdi ne oldu?' diye soruyorum.
'Telçeker oldu. Biz hâlâ Sürbahan deriz.'
'Ne çeker?'
'Telçeker.'" (s. 49).

Şahin'in eserinde de farklı adlarla kendine yer bulur. Şahin, Ağrı Dağı'na farklı kültürlerin değişik adlar verdiklerini söyler: "Erivan'dan bakanlar, sana bakıp bakıp derin bir ahh çekenler, Masis diyorlar sana... (…) Avrupa dillerindeki adın Ararat. Dünyanın en ünlü dağı. Çorak ovalarını kuşbakışı seyrettiğin İranlılar, uzaktan Kuhi Nuh diye (...) Arap şeyhleri Cebel el Haris diye biliyorlar." (s. 51). Şahin'in de sözünü ettiği ve en yaygın adı durumunda olan Ararat, *Tevrat*'tan gelmektedir: "Kitabı Mukaddes'te bu ünlü dağın adı "r-r-t" olarak geçmekte ve 'Hari Ararat' şeklinde adlandırılmaktadır. 'Hari Ararat', 'Dağlık Ararat' anlamına gelmektedir." (Belli, 2009:55). Türkçede ise neredeyse Türklerin bölgeyi ele geçirmelerinden bu yana "Eğri Dağı" ya da "Ağr Dağı" olarak adlandırılır.[5]

Ağrı Dağı için dünyanın aynası ifadesini kullanan Şahin, ayrıca Masis'ten insanlığın beşiği ve hatta ana rahmi olarak söz edildiğini de belirtir (s. 57). Orada oturan kavimler sülalelerini Nuh'un oğullarına çıkarırlar. Bu durum bölgede yaşayanların soylarının karışmalarına neden olur: "Bazan, Ermenilerle Türkler arasında olduğu gibi, tartışma çıkıyor soy ağacı izlenirken. Çünkü bir noktada kökler ve dallar birbirine karışıyor. Aslında Her şey birbirine karışıyor, efsaneler, ağıtlar, korkular..." (s. 57). Bu ifadeler Ağrı Dağı'nın insanlığın ortak noktalarından biri olduğunu göstermektedir.

İnsanları kendine çeken Ağrı Dağı'nın ziyaretçileri eksik olmaz. Şahin ziyaretçilerin gelme nedenlerini şu sözlerle açıklar: "Kitab-ı Mukkaddes'i doğrulamak için geliyorlar. Masis'e tapınmak için geliyorlar. Serüven için, dağcılık için... İnsanlığın gözetleme kulesine tırmanıp Sovyet İmparatorluğunun uçsuz bucaksız derinliklerini görmek? dinlemek için? (…) Kimileri de, işin içinde iş olduğunu, bazı Amerikalıların insanlığın ikinci doğuşunun yaşandığı yamaçlara lazer topları yerleştirmek için geldiklerini söylüyorlar..." (s. 63-64). Her yıl on binlerce konuğu ağırlayan Ağrı Dağı'nın sürekli beyaz renkte olduğunu söyleyen Şahin, dağın niteliklerini betimleyerek anlatır; böylece dağın gözümüzün önünde canlanmasını sağlar: "Kar ve buz doruğa yaklaşık bin metre kala başlıyor... Birden soğuk bastırınca donmuş gözyaşları gibi aşağı doğru sarkıyor buzul dilleri. En uzunu Cehennemdere vadisindeki... Yeryüzünü bir haykırış gibi göğe doğru yükselten o müthiş patlamaların döktüğü lavlar, daha birkaç yıl önce soğumuşçasına daha aşağılara, ovaya kadar iniyor."(s. 52). Her mevsim farklı bir Ağrı Dağı görüntüsü ortaya çıkar. Bahar geldiğinde Ağrı Dağı: "Hele

[5] Oktay Belli Türklerin kullandığı adlar için şu açıklamayı yapar: "Türkler… bu yüce dağa hayran olmuş ve bu ulu dağı 'Ağr Dağ' ya da 'Eğri Dağı' olarak adlandırmışlardır. Bilindiği gibi 'Ağr Dağ', ya da 'Ağr Dağı' Yakut Dili'nde 'Kocaman', ya da 'Tanrı' anlamına gelmektedir." (Bkz. Belli, 58).

baharda volkanik kayalardan açıkta kalan her karış, çılgın renkleriyle göz kamaştıran, çoğunu tanımadığımız kır çiçekleriyle dolarmış. Onların üzerinde tropik ormanların kuşlarını anımsatan renkleriyle kocaman kelebekler uçarmış..." (s. 59). Ağrı Dağı'nın görünümünü anlatırken Haluk Şahin, Yaşar Kemal'in *Ağrı Dağı Efsanesi* adlı kitabından da alıntı yapar.[6] Tendürek, Süphan ve Nemrut'u Ağrı Dağı'nın kardeşleri olarak gören Şahin, "Biz döne döne Tendürek yamaçlarını tırmanırken o da, adeta ay gibi yükselerek, kendini gösterdi. Tepeden bakan bir tanrı, bizi uzaktan uğurlayan bir ağabey gibi..."(s. 101) diyerek Ağrı Dağı'nın bir başka dağdan nasıl göründüğünü de ele alır

Ağrı Dağı'na ne zaman tırmanılacağı gezginler için önemlidir: "(…) tırmanış için en uygun aylar ağustos ve eylülmüş. Ekimden sonrası tehlikeli. Hem gün daha kısa, hem de havanın bozulması olasılığı daha yüksek." (s. 60). Burada vurgulanan iklim koşulları da dağa tırmanmanın sınırlı olduğunu göstermektedir. Şahin dağa tırmananların yaşadıkları sıkıntıları da açıklar. Dağ tutmasının başta geldiği güçlükler arasında dört bin metreden sonra, havadaki oksijenin azalmasıyla birlikte baş gösteren nefes darlıkları, baş dönmeleri, kafa zonklamaları, kusmalar... yer almaktaymış (s. 61); fakat bu güçlükleri yenip dağın doruğuna çıkanlar da bulunmaktadır. Şahin, Ağrı Dağı'nın doruğuna kadar çıkanlara değinmiştir. Ağrı'nın milyonlarca yıllık tarihi içinde doruğa ilk çıkan Alman J.J. Friedrich W. Parrot (1791 -1841)'tur.[7] Parrot 9 Ekim 1829'de dağa çıkar (s. 60). Ağrı Dağı'na 1845'te ikinci tırmanan da O.W.H. Von Abich (1806-1886) adında bir başka Alman'dır. Abich'in daha yüksek olan batı doruğuna değil, bazı yerlerden daha yüksekmiş gibi görünen doğu doruğuna tırmandığını belirten Şahin, Batılı dağcılar'ın Abich'in çıktığı yere "Abich Doruğu" dediklerinin söyler (s. 60-61). Abich, çıktığı dorukla birlikte bir batıl inanç olan öğle vaktinde bile yıldızların pırıl pırıl göründüğü yolundaki söylentileri de yıkar (s. 61). Çünkü yanındakilerle birlikte yıldız görememişlerdir.

[6] " 'Ağrı Dağı'nın yamacında, dört bin iki yüz metrede bir göl vardır, adına Küp Gölü derler. Göl bir harman yeri büyüklüğündedir. Çok derinlerdedir. Göl değil bir kuyu. Gölün dört bir yanı, yani kuyunun ağzı, fırdolayı kırmızı, keskin, bıçak ağzı gibi ışıltılı kayalarla çevrilidir. Kayalardan göle kadar daralarak inen yumuşak bakır rengi toprak belli bir aşıntıyla yol yoldur. Bakır rengi toprağın üstüne yer yer taze bir yeşil çimen serpilir. Sonra gölün mavisi başlar. Bu, bambaşka bir mavidir. Hiçbir suda, hiçbir mavide böyle bir mavi yoktur. Laciverdi, yumuşak, kadife bir mavidir. Her yıl karlar eriyip de bahar gözünü açınca, Ağrı Dağı'nda bir ulu tazelik patlayınca, gölün kıyıları, ince kar çizgisinin üstü, keskin, kısa, küt çiçeklerle dolar. Çiçeklerin rengi alabildiğine parlaktır. En küçük çiçek bile mavi, kırmızı, mor kendi renginde çok uzaklardan bir renk pırıltısı olarak balkır. Ve keskin kokarlar. Gölün mavi suyu, bakır rengi toprağı baş döndürücü keskin kokularla kokar. Ve bu kokular çok uzaklardan duyulur.' " (ss. 59-60).

[7] Mete Alım'ın belirttiğine göre, Frederic Parrot'tan sonra Ağrı Dağı'na 1834 ve 1843'te Rus Antonomof önderliğindeki ekipler, 1845'te Wagner ile Abich ve 1856'da Monteith ile Stuart gibi dağcılar, meraklılar çıkmıştır (Bkz. Alım, s. 251).

Ağrı Dağı'na tırmananlar, doruğa ulaştıktan sonra gördükleri manzarayı da anlatmaktan geri durmamışlardır. Şahin eserinde Robert Stuart ve James Bryce'in Ağrı Dağı'ndan baktıklarında neler gördüklerini konu edinir. İlk olarak 1856'da doruğa yakın bir yerlerde geceleyen İngiliz Robert Stuart Ağrı'ya akşam karanlığının çöküşü sırasında gördüklerini aktarır. Gün batıyordu diyerek sözlerine başlayan Stuart şöyle devam eder:

" 'Karanlığın bastırdığı aşağılarda Aras gümüşten bir tel gibi doğuya akıyordu. Önümüzdeki yüce dağlar görece cüceleşmiş gibiydi. Tepede güneş hâlâ pırıl pırıl parlarken, aşağıdaki topraklara akşamın gölgeleri düşüyordu. Güneş alçaldıkça bu gölgeler koyulaştı, en sonunda ovalarda akşam oldu; dağın yukarı yamaçları ise hâlâ ışıktan bir giysiyle kaplıydı. Batıda gün ışığı kaldığı sürece dağın geniş gölgesi doğuya doğru uzanmaya ve uzak ufka damgasını basmaya devam etti.' " (ss. 61-62)

Şahin, İngiliz yazar, hukukçu ve devlet adamı James Bryce'in de gözlemlerine yer verir eserinde. 1876'nın eylülünde Ağrı Dağı'na tırmanan Bryce gördüklerinin etkisinde kaldığını belli eder.[8] Şahin'in belirttiğine göre, Bryce insanoğlunun yeryüzüne Ağrı Dağı'ndan nasıl yayılmış olabileceğine de değinmiştir: "(…) ırmak yataklarından Karadeniz'e ve Hazar Denizi'ne, Asur ovalarından Güney Okyanusuna, oradan daha uzaklardaki kıta ve adalara. Dünyanın merkezi bu noktadan başka yer olamazdı" diyen Bryce insanın yayılış yönlerine gönderme yapar." (s. 62). Bryce'in de vurguladığı gibi Ağrı Dağı'nın bir başka özelliği de Tufan'dan sonra canlıların tekrar dünyaya yayıldığı yer olduğuna inanılmasıdır. Altı yüz yaşındaki Nuh her şeye yeniden Ağrı Dağı'nda başlar (s. 57). Şahin sözlerini şu ifadelerle örnekleme yoluna gider: "Efsaneye göre Nuh peygamber gemisini terk edip buraya inmiş ve ilk mabedini buraya kurmuş. İlk bağ fidelerini buraya dikmiş. İlk bağlar, ilk hasat, ilk şarap. Her şey yeniden burada başlıyor..." (s. 63). Şahin ortaya çıkan bir depremle Nuh Peygamber'in ilk bağlarının bulunduğu yerin yıkıldığını da sözlerine ekler.

Şahin dağın 2750. metresinde Yakup Peygamber Çeşmesi bulunduğunu da belirtir. Bu çeşmenin nasıl ortaya çıktığını şu sözleriyle açıklar: "Yakup Peygamber dağda dolaşırken susuz kalıyor ve su bulması için Allah'a yalvarıyor. Kendisine vahiy iniyor: 'Ya Yakup, asanı yere vur!' Yakup söyleneni yapıyor ve

[8] " 'Görünüm ölçüye sığmayacak kadar geniş ve sınırsız olduğu gibi, garip bir biçimde belirsizdi de. En yüksekten görünen çoğu kez en iyi görünüm değildir, tüm dağcılar bunu bilirler. Burası o kadar yüksekti ki, aşağıdaki tepelerle vadiler neredeyse birbirinden ayırdedilmiyordu... İşte bu görünümün sınırları içinde insan soyunun beşiğinin tümü vardı sanki, güneydeki Mezopotamya'dan, çağlar boyunca uygarlığın sınırını oluşturmuş olan ve şimdi kuzey ufkunu kapayan Kafkaslar duvarına kadar her şey aşağıda, gözlerimizin önünde uzanıyordu.'" (s. 62).

asanın kayaya değdiği yerden su fışkırıyor. İşte o su, bu su" (s. 57). Şahin bu çeşmeyle ilgili bir İngiliz'in ve dağa ilk tırmanan Parrot'un da ifadelerinin olduğunu söyler.[9]

2. Dünden Bugüne Ağrı Dağı

Ağrı Dağı tarihin her döneminde dikkat çekmiştir. Farklı çağlarda, farklı uluslar dağa egemen olmanın peşinde dolaşmışlardır. Eldeki bilgilere göre M.Ö. III binlerin başında Ağrı Dağı bölgesine hâkim olan en eski kavim Hurrilerdir. Ağrı Dağı'nın çok uzun bir geçmişinin olduğunu belirten Şahin, tarih boyunca dağa hâkim olan ulusları şu şekilde sayar: "Urartular, Makedonlar, Ermeniler, Selekidler, Abbasiler, Bizanslılar, Persler, Selçuklular... Türklerin bölgeye egemen olmaya başlamaları 1050 yıllarına rastlıyor." (s. 53).[10] Selçukluların bölgeyi ele geçirmelerinden sonra zaman zaman Saltuklar, Moğollar, Celayirliler, Timur, Karakoyunlar, Akkoyunlar, Persler Ağrı Dağı'na geçici olarak sahip olurlar (s. 53). Şahin günümüze yaklaştıkça Ağrı Dağı'nın birkaç kez Türklerle Ruslar arasında el değiştirdiğini de sözlerine ekler.[11] Fakat öte yandan Şahin zaman akıp geçerken "Dağ ise, bulutların üzerinden, tarihin bir oyun gibi önünden gelip geçişini seyrediyor olsa olsa. Kentler, köyler, saraylar, kervansaraylar, tarlalar yakılıp yıkılırken, ona kimse dokunamıyor..." (s. 53) dedikten sonra "Nice hanedanlar saraylarını kurmuşlar buralara, nice dinler tapınaklarını inşa etmişler bu ovalarda. Uygarlıkla barbarlık arasındaki uzun mücadelede, kentler kurulmuş, yıkılmış, yeniden kurulmuş. Ama insan becerisinin ve emeğinin hiçbir izi ayırt edilemiyor bu yükseklikten. Görünüş, insan yeryüzüne ayak basmadan önce nasıl idiyse aynen öyle" (s. 62) vurgusuyla tarihsel süreç içinde Ağrı Dağı, yerinde dururken farklı ulusların hep var olageldiğini belirtir.

Şahin yapıtında Ağrı Dağı'nın siyasal ve dinsel anlamına da değinir. Ağrı Dağı eskiden olduğu gibi günümüzde de önemini devam ettirir: "Ermenilerin, buranın kendi ülkelerinin merkezi olduğu iddiası, Yahudi kutsal metinlerinde ve Hıristiyanlık'ta Nûh'un Gemisi'nin bu dağa indiği inancı, Ağrı Dağı'nın hem dini hem de siyasi yönden önemini arttırmıştır." (Alım, 2009: 253). Ermeniler Nuh'un Gemisi'nin Büyük Ağrı'dan başka yerde bulunduğunun öne sürülmesi-

[9] Bkz. s. 58.

[10] Bölge 1064'de Selçukluların hâkimiyetine girer. 1074'te de Ani ve Kars'ın Bizanslılardan alınmasıyla da bölge tümüyle Türklerin eline geçer (Kırgızoğlu, 1953: 212-216).

[11] "Ağrı'nın tarihinin bundan sonrası Türk-Rus ilişkilerinin sayfalarındadır... 1828'de Ruslara bırakılıp, 1829'da geri alınıyor. 1855'de Ruslara bırakılıp, 1856'da geri alınıyor. 1877'de Ruslara bırakılıp, 1878'de geri almıyor. 1914'te Ruslara bırakılıp, 1920'de geri alınıyor." (s. 53).

ni istemezler. Çünkü kendilerinin Nuh'un soyundan gelen üstün bir kavim olduklarını; Ağrı'nın kendilerine ait olduğunu ileri sürerler (s. 93). Hatta Ermeniler için "Ağrı Dağı (Ararat) Ermenilerin Ergenekon'u, hatta Göktürk yazıtları gibidir. Ermenilerin Nuh'un çocuklarından türediklerine inanırlar." (Erol ,2010: 40). Bu savlarını gerçekleştirmek için de Ermeniler Nuh'un Gemisi'ni arayan Hristiyanlarla ortak eylem birliği içindedirler: Ağrı Dağı'nı Büyük Ermenistan'ın merkezi olarak gören şoven Ermeni çevrelerini de bunlara katabiliriz. Bunlarla sofu Hıristiyanlar arasında karşılıklı çıkarlara dayanan birliktelikleri söz konusudur(s. 93). Şahin'in belirttiğine göre, Ermenilerin tezlerine her dönem destek verenler bulunmuştur. II. Dünya Savaşı yılları zamanında Ruslar sonra da "Amerikalılar ve etnik ya da dinsel oylara oynayan politikacılar onların yerini alır (s. 94). Şahin böylece Ermenilerin Ağrı Dağı'nı ideolojik olarak kullandıklarını ortaya koyar.

3. Ağrı Dağı Söylenceleri

Tarih boyunca insanların ilgisini çeken Ağrı Dağı birçok söylencenin[12] de doğmasına neden olmuştur. Ağrı Dağı üzerine çalışmalar yapan Belli, Ararat'ın hiçbir dağın sahip olamadığı tarihsel efsanelere konu olduğunu vurgular (2009: 55). Ağrı Dağı üzerine din dışı, dinsel olmak üzere birçok söylence söz konusudur. Şahin de kitabında bu söylencelere yer verir. Söylenceleri Ağrı Dağı çevresinde bulunanlardan, kitaplardan ve farklı tarihlerde yaşayanlardan alan Şahin, birden çok söylenceyi konu edinir. Sözlerinin başında "Yenilenmeye yaşam ümidiyle gelinen efsanevi dağ. Buradan bir kartpostal resmi gibi iki boyutlu görünen yamaçlarında, vadilerinde, boğazlarında efsaneler yankılanıyor" (s.54) diyerek dağın söylenceler doğurduğunu vurgular. Şahin değindiği söylencelerden birincisini yaşlı bir adamdan, yemeğe gittiği bir lokantada dinlemiştir. Bunu şöyle açıklar: " 'Oğul, bir tılsımlı dağdır ki Ağrı, çıkarsın, gece olur uyursun, sabah kalktığında taa eteğinde bulursun kendini.' İnanmamıştım ama gene de içime bir kuşku girmişti. Bir çeşit Doğululaşmış bir Sysiphus efsanesi mi bu? Kayanın yerinde insan var, bir türlü hedefine varamıyor, uyuyor uyanıyor ki ne görsün, başladığı noktaya dönmüş. Ama o, hiç Doğulu olmayan bir şey yapıp inat ediyor. Bu inat Tanrıların gazabıyla sonuçlanan bir inattır ama..." (s. 55). Bu söylencenin yabancı kaynaklarda da geçtiğini belirtir. Buna

[12] Bir yönüyle mitoslara benzeyen söylence, şu şekilde tanımlanabilir: "Bir tabiat olayının meydana gelişini, herhangi bir varlığın yaratılışını, olmadık hayallerle süsleyip olağanüstü bir şekilde anlatan sözlü ve yazılı eserlerdir."(Karataş, 2001 :127).

göre, John Warwick Montgomery'nin 1972'de çıkan *The Quest for Noah's*, adlı eserinde de doruğa tırmanmak isteyen birinin uyandığında kendini dağın dibinde bulduğu söylenir (s. 55). Şahin'in anlattığı ikinci söylence ise Bizanslı Faustus'un IV. yüzyılda yazdığı bir tarih kitabında geçmektedir. Şahin "Ağrı dağına yerleşmiş Farsi kökenli bir keşişten söz ediyor. Adı Jacob. İslam inancının Yakup peygamberi olsa gerek bu Jacob'un…" (s. 55) açıklamasıyla kitabın içeriğinden söz ettikten sonra adı geçen keşişin Nuh'un Gemisi'ni görmek ve dağa tırmanmak için bölgeye gittiğini belirtir. Faustus'un anlattığı söylenceye göre doruğa yaklaşınca Yakup yorgunluktan uyuyakalır. Düşünde bir melek ona bir tahta getirir: "Nuh'un gemisinden bir parça... Ben getirdim, senin olacak. Bir şartla, şu andan itibaren gemiyi görmek istemeyeceksin, çünkü Tanrının buyruğu böyle." (s. 56). Şahin'in söylediğine göre büyük bir sevinçle uyanan Yakup, yanında, daha büyük bir parçadan baltayla ayrılmışa benzeyen tahta parçasını görünce onu alıp geldiği yoldan geri döner (s. 56). Haluk Şahin'in anlattığı söylencelerden üçüncüsü de dağa tırmanmaya çalışan başka bir keşişle ilgilidir. Bu keşiş de belirli bir aşamaya kadar çıktıktan sonra uyuyakalır. Düşünde bir melek ona Tanrı'nın bir daha asla böyle bir girişimde bulunmaması koşuluyla doruğa çıkmasına izin verdiğini söyler. Ve keşiş doruğa çıkar: "Sağ salim doruğa çıkmış ve geminin kirişlerinden birini de geri getirmiş. Dağın dibine bir manastır kurup, getirdiği kirişi de bir kutsal emanet olarak saklamış.' " (s. 56).[13] Şahin'in saydığı bu son iki söylencenin ortak noktalarının dinsel içerikli olması dikkat çeker. Çünkü dinsel metinlerde Ağrı Dağı özel bir yere sahiptir. Bunun nedeni hiç kuşkusuz Nuh'un Gemisi söylencesidir.

Tufan olayı Mezopotamya bölgesinde doğar. Sonra dünyaya yayılır: "Tufan hadisesi, farklı ırklara ve bölgelere ait çok sayıda halkın geleneğinde mevcuttur (Filistin, Yunanistan, Asur, Amerika, Avustralya, Hindistan, Tibet, Çin vb.). Bu olayın bu kadar geniş kültürlerde bulunması, bir takım yazarları, Tufan'ın evrenselliğine götüren en önemli delillerden biri olmuştur. Sümer ve Akad'da tufan, insanlık tarihinin, en büyük krizlerinden biri olarak hatırlanır." (Gökbel, 2009: 77).[14] Antik Yunan'da[15] da görülen Tufan, kutsal kitaplara

[13] Haluk Şahin bu keşişin öyküsünün başka kitaplada başka anlatıldığını da söyler: "Keşişin öyküsü Vincent'in çağdaşı Rubrucklu William'da da var. O da gelmiş ta buralara kadar, Fransız Kralı IX. Louis'nin temsilcisi olarak 1252 yılında Moğol sarayına yaptığı ve sonradan uzun uzun anlattığı yolculuk sırasında. William da keşişin öyküsünü anlatıyor, ama onu doruğa çıkarmadan geri döndürüyor." (s. 57).

[14] Tufan olayının doğuşu şöyledir: "Sümerlere ait krallar listesi, sekiz kralı zikrettikten sonra 'Tufan oldu, Tufan her şeyi götürdüğünde gökten gelen afet, krallığı alçalttığında krallık Kiş'te

Nuh'un Gemisi [16] söylencesi olarak girer. *İncil*'i doğrulamak için sofu Hıristiyanlar bıkıp usanmadan Ağrı Dağı'na gidip onu aramaktadırlar (s. 52-53). Şahin'in belirttiğine göre bu Hıristiyanlar geminin kalıntısının, bir hayalet gibi, bir orada bir burada göründüğünü ileri sürerler; fakat Nuh'un Gemisi Ağrı Dağı'nın tepesinde değildir. Birçok kaynak tufan olayı ve Nuh'un Gemisi'nden söz etmesine karşın, geminin nerede karaya oturduğu yer konusunda verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır (Belli, 2009: 63). Fasold ve destekçileri Ağrı Dağı'nın Tufan'dan sonra ortaya çıktığını, "(...) bu yüzden Durupınar Mevkii'nin daha uygun düştüğünü(…)" öne sürmektedirler (s. 95). Bunun nedeni de yapılan hesaplara göre yeryüzünde 5000 metreden yüksek olan Ağrı'yı kaplayacak kadar su yoktur (s. 95).Durupınar dolaylarında yaşanan depremler sonrasında bir çıkıntı meydana oluşur. Şahin Nuh'un Gemisi'ne ait olduğu söylenen bu çıkıntıyı şu sözlerle açıklar: "(...) İki tepenin arasında toprak lime lime parçalanmış, sanki azgın bir sel halinde akarken bir an duralamış. Ve tam ortada, burnunu Ağrı'ya doğru çevirmiş bir gemi. Daha doğrusu, gemi biçiminde bir toprak çıkıntısı." (s. 87).[17] Çıkıntının fotoğrafı:[18]

idi' deyip daha sonra krallara ait listenin devamı gelir. Arkeolojik araştırmalar, Sümer ve Akad'ın korkunç su baskınlarına maruz kaldıklarını göstermektedir. Kiş'te ortalama 30-40 cm. kalınlığında bir çamur kütlesi, şehrin medeniyetini oluşturan her şey toplamıştı. Kiş, alüvyonları temden Nasr (IV. binin sonları) dönemi alüvyonlarından hafifçe yukarıdadır. Aynı dönemde Şuruppak'ta da tufan izlerine rastlanır. Woolley, 1927-29'da Ur'daki bir mezarlıkta yaptığı araştırmalarda 2,5 metre kalınlığında çamur tabakasıyla karşılaşmıştır. Sümerlilere ait tabletlerde Eridu, Badtibira, Larak, Sippar ve Şuruppak gibi şehirlerin kurulmasından sonra, bilinemeyen bir sebeple insanı yeryüzünden silmek için tufan çıkmasına karar verilir.(...)" (Gökbel, 2009: 77-78).

[15] "Yunan kültüründe Promethee, oğlu Deucalion'u Zeus'un Bronz çağı insanlarını yok etmeye karar verdiğini bildirerek ikaz eder. Deucalion, karısıyla birlikte bir gemiye sığınır" (Estin ve Laporte, 2002: 130-131).

[16] "Nuh'un Gemisi [Yahudilik] Eski Ahit'te (Tekvin 6-9) Sel tufanı öncesinde tanrının emriyle Nuh'un inşa ettiği devasa büyüklükte geminin adı olup, tufan sırasında ailesinin yanı sıra her cinsten hayvandan birer çifti barındıracaktır. Gemi, İbranice 'göp_er' adı verilen ve anlamı açık olmayan bir ağaç türünden yapılmıştır. Katranla kaplanan gemi 300 kubit boyunda, 50 kubit genişliğinde ve 30 kubit yüksekliğindedir. Bu durumda bahsi geçen antik ölçü birimi eğer Mısır kubiti ise gemi 129-165 m uzunluk, 21.5- 27 m genişlik, 12.9-16.5 m yükseklik ölçülerinde eğer Sümer kubiti ise 155.2 m uzunluk, 25.9 m genişlik, 15.5 m yükseklik ölçülerindedir." (Öztürk, 2009: 739).

[17] Şahin'in belirttiğine göre David Fasold kalıntının Nuh'un Gemisi olmadığını, onun başka bir yerde bulunduğunu belirtir. (s. 89).

[18]http://www.dogubayazittso.tobb.org.tr (Erişim tarihi: 07.07.2019)

Şahin gemiye benzeyen çıkıntının *İncil*'de tanımlanan gemiyle çeliştiğini söyler: "İncil'de geminin bir çeşit ağaçtan yapıldığı öne sürülürken, bunun tahta olmadığını Fasold da kabul ediyordu." (s. 92); fakat bu çelişkiyi kabul etse de Fasold yine de 350 sayfalık kitabında Sümer efsanelerine kadar uzanarak gerçek Nuh'un Gemisi'nin bu olduğunu kanıtlamaya çalışır. Fasold 1948'de yaşanan bir yersarsıntısıyla ortaya çıkan tümseğin bir işaret olduğuna inanır (s. 92). Şahin'in belirttiğine göre, David Fasold'un amacı Kitab-ı Mukaddes'teki Tufan öyküsünün doğruluğunu kanıtlanmaktır (s. 91). Haluk Şahin bu kalıntının Hristiyanlar için önemine değinir. Dünyanın sonunun yakın olduğuna inanan ve Kitab-ı Mukaddes'in sözünün aynen doğru olduğuna iman etmiş belirli 'köktendinci' Hıristiyan kilise ve gruplar için bu kalıntının bulunduğu yer çok değerlidir (s. 90). Şahin, yer yarılıp içinden çıkmış tümseğin üzerinde ne büyük kavgaların verildiğinden haberimizin olmadığını (s. 90) da vurgular.

Sonuç

Haluk Şahin'in Ağrı Dağı'na yaptığı yolculuğu içeren *Ağrı'ya Dönüş*, gerek Ağrı Dağı üzerine durması ve gerekse Türkiye'nin yakın tarihini içermesi bakımından Türkçe yazılmış anı kitapları arasında önemli bir yere sahiptir. Konu bakımından ikiye ayırabileceğimiz kitabın birinci bölümünde 1941-1989 yıllarında Türkiye'de yaşanan siyasal, toplum gelişmeler hem bir iletişim uzmanı olarak Haluk Şahin'den hem de emekli bir asker olan Mehmet Şahin'den olmak üzere çift boyutlu olarak ele alınır. Bu bağlamda Türkiye'de çok partili yaşama geçiş, aydınların Anadolu'ya bakışı gibi unsurlar konu edinilmiş; köyden kente

geçişte yaşanan sıkıntılar üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın konusu olan Ağrı Dağı, Şahin tarafından hem duygusal olarak ele alınmıştır hem de bilimsel olarak... Şahin zaman zaman dağla konuşarak ve ona hayranlığını dile getirirken öznel davranırken zaman zaman da farklı araştırıcıların görüşlerinden yola çıktığı için nesnel bir tutum benimser. Dağ üzerine söylenen söylenceleri ve dinsel metinlerdeki yerini ele alırken kaynaklardan yararlanır. Bu kaynakların kime ait olduğunu açıklar. Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı'yla bağlantısını doğrudan kitaplar üzerinden verir. J. J Friedrich W. Parrot ve David Fasold'un yapıtlarından alıntılar yapar. Öte yandan Ağrı Dağı'nın niteliklerini açıklar; Yaşar Kemal'den ve dağa tırmananların eserlerine yer vererek görüşlerini bir temele dayandırır. Ağrı Dağı'nın oluşumundan günümüze kadar hep önemli bir yeri olduğunu belirten Haluk Şahin, insanların gelip geçici olduğunu Ağrı Dağı'nın ise kalıcı olduğunu vurgular. Bütün içeriği ele alındığında *Ağrı'ya Dönüş*'ün Ağrı Dağı üzerine yazılmış başarılı kitaplardan biri olduğu açıkça söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. ALIM, M. (2009). "Coğrafi Özellikleri Bakımından Ağrı Dağı", Türk Kültüründe Ağrı Dağı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
2. BELLİ, O. (2007). "Tarih Boyunca Ağrı Dağı", I. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Doğubayazıt.
3. BELLİ, O. (2009). "Ararat (Hari Ararat) Adının Kökeni", Türk Kültüründe Ağrı Dağı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
4. BELLİ, O. (2009). "Hz. Nuh'un Gemisi'nin Ağrı Dağı Üzerinde Bulunduğu Konusunda Yazılan Şiirler", Türk Kültüründe Ağrı Dağı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
5. EROL, K. (2010) "Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisinin Edebiyatımıza Yansıması", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, S. 18, Kış. Van.
6. GÖKBEL, A. (2009). "Nuh Tufanı ve Ağrı Dağı", Türk Kültüründe Ağrı Dağı, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
7. KARATAŞ, T. (2001). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. Perşembe Kitapları, İstanbul.
8. KIRZIOĞLU, M. F. (1953). Kars Tarihi (Cilt-I), Işık Matbaası, İstanbul.
9. ÖZTÜRK, Ö. (2009). Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Phoenix Yayınevi, Ankara.
10. ŞAHİN, H. (1990). Ağrı'ya Dönüş, Can Yayınları, İstanbul.

11. YAŞAR KEMAL. (2016). AğrıDağı[19] Efsanaesi, YKY, İstanbul.
12. ESTIN, C, ve LAPORTE H. (2002). Yunan ve Roma Mitolojisi, (Çeviren: Musa Eran), Tübitak Yayınları, Ankara.

EKLER:

1. Ağrı Dağı'nın fotoğrafı:[20]

[19] Yaşar Kemal yapıtının başlığında geçen Ağrı Dağı'nı bitişik yazmıştır. Orijinal başlığa bağlı kalınmıştır.
[20] https://www.internethaber.com (Erişim tarihi: 07.07. 2019)

2. Rus kozmonot Sergey Ryazanski'nin uzaydan çektiği küçük ve büyük Ağrı dağlarına ait fotoğraf:[21]

[21] https://odatv.com/ (Erişim tarihi: 07.07.2019)

YAŞAMIN ONAYLANMASINI VE YAŞAM SEVGİSİNİ TEMEL ALAN BİR YAKLAŞIM ÜZERİNDEN NIETZSCHE'DE İNSAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül ÇIVGIN
Bartın Üniversitesi

ÖZ: Düşünce sistemini dolaysız bir biçimde insan ve insan yaşamı üzerine inşa eden ender filozoflardan biri Nietzsche'dir. Özellikle insanı ve insan yaşamını temel bir problem olarak görmesi ve diğer bütün problemleri de insanla ilişkisinde kavramaya ve anlamaya çalışması, bunu da "yaşamın onaylanması", "yaşam sevgisi" ve "yaşam istencini" temel alan Dionysosçu bir yaklaşım ekseninde gerçekleştirmesi, Nietzsche'nin felsefesinin ayırt edici özelliklerindendir. "Tüm değerleri yeniden değerlendirmek" ve "iyinin ve kötünün ötesi"ne geçmek amacında olan Nietzsche, bu amacını "çekiçle" felsefe yaparak, "içgüdüler"i, "güç istenci"ni, "yaşama sevgisi"ni, "yaşamı onaylama"yı, "bengi dönüş"ü temele alan bir insan anlayışı ve buna bağlı bir dünya görüşü ekseninde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Öyle ki o, söz konusu görüşleriyle, bir yandan Sokrates'ten kendisine gelinceye kadar tüm Batı düşüncesine hâkim olan felsefi sistemlerle, ahlak, din anlayışlarıyla hesaplaşmaya girişirken diğer yandan da kendisinden sonra gelen düşünce sistemleri için her zaman göz önünde bulundurulması gereken bir filozof olmuştur. Kuşkusuz ele aldığı meseleleri sadece insan ve insan yaşamıyla olan ilişkisi bakımından değil, aynı zamanda onları değerlendirme, işleyip dile getirme tarzı itibariyle de felsefe tarihinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Gerçekten de "putları yoklayıp" kıran ve kendi "zamanına aykırı düşünen" biri olarak Nietzsche, bu aykırılığı kendi felsefe yapma tarzına ve diline de doğrudan yansıtmış, olabildiğince serbest fakat kışkırtıcı bir üslupla ve aforizmalarla görüşlerini kaleme almış, bu nedenle de bir yandan sürekli ilgi uyandıran diğer yandan da çoğu kez anlaşılması zor bir filozof olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma da Nietzsche'nin irdelediği tüm sorunları ve bunlara yönelik dile getirdiği çözüm önerilerini, yaşamı onaylama ve yaşam sevgisini temel alan bir yaklaşımla ele aldığı, böyle bir yaklaşımın ise doğrudan insan anlayışıyla kökensel olarak bağlantılı olduğu sergilenmeye çalışılacaktır. Bunun için her şeyden önce onun kendisinden önceki görüşlerle nasıl ve hangi bağlamda hesaplaştığı gösterilecek ve söz konusu hesaplaşmanın zemininde de yine insan anlayışının bulunduğu ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Yaşam, Yaşamın Onaylanması, Yaşam Sevgisi.

Eski Yunan felsefesinde etiğin temel problemleri iyi ve kötünün ne olduğu sorusuna verilen cevaplar ekseninde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Genel olarak bir dereceleme esasında tüm erdemlerin üstüne yerleştirilen ve "kendinde iyi" olarak kabul edilen "iyi", hakikatin bir veçhesi olarak kabul edildiği için insanın amacı söz konusu iyiye ulaşmak kötülükten ise kaçınmak olarak belirlenmiş, yaşamının anlamı ve değeri de yine aynı doğrultuda çizilmiştir. Üstelik insanın "iyi"ye bu dünyada değilse bile, öte bir dünyada ulaşılabileceği fikri kabul edilmiştir. Bunlarla bağlantılı olmak üzere de insan, bir akıl varlığı olarak yaşamını yönlendirebilen, iyi ve kötüyü ayırt edebilen, iyiye ulaşmak için çabalayan, dolayısıyla tüm kötülüklerin kaynağı olarak değerlendirilen bedensel arzulara, tutkulara, içgüdülere gem vurabilen, bu dünyadan yüz çevirebilen bir varlık olarak telakki edilmiştir.

Nietzsche'ye göre Eski Yunan düşüncesinde böyle bir insan ve yaşam görüşünün oluşmasında etkili olan kişi, Sokrates'tir. Nietzsche, söz konusu görüşleriyle Sokrates'in, kendi zamanına kadar gelen, Eski Yunandan sonra bütün Batı düşüncesini büyük ölçüde etkileyen, Hristiyanlıkla da tüm Avrupa'ya yayılan başta moral olmak üzere insan ve insan yaşamıyla ilgilenen neredeyse tüm alanlarda ki anlayışların belirleyicisi olduğunu düşünür. Nitekim Sokrates, akılsal bir yaşamı salık veren, "insanca pek insanca" olanı, "oluş"u, "içgüdüler"i, "güç istenci"ni göz ardı eden düşüncelerinden dolayı Eski Yunan düşüncesinde bir kırılma yaşanmasının nedenidir. Nietzsche, kendisinden önceki Helen bilgeliğinden tümüyle kopan Sokrates'in kendisinden sonra Batı düşüncesinden ortaya çıkacak olan "décadence"ın, yani çöküşün, yozlaşma ve çürümenin baş sorumlusu olduğunu ileri sürer (Nietzsche, 2003: 14-60). Sokrates'i neden bu *decadence*'den sorumlu tuttuğunu ve ona karşı olduğu ayrıntılı bir biçimde *Ecco Home*'da ve özellikle de *Putların Batışı* eserinin "Sokrates'in Sorunu" başlıklı bölümünde dile getirir: "Sokrates'in neyle büyülediğini açıkladım: bir hekim, bir kurtarıcı gibi göründü. Onun 'ne pahasına olursa olsun akılcılık' inancındaki yanılgıyı göstermek gerekli mi? -Filozofların ve ahlakçıların bir kendi kendini kandırmasıdır*, dekadans*a karşı savaşmakla, onun dışına çıktıklarını düşünmeleri. Dışına çıkmak onların gücünü aşar: çare olarak, kurtuluş olarak seçtikleri de, yine *dekadans*ın bir anlatımıdır- onun anlatımını değiştiriyorlar, kendisini ortadan kaldırmıyorlar. Sokrates bir yanlış anlamaydı: tüm iyileşme ahlakı, Hristiyan ahlakı da bir yanlış anlamaydı… En göz alıcı gün ışığı, ne pahasına olursa olsun akılcılık; aynılık, soğuk, dikkatli, bilinçli, içgüdüsüz yaşamın, içgüdülere karşı direnen yaşamın kendisi yalnızca bir hastalıktı, bir başka hastalıktı – ve kesinlikle 'erdem'e, 'sağlık'lılığa, mutluluğa geri dönmenin bir

yolu değildi… İçgüdülerle savaşmak zorunda olmak – budur *dekadans*ın formülü: yaşam yükseldiği sürece, mutluluk eşitti içgüdü-" (Nietzsche, 2005: 24).

Sokrates, 'insanın bilerek kötülük yapmayacağı, eğer isterse bunun nedenin cehaletten kaynaklandığı'; 'erdemin bilgi' olduğu gibi görüşleriyle aklı başat bir değer olarak görmüş, insanın ancak aklıyla mutluluğa ulaşabileceğini düşünmüştür. Oysa Nietzsche'ye göre "abes-akılcı" olarak Sokrates, tam da bu görüşleri nedeniyle, daha açık bir ifadeyle insanın mevcut yaşamla olan bağını erdem ve ahlak adına çözerek onu ulaşamayacağı bir öte dünya masalına inandırması, "akıl=erdem=mutluluk" denklemini kurarak tüm içgüdüleri karşısına alması, tehlikeli ve yaşamı yıkıcı bir güç olarak aklı temele alarak insanın temel yaşam ilkesi olan güç istencini yok etmesi nedeniyle Helen bilgeliğinden ayrılmış, kendisinden sonraki yozlaşmanın da baş sorumlusu olmuştur. Kısaca Nietzsche, Sokrates'e, insan yaşamını göz ardı etmesi, insanı yaşama tutkusu ve sevgisinden uzaklaştırması, içgüdüleri yok sayması, trajik olamayan görüşleri nedeniyle karşı çıkmaktadır. Bu nedenle de Haşlakoğlu'nun isabetli ve çarpıcı bir biçim de ifade ettiği üzere, "Sokrates'i *decadance*'nin 'arketipi' olarak kabul eden Nietzsche, onu yaşamın da düşmanı ilan eder. Batı düşüncesinin Sokrates öncesi ve Sokrates sonrası olarak ayrılmasında önemli bir etkisi olan Nietzsche, 'Helen bilgeliğinin, Sokrates'le beraber felsefeye girmiş olduğuna inandığı *decadance*'dan arınmış 'Sokrates öncesi' saf halini özler. Kendisini de bu yüzden, Sokrates öncesi filozoflarla bir tutar ve dahası onlarda bile aslında eksik olduğunu düşündüğü 'trajik bilgelik'e (*tragische Weisheit*) kendisinin sahip olduğunu düşünür" (Haşlakoğlu, 2016: 152).

Nietzsche, *Ecco Home*'da, *Tragedyanın Doğuşu* kitabın başlıca iki yeniliğinden bahsederken kendi felsefi düşüncesinin temellerini olduğu kadar Sokrates'e karşı oluşunun nedenlerini bir kez daha ifade eder. Bu yeniliklerden ilki, "Dionysosça denen mucizevi olayı ilk kavrayan" kişinin kendisi olması, ikincisi ise "Sokrates'i *decadant* olarak tanımlamak" ve "töre'nin kendisini *decadance* belirtisi diye almak"tır. Nietzsche'ye göre bu iki buluş, bilgi tarihinde pek önemli ve benzersiz bir yeniliktir ve "kuş beyinlilerin iyimserlik-kötümserlik karşıtlığı üstüne zavallıca gevezeliklerini aşmanın" yoludur: "Bir yanda, yaşama karşı alttan alta öç güden o yozlaşmış içgüdü (örnekleri Hristiyanlık, Schopenhauer felsefesi, bir anlamda daha o zamandan Platon felsefesi, ülkücülüğün bütünü); öbür yanda doluluktan, dolup taşmaktan doğmuş en yüksek olumlama ilkesi, sınırlama bilmeyen bir evet deyiş, acının kendisine, suçun kendisine, varlığın sorunsal ve yabancı nesi varsa hepsine… Yaşama karşı bu en sonuncu, en sevinçli, en coşkun ve taşkın evet deyiş, yalnızca en

yüksek değildir bilgeliklerin hem de en derini doğrunun ve bilimin en sağlamca doğrulayıp destekledikleridir. Varolan hiçbir şey düşülemez toplamdan, hiçbir şeyden geçilemez. Hristiyanların ve öbür nihilistlerin varlıkta yadsıdıkları yanlar, *decadance* içgüdüsünün bağrına bastığı, basabildiği her şey ölçülmez derecede daha yüksek bir yer tutar değer sırasında. Yürek ister bunu kavramak için, bunun da koşulu güç fazlasıdır" (Nietzsche, 2003: 59-60).

Dionysos, Yunan mitolojisinde esrimenin, coşkunun, şarabın, sarhoşluğun, bereketin, bunlarla doğrudan bağlantılı olarak doğanın tanrısı olarak tasvir edilmiş (Erhat, 1996: "Dionysos" maddesi, 89-95), Nietzsche tarafından da sık sık yaşamı olumlama ve yaşam sevgisini temele alan yaklaşımını ifade etmek için kullanılmıştır. Gerçekten de Aruoba'nın vurguladığı gibi Dionysos Nietzsche'nin temel kavramlardandır ve onun yaklaşımını da en iyi şekilde ifade etmektedir: Dionysos, " 'kendinden geçme'nin, giderek 'şarap' ve 'bağbozumu'nun ve 'oyun'un, 'dram'ın 'tiyatro' ve 'tragedya'nın tanrısı"' gibi filozofun düşüncesinde ağırlıklı bir anlam kazanmakla birlikte, çılgınlıkla son bulan günlerinde, "kendi kişiliğine dek iner -Wagner'in karısı Cosima'yı 'Ariadne'nin yerine koyan, çılgınlık eşliğindeki düşünce, ona yazdığı notun altına 'Nietzsche (Sezar) Dionysos' diye imza" atmasına da sebep olmuştur (Aruoba, 1993: 108).

Gerçekten de Nietzsche, düşünce siteminin temelinde yer alan insan anlayışını ve insanla bağlantılı olan her görüşünü, yaşamı olumlama ve yaşam sevgisini temele alan Dioynisoscu bir yaklaşım üzerinden ele alır ve ifade etmeye çalışır. Bunun tersi olan yaklaşım ise kısaca ifade edildiği üzere, akıl, mantık, öbür dünya, iyi kötü karşıtlığı zeminde insanı ele alan Sokratesci yaklaşımdır. Deleuze, Nietzsche'nin Sokratesci düşünceye kaşı oluşunun gerekçelerini açık bir biçimde belirtir: Sokrates metafiziği iki dünya arasındaki ayrımla, yani öz ve görünüş, doğru ve yanlış, akıl ve duyusal olan karşıtlığı üzerinden tanımlanmaya başlanmasının nedenidir; o yaşamı yargılanması, ölçülmesi, sınırlandırılması gereken bir şey haline getirirken düşünceyi ise tanrı, güzel, doğru, iyi, erdem gibi daha üstün ve yüce değerler adına iş gören bir ölçü, bir sınır olarak ele almıştır (Deleuze, 2006: 22). Bu nedenledir ki Nietzsche'ye göre Sokratesci düşüncede insana daha üstün ve yüze değerler adına yaşama boyun eğmesi, hatta yaşamdan vazgeçmesi öğütlenmiştir. Dolayısıyla Kuçuradi'nin de ifade ettiği üzere Nietzsche, Sokrates'ten sonra ortaya çıkan tüm düşünce sisteminin ortak noktasının, "insan hayatına aykırılıkları" olduğunu düşünmüştür. İskenderiye kültüründen on dokuzuncu yüzyılın bilimciliğine, Budizmden Hristiyanlığa dayayan Avrupa kültürü kadar hemen hemen hepsinde insan hayatı yoksullaştırılmış, insan doğasına aykırı bir biçimde, iyi kötü kar-

şıtlığına dayalı bir moral anlayışı temel bir değer olarak görülmüş, insan başarıları ve insanla ilgili her şey de bu açıdan değerlendirilmiştir (Kuçuradi, 1997: 6).

Bu nedenlerden dolayı Nietzsche'ye göre on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının bu anlayıştan kurtulması, bu değerlendirme tarzının dışına çıkması gerekir. Bu ise insanın özgürleşmesi ve geçerlikte olan değerleri yeniden değerlendirmesi, yani olup biteni olduğu gibi ve kendi gözleriyle görecek hale gelmesiyle, böylelikle de yeni değerlerin yaratıcısı olan "trajik insanın", "yeryüzünün anlamı" olan insanın yeniden var edilmesiyle mümkündür. Böyle bir insan anlayışına giden yolda ise ilkin kişinin "kendisi olabilmesi", "kendini bulması" gerekmektedir ki değerlendirmelerini kendisi yapabilsin ve yeni değerler ortaya koyabilsin. *Ecco Home* eserinin önsözünün son cümlelerinde Nietzsche bu hususu şöyle ifade eder: "Daha kendi kendinizi aramamışken beni buldunuz. Böyledir tüm inananlar; inancın değeri azdır bu yüzden. Şimdi size beni yitirmenizi, kendinizi bulmanızı buyuruyorum; hepiniz beni yadsıdığınız gün, ancak o gün geri döneceğim sizlere ..." (Nietzsche, 2003: 10). İnsanın bütünüyle kendini bulması, kendisi olması, hayatı olduğu gibi dolu dolu, cesurca ve coşkuyla yaşaması, Nietzsche'nin hareket ettiği temel öncül, aynı zamanda da etik ve ahlaklılığın kendisine yönelmek durumunda olduğu amaçtır (Magee, 2001: 249).

Kişinin kendisini bulabilmesi için değerleri ve değerlendirme problemini moralin bir problemi olarak değil, insanın bütün etkinlikleriyle ilgili bir sorun olarak ele alması, belli bir çağın ya da düşünüşün değer yargılarına, "iyidir kötüdür" dediği şeylerin şablonuna bakarak değerlendirmede bulunmaması önemlidir. Çünkü değerler, erdem anlayışları, ahlaki yargılar nesnel olmaktan çok öznel ve tümüyle keyfî belirlemelerdir. Bu açıdan mutlak, evrensel, zorunlu olma iddiasındaki bütün ahlaki kurallar, belirlemeler geçersizdir. Başka bir deyişle iyi ve kötünün ne olduğu, bunlara bağlı olarak yapılması ve yapılmaması gerekenler, insandan insana, çağdan çağa değiştiğinden öncelikle iyi ile kötüyle hesaplaşmak, belli bir zamanının değer anlayışından sıyrılmak, böylelikle de insanı yeniden ve temelden anlamanın ve aramanın peşine düşmek gerekir. Bunun için şu sorulara yanıt aranmalıdır: İnsanlar iyi ve kötü değer yargılarını hangi koşullar altında yaratmışlardır? Değer yargılarının kendilerinin değeri var mıdır? İnsanoğlunun gelişimini engellemişler mi yoksa ileriye mi taşımışlardır? Bunlar bir yaşam bunalımının, yaşamın yoksullaşmasının, yozlaşmasının belirtisi midirler? Yoksa tam tersine yaşamın zenginliğini, gücünü, istencini, kendine güveni, umudu mu açığa çıkarmışlardır? (Nietzsche, 2011a: 3/11). Bu soruların yanıtı aslında içlerinde saklıdır: Ahlaki yargıların

öncelikle eleştirilmesi, sorgulanması daha sonra da tümüyle ortadan kaldırılması gerekmektedir ki bunu için yeni bir insan ve yaşam anlayışına, yeni bir bilgeliğe ihtiyaç vardır. İzlenmesi gerek yol ise şudur: "Ahlaksal değerlerin bir eleştirisine ihtiyacımız var, bu değerlerin kendi değerleri sorgulanmalı her şeyden önce –ve bunu yapmak için de bu değerlerin oluştuğu, geliştiği ve anlam kaymalarına uğradığı durum ve koşullar hakkında bir bilgi (sonuç, belirti, maske, ikiyüzlülük, hastalık, yanlış anlama olarak ahlak; bir de neden, deva, uyarıcı, kısıtlama, zehir olarak ahlak) şimdiye dek var olmamış, hatta arzulanmamış olan bir bilgi gerekli" (Nietzsche, a.g.e. 6/14-15). Ancak böyle bir yolun sonunda değerler yeniden ve baştan değerlendirilebilir. Nietzsche'nin 'değerlerin yeniden değerlendirilmesi' mottosuyla yürüttüğü eleştiri, bu bağlamda bir değer felsefesi ya da ahlak felsefesi eleştirisi üzerinden insana ve insan yaşamına dair bir eleştiri olarak yorumlanabilir. Nitekim onun için değerler, bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürler gibi tüm insan başarılarıdır (Kuçuradi,1997: 15). Bunlar, insanın kendini gerçekleştirebilmesinin, kendi olabilmesinin başlıca ürünleridir. Başka bir ifadeyle insanın düşünceleri, ülküleri, bilimi, sanatı, felsefesi, dini, tarihi yani anlamlı gördüğü her şey birer değerdir. Olup biten her şeyin ve insan başarılarının tabii değerini, insan hayatı için taşıdığı anlam ve değeri görmek, gerçeklikte olan moralin dışında "iyinin kötünün ötesine" geçerek değerlerin yeniden değerlendirilmesini yapmakla mümkündür. Tüm değer yargılarından, geleneksel ahlak anlayışlarından, rasyonelleştirmelerden kurtulan insan, ancak kendi yaşama içgüdüsüne, tutkusuna, coşkusuna kulak verdiğinde ne iyi ne de kötü insan olacak, tümüyle özgürleşecektir. Böyle bir insan için değerler bizzat şeyler arasındaki ilişkiler içinde, yaşamla ilişkisinde ortaya çıkacaktır. Bu anlamda bir tutumun, davranışın ya da eylemin değerli ya da değersiz olmasının ölçütü, onun yaşama uygunluğuyla ya da karşıtlığı olacaktır.

Oysa Nietzsche'ye göre Sokrates'ten beri yapılan, realiteyi, yaşamı, insanı olanı olduğu gibi görüp kabul etmek yerine idealler yaratmak, insanları da bunların peşinde koşmaya teşvik etmektir. Bu bağlamda "filozofların binlerce yıldır kullandıkları her şey", tüm kavramlar- örneğin tanrı, ruh, erdem, günah, sorumluluk öte dünya, doğru vb.-, yaşamı olumsuzlayan her şey söz konusu ideallerden, sorgusuz sualsiz kabul edilen putlardan başka şeyler değildir; Nietzsche'nin yaptığı felsefe ise çekiçle bu putları yoklamak ve put kırıcılığı yapmaktır (Nietzsche, 2005: 25). Bu açıdan bakıldığında onun ahlakı, dini reddetmesinin en temel gerekçesinin aynı insan ya da özne telakkisi olduğu görülür. Kısaca söylendiğinde, dinde ve geleneksel ahlak anlayışlarında insan, akıllı bir

varlık olmasından dolayı irade sahibi bir varlık olarak değerlendirilmekte, özgürce isteyen ve tercih eden dolayısıyla da tercih ve eylemlerinden sorumluluğunu taşıyan olan bir özne olarak kabul edilmiştir. Ancak Nietzsche'ye göre böyle bir anlayış, olsa olsa "cellat metafiziği" olarak adlandırılabilir, çünkü "sorumlulukları arandığı her yerde bu kavram, sorumluluk arayanı cezalandırma ve yargılama isteği, içgüdüsü olur". Buna karşılık, kendi öğretisi ise kimsenin varoluşundan, şu ya da bu biçimde oluşundan, içinde bulunduğu durum ve ortamda sorumlu olmamaya dayanır. Oysa "Varlığın yazgısallığı, var olmuş ve var olacak olan her şeyin yazgısallığından koparılamaz. Kendine ait bir niyetin, bir istencin, bir amacın sonucu değildir o; onunla bir 'insan ideası'na ya da bir 'mutluluk ideası'na ya da bir 'ahlaksallık ideası'na ulaşma denemesi yapılıyor değildir, -onun varlığını herhangi bir amaca armağan etmek istemek saçmadır. 'Amaç' kavramını biz uydurduk: gerçeklikte yoktur amaç… Kişi zorunludur, felaketin bir parçasıdır, bütüne aittir, bütünün içinde vardır, -bizim varlığımızı yargılayabilecek, ölçebilecek, kıyaslayabilecek, mahkûm edebilecek bir şey yoktur… Zaten bütün dışında hiçbir şey yoktur.! -Hiç kimsenin daha fazla sorumlu kılınamayacağı, var olma tarzının bir *causa prima*'ya dayandırılamayacağı, dünyanın ne bilinç ne de 'tin' olarak bir birlik oluşturduğu, işte budur ilk büyük özgürleşme, -ancak böylelikle yeniden kurulmuştur oluşun masumiyeti… 'Tanrı' kavramı şimdiye kadar, var oluşa en büyük itirazdı… Tanrıyı yadsıyoruz, Tanrıya karşı sorumlu olmayı yasıyoruz: ancak böylelikle kurtarıyoruz dünyayı" (Nietzsche, 2005: 47-48).

İşte, Nietzsche'nin put kırıcılığı, farklı bir bağlamda ancak aynı anlamda olmak üzere yaşamı ve oluşu yadsıyan metafiziksel sistemlere, hayattaki çelişkileri göz ardı eden teorik ve akılcı bir felsefe geleneklerine, yaşam karşıtı ve öte dünyayı vaat eden her tür dinsel ve çileci yaşam idealine savaş açmak demektir. Ancak bu savaş, Nietzsche için her zaman yaşam için ve yaşamı sevmek adına olmuştur. Zira her şey yaşamla ilgilidir. Oysa ahlak ve din, daha doğrusu bunların temelinde yatan geleneksel insan ya da özne anlayışı insan yaşamına karşıttır; ahlak ve din ya da onlar adına, onlar için yapılan her şey yaşamı güçten düşüren, zayıflatan, yıkan, yozlaştıran, zehirleyen, hasta eden şeylerdir. Üstelik "kendinde iyi"den, "kendinde bilgi"den ya da "kendinde değer"den söz etmek mümkün değildir. Bunlar aslında her ideal gibi icat edilmiş, üretilmiş şeylerdir. Benzer bir biçimde öte yaşam düşüncesi, yaşamı sınırlandırmak için uydurulan bir kurmacadan ibarettir. Nitekim öte dünyayı temel alan yaklaşımlardaki esas sorun, yaşamı, bedeni, içgüdüleri hor görmeleri, bunların aleyhine, yaşamı olumsuzlayan bir tutum ve yaşantıyı salık vermeleridir. Nietzsche'ye

göre, örneğin Sokrates ve Platon'un, filozofun ölmeden önce ölmek için çabalamasın asıl felsefe olduğu, bunun için bütün bedensel hazların, arzuların, içgüdülerin hor görmesi gerektiği, bedensel olanın insanın özgürlüğünü engelleyen hapishaneden başka bir şey olmadığı ve öldükten sonra da büyük nimetlere, tanrısal olana kavuşacağına dair görüşleri, yaşamın ve bedenin kötü, uzak durup tiksinilmesi gereken şeyler olarak görülmesi anlayışının bir yansımasıdır. Benzer bir biçimde yaşam karşısında ölümün yüceltilmesi de aynı düşüncenin devamıdır.

Hâlbuki yaşamın kendinde bir anlam ve değeri yoktur, ona anlam ve değer veren insandır. Değerler oluşturdukça, yaşamda insan aracılığıyla değer kazanmaktadır. Bu ise her insanın değil, realiteyi kendi gözleriyle gören, gerçeklikte olan moralin dışında yeni başarılarıyla yeni değerler ortaya koyan, geleceğe yön verecek olan yaratıcı, yani trajik insanla gerçekleşebilir (Kuçuradi, 1997: 19). Bu şekilde özgürleşen insan, kendisini gerçekleştiren, kendisini bulan insandır. Bu ise Dionysosca bir yaşamla mümkündür. Young'un ifade ettiği gibi Nietzsche, "Dionysoscu görüş için Rausch [sarhoşluk] sözcüğünü kullanır: sarhoş olma (Dionysos, Bakkha şarap tanrısıdır elbette), daha doğrusu 'vecit', 'kendi dışında durma [ex-statis], gündelik bilincin dışında olma hali' olarak tarif edilebilir (Young, 2015: 189). Nietzsche, bu yaklaşımı "en tuhaf ve en sert sorunlar karşısında bile yaşama evet demek; yaşamın en üstün tiplerinin kurban oluşunda, kendi tükenmezliğinden sevinç duyan yaşama istencibuna Dionysosça dedim ben, bunu keşfettim, trajik azanın psikolojisine giden köprü olarak" tarif etmektedir (Nietzsche, 2005: 112).

"Dionysos", bilgeyi, yaşamı olduğu gibi onaylayan, yani "evet" diyen kişiyi, realiteyi kendi gözleriyle gören, yaratan, değerler ortaya koyan insanı ötesindekini temsil eder. Zira o daha önce de ifade edildiği üzere baharın, şarabın, coşkunun, içgüdünün, esrimenin, kendinden geçmenin, yaşama evet demenin, yaşamı olumlamanın, doğanın sembolüdür. Onu, trajik, yaratıcı, yaşam sarhoşu yapan, iki zıtlığı "evet" ve "hayır"ı kendinde barındırması, yaşama hem "hayır" hem "evet" diyebilmesidir. Böyle bir insan, bir yandan başarılarıyla geçmişi kurtarırken diğer yandan geleceğe yön verebilir; çağda egemen olan moralin dışında, "iyinin ve kötünün ötesinde olan" insandır. İyinin ve kötünün ötesinde olmak ise kişinin şeyleri kendi gözleriyle görmesi, şeyleri tabii değerlerine uygun olarak değerlendirmesi, realiteyi olduğu gibi tüm yalınlığıyla görmesi demektir. Ancak bunu görebilen insan oluşun, ardı arkası kesilmez olan dönüşünü kavrayıp onu ister. Nietzsche'ye göre "her şey gider, her şey geri gelir; varlık çarkının dönüşü bengidir. Her şey ölür, her şey yeniden çiçeklenir, varlı-

ğın yılı ebediyen sürer. Her şey kopar, her şey yeniden eklenir; varlık kendi evini sonsuzluğa kurar. Her şey ayrılır, her şey yeniden selamlaşır; varlık halkasının kendisine sadakati bengidir. Her saniyede yeniden başlar varlık; her Burada'nın etrafında döner Orada'nın küresi. Orta her yerdedir. Eğridir bengiliğin yolu" (Nietzsche, 2011: 182). Bu nedenle de bengi dönüşü istemek Dionysoscudur. Hayatın en korkunç durumlarıyla karşı karşıya kalındığında bile yaşama "evet" diyebilmek, yaşamı her şeyiyle kucaklayıp onaylamak, bengi dönüşü istemektir. Bu ise her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu kavrayabilmek, her türlü kusuru ve neden olduğu ıstırabı, acıyı arzu edilebilir olarak benimsemek Dionysoscu evetleme demektir. Başka bir ifadeyle acıdan kaçmak, teselliyi başka bir yerde aramak değil, tam tersine varoluşta ve yaşamda korkunç ve kuşkulu, acı olanları da olduğu gibi kabul etmek, beğenmek ve olumlamaktır. Dolayısıyla yaşamın olumlanmasının bir yönü, her tür metafiziksel tesellinin, avuntunun ve umudun terk edilmesi oluşturur. Her şeyle, herkesle ve yaşamla yüzleşebilmek, bunun için de yaşamın anlam ve değerinin, yine yaşamın içinde aranmasıdır. Bu açıdan ele alındığında yaşam, aşkın değerlerle ve onların aracı olduğu ahlaka göre yargılanmamalıdır. Yaşamın ne ötesinde ne de ona aşkın, herhangi bir güç ya da dünya vardır. Bir kez daha vurgulamak gerekirse her şey yaşamdadır ve yaşam içindir. Her sorunun cevabı da yaşamda gizlidir.

Böyle bir yaşamın bir başka yönü, güç istemiyle ilişkilidir. Bu ilişkiyi Nietzsche şu şekil de dile getirir: "Bizim değer biçmelerimizin ve ahlaki nimetler cetvelimizin bizzat değeri nedir? Onların egemen oluşu halinde ne ortaya çıkar? Kimin için? Neye atfen? Yanıt: Hayat için. Ama hayat nedir? Burada buna göre 'hayat' kavramının daha belirli bir kavranmasına gerek vardır. Benim için formülü şudur: Hayat kudrete yönelik iradedir" (Nietzsche, 2002: 254/146). Şu hâlde, insanın güç istemi de yaşam adınadır. Zira yaşayan her şey sürekli etkin olmaya ve etkinlikte bulunmaya, kendisi olmaya ve kendisini ortaya koymaya, yani gücünü gerçekleştirmeye çabalarken kendisini bundan alıkoyan her ne varsa ona karşı direnmeye, kendisini muhafaza etmeye, bunun için de gücünü koruyup arttırmaya yönelir. Bunun için de Nietzsche'de yaşam daha fazla güç adına çabalamanın bir yansımasıdır. "Nerede bir canlı gördüysem, orada güç istemini gördüm; ve hizmet edenin isteminde bile efendi olma istemini gördüm. (…) Sadece yaşamın olduğu yerde vardır istem de: ama yaşama istemi değil, aksine – böyle öğretiyorum sana – güç istemi!" (Nietzsche, 2011: 97). Aslında güç istemi, yaşamı ya da varlığı koruma ve sürdürme çabasının ötesinde, her zaman daha fazla güce, etkin olmaya, eylemeye doğru bir istem,

içgüdüdür. Buna bağlı olarak "İyi nedir? —İnsanda güç duygusunu, güç istemini, gücün kendisini yükselten her şey. Kötü nedir? —Zayıflıktan doğan her şey. Mutluluk nedir? —Gücün büyüdüğü duygusu —bir engelin aşıldığı duygusu. Doygunluk değil, daha çok güç; genel olarak barış değil, savaş; erdem değil, yetenek (Rönesans tarzı erdem, virtü, moralsiz erdem). Zayıflar, nasibi kıtlar yıkılıp gitmelidir: bizim insan sevgimizin baş ilkesi. Ve onlara yıkılıp gitsinler diye de yardım edilmelidir. Herhangi bir günahtan daha zararlı olan nedir? — Nasibi kıtlara, zayıflara duyulan acımadan doğan eylem — Hristiyanlık" (Nietzsche, 1995: 2/6).

Yaşamın bir diğer yönü ise onun olduğu gibi olumlanmasıyla bağlantılıdır. Yaşamın bütünüyle olumlanması demek, her türlü acının, sıkıntının, üzüntünün, belanın, derdin kısaca insanın başına gelen her türlü olumsuz ve fena şeyin olumlanması anlamına gelmektedir. Bu sayede ortaya çıkan duygusal heyecanlar, "gurur, sevinç, sağlık, iki cinsin birbirine olan sevgisi, düşmanlık ve savaş, saygınlık, güzel tavırlar, davranışlar, güçlü irade, yüksek maneviyatın disiplini, kudret iradesi, dünyaya ve hayata karşı şükran- zengin olan ve kendinden vermek isteyen ve hayatı armağan eden ve yaldızlayan ve ebedi kılan ve Tanrılaştıran her şey. Nurlandıran erdemlerin bütün zorba gücü, her türlü tasvip eden şey, evet diyen, eveti eylemlendiren her şey" (Nietzsche, 2002: 1033/485). Bu heyecanlar yaşamın tümüyle onaylanması, her anıyla evetlenmesiyle ortaya çıkar. Bu bağlamda *amor fati*, insanın bir kez daha yaşayacak olsa bunların tekrar gerçekleşmesini bile bile ve seve seve isteyip onaylamasını ifade eder. Nietzsche'ye göre "Bir insanın büyüklüğünü belli eden bence *amor fati*'dir; insanın hiçbir şeyi geçmişte, gelecekte, sonsuza dek başka türlü istememesidir. Zorunluluğa yalnızca katlanmak, hele onu gizlemek yetmez - her türlü ülkücülük zorunluluğa karşı bir aldatmacadır-, iş onu sevmekte" (Nietzsche, 2003: 46). Şu hâlde, ulaşılabilecek en yüksek olumlama ilkesi, *amor fati*'dir. Bir başka açıdan ise evetleme, doğrudan bengi dönüşle bağlantılıdır. Nietzscheci yaşam, bir veçhesi değillemelerden, değersizleştirmelerden, aşkın değerlere dayanan değerlendirme biçimlerinden kurtulmayı içermekte, başka bir veçhesiyle ise oluşu, bengi dönüşü bütünüyle ve olduğu gibi içinde ki her tür acı, rastlantı, değişim, tehlikeyle olumlamaktan oluşmaktadır. Yaşamdaki her şeyi kucaklamak, hiçbir şeyi yargılamamak, suçlamamak; yaşamı, oluşu neşe olarak, olduğu gibi sevgiyle deneyimlemektir. Bu bağlamda Nietzsche de yaşamın onaylanması ve yaşam sevgisi bizzat bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaşam biçimi, şeylerin nasıl olması gerektiğini konu edinen ahlaka, dine, geleneksel metafiziksel anlayışlara, bu anlamda yaşamı göz ardı

eden ve olumsuzlayan ölçütlere göre yaşamı sürmeye dayanmamaktadır. Zira '…meli/-malı' kalıbındaki değerlendirme tarzları, yaşama karşı duyulan hoşnutsuzluğun göstergesidir. Bu ise Nietzsche'nin *amor fati* ilkesine karşı, yaşamın en üst düzeyde ve koşulsuzca olumlanmasına, "evet"lenmesine engeldir. Zira *amor fati* yaşamı olumlamanın yegâne yollarındandır.

İfade edilmeye çalışıldığı gibi Nietzsche, eleştirilerini olduğu kadar kendi görüşlerini de Dioniysoscu bir yaklaşım üzerinden dile getirir. Bu yaklaşım, bir yönüyle yaşamın her anını ve her yönüyle olduğu gibi koşulsuzca olumlanışı ve bengi dönüşle doğrudan bağlantılıyken diğer yönüyle yaşamın mutlak olumlanması ilkesi olarak *amor fati* ile yaşamın olduğu gibi sevilmesiyle de ilişkilidir. *Amor fati*, insanın yaşamı her yönüyle olduğu gibi koşulsuzca sevmesi, dolayısıyla kendisini sevmesi anlamına gelir. Bir başka ifadeyle insanın yaşamı ve kendisini bütünüyle her anıyla değerli görüp sevmesi, her koşul ve şartta kendisini ve yaşamı onaylaması, Nietzsche'nin temel insan anlayışı ekseninde geliştirdiği görüşlerdir. Buraya kadar söylenenler ışığında Nietzsche'nin ahlaka, dine, geleneğe karşı çıkışının sebebinin insan yaşamına, Dioniysoscu yaşama karşıt olmaları olduğu açığa çıkmaktadır. Bir kez daha vurgulamak gerekirse Nietzsche'nin bu düşünceleri eleştirmesinin temel sebebi, kendisine iyiyi konu edinmeleri, mutlak ve kendinde iyiyi belirleme iddiasında olmaları, bu anlamda kaynağını yaşam dışından, yaşamın ötesinden almalarıdır. Oysa Nietzsche, bütünüyle yaşamı sevmeyi ve onaylamayı temele alan bir yaklaşımla insan ve yaşam anlayışını oluşturmaktadır. Her şey insan ve yaşam içindir.

KAYNAKÇA

Aruoba, Oruc. (1993). "Çeviriye Notlar". Nietzsche, F. *Dionysos Dithyrambosları*. çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Deleuze, Gilles. (2006). *Nietzsche.* çev. İlke Karadağ, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Erhat, Azra. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. "Dioynsos" maddesi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haşlakoğlu, Oğuz. (1995). *Platon Düşüncesinde Tekhne Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Kuçuradi, İoanna. (1997). *Nietzsche ve İnsan*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Magee, Bryan. (2001). *Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*. çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Nietzsche, Friedrich. (2003). *Ecce Homo*. çev. Can Alkor, İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, Friedrich. (2005). *Putların Batışı ya da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır*. çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, Friedrich. (2011). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, Friedrich. (2011a). *Ahlakın Soykütüğü Bir Polemik*. çev. Zeynep Alangoya, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Nietzsche, Friedrich. (1995). *Deccal: Hıristiyanlığa Lanet*. çev. Oruç Aruoba. İstanbul: Hil Yayınevi.

Nietzsche, Friedrich. (2002). *Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştirir Denemesi*. çev. Sedat Umran, İstanbul: Biray Yayıncılık.

Young, Julian. (2015). *Nietzsche Bir Filozofun ve Felsefesinin Biyografisi*. çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

RAYMOND WİLLİAMS'IN TELEVİZYON TEORİSİ ÜZERİNE:[1]

A. Baran DURAL
Trakya Üniversitesi

ÖZET: Sanayi Devriminin dayattığı sınırlar içerisinde kültürel paylaşımın yönetici sınıfları arkalayacak şekilde giderek paylaşılan- bölüşülen değil dayatılan bir şekil almaya başladığına inanan Williams, farklı sınıfların ortaklaşa olarak üretecekleri bir kültürel kodlamayı çözüm adresi olarak sunuyordu. Görünürde modern- müslüman gerçekteyse Batılı mesaja sahip olan dizi anlatısı her iki düzlemde de yapı- bozumcu/ ikili işleviyle ideolojik düzeyde etkin siyasal mesaj yayıcıları durumundadırlar. Söz konusu olgusallık, Deleuze ve Guattari'de işlenen, *"hayali ihtiyaç"* (Düşünbil, 2016) terimi ile rahatlıkla açımlanabilir. Zira bu diziler sırf Türkiye'de üretildikleri için değil aynı zamanda çeper- Avrupa/ Ortadoğu'dan doğan bir ihtiyaçtan güç alarak yani toplumsal izleyici tabanından destek sağlayarak varlığını sürdürmektedir. Sonuç olarak; Williams'ın makalelerini yazdığı dönemde, medyanın ve özellikle televizyonun geleceğine ait tespitleri göz önüne alındığında, gerek kuramcının gerekse Kültürel Çalışmalar Okulu'na yapılacak katkıların, iletişim kuramları kadar olduğu denli, diğer sosyal bilimler açısından da önemini sürdüreceği ve politik söylemin yanı başında duran başat bir rehber olarak kalacağı söylenmelidir.

Anahtar Sözcükler: Kitle kültürü, Kültürel Çalışmalar Okulu, Raymond Williams, burjuva kültürü, televizyon.

Concerns On The Television Theory Of Raymond Williams

ABSTRACT: Raymond Williams, as one of the key leading figures of the Cultural Studies school, believes that after the Industrial Revolution, a new cultural dailect arising from bourgeois class, has begun to shape the mass culture by signfying new communication system over the masses. The new culture which is not being shared by people but being repressed over them, is politically had new codifying system in it

[1] Bu metinde Prof. Dr. Dural'ın, *"Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket"* ve *"Batıda ve Türkiye'de Milliyetçilik"* eserleriyle, *"Bir Karşı- Hegemonya Kültürü Olarak Çingene Müziği: 'Mahcup Red Notaları"* başlıklı çalışmalarından yararlanılmıştır. Kaynakçada metin bilgilerine yer verilmiş olup, bire- bir önemli atıflar dışında metin-içi bağlaçlarında, söz konusu eser bilgilerine tekrar yer verilmeyecektir. (yn.)

which is used as a salvation wheel for the ruling classes. As one remembers Deleuze's and Guattari's *"imaginary needs"* thesis used for television broadcasting it would be much simpler to realize the dichotomic ideology of the materials observed during the TV shows and serials. On one hand the Turkish serials propagating a moderate life style as a role model for the muslim societies in Balkans, the same serials function as western social life style agents for the Middle East countries. This paper beginning with Cultıral Studies school's main theses, continues by focusing on Williams' cultural theories especially addressing the ones related on television studies trying to explain some of the critiques made over bourgeois culture.

Keywords; Mass- culture, Cultural Studies, Raymond Williams, bourgeois culture, television.

Giriş: Kültürel Çalışmalar ve Williams

1921 senesinde Galler sınırı yakınlarındaki Pandy kasabasında doğan, *"Kültürel Çalışmalar"* ekolünün yıldızlarından Raymond Williams, çalışmalarının başat temalarını Cambridge Üniversitesi Trinity College'de burslu öğrenciyken attı. 1946 senesinde Oxford'da özel bir proramda eğitmen olarak başladığını entelektüel kariyerini daha sonra mezun olduğu üniversitenin Jesus College isimli bürümünde öğretim üyesi olarak sürdürdü. İngiltere'de işçi sınıfı kültürü odaklı çalışmaların merkezi olarak kabul edilen "Politics and Letters" başlıklı derginin kurucuları arasında olan Williams 1974'te Cambridge Üniversitesi tiyatro profesörlüğüne yükseldi. *"New Left Review"* dergisi yazarları arasında boy gösteren Galli düşünür, çağdaş İngiliz soluna şekil veren ve liberal sağ politikalara teslim olan İngiliz siyasetini yeniden sol kavramıyla tanıştıracak olan *"Kültürel Çalışmalar"* ekolünün kurucuları arasında yer alan Williams, *"Avrupa Komünizmi (sosyalizmi)"* akımının kurucu liderlerindendir. (Akademilist, 2018)

Sanayi Devriminin dayattığı sınırlar içerisinde kültürel paylaşımın yönetici sınıfları arkalayacak şekilde giderek paylaşılan- bölüşülen değil dayatılan bir şekil almaya başladığına inanan Williams, farklı sınıfların ortaklaşa olarak üretecekleri bir kültürel kodlamayı çözüm adresi olarak sunuyordu. Çifte Devrimler dönemiyle birlikte burjuvaziyle aynı üretim mekanını paylaşmasına rağmen hakim burjuva sınıfının karşısında konumlayarak kendi niteliğini ortaya koyan işçi sınıfı kültürünü, kültürel dayatmaya karşı tek çıkar yol olarak görmemekle birlikte yine de olumlu bir çıkış noktası şeklinde ele alan Galli kuramcı, "kültürel materyalizm" biçiminde adlandırdığı metoduyla, edebiyat-

ideoloji- dil kurumlarını incelemiştir. Williams'ın hayatını inceleyen Arık, düşünüre ilişkin şu bilgileri vermektedir.

"İngiltere'de kurumların ve ideolojinin gelişimiyle edebiyat arasındaki ilişkiyi ele almış, çağdaş tiyatronun gelişimiyle ilgilenmiştir. Kültür ve medya üzerine yaptığı analizlerle İngiliz Kültürel Çalışmalar Ekolüne kaynaklık etmiş olan Williams, İngiltere'nin en saygın teorisyenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çeşitli makaleleri ülkenin önemli yayın organlarında yayınlanan Williams, 1968 ve 1972 yılları arasında 4 yıl boyunca BBC'de haftalık 'Listener (Dinleyici)' isimli programı yapmıştır. Aynı zamanda İngiliz "Art Council" (Sanat Konseyi) üyesi de olan Williams 1988 yılında ölmüştür."

Basit bir işçi sınıfı ailesinin mensubu olan Williams, siyasal alanı kültürle ilintilendirirkem soğuk İngiliz yaklaşımının ötesine geçerek, kültür sorununa sıradan işçi sınıfı ailelerinin gözünden bakmayı başarabilmiş sol kökenli ender düşünürlerdendir. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi işçi sınıfı içerisinden pek az teorisyen yetiştirmeyi başaran İngiliz sol siyasal kültürde pekçok kuramcının toplumsal sorunlara *"fildişi kule"*den eğilme bahtsızlığını paylaşmayan Raymond Williams, yanyana mücadele verdiği pekçok sosyalist kalemin aksine toplumun, sıradan insanın ötekileştirilmesine ısrarla karşı çıkmıştır. Ünlü Galli kuramcının başlıca eserleri aşağıda sıralandığı gibidir:

"Eleştiri-İnceleme: Culture and Society, 1958, (Kültür ve Toplum); The Long Revolution, 1961, (Uzun Devrim); Communications, 1962, (İletişim); Modern Tragedy, 1966, (Çağdaş Trajedi); Drama from Ibsen to Brecht, 1968, (Ibsen'den Brecht'e Tiyatro), Orwell, 1971, The Country and the City, 1973, (Kır ve Kent); Television Technology and Cultural Form, 1974, (Televizyon Teknoloji ve Kültürel Biçim); Marksizm and Literatüre, 1977, (Marksizm ve Edebiyat); Problems in Materialism and Culture, 1981, (Materyalizm ve Kültür Sorunları); Towards 2000, 1985 (İkibine Doğru) ve People of the Black Mountains, 1990 (Siyah Dağın İnsanları) Roman: Border Country, 1960 (Sınır Ülke), Second Generation, 1964, (İkinci Kuşak); The Volunteers, 1978, (Gönüllüler)" (Akademilist, 2018)

Ortaklaşa Kültür- Ortak Kültür

Kültür sorunu ve teorilerini bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle sürdüren Raymond Williams, yer yer kuramlarını değiştirmek pahasına da olsa kültüre antropolojik menşeli bir bakış eğrisi getirebilmiştir. Ne var ki Williams sorunu sadece kültüre net bir anlam kazandırmak şeklinde almaz. Ona göre dönüştürücü ve değiştirici yanlarıyla bir *"kültür teorisi"*ne ulaşmak esastır.

Williams, "... Sadece sanat ve eğitimde değil, toplumsal kurumlar ve sıradan davranışlardaki anlam ve değerleri ifade eden özel bir yaşam biçimi. Böyle bir tanımdan yola çıkılınca kültür analizi belirli bir yaşam biçiminde ve belirli bir kültürde, örtük ve belirtik anlam ve değerlerin açıklık kazanması demektir" şeklinde çabalarının sebebini ifade etmektedir. (Dick, 1988:15)

Dick bu noktada, Williams'ın "kültürel çalışmalar teorisinde" uzunca işlediği, kültürün sıradanlığı ögesinin kapsamını geliştirerek, hastaneler, fakülteler başta olmak üzere tüm örgün eğitim kurumlarını şekilleri itibarıyla "ideolojik- olma" durumuna sahip olduklarını belirtir. Kültürün semiyotik aktarım yoluyla binalar ve somut objelere ideoloji kattığını akla getiren bu sava göre, ideoloji de kültürün semiyotik aktarımını propaganda ve etkileme aracı olarak kullanır. (Dick: 14- 18)

Aslında tam da bu noktada metne anlam kazandıran, "kültürel çalışmalar" bahsiyle karşılaşılır. Kültürel Marximin yükselişinin, Marx ve Ortodoks sosyalizmin üst-yapı hususundaki eksikliklerini kapattığı bilinmektedir. Gramsci'den Lucaks'a, Adorno'dan Bloch'a, daha sonraki dönemlerde çağcıl Avrupa komünizmini yapılandıra düşünürlerin işe önce Ortodoks Marxist kuramı eleştirerek başladıkları ve temel bir sınıfın siyasal iktidara ulaşmak için diğer sınıf ve sınıf fraksiyonlarının üzerindeki hegemonyasını salt siyasal – ekonomik dizgede değil kültürel- toplumsal alanda da kurmasının gerekliliğini ortaya koydukları da malumdur. Bu bağlamda Williams'ın Thomson ve Hoggart ile beraber, kültür endüstrisinin burjuvazinin çıkarları doğrultusunda ürettiği kitle kültürünün saldırılarını işçi sınıfı ve toplumsal sınıflar ekseninde üretilen bir karşı- saldırıyla karşılık vermeye çalıştığına öne süren Kellner, kültürel çalışmalar projesinin kapitalist toplumun eşitsizliklerine karşı eşitlikçi sosyalist toplum projesini dillendirmeye imkan sağladığına değinir. (Kelllner, 2016: 140) Williams'ın kültürel çalışmaları ilerici sosyal değişmenin aracı konumuna getirdiğine işaret eden Kellner, Galli düşünürün çalışmalarıyla, Frankfurt Okulu arasında paralellik kurar.

Bu bağlamda işçi sınıfının kültürüne kafa yoran ve kültür teorisinde yer verdiği izahlarla sosyal çatışmaların kökenlerine inmeyi gaye edinen Williams, insanlar arasındaki temel farklılıkları ortaya koyma yollarından birisi olarak görür kültürü. Williams'ın tam da bu noktada kültürün gerçekleştirilip yaşanabilmesi- paylaşılabilmesi- problemine dikkat çektiği görülür. Bu paylaşım *"ortak bir kültür"* fikri ve belli kültürel cemaati aktörlerini de peşisıra sürüklüyordu. Williams'a göre kültür belirli bir sınıf ya da azınlık hakkı olarak topluma sunulup, dayatılmış bir yapı olamazdı:

"Anlam ve değerler belirli bir kesim tarafından değil, yaygın bir biçimde yaratılıyorsa (ve burada verilecek ilk örnek, içinde taşıdığı potansiyeller belirli bireyler tarafından geliştirilip derinleştirilse de asla tek bir bireyin yaratımı olmayan dildir) o zaman bir kültürel cemaat olgusundan söz etmek zorundayız" diyen Williams; iktidar baskısı, iletişim tekeli ve bilgininin eşitsiz dağılımını sorun olarak görmekteydi (Williams, 1997: 11-12) (Dural, 2011: 85).

Estetik Mükemmellikten Yaşam Tarzına

Klasik ve muhafazakar anlamıyla estetik mükemmellik içeren kültür tanımına eleştirel- etnografik yaklaşımının süzgecinden geçiren Williams, kültürü bir yaşam tarzı olarak ele alır. Özbek, kültürün çelişen iki tanımını (estetik mükemmellik/ yaşam tarzı) dönüştürerek birarada kavramlaştıran Raymond Williams'ın, birinci kalıptaki fikirler geleneğini demokratikleştirdiğini öne sürüyor. Williams'ın yüksek değerler atfedilen sanatı dahi genel toplumsal süreçlerde bile özel bir biçim olarak aktardığını sözlerine ekleyen Özbek, kültürün seçkinlikten sıradanlığa geçtiğini belirtiyor. Bu bağlamda Raymond Williams'ın, *"Modernizm Ne Zamandı/(mış)"*[2]*,* isimli tezinde düşünürün, modernizme takılıp kalındığında, Dickens, Flaubert gibi gerçekçi yazarların çabasının anlamlandırılmasının hayli zorlaşacağına değindiği görülür. Modernizmin başlangıcından 20. yüzyılın sonuna dek gidilen süreçte hepsi de modern olarak adlandırılan ama hakim burjuva dizgesinin kendi iç- çelişkileri içinde birbirlerini yalanlayan sanat türlerine farklı bir bakış yöneltildiğinde, biri olmadan diğerinin tamamıyla anlamsızlaşacağı kültürel envanterin başlı başına bir mücadele alanı oluşturduğunu savunur. 19- 20. yüzyıl kültürünün bir bütün olarak ele alındığında alt ve üst sınıf kültürlerinin farklı bakış açılarıyla gündeme getirildiği çok zengin bir tabloyla karşılaşılacağını ileri süren Williams, şunları söyler:

"Siyasal hareketlerin sokağa taşındığı, kitlelerin önünde tartışılmaya başlandığı 19. yüzyılda, kültürün kodların değişim ilk kez bu denli zorlayıcı hissedilmişti. Formalistler, sür- rrealistler, kübizm, hayalci ütopyalar, yapısalcılar romantisizmle gerçekçilik arasındaki çatışmada açılan dehlizden akıverdiler. Ürünlerin değişkenliği karşısında kapitalist kültür endüstrisi farklı ülkelerin sanatçılarını belli merkezlerde toplaşmaya itti. Hiçbir sınırlılıkla karşılaşılmayacağı sözü verilen bu merkezlere Joyce'tan Beckett'e ciddi akış söz konusuydu. New York, Paris (özellikle de Paris), Londra, Viyana, Berlin'e gelen

[2] "When Was Modernism."

devrim kaçkını sanat adamları, bağrına basılacakları ya da sürgünlerini yaşayacakları bu merkezlere devrim- sonrasının kültürel birikimini taşıyorlardı. Ne var ki sanatçıları karşılayan özgürlükler diyarında yaratılan tek-sesli koro, I. Dünya Savaşı'nın başlayıp sınırların kapanması, polisiye tedbirlerin serbestliğin yerini alması, baskılanan düşünce hayatıyla beraber birden bire susuverdi." (Williams, 1989-a: 48-51)

Çifte Devrimler Çağı'nda Kültür/Medeniyet

Williams kültür kavramını algılayabilmek için dilde üretilen yeni sözcükler ve bu sözcüklerin kullanıma girerek nasıl farklı anlamlar kazandığını görmek gerektiğine inanıyor. Bu açıklamaya göre 18-19. yüzyıllarda kültür içerik değiştirerek öncesinden çok daha kilit bir mana kazanıyor. Çifte Devrimler döneminde (Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi) burjuva toplumunu ortaya çıkaran dinamikler, oturmaya ve yeni bir toplumsal yapının *"üretilmesi"*ni zorunlu kılmaya başlıyor. Kökeni 16. yüzyıla değin giden bu dönüşümler, kapitalist endüstrileşmenin anahtar dinamiklerinin toplumsal yaşamın içerisinde bir *"hükmü şahsiyet"* kazanmasını zorunlu kılıyor. Dolayısıyla da, kültür artık; toplum ve ekonomiyle birlikte ele alınma başlıyor.

Kapitalist endüstriyelleşme ve Çifte Devrimler öncesinde toplum; birlikte olmak, belli pratikleri paylaşmak, beraberlik olarak açıklanıyordu. Oysa yeni tanımıyla birlikte toplum, toplumsal sözünü de karşılayacak yeni bir içeriğe sahip olmalıydı. Toplumsal sözü ise beraberinde sivil toplumu yani mutlak otoriteye- kilise veya krallık- karşı insanların oluşturduğu bir birlikteliği de getiriyordu. Özbek bu anlamda sivil toplumu, *"Devlete karşı toplum"* olarak konumlandırıyor. Kapitalist süreç evvelinde *"ev idaresi"* olarak adlandırılan ekonomi de, Çifte Devrimler çağı gereğince yeniden anlamlandırılmalıydı. Kapitalizmin ulusal- pazar ihtiyaçları paralelinde Avrupa'da ulus-devletlerin kurulması, ekonominin; ulus-devlet çerçevesinde yeniden yorumlanıp, *"toplum idaresi"*ne evrilmesine zemin hazırladı. Hızla endüstrileşme de ekonominin anlamının bir kez daha değişmesine sebebiyet verdi. Yeni tanımıyla ekonomi, *"Üretimin dağılış ve alışveriş dizgesi"* demekti. (Dural, 2018: 84)

Burjuva düşüncesinin toplumsal yaşama getirdiği en önemli özelliklerden biri, mevcut olan hayatın bölünüp, parçalanarak alanlara ayrılmasıdır. Williams da, söz konusu anlayışın kültürün, toplumsal ve ekonomik olanın dışında kalan parçaları kapsayıcı bir niteliğe bürünmesine neden olduğunu öne sürüyor. Böylelikle de kültürel kavramı, *"Din, ahlak, sanatlar, aile, entelek-*

tüel yaşam gibi özel yaşamı ve onun zihni, yetenekleri çerçevesinde tanımlanan" bir içerik kazanıyor.[3]

Bu bağlamda İngiltere ve Fransa ile Almanya arasında kültür tanımları açısından bir ayırım yaşandığı dile getirilmelidir. Bugün yapılagelen *"kültür-medeniyet"* tartışmalarına beşiklik eden bu ayırım çatışmanın ekonomi ve politika menşeli iki görüş açısı içerisinde gerçekleştiğini de gösteriyor. Kültürel alanda soylularıyla burjuvasını birleştiren Fransa ve İngiltere'de kültür ve medeniyet kavramları da içiçe geçerek bir bütünsellik oluşturuyor. Ayrıca bu iki ülkede kültürel olarak uygara ortak bir anlam yükleniyor ki bu anlam; *"Hem davranış, hem sanatsal hem de entelektüel alandaki başarılar"*a tekabül ediyor. (Dural: 85)

"Kültür Sıradandır"

Kültürel ve politik düzeyde farklı ikim modeli içeren İngiltere- Fransa örnekleri, kapitalist siyasetin yarattığı güdülenmiş kültürel alanın, sözde farklılıklar ekseninde ortak ama hayli kısır bir politik bilinç yarattığını imliyor. Raymond Williams'ın çalışmalarından hareket ederek evrensel bir kültürel çalışmalar teorisinden ziyade uluslararası alanda etkisini hissettiren İngiliz kültürel çalışmalar ekolünün varlığı üzerinde duran Stratton ve Ang, kısaca şunları öne sürüyor:

"Stuart Hall'ın da ifade ettiği gibi kültürel çalışmalar tartışma yarattığı her ülkede farklı yörüngelerden, eğilimlerden beslendi. Sosyalist kuramda işçi sınıfının kültürel karşı- çıkışının ulusal olanla birleştiği bu çalışmalar farklı kaynaklardan, heyecanlardan beslenen farklı teorisyenlerin elinden birbiriyle ilintili ortak bir dil yaratmaya çalıştı. Liberal çoğulculuk anlayışının ötesine geçen bu yaklaşım gündelik hayatı liberal teoriye uydurmak yerine, yazarlarının ideolojik serüvenlerinde yürüdükleri yolu izleyerek, adeta ucu- açık bir sonsuzluk vadederek, rakibiyle hesaplaşıyordu. Dolayısıyla evrensel bir kültürel çalışmalar ekolünden bahsetmekten çok çok değişik ülkelerden farklı sorunlarla yüzleşen ve merkezi işçi sınıfı- çalışan sınıflar olan ortak dili paylaşan kültürel çalışmalar gruplarından bahsedilmelidir. İngiliz kültürel çalışmalar ekolü ve Williams, bu anlamda uluslararasılığı içinde barındıran özgün bir okul olarak adlandırılmalıdır." (Stratton ve Ang,2006 :361-367)

Williams'ın 1959 yılında ortaya attığı, *"Kültür sıradandır"*[4] (Williams, 1989-b:4) çıkışında, konusunu sıradan hayattan alan kültürün ortaklaşa- pay-

[3] Bu konu Meral Özbek'in TC Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde verdiği Kültür Tarihi dersi notlarından derlenmektedir.

laşılmış- dayatılmış- baskılanmış yani ortaklaşa tüketilen kültüre karşı, ortak ve edimli bir başkaldırısı olduğunu vurgulamak istiyordu. Tıpkı Ali Akay'ın,*"minörlük olgusu"* gibi, Williams'ın *"ortak kültürü"* de, aslında sıradanlığıyla sıradan ve endüstriyel olanı aşarak insana yakın, insanı, topluluk içindeki bireyi aktaran ve hiç de sıradan işlev yüklenmeyen tözüyle, liberal ilinekle adeta dalgasını geçiyordu. Galli düşünürün kitle ya da *"kütle"* kültürüne ilişkin eleştirisinin temelinde söz konusu kavramının gerçek kitlelerin kültürü ve onun çıktılarının barınmayacağını anlatmak istediğini kaydeden Hjavard ve Petersen, kitle kültürü olarak öne sürülen kavramın aslında kitle kültürü olarak dayatılmak istenen abalgam bir kavram olduğunu belirtir. (Hjavard ve Petersen, 2013: 1-2) Modern öncesindeki akımları öven hatta işin ucunu döneminin modern düşüncesini oluşturan Antik Yunan'ı son derece tutarsız biçimde bugünkü modern birikimle karşılaştırıp daha evla gören perspektifin Williams tarafından mahkum edildiğini anımsatan iki yazar, yeni alternatif muhalif sanatın da ancak modernliğin ekseninde gelişebileceğine inanan kuramcının, alternatif kültürel kodlamaların modernizmin ürünü çok sesliliğin içinden yeşereceğini savunduğunu sözlerine ekler. (Hjavard ve Petersen: 5-6)

Öte yandan kültür ve toplumun bölünmüş ve ayrılmış bloklar çerçevesinde ele alınmasının yanlışlığına değinen Willams, *"The Uses of Cultural Theory"* başlıklı makalesinde, toplumsalla adımbaşı yürüyecek kültürün toplumun ortak anlayışını kavradığı ölçüde değer kazanacağını, toplumunsa kendisini yakın bulduğu kültürel ürünleriyle beslenebileceğini hatırlatarak, Hjavard ve Petersen'in fikirlerini doğrular.

Hegemonyanın Ortak Çatışma Alanı

"Bir yandan kitle kültürünün ürünleri hitap ettiği toplumun kimi değerlerini yansıtırken ya da bu değerler üzerinden toplumsal yaşama katkı sunarken diğer yandan söz konusu ürünlerine alternatif oluşturan hatta onlarla karşıt bir dünya görüşüne sahip eserlerin de toplumsal birikime aynı ölçüde katkıda bulunabileceğini kabul etmek gerekir. Zaten toplumsallık salt kitle kültürünün ürünleriyle sağlanabilecek bir zenginlik olmadığı gibi içinde kitle kültürünün ürünleriyle 'rahatsız edilmeyen' bir toplumsallık da işlevini yerine getirme hususunda eksik kalacaktır" diyen Williams buradan teorik yorumuna atlar:

Kültürün iç-içe geçmiş yapısının klasik ya da realist dönemlerde sorun yaratmamasına karşın gelinen çağda rahatsızlık sebebi sayıldığına gönderme-

[4] "Culture is ordinary."

de bulunan Raymond Williams, çatışmanın egemen sınıfların politik duruşundan ve kendisi gibi olmayandan duyduğu rahatsızlıktan kaynaklandığını imler. (Williams,1986: 4-6) Aydın, Williams'ın Hoggart ile birlikte hegemonya- kültür- politika analizlerini Gramsci ve Althusser'den günümüze taşıdığını savlayarak, şunları söyler:

"Raymond Williams ve Richard Hoggart'ın kültürel geleneğinde örneklendiği gibi ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkarlar. Medya, çatışmalı ve karmaşık gerçeklik parçalarını bir araya getirerek ve gerekliyse onları uzlaştırarak bir toplumsal totaliteye dair anlayışın üretilmesine yardımcı olduğu için önemlidir. Kısacası medya çalışmaları insan pratiği konusu içinde yer alır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla beraber, kültür incelemeleri kaçınılmaz bir biçimde tutucu bakış açısından sıyrılarak, günlük yasamı da içine alır bir hale gelmiştir. Raymond Williams kültürün gündelik yasama dair bir alan olduğunu vurgulamıştır. Kültür, bu yaklaşıma göre, hegemonya oluşturma çatışmalarının yaşandıgı bir alan olarak 'kültürel çatışma' alanıdır" (Aydın, 2007: 123)

Şimdi kültür-milli/evrensel kültür farklılığını özetlemek ve alternatif bir okuma önermekle bu kısmı noktalamak faydalı olacaktır. Kültür kuramlarıyla dikkati çeken Raymond Williams, 18-19. yüzyıllarda kültür kavramının içerik değiştirdiğini ve bu dönemden itibaren kültürün; sanayi, ekonomi ve demokrasiyle birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgular. Yeni kültür tanımının birarada yaşayıp, günlük pratikleri paylaşmaktan, devlete karşı kendisini konumlandıran sivil toplumla eşgüdümlü bir meyanda algılanır hale geldiğini söyleyen Williams, gelişen zaman sürecinde kültürün daha da çetrefilleştiğini savunur. Dolayısıyla, çatışma alanı olarak kültür, belki ekonomik alanla birlikte siyasal iktidarın üretilip yeniden üretilebileceği bir somut tarihselliğe dönüşecektir. Williams gibi pek çok diğer kültür kuramcısı da, kültürün insan yapıp edimlerinden ahlaka, sanatsal- teknolojik değerlerden insanın kolektif ruhunun zenginleştirilmesine son derece karmaşık bir örüntüler ağını kapsadığını ortaya koymuşlardır.

Bu meyanda karma okullar, sınıfsal mücadelede önemli bir eşik oluştururlar. Zira sö konusu kurumlar, üst-kültüre, üst-kültürel dizgenin silahları ya da en azından kabul edebileceği bir tınıyla cevap yetiştirilmesinin mümkün olabildiği (kamusal (?)/ (sivil?) mekanlardır. Bu halleriyle de karma okullar, Williams'ın kuramıyla ortak kültürden çok demokratik- karma kültürün, ortaklaşa biçimde üretilebileceği direniş odaklarıdırlar. Bu noktada daha fazla ilerlemeden, kültürel paylaşım ağlarının en etkin dağılım aygıtını imleyen kitle

iletişim araçları hususunda düşünürce dillendirilen *"televizyon kuramına"* geçmek yerinde olacaktır.

Dolayısıyla iletişim kuramcısı Raymond Williams'ın televizyon ile ilgili görüşlerine geçildiğinde; diğer kuramcıların, yazar tarafından kullanılan metinlerindeki içeriklere yönelik analizinin yapıldığı hissedilmektedir. Örneğin Rıdvan Şentürk'ün, *"Raymond Williams'ın Televizyon Teorisi"* başlıklı makalesi bunlardan bir tanesidir. (Şentürk, 2009-a:186) Bu makalede Şentürk'ün, makalenin ilk birkaç sayfasında pek çok iletişim kuramcısının görüşlerine, Wiliams'ın tezleriyle karşılaştırılmalı olarak yer verildiği görülmektedir. Önce McLuhan, Goodwin ve Whannel, Roland Barthes, Athusser, Richard Hoggart, Stuart Hall'un medya tartışmalarını aktaran Şentürk, McLuhan'dan sonra gelen ve sesini esaslı olarak 1970'li yıllarda duyuran Williams'ın, *"Television. Technology and Cultural Form"* adlı eserinin önemine değinir. Williams'ın televizyon teorisinin tarihi içindeki yeri için önce teorik arka plandan bahseden yazar Şentürk, *"Teorik Arka Plan"* başlığı altında; McLuhan ile Williams'ın görüşlerini karşılaştırmaktadır.

Williams'ın TV Yayıncılığına İlişkin Tezi

Yazar, McLuhan'ın içerik analizi çerçevesinde, Amerikan iletişim araçlarını eleştiren bir tavır sergilediğini anlatırken, Williams'ın gelenekselleşmiş İngiliz sosyal ve edebiyat bilimleri ile savaştığını açıklar. Williams'ın bu teorisinin İngiltere'de medya teorisi çalışmalarını on yıl boyunca etkilediğini kaydeden Şentürk, Williams'ın dahil olduğu iletişim teorisyenlerinin yine İngitere'deki *"Leavis Hareketi"* ile tartışmaya girdiğini belirtir. Yazar, Leavis Hareketi'nin İngiliz edebiyat profesörü Frank Raymond Leaves'in başlattığı harekete destek verenlerden oluştuğunu vurgular. Leavis'in reklam ve zevksiz duygusal taleplerle ufku karartılmış olan kitle kültürü ürünlerini önemsemediğini hatırlatarak, Williams ile takipçilerinin, Leavis Hareketi'nin ısrarla üzerinde durdukları, *"alttakilerin kültürü"* konusunu genişleterek teorik tutum geliştirdiklerini belirtir. (Şentürk: 184-188)

Çalışmaları Raymond Williams'ın eserleriyle sıklıkla karşılaştırılan McLuhan ise 1960'lı yılların televizyon gurusu hatta, "tele- entelektüel" adı verilen aydın türünün ilk örneğiydi. Medya hakkındaki kitaplarının satışı milyonun üzerine çıkan McLuhan, 1990'lı yıllarda 20 yıl kadar evvel başlattığı, "McLuhan Rönesansı"yla akademik iletişim uzmanlarının da dikkatini çeken bir "kamusal aydın" ya da "herkesin ortaklaşa aydını" sıfatına erişti. (Genesko, 1999) McLuhan ile özdeşleşen, "küresel köy", dünyanın çok farklı yerlerinde

gerek duygusal gerekse entelektüel bağlamda birden çok yerde olma, her çatışmaya katılabilme, engellemeyle karşılaşmaksızın bilmek- konuşmak- öğrenmek imkanına sahip kitleleri akla getirir. Böylelikle kitle kültüründen *"olumlu"* anlamda bahseden McLuhan, *"Araç Mesajdır"* başlıklı eserinde, internet kültürü üzerinden doğan küresel dayanışma duygusuyla dünyanın adeta *"yeniden yaratıldığına"* inanıyordu. Sanal yazılım ve mesajlaşma teknikleriyle, matbaanın keşfiyle gündeme gelen okuma- bilgi edinme kültürünün internetle devam ettiğine inanan McLuhan'ın konu hakkındaki görüşleri aşağıdaki özetlenebilir:

McLuhan: *"Araç Mesajdır"*

"McLuhan'a göre elektronik medya ile birlikte sözel gelenek yeniden oluşmaktaydı. İnternet çağında ve sosyal ağların gelişimi ile beraber birçok yerde birden var olabilme algısı genişlemekteydi. Bir konunun şuan Retweet mantığında tüm Dünya'yı dolaşması mantığını tamamen kapsayan bir teori üretmişti. Global Köy kavramı, internet ve web akışı ile yeniden ruh buldu! Özellikle Dünya'nın, insanlar tarafından her şeyi anında öğrendiği, büyük bir köy haline dönüşmesi stratejisini beslemekteydi. Forward edilen mailler, web sitesi linkleri, interaktif bloglar 20.yy geleneksel kitle iletişim araçları olarak görülmüştür." (Medyaakademi.org.; 2017)

McLuhan'ın görüşlerinin bir bağlama oturtulabilmesi için yazarın geçmişine ışık tutan Altun ise protestan bir aileden doğduğu halde daha sonra edimli bir biçimde katolikliği tercih eden düşünürün, aynı dönemde Protestanlığı sapma olarak değerlendirip mezhep değiştiren Btılı kuşağa önemli bir örnek teşkil ettiğini savlar. ABD'de 19. yüzyıl sonrasında gözlenen Amerikan entelektüel *"aristokrasisi"*nin (sonradan yaratılmış- yapıntı aristokrasi) muhafazakar eleştiriden beslenen Marshall McLuhan'ın eleştirel tezlerinin Frankfurt okulu ya da Kültürel Çalışmalar Ekolü'yle aynileştirilemeyeceğinin altını çizen Fahrettin Altun, çalışmasında Kanadalı yazar için 20. Yüzyılın Montesquieu benzeri bir portre çizmektedir. Altun görüşlerini şöyle gerekçelendirmektedir:

"Oysa McLuhan'ın endüstri kapitalizmine, modern bürokrasiye, ulus devlete, bireyciliğe, milliyetçiliğe, liberalizme vb. olgulara yönelik eleştirel tavrı, zaman zaman hatalı bir biçimde iddia edildiğinin aksine onun eleştirel teoriye ya da Marksist toplum kuramına duyduğu yakınlığa değil, önemli oranda Katolik kimliğine ve bu kimliği entelektüel olarak besleyen İngiliz muhafazakar yazarlarının düşüncelerine dayanmaktadır. ...Protestan adetlerine uygun bir biçimde yetiştirilmiş bir Kanadalı olarak McLuhan, Protestanlığın kültürel ola-

rak son derece avantajlı olduğu bir coğrafyada, bütün olumsuzluklarını göze alarak Protestanlıktan vazgeçer ve Katolikliği benimseyerek onu karşısına alır. …Marksizmi ve komünizmi 'ateist' felsefeler olarak görmekte ve bu nedenle de bu 'alternatif'leri daha başından reddetmekte, Marksist ya da sosyalist kapitalizm eleştirilerine mesafeli durmaktadırlar. Katolik entelektüellerin Marksizm karşıtı görüşleri, 1930'ların ilk yıllarında henüz Katolikliğe ihtida etmemiş olan McLuhan'ın anti-komünist fikirlerinin de kaynağını oluşturacaktır." (Altun, 2017: 68-71)

Hoggart ile Adorno'nun benzer görüşler üzerinde de duran kimi kuramcılar, Adorno'nun kültür endüstrisi yaklaşımı ile *"eğlendiren kitle kültürü"*ne eğilen Hoggart'ı da eleştirel kuramın içine katmaktadırlar. Aynı kesim, orta sınıf kültürü şablonunun aslında, *"yüksek"* bir kültüre ait olduğunu savunan Umberto Eco'nun çalışmalarını da bu kategorinin içine dahil ederler. Bu noktada tekrar Altun'un makalesine dönüldüğünde, *"birbirinden etkilenmek", "eleştirel olmak", "kapitalist kültürü reddetmek/ olumlamak/ çekince koymak"* tutumlarının o sınıfa giren tüm düşünürlerin tezlerinin düzçizgisel bir çizgi izlemediği öne sürümü haklılık taşımaktadır. Zira farklı ideolojik kaynaklardan beslenen farklı yorumcuların kültürel- ahlaki- dinsel- politik- toplumsal eleştirilerinin düz mantıkla birbirlerine eklenemeyeceğine dair yapılan uyarıların her daim dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır. Yine de gerek Frankfurt Okulu- McLuhan benzeşmesi gerekse Williams'ın McLuhan'ın tezlerinden yola çıkıp ona karşıt düzlemde eleştirel teorisini geliştirip betimlerken, Kanadalı düşünürden yararlandığı bulgusu büyük ölçüde doğruluk payı taşımaktadır.

Teknolojik Görsellikten Toplumsal Tarihin Yapısökümüne

Hatta televizyon programlarının inşasında kullanılan göstergesel dilin kod yapısökümünü gerçekleştirecek kavramsallığın, semiyotiğin dilbilimsel bir ölçekte hazırlanmasının gerekliliğine işaret eden Fiske ve Hartley'in, aksi takdirde televizyonun kitlelerce kabullenilmiş ve kendilerine *"bahşedilmiş"* hep olagelmiş bir gerçekliğe bürüneceğini vurgularken McLuhan'dan etkilendikleri açıktır. Her iki yazarın McLuhan'dan etkilendikleri kadar, Kanadalı yazarın internet kültürü- yeni iletişim ağlarının devreye girmesi ve bunların olumlu kullanımıyla gündeme gelecek bir değişim beklentisine şartlı destek verip, kendi eleştirel teorisini betimlemiş Williams'ın fikirlerine sahip çıktıkları da buraya eklenmelidir. Böylelikle, *"Televizyon bir insan tasarımıdır ve yaptığı iş insani bir seçimin, kültürel kararın ve toplumsal baskının bir sonucudur. Med-*

yum cevabını içinde bulunduğu ve varlığını sürdürdüğü şartlara vermektedir" tezi geçerlilik kazanmaktadır. (Şentürk, 2009-b: 220-221)

Endüstrileşme sürecinin kültürel alanda bir ayrışma oluşturduğunu söyleyen Williams'ın görüşlerinde, görgül- deneysel (ampirik) bir İngiliz geleneğinin ağır bastığı algılanmaktadır. Şentürk, medyayı toplumsal bir pratik olarak kavramanın, Williams'ta, toplumsal pratiklerin salt tarihsel- toplumsal bağlamda anlaşılabilecek kültürel biçimler oluşturduklarının kabulüyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Williams'ın televizyon teorisine yönelik üçüzlü bir yaklaşım model, kurduğunu imleyen Şentürk, bunları şu şekilde açımlamaktadır:

"1- Televizyon ve toplum-teknoloji ilişkisi 2- Televizyonun toplumsal tarihini teknoloji tarihi olarak irdelemek 3- Televizyon teknolojisinin kullanımının toplumsal tarihi." (Şentürk, 2009-a:190)

Yukarıdaki üç maddeye bakıldığında; televizyonun sadece teknoloji ile ilgili değil aynı zamanda toplumsal tarihle de iç içe olduğu fark edilmektedir. Buna göre aslında *"Televizyon, kişinin ve toplumun var olduğu şartlarla şekillenmektedir"* (Dural, 2018) denilebilir. Televizyon program yapısından *"akış"* diye söz eden Williams'ın, *"Türün ve enformasyonlarının içerik olarak tesiri ancak program bağlamında anlaşılmaktadır"* cümlesi önemlidir. Williams'ın televizyondaki metinlerarası zenginliği önemsemesi boşuna değildir. Nitekim günümüz televizyonculuğu üzerinde düşünüldüğünde; Williams'ın tezini oldukça kuvvetlendiren bilgilerle karşılaşılmaktadır. Örneğin bir gezi programının içinde yemek tarifi, olayın tiyatral bir şekilde canlandırılması, tarihi yerlerin gösterilmesi ya da gezilip ekrana taşınan bölgenin müziği ile ilgili yansıtılan görüntülerin üzerine döşenen, metinler- arası zenginliğin en *"masum"* ve basit örnekleri sayılmalıdır. Aynı şekilde yayınlanan bir yarışma programı içinde yer alan kişilerin hayat hikayelerinin dramatize edilmesi ya da aynı yarışma programı içinde ilgili bir ürün üzerinde konuşularak, izleyici bilişişine, *"reklamın"* yerleştirilmesi gibi unsurlar ele alınabilir. Bu çalışmalarda iyi- niyet/ masumiyet sınırının aşılabilmesi, aslında olan bölge anlatısıyla- kimilerince olmasıgerekenin anlatısına dönüştüğü ölçüde ideolojik içerik kazanmaya başlar. Bu meyanda farklı programlar eksenindeki tartışmalar da, metin- içinde farklı tekniklerin kullanılması kadar metin- içi/ metinler arası zenginliği açığa çıkartır. (Dural, 2018)

Sonuç: Masumiyetin İkizli Yitimi

Yeni dönem televizyonculuğunu yakından ilgilendiren bir başka tespit yine Williams kaynaklıdır. "Muhtemelen İngiltere ve Amerika gibi toplumlarda

bir hafta içinde veya bir hafta sonunda seyircilerin çoğu tarafından, bir yıl boyunca veya bazı durumlarda tarihi bir dönemde bütün bir hayat boyunca seyredilen dramlardan daha fazlası seyredilmektedir." (Şentürk, 2009-a:195) Zira açıklama, bugün Türkiye'deki birbiri ardına patlayan dizi furyasını dinamizmine ışık tutar niteliktedir. Üstelik önce Türkiye'den çıkıp oradan sırasıyla Arap ve Balkan ülkelerine yayılan dizi furyası, ülkenin medya kültürü üzerinden döviz kazanması kadar, ihraç ettiği kültürel kodlar bakımından da anlamlıdır. Balkan ülkelerine *"müslüman- modern"* bir ülkenin model olarak gösterilerek yaratılmak istenen, *"Bir İslam ülkesi Balkanlar ya da bu bölgede yaşayan müslüman Balkanlılar için örnek olabilir (Neo- Osmanlıcı/ Batıcı sentez)"* tezini işlerken, aynı diziler Arap ülkelerinde modernin propagandası ve dinin hayatın her alanını kapsamaması gerektiği gibi ters bir iletiyle seslenmektedir.

Görünürde modern- müslüman gerçekteyse Batılı mesaja sahip olan dizi anlatısı her iki düzlemde de yapı- bozumcu/ ikili işleviyle ideolojik düzeyde etkin siyasal mesaj yayıcıları durumundadırlar. Söz konusu olgusallık, Deleuze ve Guattari'de işlenen, *"hayali ihtiyaç"* (Düşünbil, 2016) terimi ile rahatlıkla açımlanabilir. Zira bu diziler sırf Türkiye'de üretildikleri için değil aynı zamanda çeper- Avrupa/ Ortadoğu'dan doğan bir ihtiyaçtan güç alarak yani toplumsal izleyici tabanından destek sağlayarak varlığını sürdürmektedir. Sonuç olarak; Williams'ın makalelerini yazdığı dönemde, medyanın ve özellikle televizyonun geleceğine ait tespitleri göz önüne alındığında, gerek kuramcının gerekse Kültürel Çalışmalar Okulu'na yapılacak katkıların, iletişi kuramları kadar olduğu denli, diğer sosyal bilimler açısından da önemini sürdüreceği ve politik söylemin yanı başında duran başat bir rehber olarak kalacağı söylenmelidir.

KAYNAKÇA

Altun, F. (2017), "Kutsal Dönem, Kutsal Çağ: McLuhan Düşüncesini Anlamaya Katkı", *https://www.researchgate.net/.../320621993_Kutsal_Medya_Kutsal_Cag_McLuhan_Dus..,* ET: 04.05.2019.

Arık, M. B. (2017), "Raymond Williams", https://www.bilalarik.com/blog-1/raymond-williams, ET: 04.05.2019.

Aydın, O. Ş. (2007), "Alımlama Araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneğinin Katkısı", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Y: 6 S. 11, 119- 131.

Dick, H. (1988), Gençlik ve Altkültürleri, İletişim, İstanbul.

Dural, A. B. (2019) , "Bir Karşı- Hegemonya Kültürü Olarak Çingene Müziği. 'Mahcup Red Notaları", Etnomüzikoloji Dergisi s. 3, Ankara Üniversitesi, Ankara, 26-50.

Dural, A. B. (2018), Batıda ve Türkiye'de Milliyetçilik, Bilge Kültür, İstanbul.

Dural, A. B. (2011), Pratikten Teoriye Milliyetçi Hareket, Bilge Karınca, İstanbul.

Dural, Ş. (2018), "Raymond Williams'da Televeizyon Teorisi", Marmara Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Ders Ödevi.

Genesko, G. (1999), McLuhan and Baudrillard, Routledge, Londra.

Hjarvad, S.ve Petersen, N. L. (2013), "Mediatization and Culturel Change", Journal of Media and Communication Research 54, 1-4.

Kellner, D. (2016), "Kültürel Marxizm ve Kültürel Çalışmalar", ETHOS Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar (9)/ 2, 132- 151.

Özbek, M. (1994", Kültür Tarihi Ders Notları, MSÜ. Sosyoloji Bölümü, İstanbul.

Stratton, J. ve Ang, I. (2006), "On the İmpossibility of Global Cultural Studies: 'British' Cultural Studies in an 'International' Frame", Critical Dialogues in Cultural Studies", Taylor& Francis, Abington.

Şentürk, R. (2009-a), "Raymond Williams'ın Televizyon Teorisi", *dergipark.gov.tr/download/article-file/177880*, ET: 01.05.2019.

Şenmtürk, R. (2009-b), "Fiske ve Hartley'in Televizyon Teorisi", Marmara İletişim Dergisi 14, 217-233.

Williams, R. (1997), "Ortak Bir Kültür Fikri", Mürekkep Dergisi.

Williams, R. (1989-a), "When was Modernism", R **Williams**- New Left Review, 1989 - adamartgallery.org.nz, ET: 02.07.2018.

Williams, R. (1989-b), Resources of Hope, Culture, Democracy, Socialism, Verso, Londra.

Williams, R. (1985), "The Uses of Cultural Theory", New Left Review 1/158, 1-3.

_____ (2018), "Kültürel Çalışmaların Babası Raymond Williams", http://academilist.com/kulturel-calismalarin-babasi-raymond-williams/, ET: 11.02.2019.

_____ (2016), "Deleuze Üzerine: Dışarıdan Düşünmekte Ferahlamak", https://dusunbil.com/deleuze-uzerine-disaridan-dusunmekte-ferahlamak/, ET: 23. 05.2019.

_____ (2017), "Marshall McLuhan ve Teorileri", https://www.medyaakademi.org/2017/01/23/marshall-mcluhan-teorileri/, ET: 12.05.2019.

MÜZİK ALANINDA ÜSTÜN YETENEKLİ ÇOCUKLARIN ÖZELLİKLERİ VE HARİKA ÇOCUK İDİL BİRET

Burçin KORKMAZ KAVUKLU
Abdurrahman Keskiner Güzel Sanatlar Lisesi

Prof. Nuray ÖZEN
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Bir çocuğun üstün beceri ve yetenekleri sadece kendisine değil, ailesine ve topluma da adeta bir hediyedir. Böyle bir çocuk başarılı ve potansiyellerle dolu bir eğitim, verimli bir kariyer ve sonuç olarak da mutlu bir kişisel hayatın vaadiyle adeta parlar (Davis, 2014). Müzik alanında üstün yetenekli çocukları doğru tespit edebilmek için doğru değerlendirme araçları kullanmak ve bu çocukların erken çocukluk döneminde gösterdikleri özelliklerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Doğru değerlendirme araçlarını kullanmak ve bu çocukların özelliklerini bilmek de yeterli olmamakta, doğru yönlendirmelerin gerekli merciler (konservatuvar, Bilim ve Sanat Merkezi vb.) tarafından yapılması, değerlendirmelerin de uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda "Harika Çocuklar Kanunu" ile 1948 yılında henüz 7 yaşındayken Fransa'ya Paris Koservatuvarına gönderilen İdil Biret'in hayatı mercek altına alınmış, yeteneğinin nasıl keşfedildiği ve geliştirildiği araştırılmıştır. Ülkemizde genel müzik eğitiminde üstün yetenekli çocuklar için sunulan imkân ve olanaklar, bu çocukların gösterdiği özellikler, ülkemiz eğitim sisteminin müzik alanında üstün yetenekli öğrenciler için sürdürdüğü eğitim politikaları incelenmiştir. Araştırma betimsel olup kaynak tarama yoluyla alan yazın incelenmiştir. Sonuç olarak, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar müzik alanında üstün yetenekli çocuklar için yürütülen eğitim politikaları değerlendirilmiştir. Müzik alanında üstün yetenekli öğrencilere eğitim verecek eğitimcilerin taşıması gereken özellikler irdelenmiştir. İdil Biret ile daha önce yapılan röportajlarda üstün yeteneklilik hakkında verdiği bilgiler ile üstün yetenekli öğrencilerin özelliklerinin paralellik taşıdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimerler: üstün yetenekli çocuk, İdil Biret, harika çocuk kanunu, müzik

Properties Of Musically Gifted Children And İdil Biret "The Wonder Child"

ABSTRACT

The superior abilities and skills of a child are "gifts" not only for their parents but also for the society. Such a child shines with the potential of a successful and fruitful education, and efficient career, and as a result, a happy personal life (Davis, 2014). In order to identify a musically gifted children, it is essential to use proper assessment tools and thoroughly study the childhood properties of these children. While proper assessment and the knowledge of childhood properties are imperative, it is also important that these children are guided by relevant institutions (conservatories, Art and Science Centers, etc.) and field experts. In this context, İdil Biret, who was sent to Paris Conservotary, France at the age of 7 via the "Gifted Children Act" in 1948, was put under the microscope and the events of her discovery and development were examined. The opportunities for gifted children in general music education of Turkey, the properties of gifted children and Turkish education system's policies about gifted children in the field of music were inspected. The study is qualitative and the literature was reviewed by resource scanning. In conclusion, the educational policies about musical education of gifted children from the early republican period thorough today. The necessary properties of a music teacher, who will educate gifted children, were investigated. The information about being gifted, which İdil Biret divulged through her various interviews, was found to be in line with actual properties of gifted children.

Keywords: Gifted child, İdil Biret, gifted children act, music.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar insan beyni, zeka, üstün zeka ve üstün yetenek kavramları merak konusu olmuş, bu konular üzerinde birçok araştırma yapılarak kuramcılar tarafından tanımlamalar yapılmıştır. "Üstün zekalı çocuk" kavramını ilk olarak 20.y.y. başlarında Lewis Terman kullanmıştır. Lewis Terman 1916'da ilk zeka testini gelişirerek, üstün zekalı ve yeteneklilerin eğitimi hareketinin babası olarak düşünülmüştür (Conklin ve Frei, 2016:17). Terman geliştirmiş olduğu zeka testine "IQ Testi" adını vermiş olup,daha çok analitik becerilere ve hazfızaye odaklanmıştır. Terman'dan sonra birçok kuramcı üstün zeka ve yeteneklilik üzerine tanımlamalar yapmıştır. Yapılan tanımlardan günümüzde en çok kabul göreni Gardner tarafından yapılmıştır. Gardner zekayı "bireyin bir ya da birden fazla kültür için değerli olan bir ürünü ortaya koyma ya da problem çözme yeteneği" olarak tanımlamıştır (Çitil vd., 2019:27). Yapılan araştırmalar ülkeleri farklı eğitim politikaları geliştirmelerine sebep ol-

muştur. Çünkü üstün yetenekli çocuklar nadir rastlanan, bulundukları toplumu sosyal ve kültürel açıdan geliştirecek, bilim ve sanat anlayışına farklı boyutlar kazandıracaklardır. Cumhuriyet döneminden günümüze kadar ülkemizde üstün zekalı çocuklarla ilgili çeşitli politikalar izlenmiştir.

2. ÜSTÜN ZEKA VE ÜSTÜN YETENEK

Zeka ve özel yeteneklilik kavramları konusunda geçmişten günümüze tanımlama çabaları ve araştırma geçmişi olduğu görülmektedir. Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren konuyla ilgili bilimsel çalışmaların başladığı söylenebilir. Bu çalışmalarda özel yetenekliliğin üstün beyin gücü, üstün zeka ve üstün yetenek gibi faklı kullanımları vardır. 2013 yılından bu yana MEB bu farklı kullanımların yerine "özel yeteneklilik kavramını tercih etmektedir. Günümüze kadar yapılan tanımlamalara göre zeka, yetenek, üstün yetenek ya da özel yetenek kavramları tek bir tanımda ya da yaklaşım üzerinden açıklanamamakta ve bu kavramlar için üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Türkiye'de özel yeteneklilik konusunda en kesin ve resmi tanım Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (ÖEHY) yer almaktadır. Yönetmeliğe göre özel yetenekli birey; "zeka, yaratıcılık, sanat, spor, liderlik kapasitesi veya özel akademik alanlarda akranlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren birey" olarak tanımlanmıştır (Çitil vd., 2019:29)

İncelenen kaynaklarda çocuğun üstün yetenekli ya da özel yetenekli olması için, çocuğun tüm yetenek alanlarında hızlı olması beklenmemektedir. Müzik alanında üstün yetenekli olan bir çocuk, diğer gelişim alanlarında standart bir çizgi izleyebilir.

2009 yılında yapılan bir araştırmada, araştırma görevlisi Burcu Sezginsoy ve Elif Güven tarafından İdil Biret'e " Müzik dışında üstün özellikler gösterdiğiniz alanlar var mı?" diye sorulduğunda şöyle cevaplamıştır. " Hafızam sayesinde lisanları kolaylıkla öğrenirim. Matematik problemlerinin doğru sonucunu hızla bulurum. Yazı yazmaktan, kelimelerle oynamaktan, değişik anlamlarını araştırmaktan çok hoşlanıyorum" demiştir (Sezginsoy ve Güven, 2010). Buradan da anlaşıldığı kadarıyla İdil Biret müzik alanında üstün olduğu gibi, matematik ve sözel alanda da üstün yetenekler göstermektedir. Dolayısıyla üstün zeka ve yeteneğe sahip olan çocukların tespit edilerek, yetenek alanlarının belirlenmesi çok önemlidir.

Çocuktaki yetenek düzeyi olağanın çok üstündeyse, tanımlamak kolay olmakta, çocuk üstünde bir ölçüm bile yapılmadan yeteneği hakkında bir şeyler söylenebilmektedir. Örneğin iki yaşında iken duyduğu melodileri bir müzik

aleti kullanarak çalan çocukta müzik yeteneği olduğu apaçık kendini göstermektedir. İdil Biret buna örnek verilebilir.

2.1. Müzik Alanında Üstün Yetenekli Çocukların Yetenek Özellikleri

Müzik yeteneği, seslere duyarlılık, ses yüksekliğini ayırt etme, belleğe alma, ritim duygusu ve müzikal işitme olarak tanımlanabilir. Müzik alanında üstün yetenekli bir çocuk, sıra dışı bir ritme, doğru ses tonu çıkarma becerisine sahip olmasıyla akranlarından ayrılabilir, bu çocuklar genellikle yanlış nota okuyan ya da şarkıyı yanlış söyleyen diğer bir çocuğu rahatlıkla fark edebilirler. Müzik alanında üstün yetenekli çocukların özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Ritim ve melodiye diğer çocuklardan fazla tepkide bulunurlar.

2. Müzikle çok ilgilidirler. Müzik dinlerler ve nerede müzik etkinliği varsa ona katılmak isterler(Konser, bando takımı seçmeleri, koro vb.).

3. Müzik parçaları yapmaya büyük istek ve çaba gösterirler.

4. Başkaları ile şarkı söylerken, onlara uyum sağlamaktan hoşlanırlar.

5. Yaşıtlarına, duygu ve düşüncelerini anlatmak için sık sık müziği araç olarak kullanırlar.

6. Çeşitli müzik aletleri ile ilgilenir ve onları çalmayı denerler.

7. Müzisyenler, şarkıcılar ve müzik parçaları ile ilgili koleksiyon yaparlar.

8. Dinlediği müzik parçasını kısa zamanda öğrenir, anlamlı ve uygun bir şekilde söyleyebilirler (Tunçdemir, 2004).

Ailelerin ve öğretmenlerin bu özellikleri gördükleri çocuklarda müzik yeteneği vardır diyebiliriz. Fakat üstünlük kelimesini kullanmak için uzman kişiler tarafından belli ölçütlere bakılması gerekmektedir.

2.2. Müzik Alanında Üstün Yetenekli Çocukların Tespit Edilmesi

Bir öğrencinin bağımsız, mutlu ve topluma yararlı bir birey olarak yetiştirilebilmesi için özellikleri ve gereksinimleri açıkça ortaya konulmalıdır. Bu kapsamda üstün yetenekli öğrencilerin mümkün olduğunca erken tespit edilerek güçlü ve zayıf yönlerinin açığa çıkarılması gerekmektedir. Tanılamanın ilk adımı çocuğu aday göstermektir. Adaylık aşamasında aileler, öğretmenler, uzmanlar, kurumlar, alan uzmanları, akranlar ya da çocuğun kendisi tarafından tanılama için çocuk aday gösterilebilmektedir. Burada en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Yapılan bir araştırmada üstün yetenekli öğrencilerin eğitiminde başarılı olmuş öğretmenlerin özellikleri kısaca şöyle sıralanmıştır (ÜZE, 2019):

1. Öğrenme konusunda şevklidirler.

2. Eğitimsel yöntemlerde gerçek anlamda yeterlidirler.

3. Kıskançlık ve bencillikten arınmış olmaları gerekir.

4. Baskıcı ve zorlayıcılıktan ziyade çocuklarla işbirlikçi davranışlar içine girerler.

5. Demokratiktirler.

6. Yenilikçi ve deneyimcidirler.

7. Öğrenciyi merkeze alırlar.

İdil Biret ilk piyano öğretmeni için şunları söylemiştir. "Olağanüstü bir insandı. Sonsuz bir iyiliği, sabrı, alçakgönüllülüğü vardı. Mithat Fenmen'in dersleri benim için bir zevk kaynağıydı. Yirmi dakikalık ciddi bir çalışmanın ardından, yaşımın gereği olan oyunları oynamama izin verirdi ya da piyanoda yalnız başına, arada bir de Mithat Amca'yla dört el çalarak, doğaçlamalar yapardım. Düşlerde rastlanacak değerde bir öğretmendi, ama sırası geldiğinde çok ciddi olmasını da bilirdi" (Xardel, 2010:25).

Öğretmenlerin meslek hayatları boyunca karşılaşmaları muhtemel özel yetenekli öğrencilerle ilgili farkındalıklarının ve bilgi düzeylerinin yeterli olması gerekir. TBMM tarafından üstün yetenekli çocukların keşfi ve eğitimi ile ilgili bir komisyon oluşturularak Kasım 2012 yılında rapor sunulmuştur. Bu raporun sonuç bölümünde öğretmenler ile ilgili şu madde dikkat çekicidir. "Öğretmen yetiştiren programlar (formasyon programları dahil) üstün yetenekli çocukları ayırt etme stratejileri içermelidir" (TBMM, 2012:202). Şu anki eğitim sistemimizde okul öncesi ve İlkokul kademesinde müzik öğretmeni ataması yapılmamaktadır. Dolayısıyla müzik derslerine okul öncesi ve sınıf öğretmeni girmektedir. Okul öncesi ve sınıf öğretmenliği programına bakıldığında ise üstün yetenekli çocuklarla ilgili bir ders olmadığı görülmüştür. Özel Eğitim dersi vardır. Fakat içeriğine bakıldığında ise öğrenme güçlüğü çeken çocuklar ile ilgili konular ele alınmıştır. Bunun yanında müzik öğretmenliği bölümlerinde de programa müzik alanında üstün yetenekli çocuklarla ilgili henüz bir ders eklenmemiştir. Buradan hareketle şu soru akıllara gelmektedir. Müzik öğretmenleri bile aldıkları müzik eğitimi sonrasında üstün yetenekli çocukları tespit etmekte zorlanırlarken, okul öncesi öğretmeni ya da sınıf öğretmeni müzik alanında üstün yetenekli bir öğrenciyi doğru tespit edip aday gösterebilir mi?

Aday gösterme sürecinden sonra çocuk ilgili kurumlarca tanılama sürecine girer. Müzik alanında üstün yetenekli adayı olan çocuk, yine bu alanında uzmanlaşmış kişiler tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından değerlendirmeye alınarak tanılama süreci gerçekleştirilir. Komisyon tarafından müzik

alanında üstün yetenekli olarak belirlenen çocuklar, hükümetin bu çocuklar için yürüttüğü eğitim politikalarına göre eğitimlerini sürdürürler.

2.3. Ülkemizde Müzik Alanında Üstün Yetenekli Çocukların Eğitimi

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Atatürk, üstün yetenekli çocukların eğitimi ile yakından ilgilenmiştir. Sanat alanında üstün yetenekli çocukların eğitimine yönelik yasal düzenlemeleri şöyle sıralayabiliriz.

1929 yılında "**1416 sayılı ecnebi memleketlere gönderilecek talebeler hakkında kanun"un** 3. maddesi gereğince, zeka ve karakter yönünden üstün olması koşulunu taşıyanların Milli Eğitim Bakanlığınca sınav yoluyla seçilmesi öngörülmüştür.

7 Temmuz 1948 tarihinde halk arasında **"Harika Çocuklar Kanunu"** olarak da bilinen 5248 sayılı bir kanun çıkarılmıştır. Aynı yıl kabul edilen 5245 sayılı yasayla özel yetenekli çocukların yurtdışında eğitimi sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün isteği üzerine hazırlanıp çıkarılan bu yasa, şu anda dünyaca ünlü piyano ve keman sanatçısı olan "İdil Biret ve Suna Kan'ın Yabancı Memleketlere Müzik Tahsiline Gönderilmesine Dair Kanun" adını almıştır. Bu yasa kapsamında; İdil Biret yedi yaşında, Suna Kan ise dokuz yaşında Fransa'ya Paris Konservatuvarı'na gönderilmiştir.

1948 yılında çıkarılan 5245 sayılı İdil Biret- Suna Kan Kanununun, 1956 yılında kapsamı genişletilerek "Güzel Sanatlarda Fevkalade İstidat Gösteren Çocukların Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Hakkında Kanun" adıyla 6660 sayılı kanuna dönüştürülmüştür. Bu kanun "resim, müzik ve plastik sanatlarda" olağanüstü yetenek gösteren çocukların devlet hesabına yurt içi ve yurt dışında eğitim almasını sağlayan önemli bir uygulamadır.

5245 ve 6660 sayılı iki yasanın sağladığı imkânlardan 17 kişi yararlanabilmiştir. 17 kişiden 15'i müzik eğitimi almıştır. Ankara Devlet Konservatuvarı eğitimcilerinden Mithat Fenmen ve İlhan Baran öncülüğünde hazırlanan yönetmelik taslağı, üstün yetenekli çocukların Devlet Konservatuarında yoğun ve hızlı bir müzik eğitimi görmeleri için çıkartılmış olan "özel statü", 1976 yılında Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu statü ile kendi alanlarında konservatuarın yüksek bölümünü bitirerek yurt dışına giden öğrenciler olmuştur. Giden öğrenciler 1986- 1987 yılları arasında mezun olmuşlar ve 1976 yılından sonra yasa işlemez hale gelmiştir (Levent ve Çelik, 2017)

Günümüzde müzik alanında üstün yetenekli çocukların tanılama ve eğitim süreçleri Bilsem'ler (Bilim ve Sanat Merkezleri) tarafından yürütülmektedir. İlkokul 1,2 ve 3. sınıftaki öğrencileri, sınıf öğretmenlerinin yönlendirmesi

sonuncunda, öğrenciler tablet sınavına girmekte olup, müzik alanı taban puanını geçen çocuklar müzik tanılama sınavına girmeye hak kazanmaktadırlar.

3. AMAÇ

Bu araştırmanın amacı, müzik alanında üstün zekalı çocukların özelliklerinin incelenmesi, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar, üstün zekalı çocuklar için izlenen eğitim politikalarının incelenmesi, üstün zekalı çocuklara eğitim veren öğretmenlerin özellikleri ve "Harika Çocuk Yasası"yla Fransa'ya Paris Konservatuvarına gönderilen üstün yetenekli İdil Biret'in eğitim hayatının incelenmesini kapsamaktadır. Araştırma üstün zekalı çocukların, bilimin ilerlemesine, teknolojinin ve medeniyetin gelişmesine önemli katkılar sağlamaları sebebiyle önem taşımaktadır.

4. YÖNTEM

Araştırma betimsel olup kaynak tarama yoluyla alan yazın incelenmiştir.

Bu araştırmada zeka, üstün zeka, üstün yetenek, müzik alanında üstün yetenekli çocukların özellikleri, bu çocuklara eğitim veren öğretmenlerin özellikleri üzerinde durulmuş ve üstün yetenekli İdil Biret'in hayatından örnekler verilmiştir.

5. İDİL BİRET

21 Kasım 1941 yılında Ankara'da doğmuştur. İki buçuk yaşında iken piyanoda iki parmakla küçük melodiler çalmıştır. O sırada radyodan duyduğu melodileri tekrar edebilmektedir. Dört yaşında iken duyduğu melodilerden yeni melodiler yaratabilmekte, konserde duymuş olduğu eserin melodilerini çalabilmektedir. Absolut (çok iyi işitebilen,mutlak kulak) bir kulağa sahip olduğu ve dünyada eşine az rastlanır bir belleği temsil ettiği müzik otoriteleri tarafından belirlenmiştir. Beş yaşında iken Ankara Devlet Konservatuarı Piyano bölümü başkanlığı yapan Mithat Fenmen'den piyano dersi almaya başlamıştır. Bach, Beethoven, Chopin, Schubert ve Saygun'un parçalarından oluşan eserleri ezbere çalmıştır. Altı yaşındayken Ankara Radyosu'nda "Kedilerin Kavgası", "Babamın Çikolata Çalışı", "Keloğlan" adlı kendi bestelediği parçaları çalmıştır.

Müzik eleştirmenlerinin "Harika Çocuk" olarak tanımladıkları İdil Biret'in 1948 yılında adına çıkartılan "Harika Çocuk Kanunu" başka bir deyişle "İdil biret- Suna Kan Kanunu" uyarınca Fransa'nın Paris Konservatuarına gitmiştir. İdil Biret Konservatuar eğitimini piyano, oda müziği ve eşlikçilik sınıfla-

rının her birinden birincilik ödülü alarak bitirmiştir. Henüz 11 yaşındayken Mozart'ın iki piyano konçertosunu Wilhelm Kempff ile seslendirmiştir. Bu konser sanatçımızın müzik kariyerinin başlangıcı olmuştur. Birçok ödül almış, birçok plak ve cd kaydı yapmıştır. Halen konser vermeye devam etmektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tüm bu veriler ışığında, çocuğun üstün zekalı olup olmadığını tespit etmek için IQ testleri yeterli görülmemektedir. Müzik alanında üstün olan bir çocuk diğer alanlarda da üstün olmak zorunda değildir. Fakat müzik alanınının yanında üstün olduğu başka alanlar da olabilir. Çocukların öğrenim hayatlarında aday gösterilme süreci çok önemlidir. Bu süreçte en büyük görevin sınıf öğretmeni tarafından yapıldığı düşünülürse, müzik alanında üstün yetenekli öğrencinin özelliklerini bildiği gibi, kendisinin de bunu anlayabilecek müzik yeteneğine sahip olması beklenebilir. Bu durumda karşımıza okul öncesi ve ilkokul kademesinde müzik derslerine müzik öğretmenleri mi girmelidir sorusu gelmektedir. Bunun yanında 7 Ekim 1994 yılı Avrupa Konseyi Parlamenterler Toplantısı'nda "Öğretmen yetiştiren programlar, üstün yetenekli çocukları ayıt etme stratejileri içermelidir" demiştir. Fakat Sınıf öğretmenliği ve müzik öğretmenliği programlarına bakıldığında böyle bir dersin olmadığı görülmüştür. Üstün yetenekli öğrenciler ile ilgili lisans düzeyinde dersler konulması gerektiği gibi okullarda hâlihazırda görev yapan öğretmenler için de hizmet içi eğitimler düzenlenebilir. Küçük yaşta üstün yeteneği keşfedilmiş öğrenciler için Bilsemler dışında konservatuarlarda da özel programlar açılabilir.

KAYNAKÇA

CONKLIN, W. Ve FREI, S. (2016). Üstün Zekalı ve Yetenekliler İçin Eğitim Programının Farklılaştırılması, KAHVECİ, N. G., Özgür Yayınları, İSTANBUL.

ÇİTİL, M. vd. (2019). "Özel Yetenekli Öğrencim Var", s. 23-29, (Ed.) ÇİTİL, M. ve KILIÇ, O., "Özel Yeteneklilerle İlgili Temel Kavramlar", Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KODAK. E. (2007). "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yetişen Piyanistlerin Ülkemizde Klasik Müzik Etkinlikleri ve Piyano Eğitimine İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Çalışma", Kastamonu Eğitim Dergisi, 2007 (15): 719-726.

KODAK, E. ve DEMİRBATIR, R. E. (2008). "Cumhuriyet Döneminde Yetişen Solist Piyanistlerimizin Piyano Eğitimi Üzerine Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma", Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2008 (1): 91-109.

LEVENT. F. ve ÇELİK, F. K. (2017). "Sanat Alanında Üstün Yetenekli Çocukların Eğitiminin Devlet Tarafından Desteklenmesine İlişkin Sanatçıların Görüşleri", Türk Üstün Zeka ve Eğitim Dergisi, 2017 (2): 65-86.

MABA, A. ve SAKAR, M. H. (2015). "Türkiye'de Müziksel Alanda Üstün Yetenekli Bireylerin Eğitimlerine Genel Bir Bakış", Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 2015 (2): 110-121.

SEZGİNSOY, B. ve GÜVEN, E. (2010). "Piyano ve Keman Alanında İki Harika Çocuk: İdil Biret- Suna Kan (Görüş ve Önerileri)", Elementary Education Online, 2010 9(1): 128-135.

SEZGİNSOY, B. ve GÜVEN, E. (2009). "Müzik Alanında Üstün Bir Yetenek: İdil Biret (Görüş ve Önerileri)", Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2009 (1): 123-142.

TBMM (2012). Üstün Yetenekli Çocukların Keşfi, Eğitimleriyle İlgili Sorunların Tespiti ve

Ülkemizin Gelişimine Katkı Sağlayacak Etkin İstihdamlarının Sağlanması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (2012), 24. Dönem 3. Yasama Yılı, Ankara.

ÜSTÜN ZEKALILAR ENSTİTÜSÜ (2019). "Üstün Zekalıların Öğretmenlerinin Özellikleri Nelerdir?", https://ustunzekalilar.org/tr/Makaleler/Icerik/147-Ustun-Zekalilarin-Ogretmenlerinin-Ozellikleri-Nelerdir

XARDEL, D. (2010). Dünya Sahnelerinde Bir Türk Piyanisti İdil Biret, BİRKAN, Ü., Can Yayınları, İSTANBUL.

SINIFINDA YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİ BULUNAN LİSE ÖĞRETMENLERİNİN, YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN VARLIKLARINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR ANALİZİ YOLUYLA İNCELENMESİ[1]

Buse KÖMÜRCÜ
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Doç. Dr. Hüseyin KÖKSAL
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, lise öğretmenlerinin sınıflarındaki yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin algılarının ne şekilde olduğunu, bu öğrencilere olan yaklaşımlarını ve bunlara yön veren etkenleri metaforlar yoluyla ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın konusu, lise öğretmenlerinin sınıflarındaki yabancı uyruklu öğrencilerin akademik gelişimlerine, okul ve sınıftaki varlıklarına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla belirtmeleridir. Çalışmanın modeli, nitel araştırma modellerinden fenomenoloji desenidir. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ilinin Altındağ ilçesindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı liselerde, çeşitli sınıf düzeylerinde yabancı uyruklu öğrencilerle çalışan 21 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma verileri, öğretmenlerin kendilerine ve yabancı uyruklu öğrencilerine ait bilgileri (yaş, cinsiyet gibi), bu öğrencilerin akademik gelişimlerine, okul ve sınıftaki davranışlarına ilişkin algılarını içeren metaforlarını ve gerekçelerini belirttikleri yarı yapılandırılmış görüş belirtme formuyla toplanmıştır. Veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Metaforlar gerekçelerine göre çeşitli kategoriler altında toplanıp hepsinin tekrarlanma sıklıklarıyla yüzdeleri incelenmiştir. İncelemelerle yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıklarıyla ilgili öğretmenlerin %20,83'ünün uyum sağlayamayan ve varlığı istenilmeyen, sınıftaki varlıklarıyla ilgili öğretmenlerin %25'inin varlığı istenilen, ders sırasındaki varlıklarıyla ilgili öğretmenlerin %28'inin iletişim kurulamayan kategorileri içerisinde metaforlar belirttikleri bulgularına ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda öğretmenlerin bu öğrencilere ilişkin algılarının olumsuz olduğu, bu öğrencilerin okula uyum problemleri yaşadıklarını düşündükleri, bu öğrencileri sınıfta isterken şiddet içeren davranışlarından dolayı okulda istemedikleri, bu öğrencilerle iletişim problemleri yaşadıklarından öğrencilerin akademik gelişimlerinin yetersiz olduğunu düşündükleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Yabancı Uyruklu Öğrenci, Kapsayıcı Eğitim

[1] Bu makale, Doç. Dr. Hüseyin KÖKSAL danışmanlığında Buse KÖMÜRCÜ tarafından hazırlanmakta olan yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

An Examination By Metaphor Analysis Of The High School Teachers' Perceptions About Foreign Students' Existance Who Are In Their Classes

ABSTRACT: The purpose of the study's to find out the perceptions and approaches of high school teachers against the foreign students, and to discover the influencing factors through the metaphors. The subject of the study's the expressing of perceptions of high school teachers about existences and academic developments of foreign students in their school and classes by means of metaphors. The model of the study's the phenomenology design which's one of the qualitative research models. The research group of the study consists of 21 teachers working with foreign students who're at various grades in the high schools which connected with the Ministry of National Education in Altındağ district of Ankara. The data of the research were collected by semi-structured form of opinion, in which information of teachers and students (age, gender etc.), the metaphors, reasons of the perceptions against academic developments and behaviors of foreign students in the classes and the school were listed. The data were analyzed by content analysis method. Metaphors were grouped under various categories according to their reasons, and the frequency and percentage of recurrence were examined. According to the examinations, it was found that metaphors were identified in the categories of foreign students' existence in school that 20.83% of teachers indicate about them who are inconsistent and unwanted, their existence in classroom that 25% of teachers indicate about them who are wanted, their academical developments that 28% of teachers indicate about them who are uncommunicative. As a result of the study, it was seen that the teachers' perception of these students was negative, they thought that the students had adaptation problems, they didn't want them in the school because of their violent behaviors while they wanted them in the classroom and they thought that the students' academic developments're insufficient because they had communication problems with them.

Key Words: Migration, Foreign Students, Inclusive Education

1. GİRİŞ

İnsanlığın geçmişten bugüne değin içinde yaşadığı toplumların geçirdiği karakteristik dönüşüm evreleri incelendiğinde; insanların önce kapalı toplumlar denilen geleneksel toplumlar, sonra sanayi toplumları denilen modern toplumlar, daha sonra da küresel toplumlar denilen post-modern toplumlar şeklinde yaşadıkları görülmektedir (Doğan, 2012:73). Dünya üzerindeki toplumlara bakıldığında; insanların ulus yaşamını daha ileri bir boyuta taşıyarak kendi içerisinde farklı uluslar içeren uluslararası bir yapıda

yaşadıkları görülmektedir. Örneğin ABD, İngiltere, Almanya gibi pek çok ülkede, sadece o ülkelerin yerel ulusu yaşamakta olmayıp pek çok farklı ulusa mensup olan insanlar birlikte yaşamaktadırlar.

Farklı kültürler ve sosyal yapılar içerisindeki insanların farklı uluslarla birarada yaşaması, ülkeler arasında yapılan göçlerle gerçekleşmektedir. Göç; insanların tarih boyunca olumsuz doğa koşullarından kurtulmak, baskılardan kaçmak, daha güvenli ortamlarda yaşamak, sosyal ortamlar yaratmak ve yaşamlarını daha uygun koşullarda sürdürmek için kısacası ekonomik, siyasi, sosyal, güvenlik gibi gerekçelerle yaşadıkları yerleri bırakıp yeni yaşam alanlarına yerleşmeleridir (Ünal, 2014:66). Türkiye de coğrafi konumu ve sınırında yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde hem Asya'dan ve Ortadoğu'dan Avrupa'ya göç eden nüfus için mecburi bir duraktır hem de hedef ülkedir. Bu nedenle Türkiye bir yandan göç alan, bir yandan ise gelen göçmenlere geçiş alanı yaratan bir ülke konumuna gelerek daha kalıcı bir göçmen nüfusa sahip olmuştur (Boz, 2016:149).

Türkiye'nin toplam nüfusu içerisindeki sayıları oldukça fazla olan yabancı uyruklu insanlar, kendi kültürleri ve toplumsal yapılarından daha farklı olan bir kültür ve toplumsal yapı içerisine geldiklerinden dolayı Türkiye'nin kültür ve toplumsal yapısına, kendi değerlerini kaybetmeyecek şekilde uyum sağlayarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmalıdır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları da kendi kültür ve değerlerinden daha farklı topluluklarla karşılaştıklarından dolayı bu topluluklarla uyum içerisinde yaşayabilmek için onların farklılıklarını tanımalıdır. Kısacası her iki tarafın da birbirlerinin özelliklerini, kültürlerini, değerlerini tanıyıp tüm bunlarla birlikte yaşayabilmelerini sağlayacak bir uyum sürecine girmeleri ve bu süreci başarıyla tamamlamaları gerekmektedir. Aksi hâlde her iki tarafın birarada uyum içerisinde yaşamaları zorlaşacak, bu durum da beraberinde etnik ve mezhepsel kutuplaşmalar, kadın ve çocuk istismarı, çocuk işçiliği, evliliğin maddi çıkar sağlama aracı hâline gelmesi (başlık parası) gibi pek çok sorunu getirerek toplumsal yapıda kaygı ve güvensizlik ortamı oluşturacaktır (Oytun ve Gündoğar, 2015:16-17). İşte bu uyum sürecinin karşılıklı olarak başarılı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamanın yolu ise her iki tarafı da içerisine alan kapsayıcı eğitimden geçmektedir. Kapsayıcı eğitim, farklı ihtiyaçlara ve tercihlere sahip olan öğrencilerin (çeşitli yetersizlikleri olan öğrenciler, yabancı uyruklu öğrenciler gibi) genel olarak öğrenme kaynaklarına, hizmetlerine ve deneyimlerine erişimde eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamayı amaçlayan eğitimdir (Baldiris Navarro, Zervas, Fabregat Gesa &

Sampson, 2016:17). Dolayısıyla kapsayıcı eğitim, her iki taraf için de uyumlu yaşama konusunda ortak bir paydada buluşmayı sağlayabilecek bir eğitimdir.

Hem Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının hem de Türkiye'de yaşamakta olan yabancı uyruklu insanların birarada uyum içerisinde yaşamaları için karşılıklı olarak gereksinim duyulan kapsayıcı eğitimi verecek olan kişiler öğretmenlerdir. Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin farklı özellikleri, etnik kökenleri, sosyo-ekonomik durumları vb. özelliklerine nasıl baktıkları, kısacası bu öğrencilere olan bakış açıları; verdikleri eğitimin içerik ve niteliğini, bu eğitimin nasıl ve ne kadar kapsayıcı olduğunu, sınıftaki ister yabancı uyruklu ister Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan tüm öğrencilerin ve velilerin birbirlerine karşı olan düşüncelerini, tutum ve davranışlarını etkileyecektir. Bu durum da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Türkiye'de yaşamakta olan yabancı uyruklu insanların birarada ve uyumlu bir şekilde yaşayabilmeleri amacına ulaşılabileceğini ya da ulaşılamayacağını etkileyecektir. Özdemir'in (2016:114) yabancı uyruklu öğrencilerin okul iklimine etkisine ilişkin çeşitli görüşleri incelediği çalışmasında da öğrenciler arası ilişkilerde ilk başlarda önyargılar, kutuplaşmalar, çatışmalar yaşanıyor olsa da zamanla bu durumun bittiği, Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinin geliştiği, uyum içerisinde yaşadıkları, paylaşım ve yardımlaşma duygularının ağırlık kazandığı şeklindeki bulgulara ulaşılması bu durumu örnekler bir nitelik taşımaktadır.

Yukarıda değinilen tüm nedenlerden hareketle öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin algılarının ne şekilde olduğunun bilinmesi çok önemli bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Bu çalışma da bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmanın yapılma amacı; öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin algılarının ne şekilde olduğunu, bu öğrencileri nasıl gördüklerini, bu öğrencilere olan yaklaşımlarını ve bu yaklaşımlara ne tür etkenlerin yön verdiğini metaforlar yoluyla ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

Bu çalışmanın problem durumu; sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan lise öğretmenlerinin, yabancı uyruklu öğrencilerin varlıklarına ilişkin algılarının ne şekilde olduğudur. Bu algıların açığa çıkarılabilmesi için de aşağıdaki problemlere yanıt aranmaktadır:

1. Sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan lise öğretmenlerinin, yabancı uyruklu öğrencilerin varlıklarına ilişkin metaforları nelerdir?

2. Sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan lise öğretmenlerinin yabancı uyruklu öğrencilerin varlıklarına ilişkin metaforları, içerdikleri özellikler yönünden hangi kategoriler altında yer almaktadır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın modeli, nitel araştırma modellerinden olgubilim (fenomenoloji) desenidir. Bu desen, farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanan bir modeldir (Yıldız ve Şimşek, 2016:69). Bu desenin temelini bireysel tecrübeler oluşturmaktadır. Yani bu desende katılımcıların öznel tecrübeleri ile ilgilenilmekte, katılımcıların algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamlar incelenmektedir (Ekici, 2016:620). Bu çalışmada ise sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan lise öğretmenlerinin, bu öğrencilerin varlıklarına ilişkin algılarının detayları ve farklı yönleri metaforlar yoluyla incelenmiştir. Güneş'e (2017:51) göre metaforlar, insanların bir alanla ilgili deneyimlerini anlama şekilleriyle ilgili kalıplaşmış açıklamaların dışında daha derin açıklamalar gerektirdiğinden ve bu noktada metaforlar, bir kavramın farklı açıklamalarının yapılmasında ve uygulanabilirliğinin genişletilmesinde kullanılabilen sistematik araçlar olduğundan bu araştırmanın modeli, olgubilim (fenomenoloji) deseni olarak belirlenmiştir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Çalışma Grubu

Bu çalışmanın evrenini, Ankara ilindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı liselerde yabancı uyruklu öğrencilerle çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu ise Ankara ilinin Altındağ ilçesindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı meslek liseleri, anadolu liseleri, imam hatip liseleri gibi çeşitli liselerde, çeşitli sınıf düzeylerinde yabancı uyruklu öğrencilerle çalışan 50 öğretmenden 13'ü bayan 8'i erkek olmak üzere toplam 21 öğretmen oluşturmaktadır. Geriye kalan 29 öğretmen araştırma verilerini araştırma içeriğine uygun bir biçimde belirtmediği için (veri toplama formunu boş bırakmak, metafor ve metafor gerekçesi belirtmemek gibi nedenlerden dolayı) bu öğretmenler çalışma grubu dışında tutulmuştur. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin branşları Matematik, Fizik, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Müzik, Elektrik-Elektronik, İngilizce, Arapça, Beden Eğitimi, Grafik ve Fotoğraf Öğretmenliği şeklinde olup öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu 30 ile 45 yaşları arasındadır (Diğer öğretmenlerin yaşları 45 ve üzeridir.). Bu öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencileri genellikle Suriyeli, Iraklı ve Afganistanlı olup bu öğrencilerin çok büyük bir kısmı erkektir (Kız öğrenci sayısı çok azdır.) ve sosyoekonomik düzeyleri genellikle alt ve orta seviyelerdedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için metaforlardan yararlanılmak istenilmiştir. Dolayısıyla bu metaforların elde edilebilmesi için araştırma verileri dört sayfalık bir form aracılığıyla toplanmıştır. Bu formun ilk sayfasını ka-

tılımcıların yaşları, cinsiyetleri ve branşları ile yabancı uyruklu öğrencilerinin yaşları, cinsiyetleri, uyrukları, sosyo-ekonomik düzeyleri ve sınıf düzeyleri ile ilgili bilgileri dolduracakları bir bilgi formu oluşturmaktadır. Formun ikinci sayfasını da araştırma amacı ile ilgili olarak üzerinde *"Yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıkları … gibidir. Çünkü …"* cümlesi yazılı olan bir yarı yapılandırılmış görüş belirtme formu oluşturmaktadır. Formun üçüncü sayfasını araştırma amacı ile ilgili olarak üzerinde *"Yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıkları … gibidir. Çünkü …"* cümlesi yazılı olan bir yarı yapılandırılmış görüş belirtme formu oluşturmaktadır. Formun dördüncü sayfasını ise araştırma amacı ile ilgili olarak üzerinde *"Yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıkları … gibidir. Çünkü …"* cümlesi yazılı olan bir yarı yapılandırılmış görüş belirtme formu oluşturmaktadır. Böylelikle öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilere yönelik algılarını; öğrencilerin okul içerisindeki davranışlarına, sınıf içerisindeki davranışlarına ve akademik gelişimlerine göre metaforlar yoluyla şekillendirmeleri sağlanmıştır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli izinlerin alınmasının ardından liselerde yabancı uyruklu öğrencileri olan öğretmenler tespit edilmiş ve veri toplama aracı, çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin sayısı kadar çoğaltılıp çalışma grubuna verilerek kendilerinden öncelikle ilk sayfadaki bilgi formunu doldurmaları sonra da diğer sayfalardaki eksik bırakılmış cümleleri kendi metaforlarını ve gerekçelerini kullanarak tamamlamaları istenmiştir. Çalışma grubuna araştırmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı, isimlerinin kesinlikle paylaşılmayacağı bilgisi de verilmiştir. Böylelikle araştırma amacına yönelik metaforlara, metafor gerekçelerine ve bunlarla ilişkilendirilecek öğretmen-öğrenci bilgilerine ulaşılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen metaforların analiz edilebilmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çünkü içerik analizinde temel amaç; bir araştırmada toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak, bu verilerin içerisinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016:242). Bunun için içerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar içerisinde bir araya getirmek ve bunları okuyucuların anlayabileceği bir şekilde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016:242). Bu araştırmanın içerik analizi de şu şekilde yapılmıştır: Öncelikle hazırlanan form, çalışma grubuna uygulanmış ve elde edilen meta-

forlar (veriler) hangi öğretmen tarafından belirtildiğine bakılmaksızın sırayla öğretmen sayısı kadar numaralandırılmıştır. Daha sonra metaforlara ve metaforların gerekçelerine bakılarak çalışma amacı dışında olan metaforlar (metafor belirtilmemesi, metafor gerekçesi belirtilmemesi, veri toplama aracının tamamen boş bırakılması gibi nedenlerden dolayı) elenmiştir. Bunun ardından çalışma amacına uygun olan metaforların benzerlikleri ve farklılıkları saptanmış ve buna göre birbiriyle ilişkili olan metaforları bir araya getirecek kategoriler bulunmuştur. Bu işlemden sonra da metaforlar, oluşturulan kategorilere göre düzenlenip tanımlanmış ve kategorilerin içerdikleri metaforlar birbirleriyle ilişkilendirilerek ya da birbirlerinden farklı boyutlarına değinilerek açıklanmıştır. Son olarak da açıklanan verilerden elde edilen bulgular yorumlanıp ulaşılan sonuçlardan söz edilerek araştırmanın içerik analizi tamamlanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okuldaki Varlıklarına İlişkin Öğretmen Algıları

Çalışmayla elde edilen metaforların içerik analizlerinin tamamlanmasının ardından 21 lise öğretmeninin yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıkları ile ilgili olarak 21 farklı metafor (toplam 24 metafor) belirttikleri saptanmıştır. Metaforların tamamına yakını (19) yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmekteyken geriye kalan metaforlardan birini (Gökkuşağı) 2 katılımcı, diğerini ise (Kuş) 3 katılımcı temsil etmektedir. Metaforların tamamına bakıldığında en fazla "Kuş" (f:3) metaforunun katılımcıların (öğretmenlerin) %12,50'si tarafından belirtildiği görülmüştür. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı yaklaşık 1,15'tir (Tüm Metaforların Sayısı/Farklı Metaforların Sayısı).1,15 değeri 1'den büyük olduğundan metaforlar birbirlerine benzemektedir (Kılcan, 2017:106). Bu durum da öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıkları ile ilgili olarak benzer düşünceler taşıdıklarını göstermektedir.

Tablo 1. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okuldaki Varlıklarına İlişkin Metaforları*

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Aşure	1	4,17	12	Kuş	3	12,50
2	Balık	1	4,17	13	Lider	1	4,17
3	Bulanık Deniz	1	4,17	14	Öğrenci Korosu	1	4,17
4	Gökkuşağı	2	8,33	15	Özel Eğitim Gerektiren Engelli Çocuk	1	4,17

5	Gölge	1	4,17	16	Patlamaya Hazır Bomba	1	4,17
6	Hediye Paketi Poşeti	1	4,17	17	Renk Paleti	1	4,17
7	Heterojen Karışım	1	4,17	18	Robot	1	4,17
8	Kaktüs	1	4,17	19	Takım Kaptanı	1	4,17
9	Kışın Sıcak Ülkelere Göç Edememiş Kuşlar	1	4,17	20	Tombala	1	4,17
10	Korkuluk	1	4,17	21	Yıldız	1	4,17
11	Kuma	1	4,17				
Toplam						**24**	**100**

Yukarıda belirtilen 24 metafor gerekçelerine göre araştırmacı tarafından 9 kategori içerisinde toplanmıştır. Kategorilerin 3'ü 1 katılımcı, 2'si 2 katılımcı, 1'i 3 katılımcı, 1'i 4 katılımcı, 2'si 5 katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Kategorilerin tamamı incelendiğinde metaforların en fazla "Uyum Sağlayamayan" (f:5) ve "Varlığı İstenilmeyen" (f:5) kategorileri altında her iki kategori için %20,83 katılımcı tarafından belirtildiği görülmektedir. Nitekim 3 kez tekrarlanan "Kuş" metaforunun 2'si "Uyum Sağlayamayan" kategorisi altında yer almıştır.

Tablo 2. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okuldaki Varlıklarına İlişkin Metafor Kategorileri*

Sıra No	Kategori	(f)	%
1	Dikkat Çeken	2	8,33
2	İlgi İsteyen	1	4,17
3	Sosyalleşemeyen	4	16,67
4	Uyum Sağlayamayan	5	20,83
5	Uyum Sağlayan	1	4,17
6	Varlığı İstenilen	3	12,50
7	Varlığı İstenilmeyen	5	20,83
8	Yaşama Farklılıklar Katan	1	4,17
9	Yaşama Güzellikler Katan	2	8,33
Toplam		**24**	**100**

Tablo 3. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Okuldaki Varlıklarına İlişkin Geliştirdikleri Metaforlar ve Kategorileri*

Sıra No	Kategori	Metafor	Metafor Sayısı	Toplam Metafor
1	Uyum Sağlayamayan	Kuş, Balık, Kışın Sıcak Ülkelere Göç Edememiş Kuşlar, Özel Eğitim Gerektiren Engelli Çocuk	4	5

2	Varlığı İstenilmeyen	Bulanık Deniz, Hediye Paketi Poşeti, Kuma, Patlamaya Hazır Bomba, Tombala	5	5
3	Sosyalleşemeyen	Gölge, Kaktüs, Korkuluk, Robot	4	4
4	Varlığı İstenilen	Aşure, Heterojen Karışım, Takım Kaptanı	3	3
5	Dikkat Çeken	Lider, Yıldız	2	2
6	Yaşama Güzellikler Katan	Gökkuşağı, Renk Paleti	2	2
7	İlgi İsteyen	Kuş	1	1
8	Uyum Sağlayan	Öğrenci Korosu	1	1
9	Yaşama Farklılıklar Katan	Gökkuşağı	1	1

Yukarıda verilen bulgularda yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıklarıyla ilgili en fazla tekrarlanan kategoriler incelendiğinde "Uyum Sağlayamayan" kategorisindeki (%20,83 katılımcı) 38 numaralı katılımcının "Kuş" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıkları kuş gibidir. Çünkü çok ürkekler."* şeklindeki cümlesi, "Varlığı İstenilmeyen" kategorisindeki (%20,83 katılımcı) 42 numaralı katılımcının "Patlamaya Hazır Bomba" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıkları patlamaya hazır bomba gibidir. Çünkü bu öğrencilere tanınan haklardan bizim öğrencilerimizin faydalanamıyor olmaları onlara karşı nefret beslemelerine neden olmaktadır."* şeklindeki cümlesi, "Sosyalleşemeyen" kategorisindeki (%16,67 katılımcı) 7 numaralı katılımcının "Kaktüs" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıkları kaktüs gibidir. Çünkü kimseyle diyalog kurmazlar, yalnızlardır."* şeklindeki cümlesi ve olumlu metaforlar içeren diğer kategorilerin daha az tekrarlanması, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıklarıyla ilgili olumsuz düşünceler taşıdıklarını göstermektedir.

3.2. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sınıftaki Varlıklarına İlişkin Öğretmen Algıları

Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıklarıyla ilgili olarak 24 farklı metafor belirttikleri saptanmıştır. Metaforların tamamı yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı 1'dir.1 değeri, 1'e eşit olduğundan metaforlar birbirlerine benzer sayılabilmektedir (Kılcan, 2017:106). Bu durumda öğretmenlerin yabancı

uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıklarıyla ilgili benzer düşünceler taşıdıkları düşünülebilmektedir.

Tablo 4. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sınıftaki Varlıklarına İlişkin Metaforları*

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Arı	1	4,17	13	Pencere	1	4,17
2	Büyükelçi	1	4,17	14	Pimi Çekilmiş El Bombası	1	4,17
3	Dilsiz Biri	1	4,17	15	Reflektör	1	4,17
4	Elektrikli Vatoz	1	4,17	16	Renk	1	4,17
5	Hatalı Çekilmiş Fotokopi Kâğıdı	1	4,17	17	Sisli Gece	1	4,17
6	İyi Hazırlanmış Ödev	1	4,17	18	Siyah-Beyaz	1	4,17
7	Kilitli Kapı	1	4,17	19	Turist	1	4,17
8	Komşu	1	4,17	20	Vakıf	1	4,17
9	Koruma Duvarı	1	4,17	21	Yelpaze	1	4,17
10	Kuş	1	4,17	22	Yeni Diş Çıkaran Bebek	1	4,17
11	Midye	1	4,17	23	Yeni Sahiplenilmiş Kedi	1	4,17
12	Öğretmen	1	4,17	24	Zoraki Misafir	1	4,17
Toplam						**24**	**100**

Yukarıda belirtilen 24 metafor gerekçelerine göre araştırmacı tarafından 11 kategori içinde toplanmıştır. Kategorilerin 5'ini 1 katılımcı, 2'sini 2 katılımcı, 3'ünü 3 katılımcı, 1'ini 6 katılımcı temsil etmektedir. Kategorilerin tamamı incelendiğinde metaforların en fazla "Varlığı İstenilen" (f:6) kategorisi içinde %25 katılımcı tarafından belirtildiği görülmüştür. Bu durum da öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıklarıyla ilgili olumlu düşünceler taşıdıklarını göstermektedir. Nitekim metaforların çoğu olumlu kategoriler içindedir.

Tablo 5. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sınıftaki Varlıklarına İlişkin Metafor Kategorileri*

Sıra No	Kategori	(f)	%
1	Dikkat Çeken	2	8,33
2	İletişim Kurulamayan	3	12,50
3	İlgi İsteyen	2	8,33
4	Kargaşa Yaratan	1	4,17
5	Katılım Sağlayan	1	4,17

6	Öğrenme İsteği Duyan	1	4,17
7	Uyum Sağlayamayan	3	12,50
8	Uyum Sağlayan	1	4,17
9	Varlığı İstenilen	6	25,00
10	Varlığı İstenilmeyen	3	12,50
11	Yaşama Güzellikler Katan	1	4,17
Toplam		**24**	**100**

Tablo 6. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sınıftaki Varlıklarına İlişkin Geliştirdikleri Metaforlar ve Kategorileri*

Sıra No	**Kategori**	**Metafor**	**Metafor Sayısı**	**Toplam Metafor**
1	Varlığı İstenilen	Komşu, Koruma Duvarı, Öğretmen, Pencere, Vakıf, Yelpaze	6	6
2	İletişim Kurulamayan	Dilsiz Biri, Elektrikli Vatoz, Kilitli Kapı	3	3
3	Uyum Sağlayamayan	Kuş, Siyah-Beyaz, Yeni Diş Çıkaran Bebek	3	3
4	Varlığı İstenilmeyen	Hatalı Çekilmiş Fotokopi Kâğıdı, Sisli Gece, Zoraki Misafir	3	3
5	Dikkat Çeken	Büyükelçi, Reflektör	2	2
6	İlgi İsteyen	Midye, Turist	2	2
7	Kargaşa Yaratan	Pimi Çekilmiş El Bombası	1	1
8	Katılım Sağlayan	İyi Hazırlanmış Ödev	1	1
9	Öğrenme İsteği Duyan	Arı	1	1
10	Uyum Sağlayan	Yeni Sahiplenilmiş Kedi	1	1
11	Yaşama Güzellikler Katan	Renk	1	1

Yukarıda verilen bulgularda yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıklarıyla ilgili kategoriler incelendiğinde "Varlığı İstenilen" kategorisindeki (%25 katılımcı) 39 numaralı katılımcının "Yelpaze" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıkları yelpaze gibidir. Çünkü onlar yelpazenin farklı birer parçalarıdır. Her parçada ayrı bir kültür, ayrı bir yaşanmışlık saklıdır."* şeklindeki cümlesi, "Dikkat Çeken" kategorisindeki (%8,33 katılımcı) 19 numaralı katılımcının "Büyükelçi" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıkları büyükelçi gibidir. Çünkü yerli öğrenciler onları dikkatlice izlerler ve kültürlerinden etkilenirler."* şeklindeki cümlesi, "Uyum Sağlayan" kategorisindeki (%4,17 katılımcı) 31 numaralı katılımcının "Yeni Sahiplenilmiş Kedi" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıkları yeni sahiplenilmiş kedi gibidir. Çünkü bulundukları ortama ayak*

uydurmaya, uyum sağlamaya çalışırlar. Anlatılanları, konuları, arkadaşlarının sohbetlerini anlamaya çalışırlar." şeklindeki cümlesi ve olumsuz metaforlar içeren diğer kategorilerin daha az tekrarlanması, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıklarıyla ilgili olumlu düşünceler taşıdıklarını göstermektedir.

3.3. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Ders Sırasındaki Varlıklarına İlişkin Öğretmen Algıları

Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıklarıyla ilgili 24'ü farklı toplam 25 metafor belirttikleri saptanmıştır. Metaforların tamamına yakını (23) yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmekteyken geriye kalan bir metaforu (Katalizör) 2 katılımcı temsil etmektedir. Metaforların tamamına bakıldığında en fazla "Katalizör" (f:2) metaforunun katılımcıların %8'i tarafından belirtildiği görülmüştür. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı yaklaşık 1,05'tir. 1,05 değeri 1'den büyük olduğundan metaforlar birbirlerine benzemektedir (Kılcan, 2017:106). Bu durum da öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıklarıyla ilgili olarak benzer düşünceler taşıdıklarını göstermektedir.

Tablo 7. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Ders Sırasındaki Varlıklarına İlişkin Metaforları*

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Akarsu	1	4,00	13	Kapalı Kutu	1	4,00
2	Ana Sınıfı Öğrencisi	1	4,00	14	Karınca	1	4,00
3	Buğulu Cam	1	4,00	15	Katalizör	2	8,00
4	Cam	1	4,00	16	Kitap	1	4,00
5	Çok Bilinmeyenli Denklem	1	4,00	17	Kurmalı Oyuncak	1	4,00
6	Derece	1	4,00	18	Okunmamış Kitap	1	4,00
7	Dolma Kalem	1	4,00	19	Sis	1	4,00
8	Fidan	1	4,00	20	Tamamlanmamış Proje	1	4,00
9	Fren	1	4,00	21	Taş Duvar	1	4,00
10	Gölge	1	4,00	22	Toz İçindeki Cevher	1	4,00
11	Hediye Kutusu	1	4,00	23	Tuzsuz Yemek	1	4,00
12	Kapağı Açılmamış Kitap	1	4,00	24	Zil	1	4,00
Toplam						**25**	**100**

Yukarıda verilen 25 metafor gerekçelerine göre araştırmacı tarafından 8 kategori içerisinde toplanmıştır. Kategorilerin 1'i 1 katılımcı, 2'si 2 katılımcı, 3'ü 3 katılımcı, 1'i 4 katılımcı, 1'i 7 katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Kategorilerin tamamı incelendiğinde metaforların en fazla "İletişim Kurulamayan" (f:7) kategorisi altında %28 katılımcı tarafından belirtildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum da öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıkları ile ilgili olumsuz düşünceler taşıdıklarını göstermektedir. Nitekim metaforların çoğu olumsuz kategoriler içerisinde yer almaktadır.

Tablo 8. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Ders Sırasındaki Varlıklarına İlişkin Metafor Kategorileri*

Sıra No	**Kategori**	**(f)**	**%**
1	Akademik Çalışmalarda Başarılı Olan	2	8,00
2	Akademik Çalışmalarda Zor İlerlenilen	3	12,00
3	İletişim Kurulamayan	7	28,00
4	İlgi İsteyen	4	16,00
5	Katılım Sağlamayan	2	8,00
6	Katılım Sağlayan	3	12,00
7	Odaklanamayan	1	4,00
8	Öğrenme İsteği Duyan	3	12,00
Toplam		**25**	**100**

Tablo 9. *Katılımcıların Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Ders Sırasındaki Varlıklarına İlişkin Geliştirdikleri Metaforlar ve Kategorileri*

Sıra No	**Kategori**	**Metafor**	**Metafor Sayısı**	**Toplam Metafor**
1	İletişim Kurulamayan	Akarsu, Buğulu Cam, Çok Bilinmeyenli Denklem, Gölge, Kapağı Açılmamış Kitap, Kapalı Kutu, Kurmalı Oyuncak	7	7
2	İlgi İsteyen	Ana Sınıfı Öğrencisi, Kitap, Okunmamış Kitap, Toz İçindeki Cevher	4	4
3	Akademik Çalışmalarda Zor İlerlenilen	Kapalı Kutu, Sis, Tamamlanmamış Proje	3	3
4	Katılım Sağlayan	Derece, Hediye Kutusu, Zil	3	3
5	Öğrenme İsteği Duyan	Dolma Kalem, Fidan, Karınca	3	3
6	Akademik Çalışmalarda Başarılı Olan	Katalizör	1	2
7	Katılım Sağlamayan	Taş Duvar, Tuzsuz Yemek	2	2
8	Odaklanamayan	Cam	1	1

Yukarıdaki bulgularda yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıklarıyla ilgili en fazla tekrarlanan kategoriler incelendiğinde "İletişim Kurulamayan" kategorisindeki (% 28 katılımcı) 19 numaralı katılımcının "Buğulu Cam" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıkları buğulu cam gibidir. Çünkü buğulu camın arkasındaki görüntüye dair net bir bilgimiz olmadığı gibi bu öğrenciler hakkında da net bir bilgimiz yoktur."* şeklindeki cümlesi, "İlgi İsteyen" kategorisindeki (% 16 katılımcı) 14 numaralı katılımcının "Ana Sınıfı Öğrencisi" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıkları ana sınıfı öğrencisi gibidir. Çünkü hem ben hem de sınıftaki tüm öğrenciler onlara bir şeyler öğretmeye çalışıyoruz. Küçük bir çocuk gibi onlarla ilgilenmemiz gerekiyor."* şeklindeki cümlesi, "Akademik Çalışmalarda Zor İlerlenilen" kategorisindeki (%12 katılımcı) 42 numaralı katılımcının "Sis" metaforuyla belirttiği *"Yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıkları sis gibidir. Çünkü bu öğrencilerin dil, kültür farkından dolayı derslere katılımları düşmekte, sürekli alt seviyelerde yer almaktadırlar. Bu öğrencilerin eğitimsel açıdan gelecekleri belirsiz olup, hedeflenen eğitime ayak uyduramamaktadırlar."* şeklindeki cümlesi ve olumlu metaforlar içeren diğer kategorilerin daha az tekrarlanması, öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıklarıyla ilgili olumsuz düşünceler taşıdıklarını göstermektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yukarıda belirtilmiş olan tüm bulgulardan hareketle bu çalışmanın sonucunda öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin okuldaki varlıklarından hoşnut olmadıkları, bu öğrencilerin okul içerisindeki şiddet içeren davranışlarının öğretmenleri rahatsız ettiği, öğretmenlerin bu öğrencilerin okul kültürüne uyum problemleri yaşadıklarını düşündükleri görülmüştür. Nitekim Sarıtaş, Şahin ve Çatalbaş'ın (2016:216) ilkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle karşılaşılan sorunları inceledikleri çalışmalarında görülen yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili şiddet eğilimi, saldırganlık, çeteleşme, kural tanımama gibi çeşitli problemlerle karşılaşıldığı şeklindeki bulgular da bu sonuçla örtüşmektedir. Ayrıca İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi (2015:11) tarafından hazırlanan raporda Suriyeli öğrencilerle Türkiyeli öğrenciler arasında çok kısıtlı iletişim olduğu, arkadaşlık kurulamadığı şeklindeki bulgular da bu durumu desteklemektedir.

Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin sınıftaki varlıklarına ilişkin algılarına bakıldığında öğretmenlerin bu öğrencilerin sınıftaki varlıklarından

hoşnut oldukları, bu öğrencilerin sınıf kültürüne uyum sağlama konusunda çaba sarf ettiklerini ve bu konuda başarılı olduklarını düşündükleri, bu öğrencilerin sınıf iklimine farklı bir hava kattıklarını düşündükleri görülmüştür. Özçetin'in (2013:77) yüksek öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen faktörleri araştırdığı çalışmasında görülen yabancı uyruklu öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinde sorun yaşamadıkları şeklindeki bulgu da bu sonuçla örtüşmektedir.

Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin ders sırasındaki varlıklarına ilişkin algılarına bakıldığında öğretmenlerin bu öğrencilerin ders sırasındaki varlıklarından hoşnut olmadıkları, bu öğrencilerle iletişim problemleri yaşadıklarından bu öğrencilerin derslere katılmadıklarını ve akademik gelişimlerinin yetersiz olduğunu düşündükleri, yine bu öğrencilerin iletişim problemleri nedeniyle sürekli sınıf arkadaşlarından ve öğretmenlerinden ilgi beklediklerini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Nitekim Özdemir'in (2016:120) yabancı uyruklu öğrencilerin okul iklimine etkisine ilişkin çeşitli görüşleri incelediği çalışmasında görülen yabancı uyruklu öğrencilerin akademik başarı boyutunda okul iklimi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu, bu durumun dil sorunlarından kaynaklandığı şeklindeki bulgular da bu sonucu desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Boz, D. (2016). Dış göçler olgusu ve etkisi: türkiye-suriye üzerine bir inceleme. *Sosyoekonomi, 24(30),* 147-153.

Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem

Ekici, G. (2016). Biyoloji öğretmeni adaylarının mikroskop kavramına ilişkin algılarının belirlenmesi: bir metafor analizi çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 17(1),* 615-636.

Güneş, A. (2017). *21. yüzyıl vatandaşlığının geliştirilmesinde açık ve uzaktan öğrenme: bir metafor analizi araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi (2015). *Suriyeli mülteci çocukların türkiye devlet okullarındaki durumu politika ve uygulama önerileri.* http://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2015/09/Suriyeli-Cocuklar-Egitim-Sistemi-Politika-Notu.pdf sayfasından erişilmiştir.

Kılcan, B. (2017). *Metafor ve eğitimde metaforik çalışmalar için bir uygulama rehberi*. Ankara: Pegem

Navarro, S. B., Zervas, P., Gesa, R. F., & Sampson, D. G. (2016). Developing teachers' competences for designing inclusive learning experiences. *Educational Technology & Society, 19 (1),* 17-27.

Oytun, O., & Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu*. (Rapor No: 195). Ankara: ORSAM- TESEV.

Özçetin, S. (2013). *Yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, Ç. (2016). *Sivas ilinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin okul iklimine etkisine ilişkin görüşlerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Sarıtaş, E., Şahin, Ü., & Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1),* 208-229.

Ünal, S. (2014). Türkiye'nin beklenmedik konukları: "öteki" bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*. *6(3),* 65-89.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin.

GEBELERDE PİLATES EGZERSİZLERİNİN KAYGI DÜZEYİ ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Duygu AKSOY
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, Gebelerde pilates egzersizlerinin kaygı düzeyi üzerine etkisini incelenmesidir. Çalışmaya, gebeliğin 24.-30. haftasında olan 54 gebe kadın katılmıştır. Katılımcılar, Pilates egzersizi (n=27) ve kontrol grubu (n=27) olmak üzere iki gruba ayırdı. Egzersiz grubu, toplam 8 hafta olmak üzere gebeler için özel hazırlanan pilates egzersizi yaptı. Veri toplama aracı olarak Sürekli Kaygı Envanteri (STAI-2) kullanılmıştır. Katılımcılara, ilk hafta egzersize başlamadan hemen önce ve 8. Haftanın sonunda sürekli kaygı envanteri uygulanmıştır. Grupların kendi içinde ön test ve son test arasındaki farkları paired sample t test ile analiz edilmistir. Gruplar arası karşılaştırmalar independent sample t test kullanılarak analiz edilmiştir. Pilates egzersizi yapan grubun ön test ve son test karşılatırmasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Gruplarası karşılaştırmada, egzersiz grubu ile kontrol grubunun son test sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Gebelerde pilates egzersizlerinin kaygı düzeyi üzerine etkisi olduğu düşünülebilinir.

Anahtar Kelimeler: Gebelik, Pilates, Egzersiz, Kaygı

Examining the Effect of Pilates Exercises On Anxiety Levels in Pregnant Women

ABSTRACT: The purpose of the present study was to examine the effect of Pilates Exercises on anxiety levels in pregnant women. A total of 54 pregnant women who were pregnant for 24.-30. weeks were included in the study. The participants were divided into two groups as the Pilates Exercise Group (n=27) and the Control Group (n=27). The exercise group did Pilates Exercises that were specially prepared for pregnant women for a total of 8 weeks. The Trait Anxiety Inventory (STAI-2) was employed as the data collection tool in the study. The Trait Anxiety Inventory was applied to the participants right before the first week prior to the exercises and at the end of the 8th week of the study. The differences between the pre-test and post-test scores of the groups were analyzed with the paired sample t test test. The comparisons between the groups were analyzed by using the independent sample t test. A statistically significant difference was detected between the pre-test and post-test scores of the group

that did Pilates exercises ($p<0.05$). A statistically significant difference was detected between the post-test scores of the Exercise Group and the Control Group in the comparisons between the groups ($p<0.05$). It is possible to consider that Pilates Exercises have an effect on anxiety levels in pregnant women.

Keywords: Pregnancy, Pilates, Exercise, Anxiety

GİRİŞ

Gebelik, kadının hayatının en özel dönemlerinden biridir. Bu dönemde anne olmanın getirdiği sevincin yanında kaygı durumu da sıklıkla gözlenebilmektedir.

Son yıllarda ruh sağlığı alanında yapılan araştırmalarda, çeşitli ruhsal sorunların gebelikte sık görülebileceği bilinmektedir. Bu sorunların en başında depresyon ve kaygı bozuklukları gelmektedir. Yapılan çalışmalar, gebelerde depresyon ve kaygının normal insanlara göre daha sık görüldüğünü göstermektedir (1,2,3,4,5,6,7,8).

Gebelik döneminde egzersizin, gebelik sürecine daha iyi uyum sağlanmasında etkili olduğu ve komplikasyonları azalttığı vurgulanmaktadır (9). Gebelikte en az riske sahip egzersizin yürüyüş olduğu bilinmektedir. Hafif veya orta tempoda gebeyi fazla yormayacak yarım saatlik yürüyüşlerin gebeliğin her döneminde yapılabilmektedir (10).

Düzenli egzersiz, gebelikte fiziksel, psikolojik, zihinsel, sosyal ve duygusal sağlığa yarar sağlamaktadır (11,12).

Sağlık Bakanlığı tarafından önerilen kılavuzda, sağlıklı ve sorunsuz gebelik dönemi yaşayan sedanter gebe kadınların haftada en az 150 dk, günde 20-30 dk orta şiddette egzersiz (yürüme, yüzme, yoga, klinik pilates) yapmaları önerilmektedir (13,14)

Düzenli egzersiz, gebelikte fiziksel, psikolojik, zihinsel, sosyal ve duygusal sağlığa yarar sağlamaktadır. Ayrıca, doğum sırasındaki olası sorunların azaltılmasını sağlaması gibi nedenlerle mental sağlık üzerinde olumlu etkiye sahiptir (15).

Pilates, bebek ve anne için egzersizin en güvenilir formlarından biridir. Gebe kadınlar, düzenli pilates yaparak bebekleri ve kendileri için en iyi fiziksel ve duygusal ortamı sağlamış olurlar. Ayrıca, kadının güzellik hissini ve içsel dinginliğini artırır. Pilates egzersizi, sadece doğum yardım etmekle kalmaz, doğum sonrasında da toparlanmayı hızlandırır (16).

Bu çalışmanın amacı, Gebelerde pilates egzersizlerinin kaygı düzeyi üzerine etkisini incelenmesidir.

MATERYAL VE METOD

Çalışmaya, Antalya ilinde gebeliğinin 24.-30. haftasında olan toplam 54 gebe kadın katılmıştır. Katılımcılar, Pilates egzersizi (n=27) ve kontrol grubu (n=27) olmak üzere iki gruba ayırdı. Gruplar rasgele yöntemle seçildi. Egzersiz grubu (EG), toplam 8 hafta olmak üzere gebeler için özel hazırlanan pilates egzersizi yaptı. Kontrol grubu (KG) ise herhangi bir fiziksel aktivite yapmadı. Bireylerin demografik bilgileri alındı. Veri toplama aracı olarak Sürekli Kaygı Envanteri (STAI-2) kullanıldı. Sürekli kaygı envanteri, Spielberger ve arkadaşları tarafından 14 yaş ve üzeri genç, öğrenci, hasta ve normal yetişkinlerde anksiyete düzeylerini ölçmek için geliştirilmiştir. A. Le Compte ve N. Öner tarafından Türkçe'ye çevrilerek uygulanmıştır (17).

Katılımcılara, ilk hafta egzersize başlamadan hemen önce ve 8. Haftanın sonunda sürekli kaygı envanteri uygulanmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce katılımcılara, araştırma konusu ve amacına yönelik bilgilendirildi. Kendilerinden, araştırmaya gönüllü katıldıklarına ve araştırma süresince uygulanacak girişimleri bildiklerine ve uygulanmasını kabul ettiklerine ilişkin sözlü ve yazılı izinleri alındı.

Elde edilen ölçümlere dair tanımlayıcı değerler ortalama±standart sapma halinde hesaplandı. Grupların kendi içinde ön test ve son test arasındaki farkları paired sample t test ile analiz edildi. Gruplar arası karşılaştırmalar independent sample t test kullanılarak analiz edildi. İstatistik anlamlılık düzeyi olarak $p<0.05$ alındı.

BULGULAR

Pilates egzersiz grubu ve kontrol grubunun sürekli kaygı düzeyi değerleri, pilates egzersiz grubunun ön test ve son test grup sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.09$). Kontrol grubunun ön test ve son test grup sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=.452$). Pilates egzersiz grubu ve kontrol grubu ön test sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=.295$). Pilates egzersiz grubu ve kontrol grubunun son testi sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0.012$).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Yapılan bir çalışmada, klinik Pilates egzersizleri ve doğuma hazırlık eğitiminin sadece doğum eğitimine göre doğum sonuçları üzerine etkisine bakılmıştır. Toplam 64 gebe çalışmaya katılmıştır. Egzersiz ve doğum eğitimi

grubu (21 kişi), doğum eğitimi grubu (21 kişi) ve eğitim almayan gebeler (22 kişi) olarak üç gruba ayrılmıştır. Klinik pilates ve doğum eğitimi grubuna, haftada iki gün birer saat olarak 8 hafta klinik pilates egzersizi ve 4 haftalık doğum eğitimi verilmiştir. Doğum eğimi grubuna 4 haftalık doğum eğitimi haftada bir gün bir saat şeklinde uygulanmıştır. Kontrol grubu ise hehangi bir eğitim almamıştır. Klinik pilates egzersizi ile doğum eğitimi alan gebelerin, doğum sonrası kaygı durumlarının daha iyi olduğu kaydedilmiştir ($p<0.05$), (18). Başka bir çalışmada ise, hafif fiziksel aktivite ile psikolojik sağlık pozitif yönde bulunmuştur ($p<0.05$), (19).

Sonuç olarak, gebelerde pilates egzersizlerinin kaygı düzeyi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1-Yılmaz S.D., Beli N.K. Gebelerin stresle başa çıkma, depresyon ve prenatal bağlanma düzeyleri ve bunları etkileyen faktörler. Genel Tıp Dergisi 2010;20(3)

2- Tekgöz I, Sunay D, Çaylan A ve arkadaşları. Gebeliğin son 3 ayında anksiyete bozukluğu ve ilişkili faktörlerin değerlendirilmesi. Türk Aile Hekimliği Dergisi 2009;13(3):132-136

3- Yücel P, Çayır Y, Yücel M. Birinci Dönem gebelerde depresyon ve anksiyete bozukluğu. Klinik Psikyatri 2013;16:83-87

4-Arslan B, Arslan A, Kara S ve arkadaşları. Gebelik anksiyete ve depresyonunda risk faktörleri: 452 olguda değerlendirme. Tepecik Eğitim Hastanesi Dergisi 2011;21(2):79-84

5-Çakır L, Can H. Gebelikte sosyodemografik değişkenlerin anksiyete ve depresyon düzeyleriyle ilişkisi. The Journal of Turkish Family Physician 2012;3(2):35-42

6-Dağlar G, Nur N. Gebelerin stresle başa çıkma tarzlarının anksiyete ve depresyon düzeyi ile ilişkisi. Cumhuriyet Tıp Dergisi 2014;36:429-441

7-Tunç S, Yenicesu O, Çakar E et al. Anxiety and depression frequency and related factors during pregnancy. The Journal of Gynecology-Obstetrics and Neonatology 2012;9(35):1431-1435

8-Dağlar G, Nur N, Bilgiç D ve arkadaşları. Gebelikte duygulanım bozukluğu. KASHED 2015;2(1):27-40

9-Güven G.S, Öz Ş.G, Ergün N. *Eri$şki$n i$çi$n Kroni$k Hastalıklarda Fi-zi-ksel Akti-vi-te Rehberi*.- 1. Baskı. TC Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Daire Başkanlığı. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No: 1088; 2018.

10-Ağaoğlu SA. Kadın Sağlığı ve Egzersiz. *Spor ve Performans Araştırmaları Derg*. 2015;6(2):67-72.

11-Gustafsson MK, Stafne SN, Romundstad PR, et al. The effects of an exercise programme during pregnancy on health-related quality of life in pregnant women: a Norwegian randomised controlled trial. *BJOG.* 2016;123(7):1152-60.

12-Poudevigne MS, O'Connor PJ. A review of physical activity patterns in pregnant women and their relationship to psychological health. *Sport Med.* 2006;36(1):19-38.

13-Borodulin KM, Evenson KR, Wen F, et al. Physical activity patterns during pregnancy. *Med Sci Sports Exerc*. 2008;40(11):1901-8.

14-Downs DS, Chasan-Taber L, Evenson KR, et al. Physical activity and pregnancy: past and present evidence and future recommendations. *Res Q Exerc Sport.* 2012;83(4):485-502.

15-Akbayrak T, Kaya S. *Gebelik ve Egzersiz.* TC Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığı. Ankara: Klasmat Matbaacılık. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 730; 2008.

16- Winsor M, Laska M. (2001) *The Pilates Pregnancy Maintaining strenght, flexibility, and your figüre.* U.S.A: DaCapo Lifelong Books

17-Öner N, Le Compte A. Süreksiz durumluk/sürekli kaygı envanteri el kitabı, Boğaziçi üniversitesi yayınları. İstanbul. 1985.

18-Aktan B. Klinik Pilates Egzersizleri ve Doğuma Hazırlık Eğitiminin Sadece Doğum Eğitimine Göre Doğum Sonuçları Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. HAcettepe Üniversitesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Programı, 2015.

19-Mourady D, Richa S, Karam R, et al. Associations between quality of life, physical activity, worry, depression and insomnia: A cross-sectional designed study in healthy pregnant women. *PLoS One*. 2017;12(5):1-15.

TURGUT CANSEVER DÜŞÜNCESİNDE ŞEHİR VE AİLE

Dr. Öğr. Üyesi, Enes Battal KESKİN
Bursa Uludağ Üniversitesi
keskinenes@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Turgut Cansever'in düşüncesinde şehir ve aile konusunu ele almaktadır. Cansever'e göre; insanların ortaya koyduğu her şey, inançlarının bir ifadesidir. Cansever'in şehri inanç temelli ve aile merkezlidir. Bu cümlelerden hareketle, şehir ve aile de insanların inançlarına göre oluşmaktadır. Aileyi kuran değerler, şehri de şekillendirmektedir.

Cansever'e göre; aile üzerine konuşmadan evden, mahalleden ve şehirden söz edilemez. Cansever'in şehrinde, her ev bir aile için inşa edilmektedir. Bu evde, mahremiyet dikkat edilecek ilk özelliktir. Tabiatla bağını koparmayacak şekilde inşa edilmiş olmak bu evin bir başka özelliğidir. Bu ev güzel olmalıdır, çünkü aynı zaman da ibadet mekanıdır. Bu evlerden oluşan mahalle, büyük bir ailedir. Bu bağlamda mahalle büyük bir aile, şehir büyük bir mahalledir.

Bu çalışmada, eserlerinden hareketle Turgut Cansever'in önce ev, aile, mahalle ve şehre bakışı açıklanacak. Ardından ailenin mekanı olarak kurulan şehrin özellikleri ortaya çıkarılacaktır. Aileye hakim değerlerin, şehri nasıl şekillendirdiğine dair düşüncelerle çalışma sona erdirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Cansever, Şehir, Aile, Ev, Mahalle

City And Family in Turgut Cansever's Thought

ABSTRACT

This study deals with the city and family in Turgut Cansever's thought. According to Cansever; everything that people put forward is an expression of their beliefs Cansever's city is faith-based and family-centered. Based on these sentences, the city and the family are formed according to the beliefs of the people. The values that make up the family shape the city.

According to Cansever; home, neighborhood and city cannot be talked about without talking about family. In the city of Cansever, each house is built for a family. In

this house, privacy is the first feature to be aware of. Another feature of this house is that it is built in such a way that it does not break with nature. This house must be beautiful, because it is also a place of worship. This neighborhood is a big family. In this context the neighborhood is a big family, the city is a big neighborhood.

In this study, Turgut Cansever's view of home, family, neighborhood and city will be explained firstly. Then the characteristics of the city, which was established as the family's place, will be revealed. Working with ideas about how family values shape the city will be ended.

Keywords: Turgut Cansever, City, Family, Home, Neighborhood

GİRİŞ

Bir mimar ve düşünür olan Turgut Cansever, dünyada Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü üç kez almış tek kişidir. Şehir ve mimari alanındaki yetkinliği nedeniyle, "bilge mimar " olarak anılmaktadır. Cansever bir eserinde çalışmalarının nedenini ve motivasyon kaynağını şöyle açıklar; mimarlığın "insanın dünyadaki esas vazifesi dünyayı güzelleştirmektir" hadisi şerifinde tarif edilmiş çerçeve içinde oluşmasını sağlamak, sosyal, ruhi ve inanca taalluk eden meselelerini doğru olarak ortaya koymak ve yanılgıları bertaraf etmek uğrunda çaba sarf etmek benim için kaçınılmaz bir görevdir.

Turgut Cansever, özgün fikirleri ve mimari alandaki başarılı eserlerine karşın Türkiye'de pek fazla bilinmemektedir. Batı'nın dışında kalarak, onun aşılabileceğini söyleyen Cansever, şehircilik ve mimari alanında dünyada yeni bir şeyler söyleyecek yegane ülkenin Türkiye olduğunu söyler. Eğitim sistemini eleştirerek, mevcut mimarlık eğitimi yoluyla yetişen gençleri sahte yaratıcılar olarak adlandırır. Bu eleştirilerinin de etkisiyle olsa gerek Turgut Cansever üniversitelerde yoktur ya da görmezden gelinmektedir.

Bu çalışmada, şehir ve aile konusundaki düşüncelerinden hareketle, Turgut Cansever'in bilinmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir. İnsan, yeryüzünde yaptıklarından sorumlu olup, hem aile hem de şehir bu sorumluluğun bilinciyle kurulmaktadır.Bu cümleden hareketle bildiride önce Cansever'in şehir, mahalle, ev ve aileye bakışı açıklanacak. Ardından ailenin mekanı olarak kurulan şehrin özellikleri ortaya çıkarılacaktır. Aileye hakim değerlerin, şehri nasıl şekillendirdiğine dair düşüncelerle çalışma sona erdirilecektir.

1. ŞEHİR KURMAK MAHALLELER OLUŞTURMAKTIR

Hayata ve dünyaya, doğaya ve insana verilen anlam, şehri kuran en önemli çerçevedir. Cansever'e göre; bütün yaptıklarımız, inandıklarımızın yan-

sıması olup, ortaya koyduğumuz her şey, bilinçli yahut bilinçsiz olarak inançlarımızın bir ifadesidir. Yaptıklarımız ile inandıklarımız birbirinden ayrılmaz bir bütünlük teşkil etmektedir(2009: 141, 38, 132). İnsanın dünyada varoluşunu anlamlandırmaya çalışan Cansever; inşa ettikleri ile dünyayı değiştiren insanın esas görevinin, dünyayı güzelleştirmek olduğunu söylemektedir. Ona göre, Allah'ın yarattığı dünyayı korumak ve güzelleştirmek birbirinden ayrılmaz iki görevdir (2009:132).

Bu çerçevede, şehirler de bir inanç dünyasının, bir medeniyet tasavvurunun hayata geçtiği yerlerdir. Bütün medeniyetler şehirden aynı şeyi beklerler; insanların kendi medeniyet tasavvurlarını kolay, rahat ve güvende yaşayabilecekleri mekanlar üretmek. Bu düşüncede din, hayatın içinde, ailede ve şehirdedir (Ökten, 2015: 146, 148,149, 173).

Geçmişin mirasını güzel ve sağlam kullanışlı ve kalıcı kılan değişmez değerleri tespit edip, şimdiki zamanın ihtiyaçları açısından yeniden yorumlamak gibi bir yükümlülüğümüz bulunmaktadır(Aktaş, 2015: 12). Turgut Cansever tam da bunu yapmaya çalışmaktadır.

1.1. Şehir Kurmak

Turgut Cansever'e göre şehir, insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürün ve insan hayatını çerçeveleyen bir yapıdır. Şehir, toplumsal hayata insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir(2010a: 17).

Bir şehir inşası, insanların düşünce dünyalarından, temel felsefelerinden, inanç dünyalarından bağımsız değildir. Şehirler, zorunlu olarak insanların inanç dünyalarından beslenir. Başka bir açıdan Cansever, toplumun bütününü yönlendiren temel bir felsefe, temel bir inanç sistemi olmadığı zaman dikotomilerin yani ikiliklerin kaçınılmaz olduğunu söyler. Dikotominin karşısına tevhit ilkesini koyar. Tevhit, birlik demektir. Tevhit ilkesinin anlamı : İnsanın söylediği ile yaptığının tamamen aynı olması durumudur. Onun şehrinin belirleyicisi bu ilkedir ve somut şeklini Osmanlı Şehri'nde bulmuştur.

Cansever şehri, islam dini perspektifinden ele almaktadır. Şehir ve şehir imajı, İslam kültürlerinde cennet tasavvurunun bir yansımasıdır. Cennet bütün çelişkilerin yok olduğu ortamdır. Cenneti yeniden inşa edenler insanın, dünyevi ilişkiler ortamında şeytani sapmaların çelişkilerine düşmesini önleyecek olan yaradılış yasaların bilgisine dayanarak, bu cennetleri yani şehirleri inşa etmişlerdir(2009: 110).

Bugün ki şehirler için örnek alınması gereken şehir modelini "Osmanlı Şehri"olarak dile getiren Cansever, Osmanlı şehrini, insanlık tarihinin müstesna bir kültürel aşaması olarak anlatmaktadır. Osmanlı şehirleri, tabiat ile insanın inşa ettiği alemin, mimarinin bir bütünlüğüdür(2009: 108,116). Ona göre; din ve tasavvufun birlikteliği, Osmanlı'daki sade, zarif ve mükemmel şehirleşmenin kaynağı olmuştur. Hiçbir şehirde insanlık tarihi boyunca Osmanlı şehirleri kadar tabiatla, insan eliyle üretilmiş suni dünyanın yüce güzelliği bir araya getirilememiştir. Ne Roma, ne Bizans, ne de Avrupa şehirleri (Cansever, 2010b: 145, 385).

1.2. Mahalle Oluşturmak

Şehir, tek merkezli bütün bir yapı değil, çok merkezli ve mahallerden oluşan bir mekandır. Mahalleler bir araya getirildiğinde şehir meydana çıkmaktadır. Osmanlı Şehri'nin en önemli yapıtaşı olan "mahalle", bir içtimai kültürel birim olup, birbirini tanıyan ve birbirine kefil olan hanelerden oluşmaktadır(Ortaylı, 2002:18). Şehir, yekpare bir yapı olmak yerine, mescit, cami, mektep, tekke, kitaplık ve hamam etrafında odaklanmış, kendi kendini yöneten idari birimlerin mahalleler olarak teşkilatlanmasıyla oluşmuştur. Böylece, insanın çevresinin bilincine ulaşabileceği ve bu çevrenin her türlü sorumluluğuna katılabileceği bir şehir yapılanması, Osmanlı şehrinin değişmez kuralı haline gelmiştir(Cansever, 2009: 119).

Osmanlı şehirlerinde mahalleli; mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakımından, temizliğinden, çöpün toplanmasından ve kaldırılmasından çocukların gözetilmesinden, yeni yapıların çevre ilişkileri ile ilgili nihai kararların verilmesinden sorumludur. Bu mahallede; fukaranın, kimsesiz çocukların, yaşlıların korunması mahallelinin yarışarak gerçekleştirdiği görevler olarak, dini bir coşkuyla yerine getirilmektedir(Cansever, 2009: 121). Oysa modern toplumda; fakirlere, yaşlılara, kimsesizlere yer yoktur. Çünkü fakirler, yaşlılar ve kimsesizler, karşılık beklenmeden hizmet edilmesi gereken kişilerdir.Modern kapitalist toplum ise; her şeyin bir karşılığının olduğu metalaşmış bir toplumdur. Bu nedenle oranı yükseldikçe yalnız, yoksul ve evsiz sayısını arttıran günümüz kapitalist kentleşmesi, ülkelerin gelişmişliğinin göstergesi olarak kullanılmamalıdır.

Mahalle, kendi içerisinde bir yaşama birimi olduğu için, mahallenin ihtiyacı olan her şey orada karşılanmaktadır; evlerin tamiri için marangoz, ayakkabı tamircisi, bir de kıraathane tabi. Kıraathaneden, marangoz dükkanından

yahut bakkaldan gelen gelirlerle bütün mahallenin işleri, mahallelinin verdiği kararlarla, mahalleli tarafından yapılmaktadır(Cansever, 2010b: 126).

Osmanlı mahalle teşkilatının; şehrin çok önemli idari ve hukuki hizmet fonksiyonlarını bilfiil ilgililerin sorumluluğuna bırakan yapısının, bugünkü katılımcı demokrasinin asırlarca önce yaşamış bir işleyişini oluşturduğu görülmektedir(Cansever, 2009: 127).

İslam'dan kaynaklanan kendi kendisini idare eden toplum modeli, Osmanlı dünyasında içişleri bakanlığı ve belediyeler yasası (1928) çıkartılıp mahalle teşkilatının ortadan kaldırılmasıyla sona erdirilmiştir(Cansever, 2009: 236).

Mustafa Kutlu, "mahalle, kaybettiğimiz kalelerden biridir" tespitini yapmakta ve günümüz insanının, yardımlaşmanın, tanışıklığın komşuluğun, güven duygusunun kaybından doğan yalnızlığın pençesinde mahalleyi aradığını belirtmektedir. Mahallenin çekiciliğinin sebebini, insanların orada kendilerini güven içinde hissetmelerinden kaynaklandığını ve mahallede gerek sosyal gerekse iktisadi açıdan ferdi tehdit eden meselelerin kolayca savuşturulabildiğinin ve ferdin bu konuda yalnız bırakılmadığının altını çizmektedir(Kutlu, 2013: 218-220) Günümüzde mahalle var olsa da o, artık yalnızca idari bir birim olup, toplumsal, ekonomik ve kültürel özelliklerini kaybetmiştir.

2. EV KURMAK AİLE OLMAKTIR

Cansever'in şehrinde her ev, bir aileye aittir ve o ailenin adeta elbisesidir. Ona tekabül eden bir şahsiyete sahip olmakta, her evin bir şahsiyeti bulunmaktadır. Aile fertleri ile ev bütündür ve aile ancak ev ile kurulabilir(Can-Doğan, 2015: 38-39, Cansever, 2010a: 94).

Bu şehir, Osmanlı'ya ait İslami bir medeniyet tasavvurunun hayata yansımasıdır. İslam şehrinde ev hayatın merkezi, çünkü İslam şehrinde aile ve meşruiyet çok önemlidir. İslam, bir medeniyet tasavvurudur ve kendi meşruiyet temelini kendi tanımlamaktadır. Bu meşruiyet içinde aile, çok önemli bir kurumdur ve toplumun merkezi pozisyonundadır (Ökten, 2015: 148, 162).

2.1. Ev Kurmak

Müslüman bir ailenin hayat tarzı, gayet tabii olarak müslüman olmayan bir aileninkinden farklı olacaktır(Cansever, 2009: 19). Ailenin yapısı, çocukların eğitimi, yaşlılara saygı ve mahremiyet şuuru bir müslüman evinin planımetrik organizasyonuna yansımaktadır. İki ev arasındaki mesafe, her türlü mevzuat ve idare ile ilgili sınırlamalardan azade iki tavrın sonucu olarak oluş-

maktadır: Birincisi; işbirliği ihtiyacı ve sosyal dayanışma, ikincisi ise; güvenlik mahremiyet ve ferdiyettir. Bu nedenledir ki, evler arasındaki fiziksel uzaklık, bir binanın nasıl konumlandırılacağı gibi hususlar, komşuya karşı saygılı bir tavır içinde, güvenli bir özel hayat için kullanıcının arzularına bağlı olarak şekillenmektedir(Cansever, 2009: 20).

Bugün ki şehirleri eleştiren Cansever, dev apartman blokları yahut yanyana dizilmiş bir örnek evlerden oluşan şehirler oluşturmanın, aynı zamanda aileyi standartlaştırma iradesini yansıttığını belirtmektedir(Ayvazoğlu, 2016: 88). Ayrıca, Osmanlı şehir oluşumunda herkes, evini komşusu ile mutabık kalarak yapmaktadır. Bu sosyal mutabakatın ve iradenin yansıması olarak şehri, devlet, belediye ya da müteahhitler değil ev sahibi insanlar inşa etmektedir(Cansever, 2010a: 103).

İslam evi, mescidin ilahi güzelliğine sahip olmalıdır, zira İslam toplumundaki her ferdin güzel bir evde yaşaması gerekmektedir. Her ev bir aile için inşa edilmekteve mahremiyet esas olmaktadır. Çünkü İslam şehrinde kadınlar ve erkekler gözlerini ve vücutlarını muhafaza etmek zorundadırlar. Osmanlı'nın İslam hanesine eklemiş olduğu bahçe ise, cennetteki sükunu hatırlatan bir güzellik köşesidir. Bundan dolayı ev basit bir sığınak olmayıp, insanın bütün hayatını kapsayan bir ürün olmaktadır(Cansever, 2009: 32, Ökten, 2015: 162).

Günümüzde "ev" kavramı yerine, "konut" kelimesinin kullanıldığını belirten Cansever, bunun aslında aile bütünlüğü düşüncesinden bir tür kopuşu ifade ettiğini söylemektedir(Can-Doğan, 2015: 39). Bergen, "ev" ve "konut" arasındaki farkı şöyle dile getirmektedir; ev, mekan/mesken anlamlarına sahip, mekan yerleşilen anlamına gönderme yapmakta, mesken "sükun bulunan ye"r demektir. Aynı zamanda evde aile olması gerekiyor. Konut ise, gündüz ıssızdır, kendisinde hiçbir faaliyet, yaşam hareketi görülmez, ölü bir dokudur. Konutta ocak tütmez, hatta ocak söndürülür. Konut içindekileri barındırmaz, mola aldırır, asıl hayat dışarıdadır. Modern insanın içerde kalmaya tahammülü yoktur(2016: 144-145).

Osmanlı şehrinin çıkmaz sokak özellikli yapısı, aileler için bir mahremiyet alanı oluştururken aynı zamanda çocukların sosyalleştiği bir oyun alanı, korunaklı bir bölge işlevi görmektedir. Böylece çocuk, bütün mahalleli arasında büyümekte ve o mahallede akraba ve komşular arasında toplumsallaşmaktadır(Ortaylı, 2002: 24, 98). Bugün ki şehirlerin planlayıcısı bürokratik merkez, "çıkmaz sokak" yapılmasını yasaklamakta, çocukların da sokakta oynaması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle çocuk, ya bir anda şehrin vahşi ortamı-

na itilmekte, yahut haftada bir defa annesine babasına yalvararak, sözünü geçirebilirse çocuk parkı denilen yere gidip, oradaki demir salıncaklar da sallanabilmektedir (Cansever, 2010: 165).

Osmanlı Şehrinde evler, tahta yahut kerpiç gibi kısa ömürlü ve yeniden kullanılabilen malzemelerden inşa edilirdi. Böylece şehirdeki değişim ihtiyacı da kolaylaştırılmış olurdu. Yeryüzünde hayatın fani özelliğini yansıtan şehir dokusunun bu esnekliğinin yanında, binaların tabiata saygı gösteren topografya ile ahenkli ilişkisine özel bir önem atfedilmiştir. (Cansever, 2009: 30). Camide yoksul ve zengini aynı safta başeğdiren alçakgönüllülük, şehrin dokusuna da benzer biçimi vermektedir. Günümüzde kentler gibi evler de, insana bu dünyadaki faniliğini hissettirme ve ona yaratıcısı karşısında görevlerini ifa etmesi için sürekli uyarılarda bulunma özelliklerini yitirmişlerdir(Aktaş, 1992: 247, 232).

2.2. Aile Olmak

Fedakarlığın, dayanışmanın, yardımlaşmanın, karşılıksızlığın yeri olarak aile, insanlar için en sıcak ortamdır. Aile, ferdin hayatında bağlarının hiç gevşemeyeceği temel ve tek kurumdur. Her sorun orada çözülür, her destek orada bulunur(Ortaylı, 2002:VII, 17). Aileye mahsus bu özelliklerin şehre uyarlanmasıyla Cansever'in şehri ortaya çıkmakta, başka bir anlatımla aileye özgü değerler şehri şekillendirmektedir. Aileye hakim değerler, şehri şekillendirdiğinde, şehir daha güvenilir, daha merhametli, daha yaşanılabilir bir mekana dönüşmektedir.

Cansever'in şehrinde ev, aile için ve aile merkezlidir. Ev, harem ve selamlık olmak üzere iki bölümden meydana gelmekte ve genellikle bir avlu etrafında oluşmaktadır. Bir İslam şehrinde sokakta oturmaya izin verilmez, çünkü oturulacak ve toplanılacak yerler mescitler ve evlerdir(Cansever, 2009: 30). Batı dünyası örnek alınarak şekillendirilen günümüz modern kentlerinde ise, karşılaşmanın yeri sokaktır. Çünkü modern dünya daha fazla tüketim amacıyla insanı evden çıkartmakta, dışarıda ve dışa dönük yaşamayı teşvik etmektedir. Bu nedenle sokağı cazip hale getirmeye çalışmaktadır. Sokağın cazip hale gelmesi için de, karşı cinslerin birbirini çekmesi gerekmekte, insanların bunu sağlayacak şekilde giyinmeleri teşvik edilmektedir(Ökten, 2015: 166). Ev ailenin, sokak bireyin mekanıdır. Sokağın eve tercih edildiği modern kent yaşamı, ailenin de bireye feda edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Osmanlı şehrinde hane, bir sosyal ünite olan mahalle ile organik bir bağ içindedir. Mahalle insanların zor zamanında da, iyi zamanında da ailenin için-

de, bireyin yanı başında olduğu ferdi denetleyen bir çevredir. Mahalle, evli barklı insanların birliğidir. Bekar işçi, ihtiyaç için barındırılan ve cürme müsait unsur olarak gözlenen kimselerdir. Bu toplumun temeli "aile ma'mahalle (mahalleli aile)" olduğunu söylemek mümkündür(Ortaylı, 2002: 4, 21, 28). Başka bir açıdan müslüman bir toplumda, " evsizlik" kabul edilemez. Bekarlar, kendi başlarına hane açamayacağı için bekarlar evinde barındırılırlar. Eğer evsizlik musibeti bir aileye isabet etmişse, halkın bu aileyi bir eve yerleştirmeleri üzerlerine borçtur(Bergen, 2016: 221).

Cansever, bugün maalesef "aile" kavramı üzerinde fazla durulmuyor, sanki insanların aile olmaları, birey olmalarına engelmiş gibi diyerek bir gerçeğe dikkatleri çekmektedir (Can-Doğan, 2015: 39). Aynı konu üzerine düşünen Bergen, günümüz kentleşmesini, "kapitalist birey" felsefesinin bir sonucu olarak görmektedir. Ona göre, kentin geliştiği geleneksel kültürlerde "aile" toplumun en küçük toplumsal birimi olmaktan çıkmakta, birey temelinde yeniden bir toplum inşa edilmektedir(2016: 11, 58).

SONUÇ

Cansever'e göre; insanların ortaya koyduğu her şey, inançlarının bir ifadesidir. Cansever'in şehri inanç temelli ve aile merkezlidir. Bu cümlelerden hareketle, şehir ve aile de insanların inançlarına göre oluşmaktadır. Aileyi kuran değerler, şehri de şekillendirmektedir. Aile, şehrin merkezinde, sorumlu ve katılımcıdır. Şehir nasıl aileyi koruyorsa, aile de şehri korumakta ve sahip çıkmaktadır.

"Aile toplumu" olarak adlandırılabilecek böyle bir yapı, günümüzün kapitalist "kent toplumu" ile temel zıtlıkları içerisinde barındırmaktadır. Biri aileyi diğeri bireyi merkeze alır, biri fedakarlığı diğeri menfaati, birincisi karşılıksızlığı, ikincisi karşılığında bir şey almadan hiçbirşey yapmamayı ifade etmektedir. Aileye hakim değerler, kenti şekillendirirse, kent daha güvenilir, daha merhametli, daha yaşanılabilir bir yere dönüşürken, modern kapitalist kente hakim değerler aileyi biçimlendirdiğinde, aile daha bencil, daha güvensiz, merhametsiz bir ortama dönüşmektedir. Bu bağlamda "aile toplumu" ve "kent toplumu" birbirine taban tabana zıt iki dünya tasavvurudur.

Cansever'in şehrinde, her ev bir aile için inşa edilmektedir. Bu evde, mahremiyet dikkat edilecek ilk özelliktir. Tabiatla bağını koparmayacak şekilde inşa edilmiş olmak bu evin bir başka özelliğidir. Bu ev güzel olmalıdır, çünkü aynı zaman da ibadet mekanıdır. Bu evlerden oluşan mahalle, büyük bir ailedir. Bu bağlamda mahalle büyük bir aile, şehir büyük bir mahalledir.

KAYNAKLAR

Aktaş, Cihan**, Şehir Tutulması**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Aktaş, Cihan, **Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

Ayvazoğlu, Beşir, **Dünyayı Güzelleştirmek**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2.b., 2016.

Bergen, Lütfi, **Kenti Durduran Şehir**, Ankara: MGV Yayınları, 2.b., 2016.

Can, A-Mahmut Doğan, **Bir Şehir Kurmak**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Cansever, Turgut, **İslamda Şehir ve Mimari**, İstanbul: Timaş Yayınları, 5.b.,2009.

Cansever, Turgut, **Osmanlı Şehri**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2.b.,2010.

Cansever, Turgut, **Kubbeyi Yere Koymamak**, İstanbul: Timaş Yayınları, 4.b.,2010.

Kutlu, Mustafa, **Şehir Mektupları**, İstanbul: Dergah Yayınları, 8.b., 2013.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayıncılık, 5.b., 2002.

Ökten, Sadettin, **Örselenmiş Osmanlı'dan Medeniyet Umuduna**, İstanbul: Hayy Kitap, 3.b., 2015.

HUSEYIN ALTAYLI BY FOLLOWING THE "GROUP d"*

Ersan SARIKAHYA

ABSTRACT

Huseyin ALTAYLI was graduated from Zeki Faik IZLER Atelier who was one of the founders of the first group art movement in our art history which is called the "Group d", created by artists. The significant characteristic of his paintings were his devotion to local motifs, İstanbul silhouettes and natural beauty of Turkey. In his paintings he interpreted the environment he lives in with its nature and people with an original style and he drew them with a rich colour, a solid form and an elaborate understanding of light. He wanted to make full use of the opportunities offered by each material. When his paintings are examined, it is seen that materials such as oil paint, oil pastel, pastel, water colour and gouache were used. In his last period, he has benefited from the serigraphy technique and created original prints. In this study, the artistic approaches of Altayli's works which were donated to Trakya University's Ilhan Koman Painting and Sculpture Museum will be evaluated

ÖZET

Sanatçıların oluşturdukları sanat tarihimizin ilk grup etkinliği olan "d gurubunun" kurucularından Zeki Faik İzler Atölyesinden mezun olan Hüseyin Altaylı'nın resimlerinde yöresel motiflere ve İstanbul siluetlerine Türkiye'nin doğasına ve özellikle İstanbul'a tutkunluğu belirgin özelliği olmuştur. Yaşadığı çevreyi doğası ve insanıyla, özgün bir üslüpla yeniden yorumlayan resimlerini, zengin renk, sağlam form ve özenle bir ışık anlayışıyla oluşturur. Her malzemenin sunduğu imkanları sonuna kadar kullanmayı arzu etmiştir. Resimlerine bakıldığında yağlı boya, yağlı pastel, pastel, solu boya, guaj gibi malzemelerin kullanıldığı görülmüştür. Son zamanlarında serigrafi tekniğinden istifade ederek özgün baskılar meydana getirmiştir. Bu çalışmada Trakya Üniversitesi İlhan Koman Resim ve Heykel Müzesine bağışlanan Altaylı'nın eserlerinin sanatsal yaklaşımları değerlendirmeye çalışılacaktır.

INTRODUCTION

Six artists who believed that the Turkish art of painting and sculpture lagged far behind European art, gathered in Istanbul to start a new art movement. Therefore, in 1933 they created the birth of an art group called the

* Bu kitap bölümü, 11-14 Temmuz 2019 tarihleri arasında Bandırma 17 Eylül Üniversi'tesinde UBAK tarafından organize edilen 5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulan "d Grubu İzinde Hüseyin Altaylı" başlıklı özet bildirimi genişletilmiş şeklidir.

"Group d". Their aim was giving a new and contemporary identity to Turkish art different from the past one. (Güvemli,1987:247-248).

This group believed that the previous art conception had lost its power and had difficulty getting out of Romanticism. When we look at the concept of art in Europe at that time, many innovations in the field of plastic arts had been implemented. Therefore, in parallel with these innovations, they believed that Turkish plastic art should keep up with this modernization as soon as possible.

This group is formed by Zeki Faik IZER, Abidin DINO, Cemal TOLLU, Elif NACI, Nurullah BERK and sculptor Zuhtu MURIDOGLU. The group consists of five painters and a sculptor. At that time there were three art movements: the Ottoman Painters Society, the Association of Fine Arts and the Union of Independent Painters and Sculptors. The "Group d" was the fourth art movement, so they preferred to call themselves by the fourth letter of the alphabet which is "d". (Tansug, 1996: 178-179).

The members of Group d trained at the workshops of many artists in Europe. They were a new academy, especially stemming from the cubism that many European artists like Andre LHOTE had developed as an alternative to academism. The Group d wasn't opposed to classicism, but they were opposed to academism and the imitation of nature as it is. What they saw as deficient in the Turkish plastic arts at that time was the subject of "idea" and they aimed to eliminate this deficiency. The group successfully tried the art trends in the West, such as the taste of the local motif, lines and colours, the transfer of forms and shapes into paintings with plastic characters. (Indirkas, 2001: 28–31).

The group which represented the generation of young artists of the Republic of Turkey left its mark in the plastic arts of that period. Members of the group, who had worked in different workshops in Paris, introduced the Turkish plastic art with André Lhôte's 'cubist' and 'structuralist' and Fernand Léger's 'synthetic cubist' conception of form by the discourse of 'living art'. (http://art.ykykultur.com.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/d-grubu-1933-1951).

Based on this discourse artistically, it could be said that the touchstone of this group was establishing a very solid design basis to the composition of their works by the influence of the Cubist and constructivist movements. (Tansug, 1996: 181). In contrast to impressionism in the cubist understanding, the colourist perspective was structurally emphasized in the geometric shape

of the object rather than the glare of its rays. They exhibited their works which had been made with this understanding.

When we look at the exhibitions held by the group d painters who did researches in different branches of modern painting, we see that with the help of their works and the published magazines they have brought cubism and constructivism, partly surrealism to our country which are originated from Italian classical patterns. In this their aim was not to react to classicism, but showing that they are against one-on-one counterfeiting (Turani, 1997: 670-671). They presented a vision which analyses the problems of art while making researches and finds the "old" incomplete and seeks a solid ground for the "new". What they wanted to bring to painting was a modern understanding of a form, based on classical foundations. They wanted to reach the understanding of form and colour in Cezannne's Classics.

When the artists Turgut ZAIM and Bedri Rahmi EYUBOGLU joined the Group d it has been showed that the importance of local themes in our culture started to attract the attention of artists. The artists began to establish a different connection between the geometric style abstraction and the form and shape in Turkish villages by the cubist language, the effects of non-locals began to be removed from our art bit by bit, and traditional motifs were began to be used in symbolic character within the framework of Western art approaches. (Pekpelvan, 1999: 240-242)

Founder artists of Group d believed that understanding of the plastic arts in Turkey overdue for fifty years. This group was born as a reaction to "Impressionism. They put format and color by removing them from their focus into the place of Picasso's and Braque's art aura.

Huseyin ALTAYLI who followed the Group d, was born in 1935 in Bulgaria. When he was two years old, his family came to Istanbul. After his first education, he entered the Istanbul State Academy of Fine Arts with the encouragement of Hasan KAVRUK, who is an art teacher in secondary school, then he graduated from Zeki Faik IZER Atelier. During his education at the Academy, he received special attention and support of Halil DIKMEN, Bedri Rahmi EYUPOGLU and NeSet GONULDEN. (TuGrul, 2016)

He did some professional work in 1966, in Spain with the state scholarship of Spain and in 1969, in Paris with his own means. He taught painting and photography to talented students at Istanbul Private Darussafaka and Tarsus American High Schools. He received high-level awards in many competitions while he was a student at the Academy of Fine Arts. His paintings can be found

in the State Art and Sculpture Museum as well as in private collections in Istanbul, Izmir, Edinburgh, Chicago, Wisconsin, Oregon and Sydney. In 1971, he won a five-year scholarship in the competition organized by the General Directorate of Higher Education at the Istanbul State Academy of Fine Arts. (Tuğrul, 2016)

University of Trakya's Ilhan Koman Painting and Sculpture Museum has works of Mr. Altayli. These works were donated by his family. In this donation Dr. Murat TUGRUL played a significant role. It is possible to find these works on the upper floor of the museum. 194 prints and 114 oil paintings on canvas which had been made by different techniques were donated to the museum. (Ozcan, 2018)

"Isimsiz" - 1958 - Guvaj Pastel - 50 x 65 cm

In this work, which was interpreted by shattering geometric forms with cubic approach, the artist successfully used color relations that did not engage in too many light-shadow relationships. He tried to analyze the figure and the whole composition with spots by simplifying the anatomy without going into much detail. Huseyin Altayli used the pastoral color tones. He also tried to remove the perspective by bringing the form closer to the tubular surface. He completed the painting with linear geometric stains and cubic compartments.

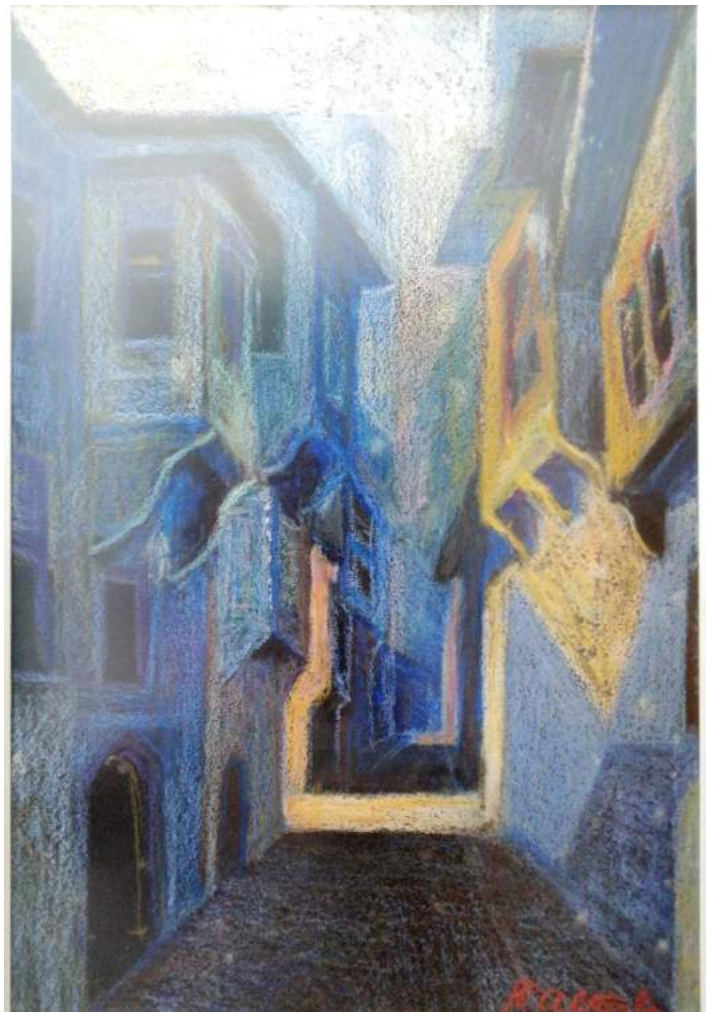

“Isimsiz” - 1958 - Guvaj Pastel - 50 x 65 cm

The language that used by Huseyin Altayli in his crayon works is cubic and has a colorist attitude. Its light gives the shade with warm colors and cold colors have colored with Shadows. The weight of the color is dominant, but the warm colors are skillfully used. Although it distorted perspective with cubic style, it reflected the infinity relationship well. He also tried to bring back the volume in the form. Spots and light shade preferred to analyze. The painter who tried to express the street of Istanbul made a more stained analysis rather than a detailed approach throughout the painting.

"Isimsiz" - 1963 - Watercolor - 42 x 59 cm

It is a nature landscape study made with watercolor technique. In this work, which has not entered too much depth and no details, the artist has made a completely stain analysis. This picture, which provided the balance of composition, was also interpreted with the use of warm-cold color. Form-fund relationship is established at the boundaries of the form. Thus, the form in the space has become volatile.

"Isimsiz" - 1963 – Watercolor - 42 x 59 cm

In this work, which the artist performs with improvisation method, inspired by nature, she interpreted her images as self-staining and linear. Altayli, who used cold colors, made an emressionist analysis by melting the boundaries of the forms and pushing back the light and space. The light has solved warm colors and shade with cold colors. The perspective disappeared and he used a subjective naturalist language that was far from classical.

"Isimsiz" - 1963 – Watercolor - 42 x 59 cm

In this work, which the artist performs with improvisation method, inspired by nature, she interpreted her images as self-staining and linear. Huseyin Altayli, who used cold colors, made an emressionist analysis by melting the boundaries of the forms and pushing back the light and space. The light has solved warm colors and shade with cold colors. In the painting, which consists entirely of stains, the contour is pushed to the background to create a volatile space.

"Nu" - 1963 – Watercolor - 42 x 59 cm

In this painting, which has been completely solved by staining interpretation, the cold-warm color relationship is used in a steady and stable manner and the composition balance is placed in the upper right corner. In his work he tried to see the mass. He saw the mass as holistic to describe the truth inside it rather than the outer sulet of the mass. By pushing the character to the background, he processed the human being with all its naturalness; it placed him at the center of philosophy. The artist was directed to the inner contour instead of the outer contour.

"Isimsiz" - 1963 – Watercolor - 42 x 59 cm

Mr. Altayli, in this work, which he realized with the method of improvisation inspired by nature, inspired his images by self-staining and linear interpretation. He analyzed the painting in his own style. In his blue-dominated work he used yellow to represent the sun alone. The negative gaps left above and below the study gave the effect of the eastern perspective to the study. In this period of influence, like Cezanne, he depicted the nature in front of the impressionist with a solid understanding of mass rather than the volatile appearance.

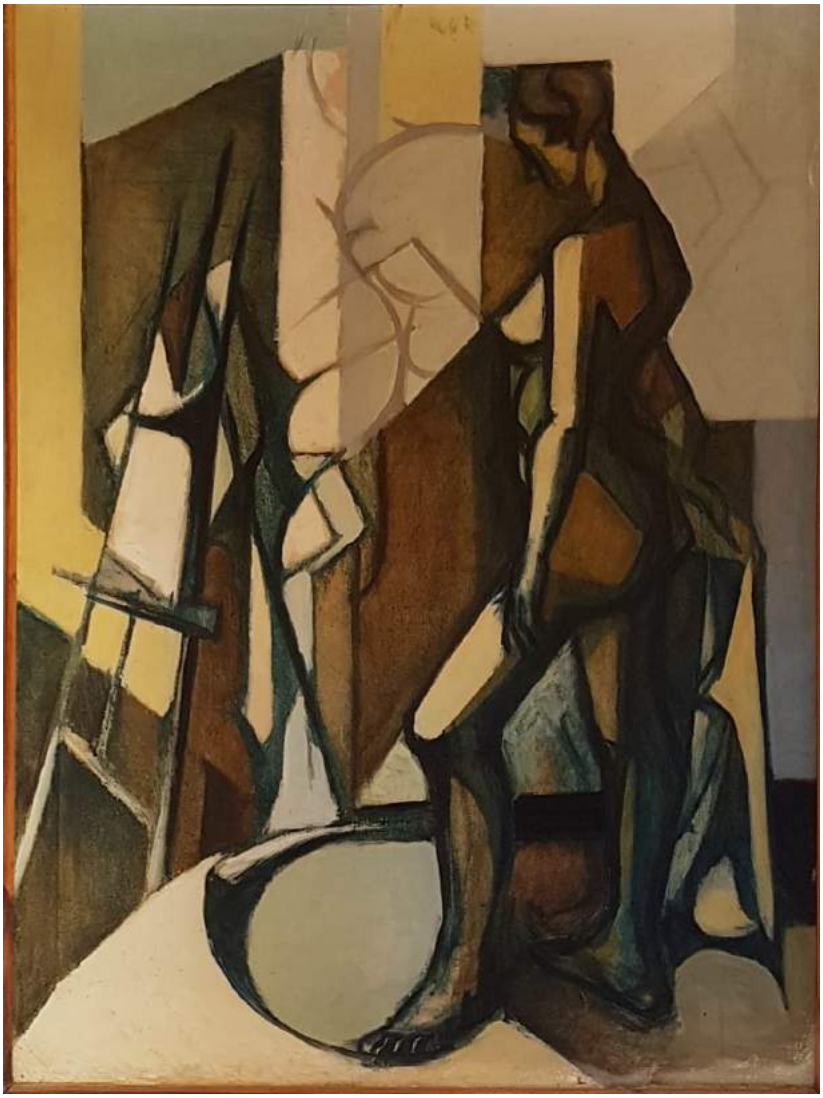

“Isimsiz” - 1965 – Oil on canvas - 76 x 105 cm

In this painting, Altayli tried to analyze the figures in geometric abstract forms and cubic language. He successfully established a monochrome color relationship with pastel tones. In this work he took a more aggressive attitude. The raw technique used has a collagenous effect. Eliminated tone transition. Thus, the logic of eliminating the volume has been activated. The artist, who used the stain and the line together, used the mas - esp relationship when making abstraction in this painting.

"Isimsiz" - 1965 - Oil on canvas - 76 x 105 cm

In this painting, Huseyin Altayli aimed to create composition with abstract spots. Mr. Altayli, who has done staining analysis with cubic language, balanced the warm-cold color relationship well by using raw colors. Without going into any details, he went to stain analysis and successfully used the colors that complement each other. The balance of composition has the opposite point of view with the use of contrast color. Thus, he obtained the light-dark relationship with the tonality of color.

“Isimsiz” - 1965 - Oil on canvas - 76 x 104 cm

Local Turkish motifs were included in this work. He used abstract language to analytic cubism by breaking up space. Along with spatial analysis, he also analyzed the form in cubic style. Metrolist sought refuge in cubic language to get rid of art. Mr. Altayli, who has done staining analysis with completely cubic partitions, has successfully established the concrete-abstract relationship by using local motifs without going into too much detail with geometric forms in this painting. The light has solved warm colors and shade with cold colors. In this work, which is dominated by cold colors, he sometimes compensated for the light-shadow-reflection relationship by using the impressionist effects. Again, yellow-blue color relationship was included. He also resorted to aerial perspective.

“Isimsiz” - 1965 - Oil on canvas - 76 x 104 cm

Huseyin Altayli used the monochrome pastel shades by breaking the geometric forms with cubic approach. Figured also used the cubic language used in the object here. Therefore, hard forms emerged in the object. In his work he applied the geometric object to the hard surface and analyzed the figure. When we associate the light used in the figure with the light used in the space, there is also the reflected light on the wall. In this sense, no matter how much this work is made in cubic language, there is a sense of light close to the impressionist language. He tried to eliminate the depth by bringing the form closer to the surface of the tube. He completed the painting with linear geometric stains and cubic compartments. By distorting the perspective, he exhibited a stark contrast to his Descartian perspective.

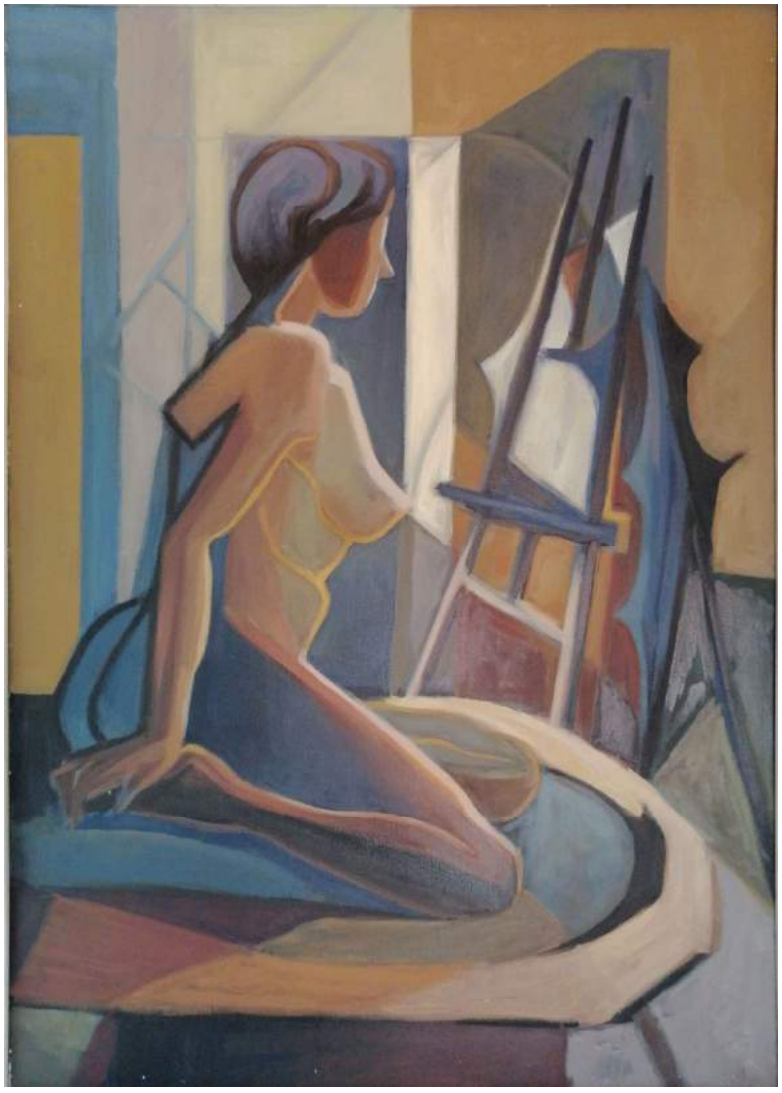

“Isimsiz” - 1965 - Oil on canvas - 76 x 105 cm

Using another geometric form, Huseyin Altayli captured the depth with monochrome pastel tones. In this painting which he has made abstraction, Mr. Altayli has added difference and movement to his work with geometric lines with his cubic style. He tried to obtain a simple form with geometric abstract language by simplifying anatomy without going into too much detail. He tried to analyze the figure and the whole composition with stains.

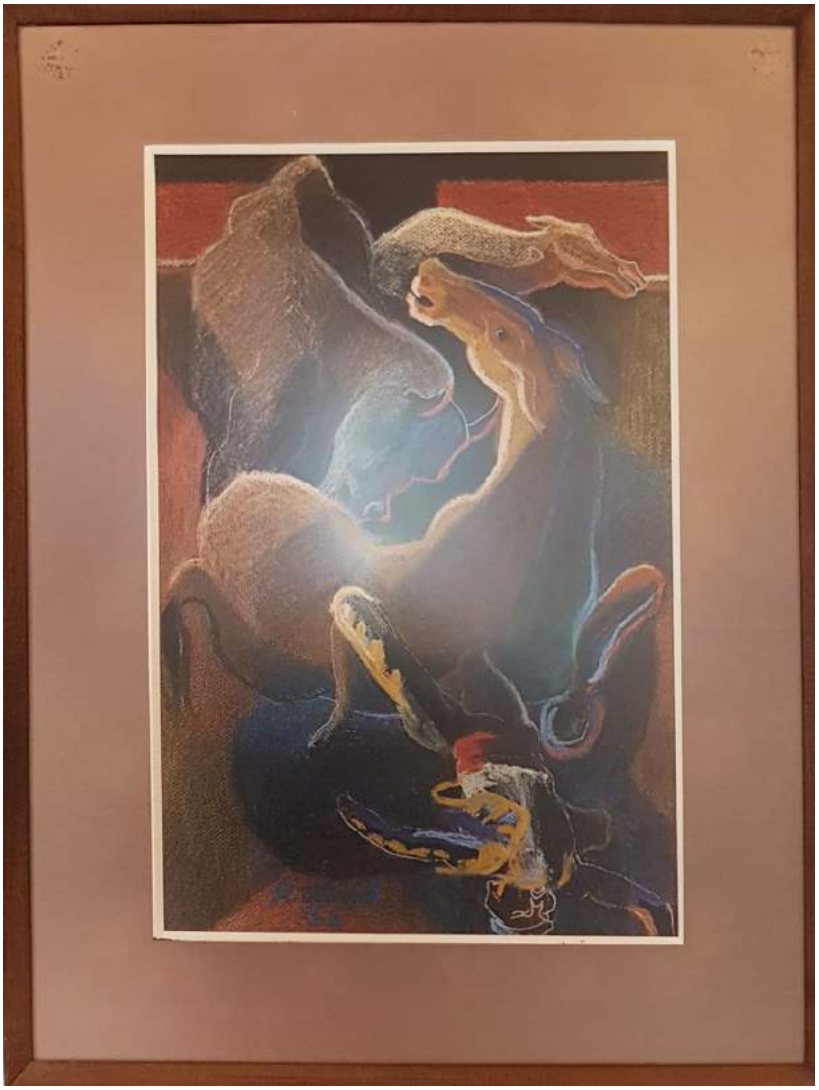

"Isimsiz" - 1966 - Yağlı Pastel - 50x65 cm

In his work, Mr. Altayli analyzed the figure with his hard superficialism applied to the geometric object with cubic language. Altayli, who made stain analysis with purely analytical cubic partitions, did not go into much detail in this painting with geometric forms. He interpreted the light-shadow relationship he captured using raw colors differently in this painting. Despite the overall complexity of the painting, the figures were clearly separated from each other.

“Isimsiz” - 1971 – Oil on canvas - 50 x 74 cm

Again, in this cubic style, the still-life work was divided into forms and interpreted by dividing and staining. In this work, warm colors came to the forefront compared to cold colors and used warm color tones that warmed the audience. It also has yellow and purple colors inside the green. With the successful use of colors in the study, they are clearly separated from each other; balance.

"Isimsiz" - 1971 – Oil on canvas - 50 x 74 cm

In this painting, the artist's aim is not to make imitation based on painting, but to create composition with abstract spots. For example, the portrait of the man in front is depicted as a silhouette. Mr. Altayli, who made staining analysis with cubic approach, balanced the warm-cold color relationship well by using raw colors. He analyzed figures as silhouettes without going into any details. When the light used in the figure is associated with the light used in the space, there is also the reflected light on the wall. In this sense, although this work is made in cubic language, there is a sense of light close to the impressionist language. He tried to eliminate the depth by bringing the form closer to the surface of the tube. It has been completed with linear geometric stains and cubic compartments. Thus, forms parallel to the surface of the canvas instead of depth appear.

“Isimsiz” - 1982 – Charcoal - 50 x 65 cm

Patterns consisting of tone-free “contour” lines are the features seen in their work. Mr. Altayli, who has established a different balance of composition with linear analysis, has made a simple but impressive interpretation without detail. The composition, located on the top left, is firmly in place, with negative gaps left in viewpoints in other areas. It has created a style with its unique simple and dynamic patterns.

“Balikcilar” - 1992 – Oil on canvas - 120 x 95 cm

In this painting, Huseyin Altayli used warm and cold colors together with the colorist approach based on the examples of marine life around him. Mr. Altayli, who went on the way of analyzing figures with geometric abstract forms in cubic language, tried to capture the planar depth with raw color tones. In particular, the figures in the overall picture, rather than the detailed approach to reveal the form of analysis has gone to the way.

"Isimsiz" - 1992 - Oil on canvas - 122 x 95 cm

In this painting, which he synthesized with Altaic figurative constructivism, he exhibited a style closer to the collage by reducing the color transitions. He tried to eliminate the depth by bringing the shapes closer to the surface of the tubular. He tried to pull all the forms on the tube. He tried to give the colors with their own tonality and solved the cold-hot relationship without going into much detail on the dark color. He established the relationship between yellow and blue in an anti-symmetrical equilibrium relationship with the free lines outside the geometric forms, giving a successful attitude. He interpreted and shattered the traditional space in cubist language. It has a modern approach with figurative images with its push-pull logic running to its surface.

RESULT

Mr. Altayli, who worked in the footsteps of the Group d, combined cubist understanding with fauvism and Anatolian folk art in his paintings from line and plans which are stem from a solid pattern, and showed an interest in local motifs and themes and revealed a new and original understanding. He achieved a synthesis by combining universal values with local motifs. In his works, he included abstract geometric arrangements in stylistic understanding, showed a painting style that he synthesized with figurative constructivism, and of course he produced works in the art concept of the Group d. He has led to a new understanding of art in Turkey.

Huseyin Altayli, who followed the Group d, shifted to analytical cubism with a monochromatic approach with a relief effect in some of his first period paintings, while others were drawn near the surface with plain and gradient forms that were closer to synthetic cubism. In his works, he exhibits a logic closer to collage by decreasing the colour transition more rawly. He created planar tides by bringing the forms closer to the canvas surface. He created a monochrome effect by mixing light/dark black and white. Therefore, analytical cubism has obviously emerged. It seems that there is a convex relief on the surface of the canvas. He usually tried to give the colours with their own tonality without not using much a more raw light-dark relationship tone transition.

Looking at his watercolour works, it is possible to see the traces of Paul Cezanne. He was particularly influenced by the Cezanne series of Mount Victoria. Mr. Altayli tried to see the mass. He saw the mass as holistic in order to reach the truth in it rather than the outer silhouette of the mass. By disintegrating the form, the mask of nature was removed and the main truth in the image was revealed. In his pastel works, he tried to divide figurative analysis which have been created by local motifs, by cubic language and used hard superficial expressions.

As a summary, Mr. Altayli has made an endeavour for Turkish painting in order to gain a new identity which synthesizes our traditions and modernity with his interpretations in which the technique was taken from Western art and the content was taken from the motifs and climate of our local culture. Although he approached to pictorial interpretations with European art language, he blended the Western influence in order to achieve a unique structure of Turkish painting in terms of using regional motifs. I believe his work will set a critical example for today's young artists' attitude towards excluding localism for Western wannabe.

REFERENCES

-INDIRKAŞ, Zuhre. Ana Tanricalar, Kybele ve Cagdas Turk Resmindeki Izdusumleri. Ankara: Ministry of Culture Publication, 2001.
-GUVEMLI, Zahir. Resim Sanatı ve Turk Resmi. Istanbul: Ak Publications, 1987.
-PEKPELVAN, Belgin. Geleneksel değerlerimizin Cagdass Degerlere Ulastirilmasi, Symposium Proceedings, Ankara: Ministry of Culture Publication, 1999, 238–244.
-TURANI, Adnan, Dunya Sanat Tarihi, Remzi Bookstore, 1997.
- TANSUG, Sezer. Türk Resminin Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.

Interview
-OZCAN, Muslim. (2018). About Huseyin ALTAYLI's Works. Interview with Muslum OZCAN. Date: April 2018.
-TUGRUL, Murat. (2018). About Huseyin ALTAYLI's Life and Works. Interview with Professor Dr. Murat TUGRUL. Date: 2016.

Internet
-URL: (http://sanat.ykykultur.com.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/d-grubu-1933-1951)
-URL: (http://www.milliyetsanat.com/haberler/sanat-terimi/d-grubu/177)

Photos
-This photos has been photographed by the researcher from Trakya University İlhan Koman Painting and Sculpture Museum.

BAKİR NABİYEV'İN BİLİMSEL ARAŞTIRMALARINDA ÇEVİRİ SORUNLARI

Esmer Hüseynova

ÖZET

Çeviri, edebi ilişkilerin gelişiminde en önemli alanlardan biridir: Bakir Nabiyev'in bilimsel-teorik faaliyetinin ilk evrelerinde çeviri konularındakı araştırmaları tezin konusu olmuştur. "Arayış, Bulgu ve Kayıplar" (Azerice'ye sanatsal çevirinin durumu ve görevleri) ve "Sanatsal Çevirinin Bazı Sorunları" makalelerinde farklı dönemlerin çeviri sorunları inceleniyor ve çeviri sanatının çağdaş durumu üzerinde çalışılıyor. Bakir Nabiyev'in makalesinde şiirsel yorum, sanatçının ana metninin sanatsal ifadesinin, fikrinin, özgünlüğün bireyselliğinin yanı sıra ulusal-geleneksel renklendirmenin özelliklerine ve tonlarına duyarlılık gerekliliğinin önemi ortaya koyuluyor. Bu amaçla, çeviri tarihi, Azerbaycan aydınları ve şairlerinin bu alandakı faaliyetine dokunulup, halklar arasında edebi-kültürel ilişkilerin yaratılmasında yaratıcı işbirliğinin ve karşılıklı iletişimin önemi vurgulanır. Bakir Nabiyev'in "Çeviri Yaratıcılığı" konulu araştırması, Halil Rza Uluturk'ün çeviri faaliyetini, farklı halkların edebi-sanatsal deneyiminin ilerici yönlerini öğrenme ve bu zengin mirastan faydalanma girişimi olarak görmektedir. Bakir Nabiyev'in çeviri meselelerinin kompozisyonu ve araştırmacı niteliği, bilimsel ve teorik bakış açısıyla, bu gerçeğin sağlam temelli olması ve mevcut küreselleşmiş dünyanın çelişkili ve tartışmalı yönleriyle ilişkisini sürdürmesinin özelliklerine göre seçilmektedir.

Anahtar kelmeler: çeviri, edebi, Bakir Nabiyev

TRANSLATION PROBLEMS IN BAKİR NABİYEV'S SCIENTIFIC

ABSTRACT

Translation is one of the most important areas in the development of literary relations. Bakir Nabiyev's research in the early stages of scientific-theoretical activity has been the subject of the thesis. In the articles "Seeking, Finding and Losses" (the status and duties of artistic translation into Azerbaijani) and "Some Problems of Literary Translation" the translation problems of different periods are examined and the contemporary state of translation art is studied. In the article of Bakir Nabiyev, poetic interpretation, the artistic expression of the main text of the artist, the individuality of the idea, the individuality of the original, as well as the importance of the necessity of

sensitivity to the characteristics and tones of national-traditional coloration is put forward. For this purpose, the history of translation, the activity of Azerbaijani intellectuals and poets in this field are touched and the importance of creative cooperation and mutual communication in creating literary-cultural relations between the peoples is emphasized. Bakir Nabiyev's research on "Translation Creativity" sees Halil Rza Uluturk's translation activity as an attempt to learn the progressive aspects of the literary-artistic experience of different peoples and exploit this rich heritage. Bakir Nabiyev's composition and research quality of translation issues are selected from the scientific and theoretical point of view, based on the fact that this fact is firmly based and that it maintains its relationship with the contradictory and controversial aspects of the current globalized world.

Keywords: translation, literary, Bakir Nabiyev

GİRİŞ

Tərcümə ədəbi əlaqələrin inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malik sahələrdən biridir. Əslində o ədəbi əlaqələrin bir növü kimi də nəzəri ədəbiyyatşünaslıqda təsnif olunur. Ancaq bununla belə ədəbi əlaqələr anlayışı altında hər hansı bir milli ədəbiyyat haqqında yazılan tədqiq və araşdırmalarla yanaşı ədəbi şəxsiyyətin digər milli ədəbi-bədii təcrübə ilə yaradıcılıq əlaqəsi də başa düşülə bilər.

Keçən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Bəkir Nəbiyev bilavasitə rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən bədii nümunələrin orijinalla yaxından səsləşən məqamlarının tərcümə prosesində qorunub saxlanılması kimi sənətkarlıq məsələlərini önə çəkirdi. Bu mənada "Çayka romanı Azərbaycan dilində", "Tələbələr" povestinin tərcüməsi haqqında", "Bir əsrin üç tərcüməsi (N.V. Qoqolun "İvan İvanoviçlə İvan Nikiroviçin dalaşması" haqqında), "İ.V.Qonçarovun "Adi əhvalat" romanı Azərbaycan dilində", "M.Qorki "Əsərləri"nin I cildi Azərbaycan dilində", "Tədqiqatçının ilk kitabı" (Fəridə Vəlixanovanın "Səməd Vurğun poeziyasının rus tərcümələri" monoqrafiyası haqqında) kimi məqalələr Bəkir Nəbiyevin tərcümə məsələlərinə 50-60-cı illərdə göstərdiyi elmi maraq və münasibəti yetərincə əks etdirməkdədir.

ANA METİN

Bəkir Nəbiyevin tərcümə məsələləri ilə bağlı fəaliyyətinin keçən əsrin 70-ci illərinə təsadüf edən mərhələsində daha ciddi və səmərəli yaradıcılıq problemlərinin qoyulduğunu yaxından izləmək olur. Alimin bu illərin

yaradıcılıq təcrübəsində poetik tərcüməyə kifayət qədər yer ayırması da təsadüfi deyildi. Bir cəhəti də xüsusi olaraq nəzərə almaq lazımdır ki, illərdə tərcümə sənəti qarşılıqlı surətdə inkişaf etdirilməsi ilə əlamətdar keyfiyyətlər qazanır. Azərbaycan satirik şeirinin görkəmli ustadı Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığının rusdilli oxuculara çatdırılması bu illərdə gerçəkləşir. Şair-tərcüməçi Sergey Vasiyevin satirik şairin əsərlərini rus dilinə tərcüməsi o dövr üçün doğrudan da böyük bir ədəbi hadisə kimi dəyərləndirilirdi. Bəllidir ki, Mirzə Ələkbər Sabirin poetik dili son dərəcə obrazlı və milli koloritlə zəngindir. Bu xüsusiyyəti tərcümədə qoruyub saxlamaq olduqca çətin bir məsələdir və belə bir cəhd və ilk təşəbbüs bütün uğurlu və nöqsanlı tərəfləri ilə şairin geniş miqyasda tanınması və oxuculara çatdırılması baxımından mühüm bir hadisə idi. Şeir nümunələrinin tərcüməsində belə bir çətinliklə qarşılaşmaq təbiidir və mümkün qədər müəllifdən orijinalda ifadə olunan ideya və məzmunu, obrazlı düşüncə tərzini qoruyub saxlamaq vacib şərtlərdən hesab olunur. Bu illərdə qarşılıqlı ədəbi əlaqələrə həsr olunan məqalə və tədqiqlərdə tərcümə olunan və tərcümə edən tərəflər arasında belə təmasların əhəmiyyət doğuran səciyyəvi cəhətlərinə toxunularaq belə bir qənaətə gəlinirdi: “Процесс взаимообогащения литератур идет в нашей стране не только через переводы национальные языки, но и через переводы национальных литератур на русских язык. В советском литературоведение есть немало фактов, свидетельствующих о том влиянии, которое испытали на своем творчестве русские поэты, писатели, занимавшиеся переводами из национальных литератур.”[1] (.Ариф М, Лукьянова С. (1972). 84) Bu cəhət ədəbi əlaqələrin bir sahəsi kimi poetik tərcümələrə də əsaslı şəkildə sirayət edən bir xüsusiyyət kimi nəzərə çarpır. Bu doğru qənaətdir ki: ”Poetik tərcümənin tərcüməçi şairin yaradıcılığını yeni ideyalarla, motivlərlə, obraz və formalarla zənginləşdirilməsi haqqında çox yazılıbdır. Lakin belə yaradıcılıq zənginləşməsini təkcə tərcümə prosesilə izah etmək olmaz. Bu hadisə, hər şeydən əvvəl, fərdi amillərlə, Belinskinin qeyd etdiyi kimi, sənətkarın “şəxsi sirri” ilə müəyyən olunur.”[2] (Devitt V. (1988):)

[1] М.Ариф, С. Лукьянова Братское содружество литератур, Редактор К.А.Талыбзаде, Баку, «Элм»,1972,с. 84, о/с 94

[2] Devitt V. Azərbaycan ədəbiyyatının ümumittifaq əlaqələri. Sosialist realizmi müasir mərhələdə, Məqalələr məcmuəsi, Redaksiya heyəti: M. Cəfər, Y. Qarayev, Ə. Ağayev, A. Səfiyev, Ş. Salmanov(məsul redaktor), Rəyçilər: B. Nəbiyev, C. Abdullayev, Bakı, “Elm”, 1988, s.356(346-362), ü/s 388

Bunu daha əyani surətdə təsdiqləyən nümunələrdən biri kimi vaxtilə Bəkir Nəbiyevin Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının 1975-ci ilin may ayında keçirdiyi bədii tərcümə problemləri müşavirəsində oxuduğu məruzənin mətni əsasında hazırladığı "Axtarışlar, tapıntılar və itkilər" (Azərbaycan dilinə bədii tərcümənin vəziyyəti və vəzifələri) adlı əhatəli məqaləsində qaldırılan problemlər özünün aktual yaradıcılıq məsələlərinə həsr olunması ilə ciddi maraq və əhəmiyyət kəsb edirdi. Bəkir Nəbiyev bu məqalə-məruzədə poetik tərcümədə sənətkarın bədii mətndə ifadə etdiyi əsas mətləblərin, ideyanın, fərdi üslubu özünəməxsusluğu mümkün qədər qorunub saxlanılması məsələsini ön plana çəkir, obrazlı düşüncə tərzindən, milli-ənənəvi koloritdən gələn xüsusiyyət və çalarlara həssaslıqla yanaşmaq zərurətinin vacibliyini mühüm şərt kimi qarşıya qoyurdu ki, bu da özlüyündə təbii görünürdü. Müəllif Azərbaycan dilinə tərcümə olunan nümunələri yalnız rus ədəbiyyatı ilə məhdudlaşdırmır, bununla yanaşı Qərbi Avropa və digər xalqların ədəbi-bədii təcrübəsinin məhsulu olan örnəkləri də bu sıraya daxil edir və belə geniş coğrafiyanın həyat və məişəti, azadlıq və istiqlal mübarizəsi, keçmiş olduğu tarixi mərhələləri, insan xarakterləri və psixologiyası barədə ən zəruri məlumatlardan xəbərdar olmağın fayda və səmərəsi barədə müfəssəl məlumat verirdi. Bu xüsusda irəli sürülən mülahizələrdə peşəkar tərcüməçilərlə bərabər, yazıçı və şairlərin tərcümə prosesində fəal mövqeyinə toxunan müəllif maraq doğuran belə bir qənaətə gələrək yazırdı: "Xalqlarımızın bir-birini öyrənməsində, ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında, qarşılıqlı təsir yolu ilə zənginləşməsində bədii tərcümənin rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən Azərbaycan yazıçıları bu sahədə çox böyük nailiyyət əldə etmişlər."[3] (Nəbiyev B. (1979: 182)

Məqalədə Bəkir Nəbiyev tərcümə tarixində yeni səhifə açan Azərbaycanın maarifpərvər ziyalı və şairlərindən Abbasqulu Ağa Bakıxanovun, Seyid Əzim Şirvaninin, Firidun bəy Köçərlinin, Abbas Səhhətin, Rəşid bəy Əfəndiyevin bu sahədəki xidmətlərindən bəhs edərək onların vaxtilə doğma ana dilinə İvan Andreviç Krılovdan, Aleksandr Sergeyeviç Puşkindən, Mixayıl Yuriyeviç Lermontovdan və Maksim Alekseyeviç Qorkidən çevirdikləri nümunələri nəzərdən keçirməklə xalqlar arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin yaradılmasında belə yaradıcılıq təmaslarını qarşılıqlı ünsiyyəti ilk bünövrə kimi nəzərdən keçirir, daha sonrakı yaradıcılıq mərhələlərində bu belə bir

[3] Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar və itkilər(Azərbaycan dilinə bədii tərcümənin vəziyyəti və vəzifələri), Təzə izlər sorağında, Məqalələr, Redaktoru filologiya elmləri namizədi Yaşar Qarayev,Bakı, "Yazıçı", 1979, s. 182,(178-215), ü/s 216

təcrübənin səmərəli və fasiləsiz davam və inkişaf etdiyini vurğulayır. Müəllif bu istiqamətdə tarixi-ənənəvi təcrübə barədə geniş təsəvvür yaratmaq məqsədilə ilk nümunə olmaq etibarilə Radişşevin "Peterburqdan Moskvaya səyahət", Puşkinin "Yevgeni Onegin", Gertsenin "Kimdir müqəssir?", Lermontovun "Zəmanəmizin qəhrəmanı", Ostrovskinin bütün dram əsərlərinin, Qoqolun "Ölü canlar", Krılovun "Təmsillər", Qonçarovun "Oblomov", Qriboyedovun "Ağıldan bəla", Dostoyevskinin "Cinayət və cəza", Çernişevskinin "Nə etməli?", Lev Tolstoyun "Anna Karenina", "Dirilmə", "Hərb :və sülh", Aleksandr Tolstoyun "Əzablı yollarla", Maksim Qorkinin "Ana", "Klim Samginin həyatı", Furmanovun "Çapayev", Mayakovskinin "Lenin", Nikolay Ostrovskinin "Polad necə bərkidi", Fedinin "Qəribə yay", Yeseninin "Şeirlər və poemalar", Fadeyevin "Gənc qvardiya", Şoloxovun "Oyanmış torpaq", "Sakit Don", Serqey Smirnovun "Brest qalası"; digər milli ədəbiyyatların klassik nümyəndələrindən Şevçenkodan, İvan Frankodan, Lesya Ukrainkadan, Oles Qonçardan, Aleksandr Korneyçukdan, Pyotr Bravkokadan, Şota Rustavelidən, İlya Çavçavadzedən, Akaki Seretelidən, Nikolay Barataşvilidən, İrakli Abaşidzedən, Abaydan, M. Əvəzovdan, Nəvaidən, Zülfiyyədən, Şərəf Rəşidovdan, E. Bilgedən, Yan Raynisdən, Mejelaytisdən, Çingiz Aytmatovdan, Musa Cəlildən, Rəsul Həmzətovdan; ingilis ədəbiyyatından : Şekspirdən, Bayrondan, Kiplinqdən, Daniyel Defodan, Konan Doyldan, Mayn Riddən; Amerika ədəbiyyatından: Mark Tvendən, Çek Londondan, Drayzerdən, Heminqueydən; alman ədəbiyyatından: Hötedən, Heynedən, Şillerdən, L.Feyxtvangerdən, Remarkdan; İtaliya ədəbiyyatından: C.Bokkaççodan, Dantedən, Covanyollidən; fransız ədəbiyyatından: Rabledən, Hüqodan, Balzakdan, Didrodan, Zolyadan, Stendaldan, Floberdən, Bualodan, Barbüsdən həm orijinaldan, hım də rus dili vasitəsi ilə edilən tərcümələri Azərbaycan tərcümə sənətinin uğurlu faktları hesab edilməklə, dilin potensial imkanlarının zənginləşməyə doğru irəliləyişində belə bir fəaliyyətin stimulverici təsiri məsələsi üzərində geniş dayanır.

Keçən əsrin 70-ci illərinin yaradıcılıq təcrübəsindən çıxış edərək Bəkir Nəbiyev bu sahənin praktik və nəzəri məsələləri ilə bağlı postsovet məkanında-ümumittifaq miqyasında bu ətrafda gedən mübahisə və polemikalara da münasibət bildirməyi zəruri sayır, vaxtılə "Literaturnaya qazeta"nın səhifələrində açılan müzakirələrdə səsləndirilən mülahizələr sərf-nəzər edilir. Məsələn, müzakirədə verilən: "Ən yaxşı tərcümə nədir?" sualına tərcüməçi və tərcümə nəzəriyyəçisi Yuri Ryaşentsevin birmənalı şəkildə verdiyi cavab və açıqlama: "Əgər ikinci dildə yaradılan əsər oxucuda orijinalın

oyatdığı təəssürata maksimum dərəcədə yaxın təsir oyada bilirsə, onu yaxşı tərcümə hesab etmək olar"[4] (Bax: Nəbiyev B. (1979) tezisini qəbul etməyən müəlliflərin məsələyə daha ciddi və müxtəlif baxış bucağından münasibəti kimi dəyərləndirilir. Belə bir fikir ixtilaflarının yaranmasını təbii hesab edən müəllifin yekun nəticə olaraq irəli sürdüyü qənaət bundan ibarətdir ki: "Bədii tərcümə sahəsində sovet realist tərcümə məktəbinin on illərdən bəri davam edib gəlmiş çox qiymətli təcrübəyə və mütərəqqi klassik ənənələrə əsaslanan qənaəti bundan ibarətdir ki, tərcümə orijinalın məzmunu ilə forması, ruhu ilə hərfi arasındakı dialektik vəhdəti qoruyub saxlamalı, müqabil dilin leksik, sintaktik, üslubi imkanlarının, təsvir və ifadə vasitələrinin əsasında oxuculara çatdırılmalıdır. Burada tək-tək söz və ifadələrin mənası dərindən qavranılmalı, lakin onların hər birinin ümumiyyətlə adekvat deyil, müəyyən mətn daxilindəki ümumi ideya-bədii strukturaya tabe edilməlidir. Məntiqi dəqiqliklə bədii kamilliyin təcəssümünə nail olmaq üçün bu, riayət edilməsi son dərəcə vacib olan tələblərdən biridir."[5] Nəbiyev B. (2009: 179)

Bəkir Nəbiyev belə bir prinsipial meyarlardan çıxış edərək keçən əsrin 70-ci illərinin tərcümə yaradıcılığını nəzərdən keçirir, əldə olunan nailiyyətləri, çətinlikləri təhlil edərək yekun nəticələrə gəlirdi.

Bəkir Nəbiyev tərcümə sənətinin müasir vəziyyətindən, onun yaradıcılıq problemlərindən bəhs edərkən bu sahənin tarixi təcrübəsini və nailiyyətlərini nəzərdən keçirir, təhlillərini məhz belə zəngin faktlar üzərində aparmağa cəhd göstərirdi.

Məlumdur ki, dünya klassiklərinin əsərləri əsasən rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, əslində belə bir ənənə müəyyən mənada tərcümənin bəzi hallarda xeyrinə olmamış, burada ilkin mənbəyə – orijinala istinadın bir qədər arxa plana keçirilməsi heç də məqbul hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Ən azı ona görə ki, orijinaldan tərcümə edilən əsər hər iki dilin səslənməsində, qrammatik quruluşunda və sintaksisində ortaq məqamları tapmaq və ondan çıxış edərək müəllif ideyasını mətndə qoruyub saxlamaq və onu oxucuya aydın, rəvan dil və üslubda çatdırmaq tələb edir. Məsələn, alman dilindən rus dilinə, rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunan bədii nümunənin birbaşa orijinaldan tərcüməsi kimi aktual

[4] Nəbiyev B. (1979). Təzə izlər sorağında, Yazıçı, Bakı

[5] Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar və itkilər (Azərbaycan dilinə bədii tərcümənin vəziyyəti və vəziələri), Təzə izlər sorağında, Redaktoru filologiya elmləri namizədi Yaşar Qarayev, Bakı,"Yazıçı",1979,s. 179(178-215), ü/s 216

problemlərə münasibət də Bəkir Nəbiyevin bu əhatəli məruzə-məqaləsində qaldırılan mühüm yaradıcılıq məsələlərindən biri idi.

Tərcümə olunan əsərin başqa bir dildə son dərəcə rəvan və axıcı bir üslubda çatdırılması həm də dilin real imkanlarının əyani göstəricisi kimi üzə çıxır. Müəllif keçən əsrin 70-ci illərinin yaradıcılıq təcrübəsindən çıxış edərək rus dilindən Azərbaycan dilinə, Azərbaycan dilindən isə rus dilinə tərcümə olunan nümunələrdən çıxış edərək irəli sürdüyü mülahizələr bu baxımdan maraq doğurur. Burada tərcümənin birbaşa orijinalla müqayisə müstəvisinə çıxarılaraq təhlilə cəlb edilməsi son dərəcə məqbul və əlverişli variant kimi nəzərdən keçirilməsi təbii və qanunauyğun hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Tərcümə sənətində ixtisaslı kadrların hazırlanması məsələsinin gündəmə gətirilməsi də burada problemə daha prinsipial mövqedən yanaşmanı kifayət qədər göz önündə canlandırır. Sətri tərcümə vasitəsilə çox vaxt araya-ərsəyə gətirilən poetik nümunələrlə orijinaldan tərcümə arasında fərqi və keyfiyyət göstəricilərindəki səviyyəni, əlbəttə, eyniləşdirmək olmaz. Sözsüz ki, burada söhbət həm də tərcüməçinin yaradıcılıq istedadından gedir. Bu mənada məruzə-məqalədə peşəkar tərcüməçi kimi tanınan və əsasən rus dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcümə sahəsində ixtisaslaşan Beydulla Musayevin, Hüseyn Şərifin, Cəlal Məmmədovun, Əli Səbrinin, Cəlal Məmmədovun, İmran Seyidovun, Elxan İbrahimovun bu sahədə fəal yaradıcılıq axtarışlarına münasibət bildirilməsi obyektiv səciyyə daşıyır. Bu imzalardan tənqidçi bir ixtisaslı və professional tərcüməçi kimi bəhs edir, müasir tərcümə sənətinin inkişafında onların rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Məsələn, Beydulla Musayevin tərcüməçilik məziyyətlərindən bəhs edərkən müəllifin mütərcim haqqında, onun yaradıcı fərdiyyəti barədə irəli sürdüyü fikirlərdə bu cəhət özünü qabarıq nəzərə çatdırmaqdadır: "Moskva Dövlət Universitetini bitirdikdən sonra təqribən qırx il ərzində fasiləsiz surətdə etdiyi tərcümələr sayəsində B. Musayev bu gün haqlı olaraq, Azərbaycan tərcümə sənətinin patriarxı sayılır. "Hərb və sülh" (II, III cildlər), "Ölü canlar", "Alçaldılmış və təhqir edilmiş insanlar", "Birinci Pyotr", "İnsanın taleyi", "Yenilməz insanlar", "Xoşbəxtlik", "Dekameron", "Baskervillərin iti", "Səfillər" (II, III cildlər), "Ovod", "Spartak", nəhayət "Ulenşpigel əfsanəsi". Xeyli ixtisarla verdiyimiz bu siyahı özü haqqında çox söz deyir və bizi yaradıcı mütərcimin əməyinə ehtirama çağırır."[6](Nəbiyev B. (1979: 187)

[6] Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar və itkilər (Azərbaycan dilinə bədii tərcümənin vəziyyəti və vəzifələri), Təzə izlər sorağında, Məqalələr, Redaktoru filologiya elmləri namizədi Yaşar Qarayev, Bakı, "Yazıçı", 1979, s.187,(178-215), ü/s 216

Rus dilindən və bu dilin imkanlarından istifadə edilməklə Azərbaycan şair və yazıçılarının tərcümə etdikləri nümunələrin sənətkarlıq məsələlərinə münasibət Bəkir Nəbiyevin adı çəkilən yazısında ön plana çəkilən yaradıcılıq məsələlərindəndir. Müəllifin bu baxımdan vaxtilə Süleyman Rüstəmin, Osman Sarıvəllinin, Mirmehdi Seyidzadənin, Mirvarid Dilbazinin, Nigar Rəfibəylinin, Mirzə İbrahimovun, Ənvər Məmmədxanlının, Qılman Musayevin, Cəfər Bağırın, Yusif Əzimzadənin, Əzizə Cəfərzadənin, Qasım Qasımzadənin, Hüseyn Hüseynzadənin (Hüseyn Arifin), Aslan Aslanovun, Bəxtiyar Vahabzadənin, Novruz Gəncəlinin, Ələviyyə Babayevanın, Əliağa Kürçaylının, Nəriman Həsənzadənin tərcüməçilik sahəsində fəaliyyəti, bu sahədə qazandıqları uğurlar və bəzi mübahisəli məqamlar barədə əyani təsəvvür yaradılır.

Bəkir Nəbiyevin tərcümə prosesində dilin ahəngdarlığına, səlis və rəvan şəkildə səsləndirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə yer ayırması, forma və məzmun vəhdətinin qorunub saxlanılmasını vacib şərtlərdən biri kimi vurğulaması bu mənada təbii zərurətdən irəli gəlirdi.

Rus poeziyasının tanınmış imzalarından biri olan Sergey Yeseninin Bakı, xüsusən Mərdəkanla bağlı təəssüratları bu baxımdan şairin Şərq mühiti və ona məxsus koloritin bu coğrafi məkanın timsalında canlandırılması əslində onun əsərlərindəki bu duyğusal hissiyyatların tərcümədə saxlanılması Əliağa Kürçaylının tərcümələrinin uğurlu alınmasını təmin etməsi diqqətə çatdırılır.

Tofiq Bayramın Dağıstanın xalq şairi Rəsul Həmzətovdan Azərbaycan dilinə çevirdiyi poetik nümunələrin məziyyətləri barədə vaxtilə ayrıca məqalə yazan Bəkir Nəbiyev məruzə-məqalədə digər müəlliflərin də sənətkarlıq baxımından seçilən bu tərcümələri təqdir edən yazılarını xatırlatmaqla mütərcimin nail olduğu başlıca cəhətləri: orijinalı dərindən duymaq, onun əsas ideyasını münasib forma və üslubda çatdırmaq məharəti barədə obyektiv fikir yürütmələrini məhz bu səbəblə izah edir.

Müəllif tərcümə tarixində az təsadüf edilən bir hadisənin – eyni əsərin ayrı-ayrı mütərcimlər tərəfindən çevrilmə faktına bir nümunə kimi Aslan Aslanovun vaxtilə Aleksandr Tvardovskinin "Üfüqlərdən üfüqlərə" poemasının tərcüməsi ilə Tofiq Bayramın eyniadlı əsərə yenidən müraciət edərək Azərbaycan dilində səsləndirmək təşəbbüsünün bir zərurət kimi meydana çıxmasına münasibət bildirərək belə bir qənaətə gələrək yazırdı: "Öz yaradıcılığının müəyyən məqamlarında, daha konkret desək, sovet həqiqətinin lirik-publisist tərənnümündə Tofiq Bayramı "Üfüqlərdən üfüqlərə" müəllifinə

yaxınlaşdıran əlamətlər poemanın Azərbaycan dilinə ürəyə yatan tərcüməsində az rol oynamamışdır"[7] (Nəbiyev B. (1979: 201)

Tərcümə sənətinin mühüm yaradıcılıq məsələlərinə konseptual baxışı ifadə edən məruzə-məqalə konkret bir dövrün yaradıcılıq dövrünün təcrübəsinin ümumi mənzərəsini yaratmaqla bərabər, həm də bu sahənin perspektivi və gələcək inkişaf meyilləri barədə də müəyyən təsəvvür yarada bilir. Müəllif bu məqalədə tərcümənin dili məsələsinə toxunaraq belə bir fikrə gələrək yazır: "Əlbəttə, tərcümə əsərin əslinə müvafiq olmalıdır, eyni zamanda bu prosesdə doğma dilin imkanlarından yaradıcılıq yolu ilə istifadə edilməlidir ki, "dil maneəsi" deyilən divar hiss olunmasın, müəllifin fikir və duyğuları buxovlanıb qalmasın, müqabil dilin axar-baxarında öz təbiiliyini və orijinallığını qoruyub saxlaya bilsin."[8] (Nəbiyev B.(2009: 122)

Alimin 1985-ci ildə qələmə aldığı irihəcmli "Bədii tərcümənin bəzi problemləri" adlı məqalədə konkret bir dövrün tərcümə yaradıcılığı nəzərdən keçirilir, tərcümə sənətinin çağdaş vəziyyəti sərf-nəzər edilir.

Bəkir Nəbiyevin tərcümə məsələləri ilə bağlı problem xarakterli məqalələrinin və araşdırmalarının bir qismi də konkret olaraq bir mütərcimin yaradıcılığının təhlilinə yönəldilməsi ilə yadda qalır. Bu tipli məqalə və araşdırmalarında o, sadəcə olaraq konkret bir sənətkarın yaradıcılığından bəhs etsə də, ümumən tərcümə tarixinin və nəzəriyyəsinin təcrübi imkanlarından çıxış edərək öz fikir və mülahizələrini irəli sürməyə nail olur.

Xalq şairi, Azərbaycan xalqının milli istiqlal mübarizəsinin mücahidlərindən biri olan Xəlil Rza Ulutürkün tərcüməçilik fəaliyyəti məhz belə bir baxış bucağından nəzərdən keçirilir. Məlumdur ki, əvvəllər Xəlil Rza imzası ilə tanınan şairin yaradıcılığı özünün geniş vüsəti və potensial imkanları ilə seçilirdi. Onun ədəbi əlaqələrə həsr olunan tədqiqat əsərləri də əslində tərcümə sənətindən kənarda təsəvvürə gətirilə bilməz. Bəkir Nəbiyev şair-alimin bu sahədəki yaradıcılıq axtarışlarını ümumiləşdirən "Tərcümə yaradıcılığı" adlı araşdırmasında Xəlil Rza Ulutürkün tərcümə yaradıcılığını belə bir geniş planda və araşdırma miqyasında nəzərdən keçirməsi bu mənada obyektiv təsir bağışlayır. Müəllif doğru olaraq, tərcümə yaradıcılığına öz orijinal yaradıcılığı kimi diqqət ayırmasını Xəlil Rzanın ayrı-ayrı xalqların ədəbi-bədii təcrübəsinin mütərəqqi cəhətlərini öyrənmək və bu zəngin irsdən

[7] Yenə orada, s. 201.

[8] Nəbiyev B.Bədii tərcümənin bəzi problemləri, Seçilmiş əsərləri (Beş cilddə), Beşinci cild, Çətin yollarda (Məqalələr, rəylər, çıxışlar), Redaktor və ön sözün müəllifi: Qəzənfər Paşayev, filologiya elmləri doktoru, professor. Bakı, "Çinar-Çap", 2009, s.122, (118-162), ü/s 612

faydalanmaq cəhdi kimi nəzərdən keçirərək belə bir qənaətə gəlir ki: "Tərcüməçilik X.Rzanın oxumaq, öyrənmək, biliklərini zənginləşdirmək, bədii zövqünü dünya ədəbiyyatının yüksək səviyyəli nümunələri əsasında tərbiyə etmək zərurətindən doğmuşdu.

...İlk ədəbi, xüsusən poetik örnəklərdə bu cür yaxından və müntəzəm təmas X.Rzanı ən çox bəyəndiyi, təsirləndiyi poeziya nümunələrinin ana dilinə tərcüməsinə sövq etdi və o, bu sahədə müvəffəqiyyətlə çıxış etməyə başladı. Artıq 70-80-ci illərdə X.Rza tanınmış şair olmaqla yanaşı həm də yaxşı bir tərcüməçi kimi bəyənilirdi. Hələ 1972-ci ildə buraxdırdığı A.Laptevin "Balacalar" kitabının, dövrü mətbuat səhifələrində səpələnmiş ayrı-ayrı tərcümələrinin ədəbi ictimaiyyətdə oyatdığı uğurlu təəssüratın nəticəsidir ki, onun 1982-ci ildə "Qardaşlıq çələngi" 1984-cü ilə "Dünyaya pəncərə", "1992-ci ildə isə "Turan çələngi" kimi sanballı tərcümə kitabları nəşr olunmuşdu."[9] Nəbiyev B. (2009: 351-352)

Yazı keçən əsrin 40-cı illərinin sonları və 50-ci illərin birinci yarısına təsadüf edən tələbəlik illərindən başlayaraq Xəlil Rzanın rus dili və daha sonra fars və digər türkdilli xalqların dillərini öyrənmək sahəsində fəal axtarışları barədə bir qədər xatirə səciyyəsi daşıyan qeydlərlə başlasa da, burada hələ universitetin ilk kurslarından etibarən gənc tələbənin dil öyrənmək və onu gələcək yaradıcılığı üçün faydalı iş əmsalına çevirmək üçün belə bir cəhd və təşəbbüs göstərməkdə bulunması maraq doğuran fakt və tarixçə kimi diqqəti cəlb edir. Şübhəsiz ki, dil öyrənmək və bu dillər vasitəsi ilə orijinalı oxumaq, onun məna və məzmundan xəbərdar olmaq Xəlil Rza kimi fəal yaradıcılıq axtarışları aparan bir qələm sahibi üçün əslində keçmiş SSRİ məkanında yaradılan milli ədəbiyyatların ən yaxşı nümunələrini Azərbaycan oxucusuna çatdırmaq, sənətkarlıq baxımından seçilən qələm sahiblərinin azadlıq və istiqlal uğrunda aparılan mübarizələrin, müstəmləkə siyasətinə qarşı mücadilələrin mahiyyətini yüksək poetik bir dillə ifadəsini özündə təcəssüm etdirən, milli və bəşəri dəyərlərə söykənən seçmə əsərlərlə müasirlərini tanış etmək məqsədi daşıyırdı.

Bəkir Nəbiyev şair-tərcüməçi kimi Xəlil Rzanın bu sahədəki səmərəli fəaliyyətinin nəticəsi kimi böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" kimi bədii struktur baxımından mürəkkəb bir poemanın tərcüməsinə ona qədər bu əsərin tərcümə mətni ortada olduğu halda yenidən müraciət

[9] Nəbiyev B. Tərcümə yaradıcılığı, Seçilmiş əsərləri (Beş cilddə), Üçüncü cild, İstiqlal şairi. Redaktor və ön sözün müəllifi: Teymur Kərimli, AMEA-nın müxbir üzvü, fil.e.d., professor. Bakı, "Çinar-çap", 2009, s. 351-352 (349-370), ü/s 616

etməsini də maraq doğuran faktlardan biri hesab edir. Süleyman Rüstəm və Abbasəli Sarovlu tərəfindən əsasən oxunaqlı və səlis bir dildə tərcümə edilən "Xəmsə"yə daxil olan ilk poemanın dəfələrlə kitab halında nəşr olunmasına baxmayaraq, ona yenidən qayıdış da tərcümə tarixində belə maraq doğuran hadisələrdən sayıla bilər.

Tatar xalqının cəsur oğlu, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Musa Cəlilin məşhur "Moabit dəftəri" poemasının son dərəcə təsirli və yüksək sənətkarlıqla tərcüməsinə təminat yaradan vasitələrdən biri kimi Bəkir Nəbiyev dil amilini xüsusi olaraq vurğulayır belə bir yaradıcılıq prinsipindən çıxış edərək Xəlil Rzanın qazax şairi Abaydan, türkmən şairi Məhdimquludan, özbək şairlərindən Qafur Qulamdan, Həmid Əlimcandan, Zülfiyyədən, Abdulla Aripovdan, tatar şairləri Abdulla Tukaydan, Həsən Tufandan Azərbaycan dilinə çevrilən nümunələri orijinala yaxın və onun yaxşı mənada ekvivalenti kimi yüksək qiymətləndirir. Sözsüz ki, haqqında söhbət gedən tərcümələr hələ Xəlil Rzanın bu sahədəki yaradıcılığının yalnız cüzi bir hissəsidir. Rus və dünya klassiklərindən Azərbaycan dilinə çevirdikləri tərcümələr də nəzərə alınarsa, onda mütərcim kimi Xəlil Rzanın bu sahəyə əhəmiyyətli dərəcədə yer ayırdığını aydın şəkildə görmək olar.

Xəlil Rzanın bir mütərcim kimi fəaliyyətinin əsas məram və məqsədini aydın təsəvvür etmək üçün müəllif onun 1984-cü ildə nəşr olunan "Dünyaya pəncərə" kitabına ön söz əvəzi kimi yazdığı mülahizələrlə yanaşı aşağıda verilən şeirdə ifadə olunan fikirləri də əlavə etməyi məqsədəuyğun hesab edərək yazırdı: "Dünyaya pəncərə" kitabının əvvəlində tərcümə sənətini ümumi sözlərlə vəsf etməklə məhdudlaşdırmayan şair yaradıcılığının bu sahəsinin böyük məna və əhəmiyyətini, poetik tərcümədə rəhbər tutduğu əsas məqsədi də oxucular üçün açıqlayırdı. Şair kəlamını raketlərdən qüvvətli, şairin özünü tanrılardan mətin bir məxluq kimi hər bir xalqın iftixar mənbəyi hesab edən X. Rza deyirdi:

Mən topladım öz başıma hər obadan
Ən qüdrətli, məğrur, cəsur şairləri.
Ürək qanı, göz yaşıyla söz yaradan,
Qaranlıqda hər sətri nur şairləri.

Bu aləmi, neçə milyard insanlığı
Vahid görmək, azad görmək mənim əhdim.
Qıraq qanlı məftilləri, yıxaq dağı,
Qaralmasın, günəşlənsin planetim.

Vahidləşir Azərbaycan-Bəşəriyyət,
Hər tərcüməm bir körpüdür eldən-elə.
Azərbaycan ərzə dilər sülh, səadət,
Ərz isinər Azərbaycan nəfəsilə."[10]

SONUC

Bu səciyyəvi məqamları eynilə Bəkir Nəbiyevin elmi-nəzəri irsində tərcümə məsələlərinə ayrılan diqqət və münasibətə də şamil etmək olar. Çünki tərcümə xalqlar və miillətlər arasında dostluq və ünsiyyət körpüsü yaratdığı kimi, həm də qarşılıqlı etimad, ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial sahələrdə formalaşacaq əməkdaşlığa ilkin zəmin hazırlayan bir vasitə olaraq bu gün də, təbii ki, gələcəkdə də öz aktuallığını qoruyub saxlayacağına heç bir şübhə yoxdur.

Bəkir Nəbiyevin tərcümə məsələlərinə həsr olunan məqalə və tədqiq xarakterli araşdırmaları elmi-nəzəri fikirdə belə bir həqiqətin gerçəkliyinə dərin inam aşılayan xüsusiyyətləri ilə seçilir, indiki qloballaşan dünyanın təzadlı və ziddiyyətli məqamlarında öz aktuallığını qoruyub saxlamaq iqtidarındadır.

KAYNAKÇA

АРИФ М. ЛУКЬЯНОВА С. (1972). Братское содружество литератур, Элм,. Баку.

DEVİT V. (1988). "Azərbaycan ədəbiyyatının ümumittifaq əlaqələri. Sosialist realizmi müasir mərhələdə", s.346-362, (Ed.), Məqalələr məcmuəsi, Elm, Bakı..

NƏBİYEV B. (1979). "Axtarışlar, tapıntılar və itkilər(Azərbaycan dilinə bədii tərcümənin vəziyyəti və vəzifələri)", s.178-215 Təzə izlər sorağında, Yazıçı, Bakı

NƏBİYEV B. (2009). "Bədii tərcümənin bəzi problemləri", s. 118-162, (Ed), Qəzənfər Paşayev, Seçilmiş əsərləri (5 cilddə), V cild, Çinar-Çap, Bakı.

NƏBİYEV B. (2009), "Tərcümə yaradıcılığı", s.351-352, (Ed), Teymur Kərimli, Seçilmiş əsərləri (5 cilddə), III cild, Çinar-Çap, Bakı.

[10]Nəbiyev B. Tərcümə yaradıcılığı, Seçilmiş əsərləri (Beş cilddə), Üçüncü cild, İstiqlal şairi, Redaktor və önsözün müəllifi: Teymur Kərimli, AMEA-nın müxbir üzvü, fil. e. d., professor, Bakı, "Çinar-çap", 2009, s.353-354 (349-370), ü/s. 616

TAKIM ÇALIŞMASINA YATKINLIK ÖLÇEĞİNİN ORTAÖĞRETİM ON BİRİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİ DÜZEYİNDE GEÇERLİK GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Esra ÖMEROĞLU
Gazi Üniversitesi

Hanife ÇOBAN
Gazi Üniversitesi

ÖZ

Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği (TÇYÖ) daha önce Tuncer (2008) tarafından Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda çalışan 40 kişi ile Man Türkiye A.Ş' de ustabaşı ve işçilerden oluşan 42 kişi olmak üzere toplam 82 personele uygulanmıştır. Bu araştırmada, TÇYÖ ortaöğretim on birinci sınıf öğrencilerine uygulanacağı için tekrar geçerlik güvenirlik ihtiyacı doğmuştur. Geçerlik güvenirlik çalışma grubu oluşturulurken tabakalı örnekleme yöntemine göre Ankara ili merkez ilçelerinde bulunan toplam 427 on birinci sınıf öğrencisine ölçek uygulanmıştır. Geçerlik güvenirlik çalışmaları için, madde test korelasyonu, regrasyon katsayısı, alt grup üst grup t testi, alt boyutlar ve ölçek toplamı korelasyonu ve Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. İncelenen tüm yöntemlere dayalı olarak daha önce 28 madde olarak uygulanan TÇYÖ'nin ortaöğretim on birinci sınıf düzeyinde 19 madde olarak uygulanması gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Takım Çalışması, Ortaöğretim, Geçerlilik, Güvenirlik,

The Validity And Reliability Studies At The Level Of Eleventh Grade Students Of Team Work Susceptibility Scale (TWSS)

ABSTRACT

In today's education, the concept of co-learning is becoming widespread. For this reason, it is of utmost importance to provide students with skills in teamwork. Team Work Susceptibility Scale (TWSS) has been previously conducted with the total 82 personnel including 40 people working at Turkey Radio and Television Corporation and 42 people consisting of foremen and workers working at Man Turkey A.S by Tuncer (2008). In this research, it needs to test the validity and reliability of TWSS again due to applying to eleventh-grade students in secondary education. When creating a

validity reliability workgroup, a total of 427 eleventh-grade students in the central district of Ankara were selected by a stratified sampling method. For the reliability and validity studies, item test correlation, regression coefficient, subgroup upper group t-test, subdimensions, and scale total correlation and Cronbach alpha coefficient were calculated. TWSS previously applied as 28 items, should be referred to as 19 items at the eleventh grade level of secondary education based on all the methods examined.

Key Words: Teamwork, Secondary Education, Validity, Reliability

1. GİRİŞ

Takım çalışması, ortak bir amaç uğrana birlikte çalışan kişilerin özel ve genel amaçlara ulaşmak için karar alma sürecinde görev aldıkları, karşılaştıkları sorunlara etkin ve pratik çözümler ürettikleri, verimliliği yükseltme gayreti içerisinde oldukları, organizasyon içerisinde çalışan kişilere verilen önemin normale göre arttığı, işi benimseme ve iş tatmininin kolaylıkla sağlandığı oluşumlardır (Hellriegel, 1997; Işık, 2014).

İşletmelerde teknolojik, finansal veya stratejik öğeler, işletmenin piyasadaki konumu ve geleceği için güçlü unsurlar olarak nitelendirilmektedir. Takım çalışması ise bu unsurlar kadar etkin olmakla birlikte firmalara rekabet konusunda avantaj sağlayan bir unsur olarak da görülmektedir (Lencioni, 2002).

Takım çalışmasının özelliklerine bakıldığında ise:

- Takımın ortak noktada çaba gösterdiği bir amaç vardır.
- Takımların kendi iç dinamikleriyle belirlediği çalışma alanları vardır.
- Yapılacak olan iş ve iş bölümleri takım üyeleri tarafından planlanır ve belirlenir.
- Her bir takım üyesi diğer takım üyelerinin eksik taraflarının gelişmesine olanak sağlayıp yeteneklerini geliştirerek çok yönlü bir çalışma ortamı oluşmasını sağlayabilir.
- Her bir takımın özgün çalışma stratejileri vardır.
- Takımların bir lideri ya da sözcüsü vardır. Takım üyeleri, takımda yeni çalışanların seçiminde etkili olabilmektedir (Marchington, 2000).

Takım çalışması, şirketlerin kurum kültürünün ve şirket içi etkinliğin artması, üretim sistemlerinde verimliliğin ve kalitenin artması, personelin kişisel becerilerinin yükselmesi, çalışanların motivasyonunu artırması, problem çözme becerilerinin geliştirmesi, özgün iş üretme yenilik gibi kazanımların elde edilmesini, şirketler için öneli bir konumda olan maliyet konusunda fayda

yaratması, bilginin paylaşılması, performansın yükseltilmesi ve sinerjik yapısı sebebiyle önemli ve kaçınılmazdır (Katzenbach ve Smith, 2005; Küçük, 2008).

Takım çalışmasına ihtiyaç duyulmasının sebebi, kişisel yetenek ve tecrübelerin bir araya getirilmesiyle birbirini tamamlayıcı beceri ve yetenek sahibi kişiler bir araya getirilmiş olunur. Yetenekler ve işin nasıl yapılacağı konusunda bilginin tüm takımda bulunması, takımların yenilenme, kalite ve müşteriye iyi hizmet gibi çok yönlü zorlukları daha kolay çözmesine olanak sağlar. Takımlar, net hedef ve yaklaşımları bir arada geliştirerek etkili zaman kullanımı ve inisiyatif almayı destekleyerek iletişim sağlamaktadır. Takımlar, esnektir ve değişen olay ve taleplere duyarlı olduklarından yeni bilgi ve değişimlere, daha hızlı, daha doğru ve etkili olarak adapte olabilirler. Takımlar, işin ekonomik ve yönetsel yönlerini geliştirerek eşsiz bir sosyal yön oluşturmaktadır. Takımların performansları üyelerce eğlence şeklinde gerçekleştirilir. Takımın başarısı üyelerin motivasyon ve bağlılığını da artıracaktır (Koparan ve Özler, 2006).

Bir takımın başarılı olmasının en önemli unsuru, o takımın psikolojik atmosferi, diğer bir değişle takım kültürü, takım ruhudur (Biçer, 1997). Eğitim örgütlerinde takım çalışmasına başlamadan önce, takım çalışmasına uygun bir kültürel alt yapı oluşturulmalıdır. Oluşturulacak kültürel yapıda öncelikle iyi işleyen bir iletişim sisteminin olması, çalışanların kendilerini ilgilendiren kararlara katılımlarının sağlanması, farklılıklara saygının esas olması, güvenli bir örgütsel iklimin sağlanması vb. büyük önem arz etmektedir. Böylelikle etkili takım çalışması sonucunda sinerji ortaya çıkar ve takım misyonunun başarısını geliştiren gerçek bir takım kültürü oluşturulur.

2. YÖNTEM

Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği (TÇYÖ), Tuncer tarafından (2008) geliştirilmiştir. Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği daha önce Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda çalışan 40 kişi ile Man Türkiye A.Ş' de ustabaşı ve işçilerden oluşan 42 kişi olmak üzere toplam 82 personele uygulanmıştır. Ancak bu çalışmada, ortaöğretim on birinci sınıf öğrencilerine uygulama yapılacağı için TÇYÖ için yeniden geçerlik güvenirlik çalışması ihtiyacı doğmuştur. Buna bağlı olarak, Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği'nin geçerlik güvenirlik çalışma grubunu 2017-2018 eğitim öğretim yılında Ankara ili merkez ilçelerinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim kurumlarının 11. sınıfına devam eden 427 öğrenci oluşturmuştur.

Geçerlik güvenirlik çalışma grubunu oluşturmak amacıyla öncelikle Ankara ili merkez ilçeleri Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Keçiören, Mamak, Sincan,

Yenimahalle, Pursaklar belirlenmiştir. Daha sonra evrene ulaşmak için bu ilçelerde bulunan 11. Sınıf öğrencilerinin sayıları tespit edilmiştir. Buna göre Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği'nin geçerlik güvenirlik çalışmaları için, araştırmanın evrenini Ankara ili merkez ilçelerinde bulunan ortaöğretim on birinci sınıfa devam eden 46515 öğrenci oluşturmuştur. Minimum örneklem büyüklüğünü hesaplamak amacıyla 0,95 güven düzeyi, 0,5 sapma miktarı ve 0,05 anlamlılık düzeyinde kullanılan formülle minimum 381 olarak hesaplanmış, 400 ve üzeri öğrenciye ulaşılması planlanmıştır. Çalışma grubunun oluşturulmasında seçkisiz örnekleme yönteminin bir türü olan tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı küme örneklem yöntemi kullanılarak öğrenci sayılarının ilçelere göre dağılımı yapılmıştır. Seçkisiz örnekleme yöntemleri (Random sampling), evrenden örneklem için birim çekme işleminin seçkisizlik ilkesine uygun olarak yapılmasıdır. Seçkisiz örnekleme yönteminin bir türü olan tabakalı örnekleme ise, evrendeki alt grupların evrendeki ağırlıkları oranında örneklemde temsil edilmelerini amaçlar. Alt evrenlerden birim çekme işlemi basit yansız örnekleme ile gerçekleştirilir (Büyüköztürk, Akgün, Karadeniz, Demirel, & Çakmak, 2018).

Ortaöğretim On Birinci Sınıf Öğrencileri için Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği'nin geçerlik güvenirlik çalışma grubunun Ankara ilinde merkez ilçelere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. *Ortaöğretim On Birinci Sınıf Öğrencileri için Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği"nin Geçerlik Güvenirlik Çalışma Grubuna Dahil Olan Öğrencilerin Ankara İli Merkez İlçelerine Göre Dağılımı*

Ankara İli Merkez İlçeleri	**Merkez İlçelerde Bulunan Öğrenci Sayısı**	**Her İlçede Ölçeğin Uygulanacağı Öğrenci Sayısı**
Altındağ	4950	45
Çankaya	8770	81
Etimesgut	4710	43
Keçiören	7140	66
Mamak	6035	55
Sincan	5500	51
Yenimahalle	7880	72
Pursaklar	1530	14
Toplam:	46515	427

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Altındağ ilçesindeki toplam 4950 öğrenciden 45 öğrenci, Çankaya ilçesindeki 8770 öğrenciden 81 öğrenci, Etimesgut ilçesindeki 4710 öğrenciden 43 öğrenci, Keçiören ilçesindeki 7140 öğrenciden 66

öğrenci, Mamak ilçesindeki 6035 öğrenciden 55 öğrenci, Sincan ilçesindeki 5500 öğrenciden 51 öğrenci, Yenimahalle ilçesindeki 7880 öğrenciden 72 öğrenci, Pursaklar ilçesindeki 1530 öğrenciden 14 öğrenci çalışma grubu için seçilmiştir.

Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları için Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile gerekli yazışmalar yapılarak, izinler alınmış ve çalışma grubunu toplamda 427 öğrenci oluşturmuştur.

Geçerlik ve güvenirlik çalışmasının yürütüldüğü çalışma grubunun demografik bilgileri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışmasının Yürütüldüğü Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgilerin Dağılımı*

Değişken		**N**	**%**	**Toplam**
Cinsiyet	Kız	160	37,5	427
	Erkek	267	62,5	
Kardeş Sayısı	Kardeşi Yok	12	2,8	427
	1	62	14,5	
	2	150	35,1	
	3	140	32,8	
	4+	63	14,7	

Tablo 2'de geçerlik güvenirlik çalışmasının yürütüldüğü çalışma grubuna ilişkin demografik özelliklerden cinsiyet incelendiğinde çalışma grubunun 160 (%37,5) kız ve 267 (%62,5) erkek olmak üzere toplam 427 öğrenciden oluştuğu görülmektedir. Kardeş sayısı incelendiğinde ise kardeşi olmayan 12 öğrencinin bulunduğu ve en düşük grup yüzdesine sahip değişkenin kardeşi olmayan olduğu (%2,8), tek kardeşi olan 62 (%14,5) öğrencinin bulunduğu, iki kardeş olan 150 öğrencinin bulunduğu ve en yüksek grup yüzdesine sahip olan değişkenin iki kardeş olduğu (%35,1), üç kardeşi olan 140 (%32,8) öğrencinin bulunduğu, dört ve üzeri kardeşi olan 63 (14,7) öğrencinin bulunduğu görülmüştür.

Geçerlik ve güvenirlik çalışmasının yürütüldüğü çalışma grubunda bulunan öğrencilerin anne baba eğitim durumları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *Geçerlik Güvenirlik Çalışmasının Yürütüldüğü Çalışma Grubu Öğrencilerinin Anne Baba Eğitim Düzeyi Bilgilerinin Dağılımı*

Değişken		**n**	**%**	**Toplam**
Anne Eğitim Düzeyi	Okuryazar Değil	8	1,9	427
	İlköğretim	278	65,1	
	Lise	93	21,8	
	Üniversite	48	11,2	

Baba Eğitim Düzeyi	Okuryazar Değil	3	0,7	427
	İlköğretim	228	53,4	
	Lise	123	28,8	
	Üniversite	73	17,1	

Tablo 3'te geçerlik güvenirlik çalışmasının yürütüldüğü çalışma grubunun anne eğitim düzeyi incelendiğinde okuryazar olmayan anne sayısının 8 bulunduğu ve en düşük yüzdelik orana sahip grubun okuryazar olmayanlar olduğu (%1,9), ilköğretim mezunu anne sayısının 278 bulunduğu ve en yüksek yüzdelik orana sahip grubun ilköğretim mezunu olduğu (%65,1), lise mezunu anne sayısının 93 (%21,8), üniversite mezunu anne sayısının 48 (%11,2) bulunduğu görülmüştür. Baba eğitim düzeyi incelendiğinde ise okuryazar olmayan baba sayısının 3 bulunduğu ve en düşük yüzdelik orana sahip grubun okuryazar olmayanlar olduğu (%0,7), ilköğretim mezunu baba sayısının 288 bulunduğu ve en yüksek yüzdelik orana sahip grubun ilköğretim mezunu olduğu (%53,4), lise mezunu baba sayısının 123 (%28,8), üniversite mezunu baba sayısının 73 (%17,1) bulunduğu görülmüştür.

3. BULGULAR

Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeğinin ortaöğretim on birinci sınıflar düzeyinde geçerlik ve güvenirlik çalışmaları için çalışma grubu belirlendikten sonra uygulama öncesi Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile gerekli yazışmalar yapılarak resmi izinler alınmıştır.

Resmi izin yazısıyla birlikte 20 Mayıs – 5 Haziran 2018 tarihleri arasında ilk önce Yenimahalle ilçesindeki izin alınan okullara gidilerek önce idarecileriyle görüşülmüş resmi yazı gösterilmiş ve uygulama için izin alınmıştır. Okul idarecisiyle birlikte öğrenciler dersteyken sınıflar gezilmiş ders öğretmenleri bilgilendirilmiş ve ders öğretmenlerinin uygun gördüğü sınıflara araştırmacı tarafından grup olarak ders saatinde ölçek uygulanmıştır. Ölçek öğrencilere dağıtılmadan önce araştırmacı tarafından öğrenciler bilgilendirilmiştir. İlk olarak Genel Bilgi formunu daha sonra da ölçeği doldurmaları istenmiştir. Veriler aynı şekilde Çankaya, Mamak, Altındağ, Keçiören, Pursaklar, Etimesgut ve Sincan ilçelerinden toplanmıştır.

Toplanan veriler uygun analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Geçerlik çalışmaları için, madde test korelasyonu, regrasyon katsayısı, alt grup üst grup t testi, alt boyutlar ve ölçek toplamı korelasyonu ve güvenirlik için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır.

Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği'nde on birinci sınıflarda kullanılacak maddelerin seçiminde madde-toplam test korelasyonları kullanılmıştır. Mad-

de-toplam test korelasyonunun yüksek ve pozitif olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini göstermektedir ve ek olarak madde ayırt ediciliği olarak da adlandırılmaktadır. Ayıca madde-toplam test korelasyonu ≥0,30 ise maddenin bireyleri iyi ayırt ettiği, 0,20-0,30 aralığında ise zorunlu durumlarda teste dahil edilmesi gerektiği ve ≤0,20 ise teste dahil edilmemesi gerektiği söylenebilir (Büyüköztürk, Çokluk, & Şekercioğlu, 2012). Maddelerden alınan puanlar ile toplam puan arasındaki korelasyonlar Pearson-momentler çarpımı korelasyonu ile hesaplanarak Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.*Tüm Maddeler İçin Madde-Toplam Test Korelasyonları*

Maddeler	Madde-Toplam Test Korelasyonu	Maddeler Atıldıktan Sonra Madde Toplam Test Korelasyonu
M1	0,415**	0,466**
M2	0,358**	0,392**
M3	0,265**	
M4	0,308**	0,309**
M5	0,206**	
M6	0,426**	0,514**
M7	0,351**	0,412**
M8	0,417**	0,369**
M9	-0,039	
M10	0,446**	0,487**
M11	0,314**	0,285**
M12	0,391**	0,415**
M13	0,356**	0,370**
M14	0,410**	0,469**
M15	0,213**	
M16	0,442**	0,452**
M17	0,138**	
M18	0,145**	
M19	0,443**	0,465**
M20	0,226**	
M21	0,357**	0,391**
M22	0,350**	0,445**
M23	0,180**	
M24	0,385**	0,361**
M25	0,357**	0,461**
M26	0,395**	0,411**
M27	0,362**	0,377**
M28	0,208**	

**p=0,001 düzeyinde manidar

Tablo 4 incelendiğinde M9 hariç tüm maddeler için madde-test korelasyonlarının manidar olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle M9 11. Sınıflar için TÇYÖ'ne dâhil edilmemiştir. Bunun yanı sıra M9 dışında 8 madde de daha madde-toplam test korelasyonlarının 0,30'dan düşük olduğu görülmüştür. Bu maddeler 3., 5., 15., 17., 18., 20., 23. ve 28. maddelerdir ve bunlar TÇYÖ'ni temsil etmeyen maddeler olduğu için asıl uygulamanın veri toplama aşamasında ölçeğe dahil edilmemiştir. Ayrıca ölçeğe dâhil edilen 19 madde arasından en yüksek madde-toplam korelasyonunun 10. maddede (0,446), en düşük ise 4. maddede (0,308) olduğu gözlemlenmiştir.

Madde seçiminde başka bir yöntem olan regresyon yöntemine göre de maddeler ele alınmıştır. Bu aşamada kalan 19 madde için tek tek toplam puanı yordamadaki regresyon katsayıları ve manidarlıkları incelenmiştir. Buna ilişkin veriler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. *19 Maddelik Ölçeğe İlişkin Regresyon Katsayıları*

Maddeler	Regresyon Katsayısı	P
M1	4,637*	0,000
M2	3,418*	0,000
M4	2,567*	0,000
M6	3,998*	0,000
M7	3,229*	0,000
M8	2,424*	0,000
M10	3,752*	0,000
M11	2,320*	0,000
M12	3,651*	0,000
M13	2,883*	0,000
M14	4,445*	0,000
M16	3,791*	0,000
M19	3,187*	0,000
M21	2,750*	0,000
M22	3,238*	0,000
M24	2,805*	0,000
M25	3,567*	0,000
M26	3,974*	0,000
M27	2,519*	0,000

Tablo 5 incelendiğinde ölçeğe dâhil edilen 19 maddenin de regresyon katsayılarının manidar olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda bu maddelerin takım çalışmasına yatkınlık toplam puanını yordadığı ya da başka bir deyişle temsil ettiği söylenebilir. Bu nedenle regresyon sonuçlarına göre 19 maddenin

ölçekte bulunmasına karar verilmiştir. Son olarak madde seçimi için bu 19 madde üzerinden alt grup ve üst gruplar arası farklılık t,test ile de incelenmiştir ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. *Alt-Grup-Üst Grup (%27) İçin T-testi Sonuçları*

Maddeler	**T değeri**	**P**
M1	9,137**	0,000
M2	7,680**	0,000
M4	5,168**	0,000
M6	10,174**	0,000
M7	8,417**	0,000
M8	6,144**	0,000
M10	9,890**	0,000
M11	4,032**	0,000
M12	9,179**	0,000
M13	6,938**	0,000
M14	10,166**	0,000
M16	8,890**	0,000
M19	9,585**	0,000
M21	7,219**	0,000
M22	8,837**	0,000
M24	7,569**	0,000
M25	7,825**	0,000
M26	7,961**	0,000
M27	7,489**	0,000

Tablo 6 incelendiğinde tüm maddeler için alt ve üst gruplar arasındaki farklılığın manidar olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda tüm maddelerin (19 madde) ayırt ediciliğinin yüksek olduğu ve 11. Sınıflar için alt ve üst grubu ayırmada yeterli olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu 19 maddenin tamamının asıl uygulamada ölçeğe dâhil edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu farkların manidar çıkması iç tutarlılığın bir göstergesi olarak da ele alınabilir (Büyüköztürk vd., 2012). Son olarak ölçeğin toplam puanı ve faktör puanları arasındaki ilişkilerde incelenerek Tablo 6'de gösterilmiştir. Bu tablonun oluşturulmasında ölçeğe verilen son form olan 19 maddelik form kullanılmıştır. Bu forma göre faktör puanları ve ölçek toplam puanları hesaplanmış ve aralarındaki ilişki Pearson momentler çarpımı korelasyonu ile incelenmiştir. Ölçeğin 11. Sınıf versiyonuna dahil edilen 19 madde için Tuncer (2008)'in geliştirdiği "Takım Çalışmasına Yatkınlık Ölçeği"ne göre 1. Faktör 1., 4., 7., 8., 10., 11., 12., 14., 19., 21., 22., 24., 25. ve 26. maddeleri içerirken, 2. Faktör 2., 6., 13., 16. ve 27. maddeleri içermektedir.

Tablo 7. *Alt Boyutlar Ve Ölçek Toplamı Arası Korelasyonlar*

	Toplam Ölçek	**Faktör 1**	**Faktör 2**
Toplam Ölçek	1		
Faktör 1	0,951**	1	
Faktör 2	0,759**	0,518**	1

Tablo 7 incelendiğinde 1. Faktör puanı ile toplam ölçek puanı arasındaki korelasyonun manidar düzeyde olduğu ve 0,951 bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda 1. Faktör ile toplam ölçek arasındaki ilişkinin oldukça yüksek olduğu ve 1. Faktörün ölçeği temsil ettiği söylenebilir. 2. Faktör puanı ile toplam ölçek puanı arasındaki korelasyon incelendiğinde ise manidarlığın yine söz konusu olduğu ve korelasyon katsayısının 0,759 bulunduğu gözlemlenmiştir. Buna dayanarak 2. Faktör ile toplam ölçek puanı arasındaki ilişkinin yüksek olduğu ve 2. Faktörün de toplam ölçeği temsil ettiği ifade edilebilir. İki faktör arasındaki korelasyon incelendiğinde ise katsayının 0,518 olduğu ve manidar bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Buna dayalı olarak iki faktör arasında orta düzeyde ilişki olduğu söylenebilir. Faktör puanları ve toplam ölçek puanı arası korelasyon değerleri iç tutarlığın yüksek olduğunu ve faktörlerin toplam ölçeği temsil ettiğini göstermektedir.

İncelenen tüm yöntemlere dayalı olarak TÇYÖ'nin asıl uygulamada 19 madde ile uygulanmasına karar verilmiştir. Bu 19 madde için güvenirlik incelendiğinde ise; Cronbach α'nın 0,734 bulunduğu görülmüştür. Nunnaly (1978)'e göre güvenirlik çalışmalarında güvenirlik katsayısının en düşük 0,70 olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kritere göre güvenirlik çalışmasında yeterli düzeyde güvenilir ölçümler elde edildiği söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak daha önce iş hayatında personele uygulanan TÇYÖ 28 madde de eksiksiz olarak işlem görürken ortaöğretim on birinci sınıf düzeyinde toplanan verilerle yapılan analizler sonucunda 19 madde olarak uygulanması gerektiği görülmüştür.

Bu çalışmanın analizleri sonucunda görüldüğü üzere ortaöğretim seviyesinde takım çalışmasına yatkınlık ölçeği geliştirilebilir. Ortaöğretim seviyesinde ölçek geliştirilirken maddelerde olumlu ve olumsuz cümleler bir arada kullanılmayabilir. (Örn. M9-Problemin nedeni önemli değildir, önemli olan onun nasıl çözüleceğidir. -0,039 Madde-Toplam Test Korelasyon Puanı). Ortaöğretim düzeyinde maddeler belirlenirken deyim, atasözleri kullanılmayabilir.

(Örn. M17-Çalışma hayatında, "Her koyun kendi bacağından asılır." 0,138 Madde-Toplam Test Korelasyon Puanı)

Bilimsel araştırmalarla öğrenci düzeyinde eğitimde takım çalışması programları niceliksel olarak artırılabilir.

KAYNAKÇA

Biçer, T. (1997). *Yaşam ve Sporda Doruk Performans .* İstanbul: Mayıs Yayınevi.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., & Çakmak, E. K. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Şekercioğlu, G. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları.* Ankara: Pegem Akademi.

Hellriegel, D. (1997). *Organizational Behavior.* New York: West Publ.

Işık, M. (2014). Çağrı Merkezlerinde Takım Çalışması ve Örgütsel Güven İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Katzenbach, J. R., & Smith, D. K. (2005). The Discipline of Teams . *Harward Business Review*, 162-171.

Koparan, E., & Özler, D. E. (2006). Takım Performansına Etki Eden Takım Çalışmasına İlişkin Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*.

Küçük, F. (2008). Kurumlarda Takım Calışmasının Yenilik (innovasyon) Üzerine Etkileri. *Kamu-İş*.

Lencioni, P. (2002). *The Five Dysfunctions of a Team: A Leadership Fable .* New Jersey: Jossey-Bass.

Marchington, M. (2000). Teamworking and employee involvement: Terminology, evaluation and context. *Macmillian*, 61-80.

Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory.* New York: McGraw-Hill.

Tuncer, U. Ç. (2008). İnsan Kaynaklarının Psiko-Sosyal Bakımdan Geliştirilmesi Amacıyla Hazırlanan Gelişim Programlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Man Türkiye A.Ş. Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

SANAT YOLUYLA ÖĞRENMEDE DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLAR

Dr. Öğr. Üyesi Evrim Çağlayan
Karabük Üniversitesi

ÖZET

Geçmiş yıllarda dünya üzerinde yaşanan pek çok gelişme günümüzde hızlı bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu olanakların temelinde disiplinlerarası yaklaşımlar yer almaktadır. Disiplinlerarası yaklaşım, eğitim ile ilgili tüm alanlarda uygulanabilmektedir. Öğrenme sürecinin; farklı alanlarla ilişkilendirilen bilgilerle desteklenmesi, öğrencilerin etkin olarak sürece dahil edilmesi etkili ve anlamlı öğrenmeye yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın amacı; edebiyat sokağı projesinde sergilenen disiplinlerarası yaklaşımın öğrenme üzerine etkilerini belirlemektir. Gerçekleştirilen projenin temel alındığı çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışmada cevap aranan sorulara ilişkin olarak; Türk Dili ve Edebiyatı ve Görsel Sanatlar öğretmenleri çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Çalışma sonucunda, gerçekleştirilen projenin öğrencilerin öğrenim sürecine olumlu katkılar sağladığı belirlenmiştir. Görsel sanatların öğrencilerin yalnızca yazarak ve okuyarak değil, aynı zamanda görerek, yaparak ve yaşayarak öğrenmelerini sağlama açısından önemli bir alan olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuçlara paralel olarak görsel sanatların bu projede yer almayan diğer disiplinlerle ilişkisine yönelik çalışmaların yapılması önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Sanat Eğitimi, Disiplinlerarası Öğrenme, Görsel Sanatlar, Edebiyat

Interdıscıplınary Approaches In Learnıng Through Art

ABSTRACT

Nowadays many developments taking place all over the world in past can be traced quickly. The basis of these opportunities is interdisciplinary approaches. The interdisciplinary approach can be applied in all areas related to education. Supporting the learning process with the information related to different fields, including the effective participation of the students in the process helps to learn effective and meaningful. The aim of this study is to determine the effects of the interdisciplinary approach applied on the literature street project. In this study, a case study approach from

qualitative research methodology was adopted. In relation to the questions in the study; Turkish Language and Literature and Visual Arts teachers have presented several opinions. As a result of the study, it was determined that the project made a positive contribution to the students' learning process. Visual arts emerged as an important area for students to learn not only by writing and reading, but also by seeing, doing and experiencing. In parallel with the results, it has been suggested to conduct studies on the relationship of visual arts with other disciplines which are not included in this project.

Keywords: Education, Art Education, Interdisciplinary Learning, Visual Arts, Literature

1. GİRİŞ

Geçmiş yıllarda ortaya çıkan pek çok bilimsel ve teknolojik gelişme günümüz bilgi toplumunun temellerini oluşturmuştur. Uluslararası anlaşmalar sınırların hızla yok olmasını sağlarken, teknoloji alanındaki gelişmeler de iletişim ve ulaşım başta olmak üzere pek çok olanağın gelişmesini sağlamaktadır. İletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler toplam bilginin birkaç senede bir ikiye katlanmasına yol açmakta ve insanlar arası etkileşim ve bütünleşme veya küreselleşme yeni çığırlar açmaktadır (Bozan, 2012:178). Küreselleşme kavramı ile önem kazanan bu gelişmeler bireylerin hayatı algılama biçimlerine de etki etmektedir. Günümüzde dünya üzerinde yaşanan pek çok gelişme hızlı bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu olanakların temelinde ise disiplinlerarası yaklaşımlar yer almaktadır. Temel bilimlerin farklı disiplinlerinin birlikte hareket etmesi; fen bilimlerinden sosyal bilimlere, mühendislikten sağlık bilimlerine kadar pek çok alanda gelişmelerin yaşanmasını sağlamaktadır. Toplum üzerinde etkisi olan tüm bu gelişmeler, eğitim bilimlerine de yansımakta ve o alandaki gelişmeleri de etkilemektedir. Günlük yaşamında pek çok gelişmeyle karşılaşan, teknolojide ve iletişimde gerçekleşen hızlı değişimlere uyum sağlayarak yaşamına devam eden ve sürekli daha iyiyi ve yeniyi arzulayan birey, eğitim alanında da benzer değişimlerin yaşanmasını beklemektedir.

Türk eğitim sisteminde yaygın uygulamaya bakıldığında, disipliner öğretimin temel alındığı, diğer bir anlatımla belirli bir konunun belirli bir disiplin çerçevesinde ele alındığı görülmektedir (Demirel, Tuncel, Demirhan ve Demir, 2008:16). Ancak disipliner öğretime dayanan geleneksel eğitim modelleri bireyin güncel ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Belirli bir müfredat bağlamındaki konuların bir düzen içinde aktarıldığı, genellikle sınıf ortamında işlenen, öğrencinin pasif kaldığı ve izleyici/dinleyici olarak yer aldığı

eğitim modellerinin merkezinde öğretmen yer almaktadır. Dolayısıyla, bu modellerde öğrencinin bilgiyi keşfetme, deneme ve araştırma olanakları ve sürece aktif katılımı kısıtlı olmaktadır. Öğretmenlerin, öğrencilerin özelliklerini ve seviyelerini göz önünde bulundurarak, hangi davranışların kazandırılmasını hedeflemişse bunlara uygun yöntemleri bularak uygulaması gerekir. Ders işlerken devamlı aynı yöntemin kullanılması tek düzeyliğe yol açar. Böyle durumlarda öğretmen yöntemi değiştirerek öğrencilerin derse aktif katılımını sağlamalıdır. Dolayısıyla bir öğretmenin sınıfa girip sadece dersini yapmış olması yeterli gelmemektedir (Demir, 2018:157). Okulda öğrenilen bilgilerin günlük yaşama aktarılamaması, bilgilerin yenilenememesi ve öğrenme ve araştırma alışkanlığının gelişmemesi bugünkü eğitim sistemlerinin karşılaştığı en önemli sorunlardan birkaçıdır (Yıldırım, 1996:91). Ders müfredatları, öğrencilerin öğretilenleri uygulamalarını sağlamak için tasarlanmalıdır. Bu uygulama sayesinde, üst düzey düşünme becerileri, risk alma ve yaratıcılık geliştirilir (Gullatt, 2008:14). Okullarda günümüz toplumunun istek ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeni ders düzenlemelerinin oluşturulması, ders içeriklerinin de bu doğrultuda hazırlanması büyük önem taşımaktadır (Sungurtekin ve Bilhan, 2017:130). Bu sebeple; son yıllarda disiplinlerarası ilişkilerin ve problemlere farklı açılardan yaklaşmanın önemi giderek artmış ve eğitimde farklı disiplinleri bütünleştirme gündeme gelmiştir (Turna ve Bolat, 2015:36).

Farklı disiplinlerin eğitim sürecinde etkin bir biçimde kullanılması 'disiplinlerarası öğretimi' oluşturmaktadır. Disiplinlerarası öğretim, bir yerde gelişen ve değişen bilgi alanlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 1996:90). Erickson (1995:96) disiplinlerarası öğretimi, "bir kavramın farklı disiplinlerdeki kavramsal bütünleşmesi" olarak tanımlamaktadır (akt. Duman ve Aybek, 2003:5). Bu süreç içinde yer alan farklı disiplinler etkileşim içinde bulunmaktadır. Disiplinlerarası etkileşim, iki ya da daha çok disiplinin ya da inceleme alanının birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri biçiminde tanımlanabilir (Edeer, 2005:79). Disiplinlerarası yaklaşım, eğitim ile ilgili tüm alanlarda uygulanabilmektedir. Öğrenme sürecinin; farklı alanlarla ilişkilendirilen bilgilerle desteklenmesi ve öğrencilerin etkin olarak sürece dahil edilmesi, etkili ve anlamlı öğrenmeye yardımcı olmaktadır.

İlgili literatürde; sanat eğitiminde disiplinlerarası çalışmaların uygulandığı örnekleri görmek mümkündür. Bu uygulamalar sanat eğitiminin üç farklı boyutuna dayanan disiplinlerarası çalışmalardan oluşmaktadır. Sanatla eğitim ve öğretimin buluşması üç boyutta ele alınmaktadır. Bunlar: "Sanatı öğrenmek", "Sanatla öğrenmek", "Sanat yoluyla öğrenmek" gibi söylemlerle özetle-

nebilen kavramlardır (Kırışoğlu, 2014:32). Bu çalışmada, sanat eğitiminin öğrenme ile ilişkisinde 'sanat yoluyla öğrenme' boyutu ele alınmıştır.

Sanat yoluyla öğrenme kavramı sanatı bir eğitim aracı olarak ele alan yaklaşımlardan oluşmaktadır. Buradaki temel amaç bireyin veya toplumun ihtiyaç duyduğu bilgilerin öğretiminde sanatın kullanılmasıdır. İnsancıl değerlere sahip tam insan yetiştirmek, iyi yurttaş, bilinçli kentli ve bilinçli vatandaş … gibi daha pek çok amaç sanat yoluyla eğitimin amaçları içinde yer alır (Kırışoğlu, 2014:32). Bu özellikteki dersler öğrencilere sanatsal araç gereci kullanarak öteki konu alanlarına ilişkin kavram ve düşünceleri ifade edebildikleri görsel ve uzamsal semboller oluşturma imkânı vermektedir. Sanatları bu biçimde "Matematik", "Fen Bilgisi", "Sosyal Bilgiler", "Edebiyat" gibi alanlarla birleştirmek mümkündür. Bu yolla, çocuklara öğrendiklerini daha anlamlı hale getirebilecekleri birden çok çözüm yolu sunulacak ve öğrenme süreci daha zengin hale gelecektir (İşler, 2004). Sanat yoluyla eğitimin örnekleri dünya üzerindeki farklı toplumlarda görülebilmektedir. Gerek ideaların gerekse çeşitli politikaların toplumun geneline aktarılmasında sanatın etkin rol oynadığı söylenebilir. Benzer uygulamalar Türkiye'de de görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyetin ilk yıllarında sanata oldukça önem vermiştir. Sanata önem verilmesi, okuma-yazma oranının düşük olduğu ülkede, göze ve kulağa hitap eden sanatın, bireyi daha kolay etkilediği gerçeğinden kaynaklanır. Sanat, eğitim işlevini de dolaylı olarak yüklendiğinden, devrimlerin benimsetilmesinde bir propaganda aracı olur (Öndin, 2003:69).

Geniş kitlelerin eğitimini amaçlayan örneklerden daha küçük gruplara geçiş yapmak mümkündür. Eğitimin bir parçasını oluşturan belli bir alana ait bilgilerin bireylere aktarılmasında da sanat işe koşulabilmektedir. Sanat yoluyla öğrenmede disiplinlerarası yaklaşımın benimsenmesi; öğrenme ortamını canlandırma, öğrenenlerin yaratıcılıklarını kullandırma ve derse ilgili olmalarını sağlama ve bunun sonucunda anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirme bakımından oldukça önemlidir (Aybek, 2001). Sanat eğitimi özellikle "Sosyal Bilgiler" ve "Tarih" gibi farklı alanların tamamlayıcısı olma özelliği ile birlikte disiplinlerarası – tematik bir programı destekleyebilme ve yönlendirebilme özelliğine de sahiptir (İşler, 2004).

Eğitim süreci içinde etkin rol alan öğretmenler genellikle kendi alanlarındaki bilgileri diğer disiplinlerle ilişkilendirmeden aktarmakta, öğrenciler ise birbiri ile ilişkilendirilmemiş pek çok bilgiyi belirli bir sıra içinde öğrenmektedir. Derslerde öğrenilen bilgi ve becerilerin bir araya getirilmesi yönünde herhangi bir düzenleme (proje gibi) olmadığı için öğrenciler öğrenmenin en

önemli aşamasında yani bilgilerin transfer edilmesi ve uygulamaya aktarılması aşamasında yalnız kalmakta (Yıldırım, 1996:93) ve süreç sonunda diğer alanlarla ilişkilendirilmemiş bilgiler unutulmaktadır. Bugün için standart müfredat ve standardize edilmiş testlerde gösterilecek başarıya endekslenmiş eğitim anlayışı farklılıkları ortaya koymaya yetmemektedir (Baltaş, 2017).

Bu çalışma; günümüzün sınav sistemlerine dayalı eğitim sürecinin, gerçekleştirilecek projeler sayesinde yeniden düzenlenmesi ve ortaya çıkan sonuçların öğrenme üzerine etkilerinin belirlenmesi açısından önemli görülmektedir. Bunun yanında çalışma; gerçekleştirilen proje sonuçlarının yaygınlaştırılması ve gelecekte yapılacak benzer projelere kaynak oluşturması bakımından da önemli görülmektedir. Bu çalışmada, Türk Dili ve Edebiyatındaki önemli şair ve yazarların sanat yoluyla öğretimi üzerine gerçekleştirilen projenin sonuçları sorgulanmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı; Edebiyat Sokağı Projesinde sergilenen disiplinlerarası yaklaşımın öğrenme üzerine etkilerini belirlemek' şeklinde tanımlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

1.Gerçekleştirilen projenin öğrenme üzerine olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

2.Görsel sanatların öğrenme sürecine katkıları nelerdir?

2. YÖNTEM

Edebiyat sokağı adı ile gerçekleştirilen projenin temel alındığı çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalarda durum çalışmalarında amaç belirli bir duruma ilişkin sonuçlar ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006:77). Bu çalışma, projenin uygulama ve değerlendirme süreçleri ile sınırlı olup, elde edilen sonuçların genelleme amacı bulunmamaktadır.

Bu noktada, çalışmanın anlaşılmasını sağlayacak iki temel aşamanın belirtilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu aşamalardan birincisi, gerçekleştirilen projenin planlama ve uygulama aşamasıdır. İkinci aşama ise tamamlanan projenin öğrenme üzerine etkilerini sorgulamaktır. Bu çalışma, ikinci aşama sonucu elde edilen verilere dayanmaktadır. İzleyen paragrafta birinci aşama kısaca açıklanmış ve devamında çalışmada veri toplama ve analizine ilişkin bilgiler ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Birinci aşamada; Safranbolu 15 Temmuz Şehitleri Anadolu Lisesinde görev yapan Türk Dili ve Edebiyatı ve Görsel Sanatlar öğretmenleri ile Karabük Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü öğretim üyesi

ve uygulamada yer alan öğrenciler bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmede; proje planlaması yapılmış, Türk Edebiyatında yer alan ve öğrencilerin öğrenmesi istenen şair ve yazarlar ile kullanılacak teknik ve malzemeler belirlenmiştir. Sonrasında lise binasının koridorlarına uygulanacak görseller tasarlanmış ve 18 Nisan-15 Mayıs 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen uygulamalar ile proje tamamlanmıştır.

İkinci aşamada; Edebiyat Sokağı Projesinde sergilenen disiplinlerarası yaklaşımının öğrenme üzerine etkilerini belirlemek için ilgili kurumda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Projenin tüm süreçlerini takip eden ve öğrencilerin projeyle etkileşimlerini gözlemleme olanağı bulan öğretmenlerin görüşlerinin söz konusu etkiyi belirlemede önemli olduğu düşünülmüştür. Çalışmanın alt amaçlarında yer alan soruların cevaplarını bulmak amacıyla nitel veri toplama süreci içinde yer alan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda, ilgili literatüre bağlı çıkarımlardan ve alan uzmanlarının görüşlerinden yola çıkarak oluşturulan görüşme formu hazırlanmıştır. Öğretmenlerin proje sonrası öğrenci durumlarındaki değişimi gözlemleyebilmelerini sağlamak ve ilgili kurumdaki eğitim-sürecini etkilememek için görüşmeler proje bitiminden iki ay sonra yaz tatili süresince yapılmıştır. Görüşme soruları tüm öğretmenlere aynı sıra ve şekilde yöneltilmiş ve katılımcının onayı ile kayıt altına alınıştır.

Çalışmanın güvenirlik ve geçerliğini sağlamak amacıyla, yukarıda açıklanan kavramsal çerçeve doğrultusunda hareket edilmiş, çalışma konusu içinde yer alan proje ve araştırma süreçleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca görüşme dökümleri ikinci bir uzmanın incelemesine sunulmuş ve görüşme kayıtları ile temaların tutarlılığı teyit edilmiştir. Çalışma amacında belirtilen sorulara paralel olarak; öğrenme süreci ve görsel sanatlar olmak üzere 2 ana tema belirlenmiştir. Veri analizinde ise, elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmasına (Kıncal, 2010) dayanan betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Edebiyat Sokağı Projesinde sergilenen disiplinlerarası yaklaşımın öğrenme üzerine etkilerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada elde edilen nitel verilerin analizi sonucu ortaya çıkan bulgular aşağıda sunulmuştur. Bulguların sunumunda, görüşlerine başvurulan öğretmenlerin her birine ayrı bir kod (Ö1, Ö2, vd.) verilmiştir.

Çalışmada cevap aranan sorulara ilişkin olarak; Türk Dili ve Edebiyatı ve Görsel Sanatlar öğretmenleri çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Öğretmen görüşlerinde projenin olumlu etkilerine yönelik ifadeler yer almaktadır. Öğretmen 1 (Ö1), kendisi ile yapılan görüşmede projenin olumlu özelliklerini fiziksel etki ve bilişsel etki olarak ikiye ayırmıştır. Fiziksel etkiyi "Öğrenciyi okul havasından çıkarması, boş ve sevimsiz gelen koridoru sürekli vakit geçirilmek istenecek bir hale getirmesi" şeklinde tanımlayan Ö1, öğrencilerin okulda bulundukları süre boyunca "ilgi çekici, estetik, resim ve edebiyatın iç içe olduğu" bir koridorda vakit geçirmelerinin etkileri üzerinde durmuştur. Öğretmen 2 (Ö2); öğrenme sürecine ilişkin olumlu etkileri olan proje ile öğrencilerin gün içinde gördükleri şair ve şiirleri ders dışı zamanlarda da görme ve öğrendikleri bilgileri bu sayede pekiştirme olanağı elde ettiklerini belirtmiştir. Resim 1'de lise koridorunun proje öncesi ve sonrasına ait görselleri yer almaktadır.

Resim 1. Uygulama Öncesi ve Sonrasına Ait Görseller

Uygulama Öncesi Uygulama Sonrası

Proje sonrası öğrencileri gözlemleyen öğretmenler, öğrencilerin edebiyata karşı ilgilerinde artış olduğunu, proje sayesinde söz konusu mekânı sahiplenmeye başladıklarını ve duvarlarda görselleri olan şairler hakkında daha fazla bilgi edinmek için araştırma yapma eğilimi gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Ö1; sözü edilen olumlu etkilerin edebiyata ilgisi olmayan öğrenciler için de geçerli olduğunu, bu öğrencilerin herhangi bir zorlama olmadan sürece dahil olduğunu ve güdülenmesinin bu yolla gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Projenin olumlu etkilerine ilişkin benzer görüşler sunan Öğretmen 2 (Ö2) düşüncelerini "öğrencilerin edebiyata ve şiire alakaları sınıf ortamından çıkararak daha geniş bir mekâna yayıldı" şeklinde aktarmaktadır. Görüşlerinin devamında öğrencilerin görsel açıdan daha nitelikli bir mekâna sahip oldukla-

rını ve bu sayede proje kapsamında yer verilen şairleri öğrenmelerinin kolaylaştığını dile getirmiştir. Öğretmen 3 (Ö3) öğrenmenin sınıf ortamı dışına çıkması ve öğrenme sürecinin daha uzun bir zaman dilimine yayılması üzerinde durmaktadır. Ö3, okul giriş katında bulunan projenin öğrenme üzerine etkilerinin yalnızca öğrencilerle sınırlı kalmadığını, diğer branş öğretmenleri ve velilerin de bir süre sonra şairler hakkında bilgi edinmeye başladıklarını dile getirmiş ve bunu sevindirici bir gelişme olarak tanımlamıştır. Öğretmen 4 (Ö4), öğrencilerin Türk Edebiyatındaki şairleri öğrenirken aynı zamanda sanatı sevme ve daha sıcak ve samimi bir ortamda vakit geçirme olanağı bulduklarını belirtmekte ve sözlerine "öğrencilerimizin sekiz ders saati kaldıkları okulda estetik kaygılar güdülerek göze hoş gelen bir koridor oluşturarak sıkıcı ortamdan kurtardık" şeklinde devam etmiştir. Bu durumun öğrencilerin davranışlarına yansıdığını gözlemleyen Ö4, "o koridorda koşuşturmalar bitti, daha sakin ve bilge yürüyüşler arttı" diyerek sözlerine devam etmektedir. Öğrenmenin tamamen sağlandığını düşünen Ö4, öğrencilerin mezun olsalar bile hayatlarının bir yerinde bu şairlere ait bir bilgi duyduklarında bugünlerini ve edindikleri bilgileri hatırlayabileceklerini düşünmektedir.

Gerçekleştirilen projenin uygulama sürecinde lise öğrencilerinin aktif rol almaları ve üniversite öğrencileri ile çalışma yapmalarının üzerinde duran görüşler yer almaktadır. Öğretmen görüşlerine göre; bu durum sürecin içselleştirilmesi, benimsenmesi ve yaparak, yaşayarak öğrenmenin sağlanması açısından önemli görülmektedir. Uygulama sürecine ilişkin görseller Resim 2, Resim 3 ve Resim 4'te sunulmuştur.

Resim 2. Uygulama Süreci-1

Resim 3. Uygulama Süreci-2

Resim 4. Örnek Görseller

Öğretmen görüşlerinde; projenin öğrenme üzerine olumsuz etkileri bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak projenin, öğrenme konusu haricinde olumsuz birtakım özelliklerinin bulunduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır. Ortak görüşlere göre; projenin zaman alan zahmetli bir süreç olduğunu ve proje maliyetini yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Öğrencilere belirli bir alandaki bilgilerin aktarılmasında; sınıf ortamında yüz yüze yapılan eğitimi zenginleştirmek, öğrencilerin sanat yoluyla bilgi edinmelerini sağlamak ve bilginin kalıcılığını artırmak amacıyla görsel sanatların katkısı olduğu ve gerçekleştirilen projede bu amaçlar açısından görsel sanatların önemli bir yere sahip öğretmenler tarafından ifade edilen görüşlerdir.

Ö1'in bu konuda "Öğrencilerin bilgileri daha etkin ve kolaylıkla alması görsel sanatlar sayesinde gerçekleşiyor" şeklinde görüş bildirdiği görülmektedir. Ö2'ye göre; görsel sanatlar projenin tam merkezinde yer alan ana unsurdur ve projenin en başından bitişine kadar var olmasını sağlayan en büyük etmendir. Ö3'de benzer şekilde "emek, fedakârlık ve yetenek ile birleşen bu çalışmada" görsel sanatların çok önemli olduğunu belirtmektedir. Ö4 projede uygulanan görsellerin "estetik değerlere sahip bir çalışma" olduğunu vurgulamakta ve bu eserlerin projenin başarına olumlu katkıları olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, farklı branşlardaki öğretmenlerin ortak bir amaç çevresinde iş birliği yapmaları, bilgi ve deneyimlerini paylaşmaları ve kendilerini geliştirmeleri açısından da görsel sanatların olumlu etkileri olduğu belirtilmiştir.

Proje sonrasında yapılan değerlendirmelerde öğretmenler tarafından ortaya konan görüşler maddeler halinde özetlenmiş ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Temalara Göre Düzenlenmiş Bulgular

Olumlu Etkiler
Klasik okul atmosferinin değişimi sonucu öğrenme isteğinde artış
Ders dışı zamanlarda da şair ve yazarlar hakkında bilgi edinme olanağı
Öğrenilen bilgileri zaman sınırı olmaksızın pekiştirme olanağı
Duvarlarda görselleri olan şair ve yazarlar hakkında daha fazla araştırma yapma eğilimi
Görseller sayesinde edebiyata olan ilgilide artış
Olumsuz Etkiler
Zaman ve emek alan bir süreç olması
Proje maliyetinin yüksek olması
Sınırlı sayıda bilgi sunması
Görsel Sanatların Katkısı
Öğrencilerin sanat yoluyla öğrenmelerini sağlaması
Görsel imgeler sayesinde bilginin daha kalıcı hale gelmesi
Bilgilerin daha kolay algılanması
Sanatın farklı dallarını bir araya getirerek sanat bilincini güçlendirmesi
Sanatsal çalışmalardan estetik haz alınması

4. SONUÇ

Edebiyat Sokağı Projesinde sergilenen disiplinlerarası yaklaşımın öğrenme üzerine etkilerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın bulgularına bağlı olarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen projenin öğrencilerin öğrenim sürecine olumlu katkılar sağladığı belirlenmiştir. İlgili literatürde eleştirilen öğretmen merkezli sistemin dezavantajlarını ortadan kaldırmak ve öğrencilerin öğrenme sürecinde farklı duyu organlarına hitap

eden yaklaşımları benimsemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın kalıcı öğrenmeye destek olduğu ifade edilebilir. Çünkü öğrenmede beş duyuya seslenen ayrıntılara yer vermek öğrenmenin kalitesini artırır ve kalıcı bir öğrenme sağlanmış olur (Dal, 2018). Öğretimi sınıf ortamı dışına taşımanın, öğrencilerin düzenli vakit geçirdikleri mekanları bilgi içerikli görsellerle zenginleştirmenin, öğrencileri proje uygulamasına dahil etmenin olumlu katkılar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Mekân içine eklenen kitaplıklar ve oturma birimleri sayesinde öğrenciler; duvarda resmini gördüğü, şiirini okuduğu şairlerin eserlerini inceleme fırsatı elde etmiştir. Bu sayede edebiyata ilgisi olan veya olmayan tüm öğrencilerin ilgi düzeylerinde bir artış olduğu düşünülmektedir. İlgili literatür, sanata katılım ve öğrenci başarısı arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Melnich, Witmer ve Strickland, 2011:157). Çalışma bulgularında; benzer bir sürecin etkili bir şekilde yürütülmesi ve başarıyla sonuçlandırılması için iş birliği içinde çalışmanın önemi vurgulanmıştır. İlgili literatürdeki kaynaklarda, disiplinlerarası yaklaşımın başarılı olmasındaki etkenler arasında öğretmenlerin birlikte hareket etmesinin önemli olduğu belirtilmektedir (Duman ve Aybek, 2003:7). Proje sayesinde farklı disiplinlerdeki öğretmenler ortak bir amaç etrafında bir araya gelmiş ve bu sayede birbirlerinin alanlarını tanıma imkânı bulmuşlardır. Yıldırım'a (1996:94) göre; disiplinlerarası yaklaşım sayesinde öğretmenler birbirlerinin alanlarının özelliklerini, ihtiyaçlarını daha iyi tanıyabilirler ve etkili ve anlamlı öğrenmeyi oluşturma yönünde nasıl birlikte çalışabileceklerini keşfedebilirler.

Öğrenme üzerine olumsuz etkileri konusunda bir bulgunun tespit edilmediği projede, proje süresinin ve maliyetinin olumsuzluk yarattığı anlaşılmıştır. Benzer projelerin iş ve maliyet planlarının çeşitli olanaklarla (görevli sayısı, sponsor desteği vb.) desteklenmesinin bu olumsuzlukları ortadan kaldıracağı düşünülmektedir. Bulgularda yer alan görüşlerin yorumuna paralel olarak; görsel sanatların projede önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Farklı alanlara ilişkin eğitim konu ve faaliyetlerinin birbirleriyle anlamlı bir biçimde ilişkilendirilmesiyle ve çocukların etkin olarak deneyimlerin içinde yer almasıyla daha iyi bir öğrenmenin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür (İşler, 2004). Bu görüşe paralel olarak, öğrencilerin yalnızca yazarak ve okuyarak değil, aynı zamanda görerek, yaparak ve yaşayarak öğrenmelerini sağlama açısından görsel sanatların önemli bir alan olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yarımca (2011:20) disiplinlerarası yaklaşımın öğrencilerin sanatsal bakış açısını olumlu yönde etkilediğini söylerken, Smithrim ve Upitis (2005:120) benzer araştırmalarda görüşlerine başvurulan bireylerin, sanat yoluyla öğrenmenin biliş-

sel, fiziksel, duygusal ve sosyal yararlarını anlatan görüşler ortaya koyduklarını belirtmiştir. Elde edilen sonuçların ilgili literatürde yer alan benzer araştırmalarda belirtilen sonuçlarla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlardan yola çıkarak; gelecekte yapılacak benzer projelerde bu çalışma sonucu ortaya çıkan olumlu etkilerin geliştirilmesine ve görsel sanatların bu projede yer almayan diğer disiplinlerle ilişkisine yönelik çalışmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Aybek, B. (2001). Disiplinlerarası (bütünleştirilmiş) öğretim yaklaşımı. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3, 1-7.

Baltaş, A. (2017). Değişen dünyada eğitim anlayışı ve değişmeyen değerler. 11 Mart 2019'da İnternetten alınmıştır: http://www.acarbaltas.com/degisen-dunyada-egitim-anlayisi-ve-degismeyen-degerler/

Bozan, M. (2012). Lisansüstü eğitimde nitelik arayışları. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4 (2), 177-187.

Dal, F. (2018). Öğrenmede beş duyunun önemi ve öğretim sistemleri eleştirisi. 03 Nisan 2019'da İnternetten alınmıştır: http://paragraftahiz.com

Demirel, Ö., Tuncel, İ., Demirhan, C. ve Demir, K. (2008). Çoklu zekâ kuramı ile disiplinlerarası yaklaşımı temel alan uygulamalara ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri. Eğitim ve Bilim Dergisi, 33(147), 14-25.

Duman, B. ve Aybek, B. (2003). Süreç-temelli ve disiplinlerarası öğretim yaklaşımlarının karşılaştırılması, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2003(11), 1-12.

Edeer, Ş. (2005). Sanat eğitiminde disiplinlerarası yaklaşım, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19, 78-84.

Gullatt, D.E. (2008). Enhancing student learning through arts integration: implications for the profession. The High School Journal, 91 (4), 12-25. Retrieved November 07, 2018, from JSTOR database.

İşler, A.Ş. (2004). Sanat eğitiminde disiplinlerarasi-tematik yaklaşim. 22 Ekim 2018'de İnternetten alınmıştır: https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/163/isler.htm

Kıncal, R.Y. (2010). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kırışoğlu, O. T. (2014). Sanat bir serüven. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Melnick, S.A., Witmer, J.T. ve Strickland, M.J. (2011). Cognition and student learning through the arts. Arts Education Policy Review, 112(3), 154-162. Retrieved November 07, 2018, from Taylor&Francis database.

Öndin, N. (2003). Cumhuriyet'in kültür politikası ve sanat 1923-1950. İstanbul: İnsancıl Yayınları.

Turna, Ö. ve Bolat, M. (2015). Eğitimde disiplinlerarası yaklaşımın kullanıldığı tezlerin analizi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(1), 35-55.

Smithrim, K. ve Upitis, R. (2005). Learning through the arts: lessons of engagement. Canadian Journal of Education, 28 (1), 109-127. Retrieved November 05, 2018, from JSTOR database.

Sungurtekin, Ş. ve Bilhan, D. (2017). Çağdaş sanatı anlamaya yönelik müzik, dans/devinim ve resim alanlarını kapsayan disiplinlerarası bir sanat eğitimi uygulaması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 50 (2), 105-125.

Yarımca, Ö. (2011). Disiplinler arası yaklaşıma dayalı bir durum çalışması, Akademik Bakış Dergisi, 25, 1-22.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12, 89-94.

KARACABEY İLÇESİ YENİKARAAĞAÇ KÖYÜ ÇORAP VE PATİK MOTİFLERİNİN TEKSTİL YÜZEY TASARIMINDA KULLANILMASI

Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Özge ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ÖZET

Örücülük, geçmişten günümüze gelen ve dünyanın bilinen en eski el sanatlarından biridir. Örücülük sanatında kültürel özellikleri taşıyanlardan biri ise çorap örücülüğüdür. El örgüsü çoraplar yöreden yöreye farklılık gösterse de, Türk kültürünün ve örücülük sanatının ince zevkini yansıtmaktadır. Ayrıca çoraplar, ayağa giyilen bir giysi olmasının yanında ören kişinin kullandığı renk ve motifler ile yaşadığı yöreyi, duygu ve düşüncelerini aktaran iletişim aracıdır. Ancak günümüzde bilim, teknik ve teknolojinin gelişmesiyle fabrikasyon çorapların kullanımından dolayı el örgüsü çorapların üretimi azalmış, yoğun olarak çeyizlerde, müze ve özel arşivlerde yer almıştır. Günümüzde özellikle kırsal alanda ve iklimi soğuk olan yörelerimizde geleneksel el örgüsü uzun konçlu çoraplar yerini konçsuz örülen patiklere bırakmıştır. Gelenekselliğini korumak, yaşatmak ve kültürünü günümüze aktarmaya devam etmek amacıyla el örgüsü çorap ve patikler, bazı yöre ve köylerimizde örülmeye devam etmektedir. Bu köylerimizden biri de Yenikaraağaç köyüdür.

Araştırmanın amacı, incelenen çorap ve patik motiflerinden esinlenilerek günümüze uygun farklı tekstil tasarım yüzeyleri hazırlamaktır. Araştırma yöntemi tarama modeli kullanılmıştır. Yörede tespit edilen farklı motif özelliklerine sahip 6 çorap ve 10 patik örneklem olarak alınarak üzerinde çalışılmıştır. Yörede en çok kullanılan renk ve motifler doğrultusunda temalar belirlenerek tekstil yüzey tasarımları yapılmıştır. Bildiride geleneksel çoraplar ve tasarımlar görsellerle sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yenikaraağaç Köyü, Örücülük, Motif, Desen, Yüzey Tasarımı

The use of sock and bootie motifs from yenikaraağaç village of karacabey district in textile surface design

ABSTRACT

Knitting is one of the oldest handicrafts known from the past to the present. One type of knitting craft that bears cultural characteristics is sock knitting. Although hand-knitted socks vary across regions, they all reflect the refined taste of Turkish culture and knitting art. In addition to being a clothing item worn on the feet, socks are also a means of communication that conveys the feelings and ideas of knitters as well as where they live through the colors and motifs they use. However, due to the use of fabricated socks with the advance of science, technique and technology today, the production of hand-knitted socks has declined, and currently, they are seen as part of dowries, in museums and personal archives. Nowadays, hand-knitted top down socks have been replaced by knitted short booties particularly in rural areas and regions with a cold climate. Hand-knitted socks and booties are still made in some Turkish regions and villages in order to maintain and cherish the tradition and convey this culture to the modern day. One of these villages is Yenikaraağaç.

The aim of this study was to prepare diverse contemporary textile surface designs with inspiration from the sock and bootie motifs examined. The study used descriptive survey method. As the sample of the study, 6 socks and 10 booties with different motifs found in the region were analyzed. Themes were determined based on the most commonly used colors and motifs, and textile surface designs were created accordingly. The paper presents traditional socks and designs through visuals.

Key Words: Yenikaraağaç Village, Knitting, Motif, Pattern, Surface Design

1. GİRİŞ

Kültür, insanın üretebildiklerinin tümü, duyuş, düşünüş ve davranış biçimi veya bir halkın yaşam tarzı olarak farklı şekillerde tanımı yapılabilen bir kavramdır (Özgürce ve Yavuz, 2006:170). Kültür kavramı tek başına ilk kez doğal hukuk filozofu Samuel von Pufendort tarafından 17. yüzyılda kullanılmıştır (Aktaş, 2015:192). Ancak, zamanla entelektüel ve kültürel iletimin bir kanıtı olarak Taylor'ın kültür tanımı daha çok benimsenmiştir. " Taylor'a göre kültür; "bilgi, inanç, sanat, ahlaki değerler, gelenekler ve toplumun bir üyesi olarak bireyin edindiği diğer sorumluluk ve alışkanlıklar "dır " (Briggs, 2007:102).

Bu kavram, tarihi süreç içerisinde her ulusun, kendisine ait inançlarını, geleneklerini, göreneklerini, yaşam tarzını, anlayışını ve sanatını kendi içinde sürdürmesi ve nesilden nesile aktarması sonucunda günümüze kadar ulaşa-

bilmiştir. Özellikle Türk kültürü, sanat anlayışı açısından yüzyıllar boyunca göçebe topluluğun bulundukları bölgelerde kültürlerini yaşatması ve mevcut kültürlerden etkilenerek yeni kültürel sentezler oluşturması bakımından önemlidir (Akpınarlı vd., 2018:601). Bu kültürel sentezlerden biri de geleneksel tekstil sanatlarıdır.

İnsanların giyinme, örtünme, süslenme ve korunma gibi ihtiyaçlarını gidermek için çeşitli teknik, araç ve doğal hammadde kullanılarak yapılan geleneksel tekstiller, dokumacılık, örücülük, keçecilik, işlemecilik, boyama ve baskı gibi alt sanat dallarına ayrılmaktadır (Akpınarlı ve Üner, 2019:134). Bu sanat dallarından biri de örücülük sanatıdır. Örücülük sanatı içerisinde önemli bir yeri olan ürünlerden biri de geleneksel el örgüsü çoraplardır.

Yün, tiftik, pamuk vb. doğal ve sentetik ipliklerin şiş (mil) ,tiğ gibi basit araçlar kullanılarak oluşturulan ilmeklerin bağlantı yapması sonucunda elde edilen tekstil yüzeyleri geleneksel el örgüsü çorapları, kullanılan amaca (gündelik, tören, çeyiz, asker ve gelin- damat çorapları), gerece (tiftik, yün, pamuk ve sentetik çoraplar) ve örgü tekniklerine (düz, ajurlu, desenli, renkli desenli çoraplar) göre sınıflandırmak mümkündür (Akpınarlı, 1995).

El örgüsü çoraplar yöreden yöreye farklılık gösterse de, Türk kültürünün ve örücülük sanatının ince zevkini yansıtan ürünlerdir. Ayrıca çoraplar, ayağa giyilen bir giysi olmasının yanında ören kişinin kullandığı renk ve motifler ile yaşadığı yöreyi, duygu ve düşüncelerini aktaran bir iletişim aracıdır. Ancak günümüzde bilim, teknik ve teknolojinin gelişmesiyle fabrikasyon çorapların kullanımından dolayı el örgüsü çorapların üretimi azalmış, yoğun olarak çeyizlerde, müze ve özel arşivlerde yer almıştır. Fabrikasyon çoraplara geçiş ile birlikte geleneksel el örgüsü olarak yapılan uzun konçlu çoraplar değişime uğrayarak yerini, ayağı sıcak tutma amacı ile örülen konçsuz patiklere bırakmıştır. Gelenekselliğini korumak, yaşatmak ve kültürünü günümüze aktarmaya devam etmek amacıyla el örgüsü çorap ve patikler, bazı yöre ve köylerimizde örülmeye devam etmektedir. Bu köylerimizden biri de Yenikaraağaç köyüdür.

Fotoğraf 1. Burun kısmı bütün olan çorap örnekleri

Bursa ili Karacebey ilçesine bağlı olan Yenikaraağaç köyü, Çorapçılar Köyü olarak bilinmektedir. İlçe merkezine ve diğer bölgelere göçün yoğun olmasından dolayı köyde yaşayan nüfus sayısı oldukça azdır. 1880'li yıllarda 93 harbi ile Bulgaristan ve Yunanistan'da göç edenler ve Arnavut kökenli bireylerin yaşadığı köyde geçim kaynağı tarımdır. 1927 yılında Trakya üzerinden Selanik'in Drama ilçesinden gelen Dramalıların köye çorap örücülüğü getirdikleri tespit edilmiştir. Dramalılar ile birlikte gelen bu gelenek, köyde benimsenmiş kahvede, akşam evlerde kadın ve erkekler tarafından yün ile çorap örülmeye başlanmıştır. Zaman içerisinde Drama Çorapları ile adını duyurmuş ve geçim kaynağı olmuştur (Aktaş, 2015)

Fotoğraf 2. Yörede örülen çorap ve patik örnekleri

Bu çalışmanın amacı, Yenikaraağaç köyünde üretilen çorap ve patik motiflerini incelenmek ve farklı tekstil yüzey tasarımlarında kullanmaktır. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evreni yörede örülen çorap ve patikler, örneklem ise farklı motif özelliği içeren 5 çorap ve 7 patik örneğidir. Örneklem grubunu oluşturan çorap ve patiklerdeki motifler incelenmiş yörenin en belirgin motifleri tespit edilmiştir. Bu renk ve motifler doğrultusunda temalar belirlenerek photoshop programında 12 adet tekstil yüzeyi tasarlanmıştır.

1. YENİKARAAĞAÇ KÖYÜ ÇORAP VE PATİKLERİNDEKİ MOTİF ÖZELLİKLERİ

Çorapçılar köyü olarak da bilinen Yenikaraağaç' ta, 2019 Mart ayında yapılan alan araştırmasında,12 bireye köyde örülen çorap ve patiklerin özelliklerini belirlemek amacıyla anket uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucunda; çorap ören bireylerin; örücülüğü küçük yaşta ailelerinden öğrendiği, ev hanımı, çiftçi ve hayvancılık mesleklerinin yanında ekonomik katkı sağlamak amacıyla çorap ördükleri, günümüzde köyde yapılan çoraplarda küçük örme makinalarında çorapların başlık, konç, taban kısımları düz örgü olarak örülmekte;

topuk ve burun kısımlarının ise renkli desenli örgü tekniği kullanılarak elde örüldüğü tespit edilmiştir.

Fotoğraf 3. Yörede çoarp örücülüğünde kullanılan makine

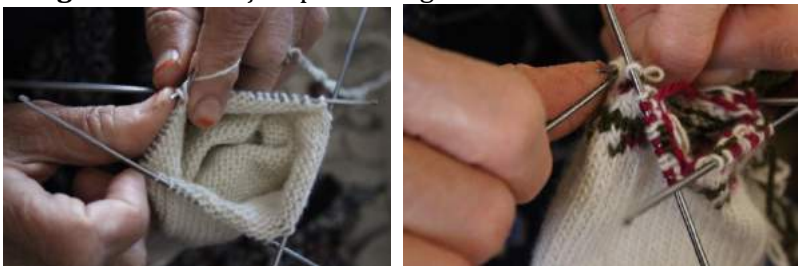

Fotoğraf 4. Topuk ve Burun kısmının elde örülmesi

Örücülükte araç olarak 5 şiş kullanıldığı; gereç olarak ise dayanıklı olduğu için 2 katlı yün ipliği kullanıldığı; kullanılan araç-gereçlerin piyasadan satın alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca kaynak kişiler tarafından; yünün doğal renginde örülen ve desensiz olan çoraplara Drama; topuk ve burun kısmında renkli iplik ile örülen çoraplara ise Alaca çorap denildiği ifade edilmiştir.

Fotoğraf 5. Drama ve Alaca çorap örnekleri

Çalışma kapsamında incelenen çoraplara ait motif görselleri ayrıntılı olarak Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 4. Çorap ve Patiklerin Motif Özellikleri

Örnek No	Kullanılan Bezeme Türü																			
	Geometrik										Bitkisel					Figürlü		Sembolik	Nesneli	
	Düz çizgi	Verev çizgi	Kesik çizgi	Zikzak	Dikdörtgen	Eşkenar dört-	Üçgen	Kare	Sekizgen	Yuvarlak	Yonca	Papatya	Lale	Yaprak	Çiçek	Kelebek	Koç boynuzu	Göz	Çengel	Muska
1				x	x			x												
2	x			x	x	x	x									x		x		
3		x		x	x	x	x											x		
4	x	x		x	x	x	x												x	
5				x	x						x									
6	x			x	x			x											x	
7	x	x		x	x															
8	x						x													x
9	x			x	x		x		x								x		x	
10	x			x	x	x	x											x		
11	x			x	x		x													
12	x				x					X		x								
13	x	x			x		x													
14	x				x								x	x						
15			x		x			x						x	x				x	
16		x	x		x		x	x											x	
Toplam	11	5	2	10	15	4	9	4	1	1	1	1	1	2	1	1	1	3	5	1
%	68.75	31.25	12.5	62.5	93.75	25	56.25	25	6.25	6.25	6.25	6.25	6.25	12.5	6.25	6.25	6.25	18.75	31.25	6.25

Tablo 1 incelendiğinde, Yenikaraağaç köyünde örülen çorap ve patik motif özelliklerinde ***geometrik bezeme***lerden en büyük değer ile % 93.75 dikdörtgen; bunu sırasıyla düz çizgi, zikzak, üçgen, verev çizgi, eşkenar dörtgen ve

kare, kesik çizgi, sekizgen ve yuvarlak; ***bitkisel bezeme***lerden en büyük değerle % 12,5 lale ve en düşük değerle % 6.25 yonca, papatya, yaprak, çiçek; ***figürlü bezeme***lerden % 6.25 kelebek ve koç boynuz; ***sembolik bezeme***lerden % 18.75 ile göz; ***nesneli bezeme***lerden ise % 31.25 çengel ve %6.25 muska motifleri olduğu tespit edilmiştir. Buna göre yörede yoğun olarak geometrik bezeme (düz çizgi, dikdörtgen, zikzak, üçgen) türünün kullanıldığını söyleyebiliriz.

2. TEKSTİL YÜZEY TASARIMLARI

Tasarım konusu, tasarlama eylemi ya da zihinde canlandırılan biçim olarak ele alınmaktadır (Özcan, 2017:13). Cross (2006)' a göre ise tasarım, insan zekâsının en yüksek biçimlerinden biri olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda zihinde canlandırılan plan, proje veya şema olarak karşımıza çıkan tasarım kavramı, sanat alanında değerlendirildiğinde sanat öğelerini meydana getirecek unsurların düzenlenmesidir (Akpınarlı vd., 2018). Tasarımcı tarafından bu unsurlar düzenlenerek, duygu ve düşünceler tasarıma aktarılırken tekrar, denge, birlik, egemenlik gibi belirli öğe ve ilkeler kullanılmaktadır.

Ürün tasarımlarının meydana gelmesi için Yeni ürün için hazırlık, yeni tasarımın oluşma ve gelişme dönemi, tasarım önerisinin ortaya konulması, önerinin tanımlanması ve doğrulanması aşamalarından geçmesi de gerekmektedir (Akpınarlı ve Öztürk, 2016:210).

Bu çalışmada araştırma kapsamında tespit edilen çorap ve patiklerde en çok kullanılan motifler seçilerek photoshop programında farklı ebatlarda 12 adet tekstil yüzey tasarımı yapılmıştır. Tasarımlardan 4 numaralı tasarım örme ve transfer baskı tekniğiyle; 3 ve 5 numaralı tasarımlar ise transfer baskı tekniği ile uygulanarak üretilmiştir. Yüzeyler tasarlanırken ortak bir tema belirlenmiştir. Çoraplarda çok sık rastlanan motifler geometrik ve nesneli (üçgen, çizgi, kare, göz) olduğu için tasarımlarda ana tema, " yaşamdan yansımalar" olarak belirlenmiştir. Belirlenen tema, birçok mitolojide baş ilah ile ilişkilendirilen zikzak motifi; nazardan koruduğuna inanılan göz motifi ve geometrik bezemeler kullanılarak yapılan tekstil tasarım yüzeyleri tasarımları şöyledir;

Tasarım 1: 100x200 ebadında fular olarak hazırlanan tasarımda "badem içi motifi" ve üçgen form stilize edilerek kullanılmıştır.

Tasarım 2: 100x200 ebadında fular olarak hazırlanan tasarımda esinlenen çorapta yer alan nazardan koruduğuna inanılan "göz motifi" büyüklük ve küçüklük ilkesi uygulanarak hazırlanmıştır. Fuların bir tarafına düz renk ile gölge uygulanarak derinlik hissi verilmiştir.

Tasarım 3: 120x120 ebadında eşarp olarak tasarlanan yüzeyde üçgen motifleri simetrik olarak kullanılmış ve farklı kırık yapıda bir form elde edilmiştir. Bu form belirli aralıklar ile yüzeye yerleştirilerek tasarım tamamlanmıştır.

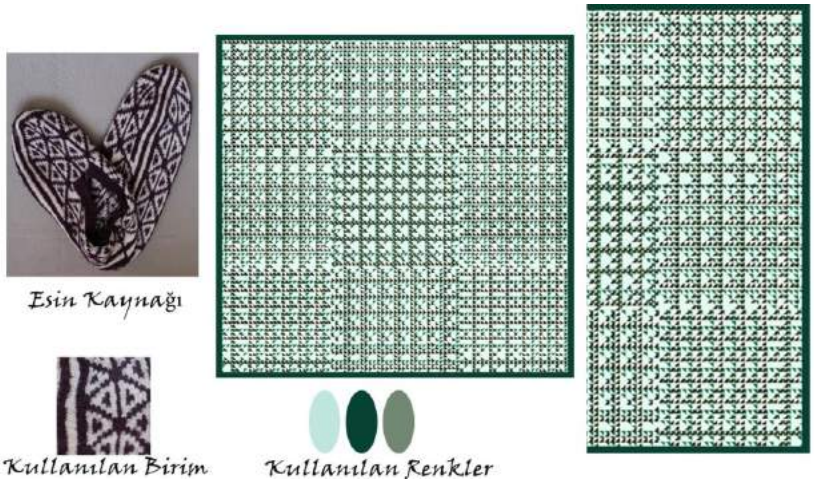

Tasarım 4: 100x100 ebadında eşarp olarak tasarlanan yüzeyde yonca ve kare motifi kullanılmıştır. Kare motifi farklı boyutlarda birleştirilerek yeni bir form elde edilmiş ve yüzeye yerleştirilmiştir. Karelenmiş yüzeyin üzerine yonca motifi ise büyüklük-küçüklük ilkesiyle tam tekrar ve dağınık kompozisyon ile uygulanmıştır.

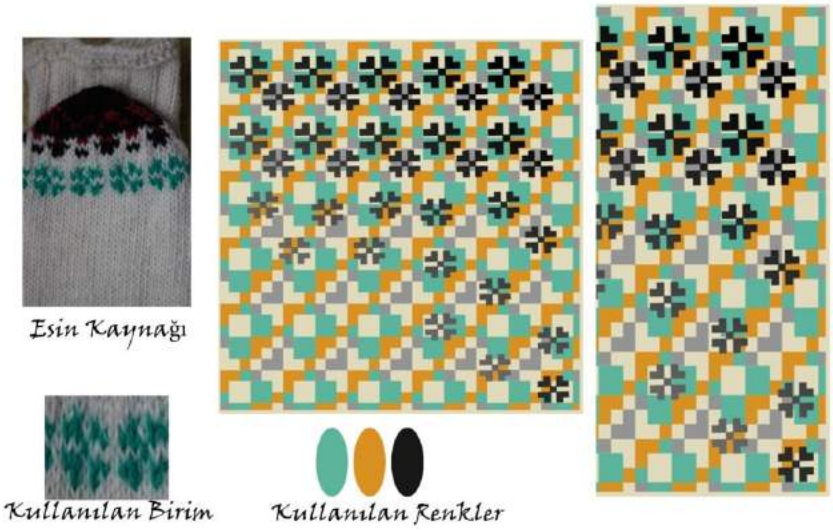

Tasarım 5: 100x200 ebadında fular olarak hazırlanan tasarımda esinlenen çorapta yer alan kesik çizgi ve dikdörtgen motifleri farklı yönlerde kullanılarak yeni bir form elde edilmiştir. Fularda birbiri üzerinde açık ve koyu renkler ile derinlik verilmiştir.

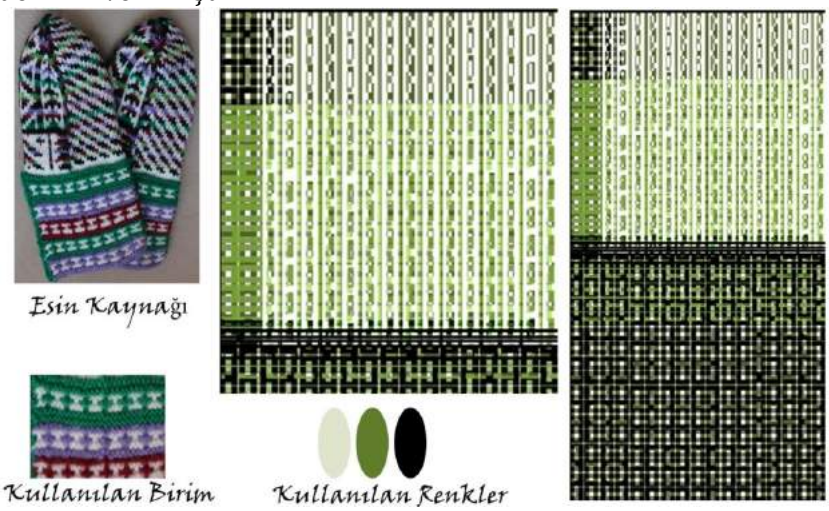

Tasarım 6: 80x100 boyutlarında kumaş olarak hazırlanan tasarımda yörede "papatya motifi" olarak isimlendirilen artı ve dikdörtgenin birleşiminden oluşan motif kullanılmıştır. Tam tekrar ilkesi ile hazırlanan desende renk geçişleri kullanılmıştır.

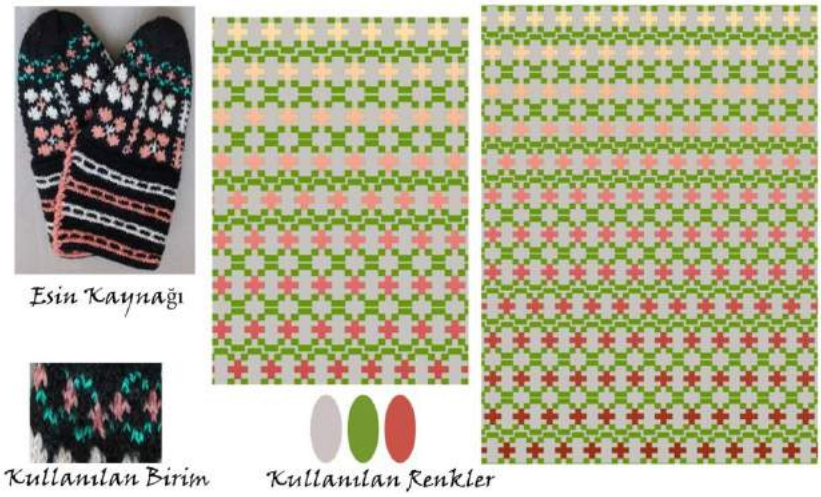

Tasarım 7: 80x100 boyutlarında kumaş olarak hazırlanan tasarımda düz çizgi ve kare motifi stilize edilerek yeni bir formda kullanılmıştır. Bu form yüzeye eşit aralıklarla tam tekrar ile yerleştirilmiştir.

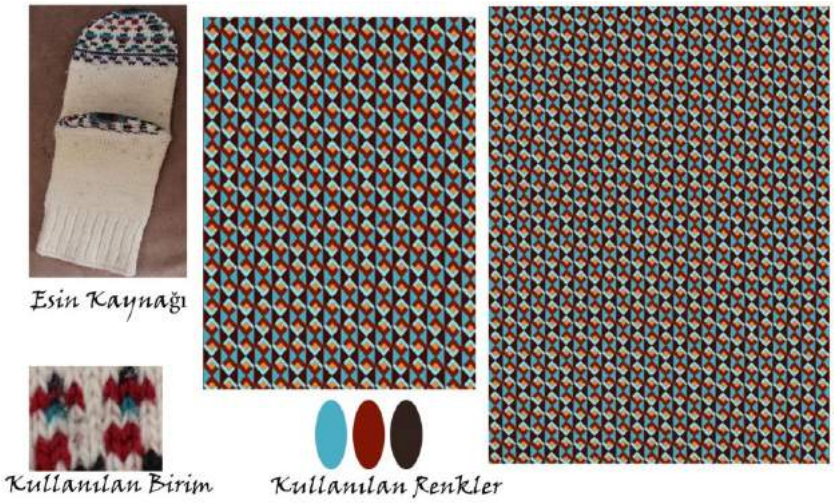

Tasarım 8: 40x40 ebadında birim olarak hazırlanan yüzeyde yonca ve kesik çizgilerden oluşan kare formu kullanılmıştır. Bu formlar yüzeye büyüklük-küçüklük ilkesi ve dağınık kompozisyon ile yerleştirilmiştir. Tasarım tam tekrar ilkesi ile örme tekniğine uyarlanmış ve tasarımın uygulaması yapılmıştır.

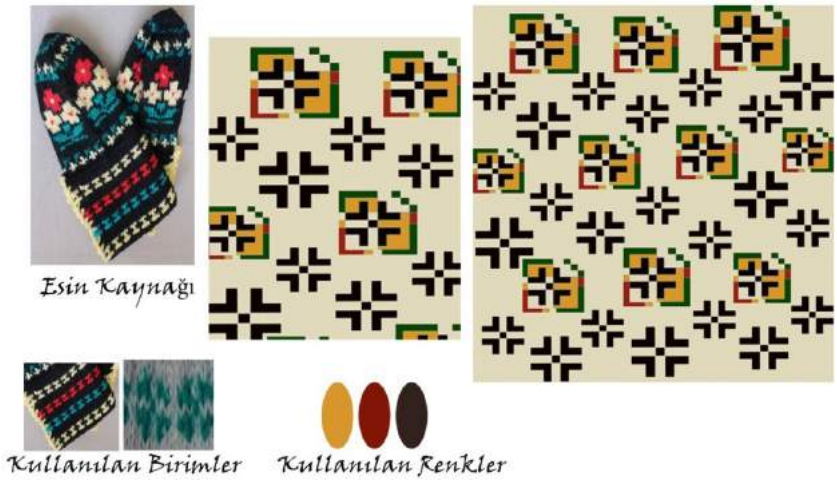

Tasarım 9: 40x40 ebadında birim olarak hazırlanan yüzeyde yörede iki yürük bir direk motifi ve çizgi motifi kullanılmıştır. Örme tekniği için hazırlanan tasarımda formlar simetrik olarak yerleştirilmiştir.

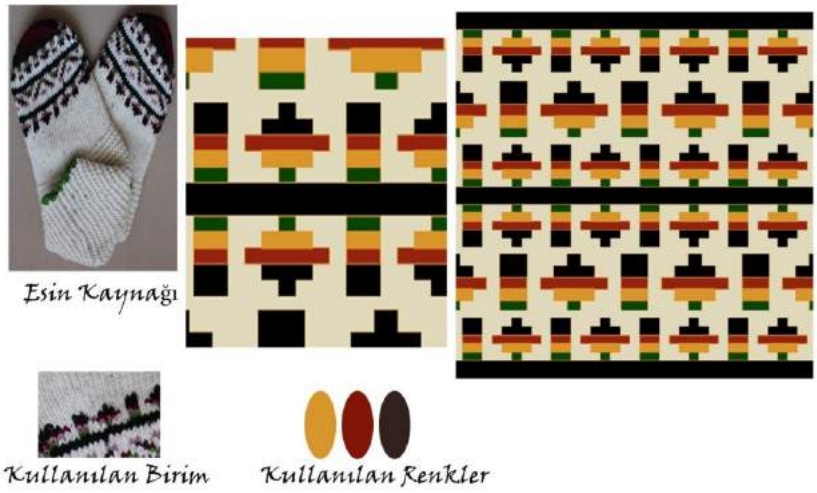

Tasarım 10: 40x40 ebadında birim olarak hazırlanan yüzeyde yörede çoraplarda çok sık kullanılan zikzak ve üçgen motifleri kullanılmıştır. Zikzak motifi belirli aralıklarla, üçgen motifleri ise dağınık kompozisyon ile yüzeye yerleştirilmiştir.

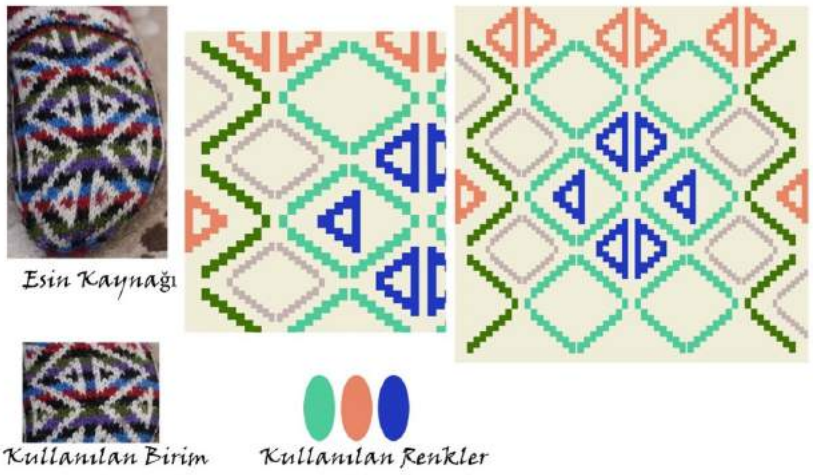

Tasarım 11: 120x120 boyutlarında eşarp olarak hazırlanan tasarımda stilize edilmiş kelebek motifleri kullanılmıştır. Tasarımın bir tarafına arka plan ile boşluk hissi verilerek modernize edilmiştir.

Tasarım 12:_80x100 ebatlarında hazırlanan tasarımda yörede dırnak olarak isimlendirilen ve hayat ağacı motifine benzeyen form büyüklük ve küçüklük ilkesi ile kullanılmıştır. Yüzeyde belirli alanlarda renk geçişleri ile derinlik ve boşluk hissi verilmiştir.

3. SONUÇ

Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte önemli bir yere sahip olan bilgisayar destekli sistemlerin her alanda olduğu gibi tekstil sektöründe de oldukça yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle tekstil ürünlerinde kültürel konuların yansıtıldığı tasarımların özgün bir üslupla yorumlanması ve günümüzde kullanılan ürünlere aktarılması gerekmektedir. Türk kültür ve kimli-

ğinin yansıtılmasında, yaşatılmasında, nesilden nesile aktarılmasında geleneksel el sanatlarımızda kullanılan motifler önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmada, incelenen el örgüsü çorap ve patiklerden 12 adet motif esin kaynağı olarak belirlenmiştir. Belirlenen çorap ve patiklerde kullanılan motif, renk özelliklerinden yola çıkılarak 12 adet tekstil tasarım alanında kullanılmaya yönelik kumaş, fular ve eşarp tasarımları yapılmıştır. Hazırlanan tasarımlardan 4 tanesinin uygulaması yapılarak çorap ve patiklerdeki Türk kültür ve kimliğini yansıtan motiflerimiz günümüzde güncel kullanım alanlarına dönüştürülmüştür.

Fotoğraf 7. Örme tekniği ile üretilen tasarımlar

Fotoğraf 8. Baskı tekniği ile üretilen tasarımlar

KAYNAKÇA

Akpınarlı, H. F. (1995). *El Örgüsü Çorapların Teknik, Desen, Renk ve Kullanım Özellikleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Akpınarlı, F. H., Öztürk, Ö. (3-5 Kasım 2016) *Kastamonu İli Şeyh Şaban-I Veli Müzesi'nde Bulunan Kilimlerin İncelenerek Tekstil Yüzey Tasarımında Uygulanması,* Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 4. Yöresel Ürünler Sempozyum ve Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri, Antalya.

Akpınarlı, H.F., Arslan, P. ve Öztürk, Ö. (20-23 Nisan 2018). *Karadeniz Çorap Motiflerinin Tekstil Yüzeylerinde Kullanılması,* Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 3.Uluslararası Akdeniz'de Güzel Sanatlar Sempozyumu Ve Kültür Sanat Çalıştayı, Antalya.

Akpınarlı H.F. ve Üner, İ. (2019). Geleneksel Tekstillerin Özellikleri Ve Çeşitleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (34), 133-145.

Aktaş, B.M. (2015). *Interpreting Anatolian Crafts With Contemporary Design: Case Of Handmade Socks,* Sanatta Yeterlilik, Koç Üniversitesi, İstanbul.

Briggs, A.(2007). Kültür. (Çev: Sevim Kebeli). Millî Folklor, 19 (74), 99-103.

Cross, N. (2006). Designerly Ways of Knowing, London: Springer Verlag.

Özcan, N. (2017). *Fütürizm Ve Çit Örücülüğünün Tekstil Tasarımında Tekstür, Strüktür Ve Form Oluşumuna Etkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Özgürce, G. ve Yavuz, C. (2006). *El Sanatları Ürünlerinin Bulunduğu Yöreye Sosyo-Ekonomik Etkileri Ve Katkıları (Ordu İli Örneği),* Uluslararası Katılımlı Sanat Ekonomisi Sempozyumu, Ordu.

OPİNİONS ON TASK-BASED VERSUS EXAM-BASED APPROACHES AND SUMMATİVE VERSUS FORMATİVE ASSESSMENT

Assoc. Prof. Dr. Levent UZUN
Bursa Uludag University

ABSTRACT: The present study was carried out in the Faculty of Education of Uludag University, Turkey. The study investigated the university students' opinions on the convenience of exam-based or task-based approaches for their learning process, concerning three criteria that relate to the effectiveness of task-based and exam-based education: a) what the participants think about the two approaches, b) Which approach the participants would prefer, and c) the advantages and disadvantages of task-based and exam-based approaches. The participants were 50 students (29 female and 21 male) in the English Language Teaching department at the Faculty of Education in Bursa Uludag University. A survey and an interview were used as data collection tools. The findings indicated that the majority of the students aren't satisfied with the exam-based approach. Participants believe that task-based approach is more appropriate for them. The results proposed that the conventional approach which is predominantly exam-focused in the educational environments should be changed in order to improve the intellectual and physical wellbeing of the learners. Besides, it might be better if philosophically formative evaluation is employed more often.

Key words: task-based approach, exam-based approach, formative assessment, summative assessment, education.

Introduction

Education, without any doubt, is vital for development and overall sustainability. Therefore, training students to become autonomous, reflective and critical thinkers by using the most appropriate and effective approach should be one of the most crucial tasks of educators. Notwithstanding the accumulated knowledge and experiences, we still have huge problems that lead to insufficient education regardless of the subject in focus. The problems do not derive from the students only; they derive from the teachers also who have received training from non-influential educators who used ineffective approaches and

methodologies, and inappropriate course contents, techniques, and materials. Arguably, changing and/or modifying these accordingly should be considered in order to receive the best results in education.

Uzun (2012) proposed that "What is my educational philosophy?" is a key question that all educators should ask themselves; a question that will guide teachers throughout their entire lives and illuminate their minds throughout their teaching practices. He also stressed that teacher and learner roles need to be discussed in order to determine whether teachers or learners should come first in the process of education. It was emphasised that the philosophical perspectives of education urgently need to be built into the minds of educators prior to asking them to convey knowledge of any kind or to apply the materials of a specific teaching method. Philosophy is extremely important for the teachers because they need to comprehend and internalise the very basics, reasons, and rationales of the teaching profession as well as the process and procedures of education. As it was stated, particularly in Turkey, there are over twenty types of examinations and tests used for evaluation and assessment of education, which shows that criteria of qualification depend mostly on exam and test results rather than skills and personality (Uzun, 2012). This approach in obviously suggests that the very basic philosophy of education is ignored and/or neglected since the aim of education is not testing people but rather improving their vision and skills. Too much concentration on assessment will unavoidably bring the tests and exams in the heart of the educational processes, and once the guiding power of education becomes testing and evaluation, the philosophy behind the whole idea of education will be disrupted. However, neither teachers nor students should become the slaves of or be guided by the assessment and evaluation. Assessment and evaluation should not be the aim but only means to show individuals what they have achieved or couldn't achieve. There is urgent need to realize that irrelevant assessment approaches have become obstacles, especially in Turkey, in the way of permanent learning desires as highlighted by the principles of the deductive and constructive educational philosophies. Assessment and evaluation and their various tools such as exams and tests have become our problem.

In the present study, two very significant topics are spotlighted; the exam-based approach that is used predominantly in most educational environments in contrast to the task-based approach, as well as the appropriateness of summative versus formative evaluation and assessment approaches.

Literature Review

As there is no consensus in the literature related to summative and formative assessment and/or evaluation, the definitions of the mentioned concepts and how they will be regarded within the focus of the present research that concentrates on the exam-driven and task-based domains are stated in the following to clarify the stance of the researchers. Basically, the exam-based approach is considered as being summative assessment type and task-based approach is regarded as formative evaluation.

Exam-based and Task-based Approaches

The exam-based approach in education can be basically defined as the system that primarily uses examinations and tests, usually at the end of certain periods, to evaluate and assess the quality and success of the students, which will be regarded as summative evaluation in the scope of the present study (Garrison and Ehringhaus, 2007; Taras, 2008). This approach usually ignores or neglects personal inclinations, pertinence, future plans and conditions, etc. The exam-based approach, for different reasons, will usually lead to memorisation, surface learning, and an overall education that is mostly oriented towards passing exams rather than towards deep learning or intellectual improvement and wellbeing as is in project-based, problem-based, or task-based learning approaches (Lovett, 2013; Taras, 2005; Lau, 2016).

On the other hand, the task-based approach, which will be regarded as a formative evaluation system in the scope of the present study enables students to do weekly tasks that can be diversified according to the personal features, needs and interests of the learners, and which will lead to an education that encourages responsibility-taking, planning of the process, learning by doing and creativity, etc. (Taras, 2008; Dixson and Worrell, 2016).

The researchers suggest that if the focus is on exams or tests, the education and evaluation will lean towards summative assessment. In summative assessment systems, a special focus on tests or exams is formed, and thus, special concentration is devoted to passing these, which becomes the ultimate and most important aim. Students usually skip the process of acquiring knowledge and skills by thinking ahead towards the date of the exams or tests, and study intensively during the exams or the week preceding the exams with the purpose of passing these with the highest grade possible, without obtaining knowledge or skills for long-term memory and use. It is indeed very hard to assess the special skills such as creativity, productivity, and critical thinking,

especially with exams and tests. It would be very hard to deny the fact that in exam focused environment the information that students receive and use is kept in their short-term memory, just to save the day. Therefore, when the exams are over students feel fresh and ready to move on to a brand-new beginning simply by looking ahead for new information to consume or memorise, because new exams require new information.

On the other hand, researchers postulate that if the focus is on the process, learning-by-doing, and acquisition and instalment of knowledge and skills in long-term memory, the education and evaluation will lean towards formative assessment (Santamaria Lancho et. al, 2018; Good, 2017; Dixson and Worrell, 2016; Lopez-Pastor and Sicilia-Camacho, 2017). The aim will not necessarily be the exams or tests but the process itself. In this approach students will be encouraged to focus on what they are doing, and on improving their wellbeing by enriching their individual personal and academic worlds by the help of the education that they receive. Concentrating on the process will be easier by the help of meaningful and useful tasks, which are important alternatives to exams and tests, and thus, should be regarded seriously and used more often in education. Unlike exams and tests, tasks require learners to use both past and present knowledge as well as to involve individual skills while completing them. Tasks do not put students under pressure as much as exams do, because they are not irremediable like exams. Tasks are frequently given to students, and also extend beyond the class hours, which allow them to take their time to think critically and create something original, unlike exams, which are given in the classroom and require students to reply to some questions in a predetermined way without much time allowed to criticise and create. The function of the tasks is not to punish or reward students by urging them to fail or letting them pass, but to provide opportunities to use all of their existing knowledge and skills.

Summative and Formative Assessment Approaches

Summative assessment considers evaluation as a product and evaluates students' achievements usually through exams and tests. On the other hand, formative assessment considers it as a process and improves students' learning through tasks and activities. Therefore, it is possible to conclude that formative assessment is a qualitative approach whereas the summative approach is quantitative. Alvarez, Ananda, Walqui, Sato and Rabinowitz (2014) stated that formative assessment improves evidence of learning through a range

of tasks, changes the roles of students and teachers, uses learning advancement to achieve learning goals and monitor learning ends through meaningful feedback and adaptations in order to enhance directives for students, and enables them to become autonomous learners. In contrast, the literature is full of postulations that summative assessment indeed is lacking in many aspects. Mohamadi, Alishahi and Soleimani (2014) asserted that exam apprehension could be one of many factors that have a potential influence on the exam score. Similarly, Alderson (2005) correlated summative assessment with long, conventional exams that were very stress-filled for students. Additionally, there is significant amount of evidence in the literature claiming that exam-driven education is not only harmful for the mental and indirectly physical health of the students but also do not contribute much to the educational ideals and deep learning (Rillero and Padgett, 2012; Yu and Suen, 2005; Mackatiani, 2017; Kılıçkaya, 2016). In view of the above, formative assessment improves students in many positive ways when it is compared with summative assessment. If something is done just for the sake of getting a good grade or being praised, permanence cannot be ensured and all the good things that have been done until that time can disappear. On the other hand, if one does something for his/her own learning, that person becomes more aware of himself/herself and what he/she is doing, and knows his/her responsibilities, mistakes and limitations.

Considering the evidence that naturally and essentially formative assessment enhances students' creative thinking and productive skills more than summative assessment, it might be quite an assertive proposition that education and learning, with regard to fulfilment of the potentials of the students, will benefit more from formative rather than summative evaluation. In short, it is not possible to object to or reject the vital role of the evaluation system in education that should be effective and appropriate, as it is one of the fundamental factors that learners, teachers, and authorities are associated with. For this reason, studying exam-based and task-based approaches with relation to summative and formative evaluation should be seen as a very valid and essential endeavour.

Therefore, all of the above stated reality and information becomes the absolute practice-based justification for the present study, which also underlines the necessity of re-evaluating the current practices in education. To sum up, in order to achieve high quality education, there is a need first to have highly conscious and motivated teachers and students who do not necessarily

memorise information before the exams but practice to use the information that is learnt. The methods and approaches that are used to deliver information and assess achievement should be considered carefully as the key elements of development in the area of professional and personal achievements which can change the operation of the system in a positive way and comply with the educational philosophies of the era.

The present study aimed at revealing students' opinions about the convenience of exam-based and task-based approaches for their learning process; how they feel when confronted with exams, and whether the participants prefer exams or regular tasks more. The research questions were as follows:

1. What do the university students think about the exam-based versus task-based education?

2. Which assessment type is preferred more by the students; summative or formative?

3. What are the students' opinions about the advantages and disadvantages of task-based and exam-based approaches?

Method

Participants

The participants were 50 students (29 female and 21 male) in the ELT department at the Faculty of Education in Uludag University. They attended their first (5 students), second (22 students), third (9 students) and fourth (14 students) years in the department during the study. The mother tongue of all participants was Turkish, and they have been learning English as a foreign language for over ten years. Naturally, the number of the male participants was lower than that of the female participants in all grades (1st, 2nd, 3rd and 4th) as the total number of male students in the department was significantly lower than the female students. The participants were randomly selected from among the volunteers who were contacted by posting a Google Form on WhatsApp groups.

Instruments

The data were collected through two data collection tools: a survey was applied for the quantitative part of the study, and a written interview was applied for the qualitative part of the study. The instruments were piloted with two students from each year (1st, 2nd, 3rd, 4th) with the purpose of checking

the reliability and validity of the tools in addition to asking the opinion of an expert academician.

The survey included five multiple-choice questions and inquiry to determine their genders and grades. The questions in the survey aimed at eliciting the general feelings and opinions of the participants related to the exam-based approach and task-based approach giving hints on summative and formative evaluation respectively.

The interview sessions were carried out in parallel with the survey. The interview consisted of two open-ended questions that were forwarded to the participants in a written way. The open-ended questions helped to collect qualitative data and crosscheck the opinions, feelings and beliefs of the participants in the survey. The interview questions were applied intentionally in a written way to allow more time, freedom, and comfort for the participants.

Procedure

The study was carried out in three stages. First, the data collection tools were piloted with students from the department, and the necessary corrections and/or modifications were applied. Second, the survey was applied, and third, the interview was done.

Data Collection

The data collection tools, i.e. the survey and interview, were carried out individually with the available volunteers online through Google Forms at various times. Both the survey and interview were provided to each participant in their L1 in order to prevent short answers. The survey took approximately two minutes and the interview took approximately four minutes to complete for each student.

Data Analysis

Google Forms calculated each participant's responses for the survey automatically, and inferential statistics were revealed. The total percentages of the survey generated quantitative data, while the data collected from the interviews generated qualitative data. The interview data were subjected to content analysis. That is to say, responses of the students were reviewed in depth and similar contributions were gathered in the same groups under specific topic titles that were determined by the researchers in accordance with the answers of the participants.

Results

While survey questions 1, 2, 4, and 5 are particularly related with Research Question 1, question 3 is specifically related with Research Question 2; and interview questions 1 and 2 are related to Research Question 3. All answers of the participants regarding the 5 survey questions as well as the interview questions were compiled and are presented in the following section.

Quantitative Data

The results that were acquired from the survey question one of the present study are presented in Figure 1, which includes the percentages of the responses. The results show that for the first survey question (*How do you feel when the mid-term and final exams approach?*), the 'Thinking about this makes me stressful' option was chosen by 29 students (58%), the 'I feel alright' option was chosen by 10 students (20%), and the 'I cannot focus on something while thinking about exams' option was chosen by 11 students (22%). In sum, there was clear indication that students do not feel good about the exams.

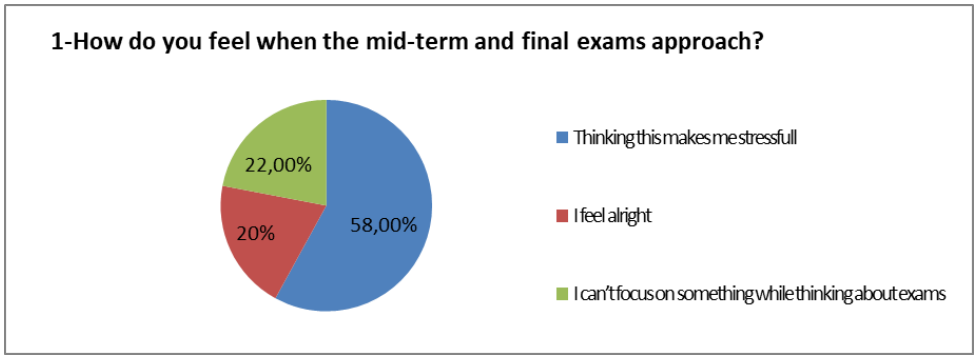

Figure 1. Responses given to survey question 1.

The results of the second survey question (*Which one would you choose? In the exams*…) showed that 39 students (78%) do not think that they can express themselves in the exams, whereas 11 students (22%) think that they can express themselves in the best way in the exams. In sum, there was a clear indication that students do not feel very comfortable with the exams and/or believe that the exams do not allow them to show their real knowledge and skills.

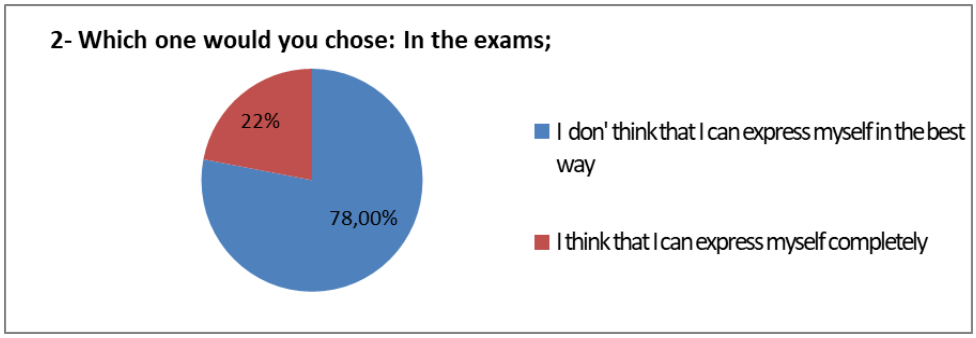

Figure 2. Responses given to survey question 2.

The results of the fourth survey question (*What kind of effect do exams cause on your personal life?*) indicated that 43 students (86%) answered 'Negative', while 7 students (14%) answered 'Positive'. Once again, there was a clear indication that exams affect the majority of the students negatively despite the fact that there might be some students who are very good at exams. Therefore, it might be a good idea to research how and why those students keep a good relationship with exams.

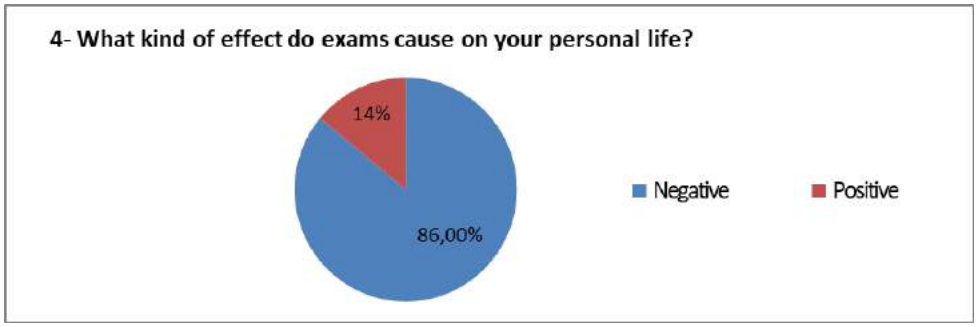

Figure 3. Responses given to survey question 4.

The results of the fifth question (*How would you feel if the assessments were based on tasks and out-of-course research (process-focused method- debates, researches, weekly/monthly tasks, presentations etc.)?*) demonstrated that 41 students (82%) answered 'I would feel more relaxed', while the rest of the participants (n=9) (18%) answered 'I would feel more uncomfortable'. The majority of the participants, once again, preferred to do tasks and research out of the class as a duty for receiving their grade rather than being exposed to and assessed by one or two sittings of exams.

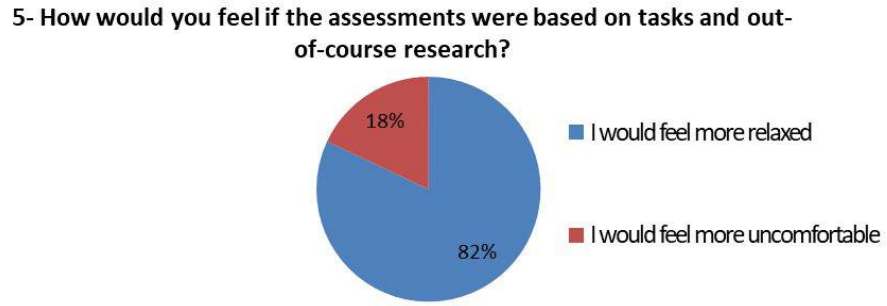

Figure 4. Responses given to survey question 5.

The results of the third survey question (*Which assessment type would you prefer?*) indicated that 41 students (82%) would prefer process evaluation (depending on course and out-of-course duration (process-focused method) that includes debates, researches, weekly/monthly tasks, presentations etc.) whereas 9 students (18%) would prefer mid-term and final exams. This was an indication that students would be willing to distribute the stress and responsibility through the weeks rather than taking all of it at once or twice. However, there were still students who have become used to exams and tests, and preferred to have them.

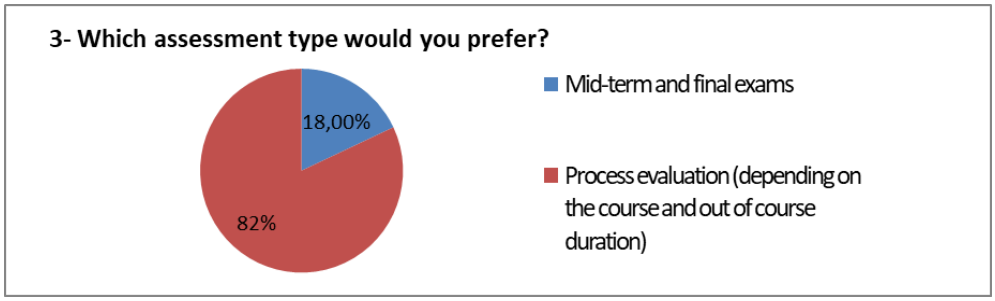

Figure 5. Responses given to survey question 3.

Qualitative Data

The interview results provided parallel findings with the survey results. All answers given by the participants regarding the interview questions were compiled and are presented in the following section. It should be noted that the interview questions are particularly concerned with Research Question 3. Content analysis generated the following information:

Interview Question 1. Please write down one advantage and disadvantage of being evaluated with exams.

76% of the students did not write any advantages, but only wrote disadvantages. Overall, as a disadvantage, they indicated that exams are stressful, essentially based and depending on memorization, and also added that the information that is learned with exam motivation is temporary. It has been stated that some unexpected things that are unrecoverable might happen during the exams and cannot be fixed, and therefore, exams cannot measure all of the skills that students possess, and appeal neither to all learning styles nor to all intelligence types. As an advantage, it was stated that exams are easy to pass and the required process is shorter, in addition to easier procedure for checking the results.

Interview Question 2. Please write down one advantage and disadvantage of being evaluated with the method that is based on tasks and out-of-class research (process-focused method- debates, researches, weekly/monthly tasks, presentations etc.).

The advantages of the process-based methods were stated by students as in the following:

a) more flexible and comfortable
b) permanent because it is spread over time and allows intensive practice
c) no risk compared with something that may occur on the day of the exam
d) re-evaluation and correction are possible
e) student autonomy is developed more
f) improves responsibility and continuous track of education

On the other hand, the disadvantages of the process-based methods were indicated as in the following:

a) it needs more diligence, responsibility, and motivation
b) requires more effort and time
c) more tiring

Discussion

It was observed that the majority of the students find the task-based evaluation system more appropriate, effective, and useful in many ways compared to the exam-based evaluation system, although both of the assessment

systems have certain shortcomings as discussed in the literature and revealed in the results. As it was indicated in Shi (2017), formative assessment appeals more to students' interests and enables them to learn more by practicing, which is not very possible in exams or tests. The present study also revealed that the students think that task-based education has more advantages than disadvantages. For the disadvantages, according to the students, it can be concluded that they do not want to take much responsibility and spend more time and effort in their out-of-school life. It was even mentioned that they would prefer to do everything in school with zero study out of school if possible.

Therefore, considering the results, the task-based assessment system seems not only more appropriate for the university students but also more beneficial. However, it should be stressed that task-based education and formative evaluation can yield useful outcomes only if the necessary responsibility is acquired by the students.

Conclusion

In sum, according to students' opinions on task-based and exam-based approaches, results suggested that the majority of the students are not satisfied with the exam-based approach for the reason that instead of improving their creative thinking and developing them personally and professionally, it encourages them just to be good at memorization. Thus, it seems that if the approach to education is revised and reconstructed in schools, students may gain the most possible benefit, and develop more in a way that makes their perspectives and knowledge more fruitful and promising, which will help and contribute more to their environment as well as themselves. This may be assured by employing task-based, project-based, problem-based, etc. education systems that will necessitate formative evaluation rather than summative assessment systems that mostly focus and rely on exams and tests.

Limitations and Suggestions for Further Research

The results of the present study were obtained from students of the ELT Department in Uludag University, so if further researches were carried out in other departments and universities, more reliable and generalizable results might be revealed. Furthermore, if the number of participants was increased and participants were selected equally from all grades, more precise results

might be obtained. It might be also interesting to investigate whether or which approach appeals more to males or females.

REFERENCES

Alderson, J. C. (2005). *Diagnosing foreign language proficiency: The interface between learning and assessment*. A&C Black.

Alvarez, L., Ananda, S., Walqui, A., Sato, E., & Rabinowitz, S. (2014). *Focusing formative assessment on the needs of English language learners*. San Francisco, CA: WestEd.

Dixson, D. D., & Worrell, F. C. (2016). Formative and summative assessment in the classroom. *Theory into practice*, *55*(2), 153-159.

Garrison, C., & Ehringhaus, M. (2007). Formative and summative assessments in the classroom. Retrieved from:
http://www.amle.org/Publications/WebExclusive/Assessment/tabid/1120/Default.aspx

Good, E. (2017). Formative assessment. *ABC of Learning and Teaching in Medicine*, 59.

Kılıçkaya, F. (2016). Washback effects of a high-stakes exam on lower secondary school English teachers' practices in the classroom. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, *40*(1), 116.

Lau, A. M. S. (2016). 'Formative good, summative bad?'–A review of the dichotomy in assessment literature. *Journal of Further and Higher Education*, *40*(4), 509-525.

López-Pastor, V., & Sicilia-Camacho, A. (2017). Formative and shared assessment in higher education. Lessons learned and challenges for the future. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, *42*(1), 77-97.

Lovett, M. C. (2013). Make exams worth more than the grade. *Using reflection and metacognition to improve student learning: Across the disciplines, across the academy*, 18-52.

Mackatiani, C. I. (2017). Influence of Examinations Oriented Approaches on Quality Education in Primary Schools in Kenya. *Journal of Education and Practice*, *8*(14), 51-58.

Mohamadi, M., Alishahi, Z., & Soleimani, N. (2014). A study on test anxiety and its relationship to test score and self-actualization of academic EFL students in Iran. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *98*, 1156-1164.

Rillero, P., & Padgett, H. (2012). Supporting Deep Conceptual Learning: Technology Can Help Educators Train Students' Focus Away from Rote Memorization toward Deep Conceptual Learning by Building on Prior Knowledge and Making Connections between Concepts. *THE Journal (Technological Horizons In Education)*, *39*(9), 37.

Santamaría Lancho, M., Hernández, M., Sánchez-Elvira Paniagua, Á., Luzón Encabo, J. M., & de Jorge-Botana, G. (2018). Using Semantic Technologies for Formative Assessment and Scoring in Large Courses and MOOCs. *Journal of Interactive Media in Education*, *2018*(1).

Shi, H. (2017) Examining the Effectiveness of Formative Assessment in English Vocabulary Learning of Senior High School Students in China. *Asian EFL Journal*, 101, 61-82.

Taras, M. (2005). Assessment–summative and formative–some theoretical reflections. *British journal of educational studies*, *53*(4), 466-478.

Taras, M. (2008). Summative and formative assessment: Perceptions and realities. *Active learning in higher education*, *9*(2), 172-192.

Uzun, L. (2012). What is your educational philosophy? Modern and postmodern approaches to foreign language education. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, *2*(3), 333-348.

Yu, L., & Suen, H. K. (2005). Historical and contemporary exam-driven education fever in China. *KEDI Journal of Educational Policy*, *2*(1).

Appendices

Appendix A

Task-Based versus Exam-Based Approaches

Gender:
Year in school:

Choose the best options for you

1- How do you feel when the mid-term and final exams approach?

- Thinking about this makes me stressful
- I feel better
- I cannot focus on something while thinking about exams
- I do not think much about exams

2- Which one would you choose? In the exams;

I think that I can express myself in the best way

I do not think that I can express myself completely

3- Which assessment type would you prefer?

Mid-term and final exams

Process evaluation (based on tasks and out-of-course research (process-focused method) that includes debates, researches, weekly/monthly tasks, presentations etc.)

4- What kind of effect do exams cause on your life?

- Positive
- Negative

5- How would you feel if the assessments were based on tasks and out-of-course research (process-focused method- debates, researches, weekly/monthly tasks, presentations etc.)?

- I would feel more relaxed
- I would feel more uncomfortable

Appendix B

Please express your ideas according to the questions below.

1- Please write down one advantage and disadvantage of being evaluated with exams.

2- Please write down one advantage and disadvantage of being evaluated with the method that is based on tasks and out-of-class research (process-focused method) (debates, researches, weekly/monthly tasks, presentations etc.).

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SINIF DÜZEYLERİNE GÖRE İKNA EDİCİ METİN YAZMA BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Mehmet Akif SÖZER
Gazi Üniversitesi

Hilal AZILIOĞLU
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Araştırma, ilkokul öğrencilerinin ikna edici metin yazma becerilerinin incelenmesi için tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini erişim kolaylığı sebebiyle Konya ili merkez ilçelerinde bulunan bir ilkokuldan 2017-2018 eğitim yılları içerisinde öğrenim görmekte olan ilk dört sınıf düzeyinden de 18' er kişi olmak üzere 72 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler gönüllük esasına dayalı olarak belirlenmiştir. Çalışma için ilişkisel tarama yöntemi seçilmiştir. Seçilen yöntem doğrultusunda farklı zamanlarda tüm sınıf düzeyine ortak olarak verilen bir konuda ikna edici metin oluşturmaları istenmiştir. Veri toplama aracı olarak Beyerli ve Konuk tarafından 2016 yılında hazırlanan ''İkna Edici Metinleri Değerlendirmeye Yönelik Rubrik'' kullanılmıştır. Elde edilen veriler araştırmacı ve 2 uzman tarafından değerlendirilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda öğrencilerin günlük yaşamda sıkça kullandıkları ikna olgusunu yazı diline taşındıklarında yeterli argüman ve stratejiden yoksun oldukları görülmüştür. Öğrencilerin ikna edici metni oluşturmada gösterdiği performansın sınıf düzeyi ile ilişkili olduğu gözlenmiştir. Metin türlerinden biri olan ikna edici metine uluslararası literatürde sıkça yer almasına karşın ülkemizde gereken önem gösterilmemektedir. Programda daha çok ikna edici metin türüne ve ikna edici metnin öğretimine yer verilirse düşünce ve isteklerini sunduğu argümanlarla ifade edebilen bireylerin yetiştirilebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İkna edici metin, yazma becerileri

The Research Of Skill Writing Persuasive Essay According To Class Level Of Primary School Student

ABSTRACT

The research was designed to examine the persuasive writing skills of primary school students. Because of the ease of access to the study population, the study was conducted with 72 students, 18 of whom were from the first four classes, who were

studying in a primary school located in the central districts of Konya during the 2017-2018 academic years. Students are determined on a voluntary basis. Relational screening method was chosen for the study. In line with the method chosen, they were asked to create persuasive text on a subject given jointly to the whole class level at different times. As a data collection tool, erli Rubrik for Evaluating Persuasive Texts Bey prepared by Beyerli and Konuk in 2016 was used. The data obtained were evaluated by the researcher and 2 experts. As a result of the findings obtained in the study, it was seen that the students were deprived of sufficient arguments and strategies when they carried the persuasion phenomenon frequently used in daily life into written language. It was observed that the performance of the students in creating the persuasive text was related to the grade level.

Key Words: Persuasive essay, writing skill

1. BÖLÜM

Giriş

"İletişim, insanların birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenme yoludur" (Krauss ve Fussell, 1996: 655). İletişim sürecinin amacına odaklanılarak yapılan bu tanımda iletişimin temel işlevinin "hedef üzerinde belirli bir etki yaratmak" olduğu vurgulanmaktadır (Demirtaş, 2004: 75). Tanımlar incelendiğinde en basit konuşmanın bile bir tür ikna olduğunu düşünmek mümkün olabilir. Çünkü iletişim için ikna etmek önemli ve ortak bir nedendir. ''İkna, davranışların niyetlerin duyguların, tutumların değiştirilmesine yönelik iletişim kurma süreci''(Kapferer, 1978: 3) olarak tanımlanmaktadır. İknanın fonksiyonları; var olan tutum ve davranışların değiştirilmesi, geliştirilmesi, yeni tutum ve davranışlar ortaya oluşturmaktır (Mutlu, 1994: 185). Bu fonksiyonların eğitimin amacı ile örtüştüğü görülür. İkna, temelde insanları daha önce bilmedikleri veya paylaşmadıkları bir görüşe yöneltmeyi gerektirir. Bu durum zorla, kandırarak veya yalvarmakla olmaz. Aksine dikkatli bir hazırlığı ve düzenlemeyi, kanıtlar oluşturmayı ve bunları uygun bir dille anlatmayı gerektirir. Böylelikle ikna bir öğrenme süreci haline gelir (Deniz, 2007: 48). İletişimin temel öğelerinden biri olan yazı, ilkel toplumlarda kullanılan sembol ve işaretlerin zamanla geçirdiği değişimlerden sonra oluşmuş son biçimlerdir. Bu biçimler taşıdıkları güçlü anlamları sayesinde bir duyguyu, bir fikri ve bir yaşamı anlatabilir. Yazma, sözü veya düşünceyi özel imgelerle veya harflerle kağıda geçirmek demektir. Yazmak bir iletişimdir. Yazılı anlatımın sözü ve düşünceyi uzaklara iletme, yaşadığımızı anlatma, bilgiyi ve düşüncelerimizi saptama ile okuyucuya duygu ve düşünceyi gözlem ve bilgi birikiminden yararlanarak gü-

zel, doğru ve etkili biçimde yansıtmak gibi amaçları vardır. Bu yansıtma işi sadece bilgi vermekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda okurun zevk almasını sağlamaya yönelik çok yönlü ve karmaşık bir etkinliktir. Bu etkinliği gerçekleştirmek için ise ana dilini kullanma becerisi, bireysellik/üslup, gözlem yapmak, okumak ve düşünmek gibi birçok unsur göz önünde bulundurulmalıdır (Aktaş ve Gündüz, 2008: 165-168; Binyazar ve Özdemir, 1980: 17). Bu amaçlar doğrultusunda kazandırılması hedeflenen beceri okullarda yazma becerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazma öğretiminin amacı da Göğüş'ün (1978: 116) belirttiği gibi öğrencilerin yazma ve yaratma güçlerini geliştirme, belirli bir amaç doğrultusunda yönlendirme olarak açıklanabilir. İkna edicilik bir metin türü olarak ele alınmaktadır. İkna edici metinlerin eğitimde ele kullanılmasının öğrencileri kendine güvenli bir şekilde geleceğe hazırlayan bir uygulama olacağı düşünülmektedir. Bunun sebebi iknanın iletişimin vazgeçilmez bir unsuru olmasıdır. İkna yöntemlerinden biri olan ikna edici yazma/metinler, aynı zamanda dünyada en çok kullanılan yazma türlerinden birisidir. İkna edici metinler bir konu üzerinde öne sürülen düşüncelerin gerekçeleriyle birlikte anlatılması esasına dayalı bir anlatmadır. Bu tür anlatım gerçek ve hayale bağlı olarak gerçekleştirilir (Tuncer, 2009: 140). İkna edici yazmada yazar kendi düşünce ve değerlerine göre bir görüş sunar ve çeşitli argümanlarla bunu desteklemeye çalışır. İkna edici metin oluşturma süreci, öğrencinin kendi düşüncesini öne sürmesini, kabul etmediği karşı mantıklı bir biçimde cevap vermesini gerektirir. Bu süreç öğrencilerin ikna yeteneğinin gelişmesini ve ikna tekniklerini çözümlemesini sağlar. İkna edici metinler ''giriş'', ''önerme'' , ''ana argümanlar'', ''sonuç/karar'' ana birimlerinden oluşur. Yardımcı birimler ise ''karşı önerme'' ve ''yardımcı argümanlar''dır (Kurudayıoğlu ve Yılmaz, 2014: 90). İkna edici bir metin oluştururken, yazar belli bir bakış açısını benimsemekte okuyucuya aynı fikri benimsetip, harekete geçmesi için ikna etmeye çalışmaktadır (Nippold v. d. 2005: 126). Bunun için bu fikri çeşitli argümanlarla desteklemeye çalışır. İkna edici yazma, öğrencilerin ikna yeteneğinin gelişmesini ve ikna tekniklerini çözümlemesini sağlar. İkna edici yazma demokratik toplumlar için merkezi öneme sahip konularda tartışmaya yönelttiği için önemlidir (Lauer, Montague, Lunsford ve Emig, 1991).

İkna edici yazma İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda (1-5.sınıflar) (MEB, 2005) şöyle açıklanmıştır: ''İkna edici yazmada öğrencinin kabul etmediği bir düşünceye karşı mücadele etmesi de söz konusudur. Eğer bir düşünceye karşıysanız bu düşüncenin tersi bir düşünceyle yola çıkmak çok uygun olmaz. Örneğin; bir kişi bir yerin ikliminin çok sıcak olduğu-

nu ileri sürüyorsa sizin buna karşı o yerin ikliminin güzel olduğunu söylemek yerine, o yerin ikliminin soğuk olduğunu söylemeniz daha uygun olur. İnandırıcılık mantıklı delillerle desteklenmelidir. İkna edici yazmak için istediğinizin başkaları tarafından kabul edilebilir olması gerekir. Bunu sağlamak için öğrenci, isteğini ve bunun gerekçelerini çok iyi belirtmelidir. Eğer yazdığı yazı yeterince ikna edici olursa öğrenci istediği şeyi elde edebilir.'' Doherty ve Jaffe' ye (2007: 7) göre ikna edici anlatımla oluşturulmuş metinler, yazarın görüşünün doğru olduğunu okura kabul ettirme teşebbüsü olan yazılardır ve metinde yazar okuyucuyu ikna etmek için görüşünü gerekçeler ve nedenlerle destekler. Novero' ya (2015: 68) göre ikna edici yazmanın okuyucunun düşüncesini davranışını değiştirmektir ve ikna edici metinler şu özellikleri içermelidir: Yazar metninde görüşünü ve tarafını açıkça ifade etmeli, metnin başlangıcında problem veya konuyla ilgili temel bilgileri okuyucuya sunmalı, gerekçelerle görüşünü desteklemeli, gerekçelerini gerçek bilgiler ve örnekler aracılığıyla desteklemeli, karşı görüşlere okuyucunun antipati duyacağı şekilde yer verilip çürütülmeli, görüşünün niçin önemli olduğunu özetleyerek metnini tamamlamalı ve metninde açık bir anlatım, mantıksal bir içerik, konuyla doğrudan ilgili bilgiler sunmalıdır. Yapılan çalışmalardan ve nasıl olması gerektiğini anlatan yazılardan hareketle bu kadar hayatla iç içe geçmiş ve farkında olmadan kullandığımız veya maruz bırakıldığımız bir becerinin hayatını idame ettirebilmesi ve sarsılmadan ayakta kalabilmesi için öğrencilerimize öğretilmesi elzemdir. İknanın eğitim hedeflerine ulaşmadaki rolü dikkate alındığında eğitimde ikna konusundaki çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Uluslararası literatür tarandığında ikna edici metinin 1.sınıftan itibaren kazanım olarak yer aldığı hatta kademeye bağlı olarak her yıl metin oluştururken hangi kelimeleri kullanacağına kadar ayrıntılı ifade edilmiştir. Bizim uyguladığımız eğitim programında ise ikna kazanım olarak 3.sınıftan itibaren yer almış fakat öğretiminin nasıl yapılacağı ya da kademeye göre her yıl metinde kullanması beklenen kelimeler yer almamıştır. Buradan hareketle ikna edici metin yazma becerisi üzerinde bir araştırma yapmaya ihtiyaç duyulmuştur. İkna edici metinle ilgili araştırmalar bulunmasına karşın kademeye göre öğrencilerin ikna edici metin yazma becerilerinin değişimini, düzeyler arası bir fark oluşup oluşmadığını inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple araştırmacı ''İlkokul Öğrencilerinin Sınıf Düzeylerine Göre İkna Edici Metin Yazma Becerilerinin İncelenmesi'' konusunda bir araştırma yapmaya karar vermiştir. Bu araştırmanın amacı ilköğretim I.kademe öğrencilerin ikna edici metin yazma beceri-

lerinin incelenmesidir. Bu amaca ulaşmak için belirlenen alt problemler aşağıda verilmiştir.

1) Öğrencilerin ikna edici metin yazma becerileri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2) Öğrencilerin ikna edici metin yazarken inandırıcılık (kaynak, gerekçelendirme, detaylandırma) kriterine uyma durumları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

3) Öğrencilerin ikna edici metin yazarken dış yapı kriterine (yazım ve noktalama) uyma durumları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

4) Öğrencilerin ikna edici metin yazma becerileri sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

5) Öğrencilerin ikna edici metin yazarken inandırıcılık (kaynak, gerekçelendirme, detaylandırma) kriterine uyma durumları sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

6) Öğrencilerin ikna edici metin yazarken dış yapı kriterine (yazım ve noktalama) uyma durumları sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. BÖLÜM
Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanma süreci ve veri analizine yer verilmiştir.

2.1.Araştırmanın Modeli

İlkokul öğrencilerinin ikna edici metin yazılarını dereceli puanlama anahtarına (analitik rubrik) göre belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey veya nesne kendi koşulları içinde ve var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Krathwohl, 1993, akt., Kılcal, 2010). Bu modelde araştırmaya konu olan "olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi" (Karasar, 2003, s.77) tanımlanmaya çalışılmıştır.

2.2.Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma evrenini erişim kolaylığı sebebiyle Konya ili merkez ilçelerinde bulunan bir ilkokuldan 2017-2018 eğitim yılları içerisinde öğ-

renim görmekte olan ilk dört sınıf düzeyinden de 18' er kişi olmak üzere 72 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler random yöntemi ile belirlenmiştir. Gönüllük esası dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

2.3.Veri Toplama Aracı

Çalışma için ilişkisel tarama yöntemi seçilmiştir. Seçilen yöntem doğrultusunda farklı zamanlarda tüm sınıf düzeyine ortak olarak verilen bir konuda ikna edici metin oluşturmaları istenmiştir. Öğrencilere ikna edici metini oluşturmaları için verilen yönerge ''Uzun zamandır almayı çok istediğiniz bir oyuncak var. Bu oyuncağı almaya ailenizi sebepler göstererek ikna edin.'' şeklindedir. Yönerge seçilirken uzmana danışılarak seçilmiştir. Yazının puntosu her sınıf düzeyindeki çocukların okuyabileceği şekilde ayarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak Beyerli ve Konuk tarafından 2016 yılında hazırlanan ''İkna Edici Metinleri Değerlendirmeye Yönelik Rubrik'' kullanılmıştır.

2.4.Veri Toplama Süreci

Öncelikle gerekli izinler alınmış, random yöntemi ile de hedef kitle belirlenmiştir. Her sınıfın uygun olduğu bir ders seçilmiş, her sınıf düzeyinden öğrenciler kendi sınıflarında, kendilerine bir ders saati süre tanınarak metinlerini oluşturmuşlardır. Uygulama öncesi öğrenciler yapılan işlem hakkında bilgilendirilmiş, bu işlem sonucu herhangi bir değerlendirilmeye tabii tutulmayacakları özellikle ifade edilmiştir. Katılımcılara isimlerinin saklı tutulacağı ve kesinlikle kullanılmayacağı bilgisi de verilmiştir. Kullanım kolaylığı olması açısından çizgili kağıtlara dik temel harflerle hazırlanmış yönergeler hazırlanmış ve her sınıfa aynı anda dağıtılmıştır. Başlamadan önce tekrar katılmayı isteme durumları sorgulanmış, gönüllü olmayan öğrenciler muaf tutulmuştur. Araştırmacı sadece gözlemci durumunda olup öğrencilere hiçbir şekilde müdehalede bulunmamıştır. Ders saati bitiminde de çalışma yaprakları toplanarak veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

2.5.Verilerin Analizi

Toplanan veriler Beyreli ve Konuk tarafından 2016 yılında hazırlanmış rubrik ile değerlendirilmeye alınmıştır. Değerlendirme sonucu elde edilen veriler bilgisayara aktarılmış, verilerin istatistiksel analizinde SPSS 22 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar bulgular kısmında irdelenecektir.

3.BÖLÜM
Bulgular ve Yorum

Bu bölümde ilköğretim öğrencilerinin ikna edici metin yazma becerisine yönelik bulgular ele alınacaktır. Edinilen bulgular alt problemlere göre ayrı başlıklar halinde incelenecektir. Tablolarda elde edilen bulguların daha dikkatle incelenebilmesi açısından cinsiyet ve sınıf düzeyi faktörü birlikte ele alınmıştır.

3.1.Öğrencilerin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre İkna Edici Metin Yazma Becerisi

Tablo1

Sınıf Düzeyi	Kız Öğrenci Yüzdesi %	Erkek Öğrenci Yüzdesi %	Kız Öğrenci Alınan Puan	Erkek Öğrenci Alınan Puan	Kız Öğrenci Ortalama Puan	Erkek Öğrenci Ortalama Puan	Genel Alınan Puan	Genel Ortalama Puan
1	50	50	285	225	28,5	28,25	510	28,33
2	55,56	44,44	239	234	26,5	26	473	26,27
3	55,56	44,44	298	227	29,8	28,375	525	29,16
4	61,11	38,89	339	181	30,8	25,85	520	28,8

Öğrencilerin cinsiyet dengesi sağlanmaya çalışılsa da 4.sınıfta cinsiyet dengesi sağlanamamıştır. Sınıf düzeyi arttıkça ikna edici metin yazma becerisi değişmiş fakat kademeye dayalı artan bir grafik gözlenememiştir. Yapılan araştırmada bulunan en çarpıcı fark cinsiyete dayalı ikna edici metin yazma becerisinin değişimidir. Kız öğrencilerin ortalamaları hem erkek öğrencilerden hem de sınıf ortalamasından yüksektir.

3.2.Öğrencilerin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre İnandırıcılık (Kaynak, Gerekçelendirme, Detaylandırma) Kriterine Uyma Düzeyleri

Tablo 2

Sınıf Düzeyi	Kız Öğrenci Yüzdesi %	Erkek Öğrenci Yüzdesi %	Kız Öğrenci Alınan Puan	Erkek Öğrenci Alınan Puan	Kız Öğrenci Ortalama Puan	Erkek Öğrenci Ortalama Puan	Genel Alınan Puan	Genel Ortalama Puan
1	50	50	31	29	3,44	3,22	60	3,33
2	55,56	44,44	40	36	4	4,5	76	4,22
3	55,56	44,44	49	32	4,9	4	81	4,5
4	61,11	38,89	69	36	6,27	5,14	105	5,83

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kız öğrencilerin aldıkları puanlara ve genel toplam puana bakıldığında ikna edici metin yazma becerisi sınıf düzeyine göre pozitif yönde anlamlı farklılık oluşturmuştur. İkinci sınıf öğrencilerinin dışarıda tutulduğunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre pozitif yönde anlamlı bir farklılık oluşturduğu söylenebilir.

3.3.Öğrencilerin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Dış Yapı (Yazım ve Noktalama) Kriterine Uyma Düzeyleri

Tablo 3

Sınıf Düzeyi	Kız Öğrenci Yüzdesi %	Erkek Öğrenci Yüzdesi %	Kız Öğrenci Alınan Puan	Erkek Öğrenci Alınan Puan	Kız Öğrenci Ortalama Puan	Erkek Öğrenci Ortalama Puan	Genel Alınan Puan	Genel Ortalama Puan
1	50	50	55	61	6,11	6,77	116	6,44
2	55,56	44,44	62	38	6,2	4,75	100	5,55
3	55,56	44,44	53	47	5,3	5,87	100	5,55
4	61,11	38,89	46	29	4,18	4,14	75	4,16

Yukarıda bulgulardan hareketle oluşturulan tabloda cinsiyete dayalı anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Fakat genel alınan puanlar incelendiğinde sınıf düzeyine göre ikna edici metin yazma becerisinde olumsuz yönde anlamlı fark bulunmuştur. Bu sonuç beklenenin aksine öğrencilerin yazım ve noktalama yönünden geriye gittiğini göstermektedir.

4.BÖLÜM

Sonuç ve Tartışma

İlkokul öğrencilerinin ikna edici metin yazma düzeylerini incelemek için yapılan araştırmada alınan genel puanlara bakıldığında öğrencilerin öğrenim gördüğü kademe arttıkça kendini geliştirip daha başarılı olması beklenirken sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu sonuçta öğrencilerin eğitim gördüğü sistemin de etkili olduğu sistemin öğrencileri test tekniğine ittiğini, kendini ve düşüncelerini ifade etmekte zorlanan bir nesil oluşmasında belirleyici olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin oluşturdukları ikna edici metinlere bakıldığında kısa ve basit bir anlatımın kullanıldığı çok yönden yetersiz, inandırıcılık düzeyinin zayıf kaldığını gözlemek mümkündür. Uluslararası literatürdeki yapılmış çalışmalar da bulunan sonuçları doğrular nitelikte-

dir. İlkokul çağı öğrencilerin ikna edici yazı yazmada zorluklar çektiğini belirtmiştir (McCann, 1989). Çoğunlukla görülen problemlerden bazıları: (a) zayıf bir organizasyona sahip olma (Freedman & Pringle, 1984); (b) iddiasını destekleyen nedenlerini ele almada başarısızlık (Crowhurst, 1983); (c) yazının genel olarak kalitesinin düşük olması (Applebee, Langer & Mullins, 1986a, 1986b); (d) yazıyı etkisiz ve ani bir sonla bitirme (Langer, 1986; Crowhurst, 1983); (e) hedef kitlenin ihtiyaç ve ilgilerinin göz ardı edilmesi (Scardamalia & Bereiter, 1986); ve (f) ikna ediciliğin, inandırıcılığın sınırlı seviyede olması (Crowhurst, 1988; Applebee, 1986) biçiminde verilebilir. Öğrencilerin yazdıkları ikna edici metinlerde dikkat çeken bir başka özellikte öğrencilerin sonuç kısmının yetersiz oluşudur. Öğrenciler çoğunlukla metini belirli bir aşamaya getirmiş fakat sonlandırma ifadelerini eksik bıraktıkları ya da ikna etme işinden vazgeçtikleri görülmüştür. Crowhurst (1990) çalışması da bu sonuca paralel niteliktedir. Çalışmaya göre ikna edici bir yazının sonuç bölümünde genç yazarların sonuç ifadelerine yer vermediğini, eğer kullanılırsa da bir seslenme, hitap olduğunu ikna edici bir kompozisyona uygun bir sonlandırma ifadesinin/yorumunun bulunmadığını belirtmiştir. Bu araştırmada da öğrencilerin ikna edici bir yazının sonuç paragrafını oluşturmada düşük bir puana sahip olduğu görülmektedir. İlkokul öğrencilerinin ikna edici yazı yazma becerileri, öğrencilerin cinsiyetlerine göre ele alındığında kız öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu durumun da aslında öğrencilerin ikna becerilerini kullanabilmeleri açısından değil yazım, noktalama ve anlatımın temel özelliklerinde kız öğrencilerin başarılı olmasından kaynaklandığı görülmektedir. İkna edici yazının barındırması gereken temel unsurlardan aldıkları puanlara bakıldığında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha iyi oldukları görünmektedir. Bu durum da alan yazındaki çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazılı anlatım çalışmalarının bazı yönlerden incelenmesine yönelik yapılan çalışmada Kütahya ilinde 193 öğrenci üzerinde Yazılı Anlatım Değerlendirme Ölçeği kullanılarak bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yazılı anlatımda daha az yanlış yaptıkları belirlenmiştir (Arıcı ve Ungan, 2008). Yine İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretleri ile yazım kurallarını uygulayabilme düzeyini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada da kızların noktalama işaretleri ile yazım kurallarını uygulama düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha iyi olduğu görülmüştür (Bağcı, 2011). Deniz' in (2007) öğretmen görüşleri doğrultusunda yaptığı bir araştırmada kadın öğretmenlerin ikna beceri ve tekniklerini uygulama bakımından erkek öğretmenlere göre daha başarılı oldukları

görülmüştür. Deniz' in (2007) çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada elde edilen sonuçlarda da kız öğrenciler erkek öğrencilere göre ikna etme kriterlerini daha başarılı kullanmışlardır. Araştırmada ilkokul öğrencilerinin ikna edici yazı unsurları kullanma başarılarının kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Ş. ve GÜNDÜZ, O. (2008). Yazılı ve Sözlü Anlatım: Kompozisyon Sanatı. Ankara: Akçağ Yayınları

APPLEBEE, A. N., LANGER, J. A. and MULLİS J. V. N. (1986), The Writing Report Card: Writing Achievement in American School, Princiton: Educational Testing Service.

ARICI, A. F. ve UNGAN, S. (2008). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Çalışmalarının Bazı Yönlerden Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20, 317-327.

BAĞCI, H. (2011). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Noktalama İşaretleri İle Yazım Kurallarını Uygulayabilme Düzeyi. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6/1, 693-706.

BEYRELİ, L. ve KONUK, S. (2016). İkna Edici Metinleri Değerlendirmek İçin Bir Rubrik Önerisi Ve Rubriğin Kullanılabilirliği. International Journal of Language Academy, 4(4), 183-204.

CROWHURST, M. (1983). Persuasive Writing at Grades 5, 7, and 11: A Cognitive-Developmental Perspective. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (Montreal, Canada, April 11-15, 1983)

CROWHURST, M. (1990). Teaching and Learning the Writing of Persuasive/Argumentative Discourse. Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation. Vol. 15, No. 4 (Autumn, 1990), pp. 348-359

DEMİRTAŞ, H. (2004). Andaç, Temel İkna Teknikleri : Tutum Oluşturma ve Tutum Değiştirme Süreçlerindeki Etkilerinin Altında Yatan Nedenler Üzerine Bir Derleme", Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi , Ankara, 19, Sf.75

DENİZ, K. (2007). İlköğretim İkinci Kademede Konuşma ve Dinleme Yoluyla Öğrencileri İkna Üzerine Bir Araştırma, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara. Tez No: 206980

DOHERTY, B. ve JAFFE C. (2007). Writing With The Purpose: Persuasive Writing. Hawthorne: Educational Impression.

FREEDMAN, A. and PRİNGLE, I. (1984). Why Students Cant Write Arguments. English in Education, Vol.18, no.2, pp.73-84.

GÖĞÜŞ, B. (1978). Orta Dereceli Okullarda Türkçe ve Yazın Eğitimi. Ankara: Kadıoğlu Matbaası

KAPFERER, J. N. (1978). Les Chemins de la Persuasion. Paris: Pordas.

KARASAR, N. (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel.

KRAUSS, R. M. and FUSSELL, S. R. (1996). Social Psychological Models of İnterpersonal Communation. Social Psychology: A Handbook of Basic Principles. E. T. Higgins and A. Kruglanski (Editors.), (pp. 655-701) New York: Guilford

KURUDAYIOĞLU, M. ve YILMAZ, E., (2014). Nasıl İkna Ediliyoruz? İkna Edici Metin Ve Yapısı. Eğitimde Kuram ve Uygulama Articles /Makaleler Journal of Theory and Practice in Education 2014, 10(1): 75-102

LAUER, J. M., MONTAGUE, G., LUNSFORD, A. and EMİG, J. (1991), Four Worlds of Writing. New York: Harper Collins.

LANGER, A. M. (2005). IT And Organizational Learning. New York: Routledge.

MCCANN, T. M. (1989), "Student Argumentative Writing Knowledge And Ability At Three Grade Levels," Research İn The Teaching of English, 23(1), 62-76

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2005). İlköğretim Türkçe Dersi Programı, 1–5. Sınıflar İçin. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

MULLİNS, L. J. (2005). Management And Organizational Behavior. New Jersey: Prentice Hall.

MUTLU, E. (1994). İletişim Sözlüğü, Ankara: Ark Yayınevi.

NİPPOLD, M. A, WARD-LONERGAN, J. M. ve FANNİNG, J. L. (2005).Persuasive Writing İn Children, Adolescents, And Adults: A Study Of Syntactic, Semantic, And Pragmatic Development. Language Speech And Hearing Services İn Schools 36(2):125-38 · May 2005

NOVERO, N. P., (2015). Persuasive Writing And English Language Learners İn Middle School. (Yüksek Lisans Tezi). Saint Mary's College of California, California.

SCARDAMALİA, M. and BEREİTER, C. (1986). Levels of Inquiry into the Nature of Expertise in Writing. First Published January 1, 1986 Research Article

TUNCER, H. (2009). Anlatma Teknikleri (Konuşma, Yazma). İzmir: Orkun Kitabevi.

SANATIN PİYASA DİNAMİKLERİNE MUHALİF BİR SANAT: POSTA SANATI

Dr. Öğr. Üyesi Mahpeyker YÖNSEL
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

ÖZET

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sanat pazarını yönlendirenler, sanatçılardan çok müzayede şirketleri, koleksiyonerler, küratörler, müzeler ve sanat galerileri gibi sanatın arka plan dinamikleridir. Bu sistemlerin kuşatmasıyla karşı karşıya kalan sanatçı posta sanatı ile sınırsız bir özgürlük alanıyla günümüz sanat piyasasına karşı bir alternatif oluşturmaktadır. Son yıllarda sanatçıların yoğun ilgisiyle karşılaşan posta sanatı, internetin hızlı iletişim ağı sayesinde uluslararası bir sanat türü olmaya başlamıştır. Posta sanatı ile sanatçılar, fikirlerini galerici, küratör, koleksiyoner gibi üçüncü şahıslara ihtiyaç duymaksızın daha özgür biçimde, farklı teknik, malzeme (pul, zarf, kart, mühür, çeşitli nesneler) ve sanatsal yaratıcılıklarıyla ortaya koyma fırsatını yakalamışlardır.

Posta sanatı küresel etkileşiminin kurulmasında katılımın ücretsiz olması, herhangi bir jüri değerlendirmesiyle karşılaşılmaması ve belki de en önemli olanın, satış kaygısının olmaması bu sanatı daha ilgi çekici hale getirdiği çok açıktır. Duyurusunun sosyal medya yoluyla açık çağrıyla yapıldığı ve bazen de değiş-tokuş yoluyla sanatçıların birbirlerine yolladıkları eserlerle yeni iletişim biçimleri kurulmaktadır.

Nitel araştırma yöntemleriyle yapılan bu araştırmanın sonucunda; 1960 sonrası iletişim kurma yöntemleri ile yaygınlaşan posta sanatı günümüzün hızlı yaşam koşullarına uygun bir biçimde çağdaş bir sanat dili barındırmaktadır. Dünya genelinde gittikçe popüler bir sanat türü olmaya başlayan posta sanatı her geçen gün yeni katılımcılarla ülkemizde de yaygınlaşmaya devam etmektedir. Küreselleşme sürecinde sanatçıların, devlet, şirket, galeri ve müzelerle kurduğu parasal ilişkilerin yarattığı sert rekabetin tersine posta sanatı yakın gelecekte önemli bir sanat biçimi olarak yerini alacaktır. Ayrıca kültürlerarası iletişimi arttırmakta olan bu sanat katılımcılarının sayısının ve çeşitliliğinin sürekli değişebilir olması ile sonsuz bir sanat ağı yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Posta Sanatı, İletişim, Piyasa, Etkileşim

An Antagonist Art Against The Market Dynamics:
Mail Art

ABSTRACT

As in the past, nowadays the background dynamics of art such as auction companies, collectors, curators, museums and art galleries direct art market rather than artists. Artist who comes face to face with the siege of these systems forms an alternative via mail art in an unlimited freedom against today's art market. Mail art, which has received intense interest from artists in recent years, has become an international art form thanks to the fast communication network of the internet. With mail art, artists have created the opportunity to reveal their idea smore freely by means of differentte chniques, materials (stamps, envelopes, cards, seals, various objects) and artistic creativity with out needing third parties such as galleries, curators, collectors.

It is clear that cost free participation, no jury evaluation and perhaps the most importantly, lack of sales concern make art more interesting forest abolishing the global interaction of mail art. Its announcement is made by an open call via social media and sometimes new forms of communication are established with the works that artists send to each other through exchange.

As a result of this research conducted with qualitative research methods, mail art that has been spreaded with the methods of communication after 1960, hosts a contemporary art language in accordance with today's fast living conditions. It has become an increasingly popular type of art world wide also continues to extend in our country everyday with the new participants. In the globalization process, mail art will be an important form of an art in the near future in contrary to the hard competition due to monetary relationship between artists, state, companies, galleries and museums. In addition, this art, which also increases intercultural communication, has captured an endless art network with the constantly changing number and diversity of participants.

Keywords: Art, Mail Art, Communication, Market, Interaction

GİRİŞ

"İletişim ve sanat arasındaki yaşamsal ilişki her iki etkinliğin doğalarında saklıdır. Bu alanlar tarihsel ve varoluşsal olarak birlikte olmuşlar, birinin gelişimi ötekini gerekli kılmıştır. Sanatın doğuşunda, insanın temel ihtiyaçlarını giderme çabaları rol oynamıştır. İnsanın kendini anlatma çabaları, giderek bir estetik kimlik kazanarak sanatı doğurmuş, ancak iletişimle yaygınlaşmış,

kuşaktan kuşağa aktarılabilmiştir" (Ören,2015:209). Geçmişte iletişim kurmak günümüzdeki kadar kolay ve hızlı değildi. İnsanlar birbirleriyle iletişim kurmak için çeşitli yollar geliştirmiştir. İlk insanlar duygu ve düşüncelerini yazı olmadığı için resimlerle mağara duvarlarına aktarmaya çalışmışlardır. Çizdikleri resimler o dönem için birbirleriyle iletişim ağı kurma çabalarıdır ki bu resimlerle ilk sanatsal davranış örnekleri yakalamışlardır.

Görsel 1. Bizon, M.Ö. 15.000-10.000 dolayları, Mağara resmi; Altamira, İspanya

Görsel 2. Dumanla haberleşme, Kızılderililer

Yine duman ve sesle haberleşme ilk insanların haberleşme biçimlerindendir. Yazının bulunmasıyla mektup ile iletişim başlamış, ulaklar ve hayvanlar kullanılmıştır. O dönemlerde posta güvercinleri ile karşı tarafla iletişim ağı kurulmuştur. Sonrasında; gazete, dergi, telgraf, daktilo, telefon, sanayi devriminden sonra ise tren, motorlu kara, deniz ve hava taşıtları, gramofon, radyo, televizyon, fax makineleri, bilgisayar, cep telefonu ve internet gibi iletişim araçları ile iletişim ağı çağın özelliklerine göre şekillenmiş ve gelişmiştir.

Görsel 3.4.5. Posta Sanatı Örnekleri

Geleneksel haberleşme mantığından yola çıkan posta sanatı, günümüzde modern iletişim araçlarıyla geniş bir kitleye ve hızlı iletişim ağına ulaşmıştır. Ayrıca posta sanatı ile uluslararası sanal bir sanat ortamı kurulmaktadır.

1. Posta Sanatının Doğuşu ve Sonsuz Ağ

Posta sanatının ne zaman başladığı ile ilgili net bir tarih söylemek kolay değildir. Kusina, posta sanatının doğuşunu "Vincent van Gogh'un erkek kardeşi Theo ile olan posta alışverişine kadar geri gittiğini" öne sürmektedir. Plunkett ise "Kleopatra'nın bir halıya sarılıp Sezar'ın huzuruna çıktığı gün" bu sanatının başlangıcı olarak kabul eder. Ancak kesin olarak bilinen şu dur ki 1962'de Ray Johnson New York Yazışma Okulunu kurmuş ve bu okul posta sanatının yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca fütürizm, sürrealizm, dadaizm hareketleri de posta sanatına ivme kazandırmıştır.

Görsel 6. Ray Johnson, 1970'li Whitney Müzesi'ndeki New York Yazışma Okulu'nun ilk posta sanat gösterisine davetiyesi

Görsel 7. New York Yazışma Okulu ile ilgili bir yayın

Görsel 8. Kurt Schwitters Zollamtlich geöffnet, 1937-8, Kağıt üzerine kolaj, yağlıboya ve kurşun kalem, 33,1 x 25, 3 cm.

Görsel 9. Marcel Duchamp 6 Şubat 1916 Pazar günü buluşma yeri

"1960'lardan itibaren Neo- Dadaist tavırla birlikte bir grup sanatçı, modernizmin dışlayıcılığı, sanatın ticarileşmesi, metalaştırılması karşısında siyasal bir başkaldırıyla sanat karşıtı tavırlar sergilediler. Bazıları da sistemleştirilen bir sanat yerine sokaktan beslenen yaşayan sanattan yana tavır koydular"(Kalaycı,2014:86).

Görsel 10. Ben Vautier
Biri yeterli değilse,
iki tane kullanın,1986
Tuval üzerine akrilik,
26 x 22 cm.

Görsel 11. George Brecht
Yam Festivali, 1962
9.3 x 11.6 cm.

Görsel 12. Joseph Beuys
Kağıt üzerine baskı
56,0 x 84,6 cm.

Fluxus eğilimindeki bir grup sanatçının (Ben Vautier, George Brecht, Joseph Beuys, Robert Filliou, Dick Higgins, Robert Watts, Nam June Paik, Daniel Spoerri, George Maciunas) çalışmalarında damgalar, yazılar, posta pulları, kartpostallar kullanmış olmaları da posta sanatının ortaya çıkmasında rol oynamıştır (bkz. görsel 10-11-12).

1.1. Posta Sanatının Genel Kuralları

Posta sanatı yaratıcı olan herkesin katılabileceği uluslararası bir ağdır. Bu sanat aracılığıyla farklı coğrafyalardaki insanlarla sanatsal iletişime geçme yolu oluşmuştur. Posta sanatının genel kuralları içinde gönderilen posta sanatı yapıtı, jüri ve elemeye tabii olmadan sergilenir ve katılımcılardan ücret alınmaz. Böylece herkesin katılabileceği bir ağ kendiliğinden oluşmuştur. Ayrıca sanat yapıtları satışa sunulmaz. Gönderilen çalışmalar geri yollanmaz ve sergilenen eserler düzenleyen kurum ya da düzenleyen sanatçıya kalır. Sergi dökümanı, seri sonrası katılımcılara dijital ortamda veya basılı olarak iletilir. Mümkünse katılım belgesi ve katalog hazırlanır.

Görsel 13. "Snap + Share" Posta Sanatı Sergisi San Francisco Modern Sanat Müzesi, 2019

Görsel 14. Posta Sanatı Sergisi Polonya Zamek '' Kültür Merkezi, 2011

Posta sanatı iletişim amaçlı olması sebebiyle hiçbir malzeme sınırlaması getirmemektedir. Posta kartları, pullar, mühürler, fotokopi görseller, fotoğraf, fanzinler, tipografi, kolajlar, resimler, ses ve video sanatı, performans sanatı vb. gibi sınırsız bir kapsama alanı içermektedir. Bu sınırsız kapsama alanı sanat yapıtlarının çok farklı türden oluşmalarına neden olmuş ve bu eserlerin sergilenme sürecinde birçok farklı sergileme tekniği ortaya çıkarmıştır.

1.1.1. Posta Sanatının Hızla Yayılmasının Sebepleri

Posta sanatı, sanatın piyasa dinamiklerinden (galeri, küratör, müze vd.) sanat-para-politika ilişkisinden sıyrılıp, sanatçılara sınırsız bir özgürlük alanı sunan, sanatın piyasa dinamiklerine muhalif bir sanat hareketidir. Tüketici zihniyetinden ve galeri tekelciliğinden uzaklaşan bu sanat ile katılımcısına kazandırdığı iş birliği, iletişim, özgürlük ve eğlence gibi kavramlar üzerinden sanatsal iletişime geçmenin en cazip ve en kolay yolu ortaya çıkmıştır. Alternatif bir sanat olarak ortaya çıkan posta sanatı günümüzde hızla yayılmış hemen hemen dünyanın her yerinde projeler düzenlenmiştir. Posta sanatının hızla yayılmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan birkaçını Bleus şu şekilde açıklamıştır: "Sanat politikası ve önde gelen galerilerden hoşnutsuzluk, sanatçının sanatsal işlevini genişletme ihtiyacı, uluslararası projelerde yer almak, jüri olmadan ve taviz vermeden uluslararası projeler, yayınlar ve sergilerde yer almak" (Bleus,1981).

Görsel 15-16. Posta Sanatı Örnekleri

Posta sanatında önemli olan hangi malzemeyle yaratıldığı değil nasıl sunulduklarıdır. Her türlü malzemeyle katılımın serbest olması, meraklı olan herkesin katılabilmesi, dünyanın birçok yerinde düzenlenen posta sanatı projelerinde sanatı iletişim dili haline getirmiştir. Gelişen teknoloji ve hızlı iletişim ağı ile dünyanın dört bir yanına eserlerini gönderebilen sanatçı için posta sanatı katılımın ve iletişimin pratikliği sebebiyle bir avantajdır.

Görsel 17. Robert Watts

Görsel 18. Sanatçı Fraenz'in Eserlerinden Örnekler

Yamflug/ 5 Gönderi 5, 1963
Yapışkanlı ve delikli kağıda ofset litografi 26,3 x 21 cm.

Posta sanatı geliştikçe sanatçılar kendilerine özgü pullar oluşturmaya başlamışlardır. Böylece posta pulları postanın dolaşımını sağlayabilmek için postaya yapıştırılan bir nesne olmaktan çıkıp sanatçının yaratıcılığıyla başka bir hal almıştır. Artık postayı teslim etmeye yarayan bir nesne değil sanatçının tasarladığı özel pullar (artistamps) sanatsal bir işarettir. Pullar özellikle posta kartlarının ve zarfların geliştirilmesinde posta sanat eserlerinin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

1.2. Posta Sanatı ve Sanat Piyasası

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sanat pazarını yönlendirenler, sanatçılardan çok müzayede şirketleri, koleksiyonerler, küratörler, müzeler ve sanat galerileri gibi sanatın arka plan dinamikleridir. "Küreselleşmenin dünya sanatını piyasalaştırması sonucu, sanatçıların ve eserlerinin küresel dolaşımı

bu piyasada yer edinebilmek adına bir ön koşul haline gelmiş durumdadır. Sanat eserini bir meta olarak gören piyasa düzeni, bununla yetinmeyerek, sanatçıyı da bir marka haline getirerek onu da pazarlanabilir bir ürün, bir ticari meta olmaya indirgemiştir"(Oğuz,2015: 78). Burjuvazi, kültür ve sanat ortamını sermaye gücüyle tekelleştirmeye çalışırken sanatı kamusallıktan uzaklaştırarak elit bir kesimin hizmetine sunmaktadır. "Sanat eseri lüks bir tüketim nesnesine indirgenmiş, sanat kamudan uzaklaştırılarak elit bir kesimin amaçlarına hizmet eden bir araca dönüştürülmüştür. Sanat eserlerinin, sergilerin, bienallerin kavramsal çerçevesini belirleyen sponsorluk mekanizması ve küratörlük sistemi, sanatın bürokratikleşmesine ve entelektüalizme neden olmaktadır" (Kalaycı, 2014:88). Buna karşın posta sanatı sınıfsal hiyerarşiyi ortadan kaldırarak insanlar arasındaki işbirliğini, iletişimi, sınırsız özgürlüğü savunan yapıtlara yer veren tavrıyla sanatın elitize olmasına karşı çıkan bir sanat anlayışından yanadır. Bu sistemlerin kuşatmasıyla karşı karşıya kalan sanatçı posta sanatı ile sınırsız bir özgürlük alanıyla günümüz sanat piyasasına karşı bir alternatif oluşturmaktadır. Posta sanatı ile sanatçılar, fikirlerini galerici, küratör, koleksiyoner gibi üçüncü şahıslara ihtiyaç duymaksızın daha özgür biçimde sanatsal yaratıcılıklarıyla ortaya koyma fırsatını yakalamışlardır.

SONUÇ

Posta sanatında kişiler arası iletişim posta hizmeti ile gerçekleşmiştir. Mektuplarla kısa mesajlar, resimler, yazılar ve hatta espriler paylaşılmıştır. Günümüzde internetin geniş ağı sayesinde gönderilen eserlerin internet üzerinden yayınlanmasıyla eserler çok daha fazla kişiye ulaşmaktadır. Posta sanatında çalışmanın estetik niteliğinin yanında bilgilendirici, iletişimsel ve kültürel amaca da bağlı olması özgürlük temel ilkesiyle oluşan bu sanatta belli bir standart yakalamıştır. 1960'larda New York Yazışma Okulu'nun kurulmasıyla 70'lerde, posta sanatını dünyadaki sanatçılar arasında gelişmiş bir iletişim ağı haline getirmiştir. Özel posta sanat dergileri, katalog, kitap, fanzin, yayınlar ortaya çıkmış ve bazı büyük galeriler posta sanat sergileri düzenlemiştir. Özellikle 1990'lardan itibaren hızla yaygınlaşan dijital elektroniğin kullanılması ile interaktif net ortamında hızlı, ekonomik ve uzun süreli bir sanat aktivitesi halini almıştır.

Kültürlerarası iletişimi arttırmakta olan bu sanat katılımcılarının sayısının ve çeşitliliğinin sürekli değişebilir olması ile sonsuz bir sanat ağı yakalamıştır. Posta sanatının sınırlandırılmamış ve çok dilli yapısı, alışılmadık derecede geniş bir dizi teknik ve malzemenin kullanılmasına neden olmuştur. Nesil,

sosyal sınıf, ideoloji, ırk veya milliyetten bağımsız olarak posta sanat ağına serbest katılım olması sebebiyle posta sanat ağı her geçen gün yayılmaya, yeni üyeler kazanmaya, yeni fikirler ve ifade biçimleri ortaya çıkmasında etkilidir. Küreselleşme sürecinde sanatçıların, devlet, şirket, galeri ve müzelerle kurduğu parasal ilişkilerin yarattığı sert rekabetin tersine posta sanatı yakın gelecekte önemli bir sanat biçimi olarak yerini alacaktır. Dünya genelinde gittikçe popüler bir sanat türü olmaya başlayan posta sanatı her geçen gün yeni katılımcılarla ülkemizde de yaygınlaşmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

BLEUS, Guy. (2019). "Mail-Art Initiation", http://www.mailart.be /initiation.html Erişim tarihi: 26.06.2019.

BLOCH,Mark.(2019). "A BriefHistory of Postal Art", http://www. panmodern.com/one/history.htmlErişim tarihi: 26.06.2019.

GÜNEŞ, Şinasi. (2014) Posta Sanatı Kitabı, Artes Yayınları, İstanbul.

KUSINA, Jeanne Maria. (2005). https://contempaesthetics.org/ newvolume/pages/article.php?articleID=263 Erişim tarihi: 26.06.2019.

OĞUZ, Erdem.(2015). "Günümüz Sanatından Güncel Kesitler: Küreselleşmenin Sanata Etkileri, Postsanat, İlişkisel Sanat ve Temellük Sanatı Hakkında", Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi5(2): 72-87.

ÖREN, Şenkaya. (2015). "Sanatın Doğuşunda İletişimle Aralarındaki Varoluşsal Birliktelik ve Sanat Eyleminde Psikolojik İletişimin Önemi", Atatürk İletişim Dergisi (8): 207-226.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Bizon, M.Ö. 15.000-10.000 dolayları, Mağara resmi; Altamira, İspanya,http://arkeofili.com/tarih-oncesi-donemden-11-magara-sanati/Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 2. Dumanla haberleşme, Kızılderililer, https://tr.wikipedia.org /wiki/Dumanla_haberle%C5%9Fme Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 3.4.5. Posta Sanatı Örnekleri, http://www.meraklisiicin.com /blog/posta-seven-meraklilara-1-mail-artErişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 6. Ray Johnson, 1970'li Whitney Müzesi'ndeki New York Yazışma Okulu'nun ilk posta sanat gösterisine davetiyesi, https://www.widewalls.ch /mail-art-correspondence-postal/Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 7. New York Yazışma Okulu ile ilgili bir yayın, https://www. artforum.com/print/196708/the-new-york-correspondence-school-36704Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 8. Kurt Schwitters, Zollamtlichgeöffnet, 1937–8, Kolaj, 33,1 x 25,3 cm. Tate Galeri, https://www.tate.org.uk/art/artworks/schwitters-opened-by-customs-t00214Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 9. Marcel Duchamp, 6 Şubat 1916 Pazar günü buluşma yeri,https://www.widewalls.ch/mail-art-correspondence-postal/Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 10. Ben Vautier, Biri yeterli değilse, iki tane kullanın,1986, Tuval üzerine akrilik, 26 x 22 cm. http://www.galerieferrero.com/en/artistes-detail/01-ecole-de-nice-nouveaux-realistes/23-ben-vautier.cfm Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 11. George Brecht, Yam Festivali, 1962, 9.3 x 11.6 cm. https://www.moma.org/collection/works/135390 Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 12. Joseph Beuys, Kağıt üzerine baskı 56,0 x 84,6 cm. https://www.tate.org.uk/art/artworks/beuys-actions-agit-pop-de-collage-happenings-events-anti-art-lautrisme-art-total-re-ar00731Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 13. "Snap + Share" Posta Sanatı Sergisi, San Francisco Modern Sanat Müzesi, 2019 https://www.nytimes.com/2019/04/04/arts/design/selfies-snap-share-san-francisco-museum-of-modern-art-.html Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 14. Posta Sanatı Sergisi, Polonya Zamek '' Kültür Merkezi, 2011 http://biuronieformalne.blogspot.com/2011/06/mail-us-art-last-year-zamek-culture.html Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 15-16. Posta Sanatı Örnekleri, http://www.iuoma.org/ Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 17. Robert Watts, *Yamflug/ 5 Gönderi 5, 1963,* Yapışkanlı ve delikli kağıda ofset litografi 26,3 x 21 cm. https://www.moma.org/ collection/works/137061 Erişim tarihi: Haziran 2019

Görsel 18. Sanatçı Fraenz'in Eserlerinden Örnekler, https://www.widewalls.ch/mail-art-correspondence-postal/ Erişim tarihi: Haziran 2019

SANSASYONEL BİR BAŞYAPIT: "AYNADAKİ VENÜS"

Dr. Öğr. Üyesi Mahpeyker YÖNSEL
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

ÖZET

17. yüzyıl İspanya'sında bir nü çalışmak gerçekten çok tehlikeli bir harekettir. Güçlü bir kurum olan İspanyol engizisyonu böyle bir fikre düşmanca ve son derece olumsuz bakmaktadır. İspanyol Kraliyet sarayının ünlü ressamı Velazquez tamda bu çağda muhteşem güzelliği ile göz alıcı kumaşların üzerinde erotik bir pozda Venüs betimler. Bu resim "Aynadaki Venüs" isimli eseridir. Resimde, Venüs yatağa uzanmış, Roma mitolojisindeki aşk tanrısı Cupido'nun tuttuğu aynada kendini izlemektedir. Ayna bu kompozisyonun temel unsurlarından biridir. Aynayı resme dahil ederek aynı anda hem modelin sırtını hem de yüzünü görebilmemizi sağlamıştır. Velazquez'in birçok yapıttan (Giorgio Barbarelli da Castelfranco'nun Uyuyan Venüsü, Pordenone'nın Venüs'ü, Tiziano Vecellio'nun Urbino Venüsü, Gian Lorenzo Bernini tarafından yapılan Uyuyan Hermafrodit heykeli gibi) etkilenerek bu eseri ortaya koyduğu söylenebilir.

Bu başyapıt elden ele dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. 1808'de Napolyon'un İspanya'yı istila etmesiyle eser İngiltere'ye ulaşmış, oradan da Londra ulusal galerinin koleksiyonuna dahil edilmiştir. 20.yy'da kadınların oy hakkı kazanmak için ayaklanması sırasında devlet malı olan "Aynadaki Venüs"e saldırmaları büyük ses getirmiştir. Sanat tarihinin en güzel kadınını yok etmek istemelerinin yanı sıra seslerini ve amaçlarını duyurmak için yaptıkları bu eylem büyük bir sansasyona dönüşmüştür. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan bu çalışmanın amacı yapıldığı günde tabuları kıran ve yıllarca kapalı kapılar ardında saklanan eserin, çağdaş dünyaya kusursuz bir uyum sağlayarak günümüze kadar ulaşma serüvenini araştırmaktır. Bunun yanı sıra hem sanatçıyı anlamak hem de eserin dönemler içinde yarattığı etkiyi aktarmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Velazquez, Nü, Venüs, Sanat, Başyapıt

A Sensational Masterpıece : "Venus at Her Mirror"

ABSTRACT

Working a nude in 17th-century of Spain was a very dangerous action. The Spanish Inquisition, which was a powerful institution, was hostile to this idea and considered extremely negative. Velazquez, the famous painter of the Spanish Royal palace,

depicted Venus in an erotic pose over the eye-catching fabrics with her splendid beauty at that century. This picture was called "Venus at her mirror". In the picture, Venus lying down on the bed and watching herself in the mirror held by Cupid, the god of love in Roman mythology. Mirror is one of the basic elements of this composition. By incorporating the mirror into the picture, it allows us to see both the back and face of the model at the same time. It can be said that Velazquez produced this work to be influenced by many works such as The Sleeping Venus in Giorgio Barbarelli, Pordenone's Venus, The Urbino Venus of Tiziano Vecellio, The Sleeping Hermaphrodite Sculpture depicting by Gian Lorenzo Bernini.

This masterpiece has been passed from hand to hand until today. When Napoleon invaded Spain in 1808, the artwork was reached to England, and afterwards, it was included in the collection of London's national gallery. In the twentieth century, during the rebellion of women for the vote, their attacks to the "Venus at her Mirror", which was state property, created a big impact. In addition to their wishes to destroy the most beautiful woman in the history of art, this action was turned into a great sensation which was made for publicizing their voices and aims. The aim of this study which was conducted by the qualitative research method is to investigate the reaching adventure of this artwork, which broke the taboos on the day of made and was stored behind the closed doors for many years, to the present contemporary world by providing perfect concord. Besides, it is aimed to understand both the artist and the effect that the work has created during the periods.

Keywords: Velazquez, Nude, Venus, Art, Masterpiece

GİRİŞ

"Avrupa'da 8. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan engizisyon mahkemeleri, Hristiyanlıktan dönen, ya da Katolik Kilisesinin ortaya koyduğu dini esaslara başkaldıran kimseleri yok etmek (özellikle Yahudi grupları) maksadıyla kurulmuş ve 19. yüzyıl ortalarına kadar etkisini sürdürmüş mahkemelerdi…Engizisyon mahkemeleri, İtalya'da kurulmaya başlanmış daha sonra Fransa, Almanya, Portekiz ve İspanya'ya da yayılmıştı " (Kutlu,2017:1-3). Güçlü bir kurum olan İspanyol engizisyon mahkemesi 17.yy'da nü çalışan ressamları ve bu resimleri sergileyenleri cezalandırmaktaydı. Diego Velazquez, toplumun sınırlarını zorlayan hatta nü resme kesin bir şekilde tepki gösterilen bu zor dönemde "Aynadaki Venüs" isimli eserini resmetmiştir.

Döneminin şartlarını zorlayan bu eseri günümüze kadar ulaşabilmiş tek nü eseridir. "Aynadaki Venüs" gibi eski nü çalışmaların günümüze kadar iyi durumda kalmasının başlıca nedenlerinden biri İspanya'nın güçlü aristokratla-

rının büyük bir kısmının kapalı kapılar ardında yasaklanmış nü çalışmaları saklamasındandır. Bu resimlere sahip olmak kişisel bir zevktir ve kilisenin baskısı onları bu zevklerinden ayrı tutamamıştır. Tam adı Diego Rodriguez de Silva Velazquez, 1599'da orta sınıftan sıradan bir ailenin çocuğu olarak Sevil-la'da dünyaya gelmiştir. Çok küçük yaşta resme ilgi duymaya başlayan Ve-lazquez, yetenekli bir ressam olarak kısa zamanda ün kazanmıştır. Böylece İspanyol ressam genç yaşta şehir ressamları locasına kabul edilmiştir.

Görsel 1. Diego Velazquez
Zırh içinde IV. Philip'in Portresi
Tuval üzerine yağlıboya,57 x 44 cm.
Wellington Müzesi/ Londra

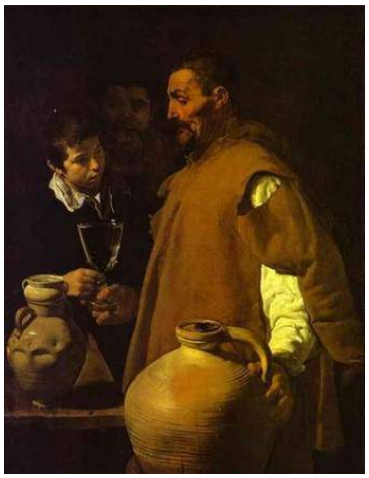

Görsel 2. Diego Velazquez
Sevilla Sucusu, 1619-1620
Tuval üzerine yağlıboya, 106,7 x 81 cm.

"Dinsel konulara doğalcı bir anlayışla yaklaşan Velazquez, erken yapıtla-rında idealizasyondan çok, gerçekçi bir yaklaşımı benimsemiş, ancak mistik bir nitelik ve tinsellik taşıyan betimlemelere de yer vermiştir" (Tükel, 2008: 1875).

Yirmili yaşlarında yaptığı janr resimlerinde görülen cam, seramik, insan teni ve kumaş gibi dokulardaki büyük ustalığı "Sevilla Sucusu" eseriyle daha da yükselmiştir ve başarısı herkesin dikkatini çekmiştir. "Sevilla sokaklarında su satan yaşlı adamı betimleyen bu resminde Velazquez yıpranmış, kırışıklarla dolu bir yüz, yırtık pırtık giysisiyle yaşlı adam, toprak küp, sırlanmış testisinin yüzeyi ve ışığın saydam bardak üzerindeki oyununu, öylesine inandırıcı yap-mıştır ki, onlara adeta dokunabilirmişiz gibi hissederiz" (Gombrich, 2004: 263-234). Velazquez'in resim sanatındaki şöhretini duyan kral, onun gerekli yete-

nek ve yeterliliğe sahip olup olmadığını sınamak için bir portre siparişi vermiştir. Habsburg hanedanı IV. Philip'in portresi yapan Velazquez, kralın beğenisini kazanmış ve kral onu saray ressamlığına getirmiştir. Bu resmi ile tamamen hayatı değişmiş ve sonraki otuz beş yılını kral ve ailesinin resimlerini yaparak geçirmiştir.

1. Sanatçının Venüs'ü

Yazar John Berger'in "Görme Biçimleri" isimli eserinde ifade ettiği gibi Batı sanatında erkek sanatçının kadını seyirlik bir nesne olarak izleyiciye çıplak sunması güçlü bir gelenektir (Berger, 2009, s. 47-51). Bu geleneği sürdüren Venüs resimlerinden biri olan Aynadaki Venüs, muhteşem güzelliği ile göz alıcı kumaşların üzerinde erotik bir pozda betimlenmiş bir kadın olmasına rağmen pornografik değildir. Venüs yatağa uzanmış, Roma mitolojisindeki aşk tanrısı Cupido'nun tuttuğu aynada kendini izlemektedir. Ayna bu kompozisyonun temel unsurlarından biridir. Sanatçı aynayı resme dahil ederek aynı anda hem modelin sırtını hem de yüzünü görebilmemizi sağlamıştır. İdeal güzelliği temsil eden Venüs'ün çok bilinen iki pozunu birleştirmiştir. "Bir koltuk ya da yatak üzerinde uzanma ve aynadaki yansımasını izleme. Figürü sırttan gösteren barok tarzdaki kompozisyon İtalyan ressamlarının Velazquez üzerindeki etkisini de gösterir. Aynı zamanda ressamın, aynayı merkeze yerleştirmesi ve Venüs'ü resmi izleyene arkasını dönmüş olarak çizmesi resim sanatında bir ilktir"(Gültekin, 2013, s.11-12).

Bu başyapıt hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Resmin tam olarak ne zaman, nerede yapıldığı? Modelin kim olduğu? hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak fikir yürütülebilir. Saray ressamı olduktan sonra Velazquez, iktidarın ve güçlü insanların yanında yaşamaktadır. Bu sebepten ötürü başının derde gireceğini bilerek bir nü resim yapmayı göze alamaz. Fakat o çağda herkes İspanyollar kadar tutucu değildir. 1648 yılında görevli olarak İtalya'ya gönderilen Velazquez, Kral için birkaç sanat eseri alıp ülkesine dönmesi beklenirken bu süreyi uzatmıştır. İtalya'da o dönemlerde Klasik akım canlıdır ve şehrin her köşesinde klasik binalar ve heykeller bulunmaktadır. Bu çarpıcı eserler İspanya'nın kapalı toplumundan çıkan sanatçıyı etkilemiştir. O nedenle "Aynadaki Venüs"ü İtalya'da resmetmiş olduğu düşünülebilir.

Görsel 3. Diego Velazquez
Aynadaki Venüs, 1647–51,Tuval üzerine yağlıboya, 122,5 x 177 cm, Ulusal Galeri- Londra

Antik sanattan baroğa kadar birçok eser Velazquez'in ilham kaynağı olarak gösterilmektedir. Özellikle İtalyan ressamlardan Giorgione'nun ve Tiziano'nun Venüsleri önemli örneklerdir. Sanatçıların yaşadıkları dönemlerde manzara içinde çıplak bir kadın çizmeyi tercih etmek sanatta bir devrim niteliğindedir. Girgione'nun Uyuyan Venüs'ünün ellerini vücuduna koyuş şekli resimdeki çıplak figürü erotik bir poza dönüştürmüştür.

Görsel 4. Giorgione Barbarelli da Castelfranco
Uyuyan Venüs, 1510
Tuval üzerine yağlıboya, 108,5 x 175 cm.
Old Masters Resim Galerisi

Görsel 5. Tiziano Vecellio
Urbino Venüsü, 1538
Tuval üzerine yağlıboya, 119 x 165 cm.

"O dönem için resmin kabul edilebilir olmasının büyük ihtimalle çok önemli bir sebebi figürün bir Tanrıça olmasıdır. Venüs muhteşem güzelliği ile açıklık bir alanda, göz alıcı kumaşların üzerinde yatmaktadır. Sanki arkadaki manzaranın kıvrımları Venüs'ün uzanmış vücudunun kıvrımlarının bir yansıması gibidir…. Tiziano, Giorgione'nin bu resmine hiç de yabancı değildir. Resmin Giorgione'nin vefatından sonra tamamlandığı ve arka plandaki manzaranın öğrencisi Tiziano tarafından resmedildiği bilinmektedir. Tiziano bu resimde çalıştıktan neredeyse çeyrek asır sonra kendi Venüs'ünü yaratır"(Zaimoğlu,2010,s. 2). Tiziano'nun Venüs'üne baktığımızda Giorgione'nın kine benzer bir şekilde kumaşlar üzerinde uzanmış Venüs burada iç mekanda görülmektedir. Arka planda Urbino'lu Venüs'te ki peyzaj yerine hizmetçiler bulunmaktadır. Resimde kullandığı sembollerle (köpek, güller) de hikayeyi vurgulamıştır.

Görsel 6. Uyuyan Hermaphroditos Bronz dökümü kopyası

Görsel 7. Uyuyan Hermaphroditos MÖ 3.-1. yüzyıllar, Louvre Müzesi

Velazquez'in Roma'da gördüğü Yunan dönemine ait bir heykel olan Hermafrodit heykelinden etkilenerek Aynadaki Venüs'ü resmettiği de tahmin edilmektedir. Heykeli o kadar beğenmiştir ki bir bronz dökümünü yaptırıp İspanya'ya yollamıştır. Heykelin yatış pozisyonu, sırtının helezonik çizgileri, kadın anatomisindeki abartılı bölgeler Velazquez'in figüründe de görülmektedir. Arkadan bakıldığında kadın, önden bakıldığında erkek olduğu anlaşılan Yunan mitolojisindeki Hermaphroditos'un hikayesini Gül Işın şu şekilde anlatmaktadır:

Hermaphroditos MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve genellikle terracotta figürinlerden oluşan erken görsellerinde anasyromenos- cinselliğini teşhir eden, bereket simgesi itifallik bir anlatımla betimlenir. Hermes ve Aphrodite'den bir erkek evlat olarak dünyaya gelen Hermaphroditos Karialı bir su perisi olan Salmakis'in tutkulu aşkı

yüzünden çift cinsiyetli olur. Delikanlının karşı konulmaz cazibesi ve güzelliğini gören su perisi Salmakis ona sahip olur. Hikayede sanki cinsel roller değiştirilmiş gibidir; aşkının sona ermemesi için sevdiğinin içinden çıkmasına izin vermez Salmakis, tanrıya sonsuza dek birlikte olmaları için yakarır. Şehvet dolu bu istek kabul edilir ve "metamorphosa uğrayan çift" "adrogynos bir tek" halini alınır. Hermaphroditos'un ebeveynlerine dair Hellen efsanelerinde yer almayan; ancak Mısır ve Kıbrıs üzerinden inceleyebileceğimiz gerçeklik onun bu karışık ve cinsellikle dolu hikâyesine kısmen de olsa bir açıklık getirir (Işın,2014:2).

2. Sansasyonel Bir Venüs

Antik çağdan günümüze Venüs, sanatçıların ele aldığı bir konu olmuş ve birçok çeşitlemeleri yapılmıştır. Bunlardan biri olan "Aynadaki Venüs" birçok kez el değiştirerek her gittiği yerde yeni bir hikayeye sahip olmuş ve görenleri etkilemiştir. Eser bir dönem Alba Düşesi'nin evinde asılmış ve orada düşesin sevgililerinden biri olan ünlü İspanyol ressam Goya'ya ilham kaynağı olmuştur. Bu resmi gördükten sonra Goya, Çıplak Maja ve Giyinik Maja eserlerini yapmıştır. Bu iki eserinde, Alba Düşesi olduğuna inanılan bir figür bulunmaktadır. Kollarını başının arkasına alıp bir şezlongda uzanmış modelin yatış pozisyonu her iki resimde de aynıdır. Resimlerdeki figür iletişime geçercesine izleyiciye bakmaktadır.

Görsel 8. Francisco Goya
Çıplak Maja, 1795-1800
Tuval üzerine yağlıboya, 98 x 191 cm.
Prado Müzesi

Görsel 9. Francisco Goya
Giyinik Maja, 1800
Tuval üzerine yağlıboya, 95 x 190 cm.
Prado Müzesi

Çıplak Maja kendi döneminde üretilen çıplaklardan daha "çıplak" bir imgedir üstelik klasik bir Venüs'ten çok, sıradan bir kadını andırır. Goya'nın Çıplak Maja'dan sonra yaptığı Giyinik Maja'nın gerekirse ilk resmi gizlemek ve

başka türlü göstermek amacıyla yapılmış olduğu sanılmaktadır (Antmen,2006;11).

1808'de Napolyon'un İspanya'yı işgal etmesiyle Godoy'un zengin koleksiyonu arasında yer alan Aynadaki Venüs, Çıplak Maja ve Giyinik Maja çıkan savaşla birlikte Godoy'un koleksiyonundan alınıp İngiltere'ye gönderilmiştir. "Aynadaki Venüs" İngiltere'nin kuzeyinde yer alan Yorkshire ve Rokeby malikanesine bir şekilde ulaşmıştır. Resim burada 80 yıl kalmış ve Rokeby malikanesinin konukları dışında hiç kimse tarafından görülmemiştir. Bu sebepten ötürü resme Rokeby Venüs'ü denilmiştir. Aristokratlar, 20.yy'ın başında ekonomik sorunlarla karşılaşınca artan vergileri ödeyemez duruma gelmişler ve Velazquez'in başyapıtı bir kez daha satışa çıkartılmıştır. Kısıtlı kişinin gördüğü resim 250 yıl sonra ilk kez İngiltere'de satışa çıkarılıp halkla buluşmuş ve insanların izlenimine açılmıştır. Ulusal sanat koleksiyonları vakfı resmin ülke dışına satılmaması ve İngiltere'de kalması için bir kampanya başlatmıştır. Yerel basın bu konuyu ele almış, birçok gazete yardım kampanyasını desteklemiştir. Venüs'ün ülke dışına satılmaması için toplum ve medya birlik olmuştur. Ancak kampanya için yeterli para toplanamamıştı. Resim için yapacak bir şey kalmamışken Büyük Britanya Kralı VII. Edward, Venüs'ü satış bedelini ödeyerek Ulusal Galeriye Venüs'ü hediye etmiştir. Galerinin en gözde eseri olarak gösterilen Venüs, merak uyandırmış ve çok sayıda insanın eseri görmek için galeriye gelmesine sebep olmuştur. Eser bu kadar gündemdeyken ülkede de bir ayaklanma söz konusudur. Kadınlardan oluşan bir grup oy hakkı istemektedir. Birçok kamu binasına saldırı olmuştur. Erkek egemenliğini temsil eden her şey eylemcilerin hedefi olmuştur.

Görsel 10. Eserin halka sergilendiği bir görsel

Görsel 11. Saldırının canlandırıldığı bir görsel

BBC tarafından hazırlanan TRT ile Türkçe seslendirmesi yapılan "Tuvaldeki Başyapıt: Diego Velazquez/Aynadaki Venüs belgeselinde saldırı şu şekilde anlatılır:

Eylemcilerinin önderi Bayan Pankhurst kadınlara oy hakkı kazandırmak için devlet malına saldırmanın yasa dışı olmadığını iddia ediyordu. Birçok kadın ona katıldı. Geçmişte kundakçılık ve bir polis memuruna saldırı suçlarından yargılanan genç Kanadalı Mary Richardson eylemcilerin önderinin hapse atılmasını protesto etmek için elinde bir baltayla Ulusal Galeriye girdi. Bayan Pankhurst'a yapılan bu büyük haksızlığın bir şekilde bütün kamuoyuna duyurulması gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla yapılacak en iyi şeyin tüm ülke için parasal değeri olan bir kadına saldırıda bulunmaktı….Bir balta aldı, ulusal galeriye gitti ve Aynadaki Venüs'ü kesmeyi başardı. Ona tam beş darbe indirdi. Marry Richardson tutuklandı ve ertesi gün mahkemeye çıkarıldı. Orada verdiği ifadede yargıca hükümet çağdaş tarihin en güzel insanı olan Bayan Pankhurst'ı mahvetmeye çalıştığı için sanat tarihinin en güzel kadını yok etmek istediğini söyledi. Mary Richardson bu olaydan yaklaşık kırk yıl sonra saldırının önemli bir nedeninin daha olduğunu söyledi. Erkeklerin sırf "Aynadaki Venüs"ü görmek için akın akın galeriye dönüşürken görmeye dayanamıyormuş.1914 yılında gerçekleşen bu olay büyük bir sansasyondu (BBC,2015).

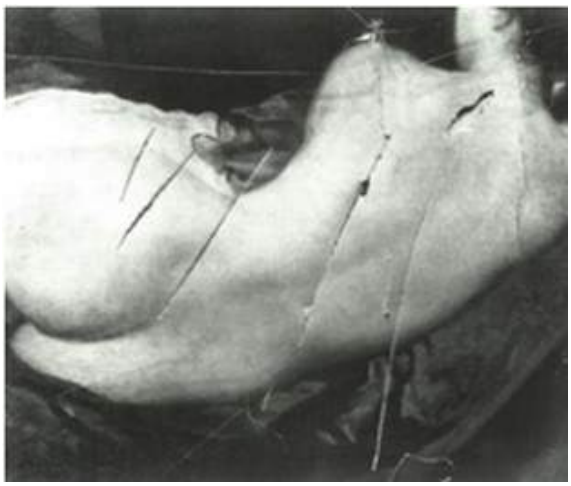

Görsel 12. Saldırı sonrası Aynadaki Venüs

Resme saldırı gündemde büyük ses getirmiştir. Basın uzun süre bu olaydan söz etmiştir. Gazeteler ve haberlerin ortak konusu bu olaydır. Olayla ilgili hayali hikayeler ortaya atılmış, farklı şekillerde canlandırılmıştır. Hızlı bir şe-

kilde onarıma giren resim eski halini almış olsa da eserin tarihi ve hikayesi değişmeyecektir eser sadece estetik duyularımızı harekete geçiren etkileme gücü ile değil aynı zamanda kadınların seslerini duyurmak için kadın bedeninin resmedildiği bir tabloya zarar vererek haklarını arayışlarında tarihi bir değer elde etmiştir.

SONUÇ

Sanatçının eserine yüklediği anlamın yanısıra eserin geçirdiği tarihsel koşullar sanat eserini daha da anlamlandırmaktadır. Velazquez'in günümüze kadar ulaşan tek nü resmi olan Aynadaki Venüs, yapıldığı 17.yy'da İspanyol engizisyon mahkemelerinin nü resim yapanları cezalandırması nedeniyle nü resimlere sahip olan aristokratların evlerinin gizli odalarında tutularak günümüze kadar ulaşabilmiştir.

"Aynadaki Venüs"ün bir tarihi vardır. Yaşadığı zorlu serüvenler, İspanya, İtalya ve İngiltere yolculukları sırasında birçok kez el değiştirmiştir. İngiltere'ye ulaştığında ise kitleleri etkileyen bu resim için Ulusal sanat koleksiyonları vakfı resmin ülke dışına satılmaması ve İngiltere'de kalması için bir kampanya başlatmıştır. Yerel basın bu konuyu ele almış eserinin yayılma gücü giderek artmıştır.

Sonrasında yaşanan saldırı ile büyük bir insanlık tarihi yazılmıştır. 20.yy'da kadınların oy hakkı kazanmak için ayaklanması sırasında devlet malı olan "Aynadaki Venüs"e yapılan vandalizm kamuoyunda tepkiye yol açmıştır. Sanat tarihinin en güzel kadınını yok etmek istemelerinin yanı sıra seslerini ve amaçlarını duyurmak için yaptıkları eylem bir sansasyona dönüşmüştür. Sonsuza dek bu resim kadınların özgür olma kararlığının bir işareti olacaktır.

Rönesans'tan Empresyonizme sanatçıların Venüs'lerinin birbirini etkilediği ve çeşitlemelerinin yapıldığı görülmektedir. Bu başyapıtta kendinden sonra birçok sanatçıyı etkilemiş ve etkileyecektir. İngiltere'ye ulaşana kadar eser yalnızca birkaç özel konuk tarafından görülmüşken bugün resmi herkes görebilmekte ve birçok kopyası yapılmaktadır. 21.yy'da bile gizemini korumayı sürdüren "Aynadaki Venüs" kusursuz güzelliği ile çağdaş dünyaya uyum sağlayarak her geçen gün daha da yüceltilmektedir.

KAYNAKLAR

ANTMEN, A. (2006). "Geleneksel ve Modern, Mahrem ve Namahrem: Halil Paşa'nın "Uzanan Kadın"ı ve Örtülü Çıplaklık", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı XIX, 2019 (19): 9-22.

BBC (2015). "Tuvaldeki Başyapıt: Diego Velazquez/Aynadaki", https://www.dailymotion.com/video/x2lqk3h Erişim tarihi: 22.07.2019

BERGER, J. (2009). Görme Biçimleri (Çev).SALMAN, Y., Metis Yayınları, İstanbul.

GOMBRICH, E. H. (2004). Sanatın Öyküsü, (Çev). ERDURAN, E.- ERDURAN, Ö., Remzi Kitabevi, İstanbul.

GÜLTEKİN. T. (2013). "Sanat Eserlerinde Kullanılan Kadın Teması: Farklı Sanat Dönemleri Üzerine Bir Araştırma", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 2019 (34): 1-17.

IŞIN, G. (2014). "Mitolojide Çift Cinsiyet", http://aktuelarkeoloji.com.tr /mitolojide-cift-cinsi-yet?fbclid=IwAR3eIe4i57aCEhvvD3O7w8v_FGHeH35cy1iR4wtMPOWNygg4Tgl52bP1EdY Erişim tarihi: 22.07.2019

KUTLU, M. (2017). "Avrupa'nın Hastalıklı Vicdanı: Engizisyon" http://www.gercekhayat.com.tr/yazarlar/avrupanin-hastalikli-vicdani-engizisyon/ Erişim tarihi: 22.07.2019

TÜKEL, U. (2008). Velazquez. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi c.3, Yem Yayınevi, İstanbul.

ZAİMOĞLU, M. (2010). "İlham Almak", https://guzelsanat.wordpress.com /2010/12/ Erişim tarihi: 22.07.2019

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Diego Velazquez, Zırh içinde IV. Philip'in Portresi, Tuval üzerine yağlıboya,57 x 44 cm.https://www.museodelprado.es/en/the-collection /art-work/philip-iv/305acf13-36d0-4807-ae61-a2886da4ddb7 Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 2. Diego Velazquez, Sevilla Sucusu, 1619-1620, Tuval üzerine yağlıboya, 106,7 x 81 cm. Wellington Müzesi/ Londra, http://www. museumsyndicate.com/item.php?item=791 Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 3. Diego Velazquez, Aynadaki Venüs, 1647–51,Tuval üzerine yağlıboya, 122,5 x 177 cm, Ulusal Galeri- Londra, https://www.nationalgallery .org.uk/paintings/diego-velazquez-the-toilet-of-venus-the-rokeby-venus Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 4. Giorgione Barbarelli da Castelfranco, Uyuyan Venüs, 1510, Tuval üzerine yağlıboya, 108,5 x 175 cm. Old Masters Resim Galerisi, http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvU2xlZXBpbmdfVmVudXNfKEdpb3JnaW9uZSk Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 5. Tiziano Vecellio, Urbino Venüsü, 1538, Tuval üzerine yağlıboya, 119 x 165 cm. https://www.visituffizi.org/artworks/venus-of-urbino-by-titian/ Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 6. Uyuyan Hermaphroditos, Bronz döküm kopyası, https://www.wikiwand.com/it/Ermafrodito_dormiente Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 7. Uyuyan Hermaphroditos, MÖ 3.-1. yüzyıllar, Louvre Müzesi, https://medium.com/sex-gender-history-of-medicine/the-sleeping-hermaphrodite-a-modern-agenda-with-ancient-roots-f6c489083ba8 Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 8. Francisco Goya, Çıplak Maja, 1795-1800, Tuval üzerine yağlıboya, 98 x 191 cm. Prado Müzesi, https://www.wikiart.org/en/ francisco-goya/nude-maja-1800 Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 9. Francisco Goya, Giyinik Maja, 1800, Tuval üzerine yağlıboya, 95 x 190 cm. Prado Müzesi,https://www.museodelprado.es/en/the-collection /art-work/the-clothed-maja/a3121efc-6924-454c-8a9f-e4320f26d3d0 Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 10. Eserin halka sergilendiği bir görsel,https://www. dailymotion.com/video/x2lqk3h Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 11. Saldırının canlandırıldığı bir görsel,https://www. dailymotion.com/video/x2lqk3h Erişim tarihi: Temmuz 2019

Görsel 12. Saldırı sonrası Aynadaki Venüs, https://www.dailymotion.com /video/x2lqk3h Erişim tarihi: Temmuz 2019

MANTIK VE ETİĞİN IŞIĞINDA DİN EĞİTİMİNE BAKIŞ[1]

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞANVER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Ahmet Gündüz AKINCI
Bursa Uludağ Üniversitesi

ÖZET

Din eğitimi alanında çalışan uzmanların, Etik ve Mantığı merkeze alarak, bu disiplinlerle daha sağlıklı bir irtibat halinde olmaları gerekir. Bu şekilde değişen yaşam şartları karşısında bireylerin hak ve özgürlükleri korunacak ve akıl yürütmelerle, din eğitimi konusundaki ihtiyaçlar sağlam bir zeminde değerlendirilebilecektir. Aynı zamanda, sağlam akıl yürütmeler ışığında, olması muhtemel kopukluklar tespit edilerek tamir edilebilecektir. Din eğitiminde ihtiyaçların doğru tanımlanması kadar, bu tanımlanan ihtiyaçların Mantık ve Etik disiplinlerinin ışığı altında doğru önermelerle kontrol edilmeleri de önemlidir.

Din eğitimi-konusunda temel ihtiyaçlar nelerdir? İnsanların din eğitimi çalışmalarında neden etik ve mantığı merkeze almaları gerekmektedir? Etik ve mantıktan yoksun bir din eğitiminin olumsuz sonuçları nelerdir? Bu çalışmamızda yukarıda sıralanan soruların ve benzerlerinin Etik ve Mantık açısından bir tahlili yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, etik, mantık, akıl yürütme, önerme.

Outlook On Religious Education In The Light Of Logic And Ethics

ABSTRACT

Professionals working in the field of religious education should be in a better contact with these disciplines by taking Ethics and Logic to the center. In this way, the rights and freedoms of individuals will be protected in the face of changing living conditions and the needs on the subject of religious education can be evaluated on a solid ground. In the same time, possible deficiencies can be identified and repaired in the

[1] Bu çalışma, 5. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmaları Kongresi'nde (Bandırma, 11-14 Temmuz 2019) sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş son halidir.

light of strong reasoning. It is important to control the identified needs by correct propositions under the light of Logic and Ethical disciplines as well as the needs in the religious education to be defined correctly.

What are the basic needs on the subject of religious education? Why do people need to center on ethics and logic in their studies of religious education? What are the negative consequences of a religious education devoid of ethics and logic? In this study, it will be made an analysis of the questions mentioned above and similar in terms of Ethic and Logic.

Keywords: Religious education, ethics, logic, reasoning, proposing.

GİRİŞ

Çok geniş bir boyuta sahip evrende, insanoğlunun çevresindeki olayların neden ve sonuç ilişkilerini araştırma merakı sonucu birçok bilim doğmuştur. Bilim, düşünce ve deneylere dayalı olarak evrendeki bilinmeyenleri araştırma eylemi olarak tanımlanabilir. Tarihsel süreçte çeşitli şekillerde insan hayatında yer alan bilgi ve bilim, zamanla yeni kavram, terim ve ilkelerin belirlenmesi~~yle~~ ve alanların oluşmasıyla farklı dallara ayrılmıştır. Bilim dünyası, özellikle içerdiği temel konular, araştırma metodları ve alanları ve amaçlar konusunda ciddi çalışmaların yapılmasıyla son iki yüzyılda gelişim sürecinde ivme kazanmıştır. Eğitim bilimi de bir bilim dalı olarak, tarihsel süreçte gelişmiş ve sonuçta değişik uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır. Günümüzde özgün ilke ve metodları itibariyle değişik alt bilim dallarına ayrılan eğitim; doğaya, topluma, insana, kültüre, sanata, özetle tüm varlıklara ait her türlü eğitsel etkinlik ve durumu ifade etmek üzere kullanılan zengin bir kavramdır. (Altaş ve Arıcı, 2017a: 48)

Günümüzde Din Eğitimi bilimi, modern eğitim bilimlerinin metod, teknik ve ilkelerinden yararlanarak kendine özgü yöntemleri, teorileri, ilke ve prensipleri olan bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. (Altaş ve Arıcı, 2017b: 48). Din eğitimi alanındaki gelişmeler ile insanı tanıma etkinliği arasında yakın bir ilgi vardır. Diğer bir değişle, insanı tanıma süreci, din eğitimi alanının önemli bir bölümünü ifade eder. Çünkü din eğitimi biliminin öznesi akıl ve irade sahibi olan insandır. Peki, insan nedir?

Bu soruya birçok yönden cevap vermek mümkündür. Biyolojik açıdan insan, diğer canlılar gibi çeşitli elementlerden oluşmuş, hayvanlar aleminin omurgalılar sınıfına ait bir memeli türüdür. Biyolojik açıdan organik ve inorganik maddelerden oluşan insanın yapısını oluşturan elementlere baktığımızda, bu elementlerin %98'i çokluk sırasına göre, O, C, H, N, P, S'dir. Ca, K, Na, Mg ise %1,3'ünü, geriye kalan elementler ise %0,7'sini oluştururlar (Yenson,

1981: 7). Görüleceği gibi insanın biyolojik / maddi yönü, onu diğer canlılardan ayırt etmemiz için yeterli veri sunmamaktadır. İnsanın diğer canlılardan farklı kılan mahiyeti, biyolojik özelliklerinden oldukça fazla önem arz etmektedir. Temelde insanı diğer canlı varlıklardan ayıran bunlardır. Örneğin bilinçlilik (şuurluluk), bilmek, anlamak, düşünmek gibi yetilerle donatılmış olan insan bilen, anlayan ve düşünen bir varlık olduğunun farkında ve bilincindedir. Yine insan, iradeli hareket edendir. İnsan kendisi ve çevresi hakkında sorular sormakta ve bunlara cevaplar arayıp bilgi sahibi olmaktadır. Bir insan herhangi bir konuda güçlü duygular hissettiği zaman, bu karşı tarafta da benzer şekilde güçlü duyguların oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir. Söz konusu, inanç ile ilgili öğrenme süreci olunca, insanın bir şeyi güçlü bir duyguyla istemesi, beyne o konu ile ilgili giren bilgilerin kalıcı olmasına sebep olmaktadır (Tarhan, 2009: 229).

İnsan ve evren arasında da bilme konusunda bir ilişki vardır. Bir bakıma insan varlığının bilincine varmak ile evrenin bilincine varmak arasında bir bağ ve ilişki kurulur. Evreni anlamak, insanı anlamak ile başlar. Evren ve içindekiler, genelde insanın merak duygusu karşısında kayıtsız kalmaz, içindeki sırlarını birer birer açığa çıkarırlar. Ancak konu din eğitimi ve insan olunca, durum farklı bir önem arz eder. İnsanın din eğitimi ile ilgili derin merakından kaynaklanan bilme arzusuna genelde bir tek bilim dalı çözüm sunmakta yetersiz kalır. Bu nedenle disiplinler arası bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Din eğitimi biliminin konularına eğilirken bu açıdan bakmak bakış ufkumuzu zenginleştirir. Denilebilir ki, din eğitimine dair konular ile ilgili problemlere çözüm ararken, etik ve mantığı merkeze almak çözüme gidiş istikametinde işimizi oldukça kolaylaştırabilir.

Adı geçen bu bilim dallarından Mantık, doğruyu yanlıştan ayırt etmenin ölçüsü; zihni, yanlıştan korumanın tekniği; doğru, sağlam ve kesin delilleri (burhan!) göstermenin kıstası; ilimlerin yol ve metot gösteren rehberi olduğundan dolayı önemi ve değeri tartışılmayacak kadar açık olan bir âlet ilmidir. Bir başka deyişle, Mantık ilmi, insanın düşünsel eğitimini ve zihni, tuttarlı, sağlıklı ve sağlam faaliyetlere yönelmesi amacıyla eğitmeyi konu alır. Bu öneminden dolayı atalarımız, mantık eserlerini asırlarca medreselerde okumuşlar, şerh etmişler ve okutmuşlardır. Mantık, doğru düşünmenin prensiplerini ortaya koymanın yanı sıra, zihnî hataya düşmemek için gerekli olan ölçüleri verir. Çünkü mantık biliminin gayesi, "zihni, düşüncede hataya düşmekten korumak"tır (Emiroğlu, 2009: 12).

Din Eğitimi biliminin uygulanmasında önemli bir role sahip olan disiplin ise Etik bilimidir. Günümüz bilim dünyasının önemli düşünürlerinden ve birçok dile çevrilmiş "Pratik Etik" kitabının yazarı P. Singer ise (Yazıcı, 2011: 2), etiğin ne olduğunu, ne olmadığından hareketle ilgi çekici bir tanım yaparak açıklar. Ona göre etik;

a. Etik özellikle cinsel konularla ilgili bir kavramlar dizisi değildir;

b. Etik teoride önemli, pratikte işe yaramaz bir kavramlar dizisi değildir;

c. Etik salt dinsellik bağlamında anlaşılabilecek bir kavram değildir;

d. Etik görece veya öznel bir kavramlar sistemi de değildir.

Ahlâk kelimesinin İngilizce'deki sözcük karşılığı " morality"dir. Kökeni ise Latince olup karakter karşılığı olan "mores"dir. "Morality"nin günümüzdeki kullanılışı ise, çok özet olarak, "iyi" veya "kötü"yü ayıran kavramlar dizisidir ve çoğu durumda kişiye, yöreye veya topluma uygun olmak teması vardır (Yazıcı, 2011: 2).

Din eğitimi bilimi, çağdaş gelişmelere uygun bir gelişim sürecinde etik ve mantığın ilkeleriyle beslendiği sürece sağlıklı gelişim sürecinde kendini yenilerken hatalı sonuçlara düşmekten de korunmuş olur. Çünkü etik yaklaşımdan gelen nesnel bakış ve mantıktan gelen tutarlılık kavramlarının temelleri üzerine oturtulan sağlam argümanlar, daha etkili ve kalıcı bir eğitim inşa sürecini destekler. Din eğitimi bilimi, kendi ilkeleriyle çeliştiği herhangi bir zamanda, kavramları mihenk taşına vurur gibi etik ve mantığın prensiplerine başvurabilir. Bu şekilde davranışlarda tutarlılık teminat altına alınırken, eğitim psikolojisi açısından da tutarlı davranış sergilenmiş olur. Eğitim psikolojisi açısından davranış "bir organizmanın gösterdiği her türlü tepki; organizmanın, çevrede ve/veya çevreyle olan ilişkisinde değişiklik yaratan eylemleri" şeklinde tanımlanırken, gözlenebilmesi bakımından iki gruba ayrılır. Başkaları tarafından gözlenen davranışa 'açık davranış'; düşünceler, duygular vb. gibi sadece kişinin kendisi tarafından gözlenenlere ise 'örtülü davranış' denir (Budak, 2000, 'davranış' md., s. 192; Öncül, 2000, 'davranış' mad., s. 274; Eroğlu, 2004). Eğitim de, bu bağlamda "bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci" olarak tanımlanır (Başaran, 1994: 14). Psikoloji insanın davranışını bir araştırma konusu olarak merkeze alırken, din eğitimi bilimi de onu değiştirme (modification) bakımından konu edinir. Bu değiştirme işlemi, olmayan davranışları kazandırma, olumsuz davranışları düzeltme ve yetersiz davranışları geliştirme şeklinde gerçekleşir. Bu noktada özellikle eğitim psikolojisi, psikolojinin sunduğu verileri kendi konusu bakımından değerlendirerek din eğitimi bilimine de katkıda bulunur. Din eğitimi

de, farklı eğitim alanları tarafından katkıda bulunulan bu "davranış değişikliği" sürecine genel psikolojinin ve eğitim psikolojisinin verilerine dayanarak katkı sunar. Din eğitimi açısından söz konusu olan, bireyin "dinî davranışındaki değişiklik"tir (Tosun, 2001: 30). Dinin de dayanağı olduğu değerler, insan davranışlarına hem ölçü, hem de sınır getirir (Bolay, 1999: 29).

Geleceğin çağdaş eğitim bilimi, etik anlayış ve mantık ilkeleri ile daha merkezi bir konumda insana ve evrene yönelerek ve açık bir rol paylaşımı yoluyla etkileşime girmelidir. Argümanını çok yönlü olarak incelemek önemlidir. Belki bu şekilde din eğitimi bilimi ile etik ve din eğitimi bilimi ile mantık arasındaki problemler çözüm bulabilir. Belki bu şekilde insan, nesnel bilginin edinimi için bilgiye olan evrensel arzusunu daha iyi tatmin edebilir ve daha sağlam çözüm yolları üretebilir (Corcoran, 2018: 2). Çünkü mantık ve etik, işbirliğine açık ilkeleri bünyelerinde barındırdıkları için ve evrensel amaçlara hizmet ettikleri için önemlidirler. Mantık ilkeleri özellikle ve esasen bir insanın hakikat arayışının teminatıdırlar; bu şekilde mantık ve insan arasındaki sözde-kopukluklar onarılabilir. Mantık ve etik aslında birbirinden ayrılamaz ve her biri diğeri ile olan ilişkisini açık ve doğru bir düzlemde tanımlama imkânı bulduklarında üstlendikleri işlev teorikten pratiğe yükseltilebilecektir.

1. İnsan ve Din Eğitimi Bilimi İlişkisi

İnsanı genellikle antropolojik yönden bilinç, akıl, iletişim yeteneği gibi niteliklerine referansta bulunularak tanımlama yönüne gidilir. İnsanın bu niteliklerinin yanında şüphesiz bir de teolojik boyutu vardır. Çünkü insan aynı zamanda inanan bir varlıktır. Bu boyut, "insan-Tanrı ilişkisi" içinde keşfedilir: İnsanın kendisiyle, çevresiyle, diğer insanlarla ilişkisi ve bu ilişkilere de rengini veren Tanrı ile ilişkisi onu varlık alanında önemli kılmaktadır. Teolojik ilişkide insan, sadece ruhsal yönü öne çıkarılarak tanımlanan bir varlık değildir; bu ruhsallığın dinamizm kazandırdığı maddi bir beden ve maddi ilişkiler ağı (ahlâk alanı) vardır. İnsanın kendini ve sosyal çevresindeki kuşatıcı şartları aşma ve fiziksel ontoloji içine hapsolup kalmama arzusu ve bu yöndeki yetisi, onun Tanrısal değerlerle irtibatlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Dinler, insanı sadece maddi yönüyle değil, aynı zamanda onu rasyonel, sezgisel vs. yetileriyle de tanımlarlar. İnsan, neyin doğru olduğunu rasyonel olarak tespit edebilmekte ve buna uygun davranış geliştirebilmektedir. Rasyonel çıkarımlarda neden-sonuç ilişkisi kurmak mantıksal çıkarımlarla doğrudan ilgilidir. Örneğin, "kötülük problemi", tabiatı gereği insanın biyolojik arzularının hakim olduğu alanı, yani tutkularını, zevklerini vs. kontrol edemediğinde,

başka bir ifadeyle, rasyonalitesini kaybettiği zaman ortaya çıkar. Bu durumu çözüme kavuşturmak, aklî ilkeler ve dolayısıyla mantıksal çıkarımlarla ilgilidir.

Tanrı ile paylaştığımız soyut nitelikler insandan bağımsız, öz değerler/cevher olarak vardır; insan onlardan kendi bireysel yahut toplumsal kapasitesine ve ihtiyacına göre beslenir. Örneğin; adalet ideal bir kavram olarak, yeryüzünde henüz ilk insan yok iken de Tanrı'nının bir niteliği olarak vardı. Bu sıfatın somut varlıklardan bağımsız olarak var olması, onu beslenilecek ezeli objektif bir değer olarak önümüze koymaktadır. Adalet duygusu, inanma hissi, merak vs. bütün bu soyut özlere insanlar doğuştan sahiptir ve bunların var olmasında herhangi bir katkıları yoktur. İnsanlar olmasa da bu özler vardır. Zira, bunlar varlıklarını Tanrı'dan alırlar ve suri/formel/manevi bir yapıya sahiptirler (Düzgün, 2007: 6). İnsanın doğumundan sonraki süreçte öğrendiği ve ürettiği değerler, özündeki soyut değerlerin aksine, maddidir. Bu durumda her toplumun maddi olarak ürettiği değerler, özlerindeki temel değerlerden beslenmektedir. Maddi olarak farklılık taşımakla birlikte, özün kopyalarıdır. Adalet tektir, ama adli uygulamalar yüzlerce olabilir ve ilk insandan günümüze farklı uygulamalar geçirmesi de doğal bir durumdur. Etik ile genellikle aynı anlamda kullanılan "adalet" kavramı ezelidir, ama onun içini kendi adalet anlayışları ile dolduran insanlar zaman içinde yer almakta ve bu soyut adalet kavramını adli uygulamaları ile somutlaştırmaktadırlar. İnsana düşen şey yaşadığı somut varlıklar düzleminde, Allah'la ortak paylaştığı niteliklere birer yaşam alanı açmak, onları güncelleştirmek ve kalıcı kılmaktır. Onun için de, bu ideal kavramların aydınlattığı tarihte, ilkelden mükemmele doğru bir gidiş vardır. Binlerce yıl önceki insanlığın ideal/soyut adalet kavramının içini doldurduğu uygulamalar, günümüzünkinden farklılık taşıyacaktır. Hatta günümüzde bile bunların uygulamaları arasında farklılık olacaktır. Bu ayrılık ve farklılık, insan ve toplum tabiatlarının farklılığından kaynaklanmaktadır ve bu farklılık meşru kabul edilmiştir (Düzgün, 2007: 6).

2. Etik ve Din Eğitimi İlişkisi

Etik, insanın düşünmeyi sistematik hale dönüştürdüğü günden bu yana tartışılan konuların başında gelmektedir. En azından bize kadar ulaşan metinlerde bunu görmek mümkündür. Etik esasında "amaçlı" ve "bilinçli" eylemle doğrudan ilgili olan bir düşünme etkinliğidir. Bu etkinlikte "etik", insanın ahlâka dair fiillerini düşünce konusu yapar. Bununla birlikte normatif özelliğiyle birlikte etik adı altında davranış çerçevesi de sunar. Dolayısıyla *"etik",* felsefenin yaşama dönük yönüyle ilgili olan bir alanda sınıflandırılır (Kesgin,

2009: 143). Yaşama eğitimle anlam kazanır. Eğitimin bir dalı olarak din eğitiminin "etik" ve "etik davranış" ile çok yakın bir ilgisinin olduğu açıktır. Yaşamın uygulama alanı içinde kendisine oldukça geniş bir alan bulan etik kavramı; toplumlara ve kültürlere göre özel anlamlar yüklense de evrensel geçerliliği olan anlamlar da taşıdığı açıktır. İletişimde duyularla kavramlar arasında bir bağıntı kurulmak istenirse; kavramlar adeta insan aklının gözlükleri gibidirler. İnsan, evreni ve sosyal hayatındaki olgulara kadar hemen her alanda kavramları kullanarak hareket eder. Kavramlar olmasaydı insanlar birbirleriyle iyi iletişim kuramazdı. Her yeni öğrenilen bir kavram, insanın zihnindeki kavram haritasında bir yere oturur. Bu yeni kavramın iletişim için ortaya koyduğu zenginlik, insanın içinde bulunduğu evrende daha anlamlı, daha pratik yeni fonksiyonların işler hale getirilmesine imkan sağlar. Bu da öncelikle insanın düşünce evreninde, sonra içinde yaşadığı dünyada daha güvenli/anlamlı bir dönüşüme sebep olur. Bu kavramların şayet inanç ile ilgili bir yönleri bulunuyorsa bunların tanımına ulaşmak için sözlüğe bakmaktan daha fazla çaba harcamak gerekir. Çünkü insanların iç dünyasında varlık alanına çıkan bazı duygular biriciktirler. Tecrübeleri sadece o kavramları iç dünyasında canlandıran bireylere özgü anlamlar taşırlar. Örneğin; aynı kavramları cümle içinde kullandıkları halde iki kişiden birinin iç dünyasında coşkunluk hissetmesi, bir diğerinin bu kavramlardan pek etkilenmemesinin nedeninin bu kavramların bireyden bireye değişen anlam zenginliği ile ilgili olduğu hatırlanmalıdır. Kavramlar da aslında; insanlar ve medeniyetler gibidirler. Doğar, yaşar ve ölürler. Ancak hiçbir kavram kendiliğinden doğmadığına göre, onun bilginin nesnesi haline gelinceye kadar herhangi bir coğrafyanın kültür toprağında bir hayli yol almaya ihtiyacı vardır. Bu bağlamda her kültür ve medeniyet kendi dünya görüşüyle, kendi özel kavramlarıyla inşa olurken, kendi estetiğine ve zihinsel tutumuna göre, o medeniyete temel teşkil eden "etik" gibi daha üst ve evrensel kavramlarıyla bu yaşam sürecinde asırlara taşarlar. Bu genel çerçeve çizildikten sonra; *"etik"* kavramının "*ahlâk"* kavramıyla olan ilgisi tartışılabilir. Birçok yerde *"etik"* sözcüğü yerine "*ahlâk*" sözcüğünün kullanıldığını ve bazı batı dillerinde aynı şekilde geçtiğini görebilmekteyiz (Kesgin, 2009: 145).

3. Mantık ve Din Eğitimi İlişkisi

Mantık, doğruyu yanlıştan ayırt etmenin ölçüsü; zihni, yanlıştan korumanın tekniği; doğru, sağlam ve kesin delilleri (burhan!) göstermenin kıstası; ilimlerin yol ve metot gösteren rehberi olduğundan dolayı önemi ve değeri tartışılmayacak kadar açık olan bir âlet İlmidir. Bu önemine inandıklarından

dolayı atalarımız, mantık eserlerini asırlarca medreselerde din eğitiminin en temel eserleri ile birlikte okumuşlar, şerhetmişler ve okutmuşlardır. Bundan dolayı, söz gelimi bir Osmanlı âliminin veya yazar-çizerinin sözlerinde ve yazılarında dil ve mantık hatasına kolay kolay rastlamamaktayız (Emiroğlu, 2009: 9).

Tanım konusuna gelince her bilimin kendisine ait bir terminolojisinin olduğu bilindiğine göre ilgili bilim dalının; burada söz konusu olan "Din Eğitimi" biliminin bazı teknik kavram ve terimlerinin doğru ve mantıksal forma uygun olarak tanımlanması hususu son derece önemlidir. Öğrenilen bilgiler, eğer sınırları doğru çizilmiş ve tanımlanmış kavramlar ile gerçekleşirse kalıcılıkları daha sağlam ve uzun süreli olur. Tanım, konusu itibariyle aslında bir bilgi olup, bir şeyin ne olduğunu ortaya koyar. Bunu yaparken de tasavvurların araştırılmasına başvurur. Mantıkta tasavvurlar kısmının hedefi tanımlara ulaşmaktır. Tanımda hüküm verilse de bu işlem, terimi tanımak için yapılır. Haliyle bu konuların işlenmesi, tasavvurâttan sayılmıştır. *Bilindiği gibi mantığın görevi, bir anlamın doğru tanımlanmasının veya bir konunun ispatı için doğru delil kullanılmasının yöntemini göstermektir.* Birinci görev tasavvurlarla yani bilinmeyen bir tasavvurun/kavramın bilinen tasavvurlar aracılığıyla bilinene dönüştürülmesiyle ilgilidir. İkinci görev ise, tasdiklerle yani tastikî bir bilinmeyenin, bilinen tastikler aracılığıyla bilinene dönüştürülmesiyle ilgilidir. Tanım (ta'rif, hadd, definetion), bir terimin ana nitelikleri ve esaslı karakterleriyle belirtilmesi demektir. Yine tanım, bir kavramın karakteristik "*içlemini"* belirleyen zihin işlemlerine denir. Aristoteles'e göre tanım, en genel ifadesiyle, bir şeyin ne olduğunu açıklayan sözdür (Atademir, 1974: 106). Tanım ile ilgili bazı temel hususların bilinmesi gerekir.

1. **Tanım tam olmalıdır.** Yani tanımlanan şeyin tüm bireyleri tanımın içine girmeli, ona ait olmayanlar ise alınmamalıdır. Eski mantıkçılar bu durumu gayet veciz bir şekilde "tarif, efradını câmî, ağyânnı mani olmalıdır" şeklinde ifade etmişlerdir.

2. Bir şeyi kendisinden daha açık olmayan (müphem) bir şeyle tanımlamamalıdır. Örneğin, "ziyâ nurdur" dersek, ziya yani ışık kavramım kendisinden daha açık olmayan nur kavramıyla tanımlamış oluruz.

3. Tanımda kısır döngü bulunmamalıdır. Yani bir şey, bilinmesi kendisine bağlı olan bir şeye dayandırılarak tanımlanmamalıdır. Örneğin; Fıkıh'ı, "fukahanın faaliyetlerinin bütünü" ile; Fukahayı da "fıkıh faaliyetinde bulunan-

lar" şeklinde tanımlamamalıyız. Yine, "Sayı, teklerden meydana gelen çokluktur" tanımında, "sayı" ile "çokluk" aynı şey olduklarından tanım hatalıdır.

4. Tarif ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır. Zira kısa olursa, "Fıkıh, bilmektir" örneğinde olduğu gibi, tanım tam olmaz; uzun olursa, *"Fıkıh, dinen mükellef olan kişinin taharet, abdest, namaz, oruç, zekat, hacc, vekalet, ticaret, borçlanma, evlenme gibi pratik hayatıyla ilgili konularda, Kitaba, Sünnete, İcma ve Kıyasa dayalı olarak; bu konulardaki klasik anlayıştan özümseyip, modem çözüm yolları da arayarak lehinde ve aleyhindeki şer'i hükümleri bilmesidir"* örneğinde görüldüğü gibi, tanım olmaktan çıkıp tasvir ve açıklama olur (Emiroğlu, 2009, s. 87-88). Bu son maddenin kapsamına giren tanım ile ilgili ilke, *"Mantık ve Din Eğitimi İlişkisi"*ni doğru anlamanın ve pratikte uygulamanın ne kadar mühim olduğunu diğer maddelere göre daha müşahhas olarak ortaya koymaktadır. Zira *"fıkıh"* tanımını yapacakken, gereksiz ayrıntılara girilirse muhattap aldıklarımızın bıktırılması ve eğitimin amacından sapma gibi bir tehlikeye düşülebilir. Daha önce belirtiğimiz gibi, kavramlar aklın gözleri gibidirler. Kavramlar arasındaki ilişkileri ne kadar net olarak açıklayabilirsek ve ne kadar net olarak tanım yaparak anlaşılır hale getirebilirsek, aklın etkinliğine de o kadar geniş bir alan açma fırsatı buluruz.

Bu bağlamda kavramlar mantığında önemli bir yere sahip olan "tanım teorisi" kadar yine tanım teorisi ile ilişkili "içlem" ve "kaplam" kavramlarını doğru bilmek "Din Eğitiminde" işimizi önemli ölçüde kolaylaştırır. Bizi çelişkiye düşmekten ve kısır döngü girdabına düşmekten korur.

Örnek olarak "müzik âleti" kavramını ele alalım. Müzik aleti, hem kendi özelliklerine, hem de türü olduğu "âlet"in bazı özelliklerine sahiptir. Aynı şekilde, "nefesli çalgı" kavramı, kendi özellikleri yanında üstündeki cins olarak "müzik âleti"nin ve ayrıca onun da üstündeki cins olarak "âlet'in bazı özelliklerine sahiptir. Yani altta olan kavramların anlamları daha zengin, üstte olanların ise daha yoksuldur. Başka bir deyişle, türün anlamı cinsin anlamından daha zengindir. Buna karşılık, cins, türleri altına alması bakımından, kapsadığı veya işaret ettiği konu veya nesneler yönünden bir genişliğe sahiptir. Demek ki, her kavramda hem içine aldığı konu veya nesneleri işaret etme, onları kapsama; hem de bu konu ve nesnelerin ortak özelliklerini yani anlamlarını işaret etme gibi iki yön vardır. İşte, *bir kavramın kapsadığı, içine aldığı, işaret ettiği konu ve nesneler, o kavramın kaplamındadır. "Kaplam" (extension), bir kavramın işaret ettiği konu ve nesneler olarak da tanımlanabilir.* Buna karşılık, aynı kavram, işaret ettiği konu ve nesnelerin ortak özelliklerinin bilgisinin bizce hatırlanma-

sını da sağlar ki*, bir kavramın işaret ettiği, hatırlattığı ortak özellikler, yani kavramın anlamı, onun içlemidir*. Bir kavramın içlemini belirlemek, o kavramın anlamını belirlemek demektir. "*İçlem", bir kavramda bulunan veya bulunabilecek özelliklerdir.* Her kavram, içlemi ve kaplamı bakımından iki yüzlü bir ayna gibidir ve bu yüzlerden biri kavramın kaplamı, diğeri içlemini belirtir. *Bir kavramın kaplamının geniş olması demek, o kavramın çok sayıda konu ve nesneye uygun olması, bunları işaret edebilmesi demektir.* Aynı kavramın içleminin zengin olması demek, o kavramın içerdiği özelliklerin, yani kavramın anlamının zengin olması demektir. Kaplam, işaret ettiği cinsin içindeki bireylerin ve türlerin haznesi olmayı ifade eder. Bir kavramın kaplamı ne kadar genişse, o kavram o kadar üstte yer alan bir cinstir. Örneğin; "varlık", hem "hayvan"a, hem "canlı"ya, hem "insan"a işaret eder ve kaplamı bakımından en üstte yer alır. Kaplamı en geniş kavram en genel kavramdır. Öyle ki, kaplam, genel kavramları kendi aralarındaki cins-tür bağıntısı içinde daha az genel ve daha çok genel olarak ayırmamızı da sağlar. Örneğin, "insan" "hayvan"ın, "hayvan" "canlı"nın, "canlı" ise "varlık"ın türüdür. Tersinden belirtirsek, "varlık", diğerlerini kaplamına alan en üst cinstir, yani en genel kavramdır. Buna karşılık "insan", bu sıralamada en az genel kavram olur. Oysa, kaplamı bakımından en az genel olan *"insan" kavramı, bu sıralamada içlemi en zengin kavramdır.* Çünkü o, tür olarak kendi özellikleri yanında, "hayvan", "canlı" ve "varlık" olma özelliklerine de yani kaplamlarında yer aldığı cinslerin özelliklerine de sahiptir. Bir kavram, başka bir kavramın kaplamı veya içlemi içinde kaplamlarında yer aldığı cinslerin özelliklerine de sahiptir. Tüm bu örnekler, içlem ile kaplam arasında bir ters orantı olduğunu gösterebilir. Buna içlem ile kaplamın ters orantılığı kuralı denir (Özlem, 2004: 93-95).

SONUÇ

İnsanoğlu olarak öğrenme ve kültür yaratma yeteneğimiz, biyolojik yapımızın bize miras olarak aktardığının ötesine geçme imkânı verir. Bu yeteneğimizi kullanabilmemiz, mahiyetimize rağmen değil, aksine onun sebebiyledir. Bu yeteneklerin uygulanmasına işlerlik sağlamak, birden fazla bilim dalının birlikte bir çaba içinde olmasını gerektirir. Etkileşimde bulunduğumuz çevreyi değiştirerek düşünme biçimimizi değiştiririz. Düşünmenin ilkeleri aynı zamanda mantığında ilkeleridirler. Düşünme biçimimizi değiştirerek de çevremizi değiştirecek unsurları (terimler, kavramlar, algılama ve değerlendirme kriterleri vs.) değiştirebiliriz. Bu yetenek bize doğuştan verilmiştir. Doğuştan varlığımıza bahşedilen hiçbir değer etik değerlerle çelişmediği gibi uyum için-

dedirler. Ancak doğuşta bize verilen yetenekleri geliştirmek, bunların yardımıyla yeni sosyal dünyalar oluşturmak, geleceğimizle ilgili doğru projeksiyonlar sunmak, haksızlıklara direnme gücünü ve onurunu kendimizde bulabilmek için sağlam bir mantık bilgisine ve davranışlarımızın kontrolü için de etik anlayışa ihtiyaç vardır.

Konu başlığımızda yer alan üç bilim dalı Mantık, Etik ve Din Eğitimi, insan ve insanın gelişimiyle ilgili olan, insanın özelliklerini, yeti ve yeteneklerini geliştirmeyi ve şekillendirmeyi amaçlayan; konusu insan ve insanın davranışları olan alanlardır. Bunlar içerisinde belki Din Eğitimi, diğerlerine göre insanı en geniş anlamda eğitmeyi hedefleyen, Mantık ve Etik alanlarına giren hususlara da yer veren ve o bilim dallarından yaralanma ihtiyacı duyan bir bilim dalıdır. Din eğitimi açısından iyi yetişmiş bir bireyin, etik/ahlaki zaaflara sahip olması düşünülemeyeceği gibi; mantıklı düşünme ve düşünsel becerileri ve eylemleri konusunda problemler yaşaması, sağlıksız, tutarsız, çelişkilerle dolu düşünce ve eylemler içerisinde olması da düşünülemez. Özellikle ahlâk konusunun dinde önemli bir yer tutması ve ahlâktan uzak bir din eğitiminin düşünülememesi, bu ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Eğitim ve din eğitimi, kişiliğin bütününü kapsamına alır ve eğitmeye çalışır. Etik ya da İslami literatürde daha çok ahlâk olarak adlandırılan alan ise, kişiliğin davranış ve karakter yönüyle ilgilenir. Böylece aslında Din Eğitimi, Mantık ve Etik bilimleri birbirini tamamlayan alanlardır ve hepsinin objesi insan ve özellikleridir. Her biri, alanı çerçevesinde insanı eğitmeyi, şekillendirmeyi, onun gelişimine yardımcı olmayı ve insana insan olmanın gerektirdiği değerleri kazandırmayı hedefler. Din Eğitimi bilimi, insan eğitimi sürecinde bu alanların konularından, yöntem ve ilkelerinden yararlanmak durumundadır.

KAYNAKÇA

Altaş, N. ve Arıcı, İ. (2017). Din Eğitimi, Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci, İstanbul.

Atademir, H. R. (1974). Aristo'nun Mantık v e İlim Anlayışı, Ankara.

Başaran, İbrahim Ethem. (1994). Eğitim Psikolojisi, Yargıcı Matbaası, Ankara.

Bolay, S. H.. (1999). "Eğitim, Din ve Değer", ss. 27-41, (Haz.) Unan, F. ve Hacaloğlu, Y., Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.

Budak, S. (2000). Psikoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Corcoran. J. (2018). "Mantık ve Etiğin Ayrılmaz Birlikteliği" Disiplinlerarası Araştırma Dergisi 2 (3): ss. 1-7.

Düzgün, Ş. A. (2007). "İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", Kelam Araştırmaları Dergisi 5 (1), ss. 1-12.

Emiroğlu, İ.. (2009). Klasik Mantığa Giriş, Elis Yayınları, Ankara.

Eroğlu, F. (2004). Davranış Bilimleri, Beta Yayınları, İstanbul.

Öncül, R. (2000). Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul.

Özlem, D. (2004). Bütün Eserlerine Doğru-5, Mantık/Klasik/Sembolik Mantık/Mantık Felsefesi, İnkilap Yayınları, İstanbul.

Kesgin, A. (2009). "Etik Üstüne" Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2009, Cilt: 12 (35), ss. 143-160.

Tarhan, N. (2009). İnanç Psikolojisi, Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul.

Tosun, C. (2001). Din Eğitimi Bilimine Giriş. Pegema Yayıncılık, Ankara.

Yazıcı, H. (2011). "Bilim Etiği: Kısa Tarihçe ve Ana Kavramlar", ss. 1-13, (Ed.) Atasoy, N., . Boydak. M., Çırpan, A. H., Kendigelen, A. Meriç, İ.E., Sarıkaya, A.T., Ulubelen, A., Yazıcı, H., Yıldırım, N., Bilim Etiği, İstanbul Üniversitesi Yayını, No: 5048.

Yenson, M. (1981). İnsan Biyokimyası, İstanbul.

MESUT ALİOĞLU VE KARŞILAŞDIRMALI EDEBİY-YAT SORUNU

Nurlanə MƏMMƏDOVA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

ÖZET

Mesut Alioğlunun edebi eleştirel mirası çok kültürlü ve evrenseldir. Azerbaycan edebiyatının güncel sorunlarının çözümünde eleştirmenin hizmeti büyüktür. Bu açıdan edebi ilişkiler sorununa yaptığı dokunuş Azerbaycan-Türkiye edebi-kültürel ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Makalede Mesut Alioğlunun Türk edebiyatı temsilcilerine yönelik tutumu ve bunların Azerbaycan edebiyatı üzerindeki etkileri incelemekte, Tevfik Fikret, Namık Kemal, Abdülhak Hamid ve Hüseyin Cavid karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Eleştirmen Hüseyin Cavidin yazdığı dramalarda Abdülhak Hamidin, felsefi tarzdaki eserlerinde Tevfik Fikretin, vatanseverlik tarzında yazılmış şiirlerde Namık Kemalın yaratıcılığından etkilendiğini söylemiştir. Türk edebi ortamının Hüseyin Cavidin eserindeki etkisi inkar edilemez. Mesut Alioğlunun araştırmasına dayanarak Hüseyin Cavidin romantizmine türk romantik edebiyatının etkisi konusu açıklığa kavuşuyor, Hüseyin Cavidin yaratıcılığına türk yazarlar tarafından dokunuluyor, benzerlik ve ayırtedici özelliklerin ortaya çıkarılıyor ve bunun ulusal zeminin birliğinden ibaret olduğu sonucuna varılıyor. Bu yazılardaki ortak özelliklere rağmen, sanatçının düşünce tarzı ve stil kimliği bu eserlerin özgünlüğünü yansıtıyor. Türk romantik edebiyatının Hüseyn Cavidin yaratıcılığına olan etkisinin araştırılması, Mesut Alioğlunun edebi ilişkiler sorununa dokunmasının edebi eğilimleri yerel çerçeveden çıkardığını ve küreselleştiğini gösteriyor. Çünkü, Azerbaycan romantizminin temsilcilerinin yalnızca ulusal bazda analizi doğru sonucu vermemektedir. Küresel bağlam da dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Mesut Alioğlu, Karşılaştırmalı Edebiyat, Hüseyin Cavid,Tevfik Fikret, Namık Kemal

Masud Alioglu And Comparative Literature Problem

ABSTRACT

Masud Alioglu's literary-critical heritage is multicultural and universal. The role of the critic is great in solving the current problems of Azerbaijani literature. From this

point of view, his touch on the problem of literary relations contributed to the development of Azerbaijani-Turkish literary and cultural ties. The article discusses Masud Alioglu's attitude to representatives of Turkish literature, their influence on Azerbaijani literature. Tofig Fikret, Namik Kemal, Abdulhak Hamid and Hussein Javid are comparatively analyzed. In the dramas written by critic Huseyn Javid, Abdulhagq Hamid said that in his works of philosophical style, he was influenced by the creativity of Namik Kemal in poems written in patriotic-style poems. The influence of the Turkish literary environment in the work of Huseyn Javid is undeniable. Based on the research of Masud Alioglu, Huseyn Javid's novel is clarified under the influence of Turkish romantic literature, when Huseyn Javid's work is touched by Turkish writers, similarities and distinctive features appear, and it is concluded that this is a unity of the national field. Despite the common features of these works, the style of thinking and the style of the artist reflect the originality of these works. Investigation of the influence of Turkish romantic literature on Huseyn Javid's creativity shows that Masud Alioglu's touching on the problem of literary relations brought the literary trends out of the local framework and globalized. Because the analysis of the representatives of Azerbaijani romanticism only on a national basis does not produce the right result. The global context should also be taken into account.

Key words: Masud Alioglu, Comparative Literature, Huseyn Javid, Tofig Fikret, Namık Kemal

GİRİŞ

Ədəbi tənqid tarixini müasir dövrün prizmasından tədqiq etmək, bu tarixi formalaşdıran tənqidçilərin yaradıcılığını müasir meyarlar baxımından dəyərləndirmək vacib məsələlərdən biridir. Bu baxımdan ədəbi prosesdə öz orijinal yazı üslubu ilə yadda qalan Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi görüşlərinin tədqiqata cəlb edilməsi hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Məsud Əlioğlunun elmi irsini tədqiq etmək ədəbi-estetik fikrimizin XX əsrin 50-70-ci illər mərhələsini, ənənələrini üzə çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Məsud Əlioğlu qısa ömrü ərzində (1928-1973) milli ədəbiyyatşünaslığın aktual nəzəri problemləri ilə maraqlanmış, məhsuldar bir yaradıcılıq irsi qoyub getmişdir. Ömrünü ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsinə sərf edən Məsud Əlioğlu özünüifadəetmə qabiliyyəti güclü olan tənqidçilər sırasında yer almaqdadır. O, məqalələrində ədəbiyyatşünaslığın ümumi mənzərəsini dolğun şəkildə işıqlandıra bilmiş, araşdırdığı hər bir yaradıcılıq probleminin əsas

xüsusiyyətlərini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Ədəbi əlaqələr probleminə toxunması onun tənqidçilik istedadının universallığından irəli gəlir. Çünki "karşılaştırmalı edebiyat kültürler arası etkileşimin edebi eserlere yansıyan yönlerini araştırarak edebiyat tarihi, sosyal tarih ve kültürel değişim tarihine ışık tutmayı hedefleyen bir alandır" (Kefeli, 2006:332).

1. HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINDA TÜRK ƏDİBLƏRİNİN TƏSİRİ MƏSƏLƏSİNƏ MƏSUD ƏLİOĞLUNUN YANAŞMASI

Məsud Əlioğlunun bədii yaradıcılığın əsas problemlərinə yanaşması, Hüseyn Cavidin romantizm fəlsəfəsi, Azərbaycanın romantizmin milli xarakteri ilə bağlı fikirləri ədəbi əlaqələr probleminin araşdırılması istiqamətində mühüm addımdır. Cərəyanların tələbindən irəli gələn məsələlərə aydınlıq gətirilməsi tənqidçinin üslubunun ciddi elmi meyarlara söykəndiyini üzə çıxarırdı. Məsud Əlioğlu Hüseyn Cavid yaradıcılığını fəlsəfi aspektdə tədqiqata cəlb etməklə, romantizmin tədqiqində yeni bir mərhələ formalaşdırdı, romantizmin çərçivəsini genişləndirdi, dramaturqa bəraət hüququ verən tənqidçilər sırasına daxil oldu.

Hüseyn Cavidin mövzular aləmini təhlil edən Məsud Əlioğlu onun yaradıcılığının türk romantizmindən, bu romantizmin ideya, mövzu və üslub xüsusiyyətlərindən qaynaqlandığını izah etməyə çalışmışdır. Tənqidçi Hüseyn Cavidin tarixi səpkidə yazdığı dramlarında Əbdülhəq Hamidin, bəşəri fikirləri fəlsəfi üslubda tərənnüm edən əsərlərində Tofiq Fikrətin, vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirlərində Namiq Kamalın yaradıcılığının təsiri olduğunu qeyd etmişdir. Hüseyn Cavid yaradıcılığında türk ədəbi mühitinin təsiri danılmazdır. Hələ 1926-cı ildə Hənəfi Zeynallı "Hüseyn Cavidin yazdığı "Peyğəmbər" haqqında mülahizələrim" məqaləsində Hüseyn Cavid yaradıcılığına türk ədiblərinin təsiri məsələsinə toxunmuşdur: "Cavid əşkal cəhətdən nə qədər Hamidanə isə üslub cəhətdən Fikrətanə və fəlsəfə cəhətdən Tofiqanə bir əsər yaratmaq istəmişdir. Bəlkə yazarkən bu üç şairin heç birini düşünməmiş, fəqət bunların cızdığı dairə xaricinə də çıxmağa müvəffəq olmamışdır" (Cavidi xatırlarkən, 1982:20).

Hənəfi Zeynallı Hüseyn Cavid yaradıcılığına fəlsəfi cəhətdən Rza Tofiqin yaradıcılığının təsirinin olduğunu xüsusilə vurğulayırsa, Məsud Əlioğlu bu məsələdə Rza Tofiqin adını çəkmir. Onu da qeyd edək ki, Hüseyn Cavid Türkiyədə olarkən Rza Tofiq onun müəllimi olmuş, fəlsəfə və ədəbiyyat dərsi demişdi.

1.1. Hüseyn Cavid və Tofiq Fikrət yaradıcılığındakı analogiyalar

Məsud Əlioğlu şairin fəlsəfi üslubda yazdığı şeirlərində Tofiq Fikrət şeirlərinin izlərinin olduğunu qeyd edir. O, Tofiq Fikrətin "Tarixi-qədim", "Millət Şərqisi", "Rucu" kimi əsərlərinin Hüseyn Cavid romantizminə təsirinin aydın hiss olunduğunu diqqət mərkəzinə çəkir. Hüseyn Cavid yaradıcılığında elə fikirlərə təsadüf edilir ki, həmin fikirlər Tofiq Fikrət yaradıcılığında da mövcuddur. Tofiq Fikrətin anasına ithaf etdiyi "Bacım üçün" şeirində belə bir misra var:

Əlbət, degil nəsibi məzəllət qadınlığın,
Əlbət, deyil mələkliyin ümidini zülmü şər,
Əlbət, səfil olarsa qadın, alçalır bəşər (Fikrət, 2006:69).

Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" əsərində Tofiq Fikrətin bu şeirdə irəli sürüdüyü fikirlərə təsadüf etmək mümkündür:

Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək... (Cavid (2005b):192)

Və ya Hüseyn Cavidin "Səyavuş" əsərində həmin fikirlər bu şəkildə ifadə olunmuşdur:

Əvət, qadın incə xilqət,
Alçalırsa, hiçdir fəqət. (Cavid (2005c):185)

Tofiq Fikrətin "Tarixi-qədim" əsərində işlənən "Ən açıq hikmət: Əzməyən əzilir" misrası Hüseyn Cavidin "Məzlumlar için" şeirində aşağıdakı şəkildə işlənmişdir:

Bir həqiqət: həqiqəti-zəncir,
Bir bəlağət: bəlağəti-şəmşir,
Həqq, demək, güclünün-şəririndir,
Ən açıq hikmət: əzməyən əzilir (Fikrət, 2006:154)

Yaşamaq istəsən çalış, çabala,
Rəd olub gurla, bərq olub parla,
Yoqsa fəryadü nalə zaiddir,
Bir həqiqətdir bu: "əzməyən əzilir" (Cavid (2005a), 73)

Tofiq Fikrətlə Hüseyn Cavid yaradıcılığı arasında olan oxşarlıq yalnız misraların bir-birinə uyğunluğunda deyil, eyni zamanda mövzularda eyniliyin olmasındadır. Hər iki şairin lirikasında uşaq psixologiyasının, uşaq ruhunun problemləri özünəməxsus şəkildə əks olunmuşdur. Tofiq Fikrətin 1914-cü ildə çapdan çıxmış "Şərmin" şeirlər toplusu uşaqlara həsr olunmuş şeirlərdən

ibarətdir. Onun "Şərmin balama", "Yetim", "Xəstə çocuq", "Mələkin quzusu", "Gəlin bahar", "Qırıq at", "İki yolçu", "Quşlarla yarış" kimi şeirlərində uşaq psixologiyası məsələsi ön plana çəkilir. Hüseyn Cavidin də lirikasında uşaqların romantik dünyasını açan şeirlərə təsadüf olunur. Onun "Kiçik sərsəri", "Öksüz Ənvər", "Qız məktəbində", "Vərəmli qız" şeirlərində kimsəsizlik nəticəsində həyatın sərt üzünü görmüş yetimin taleyi tərənnüm olunur. Bu şeirləri diqqətlə nəzərdən keçirdikdə bu yaxınlığı görmək mümkündür. Hüseyn Cavidin "Öksüz Ənvər" şeiri ilə Tofiq Fikrətin "Yetim" şeiri, "Qız məktəbində" şeiri ilə "Şərmin balama" şeiri, "İlk bahar" şeiri ilə "Gəlin bahar" şeiri, "Vərəmli qız" şeiri ilə "Xəstə çocuq" şeiri arasında olan oxşarlıq tənqidçinin fikirlərini təsdiq edir. Hüseyn Cavidin "Qız məktəbində" şeirində Gülbaharın şairə dediyi "Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir zinəti" misrası Tofiq Fikrətin "Şərmin balama" şeirində başqa quruluşda Şərminə bu şəkildə ünvanlanmışdır:

Öyrənərsən - hiss etmədən,
Zəhmət nədir, sənət nədir,
Böyüklərə hörmət nədir. (Fikrət, 1972:3)

Bu mövzu yaxınlığını türk ədibinin Hüseyn Cavid yaradıcılığına birbaşa təsiri kimi qiymətləndirmək düzgün olmaz. Çünki 1913-cü ildə çap olunan "Keçmiş günlər" şeirlər kitabının son şeiri olan "Qız məktəbində" şeiri Tofiq Fikrətin "Şərmin balama" şeirindən əvvəl yazılmışdır. Hüseyn Cavidin şeirinin Tofiq Fikrətdən tez yazılması faktı sübut edir ki, belə mövzuları romantizm cərəyanının nümayəndələrinin yaradıcılığında görmək mümkündür: "Məsumluq rəmzi olan körpələri və himayəsiz qalan qəlbiqırıq yetimləri öz əsərləri üçün qəhrəman seçərkən romantiklərin fəlsəfi-estetik prinsipləri bu olmuşdur ki, uşaqlar mənəvi paklığın və ruhi təmizliyin simvolu kimi humanist-romantik bədii məqsədin ifadəsi üçün daha müvafiqdirlər. İctimai həyatdakı ziddiyyətlərdən, real varlıqda hökm sürən rəzalətlərdən və insanlar arasında yaranmış qorxunc laqeydlikdən cana doyan romantik sənətkarların hamısı mənəvi təsəlli olaraq uşaqların qəlb dünyası, düşüncə və meyilləri ilə məşğul olmağa haqq qazandırmışlar" (Əlioğlu, 1975:32).

1.2. Hüseyn Cavid və Əbdülhəq Hamidin əsərləri arasında oxşarlıqlar və fərqlər

Məsud Əlioğlu Əbdülhəq Hamidlə Hüseyn Cavidin yaradıcılığını bir-birinə yaxınlaşdıran əsas cəhət kimi əsərlərində cərəyan edən hadisələrin tarixi fonunu diqqət mərkəzinə çəkmişdir. O, Əbdülhəq Hamidin "Elxan",

“Turhan”, “Tariq”, “Təzər”, “Əşbər”, “İbn Musa”, “Fintən” kimi əsərlərinin təsirinin Hüseyn Cavidin tarixi səpkidə yazdığı dramlarda daha çox hiss olunduğunu qeyd etmişdir. Tənqidçi bəşəri humanist ideyaları nüfuzlu tarixi şəxsiyyətlərin simasında əks etdirmək ənənəsinin Hüseyn Cavidlə yanaşı, Əbdülhəq Hamidin də əsərlərində olduğunu vurğulamışdır. Onu da qeyd edək ki, onların yaxınlaşdıran yalnız tarixi səciyyəli mövzular deyildir. Qadının daxili dünyası, şəxsi azadlığı hər iki sənətkarın yaradıcılığında əsas mövzu olmuşdur. Enver Uzun “Hüseyn Cavid ve Türkiye edebiyyatı” adlı tədqiqat işində bu məsələyə belə aydınlıq gətirir: “Türk romantizminin etkisi en çok H.Cavidde kendini gösterir. Onun şiirlerinde estetik bakımından bariz bir şekilde A.Hamitin etkisi görülmekle beraber, ruhi ve fikriyatıyla Cavidin çevresine sadık olduğu görülür” (Uzun, 1998:100).

Enver Uzunun bu sözləri sübut edir ki, Hüseyn Cavid nə qədər türk ədəbiyyatına bağlı olsa da, öz milli çərçivəsini unutmamışdır. Məsud Əlioğlu da bu cəhəti diqqət mərkəzində saxlamış, milli xüsusiyyətləri və türk ədəbiyyatının təsirini qarşılıqlı şəkildə araşdırmışdır. Buna görə də bu iki sənətkarın yaradıcılığı arasında olan fərqli cəhətlər də Məsud Əlioğlunun nəzərindən yayınmamış, fikri konkretlik və reallıq cəhətdən onun Əbdülhəqq Hamiddən fərqləndiyi fikrini irəli sürmüşdür. Onun fikirlərinə əsasən bu fərqləri belə müəyyənləşdirmək olar:

- Əbdülhəq Hamidin mənzum dramlarından fərqli olaraq, Hüseyn Cavid uzaq tarixi keçmişlərdən, əfsanə və rəvayətlərdən aldığı mövzuları müasir səpkidə işləmişdir.

- Əbdülhəq Hamidin mənzum dramları teatr sənətinin tələblərinə cavab vermədiyi halda, Hüseyn Cavidin dramlarının çoxu səhnələşdirilmişdir. Tənqidçi səbəb kimi Əbdülhəq Hamidin dramlarının süjetinin mürəkkəb olduğunu, cərəyan edən hadisələrin çoxluğunu qeyd etmişdir.

- Əbdülhəq Hamid dramlarının süjetini İslam tarixindən, Türkiyə mühitindən götürürsə, Hüseyn Cavid Şərq tarixində baş verən hadisələri mövzu seçmişdir.

Məsud Əlioğlunun irəli sürdüyü bu qənaətlər reallığı əks etdirməklə yanaşı, mühüm bir cəhəti də göstərirdi. İlk dəfə idi ki, tənqidçi iki dramaturqun yaradıcılığında olan fərqləri üzə çıxarmağı bacarmışdır: “Maraqlıdır ki, türk şeirinin dahilərindən biri olan Hamidin dramaturgiyasındakı kəsirlər barədə Məsud Əlioğlunun 60-cı illərdə söylədiyi bu həqiqətlərə müasir Türkiyə ədəbiyyatşünaslığı daha geniş müstəvidə son onilliklərdə nəzər yetirməyə başlayıb” (Turan, 2008).

1.3. Hüseyn Cavid və Namiq Kamalın əsərlərində oxşar cəhətlər

Məsud Əlioğlu Hüseyn Cavidin vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlərində Namiq Kamalın izlərini görür. Hüseyn Cavid yaradıcılığını birbaşa Namiq Kamalla bağlamaq düzgün olmazdı. Namiq Kamalın "Vətən mərsiyəsi", "Vətən şərqisi", "Vətən türküsü", "Hürriyyət qəsidəsi", "Vaveyla" şerilərinin izləri müəyyən qədər Hüseyn Cavidin "Hali-əsəf – istimalımı təsvirdə bir ahi-məzlumanə" şeirində görünməkdədir. Vətənin sevgili canan obrazında təqdimi bu tipli şeirlərin əsas istiqaməti olmuşdur:

Bana layiq görürsə əhli-qərəz,
Bənzətim yarımı çəmən gülünə.
İstəməm, versələr cihanı əvəz,
Dağınıq zülfünün kəsik telinə (Cavid (2005a):124)

Fəminin rəngi əks edib təninə
Yeni açmış gülə misal olmuş
Initafiylə bax nə al olmuş
Sərvi-simin səfalı gərdəninə (Anar, 1999:497)

Enver Uzun tədqiqatlarında türkü türkə qırdırmaq yolu ilə türk qanı axıdılması məsələsinin təsvirinə əsasən Hüseyn Cavidin "Topal Teymur" əsəri ilə Namiq Kamalın "Cəlaləddin Xarəzmşah" əsəri arasında oxşarlıq tapır. Onu da qeyd edək ki, Hüseyn Cavidin "Xəyyam" əsərinin qəbiristanlıq səhnəsini Namiq Kamalın "Gülnihal" əsərinin qəbiristanlıq səhnəsinə bənzədirlər. Bu isə Şekpirin "Hamlet" əsərindən gələn bir süjetdir.

SONUÇ

XX əsrdə təhsil almaq üçün dünya ölkələrinə üz tutan gənclər həmin ölkənin mədəniyyəti, dövrün tanınmış ədiblərinin yaradıcılıqları ilə tanış olur və bu müəyyən dərəcə də onların həyatlarında və fikirlərində iz qoyurdu. Hüseyn Cavid də belə gənclərdən idi. O, 1905-1909-cu illərdə Türkiyədə təhsil almış, Əbdülhəq Hamid, Namiq Kamal, Rza Tofiq kimi şəxsiyyətlərlə ünsiyyətdə olmuş, onların yaradıcılığı ilə tanış olmuş, bu mədəniyyəti mənimsəmişdir. Türk romantiklərinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri tarixi şəraitlə əlaqədar idi. Romantizm bir cərəyan kimi Azərbaycandan əvvəl Türkiyə ədəbi mühitində formalaşmışdı. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün XX əsrin əvvəllərində yeni olan bu hadisə artıq Türkiyə ədəbiyyatında yüksəliş mərhələsini yaşayırdı və bu oxşarlıqlar təsirdən çox romantizm cərəyanının xüsusiyyətlərindən asılı idi.

Türk romantik ədəbiyyatın Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiri məsələsinin araşdırılması göstərir ki, Məsud Əlioğlunun ədəbi əlaqələr problemini diqqət mərkəzində saxlayan tənqidçi olmuşdur. Bu xüsusiyyət tənqidçi qələminin obyektivliyindən irəli gəlir. Çünki ədəbiyyatşünaslıq özünəməxsus mövzu və problemləri olan, bununla belə, dünya xalqlarının ədəbiyyatı və problemlərindən təcrid olunmayan, qarşılıqlı şəkildə inkişaf edən elmdir. "Tek başına hiçbir olay, hiçbir edebiyat başka olaylardan ve başka edebiyatlardan bağımsız ele alındığında yeterince anlaşılamaz" (Matthew, 2018). Buna görə də Azərbaycan romantizminin nümayəndələrini yalnız milli zəminlə təhlil etmək düzgün nəticə hasil etmir. Azərbaycan Türkiyə arasında ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni əlaqələrin tarixi çox qədimdir. Bu iki ölkənin dil və adət-ənənə baxımından bir-birinə yaxınlığı qarşılıqlı ikitərəfli münasibətlərin inkişafına öz müsbət nəticəsini göstərmişdir. Bu səbəblə, cərəyanların milli və beynəlxalq konteksini nəzərə almaq lazımdır.

KAYNAKÇA

ANAR (1999). Min beş yüz ilin oğuz şeiri, Antologiya, I kitab, "Azərbaycan" nəşriyyatı, Bakı.

Cavidi xatırlarkən: Məqalələr və xatirələr (1982). Redaktoru və ön sözün müəllifi: A.Zamanov; tərtib edəni: İ.Orucəliyev, Gənclik, Bakı.

CAVİD, H. (2005). Əsərləri, Beş cilddə. I cild (a). Tərtib edəni: T.Cavid; redaktoru: T.Kərimli, Lider, Bakı.

CAVİD, H. (2005). Əsərləri, Beş cilddə. III cild (b). Tərtib edəni: T.Cavid; redaktoru: T.Kərimli, Lider, Bakı.

CAVİD. H. (2005). Əsərləri, Beş cilddə. IV cild (c). Tərtib edəni: T.Cavid; redaktoru: T.Kərimli, Lider, Bakı.

ƏLİOĞLU, M. (1975). Hüseyn Cavidin romantizmi, Azərnəşr, Bakı.

FİKRET, T. (2006). Seçilmiş əsərləri, Şərq-Qərb, Bakı.

FİKRET, T. (1972). Şərmin uşaq şeirləri, (Çev.) Sadıq, F., Gənclik, Bakı

KEFELİ, E. (2006). "Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 4 (8): 331-350.

MATTHEW, A. (1857). On the Modern Element in Literature,

https://ru.scribd.com/doc/11554174/Matthew-Arnold-On-the-Modern-Element-in-Literature, 15.08.2018.

TURAN, A. (2008). "Fikir həyatımızın Məsudu", Ədəbiyyat, Bakı, 10 oktyabr.

UZUN, E. (1998). Hüseyin Cavid ve Türkiye edebiyyatı, Güneş, Bakü.

1998'DEN GÜNÜMÜZE ORTAÖĞRETİME GEÇİŞTE UYGULANAN MERKEZİ SINAV SİSTEMİNİN İNCELENMESİ

Pelin ŞAHİN
Gazi Üniversitesi

ÖZ

Bu araştırmanın amacı günümüze kadar ortaöğretime geçişte uygulanmış olan merkezi sınavları yürürlüğe konulma gerekçelerine bağlı olarak incelemektir. Nitel araştırma özelliği gösteren bu araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Konu ile ilgili Millî Eğitim Bakanlığı kaynakları, kitaplar, makaleler, tezler ve resmi internet kaynakları doküman olarak incelenmiştir. Araştırmanın analizinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'de 1998'den günümüze kadar ortaöğretime geçişte altı farklı sınavın uygulamaya koyulduğu tespit edilmiştir. Ortaöğretime öğrenci seçme ve yerleştirme sürecinde merkezi sınavların temel belirleyici olarak uygulandığı görülmüştür. Bu sınavlarda içerik, yapı, puan hesaplama yöntemi gibi konularda istikrar sağlanamamıştır. Çoğunlukla bir veya birkaç sınavın uygulanmasına dayanan ortaöğretime geçiş sisteminin uğradığı değişiklikler daha çok sınav sayısı ve uygulama yöntemi konularında meydana gelmiştir. Uygulanan sınav sistemleri incelendiğinde sınavların öğrencileri ortaöğretime yerleştirme aracı olarak kullanıldığı, değerlendirmede kullanılan ölçütlerin fazla değişiklik göstermediği görülmüştür. Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ortaöğretime geçişte uygulanan sınavların yordayıcılığını tespit etmek amacıyla araştırmaların yapılması, ortaöğretime geçişte yönlendirme alanında araştırma çalışmalarına ağırlık verilmesi önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim, Ortaöğretime Geçiş Sınavları, Merkezi Sınav Sistemi

The Investigation of Central Exam System Applied to Transition to Secondary Education From 1998 to Present

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the central exams in transition system to secondary education which were implemented depending on the reasons to imple-

ment. Document analysis method was used in this research which has qualitative research feature. The relevant sources of Ministry of National Education, books, articles, theses and official internet resources were examined as documents. Document analysis method was used in the research. As a result,it was identified that six different exams have been implemented from 1998 to present in transition to secondary education in Turkey. It was seen that central exams are main determinant of the student selection and placement process to secondary education in Turkey. In these exams, stability could not be achieved in the fields of content, structure and score calculation methods. Changes in the transition system to secondary education, mostly based on application of one or more exams, have occurred more on examinations number and application method. When exam systems were examined it was seen that exams have been used as a means of placing students in secondary education and the criteria used in the evaluation have not changed much. In accordance with the results obtained from the research it is suggested that, in order to determine the predictor of the examinations applied during the transition to secondary education, researches should be done and research activities in the field of orientation in transition to secondary education should be focused on.

Keywors: Secondary Education, Transition Exams to Secondary Education, Central Examination System

1. GİRİŞ

Toplumların sosyal ve kültürel varlıklarını sürdürmelerinde, ekonomik açıdan gelişmelerinde ve çağı yakalamalarında eğitimin rolü yadsınamaz. Eğitim, bir yandan toplumun ihtiyaçlarına dönük, bir yandan da çağın gereklerine uygun olmalıdır. Nitekim Millî Eğitim Temel Kanununa göre Türk Millî Eğitiminin amacı da "Bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmak" şeklinde belirlenmiştir (MEB,1973, md.2). Bu durum, ülkenin refahını ve kalkınmasını amaçlayan her birey için, çalınması gereken belki de ilk kapı olarak eğitimi işaret etmektedir.

Eğitim, durağan değil dinamik bir sistemdir. Bir ülkenin eğitim sistemi, ülkede yaşanan sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik gelişmelere ayak uydurmak zorundadır. Geçen zaman, eğitim sistemlerini, onları çağa uygun hale getirecek; bireylerin, toplumların ve ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye ulaştıracak yeniliklere muhtaç bırakmaktadır.

Bir ülkenin eğitim sistemini geliştirmek için yapılacak olan çalışmalar, o ülkenin eğitim tarihinden bağımsız olarak gerçekleştirilemez. Tarihten kopuk olarak yapılan düzenlemelerin de doğru ve etkili olması beklenemez.

Bugün Türkiye'de 12 yıllık zorunlu eğitimi temel alan bir eğitim sistemi uygulanmakta olup bu sistem, dört yıl süreli ilkokul, dört yıl süreli ortaokul ve dört yıl süreli lise eğitimini kapsamaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördüğü birinci dört yıl (1, 2, 3, 4. sınıflar) ilkokul, ikinci dört yıl (5, 6, 7, 8. sınıflar) ortaokul ve üçüncü dört yıl (9, 10, 11, 12. sınıflar) lise olarak adlandırılmaktadır.

Eğitim sistemi de her sistem gibi girdi, süreç, çıktı ve değerlendirme (kontrol) öğelerinden oluşmaktadır. Bu öğelerin herhangi birinde görülebilecek bir aksaklık tüm sistemi etkileyecektir. Eğitim sisteminin değerlendirme öğesi de sistemin aksayan ve eksik yönlerini belirlemede son derece önemlidir. Eğitim sisteminin tüm aşamalarında kullanılabilecek ölçme ve değerlendirme faaliyetleri de değerlendirme öğesinin işlerliğinin sağlanabilmesi için yapılması zorunlu olan etkinliklerdir (Tan, 2010:13).

İlköğretimden ortaöğretime geçişte de eğitim sisteminin tüm basamaklarında olduğu gibi ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin yapılması son derece faydalı ve gereklidir. Ancak yapılan bu faaliyetlerin ne derece etkili olduğu tartışmaya açıktır.

Bugüne kadar Türkiye'de ortaöğretim kurumlarına öğrenci seçme ve yerleştirmede yaşanan problemlere çözüm getirmek amacıyla çok sayıda sınav sistemi uygulanmıştır. Ortaöğretime geçiş sisteminde yapılan bütün bu değişiklikler büyük iddialar ve öngörülerle ortaya çıkartılmış, oldukça hızlı bir şekilde yürürlüğe girmiş ve eğitim sisteminde bir dönüşüm olarak sunulmuştur. Uygulanan yöntemler eğitim çevresinde sıklıkla eleştirilmiştir.

1998 yılından günümüze kadar geçen süre içerisinde altı farklı sınav uygulamaya koyulmuştur. Liselere Giriş Sınavı (LGS), Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OKS), 6, 7 ve 8. sınıflarda uygulanan üçlü Seviye Belirleme Sınavı (SBS), sadece 8. sınıfta uygulanan SBS, Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavı (TEOG) ve Liselere Geçiş Sınavı (LGS) olmak üzere bu altı sınavın öngörülen işlevlerini ne derece yerine getirdiği hususu bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı günümüze kadar ortaöğretime geçişte uygulanmış olan merkezi sınavları yürürlüğe konulma gerekçelerine bağlı olarak incelemek olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma özelliği göstermektedir. Nitel araştırma, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırmadır (Yıldırım, 1999:10). Ayrıca gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri yoluyla toplanan verilerden yola çıkarak daha önceden bilinmeyen birtakım sonuçları birbirleri ile ilişkisi içinde açıklamaya yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:50-65). Bu özelliklerinden dolayı bu araştırmada nitel araştırma modeli tercih edilmiştir.

Geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olgulardan elde edilen verilere dayanan tarihi yöntem, bilgi üretmek için geçmişin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir (Kaptan, 1998:53). Verilerin toplanması işinde ise genelde dokümanların üzerinde çalışmaya odaklanmakta ve "ne idi?" sorusuna cevap aramaktadır.

Bu araştırmada 1998'den günümüze kadar ortaöğretime geçiş sisteminde uygulanmış ve uygulanmakta olan merkezi sınavlar incelenirken bahsi geçen özelliklerinden dolayı tarihi yöntem tercih edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Teknikleri

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011:187).

Bu araştırmanın verileri, konu ile ilgili doküman incelemesi yapılarak elde edilmiştir. Doküman incelemesi yapılırken araştırma kaynaklarından ve kuramsal kaynaklardan yararlanılmıştır. Araştırma kaynakları daha önce yapılmış olan araştırmaların raporlarını içerirken kuramsal kaynaklar ise tüm kitaplar, dergiler, gazeteler ve buradaki makaleler gibi yayımlardır (Kaptan, 1998:127).

Birden fazla kaynak (kitap, dergi, broşür) kullanılarak geniş bir zaman diliminin analizini olanaklı kılması, geçmiş dönemdeki kişi veya kurumlara doğrudan ulaşmak mümkün olamadığından, konu hakkında geniş bir inceleme alanına fırsat vermesi ve genelleme yapabilmeye imkân sağlaması özelliklerinden dolayı bu araştırmada doküman analizi tercih edilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada veriler literatür taraması yoluyla elde edilmiştir. Araştırmayla ilgili kaynak tarama sürecinde çeşitli kütüphanelerden, kurumlardan

ve resmi internet sitelerinden yararlanılmış; araştırmacının ulaşabildiği kitaplar, süreli yayınlar, tezler, resmi internet kaynakları, MEB arşiv kayıtları dokümanlar olarak kullanılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Verilerin analizinde tarihsel araştırmalarda kullanılan doküman analizi kullanılmıştır. Bunun için doküman analizinin 5 aşaması olan "dokümanlara ulaşma, özgünlüğü kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma" basamakları izlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:193-201).

Dokümanlara ulaşma basamağında kütüphane ve arşivlerden ortaöğretime geçişte uygulanan merkezi sınav sistemi ile ilgili katalog taraması yapılmıştır. Araştırma süresi boyunca elde edilen veriler konu başlıklarına ayrılmak suretiyle kronolojik sıra ile derlenmiş ve farklı kaynaklarla paralel olarak gözden geçirilerek özgünlüğü kontrol edilmiştir. Dokümanları anlama aşamasında veriler Liselere Giriş Sınavı (LGS), Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OKS), Seviye Belirleme Sınavı (SBS), Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavı (TEOG) ve Liselere Geçiş Sınavı (LGS) başlıkları altında incelenmiş ve tarihsel sıralamaya uygun olarak sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Analiz neticesinde elde edilen veriler bulgular halinde ortaya koyulmuş ve ulaşılan sonuçlar yorumlanarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Türkiye'de ortaöğretim kurumlarına öğrenci seçme ve yerleştirme konusunda yaşanan sorunlara çözüm getirmek amacıyla bugüne kadar çeşitli sınav sistemleri uygulanmış ve uygulanmaktadır.

1955 yılında bilim ve teknoloji alanında nitelikli insan kaynağı yetiştirmek ve II. Dünya Savaşı sonrası kitle iletişim araçlarının ve bilgi alışverişinin önem kazanması gibi nedenlerle yabancı dile duyulan ihtiyacı gidermek amacıyla maarif kolejleri kurulmuştur (Akyüz, 2013:356). Bu kolejler, 1975 yılında Anadolu liseleri adını almış ve kuruldukları yıldan itibaren sınavla öğrenci kabul etmiştir. 1999 yılına kadar ilkokuldan sonra uygulanan bu merkezi sınavlar sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının başlaması ile ortaokuldan sonra uygulanmaya başlanmıştır. 2004-2005 öğretim yılında yabancı dil ağırlıklı liseler Anadolu liselerine dönüştürülmüş, 2010 yılından itibaren ise akademik eğitime öğrenci hazırlayan bütün liseler Anadolu lisesi adı altında toplanmıştır. Günümüzde bu liselerin sadece bir kısmı sınavla öğrenci kabulüne devam etmektedir.

Türkiye'de sınavla öğrenci alan ikinci ortaöğretim kurumu ise fen liseleridir. İlk fen lisesi olan Ankara Fen Lisesi, 1964 yılında Ford Vakfı'nın desteğiyle açılmıştır. Fen ve matematik alanındaki üstün yetenekli öğrencileri eğitmek, ülkenin ihtiyaç duyduğu bilim ve fen insanlarının yetiştirilmesine kaynaklık etmek, öğrencileri araştırmaya yöneltmek, yeni buluşlara meraklı öğrencilerin çalışacakları ortam ve şartları sağlamak amacıyla kurulmuş olan bu liseler de kuruldukları yıldan bu yana sınavla öğrenci kabul etmiştir (Arslanoğlu, 1997:102).

Öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci seçmede asıl kaynak olmak ve öğretmen liselerini iyileştirmek amacıyla 1989-1990 öğretim yılından itibaren Anadolu öğretmen lisesi uygulamasına geçilmiştir (Gelişli, 2000). Sınavla öğrenci kabul etmiş olan bu liseler 2014-2015 eğitim öğretim yılından itibaren fen lisesi, sosyal bilimler lisesi ya da Anadolu lisesine dönüştürülmüştür.

Sosyal bilimler ve edebiyat alanında nitelikli bilim insanlarına olan ihtiyaç doğrultusunda 2003 yılından itibaren sosyal bilimler liseleri açılmaya başlanmıştır. Bu liseler ile edebiyat ve sosyal bilimler alanlarında ilgi ve yetenekleri üst düzeyde olan öğrencileri bu alanda yükseköğretime hazırlamak, öğrencileri araştırmaya yönelterek, sosyal bilimler alanındaki yeni buluşlara ilgi uyandıracak ortam ve şartları hazırlamak, sanat ve kültür birikimlerimizi anlayıp yorumlayabilecek, bu konuda yeni bilgi ve projeler üretebilecek bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır (Türer, 2011:313). Sosyal bilimler liseleri de sınavla öğrenci kabul etmektedirler.

Yukarıda bahsi geçen lise türlerinin haricinde güzel sanatlar, spor, imam hatip ve meslek lisesi türlerinin de bazıları sınavla öğrenci kabul etmektedir. Bunlardan spor liseleri ve güzel sanatlar liseleri yetenek sınavları ile öğrenci almaktadırlar.

1998 yılından günümüze ortaöğretime geçiş sisteminde Liselere Giriş Sınavı (LGS), Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OKS), 6, 7 ve 8. sınıflarda uygulanan üçlü Seviye Belirleme Sınavı, sadece 8. Sınıfta uygulanan SBS, Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavı (TEOG) ve Liselere Geçiş Sınavı (LGS) olmak üzere altı farklı merkezi sınav uygulanmıştır.

Aşağıda bu sınavlar tarihsel sıralamaları göz önünde bulundurularak, uygulamaya koyulma gerekçelerine bağlı olarak incelenmiştir.

3.1. Liselere Giriş Sınavı (LGS)

Anadolu ve fen liselerine geçişte yapılan merkezi sınavlar, 1988'e kadar iki basamaklı olarak uygulanmış olup sorular için 1988 öncesinde Fen Lisesi-I

(FL/1) ve Fen Lisesi-II (FL/2) kısaltmaları kullanılmıştır. Bu sınavlar 1988 yılında birleştirilerek tek basamaklı hâle getirilmiş ve FL (Fen Liseleri) adıyla 1995'e kadar uygulanmıştır. 1995–1998 yılları arasında bu sınav Fen Lisesi /Anadolu Öğretmen Lisesi (FL/AÖL) adı altında uygulanmıştır (Yücesu, 2005:2).

1998 yılına kadar 5. sınıflara uygulanan Anadolu ve fen liselerine giriş sınavı sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının başlamasıyla birlikte Liselere Giriş Sınavı adı altında 8. sınıfta uygulanmaya başlanmıştır. 1999-2004 yılları arasında uygulanan bu sınav ile resmi ve özel fen liseleri, Anadolu liseleri, Anadolu öğretmen liseleri, Anadolu imam hatip liseleri, Anadolu teknik liseleri, Bakanlığa bağlı sağlık meslek liselerine öğrenci alınmıştır (MEB, 1999:39). Asıl adı Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OÖKÖSYS) olan bu sınav isminin uzunluğundan dolayı kısaltılarak LGS olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Uygulanan bu sınavda öğrencilere Türkçe, matematik, fen bilgisi, sosyal bilgiler olmak üzere dört ders üzerinden 25'er soru olacak şekilde toplam 100 soru sorulmuştur. Sosyal bilgiler testinin içinde dört adet din kültürü ve ahlak bilgisi sorusu yer almıştır. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersini almış olan öğrenciler bu soruları cevaplarken, almayan öğrenciler bu sorulara alternatif olarak sorulmuş olan dört adet sosyal bilgiler sorusunu cevaplamıştır.

3.2. Ortaöğretim Kurumları Seçme ve Yerleştirme Sınavı (OKS)

2004 yılında LGS'nin adı değiştirilerek Ortaöğretim Kurumları Seçme Sınavı (OKS) adını almıştır. Bu sınav 2008 yılına kadar uygulanmış ve LGS ile aynı şekilde 8. sınıfın sonunda haziran ayında uygulanmaya devam etmiştir.

Sınav puanı hesaplanırken her test için yanlış cevap sayısının üçte biri doğru cevap sayısından çıkarılmıştır. Sınavdan alınabilecek puanlar 100 ila 500 arasında olup sınav sonuçları için iki farklı puan türü hesaplanmıştır. Bunlardan matematik ve fen (MF) puan türü fen liseleri, Türkçe ve matematik (TM) puan türü ise diğer liselere yerleştirilmekte kullanılmıştır (Arıkan, 2018:23). Öğrenciler sınavda aldıkları puanlara göre puan türlerinden en az birinin o yıl belirlenen seviyeden yüksek olması koşulu ile okul tercihi yapmışlardır (MEB, 2010a:27).

Bu sisteme göre bazı okullara giriş için OKS sonucunun yanında bazı koşullar da dikkate alınmıştır. Örneğin fen liselerine giriş için 6. ve 7. sınıflarda Türkçe, matematik ve fen bilgisi derslerinin her birinin yıl sonu notu ve bu derslerin yıl sonu notlarının ağırlıklı ortalamasının en az 4.00 olması; sosyal

bilimler liselerine giriş için ise yine 6. ve 7. sınıflarda Türkçe, matematik ve sosyal bilgiler derslerinin her birinin yıl sonu notu ve bu derslerin yıl sonu notlarının aritmetik ortalamasının en az 4.00 olması şartı aranmıştır (MEB, 2010a:27).

OKS, kazanmak ya da kaybetmek ikileminde eğitimin amacı hâline gelmekle ve 8 yıllık eğitimin sonunda süreci değil sonucu ölçmekle eleştirilmiştir. Yine Türkçe, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilgiler dersleri dışında okulda görülen diğer derslerin öğrenci başarısını değerlendirmede bir ölçüt olarak kabul edilmemesi ve OKS'nin gerçek anlamda tüm yönleriyle öğrenci başarısını değerlendirmede yetersiz kalması da eleştiri konusu olmuştur. Sınavın öğrenci başarısını 120 dakikalık, tek oturumlu ve telafisi olmayan bir sınavla ölçerek öğrencide ve velilerde kaygı, stres, gerilime neden olduğu ifade edilmiştir (MEB, 2008:5). Bu eleştiriler aynı zamanda OKS'den sonra uygulanacak olan merkezi sınavın da uygulanma gerekçelerini oluşturmaktadır.

3.3. Seviye Belirleme Sınavı (SBS)

2008 yılında ortaöğretime geçiş sistemi değiştirilmiş, yenilenen öğretim programları, gelinen eğitsel şartlar ve yeni eğitim anlayışı bu değişikliğin temeli olarak sunulmuştur (MEB, 2008:5). Bu doğrultuda OKS son olarak 2008'de uygulanmış, bu yıldan itibaren Orta Öğretime Geçiş Sistemi (OGES) adı altında yeni bir sınav sistemi uygulanmaya başlanmıştır. OGES 2008 yılında yalnızca 6. ve 7. sınıfların, 2009 yılından itibaren ise 8. sınıfların katılmasıyla hayata geçirilmiştir.

Yeni düzenlemeye göre öğrencilerin; 6, 7 ve 8. sınıflarda haziran ayında ders kesiminden sonra gireceği seviye belirleme sınav puanı, yıl sonu başarı puanı ile davranış puanlarının belirlenen oranda toplamı ile elde edilen sınıf puanlarının, belirlenen oranda toplamından elde edilen ortaöğretime yerleştirme puanı esas alınmaya başlanmıştır (MEB, 2007:956).

Sınavlar ücretli olup sınav sorularının ilköğretim kapsamı içerisinde Türkçe, matematik, fen bilimleri, sosyal bilimler ve İngilizce derslerinden ilköğretimin 6, 7 ve 8. sınıflarında öğrencilerin derslerden, o yılın müfredatında belirtilen kazanımları elde etme seviyesinin ölçüleceği şekilde hazırlanması planlanmıştır. Sorular, kazanımlar esas alınarak öğrencinin; yorumlama, analiz etme, eleştirel düşünme, sonuçları tahmin etme, problem çözme vb. yeterliliklerini ölçecek nitelikte hazırlanmıştır (MEB, 2007:957). Böylece ortaöğretime geçişte uygulanan sınavlarda ilk kez yabancı dil soruları yer almıştır. Her test için yanlış cevap sayısının üçte biri doğru cevap sayısından çıkarılmıştır. Gör-

me engelli öğrenciler şekilli sorulardan, işitme engelli öğrenciler İngilizce sınavından muaf tutulmuştur. Sınav puanı tek puan türünde hesaplanmıştır.

6, 7 ve 8. sınıflar için ayrı ayrı sınıf puanları hesaplanmıştır. SBS puanının haricinde öğrencilerin yıl içerisinde derslerden aldıkları notlarla hesaplanan yıl sonu başarı puanı ve öğrencilerin okul içindeki davranışlarının puana dönüştürülmesiyle elde edilen davranış puanı da sınıf puanına katılmıştır. Sınıf puanı, o yılın seviye belirleme sınavı puanının % 70'i, yıl sonu başarı puanının % 25'i ve davranış puanının % 5'i esas alınarak elde edilmiştir. Ortaöğretime Yerleştirme Puanı (OYP); ise 6. sınıf puanının % 25 i, 7. sınıf, sınıf puanının % 35 i ve 8. sınıf, sınıf puanının % 40'ı toplanarak elde edilmiştir (MEB, 2007:959).

Yetişme çağındaki çocukların kişiliklerini oluşturmaya çalıştıkları ve bu aşamada pek çok faktörden etkilendikleri davranışlarının başarı ya da başarısızlık olarak değerlendirilmesinin kamu yararına uygun bulunmadığı gerekçesiyle Danıştay tarafından 2009 yılında davranış puanlarının yerleştirme puanına katılması uygulaması durdurulmuştur. Bu karardan sonra sınıf puanı o yılın seviye belirleme sınavının % 70'i ve yıl sonu başarı puanının % 25'i esas alınarak hesaplanmıştır (MEB, 2010a:28).

Yerleştirme işlemi öğrencilerin tercih başvuruları, ortaöğretime yerleştirme puanı ve puan üstünlüğü esasına dayalı olarak yapılmıştır.

2010 yılında alınan karar doğrultusunda Bakanlık, Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile Bakanlığın iş birliği yaptığı diğer Bakanlıkların katıldığı Uluslararası Bilim Olimpiyatları, Matematik Olimpiyat Sınavları, proje yarışmaları, spor, kültür ve güzel sanatlarla ilgili yarışmalarda ulusal elemelerden geçtikten sonra Türkiye'yi temsil etme hakkı kazanmış olan öğrencilerin o yıla ait sınıf puanlarına belirlenen oranda ek puan eklenmeye başlanmıştır (MEB, 2010b:226). 2011 yılında ise sadece TÜBİTAK tarafından yapılan Uluslararası Bilim Olimpiyatları ve Matematik Olimpiyat Sınavları ile proje yarışmalarının ek puan kapsamına alınması kararlaştırılmıştır (MEB, 2011:115).

2011 yılında yayınlanan yönerge ile daha önce 6, 7 ve 8. sınıflarda olmak üzere üç sınav şeklinde uygulanan SBS sadece 8. sınıf sonunda uygulanmaya başlanmış, yıl sonu başarı puanları ise ortaöğretime yerleştirme puanına eklenmeye devam etmiştir (MEB, 2011:114).

SBS ile öğrencilerin bireysel gelişimlerinin, yeteneklerinin, ilgi alanlarının, farklılıklarının, bilgi ve becerilerinin tam ve güvenilir olarak ölçülmüş olacağı ifade edilmiştir (MEB, 2008:11). Ancak OKS ile karşılaştırıldığında SBS'nin

çok büyük yenilikler getirdiğini ve bu iddiasını gerçekleştirdiğini söylemek mümkün değildir. İki sınav karşılaştırıldığında en büyük farklılığın tek sınav yerine 3 sınav uygulanması olduğu görülmektedir. Bu uygulama da kısa bir süre sonra yerini tekrar tek sınav uygulamasına bırakmıştır.

OGES modeliyle özellikle dershaneler gibi okul dışı kaynaklara yönelimin artmayacağı, belki bunlara gerek bile kalmayacağı ifade edilirken (MEB, 2008:12) yapılan araştırmalar bu ifadenin aksine dershaneye gitme yaşının düştüğünü ve dershane sayılarının arttığını ortaya koymuştur. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği (PDRDER), Seviye Belirleme Sınavları (SBS) Üzerine Bir Değerlendirme adlı raporunda OKS sisteminde adayların büyük oranda 8. sınıfta hazırlık amacıyla dershaneye gittiğini ancak OGES sistemiyle bu durumun 4. sınıf düzeyine kadar indiğini ve dershane sayılarının OKS'nin başladığı yıldan itibaren artış gösterdiğini ortaya koymuştur (PDRDER, 2010:4-5). Gündoğdu, Kızıltaş ve Çimen Seviye Belirleme Sınavına (SBS) İlişkin Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri (Erzurum İl Örneği) isimli çalışmalarında dershanelere devam etme yaşının azaldığını ifade etmişlerdir (Gündoğdu, Kızıltaş ve Çimen, 2010:329). Kahveci Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Sisteminde Uygulanan Sınavların Ailelere Maliyetinin Ailelerin Toplam Eğitim Harcamaları İçindeki Payı isimli tezinde 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin %75,2'sinin kursa, dershaneye, etüt merkezine gittiğini veya özel ders aldığını ortaya koymuştur (Kahveci, 2009:94). Yapılan araştırmalar incelendiğinde OGES modelinin öğrencilerin okul dışı eğitim kaynaklarına yönelmelerine engel olma iddiasını yerine getirememiş olduğu görülmektedir.

3.4. Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavı (TEOG)

2012 yılında zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılarak 4+4+4 eğitim sistemine geçilmiştir. Ortaöğretim kurumlarına geçişte daha önce uygulanan SBS sistemi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde yaptığı değişiklikle terk edilmiş, Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) adı ile yeni sistem ise 2013-2014 eğitim öğretim yılında uygulamaya koyulmuştur.

Yeni sistemin amacı öğrenci, öğretmen ve okul ilişkisini güçlendirmek, başarı değerlendirmesini sürece yaymak, eğitim sürecinde öğretmenlerin ve okulun rolünü daha etkin kılmak, ülke çapında müfredatın eş zamanlı uygulanmasını sağlamak, öğretmenin meslekî performansını artırmak, öğrencilerin okula devamsızlığını en aza indirmek, okul dışı eğitim kurumlarına yönelik ihtiyacı azaltmak, telafi imkânı sağlayarak tek sınavdan kaynaklanan olumsuzlukları azaltmak, sınav kaygısını sürece yayarak azaltmak, öğrenci kazanımla-

rını objektif bir şekilde izlemek ve değerlendirmek, orta ve uzun vadede ders dışı sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikleri değerlendirmek olarak ifade edilmiştir (MEB, 2013).

Bu sisteme göre ortak sınavlar, altı temel ders için 8. sınıfta öğretmen tarafından dönemsel olarak yapılan sınavlardan, iki yazılısı olan derslerden birincisi, üç yazılısı olan derslerden ikincisi olmak üzere yılda iki defa yapılmıştır (MEB, 2014:85). Türkçe, matematik, fen ve teknoloji, din kültürü ve ahlak bilgisi, T.C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük ile yabancı dil derslerinden yapılan bu ortak sınavlarda her test için doğru cevap sayıları esas alınarak ham puanlar bulunmuş, yanlış cevap sayısı doğru cevap sayısını etkilememiştir. Ortak sınavlar öğrencilerin kendi okullarında, iki okul gününde uygulanmıştır. Sınavlara katılamayan öğrenciler mazeretini belirten resmi belge veya velisinin izniyle telafi sınavlarına katılabilmiştir. İlerleyen zamanlarda bu sınavların açık uçlu sorular da içereceği, değerlendirmenin ise barkot benzeri sistemlerle yapılacağı ifade edilmiş (MEB, 2013) ancak bu durum uygulamaya koyulmamıştır.

6, 7 ve 8. sınıfların yıl sonu başarı puanı 300 puan üzerinden, merkezi ortak sınavların puanı 700 puan üzerinden hesaplanmış, ortaöğretime yerleştirmeye esas puan bu ikisinin ortalaması alınarak 500 puan üzerinden hesaplanmıştır. 5. sınıf öğrencilerinin başarı ağırlıklandırma oranına tabi tutulması pedagojik açıdan uygun bulunmamıştır (MEB, 2013).

Düz liselerin tamamının Anadolu lisesine dönüşmesi ile birlikte daha önce puanla öğrenci almayan okullar da puanla öğrenci almaya başlamıştır. Bu durumda öğrenciler bütün okulları en yüksek puandan en düşük puana doğru sıralayarak tercih etmişlerdir.

TÜBİTAK tarafından gerçekleştirilen Uluslararası Bilim Olimpiyatları ve Matematik Olimpiyat Sınavları ile proje yarışmalarında ulusal elemelerden geçtikten sonra Türkiye'yi temsil etme hakkı kazanan öğrencilerin yılsonu başarı puanlarına belirlenen oranda ek puan eklenmeye devam edilmiştir (MEB, 2014:87).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde, TEOG ile birlikte öğrenciler üzerindeki sınav baskısının azaltılması konusunda olumlu sonuçlar elde edilmiş olduğu görülmektedir. Görmez ve Coşkun 1. Yılında Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Reformunun Değerlendirilmesi isimli araştırmaları neticesinde bu sistemin öğrencilerdeki stres ve kaygıyı azaltma konusunda başarılı olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Görmez ve Coşkun, 2015:13). Özkan ve Özdemir ise yaptıkları araştırmada şans faktörüne karşı düzeltme formülünün uygulan-

mamasının ve kendi okullarında sınava girmenin öğrencilerin motivasyonunu arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır (Özkan ve Özdemir, 2014:449).

3.5. Liselere Geçiş Sınavı (LGS)

2017-2018 eğitim öğretim yılından itibaren Liselere Geçiş Sistemi kapsamında uygulanan LGS, sınavla öğrenci alan fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, Anadolu imam hatip liseleri, mesleki ve teknik Anadolu liselerinin Anadolu teknik programları ve özel program ve proje uygulayan ortaöğretim kurumlarına öğrenci seçmek amacıyla uygulanmaya başlanmıştır.

Sınav iki oturum halinde ve aynı gün uygulanmıştır. Uygulandığı ilk yıl sınavda öğrencilere sözel bölümde 50, sayısal bölümde 40 olmak üzere toplam 90 çoktan seçmeli soru yöneltilmiştir. Sözel bölüm 8. sınıf Türkçe, din kültürü ve ahlak bilgisi, T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük ile yabancı dil, sayısal bölüm ise matematik ve fen bilimleri sorularından oluşmuştur. Sınavın uygulandığı ilk yıl sözel bölüm için 75 dakika, sayısal bölüm için 60 dakika süre verilmiştir (MEB, 2018a). Sınav sonuçları değerlendirildiğinde sayısal bölümde sürenin sorular için yetersiz olduğuna karar verilmiş ve ikinci yıl sınav süresi sayısal bölüm için 80 dakika olarak belirlenmiştir (MEB, 2019).

Merkezî sınava katılan öğrencilerin puanı tek puan türünde hesaplanmış, puan hesaplanırken doğru cevap sayısından yanlış cevap sayısının üçte biri çıkartılmıştır.

Yeni sınav sistemine göre ortaöğretime merkezi ve yerel olmak üzere iki türlü öğrenci yerleştirme işlemi gerçekleştirilmeye başlanmıştır (MEB, 2018b). Yerel yerleştirme işlemi ortaöğretim kayıt alanlarındaki okullara sırasıyla öğrencilerin ikamet adresleri, okul başarı puanının üstünlüğü ve okula özürsüz devamsızlık yapılan gün sayısının azlığı kriterlerine göre yapılmıştır.

2017-2018 eğitim öğretim yılında sekizinci sınıftan toplam 1.192.799 öğrenci mezun olmuş bu öğrencilerden 971.657'si yani % 81,46'sı LGS'ye katılmıştır. Kontenjan ise 127.420 olarak belirlenmiştir (MEB, 2018c:13). Bu öğrencilerin yaklaşık % 10'u sınavla öğrenci alan okullara yerleştirilirken kalan öğrenciler yerel yerleştirme yöntemi ile okullara yerleştirilmişlerdir.

4. SONUÇ

Türkiye'de ortaöğretime öğrenci seçme ve yerleştirme süreci incelendiğinde temel belirleyici merkezi sınavlar olmakla birlikte bu sınavların içeriği, yapısı, puan hesaplama yöntemi gibi konularda istikrarın sağlanamadığı görülmektedir. Çoğunlukla bir veya birkaç sınavın uygulamasına dayanan orta-

öğretime geçiş sisteminin uğradığı değişiklikler daha çok sınav sayısı ve uygulama yöntemi konularında meydana gelmiş olup çok köklü değişiklikler meydana gelmemiştir.

Uygulanan sınavlar soruların sorulduğu dersler açısından incelendiğinde Türkçe, matematik, fen bilgisi, sosyal bilgiler derslerinin ders isimlerinde değişiklikler yapılmış olmakla birlikte uygulanmış ve uygulanmakta olan bütün ortaöğretime geçiş sınavlarında yer aldığı görülmektedir. Bu dört ders haricinde İngilizce dersinin 2008 yılında uygulanan SBS'den itibaren uygulanan her sınavda yer aldığı görülmektedir. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin ise bu dersin zorunlu ders kapsamına alınmasıyla birlikte TEOG sınavından itibaren ortaöğretime geçiş sınavlarında yer almaya başlanmıştır.

Uygulanmış ve uygulanmakta olan merkezi sınavlar ortaöğretime yerleştirmeye esas puanların hesaplanması açısından incelendiğinde SBS'ye kadar uygulanan sınavlarda sadece sınav puanlarının dikkate alındığı görülmektedir. SBS ile ilk kez sınıf puanları ve davranış puanları da değerlendirmeye katılmış ancak kısa bir süre sonra davranış puanlarının yerleştirme puanına katılması uygulaması durdurulmuştur. Yıl sonu başarı puanları ise ortaöğretime yerleştirme puanına eklenmeye devam etmiştir.

Ortaöğretime öğrenci yerleştirme açısından incelendiğinde LGS'ye kadar olan sistemlerin merkezi yerleştirmeye dayandığı, 2018 yılından itibaren ise merkezi ve yerel yerleştirme olmak üzere iki farklı şekilde yerleştirme işlemi yapıldığı görülmektedir. Yeni sisteme göre ortaöğretime kayıt yaptıran öğrencilerin sadece % 10'u sınavla öğrenci kabul eden liselere giderken kalan öğrenciler evlerine yakın olan okullar arasında tercih yapmak durumunda kalmakta, bu durum ise öğrencilerin ikamet ettikleri bölgelere bağlı mağduriyetler oluşturabilmektedir.

Uygulanan sınav sistemleri incelendiğinde hepsinin eğitimi bütün olarak ölçme ve değerlendirmekten daha ziyade öğrencileri bir üst öğrenim kurumuna yerleştirme aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapılan değişiklikler incelendiğinde değerlendirmede kullanılan ölçütlerin çok fazla değişiklik göstermediği dikkat çekmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, mevcut sistemde öğrencilerin %90'ının yerel yerleştirmeyle ortaöğretim kurumlarına yerleştirildiği düşünüldüğünde, ülke genelinde ortaöğretim kurumları arasında eğitim seviyeleri ve imkânlar açısından farklılıkları gidermeye ilişkin çalışmalar yapılması faydalı olacaktır. Ortaöğretime geçişte yönlendirme alanında araştırma geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Ortaöğretime geçişte uygulanan

sınavların yordayıcılığını tespit etmek amacıyla öğrencilerin ortaöğretim kurumlarına yerleştikten sonraki başarılarını inceleyen araştırmaların yapılması ortaöğretime geçişte yapılacak olan düzenlemelere ışık tutacak olması açısından önemli ve gereklidir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Y. (2013). Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S. 2013 (Gözden Geçirilmiş 25. Baskı), Pegem Akademi, Ankara.

ARIKAN, O. (2018). OKS, SBS VE TEOG Fen Bilimleri Testi Sorularının Bilimsel Süreç Becerileri ve Eleştirel Düşünme Becerilerine Göre İncelenmesi, Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

ARSLANOĞLU, İ. (1997). Türk Eğitim Sistemi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

GELİŞLİ, Y. (2000). "Anadolu Öğretmen Liselerinin Kuruluşu ve Gelişimi". Millî Eğitim Dergisi. Sayı:146.

GÖRMEZ, M. ve COŞKUN, İ. (2015). 1. Yılında Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Reformunun Değerlendirilmesi, SETA, Ankara.

GÜNDOĞDU, K., KIZILTAŞ, E. ve ÇİMEN, N. 2010. Seviye Belirleme Sınavına (SBS) İlişkin Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri (Erzurum İl Örneği), İlköğretim Online, 9(1):316-330.

KAHVECİ, S. S. (2009). Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Sisteminde Uygulanan Sınavların Ailelere Maliyetinin Ailelerin Toplam Eğitim Harcamaları İçindeki Payı, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KAPTAN, S. (1998). Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri, Tekışık, Ankara.

MEB (1973). Millî Eğitim Temel Kanunu, MEB, Ankara.

MEB (1999). Millî Eğitim Bakanlığı Merkezi Sistem Sınav Yönergesi, MEB, Ankara.

MEB (2007). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Yönergesi, Tebliğler Dergisi, 2602:955-960.

MEB (2008). 64 Soruda Ortaöğretime Geçiş Sistemi ve Seviye Belirleme Sınavı Örnek Sorular, MEB, Ankara.

MEB (2010a). Ortaöğretime Geçiş Sisteminde SBS ve Yeni Bir Model. Millî Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı, Ankara.

MEB (2010b). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Yönergesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge, Tebliğler Dergisi, 2631:225-226.

MEB (2011). Millî Eğitim Bakanlığı Merkezi Sistemle Öğrenci Alan Ortaöğretim Kurumlarına Öğrenci Yerleştirme Yönergesi, Tebliğler Dergisi, 2641:112-116.

MEB (2013). Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi İle İlgili Sıkça Sorulan Sorular. http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular2013/bigb/tegitimdenoogretimegecis/MEB_SSS_20_09_2013.pdf, 06.06.2019.

MEB (2014). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Yönergesi, Tebliğler Dergisi, 2676-EK1:83-87.

MEB (2018a). Ortaöğretime Geçiş Tercih ve Yerleştirme Kılavuzu, MEB, Ankara.

MEB (2018b). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretime Geçiş Yönergesi, MEB, Ankara.

MEB (2018c). Liselere Geçiş Sistemi (LGS) Merkezi Sınavla Yerleşen Öğrencilerin Performansı, MEB, Ankara.

MEB (2019). Sınavla Öğrenci Alacak Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezî Sınav Başvuru ve Uygulama Kılavuzu, MEB, Ankara.

ÖZKAN, M. ve ÖZDEMİR E.B. (2014). Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin ve Öğretmenlerinin Ortaöğretime Geçişte Uygulanan Merkezi Ortak Sınavlara İlişkin Görüşleri, Tarih Okulu Dergisi, 20:441-453.

TAN, Ş. (2010). Öğretimde Ölçme ve Değerlendirme KPSS El Kitabı (5. Baskı), Pegem Akademi, Ankara.

TÜRER, A. (2011). Türk Eğitim Tarihi, Detay Yayıncılık, Ankara.

TÜRK PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK DERNEĞİ (2010). Seviye Belirleme Sınavları (SBS) Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara.

YILDIRIM, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi, Eğitim ve Bilim Dergisi, 23(112). http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5326/1485, 25.05.2019.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8.Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

YÜCESU, A. (2005). 1994-2004 Yılları Arasında Liselere Giriş Sınavı'nda (LGS) Çıkmış Türkçe Sorularının Dil Bilgisel Açıdan İncelenmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

LECTURERS AND STUDENTS' VIEWS ON STUDENTS' FAILURE AT AN ENGLISH PREP-PROGRAM

Assist. Prof. Dr. Yunus Emre AKBANA
Kahramanmaraş Sütçü İmam University

A considerable number of universities in Turkey run one year of preparatory year in teaching English to students majoring in different departments. A large number of these prep-programs employ progressive system whilst the others employ modular system. In modular system, students who cannot succeed in a particular language level cannot move forward to a higher level. However, the problem this study embraces lies within the reasons that hinder students being successful. In this regard, this study aims to explore lecturers' opinions and students views over students' failure which cost them to repeat a module. To achieve this, this study adopts both quantitative and qualitative research methods. The data gained from a questionnaire were analyzed through SPSS and interviews were analyzed through a content-analysis method. The results of the study shed light onto several issues incorporating internal reasons such as lack of interest, -confidence, absenteeism, learning and study habits and external reasons such as failure in the exams, fast teaching pace, classroom dynamics, class accommodation, former language learning experience, heavy workload and lack of institutional attempts. This study is considered to be high of importance to the literature with its conclusions and implications triggering the minds of lecturers and policy makers in administering modular system in Turkey at the local perspective and beyond at the universal context in similar settings.

Keywords: Attributions for Failure, English Prep-Program, Lecturers' Views, Students' Views.

Bir İngilizce Hazırlık Programındaki Öğretim Görevlilerinin ve Öğrencilerin Öğrenci Başarısızlığına Dair Görüşleri

Türkiye'de çok sayıda üniversite, farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilere yönelik bir yıl boyunca İngilizce Hazırlık programı yürütmektedir. Bu hazırlık programlarının çok büyük bir kısmı ilerleyici sistem kullanırken diğerleri modüler sistem kullanmaktadır. Modüler sistemde, belirli bir dil seviyesinde başarılı olamayan öğren-

ciler daha yüksek bir seviyeye geçemezler. Bununla birlikte, bu çalışmanın ele aldığı sorun öğrencilerin üst module geçerken başarılı olmalarını engelleyen sebeplerdir. Bu bağlamda, bu çalışma öğrencilerin modül tekrarı yapmalarını gerektiren bu başarısızlıklarına dair öğretim görevlilerinin ve öğrencilerin görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için, bu çalışma hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Bir anketten elde edilen veriler SPSS ile analiz edilmiş ve katılımcılar ile yapılan görüşmeler içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, ilgi eksikliği, güven eksikliği, devamsızlık, öğrenme ve çalışma alışkanlıkları gibi içsel nedenler ile sınavlarda başarısızlık, öğretim hızının hızlı olması, sınıf dinamikleri, sınıf uyumu, eskiden edinilen dil öğrenme deneyimi, ağır iş yükü, kurumsal teşebbüslerin eksikliği gibi dışsal nedenleri içeren bu birkaç konuya ışık tutmaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın, öğretim üyelerinin ve politika belirleyicilerin Türkiye'de modüler sistemin yerel bağlamda ve evrensel bağlamda benzer çalışmaların uygulanmasında akıllarını tetikleyen sonuçları ile literatür için önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başarısızlık Atıfları, İngilizce Hazırlık Programı, Öğrencilerin Görüşleri, Öğretim Görevlilerinin Görüşleri.

1. INTRODUCTION

Xia and Kirby (2009) define grade retention as the students cannot master the necessary skills for the next grade, they are held back and repeat the grade in concern. This definition is similar to that of repeating a module in our setting. Since students cannot complete or are regarded by not having obtained the requisite skills for being competent enough to be in the next grade, they are guided to repeat their current module in the light of the classroom assessments and the institutional exam. This paper focuses on the repeating construct as the students' failure in mastering the module they are in. Therefore, the significance of this paper falls in the philosophy that the institution is responsible for figuring out a comprehensive list of outcomes that are the reasonings of both the lecturers and students' and for communicating both stakeholders to the curriculum and the instructional design deployed at the setting.

Kirkgoz (2007) outlines the initiatives the Turkish government has taken over several decades in promoting the importance of English in the Turkish society with an emphasis on its educational system, the educational institutions from primary to higher education give tremendous efforts on making teaching of English feasible at different educational levels. Kırkgoz (2009) further touches upon teaching English at macro policy level with the need in the

micro policy level by the implications raising particularly from the instructional methods. Keeping this in mind, maintaining a smooth instructional way for equipping students with the skills of English may rely on the institutional implementations and monitoring its decisions based on its own teaching staff and students.

Staub and Kırkgöz (2019) states that the Council on Higher Education (CHE) is in charge of executing the university system in Turkey. In running the regulations of CHE, each university may determine its own administering principles in an attempt to find and balance its institutional needs and expectations of its staff and students. In this respect, English has long been seen as a need to be met by efforts from universities in Turkey. Most of the universities offer one year of preparatory program in English with intensive courses to its students coming from different majors. In the research setting of this study, the English Prep-Program was first initiated in the academic year of 2003-2004 by employing a teaching philosophy of Progressive System (PS) until the academic year of 2015-2016 with a shift to a Modular System (MS). Digging into this shift and its effects, the staff at the institution and the students explained positive attitudes about the MS since it offers advantages to program components and the liability within the learning of students. By taking this implementation in the system change into account with that of the lecturers and students' views to monitor the process, this study focuses on students' failure as the mainstream of development in terms of completing a module and proceeding to the next.

Though MS seems to be plausible in the research setting of this study, in Coşkun's (2013) study, it was found that MS should be discontinued due to several contextual problems such as the insufficient number of lecturers, inadequate richness of teaching sources in addition to the physical conditions; the number of classrooms. The author calls these problems as the chronic problems of a MS and they need to be improved in order to run a feasible system. However, these problems were not faced in the setting of this study but failure costing students repeat the modules is considered as a matter of investigation within the scope of this study.

This study aims to illustrate lecturers' opinions about their students' failure and students' own views on their failure. To achieve this aim, the following research questions were employed to illustrate students' failure by triangulating both parties' voices:

1. How do the lecturers and students view their English prep-program in terms of educational quality, exams and in-house cooperation?

2. What are lecturers and students' opinions about students' failure in completing a module successfully?

3. What do the students recommend to include in the syllabi of repeating modules?

2. REVIEW OF LITERATURE

Reviewing the related literature on students and lecturers' attributions for success and failure at foreign language learning environment, there is a plethora number of studies shedding light on motivation, engagement, confidence, study habits and program related reasons playing major role in identifying the reasons both in the local and the universal setting. Only a small number of them within the scope of this small scaled study are detailed below.

Paker and Özkardeş-Döğüş (2017) investigated students' attributions for success and failure at an English Prep-Program of a state university in Turkey. The students' attributions to their failure were covered by internal reasons; running insufficient studying paths autonomously, a sort of anxiety feeling which calls for failing the class and inadequate vocabulary knowledge, and external reasons such as finding exams difficult, seeing educational term period short, and insufficient background education on English at a considerable level.

In their study, Dinçer, Takkaç and Akalın (2010) attempted to determine students' readiness level and explore former foreign language education experiences. Most of the findings were found to be negative affecting the students' English language learning process. The participants voiced on issues particularly related to their teachers, educational program, students and the environment respectively. The common problems to the teacher side were found to be the number and majors of teachers, teachers' characteristics, pedagogical and content knowledge. In addition, the students admitted that they had not paid sufficient attention on learning English and accepted their low-level motivational reasons. Regarding the educational program, the poor curricula, course hours and materials were found to be problematic as well as the lack of authentic language environment and wrong peers. In addition to these factors, motivation has always been seen another major construct in affecting students' success or failure in language learning. Daif-Allah and Alsamani (2014) conducted a study with prep-program students in Saudi Arabia in order to find

out the demotivating factors that hinder students' language learning process. They touched upon several demotivators coming from the teachers such as the academic strategies they employ, their punctuality and classroom performance with in-class activities. They also referred students' views on the "lack of adequate preparation for the EFL exams", class size, teachers' assigning too much homework and doing insufficient class work with a rush in following their teaching pace. Regarding teacher side, Wossenie (2014) evidenced in a study conducted with 585 students and 39 EFL teachers at a prep-program in Ethiopia that the teachers' self-efficacy beliefs and students' English achievements levels did show correlation. Therefore, Wossenie (2014) implicated that teachers should be made aware that the more they are successful in teaching, the more their students will be successful in overcoming the challenges of a foreign language learning.

Armağan, Bozoğlu and Güven (2016) carried out a case study with 218 prep-program students in Turkey in order to explore their expectations in EFL settings. They found that the students wanted change in the physical layout of the building and modification in the curriculum content, but not expected anything from their teachers by showing satisfaction at a considerable rate. They concluded that meeting students' needs would be a solution to increasing students' motivation but the core solution would come from the school management to increase the building usability and researchers from the field in order to design and improve the curriculum. The findings are seen to be interconnected to each other in order to decrease students' demotivating factors in foreign language and minimize their failure at English prep-programs. In a similar vein that Özkanal and Hakan (2010) evaluated the effectiveness of a prep-program at a state university in Turkey and one of their major findings was that the students were not comfortable with the physical conditions of the prep-school. Again, though it seems to be an external and uncontrollable factor in students' motivation, the physical conditions may play vital role in decreasing students' motivation as it is to do with the learning environment and can result in any uncontrollable factors affecting students' success adversely.

Cubukcu (2010) found out in a study conducted with EFL student teachers at a state university in Turkey that student teachers expect quality teachers who care and respect to their students and are accessible by the requisite teaching and instructional skills. Students admit their responsibility on their failures, however, they have a belief that the more their teachers encourage them and provide positive feedback, the more they could increase the stu-

dents' motivation to study harder. Examining the anxiety and failure among students, Elaldı (2016) investigated the foreign language anxiety levels of students; however, the findings indicated that long terms effects were not found in relation to foreign language learning and anxiety. The study concerned on the idea that high expectations should not be made in order not to develop any anxiety and failure among students.

There is another study conducted in the Saudi Arabia context in the literature by Alghamdi (2016). In her study, the author investigated the students' own efforts on the self-directed learning with the measures of self-management, -monitoring, study time and motivation among prep-program students and compared repeater and non-repeater students in the setting. The findings indicated that self-management and task control seem to be the predictors of success in language learning. In addition, absenteeism is considered to cause incomplete learning and failure in a student's academic development. In this regard, Özkanal and Arıkan (2011) investigated any correlation between success and absenteeism among prep-program students at a state university in Turkey and found that the students who attend to classes regularly are attributed as significantly higher-achievers than those who do not.

Aksu Ataç, Özgan Sucu, Eriçok and Bulut (2018) explored students' achievement levels through exam results and lecturers' views. The students in this study were two-hold: one from compulsory and another from optional prep-program. Their findings change in terms of lecturers' views as some lecturers favored compulsory prep-program to be more effective for pushing and motivating students extrinsically and some favored optional prep-program since the students did follow the learning process more intrinsically. Though the achievement levels of both groups varied, it was found that the students in the optional prep-program were more successful than the others.

Bayram and Canaran (2019) examined a prep-program in Turkey and concluded with several findings that can contribute to the program employed at the setting. They found that the program was equipped well enough on assigning homework, and the exams and the curriculum it employed. However, it needed to be developed in terms of deploying extracurricular activities and online programs. In addition, the program pace, course materials with the books and supplementary ones and portfolio and Speaking Exam needed to be improved.

Lei and Qin (2009) carried out an empirical study with a total number of 949 Chinese EFL students at a university and they investigated the success and

failure attributions of students. The results of the study revealed that the foreign language learners ascribed success to the factors related to the teacher, confidence and practical use and effort and failure to exam-focused learning and factors of lack of -confidence, -effort, -practical use and help from outside.

Similarly, Thang, Gobel, Nor and Suppiah (2011) investigated the undergraduate students' attributions of success or failure in ESL at six Malaysian state universities. They found that the students attributed teacher influence and getting a good grade to success while the authors mentioned that since communalities exist in the Asia with a high-emphasis of the respect for teachers and self-critical tendency, the reliability of the gained data may be revisited in terms of finding the results for the failure attributes. Therefore, it is possible to claim that in non-western countries, the participants voice on more of internal attributions for failure through self-critical approach and external attributions for success through giving credit to others; for example, the teacher (Erten & Burden, 2014). It is further evidenced in the literature that the attributions for success may vary from urban to rural districts in the non-western countries. Gobel, Thang, Sidhu, Oon and Chan (2013) revealed in their empirical study that the change for the attributions for success by Malaysian students is in the direction of a more tune of self-directed efforts, interest, ability and study skills in urban districts than the rural districts. Bozu (2016) conducted a master thesis on investigating the EFL lecturers' sense of responsibility towards their students' success and failure. In the study, it was revealed that the lecturers showed a tendency for feeling more responsible about their students' success rather their failure.

3. METHODOLOGY

Following the university entrance exam, students in Turkey become eligible to enter a university and start majoring in their departments. However, the departments they get enrolled require these students to go through one year of intensive English preparatory program. This required prep-program is determined depending on the medium of instruction in the students' departments. The language of the instruction is regulated by the Higher Council of Education (HCED/YÖK *in Turkish*) and the senates of the universities. According to this regulation, the departments employing English as the medium of instruction (EMI) 100% or 70% have a requisite of compulsory one year of English prep-program. Other departments employing Turkish as the medium of instruction (TMI) have a requisite of optional one year of English prep-

program. The students getting successful from the proficiency exams or holding a valid score from standardized exams (e.g. TOEFL/IETLS/Foreign Language Test) in accordance with the pass marks of the universities, do not study English at prep-programs and start majoring in their departments. (HCED, 2014). At Kahramanmaraş Sütçü İmam University (KSU), the site of the present study, there was no compulsory English prep-program when the data were obtained in the academic year of 2016-2017. Therefore, the students in this study are those who voluntarily preferred English to study for a complete year intensively. At KSU, the prep-program is run under a Modular System which requires students to take a placement exam at the beginning of the fall term. This placement exam identifies students' language levels in accordance with the Common European Framework of Standards (CEFR) and guides them to learn English at the most appropriate language levels.

The basic CEFR level at KSU is A1 and the advanced is C1. Students who start from A1 can complete the whole year by passing A2, B1 and B2 levels. Students who are placed in A2 classes can exit the prep-program with a C1 level. Each level is called a modular level and lasts around eight weeks with two quizzes, one mid-term exam and one module exit exam. The students are exposed to 28 class hours a week following 4 macro skills (Listening, Reading, Writing, Speaking) and 2 micro skills (Grammar and Vocabulary) on an integrated course book. The course book during the data collection period was *Pioneer* series (Mitchell & Malkogianni, 2015). Students who can complete a module successfully can move to higher module; however, others who cannot meet the pass mark criteria are exposed to repeating the same module. In the academic year of 2016-2017, the number of students who repeated the modules were remarkable (35% of the overall number of students) that drew the attention of the author and sought ways to explore both students and lecturers' views on the failure which cost repeating a module.

This study is a mixed-method study utilizing both quantitative and qualitative research methods. Since the setting of the study is a particular site, this study is an action research where the problem was identified as the failure observed in the repeating classes. In line with Burn's cycle (2010), this present study is intended to meet the first three cycles – (1) identifying the problem, (2) gathering the data, (3) analyzing the data and aims at reflecting the fourth; (4) developing an action plan.

The participants of the study were 12 lecturers and 71 students. The number of volunteer participants who joined the semi-structured interviews

were 8 lecturers and 20 students. A short questionnaire and semi-structured interviews were administered with both parties in order to reflect on the failure and repeating modules. The data obtained from the questionnaires were exposed to descriptive statistical analysis on SPSS (for Mac *v. 20*) and the qualitative data were analyzed through an inductive content analysis method by two independent raters. Subsequently, following all the anonymous papers were delivered to two outside raters in order to build common categories for a basic content analysis.

4. FINDINGS

In this study, the three research questions were formed in order to investigate the participants' general views towards the site of the present study, students' failure and participants' recommendations. The first research question and the related findings are outlined below.

4.1. Findings of Research Question 1. How do the lecturers and students view their English prep-program in terms of educational quality, exams and in-house cooperation?

Findings as to the participants' views on the educational quality are presented in Table 1, on difficulty level of exams in Table 2, and on institutional components in Table 3.

Table 1. *Lecturers and Students' Views over the Educational Quality*

Participants	*m*	*SD*
Lecturers	3.84	.98
Students	4.25	1.26

5-likert scale; from "0 = Not satisfactory at all" to "5 = Very satisfactory"

Table 1 reveals that both parties see the educational quality in the research setting beneficial for their own teaching and learning endeavors. The mean value 3.84 observed among the lecturers is lower than that of the students' (m = 4.25); however, as a teacher-researcher I would pinpoint the affective factors that the lecturers found the quality to be bettered and they would neither be called pessimistic about their own teaching quality nor the curriculum run at the setting since they uttered on several amendments in the semi-structured interviews to revise but not discredit the program. On the other

hand, the students might have an affective factor of denigration of their teachers of the program, and therefore rated the quality with better results.

Table 2 displays the students' rating of the difficulty level of the exams. This can imply a more reliable picture of how the students view the program since they may have shown a tendency with favoring the educational quality with better results than the lecturers.

Table 2. *Difficulty Level of Exams*

Exam Type	*m*	*SD*
Portfolios	2.96	1.10
Quizzes (i.e. Midterms)	2.87	1.32
End of Module Exams	2.73	0.98

5-likert scale; 1 = Absolutely not appropriate – 5 = Absolutely Appropriate

In Table 2, they also showed another tendency to independent learning with portfolios in comparison to the quizzes and end of module exams, which are administered in a top-down way. Additionally, lecturers were asked to rate the institutional components to cater for in-house cooperation, and the results are shown in Table 3 below.

Table 3. *Institutional Components*

Item	*m*	*SD*
Educational Technologies Office	4.42	0.90
Program Development Office	4.25	1.14
Testing and Assessing Office	4.25	0.87
Material Development Office	4.00	1.13
Administration	4.00	1.21
Academic and Social Activities Office	3.58	1.08
Janitor Staff	3.50	0.90
Mini-Meetings	3.42	1.31
Faculty Secretariat	3.42	1.44
Overall Interaction among Offices	3.00	1.35

5-likert scale: 1 "Not Satisfactory at all", 2 "Not Satisfactory", 3 "No Idea", 4 "Satisfactory", 5 "Absolutely Satisfactory"

The lecturers found the institutional components satisfactory in general. As Table 3 illustrates, they prioritized Educational Technologies Office. Ac-

cordingly, they reported in the interviews that the person in charge of this office is the most hardworking of them and provides instant support. Though they found the offices satisfactory for meeting their needs with high mean values, they interestingly found the Overall Interaction among Offices the least satisfactory area. When they were asked about this issue, they uttered as follows:

L3 – I believe that each office works hard but they do it more individually than cooperating with other offices.

L5 – I think what makes the contribution of an office to our program is the interaction that it develops with other offices. I mean, for example, the Program Development Office should interact with the Testing Office to revise the syllabus at least each week and ask the Material Office to prepare supporting exercises for the students' failure as shown in the Testing Office reports. They do it but not professionally, they just talk and do not take further initiatives.

Triangulating the results for the first research question, it can be inferred that participants are content with the educational quality and exams; however, the lecturers tend to imply that there is a need for professional deal among the offices to meet the learning needs of the students. To overcome this problem, there should be one coordinator in the program for analyzing the needs from one office and guide another on what to do. The findings of the first research question may be of help to reach a general understanding of the site.

4.2. Findings of Research Question 2. What are lecturers and students' opinions about students' failure in completing a module successfully?

The findings of this research question revealed that internal and external reasons are the two themes as to the reasons for repeating the modules. Table 4 illustrates the related emerged categories for these two themes.

Table 4. Reasons for repeating the modules

Internal Reasons	External Reasons
Lack of Interest	Failure in the exams
Lack of Confidence	Fast Teaching Pace
Inconsistent Attendance	Classroom Dynamics
Learning Habits	Class Accommodation
Study Habits	Former Language Learning Experience
	Heavy Workload
	Lack of Institutional Attempts

Lack of interest: Some students found the prep-program as a full year of relaxing and others found it so intensive that they gave up. This was also a sense developed out of the lecturers' informal conversations with the students.

S13. *After following a great marathon for a year for the university entrance exam, I deserve to get relaxed this year.*

S15. *I did not think of the prep-program to be so difficult and that is why I thought it was optional. But now, though I did my best, I realized that I cannot overcome it.*

L4. *Usually, students' concentration or motivation is distracted easily and they are not aware of the importance of a specific topic taught in the classroom environment. I mean they fail to concentrate on the topic when they really need to.*

L6. *They ignore suggestions made by teachers.*

Lack of Confidence: Students were also found to have some barriers to use English and this was linked to the lack of confidence in speaking English.

S8. *I think I cannot speak English. I do not have the ability.*

L1. *They think they want to learn but they always build mental barriers to themselves.*

L4. *They feel that they are not competent to use English.*

Inconsistent attendance: When the students missed a class, they had difficulty to overcome the following learning objectives. This was a common concern for both parties.

L5. *Absenteeism has always been a problem for students over my 20 years of teaching experience. This is especially highly felt in prep-program as it results in repeating a module.*

S12. *I cannot wake up in the mornings and usually I attend afternoon classes. So, I cannot catch up with the book and I have to skip some parts.*

Learning Habits: Students showed a tendency towards getting equipped with Grammar in order to speak English. This evidence was associated with their learning habits.

S20. *I have to learn Grammar to speak English. I need to study on a Grammar book but there is no grammar book in this prep-program.*

L2. *They believe that learning in the class is a futile attempt.*

L8. *They have a misbelief that learning grammar is a requisite for speaking that language. Their first priority is to learn grammar to feel the sense of*

movement but on the other hand they keep asking questions like 'Why they need to learn the grammar?'. This is the dilemma!

Study Habits: Students reported that they study in an exam-oriented way. Similarly, lecturers complained about their insufficient autonomy and their study habits limited to class.

S3. *I want to focus on the exams more than the other activities like projects or portfolios.*

L1. *They are autonomous learners neither at class nor at home.*

L7. They are reluctant to revise and they restrict their learning only to the classroom. They think that in-class learning is enough but not!

External Reasons: The external reasons for attributing the students' failure in completing the modules were categorized with the following seven headings.

Failure in the exams: Students found their failure in any exam as a barrier to learning and this affective factor was commonly reported in the interviews.

S17. *I get prepared for exams very hard but getting low mark from exams demotivates me.*

S20. *No matter how hard I study for exams, I cannot move up the module. I quit doing hard. Maybe repeating the module is in my favour.*

L1. *Not being able to learn on time can cause failure in the exams. The awareness on this should arouse among the lecturers and students.*

Fast Teaching Pace: The teacher had to follow a syllabus and both lecturers and students found the pace fast for some classes. This may call for a design of the curriculum and forming the syllabus accordingly.

S3. *Teachers usually push us to do a lot of things at a very restricted time. I can't walk, but they ask us to run!*

L3. *Students think their workload is heavy. They cannot accommodate themselves into the pace of prep-program.*

Class accommodation: They believe that students cannot comfortably show accommodation to the repeating class atmosphere to which they are exposed after a new class is set in accordance with the module exit exams.

S1. *We see new people in the repeating module and getting to know each other takes time. Sometimes, I want to make new friends but I know that they are unsuccessful like me, so they cannot contribute to my English.*

L4. *In repeat classes, it takes longer than normal to follow the ice-breakers.*

Classroom Dynamics: Since classroom dynamics change from one class to another considerably, this was also found with compelling evidence as reported below.

S10. *I need some classmates who can encourage me. Most of the time I cannot learn from teachers but my classmates. In this module, I couldn't find a mate so I am a repeater.*

L2. *Those with the less motivation somehow become the group leaders.*

Former Language Learning Experience: Lecturers voiced on the students' former language learning experience by their learning habits which may have caused them fail.

L1. *They do not know how to engage in the language learning process because of their experienced learning background.*

L6. *They assume that learning grammar is the sense of movement; however, it may be due to their experienced language learning habits.*

Heavy Workload: Students signaled on their weekly class hours which cost them to study heavily and similarly lecturers touched issues of their teaching hours in addition to getting difficulty in following the weekly syllabus.

S9. *We study heavily here for about 28 class hours a week. Isn't that too much? Maybe it is the reason that we get bored and fail easily. Teachers should think about this.*

L2. *We teach more than 25 class hours a week. We also carry out outside activities such as assessing students' writing, portfolio, and weekly revisional materials.*

L5. *Teachers become robotized since they have to get stuck with the syllabus strictly. Therefore, sometimes they cannot be flexible in their teaching but accommodate themselves to the pace.*

Lack of Institutional Attempts: Lecturers called for a needs analysis which can be applied at all levels and to all phases in the program. The results of the needs analysis should be tuned with developing teachers professionally and improving the program sustainably.

L1. *We do not intend to gather data which can shed light onto the solutions to the students' failure.*

L2. *Since we have no needs analysis showing students' learning needs. We do not have any institutional precautions.*

L3. *I think we do not monitor the process enough. We may revise the program by including stop-and-check weeks. We can pause the normal syllabus and*

see what we and our students have achieved or not; and accordingly, include revisional classes to be remedies for the problems before they grow.

L4. *Maybe the failure is related to the difficulty level of the exams run in the program. So, It is not shame to reevaluate or reshape what sort of assessment tools the Testing and Assessment Unit use and decide on students' modular levels, but they should question and revise their assessment tools regularly.*

L7. *I think running repeating module levels is a punishment neither for the lecturers nor student but I think it is an opportunity for lecturers to get more professionally developed.*

L8. *I think the mutual rapports between the lecturer-lecturer, student-lecturer and lecturer-administration should be formed in a way that can meet the needs of the running program.*

4.3. Findings of Research Question 3. What do the students recommend to include in the syllabi of repeating modules?

A further investigation of the students' failure and repeating the modules was sought with another section in the questionnaire asking students to suggest what to include in the module syllabus. The results are shown in Figure 1 below.

Figure 1. *Students' alternatives to overcome repeat classes' failures*

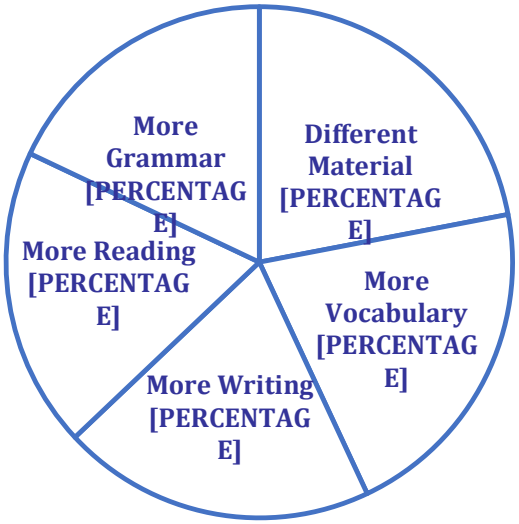

According to the data results shown in Figure 1, students suggested to include different materials (%22) and more vocabulary (%21), writing (%20), reading (%19), and grammar (%18) sources in their syllabi. The five suggestions were made up of very close values, and so, it may not allow us infer any strongly inclusion of sources; however, it may mirror their need to study on writing and reading with a focus on grammar and vocabulary over different materials. Within the interviews, students voiced on them as the most important parts of the exams they took during a module. Sample excerpts provide evidence on that.

S7. *Use of English part is the most important part in an exam since it determines to move forward or behind a module.*

S13. *If I don't know enough vocabulary and the right grammar, I cannot formulate my sentences and cannot understand what I read in an exam.*

S16. *We follow the series of the same book, we need different materials though sometimes our teachers provide us enjoyable activities.*

S7 touched upon the importance of grammar and vocabulary which are assessed in "Use of English" sections in exams; similarly, S13 recorded on the importance of transforming his knowledge into writing, and S16 suggested breaking the monotone.

5. DISCUSSION

This study explored the overall understanding of the research setting where the participants seemed to be satisfied with the exams, educational quality and the in-house cooperation. As the main interest of the purpose of the study, this paper also shed light on the reasons for students' failure at a module which were also evidenced in the literature (Dinçer, Takkaç & Akalın, 2010) with attributions to teachers, students, language learning environment and educational program

The results of this study such as failure in the exams, fast teaching pace, classroom dynamics, class accommodation, former language learning experience, heavy workload that affect their language learning process adversely. Similarly, the resulst are in line with Daif-Allah and Alsamani (2014) that their participants voiced on the demotivating factors that fast teaching pace that put the teachers in a rush to follow their syllabus and accordingly expose students to insufficient class work were found to be the same reasons for failure. Another reason, students' heavy workload, was also criticized with an emphasis on the amount of homework.

On the other hand, this study differs from other studies in the literature that found motivational reasons for students' failure. For example, in Cubukcu's (2010) study, though students' took responsibility on their failure they expected their teacher be more encouraging and providing positive feedback, but there was no student voiced on teachers' encouragement. Again, the findings of this study show difference to that of Özkanal and Hakan (2010) and Armağan, Bozoğlu and Güven's (2016) in that physical layout of the building was found to affect the students' motivation and cause failure. In this study, no participants complained about the physical conditions and it may be due to the building which was only around five years old and built in line with serving the purposes of foreign language teaching environment. As to the last factor revealed from the external reasons; lack of institutional attempts, was a common reason among lecturers that they touched upon professional support on improving the program. Similarly, in Bayram and Canaran's (2019) evaluation of a prep-program, the program was observed to be very well developed but still needed more improvement on embedding extracurricular activities and on the program pace with a focus on exams. This may indicate that the program development studies can highly afford opportunities for creating better learning environment where failure may be decreased.

Regarding the internal reasons for failure, another finding of this study was the study habits that students were found to be supported to develop autonomous and independent studying pathways. This finding provide support to the findings of Alghamdi (2016) which compared the success of non-repeater and repeater students and concluded that self-management has a role on predicting the success and failure in language learning.

Among the major internal reasons for attributing failure were inconsistent attendance, learning and study habits and lack of interest. These reasons were also found in Aksu Ataç, Özgan Sucu, Eriçok and Bulut (2018) that motivation, active participation, absence and awareness were found to be the factors affecting students' overall achievement at English prep-program. In addition, Özkanal and Arıkan (2011) provide concrete evidence on the idea that attendance brings more success.

Lecturers voiced on students' internal and external reasons that affect their success adversely and recommended alternatives for them to build learning pathways but not ascribed failure to themselves directly – but to the institution and the overall program – as it was also clear in Bozu (2016) that the lecturers ascribed success to themselves.

As bringing alternatives to decrease failure, the participants of this study suggested to include extra materials in repeat classes. This finding is in line with what Coşkun (2013) found at a similar prep-program that new teaching sources may help repeater students increase their motivation and decrease their discipline problems.

The findings of this study mainly fall in line with the findings of Lei and Qin (2009) and Thang, Gobel, Nor and Suppiah (2011) and Gobel, Thang, Sidhu, Oon and Chan (2013) that students ascribed success to the factors related to the teacher, confidence and practical use and effort and failure to exam-focused learning and factors of lack of -confidence, -effort, -practical use and help from outside. Mainly, students attribute success to their teachers but failure to themselves as it was also evidenced in Erten and Burden (2014).

One needs to keep in mind that Schwarz (1997 cited in Elaldı, 2016) claims that if students' effort, motivation level, language learning habits and ability to learn language are observed at a poor level then they may be indicators of anxiety and failure.

6. CONCLUSIONS

This study was intended to reveal the reasons underlying students' failure in completing a language level (*i.e.* module in this paper) successfully through both students' and lecturers' attributions for failure in concern at a state university located in Turkey. Firstly, I, as the author of this paper, attempted to scrutinize the participants' views over a simple questionnaire by hypothesizing educational quality, difficulty level of exams and in-house cooperation the reasons for failure at the site of this research. The results indicated participants' satisfactory attitudes and may cater for developing a general understanding of the setting for the reader. Secondly, I interviewed with both students and lecturers seeking their attributions on the failure. The findings from the inductive content analysis indicated that there are two themes; namely, internal and external reasons with five and seven different categories for each theme. Lack of interest, lack of confidence, inconsistent attendance, learning habits and study habits were the related categories for internal reasons that may not be fully controllable in overcoming the failure but may help by building awareness on them. On the other hand, failure in the exams, fast teaching pace, classroom dynamics, class accommodation, former language learning experience, heavy workload and lack of institutional attempts were found the categories that the participants voiced on and were labelled under

the external reasons theme that may be controllable by improvements made in the program and the support for students by personalized learning adventures. Lastly, when the students were asked to bring alternatives for bettering their language level attainments and completing the modules successfully, they called for different materials and more grammar, reading, writing and vocabulary activities.

For future enquiry, the author of this research hopes to find out both students and lecturers' agency in and over the learning process that could bring higher achievement in language learning and teaching for both parties' endeavors.

REFERENCES

Aksu Ataç, B., Özgan Sucu, H., & Bulut, M. (2018). The identification of difference between achievement levels of optional and compulsory English preparatory class students. *Journal of Language and Linguistic Studies, 14*(3), 269-280.

Alghamdi, F. (2016). Self-directed learning in preparatory-year university students: Comparing successful and less-successful english language learners. *English Language Teaching*, *9*(7), 59-69.

Armağan, S., Bozoğlu, O., & Güven, E. (2016). EFL students' expectations in higher education level English preparatory schools in turkey. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR), 30,* 182-192.

Bayram, İ., & Canaran, Ö. (2019). Evaluation of an English preparatory program at a Turkish foundation university. *Journal of Language and Linguistic Studies, 15*(1), 48-69.

Bozu, D. (2016). *English language preparatory school instructors' sense of responsibility for students' success and failure.* Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

Burns, A. (2010). *Doing action research in English language teaching: A guide for practitioners*. New York, NY: Routledge.

Coşkun, A. (2013). An investigation of the effectiveness of the modular general English language teaching preparatory program at a Turkish university. *South African Journal of Education*, *33*(3), 1–18.

Cubukcu, F. (2010). Student teachers' perceptions of teacher competence and their attributions for success and failure in learning. *The Journal of International Social Research*, *3*(10), 213-217.

Daif-Allah, A. S., & Alsamani, A. S. (2014). Motivators for demotivators affecting english language acquisition of saudi preparatory year program students. *English Language Teaching, 7(*1), 128-138.

Dinçer, A., Takkaç, M., & Akalın, S. (2010). *An evaluation on english language education process in turkey from the viewpoints of university preparatory school students.* Online Submission. Paper presented at the 2nd International Symposium on Sustainable Development, June 8-9, 2010 Sarajevo.

Elaldi, S. (2016). Foreign language anxiety of students studying english language and literature: A sample from turkey. *Educational Research and Reviews, 11*(6), 219-228.

Erten, İ. H., & Burden, R. L. (2014). The relationship between academic self-concept, attributions, and L2 achievement. *System*, *42*, 391-401.

Gobel, P., Thang, S. M., Sidhu, G. K., Oon, S. I., & Chan, Y. F. (2013). Attributions to success and failure in English language learning: A comparative study of urban and rural undergraduates in Malaysia. *Asian Social Science*, *9*(2), 53.

Kırkgöz, Y. (2009). Globalization and English language policy in Turkey. *Educational Policy*, *23*(5), 663-684.

Kirkgoz, Y. (2007). English language teaching in turkey: Policy changes and their implementations. *RELC Journal, 38*(2), 216-228.

Lei, L., & Qin, X. (2009). An empirical study of success and failure attributions of EFL learners at the tertiary level in China. *Asian EFL Journal, 11*(3), 29-51.

Mitchell, H. Q., & Malkogianni, M. (2015). *Pioneer course book series.* EU: MM Publications.

Özkanal, Ü., & Arikan, N. (2011). The relation between success and absenteeism at Esogu English Preparatory School. *Journal of Language Teaching and Research*, *2*(1), 68.

Özkanal, Ü., & Hakan, A. G. (2010). Effectiveness of university English preparatory programs: Eskisehir Osmangazi University foreign languages department English preparatory program. *Journal of Language Teaching and Research, 1*(3), 295-305.

Paker, T., & Özkardeş-Döğüş, A. (2017). Achievement attributions of preparatory class learners in learning English. *Journal of Language and Linguistic Studies, 13*(2), 109-135.

Staub, D., & Kirkgöz, Y. (2019). Standards assessment in english language teacher education. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language), 13*(1), 47-61.

Thang, S. M., Gobel, P., Nor, N. F. M., & Suppiah, V. L. (2011). Students' attributions for success and failure in the learning of English as a second language: a comparison of undergraduates from six public universities in Malaysia. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities, 19(*2), 459-474.

Wossenie, G. (2014). EFL teachers' self-efficacy beliefs, pedagogical success and students' English achievement: A study on public preparatory schools in Bahir Dar Town, Ethiopia. *Science, Technology and Arts Research Journal*, *3*(2), 221-228.

Xia, N., & Kirby, S. N. (2009). *Retaining students in grade: A literature review of the effects of retention on students' academic and nonacademic outcomes.* A technical report prepared for the New York City Department of Education. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Retrieved from https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR678.html on the 4th of April, 2019.

-C-

İKTİSADİ HAYAT

4. ENDÜSTRİ DEVRİMİ ÇERÇEVESİNDE AKILLI SİSTEMLERİN ÜRETİME VE İNSAN YAŞAMINA KATKILARI

Dr. Cafer Şafak EYEL
Bahçeşehir Üniversitesi

ÖZ: 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen ilk sanayi devrimi ile birlikte başlayan süreç içerisinde, günümüze değin teknoloji alanında oldukça önemli dönüşümler yaşanmıştır. 2000'lerde internet altyapısına dayalı teknolojilerin gittikçe gelişim göstermesi sonucu 4. Endüstri Devrimi ortaya çıkmış ve bu bağlamda cihazlar ve sistemler akıllı hale gelmeye başlamıştır. Bu akıllı cihazlar ile sistemler de gerek sanayi üretiminde gerekse de gündelik hayatta iletişimi, etkileşimi ve verimliliği artırıcı ve kolaylaştırıcı bir etki yaratmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2000'li yıllarda teknoloji alanında gerçekleşen ilerlemeler sonucunda ortaya çıkan 4. Endüstri Devrimi kapsamında ortaya çıkan akıllı cihazlar ve sistemlerin üretimde ve insan yaşamında sağlamakta olduğu mevcut ve potansiyel katkılarının incelenmesi şeklinde belirlenmiştir. Zira son yıllarda nesnelerin interneti teknolojisi çerçevesinde birçok akıllı cihaz ile sistemin insan hayatında ve üretimde kullanılmakta olduğu, akıllı fabrikaların da yaygınlaşmaya başlamış olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında nicel araştırma yöntemlerinden literatür taraması tekniği kullanılmış ve Endüstri 4.0 ile akıllı teknolojilere yönelik olarak gerçekleştirilmiş olan çalışmalar derlenerek akıllı teknolojilerin katkılarına yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu doğrultuda, önümüzdeki birkaç yıllık süreçte akıllı teknolojilerin insan yaşamı ile sanayi üretiminde gittikçe yaygın duruma geleceği ve hayatı kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Endüstri Devrimi, Akıllı Sistem, Akıllı Üretim, Akıllı Cihaz

Contributions of Smart Systems to Production and Human Life within the Scope of 4th Industrial Revolution

ABSTRACT: There arose important transformations in technology until today, in the process beginning with the first industrial revolution emerged in the late of 18th century. In consequence of internet-based technologies' to develop gradually in 2000s, the 4th Industrial Revolution has emerged, and in this regard both devices and sys-

tems has begun to become smart. Today these smart devices and systems make booster and facilitating effect on communication, interaction and efficiency in both industrial production and daily human life. The aim of this study was determined as investigating current and potential contributions of smart devices and systems emerged within the scope of 4th Industrial Revolution happened as the result of developments in technology field in 2000s to the production and human life. Today it can be seen that lots of smart devices and systems were used in human life and production in last years in context to the internet of things technology, and smart factories started to become prevalent. In this study, literature review technique was used as a qualitative research method, and there were made inferences about the contributions of smart technologies via compiling studies conducted on Industry 4.0 and smart technologies. In this respect, it is thought that smart technologies will become gradually widespread in human life and industrial production, and facilitate the life in upcoming years.

Keywords: Industry 4.0, Industrial Revolution, Smart System, Smart Production, Smart Device

1. GİRİŞ

Tarihin son 300 senelik sürecinde teknolojik bakımdan son derece büyük öneme sahip dönüşümlere şahit olunmuştur. Lakin XX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle bilgisayar ile internet tabanlı teknolojilerin gelişimiyle beraber, teknoloji alanındaki dönüşümler de gittikçe hızlanma eğilimi göstermiştir. 2000'lerde internete dayalı teknolojiler; akıllı cihazlar, akıllı sistemler, akıllı teknolojiler ve akıllı fabrikaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda dünyada 4. Endüstri Devrimi süreci başlamıştır. Endüstri 4.0 döneminde hızlılık, verimlilik, maliyetler, yenilikler vb. kavramların gerek üretim sürecinde gerekse de insanların gündelik hayatında öneminin artmakta olduğu görülmektedir.

Bu araştırma kapsamında, 4. Endüstri Devrimi çerçevesinde gündelik yaşamda egemen duruma gelmeye başlayan teknolojilerle, bu teknolojilerin sektörlere ve üretime mevcut ve potansiyel katkılarının incelenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Zira literatürde 4. Endüstri Devrimi'ne ilişkin çeşitli nicel ve nitel çalışmalar yer almakla birlikte, bu devrim neticesinde bireylerin yaşamlarına ve sektörel anlamda üretime olan etkilerle katkıların incelenmesi de bir gerekliliktir. Bu çalışma aracılığıyla da, literatürdeki bu boşluğun doldurulması arzu edilmiştir.

2. TARİHSEL SÜREÇTE ENDÜSTRİ DEVRİMLERİ VE ENDÜSTRİ 4.0

Çalışmanın bu bölümünde tarihte yaşanmış olan endüstri devrimlerine değinilerek, Endüstri 4.0 ve temel özelliklerine yer verilmiştir.

2.1. Endüstri 1.0

XVIII. yüzyılın ortaları itibariyle ortaya çıkmış olan I. Endüstri Devrimi, günümüzde görülmekte olan pek çok yeniliğin temelini teşkil eder niteliktedir. Bu bağlamda sanayileşmeye ilişkin ilk girişimler 1760'larda İngiltere'de başlamış ve kısa süre içinde Avrupa'nın genelinde yayılmıştır. Böylece, kas gücüne dayalı tezgâhların yerine makineler vasıtasıyla üretimin yapıldığı büyük ölçekli fabrikalar kullanılmaya başlanmıştır. Kurulan fabrikalar sayesinde hammaddeler daha kolay işlenmeye, ürün çeşitliliğiyle miktarı artmaya, satış odaklı ticari faaliyetler gelişmeye, büyük firmalar kurulmaya, iş olanakları ile kentlere yönelik göçler artmaya başlamıştır (Siemens, 2016:5).

İngiltere'de ilk olarak tekstil alanındaki atölyelerde kullanılan buhar gücüne dayalı makinaların üretimdeki öneminin anlaşılmasıyla, diğer sektörlerde de üretim sürecinde makineleşme sürecine geçilmiştir. Bu sürecin ilk olarak İngiltere'de başlamış olmasında, İngiltere'nin sahip olduğu kömür ve demir kaynaklarının büyük etkisi olmuştur (Özdoğan, 2017:4-5). Zira kömürle demirden de yararlanılması neticesinde ulaştırma alanında demiryolu taşımacılığının önemliliği artmıştır. Demiryolu taşımacılığı vasıtasıyla üretimi yapılan mallar uzak yörelere taşınırken, Endüstri 1.0 da bu vesileyle tüm Avrupa'da yayılım göstermiştir (Siemens, 2016:5).

2.2. Endüstri 2.0

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IXX. yüzyılda egemen durumda olan Endüstri 1.0 sürecinde üretimde makineden faydalanılması durumunun yaygın hale gelmesi ile beraber büyük fabrikaların kurulması ve büyük çaplı üretimlerin gerçekleşmeye başlaması sonucu, üretim temeline dayanmakta olan toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte demir ve kömürün yanında başka hammaddelerle enerji kaynaklarının da keşfedilmesiyle birlikte, Endüstri 1.0'ın toplum yapısı da dönüşüm geçirmiştir. Nitekim 1870'li yıllardan başlayarak çelik, elektrik, petrol, kimyasal maddeler vb. hammaddelerle enerji kaynaklarının üretimde kullanılmaya başlanması ve bu bağlamda üretimde kapasiteyi geliştiren yeni makinaların icat edilmesi neticesinde, Endüstri 2.0 sürecine geçilmiştir. Bu dönemde üretim kapasitesinin yanı sıra üretimin verimliliği de gelişim göstermiştir. Dolayısıyla Endüstri 2.0, dünya çapında yaşanan bir

teknolojik devrim biçiminde nitelendirilmektedir. Endüstri 2.0 kapsamında kapasite ve verimlilik artışı sağlanırken, ürün çeşitliliğinin arttığı, üretimdeki maliyetlerin azaldığı görülmüştür. Aynı dönemde bulunan elektrik sayesinde Henry Ford tarafından icat edilen seri üretim bandı da, Endüstri 2.0'ın getirdiği temel yeniliklerden birisi olmuştur. Endüstri 2.0 sürecindeki önemli gelişmelerden bazıları arasında; petrolün keşfi ve üretimde kullanımı, gemiciliğin modernleşmesi, ilk motor ile otomobilin tasarlanması, petrol ürünlerinden faydalanan içten yanmalı motorların yaygın hale gelmesi, ticari telgrafın geliştirilmesi, ilk uçağın yapılması yer almaktadır (Özdoğan, 2017:7-11).

2.3. Endüstri 3.0

Endüstri 2.0 kapsamında ortaya çıkan yeni teknolojiler ve makinalarla beraber buhar gücünden matbaa alanında faydalanılmaya başlanmasıyla baskı hızı artarken, eğitim ve medya sektörleri de ciddi bir gelişim göstermiş, böylece Avrupa ülkeleriyle ABD'de okuryazar oranı hızla artış göstermiş ve XX. yüzyıla girilirken eğitimli insan gücü sayısı da yükselmiştir. XX. yüzyılın hemen başlarında ise otomobil icat edilirken, bir anda otomobil ile benzine olan talep ciddi bir artış göstermiş, bu bağlamda ABD en önemli petrol üreticisi ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca bu yeni dönemde petrolden asfalt yapımında da faydalanılırken, yeni yollar ve yerleşim yerleri inşa edilmiş, telefonun icadıyla beraber de binlerce kilometrelik telefon hatları çekilmiştir (Rifkin, 2014:56-57).

1940'larda ilk bilgisayarın geliştirilmesi neticesinde insanlık, Endüstri 3.0 sürecine geçiş yapmıştır. Bu yeni sürecin temel yapıtaşlarını ise bilgisayar teknolojisinin yanı sıra internet, dijital ürünler ile dijital çözümler meydana getirmiştir (Özdoğan, 2017:12). Bu yeni dönemde, yerel tedarik zinciri küresel seviyeye erişmiş, ürünlerin tek bir yerde üretilmesi mantığının yerini pek çok yerde üretimin yapılması fikri almıştır. Böylece markalarla ürünler küreselleşmiş ve firmalar da uluslararasılaşmaya hatta küreselleşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda üretim tesisleri işgücünün ucuz olduğu ülkelere taşınırken, firmalarsa marka yaratımı ve geliştirmesi konularına daha fazla yönelmeye başlamıştır (Görçün, 2016:105-106). Yaşanan yeniliklerle beraber ürün çeşitliliği ve üretimde verimlilik artarken ve maliyetler düşerken, kötü çalışma koşulları ile düşük ücretler gibi sorunlar da belirmiştir. Ayrıca kentlere yönelik göçler neticesinde şehirlerde banliyöler oluşmuş ve nüfus yığılmaları meydana gelmiştir (Taha, Tokur ve Akar, 2017:102-103).

2.4. Endüstri 4.0

İlk üç endüstri devrimi daha ziyade toplumsal bir etkinin sonucu şeklinde gerçekleşmişken, Endüstri 4.0 ise, Endüstri 3.0 süreci doğrultusunda ortaya çıkan yenilikler ve gelişmeler sonucu olarak ortaya çıkmış durumdadır. Nitekim Endüstri 1.0 buhar ve suyun gücüne dayalı fiziksel mekanizmaların etkisiyle, Endüstri 2.0 elektriğin ve seri üretimin yaygınlaşması neticesinde, Endüstri 3.0 bilgisayar ve internet teknolojileriyle üretim sürecinde otomasyonun sağlanması ile gerçekleşmiştir. Endüstri 4.0 ise, bilgi ve iletişim teknolojileriyle operasyonel süreçlerin birbiriyle entegrasyonu neticesinde ortaya çıkmıştır (Öztuna, 2017:51).

İlk defa 2011 yılında Almanya'da gerçekleştirilen Hannover Fuarı'nda ortaya çıkmış olan Endüstri 4.0 çerçevesinde, insan gücüne gereksinim duymadan, kendi kendine faaliyette bulunan makinalarla tesisler insan hayatına girmiştir. Hannover Fuarı'nın ardından Almanya'da Endüstri 4.0 yaklaşımı, resmi sanayi politikası haline getirilmiş, böylece Endüstri 4.0'a geçişin ilk adımı atılmıştır (Görçün, 2016:141).

Daha önce yaşanan üç endüstri devrimi boyunca üretilmiş tüm fiziksel sistemler, Endüstri 4.0 ile birlikte akıllı hale gelmektedir. Bu doğrultuda, öğrenebilen, düşünebilen, kendi kendisini yönetebilen, kendi kararlarını alan akıllı makinalar ortaya çıkmış durumdadır (Özdoğan 2017:35). Endüstri 4.0; bilişim, iletişim, internet, sensör, otomasyon, yapay zekâ, robot teknolojilerinin üretimde yer alan süreçleri yoğun biçimde etkileyip dönüştürmesi neticesinde ortaya çıkan yeni bir durumdur (Eldem, 2017:11). Endüstri 4.0, değer zinciri içerisinde birbiriyle özerk olarak iletişimde bulunan teknolojilerle cihazlara dayanan üretim süreçlerinin organizasyonudur (Taha, Tokur ve Akar, 2017:50).

Makinaların bilgisayarlarla internet teknolojisinde gerçekleşen dönüşümlerle eşgüdümlenebilir hale gelmesi, Endüstri 4.0'ı ortaya çıkarmıştır. Nesnelerin interneti biçiminde nitelendirilmekte olan bu yeni düzen sayesinde, üretimde ileri seviyeye geçilirken, fabrikaların kendi kendini yönetebilmesiyle üretim noktasında ileri düzey teknoloji kullanımına geçilmiştir (EBSO 2015:7).

Endüstri 4.0 incelendiğinde, önceki devrimlerle arasındaki farklılığı belirleyen temel 4 faktör; sensörler, veriler, bilgiler ve işlemler biçimindedir. Bu faktörlerin bir araya gelmesi neticesinde üretimde hata payı neredeyse sıfır düzeyine inmekte, verimlilik artmakta ve üretimde istikrar ortaya çıkmaktadır (Sener ve Elevli, 2017:26-28).

i. Sensörler: Elektrik, basınç, kuvvet, uzaklık, ivme, ses, nem, ışık, ısı gibi kimyasal ve fiziksel sinyallerin veriye dönüştürülmesi sağlayan, hassas ölçümler gerçekleştirebilen algılayıcılardır.

ii. Veriler: Bir ortamdaki sınırsız olarak nitelendirilen veri kümesi, büyük veri biçiminde adlandırılmaktadır. Bu verilerin sistematik biçimde toplanması suretiyle işe yarayanların sınıflandırılması önemliliğe sahip durumdadır. Bu bağlamda da veri madenciliği konusu önem kazanmaktadır.

iii. Bilgiler: Büyük veri içindeki işe yarar bilgilerin toplanıp derlenmesiyle anlamlı bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, hedefe yönelik şekilde oluşturulan yazılımlarla, elde edilen veriler ulaşılması istenen bilgilere dönüştürülmektedir.

iv. İşlemler: Amaca ulaşmak üzere gerekli olan verilerin sensörlerle toplanıp bilgiye dönüştürülmesi sonrasında, karar verici nihai aktivitenin gerçekleştirilmesi sürecinde genellikle bir donanım harekete geçmektedir.

3. ENDÜSTRİ 4.0 TEKNOLOJİLERİ

Sanayide Dijital Dönüşüm Platformu (SDDP) tarafınca gerçekleştirilmiş olan çalışmaların neticesinde Endüstri 4.0 kapsamındaki temel dijital teknolojiler; "Sanayide Dijital Teknolojiler" ve "İleri Üretim Teknolojileri" biçiminde iki grupta ele alınmaktadır (T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018:22-23).

3.1. Sanayide Dijital Teknolojiler

Sanayide dijital teknolojiler grubunda yer alan dijital teknolojiler şu şekildedir (T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018:26-28; Banger, 2016:201):

i. *Yatay ve dikey entegrasyon teknolojileri*: Yatay değer zincirindeki dijitalleşme, tüketicilerin firma ve tedarikçilerle bilgi ve ürün akışının bütünleştirilmesi; dikey değer zincirindeki dijitalleşme satış, ürün geliştirme, hizmet, üretim, bilişim teknolojileriyle lojistiğe kadar anlamlı bilgiler ve denetim akışının bütünleşmesi anlamına gelmektedir.

ii. *Büyük veri ve ileri analitik*: Büyük veri, işlenmesine ilişkin yenilikçi çözümleri gerektiren yüksek hacim, yüksek hız, yüksek değişkenlikteki veridir. İleri analitik, verinin veri madenciliği, metin madenciliği, makina öğrenmesi, kalıp eşleştirmesi, öngörü, görselleştirme, semantik analiz gibi ileri tekniklerle tamamıyla veya kısmen otonom şekilde analizidir.

iii. *Nesnelerin interneti*: Bir nesne ya da insandan üretilmiş verilerin bir ağ aracılığıyla diğer sistemlere iletilmesine verilen isimdir. Makine, sistem, sensör, denetim ünitesi, otomobil, telefon, buzdolabı gibi nesnelerin birbiriyle veya daha büyük sistemlerle etkileşime geçebildiği ağın bütünüdür. Her bir nesnenin kendine has IP adresi olup, bu nesneler internet vasıtasıyla birbiriyle iletişim kurmaktadır.

iv. *Bulut tabanlı imalat*: Bulut teknolojileri, şirketlerin kendi bünyelerindeki bilgi teknolojileri donanımlarının yerine, anlık biçimde kaynakların arttırılıp azaltılabildiği, idari maliyetlerin düşük olduğu, şirketin fiziksel erişiminden uzakta yer alan, servis sağlayıcısınca barındırılan sunucu bilgisayarlar aracılığıyla sağlanmaktadır.

v. *Yapay zekâ ve akıllı yazılımlar*: Yapay zekâ, öğrenmek ve öğrendikleri vasıtasıyla kendi çıkarımlarında bulunarak, insana özgü zekâyı taklit eden teknolojilerdir.

vi. *Siber güvenlik teknolojileri*: Ağlar, bilgisayarlar, programlar, verileri siber saldırılar karşısında koruyan teknolojilere verilen isimdir.

vii. *Sanal gerçeklik ve arttırılmış gerçeklik*: Gerçek hayat veya durumların bilgisayar destekli biçimde simüle edilip, yapay biçimde yeniden meydana getirilmesi neticesinde kullanıcının fiziksel dünyadan soyutlanmasıyla yapay bir gerçeklik deneyiminin sunulmasına sanal gerçeklik denmektedir. Arttırılmış gerçeklik, bilgisayarlarca oluşturulan ve duyusal girdilerle zenginleştirilen unsurların gerçek zamanlı biçimde fiziksel dünya ile bütünleştirilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan durumdur.

viii. *Blockchain teknolojisi*: Günümüz şartlarında önemli problemlerden biri durumundaki, tek merkeze dayalı güven sistemlerinde bulunan merkezi güven altyapısını dağıtması suretiyle, bu sistemlerin daha etkili biçimde çalışması hususunda oynayabileceği rol nedeniyle önemliliğe sahiptir. Veri aktarımı sağlayan internet ortamı üzerinde, değerli varlıkların da aktarımına olanak vererek, tüm hayatı yeniden şekillendirebilecek yeni bir teknolojiyi adlandıran, merkezi olmayan bir şifreleme kayıt defteridir.

3.2. İleri Üretim Teknolojileri

Endüstride ileri üretim teknolojileri şeklinde faydalanılmakta olan Endüstri 4.0 teknolojileri ise şu şekildedir (T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018:29; Öksüz, Öner ve Öner, 2017:5; TÜSİAD, 2016:26-27; EBSO, 2015:21):

i. *Siber-fiziksel sistemler*: Fiziksel dünyayla siber bilgi işlem dünyasını birbirine bağlayan donanım ile yazılım sistemlerinin bütününe verilmekte olan addır. Sanal ve fiziki dünyaları birleştirir.

ii. *Otonom robotlar ve mekatronik sistemler*: Otonom robotlar, canlıların fonksiyonlarıyla yaşam biçimlerini taklit eden, programlanabilen yeteneklerle zekâya sahip, gelişmiş, çok disiplinli ögelerden meydana gelen makinelerdir. Endüstriyel robotlar, hizmet robotları gibi alt gruplara ayrılır. Mekatronik sistemler; akıllı makineler, cihazlar, sistemler ve süreçlerden meydana gelir. Bu sistemler çevreyi algılayabilmekte, algılanmakta olan çevreyle ilintili yorum yapmak suretiyle karar verebilmekte, çevresini değiştirebilmektedir.

iii. *Akıllı ve esnek otomasyon sistemleri*: Bu sistemler esasında uzun süredir üretimde faydalanılan otomasyon sistemlerinin dijital teknolojilerle geliştirilmiş yeni neslidir.

iv. *Yenilikçi ve akıllı sensörler*: Sensörler uzunca süredir hayatımızda olmakla birlikte, nesnelerin interneti olgusundaki gelişmeyle birlikte kullanım alanı hızlı bir artış göstermiştir.

v. *Eklemeli imalat sistemleri (3 boyutlu yazıcılar)*: Belli bir malzemenin katmanlar halinde üst üste eklenmesiyle üretim yapılmasıdır. Günümüzde imalat artık son derece ince katmanlar ile yapılabilmektedir. Nesnenin üç boyutlu tasarımının makineye iletilmesiyle, herhangi bir ek yöntem kullanılmaksızın, bire bir üretim yapılabilmektedir.

vi. *Sistem entegrasyonu*: Tek sistem gibi çalışabilen çoklu sistem koordinasyonuna verilmekte olan addır. Birden fazla sistemin bir araya gelmesiyle, tek bir sistem gibi organize edilebilir. Alt sistemlerin bütünleşmesi neticesinde sistemin fonksiyonelliğinden bahsedilebilmektedir.

4. AKILLI SİSTEMLERİN ÜRETİME VE İNSAN YAŞAMINA KATKILARI

Günümüzde Endüstri 4.0 çerçevesinde faydalanılmakta olan akıllı sistemlerin işletmelere, üretime ve topluma pek çok katkısı bulunmaktadır.

Büyük şirketler artık üretimde klasikleşmiş tekniklerle kapasite artışı ve verimlilik artışı sağlayamamaktadır. Zira tüketicilerden tedarikçilere kadar tüm üretim sistemini içine almakta olan bütüncül bir çözüm geliştirme yöntemine gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda akıllı fabrika sistemi ortaya çıkarken, yukarıda bahsi geçen teknolojilerden faydalanan bu akıllı fabrikalar artık giderek zorunlu duruma gelmektedir. Zira tüm dünyada akıllı sistemler yaygınlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, tüketicilerin tercihlerindeki değişimler ve kişiselleşmeye başlayan üretime ilişkin taleplere zamanında cevap verilmesi

noktasında şirketlerin fabrikalarında dönüşüm gerçekleştirmeleri ve akıllı fabrika sistemine geçmeleri zaruri hala gelmektedir (Bulut ve Akçacı, 2017:56). Siber-fiziksel sistemlerin üretim sistemlerine yerleştirilmesi neticesinde ortaya çıkan akıllı fabrikaların geleneksel üretim sistemine sahip fabrikalarla kıyaslanması doğrultusunda; akıllı fabrikaların ciddi bir kalite, zaman, kaynak ve maliyet üstünlüğünün bulunduğu görülmektedir. Zira bu akıllı fabrikalar, sürdürülebilir ve hizmet odaklı iş uygulamalarına dayalı şekilde tasarlanmaktadır. Akıllı fabrikalardaki siber-fiziksel sisteme dayalı üretim sistemi ağıyla üretim süreçleri otomatik biçimde kontrol edilmektedir. Gerçek zamanlı şekilde cevap verebilme özelliğine sahip esnek üretim sistemleri, kurum içindeki üretim süreçlerinin optimizasyonunu olanaklı kılmaktadır (Taha, Tokur ve Akar, 2017:70-71). Bu bağlamda akıllı fabrikalarda sadece tek bir insanla bir köpeğin çalışması öngörülmektedir. Bu insan güvenlik görevlisi olup, köpekse güvenlik görevini icra eden insanın makinelere dokunmasını önleyecektir (Taha, Tokur ve Akar, 2017:98).

Endüstri 4.0'dan en çok yazılımla iletişim teknolojilerinin etkileneceği öngörülmektedir. Zira büyük verinin analiz edilmesini sağlayacak ağların oluşturulması ve sayısallaştırılması hususunda yararlanılacak yazılımcılara büyük bir ihtiyaç olacaktır. Bunun yanında mikane mühendisliği, elektrikli ürün üreticileri, kimya sektörü, otomobil sektörü, lojistik sektörü, tarım sektörü, sağlık sektörü gibi alanlarda akıllı sistemlerin kullanımına paralel olarak pozitif dönüşümlerin gerçekleşmesi beklenmektedir (Taha, Tokur ve Akar, 2017:53). Ancak her bir sektörün akıllı sistemlerin kullanımından farklı şekillerde ve yönlerde etkileneceği düşünülmektedir. Örneğin ürün çeşitliliğinin fazla olduğu otomotiv, yiyecek-içecek gibi gibi sektörlerde yüksek düzeydeki esneklikten faydalanılacağı; buna karşılık ilaç sektörü gibi yüksek kalite gereksinimi bulunan sektörlerdeyse hata oranında yaşanacak düşüşlerden yararlanılacağı öngörülmektedir. Ayrıca akıllı sistemlerin üretimde ve gündelik yaşamda yaygınlaşmasıyla teknoloji tedarikçilerinin, altyapı sağlayıcılarının, bulut bilişim geliştiricilerinin, büyük veri depolama ve işleme merkezlerinin, telekomünikasyon işletmelerinin önemi de giderek artacaktır (Taha, Tokur ve Akar, 2017:54-55).

Tüm yararlarına ve katkılarına karşın, Endüstri 4.0'a ilişkin olarak firmaların yeterince bilgiye ve donanıma sahip olmadığı ifade edilebilir. Yukarıda kısaca açıklanmış olan pek çok yeni teknoloji halen işletme yönetimlerince yeterince bilinmemekte ve/veya anlaşılamamaktadır. Buna ilaveten, pek çok

şirkette akıllı sistemlere geçişe yönelik değişime direnç gösterileceği beklenmektedir (Bulut ve Akçacı, 2017:59).

Endüstri 4.0 kapsamındaki yeni teknolojilerin çalışabilirliği, sistemin güvenlik standartlarındaki sağlamlıkla ilintilidir. Zira akıllı sistem olgusu çerçevesinde ilgili cihazlar, aygıtlar ve makinalar birbirleriyle ilişki halinde olup, yüksek miktarda veri üretmektedir. Bu doğrultuda, akıllı sistemlerin siber saldırılara karşı yeterli şekilde korunmaması, sadece sistemi değim işletmenin tümünü birden ciddi şekilde etkileyebilecektir. Her iki saniyede bir internet üzerinde yeni bir virüsün türetildiği göz önünde bulundurulduğunda, nesnelerin interneti çerçevesinde akıllı cihazların birbirlerine daha fazla bağlanmaya başlamaları, sistemin güvenliği ve gizliliğine ilişkin kaygıların da artmasına sebebiyet vermektedir (Taha, Tokur ve Akar, 2017:55-59).

Endüstri 4.0'ın yarattığı değişimin boyutlarıyla etkileri üzerine yoğun bir tartışma gerçekleşmektedir. Zira akıllı teknolojiler; işletmelerin yönetim, örgütlenme, kaynak bulma yöntemlerinin üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Teknolojide yaşanan gelişmelere paralel olarak, bu gelişmelere uyum sağlamayan işletmelerin yaşamlarının kısalmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, akıllı sistemlere entegre olmayan işletmelerin piyasada ömürlerinin uzun olmayacağı, akıllı sistemlere entegre şekilde kurulan veya değişim gerçekleştiren işletmelerin ise piyasada egemen duruma gelerek büyük gelirler elde ettikleri görülmektedir (Soylu, 2018:50-51).

Endüstri 4.0'ın işletmelere getirmiş olduğu temel zorunluluklar; inovasyon, değişim yeteneği, hız ile çeviklik biçiminde ifade edilmektedir. Bu durumda işletmeler sürdürülebilirliklerini sağlamak üzere iş yapma usullerini tekrardan gözden geçirme gerekliliği içerisinde bulunmaktadır. Bu bahsedilenler doğrultusunda Endüstri 4.0'ın bütün sektörlerde yer alan işletmelere yönelik temel etkilerini Schwab (2016:62) şu şekilde belirtmektedir:

i. *Tüketicilerin Beklentilerinde Yaşanan Değişim*: Tüketiciler, fertler ve/veya işletmeler olarak giderek artan bir biçimde dijital ekonominin merkezine yerleşmektedir. Bu bağlamda tüketicilerin beklentileri de, yaşadıkları deneyimlerin neticesinde yeniden tanımlanmaktadır. Bu deneyimler sadece ürünlerin nasıl kullandığına ilişkin olmayıp, aynı zamanda ambalaj, marka, alışveriş, müşteri hizmetleri gibi konularla da yakından ilişkilidir. Tüketicilerin içeriği ürettiği, paylaşımları gerçekleştirdiği, gerçek zamanlı etkileşimlerin yaşandığı dijital dünyada, işletmelerin tüketicilere ilişkin dijital verileri takip etmeleri, analiz etmeleri, kişiye özel teklifler gerçekleştirmeleri ve kendileri

veya müşterileri nerede olursa olsun gerçek zamanlı tepkiler vermeleri günümüz itibariyle bir zorunluluktur.

ii. *Verilerin Ürünleri İyileştirmesi ve Varlık Üretkenliğini Yükseltmesi*: Üretilen somut ve soyut ürünler dijital yeteneklerle iyileştirildiği müddetçe, yeni nesil teknolojiler işletmelerin varlıklarını algılama ve yönetme tarzlarını dönüşüme uğratmaktadır.

iii. *İşbirlikçi Yenilikler*: Belli bir platformda buluşmakta olan işletmelerin kuvvetlerini yenilikler gerçekleştirmek maksadıyla bir araya getirmekte oldukları yapılar önemli sonuçlar doğurmaktadır.

iv. *Yeni Operasyon Modelleri*: Endüstri 4.0'ın yarattığı etkiler, işletmelerin operasyonel metotlarını da yeniden gözden geçirmelerini gerektirmektedir. Bu doğrultuda, fiziksel dünya ile yakın bir ilişkide bulunan global platformların ortaya çıkması söz konusudur. Örneğin dijital kitap ve müzik ürünlerinin satışıyla ilintili platformlar, seyahatlerde kişisel ev ve araba paylaşımına ilişkin hizmette bulunan platformlar, güçlü bir değişim yaşanmakta olduğunun göstergesidir.

Endüstri 4.0 çerçevesinde gelecekte işyerinde esneklik, çalışma süreleri, sağlık, demografik özellikler, özel yaşam gibi konularda ciddi değişimlerin gerçekleşeceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, Endüstri 3.0 döneminde yaşanan, üretimin düşük işgücü ücretinin olduğu yerlere taşınması düşüncesi Endüstri 4.0 döneminde tersine dönerek, daha fazla yerel üretim yerinin açılacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda üretim tesislerinin tüketim pazarlarına yakınlaşmasıyla, lojistik maliyetler de düşecektir. Bunun yanında çalışma hayatında esneklik artacak, evden çalışma, dışarıdan çalışma gibi çalışma metotlarında artış görülecektir. Böylece özel hayatla iş hayatının arasında yeni bir denge kurulacaktır. Ayrıca karar süreçleri de giderek daha da hızlanacaktır. Ancak tüm bu iyi gelişmelerin yanında; yabancılaşma, üretkenlik kaybı, yaratıcılıkta azalma, idari personelle teknik personel arasında kutuplaşmanın artması, çalışan sayısındaki yaşanacak azalma gibi olumsuz durumlarla da karşılaşılması oldukça muhtemeldir (Taha, Tokur ve Akar, 2017:53-54).

5. SONUÇ

XVIII. yüzyıl içinde buhar makinesinin icadıyla beraber dünyada ilk endüstri devrimi yaşanmıştır. İngiltere merkezli şekilde gerçekleşmiş bu endüstri devriminin sonucu olarak, buhar makinesi teknolojisinden yararlanan ülkeler sanayi üretiminde ciddi atılımlarda bulunmayı başarmış, bu durumsa zamanla bütün toplumlarda yapısal dönüşümlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

XX. yüzyıl içerisinde yaşanmış iki büyük dünya savaşının ardından bilgisayar ile internet teknolojileri gittikçe gelişmeye başlamıştır. Globalleşme olgusuyla beraber 1980'li yıllar itibariyle gittikçe yaygın hale gelen internet teknolojisinden, 2000'lerle beraber dünya çapında faydalanılmaya başlanmış ve sürekli gelişim gösteren internet teknolojisi, akıllı cihazlarla akıllı sistemlerin ortaya çıkmasında temel etkileyici faktör olmuştur.

Akıllı sistemlerden günümüzün şartlarında dünyadaki çoğu ülkede üretimde faydalanılmakta olduğu görülmektedir. İlk olarak Almanya'da ortaya çıkmış olan 4. Endüstri Devrimi, kısa bir sürede gelişmiş ülkelerin tümünde ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda hızlı bir yayılma göstermiştir. Fertlerin internet ve internet tabanlı akıllı cihazlardan faydalanmalarının yanında, üretimde de akıllı sistemlere dayalı akıllı fabrikaların kurulmaya başladığı, bu akıllı fabrikalarda nesnelerin interneti teknolojisi çerçevesinde geliştirilen akıllı teknolojilerle üretim aktivitelerinde bulunulduğu görülmektedir. Bu araştırma kapsamında da, bahsi geçen akıllı sistemler ile teknolojilerin ne olduğu, bu akıllı sistemler ile teknolojilerin işletmelere, üretime ve gündelik hayata olan katkıları ile etkilerinden söz edilmiştir.

4. Endüstri Devrimi işletmelere üretimde verimlilik artışı sağlamakta, insana duyulmakta olan gereksinmeyi düşürmekte, maliyetleri azaltmakta, üretimi ve işlemleri hızlandırmakta, esnekliği arttırmaktadır. Bu doğrultuda, günümüz koşullarında artık gittikçe kişisel hale gelen bir üretime doğru gidildiği ifade edilebilir. Bunun yanında, Endüstri 4.0 çerçevesinde oluşturulan yeni iş modellerinin kapsamında üretimi gerçekleştirilen ürünlerle birlikte, insan hayatında akıllı teknolojilerin, sistemlerin, cihazların yaygın hale geldiği, akıllı teknolojiler sayesinde insanların kullandıkları akıllı cihazların birbiriyle kurmakta oldukları iletişimden ötürü insanların yaşamlarının da gittikçe kolaylaştığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

BANGER, G. (2016). Endüstri 4.0 ve Akıllı İşletme, Dorlion Yayınları, Ankara.

BULUT, E. ve AKÇACI, T. (2017). "Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi", ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, (7): 50-72.

EBSO (2015). Sanayi 4.0, Ege Bölgesi Sanayiciler Odası Araştırma Müdürlüğü.

GÖRÇÜN, Ö. F. (2016). Dördüncü Endüstri Devrimi - Endüstri 4.0, Beta Basım Yayım, İstanbul.

ÖZDOĞAN, O. (2017). Endüstri 4.0: Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları, Pusula Yayıncılık, İstanbul.

ÖZTUNA, B. (2017). Endüstri 4.0 (Dördüncü Sanayi Devrimi) ile Çalışma Yaşamının Geleceği, Gece Kitaplığı, Ankara.

RİFKİN, J. (2014). Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiyi ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor?, P. Sıral ve M. Başekim (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

SCHWAB, K. (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi, Z. Dicleli (Çev.), Optimist Kitap, İstanbul.

SENER, S. ve ELEVLİ, B. (2017). "Endüstri 4.0'da Yeni İş Kolları ve Yüksek Öğrenim", Mühendis Beyinler Dergisi, 1 (2): 26-28.

SİEMENS, (2016). Endüstri 4.0 yolunda, http://siemens.e-dergi.com/pubs/Endustri40/Endustri40/Default.html#p=7.

SOYLU, A. (2018). "Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32): 43-57.

TAHA, E., TOKUR, İ. ve AKAR, H. (2017). Endüstri 4.0 ve Geleceğin Lojistiği: 2017 Lojistik Sektör Raporu, MÜSİAD Yayınları, İstanbul.

T.C. BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI (2018). Türkiye'nin Sanayi Devrimi: Dijital Türkiye Yol Haritası, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara.

TÜSİAD (2016). Türkiye'nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olarak sanayi 4.0: Gelişmekte olan ekonomi perspektifi, http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATINDA ENGELLİLER: ILO 159 NOLU MESLEKİ REHABİLİTASYON VE İSTİHDAM SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

DOÇ. DR. CEMAL İYEM
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

DOÇ. DR. EMEL İSLAMOĞLU
Sakarya Üniversitesi

ÖZ:

Uluslararası Çalışma Bürosu Yönetim Kurulu organizasyonunda 1.06.1983 tarihinde İsviçre, Cenevre'de düzenlenen Uluslararası Çalışma Teşkilatı Genel Konferansı'nda 1955 tarihli Mesleki Rehabilitasyon Tavsiye Kararı ve 1975 tarihli İnsan Kaynaklarını Geliştirme Tavsiye Kararı dikkate alınarak Rehabilitasyon ve İstihdam Sözleşmesi kabul edilmiştir. Türkiye'de ise bu sözleşme 26.06.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çalışma Türkiye'deki engellilerin çalışma yaşamındakini durumlarını ILO'nun 159'nolu sözleşmesi kapsamında değerlendirmeyi amaçlamıştır. ILO'nun 159'nolu sözleşmesi ile ne amaçlanmıştır?; Türkiye'de amacına uygun bir şekilde uygulanmakta mıdır?; gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Çalışmada nitel veri analiz yöntemi kullanılmış olup, "Fokus Grup Çalışması"na yer verilmiştir. Fokus Grup Çalışması ile yapılandırılmış bir kalitatif/nitel veri toplama yöntemi tercih edilerek, kantitatif araçlarla yapılan görüşmelerden ortaya çıkan verilerin derinlemesine incelenmesi sağlanmıştır. Bu yöntem ile Türkiye'de çalışma yaşamındaki engelliler üzerinde ILO'nun 159'nolu sözleşmesi hükümlerinin gerçek anlamda uygulanıp, uygulanmadığı sorgulanmıştır. Yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler ILO'nun 159'nolu sözleşmesinden hareketle belirlenen kodlar ve temalar kapsamında içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise Türkiye'deki engellilerin çalışma yaşamındaki mevcut durumları üzerine genel bir çıktı ortaya konularak, önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *ILO 159'nolu Sözleşme, Engelliler, İstihdam, Çalışma Hayatı*

Working Life Of Disabled İn Turkey: An Assessment In The Context Of Ilo 159 Convention On Professional Rehabilitation And Employment

ABSTRACT:

Organization of the Board of the International Labor Bureau at the General Conference of the International Labor Organization held on 1.06.1983 in Geneva, Switzerland.

The Occupational Rehabilitation Recommendation of 1955 and the Human Resources Development Recommendation of 1975 were taken into consideration and the Rehabilitation and Employment Convention was adopted. In Turkey, on these agreements it has entered into force 26.06.2000. This study aimed to evaluate the scope of the work disability living conditions of the ILO's on your convention 159 contract in Turkey. What is the purpose of ILO Convention 159?; Is the purpose of being implemented in Turkey in an appropriate manner?; answers to questions such as. Qualitative data analysis method was used in the study and Focus Group Study was included. A qualitative / qualitative data collection method was preferred by focus group study, and the data obtained from interviews with quantitative tools were examined in depth. With this method, applied on persons with disabilities in working life in Turkey in the true sense of the ILO 159 contract provisions have not been applied questioned. The data obtained from the structured interviews were evaluated by content analysis within the scope of codes and themes determined from ILO Convention 159. At the conclusion of the study appeared on a general study on the current state of life of people with disabilities in Turkey put forward, some suggestions were made.

Keywords: *ILO Convention 159, Disabled People, Employment, Working Life*

Giriş:

Uluslararası Çalışma Bürosu Yönetim Kurulu 1983 yılında İsviçre, Cenevre'de düzenlenen Uluslararası Çalışma Teşkilatı Genel Konferansı'nda 1955 tarihli Mesleki Rehabilitasyon Tavsiye Kararı ve 1975 tarihli İnsan Kaynaklarını Geliştirme Tavsiye Kararını dikkate alarak, 1983 yılında 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesini kabul etmiştir. Türkiye'de ise bu sözleşme 26.06.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çalışma Türkiye'deki engellilerin çalışma yaşamındakini durumlarını ILO'nun 159'nolu sözleşmesi kapsamında değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, ILO'nun 159'nolu sözleşmesi ile ne amaçlandığı; bu sözleşmenin Türkiye'de amacına uygun bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı; gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. Çalışma, Türkiye'nin onayladığı ve günümüzde yürürlükte bulunan ILO

sözleşmelerinin uygulanmasında önemli sorunların yaşandığını iddia etmektedir. Çalışma kapsamında bu sözleşmelerden biri olan 159 nolu sözleşme kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan 'İnsan Haklarının Evrensel Beyannamesi' (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, *6 Nisan 1949, 9119 Sayılı Resmi Gazete,* 203-208. Engelli olsun veyahut olmasın, herhangi bir ayrımcılık gözetmeksizin her bireyin toplum içerisinde var olmaya, tanınmaya, sosyal ilişkiler kurup sürdürmeye, çalışma yaşamına katılıp üretimde bulunmaya ve onun günlük yaşamsal aktivitelerinin devamlılığını sağlayacak ya da yaşam kalitesini arttıracak çeşitli imkan, olanak veya hizmetten yararlanmaya hakkı bulunduğunu ifade ederek aslında, engeli olan bireylerin de engeli olmayan bireyler ile eşit şartlara sahip olduğunu vurgulamış; ve 159 nolu sözleşmenin temellerini oluşturmuştur (UNIC, 1948: 75; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1949).

ÇALIŞMANIN İLK BÖLÜMÜNDE ILO'NUN 159 NO'LU MESLEKİ REHABİLTASYON VE İSTİHDAM (SAKATLAR)SÖZLEŞMESİ GENEL HATLARI İLE ANLATILMIŞ, İKİNCİ BÖLÜMDE İSE ILO 159 NOLU SÖZLEŞME KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATINDA ENGELLİLERİN EMEK SÜREÇLERİ YAPILAN GÖRÜŞMELER IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMİŞTİR.

ÇALIŞMADA NİTEL VERİ ANALİZ YÖNTEMİ KULLANILMIŞ OLUP, "FOKUS GRUP ÇALIŞMASI"NA YER VERİLMİŞTİR. FOKUS GRUP ÇALIŞMASI İLE YAPILANDIRILMIŞ BİR KALİTATİF/NİTEL VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ TERCİH EDİLEREK, KANTİTATİF ARAÇLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ORTAYA ÇIKAN VERİLERİN DERİNLEMESİNE İNCELENMESİ SAĞLANMIŞTIR. BU YÖNTEM İLE TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ ENGELLİLER ÜZERİNDE ILO'NUN 159'NOLU SÖZLEŞMESİ HÜKÜMLERİNİN GERÇEK ANLAMDA UYGULANIP, UYGULANMADIĞI SORGULANMIŞTIR. YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKATLARDAN ELDE EDİLEN VERİLER ILO'NUN 159'NOLU SÖZLEŞMESİNDEN HAREKETLE BELİRLENEN KODLAR VE TEMALAR KAPSAMINDA İÇERİK ANALİZİ YAPILARAK DEĞERLENDİRİLMİŞTİR. ÇALIŞMANIN SONUÇ KISMINDA İSE TÜRKİYE'DEKİ ENGELLİLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ MEVCUT DURUMLARI ÜZERİNE GENEL BİR ÇIKTI ORTAYA KONULARAK, ÖNERİLERDE BULUNULMUŞTUR.

1. ILO 159 NO'LU MESLEKİ REHABİLİTASYON VE İSTİHDAM (SAKATLAR) SÖZLEŞMESİ

Uluslararası Çalışma Bürosu Yönetim Kurulu tarafından Cenevre'de toplantıya davet edilerek orada 1 Haziran 1983 tarihinde 69 uncu toplantısı yapı-

lan Uluslararası Çalışma Teşkilatı Genel Konferansı,1955 tarihli Mesleki Rehabilitasyon(sakatlar) Tavsiye Kararı ve 1975 tarihli İnsan Kaynaklarını Geliştirme Tavsiye kararında yer alan uluslararası kriterleri de dikkate alarak,1955 tarihli Mesleki Rehabilitasyon (sakatlar) tavsiye kararının kabulünden sonra birçok ülkenin yasa ve uygulamalarında engelliler ile ilgili kayda değer iyileştirmeler yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu da 1981 yılını " Tam Katılım ve Eşitlik" temasıyla Uluslararası Sakatlar Yılı ilan etmiştir. Tüm bu gelişmeleri, engellerin istihdamında yapılabilecek farklı iyileştirme önerilerinin bir uluslararası sözleşme haline getirilmesi takip etmiş ve 1983 yılında ILO tarafından, Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Sakatlar) Sözleşmesi oluşturulmuş ve kabul edilmiştir. Bu sözleşmenin temel amacı açısından "sakat" terimi, uygun bir iş temini muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan bir bireyi ifade etmektedir (ILO 159). Bu bağlamda sözleşmeyi kabul eden her üye ülke, mesleki rehabilitasyonun gayesini, bir engellinin istihdama katılımın sağlanması, iş edinmesi ve bu durumun sürdürülebilir olmasını sağlayarak engellilerin topluma entegrasyonunu kolaylaştırmayı sağlamaya çalışırlar (ILO 159). Her üye sözleşme kapsamında engelliler için uygun mesleki rehabilitasyon tedbirleri sağlamayı ve açık işgücü piyasasında engelliler için istihdam imkanlarını artırmayı amaçlamaktadır (ILO 159). Aslında bu sözleşme genel olarak engelli işgörenler ve engeli olmayan işgörenler arasında fırsat eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur (Metin; 2017:330-344). Engelliler için ILO'nun 159 nolu sözleşmesi 4. maddesinde de engelli erkek ve kadın işgörenler için fırsat ve uygulama eşitliğine vurgu yapılmıştır. ILO 159 nolu sözleşmenin 3. bölümünde ise engelliler için mesleki rehabilitasyon ve istihdam hizmetlerinin geliştirilmesi için ulusal düzeyde neler yapılabileceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda ulusal düzeyde ilgili kurum ve kuruluşlar engellilerin iş bulmaları, işe yerleşme, kariyer süreçlerini oluşturmak üzere mesleki rehberlik, mesleki eğitim gibi konularda gerekli tedbirleri alma ve iyileştirmeleri yapmaları gerekmektedir. Yine sözleşmenin 8. Maddesinden hareketle kırsal alanlardaki ve uzak yerleşim merkezlerindeki engelliler için mesleki rehabilitasyon ve istihdam servislerinin tesisi ve gelişimini teşvik için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir (ILO 159). Yine sözleşme, 3. bölüm 9. maddesinde de vurgulandığı üzere her üye, engellilerin mesleki rehberlik, mesleki eğitim işe yerleştirme ve istihdamından sorumlu rehabilitasyon danışmanlarının ve diğer uygun nitelikli görevlilerin eğitimini ve teminini sağlayacak tedbirleri almalıdır (Koç, 2000).

Sözleşmenin son bölümü olan 4. bölümünde ise sözleşmenin nasıl imzalanacağı ile ilgili, detaylara, son hükümlere, uygulama ile ilgili ayrıntılara yer verilmiştir.

2.Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi:

Bu çalışma Türkiye'deki engellilerin çalışma yaşamındakini durumlarını ILO'nun 159'nolu sözleşmesi kapsamında değerlendirmeyi amaçlamıştır. ILO'nun 159'nolu sözleşmesi ile ne amaçlanmıştır?; Türkiye'de amacına uygun bir şekilde uygulanmakta mıdır?; gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Çalışmada nitel veri analiz yöntemi kullanılmış olup, "Fokus Grup Çalışması"na yer verilmiştir. Fokus Grup Çalışması ile yapılandırılmış bir kalitatif/nitel veri toplama yöntemi tercih edilerek, kantitatif araçlarla yapılan görüşmelerden ortaya çıkan verilerin derinlemesine incelenmesi sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek; 2006). Çalışmada 4 engelli işgören ile odak grup görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem ile Türkiye'de çalışma yaşamındaki engelliler üzerinde ILO'nun 159'nolu sözleşmesi hükümlerinin gerçek anlamda uygulanıp, uygulanmadığı sorgulanmıştır. Yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler ILO'nun 159'nolu sözleşmesinden hareketle belirlenen kodlar ve temalar kapsamında içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

2.2. Bulgular:

ILO'nun 159 nolu sözleşmesindeki maddelerden yola çıkarak oluşturulan temalar ve görüşme yapılan işgörenlerin (odak grup görüşmesi yapılan 3 engelli işgören A,B,C şeklinde ifade edilmiştir) demografik özellikleri ve bu temalara yönelik verdiği cevaplar şu şekildedir:

Tablo 1: Görüşme Yapılan Engelli İşgörenlerin Demografik Özellikleri

A	48 yaşında, Erkek, 13 yıldır çalışıyor, Üst düzey yönetici, Özel sektör
B	40 yaşında, Kadın, 7 yıldır çalışıyor, Üst düzey yönetici, Özel sektör
C	37 yaşında, Kadın, 17 yıldır çalışıyor, Üst düzey yönetici, Kamu sektörü

Görüşme yapılan engelli işgörenlerin 2 si kadın, 1i erkek dir. Yaş aralıklarının 37-48 arası olduğu görülmektedir. Hem özel sektör hem de kamu sek-

töründen engelli işgörenler ile görüşülmüştür. Tüm görüşülen işgörenler kamu sektöründe ya da özel sektörde üst düzey yönetici olarak çalışmaktadır.

Tablo 2: Görüşülen Engelli İşgörenlerin Belirlenen Temalara Yönelik Verdiği Cevaplar

Temalar	**A**	**B**	**C**
1.İş Edinmesini Sağlamak	Çok iş arayışım oldu. Ancak hiç kimse engelli birini çalıştırmak istemiyor. Şu andaki işimi eş, dost sayesinde buldum. Kurumsal bir destek almadım, alamadım	Ülkemizde geçmiş dönemlere göre engellilerin istihdamı noktasında bir farkındalık geliştirildiğini düşünüyorum. Özellikle İŞ-KUR'dan bu konuda destek aldım; ama tam anlamıyla yeterli değil.	Mesleki bir rehabilitasyon desteği almadım. Etrafımda da engelli arkadaşlarımdan böyle destekler alanlar yok. Bizlerin istihdamda değerlendirilebilmeleri için daha hassas düzenlemelerin yapılması, gerekli teşviklerin arttırılması gerekiyor.
2.Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Politikası	Ülkemizin, engellilere yönelik bir istihdam politikasının varlığından haberdar değilim.	İşgören sayısı 50'yi geçen işyerlerinde engelli istihdamı %3 oranında zorunlu tutulmakta, ancak bu yeterli bir oran değil. Ayrıca firmaların birçoğu işgören sayılarını 48-49 da bırakmaktadırlar.	Engellilere yönelik ülkemizin mesleki rehabilitasyon ve istihdam politikasını bilmemekteyim.
3.Fırsat Eşitliği	Engelli bir çalışan olarak kesinlikle engeli olmayan bir çalışan ile fırsat eşitliğimizin olduğunu düşünmüyorum.	Aynı işi yapan engelli bir çalışan ile engelsiz bir çalışan farklı ücretler almaktadır. Yine kariyer fırsatları noktasında da ciddi eşitsizlikler söz konusudur.	Ücret, Kariyer, işe alınma, performans değerleme gibi konular başta olmak üzere çalışma hayatında engelli ve engelsiz çalışanlar eşit fırsatlara sahip değildir.
4.Mesleki Eğitim	Mesleki eğitim, mesleki yeterlilik konularında ciddi destekler verilmektedir.	Ülkemizde son 5 yıldır mesleki eğitim, yeterlilik, konularında ilerlemeler sağlanmıştır. Mesleki eğitim aldım.	Mesleki eğitim ve yeterlilik konularında herhangi bir sorun yaşamamaktayım.
5.Kırsalda Engelli Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Servislerinin Oluşturulması	Maalesef bu tür servis ve hizmetlerin var olduğunu düşünmüyorum.	Engellilere yönelik mesleki rehabilitasyon ve istihdam servislerini İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerin haricinde özellikle kırsalda bulmak imkansız. Kırsaldakiler kendi kaderlerine terk edilmektedir.	Ülkemizde kırsal bölgelerde mesleki eğitim, rehabilitasyon, istihdam servislerinin var olduğunu düşünmüyorum, bu ciddi bir eksikliktir.
6.Engelli Mesleki Rehberlik Hizmeti	Engellilere özel bir mesleki rehberlik hizmeti bulunmamaktadır.	İŞKUR bünyesinde iş ve meslek danışmanları haricinde sadece engellilere yönelik bir danışmanlık hizmeti maalesef yok.	Bizlere özel, engellilerin çalışma süreçleri hakkında bilgi sahibi olan danışmanlar bulunmamaktadır.

Tablo 2'ye bakıldığında ILO 159 nolu sözleşmenin içeriğinden hareketle iş edinmesini sağlamak, mesleki rehabilitasyon ve istihdam politikası, fırsat eşitliği, mesleki eğitim, kırsalda engelli mesleki rehabilitasyon ve istihdam servislerinin oluşturulması, engelli mesleki rehberlik hizmetleri şeklinde temalar belirlenmiştir. Görüşmeye katılan engelli işgörenlerin bu temalara yönelik verdiği cevaplara bakıldığında ise, ülkemizde genel olarak engelli istihdamı konusunda, engellilerin iş bulamama, mesleki rehabilitasyonlarının sağlanamaması, fırsat eşitliğinin olmaması, kırsalda engelli mesleki rehabilitasyon ve istihdam servislerinin oluşturulamaması gibi sorunlar ön plana çıkarken, yine görüşmeye katılanlar mesleki eğitim ve mesleki yeterlilik konusunda olumlu gelişmeleri vurgulamışlardır.

Sonuç ve Değerlendirme:

Engelli bireylerin diğer engeli olmayan bireyler gibi toplum yaşamında var olabilmesi, istihdama katılabilmeleri ve yaşam standartlarının arttırılması için ülkemizde engellilere yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. ILO'nun 159 nolu sözleşmesinin de kabul edilmesi bunlardan biridir. Ancak her ne kadar engellilere yönelik yukarıda bahsi geçen düzenlemeler yapılsa da yeterli olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin onayladığı ve günümüzde yürürlükte bulunan ILO sözleşmelerin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi noktasında önemli sorunlar yaşanmaktadır. Aslında buradaki temel sorun, iş güvencesinin olmaması, fırsat eşitliğinin sağlanamaması, kayıt dışı işgörenlerin yaygınlığı, denetimin yetersizliği ve yaptırımların etkisiz olmasıdır. İş güvencesi ve fırsat eşitliği sağlanmadan, kayıt dışı çalışmanın önüne geçilmeden, bir çalışma kültürü, iş etiği ve ahlakı oluşturulmadan kaçak işçilik önlenmeden ILO Sözleşmelerinin büyük bir bölümünün hayata geçirilmesi olanaklı değildir. Bu bağlamda engellilere yönelik olan ILO 159 nolu sözleşmenin uygulanmasında da ciddi sorunlar bulunmaktadır. Türkiye'nin 2000 yılında kabul ettiği ILO 159 nolu sözleşme aradan geçen bunca zamana rağmen etkili bir biçimde uygulanamamıştır. Sonuç olarak, engelli işgörenlerin istihdamdaki paylarının arttırılması, bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, fırsat eşitliğinin sağlanması, mesleki eğitim, yeterlilik, mesleki rehabilitasyon gibi konularda engellilere gerekli desteğin verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 6 Nisan 1949, 9119 Sayılı Resmi Gazete, 203-208.

ILO 159 Nolu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Sözleşmesi

Koç, Y. (2000), Türkiye – ILO İlişkileri, Türk-İş Yayınları, Ankara.

Metin, B., (2017). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 19/1, (320-344).

UNIC, (1948); İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER (BREZİLYA, HİNDİSTAN VE ÇİN ÖRNEKLERİYLE) VE BİLİŞİM SEKTÖRÜ

Dr. Öğretim Üyesi Deniz ŞİŞMAN
İstanbul Gelişim Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN
Marmara Üniversitesi

ÖZET

Bilişim sektörünün ülke ekonomilerinin büyümesine etkisi giderek artmaktadır. Genel amaçlı bir teknoloji olarak, BİT'lerin bir ülkenin ekonomik ilerlemesi üzerindeki etkisi; bilişim sektörünün ötesine geçmekte ve sektör dışsallıklar ve yayılmalar açısından değerlendirildiğinde, GSYİH büyümesine olan doğrudan katkısının daha önemli olduğu gözlenmektedir. Özellikle 2008 Küresel krizinin gelişmekte olan ülkelere etkisinin arttığı gözlenmekte olduğu Dünya Ekonomisinde Bilişim sektörünün gelişmekte olan ülkelerde krizden çıkış amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Büyümede kaydedilen ivme, Brezilya, Hindistan ve Çin örneğinde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerin bilişim sektöründe alt yapı yatırımları ve sektörün gelişimine yönelik yapılan ARGE yatırımları ve insan sermayesi yatırımları sonucunda gerçekleşmektedir. Bilişim sektörünün verimlilik artışı ile diğer sektörler üzerinde yarattığı etki bu sektöre yönelik türev talebin de önemini ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülkelerde tüm sektörlerde yaratılan katma değer açısından bakıldığında bilişim sektörünün payının yüzde 15'lere kadar çıktığı gözlemlenmiştir. Gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde bilişim sektörünün yüksek teknoloji içeren girdilerinin diğer sektörlerde kullanımı bu üretilen ürünlerin yüksek maliyetli olması ve bu teknolojiyi kullanacak olan insan sermayesinin nitelikli ve eğitimli olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun sonucu olarak da hem teknolojik bağımlılık hem de katma değer yaratma konusunda gelişmekte olan ülkelerin bu teknoloji transferinden yararlanmaları tam anlamıyla mümkün görünmemektedir. Bu çalışma bilişim sektöründe üretim, katma değer ve kullanım açısından küresel anlamda yerini almış seçili (Brezilya, Hindistan ve Çin) gelişmekte olan ülkelerin sektörel ve makro ekonomik açıdan verileri incelenmiştir. Sonuç olarak OECD deki birçok ülkeye paralel biçimde adı geçen ve özellikle iç pazarı geniş gelişmekte olan ülkelerin diğer gelişmekte olan ülkelere göre bilişim sektörünü büyüme

açısından türev talep yaratmak için kullandıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin, bilişim sektöründe teknoloji transferi yerine bu sektöre yatırım yaparak, teknolojinin içsel kullanımı ve nitelikli insan sermayesine yönelik yatırımlara ağırlık vermesi gerektiği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bilişim, Gelişmekte Olan Ülkeler, Nitelikli İşgücü, Teknoloji Transferi

Developing Countries (With Examples From Brazil, India And China) And Ict Sector

ABSTRACT

The contribution of information technologies to growth in the economy is realized directly by increasing investments and indirectly by increasing productivity in enterprises. It has been proven that 80% of the productivity increase of the countries is through the use of information technologies. In labor productivity, the use of technology has implications for working hours and wages, especially in the service sector. In addition to productivity increases, world trade has been increasing with digitalization, leading to the emergence of new markets. When we evaluate the increasing share of technology producing companies in terms of global economy, it is seen that 4 technology companies were among the first hundred companies in UNCTAD 2010 multinational companies list, and this number increased to 10 in 2015. When we include telecommunication companies, this number reaches 19. In 2017, it increased to 22. Therefore, the share of ICT companies in UNCTAD's first hundred multinational companies exceeds 20%. In addition to all these positive contributions of the ICT sector, this study has evaluated the effects of the ICT sector on the economy through the historical process of capitalism through the national economy and transnational corporations which is one of the important elements of the global economy. The evaluations were made on the basis of production and the place of this production in the global economy, rather than the use of the information sector. As a result of the research; It is understood that information and communication technology in international production has increased the weight of multinational companies, and that digital technologies in global supply chains have a significant impact on international production as a result of the adoption of digital technologies in all sectors. In addition to this, it is observed that the importance of the digital economy in developing countries as well as in developed countries is increasing and the share and profitability of the information and communication sector continues to increase despite the downward trend in foreign direct investments in the global economy.

Keywords: Ict, Developing Countries, Skilled Labor, Technology Transfer

I. Giriş

Bilişim Türkçede çok güzel oturmuş bir sözcüktür. Köken olarak bilgisayar, internet ve iletişim sektörlerini tek bir sözcükle ifade etmemizi sağlamaktadır. (Information and Communication Technology-ICT) Bilgisayar teknolojisindeki gelişme 1950'li yıllara dayanmaktadır. Bilgi işlem teknolojisinin temel alt yapısını oluşturan mikro çipler 1958 yılında ABD'de geliştirildikten sonra, koca bir odaya zor sığan bilgisayarların küçük boyutlara ulaşmasını ve mobil telefonlarla birlikte hayatımızın vazgeçilmez iletişim ve bilgi işleme araçları haline gelmesini sağlamıştır. Donanım (hardware) ve iletişim birbirlerine eklemlenirken yazılım (software) ya da işletim sisteminin olağanüstü etkisi tartışılmaz. Günümüz teknoloji şirketlerinin esas değer kaynağı da yazılımın gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bilişim Teknolojileri 1990'larda hızla gelişti. İki kutuplu dünyanın yıkılmasına da denk gelen bu süreçte, daha önceki çalışmalar meyvesini vermiş ve 1992'de internetin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sonucu okyanuslar arası bilişim altyapısının temelleri atılmıştır. Fiber optik kablolar (400 kablo) deniz altından bütün iletişim (Communication) altyapıyı dünya çapında birbirine bağlamaktadır. Bu kabloların yaklaşık %50'si Microsoft, Amazon vb. bilişim sektörü tekelleri tarafından kullanılmakta bulut teknolojisiyle bilgiler saklanabilmektedir. Telsiz, telgraf, teleks, faks ve internet teknolojisi son 125 yılın ürünleridir.

Bilişim Teknolojileri 1990'larda hızla gelişti. İki kutuplu dünyanın yıkılmasına da denk gelen bu süreçte, daha önceki çalışmalar meyvesini vermiş ve 1992'de internetin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sonucu okyanuslar arası bilişim altyapısının temelleri atılmıştır. Fiber optik kablolar (400 kablo) deniz altından bütün iletişim (Communication) altyapıyı dünya çapında birbirine bağlamaktadır. Bu kabloların yaklaşık %50 si Microsoft, Amazon vb. Bilişim sektörü tekelleri tarafından kullanılmakta bulut teknolojisiyle bilgiler saklanabilmektedir. Telsiz, telgraf, teleks, faks ve internet teknolojisi son 125 yılın ürünleridir.

Özellikle kamusal alanda Açık Kaynak Kodlu özgür yazılım lisanslarının artması Bilgi İşlem Teknolojilerinin (BİT) tüm dünyanın katkısıyla geliştirilebilmesinin önünü açmaktadır. Böylece donanım üretecek gücü ve sermaye birikimi olmasa da bilgi işlem teknolojilerinden yararlanmak isteyen ülkeler yazılımı geliştirerek, işletim sistemi ve programlamada gelişme olanağı elde etmek isteyecekler, ayrıca bahsettiğimiz iletişim ağına bir biçimde dahil olacaklardır.

Bilişim sektöründe (donanım, yazılım ve iletişim) ölçeğe göre artan getirinin gerçekleştiği bir sektördür. Çünkü ölçek büyüdükçe, uzmanlaşma ve verimliliğin artması beklenir. Ardından maliyetlerde önemli bir düşüş gözlenir ki, özellikle bilişim gibi sektörlerde kullanılan sermaye mallarında bu eğilim daha güçlü gerçekleşmektedir. Ayrıca bilişim sektörü (ICT) dışsallığı fazla olduğu için, diğer sektörler için türev talep yaratma olasılığı yüksektir.

Çekirdeğinde bilişim sektöründeki donanım, yazılım, iletişim ve bilgi üretiminin yer aldığı dijital ekonomideki kapsam genişliği önce programlamanın getirdiği hizmet sektöründeki esnek iş uygulamaları ve eticaretle genişlemekte, daha sonra ekonominin tarım, finans sektörlerinde yoğun kullanılarak sanayiye iş yaratmaktadır. Grafik 1 ve 2 den de izlenebileceği gibi, dağıtım ağlarındeki verimlilik ilşkisini temele oturtan endüstri 4.0 ve finansda ve tekrarlayan işlerde kolaylık sağlayan algoritmik ekonomiye bilşim çekirdeği dijitalleşmiş olmaktadır.

Grafik 1. Dijital Ekonomi Kapsamı

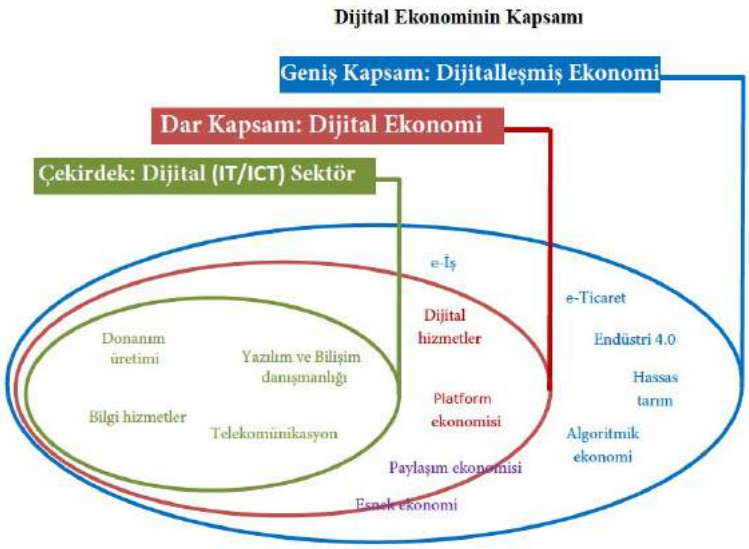

Kaynak: Bukht & Heeks, *Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy,* 2017, http://www.gdi.manchester.ac.uk/research/publications/working-papers/di/. Haziran 2019

Grafik 2. Dijital Ekonominin Bileşenleri

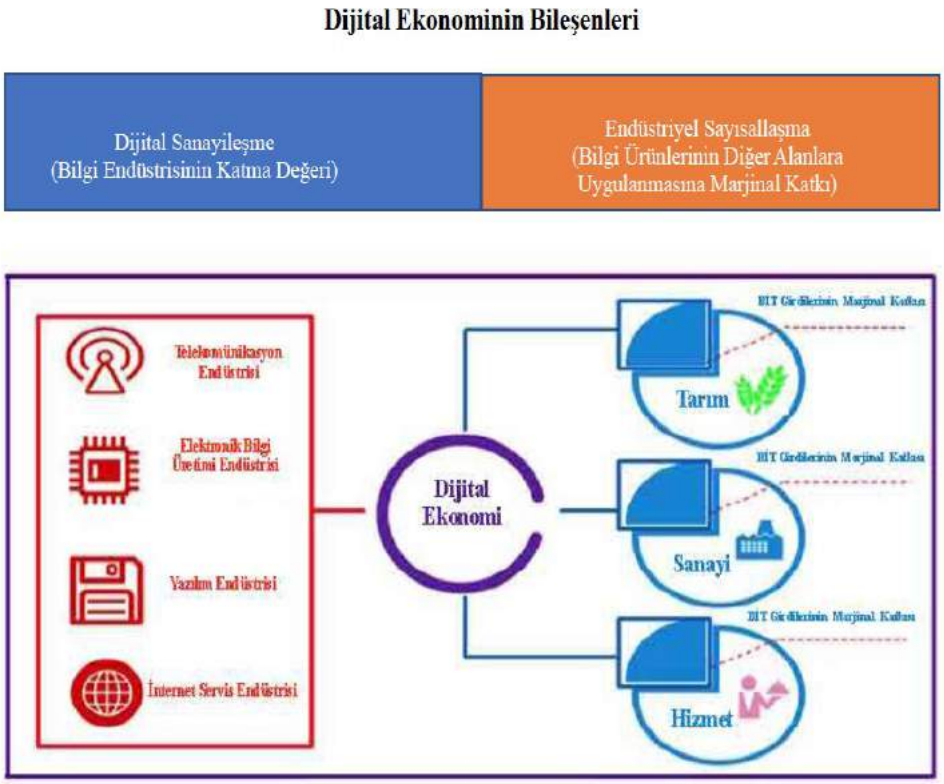

Kaynak: G20 DETF – Measurement of the Digital Economy, Argentina, November 2018.

2. Gelişmiş Ülkelerde Bilişimin Kısa Öyküsü

20.yy'a girerken 2. Sanayi Devrimi ya da Endüstri 2.0'den bu yana elektriğin bulunuşu (Tesla-Edison) sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerin piyasa ekonomisini geliştirmelerinde ve ICT sektör özelinde tarihsel başlangıç sayılabilir. 3. Teknolojik devrim de denilen bilgisayar teknolojisi daha önce de belirttiğimiz gibi, ICT sektörlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tablo1 ve 2 den izleneceği gibi, başta telekom (iletişim) gibi teknoloji şirketlerinin sayısı payı 2017 de 20012 ye göre ikiye katlamıştır. ABD, İngiltere ve Fransadaki şirketlerin ilk ÇUŞ içindeki paylarında gerileme olmakla birlikte, Almanya, Japonya ve İrlanda dan teknoloji şirketlerinin bu açığı kapattığı ve artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Endüstri ve şirket merkezi açısından, faaliyet konusuna göre ilk 100 Çok Uluslu Şirket

Endüstri ve Şirketin merkezine göre ilk 100 ÇUŞ'in bileşimi, 2012–2017 (Şirket sayısı)

Endüstri	2012	2017	Ekonomi	2012	2017
Madencilik, petrol ve arıtma	19	13	ABD	24	20
Otomotiv ve uçak	13	13	Birleşik Krallık	17	14
Tıbbi ürünler	10	12	Fransa	13	12
Araçlar	10	9	Almanya	9	11
Toptan ve perakende ticaret	10	6	Japonya	9	11
Yiyecek, içecek ve tütün Teknoloji	9	8	İsviçre	6	5
Telekom	7	15	İrlanda	..	4
Diğer sanayi	6	7	**Diğer gelişmiş ekonomiler**	**22**	**23**
Diğer servisler	12	13	**Gelişmekte olan ekonomiler**	**7**	**8**
	4	4	Çin	3	4
Genel Toplam	**100**	**100**		**100**	**100**

Kaynak: UNCTAD.

Tablo 2 den anlaşılacağı üzere, 2012-2017 arası Dünyada telekom şirketlerinin sayısındaki artışa rağmen esasen bilşim ve dijitalleşmeye ortam teşkil eden teknoloji şirkerlerinin varlık ve gelir payları, sayılarıyla birlikte daha fazla artmış ve %4 den %15 e çıkmıştır.

Tablo 2. UNCTAD'a göre ilk 100 şirketteki teknoloji ve telekom şirketlerinin gelir ve varlık payı

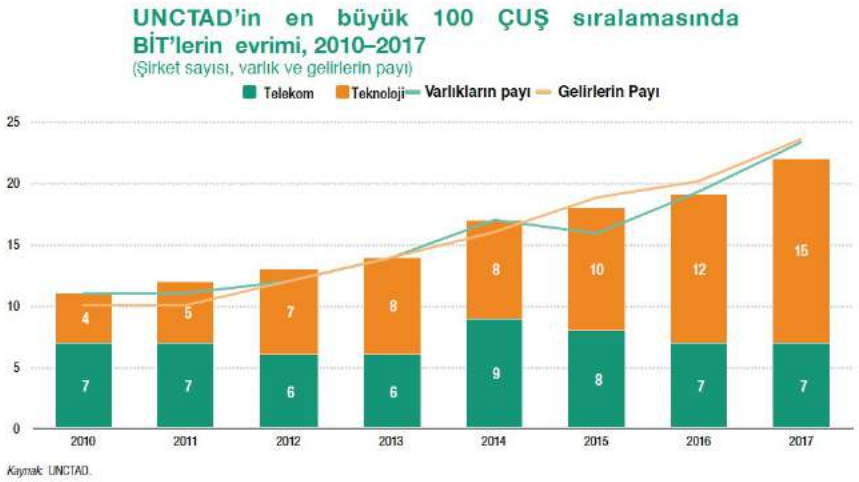

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2018.

3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bilişim

Gelişmekte olan ülkeler arasında bilişim teknolojileri (BİT) gelişimi açısından büyük farklılıklar olmasına rağmen, sektörün bu ülkelerdeki yayılımı hızı yüksektir. Dünya Bankasına göre, üç kategoride ülkeleri ele aldığımızda birinci kategorinin yıldızı Hindistan'dır. Ciro, ihracat ve istihdam gibi kategorilerde Hindistan öndedir. Brezilya bu kategorilerde Hindistan'dan sonra gelmektedir. Çin bu kategori dışı bilişim devidir.

İkinci kategorideki gelişmekte olan oyuncular Türkiye, Filipinler Fas, Arjantin, Vietnam, Ukrayna ve Peru'dur. Üçüncüsü Kenya ve Senegal gibi marjinal oyunculardır (http://www.infodev.org/sites/default/files/resource/Infodev Documents_615.pdf; e.t. Haziran 2019).

Brezilya Uluslararası Yazılım Şirketleri Birliği (ABES) tarafından International Data Corporation (IDC) ortaklığıyla hazırlanan yakın tarihli bir araştırmaya göre, Brezilya, 105 milyar Amerikan Doları yatırımla dünyadaki en büyük altıncı bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yatırımcısıdır. Brezilya'da bilişim sektörü (bilgisayar donanımı, yazılımı ve hizmetleri) 2017 yılında 38 milyar dolarlık bir yatırımla %4,5 arttı. Brezilya Latin Amerika'daki en büyük bilişim pazarı ve bunu takiben Meksika (20,6 milyar dolar), Arjantin (8,4 milyar dolar) ve Kolombiya (7 milyar dolar). Brezilya BİT sektörü 2017'de %12,7 büyürken, 2018'de %5'e yavaşladı (*https://investinbrazil.biz/industry/information-and-communications-technology/ict-information-and-communications-technology-ind; e.t. Haziran, 2019).*

Brezilya bilişim teknolojileri piyasası (donanım, yazılım, hizmetler, bulut ve ihracat dahil) 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 12,7 artarak 195,7 milyar BRL ciro elde etti. Telekom (ses, mobil ve veri) ve şirket içi BT pazarları eklendiğinde, ciro yüzde 5,4 artarak 467,8 milyar BRL oldu. Brezilya Bilgi ve İletişim Teknolojileri Şirketleri Birliği (Brasscom) tarafından hazırlanan bir araştırmaya göre, BİT sektörü 2018 için (sadece donanım, yazılım, hizmetler, bulut ve ihracat) toplam olarak, teknoloji pazarı GSYİH'nın yüzde 7,1'ini oluşturuyor. Latin Amerika'nın nüfusunun yaklaşık üçte biriyle Brezilya, bölgenin en büyük telekom pazarı. Frost & Sullivan tarafından hazırlanan bir çalışmaya dayanarak, Brezilya telekomünikasyon hizmetleri pazarının, 2016 yılında 38 milyar ABD dolarından 2022 yılına kadar, 2022 yılına kadar 45,76 milyar ABD Dolarına ulaşması beklenmektedir. Brezilya Elektro-Elektronik Endüstrisi Birliği'ne göre, telekomünikasyon ekipmanı pazarının 2018'in sonunda, 2017'ye göre %4'lük bir büyüme ile 10,3 milyon ABD Doları'na ulaşması bekleniyor (*https://www.export.gov/article?id=Brazil-Information-Communications-Technologies-ICT, e.t. Mayıs 2019*).

Brezilya, Latin Amerika'nın en büyük bilişim pazarıdır. Bölgedeki BT sektöründeki toplam yatırımların %45'inden fazlasını oluşturuyor. Business

Monitor International,'a göre Küçük ve orta ölçekli şirketler, sektördeki özel yatırımın %42'sini oluşturmaktadır. Donanım ve hizmet çözümlerine katılmamış büyük bir talep var ve bu faktör pazardaki talebin belirlenmesinden sorumlu olacak. PC'lerin, cep telefonlarının ve dijital kameraların iç tüketimi, Latin pazarının %20'sini oluşturuyor. Yazılım ve Hizmetler: Bu sektör, tahmini yıllık %10 büyüme oranı yansıtmaktadır. IT / Telekom yakınsama da sağlıklı bir büyüme eğilimi gösteriyor (*https://www.export.gov/article?id=Brazil-Information-Communications-Technologies-ICT, e.t. Mayıs 2019*).

Hindistan son yirmi yılda, BİT (ICT) sektöründe bir dünya lideri haline geldi. Çok uluslu şirketleri aracılığıyla sürece öncülük etti. 1990'lı yıllardan itibaren hızlı bir şekilde gelişen Hint ICT sektörü yerli sanayiyi geliştirerek büyümüştür. Hint BİT endüstrisi yazılım geliştirme ve bilişim hizmetlerinde gelişmiştir. Çokulu şirketlerin yatırım eğiliminde diğer Asya ülkeleri ve üretim büyüyen iç Pazar önemli.

Bilişim sektörü bağlantılarıyla birlikte 2018 de, Hindistan ulusal gelirinin (GDP) %7,9 nu oluşturmaktadır. 2000-2017 arası Hindistan'a gelen doğrudan yatırımları içinde bilişim sektörü 30 milyar dolarlık bir paya sahiptir (Sharma, «Indian ICT sector», 2018).

Grafik 3. Hindistan'daki bilişim sektörüne genel bakış, 2017. Hindistan Pazar Durumu

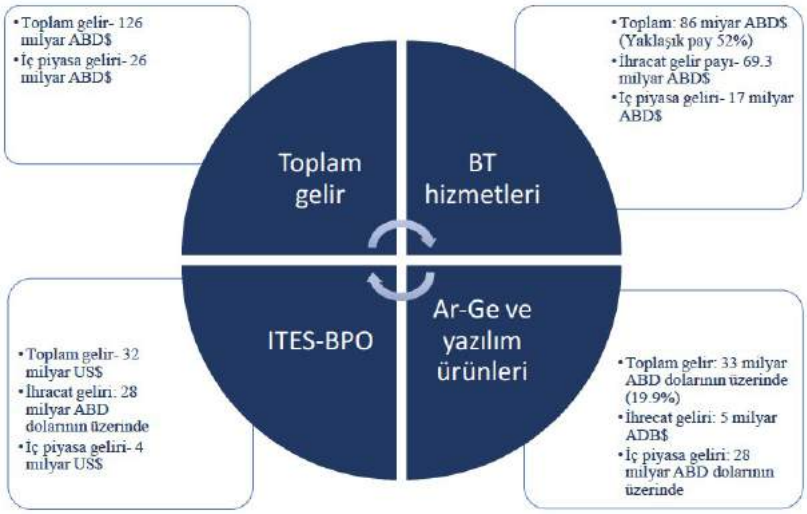

Kaynak: Dinesh Chand Sharma, Inidian ICT Sector, http://www.cii-iq.in/Indo_European_Conference.php?page=Indo_European_Conference_on_Standards, April 2018.

Öte yandan, tablo3 deki verilerden anladığımıza göre, özellikle Çin'de elektronik bileşenleri, bilgisayar imalatı açısından donanımın imalatında çok büyük bir istihdam gözlenmekte ayrıca diğer ülkelere göre bilşim sektörü istihdamı da yüksek seyretmektedir. Hindistandaki bilşim sektörü daha çok bilgisayar yazılım faaliyeti alanında olup, sanayideki donanım üretimi düşüktür. Brezilya ise yine yazılım ve iletişim açısından bilişimde yüksek bir istihdam yaratma eğilimdedir.

Tablo 3. Brezilya, Çin ve Hindistan'da Bilişim teknolojisinde çalışan sayısı: AB ile karşılaştırma

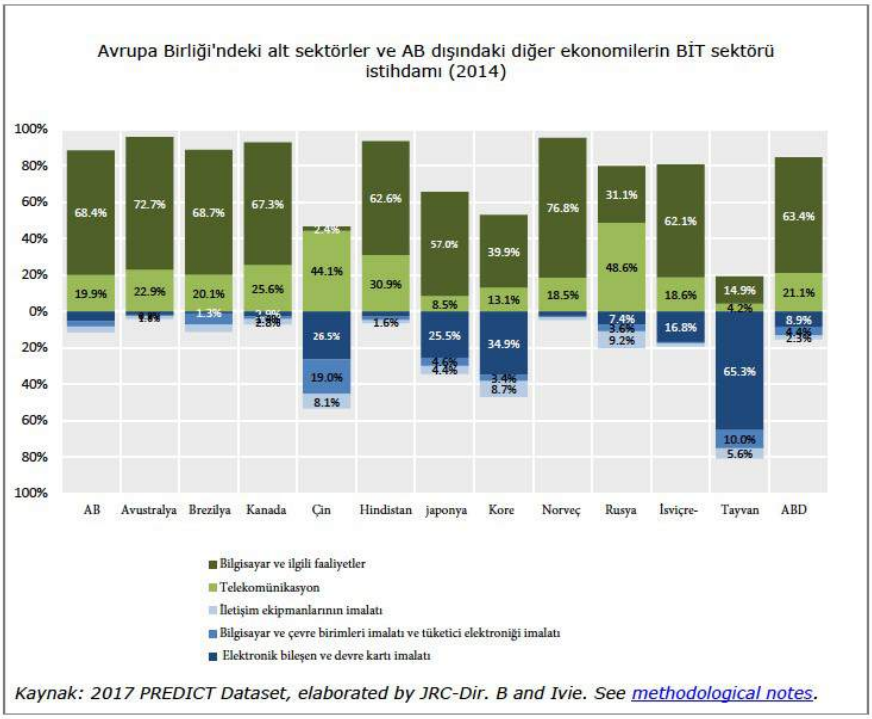

Kaynak: 2017 PREDICT Dataset, elaborated by JRC-Dir. B and Ivie. See methodological notes.

4. Bilişim Sektörü Ve Emek Verimliliği: Mc Kinsey Enstitüsüne Göre 2005-2015 Arası Ict Sektöründeki Emek Verimliliği İkiye Katlamıştır

ABD'de verimlilik artışının ücretlere yansıması saatlik 62 dolardan 71 dolara artış biçiminde olmuştur. Aynı dönemde OECD ülkelerindeki medyan ücret 51 dolardan saatlik 54 dolara yükselmiştir. Çin ve Hindistan'daki çıktı ve ücret artışları buna paralel olarak artmaktadır. Her iki ülkede de 10 dolara yakın saatlik ücret gözlenmektedir. Bununla birlikte Çin'de 250 milyar dolara

yaklaşan çıktı artışı emek verimliliği artış hızında bu ülkeyi ilk sıraya yerleştirmektedir (Henry-Nickie, Frimpong and Sun, 2019). Grafik 4 deki yıllara göre bilşim değer üretiminde ABD yine 1 trilyon 250 milyar Euroyla başta seyretmektedir. Fakat Çin deki sektör değer üretim artış hızı çok hızlıdır. 500 milyar Euro civarı değer üreten Çin Bilişim sektörü değer artış hızında en öndedir.

Grafik 4. Çin, Hindistan, ABD ve AB de bilişim değer üretimi, (yıllara göre milyar Euro)

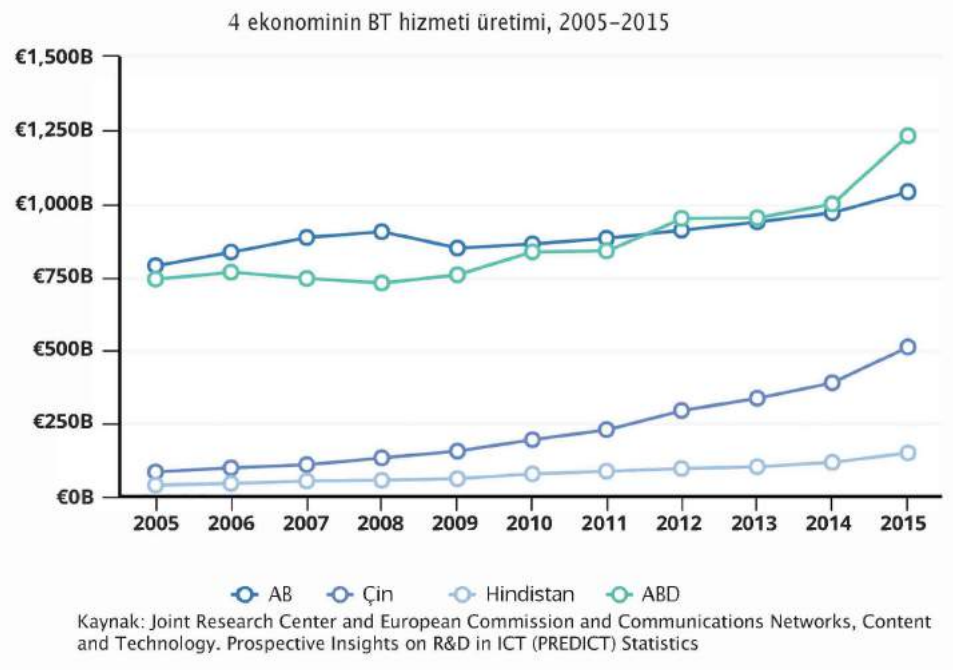

The 2017 Predict Dataset Methodology, JCR Technical Reports, European Commission, 2017

Bununla birlikte, grafik 5 de gözleneceği gibi, Çin ve Hindistan'da ücret artışı verimlilik artışının çok gerisindedir. ABD saatlik işgücü değerini gösteren ücret ortalamasında 70 doların üstüne çıkmasına rağmen, Çin ve Hindistandaki saatlik ücret ortalaması OECD'nin 50 dolarlık saatlik ortalamasına göre 20 dolara bile yaklaşamayan düzeydedir. Ücretlerdeki bu fark nedeniyle ABD ve diğer OECD ülkelerindeki şirketlerin Çin ve Hindistan'da bilişim sektörü üretimi amaçlı dijital tabanlı yatırımlarının süreceğini beklemek yanlış olmaz.

Grafik 5. Çin, Hindistan, ABD ve OECD ortalamasına göre Bilşim sektöründe işgücü verimliliği (yıllara göre ve çalışılan saat başına ABD doları)

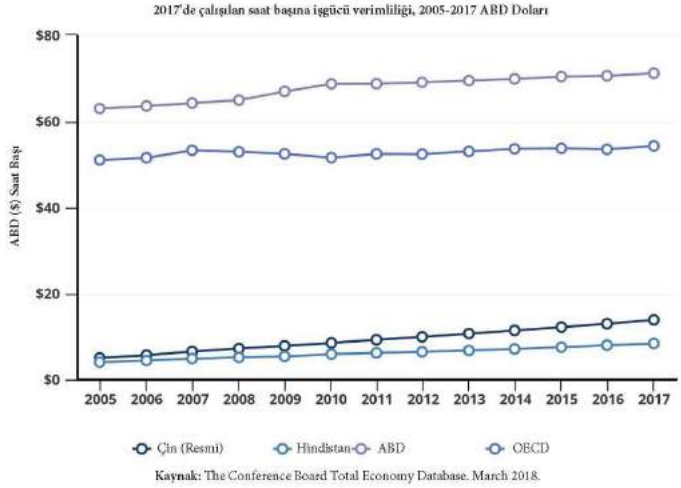

Bilişim sektöründeki donanım ve yazılım üretiminde Çin diğer ülkelere göre şirket saısında hızlı bir artışa sahiptir, hatta donanım şirketi sayısında en üsttedir. Grafik 6 dan izleneceği gibi, Çin yazılımda da hızla ilerlemekle birlikte, yine de Japonya'nın gerisinde bir şirket sayısıyla karşılaşıyoruz.

Grafik 6. Bilişim sektörü (Bilgi İşlem Teknolojisi) tabanlı şirket sayıları (yıllara göre, şirket sayısı)

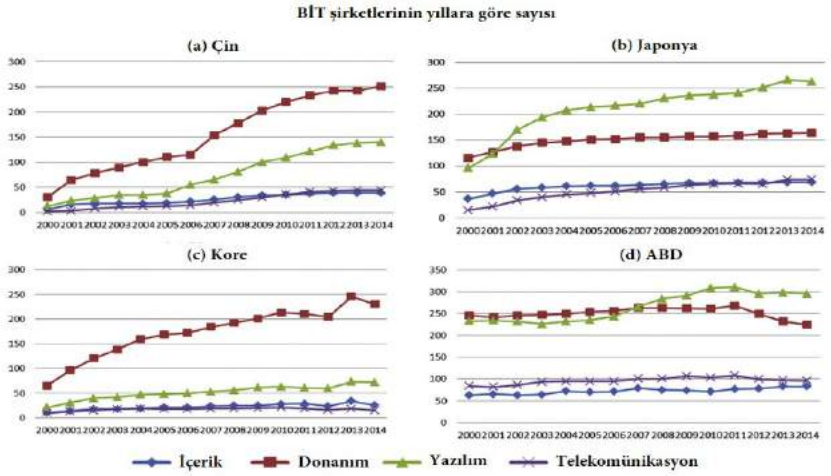

Kaynak: Lee, Kyoungsun. Yuri, Park. Daeho, Lee. "Measuring efficiency and ICT ecosystem impact: Hardware vs. software industry". Telecommun Policy. 2018, Vol.42, No.2, ss. 107-115. https://doi.org/10.1016 /j.telpol.2017.08.007 (7 Temmuz 2019).

Grafik 7 den de anlaşılacağı gibi, özellikle ABD ve Çin deki bilişim sektörünü yakından ilgilendiren ARGE inovasyon yatırımlarına harcanan dolar cinsinden sermaye çok yüksektir. Bilişimdeki rekabeti de etkileyen bu harcamalar aynı zamanda sektörün potansiyelini de göstermektedir. Bu açıdan Çin ve Hindistan da daha önce analiz ettiğimiz Brezilyaya koşut olarak gelişim göstermektedir.

Grafik 7. Seçili ülkelerde ve Çin, Hindistan da AR GE inovasyon harcamaları, (yıllara göre, milyar dolar)

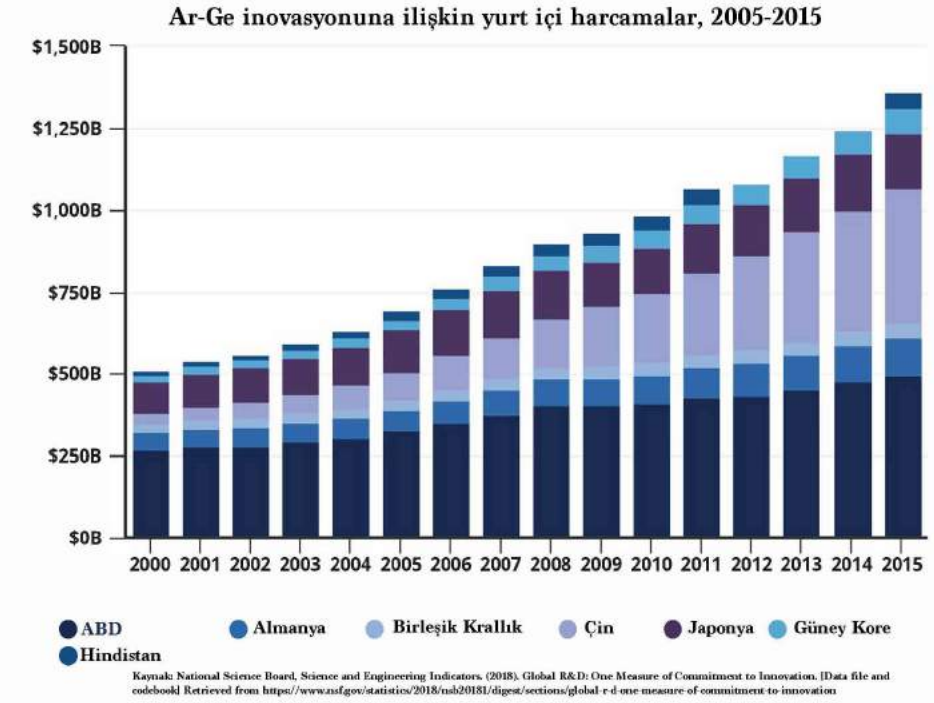

Bilişimdeki küreselleşmenin diğer sektörlere göre çok daha yoğun yaşandığını anlatması açısından Grafik 8 deki ağ analizi ilginçtir. Çinli telekom ve e ticaret şirketlerinin , Japonya, Rusya, ABD ve AB şirketleriyle ağ içinde geliştiği ve etkileşim içinde oldukları açıktır. Hem rekabet hem de dayanışma içeren bu gelişme diğer sektörlere göre bilişimin farklı bir sektör olduğunu da göstermektedir.

Grafik 8. Çin İttifak BİT Ağının Grafik Gösterimi

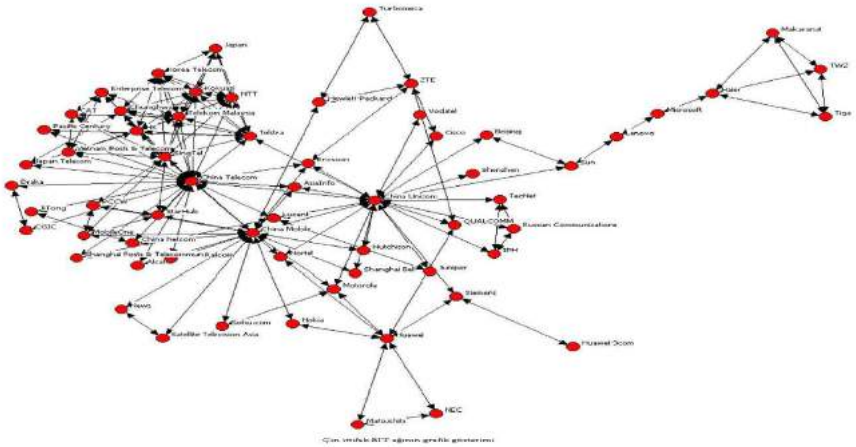

Kaynak: L. Yu et al. / Int. J. Production Economics 115 (2008) 374–387.

4. SONUÇ

Çin hardware (donanım), Hindistan software (yazılım) Brezilya telekomünikasyon yani iletişim üzerine uzmanlaşmıştır. Her üç ülke de ölçek ekonomisinin işlediği, yüksek nüfusa sahip ülkelerdir. Dünya bilişim sektöründeki hızlı yükselişleri ve çokuluslu yatırımları dikkate değerdir. Her üç ülke de gelişmekte olan ülkeler içinde makro ekonomik değişkenler açısından daha görece düşük problemlere sahiptir. ABD, Japonya ve AB ile rekabet edebilecek olanaklar elde eden Çin, Hindistan ve Brezilya şirketlerinin geleceği bu rekabet ve dayanışmanın ağ analiziyle ortaya çıkacaktır. Açık yazılım programların giderek gelişmesiyle kendisine alan açan anılan ülkelerdeki bilişim şirketleri, Huawei örneğinde olduğu gibi politikanın sert kayasıyla da karşılaşabilmektedir. 5 G teknolojisinde rekabet avantajı elde eden Çinli Huawei şirketinin Avrupa Birliğindeki fiberoptik bağlantıları yapma girişimi ABD yönetimi tarafından pek de hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Hindistandaki yazılımın saatlik emeğin ucuzluğu; Brezilyadaki iletişimin geniş iç pazar ve genişleme potansiyeli gösteren artık değerle ilişkilendirilmesi gerekir. Zira diğer sektörlerdeki

artık değer daralmakla birlikte, başta Çin, Hindistan ve Brezilya daki bilişim sektörlerinde artık değer sürekli genişlemektedir.

KAYNAKLAR

1-Bukht & Heeks, *Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy,* 2017, http://www.gdi.manchester.ac.uk/research/publications/ working-papers/di/ e.t. Haziran, 2019

2-G20 DETF – Measurement of the Digital Economy, Argentina, November 2018. http://www.g20.utoronto.ca/2018/2018-08-24-digital.html, e.t. Haziran, 2019

3-Brazil-ICT-Informations and Communications Technologies: https://www.export.gov/article?id=Brazil-Information-Communications-Technologies-ICT, e.t. Mayıs 2019.

4-Benages E., Minguez C., Perez J., Roblebo J.C., Salamanca J., Solaz M., Rosetti F., Lopez-Cobo M., The 2017 Predict Dataset Methodology, JCR Technical Reports, European Commission, 2017. doi:10.2760/63665 ISBN978-92-79-68815-7 http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream /JRC106713/jrc106713_2017_predict_dataset_methodology.pdf e.t. Haziran, 2019

5-https://investinbrazil.biz/industry/information-and-communications-technology/ict-information-and-communications-technology-ind; e.t. Haziran, 2019

6-https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ a31a6e80-39e2-11e7-a08e-01aa75ed71a1/language-en e.t. Haziran, 2019

7- L. Yu et al. / Int. J. Production Economics 115 (2008) 374–387 https:// econpapers.repec.org/article/eeeproeco/ e.t. Haziran, 2019

8-Lee, Kyoungsun. Yuri, Park. Daeho, Lee. "Measuring efficiency and ICT ecosystem impact: Hardware vs. software industry". Telecommun Policy. 2018, Vol.42, No.2, ss. 107-115. https://doi.org/10.1016/j.telpol.2017. 08.007 (7 Temmuz 2019).

9-National Science Board, Science& Engineering Indicators 2018. Global R&D: One measure of Commitment to innovation https://www.nsf.gov /statistics/2018/nsb20181/digest/sections/global-r-d-one-measure-of-commitment-to-innovation e.t. Haziran, 2019

10-Salıent Features Of The Ict/Icte Industry http://www.infodev.org /sites/default/files/resource/InfodevDocuments_615.pdf ; e.t. Haziran 2019

11-Sharma, Dinesh Chand, Inidian ICT Sector, http://www.cii-iq.in/ Indo_European_Conference.php?page=Indo_European_Conference_on_Standards, April 2018. e.t. Haziran, 2019

12-The Conference Board Total Economy Database, https://www.conference-board.org/retrievefile.cfm?filename=TED_ProductivityBrief_20191 .pdf&type=subsite, March 2018 and April 2019 e.t. Haziran, 2019

13-UNCTAD, World Investment Report, Geneva, 2018, https://unctad.org /en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf e.t. Haziran, 2019

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ SEKTÖRÜ VE KÜRESEL EKONOMİDEKİ YERİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ Deniz ŞİŞMAN
İstanbul Gelişim Üniversitesi

ÖZ

Bilişim teknolojilerinin ekonomilerde büyümeye katkısı; yatırımları artırarak doğrudan yoldan ve işletmelerde verimliliği artırarak dolaylı yoldan gerçekleşmektedir. Ülkelerin üretimde verimlilik artışının %80'i bilişim teknolojilerinin vasıtasıyla olduğu kanıtlanmıştır. Verimlilik artışlarının yanısıra dünya ticareti dijitalleşme ile artarak yeni pazarların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Küresel ekonomi açısından teknoloji üreten şirketlerin artan payını değerlendirdiğimizde, UNCTAD 2010 çokuluslu şirketler listesinde yer alan ilk yüz şirket içinde 4 teknoloji şirketi yer alırken, 2015 yılında bu sayının 10'a yükseldiği görülmektedir. Telekomünikasyon şirketlerini de dahil ettiğimizde bu sayı 19'u bulmaktadır. 2017 yılında ise 22'ye yükseldiği görülmektedir.Dolayısıyla UNCTAD ilk yüz çokuluslu şirket listesi içinde bilişim şirketlerinin payının %20 i aşmaktadır. Bilişim sektörünün tüm bu olumlu katkılarının yanısıra bu çalışma; bilişim sektörünün ekonomi üzerindeki etkilerini; kapitalizmin tarihsel süreci üzerinden ülke ekonomisi ve küresel ekonominin önemli unsurlarından ulusötesi şirketler üzerinden değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler bilişim sektörünün kullanımından ziyade üretim ve bu üretimin küresel ekonominin içindeki yerinin incelenmesi üzerinden yapılmıştır. Araştırma sonucunda uluslararası üretimde bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) çok uluslu şirketlerinin ağırlığının arttığı, dünya çapındaki tedarik zincirlerindeki dijital teknolojilerin tüm sektörlerde benimsenmesi neticesinde uluslararası üretim üzerinde önemli etkiler yarattığı dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası üretimin büyümesinde önemli bir aktör olduğu, dijital ekonominin gelişmiş ekonomilerin dışında gelişmekte olan ülkelerde de öneminin giderek arttığı, doğrudan yabancı yatırımların küresel ekonomide genel seyrinin aşağı doğru olmasına rağmen bilişim sektörünün payının ve karlılığının artmaya devam ettiği gözlenmiştir.

Anahtar kelime: Bilişim ve iletişim teknolojileri , ulusötesi şirketler, küreselleşme,doğrudan yabancı yatırımlar

Informatıon Technology Sector And Its Place In Global Economy

Summary

The contribution of information technologies to growth in the economy is realized directly by increasing investments and indirectly by increasing productivity in enterprises. It has been proven that 80% of the productivity increase of the countries is through the use of information technologies. In addition to productivity increases, world trade has been increasing with digitalization, leading to the emergence of new markets. When we evaluate the increasing share of technology producing companies in terms of global economy, it is seen that 4 technology companies were among the first hundred companies in UNCTAD 2010 multinational companies list, and this number increased to 10 in 2015. When we include telecommunication companies, this number reaches 19. In 2017, it increased to 22. Therefore, the share of ICT companies in UNCTAD's first hundred multinational companies exceeds 20%. In addition to all these positive contributions of the ICT sector, this study has evaluated the effects of the ICT sector on the economy through the historical process of capitalism through the national economy and transnational corporations which is one of the important elements of the global economy. The evaluations were made on the basis of production and the place of this production in the global economy, rather than the use of the information sector. As a result of the research; It is understood that information and communication technology in international production has increased the weight of multinational companies, and that digital technologies in global supply chains have a significant impact on international production as a result of the adoption of digital technologies in all sectors. In addition to this, it is observed that the importance of the digital economy in developing countries as well as in developed countries is increasing and the share and profitability of the information and communication sector continues to increase despite the downward trend in foreign direct investments in the global economy.

Key words: information and communication technologies, transnational companies, globalization, foreign direct investments

Giriş

Bilişim teknolojilerinin (BİT) ekonomilerde büyümeye katkısı, yatırımları artırarak doğrudan yoldan ve işletmelerde verimliliği artırarak dolaylı yoldan gerçekleşmektedir. Özellikle ülkelerin üretimde verimlilik artışının önem-

li bir kısmı bilişim teknolojilerinin kullanımı vasıtasıyla olduğu kanıtlanmıştır. Yapılan araştırmalar bilişim teknolojili ürünlere yapılan harcamalarda her yüzde 10'luk artışın büyümeyi yüzde 0,5-0,6 aralığında artırdığını ve bilişim teknolojisi kullanımı ülkelerdeki verimlilik artışının yaklaşık yüzde 80'ini oluşturduğunu göstermektedir (İmamoğlu ve Soybilgen, 2014,1).

Emek verimliliğinde ise teknoloji kullanımının; özellikle hizmet sektöründe çalışma saatleri ve ücretler konusunda yansımaları olmaktadır. Verimlilik artışlarının yanısıra dünya ticareti de dijitalleşme ile artarak yeni pazarların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

BİT ve ilişkili sanayi tarafından sağlanan istihdam artışına ek olarak, ilişkili sanayi verimliliği de artmıştır. BİT ve ilgili sektörde çalışan başına ortalama GSYH çıktısı, 2006'dan 2016' ya kadar toplam ekonominin ortalama verimliliğinin üç katından fazla olmuştur. BEA(U.S. Bureau of Economic Analysis) rakamlarının tahminlerine dayanarak, BİT ve ilişkili sektördeki çalışan başına yıllık GSYİH çıktısı 321.659 dolardan 408.129 dolara yükselmiştir. Öte yandan, toplam ekonomi içindeki çalışan başına GSYİH çıkışı ancak 120.876 dolardan 132.873 dolara yükselmiştir (BEA,2019). Küresel ekonomi açısından teknoloji üreten şirketlerin artan payını değerlendirdiğimizde, UNCTAD 2010 çokuluslu şirketler listesinde ilk yüz şirket içinde 4 teknoloji (TECH) şirketi yer alırken, 2015 yılında bu sayının 10'a yükseldiği görülmektedir. Telekomünikasyon şirketlerini de dahil ettiğimizde bu sayı 19'u bulmaktadır. 2017 yılında ise 22'ye yükseldiği dolayısıyla UNCTAD ilk yüz çokuluslu şirket listesi içinde bilişim şirketlerinin payının %20 i aştığı görülmektedir(WIR2018).

Bilişim sektörü ve ekonomik büyüme ile ilgili yapılan ampirik çalışmalarda; Seung-Hoon Yoo (2003),Thomas Niebel(2018), Lee, Gholami ve Yit (2005), Jorgenson and Vu (2005), M. Aghaei(2009), BİT sermayesi ile GSYİH büyümesi arasında pozitif ilişkiyi doğrulayan çalışmalar yapmışlardır. Gelişmekte olan ve gelişmiş olan ülkelerde bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerine etkisinin benzer olduğu sonucuna varılmıştır (Aktaş ve Barutçu,2019)

1. BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ İÇERİK

Bilgi ve iletişim teknolojileri; elektronik, telekomünikasyon, yazılım, ağlar ve merkezi olmayan bilgisayar iş istasyonlarının ve bilgi medyasının bütünleşerek şirketleri, endüstrileri ve ekonomiyi bir bütün olarak etkilemesi üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bilişsel üretim, sadece bilişim teknolojileri sektörü özelinde değil, iş modellerini bilişim teknolojilerine, veriye ve internete dayandıran işletmeleri de içermektedir.

Bilişim sektörünün üretiminin yanısıra imalat, hizmet, madencilik ve taşımacılık gibi geleneksel sektörler, bilişsel ekonominin getirmiş olduğu olanaklara göre şekillenmektedir. 2017 yılında BrandZTM Top 100 en değerli küresel markalar (Most Valuable Global Brands) sıralamasında yer alan Google, Facebook, Amazon, Apple ve Microsoft gibi şirketlerin yanısıra GM ve Siemens gibi ulusötesi geleneksel şirketlerin de bu üretim içindeki faaliyetlerini gözönünde bulundurmak gerekir (WPP,2018). Hatta Uber ile taksicilerin çatışması bile bu faaliyetlerin bir sonucu olarak yaşanmaktadır.

Bilişsel üretim açısından değerlendirme yaparken özellikle Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) küresel ekonomi üzerindeki etkileri açısından inceleme yapılacaktır. Bu çerçevede Unctad tarafından "dijital ekonomi" başlığı altında yapılan sınıflandırmada bilişim firmaları ve dijital firmalar ayrımı gözönünde bulundurulacaktır. Dijital firmalar olarak anılan internet arama motorları, sosyal networkler, dijital çözümleri içeren internet bazlı oyuncular, bulut oyuncuları ve servis sağlayıcılar, e ticaret gibi ticari alışveriş, online gezi acenteleri, oyun video müzik gibi dijital medya unsurlar başka bir çalışmanın konusu olarak değerlendirilecektir. Çalışmada bilgi ve iletişim teknoloji firmaları, bilgisayar hardware ve bileşenlerinin üreticileri ve software satan IT firmaları ve Telecom firmaları olarak ele alınacaktır (WIR,2017 s.165) aşağıdaki grafik bu sınıflandırmayı göstermektedir.

Bu sektör içinde yer alan firmaları küresel ekonomi üzerinden değerlendirilmesi, UNCTAD tarafından yayınlanan World Invesment Report TOP 100 MNEs listesinde yer alan dünya üretiminin önemli kısmını karşılayan ulusötesi şirketler üzerinden yapılacaktır.

Şekil 1: Dijital ekonominin mimarisi

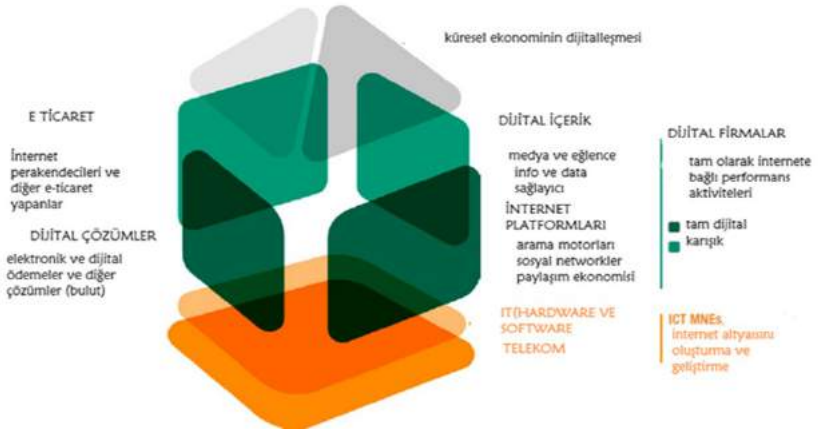

Kaynak: Unctad,WIR2017

Dijital firmalar başlığı altında;

Internet platformunda; Alphabet Search engines , Facebook Social networks ,eBay Other platforms ,Yahoo Search engines , IAC/Interactive Social networks, Groupon Other platforms, LinkedIn Social networks, Naver Search engines, Twitter Social networks , Red Hat Other platforms , Match Group gibi arama motoru ve sosyal network firmaları,

Dijital çözümlerde; Automatic Data Processing, First Data, PayPal, Salesforce, Worldpay Group, Nasdaq, Global Payments gibi elektronik ödeme ve diğer çözümleri içeren firmalar

E-ticarette; Amazon, Alibaba Group, Naspers gibi internet perakendicileri, Priceline Group ve Expedia gibi diğer e ticaret firmaları

Dijital içerikte; Comcast, Time Warner, 21st Century Fox ,Liberty Global,netflix gibi dijital medya firmaları; Tencent Holdings, Konami gibi oyun firmaları ve S&P Global, Moody's, Modern Times Group gibi info ve data firmaları

ICT firmaları başlığı altında;

IT aygıtları & bileşenlerinde; Apple, Samsung Electronics, International Business Machines, Sony, Dell Technologies, HP, LG Electronics gibi IT aygıtları ve Toshiba, Hon Hai Precision Industry, Taiwan Semiconductor Manufacturing, Texas Instruments gibi IT birleşenleri üreten firmalar

IT software & servislerinde; Microsoft, Hewlett Packard Enterprise, Oracle, Accenture, NEC, Qualcomm, SAP, CGI Group, Samsung SDS gibi software ve servislerini üreten firmalar

Telecomda; AT&T, Nippon Telegraph and Telephone, Softbank Group, Deutsche Telekom, Vodafone Group, America Movil, Telefonica, Orange gibi iletişim teknolojisi firmaları yer almaktadır.

2. ULUSÖTESİ BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ ŞİRKETLERİ

Bilişim sektörünün payı açısından değerlendirdiğimizde dünyanın ilk 100 çokuluslu şirketinin yer aldığı tabloda sıralama gözönünde bulundurulduğunda; 100 şirketin 22'si IT aygıtları & bileşenleri, IT software & servisleri, Telecom ve e-ticaret şirketlerinden oluşmaktadır.

Tablo 1: Finansal olmayan ilk 100 ÇUŞ içinde yer alan bilişim şirketlerinin yabancı varlık sıralaması 2017 (milyon dolar ve istihdam sayısı)

sıralama						varlıklar		satışlar		istihdam		
yabancı varlık	TNI[b]	şirket	ülke	endüstri	yabancı	toplam	yabancı	toplam	yabancı	toplam	TNI[b] (Per cent)
6	51	Softbank Corp	Japonya	Telekomünikasyon	214 863	292 928	42 148	82 614	50 172	68 402	65,9
12	14	Vodafone Group Plc	Birleşik krallık	Telekomünikasyon	160 139	179 412	45 881	54 450	98 318	111 556	87,2
14	85	Apple Computer Inc	ABD	Bilgisayar Donanımı	146 048	375 319	144 895	229 234	47 863	123 000	47,0
24	56	Deutsche Telekom AG	Almanya	Telekomünikasyon	112 734	169 506	56 810	84 495	115 448	217 349	62,3
26	34	Telefonica SA	İspanya	Telekomünikasyon	110 751	138 002	44 369	58 634	95 427	122 718	77,9
28	88	Microsoft Corporation	ABD	Bilgisayar ve Veri İşleme	108 325	250 312	44 702	89 950	51 000	124 000	44,7
31	12	Hon Hai Precision Industries	Tayvan	Electronic components	95 809	114 824	151 752	154 650	728 431	873 000	88,3
38	6	Altice NV	Hollanda	Telekomünikasyon	83 710	86 876	24 273	26 494	45 454	47 173	94,8
39	58	Samsung Electronics Co., Ltd.	Kore	Bilgisayar Donanımı	83 371	282 814	183 963	211 859	215 541	308 745	62,0
40	96	Nippon Telegraph & Telephone Corporation	Japonya	Telekomünikasyon	82 194	203 635	17 142	106 434	111 000	282 550	31,9
49	73	International Business Machines Corporation	ABD	Bilgisayar ve Veri İşleme	70 413	125 356	41 496	79 139	205 922	366 600	54,9
59	84	Orange SA	Fransa	Telekomünikasyon	59 882	113 593	22 955	46 331	58 797	151 556	47,0
69	3	Broadcom Limited	Singapur	Elektronik parçalar	52 764	54 418	17 313	17 636	13 100	14 000	96,2
72	91	Tencent Holdings Limited	Çin	Bilgisayar ve Veri İşleme	51 012	85 236	1 183	35 178	26 809	44 796	41,0
75	68	Intel Corporation	ABD	Elektronik parçalar	49 918	123 249	50 218	62 761	51 350	102 700	56,8
79	94	Alphabet Inc	ABD	Bilgisayar ve Veri İşleme	48 316	197 295	58 406	110 855	19 618	80 110	33,9
87	11	SAP SE	Almanya	Bilgisayar ve Veri İşleme	44 235	50 968	22 671	26 450	85 303	88 543	89,6
89	95	Amazon.com, Inc	ABD	E-ticaret	43 920	131 310	57 380	177 866	189 311	566 000	33,1
92	9	Nokia OYJ	Finland	İletişim ekipmanları	42 816	49 201	24 182	26 096	95 372	101 731	91,1
94	86	Hitachi Ltd	Japonya	Bilgisayar Donanımı	42 154	94 947	42 625	84 506	139 189	307 275	46,7
95	77	Sony Corporation	Japonya	Electric equipment	41 996	179 113	52 814	77 068	77 000	128 400	50,6
100	80	Oracle Corporation	ABD	Bilgisayar ve Veri İşleme	41 091	134 991	19 958	37 728	87 000	138 000	48,8

Kaynak: WIR 2018

Tablo 1 'de görüldüğü gibi ülke dağılımını incelediğimizde de bunlardan 4'ü Japon, 7'sı Abd, 1'i İngiliz, 2'si Alman, 1'i Fransız, 1'i Singapur, 1'i İspanya, 1'i Çin, 1'i Güney kore, 1'i Tayvan, 1 Hollanda,1'i Finlandiya şirketlerinden oluşmaktadır. ABD'nin bilişim sektöründeki hakimiyeti ilk 100 içinde yer alan bilişim sektörü şirketleri tarafından kanıtlanmaktadır.

Grafik 1: 2010-2017 yılları arasında UNCTAD Top 100 listesinde yer alan ÇUŞ'ların evrimi(sayısı)

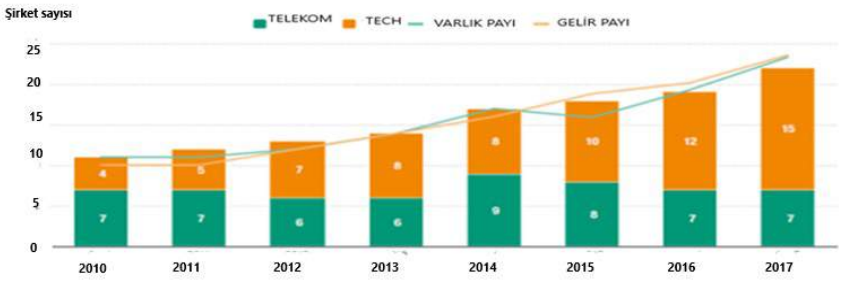

Kaynak: Unctad WIR 2018

2010-2017 yılları arasında bilişim şirketlerinin telekom ve teknoloji açısından dağılımı da gözönünde bulundurularak oluşturulan grafikte, ilk yüz şirket içinde yer alan bilişim şirketlerinin sayısı 2010 yılında 11 den 2017 yılında 22 ye yükselmiştir. Bunun yanısıra varlık ve gelir payının giderek yükseldiği gözlenmektedir.

3. BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE DYY

Doğrudan yabancı yatırımların küresel ekonomide genel seyri açısından bir değerlendirme yaptığımızda; 2016 yılında sermaye yatırımlarının akışı %2 oranında düşerek 1,75 trilyon dolar olurken, bu seviyenin 2007 yılının altında kaldığı görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar açısından akışlar 2017 yılı dünya genelinde %23 gerileme ile 1.43 trilyon dolar olmuştur. Çin ve gelişmiş ülkeler önde gelen yatırımcılar olmaya devam etmektedir. 2017'nin en büyük yatırımcıları listesinde Çin; Abd, Almanya ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelrin yakından takip ettiği görülen DYY kaynağı ülkedir. Gelişmiş ülkeler arasında Japonya, İtalya ve İspanya sıralamada yeniden üst sıralara tırmanırken, gelişmekte olan ülkeler arasında, Birleşik Arap Emirlikleri, Kore Cumhuriyeti ve Türkiye, bir önceki yıl geçici bir gerileme sonrasında sıralamalarını iyileştirmiş, Güney Afrika'nın sıralaması gerilemiştir.

Grafik 2: 2007-2018 yılları arasında DYY girişleri (Milyar $ ve %)

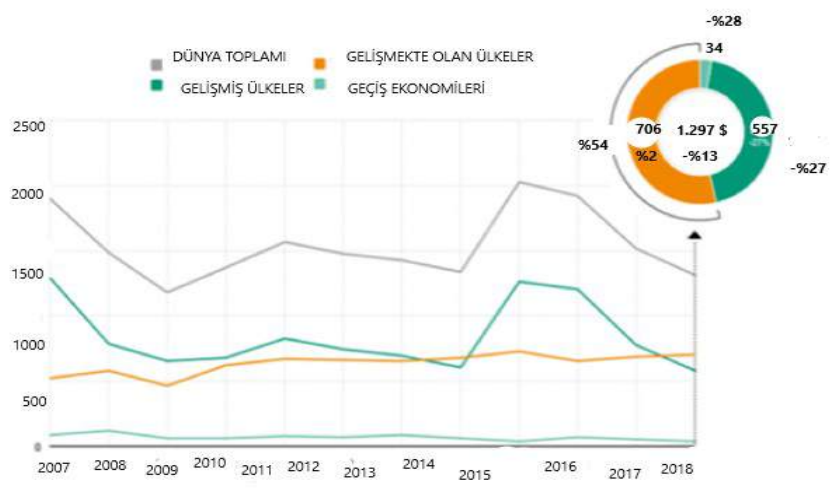

Kaynak: WIR 2019

Doğrudan yabancı yatırımları girişlerinde 2018 yılı itibariyle seyri gözönünde bulundurulduğunda ise 2017 yılına göre dünya genelinde yatırımlar %13 azalarak 1.29 trilyon dolar seviyesine gerilemiştir. Bu azalmada gelişmiş ülkeler %27, avrupa bölgesi %55 olmak üzere, daralan piyasalar durumunda görünmektedir. Yatırımların daha çok afrika ve asya bölgelerine yöneldiği gözlenmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde yatırımlar %2 artış kaydetmekle birlikte özellikle asya bölgesine yapılan yatırımların %4 ile diğer bölgelere göre öne çıkmaktadır. Afrika bölgesinde yatırımların %11 gibi önemli bir artış kaydettiği ancak 10 yıllık ortalamanın halen altında kaldığı gözlenmektedir.

4. BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ SEKTÖRÜNDE BİRLEŞME VE SATIN ALMALAR VE İLK YATIRIMLAR

Birleşme ve satınalmalar açısından küresel ekonomi 2018 yılında ilk yatırımlarla birlikte artış kaydetmiştir. Net birleşme satın almaların değeri bir önceki yıl %22 düşüşün ardından , %18 artarak 816 milyar yükselmiştir. Özellikle kimya ve hizmetler sektöründe birleşme satın almaların arttığı gözlenmiştir. İlk yatırımlarda artış %41 olarak gerçekleşirken özellikle maden ve petrol çıkarma ve işleme sektörü ve altyapı yatırımlarının ağırlığı göze çarpmaktadır.

Grafik 3'te yer alan sınır ötesi birleşme ve satın almalar üzerinden 2017-18 arası değerlendirildiğinde, bilişim sektörü değer açısından %131 ile ilk on sektör içinde ticaret ve kimyadan sonra en yüksek değere sahiptir (WIR 2019,s.24) . İlk yatırım açısından ise sıralamada yer almamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bilişim sektöründe birleşme ve satın alma ile tekelleşme yoluyla yatırımlar yapıldığı gözlenmektedir.

Grafik 3: 2009-2018 yılları arası birleşme ve satın almaların ve ilk yatırımların değer ve sayısı (milyar$ ve sayı)

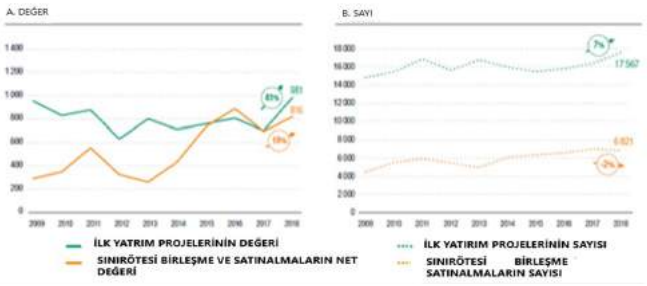

Kaynak: :Unctad, cross-border m&a database (www.unctad.org/fdistatistics) and information from the financial times ltd, fdi markets (www.fdimarkets.com) for announced greenfield fdı projects.

Grafik 4 de görülebileceği gibi IPA (ülkelerin yatırım tanıtım ajansları) verileri çerçevesinde gelişmiş ülkelerde, Latin ülkelerinde ve geçiş ekonomilerinde ülkeye yönelen DYY' ların artışı için gelecek vaad eden sektörlerden bilişim sektörüne yönelik yatırımların payının tüm sektörler içinde arttığı gözlenmektedir. Ancak Afrika ülkelerinde tarım, yiyecek içecek ve kamusal hizmetler gibi geleneksel sektörler önceliklidir.

Grafik 4: Kendi bölgelerinde DYY'leri etkileyen gelecek vaat eden endüstriler(%)

Kaynak: UNCTAD, 2017

5. BİLGİ VE İLETİŞİM SEKTÖRÜ ŞİRKETLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

DYY'nin önemli bir kısmını gerçekleştiren çokuluslu şirketlerin de yeraldığı Forbes digital 100 göre, dijital dünyayı şekillendiren halka açık üst düzey bilişim şirketleri 17 ülkeden gelmektedir. Amazon en üst sırada yer almaktadır. Piyasa değeri açısından Amazon, Apple'dan sonra 1 trilyon dolarlık eşiği geçen ikinci Abd şirketidir. Amerikan şirketleri, 49 şirketle listenin yaklaşık yarısını oluşturmakta ve en üst sıralarda yer almaktadır.

Çin'in Tencent Holdings' şirketi sıralamada 18. Sırada yer almaktadır. Çin'in popüler mobil mesajlaşma uygulaması wechat'in arkasındaki şirket, çevrimiçi ve mobil oyun, dijital ödeme sistemi ve video akışı gibi birçok başka işletmeye sahiptir. Mobil oyunların performansı, bulut hizmetleri ve isteğe bağlı video aboneliği nedeniyle karları 2017 yılında% 71,7 artmıştır. (Forbes,2018)

Şekil 2: En büyük 100 dijital şirketin global dağılımı ve piyasa değeri 2018 (milyar abd doları)

Kaynak: The Brookings Institution, 2019

Bölgelere göre 1 milyar Abd dolarını aşan geliri olan dijital çokuluslu işletmelerin coğrafi konsantrasyonlarını incelediğimizde ise en yoğun dağılımın Kuzey Amerika'da olduğu gözlenmektedir. Özellikle Apple, Facebook, Amazon, Microsoft, Google gibi şirketler ABD merkezli şirketler olarak sektörün gelir yönünden en üst sırada yer alan şirketlerini oluşturmaktadır.

Grafik 5 de görüldüğü gibi geliri 1 milyar doları aşan dijital şirketler Kuzey Amerika'da 63 şirket toplam 2.8 Trilyon $, Asya'da 42 şirket toplam 670 milyar $ gelire sahiptir. Avrupa 27 şirket ve Afrika ve Latin Amerika toplam 3 şirketle takip etmektedir.

Grafik 5: Geliri 1 milyar doları aşan ÇUŞ'ların coğrafi dağılımı 2016 (bölgeler itibariyle)

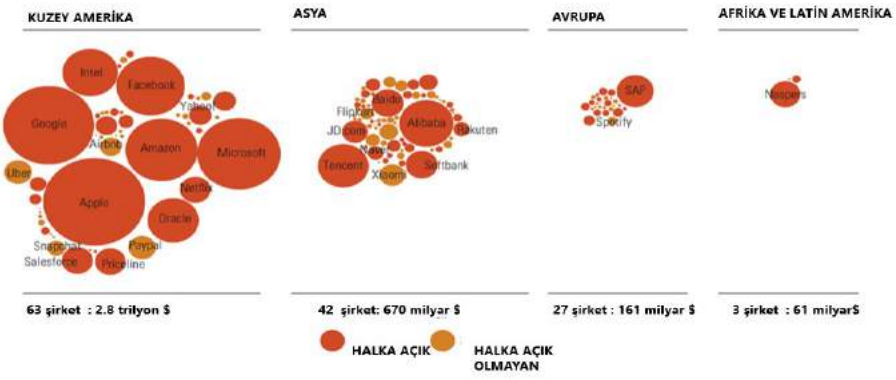

Kaynak: Worldbank group,2018, sy.71

Aşağıda yer alan Şekil 3'de Fortune Global 500 e göre en yüksek gelire sahip bilişim sektörü şirketleri sıralanmaktadır. Buna göre 2017 yılında Apple, Amazon ve Alphabet gibi Abd şirketleri ilk beş içinde yer almaktadır. 215.639 milyar dolara yakın gelire sahip olan Apple, fortune 500 global listesinin 3. Sırasında yer alırken, rakipleri Güney Kore şirketi Samsung ve Amazon, Google-parent Alphabet ve Microsoft gibi Abd bilişim şirketlerinin önüne geçmiştir.

Şekil 3. Bilgi ve İletişim sektörü ve karlılık (Fortune Global 500 listesi 2017)

Kaynak: İBTİMES

2016 Fortune 500 listesi içinde en karlı bilişim şirketlerinin de yer aldığı Grafik 6'a göre, sektörlerin net gelir payına bakıldığında teknoloji/ internet sektörünün payı %37.63 ile en fazla paya sahiptir. Şirket gelir paylarını gözönünde bulundurduğumuzda 2016 yılı için sektör içinde Apple %32, Alphabet %13.66, Cisco Systems %7.49 şeklinde sıralanmaktadır.

Grafik 6: En karlı şirketler ve sektör payları

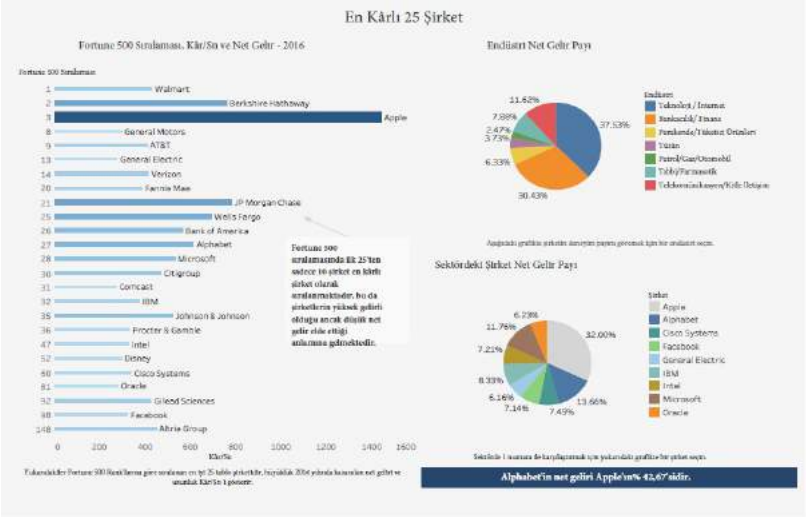

Kaynak: http://public.tableau.com/profile/vishal.sethia#!/vizhome/Top25-MostProfitableCompanies

Sonuç

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması doğrudan yabancı yatırımlarının bir ülkeye gelmesinde etkili olmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları özellikle internetin kullanımının yaygın ve ucuz olduğu ekonomileri tercih etmektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında dijitalleşmenin şeffaflığı artırması, bürokrasiyi azaltması, tüketiciye erişimi kolaylaştırması sayılabilir.

Bilişim sektörünün küresel ekonomide yeri konusunda, Watanabe (2016), Brynjolfsson (2018), Nakamura (2018), Moulton (2018) ve diğer birçok uzman, hızla değişen ürün ve hizmetlerle karakterize edilen dijital ekonomiyi hassas bir şekilde değerlendirme zorluğunu kabul etmekle birlikte dijital ekonominin dünya genelinde 11,5 trilyon dolar değerinde olduğunu, küresel GSYİH'nın yüzde 15,5' ine eşit olduğunu ve geçtiğimiz 15 yılda küresel GSYİH'dan iki buçuk kat daha hızlı büyüdüğünü tahmin etmişlerdir (Brookings Instution, 2019).

Bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) endüstrisi, dijital ekonominin temelini oluşturan ve performansına önemli ölçüde katkı sağlayan sektör olarak görünmektedir. Niebel (2018), BİT endüstrisi yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı doğrulayarak, 1995 ve 2010 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için "BİT'in ekonomik büyümeye büyük ölçüde katkıda bulunduğunu" tespit etmiştir.

Çalışma sonunda ulaşılan sonuçlar; uluslararası üretimde bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) çok uluslu şirketlerinin ağırlığının arttığı, dünya çapındaki tedarik zincirlerindeki dijital teknolojilerin tüm sektörlerde benimsenmesi neticesinde uluslararası üretim üzerinde önemli etkiler yarattığı, dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası üretimin büyümesinde önemli bir aktör olduğu, dijital ekonominin gelişmiş ekonomilerin dışında gelişmekte olan ülkelerde de öneminin giderek arttığı, doğrudan yabancı yatırımların küresel ekonomide genel seyrinin aşağı doğru olmasına rağmen bilişim sektörünün payının ve karlılığının artmaya devam ettiğine dairdir.

Tüm bunların yanısıra verimlilik artışı ve maddi olmayan değer üretimi bir yandan yeni bir fırsat olarak görülürken diğer görüşe göre de bir iş kaybı neticesinde istihdamda gerileme olarak değerlendirilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ E.,ve BARUTÇU E., Bilgi İletişim harcamalarının ekonomik büyüme üzerine olan etkileri; Türkiye örneği, Mayıs 2019, 2. Uluslararsı Akdeniz Sempozyumu,tam metin bildiri
- İMAMOĞLU Z. ve SOYBİLGEN B., Aralık 2014 ,Türkiye'de Bilişim Teknolojisi ve Ekonomi, Politika Notu, Betam Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi,İstanbul
- MAKADA Henry-Nickie, FRİMPONG K., ve SUNFRİDAY H, Trends in the Information Technology Sector, The Brookings Institution, March 29, 2019
- SETHİA V.,(2018), "Top25MostProfitableCcompanies", http://public. tableau.com/profile/vishal.sethia#!/vizhome/Top25MostProfitableCompanies/, e.t.25/04/2019
-https://www.brookings.edu/research/trends-in-the-information-technology-sector/ e.t.19/04/2019
-https://www.forbes.com/sites/andreamurphy/2018/09/20/the-2018-digital-100/#7a4333df6137, e.t.20/03/2019
-World Investment Report 2019 https://unctad.org/en/Publications-Library/wir2019_en.pdf, e.t 10/06/2019
- World Investment Report 2018, Investment And New Industrial Policies, United Nations Publication ,2018, Geneva
- World Investment Report 2017, Investment And The Digital Economy, United Nations Publication ,2017, Geneva
- UNCTAD, cross-border M&A database (www.unctad.org/fdistatistics)
- Financial Times Ltd, greenfield projects database, fDi Markets (www.fDimarkets.com)
- ©UNCTAD, based on UNCTAD's FDI/MNE database, company reports and data from Orbis BvD and Thomson ONE
- https://www.ibtimes.co.in/fortune-global-500-list-apple-beats-samsung-amazon-lead-top-10-technology-companies-735511, e.t.15/04/2019
- (https://www.bea.gov/data/special-topics/digital-economy, e.t.09/05/2019
- https://www.wpp.com/news/2017/06/brandz-top-100-most-valuable-global-brands-2017, e.t.08/05/2019
- UNCTAD, cross-border M&A database (www.unctad.org/fdistatistics)
- "2018 information and communications for development, Data driven development", World Bank Publications, The World Bank Group, 1818 H Street NW, Washington,

LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİNİN TÜKENMİŞLİK ÜZERİNDE ETKİSİ VE İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Cemile ŞEKER
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

ÖZ

Çalışmanın amacı, lider-üye etkileşiminin tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisinin ve ilişkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın örneklemini, Bandırma'da İstanbul'da ve İzmir'de faaliyet gösteren bir danışmanlık ve mühendislik firmasının çalışanları oluşturmaktadır. Bilgiler anket aracılığı ile toplanmıştır. Bu amaçla, yüz yirmi anket sonuçlara ulaşmak için kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarında, lider-üye etkileşiminin tükenmişlik üzerinde etkili ve ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre lider-üye etkileşimi yüksek olan iş görenlerin duyarsızlaşma düzeyleri düşük olmaktadır. Ayrıca lider-üye etkileşiminin saygı boyutu üzerinde çalışılması, çalışanların tükenmişlik düzeylerini azaltmaktadır. Diğer bir deyişle örgüt yöneticisinin iş bilgisi ve işe olan hâkimiyeti izleyicilerin tükenmişlik duygusunu azaltmakta ve dolayısıyla işyerindeki verimliliği arttırmaktadır. Özetle, çalışanların lider-üye etkileşimi kalitesinin artırılması tükenmişlik duygusunun azaltılması için faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lider- üye Etkileşimi, Tükenmişlik, Mühendis, Danışman, Saygı

ABSTRACT

The aim of the study is to determine whether there is a significant effect and relationship of leader-member interaction on burnout. The sample of the study consists of the employees of a consultancy and engineering firm operating in Bandırma, İstanbul and İzmir. Information was collected through surveys.

For this purpose, one hundred and twenty questionnaires were used to achieve the results. In the research results, it was determined that the leader-member interaction was effective and related to burnout. According to the results of the research, the

depersonalization levels of the workers who have high level of leader-member interaction are low.

In addition, working on the dimension of respect for leader-member interaction reduces employee burnout levels. In other words, the manager of the organization's business knowledge and dominance of the work reduce the sense of burnout of the viewers and thus increase the productivity in the workplace.

In summary, increasing the quality of the leader-member interaction of employees will be beneficial for reducing the sense of burnout.

Keywords: Leader-member Exchange, Burnout, Engineer, Adviser

Giriş

İşletmeler için rakip firmalara bir adım ötesinde olabilmenin, hedefe ulaşmanın en güçlü silahı personele yapılan yatırımıdır. Bu gün ekonominin büyük bir bölümünü hizmet sektörü oluşturmaktadır.

Hizmet sektöründe insan gücünün kalitesinin önemi yadsınamaz bir gerçektir. İş gücünün sadakati kurumlar için çok büyük önem arz etmektedir. İnsan gücünü kaliteli yönetmek, işletmeye olan sadakatini sağlamak lider vasıflarına haiz olan yöneticilere düşmektedir.

Örgüt içerisinde örgüt üyelerinin yani lider ve astların performansının kalitesi lider-üye etkileşiminin kalitesi ile ilgilidir. İki taraf için etkileşim ne kadar güçlü ve verimli ise örgütlerde hedeflerine ulaşma konususun da o derecede başarılı olacaktır

Grup üyelerinin performansının kalitesi aslında liderlerinin performansı ile ilişkili bir kavramdır. Yazında bu etkileşiminin kalitesinin veya yetersizliğinin birçok kavram üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Çalışanın lideri tarafından onaylanması, takdir görmesi motivasyonunu olumlu anlamda etkilemektedir. Tersi bir durumda ise personel tükenmişlik hissine kapılabilmekte ve örgütün amaçları sekteye uğrayabilmektedir. Araştırmamızın temel gerekçesini bu ilişkinin artan önemi oluşturmaktadır.

1. Lider Üye Etkileşimi

Lider üye etkileşimi kavramı 1982 yılında Graen ve diğerleri tarafından "dikey bağlantı kuramı" adı altında geliştirilmiştir(Dienesch ve Liden, 1986:618).Kuramın temelini astlar ve üstler arasında oluşan dikey düzeydeki ilişkiler oluşturmaktadır. (Steiner, 1997:60).Kuramın dikkat çeken odak noktalarından bir tanesi liderlerin, örgütlerde sahip oldukları zaman ve kaynakların kısıtlı olması nedeniyle astların hepsine aynı tarzda yaklaşımlarının mümkün

olamadığıdır. (Wayne ve diğ. 1994:697).Bu nedenle kuram, üstlerin sahip oldukları gücü ve kaynakları, astlarıyla farklı sosyal mübadele ilişkileri geliştirirken nasıl kullandıklarını tespit etmeye çalışmaktadır. (Le Blanc ve diğ.1993:298; Deluga ve Perry, 1994:67).

Üstelerin her düzeyde her durumda herkese eşit bir şekilde yaklaşamadığını ileri süren kurama göre üst ile olan etkileşim her izleyici için farlılık göstermektedir. (Sparrowe veLiden, 1997: 522; Karanika-Murray vd. 2015:58). Dolayısıyla her üst tüm astlarına aynı şekilde yaklaşamamakta, aynı şekilde davranamamaktadır (Dansereau vd. 1975: 47).Kuramda üyeden kasıt izleyiciler yani liderin sorumluluğu altında olan astlardır. (Martin vd.2010: 36).Sorumlulukların ya da işlerin aynı olmaması nedeniyle personel ile yöneticiler arasındaki etkileşim değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle tutum ve davranışlar her iki taraf için farklılaşmaktadır. (Yousaf. vd.2011: 3112).

Lider-üye etkileşim kuramının gelişimini Graen ve Uhl-Bien, dört aşamaya ayırmışlardır. Birinci aşama, dikey ikili etkileşimlerin geliştiği aşamadır. Birinci aşamanın en çok dikkat çeken noktası "grup içi" (in-group) ve "grup dısı" (out-group) şeklinde ayrım yapılarak ilişkilerin tanımlanmaya çalışılmasıdır.

"Grup içi" üye, liderin ast ile olan genel çıkar paylaşımını başarılı sağlaması, personelin yöneticinin gözünde grup içi üye olarak kabul görmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Liderin astları ile daha az paylaşım ve etkileşimde bulunması, daha sıcak ilişkilerin geliştirilememesi durumunda ise "grup dışı" üye ortaya çıkmaktadır. (Baran, 1997: 500).

İkinci aşamanın temelini ise yönetici ile personel arasındaki ilişkilerin niteliği ve bu ilişkilerin sonucu oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada yönetici ile personel arasındaki ilişkilerin kalitesinin arttırılması ifade edilmiştir.

Dördüncü aşamada, önceki aşamalardan elde edilen bilgilerden faydalanılarak grup içerisinde ast ile üst etkileşimlerin nasıl bir sistemde yürütüleceği, organize edileceği araştırılmıştır. (Graen ve Uhl-Bien, 1995: 226; House ve Aditya, 1997: 431).

1.1. Lider Üye Etkileşiminin Boyutları

Lider ve astları arasındaki ilişkinin şeklini ortaya çıkaran tek bir boyut olmadığına inanan araştırmacılar, (Dienesch ve Liden, Liden ve Maslyn, Graen, Uhl-Bien,Schriesheim, Castro ve Cogliser, Uhl-Bien, Graen ve Scandura) lider ve üyeler arasındaki ilişkilerin boyutlarını açıklayabilmek için üç-altı arası boyuttan oluşan yaklaşımlar geliştirmişlerdir. (Arslantaş, 2007:163). Bu tar-

tışmaların ışığında Lider Üye Etkileşiminin boyutları "katkı", "bağlılık", "etki" ve"mesleki saygı" olarak kabul görmüştür. Bu kavramlar aşağıdaki gibi açıklanmaya çalışılmıştır.

Katkı kavramının, 1986 yılında Dienesch ve Liden(1986:624) tarafından yapılmış tanımına göre örgütün verimli hizmet sağlayabilmesi için işe dönük faaliyetlerinde, amaçları doğrultusunda gönülden çalışması şeklinde tanımlanmıştır. Personel ve yöneticileri arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan boyutlarından katkı kavramı, bütün araştırmacılar tarafından kabul görmüş en temel boyutlardan biridir. Lideri gösterdikleri performansla etkileyen astlar yöneticileri ile kaliteli etkileşim sağlamaktadırlar. Bu kaliteli etkileşim sayesinde yönetici tarafından seçilen personele örgüt içerisinde değerli kaynakların yönlendirildiği gözlenmiştir. Yönlendirilen kaynaklardan kasıt, önemli bilgilere ve cazip görev tanımlarına karşılık gelmektedir.(Arslantaş, 2007:163). Lider tarafından önemsendiğini değer gördüğünü hisseden ve yönetici tarafından daha fazla cazip kaynak alan personelin, performansı artmaktadır. Özetle iş görenler iş sözleşmelerinin gereğinin üstünde bir performans sağlamaktadırlar.(Cevrioğlu, 2007:41). Örgüt içerisinde belirlenen hedeflere ulaşmak için çalışanların desteği önemlidir. Çalışanların gönülden katkıda bulunmaları, örgüte bağlılık duygusuyla mümkündür. (Dionne, 2000:6). Kendisini örgütün bir parçası olarak gören çalışan daha verimli daha üstün bir performansla çalışmaktadır.

Bağlılık kavramı, lider ve üye ilişkisinde iki tarafın birbirine sadık olmalarına dayanır. Bu kavram lider-üye etkileşiminin gelişiminde ve sürdürülebilmesinde önemlidir. İki tarafın birbirine sadık olması, faaliyetlerin ve karakterinin takdir topladığını ifade eder. Kısacası bağlılık lider-üye etkileşiminin kalitesinin sonucudur. (Arslantaş, 2007:163).

Yöneticiler kritik ve daha fazla sorumluluk alacakları görevleri kendilerine bağlı olarak hissettikleri personele vermektedir. (Cevrioğlu, 2007: 41). Lider üye etkileşiminin kalitesinin sonucunda ortaya çıkan bağlılık, iş görenin verilen işleri gönülden yapmasına ve kendini daha güçlü hissetmesine neden olur. (Boies ve Howell 2006:248). Lider üye etkileşiminin kalitesi ne kadar yükselirse, örgüt içerisindeki üyelerin örgüte olan sadakati o kadar artmakta bunun sonucunda da örgüt performansı dolayısıyla yöneticinin de performansı ciddi derecede artmaktadır. (Schriesheim, vd., 2001:525).

Schriesheim ve arkadaşlarının (1999:63-114) ortaya koyduğu beğenme boyutu etki boyutu ile benzerlikler taşımaktadır. Örgüt içerisinde üst ve asttın arasında karşılıklı beğenmenin bu iki taraf arasındaki etkileşimin derecesini ve

kalitesini olumlu anlamda etkileyeceği ön görülmektedir. (Borchgrevink ve Boster, 1997:248; Arslantaş, 2007:163). İki tarafın üyelerinin birbirileri için beslediği bağlılık, temel olarak iş ya da mesleki değerlerden ziyade kişiler arası cazibeye dayalıdır. Bu tip çekim, kişisel bileşenler ve sonuçlar (arkadaşlık gibi) içeren bir ilişki arzusu ve/veya bunun ortaya çıkması durumunda daha belirginleşebilir. (Dionne, 2000:6)

Dienesch ve Liden'e göre (1986), ast ve üst arasında kurulacak ilişkinin kalitesi ast ve üstlerinin kişisel özelliklerine (eğitim durumu, deneyimi yaşı ve cinsiyeti gibi) göre değişiklik göstermektedir. Lider-üye etkileşiminde üstün kararına asttın vereceği cevap, sırasıyla katılım, sadakat, etki ve profesyonel saygı boyutlarında değişkenlik gösterir (Hui, Law ve Chen,1999:4). Bu cevap "O benim yeteneklerime saygı göstermiyor" veya "O yükselmem için bana fırsat veriyor" gibi ifadelerle belirlenir. Astın yanıtı, liderin atıflarına bir girdi ve alt bir yanıt işlevi görür. Böylece karşılıklı değişme ilişkisinin doğasını etkileyen bir sürekli atıf-eylem döngüsü oluşturur (Davis ve Gardner, 2004:448).

Genel olarak saygı, karşılıklı ilişkilerde iki tarafın birbirlerinin düşüncelerine hayat felsefesine ve olaylara bakış açılarına gösterdikleri seviyeli tavır olarak tanımlanabilir. Lider-üye etkileşimin son boyutu olarak kabul edilen saygı şu şekilde ifade edilmektedir. Örgüt içerisinde var olan ast ve üst arasındaki yeteneklere saygı gösterilmesi ve bu yeteneklere fırsat tanınmasıdır. (Uhl-Bien, Graen ve Scandura, 2000:157).

Diğer bir deyişle mesleki saygı örgüt içerisindeki her bir bireyin diğer örgüt üyelerine örgüt içi veya dışında olsun iş ile ilgili alanda oldukça yetenekli olduğunun algısıdır. Bu algının varlığı söz konusu kişi ile ilgili geçmişteki deneyimlerinden ve başarılarından oluşmuş olabilir.(Örneğin Kişinin kendi alanında sahip olduğu ödüller, başarılar ve kişinin kendi alanında takdir görmesi gibi).

Özetle Örgüt içerisinde veya dışında bireyler hakkındaki yorumlar mesleki saygı algısına neden olmaktadır. Bu yorumlar, kişiler tanınmasa bile mesleki bir saygı algısı geliştirir. (Dionne, 2000:6).

2. Tükenmişlik ve Boyutları

Tükenmişlik kavramının sözlükte ; "enerji, güç ya da kaynakların aşırı talepler yoluyla tükenmesi, yorulma başarısız olma" şeklinde ifade edilmiştir. 1974 yılında ilk defa Freudenberger tarafından ortaya atılmış olan tükenmişlik kavramı şu şekilde ifade edilmektedir. "Başarısızlık, yıpranma, enerji ve güç kaybı veya insanın iş kaynakları üzerinde karşılanamayan istekler sonucunda

ortaya çıkan tükenme durumu". Yazında kendisine çok geniş bir alan bulan kavram 1981 yılında Maslach ve Jackson tarafından, insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları, yaptığı işe hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve psikolojik boyutlu bir sendrom olarak tanımlamıştır. 1980 yılında Cherniss tarafından tükenmişlik kavramı yoğun stres ve doyumsuzluğa tepki olarak bireyin kendini psikolojik olarak işinden soğutması şeklinde tanımlanır.

Meier'e göre tükenmişlik;"bireyin işle ilgili olumlu pekiştirici beklentisinin çok düşük olduğu, ceza beklentilerinin çok yüksek olduğu bir durumun yansımasıdır" (Sürgevil,2006:4).

Bir stres sendromu olarak tükenmişlik, zihinsel, fiziksel ve duygusal tükenme olarak tanımlanır (Simoni ve Paterson, 1997:178).

Yine yazında yer alan başka bir tanıma göre tükenmişlik dışarıdan diğer bireyler tarafından gözlemlenebilen duygusal ve fiziksel enerjinin zayıflamasıyla ortaya çıkan bitkinlik ve yorgunluk halidir. (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001).

Tükenme sürecinde bireyler yalnızlık ,umutsuzluk ,çaresizlik ve kızgınlık gibi duyguları sık sık dile getirirler.Bu tür dönemlerde belirtiler ağırlaştığında bireyler "Etrafımdaki her şey ters,bunlara ne oluyor?" sorusunun cevabı "kendilerinin tükendiği" olmaktadır (Baltaş ve Baltaş, 2008).

Maslach tarafından tükenmişlik kavramı üç faktörlü bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu faktörler; kişisel başarının azalması, duyarsızlaşma ve duygusal tükenmedir.(Maslach, Leiter & Schaufeli, 2001).

Kişisel başarının azalması: Kişisel başarı duygusunun azalması duyarsızlaşma ve duygusal tükenmeyle birlikte görünmektedir. Duyarsızlaşma ve duygusal tükenmeyle beraber bireyler sorumlu oldukları işlerde, yetersiz kalmakta dolayısıyla yeterlilik duyguları zayıflamaktadır. (Maslach, Leiter & Schaufeli, 2001).Sorumlu oldukları alanda zorlanan kişilerin performansı düşmekte ve kendilerine olan güvende zamanla azalarak örgütün amaçlarına ulaşılmasında olumsuz rol oynamaktadırlar.

Duyarsızlaşma: Bireyler bu süreçte kendilerinden ve işlerinden uzaklaşırlar dolayısıyla işe olan heyecanlarını ve ideallerini kaybederler. Bu durumu yaşayan bireyler çoğunlukla düşmanlık hissini uyandıran olumsuz davranışlarda bulanabilmektedirler. Ayrıca hizmet verilen bireylere karşıda aldırış etmeme durumu gözlenmektedir. Bu durumda İş görenlerin başarı duygusunda azalmalar ortaya çıkmaktadır. (Leiter & Maslach, 1988).

Duygusal Tükenme: Duygusal tükenme yaşayan bireylerde enerji eksikliği,halsizlik ,yorgunluk ve kendini yıpranmış hissetme duyguları gözlenmektedir.

Duygusal tükenme tükenmişliğin içsel boyutudur. Duygusal tükenme yaşayan insanlar kendilerinin ya da başkalarının yıpranma, enerji kaybı, bitkinlik veya yorgunluklarını ifade etmek için bu boyuttan söz etmektedir. (Maslach, Leiter & Schaufeli, 2001).

Özetle tükenmişlik hissini yaşayan bireyler örgüt içerisindeki amaçlara ulaşmada olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu olumsuz etkiler örgüt içerisindeki diğer bireyleri de negatif anlamda etkilemekte ve bütün örgütün performansını olumsuz etkilemektedir.

3. Lider Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisi

Literatürde lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik kavramı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların sonucuna göre bu iki değişken arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Lider üye etkileşiminin kalitesi düştükçe tükenmişlik hissi artmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenmeye çalışılmıştır.

Lee ve Ji(2018) tarafından hazırlanan çalışmada klinik hemşireler arasında duygusal emek ve tükenmişlik arasındaki ilişkide, lider-üye etkileşiminin etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini, Güney Kore'nin Seul kentindeki hastanenin genel servislerinde çalışan yüz yetmiş hemşire oluşturmaktadır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre tükenmişliği azaltmanın bir yolu olarak, lider-üye etkileşimini geliştirmek ve bunun için kurumsal desteğin oluşturulması gerektiği bulunmuştur. Özetle lider üye etkileşiminin, tükenmişlik üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Lai, Chow, Loi (2018)tarafından hazırlanan çalışmada, lider üye etkileşimi ve duygusal tükenmişlik arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu bulunmuştur. Araştırmanın örneklemini, Hong Kong'da 288 seyahat acentesinde çalışan kişiler oluşturmaktadır.

Liraz ve Guttmann (2018) hazırladıkları makalede, lider- üye etkileşimi ve duygusal tükenme Arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğunu tespit etmiştir. Anket yöntemi kullanılan çalışmada, araştırmanın verilerini üç yüz otuz bir kişiden toplanan bilgiler oluşturmuştur.

Gürboyoğlu tarafından (2009) hazırlanan çalışmanın amacı; Lider-üye etkileşimi, örgütsel adalet algısı ve tükenmişlik arasındaki doğrudan etkisini

ve aracı etkiyi tespit edebilmektir. Araştırmanın sonucunda lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin anlamlı ve negatif yönde olduğu tespit edilmiş ve yöneticilerin çalışanlarla arasındaki etkileşime özen göstermeleri tavsiye edilmiştir. Araştırmanın örneklemini Balıkesir ilene bağlı Edremit ilçesinin Belediye çalışanları oluşturmuştur. Toplam 70 anket dağıtılmış ve geçerli sayılan 59 adet anket, araştırmanın hipotezlerini test etmek için kullanılmıştır.

Kaşlı, (2009) tarafından hazırlanan çalışmanın amacı otellerde çalışan iş görenlerin kişilik özellikleri ve lider-üye etkileşimi ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Hazırlanan doktora tezinin sonucuna göre duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile Lider-üye etkileşimi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada içe dönük çalışanlarla etkileşim ve ilişkinin güçlendirilmesi için gerekli önlemlerin alınması tavsiye edilmiştir. Araştırmanın örneklemini İstanbul'daki 5 yıldızlı Dedeman, Plaza, Sheraton, Ceylan, Movenpick ve TheMarmara otellerinde çalışan toplam 302 işgören oluşturmaktadır.

Uğurluoğlu, Şantaş ve Demirgil,(2013) tarafından hazırlanan çalışmanın amacı lider üye etkileşimi düzeyinin tükenmişlik üzerinde önemli bir etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın sonucunda; lider üye etkileşimi ve tükenmişlik hissi arasındaki ilişkinin negatif yönde anlamlı bir sonuca ulaştıklarını tespit etmişlerdir. Araştırmanın örneklemini hastanelerde çalışan 164 hemşire oluşturmaktadır.

Bolat,(2011) tarafından lider üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisini araştırmak amacıyla yapılan çalışmanın sonucuna göre yine bu iki kavram arasında anlamlı negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklemini Ankara'da beş yıldızlı otelde çalışan toplam yüz otuz bir kişi oluşturmaktadır.

4. Yöntem

4.1. Örneklem

Çalışmanın amacı, lider-üye etkileşiminin tükenmişlik üzerinde anlamlı bir etkisinin ve ilişkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın örneklemini Balıkesir'in Bandırma ilçesin de İstanbul'da ve İzmir'de faaliyet gösteren bir danışmanlık ve mühendislik firmasında çalışan toplam 120 iş gören oluşturmaktadır. Bilgiler anket yöntemiyle toplanmıştır. Bu amaçla yüz yirmi anket hipotezleri test etmek için kullanılmıştır.

4.2. Ölçekler

Araştırmamızda, lider-üye etkileşiminin kalitesini belirleyebilmek için Liden ve Maslyn (1998) tarafından geliştirilen ve Yıldız (2008:106) tarafından Türkçe'ye uyarlanan, on iki maddeli anketten yararlanılmıştır. Ölçeğin boyutlarını; sadakat, katkı, etki ve mesleki saygı olarak ifade edilen kavramlar oluşturmaktadır. Her bir boyut üç madde içermektedir. Katılımcıların maddelerdeki ifadelere yanıt verebilmeleri amacıyla, maddeler, 5'li cevaptan oluşan "Likert" tipi şeklinde derecelendirilmiştir: Örneğin "Amirimin belirlediği hedeflere ulaşmak için, normalde benden beklenenden daha fazla çaba göstermeye gönüllüyüm." Anketteki "ifadeler"; 1. Tamamen Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Tamamen Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir.

Araştırmada tükenmişliğin ölçülmesi için tükenmişlik konusunda otorite olarak kabul edilen Christina Maslach ve Susan E. Jackson (1981) tarafından geliştirilen kendi adıyla "Maslach Burnout Inventory" (MBI) olarak literatüre geçmiş olan ölçek kullanılacaktır. Bu araştırmada, Maslack Tükenmişlik Envanterinin Ergin (1992) tarafından Türkçe'ye çevrilip, geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan formu kullanılmıştır. Ergin (1992), envanterin Türkçeye uyarlaması çalışmasını altı farklı meslekten iki yüz otuz beş kişilik bir denek grubu ile yapmıştır. Bu gruptan elde edilen verilerin analizi sonucunda ölçekte bazı değişiklikler yapılmıştır. Ölçeğin özgün formu "hiçbir zaman, yılda birkaç kere, ayda bir, ayda birkaç kere , haftada bir, haftada birkaç kere,her gün" şeklinde yedi basamaklı cevap seçeneklerinden oluşmakta iken, Türkçe uyarlaması ise "hiçbir zaman,çok nadir,bazen,çoğu zaman,her zaman" şeklinde beş basamaklı cevap seçeneklerinden oluşmuştur.

5. Hipotezler

H1: Lider-üye etkileşiminin boyutlarının, tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1a: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan saygı boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1b: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan etki boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1c: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan bağlılık boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1d: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan katkı boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H2: Lider-üye etkileşimi ile duyarsızlaşma boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Lider-üye etkileşimi ile duygusal tükenme boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Lider-üye etkileşimi ile kişisel başarı boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H:5: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan saygı boyutu ile duygusal tükenme arasındaki ilişki anlamlıdır.

6. Analiz Sonuçları

6.1. Betimsel İstatistikler

	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	Duygusal Tükenme
Valid	120	120	120
Missing	0	0	0
Mean	2,3717	2,24	2,8750
Std. Deviation	,64784	,77	,50489
Skewness	-,453	-,413	-,429
Kurtosis	-,173	-,611	-,377

	Etki		Sadakat(Bağlılık)	Katkı	Saygı
	Valid	120	120	120	120
	Missing	0	0	0	0
Mean	3,2028		3,5556	3,7806	3,3528
Std. Deviation	1,29012		1,01560	1,06948	1,24669
Skewness	-,075		-,728	-,775	-,128
Kurtosis	-1,232		,566	-,594	-1,331

İstatistik programı aracılığıyla yapılan analizi sonucunda; kayıp veya eksik veri bulunmadığı, ayrıca yapılacak regresyon analizinin geçerliliği açısından önemli olan normallik testinde basıklık ve çarpıklık değerlerinin, normal dağılımı işaret eden -1,5 ile +1,5 arasında olduğu görülmektedir. Normal dağılıma bağlı olarak değişkenler arasında ilişki ve etki analizlerinin yapılabileceği görülmektedir

6.2. Güvenilirlik Analizi

6.2.1. Etki Boyutunun Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
1.Amirimi kişi olarak çok severim.	,873
2.Amirim her insanın arkadaş olmayı isteyeceği bir kişidir.	
3. Amirimle çalışmak zevklidir.	

Ölçeğin Etki boyutunun güvenlik değeri 0,873 olarak bulunmuştur.

6.2.2.Sadakat Boyutunun Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
4. Yaptığım işler veya verdiğim kararlar söz konusu olursa, konuyu tam bilmese bile beni diğer üstüme karşı savunur	,692
5. İşyerinde, herhangi bir konuda diğerleri bana yüklenir veya zorlarlarsa amirim beni onlara karşı savunur	
6. Eğer istemeden bir hata yaparsam, amirim beni diğerlerine karşı savunur.	

Ölçekteki "Sadakat" boyutunun güvenirlik değeri 0,692 olarak bulunmuştur.

6.2.3 "Katkı" Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
7. Amirim için, görevimin dışındaki ekstra görevleri yapmaya hazırım.	,798
8. Amirimin belirlediği hedeflere ulaşmak için, normalde benden beklenenden daha fazla çaba göstermeye gönüllüyüm	
9. Amirim için yapabileceğimin en fazlasını yapmaktan kaçınmam.	

Ölçekteki "katkı" boyutunun güvenirlik değeri 0,798 olarak bulunmuştur.

6.2.4."Saygı " Boyutunun Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
10. Amirimin iş konusundaki bilgisi bende hayranlık uyandırır.	,893
11 Amirimin işine olan hakimiyetine ve iş bilgisine saygı duyarım.	
12 Amirimin profesyonel yeteneklerini çok beğenirim	

Ölçekteki "Saygı" boyutunun güvenirlik değeri 0,893 olarak bulunmuştur.

6.2.5. "Duyarsızlaşma" Boyutunun Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
5. İşim gereği karşılaştığım bazı kişilere sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum.	,829
10. Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.	
11. Bu işin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.	
15. İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.	
22.İşim gereği karşılaştığım insanların bazı problemlerini sanki ben yaratmışım gibi davrandıklarını hissediyorum.	

Ölçekteki "Duyarsızlaşma" boyutunun güvenirlik değeri 0,829 olarak bulunmuştur.

6.2.6. "Kişisel Başarı" Boyutunun Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
4.İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.	,720
7. İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.	
9. Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına olumlu katkıda bulunduğuma inanıyorum.	
12. Birçok şeyi başarabilecek güçteyim.	
17. İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir ortam oluştururum.	
18. İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissederim.	
19. Bu işte kayda değer birçok başarı elde ettim.	
21. İşimde karşılaştığım sorunları başarılı bir şekilde çözümleyebilirim.	

Ölçekteki **"Kişisel Başarı"** boyutunun güvenirlik değeri 0,720 olarak bulunmuştur.

6.2.7. "Duygusal Tükenme" Boyutunun Güvenilirlik Katsayısı

Faktörler	Cronbach's Alpha
1.İşimden soğuduğumu hissediyorum.	**0,547**
2.İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	
3.Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	
6.Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.	
8. Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.	**0,547**
13. İşimin beni kısıtladığını düşünüyorum.	
14. İşimde çok fazla çalıştığımı düşünüyorum.	
16. Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla gerginlik yaratıyor.	
20. Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	

Ölçekteki **"Duygusal Tükenme**" boyutunun güvenirlik değeri 0,547 olarak bulunmuştur.

7. Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7	8	9
LÜE	3,47	0,95	1								
Etki	3,20	1,29	,913**	1							
Bağlılık	3,55	1,01	,806**	,803**	1						
Katkı	3,78	1,06	,670**	,410**	,275**	1					
Saygı	3,35	1,24	,893**	,761**	,594**	,549**	1				
Tük.	2,75	0,37	-,382**	-,311**	-,070	-,380**	-,468**	1			
Başarı	2,24	0,77	-,476**	-,280**	-,044	-,609**	-,613**	,708**	1		
Duy.Tük	2,87	0,50	-,140	-,104	,105	-,176	-,257**	,835**	,392**	1	
Duyarsı.	2,37	0,64	-,347**	-,348**	-,233*	-,318**	-,243**	,558**	,271**	,280**	1

Tablo1: Korelâsyon Analizi, Ortalama, Standart Sapma (** p<0,01; * p<0,05)

Lider üye etkileşimi ve tükenmişlik kavramı düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve sonuçlar tablo 1'de verilmiştir.

Yukarıdaki tabloda yer alan verilere göre; lider üye etkileşimi ve tükenmişlik arasında(r = -,382**, p <0,01), anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır. Lider üye etkileşimi ve tükenmişlik kavramının duyarsızlaşma boyutu, arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. (r = -,347**p <0,01).H2 hipotezi kabul edilmiştir. Lider-üye etkileşimi kavramının saygı boyutu ile duygusal Tükenme boyutu arasındaki ilişki, anlamlı ve negatif yöndedir. (r = -,257**p <0,01).H5 hipotezi kabul edilmiştir. Lider-üye etkileşimi kavramı ile tükenmişliğin kişisel başarı boyutu arasındaki ilişki, anlamlı ve negatif yöndedir (r = -,476**p <0,01).H4 hipotezi kabul edilmiştir. Lider üye etkileşimi kavramı ile duygusal tükenme arasında korelasyon analizi sonucunda herhangi bir ilişki bulunamamıştır.H3 hipotezi red edilmiştir.

8. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değ.	Bağımsız Değ.	β	t	p	VIF
Tükenmişlik	Etki	-,281	-1,749	,083	4,355
	Bağlılık	,461	3,552	,001	2,849
	Katkı	-,145	-1,572	,119	1,445
	Saygı	-,448	-3,462	,001	2,831
R: 0,565	R Square:0,319	Adjusted RSquare:0,296		Fdeğeri:13,498	p(sig.)değeri:0,000

Tablo2: Regresyon Analizi

Yapılan regresyon analiz sonucunda modelin anlamlı olduğu ifade edilebilir(p:0,000). Regresyon analizinin sonucuna göre; bağımlı değişken olan tükenmişliğin %29 'u lider üye etkileşimini alt boyutları ile açıklanabilmektedir(Adjusted RSquare:0,296). Bu oran sosyal bilimler için düşüktür. Ancak düşükte olsa kavramlar arasında etki tespit edilmiştir. Ayrıca bağlılık boyutunun(β=,461;p:0,001) tükenmişlik üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir.

Analiz sonucunda saygı boyutunun tükenmişlik üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu bulunmuştur. (β=-,448;p:0,001).Saygı boyutu üzerinde çalışılması tükenmişlik duygusunu azaltacak dolayısıyla grup üyeleri arasındaki verimliliği ve etkileşimi arttıracaktır.

Çalışmamızın amacı bu iki kavram ve boyutları arasındaki ilişkinin ve etkinin araştırılması, yazına ve işletmelere katkı sağlanmasıdır. Analizler sonucunda aşağıdaki "H3" hipotezi dışındaki bütün hipotezler kabul edilmiştir.H1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

H1: Lider-üye etkileşiminin boyutlarının, tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1a: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan saygı boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1b: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan etki boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1c: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan bağlılık boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H1d: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan katkı boyutunun tükenmişlik üzerinde etkisi vardır.

H2: Lider-üye etkileşimi ile duyarsızlaşma boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Lider-üye etkileşimi ile duygusal tükenme boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Lider-üye etkileşimi ile kişisel başarı boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H:5: Lider üye etkileşiminin alt boyutu olan saygı boyutu ile duygusal tükenme arasındaki ilişki anlamlıdır

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucu aşağıdaki eşitlik oluşmuştur.

$$\mathbf{Y_{tükenmişlik\downarrow} = (-0{,}448) X_{saygı\uparrow} + (0{,}461)}$$

9. Sonuç

İşletmeler için fark yaratmanın ve amaçlarına ulaşmanın en önemli girdisi insan gücüdür. Örgüt içerisinde üst ve ast arasında etkileşiminin ve iletişim kalitesinin arttırılması örgüttün verimliliğini arttıracaktır. Bu durumda bu iki değişkenin ilişkisi ve etkisinin önemi, işletmeler için iktisadi bir anlam taşımaktadır.

Kabul edilen hipotezlerin sonuçları ve değerlerin yorumu aşağıdaki gibidir.

Lider üye etkileşimi ve tükenmişlik kavramının duyarsızlaşma boyutu, arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. (r = -,347**p <0,01).Bu sonuca göre H2 hipotezi kabul edilmiştir. Lider-üye etkileşimi kavramının, saygı boyutu ile duygusal Tükenme boyutu arasındaki ilişki, anlamlı ve negatif yöndedir. (r = -,257**p <0,01).Bu durumda H5 hipotezi de kabul edilmiştir. Lider-üye etkileşimi kavramı ile Kişisel başarı boyutu arasındaki ilişki, anlamlı ve negatif yöndedir (r = -,476**p <0,01).H4 hipotezi kabul edilmiştir. Lider üye etkileşimi kavramı ile duygusal tükenme arasında korelasyon analizi sonucunda herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu durumda H3 hipotezi red edilmiştir.

Regresyon analiz sonucunda, modelin anlamlı olduğu ifade edilebilir(p:0,000).Regresyon analizinin sonucuna göre; bağımlı değişken olan tükenmişlik kavramının %29 'u lider üye etkileşimini kavramının boyutları ile açıklanabilmektedir (Adjusted RSquare:0,296). Bu oran sosyal bilimler için düşüktür. Ancak düşükte olsa kavramlar arasında etki tespit edilmiştir. Ayrıca bağlılık boyutunun(β=,461;p:0,001) tükenmişlik üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Analiz sonucunda Saygı(β=-,448;p:0,001) boyutunun da tükenmişlik üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu bulunmuştur.H1a ve H1c hipotezleri kabul edilmiştir.H1d ve H1b hipotezleri red edilmiştir. Diğer bir deyişle H1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Lider üye etkileşiminin saygı boyutunun üzerinde çalışılması tükenmişlik düzeyini azaltacak, dolayısıyla grup içerisindeki verimliliği ve etkileşimi arttıracaktır. Ancak araştırmanın kapsamının ve örneklem sayısının düşük olması, araştırma için kısıt oluşturmaktadır. Bundan sonra konu ile ilgili inceleme yapacak araştırmacılara kapsamın genişletilmesi ve örneklemin arttırılması hususuna dikkat edilmesi tavsiye edilir.

Grup içerisindeki üyelerin lidere duyduğu saygının arttırılması, liderin işe olan hakimiyeti, profesyonelliği ve iş bilgisinin kalitesinden geçmektedir. Çalışanlar kendilerinden daha çok iş bilgisine ve iş hâkimiyetine sahip olan

yöneticilere daha fazla saygı duymaktadır. Bir anlamda bu saygı lidere olan inancı ve güveni, dolayısıyla grup içindeki etkileşim ve verimliliği de arttırmaktadır. Lider ruhlu vizyoner yöneticiler; bu özelliklere sahip oldukları için üyesi olduğu işletmelerde işin kalitesini arttırarak çalıştığı firmanın diğer firmalara göre daha başarılı olmasını sağlamaktadırlar. Gelişime açık olan fark yaratmak isteyen yöneticiler, yukarıda ifade ettiğimiz noktalara dikkat etmeli ve rekabetin çetin koşullarında varlıklarını devam ettirmelidirler.

Araştırma sonucuna göre, lider-üye etkileşiminin tükenmişlik üzerinde etkili ve ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle; lider-üye etkileşimi yüksek olan iş görenlerin tükenmişlik düzeyleri düşük olmaktadır. Özetle, çalışanların lider-üye etkileşimi kalitesinin artırılması hem işletmeler hem de iş görenler için faydalı olacaktır.

VERGİ İNCELEMELERİNDE VERGİ TEKNİĞİ İNCELEME RAPORU

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAVDAR
Trakya Üniversitesi

Öğr. Gör. Havva ARABACI
Trakya Üniversitesi

ÖZET

Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nin 56. maddesinde vergi müfettişlerinin çeşitli konularda rapor hazırlayacakları belirtilmiştir. Bu bağlamda, vergi müfettişlerinin çalışmalarının sonuçlarına ve işlerin özelliğine göre hazırlayacakları raporlar; vergi inceleme raporu, vergi suçu raporu, görüş ve öneri raporu, cevaplı rapor, genel kuruluş raporu, genel durum raporu, ön inceleme raporu, soruşturma raporu, disiplin soruşturması, raporu, bilim raporu ve yazı şeklinde sıralayabiliriz.

Vergi Tekniği İnceleme Raporu (VTİR)'nin tanımına, Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nde yer verilmemiş olmasına karşılık, hangi durumlarda düzenleneceğine dair açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre, Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği 'nin 57. maddesinin 3. fıkrasında "*Yürütülmekte olan incelemelerde birden fazla mükellefi veya vergi türünü ya da aynı mükellefin birden fazla vergilendirme dönemini kapsayan eleştiri konusu yapılabilecek hususların tespit edilmesi halinde, konunun tek bir raporda ifade edilebilmesi amacıyla Vergi Tekniği İnceleme Raporu düzenlenebilir. Bu raporlar, sonrasında düzenlenecek vergi inceleme raporlarının ekini oluşturur.*" denilerek VTİR'lerin hangi durumlarda düzenleneceği ifade edilmektedir.

VTİR'ler, vergi incelemelerine destek olmak amacıyla, özellikle sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge olaylarının tespitinde düzenlenen bir rapor türü olarak karşımıza çıkmaktadır. VTİRler, mevcut haliyle uygulamada vergi incelemelerine destek olmaktan çok denetim birimleri ile vergi yargısının iş yükünü artıran ve mükellefleri mağdur eden bir uygulama haline dönüşmüştür.

Bu çalışma ile vergi incelemeleri sürecinde önemi giderek artan VTİR'lerin hukuki boyutu ve uygulamada meydana gelen sorunlar tartışılarak, bu sorunlara çözüm üretilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelime: Vergi Denetimi, Vergi İncelemeleri, Vergi Tekniği İnceleme Raporu.

Tax Technique Review Report in Tax Inspections

ABSTRACT

Article 56 of the Tax Inspection Board Regulation states that tax inspectors will prepare reports on various issues. In this context, tax inspectors' reports according to results and nature of the works are as follows; tax audit report, tax crime report, opinion and suggestion report, reply report, general organization report, general status report, preliminary examination report, investigation report, disciplinary investigation report, science report and letter.

Although the definition of the Tax Technique Review Report (VTIR) is not included in the Tax Inspection Board Regulation, explanations regarding the situations in which it will be issued are included. Article 57, paragraph 3 of the Tax Inspection Board Regulation states the circumstances under which VTIRs will be regulated as "In case of detecting the issues that may be subject to criticism in the examinations carried out covering more than one taxpayer or tax type or more than one taxation period of the same taxpayer, a Tax Technique Review Report may be prepared in order to express the issue in a single report. These reports form the annexes of the subsequent tax review reports."

In order to support tax audits, VTIRs appear as a type of report, especially in the detection of fraudulent or misleading document incidents. In their current form, VTIRs have become a practice that increases the workload of tax judiciary and audit units rather than supporting tax examinations and victimizes taxpayers.

Aim of this study is to find solutions by discussing problems that occur in practice and legal dimension of VTIRs, which are becoming more and more important in the tax audit process

Key Words: Tax Audit, Tax Reviews, Tax Technique Review Report.

1. GİRİŞ

Ülkemiz vergi sisteminde kaynakta kesilenler dışında vergilerde beyan esası geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, mükelleflerin beyanname ile vergilerini bildirmesi şeklinde ifade edebileceğiz beyan esasında, mükellef beyanlarının doğruluğunun denetlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkan vergi incelemesi, vergi denetim yöntemlerinden biri olmasına rağmen çoğu zaman vergi denetimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Vergi incelemesi; mükellefin ödediği ya da ödemesi gereken vergilerin doğruluğunu defter, hesap, kayıt ve belgeler ile gerektiğinde fiili envanter ve

harici araştırmalar yapmak suretiyle araştırmak, tespit etmek ve gerçeğe uygun olmayanların uygunluğunun sağlanmasıdır (Erdağ, 2006:84). Ödenmesi gereken vergilerin doğruluğu için her türlü araştırma yapılabilecektir. Bunun tespiti ve doğruluğunu sağlamak içinde; eğitici, önleyici ve yaptırım uygulanmasına yönelik her türlü yasal yetki kullanılabilecektir (Akdoğan, 2011: 102).

VUK'un 134. maddesinde vergi incelemesinde amacın ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılması, tespit edilmesi ve sağlanması şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca söz konusu maddeye göre incelemeye yetkili olanlar tarafından lüzum görülmesi halinde inceleme, işletmeye dahil iktisadi kıymetlerin fiili envanterinin yapılmasına ve beyannamelerde gösterilmesi gereken unsurların incelenmesini de kapsamaktadır.

Vergi incelemesinin hukuki dayanağının ne olacağı ise VUK'un 1., 2. ve 137. maddelerinde ifade edilmektedir. Buna göre, gümrük idareleri tarafından alınan vergi ve resimler dışında, genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar vergi incelemesi kapsamındadırlar. Bununla birlikte söz konusu vergi, resim ve harçlara bağlı olan vergi, resim ve zamlar da vergi incelemesine tabidir. Ayrıca incelemeye tabi olanlar; VUK'un 137. maddesinde bu kanun ve diğer kanunlara göre defter ve hesap tutmak, evrak ve vesikaları muhafaza ve ibraz etmek mecburiyetinde olan gerçek ve tüzel kişiler şeklinde belirtilmiştir.

Vergi inceleme süreci; incelemenin yapılacağı zaman, incelemenin yapılacağı yer, incelemenin tutanağa bağlanması ve incelemenin raporlandırılması şeklinde dört ana başlık altında gruplandırılabilir. Bu aşamaların her biri farklı öneme sahip olmakla birlikte, vergi inceleme raporlarının hazırlanması özel bir önem taşımaktadır.

Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nin 56. maddesinde vergi müfettişlerinin çeşitli konularda rapor hazırlayacakları belirtilmiştir. Bu bağlamda, vergi müfettişlerinin çalışmalarının sonuçlarına ve işlerin özelliğine göre hazırlayacakları raporlar;

- ✓ Vergi inceleme raporu (Vergi Usul Kanunu ve diğer gelir kanunlarına göre yapılan vergi incelemeleri sonucunda düzenlenen rapordur.),
- ✓ Vergi suçu raporu (VUK'un 359. maddesi kapsamındaki fiillerin tespiti durumunda düzenelenen rapordur. VUK'un 367. maddesi uyarınca yeterli sayıda vergi suçu raporu düzenlenir.),
- ✓ Görüş ve öneri raporu (Belirli durum ve konular için düzenlenen raporlardır.),

✓ Cevaplı rapor (Yapılan teftişlerde noksan ve hatalı bulunan ve ilgili dairelerce düzeltilmesi gereken işlemler hakkında, bir asıl ve iki örnek olarak ve her servis ya da bölüm için ayrı ayrı düzenlenir.),

✓ Genel kuruluş raporu (Teftiş edilen ünitelerin kadro ve iş hacmi, kadroların ve personelin sayı ve nitelik yönünden yeterlik dereceleri, çalışma usul ve metotları, işyerleri ve çalışma araçları ile döşeme ve demirbaş, kırtasiye ve diğer ihtiyaçları hakkındaki görüş ve teklifleri kapsar.),

✓ Genel durum raporu (Teftişlerin sonuçları hakkında Başkanlığa özet halinde bilgi verilir.),

✓ Ön inceleme raporu (Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlarla ilgili olarak soruşturma izni verilmesi kararında değerlendirmeye alınmak amacıyla yapılan ön inceleme sonuçlarının yer aldığı rapordur.),

✓ Soruşturma raporu (Memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında savcılığa doğrudan bildirilmesi gereken suçlar hakkında yapılan soruşturma ile malvarlığı soruşturması sonucunda suç duyurusunda bulunulması halinde düzenlenmesi gereken rapordur.),

✓ Disiplin soruşturması raporu (Devlet memurları hakkında yapılan disiplin soruşturması için düzenlenen rapordur.),

✓ Bilim raporu (Vergi Müfettişlerince yürütülen bilimsel ve teknik araştırma ve incelemeler sonucunda düzenlenen rapordur.),

✓ Yazı,

olarak sayılmıştır.

2. VERGİ TEKNİĞİ İNCELEME RAPORU

Ülkemiz vergi mevzuatında VTİR'lerin tanımına yer verilmemiş olmasına karşın, Hesap Uzmanları Kurulu Yönetmeliği'nde vergi tekniği incelemelerine, Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nde ise, söz konusu raporun hangi durumlarda düzenleneceğine ve vergi inceleme raporlarına (VİR) ek olarak kullanılıp kullanılmayacağına dair bazı belirlemelere yer verilmiştir.

Hesap Uzmanları Kurulu Yönetmeliği'nin[1] 105. maddesi b fıkrasında vergi tekniği incelemelerine yer verilmiştir. Buna göre, "Vergi Tekniği İncelemeleri"**;** Vergi beyanname incelemeleri dışında kalan, fakat vergi kanunları uygulamalarıyla ilgili bulunan incelemelerdir. Kayıt nizamı incelemeleri, sınırlı incelemeler, karşılık, seçim ve ayıklama incelemeleri, ilk madde indirimi, vergi

[1] Hesap Uzmanları Kurulu Yönetmeliği, (R.G. Tarih: 08.07.1970, R.G. No: 13542).

ve stopaj iadeleri, servet beyanı, özel hesap dönemi, kayıt serbestliği, defter sistemleri gibi incelemelerdir. Bu incelemeler sonunda "Vergi Tekniği İnceleme Raporu" düzenlenir.

Vergi Tekniği İnceleme Raporu (VTİR)'nin tanımına, Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nde[2] yer verilmemiş olmasına karşılık, hangi durumlarda düzenleneceğine dair açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre, Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği 'nin 57. maddesinin 3. fıkrasında "*Yürütülmekte olan incelemelerde birden fazla mükellefi veya vergi türünü ya da aynı mükellefin birden fazla vergilendirme dönemini kapsayan eleştiri konusu yapılabilecek hususların tespit edilmesi halinde, konunun tek bir raporda ifade edilebilmesi amacıyla Vergi Tekniği İnceleme Raporu düzenlenebilir. Bu raporlar, sonrasında düzenlenecek vergi inceleme raporlarının ekini oluşturur."* denilerek VTİR'lerin hangi durumlarda düzenleneceği ifade edilmektedir.

Vergi tekniği raporları, birden fazla mükellefi veya vergi türünü ya da aynı mükellefin birden fazla vergilendirme dönemini kapsayan ve konuyu bir bütün halinde ele alan raporlardır. Uygulamada, düzenlenen vergi tekniği inceleme raporları üzerine her bir mükellef hakkında sonradan ayrı ayrı vergi inceleme raporları düzenlendiği gibi her bir dönem ve vergi türü için de ayrı ayrı vergi inceleme raporları düzenlenip mükelleflere tebliğ edilmektedir (Aydemir, 2016; 197). Bu açıdan bakıldığında, VTİR'lerin hazırlanışında tarhiyat öncesi yer almamakla birlikte, mükellef hakkında tarhiyat bilgilerini içeren VİR'lere dayanak teşkil etmektedir. Özetle, VTİR'ler VİR değildir. Sadece VİR'lere dayanak teşkil eden belge veya kanıt niteliğindedir.

VTİR'lerde tartışmalara sebep olan konu, mükelleflerin sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltı belge düzenlediklerine yönelik olarak hazırlanan raporlarla ilgilidir. Bazı VTİR'lerde mükelleflerin sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullandıklarına dair bilgilere çok az yer verilmektedir. Yeterli kanıtlara desteklenmeyen veya hakkında ihbar olmayan mükellefler için hazırlanan VTİR'ler, haksız yere çok sayıda vergi incelemesi başlamasına sebep olmaktadır. Bu durumda, özellikle, ticari faaliyetlerle uğraşan mükellefler ile mükelleflerle muamelede bulunan üçüncü kişiler haklarında, durumun gerçek mahiyetinin tam anlamıyla tespit edilmeden, yeterli bilgi, kanıt olmadan ve tek taraflı tespitlere dayanılarak vergi incelemeleri başlatılmakta ve tamamen varsayımlara dayalı olarak sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyicisi olarak nitelendirilmektedir. Bu olaylar sonucunda ise, mükellef-

[2] Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği (R.G. Tarih: 31.10.2011, R.G. No: 28101).

lerin ve mükellefler ile muamelede bulunan üçüncü kişilerin ticari itibarları olumsuz şekilde etkilenerek ciddi mağduriyetler yaşamasına sebep olmaktadır.

Uygulamada bir mükellefin sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenlediğine ilişkin bir ihbar, belirti veya kuşku olması halinde söz konusu mükellef hakkında inceleme yapılmakta ve yapılan bu inceleme sonucunda elde edilen deliller ile yapılan yoklama ve diğer ispat edici hususlar ışığında mükellefin sahte fatura düzenleyicisi olup olmadığına vergi inceleme elemanının takdirine bağlı olarak karar verilmekte ve rapora bağlanmaktadır. Bu rapor sonrasında hakkında VTİR düzenlenen mükellef ile işlem yapan (alım-satım vb.) kişi ve/veya kurumlar da incelemeye tabi tutulabilmektedir. Bununla da kalmayıp söz konusu raporlara istinaden suç duyurusunda dahi bulunulmaktadır. Uygulamada bu tür durumlarda ilgili mükelleflere bu raporların tebliği de yapılmamaktadır. Dolayısıyla tek taraflı olarak yapılan idari tespitlere dayanılarak mükellefler mağdur edilmektedir (Biyan, 2013: 3).

VTİR'lerin hukuki eksiklikleri aşağıda belirtilmiştir (Biyan, 2013: 3-8);

- ✓ Muhatabına tebliğ edilmemesi,
- ✓ Gerçek mahiyetin tespit edilmemesi,
- ✓ Hakkında rapor yazılan mükellefler hakkında kesin hüküm olmadan işlem yapılması,
- ✓ Başka vergi tekniği raporlarına atıf yapılması.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun bir kararında[3]; *"Mükelleflerin uzlaşma, dava açma ve savunma gibi yasal haklarını kullanabilmeleri için tarhiyatın dayanağı olan ve tarhiyatın yapılma nedeni ile matrah farkının tespitine ilişkin hesaplamaların nasıl yapıldığına dair açıklamaları içeren takdir komisyonu kararının, vergi inceleme raporunun veya tarhiyata dayanak alınan mükellef adına düzenlenmiş vergi tekniği raporunun ihbarnameye eklenmesinin gerekli olduğu; bu niteleme karşısında takdir komisyonu kararının, inceleme raporunun veya mükellef adına düzenlenmiş vergi tekniği raporunun ihbarnameye eklenmemesinin, anılan Kanunun 108'inci maddesinde belirtilen basit şekil noksanlığı olarak mütalaa edilmesine de olanak bulunmadığı, kişilerin özel hayatlarıyla ilgili bilgilerin gizliliğinin korunmasının Anayasal temel hak ve özgürlükler kap-*

[3] Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı, Esas No: 2014/304, Karar No: 2014/563.

samında güvence altına alındığı, vergilendirme işlemi sırasında da bu hakkın korunması için vergi hukukunda vergi mahremiyeti ilkesine yer verildiği; Vergi Usul Kanununun 5'inci maddesiyle, vergi mahremiyetine uymak zorunda olan kişilerin, görevleri dolayısıyla mükellef veya mükellefle ilgili kişilerin şahıslarına ilişkin olarak elde ettikleri ve gizli kalması gereken bilgileri açıklamaları, kullanmaları ve üçüncü şahıslara kullandırmalarının yasaklandığı, vergi mahremiyetinin mükellefler açısından kendilerine ait gizli bilgileri güvenle vergi dairesine verebilmelerini sağladığı, bu nedenle, mükellefler hakkında kendilerine ait bilgilerin verilmemesinin bu madde kapsamında değerlendirilemeyeceği, davacı şirket hakkında düzenlenen vergi tekniği raporunda yer alan tespitler dikkate alınarak düzenlenen vergi inceleme raporları uyarınca yapılan cezalı vergilendirmenin kaldırılması istemiyle dava açıldığı, dosyada yer alan belgelerin incelenmesinden, davacıya dava açmadan önce ilgili vergi tekniği raporuna atıfla düzenlenen vergi inceleme raporlarının tebliğ edildiği, ancak; tarh nedenini, matrahın bulunuş yöntemini ve tarhiyatın dayanağına ilişkin bilgi ve belgelerin gösterildiği davacı hakkında düzenlenen vergi tekniği raporunun tebliğ edilmediği, dava esnasında ise davacının vergi dairesi müdürlüğünden talep etmesi üzerine vergi tekniği raporunun belirli bir kısmının tebliğ edildiği, bu durumda, davacının hangi suç ile isnad edildiğini öğrenme ve bu duruma göre savunma yapma hakkının elinden alındığı, bu durum karşısında, yukarıda yazılı nedenlerden dolayı davacının savunma hakkının engellendiği hususunun tartışmasız olduğu gibi, kendisine ait bilgilerin verilmemesi 213 sayılı Kanunun vergi mahremiyeti başlıklı 5'inci maddesi kapsamında değerlendirilemeyeceğinden, sadece vergi ve ceza ihbarnamesi ile takdir komisyonu kararı tebliğ edilmek suretiyle, işlemlerin dayanağı vergi tekniği raporunun davacıya tebliğ edilmemesinde hukuka uygunluk bulunmadığından bu husus dikkate alınmadan verilen Mahkeme kararında yasaya uyarlık görülmediği gerekçesiyle kararı bozmuştur." Bu karar göz önünde bulundurulduğunda, VUK'un 108. maddesine göre, tebliğ olunan ihbarnamede yer alacak bilgi veya eklerin eksik ya da yanlış olması ihbarnameyi hükümsüz kılmaktadır. Ayrıca söz konusu kararda, tarh nedeni, matrahın bulunuş yöntemini ve tarhiyatın dayanağı olan bilgi ve belgelerin yer aldığı VTİR'nin tebliğ edilmediği, dava esnasında VTİR'nin belirli bir kısmının vergi dairesi müdürlüğü tarafından tebliğ edildiği, bu bağlamda, davacının hangi suçu işlediğini öğrenme ve buna göre savunma yapma hakkının elinden alındığı, kendisine ait bilgilerin verilmemesi VUK'un "Vergi Mahremiyeti" başlıklı 5. maddesi kapsamında değerlendirilmeyeceği ve tesis edilen işlemin hükümsüz olacağı vurgulanmıştır.

Ayrıca, inceleme raporlarının VUK 35. maddesi gereği ihbarnameye ekleneceği hüküm altına alınmıştır. Bununla birlikte, Anayasa'nın 36. maddesinde "*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir*." denilerek hak arama özgürlüğü güvence altına alınmıştır. VUK'un 35. maddesi ve Anayasa'nın 36. maddesi göz önünde bulundurulduğunda, VTİR'lerin tebliğ edilmeyişi bu maddeler ile bağdaşmamaktadır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Devletlerin vergiler, harçlar, resimler, borçlanma ve emisyon gibi finansman kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, bu kaynakların en önemlisini vergi gelirleri oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, vergi gelirlerinin sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi büyük önem taşımaktadır.

Günümüz vergi sistemlerinde vergiler beyan esasına göre tahsil edilmektedir. Türkiye'de de uygulanan vergilerin bir kısmında beyan esası uygulanmaktadır. Bu esasın temelinde, mükellefler vergiye tabi gelirlerini en iyi kendileri bileceği varsayımından yola çıkılarak kendileri beyan ettiklerinden, vergi idaresi ile mükellef ilişkilerinin uyumlu olması gerekmektedir. Bazı vergi mükellefleri kanundan doğan vergisel yükümlülüklerini zamanında ve tam olarak yerine getirirken, bazıları ise söz konusu yükümlülükleri ağır bir yük olarak düşünmektedir. Bu sebeple, vergi mükellefleri çeşitli nedenlerle elde ettikleri gelirlerinin tamamını veya bir kısmını bildirmekten kaçınmaktadırlar. İşte bu noktada, vergi denetimi müessesesine ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Vergiyi doğuran olayın, ilgili kanunlarda gösterilen usul ve süreler içerisinde vergi dairesine bildirilmesiyle başlayan vergilendirme sürecinde mükellefler, kanunlardan doğan vergisel yükümlülüklerini eksik yerine getirebilir veya hiç yerine getirmeyebilir. Bu gibi durumlarda vergi idaresi, mükellef bildirimlerinin doğruluğunu çeşitli denetim yöntemleri ile incelemektedirler. Vergi idaresi tarafından gerçekleştirilen denetimlerde kullanılan denetim yöntemlerinin en önemlilerinden birisi de vergi incelemesidir. En basit haliyle vergi incelemesi, vergi mükelleflerinin beyanlarında bilerek veya bilmeyerek yaptıkları hata ve eksikliklerin giderilerek vergi kayıp ve kaçağının önlenmesi şeklinde ifade edilebilir.

İnceleme süreci sonunda, incelemeye yetkili olanlar tarafından düzenlenen tutanağa bakılarak mükellef beyanlarının doğruyu yansıtıp yansıtmadığı tespit edilir. Bu süreç iki farklı şekilde sonuçlanır. Bunlardan ilki mükellef hakkında yapılan incelemede herhangi bir farkın bulunmamasıdır. Diğeri ise, ince-

leme sonucunda beyan edilmemiş veya eksik beyan edilmiş matrah unsurlarının bulunmasıdır.

Vergi kanunlarına göre yapılan incelemeler sonunda herhangi bir fark bulunmaz, diğer bir ifadeyle mükellef tarafından verilen beyannamenin gerçeği yansıttığı tespit edilirse, durum incelemeyi yapan tarafından düzenlenecek "kabul raporu" ile nezdinde inceleme yapılana bildirilir. Buna karşılık, verilen beyannamenin gerçeği yansıtmadığının tespit edilmesi halinde "VİR" hazırlanarak, duruma göre mükellef hakkında ikmalen veya re'sen tarhiyat yoluna gidilmektedir.

VTİR'lerin önemi ise, gerek mükellefler gerekse idare açısından giderek artmaktadır. Birden fazla mükellefi veya vergi türünü ya da aynı mükellefin birden fazla vergilendirme dönemini kapsayan eleştiri konusu yapılabilecek hususların tespit edilmesi halinde, konunun tek bir raporda ifade edilebilmesi gibi bir ihtiyaçtan doğan VTİR'ler, özellikle sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanımının önlenmesi açısından önemli bir uygulama haline gelmiştir. Olayların tek bir raporda ifade edilebilmesi amacıyla hazırlanan VTİR'ler, daha sonrasında düzenlenecek VİR'lerin ekini oluşturmaktadır.

VİR'ler ve bu raporların ekini oluşturan VTİR'ler yapılacak tarhiyat işleminin temelini oluşturan önemli bilgiler içermektedir. Bu nedenle, VTİR'lerin muhataplarına tebliğ edilmemesi, gerçek durumun tespit edilememesi, hazırlanan raporlara dayanılarak mükellefler hakkında kesin hüküm olmadan işlem yapılması gibi sebeplerle idare açısından gereksiz yere pek çok vergi incelemesi yapılmaktadır. Bu ise, hem mükelleflerin hem de vergi yargısının gereksiz iş yüküyle uğraşmasına sebep olmaktadır.

Ayrıca, VTİR'lerin mükelleflere tebliğ edilmemesi, mükelleflerin kendilerini savunma haklarının kısıtlanmasına, diğer bir ifadeyle, adil yargılanma hakkının ihlaline sebep olmaktadır. Bu nedenle, mükelleflerin vergi mahremiyetlerinin ihlal edilmemesi açısından VTİR'lerin mükelleflere tebliği gereklidir.

Gerçekleştirilen vergi denetimleri sayesinde mükelleflerin vergiyle ilgili ödevlerini yerine getirirken vergi yasalarına ne kadar uygun hareket ettikleri görülmektedir. Hukuk devleti olmanın en önemli tarafı kanunların tüm vatandaşlara eşit şekilde uygulanması olduğundan, diğer tüm kanunlar gibi vergi kanunları da tüm vatandaşlar için eşit şekilde uygulanmalıdır. Bunun yolu ise, etkin bir vergi denetim sisteminden geçmektedir. Yeterli ölçüde inceleme ve değerlendirmeye dayanmadan hazırlanan VTİR'ler bazı mükelleflerin peşinen sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyicisi olarak adlandırılmasına ve istenmeyen durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Vergi

denetiminin hukuki amaçları göz önünde bulundurulduğunda, mükellef durumlarının somut tespitlere dayanılarak ortaya konulmasının hukuki bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz.

VİR'lerin dayanağını oluşturan VTİR'lerin hazırlanmasında alanlarında uzman kişilerin, örneğin; vergi başmüfettişleri gibi kıdemli inceleme elemanlarının görevlendirilmesi tercih edilebilir. Bu sayede, düzenlenen VTİR'lerin kalitesi de artırılmış olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak diğer bir öneri ise, sadece VTİR'leri incelemek üzere görevlendirilecek "rapor değerlendirme komisyonları" oluşturulabilir ve bunun sonucunda, sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge kullanan mükelleflerle ilgili yeterli kanıt ve bilgiye yer verilmemiş olan VİR'ler düzelttirilebilir.

Son olarak ise, vergi incelemesine yetkili olanların hangi konularda rapor hazırlayacakları Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nin 56. maddesinde belirtilmiştir. Ancak, yönetmelikte sayılan raporlar arasında VTİR'lerin yer almaması, bu raporların niteliklerine ilişkin ayrıntılı düzenlemelerin yapılması ihtiyacını doğurmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılacak düzenlemelerle birlikte, VTİR'lerin yarattığı sorunlar bir nebze de olsa azalacaktır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (2011). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, Gazi Kitabevi, Ankara.

AYDEMİR, İ. (2016). "Savunma Hakkı Kapsamında Vergi İnceleme ve Vergi Tekniği Raporlarının Mükelleflere Tebliği", Journal of Judgments by the Court of Jurisdictional Disputes/Uyusmazlik Mahkemesi Dergisi, (7), 183-207.

BİYAN, Ö. (2013). "Başka Mükellefler Nezdinde Yapılan İncelemelere Göre; Tanzim Edilen Vergi Tekniği, İnceleme Raporlarındaki Hukuka Aykırı Durumlar", Bursa Bilanço Dergisi, (146), 61-67, http://www.bilancodergisi.com/dergi/?sayi=146, 01.07.2019.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı, Esas No: 2014/304, Karar No: 2014/563.

ERDAĞ, N. (2006) Vergi İdaremiz ve Denetim Müessesesi, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Hesap Uzmanları Kurulu Yönetmeliği, (R.G. Tarih: 08.07.1970, R.G. No: 13542).

Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği, (R.G. Tarih: 31.10.2011, R.G. No: 28101).

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL BANKACILIĞA BİR ALTERNATİF: İSLAMİ BANKACILIK

Dr. Öğretim Üyesi Filiz ERYILMAZ
Uludağ Üniversitesi

ÖZET

Son yıllarda ülkelerin hem büyüme performanslarının hem de üretim kapasitelerinin artırılabilmesi için gerekli olan finansmanın sağlanmasında konvansiyonel bankacılığın yerini faizsiz bankacılık ya da İslami bankacılık olarak da nitelendirilen Katılım Bankacılığı almıştır. Öyle ki doğrudan ticaretin finansmanına yönelik olması nedeniyle Katılım Bankaları üretimin finansmanında oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle ekonomik büyümeye sağladıkları bu doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla, global anlamda Katılım Bankacılığı'nın toplam büyüklüğü yaklaşık 2 trilyon ABD doları iken, önümüzdeki yıllarda söz konusu bu büyüklüğün çift haneli bir büyüme hızı ile 2020 yılında 3,2 trilyon ABD dolarlık bir hacme ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada söz konusu gelişmeler ışığında Türkiye'ni Katılım Bankacılığı sektörünün önündeki fırsatlar ve tehditler ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler; İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Türkiye

An Alternatıve To Tradıtıonal Bankıng In Turkey: Islamıc Bankıng

ABSTRACT

In recent years, conventional banking has been replaced by participation banking, which is also called interest-free banking or Islamic banking, in order to provide the necessary financing to increase both the growth performance and the production capacity of the countries. Participation banks play a very important role in the financing of production because of direct trade financing. Therefore, this direct contribution to economic growth is one of the main reasons behind the rise of participation banks. Due to this importance, the importance given to participation banking in the whole world is increasing. As of 2015, while the total size of participation banking is approximately 2 trillion US dollars in the global sense, it is estimated that in the coming

years this size will reach a volume of US $ 3.2 trillion in 2020 with a double digit growth rate. In this context, in the light of these developments the development of participation banking in Turkey will be addressed in a comprehensive way in this study.

Key Words: Islamic Finance, Participation Banking, Turkey

1. GİRİŞ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her ne kadar yeterli büyüklüğe henüz ulaşamamış olsa da katılım bankacılığı sistemi son yıllarda özellikle de 2008 global krizinden sonra önemli bir ivme kazanmıştır. Ülkede ilk olarak 1983'de özel finans kurumlarının kurulmasına izin verilmesi ile birlikte ilk önemli adım atılmıştır. Türkiye'de 2014 yılı katılım bankacılığı raporuna göre 2000'li yılların başında katılım bankacılığına ait aktifler tüm bankacılık sektörü aktiflerinin yaklaşık % 2'si kadar iken bu oran 2004'te % 4,3'e ve 2013 yılında ise bu kez % 6,1 düzeyine erişmiştir. Bu oran her ne kadar küçük gibi gözükse de daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında 2005-2013 yılları arasında Türkiye'de katılım bankalarına ait aktiflerin geleneksel bankalar olan mevduat bankalarının aktiflerine göre daha yüksek bir büyüme sergilemiştir.

Söz konusu durumun öneminden dolayı bu çalışmada da ilk olarak dünyada katılım bankacılığının gelişimi ardından Türkiye'de katılım bankacılığının doğuşu ve gelişimine yer verilecektir. Son olarak Türkiye'de katılım bankacılığının swot analizine yer verilerek sektörü bekleyen fırsatlar ve tehditlere değinilecektir.

2. DÜNYA'DA KATILIM BANKACILIĞI'NIN GELİŞİMİ

Türkiye'de İslami bankacılık ya da faizsiz bankacılık olarak da adlandırılan katılım bankacılığı genellikle faizle çalışmak istemeyen dini hassasiyetleri olan müşteriler için uygulmaya konulmuştur. Temelde faiz yerine kar ve zararın paylaşılması prensibine dayalı olarak faliyet göstermek ve bu yönüyle de geleneksel bir diğer deyişle konvansiyonel bankacılıktan ayrılmaktadır. Bir diğer deyişle katılım bankacılığında kesinlikle faize yer yoktur (Kartal vd. 2017, 94).

Aşağıda Şekil 1'de de görüldüğü gibi İslami finans ürünleri içerisinde en büyük pay faizsiz bankacılık yada İslami Bankacılık olarak da anılan katılım bankacılığı almaktadır. Şekil 1' de görüldüğü gibi 2012 yılı itibariyle global anlamda İslami Finans'ın toplam büyüklüğü 1,6 trilyon $ civarındadır. Söz konusu bu büyüklüğün yaklaşık 1,3 milyar $'ı bir diğer deyişle % 81'i katılım

bankacılığı, % 14'lük kısmını oluşturan 244 milyar $' sukuk yani kira sertifikaları, % 3,9'u na denk düşen 62 milyar $'ı faizsiz yatırım fonları ve % 1'lik kısmı da faizsiz sigortacılık ürünlerinden oluşmaktadır (Deloitte, 2014: 3).

Şekil 1. Dünyada İslami Finans Sektör Dağılımı

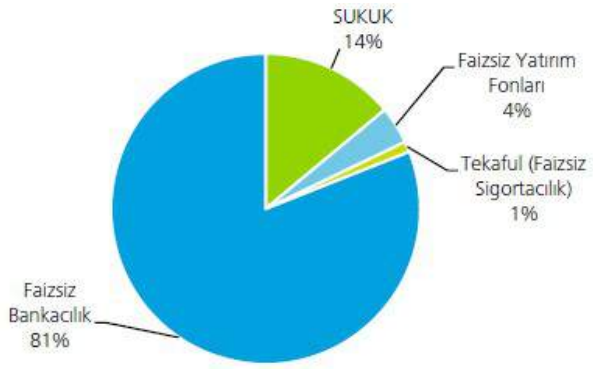

Kaynak: Deloitte, 2014

Katılım Bankalarının dünyada bulunduğu ülkeleri 2 grupta toplamak mümkündür. İlk grubu İran ve Sudan gibi ülkeler oluşturmaktadır. Bu gibi ülkelerde tüm katılım bankaları ve İslami finansa ait tüm kurumlar İslami finansın prensiplerine göre işlemektedir. Bir diğer deyişle bu ülkelerde faizli bankacılık tamamen yasaklanmış durumdadır. Malezya, Türkiye, BAE, Bangladeş, Endonezya, Ürdün ve Mısır gibi ülkelerde ikinci grup ülkeleri oluşturmaktadır. Bu gibi ülkelerde faizli ve faizsiz ürünler birlikte sunulduğundan dual bir yapı söz konusudur. Bu nedenle bu ülkelerde her iki sistem arasında önemli bir etkileşim yer almaktadır (Ergeç, vd., 2014: 55). Her iki sistem incelendiğinde katılım bankacılığının her iki sistemde de yeterince başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu başarısızlığın altında yatan temel sorunun katılım bankacılığının faliyetlerini yerine getirmesini sağlayacak ilgili çevrenin ve gerekli iktisadi ve hukuki altyapı ve çerçevenin tam anlamıyla kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Kalaycı, 2003: 54).

İslami finans alanında ilk olarak 1963 yılında Mısır'da *Mit Gambr Katılım Bankası* kurulmuştur. Ardından 1975 yılında hem İslami finans alanında hem katılım bankacılığı alanında çok büyük yol katedilmesini sağlayan *İslami Kalkınma Bankası* kurulmuştur. Yine 1975 yılında İslami şartlara en uygun olan

Dubai İslam Bankası kurulmuştur (Deloitte, 2014: 2). Katılım Bankacılığı'nın dünyadaki bölgesel dağılımı incelendiğinde karşımıza en başat bölgeler olarak Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri ile Güneydoğu Asya ülkeleri gelmektedir. Söz konusu bu bölgelerde katılım bankacılığının bu denli önemli bir paya sahip olmasının arkasındaki en büyük neden bu ülkelerde hem kurumsal düzeyde hem de bireysel düzeyde faizsiz bankacılığa ait çok büyük ilginin ve yatırımın olmasından kaynaklanmaktadır. Katılım Bankacılığı'nın ülkeler düzeyinde payları incelendiğinde ise bu kez karşımıza Şekil 2'de de görülebileceği gibi QUSMIT ülkeleri olarak adlandırılan Katar, Endonezya, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye'nin yanı sıra Bahreyn ve Pakistan gibi ülkeler çıkmaktadır (Anaç vd., 2017: 147). 2012 yılı itibariyle söz konusu ülkeler içinde % 43'lük pay ile en büyük paya Suudi Arabistan, % 22 ile Malezya, % 15 ile BAE, % 9'luk pay ile Katar ve % 7'lik pay ile Türkiye ve son olarak % 4'lük pay ile Endonezya'dan oluşmaktadır (Ernst & Young, 2014: 15).

Şekil 2. Katılım Bankacılığı Aktiflerinin OISMUT Ülkelerine Göre Dağılımı

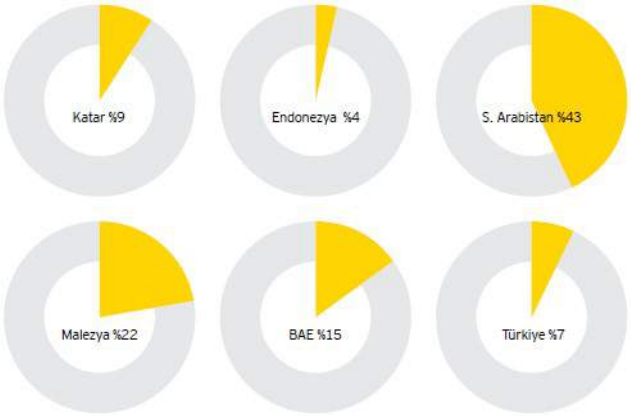

Kaynak: Ernst & Young, 2014

3. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

Katılım bankacılığı'nın geçmişi her ne kadar M.Ö. yıllara uzanıyor olsa da modern çağda ilk ortaya çıkış süreci 1940-1950'li yıllara denk düşmektedir. Özellikle de 1970'lerden sonra oldukça hızlı bir gelişme evresi göstermiştir. Türkiye'de ise ilk faliyetlerine 1985 yılında başlamıştır (Doğan vd., 2017: 176). Her ne kadar Türkiye'nin Katılım Bankaları ile tanışması dışa açık bir ekonomi haline geldiği 1980'ler sonrasına rast düşüyor olsa da daha önceki yıllarda da

atılan bazı adımlar Katılım Bankacılığı'nın gelişimine zemin oluşturmuştur. Örneğin 1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)' nın kurulmasıyla birlikte ilk kez faizsiz çalışan bir banka kurulmuştur. Yola faiz yerine verimlilik ve karlılık prensipleriyle çıkan DESİYAB 1978 yılında faizle çalışma kararı almıştır. Bu nedenle Türkiye'de her ne kadar katılım bankacılığına yönelik adımlar 1983'te atılmış olsa da bu bankanın kurulması faizsiz bankacılık için kuşkusuz çok iyi bir zemin hazırlamıştır (Kalaycı, 2003: 55).

Türkiye'de ilk olarak 1983 yılında 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile özel finans kurumları şeklinde faliyetlerine izin verilen katılım bankaları ancak 2005 yılında uygulamaya konan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu sayesinde katılım bankacılığı ismini alarak faliyetlerine devam edebilmiştir. Bu kanun sayesinde Katılım Bankaları kosundaki statü karışıkları sona ermiş ve Katılım Bankaları tıpkı mevduat ve yatırım bankaları gibi banka statüsüne kavuşmuştur. Bu nedenle 2005 yılına kadar olan süre Katılım Bankalarının Türkiye'deki kuruluş dönemi ve 2005'den sonraki dönem ise gelişim ve yayılım süreci olarak kabul edilebilir (Pehlivan, 2016: 298). 1983 yılında ilk kez yasanınçıkarılmasının ardından 1985 yılında Albaraka Türk ve Faysal Finans faliyetlerine başlamıştır. Bu iki kurumun ardından Anadolu Finans ve Kuveyt Türk'de faliyete geçerek onları İhlas Finans ve Asya Finans takip etmiştir. Fakat İhlas Finans ve Asya Finans birleşme ve iflaslar nedeniyle yola devam edememişlerdir. Sonuç olarak 2018 yılı itibariyle Türkiye'de 5 katılım bankası faliyetlerine devam etmektedir. Bu bankalar Kuveyt Türk Katılım Bankası, Albarak Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım Bankası'dır. Söz konusu bu bankalardan Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım kamu sermayeli diğerleri özel sermayeli katılım bankalarıdır (Gül vd. , 2017: 145).

4. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI KONUSUNDA FIRSAT ve TEHDİTLER

Katılım Bankacılığı'nın Türkiye'deki tüm bankacılık alanındaki payı yaklaşık % 5 iken Türkiye'nin de tüm global katılım bankacılığı alanındaki payı % 5 düzeyindedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin söz konusu sahip olduğu pazar paylarının oldukça düşük olduğu dikkatleri çekmektedir. Türkiye'nin müslüman bir ülke olduğu dikkate alındığında söz konusu payı büyüebilmesi için oldukça güçlü yönleri olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Türkiye'de Katılım Bankacılığı'nın Swot Analizi

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
Son yıllarda güçlü aktif, kredi ve mevduat artışı	Kredi kartı alanında yetersiz Pazar payı
Faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması	Internet ve mobil bankacılığına artan fakat hala geleneksel bankaların gerisinde olan yönelim
Orta ölçekteki bankalarla arşılaştırıldığında yüksek özkaynak ve aktif karlılığın sağlanması	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında düşük likidite oranı
Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması	Faizsiz ürünlerin yol açtığıkısıtlamalar sebebiyle geleneksel bankalar ile tüm ürünlerde rekabet edilememesi
Kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç farklılık yaratabilme olanağı	Geleneksel bankalara kıyasla daha düşük coğrafi erişim
	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında başlıca bir ürün farklılığının olmaması
Fırsatlar	**Tehditler**
Genç ve geniş nüfus	Ölçek ekonomisi avantajı ile lider konumundaki bankaların artan gücü
Hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği	Küresel ekonomide yaşanan sorunlar
Kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi	Kredi büyümesine etki eden munzam karşılık oranlarında artış
MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret	Düşük seviyede yerel tasarruf oranı
Bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/ katılımcı farkındalığı	Yatırımcıların katılım bankacılığı ürünleri konusundaki bilgi eksikliği
Bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli	
Banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus	
Doygunluğa ulaşmış ve/veya yeterince pazarlanamamış ürün ve hizmetler	

Kaynak: ASBÜ, 2017

Tablo 1 incelendiğinde özellikle 2008 global krizinin hemen ardından güçlü aktif, kredi ve mevduat artışının olması, faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması, orta ölçekteki bankalarla arşılaştırıldığında yüksek özkaynak ve aktif karlılığın sağlanması, orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması, kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç farklılık yaratabilme olanağı gibi sektörel güçlü özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu güçlü özelleiklerinin yanı sıra ülkede genç ve geniş nüfusun yer alması, hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği, kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi, MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret, bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/ katılımcı farkındalığı, bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli, banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus ve doygunluğa ulaşmış ve/veya yeterince pazarlanamamış ürün ve hizmetler konusunda da önemli fırsatlara sahip olması da katılım bankacılığı pazar payının artırılması için önem arz etmektedir (ASBÜ, 2017: 17).

5. SONUÇ

Ekonomik büyümeye sağladıkları doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. Türkiye'de de özellikle 2008 global krizinin hemen ardından katılım bankacılığı aktifi mevduat ve kredi oranında ciddi bir büyüme kaydedilmiştir. Fakat söz konusu büyüme trendine rağmen global ve yerel Pazar payı incelendiğinde Türkiye'nin katılım bankacılığı alanında önemli mesafeler katetmesi gerektiği söylenebilir. Bunun için sektöre ait güçlü yönlerin, fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesinin yanı sıra zayıf yönlerin ve tehditlerin yarattığı risklerin ve belirsizlerin en aza indirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Anaç, T. ve Kaya, F. (2017). Bireysel Müşterilerin Katılım Bankacılığını Tercih Etmesini Etkileyen Faktörler, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 8, Sayı 15, ss. 145-182.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi [ASBÜ] (2017). Uluslararsıs İslami Finans ve Katılım Bankacılığı: Stratejik Değeri ve ASBÜ Girişimi. Ankara, ss. 1-40.

Deloitte (2014). Türkiye'de Katılım Bankacılığı: Büyüme Yolundaki Önemli Adımlar, Ocak 2014, ss. 1-20.

Doğan, B. B., Kaya, M. ve Narçiçek, N. (2017). Dünya Bankacılık Sektöründe İslam Bankacılık Sisteminin Gelişimi, Çalışma Prensipleri ve Türkiye'de İslam Bankacılığı Üzerine Bir Analiz*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 5, Sayı: 48, Haziran 2017, ss. 175-190.

Ergeç, E. H., Kaytancı, B. G. ve Toprak, M. (2014). Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi,* Cilt 6, Sayı 2, Aralık, ss. 53-90.

Ernst & Young (2014). Dünya İslami Bankacılık Rekabet Raporu: 2013- 2014 Sektörel Dönüşüm, ss. 1-84.

Gül, M. E., Torun T. ve Dumrul, C. (2017). Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 50, Temmuz-Aralık, ss. 141-166

Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?, *Int. Journal of Management Economics and Business,* Vol. 9, No. 19, ss. 51-73.

Kartal, M. T. ve Demir, C. H. (2017). Türkiye'de Katılım Bankacılığında Sorunlu Kredilerin Varlık Yönetim Şirketlerine Satışı Üzerine Bir İnceleme ve Yöntem Önerileri, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi,* Cilt1, ss. 89-115.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Nisan, Yıl: 16, Sayı: 31, ss. 296- 324.

KATILIM BANKALARI İLE GELENEKSEL BANKALARIN PERFORMANS KARŞILAŞTIRMASI: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

Hatice Nehrin TUNALI
Uludağ Üniversitesi

Kemal PEKÇOŞKUN
Uludağ Üniversitesi

ÖZET

Faizsiz bankacılık olarak da nitelendirilen Katılım Bankacılığı, 1980'li yıllardan itibaren ülkemizde gelişmeye başlamıştır. İşleyiş açısından değerlendirildiğinde, özellikle faiz hususunda ticari bankacılık sisteminden tümüyle ayrılan katılım bankaları, global finans sistemi içerisinde giderek önem kazanır hâle gelmiştir. Kâr-zarar paylaşımını esas alan katılım bankaları faiz temelli bankacılık uygulamalarını tamamen dışlamaktadırlar. Katılım bankalarının faizsizlik ilkesine dayanan söz konusu işleyişleri finansal araçların geliştirilmesinde de etkili olmakta ve katılım bankaları ile geleneksel bankaların bu yönden de ayrışmalarına sebep olmaktadır. Bilindiği üzere 2008 Küresel Finans Krizi, ABD'de başlayarak tüm ekonomileri etkisi altına almış ve bankacılık sisteminin dayanıklılığını negatif olarak etkilemiştir. Bu durum ilgili literatürde, finansal sistemde meydana gelen istikrarsızlığın, sistemik krizlerin ortaya çıkmasına sebep olması hususunda tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Literatür bazlı değerlendirildiğinde, katılım bankaları ile geleneksel bankaların finansal risklere karşı ortaya koyduğu direnç, özellikle bankaların temel performans göstergeleri açısından önem kazanmaktadır. Bu durum, geleneksel bankalar ile katılım bankalarının arasındaki farkları incelememize yönelik söz konusu çalışmayı yapma motivasyonumuzu ortaya çıkarmaktadır. Araştırmanın temel amacı, panel veri analizine ait teknikleri kullanarak katılım bankaları ile geleneksel bankaların temel performans belirleyicilerini karşılaştırmak ve analiz etmektir. Bu bağlamda ilk olarak, 2010- 2017 yılları arasındaki Türk bankacılık sektörü verileri kullanılmış ve Finansal Performans endeksi (FPI) CAMELS göstergeleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu göstergeler; sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, yönetim uygulamaları, etkinlik ve likidite, piyasa riskine olan duyarlılıktır. Panel regresyon analizimizde, banka ve zaman sabiti etkiler ile bankalara spesifik ve

Türkiye ekonomisi özelindeki makro iktisadi değişkenler bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. CAMELS göstergelerinden elde edilen FPI endeks sonuçları göstermektedir ki, katılım bankaları geleneksel bankalara nazaran daha kötü performans göstermiştir. Tüm bankalar içi, mevduat oranı ve rezervler, bankaların performansı üzerinde istatiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir. Ancak, Herfindahl Hirschman yoğunlaşma endeksi ve makro iktisadi göstergelerin banka performansları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Panel Veri Analizi, Camels Göstergeleri, Geleneksel Bankalar

Comparing the Performance of Participation and Conventional Banks: A Panel Data Analysis Based On Turkish Banking Sector

ABSTRACT

Participation banks in Turkey, named also as interest-free banking, started to develop in mid-1980s. Considering how they perform especially in terms of interest–free applications, participation banks fully diverge from conventional counterparts and become more significant in the context of global financial system. Based on profit-loss ground, participation banks fully exclude interest-related applications and take this principle into account in developing all other financial instruments. As is known, 2008 global financial crisis started in US and have affected soundness of banking system negatively. Especially in related literature, there is ongoing discussion how financial system instability leads to systematic crisis. In this respect, risk absorption form of two banking system became important regarding their performance indicators. This arouse our curiosity and subsequently leads us to make an analysis regarding differences between conventional and participation banks. The main purpose of this study is to compare and analyze performance determinants of conventional and participation banks by using panel data techniques. In this respect, using Turkish banking sector data between the period 2010-2017, we firstly construct Financial Performance Index (dependent variable) by using CAMELS indicators such as Capital adequacy, Asset quality, Management practices, Efficiency and Liquidity and finally Sensitivity to market risk. Bank specific and macroeconomic control variables are our independent variables. Bank & time specific effects are also added to our regression to control for time and bank invariant factors that affect bank performance. Our main FPI results (derived from CAMELS indicators) suggest that Islamic banks have poorer performance compared to conventional counterparts. For all banks, reserve ratio and deposit ratio have positive and statistically significant impact on performance. However, Her-

findahl Hirschman concentration index and other macroeconomic variables do not have statistically significant impact on bank performances.

Keywords: Participation Banks, Panel Data Analysis, Camels Indicators, Conventional Banks

1. GİRİŞ

Faiz hassasiyetine sahip olan bireylerin tasarruflarını ekonomiye kazandırma amacıyla, Türkiye'de 1983 yılında kurulan, *özel finans kurumları* 2005 yılı itibariyle, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu kapsamında, *katılım bankası* adı ile faaliyetlerine devam etmektedirler. Faizsiz bankacılık (interest-free banking) ya da İslami Bankacılık (Islamic Banking) gibi farklı başlıklar altında adlandırılan sistem, kâr-zarara katılma prensibi ve risk paylaşımı temelinde geleneksel bankalardan daha farklı finansal araçlar aracılığı ile çalışmaktadır. Hem çalışma yöntemi hem de faizsizlik prensibini benimsemeleri sebebiyle geleneksel bankacılık yöntemlerinden ayrılan katılım bankalarının aktif büyüklüğünün giderek arttığı gözlemlenmekte bu durum ise söz konusu kurumların finansal sistem içerisindeki yerini daha önemli hâle getirmektedir.

Bilindiği üzere geleneksel bankalar, tasarruf sahiplerinin ellerinde bulundurdukları fonları daha önceden belirlenmiş bir faiz oranından kabul etmekte ve daha sonra bu fonları ihtiyaç sahiplerine yine önceden belirlenmiş bir faiz oranından borç olarak vermektedirler. Katılım bankaları açısından fon dağıtma ve toplama yöntemleri geleneksel bankacılık yöntemlerine göre daha farklıdır. Faizsizlik prensibi temelinde faaliyet gösteren katılım bankaları, parayı bir emtia gibi ele almakta ve hem değişim hem de değerleme aracı olarak kullanmaktadır. İşleyiş gereği katılım bankaları fon fazlası olan ile fon ihtiyacı olanı bir araya getirirken ticari faaliyetleri esas almaktadırlar. Dolaysıyla, katılım bankalarının geleneksel bankaların aksine, müşterileri ile borçlu alacaklı ilişkisi değil, ticaret ortaklığına dayanan bir ilişki kurduğu görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, katılım bankaları açısından faiz ile sürdürülen işlemlerin alternatifi olarak ticari faaliyetlerden kaynaklanan kâr-zarar paylaşımı anlayışının yattığını söylemek mümkündür. Geleneksel bankalar ile katılım bankaları arasındaki bir diğer farklılık ise, paradan elde edilen getiri ile ilgilidir. Katılım bankacılığının temelinde faizsizlik prensibi olduğundan, mevduat hesabında duran paranın elde ettiği getiri, ekonomiye katkı sağlayan bir unsur değildir ve aylak para (idle money) olarak nitelendirilmektedir. Katılım bankacılığı sistemine göre para, potansiyel sermayedir ve işlerlik kazandığı andan itibaren ekonomiye katkı sağlamaktadır.

Katılım bankalarının işleyişi faiz ve faizsizlik kavramlarına bağlı olduğundan, söz konusu iki kavramın iktisat literatürdeki yerinin oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. Birçok makro ekonomik büyüklük ile ilişkisi olan ve kaynak dağılımı üzerinde etkiye sahip olan faiz unsurunun hemen hemen her çağda farklı biçimlerde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, ilk çağ düşünürlerinden Eflatun'a göre, para ekonomide yalnızca mübadele aracı olarak kullanılmakta ve bir ekonomik birimin diğerine borç verdiği parayı üzerine herhangi bir ilave yapmadan geri alması gerekmektedir (Platon, 2005: 79-81). Eflatun'un düşüncelerinden hareketle faiz değerlendirmesinde bulunan Aristo'ya göre de faiz aracılığıyla borç vermek adaletsiz bir uygulamadır ve hem ekonomik hem de sosyal sistemin zarar görmesine neden olmaktadır. Aristo faizi, emek olmadan elde edilen kazanç olarak değerlendirmekte ve paranın kendiliğinden elde ettiği bu tür bir getirinin kabul edilemez nitelikte olduğunu savunmaktadır (Aristo, 1999: 18). Orta çağda ise faiz kavramı ile ilgili Thomas Aquinas'ın (1225-1274) görüşleri dikkat çekmektedir. Aquinas, paranın mübadele için icat edildiğini ve mübadelenin gerçekleşebilmesi için tüketim faaliyetinin ya da paranın ticari ilişki prensiplerine uygun olarak bir başkasına devredilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Dolaysıyla ödünç verilen, yani başkasına devredilen, paranın karşılığı olarak daha fazla para istemek ekonomik istikrarı olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle, faizi meşru hale getirmek olası ekonomik istikrarsızlıkları kabul etmek demektir (O'Brien. 2001: 96-97).

Faiz olgusunun adaletli olmadığı yönündeki görüşler, merkantilizmin doğuşu ile birlikte büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde (1453 -1750), ticari, sınaî ve banker faaliyetlerinin daha yoğun duruma gelmesi ile birlikte zenginleşme fikri değer görmeye başlamış, bu durum ise borç karşılığı faiz isteme fikrinin geçerlilik kazanmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde faiz, zengin olanın ihtiyacı olandan para alması durumunda istenmeyen ancak borç alan kişinin borç aldığı para aracılığı ile kazanç sağlaması durumunda, borç verenin riskini ve parasını kullanamadığı süre boyunca oluşabilecek zararını telafi etmesi amacıyla kabul edilir olarak görülmektedir (Galbraith, 2010: 42-45). Merkantilist düşünürlerden W. Petty (1623-1687), faiz olgusunun borçluluk ilişkisi içerisinde ortaya çıkabileceğini ileri sürmekte ve üzerinde durulması gereken esas noktanın faize kaynaklık eden unsurlar olduğunu ileri sürmüştür (Petty, 1963: 47-50).

Faiz ve faizsizlik kavramlarını tartışan bir diğer düşünce ise liberalizmdir. Liberal düşüncenin önemli temsilcilerinde Nichalos Barbon'a göre, faiz sermayenin getirisidir. Barbon, faizin fon arz edenin zararına ve borcun vade-

sine göre belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, Barbon'a göre alınacak faizin düzeyini belirleyen temel unsur yine paranın kendisi ile ilgilidir. Barbon, faizsizliğin ülke ekonomilerine olumlu bir etki yaratmayacağını ileri sürmektedir ancak faizin para haricindeki unsurların (örn; toprak) değerine göre hesaplanmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Barbon, 1905: 19-22). Bir diğer liberal düşünür olan Cantillon ise faizin, borç alan ekonomik birimlerin ihtiyaçlarının yanı sıra borç verenlerin paralarının değer kaybetme riskini göze almak istememeleri nedeni ile de ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ona göre, ekonomik düzen, sisteme fon arz edenleri faiz üzerinden ödüllenmektedir. Cantillon, faizin ekonomik sistemin dışında kalabilmesi için borçluluk ilişkisinin hiçbir şekilde ortaya çıkmaması gerektiğini bu durumun ise mevcut şartlarda mümkün olamayacağını ve dolayısıyla faizsiz bir ekonominin sadece bir ütopyadan ibaret olduğunu ileri sürmektedir (Cantillon, 2010: 168-170).

Yukarıda ele alınan düşüncelerden hareketle faiz ve katılım bankacılığına yönelik görüşler, üç temel prensipte özetlenebilmektedir. İlk olarak liberal görüşe göre, bankacılık faaliyetlerinde prensip gereği faiz olgusunun tam anlamıyla sistem dışı bırakılması olanaksızdır, bu nedenle de katılım bankaları vb. kuruluşların finansal sistem içerisinde yer alması istikrarsızlıkları beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, bu tür kurumların ekonomide olan varlığı ülkeler için ilave maliyet oluşturmakta bu durum ise ekonomik büyüme seviyesinin istenilen düzeye ulaşmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Muhafazakâr görüş ise, faizsiz bankacılığın sosyal adalet üzerinde olumlu etkiler yaratacağını bu durumun ise ülke ekonomilerine fayda sağlayacağını savunmaktadır. Ancak, değişimin gerçekleşmesi için gerekli dönüşüm yalnızca ekonomik olarak değil, sosyal, siyasi ve hukuki yapıyı kapsayacak biçimde radikal nitelikte olmalıdır. Hem muhafazakâr hem de liberal görüşün temel unsurlarını bir arada ele alan ılımlı görüş ise, geleneksel bankacılık sistemi ve faizsiz bankacılığın bir arada yürütülebileceğin öngörmektedir. İstikrarlı bir işleyiş için ekonomide yeniden yapılanmanın avantaj sağlayacağını savunan ılımlı görüş, farklı sistemlerin birlikteliğinin finansal derinlik açısından pozitif etki yaratacağını ileri sürmektedir. (Iqbal, 2006: 3-4).

Türkiye'de bulunan katılım bankalarının giderek artan hacmi, söz konusu kurumların bulundukları ülkelere yaptıkları katkıları ve neden oldukları zararları merak edilir hâle getirmektedir. Örneğin; katılım bankalarının bulundukları ülkelerdeki atıl durumda kalmış tasarrufların ekonomiye kazandırılması açısından bir alternatif durumunda olması, farklı finansal piyasa araçları aracılığı ile devletin elde ettiği vergi gelirlerine katkı sağlamaları, faiz temelli

ortaya çıkan ekonomik kriz dönemlerinde bulunduğu ülke ekonomisinin daha az kayıp yaşamasını sağlaması ve bankacılık sistemi içerisinde bulunduğu konum itibari ile rekabeti arttırarak finansal sisteme katkı sağlaması, katılım bankalarının ortaya çıkardığı pozitif etkiler olarak sıralanabilir.

Ancak, katılım bankalarının bulundukları ekonomide ortaya çıkardıkları dezavantajlı durumlar olduğu da görülmektedir. Katılım bankalarının getiri taahhüdü sağlamamaları ekonomik birimler için belirsizlik yaratmakta, özellikle risk sevmeyen yatırımcıların ellerinde bulundurdukları tasarrufların ekonomik sisteme dâhil olmasını geciktirmekte bu durum ise ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, katılım bankalarının kâr payı olarak nitelendirdikleri getiri oranlarının piyasa faiz oranına olan yakınlığı, katılım bankalarının tercih edilebilirliğini azaltmakta bu durum ise bankacılık sistemi içerisinde geleneksel bankaların hâkimiyetini arttırarak finansal yapının gelişmesi üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Bilindiği üzere, piyasa koşullarında meydana gelen değişikliklere geleneksel bankalar faiz aracılığı ile cevap verebilmekte bu durum ise bu bankalarının karşı karşıya kaldıkları olumsuz durumları azaltmaktadır. Ancak, katılım bankalarının sahip olduğu işleyiş gereği, piyasa da meydana gelen değişiklikler karşısında manevra kabiliyetleri azalmakta bu durum ise yaşanan olumsuz koşulların derinleşmesine yol açabilmektedir.

Ülkemizde faaliyetlerine aktif olarak devam eden 6 adet katılım bankası ve 47 adet geleneksel banka bulunmaktadır. 2018 sonu itibariyle katılım bankalarının, bankacılık sistemi içerisindeki toplam aktif düzeyi %5,3'tür. Araştırmaya dâhil olan bankaların finanasal performansını ölçmek amacıyla oluşturulan endeksin oluşturulmasında faydalanılan CAMELS göstergelerinin ne anlama geldiğini kısaca özetlemek mümkündür. Buna göre, *C (capital)*sermeye yeterliliğini, *A (asset quality)* varlık kalitesini, *M (management quality),* yönetim kalitesi, *E (earnings)*kazançları, *L (liquidity)* bankanın mevcut likidite pozisyonunu*, S (sensitivity to market risk)* ise piyasa riskine karşı olan duyarlılığı ölçmektedir.

Çalışmamızda, Türkiye özelinde katılım bankalarının ve geleneksel bankaların performans belirleyicileri 2010-2017 yılları için 22 banka verisi analiz edilmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın genel çerçevesi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ilgili literatürden bahsedilmekte, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntem ve model ele alınmaktadır. Son bölüm ise, elde edilen nihai sonuçlar doğrultusunda politika önerilerinden oluşmakta ve çalışma sonlanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bankaların performans belirleyicilerini inceleyen literatür kapsanan konular ve izlenen yöntem açısından farklı kollara ayrılmaktadır. Metodolojik olarak ilk çalışmalar çıkarımsal analizlere (Samad & Hassan, 2000; Rosly & Afandi Abu Bakar, 2013), stokastik sınır analizlerine (El-Gamal & Inanoğlu, 2005; Al-Jarrah & Molyneux, 2005), veri zarflama yöntemine (Yudistira, 2004; Johnes, Izzeldin, & Pappas, 2014) dayanmaktadır. Farklı belirleyicilerinde kapsayan ve banka heterojenliğini de dikkate olan çok boyutlu regresyon analizleri (Sun, Mohamad, & Ariff, 2017; Doumpos, Hasan, & Pasiouras, 2017) ise güncel çalışmalar olarak literatürde yerini almıştır.

Jaffar & Manevri (2011) Pakistan özelinde 2005-2009 yıllarını kapsayan yaptıkları çalışmalarında CAMELS göstergelerini kullanarak performans karşılaştırması sonucunda katılım bankalarının kârlılık açısından geleneksel bankalara görece daha kötü durumda olduklarını ancak sermaye yeterliği ve likidite göstergeleri bakımından daha iyi durumda olduklarını göstermişlerdir. Varlık kalitesi bakımından ise iki bankacılık türü içinde anlamlı bir fark bulmamışlardır.

Beck, Demirgüç-Kunt & Merrouche (2013) Scopus veri tabanını kullanarak ikili bankacılık sisteminin birbirinden farklarını inceledikleri çalışmalarında katılım bankalarının geleneksel bankalara görece daha iyi varlık kalitesine, sermaye yapılanmasına ve daha yüksek aracılık etme rasyosuna sahip olduklarını ancak daha düşük maliyet etkinlik oranlarıyla çalıştıklarını ortaya koymuşlardır. Ayrıca, 2008 global finansal krizi sürecinde katılım bankalarının daha iyi performans sergilemelerinin nedenini bu bankaların iyi varlık kalitesine sahip olmalarıyla açıklamışlardır.

Rozzani & Rahman (2013), Malezya için yaptıkları çalışmalarında, 2008-2009 yılları için, 16 katılım bankası ile 19 geleneksel banka arasındaki performans farklılıklarını CAMELS analizini kullanarak araştırmışlardır. Banka kârlılıkları ile likidite yönetimi bakımından hem katılım hem de geleneksel bankaların zayıf nitelikte olduğu sonucuna ulaşan çalışma, borçlanma kriterlerinde var olan eksikliklerin bankaların kârlılık düzeylerini, likit ve likit olmayan varlık miktarındaki dengesizliğin ise likidite yönetimini, negatif yönde etkilediğini ileri sürmektedir.

Acar, Erkoç, & Yılmaz (2015) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, Türkiye'de faaliyette bulunan 4 katılım bankası, 4 yerli özel banka, 4 yabancı banka ve 3 kamu bankası olmak üzere toplam 15 bankanın etkinlik değerini saptamaya yönelik ölçümler veri zarflama yöntemi kullanılarak araştırılmıştır.

2009-2013 yılları arasındaki finansal ve ekonomik büyüklükleri dikkate alan çalışma, test edilen banka grupları arasında, kamu bankalarının daha etkin bir çalışma performansına sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. YÖNTEM VE MODEL

Geleneksel Bankalar ve Katılım Bankaları için performans karşılaştırma yöntemi olarak CAMELS göstergelerinden yararlanılarak bankaların Finansal Performans Endeksi (FPI) oluşturulmuştur. Bu bağlamda elde edilen veriler Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nden (TKBB) 2010 – 2017 yıllarını kapsayacak şekilde toplanmıştır. Bankaların performansının karşılaştırılmasının yapılabilmesi için oluşturulan FPI endeksinin elde edilme yöntemi Tablo 1' de görülmektedir. [1]

Tablo 1: Finansal Performans Endeks Bileşen ve Ağırlıkları

Bağımlı Değişken : Finansal Performans Endeksi		
α_{jk}	**BİLEŞENLER**	
15%	**Sermaye Yeterliliği**	$W_{1it} \times (Sermaye\ Yeterlik\ Oranı_{1it}) + W_{2it} \times (Sermaye\ Oranı_{2it})$
15%	**Varlık Kalitesi**	$W_{3it} \times (Takipteki\ Krediler/Toplam\ Krediler)_{1it}$
15%	**Yönetim Etkinliği**	$W_{4it} \times (Şube\ başına\ Kâr_{1it}) + W_{5it} \times (Çalışan\ Başına\ Kâr_{2it}) + W_{6it} \times (Faizdışı\ Gelir/Faizdışı\ Harcamalar_{3it})$
30%	**Karlılık**	$W_{7it} \times (Net\ Gelir/Öz\ Kaynaklar_{1it}) + W_{8it} \times (Net\ Gelir/Varlıklar_{2it})$
15%	**Likidite**	$W_{9it} \times (Likidite\ Göstergeleri_{1it})$
10%	**Büyüme**	$W_{10it} \times (Borç\ Büyümesi_{1it}) + W_{11it} \times (Mevduat\ Büyümesi_{2it})$

Bu şekilde hesaplanan CAMELS göstergeleri yoluyla *Finansal Performans Endeksi,* şu şekilde yeniden formüle edilmiştir:

$$FPI_{ijt} = \alpha_{j1}SY_{it} + \alpha_{j2}VK_{it} + \alpha_{j3}YE_{it} + \alpha_{j4}KA_{it} + \alpha_{j5}LT_{it} + \alpha_{j6}BY_{it}$$

Her bir banka ve yıl için oluşturulan bu endeksle birlikte bankaların hem yıllar içinde hem de bankalar arasındaki performans farklılıklarını gözlemleyebilme imkanı elde etmekteyiz. Böylece her iki bankacılık türü içinde analiz yapma imkanına sahip olunmaktadır. Katılım Bankaları için ulaşılan FPI endeks sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. [2] Ancak bilinmektedir ki bu şekilde yapılan bir karşılaştırma bankalar arasındaki performans farklılıklarını sadece

[1] Ağırlıklar literatür ile paralel olarak, şu şekilde belirlenmiştir: $W_{1it} = \%20, W_{2it} = \%80, W_{3it} = \%100, W_{4it} = \%20, W_{5it} = \%40, W_{6it} = \%40, W_{7it} = \%60, W_{8it} = \%40, W_{9it} = \%100, W_{10it} = \%50, W_{11it} = \%50$
(Demez, Ustaoğlu, & İncekara, 2018).

[2] Ek 1'de geleneksel bankaların performans endeks çıktıları görülebilir.

CAMELS göstergeleri bağlamında göz önüne sermektedir. Ne var ki Türk Bankacılık sektöründe yer alan bankaların performans belirleyicileri birçok başka nedene daha bağlıdır. Ve iktisadi tabanda analiz yapılabilmesi amacıyla regresyon analizine başvurulmuştur. Performans belirleyicilerinin test edilmesi amacıyla FPI şu şekilde modellenmiştir:

$$FPI_{ijt} = f(Banka\ değişkenleri, Finansal\ Göstergeler, Makroiktisadi\ Değişkenler)$$

Banka spesifik değişkenler sırasıyla genel giderler rasyosu, banka büyüklüğü, rezervler, mevudat oranı ve işletme verimliliği olurken, finansal gösterge bankaların sektör içindeki yoğunlaşma ölçütünü gösteren Herfindahl Hirschman Endeksi (HHI) seçilmiştir.

Tablo 2: Katılım Bankaları Performans Endeks Çıktıları

BANKALAR	YILLAR	PERFORMANS ENDEKSİ
Albaraka Turk	2014	17,76847909
	2015	16,15762397
Asya Katılım	2010	32,26359413
	2011	27,02412938
	2012	.
	2013	10,8565391
	2014	27,83141956
Kuveyt Türk	2011	21,15523208
	2012	21,05039123
	2013	18,874089
	2014	16,41285629
	2015	18,80864704
TFKB	2013	19,20656406
	2014	17,93736941
	2015	16,70510737

Türkiye'ye spesifik makro iktisadi değişkenler ise sırasıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), reel faiz oranı ve reel efektif kur göstergeleri olmuştur. Banka değişkenlerini ve HHI endekslerinin oluşturulma yöntemi Tablo 3' te görülmektedir. HHI endeksi için; N bankacılık sektöründeki toplam banka sayısını, q_i her bir bankanin t yilina ait toplam aktiflerini, Q_{nt} t yılına ait tüm bankacılık sektörünün toplam aktiflerini temsil etmektedir.

Tablo 3: Bağımsız Değişkenlerin Hesaplanması

Bağımsız Değişkenler	
Genel Giderler Rasyosu	$Faiz\ Dışı\ Harcamalar_{it}/Toplam\ Varlıklar_{it}$
Banka Büyüklüğü	$\ln(Toplam\ Varlıklar)_{it}$
Rezervler	$\ln(Karşılıklar)_{it}$
Mevduat Oranı	$Toplam\ Mevduatlar_{it}/Özkaynaklar_{it}$
İşletme Verimliliği	$Toplam\ Faliyet\ Giderleri_{it}/Net\ Faiz\ Geliri_{it}$
HHI	$\sum_{i=1}^{n}\left(\frac{q_{it}}{Q_{nt}}\right)^2$

Makro iktisadi değişkenler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Dünya Bankası (WDI) göstergelerinden elde edilmiştir. Türk bankacılık sistemi performans belirleyicilerini saptamak amacıyla panel veri analiz regresyonu şu şekilde oluşturulmuştur:

$$FPI_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \beta_2 Y_{it} + \beta_3 Z_{jt} + \gamma_i + \delta_t + \varepsilon_{ijt}$$

β_0 regresyon sabitini, $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ ise eğim katsayılarını temsil etmektedirler. ε_{ijt} sıfır ortalamaya ve sabit varyansa sahip hata terimini, X_{it} bankalara spesifik kontrol değişken vektörünü, Y_{it} bankalara spesifik finansal göstergeleri ve Z_{jt} ise Türkiye özelindeki makro iktisadi kontrol değişken vektörünü temsil etmektedir. γ_i bankalara spesifik sabit etkileri, δ_t ise zaman sabiti etkileri kontrol etmek için regresyona eklenmiştir.[3] FPI endeksi hesaplandıktan sonra elde edilen performans göstergeleri standardize edilerek regresyona katılmıştır. Verileri standardize etme yöntemi şu şekilde yapılmıştır:

$$Z_{it} = (\beta_{it} - \mu_{it})/\sigma_{it}$$

Denklemde Z_{it}, β olarak genelleştirilerek adlandırılmış i. banka göstergesinin ortalamasından çıkarılıp standart hatasına bölünmüş standardize değerini temsil etmektedir. Böylelikle, μ_{it}, i. banka göstergesinin ve σ_{it} ise i. banka göstergesinin standart hatasını göstermektedir. Standardize edilmiş değerler

[3] Yapılan Hausman testinin sonuçlarına göre *rassal etkiler* modeli tahmin tekniği olarak seçilmiştir. Ek olarak, heteroskedastik hata terimlerinin temel regresyon varsayımlarını ihlâl etmesinin önüne geçilmesi için güçlü standart hatalar regresyonda kullanılmıştır. Hausman test sonuçlarına göre, Prob>chi2 = 0.6400 değeri 0.05'ten büyük olduğundan, rassal etkiler modelinin, sabit etkiler modeline göre regresyon modelini daha etkin tahmin edeceği sonucuna varılmıştır.

birim olarak birbirinden farklı göstergelerin tek bir endeks altında birleştirilmesine olanak sağlamaktadır (Wooldridge, 2009).

4. SONUÇ

Hem fon toplama hem de fon dağıtma noktasında, geleneksel bankalardan ayrılan katılım bankalarının, toplumun gereksinimlerine cevap vermek amacı ile ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda finansal sistem içerisine dâhil edildikleri görülmektedir. Dini inançları sebebi ile tasarruflarını, finansal sistem içerisinde değerlendiremeyen bireylerin sisteme tekrar entegre olmaları noktasında köprü görevi gören katılım bankalarının, günümüzde finansal piyasalardaki öneminin arttığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle kurgulanan ve test edilen regresyon modelinin sonuçları Tablo 4'te görülmektedir. Model 3 farklı spesifikasyonda tahmin edilmiştir. Dengesiz panel veri setinin sonucu olarak gözlem sayısı regresyonlarda 146' ya düşmüş ve her spesifikasyonda banka ve yıl sabiti etkiler regresyona eklenmiştir. Ayrıca, parantez içindeki değerler standardize edilmiş beta katsayılarını göstermektedir.

Sonuçlara göre genel giderler rasyosu, banka büyüklüğü ve makro iktisadi değişkenler olan reel efektif kur, faiz oranı ve GSYH değişkenlerinin bankaların performansı üzerinde bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Mevduat oranları, rezervler, işletme verimliliği ise pozitif etkiye sahiptir. HHI endeksi ise model 2 de negatif olarak banka performansı etkilemektedir. Parantez içindeki değerler beta standart katsayıları olup sonuçlar şu şekilde yorumlanmalıdır: Model 3'e göre, mevduat oranlarındaki 1 standart sapmalık artış banka performansını 0.36 yüzde puan artırmaktadır. Anı şekilde banka rezervlerindeki 1 standart sapmalık artış banka performansını 0.53 yüzde puan olumlu etkilemektedir. Tüm kontrol değişkenlerinin dâhil edildiği Model 3'e göre ise HHI endeksi ve diğer makro iktisadi değişkenlerin bankaların performansının üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: Panel Veri Analiz Sonuç Tablosu

Bağımlı Değişken = FPI	**Model 1**	**Model 2**	**Model 3**
Bağımsız Değişkenler	**Rassal Etkiler**	**Rassal Etkiler**	**Rassal Etkiler**
Genel Giderler Rasyosu	-6,329	-2,41	-0,67
	(-0.398)	(-0.152)	(-0.042)
Banka Büyüklüğü	-0,183	-0,02	0,062
	(-0.791)	(-0.086)	(0.27)
Mevduat Oranı	**0.003*** **	**0.003*** **	**0.003*** **
	(0.366)	**(0.369)**	**(0.369)**
Reservler	**0.134** **	**0.115** **	**0.112** **
	(0.661)	**(0.565)**	**(0.553)**
İşletme Verimliliği	**0.099** **	-0,002	-0,065
	(1.371)	(-0.027)	(-0.904)
HHI		**-1.190*** **	-0,275
		(-2.104)	(-0.487)
Reel Efektif Kur			-0,054
			(-1.087)
Reel Faiz Oranı			0,345
			(1.202)
ln GDP			0,167
			(0.048)
Gözlem Sayısı	**146**	**146**	**146**
Banka Sayısı	**22**	**22**	**22**
Yıl Sayısı	**8**	**8**	**8**
Banka Sabiti Etkiler	**Var**	**Var**	**Var**
Zaman Sabiti Etkiler	**Var**	**Var**	**Var**

Son olarak ampirik bulgular mevduat oranlarının ve rezervlerin artırılmasının banka performanslarını olumlu etkilediği yönündeki görüşü desteklemektedir. Ayrıca sonuçlar banka yöneticileri ve politika yapıcılar için banka spesifik göstergelerin performans belirleyiciliği anlamında ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Model 1 tahmin sonuçları işletme verimliliğinin de önemli bir performans belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Makro iktisadi değişkenlerin anlamlılık arz etmemesi ise araştırılması gereken bir başka konu olarak gelecek çalışmalarda incelenmesi gereken bir nokta olmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, M. F., Erkoç, T. E., & Yılmaz, B. (2015). Türk Bankacılık Sektörü için Karşılaştırmalı Performans Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, 1-11.

Al-Jarrah, I., & Molyneux, P. (2005). Efficiency in Arabian Banking. *10.3366/edinburgh/9780748621002.003.0007.*

Aristo. (1999). *Politicks.* Kitchener: Batoche Books.

Barbon, N. (1905). *A Discourse of Trade.* Baltimore: The Lord Baltimore Press.

Beck, T., Demirgüç-Kunt , A., & Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model. efficiency and stability. *Journal of Banking & Finance* , 433-447.

Cantilon, R. (2010). *An Essay on Economic Theory.* Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Demez, S., Ustaoğlu, M., & İncekara, A. (2018). Determining and Examining the Performance Index of Dual Banking System: A Panel Data Comparative Analyse for Turkey. *Istanbul Journal of Economics*, 221-241.

El-Gamal , M., & Inanoğlu, H. (2005). Inefficiency and Heterogeneity in Turkish Banking: 1990-2000. *Journal of Applied Econometrics*, 641-664.

Iqbal, M. (2006). A Broader Definition of Riba. *Pakistan Institute of Development Economics Working Paper*, 1-7.

Jaffar, M., & Manarvi, I. (2011). Performance comparison of Islamic and Conventional banks in. *Global Journal of Management And Business Research*.

Johnes, J., Izzeldin, M., & Pappas, V. (2014). A comparison of performance of Islamic and conventional banks 2004–2009. *Journal of Economic Behavior & Organization*, S93-S107.

O'Brien, G. (2001). *An Essay on Mediaeval Economic Teaching.* Kitchener: Batoche Books.

Petty, W. (1963). A Treatise of Taxes and Contributions. In C. Hull, *The Economic Writings of Sir William Petty* (pp. 1-97). New York: Augustus M. Kelley.

Platon. (2005). *Devlet.* İstanbul: BS Yayın Basım Dağıtım.

Rosly, S., & Afandi Abu Bakar , M. (2013). Performance of Islamic and mainstream banks in Malaysia. *International Journal of Social Economics*, 1249-1265.

Rozzani, N., & Rahman, R. A. (2013). Camels and Performance Evaluation of Banks in Malaysia:. *Journal of Islamic Finance and Business Research*, 36-45.

Samad , A., & Hassan, M. (2000). The Performance of Malaysian Islamic Bank During 1984–1997: An Exploratory Study. *International Journal of Islamic Financial Services*.

Sun, P., Mohamad, S., & Ariff, M. (2017). Determinants driving bank performance: A comparison of two types of banks in the OIC. *Pacific-Basin Finance Journal*, 193-203.

Wooldridge, J. (2009). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data.* London: The MIT Press.

Yudistira, D. (2004). Efficiency in Islamic Banking: An Empirical Analysis of Eighteen Banks. *Islamic Economic Studies*.

EK

Ek Tablo 1: Geleneksel Bankalar Performans Endeks Çıktıları

BANKALAR	YILLAR	PERFORMANS ENDEKSİ	BANKALAR	YILLAR	PERFORMANS ENDEKSİ
Akbank T.A.Ş.	2010	14,52235287	TEB A.Ş.	2010	16,25992263
	2011	13,03089202		2011	13,52005625
	2012	12,03331435		2012	13,62325238
	2013	11,20719915		2013	15,59316989
	2014	11,55514648		2014	13,36493891
	2015	12,134511		2015	12,17324732
	2016	14,27340511		2016	16,56606469
	2017	13,09654147		2017	18,24239296
Anadolubank A.Ş.	2010	12,73970766	Turkish Bank A.Ş.	2010	15,97195078
	2011	12,01383406		2011	22,42695245
	2012	15,21823139		2012	15,37696294
	2013	.		2013	10,37603006
	2014	15,72488555		2014	12,84692188
	2015	14,86633733		2015	12,73885547
	2016	14,75088666		2016	11,19429722
	2017	14,6138602		2017	16,08907953
Arap Türk Bankası A.Ş.	2010	13,87794086	T.C.Ziraat Bankası A.Ş	2010	14,03025705
	2011	14,23776177		2011	8,725846975
	2012	.		2012	12,63343652
	2013	20,14669074		2013	10,24327314
	2014	16,94798629		2014	10,53651346
	2015	15,34718235		2015	9,714332415
	2016	18,52975385		2016	10,63853419
	2017	19,24475186		2017	9,610062507
Burgan Bank A.Ş.	2010	.	Garanti Bankası A.Ş.	2010	16,05956068
	2011	.		2011	15,17129759
	2012	22,27378535		2012	14,49128924
	2013	10,70792757		2013	13,4527865
	2014	12,07313914		2014	14,18724904
	2015	12,70127956		2015	13,05494353
	2016	13,02920239		2016	14,89229704
	2017	.		2017	12,80358142
Denizbank A.Ş.	2010	13,08142434	Yapı ve Kredi A.Ş.	2010	19,07515727
	2011	16,99085223		2011	16,02911562
	2012	17,54343146		2012	15,66608197
	2013	19,59040956		2013	17,4602945
	2014	14,95546302		2014	15,22776743
	2015	15,85616831		2015	14,17171985
	2016	17,38751057		2016	19,10385884
	2017	17,40143605		2017	16,22551511
Fibabanka A.Ş.	2010	.	Vakıflar Bankası T.A.O	2010	17,22809363
	2011	.		2011	15,92621339
	2012	.		2012	15,05144805
	2013	9,620984197		2013	13,82149666
	2014	10,15341919		2014	14,64377697
	2015	9,38744236		2015	14,3957189
	2016	10,95858103		2016	15,53281401
	2017	14,53036784		2017	15,50245597

HSBC Bank A.Ş.	2010	.	Finans Bank A.Ş.	2010	20,59994789
	2011	16,00237649		2011	20,039259
	2012	.		2012	.
	2013	16,28422424		2013	18,41658315
	2014	23,19034195		2014	17,49076875
	2015	19,3887018		2015	17,16462793
	2016	27,22033878		2016	16,40908152
	2017	25,26613928		2017	14,21034949
ING Bank A.Ş.	2010	11,11744013	Halk Bankası A.Ş.	2010	17,47875064
	2011	11,61347134		2011	16,21999868
	2012	16,21048879		2012	14,83286596
	2013	13,78640199		2013	15,82646663
	2014	11,96728648		2014	14,14973478
	2015	11,48833663		2015	13,80217115
	2016	12,16457831		2016	13,10594932
	2017	13,22145166		2017	12,61219439
Şekerbank T.A.Ş.	2010	18,99435286	İş Bankası A.Ş.	2010	17,33720082
	2011	17,90167269		2011	14,36747198
	2012	19,10349918		2012	13,27585013
	2013	16,52358931		2013	10,94940565
	2014	17,19139996		2014	11,36446315
	2015	16,16269012		2015	.
	2016	20,92344702		2016	12,41946896
	2017	14,03298505		2017	11,66161502

PROFİLİNG CONSUMERS' DECİSİON-MAKİNG STYLES: THE CASE OF ENVİRONMENTAL CONSCİOUS CONSUMERS IN BASAKSEHİR, ISTANBUL

Kürşat TOPALOĞLU
Ibn Haldun University

Nour KIFO
Ibn Haldun University

Ali Osman KUŞAKCI
Ibn Haldun University

ABSTRACT

Every person has differences from others through personality, lifestyle, economic wealth, and their interest. Hence these differences affect their decisions. This research provides a clear look for antecedent studies on consumer decision-making styles (DMS), connects the findings of those studies with today's consumers, and determine a new dimension of the consumers' DMS that affected by new consumer trends, which is thriving by environmental awareness of consumers. Where, less plastic usage and more green products are consumed by environmentally friendly consumers. The research starts with a brief summary of consumers' DMS dimensions, explains the need for the new dimension, clarifies consumers DMS of people that live in Başakşehir, Istanbul, and make suggestions for firm managers, marketers and the future researches. Lastly, results show that six out of eight factors suggested by Sproles and Kendall, (1986), are validated by the research. Whereas, two of the factors are not confirmed, and a new dimension has determined, which is named as "*environmentally conscious consumer*".

Keywords: *Consumer Decision-Making Styles, Environmentally Conscious Consumer*

INTRODUCTION

When we take the customers decisions into consideration, we can assume that individual differences have an effect on consumption. Also, today's fast-growing technologies, shopping by social media, increase in number

shopping malls, and the developing delivery systems, make it easy for consumers to access too many types of products, which in turn makes it difficult and more complicated for consumers to decide about products. Therefore, these complexities on consumer decisions cause an important requirement for producers and the governments to profiling of consumer decision-making styles (DMS). Sproles and Kendall (1986) defined a consumer DMS as "a mental orientation characterizing a consumer's approach to making consumer choices". Therefore, decision-making is a complicated process, and while a consumer purchases a product may be affected by different factors. Also, noted that "the consumer literature suggests three ways to characterize consumer styles: the psychographic/lifestyle approach, the consumer typology approach, and the consumer characteristics approach" (p. 268). Kotler and Keller (2016) define psychographic as "the science of using psychology and demographics to better understand consumers." Because, even within the same demographic groups, people exhibit very different psychographic profiles and attitudes based on their psychological/personality traits, lifestyle or values (p. 280). The consumer typology approach, Darden and Ashton (1974) tries to characterize general consumer types. The consumer characteristics approach focuses on cognitive and affective orientations specifically related to consumer decision-making (Sproles, 1985; Westbrook & Black, 1985).

In today's world, the use of plastic products, and the resulting amount of plastic wastes are increasing. Each year, 75 to 80 million of tons of globally used packaging plastics are mixed into the oceans and, 80% of these wastes are mixed into the sea from land (Andrady, 2011:1597). Globally, only 5% of these wastes can be recycled and, %95 of plastic packaging material value is lost to the economy after short first use. This lost in value, costs to economy between 80 and 120 billion dollars annually (Ellen MacArthur Foundation, 2016:12). Another significant issue related to the environment unsustainability is human activities which pollute and consume a lot of water. Those activities, such as bathing, irrigation, washing, cooling, cleaning, and processing are all affecting the level of water consumption and pollution. Until the recent past, water management practices have increased the awareness that the companies and the characteristics of a supply chain and production has a strong impact on the volumes of water consumption and pollution which can be related with a final consumer product (Hoekstra et al., 2011). Another global issue with significant social, economic, and environmental implications is carbon emission and climate change. CO2 emission is one of the main causes of clima-

te change and the largest source of greenhouse gas emission result in 65 % of the total emission (IEA, 2010).

Thus, this research seeks to provide a better understanding of consumer's DMS in general by using eight factors that are conceptualized in the literature. The eight factors are as the following, "confused by overchoice, brand conscious/price equals quality, prices conscious/value for money, impulsive/careless, habitual/brand-loyal, recreational/hedonistic, perfectionistic/high quality conscious and novelty/fashion conscious" supposed by Sproles and Kendall (1986). However, recent concerns on environmental issues have caused sustainability to become one of the competitive priorities that brands must acknowledge while marketing their goods and services (Newton et al., 2015). This, in turn, caused a shift in strategic goals in business in line with increased consumer awareness about environmental sustainability (Kim and Damhorst, 1998). Considering that new consumer prototype makes more conscious choices while purchasing, this work proposes one additional factor to the eight DMS proposed by Sproles and Kendall (1986). We believe that environmental consciousness must be an additional factor that describes consuming behavior of a considerably large portion of consumers in today's world. This work will investigate validity of the stated claim among the young consumers in Başakşehir by conducting factor analysis. Additionally, we question relevance of contemporary theory on consumer's DMS (Sproles and Kendall, 1986) in the case of sampled population.

The article proceeds as follows. In the 'theoretical background and literature review', the conceptual background of the study has been explained then, in the 'scaling procedure, questionnaire design and sampling' section, the context of the study and clarification of the methods for both data collection and analysis by the use of SPSS program have been presented. In the 'analysis, and factor analysis and discussion' sections, the data analysis results of the empirical study have been illustrated by offering a summary of the research outcomes; then in the discussion part the main findings of each factor were highlighted. Finally, in the last section, several managerial implications in addition to conclusions that includes some suggestions for further research have been offered.

1. LITERATURE REVIEW AND THEORETICAL BACKGROUND

For many years' scholars studied consumers' purchases and the factors that affects their decision-making styles (DMS). Moschis (1976) defined six

different DMS such as, "special shopper, brand-loyal shopper, store-loyal shopper, problem-solving shopper, psycho-socializing shopper, and name-conscious shopper", Westbrook and Black (1985) defined six different DMS such as, "anticipated utility, role enactment, negotiation, choice optimization, affiliation, power and authority, and stimulation", Sproles and Kendall (1986) defined eight different DMS such as, "perfectionistic/high quality consciousness, brand consciousness/price equals quality, novelty and fashion consciousness, recreation and hedonistic consciousness, impulsive/careless, confused by over choice, habitual/brand loyal, and price consciousness/value for money", Shim (1996) defined three different DMS such as, "utilitarian, social/conspicuous, and undesirable orientation", Hiu et al., (2001) defined three different DMS such as, "trendy/perfectionistic consumer, traditional/pragmatic consumer, and confused by overchoice consumer", and Bakewell and Mitchell (2003) defined five different DMS such as, "recreational quality seekers, recreational discount seekers, shopping and fashion interested, trend setting loyal, and confused time/money conserving shoppers.

In this section the Sproles and Kendall's (1986) study of consumers' DMS has been used as a guideline. Through Sproles and Kendall's (1986) study, the theoretical background of the eight dimensions of consumer DMS will be clarified. In addition, another dimension that gains attention through new consumers' trends, *environmental consciousness* will be examined.

1.1. Confused by Over Choice

One of the marketing problem is confusion in a variety of products in the market including food labeling (Ippolito and Mathios, 1994; Marshall et al., 1994), computer software and multi-media (Cahill, 1995; Khermouch, 1994), recycling symbols and environmentally-friendly claims (Kulik, 1993; Mendleson & Polonsky, 1995), and even complaint channels in public services (Ashton, 1993). Even though consumers may be sure about their buying criteria, their "consideration set" may still not be obvious as they can become confused when coming in contact with the environmental choice. Jacoby (1977) explained information as "the number of information dimensions presented to a subject time the number of purchase alternatives (brands)". Hence, Confusion is arising not only from the excessive product offerings, but also from the increased information carried on each product. Thus, confusion usually related to three main factors: (1) similarity of products; (2) misleading, ambiguous, or

inadequate information conveyed through marketing communications. (3) Over choice of products and stores (Mitchell & Papavassiliou, 1999).

1.2. Brand Conscious/Price Equals Quality

Moreover, old studies show that when evaluating purchases there is a tendency for consumers to believe that low prices mean low quality and high prices implicate high quality (Huber & McCann, 1982; Levin & Johnson, 1984). However, the present study has shown different idea by requiring thoughtlessness judgments where participants are expressed directly in units of quality and price. Unlike the rating tasks, the indifference task, allows us to get direct assessments of quality-price tradeoff in terms of how changes in quality are paralleled by expected changes in price, and vice versa. Tversky (1982) figured out a clue for the existence of simplifying heuristics, in a variety of decision-making and judgment situations. It is quite feasible that people use simple heuristics while they are doing purchasing process, for example, comparing perceived diversities in quality with arithmetic variations in price (as cited in Levin and Johnson, 1984:596).

1.3. Prices Conscious/Value for Money

Additionally, One important finding of research on the role of price in effecting consumers' purchasing behaviors and perceptions is the recognition that price plays a dual role in the way it influences consumer behavior (Lichtenstein et al., 1993; Monroe, 2002). Price plays a role as an indicator of what buyers need to give up in order to acquire a product. Consequently, it is less likely that a consumer would purchase a product when the price of it is higher, in this sense the relationship between price and willingness to buy is seems to be negative. From the economic perspective of price there are two underlying phraseologies. The first one is that consumers are well informed about prices and where to locate the lowest prices. Also they seek to minimize the price paid (what they give up) (Kukar-Kinney et al., 2012:65). Lichtenstein et al., (1988) and Lichtenstein et al., (1993) stated that Price awareness refers to the extent that consumers focus on searching for and paying a low price for the service or product they plan to buy. Further, in contrast to non-price conscious consumers, price conscious consumers, getting a low price for the selected product is more important for them. They also try to engage in higher levels of price comparisons than fewer prices conscious consumers (Alford & Biswas, 2002). Additionally, "when buyers do not have enough knowledge to

judge a product or when they do not have sufficient time to assess alternatives, they tend to use the price-quality heuristic in such situations" (Kukar-Kinney et al., 2012:65).

1.4. Impulsive/Careless

Beatty and Ferrell (1998) defined impulsive buying as "a sudden and immediate purchase with no pre-shopping intentions either to buy the specific product category or to fulfill a specific buying task. The behavior occurs after experiencing an urge to buy and it tends to be spontaneous and without a lot of reflection" (p.170). More recently, the increase of new technologies and e-commerce like TV-shopping channels has resulted in situation for impulse buying since it has increased both the ease with which the purchases can be made and accessibility to products or services (e.g., "one-click buying"). "Impulsive buying accounts for 80% of all purchases in certain product categories and up to 62% of supermarket sales according to the some US studies" (Strack et al., 2006:206). Furthermore, it has been stated that purchases of new products result less from prior planning than impulse (Sfiligoj, 1996).

1.5. Habitual/Brand-Loyal

Brand loyalty is when consumers satisfy their past experience in use of the same brand and incur repurchase behavior (Assael, 1998). It also means brand preferences where consumers when they buy a product don't consider other brands products (Baldinger & Rubinson, 1996). Hence, brand loyalty is a repurchase intention in the future where consumers give a promise that they will not change their brand in different situations and still buy their preferable brand (Oliver, 1999). Moreover, brand loyalty includes two factors the attitude factors and behavior factors. Behavior loyalty describes repurchase behavior, and loyalty attitude explains the psychological commitment to a brand (Assael, 1998; Longwell, 1994; Oliver, 1999; Prus & Randall, 1995). The affective loyalty or as it has been called previously the behavior factors, which does not mean consumers will take purchase action even though he or she is having the repurchase intention. And it is to say that consumers hold brand loyalty (Jacoby & Chestnut, 1978; Oliver, 1999). On the other hand, action loyalty or the attitude factors indicates that consumers perform purchase action repetitively, in addition to their preferences to that specific brand (Jacoby & Chestnut, 1978; Oliver, 1999).

1.6. Novelty/Fashion Conscious

"Some consumers are Fashion-oriented so they have heightened exposure to clothing information, and they enjoy doing shopping for clothing" (Sproles, 1979, as cited in Jin Gam, 2011:179). Those buyers who enjoy shopping are actually having specific lifestyles, opinions and motivations, related to shopping (Lee & Kim, 2008; Shim & Kotsiopulos, 1993). They involved in more shopping-related activities, such as attending recreational shopping (Moye & Kincade, 2003). Essentially, their shopping motivations are reflective of their recreational and social identities (Shim & Kotsiopulos, 1993), thus, they rarely hesitate to purchase styles they like and they are interested in appearing well put together (Moye & Kincade, 2003). An individual does not have to be either a fashion innovator or a fashion opinion leader to be considered as fashion conscious person. Rather, fashion consciousness people are who show interest in clothing and fashion and in one's appearance (Gutman & Mills, 1982; Summers, 1970). Walsh et al., (2001) found that a desire for up-to-date styles, pleasurable shopping experiences and frequent changes in one's wardrobe is related to fashion consciousness attitude of a person.

1.7. Recreational/Hedonistic

In consumer behavior, hedonic consumption is an important topic. Hedonic consumption shows a pattern of consumption related to complementing emotional satisfaction and emotional qualifications. Specifically, hedonic consumption can be explained as a dimension attaching to the sensorial, fantasy and emotional aspects of product usage (Hirschman & Holbrook, 1982:100). Simultaneously, the concept of hedonism can be described in brief as a form of dedication to delight, or the pursuit of pleasure. Hedonic consumers tend to make shopping for different uneconomical reasons such as individual satisfaction, playing role, entertainment, physical activity, social experience, sensorial stimulation, communication with people who share similar interests. Furthermore, the consumers who perform prompt buying decisions are as constant customers of supermarkets and shopping centers which carry out unplanned purchases at high numbers. The hedonic consumers are more inclined to wear latest fashion clothes and buy only famous brands to show their interest in fashion. In addition, they tend to pay more attention and give more importance to the decoration of a shop like shop window design when choosing the stores in which they will do their shopping in (Kırgız, 2014:202).

1.8. Perfectionistic/High Quality Conscious

According to Tjiptono (2008) in order to achieve business goals, companies should create customer satisfaction through understanding consumer buying behavior (as cited in Herawati et al., 2019). Customer satisfaction and value creation is the key to managing customer relationships (Kotler & Armstrong, 2012). Hence, if the company was able to satisfy its customers with the value provided by their goods or services, then the consumers will became loyal for a long time and continue purchasing regularly. Schiffman & Kanuk, (2009) explain a decision as "selecting an act of two or more alternative choices". There are several factors that have an influence over purchasing decisions, including product quality, product pricing, product design, promotion, service, motivation, and others. Therefore, businesses are encouraged to excellence and differentiate in its products and require businesses to keep up with market developments and the elements that influence consumer purchase decisions. Ultimately, good quality product works as a purchasing motivator and increase the chance of purchasing decision of an item (Herawati et al., 2019).

1.9. Environment Conscious

Recently, Consumers' awareness of the environment has increased, in addition to the accessibility of green products in the marketplace. Thus, companies' ecological practices have become more crucial in marketing strategies. Previous literature highlighted that consumers who are more environmentally conscious will tend to buy more of green products and they are willing to pay more for them (Kim & Damhorst, 1998). Kim and Damhorst (1998), and Butler & Francis (1997) stated that Consumers' environmental consciousness and knowledge influence their purchase of other products, such as food since it is related directly to health concerns, but do not have an impact on their purchase of apparel products. Furthermore, consumers feel reluctant and more hesitated to purchase green apparel products for some reasons for example, higher cost, fewer choices, it has an aesthetic and functional disadvantage, consumers are uncertain about the actual benefit to the environment and consumers lack information about the green products in general. In the past there was a whole wealth of research, where variety of segmentation variables were used with the aim of profiling the environmentally conscious members of the general population. Two distinct categories has been used which are: personality measures, such as alienation, locus of control, dogmatism and conservatism

(Balderjahn, 1988; Crosby et al., 1981; Kinnear et al., 1974; Schlegelmilch et al., 1996) and socio-demographics, such as age, gender, social class and education (Schlegelmilch et al., 1996). On the one hand, the Personality variables have been found to have more linkages to people' environmental consciousness (Kinnear et al., 1974; Schlegelmilch et al., 1996; Schwepker & Cornwell, 1991). On the other hand, for specific pro-environmental behaviours, such as green purchasing decisions, the results are somewhat inconsistent while this is true for general environmental measures, (Balderjahn, 1988; Schlegelmilch et al., 1996). Latest findings have shown that consumers make more green purchasing decisions when they exhibit high levels of environmental consciousness than those who show low levels of exhibition (Onurlubaş, 2019). Hence, it is conceived that "measures of environmental consciousness will be more closely related to purchasing habits than either socio-demographics or personality variables" (Schlegelmilch et al., 1996).

2. SCALING PROCEDURE, QUESTIONNAIRE DESIGN AND SAMPLING

The data of this research was collected by a questionnaire that contains three main sections, and 42 questions that these three sections. The first section was designed to determine the demographic information of participants with 8 questions, the second section was designed to measure the participant's decision-making styles (DMS) with 29 questions, and the third section was designed to determine the participant's attributes and thoughts to plastic with 5 questions. Google Forms is used to make the filling of questionnaires easy and accurate. It was structured in the form of an ordinal scale in which respondent evaluate only one object at a time and the 5 points itemized rating type scale ranging from strongly disagree (1) to strongly agree (5). The design of the questionnaire was developed with another questionnaire that taken from the literature (Sproles & Kendall, 1986:272). The second section of the questionnaire designed to measure 9 factors for to profile the consumers' DMS in Başakşehir, Istanbul. 8 of the factors were taken from literature with no changes, and 1 factor added to measure profile of *environment conscious consumers'* DMS. The sample size of the research is 51 respondents from which we have collected data. The sample targets of the research were young adults from Başakşehir, Istanbul, which we have determined the age of the participants' that between 18-30 years old. The sampling method of research is "Random Sampling".

3. ANALYSIS

3.1. Descriptive Statistics

Table 3.1. Characteristics of Sample Data (n=51)

Marital Status

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	Married	5	9.8	9.8
	Single	46	90.2	100.0
	Total	51	100.0	

Gender

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	Female	24	47.1	47.1
	Male	27	52.9	100.0
	Total	51	100.0	

Age

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	Between 18-21	15	29.4	29.4
	Between 22-24	19	37.3	66.7
	Between 25-27	13	25.5	92.2
	Between 28-30	4	7.8	100.0
	Total	51	100.0	

Frequency of Shopping

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	Daily	1	2.0	2.0
	Fortnightly	9	17.6	19.6
	Once a month	21	41.2	60.8
	One or two times a week	13	25.5	86.3
	One or two times a week	13	25.5	86.3
	Three or five times a week	7	13.7	100.0
	Total	51	100.0	

Level of Education

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	Bachelor Degree	13	25.5	25.5
	College Degree	6	11.8	37.3
	High School Degree	8	15.7	52.9
	Master Degree	24	47.1	100.0
	Total	51	100.0	

Primary Decision Maker of Household

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	No	7	13.7	13.7
	Not all the time	16	31.4	45.1
	Yes	28	54.9	100.0
	Total	51	100.0	

Table 3.2. Attributes and Thoughts of Participants to Plastic (n=51)

Plastic Recycling

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	No	15	29.4	29.4
	Not all the time	25	49.0	78.4
	Yes	11	21.6	100.0
	Total	51	100.0	

Awareness of Campaigns to Reducing Plastic Usage

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	No	11	21.6	21.6
	There are no campaigns	3	5.9	27.5
	Yes	37	72.5	100.0
	Total	51	100.0	

Knowledge of Sample About Lack of Plastic into Oceans

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	No	30	58.8	58.8
	Yes	21	41.2	100.0
	Total	51	100.0	

Participants' Thoughts to Plastic Bag Regulation

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	I'm not sure	8	15.7	15.7
	No	9	17.6	33.3
	Yes	34	66.7	100.0
	Total	51	100.0	

Awareness of Their Plastic Consumption Rate

		Frequency	Percent	Cumulative Percent
Valid	No	36	70.6	70.6
	Yes	15	29.4	100.0
	Total	51	100.0	

A questionnaire was administered amongst 51 young adult people (between 18-30 years old) in Başakşehir, Istanbul. The first section of the questionnaire distributed to participants to define their demographic details, which contains age, gender, marital status, educational level, primary decision maker of household, and their frequency of shopping. 51 respondents answered the questionnaire. Table 3.1 shows demographic characteristics of respondents.

The third section of the questionnaire distributed to participants to determine their plastic usage, and their attitudes to plastic issues, which contains, knowledge of plastic damage to the environment, their awareness to plastic consumption and its recycling, and their thoughts about recent regulations plastic bag regulations. 51 respondents answered the questionnaire. Table 3.2 shows the participant's attributes and thoughts to plastic.

According to Table 3.2, we can assume that more than half of the participants have no knowledge about the lack of plastic into oceans per year. First of all, participants aware of the campaigns to reduce plastic consumption around them and they believe the plastic bag regulations help the environment through reducing plastic bag usage. But, even they aware of those campaigns and

regulations, participants do not know how much plastic they consume and do not recycle their used plastics or do not pay attention to do it.

3.2. Correlations Analysis

In the research, 29 questions were asked to respondents to measure profile consumers' decision-making styles (DMS). Questions with the opposite meanings to the factors that they belong, 7 of 29 questions were reversed to get accurate correlation result. According to correlation analysis findings, 8 of 29 questions has no significant correlations. Therefore, those questions were not added to the following analysis.

Findings indicated that 7 of 9 DMS are valid in Başakşehir, Istanbul. (1) Environment conscious, (2) perfectionistic/high quality conscious, (3) confused by over choice, (4) brand conscious/price equals quality, (5) habitual/brand-loyal, (6) novelty and fashion conscious, and (7) recreational/hedonistic. 2 of 9 factors with no significant correlation detected and assume that they are not valid in Başakşehir, Istanbul. Therefore factors (1) prices conscious/value for money, and (2) impulsive/careless did not included to the reliability and the factor analysis.

3.3. Reliability Analysis

Table 3.3 Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
6.25	6.34	21

The data were tested with *'Cronbach's Alpha'* for initial 21 items. A *'Cronbach's Alpha'* value between 0.61 and 0.8 represents internal consistency and according to the value of the *'Cronbach's Alpha'* that can be seen in Table 3.3 is 0.634 which is greater than 0.61.

4. FACTOR ANALYSIS AND DISCUSSION

The data were tested with reliability test that shows *'Cronbach's Alpha'* and *'Inter-Item Correlation Matrix'*, the next step is to investigate different dimensions of consumers' profiles. Principal component factor analysis using Varimax rotation is employed.

According to test results, 7 different factors have defined and similar factors with Sproles and Kendall's (1986) work named in line with those proposed by Sproles and Kendall (1986). These seven factors cumulatively explain

72.447 percent variance in the model. Also, the 'Cronbach's Alpha' test was implemented in each factor to calculate reliability value. The 'Cronbach's Alpha' test result for "Perfectionistic/High Quality Consciousness" is .804, "Confused by Over Choice" is .759, "Brand Consciousness/Price Equals Quality" is .689, "Habitual/Brand-Loyal Consciousness" is .750, "Novelty/Fashion Consciousness" is .693, "Recreational/Hedonistic" is .649, and "Environment Consciousness" is .741. Finally, the items, factors that related to items, and the eigen value for each item can be seen in Figure 1.

Figure 1. Factor Tree

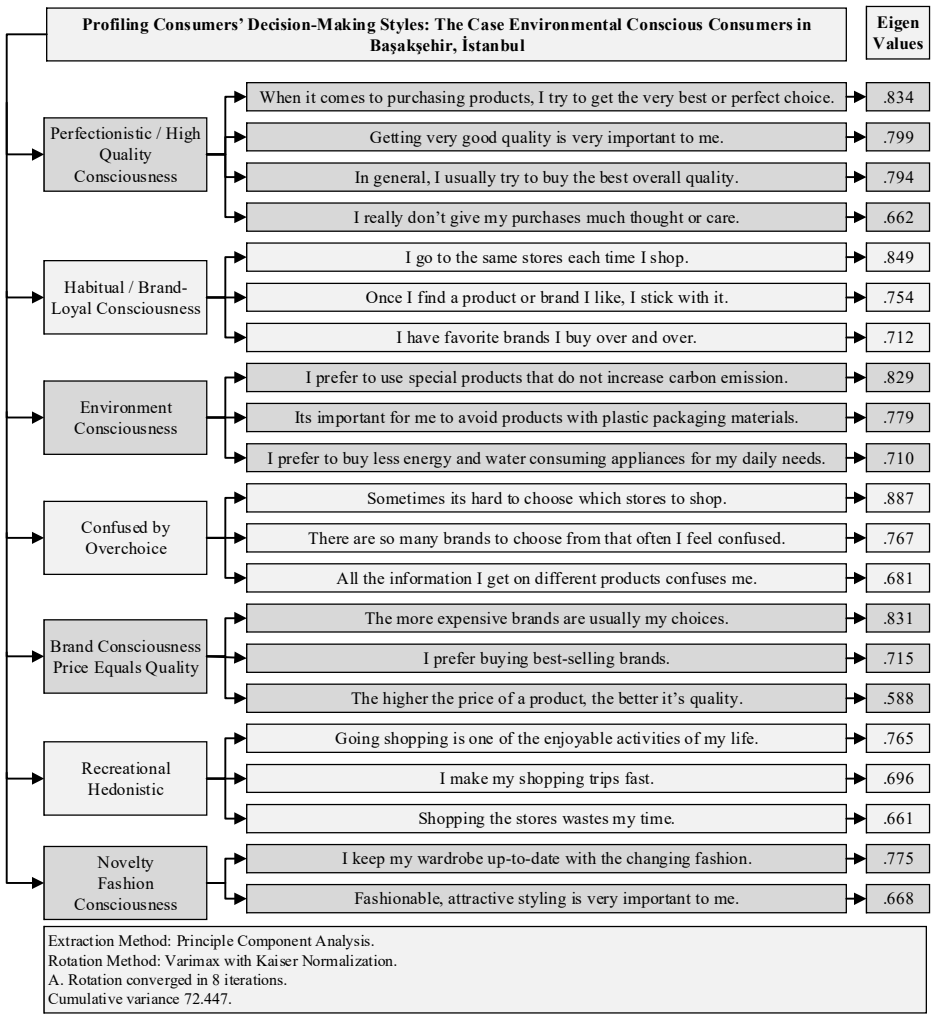

Factor 1 reflects the characteristics of *perfectionistic/high-quality conscious* (eigenvalue 3.724 and Cronbach's alpha .804) consumer decision-making style (DMS). According to factor analysis getting very good quality is very important for consumers that live in Başakşehir, Istanbul. Hence, they are usually tried to get the very best or perfect choice products and if the product is not at the level of their satisfaction, they try to buy very best overall quality. Also, they are sensitive about purchasing and they spend time to think on products when they are purchasing it. Therefore, this factor labeled as *perfectionistic/high-quality conscious* consumer. **Factor 2** reflects the characteristics of *habitual/brand-loyal* (eigenvalue 3.282 and Cronbach's alpha .750) consumer DMS. According to factor analysis consumers that live in Başakşehir, Istanbul shows brand-loyal attributes. First of all, they prefer to go to the same shop to purchase products. They are loyal to brands that they see as their favorite. Also, when consumers find a new product that they like, they attend to buy over and over again and become loyal to the brand's new product. Therefore, this factor labeled as *habitual/brand-loyal* consumer. **Factor 3** reflects the *environment-conscious* (eigenvalue 2.584 and Cronbach's alpha .741) consumer characteristics. This factor is founded by the research on consumers that live in Başakşehir, Istanbul. The factor suggests that consumers are sensitive about environmental issues. Research shows that even the consumers do not pay attention to recycle their consumed plastics; they try to avoid products with plastic packaging. Hence, the result can be interpreted as the consumer try to protect the environment from the plastic damage by not to buy products with a plastic package. Consumers are seeking for the special products that do not increase the carbon emission. Also, they purchase the products as home-appliances which they are less consumed energy or water. Therefore, this factor labeled as *environment-conscious* consumer. **Factor 4** reflects the characteristics of *confused by overchoice* (eigenvalue 1.860 and Cronbach's alpha .759) consumer. The factor suggests that the consumers that live in Başakşehir, Istanbul having a hard time to choose the store to shop, and they are overloaded by the excessive information about products, which make them confused while making a decision to choose a brand from the vast number of consumer brands. Therefore, this factor labeled as *confused by overchoice* consumer. **Factor 5** reflects the characteristics of *brand conscious/price equals quality* (eigenvalue 1.572 and Cronbach's alpha .698) DMS. The factor suggests that consumers that live in Başakşehir, Istanbul prefer purchasing the best-selling brands, and most expensive products. The reason behind this action is the

consumers believe that if the price of products is higher, quality of the product is better. Therefore, this factor labeled as *brand conscious/price equals quality*. **Factor 6** reflects the characteristics of *recreational/hedonistic* (eigenvalue 1.123 and Cronbach's alpha .649) DMS. The factor suggests that consumers that live in Başakşehir, Istanbul see the going shopping as an enjoyable and pleasant activity of life. Two items related to the dimension were reversed and the factor showed that when the items reversed, they fell into factor. Hence, we can assume that consumers take time to shop and believe that shopping is a worthy activity to spend time on it. Therefore, this factor labeled as *recreational/hedonistic* consumer. **Factor 7** reflects the characteristics of *novelty/fashion conscious* (eigenvalue 1.068 and Cronbach's alpha .693) DMS. The factor suggests that consumers that live in Başakşehir, Istanbul following the change in the fashion trends is important. They believe that fashionable, attractive styling is important to them. Therefore, this factor labeled as *novelty/fashion conscious* consumer.

This research confirms six out of eight dimensions of consumer-making styles proposed by Sproles and Kendall (1986), and determines another factor related to environmental conscious consumers. They are "Perfectionistic/High-Quality Consciousness", "Habitual/Brand-Loyal", "Confused by Overchoice", "Environment-Consciousness", "Brand Consciousness/Price Equals Quality", "Novelty/Fashion Consciousness", and "Recreational/Hedonistic" DMS. "Price Consciousness/Value for Money" and "Impulsive/Careless" dimensions of DMS that identified by Sproles and Kendall (1986) were not confirmed in the result of the research.

5. CONCLUSION AND MANAGERIAL IMPLICATIONS

The result of this research provides important implications for managers and marketers. As a result of the research showed the consumers has exhibited different consumer decision making-styles. However, *price consciousness/value for money* and *impulsive/careless* decision-making styles (DMS) have not been confirmed in the study. This implies that the consumers do not price sensitive, but also do not make purchases without thinking very well.

As the *perfectionistic/high-quality conscious* dimension of the DMS suggest that the consumers within the sample of research, showing sensitivity on purchasing decision and they think very carefully during the shopping their wants. They believe that getting the best quality is very important for them. Because as the *brand conscious/price equals quality* dimension of the consumer

DMS suggest that consumers believe that if the product is expensive, its quality is also higher.

Another important implication of the result, as the *habitual/brand-loyal* dimension of the consumer DMS explains, consumers within the sample tend to be loyal customers of the brands, and also the *novelty/fashion conscious* dimension of the DMS suggest that the consumers try to keep pace with the changes in the fashion trends and keep their wardrobe up to date with those changes. These two dimensions are very important for the managers because as the *recreational/hedonistic* dimension of the DMS shows they see the shopping as an enjoyable activity and spending their time for shopping is worthy. These dimensions imply the consumers seeking for new, high-quality products. They believe that getting high quality, fashionable products improve their life quality. If the brand can provide those products within the fashion changes, they can increase their loyal-costumer numbers and can make a profit. Because the consumers enjoying shopping and tend to go the same store over and over again.

In the other hand, the managers and the marketers need to understand that the consumers are sensitive about environmental issues and they get confused by the overchoice of the products, which may affect the purchasing decisions. As the *confused by overchoice* dimension of the DMS shows that, the consumers overloaded by vast of information of the products. We can suggest that the managers and marketers should focus on increasing the quality of the products rather than the increasing variety of products. It is important to reduce the number of products that seen as poor-quality products by the consumers and being selective while replacing the products that seen as high-quality products by the consumers is important.

Also, another important thing that managers and marketers should consider is the consumers are environmentally sensitive. As the *environmental conscious* dimension of the DMS shows that the consumers try to avoid products plastic packaging that may damage the environment after consuming them. They are looking for special products that do not increase the carbon emission and the products that consume less water and energy. As discussed in previous parts such as, ***Factor 1*** and ***Factor 6***, consumers are not price sensitive and even those products are expensive, we can assume that they are willing to pay the amount to protect the environment, and increase their life quality.

As a result of the research showed that another dimension of DMS has confirmed. We can assume that the numbers of *environmental conscious* consumers are increasing by the effect of the new trends and knowledge of environmental issues. For further research, we can suggest that the considering of these numbers of environmentally conscious consumers will be more effective on the products and marketing strategies.

REFERENCES

Alford, B. L., & Biswas, A. (2002). The effects of discount level, price consciousness and sale proneness on consumers' price perception and behavioral intention. *Journal of Business Research*, *55*(9), 775–783. https://doi.org/10.1016/S0148-2963(00)00214-9

Andrady, A. L. (2011). Microplastics in the marine environment. *Marine Pollution Bulletin*, *62*(8), 1596–1605. https://doi.org/10.1016/j.marpolbul.2011.05.030

Ashton, C. (1993). A focus on information overload. *Managing Service Quality: An International Journal*, *3*(5), 33–36. https://doi.org/10.1108/EUM0000000003190

Assael, H. (1998). *Consumer Behavior and Marketing Action* (Sixth). Ohio, OH: South-Western.

Bakewell, C., & Mitchell, V. (2003). Generation Y female consumer decision-making styles. *International Journal of Retail & Distribution Management*, *31*(2), 95–106. https://doi.org/10.1108/09590550310461994

Balderjahn, I. (1988). Personality variables and environmental attitudes as predictors of ecologically responsible consumption patterns. *Journal of Business Research*, *17*(1), 51–56. https://doi.org/10.1016/0148-2963(88)90022-7

Baldinger, A. L., & Rubinson, J. (1996). Brand loyalty: the link between attitude and behavior. *Journal of Advertising Research*, *36*(3), 22–34.

Beatty, S. E., & Elizabeth Ferrell, M. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing*, *74*(2), 169–191. https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)80092-X

Butler, S. M., & Francis, S. (1997). The Effects of Environmental Attitudes on Apparel Purchasing Behavior. *Clothing and Textiles Research Journal*, *15*(2), 76–85. https://doi.org/10.1177/0887302X9701500202

Cahill, D. J. (1995). "We sure as hell confused ourselves", but what about the

customers? *Marketing Intelligence & Planning*, *13*(4), 5–9. https://doi.org/10.1108/02634509510781298

Crosby, L. A., Gill, J. D., & Taylor, J. R. (1981). Consumer/Voter Behavior in the Passage of the Michigan Container Law. *Journal of Marketing*, *45*(2), 19. https://doi.org/10.2307/1251662

Darden, W. R., & Ashton, D. (1974). Psychographic profiles of patronage preference groups. *Journal of Retailing*, *50*, 99–112.

Ellen MacArthur Foundation. (2016). *The New Plastics Economy: Rethinking the future of plastics & catalysing action*. Retrieved from http://www.ellenmacarthurfoundation.org/publications

Gutman, J., & Mills, M. K. (1982). Fashion Life-Style, Self-Concept, Shopping Orientation, and Store Patronage—An Integrative Analysis. *Journal of Retailing*, *58*, 64–86.

Herawati, H., Dian Wisika Prajanti, S., & Kardoyo, K. (2019). Predicted Purchasing Decisions from Lifestyle, Product Quality and Price Through Purchase Motivation. *Journal of Economic Education*, *8*(1), 1–11. https://doi.org/10.15294/jeec.v8i1.29636

Hirschman, E. C., & Holbrook, M. B. (1982). Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*, *46*(3), 92. https://doi.org/10.2307/1251707

Hiu, A. S. Y., Siu, N. Y. M., Wang, C. C. L., & Chang, L. M. K. (2001). An Investigation of Decision-Making Styles of Consumers in China. *Journal of Consumer Affairs*, *35*(2), 326–345. https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2001.tb00117.x

Hoekstra, A. Y., Chapagain, A. K., Aldaya, M. M., & Mekonnen, M. M. (2011). *The water footprint assessment manual: Setting the global standard*. Retrieved from https://waterfootprint.org/en/resources/publications/water-footprint-assessment-manual/

Huber, J., & McCann, J. (1982). The Impact of Inferential Beliefs on Product Evaluations. *Journal of Marketing Research*, *19*(3), 324–333. https://doi.org/10.2307/3151566

IEA. (2010). *Co2 Emissions from fuel combustions.* Paris, France.

Ippolito, P. M., & Mathios, A. D. (1994). Nutrition information and policy: A study of U.S. food production trends. *Journal of Consumer Policy*, *17*(3), 271–305. https://doi.org/10.1007/BF01018965

Jacoby, J. (1977). Information Load and Decision Quality: Some Contested Issues. *Journal of Marketing Research*, *14*(4), 569. https://doi.org

/10.2307/3151201

Jacoby, J., & Chestnut, R. W. (1978). Brand Loyalty, Measurement and Management. In *John Wiley & Sons*. New York, NY.

Jin Gam, H. (2011). Are fashion-conscious consumers more likely to adopt eco-friendly clothing? *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, *15*(2), 178–193. https://doi.org /10.1108/13612021111132627

Khermouch, G. (1994). Packard Bell becomes contrarian with launch of sub-brand: Spectria. *Brandweek*, *35*(25), 9.

Kim, H.-S., & Damhorst, M. L. (1998). Environmental Concern and Apparel Consumption. *Clothing and Textiles Research Journal*, *16*(3), 126–133. https://doi.org/10.1177/0887302X9801600303

Kinnear, T. C., Taylor, J. R., & Ahmed, S. A. (1974). Ecologically Concerned Consumers: Who Are They? *Journal of Marketing*, *38*(2), 20. https://doi.org/10.2307/1250192

KIRGIZ, A. (2014). Hedonism, a consumer disease of the modern age: Gender and hedonic shopping in Turkey. *Global Media Journal: Turkish Edition*, *4*(8), 200–212.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2012). *Principles of Marketing* (Fourteenth). Essex, UK: Pearson.

Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (Fifteenth). Essex, UK: Pearson.

Kukar-Kinney, M., Ridgway, N. M., & Monroe, K. B. (2012). The Role of Price in the Behavior and Purchase Decisions of Compulsive Buyers. *Journal of Retailing*, *88*(1), 63–71. https://doi.org/10.1016/j.jretai.2011.02.004

Kulik, A. (1993). Differing recycling symbols confuse German consumers. *World Wastes*, *36*(2), 14–19.

Lee, H., & Kim, J. (2008). The effects of shopping orientations on consumers' satisfaction with product search and purchases in a multi-channel environment. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, *12*(2), 193–216. https://doi.org/10.1108 /13612020810874881

Levin, I. P., & Johnson, R. D. (1984). Estimating Price-Quality Tradeoffs Using Comparative Judgments. *Journal of Consumer Research*, *11*(1), 593–600. https://doi.org/10.1086/208995

Lichtenstein, D. R., Bloch, P. H., & Black, W. C. (1988). Correlates of Price Acceptability. *Journal of Consumer Research*, *15*(2), 243–252.

https://doi.org/10.1086/209161

Lichtenstein, D. R., Ridgway, N. M., & Netemeyer, R. G. (1993). Price Perceptions and Consumer Shopping Behavior: A Field Study. *Journal of Marketing Research*, *30*(2), 234–245. https://doi.org/10.2307/3172830

Longwell, G. J. (1994). Managing brand equity: Capitalizing on the value of a brand name. *Journal of Business Research*, *29*(3), 247–248. https://doi.org/10.1016/0148-2963(94)90009-4

Marshall, D., Anderson, A. S., Lean, M., & Foster, A. (1994). Healthy Eating: Fruit and Vegetables in Scotland. *British Food Journal*, *96*(7), 18–24. https://doi.org/10.1108/00070709410074975

Mendleson, N., & Polonsky, M. J. (1995). Using strategic alliances to develop credible green marketing. *Journal of Consumer Marketing*, *12*(2), 4–18. https://doi.org/10.1108/07363769510084867

Mitchell, V., & Papavassiliou, V. (1999). Marketing causes and implications of consumer confusion. *Journal of Product & Brand Management*, *8*(4), 319–342. https://doi.org/10.1108/10610429910284300

Monroe, K. B. (2002). *Pricing: Making Profitable Decisions* (3rd ed.). McGraw-Hill/Irwin.

Moschis, G. P. (1976). Shopping orientations and consumer uses of information. *Journal of Retailing*, *52*(3), 61–93.

Moye, L. N., & Kincade, D. H. (2003). Shopping orientation segments: exploring differences in store patronage and attitudes toward retail store environments among female apparel consumers. *International Journal of Consumer Studies*, *27*(1), 58–71. https://doi.org/10.1046/j.1470-6431.2003.00260.x

Newton, J. D., Tsarenko, Y., Ferraro, C., & Sands, S. (2015). Environmental concern and environmental purchase intentions: The mediating role of learning strategy. *Journal of Business Research*, *68*(9), 1974–1981. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.01.007

Oliver, R. L. (1999). Whence Consumer Loyalty? *Journal of Marketing*, *63*, 33. https://doi.org/10.2307/1252099

Onurlubaş, E. (2019). Sosyal Etki, Çevresel Duyarlılık ve Çevresel Bilincin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkileri. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, *7*(3), 447. https://doi.org /10.24925/turjaf.v7i3.447-457.2403

Prus, A., & Randall, B. D. (1995). Understanding your customers. *Marketing Tools*, *2*, 10–14.

Schiffman, L., & Kanuk, L. (2009). *Consumer Behavior* (10th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Schlegelmilch, B. B., Bohlen, G. M., & Diamantopoulos, A. (1996). The link between green purchasing decisions and measures of environmental consciousness. *European Journal of Marketing*, *30*(5), 35–55. https://doi.org/10.1108/03090569610118740

Schwepker, C. H. J., & Cornwell, T. B. (1991). An examination of ecologically concerned consumers and their intention to purchase ecologically-packaged products. *Journal of Public Policy and Marketing*, *10*(2), 77–101.

Sfiligoj, E. (1996). Helping the little gut to merchandise. *Periscope*, *20*.

Shim, S. (1996). Adolescent consumer decision-making styles: The consumer socialization perspective. *Psychology and Marketing*, *13*(6), 547–569. https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(199609)13:6<547::AID-MAR2>3.0.CO;2-8

Shim, S., & Kotsiopulos, A. (1993). A Typology of Apparel Shopping Orientation Segments Among Female Consumers. *Clothing and Textiles Research Journal*, *12*(1), 73–85. https://doi.org/10.1177/0887302X9301200110

Sproles, G. (1979). *Fashion: Consumer Behavior Toward Dress*. Minneapolis, MN: Burgess Intl Group.

Sproles, G. B. (1985). From perfectionist to faddism: Measuring consumers' decision-making styles. *Proceedings, American Council on Consumer Interests*, 79–85.

Sproles, George B., & Kendall, E. L. (1986). A Methodology for Profiling Consumers' Decision-Making Styles. *Journal of Consumer Affairs*, *20*(2), 267–279. https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.1986.tb00382.x

Strack, F., Werth', L., & Deutsch, R. (2006). Reflective and Impulsive Determinants of Consumer Behavior. *Journal of Consumer Psychology*, *16*(3), 205–216. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1603_2

Summers, J. O. (1970). The Identity of Women's Clothing Fashion Opinion Leaders. *Journal of Marketing Research*, *7*(2), 178–185. https://doi.org/10.2307/3150106

Tjiptono, F. (2008). *Strategi Pemasaran*. Yogyakarta: Andi Offset.

Tversky, A. (1982). *Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases* (D. Kahneman, A. Tversky, & P. Slovic, eds.). Cambridge University Press.

Walsh, G., Mitchell, V.-W., & Hennig-Thurau, T. (2001). German Consumer Decision-Making Styles. *Journal of Consumer Affairs*, *35*(1), 73–95. https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2001.tb00103.x

Westbrook, R. A., & Black, W. C. (1985). A motivation-based shopper typology. *Journal of Retailing*, *61*(1), 78–103. Retrieved from https://psycnet.apa.org/record/1986-10686-001

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME, UNUTMA, DİJİTALİZASYON VE PERFORMANS İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR MODEL ÖNERİSİ

Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ
Uludağ Üniversitesi
mehmetery@uludag.edu.tr

ÖZ

Dijitalizasyon bugün hayatımızın her noktasını etkilemektedir. Bu durumdan elbette örgütler de nasibini almaktadır. Öte yandan, dijitalizasyonun etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi örgütlere rekabet üstünlüğü sağlama, finansal performansı yükseltme gibi bazı müspet sonuçlar yaratabilir. Ancak yazında, dijitalizasyonun kendisinden beklenen etkiyi yaratabilmesi için, muhtelif örgütsel yeteneklerin varlığı gibi bazı koşulların sağlanmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu çalışma, bahsi geçen yeteneklerden bir tanesinin de çoğu zaman örgütsel öğrenmenin tamamlayıcısı olarak ele alınan örgütsel örgütsel unutma olduğunu tartışmaktadır. Çalışmanın sonunda ise gelecekte test edilmek üzere bir model sunulmaktadır. Bahsi, geçen çalışmanın gelecek çalışmalar için bazı açılımları olabilir. Çalışmada önerilen modelin gelecekte nicel bir analiz desteğiyle analiz edileceği umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalizasyon, Örgütsel Unutma, Örgütsel Öğrenme, Firma Yeteneği.

A Proposed Model on The Relationships Between Organizational Learning, Forgetting, Digitalization and Performance

ABSTRACT

Digitalization affects every parts of our lifes. This is also valid for business organizations. When digitalization is operationalized in an effective way, it can create some positive results for organizations such as gaining competitive advantage against competitors and increasing financial performance. On the other hand, it is mentioned that effective digitalization requires some firm capabilities. In this study, it is discussed that organizational forgetting and learning may be one of capabilities of firm for effective digitalization. At the end of study, a model will be proposed on the relationships

between organizational learning, forgetting, digitalization and performance. It is hoped that the model of this study will be analyzed quantitatively in future.

Key Words: Digitalization, Organizational Forgetting, Organizational Learning, Capability of Firm.

1. GİRİŞ

İçinde yaşadığımız, belki de kimilerimizin içine doğduğu bu çağı bazı düşünürler "dijital çağ" ya da "dönüşümler çağı" olarak isimlendirmektedirler (örneğin Acungil, 2018; Canan ve Acungil, 2018; Vogel ve Hultin, 2018). Dijitalizasyon tüm toplumları etkilediği gibi, toplumların bir parçası olan firmaları da etkilemektedir. Firmalarda dijitalizasyonun etkinliğini arttıran veya azaltan bazı faktörler vardır. Bu faktörler arasında zikredilen bir unsur da firmanın yetenekleridir. Bu çalışmanın amacı, firmanın dijitalizasyonunun firma performansına etkilerini biçimlendirebilecek iki firma yeteneği olarak örgütsel öğrenme ve unutmayı tartışmak ve bu doğrultuda ileride görgül olarak test edilmek üzere bir model sunmaktır.

2. DİJİTALİZASYON VE TERMİNOLOJİSİ

Günümüzde dijitalizasyon farklı seviyelerde etkileri olan mühim bir gelişmedir. Elbette bu dönüşümden toplumların bir elementi olan firmalar da etkilenmektedir. Öte yandan, çağımızın gerçeği olan dijitalizasyon kendi jargonunu yaratmış gibi görünmektedir. Bu dijitalizasyon sözlüğünün belki de en sık karşılaşılan kavramlarından bir tanesi "dijitizasyon"dur. "Dijitizasyon (digitization)" en basit ifadeyle, verinin bilgisayarda depolanmak, işlemden geçirilebilmek ve paylaşılabilmek için "1"ler ve "0"lar formatına dönüştürülmesidir (Bloomberg, 2018). Terminolojinin bir diğer parçası olan "dijital dönüşüm (digital transformation)" ise gittikçe daha fazla sayıda şeyin, artan hızda "1"ler ve "0"lar formatına dönüştürülmesidir (Canan ve Acungil, 2018). Dijital dönüşüm, kimi zaman toplum düzeyinde ele alınan bir kavram olup, sıklıkla firmalarla ilişkilendirilir ve sadece firmanın teknolojisindeki değil, firmanın stratejisi, yapısı, kültürü, ürün ve süreçleri gibi diğer öğelerinde de gerçekleşen mühim bir değişimi ifade etmektedir (Bloomberg, 2018). Gerçekten de dijital dönüşümler sıklıkla firmaların bir çok unsurunu etkiler. Örneğin birçok örgütte, organizasyon şemalarına "Baş Dijitalizasyon Sorumlusu (Chief Digital Officer)" pozisyonunun eklenmesi, dijital dönüşümlerin örgüt yapılarında yarattığı değişimin somut bir örneğidir (Heavin ve Power, 2018). Son olarak, "dijital kesinti (digital disruption)" Vesti vd. (2018)'nin gerçekleştirdikleri yapılandırılmış

yazın taramasının bulgularına göre firmalarda dijitalleşme ile yaşanan mühim teknolojik değişimlere verilen isimdir. Bu noktada, bu çalışmada dijitalizasyonun yukarıda zikredilen kavram setini kapsayan şemsiye bir kavram olarak konumlandırıldığını belirtmek faydalı olacaktır.

Yukarıda terminolojisi açıklanmaya gayret edilen dijitalizasyonun firmalarda arzu edilen performans sonuçlarını yaratabilmesi bazı şartlara bağlıdır. Bu koşullardan bazıları dijitalizasyon sürecinde yalnız kendi firmanızın deneyimlerinden değil, firmanın endüstrisindeki diğer firmalara ilişkin en iyi pratiklerden de dersler çıkarılması ve gerekli firma yetenekleri inşa edilmelidir (Lee vd., 2017; Heavin ve Power, 2018; Schallmo, t.b.).

Yapılan çalışmalar, dijitalizasyonun kimi zaman sonradan zararlı oldukları anlaşılan yeniliklerin hızla birey, örgüt ve toplumlar arasında yayıngınlaşması gibi olası karanlık tarafına ilaveten (Acungil, 2018; Canan ve Acungil, 2018), münasip biçimde uygulanabildiği takdirde, firma performası üzerinde bazı müspet sonuçlarının olabileceğini göstermektedir. Örneğin BarNir vd. (2003)'in gerçekleştirdikleri araştırma, dijitalleşmenin firmanın maliyetlerini azaltmasına ve yenilik performasını arttırmasına vesile olduğunu bulgulamaktadır. Benzer şekilde, Lee vd. (2017), digitalizasyonun maliyetleri düşüreceğini ve dijitalize edilecek ürün ve hizmetlerin getirilerinin gelecekte önemli ölçüde artacağını tartışmaktadırlar. Yazarlar benzer şekilde digitalizasyon yoluyla müşterilere daha yakın hale getirilen üretim süreçlerinin bu sayede kişiselleştirmeyi (customization) daha ileri bir noktaya taşıyacağını tartışmaktadırlar. Lee vd. (2017) ise, dijitalizasyonun gelecekte, yatırımcıların firmaya yatırım yapma kararlarını etkileyebilecek bir değişken haline gelebileceği kehanetinde bulunmaktadırlar. Son olarak, dijitalizasyonun önemli teknolojik unsurları arasında "nesnelerin interneti (internet of things-IOT)", "bulut bilişim (cloud computing)", "makine öğrenimi (machine learning)", "büyük veri (big data)", "sosyal ağlar (social networks)", "robotik (robotics)", "katmanlı imalat (additive manufacturing)" vb. sayılabilir (Schallo, t.b.). Bazı yazarlar (örneğin Acungil, 2018; Canan ve Acungil, 2018), dijitalizasyon sayesinde elde edilen uzaktan çalışma fırsatlarının çalışanların iş memnuniyeti üzerinde genel olarak müspet etkisi olabileceğini ileri sürmektedirler. Luo vd. (2018), bu teknolojilerden birtanesi olan bulut bilişimin firmalara nasıl rekabet avantajı sağlayabileceğini tartışırlar. Yine bazı akademisyenler (örneğin Acungil, 2018; Canan ve Acungil, 2018), dijitalizasyon sayesinde, firmalar için kayıt altına alma, depolama ve taşıma maliyetlerinin mühim ölçüde düştüğüne işaret etmektedirler. Bu nedenle;

Önerme 1: Dijitalizasyon derecesi arttıkça firma performansı da genel olarak yükselecektir.

Öte yandan, yukarıda da ifade edildiği gibi, dijitalizasyonun performans üzerinde müspet etkileri bazı etkinlik arttırıcı faktörlere bağlıdır ve bu faktörlerden bir tanesi de gerekli firma yeteneklerinin ve kabiliyetlerinin inşa edilmesidir.

3. FİRMA DİJİTALİZASYONU VE PERFORMANSI İLİŞKİSİNE ÖRGÜTSEL ÖĞRENME VE UNUTMANIN ETKİLERİ

Stratejik yönetim disiplini terminolojisinde mühim yeri olan kavramlardan bir tanesi de "firma yetenek"i kavramıdır. Firma yetenekleri (capabilities), firmada "iç ve dış örgütsel ustalık, kaynak ve yetkinliklerin değişen çevre şartlarına adapte edilmesi, entegre edilmesi ve yeniden konfigüre edilmesine yönelik unsurlardır" (Teece ve Pisano, 1994: 1). Bir başka tanıma göre ise yetenek "bir örgütün değerli kaynaklarını kombinasyonlar halinde biraraya getirme, bütünleştirme ve yayma becerilerine işaret etmektedir" (Bharadwaj, 2000: 171). Kaynak tabanlı görüşün kanaat önderlerinden Grant firma yeteneklerine yönelik bir hiyerarşi de sunar. Grant'e göre uzmanlaşmış yetenekler biraraya gelerek işlevsel yetenekleri oluştururlar. Bu işlevsel yetenekler de biraraya gelip çapraz-işlevsel yetenekleri oluştururlar (Bharadwaj, 2000). Bu bağlamda, firma yetenekleri arasında üretim, pazarlama, enformasyon sistemleri gibi işlevsel yetenekler; firmanın rekabet kabiliyeti, stratejik ittifak kurabilme yetenekleri, yeni ürün geliştirme yeteneği, müşteri destek yeteneği, öğrenme yetenekleri gibi çapraz-işlevsel yetenekler sayılabilir (Bharadwaj, 2000). Yetenekler firmanın kaynakları üzerinde kaldıraç etkisi yaratacak unsurlardır. Bir yetenek ne kadar taklit edilmesi zor bir pozisyona kavuşursa, o derece "ayırtedici yetkinlik" sıfatına doğru yaklaşır (Teece ve Pisano, 1994). Yukarıda da ifade edildiği gibi dijitalizasyona etkinlik katacak unsurlardan bir tanesi de firma yetenekleridir (Lee vd., 2017; Reis vd., 2018; Schallmo, t.b.).

Dijitalizasyon ile firmanın öğrenmesi arasında bir illiyet rabıtası olduğu aşikardır. Nitekim; Acungil (2018) dijitalizasyonun sürekli öğrenmeyi gerektirdiğini ileri sürmektedir. Dijital dönüşümün beraberinde getirdiği araçlar öğrenilmediği takdirde bireyler rekabet savaşında geri kalacaklardır. Benzer biçimde ancak firma düzeyinde bir analizde Schallmo (t.b.)'nun da belirttiği gibi, firmaların dijitalizasyonunun etkinliğini belirleyebilecek faktörlerden birisi de kendisinin ve endüstrideki diğer başarılı firmaların deneyimlerinden öğrenmesidir. Bu bağlamda dijitalizasyon aynı zamanda bir öğrenme sürecidir.

Dijitalizasyon, firma öğrenme yeteneklerini devreye sokabildiği ölçüde firma performansına yansıyacaktır. Bu nedenle,

Önerme 2: Firmanın örgütsel öğrenme yeteneğinin, fimanın dijitalizasyonu ile performansı arasındaki ilişki üzerinde biçimlendirici etkisi vardır.

Yazındaki kimi çalışmalar, örgütsel öğrenmenin firma performansı üzerinde müspet ve doğrudan etkileri olduğunu bulgulamaktadır. Örneğin Oh (2019); firmanın bireysel, grup ve örgüt düzeyinde ürettiği bilgi stoklarının firma performasını hem doğrudan hem de ileri ve geri besleme öğrenme akışı (bilginin birey, grup ve örgütsel düzeyler arasında aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı paylaşımı) üzerinden dolaylı yoldan etkilediğini bulgulamıştır. İlaveten çalışmada, örgütsel adalet algısı ve kişilerarası güvenin, örgütsel öğrenme ve firma performansı arasındaki ilişkiye biçimlendirici etki yapan iki değişken oldukları tespit edilmiştir. Bu nedenle;

Önerme 3: Firmanın örgütsel öğrenme yeteneğinin, fimanın performansı üzerinde olumlu etkisi vardır.

Firmanın öğrenme yeteneğine koşutluk arz etmesi beklenen bir diğer yetenek de firmanın unutma yeteneğidir. Örgütset unutma yazının 1970'li yılların ikinci yarısı (örneğin Carlson ve Rowe, 1976) ve 1980'li yılların ilk yarısı (örneğin Nystrom ve Starbuck, 1984) gibi başladığını söylemek mümkündür. Yazının bir süre örgütsel unutmaya hızla tedavi edilmesi gereken patolojik bir durum olarak yaklaştığını söylemek mümkündür. Örneğin Smunt ve Morton (1985) örgütün unutmasının, örgütün ürün ve hizmet kalitesi ve üretim kapasitesi üzerinde menfi etkilerinin olabileceğini tartışmaktadırlar. Benzer biçimde, Argote (2013) ise unutmanın üretimde arzulanan üretim miktarlarına ulaşabilmenin önünde bir engel teşkil edebileceğini vurgulamaktadır. Öte yandan, 2000'li yıllarla ortaya çıkan yazın örgütsel unutmaya farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Martin de Holan ve meslektaşları (Martin de Holan, 2011a, 2011b; Martin de Holan ve Phillips, 2004a, 2004b; Martin de Holan vd., 2004) zaman zaman örgütsel unutmanın firmalar için müspet sonuçlar üretebileceğini ve iradi bir davranış olabileceğini de tartışmaktadırlar. Martin de Holan ve Phillips (2004a: 1606) örgütsel unutmayı "örgütsel bilginin iradi olarak terk edilmesi veya gayri iradi olarak kaybedilmesi" olarak tanımlamaktadırlar. Bilgileri unutmanın örgüt için olumlu sonuçlar doğurabileceğine yönelik güzel bir tar-

tışma da Casey ve Oliver (2011)'dan gelmektedir. Yazarlara göre kimi zaman bazı yenilikler meşruiyet atfedecek aktörlerin nezdinde meşru sıfatını kazanmamış olabilirler. Bu noktada bahsi geçen yeniliğin derhal unutulması örgüt açısından çok daha faydalı olabilecektir. Örgütsel unutma yazını konuyu; denetim hizmetleri (Causholli, 2016), inşaat (Cegarra-Navarro vd., 2012), sağlık, (David ve Brachet, 2011), turizm (Martin deHolan ve Phillips, 2004a, 2004b), uçak üretimi (Benkard vd., 2000), yüksek öğretim (Fernandez ve Sune, 2009a, 2009b; Eryılmaz, 2015) gibi farklı bağlamlarda ele almıştır.

Örgütsel unutma yazınında bir çok çalışma örgütsel öğrenme ve unutmanın birlikte işleyen süreçler olduğunu dile getirmektedir. Sıklıkla örgütlerin yeni şeyler öğrenebilmeleri eskilerini unutabilmelerine bağlıdır (Lei, 1999; Akgün vd., 2003, 2007). Bu bağlamda eğer firmalarda dijitalizasyon çeşitli çalışmalarda (örneğin Schallo, t.b.) vurgulandığı gibi bir örgütsel öğrenme süreci ise ve örgütsel öğrenmeye de sıklıkla örgütsel unutma eşlik ediyorsa, dijitalizasyon sürecinde firma birer yetenek olarak örgütsel unutma ve öğrenmeye yoğun biçimde ihtiyaç duyacaktır. Bu bağlamda, Şekil 1'de görüldüğü gibi örgütsel unutma-öğrenme yeteneklerinin ve örgütsel unutma hızının, dijitalizasyon ve firma performası ilişkisi üzerine biçimlendirici (veya ılımlaştırıcı) etkisinin olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle;

Önerme 4: Firmanın örgütsel unutma yeteneğinin, fimanın dijitalizasyonu ile performansı arasındaki ilişki üzerinde biçimlendirici etkisi vardır.

Yukarıda bahsi geçen ilişkiler ağına ilaveten, örgütsel unutmanın örgütsel performans üzerinde müspet tesirleri olabilir. Örneğin; bugün örgütlerde bilgiyi yönetmenin maliyetleri hızla artmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan bilginin ıskartaya ayrılması gerekenlerden ayırt edilmesi bilgi yönetimi maliyetlerini azaltacaktır. Benzer biçimde bazı yenilikler ilgili aktörlerin nezdinde gayr-i meşru olabilir veya kendisinden beklenen performansı sergileyemeyebilir (Casey ve Oliviera, 2011). Bu yüzden bu bilginin ıskartaya ayrılmasının da örgüte faydası olabilir (Martin de Holan ve Phillips, 2004b).

Önerme 5: Firmanın örgütsel unutma yeteneğinin, fimanın performansı üzerinde olumlu etkisi vardır.

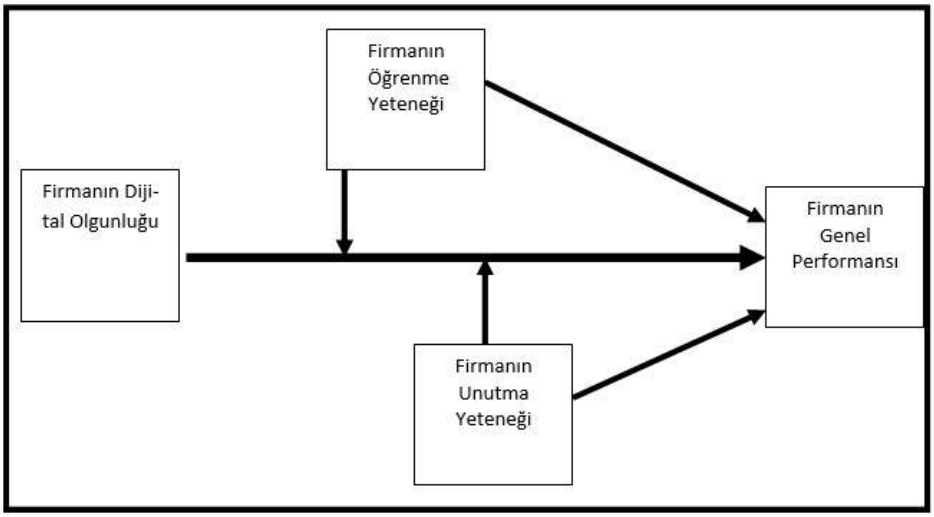

Şekil 1: Firmanın dijital olgunluğu, performansı, öğrenme ve unutma yeteneği ve unutma hızı değişkenlerine ilişkin model önerisi

3. SONUÇ

İçinde yaşadığımız dönem "dijital çağ"dır. Bu gelişmenin neticesinde, dijitalizasyon bugün neredeyse tüm toplumları derinden etkilemektedir. Elbette firmaların da bu süreçten nasibini almaması beklenemezdi. Öte yandan, dijitalizasyonunu firmalar üzerinde sıkça zikredilen müspet etkilerine ilaveten, menfi etkileri de olabilir. Dolayısıyla, dijitalizasyonun bilhassa firma performansı üzerine olumlu etkilerini yakalayabilmek için bazı koşullara ihtiyaç olduğu söylenmektedir. Bahis geçen şartlardan birtanesi de, firmanın belli yeteneklere sahip olması gerektiğidir. Dijitalizasyon yazını sık sık bu sürecin aynı zamanda bir öğrenme süreci olduğunu zikretmektedir. Son zamanda hızla büyüyen bir yazın olan örgütsel unutma ise, sıklıkla örgütsel öğrenmeye örgütsel unutmanın eşlik ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda çalışmada firmanın dijitalizasyonunun firma performansı üzerine yaratacağı etkilere, örgütsel öğrenme ve onunla sıklıkla koşut ilerleyen örgütsel unutmanın biçimlendirici (ya da ılımlaştırıcı) etki yapabileceği tartışılmaktadır.

Yazında daha önce gerçekleştirilen kimi çalışmalarda dijitalizasyonun firma performansına etkisi tartışılmış ve görgül olarak test edilmiştir (örneğin BarNir vd., 2003; Lee vd., 2017),. Öte yandan bu ilişkiyi etkileyebilecek iki firma yeteneğinin, örgütsel öğrenme ve örgütsel unutmanın modele eklenmesi bu çalışmanın orijinal noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada gelecek çalışmalarda test edilmek üzere bir model sunulmuştur. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda, modelin görgül olarak test edilmesi mümkündür. Bir başka çalışma noktası ise modelin geliştirilmesi olabilir. Gelecekteki çalışmalar, firma dijitalizasyon ve performansı arasındaki ilişkiye, biçimlendirici ya da aracı etki yapabilecek diğer olası değişkenlerin tartışmasını yapabilirler. İleride çalışmaya açık noktalardan bir diğeri de dijitalizasyonunun firma performansına etkileridir. Bilindiği gibi firma performansı; geleneksel olan finansal perspektife ilaveten; "müşteri", "iç süreçler" ve "öğrenme ve büyüme" gibi nitel ölçüleri de içeren, daha geleceğe yönelik ve finansal olmayan boyutları da içine almaktadır (Kaplan ve Norton, 1992, 1993, 1996). Bu bağlamda dijitalizasyon çalışmalarının görgül olarak finansal, iç süreçler ve yenilik (öğrenme ve büyüme perspektifinin öğrenme boyutu) performansını ölçtüğü görülmektedir. Diğer boyutlara ilişkin bazı, görgül zemine oturtulmamış tartışmalar vardır. Örneğin Lee vd. (2017), müşteriye dijitalizasyon vesilesi ile yaklaştırılan üretim süreçlerinin, "kişiselleştirmeyi" ve örtük olarak, nihayetinde müşteri memnuniyetini arttıracağını tartışırlar. Benzer şekilde yazarlar, münasip dijital kültürün yaratılmaması ve çalışanların dijitalizasyon konusunda ciddi bir eğitimden geçirilmemesi durumunda, parlak çalışanların kurumda tutulamayacağını tartışarak yine üstü kapalı olarak dijitalizasyon süreçleri ve çalışan memnuniyeti ilişkisini ortaya koyarlar. Benzer biçimde Canan ve Acungil (2018), dijitalizasyon sayesinde esneyen mesai ve çalışma ortamı kavramlarının çalışan memnuniyetini arttırabileceğini tartışırlar. Öte yandan dijitalizasyonun firma müşteri ve çalışanlarının memnuniyet düzeylerine etkilerine yönelik bu tartışmaların gelecekte görgül olarak sınanması yazına mühim katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ARGOTE, L. (2013). "Organizational forgetting". In Argote, L. (Ed.) Organizational Learning: Creating, Retaining and Transferring Knowledge. ss.57-84. New York: Springer Science + Business Media.

BARNIR, A., GALLAUGHER, J.M. ve AUGER, P. (2003). "Business process digitization, strategy and the impact of firm age and size: the case of the magazine publishing industry", Journal of Business Venturing, 18(6), 789-814.

BENKARD, C.L. (2000). "Learning and forgetting: the dynamics of aircraft production", The American Economic Review, (4), 1034-1054.

BHARADWAJ, A.S. (2000). "A resource-based perspective on information technology capability and firm performance: An empirical investigation", MIS Quarterly, 24(1), 169-196.

BLOOMBERG, J. (2018). "Digitization, digitalization, digital transformation: Confuse them at your peril". Forbes, Erişim Tarihi: 10.09.2018, https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/,

CANAN, S. ve ACUNGİL, M. (2018). "Dijital Gelecekte İnsan Kalmak". İstanbul: Tutikitap.

CARLSON, J.G. ve ROWE, A.J. (1976). "How much does forgetting cost?", Industrial Engineering, 8(9), 40-47.

CASEY, A.J. ve OLIVERA, F. (2011). "Reflections on organizational memory and forgetting". Journal of Management Inquiry, 20(3), 305-310.

CAUSHOLLI, M. (2016). "Evidence of organizational learning and organizational forgetting from financial statements audits", Auditing: A Journal of Practice and Theory, 35(2), 53-72.

CEGARRA-NAVARRO, C., ELDRIDGE, S. ve SANCHEZ, A.L.G. (2012). "How an unlearning context can help managers overcome the negative effects of counter knowledge", Journal of Management & Organization, 18(2), 231-246.

DAVID, G. ve BRACHET, T. (2011). "On the determinants of organizational forgetting", American Economic Journal: Microeconomics, 3, 100-123.

DODGSON, M. (1993). "Organizational learning: A review of some literatures", Organization Studies, 14(3), 375-394.

EASTERBY-SMITH, M. ve LYLES, M.A. (2011). "In praise of organizational forgetting", Journal of Management Inquiry, 20(3), 311-316.

ERYILMAZ, M.E. (2015). "Faillik-yapı tartışması ekseninde örgütsel unutma kavramını yeniden düşünmek: Bir eğitim örgütünden iki vaka". VI. Örgüt Kuramı Çalıştayı Bildiriler Kitabı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

FERNANDEZ, V. ve SUNE, A. (2009a). "Organizational forgetting and its causes: an empirical research", Journal of Organizational Change Management, 22(6), 620-634.

FERNANDEZ, V. ve SUNE, A. (2009b). "Organizational forgetting in higher education". 3rd International Conference on Industrial Engineering and Industrial Management. Barcelona-Terrassa, September 2nd-4th.

FERNANDEZ, V., SALLAN, J.M., SIMO, P. ve ENACHE, M. (2012). "Organizational forgetting/unlearning: The dark side of the absorptive capacity". In Hou, H.T. (Ed.) New Research on Knowledge Management Applications and Lesson Learned. Chapter 10, p.155-170. InTech: Crotia.

HEAVIN, C. ve POWER, D.J. (2018). "Challenges for digital transformation – towards a conceptual decision support guide for managers", Journal of Decision Systems, 27(1), 38-45.

KAPLAN, R.S. ve NORTON, D.P. (1992). "The balanced scorecard measures that drive performance", Harvard Business Review, January-February, 71-79.

KAPLAN, R.S. ve NORTON, D.P. (1993). "Putting the balanced scorecard to work", Harvard Business Review, September-October, 134-147.

KAPLAN, R.S. ve NORTON, D.P. (1996). "Using the balanced scorecard as a strategic management system", Harvard Business Review, January-February, 75-85.

LEE, M., LEE, Y. ve CHOU, C.J. (2017). "Essential implications of the digital transformation in industry 4.0", Journal of Scientific & Industrial Research, 76, 465-467.

LUO, X., ZHANG, W., BOSE, R., LI, H. ve CHUNG, Q.B. (2018). "Producing competitive advantage from an infrastructure technology: The case of cloud computing," Information Systems Management, 35(2), 147-160.

MARTIN DE HOLAN, P. (2011a). "Organizational forgetting, unlearning, and memory systems", Journal of Management Inquiry, 20(3), 302-304.

MARTIN DE HOLAN, P. (2011b). "Agency in voluntary organizational forgetting", Journal of Management Inquiry, 20(3), 317-322.

MARTIN DE HOLAN, P. ve PHILLIPS, N. (2004a). "Remembrance of things past?: The dynamics of organizational forgetting", Management Science, 50(11), 1603-1613.

MARTIN DE HOLAN, P. ve PHILLIPS, N. (2004b). "Organizational forgetting as strategy", Strategic Organization, 2(4), 423-433.

MARTIN DE HOLAN, P., PHILLIPS, N. ve LAWRENCE, T.B. (2004). "Managing organizational forgetting", MIT Sloan Management Review, 45(2), 45-51.

NICOLINI, D. ve MEZNAR, M.B. (1995). "The social construction of organizational learning: Conceptual and practical issue in the field", Human Relations, 48(7), 727-746.

NYSTROM, P.C. ve STARBUCK, W.H. (1984). "To avoid organizational crises, unlearn". Organizational Dynamics, 12(4), 53-65.

REIS, J., AMORIM, M., MELAO, N. ve MATOS, P. (2018). "Digital transformation: A literature review and guidelines for future research". ss.411-421. Rocha, A. (Ed.). WorldCIST'18 2018, Springer.

SCHALLMO, D. (t.b.). "Digital transformation in a nutshell". Erişim Tarihi: 11.06.2018.https://www.researchgate.net/publication/326260640_DIGITAL_TRANSFORMATION_in_a_Nutshell_by_Daniel_Schallmo.

SMUNT, T.L. ve MORTON, T.E. (1985). "The effects of learning on optimal lot sizes: Further developments on the single product case", IEE Transactions, 17, 33-37.

TEECE, D.J. ve PISANO, G. (1994). "The dynamic capabilities of firms: an introduction." Working Paper, WP-94-103.

VESTI, H., ROSENSTAND, C.A.F. ve GERTSEN, F. (2018). "Structured literature review of digital disruption literature". ISPIM Innovation Summit, Stockholm, 17-20 Haziran.

VOGEL, P. ve HULTIN, G. (2018). "Introduction: Digitalization and why leaders need to take it seriously". ss. 1-8. In Thomson, P., Johnson, M. ve Devlin, J.M. (Eds.). Conquering Digital Overload: Leadership Strategies That Build Engaging Work Cultures. Springer Press.

MÜLTECİ GİRİŞİMCİLERİN YATIRIM YAPACAKLARI LOKASYONLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ
Uludağ Üniversitesi
mehmetery@uludag.edu.tr

ÖZ

Bugün birçok düşünür "göç çağı"nda yaşadığımızı dile getirmektedirler. Göç edenlerin kimileri, daha ziyade ekonomik koşullarını geliştirmeye çalışan ekonomik göçmenlerdir. Bir de topraklarını can korkusu ile, zorunlu olarak bırakmak zorunda mülteci göçmenler vardır. Zaman zaman mültecilerin gidecekleri ev sahibi ülkeyi seçme gibi bir şansları yoktur. Kimi zaman ise önlerinde seçim yapabilecekleri alternatifler vardır. Bu çalışmada araştırmanın amacı, mülteci girişimcilerin yatırım yapacakları ülkeyi seçmelerine vesile olan faktörleri anlamaktır. Bu doğrultuda, medyada Suriyeli mülteci girişimcilerle ilgili çıkan haberler çalışmanın veri setini oluşturacaktır. Veri setindeki haberler nitel analize tabi tutulacaktır. Bu haberlerden önce kodlar, sonrasında kategoriler çıkarılacak; son olarak bu kategoriler anlamlı temalar altında toplanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, mülteci girişimcilik, Türkiye

A Research On Factors Affecting Location Selection of Refugee Entrepreneurs

ABSTRACT

Many scholars state that we live in "migration age". Some migrants who seek better economic conditions are called as economic migrants. On the other hand, some others are forced to leave their home countries due to fear of death. These migrants are named as refugee entrepreneurs by international law. Refugees don't often have a chance for selecting host countries. However, they may have an opportunity for selecting a host country among alternatives. In this study, the aim is to understand the factors that can affect the selection of investment location by refugee entrepreneurs. In this manner, news in internet about Syrian refugee entrepreneurs were collected. Then, these news were analyzed qualitatively. Finally, codes, categories and aggrega-

ted dimensions (meaningful themes) were determined in the texts for a deeper understanding about the phenomenon.

Key Words: Refugee, refugee entrepreneurship, Turkey.

1. GİRİŞ

Bazı düşünürler (Greenwood ve Hunt, 2003) içinde yaşadığımız çağın "göç çağı (migration age)" olduğunu ileri sürmektedirler. Göçmenleri topraklarını daha iyi ekonomik koşullar için terk eden "ekonomik göçmenler (economic migrants)" ve yurtlarını can korkusu nedeniyle bırakmak zorunda kalan "mülteci göçmenler (refugee migrants)" olarak ikiye ayırmak mümkündür. Mülteciler; topraklarına dönme ihtimallerinin zayıf olması, vatanlarında bıraktıkları akraba, tanıdık vb.'ler ile iletişimlerinin sınırlı olması, yaşadıkları korku nedeniyle sıklıkla travmatik davranışlar sergilemeleri ve plansız yola çıktıkları için menfi durumlara karşı daha hazırlıklı olmaları ve bunun neticesinde olası sıkıntılara karşı mukavemetlerinin daha yüksek olması gibi özellikleri nedeniyle ekonomik göçmenlerden farklılık arz ederler.

Birleşmiş Milletler Yüksek Mülteci Komiserliği'nin 2019 yılı rakamlarına göre dünyada 25.9 milyon mülteci bulunmaktadır (UNHCR, 2019). Mültecilerle ilgili en mühim sorulardan bir tanesi de, bu mültecilerin gittikleri ülkeye nasıl entegre olacaklarıdır. Mültecilerin ev sahibi ülkeyle olan ilişkilerinde asimile olma, ayrılma, marjinalize olma, entegrasyon vb. alternatifler mevcuttur (Berry, 1997). Enregrasyon; sosyal, ekonomik ve kültürel bir süreçtir. Mültecilerin ve ekonomik göçmenlerin ev sahibi ülkelerine entegrasyonuna yönelik, yazında bazı mekanizmaların önerildiği bilinmektedir (örneğin Eraydın vd., 2010; De Clercq ve Honig, 2011; Zhou ve Liu, 2015; Sak vd., 2017). Bu mekanizmalardan bir tanesi de girişimciliktir. Öte yandan yazın bu mülteci girişimcilerin sığınacakları ülke alternatifleri olduğunda bu ülkeler arasında nasıl bir tercih yaptıkları ve tercihlerini etkileyen faktörler hakkında fazlaca bir şey söylememektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de karar kılan Suriyeli mülteci girişimcilerin seçimlerini hangi kıstaslar üzerinden yaptıklarının anlaşılması amaçlanmaktadır.

2. BAĞLAM

Daha önce de ifade edildiği gibi, dünyada 25.9 milyon mülteci bulunmaktadır. Bu mültecilerin 3.7 milyonu Türkiye'de yaşamını sürdürmektedir (UNHCR, 2019). Bilindiği gibi mülteci krinizi tetikleyen olaylar Suriye'de 2011 yılında patlak vermiştir. Dera kentinde rejim güçleri ile muhalifler arasında

yaşanan gerginlik bütün ülkeye yayılmış ve neticesinde bir mülteci krizi halini alarak başta Orta Doğu ve Avrupa olmak üzere tüm dünyayı derinden etkilemiştir. Türkiye'ye de ilk Suriyeli mültecilerin 2011 yılında geldiği bilinmektedir (Kızılkoyun, 2015). Suriyeli mültecilerin bir kısmı işgören olarak Türklerin ya da Suriyeli'lerin sahip olduğu işletmelerde çalışmaktadır. Kimi Suriyeliler ise bazen başka bir seçenekleri olmadığı için, kimi zaman da geçmişte Suriye'de de işyeri sahibi oldukları için Türkiye'de iş kurmayı tercih etmişlerdir. Bugün kendi işini kuran Suriyeli girişimcilerin sayısının 10.000'i aştığı bilinmektedir. Kimi tahminlere göre bu işletmelerde ezici çoğunluğu Suriyeliler olmak üzere, 100.000'i aşkın kişi istihdam edilmektedir (CNN Türk, 2017).

3. MÜLTECİ GİRİŞİMCİLİK

Girişimci kavramı için yazında farklı tanımların verildiği bilinmektedir. Geleneksel bir tanıma göre girişimci üretim faktörlerini biraya getirerek yeni bir işletme kuran ve tüm bu çabalarından doğan riski de üstlenen kimsedir. Nispi olarak daha yeni bir tanıma göre ise girişimci olmak için yeni bir işletme kumak gerekli değildir, hali hazırda yaşamını devam ettirmekte olan bir işletmede de yenilik yaparak "girişimci" sıfatını kazanmak mümkündür. Bu doğrultuda, bu çalışmada birinci tanım baz alınarak mülteci girişimciler, "ülkelerini can korkusu ile terk etmek zorunda kalan, neticesinde gittikleri ev sahibi ülkede üretim faktörlerini biraraya getirerek yeni bir işletme kuran kişiler" olarak tanımlanmaktadır.

4. YÖNTEM

4.1. Veri Toplama Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmada, internet ortamında çeşitli anahtar kelimeler kullanılarak veri setine dahil edilecek haberler belirlenmiştir. Neticede kıstaslara uyan 131 haber küpürü çalışmanın veri setini oluşturmaktadır.

4.2. Veri Analiz Yöntemi

Daha önceden de ifade edildiği gibi bu çalışmanın gayesi bir fenomeni, "mülteci girşimcilerin yatırım lokasyonlarını belirleme kıstaslarını" anlamaktır. Bu nedenle çalışma nitel araştırma özelliği taşımaktadır. Mülteci girişimcilik yazını oldukça kısıtlı bir yazındır (Wauters ve Lambrecht, 2008; Bizri, 2017; Bristol-Faulhammer, 2017; Alrawadieh vd., 2018; Eryılmaz vd., 2019; Zamantılı-Nayır vd., 2019). Bilindiği kadarıyla yazında bu konuda daha önce yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Bu doğrultuda daha önceden belirli kuramsal

kategoriler olmadığı için, bu kategorilerin çalışmada kendiliğinden ortaya çıkması arzu edilmiştir. Bu bağlamda bütün küpürler dikkatli biçimde, satır satır okunmuştur. Ardından araştırma sorusuna münasip biçimde, kodlar ve kategoriler belirlenmiş, ardından belirlenen kategoriler daha üst temalar altında toplanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

5. BULGULAR

Araştırma verilerinin analizi devam etmektedir. Dolayısıyla bulgular, çalışmanın ileriki evrelerinde paylaşılacaktır.

6. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı mülteci girişimcilerin yatırımları için seçtikleri lokasyonu belirleyen faktörleri anlamaktı. Bu doğrultuda, internetten Suriyeli mülteci girişimciler üzerine yapılan haberlerin küpürleri toplanmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın tamamlandığında, gelecekte yapılacak bazı çalışmalara açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Örneğin bu çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde, tespit edilen faktörleri nicel olarak test etmek ilgi çekici olabilecektir. Son olarak, elbette her çalışma gibi bu çalışma da eksiklerden azade değildir. Örneğin çalışmanın veri setini oluştururken kullanılan anahtar kelimelerin sınırlı kalması, bazı mühim anahtar kelimelerin gözden kaçırıldığı için çalışmaya dahil edilememiş olması vb. mümkündür.

KAYNAKÇA

ALRAWADIEH, Z, KARAYILAN, E. ve CETIN, G. (2018). "Understanding the challenges of refugee entrepreneurship in tourism and hospitality". The Service Industries Journal, http://dx.doi.org/10.1080/02642069.2018.1440550.

BERRY, J.W. (1997). "Immigration, acculturation, and adaptation". Applied Psychology: An International Review, 46(1), 5-34.

BIZRI, R.M. (2017). "Refugee-entrepreneurship: a social capital perspective". Entrepreneurship and Regional Development: An International Journal, 29(9/10), 847-868.

BRISTOL-FAULHAMMER, M. (2017). "How does start-up assistance capture the challenges, barriers, and success for refugee entrepreneurs in Austria". PhD Thesis. Saybrook University. California, USA.

CNN TÜRK (2017). Suriyeli şirketlerin sayısı 10 bini geçti. https://www.cnnturk.com/ekonomi/suriyeli-sirketlerin-sayisi-10-bin-gecti, 19.11.2018.

De CLERCQ, D. ve HONIG, B. (2011). "Entrepreneurship as an integrating mechanism for disadvantaged persons". Entrepreneurship and Regional Development: An International Journal, 23(5-6), 353-372.

ERAYDIN, A., TASAN-KOK, T. ve VRANKEN, J. (2010). "Diversity matters: Immigrant entrepreneurship and contribution of different forms of social integration in economic performance of cities", European Planning Studies, 8(4), 521-543.

ERYILMAZ, M., YERÖZ, H., EVANSLUONG, Q. ve RAMIREZ_PASILLAS, M. (2019). "A Structured Literature Review on Refugee Entrepreneurship". Refugee Entrepreneurship Workshop, May 28, Lund University, Lund, Sweden.

GREENWOOD, M.J. ve HUNT, G.L. (2003). "The early history of migration research". International Regional Science Review, 26(1), 3-37.

İÇDUYGU, A., USTUBICI, A., ARAL, İ. ve AYAR, B. (2017). "Legitimising settlement of refugees: unpacking humanitarianism from a comparative perspective". Geografie, 122(4), 449-475

KIZILKOYUN, F. (2015). Türkiye 2011'den bu yana 2.1 milyon Suriyeli mülteci için 8 milyar dolar harcadı, *Hürriyet,* http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-2011den-bu-yana-2-1-milyon-suriyeli-multeciye-8-milyar-dolar-harcadi-40007235, 01.12.2017.

SAK, G., KAYMAZ, T. ve KADKOY, O. ve KENANOĞLU, M. (2017). "Forced migrants: labour market integration and entrepreneurship". Economics Discussion Papers, No 2017-61, Kiel Institute for the World Economy. http://www.economicsejournal.org/economics/discussionpapers/2017-61, 01.06.2018.

UNHCR (2019). Figures at a Glance. https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html, 24.08.2019.

WAUTERS, B. Ve LAMBRECHT, J. (2008). "Barriers to refugee entrepreneurship in Belgium: Towards an explanatory model". Journal of Ethnic and Migration Studies, 34(6), 895-915.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2005). "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", Seçkin Yayınevi, Ankara.

ZAMANTILI-NAYIR, D., ERYILMAZ, M. ve AYCI, A. (2019). "How refugee entrepreneurs improvise: Bricolage of Syrian restuarant owners in an emerging economy". The 23rd McGill International Entrepreneurship Conference, August 28-30, 2019. Odense/Denmark.

ZHOU, M. ve LIU, H. (2015). "Transnational entrepreneurship and immigrant integration: New Chinese immigrants in Singapore and the United States", Research in the Sociology of Work, 27, 169-201.

SERMAYE YAPISI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ: BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi Nida ABDİOĞLU
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmada BİST-100 endeksinde listelenip, Kasım 2014- Ekim 2018 yılları arasında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketlerin sermaye yapılarının belirleyicileri incelenmektedir. Sermaye yapısı değişkenleri olarak kaldıraç oranı, uzun vadeli borç oranı ve kısa vadeli borç oranı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise literatürde yer alan çalışmalar doğrultusunda firma büyüklüğü, aktif karlılığı, faaliyet kaldıracı, işletme riski, varlık yapısı, büyüme fırsatları, cari oran, borç dışı vergi kalkanı ve efektif vergi oranı olarak belirlenmiştir. Sabit Etkiler Panel Regresyonu kullanılarak elde edilen bulgulara göre, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların firma büyüklüğü ve büyüme fırsatları arttıkça kaldıraç oranları artmaktadır. Diğer yandan sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların aktif karlılığı arttıkça kaldıraç oranı ve uzun vadeli borç oranı azalmaktadır. Bu firmalardan yüksek likiditeye sahip olanlar ise daha fazla uzun vadeli borç tercih etmektedirler. Faaliyet kaldıracı yüksek olan firmalar ise daha az borçlanmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapısı tercihlerinde dengeleme teorisini ve finansal hiyerarşi teorilerini destekler nitelikte sonuçlar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, Sürdürülebilirlik Endeksi, Sermaye Yapısı Kararları, Sabit Etkiler Panel Regresyon, Sermaye Yapısı Teorileri

Capital Structure and Sustainability Index: An Implication on Borsa Istanbul

ABSTRACT

In this study, the capital structure determinants of the firms listed in BIST 100 Index and in the meanwhile listed in BIST Sustainability Index for the period November 2014-October 2018 are examined. Leverage ratio, long term debt ratio and short term debt ratio are used as capital structure variables. The independent variables are created in line with exising literature and these variables are firm size, return on assets, operational leverage, business risk, nature of assets, growth opportunities, cur-

rent ratio, non debt tax shield and effective tax rate. According to the results of fixed effect panel regressions, as the firm size and growth opportunities of the firms which are listed in sustainability index increase, the leverage ratio increases. On the other hand, as the return of assets of those firms increase, the leverage ratio and long term debt ratio decrease. The firms which have higher liquidity prefer to use more long term debt. The firms with higher operational leverage prefer to use less debt. As a result, the capital structure choices of the firms that are listed in the sustainability index are in line with trade off and pecking order, theories.

Key Words: Borsa Istanbul, Sustainability Index, Capital Structure Choices, Fixed Effect Panel Regression, Capital Structure Theories

1. GİRİŞ

Kurumsal sürdürülebilirlik, şirketlerde uzun vadeli değer yaratmak amacıyla, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte şirket faaliyetlerine ve karar mekanizmalarına uyarlanması ve bu konulardan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesidir (Borsa İstanbul, 2019). Borsa İstanbul, Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) ile BIST Sürdürülebilirlik Endeksini hesaplamış ve burada BIST firmalarının kamuya açık bilgilerini kullanarak bu firmaları uluslararası sürdürülebilirlik kriterlerine göre değerlendirmiştir. Böylece yatırımcılar BİST şirketlerinin sürdürülebilirlik politikaları ile ilgili bilgiye ulaşabilmektedir. Burada amaç, BİST'te işlem gören ve kurumsal sürdürülebilirlik performansları üst seviyede olan şirketlerin yer alacağı bir endeks oluşturulması, Türkiye'de ve özellikle Borsa İstanbul şirketleri arasında sürdürülebilirlik konusundaki anlayış, bilgi ve uygulamaların artmasıdır (Borsa İstanbul, 2019). BİST Sürdürülebilirlik Endeksi 2014 yılından itibaren hesaplanmaya başlanmıştır.

Firmaların sürdürülebilirlik endeksinde yer alabilmeleri için EIRIS'e göre çevre, biyoçeşitlilik, iklim değişikliği, yönetim kurulu yapısı, rüşvetle mücadele, insan hakları, sağlık ve güvenlik, tedarik zinciri ve bankacılık kriterleri gibi çoğunlukla çevresel, sosyal ve yönetişim becerilerine ilişkin faktörler baz alınmaktadır (Aytekin ve Erol, 2018: 871). Diğer yandan kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasına sahip olan firmalarda daha az bilgi asimetrisi dolayısıyla daha az özsermaye maliyeti (cost of equity) olduğu varsayılır (Ferris vd., 2017). Ayrıca, kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasına sahip firmalar daha fazla kamuya açıktırlar ve dolayısıyla şeffaftırlar. Bunun sonucunda bu firmaların riskleri daha azdır (Cantino vd., 2017). Bu çalışmanın amacı yüksek kalitede kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasına sahip olan firmalar olarak bili-

nen, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapılarının belirleyicilerini incelemektir. Uluslararası alan yazında sermaye yapısının belirleyicileri her ne kadar detaylı bir şekilde incelenmiş olsa da, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketlerin sermaye yapılarını inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Türkiye'de ise Vural-Yavaş (2016) sadece 1 yıllık süre boyunca (2014-2015 yılları arası) sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapılarını incelemiştir. Bu çalışmada ise 2014 yılından günümüze kadar endekste yer alan şirketler ele alınmış ve yöntem olarak da Vural-Yavaş (2016)' tan farklı yöntemler kullanılmıştır.

Sermaye yapısı kararları ile ilgili çalışmaların başlangıcı olarak kabul edilen Modigliani ve Miller (1958)'e göre piyasaların etkin olduğu varsayılırsa, firmanın değeri sermaye yapısı kararlarından etkilenmez. Gelecekte sağlanacak nakit akışları ve firma varlıkları firmanın asıl değerini belirleyecektir. Fakat daha sonra Modigliani ve Miller 1963'te borcun vergi avantajı olduğunu ve bundan dolayı sermaye maliyetinin azaldığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla borçla finansmanın, özsermaye finansmanına göre daha avantajlı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Topaloğlu, 2018: 64). Modigliani ve Miller'in bu teorilerinden sonra modern sermaye yapısı teorileri yaratılmıştır. Bu teoriler arasında finansal hiyerarşi teorisi ve dengeleme teorisi yer almaktadır. Bu çalışmada BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapısı kararlarında bu teorilere göre davranılıp davranılmadığı araştırılmıştır.

Krauz ve Litzebnerger (1977) tarafından geliştirilen dengeleme teorisine göre borcun sağladığı vergi avantajı sürekli artamaz. Belirli bir borç oranından sonra iflas maliyetleri ve finansal sıkıntı ile karşı karşıya kalınır. Dolayısıyla borçlanmanın maliyeti ile getirisi dengelenerek optimal bir borç-özsermaye seviyesi belirlenir (Scott, 1976). Bir başka ifade ile vergi kalkanı ve iflas maliyetlerinin eşitlendiği nokta optimal borç seviyesidir (Altman, 1984). Myers ve Majluf (1984), finansal hiyerarşi teorisine göre optimal bir borç seviyesinin olmadığını savunurlar. Firmanın finansman politikaları bir hiyerarşiyi takip eder ve içsel finansman dışsal finansmana göre öncelikli tercih edilir. Bu teoriye göre firmaların hedef borç seviyeleri olmamakla beraber borç oranları hiyerarşik finansmanın birikmiş sonucudur. Bütçe açığı ile karşı karşıya olan firmalar borçlanacaklar ve bu daha sonra yüksek borç oranlarıyla sonuçlanacaktır. Bu nedenle geçmiş dönem karlılığı ve borç oranları arasında negatif bir ilişki beklenir (Shyam-Sunder ve Myers, 1999: 223). Temsil maliyetleri teorisi yöneticiler ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışmalarına dayanmaktadır. Yöneticilerin, hissedarlar lehine davranması beklense de bazı durumlarda kendi çıkar-

larını gözetebilirler. Bunu önlemek için yöneticilerin izlenmesi (monitoring) yoluna gidilir. Firmanın borçlandırılması da bu izlenme yollarından biridir. Borç ödemek zorunda olan yöneticiler firmanın kaynaklarını kendi çıkarına kullanma yoluna gidemeyecektir. Böylece temsilci maliyetleri azaltılabilecektir (Harris ve Raviv, 1991). Bir diğer sermaye yapısı teorisi olan işaret etkisi teorisi ise finansal hiyerarşi teorisindeki sermaye finansmanında izlenen sıralamanın nedenleri üzerinde açıklama yapar (Topaloğlu, 2018). İçsel kaynaklar yetersiz kaldığında firma borçlanmayı sermaye artırımına tercih eder. Fakat borçlanarak finansal sıkıntı ve iflas maliyetlerini arttırır. Borçlanmanın nedenlerinin yatırımcılara açıklanmasıyla olumsuz algı azaltılabilir (Van Horne ve Wachowicz, 1997).

Bilinen bu modern sermaye yapısı teorileri doğrultusunda BİST 100'de listelenip, Kasım 2014- Ekim 2018 yılları arasında BİST Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapısı kararları incelenmiştir. İkinci bölümde literatür analizi yer alırken, üçüncü bölümü araştırmanın veri seti ve yöntemi oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde araştırmanın bulguları sunulurken beşinci bölümde de sonuçlar yer almaktadır.

2. LİTERATÜR ANALİZİ

Titman ve Wessels (1988)'e göre iflas maliyetleri veya temsilci maliyetleri optimal sermaye yapısını etkileyen faktörlerdir. Ayrıca geçmiş dönem karlılığı ve borçlanma oranı arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Birleşik devletler üzerinde bir araştırma yapan Frank ve Goyal (2009)'a göre sektörel kaldıraç oranı, piyasa değeri/ defter değeri oranı, duran varlık oranı, karlılık, firma büyüklüğü ve enflasyon sermaye yapısı belirleyicileri arasındadır. G-7 ülkelerindeki sermaye yapısı belirleyicilerini inceleyen Rajan ve Zingales (1995) ise piyasa değeri/ defter değeri oranı, karlılık, duran varlık oranı ve firma büyüklüğünün sermaye yapısını etkileyen belli başlı değişkenler olduğunu göstermiştir. Chen ve Jiang (2001) Hollanda firmalarının sermaye yapılarının belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında borç dışı vergi kalkanının sermaye yapısı kararları üzerinde etkili olduğunu göstermişlerdir. Maddi duran varlık oranı ve firma büyüklüğü uzun vadeli borç üzerinde pozitif etkiye sahipken finansal esneklik ve borç oranı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Genel olarak sonuçları dengeleme teorisine uygundur. Chen (2004: 1348) Çin firmalarının sermaye yapısı belirleyicilerini araştırmıştır. Çin firmalarının yeni bir finansal hiyerarşi sırası takip ettiklerini bulmuşlardır. Dağıtılmamış karlar, daha sonra hisse senedi ve en son borçlanma olacak şekilde bir hiyerarşi mev-

cuttur. Hisse senedi ihracı bağlayıcı olmadığından borç finansmanına tercih edilmektedir. Kurumsal farklılıkların firmaya özgü faktörlerin üzerinde sermaye yapılarını belirlemede etkili olduğu görülmektedir. Bu kurumsal farklılıklara örnek olarak sahiplik yapısı, firmaların kurumsal yönetim yapıları, vs gibi örnekler verilebilir. Her ne kadar dengeleme teorisinin Çin firmaları üzerinde etkisinin sınırlı olduğu sonucuna varılsa da batılı ülkelerde sermaye yapısını etkileyen bazı faktörlerin Çinli firmalar üzerinde de etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Faccio ve Xu (2015) kurumlar vergisi ve kişisel vergilerin sermaye yapısı belirleyicileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Vergilerin sermaye yapısı kararları üzerinde etkili bir değişken olduğunu bulmakla beraber bu sonucun kurumlar vergisi ödeyenler, kar payı ödeyenler ve marjinal yatırımcıya sahip olan firmalar arasında daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir. Öztekin (2015), 37 farklı ülkeden firmalar seçerek sermaye yapısının uluslararası belirleyicilerini araştırmıştır. Kaldıraç oranının belirleyicilerinin firma büyüklüğü, varlık yapısı, sektörel borç oranı, karlılık ve enflasyon olduğu sonucuna varmıştır. Yüksek kalitedeki firmaların daha hızlı borç ayarlamaları yaptıkları ve borç sahiplerini hisse senedi sahiplerine karşı koruyan kanunlar yüksek oranda kaldıraç seviyelerine neden olmaktadır.

Taggart (1977), Bradley vd. (1984) ve Jalilvand ve Harris (1984) dengeleme teorisini destekler nitelikte sonuçlar bulmuştur. Shyam-Sunder ve Myers (1999:242), Endüstriyel Compustat dosyalarındaki tüm verileri kullanarak, firmaların sermaye yapılarının açıklanmasında dengeleme teorisine karşın finansal hiyerarşi teorisini test etmiştir. Bulgularına göre finansal hiyerarşi teorisi, örneklemdeki firmalar için kurumsal finansman davranışlarını açıklayan en iyi tanımlayıcıdır. Aynı zamanda dengeleme teorisinin de ayriyeten test edildiğinde iyi bir performans gösterdiği görülmektedir. Dengeleme ve finansal hiyerarşi teorileri eş zamanlı test edildiklerinde ise finansal hiyerarşi teorisinin performansı dengeleme teorisine üstün gelmektedir. Analiz sonuçlarına göre finansal hiyerarşi teorisine daha fazla güven duyulmaktadır. Frank ve Goyal (2003: 241) 1971-1998 yılları arasında Amerikan firmaları için finansal hiyerarşi teorisini test etmiştir. Beklenilenin aksine iç finansmanın, faiz harcamalarını karşılamada yeterli olmadığı görülmüştür. Daha çok dış finansman kullanılmaktadır. Finansal hiyerarşi teorisinin aksine net hisse senedi ihracı finansman açığını net borç ihracına karşın daha yakından izlemektedir. Firma büyüklüğü fazla olan firmalar finansal hiyerarşi teorisine uyumlu olsa da bu sonuç kaldıraç oranlarının eklenmesiyle değişmektedir. Seifert ve Gonenc (2008), Türkiye'nin de aralarında olduğu 23 adet gelişmekte olan ülke için

finansal hiyerarşi teorisini test etmişlerdir. Bu çalışmada bulunan sonuçlar gelişmekte olan ülkeler için finansal hiyerarşi teorisini destekler nitelikte değildir. Hisse senedi ihracının bu ülkelerde çok sık olduğu görülmektedir. Hisse senedi ihraç eden firmalar küçük firmalar, yüksek büyüme oranına sahip firmalar, ya da kar payı ödeyen firmalardır ki bu çeşit firmalar önceki örneklerde hisse senedi ihracını nadiren yapacağı bilinen firmalardır. Diğer yandan daha az yatırımcı korumasına sahip olan ülkelerde daha fazla borçlanma oranına rastlanırken karşı grupta daha az borçlanma oranına rastlanmıştır. Jong vd. (2011), Birleşik Devletler firmalarının sermaye yapılarında dengeleme teorisi ve finansal hiyerarşi teorisini test etmişlerdir. Firmaların sermaye yapısı kararlarının finansal hiyerarşi teorisini desteklediği sonucuna varılmıştır. Fakat yeniden satın alma durumunda ise statik dengeleme teorisini destekler nitelikte sonuçlar bulmuşlardır.

Durukan (1997), İMKB'ye 1990-1995 yılları arasında kote olmuş şirketlerin finansal hiyerarşi teorisine uygun davrandığı sonucuna varmıştır. Sayılgan vd. (2006), 1993- 2002 yılları arasında İMKB'ye kote olmuş şirketlerin sermaye yapısı kararlarını incelemişlerdir. Firma büyüklüğü ile büyüme fırsatları değişkenleri, borç oranı ile pozitif ilişkilidir. Karlılık, duran varlık büyüme oranı, borç dışı vergi kalkanı ve maddi duran varlık oranı ile borçlanma arasında negatif ilişki söz konusudur. Ata ve Ağ (2010) Borsa İstanbul'da listelenen Metal Ana Sanayi ve Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların sermaye yapılarının belirleyicilerini araştırmışlardır. Borçlanma oranı, faiz karşılama oranı, likidite oranı, ve büyüme oranları ile borçlanma oranı arasında negatif ilişki bulunmuştur. Firma büyüklüğü ve borçlanma oranı arasında ise pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Terim ve Kayalı (2009) yine imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların sermaye yapılarının belirleyicileri üzerinde yaptıkları çalışmada net sabit varlıklar, kârlılık ve büyüme fırsatları değişkenlerinin kaldıraç oranı ile negatif ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Sayılgan ve Uysal (2011), 1996-2008 yılları arasında TCMB'nin yayınladığı sektör bilançolarını analiz ederek, büyük ölçüde dengeleme teorisini destekleyecek nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Borç dışı vergi kalkanı ile borçlanma arasında negatif, büyüme fırsatları, karlılık, büyüklük ve varlık yapısı ile borçlanma arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur. Büyüme fırsatları dışında bütün değişenlerin dengeleme teorisini desteklediği bulunmuştur. Sarıoğlu vd (2013: 491), Borsa İstanbul'da kayıtlı çimento, otomotiv ve otomotiv yan sanayi ve bilişim sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların sermaye yapılarını etkileyen değişkenleri incelerken sektörler arasında

sermaye yapısı belirleyicilerindeki farklılıkları belirlemeyi amaçlamışlardır. İncelenen firmaya özgü değişkenler büyüklük, likidite, kârlılık, borç dışı vergi kalkanı, büyüme oranı ve varlık yapısıdır. Çimento sektöründe, aktif büyüklüğü ve karlılık değişkenleri borçluluk oranı üzerinde etkilidir. Otomotiv sektöründe satışların büyüme hızı sermaye yapısı üzerinde etkiliyken, bilişim sektöründe ise varlık yapısı, firma büyüklüğü ve satışların büyüme hızı sermaye yapısını etkilemektedir. Acaravcı (2015) 1993-2010 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sanayi şirketlerinin sermaye yapılarının belirleyicilerini araştırmıştır. Büyüme fırsatları, firma büyüklüğü, karlılık, maddi duran varlık oranı, borç dışı vergi kalkanı değişkenlerinin firmaların sermaye yapısı kararlarını etkilediği sonucuna varılmıştır. Büyüme fırsatlarının sermaye yapısı üzerindeki etkisi dengeleme teorisini kanıtlarken, firma büyüklüğü, karlılık ve maddi duran varlık oranının etkileri finansal hiyerarşi teorisini desteklemektedir. Esen vd. (2014)'e göre Borsa İstanbul gıda sektörü firmaları için borç dışı vergi kalkanı, büyüme, karlılık ve varlık yapısı ile borç oranı arasında negatif ilişki vardır. Borç dışı vergi kalkanı dışında diğer değişken sonuçları finansal hiyerarşi teorisini desteklemektedir. Abdioglu ve Deniz (2015: 211) Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sanayi şirketlerinin 2008 finansal krizi sonrası sermaye yapısı kararlarını araştırmışlardır. Karlılığı ve likiditesi yüksek firmalar daha az borçlanmakta ve bu sonuç finansal hiyerarşi teorisini desteklemektedir. Satışlardaki dalgalanması fazla olan firmalar da daha fazla borçlanmakta ve bu sonuç yine finansal hiyerarşi teorisi ile uyumludur. Maddi duran varlıkları fazla olan firmalar ise daha az borçlanmakta ve bu sonuç ise dengeleme teorisini kanıtlamaktadır. Erol vd (2016), 2006- 2013 tarihleri arasında Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sanayi şirketlerinin sermaye yapısı kararlarını incelemiş ve bu kararlarda finansal hiyerarşi teorisinin takip edildiği sonucuna varılmıştır. Karlı şirketlerin daha az borçlandığı, yüksek büyüme fırsatına sahip olan firmaların daha fazla borçlandığı, yüksek likiditesi olan firmaların daha az borçlandığı, varlık yapısı güçlü olan firmaların uzun vadeli borç finansmanını tercih ettiği, işletme riski ile uzun vadeli borç finansmanı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Güner (2016), 2008-2014 yılları arasındaki Borsa İstanbul firmalarının sermaye yapısı kararlarını araştırmıştır. Firma büyüklüğü, karlılık, likidite ile borçlanma oranı arasındaki negatif ilişki finansal hiyerarşi teorisini destekler niteliktedir. Büyüme fırsatları ve borçlanma oranı arasındaki negatif ilişki ise dengeleme teorisi ile uyumludur.

3. ARAŞTIRMANIN VERİ SETİ VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada BIST 100 endeksinde yer alıp, Kasım 2014-Ekim 2018 yılları arasında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan firmaların sermaye yapılarının belirleyicileri incelenmektedir. Bu doğrultuda, 2019 yılı Mayıs ayı itibariyle BIST 100 endeksinde işlem gören 77 firmanın 2014-2018 dönemini kapsayan 5 yıllık süreçte mali verileri kullanılmıştır. Mali kuruluşlar ve spor kulüpleri örnekleme eklenmemiştir. Değişkenler Finnet veri tabanından alınmıştır. Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmalar ise Borsa İstanbul web sitesinden alınmıştır. Yıllık veriler kullanılmış ve 385 gözlem sayısı ile örneklem oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın analizlerinde aşağıdaki model kullanılmıştır:

$$Y_{f,t} = a_0 + a_1 SKukla_{f,t} * X_{f,t} + X_{f,t} + SKukla_{f,t} + YD + \varepsilon \quad (1)$$

Yukarıdaki modelde kullanılan bağımlı değişken (Y) kaldıraç oranıdır. Bir başka regresyonda uzun vadeli borç oranı ve kısa vadeli borç oranı bağımlı değişkenler olarak kullanılarak, sürdürülebilirlik endeksindeki firmaların sermaye yapısı tercihleri analiz edilmiştir. $X_{f,t}$ olarak gösterilen bağımsız değişkenlerin tanımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1- Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımları

	Değişken	Tanım
Bağımlı Değişkenler	Kal	Kaldıraç Oranı: Toplam Borç/ Toplam Varlıklar
	KVB	Kısa Vadeli Borç Oranı: Kısa Vadeli Borç/ Toplam Varlıklar
	UVB	Uzun Vadeli Borç Oranı: Uzun Vadeli Borç/ Toplam Varlıklar
Bağımsız Değişkenler	Büyüklük	Toplam aktiflerin doğal logaritması
	ROA	Aktif Karlılığı=Net Kar/Toplam Aktifler
	SKukla	BIST 100 endeksinde listelenen bir firma sürdürülebilirlik endeksinde yer alıyorsa SKukla 1, aksi durumda 0
	PD	Piyasa Değeri/ Defter Değeri
	CO	Cari Oran=Dönen Varlıklar/ Kısa Vadeli Borçlar
	FaaliyetKal	Faaliyet Kaldıracı= Faiz ve Vergi Öncesi Kar/ Satışlar
	VergiK	Borç dışı vergi kalkanı=Amortismanlar/Toplam Varlıklar
	Risk	Net Satışlardaki değişimin doğal logaritması
	EVergi	Efektif Vergi Oranı= Ödenecek Vergiler/Vergi Öncesi Kar
	Varlık	Varlık Yapısı=Maddi Duran Varlıklar/ Toplam Varlıklar

Modelin analizi için sabit etkiler panel regresyonu kullanılmıştır. Rassal etkiler modeli ile en küçük kareler yöntemi arasında seçim yapılmasını sağlayan Breusch- Pagan Lagrance Multiplier (LM) testinin sıfır hipotezi reddedilmiştir. Firmalar arasındaki varyansın sıfıra eşit olduğunu savunan sıfır hipotezi reddedilerek rassal etkiler modelinin kullanımının daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Öyleyse firmalar arasında anlamlı değişiklikler mevcuttur. İkinci olarak, Hausman testi yapılarak rassal etkiler modeli ve sabit etkiler modeli arasında çalışmaya en uygun olan model belirlenmiştir. Hausman testinin sıfır hipotezi reddedilerek bu çalışma için en uygun modelin sabit etkiler modeli olduğu sonucuna varılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de yer almaktadır. BİST-100'de listelenen firmalar %33 oranı ile kısa vadeli borç tercihi yaparken %21 uzun vadeli borç tercih ettikleri görülmektedir. Ortalama bir firmanın kaldıraç oranı ise %53'tür. BİST-100'de listelenen firmaların %32'sinin aynı zamanda Sürdürülebilirlik Endeksinde yer aldıkları görülmektedir. Ortalama aktif karlılığı 5.87 iken ortalama firma büyüklüğü 21.82'dir. Piyasa değeri defter değerinin 2.17 katı iken maddi duran varlıkların toplam varlıkların içerisindeki yeri ortalama %31'dir. İşletme riski olarak belirlenen net satışlardaki değişim ortalama -1.61'dir. Ortalama bir firma 0.03 oranında borç dışı vergi kalkanına ve 0.16 efektif vergi oranına sahiptir. Endeks firmalarının ortalama 2.12 cari oran ile yüksek likiditeye sahip oldukları görülürken faaliyet kaldıracı oranı ortalama 2.26'dır.

Tablo 2- Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	Ort.	Sd.	p25	p50	p75
Kaldıraç	385	0.53	0.23	0.35	0.56	0.71
UVB	385	0.21	0.15	0.08	0.19	0.29
KVB	385	0.33	0.18	0.18	0.30	0.44
SKukla	385	0.32	0.47	0.00	0.00	1.00
ROA	385	5.87	8.57	0.90	5.11	9.61
Büyüklük	385	21.82	1.57	20.58	21.76	22.91
PD	385	2.17	2.27	0.85	1.46	2.58
Varlık	385	0.31	0.19	0.17	0.28	0.43
Risk	305	-1.61	1.03	-2.09	-1.52	-1.01
VergiK	385	0.03	0.02	0.02	0.03	0.04
CO	385	2.12	2.14	1.02	1.47	2.33
FaaliyetKal	385	2.26	3.78	1.12	1.65	2.75
Evergi	385	0.16	0.81	0.03	0.15	0.23

Tüm değişkenler arasındaki pearson korelasyon katsayıları incelenmiş ve değişkenler arasında yüksek korelasyon katsayılarına rastlanmamıştır. Sürdürülebilirlik endeksi kukla değişkeni ile kaldıraç oranı (R^2 = 0.30) ve uzun vadeli borç oranı (R^2 = 0.30) arasında %1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki bulunurken, bu kukla değişken ve kısa vadeli borç oranı (R^2 = 0.14) arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Sürdürülebilirlik endeksinde yer alma ile firma büyüklüğü (R^2 = 0.62) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ver iken yine bu kukla değişken ile cari oran arasında (R^2 =-0.21) negatif bir ilişki vardır.

Tablo 3'de Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapılarının belirleyicilerini analiz eden Sabit Etkiler Panel Regresyon sonuçları yer almaktadır. Sermaye yapısı değişkenleri olarak 1. Sütunda kaldıraç oranı, 2. Sütunda uzun vadeli borç oranı ve 3. Sütunda kısa vadeli borç oranı kullanılmıştır. Firma büyüklüğü, aktif karlılığı, piyasa değeri/ defter değeri oranı, risk, cari oran ve faaliyet kaldıracı değişkenleri için anlamlı sonuçlar bulunmuştur.

Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmalar için firma büyüklüğü, kaldıraç oranı ve kısa vadeli borç ile pozitif ilişkilidir. Yine bu firmaların aktif karlılığı kaldıraç oranı ve uzun vadeli borç oranı ile negatif ilişkilidir. Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların büyüme fırsatlarının kaldıraç oranı ve uzun vadeli borç oranı ile pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Cari oran uzun vadeli borç oranı ile pozitif ve kısa vadeli borç oranı ile negatif ilişkilidir. Son olarak faaliyet kaldıracı ile kaldıraç oranı negatif ilişkilidir.

Tablo 3- Sabit Etkiler Panel Regresyon Sonuçları

Değişkenler	**Kaldıraç**	**UVB**	**KVB**
Skukla*Büyüklük	0.026*	-0.005	0.031**
	[0.051]	[0.598]	[0.020]
SKukla*ROA	-0.004**	-0.004**	-0.001
	[0.017]	[0.015]	[0.693]
SKukla*PD	0.016***	0.017***	-0.001
	[0.006]	[0.007]	[0.890]
SKukla*Varlık	-0.145	-0.052	-0.094
	[0.105]	[0.594]	[0.316]
SKukla*Risk	-0.008	0.011	-0.019*
	[0.332]	[0.258]	[0.074]

SKukla*VergiK	-0.196	1.101	-1.284
	[0.851]	[0.239]	[0.104]
SKukla*CO	-0.003	0.037*	-0.039**
	[0.841]	[0.056]	[0.044]
SKukla*FaaliyetKal	-0.007**	-0.003	-0.004
	[0.015]	[0.401]	[0.156]
SKukla*Evergi	0.006	-0.003	0.009
	[0.357]	[0.733]	[0.204]
SKukla	-0.528*	0.036	-0.573**
	[0.072]	[0.853]	[0.047]
ROA	-0.001	0	-0.001
	[0.331]	[0.697]	[0.449]
Büyüklük	-0.017	0.030*	-0.047
	[0.714]	[0.084]	[0.223]
PD	-0.001	-0.005	0.004
	[0.720]	[0.162]	[0.365]
Varlık	0.209	0.253***	-0.043
	[0.119]	[0.004]	[0.742]
Risk	0.013***	-0.015	0.028**
	[0.004]	[0.113]	[0.011]
VergiK	0.409	-0.145	0.555
	[0.687]	[0.847]	[0.557]
CO	-0.031**	0.016**	-0.047**
	[0.036]	[0.011]	[0.014]
FaaliyetKal	0.006***	0.001	0.005***
	[0.008]	[0.288]	[0.003]
Evergi	-0.005	-0.006	0.001
	[0.356]	[0.277]	[0.870]
Sabit	0.876	-0.571	1.45
	[0.380]	[0.129]	[0.100]
R-squared	0.366	0.238	0.414
N	305	305	305

* p<0.1, ** p<0.05, *** p<0.01

5. SONUÇ

BİST Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmaların sermaye yapısı kararlarını inceleyen bu çalışmada, firma büyüklüğü, aktif karlılığı, büyüme fırsatları, risk, cari oran ve faaliyet kaldıracının sermaye yapısı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenler oldukları sonucuna varılmıştır. Dengeleme ve finansal hiyerarşi teorilerine uygun sonuçlar bulunmuştur.

Büyük olan firmaların daha fazla borçlanması, bu firmaların daha iyi çeşitlendirilmiş ve daha az başarısız olma olasılıklarından kaynaklanmaktadır. Beklenen düşük iflas maliyetleri, büyük firmaların daha fazla borçlanmasına yol açar (Rajan ve Zingales, 1995:1422). Bu dengeleme teorisine uygundur. Elde edilen bulgulara göre sürdürülebilirlik endeksinde yer alan büyük firmalar daha çok kısa vadeli borç tercih etmektedirler. Her ne kadar büyük firmaların uzun vadeli borç tercihinde bulunmaları beklense de sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmalar için bu tercih ters yöndedir. Bu firmaların kısa vadeli borç tercihinin arkasında vade riskine katlanabilme kabiliyetleri, güçlü dönen varlıkları, nakit dönüşüm sürelerinin düşük olması gibi özellikleri etkili olabilir.

Diğer yandan finansal hiyerarşi teorisini kanıtlar nitelikte, karlılığı yüksek firmalar daha az borçlanmaktadır. Myers (1984)'in finansal hiyerarşi teorisinde firmaların finansman tercihleri otofinansman, yabancı kaynaklar ve hisse senedi ihracı şeklinde sıralanmaktadır. Finansal piyasaların etkin olmaması ve piyasalarda asimetrik bilginin var olması bu finansman sıralamasına neden olur. Bu teoriye göre karlılığı yüksek firmalar dış finansmana gerek duymadıkları için daha az borçlanırlar. Yani karlılık oranı arttıkça borçlanma oranı azalacaktır (Shah & Kausar, 2012: 121). Yeni yatırımların finansmanı için nakit yaratma kabiliyetlerini kullanan yüksek karlı firmalar önce iç kaynakları tercih ederler (Myers ve Majluf, 1984). Ayrıca sürdürülebilirlik endeksindeki firmalar için karlılık ve uzun vadeli borç arasında negatif ilişki bulunmuştur. Karlılığı yüksek firmaların daha az uzun vadeli borç tercih ettikleri görülmektedir.

Ayrıca analiz sonuçlarına göre, büyüme fırsatlarına sahip firmalar daha çok borçlanmaktadır. Artan satışlar daha fazla borçlanmaya yol açmaktadır ve fon ihtiyacı borçlanarak sağlanmaktadır. Bu finansal hiyerarşi teorisini destekleyen bir sonuçtur (Topaloğlu, 2018: 95). Hızlı büyüyen firmalar yeni yatırımları için daha fazla fona ihtiyaç duyarlar ve borç oranları yüksek olur (Abdioğlu ve Deniz, 2015: 204). Diğer yandan uzun vadeli borç oranı bağımlı değişken olarak kullanıldığında, büyüme fırsatlarına sahip firmaların daha çok uzun

vadeli borç kullandıkları görülmüştür. Ayrıca faaliyet kaldıracı yüksek firmaların daha az borçlandıkları sonucuna varılmıştır. Son olarak likiditesi yüksek firmaların daha çok uzun vadeli borç, riskli firmaların ise daha az kısa vadeli borç tercih ettikleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

ABDİOĞLU, N. ve DENİZ, D. (2015). "Borsa İstanbul'da İşlem Gören İmalat Sanayi Şirketlerinin Sermaye Yapılarının Firmaya Özgü Belirleyicileri", Sosyoekonomi, 23 (26): 195-213

ACARAVCI, S.K. (2004). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler: Türkiye'de Bir Uygulama", Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALTMAN, E. (1984). "A Further Empirical Investigation of the Bankruptcy Cost Question", The Journal of Finance, 39 (4): 1067-89.

ATA, H. A. ve AĞ, Y. (2010). Firma Karakteristiğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkisinin Analizi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi,11, 45-60.

AYTEKİN, S. ve EROL, A. F. (2018). "Finansal Performans Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Temel Belirleyicisi Midir? BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde ARAS Yöntemi İle Bir Uygulama", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 17. UİK Özel Sayısı: 869-886.

BENARJE, A. ve De, A. (2014). "Determinants of Corporate Financial Performance Relating to Capital Structure Decisions in Indian Iron and Steel Industry: An Empirical Study", Paradigm, 18(1): 35-50.

BRADLEY, M., JARRELL, G.A., KİM, E.H., (1984). "On the Existence of an Optimal Capital Structure: Theory and Evidence, Journal of Finance, 39, 857—878.

CANTINO, V., DEVALLE, A., FİANDRİNO, S. (2017). "ESG Sustainability and Financial Capital Structure: Where They Stand Nowadays", International Journal of Business and Social Science, 8 (5): 116-126.

CHEN, J. J. (2004). "Determinants of Capital Structure of Chinese-Listed Companies", Journal of Business Research, 57:1341-1351.

CHEN, L.H. ve JİANG, G.J. (2001). "The Determinants of Dutch Capital Structure Choice", Research Report 01E55, University of Groningen, Research Institute SOM (Systems, Organisations and Management).

DURUKAN, M. B. (1997). "Hisse Senetleri İMKB'de İşlem Gören İşletmelerin Sermaye Yapısı Üzerine Bir Araştırma 1990 – 1995", İMKB Dergisi, 1 (3): 75-87.

EROL, A.F., AYTEKİN, S., ABDİOĞLU, N. (2016). "İşletmelerin Sermaye Yapılarının Belirlenmesinde Finansal Hiyerarşi Teorisinin Kullanımı ve BIST'te Bir Uygulama", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1): 113-128.

FACCIO, M. ve Xu, J. (2015). "Taxes and Capital Structure", Journal of Financial and Quantitative Analysis, 50(3): 277-300.

FERRIS, S.P., JAVAKHADZE, D., RAJKOVIC, T. (2017). " The International Effect of Managerial Social Capital on the Cost of Equity", Journal of Banking and Finance, (74): 69-84.

FRANK, M. Z. ve GOYAL, V.K. (2003). "Testing the Pecking Order Theory of Capital Structure", Journal of Financial Economics, 67 (2): 217-248.

FRANK, M. Z., ve Goyal, V. K. (2009). "Capital Structure Decisions: Which Factors are Reliably Important?" Financial Management, 38 (1): 1-37.

GÜNER, A.; (2016). "The Determinants of Capital Structure Decisions: New Evidence from Turkish Companies", Procedia Economics and Finance, 38: 84 – 89.

HARRIS, M. ve RAVIV, A. (1990). "Capital Structure and the Informational Role Of Debt", The Journal of Finance, 45 (2): 321-349.

JALILVAND, A. ve HARRIS, R.S. (1984). "Corporate Behavior in Adjusting to Capital Structure and Dividend Targets: An Econometric Study", Journal of Finance, 39: 127-145.

JONG, A., VERBEEK, M., VERWİJMEREN, P. (2011). "Firms' Debt– Equity Decisions when the Static Tradeoff Theory and the Pecking Order Theory Disagree", Journal of Banking and Finance, 35: 1303-1314.

KRAUS, A. ve LITZENBERGER, R.H. (1973). "A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage", Journal of Finance, 28 (4): 911-922.

MODIGLIANI, F. ve MILLER, M.; (1958). "The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment", Economic Review, 48: 261-297.

MODIGLIANI, F. ve MILLER, M.; (1963). "Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction", The American Economic Review, 53 (3): 433-443.

MYERS, S. C.; (1984). "Capital Structure Puzzle", Journal of Finance, 39 (3): 575 – 592.

MYERS, S.C. ve MAJLUF, N., (1984). "Corporate Financing and Investment Decisions when Firms Have Information Investors Do Not Have", Journal of Financial Economics, 13, 187-221.

ÖZTEKİN, Ö. (2015). "Capital Structure Decisions Around the World: Which Factors are Reliably Important?", Journal of Financial and Quantitative Analysis, 50(03): 301-323.

RAJAN, R. G., ve ZINGALES, L. (1995). "What Do We Know About Capital Structure? Some Evidence From International Data", Journal of Finance, 50: 1421-1460.

SARIOĞLU, S.E. ve KURUN, E., GÜZELDERE, H. (2013), "Sermaye Yapısının Belirleyicileri: İMKB'de İşlem Gören Çimento, Otomotiv ve Bilişim Sektörlerinin Sermaye Yapısı Analizi", Ege Akademik Bakış, 13(4): 481-496.

SAYILGAN, G. ve UYSAL, B. (2011), "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektörel Bilançoları Kullanılarak Sermaye Yapısını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Analiz: 1996 – 2008", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (4): 101–124.

SCOTT, D.F. (1972). "Evidence on the Importance of Financial Structure.", Financial Management, 1 (2): 45-50.

SEIFERT, B. ve GÖNENÇ, H. (2008). "The İnternational Evidence on The Pecking Order Hypothesis", Journal of Multinational Financial Management, 18: 244–260.

SHAH, S.Z.A. ve. KAUSAR, J. (2012). "Determinants of Capital Structure of Leasing Companies in Pakistan", Applied Financial Economics, 22: 1841-1853.

SHYAM-SUNDER, L. ve MYERS, S. (1999). "Testing Static Tradeoff against Pecking Order Models of Capital Structure: A Critical Comment," Journal of Financial Economics, 58 (3): 417-425.

TAGGART, R.A. (1977). "A Model of Corporate Financing Decisions", Journal of Finance, 32: 1467-1484.

TERİM, B. ve KAYALI, C.A. (2009). "Sermaye Yapısını Belirleyici Etmenler, Türkiye'de İmalat Sanayi Örneği", Sosyal Bilimler, 7(1), 125-154.

TİTMAN, S. ve WESSELS, R. (1988). "The Determinants of Capital Structure Choice", Journal of Finance, American Finance Association, 43 (1): 1-19

TOPALOĞLU, E.E., (2018). "Sermaye Yapısına Etki Eden Firmaya Özgü Faktörlerin Panel Veri Analizleri ile Belirlenmesi: Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir Uygulama", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 640: 63-100

VAN HORNE, J. C. ve WACHOWICZ, J. M. (1997). Fundamentals of Financial Management. Harlow: Prentice Hall.

VURAL-YAVAŞ, Ç. (2016). "Determinants of Capital Structure for Firms that Provide High Quality Sustainability Reporting", Journal of Management and Sustainability, 6(4): 22-34.

SOSYAL MEDYANIN SİYASAL İLETİŞİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Muhammed ABDÜLMECİD
İstanbul Ticaret Üniversitesi

ÖZET

İçinde bulunduğumuz 21.Yüzyılda sosyal medyanın siyasete olan nüfuzu giderek belirginleşmektedir. Sosyal medya çeşitli ülkelerdeki insanların politik katılım şeklini, uluslararası politikanın söylem alanını ve bireysel politikanın davranışsal biçimini değiştirmektedir. Bu çalışmanın amacı son yıllarda uluslararası alanda meydana gelen toplumsal hareketleri örnek alarak siyasal iletişim açısından sosyal medyanın siyasal iletişim üzerindeki etkisini incelemektir. Amaç doğrultusunda sosyal medaynın siyasal iletişim ve popüler politik katılım sürecinde yarattığı olumsuz etkileride eleştirel bakışla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Sosyal Medya, Sosyal Hareket

The Effect Of Socıal Medıa On Polıtıcal Communıcatıon

ABSTRACT

In the 21st century, the influence of social media on politics is becoming more apparent. Social media changes the way people participate in various countries, the discourse area of international politics and the behavioral form of individual politics. The aim of this study is to examine the effect of social media on political communication in terms of political communication by taking social movements that have taken place in the international arena in recent years. The negative effects of social media in the process of political communication and popular political participation will be discussed critically.

Key words: Political Communication, Social Media, Social Movement

GİRİŞ

Yeni medyanın ortaya çıkması özellikle sosyal medyanın yaygın olarak kullanılması haberin üretim ve tüketim şeklini değiştirmiştir. Çeşitli ülkelerin siyasi iletişim şekli "web 2,0" 'in rehberliğindeki "siyasi web 2,0" devrine adım atmıştır. Web 2,0 alt yapısına dayanan sosyal medya siyasal iletişimin kamusal

alanındaki rolünü yeniden konumlandırmaktadır. Sosyal medya geleneksel medyanın siyasal katılımdaki zaman ve mekân boşluğunu ortadan kaldırarak sıradan vatandaşların da siyasi faaliyetlerde bulunabilmesine zemin yaratmış, halkın kendi siyasi iradelerini özgürce ifade edebileceği bir sanal ortam temin etmiştir.

Sosyal medya sayesinde çeşitli ülkelerde birtakım sosyal hareketler meydana gelmiştir. Örneğin, "Yasemin Devrimi", "Wall Street İşgali", "Tayvan Ay Çiçeği Öğrenci Hareketi", Hong Kong da ki " Merkezi İşgal Et" ve "Çine İade Yasasına Hayır" eylem gibi sosyal harekelerin ortaya çıkış şekline bakıldığında olay gerçeklikten sanallığa, organizasyonel yapı dikeyden yataya, hareket katılımcıların itirazı da teklikten çokluğa yöneldiği görülmektedir. Tüm bu sürecin gelişimi ise çeşitli sosyal medya platformlarında sergilenmiş, katılımcılar olayla ilgili fotoğraf, video gibi içeriklerini sosyal medya hesaplarında paylaşarak toplumun eyleme katılmalarını teşvik etmiştir. Diğer yandan uluslararası toplumun dikkatini kendilerine çekmiş, onların desteğini istemiştir. Siyasal iletişim açısından bakıldığında bu toplumsal hareketlerde yeni medyanın özellikle sosyal medyanın fonksiyonları medya niteliğinin çok daha ötesine geçerek geleneksel siyasal iletişim sisteminin yayın şekli ve stratejisini değiştirmiştir. Sosyal medya barındırdığı nitelikleriyle bilgi yayınlamanın yanı sıra, sivil toplumu ve sivil katılımcıları bir araya toplamanın ve harekete geçirmenin en etkili aracı haline gelmiştir. Bu çalışma sosyal medyanın siyasal iletişim üzerindeki etkisini incelemeyi amaç edinmektedir. Bunun yanı sıra sosyal medyanın siyasal iletişim sürecindeki olumsuz yönleri de eleştirel bakışla ele alınmıştır.

1. SOSYAL MEDYA VE SİYASAL İLETİŞİM

1.1. Sosyal Medya ve Özelliği

Türk dil kurumu internet sitesinde medyayı iletişim ortamı ve iletişim araçları (TDK, 2019) olarak tanımlamaktadır. Bilgiyi hedeflediği kitleye ve topluluklara aktaran, eğlendirme, eğitme, bilgilendirme gibi temel işlevleri üstlenen Televizyon, radyo, gazete, dergi ve internet temelli iletişim araçları medyanın birer parçası olarak tanımlanabilir.

Sosyal medyaya gelince en geniş anlatımla sosyal medya, bireylerin internet üzerinden mekân ve zaman sınırlaması olmaksızın kendi fikirlerini ve görüşlerini belirtmelerine olanak sağlayan, internetin sunduğu multimedya özelliklerini sınırsız bir şekilde kullanım imkanı tanıyan, aynı zamanda başka bireyler ile karşılıklı fikir, görüş alışverişine ve paylaşıma dayalı bir interaktif

ortamın varlığını hayata geçiren bir geniş tabanlı platform olarak tanımlanabilir (Bulunmaz, 2011, s. 29) Sosyal medya geleneksel kitle iletişim araçlarından ayrılarak, kullanıcılarına daha etkin bir biçimde "iletişime geçme", "gündemi takip etme", "gündem belirleme" veyahut da "gündemin bir parçası olma" imkânı sunmaktadır. Bunu yaparken haleflerinden ayrılmasının sebebi, aslında bir araya topladığı ve birey olarak kimlik kazandırdığı kullanıcılarının tek bir çatı altında toplanarak her birine sınırsız ifade alanı ve ifade edebilme özgürlüğü tanımasından ileri gelmektedir (Seren, 2018, s. 17). Facebook, Twitter, İnstgram gibi iletişim ortamları sosyal medyanın birer öğesi olarak tüm bu sürecin köprülüğünü yapmaktadır.

Sosyal medyanın özelliklerini Farklı yaklaşımlar farklı özelliklerini ortaya koymaktadır. Bunlardan bir kaç tanesini Mayfield' (2008) şu şekilde sıralamaktadır:

Katılım. Sosyal medya ilgili olan herkesten geribildirim almayı ve herkesin katkıda bulunmasını olanaklı kılmaktadır. Medya ve izleyici arasındaki sınırı bulanık hale getirmektedir.

Açıklık. Çoğu sosyal medya hizmetleri katılım ve geri dönüşüme açıktır. Bilgi paylaşımına, oylamaya, yorum yapmaya destek sağlamaktadır. İçerikten faydalanmak ve giriş için nadiren (çok az) engel vardır. Şifre konulan içerikler hoş karşılanmamaktadır.

Karşılıklı konuşma- diyalog. Geleneksel medya herkese yayın(dağıtıcı merkezli) ile ilgilidir. Sosyal medya da ise "çift yönlü iletişim" daha iyi görülmektedir.

Topluluk. Sosyal medya daha hızlı ve etkili iletişimi biçimlendirmede topluluklara olanak tanımaktadır. Topluluklar sevilen bir resim, politik bir konu ya da favori bir TV Show gibi ortak beğenilenleri paylaşabilirler.

Bağlana bilirlik. Çoğu sosyal medya mecraları bağlana bilirlik özelliği ile genişlemekte ve başka sitelere, kaynaklara ve insanlara bağlantıları paylaşabilmektedir(link vermektedir) (Mayfield, 2008, s. 5).

Genel olarak medya özel olarak kitle iletişim araçlarıda denilen televizyon, radyo, gazete ve dergi gibi geleneksel medya politik bilgilerin sunucusu, politik görüşlerin açıklayıcısı, politik değerlerin yayıcısı olarak siyasal iletişimde aktif rol üstlenmektedir. Yayın şekli, yayın içeriği, iletişim kanalları genel olarak bakıldığında devlet ya da siyasi aktörlerin siyasi iradesi ile tutarlılık göstermektedir. Sosyal medya ise daha özgür ve sınırsız bir şekilde medyanın yerine getirdiklerini zirveye taşıyabilecek potansiyel güce sahiptir. Üstelik

geleneksel medyadan farklı olarak içerik daha çok kullanıcı odaklıdır, sosyal medya çağının tüketicileri artık sadece tüketici değil bire üreticidir.

1.2. Siyasal İletişim

İletişim, bireyler veya toplumlar arasındaki haber, eğitimsel çalışma, düşünce veya bir ifadeyle mesaj değişimi sürecidir. İletişim sürecinin değişmez öğeleri ise "kaynak" ve "alıcı" kitledir. İletişim insanların beş duyusu olan koku alma, tatma, dokunma, görme ve işitme alanlarında kullanılan mesaj alışverişidir (Yilmaz, 2013, s. 234). Siyasal iletişim ise siyasal ve sosyal konular arasında gerçekleşen bilgi aktarımı olup gerekli siyasi bilgileri elde etme sürecidir. Aziz'(2014) Siyasal iletişimi "siyasal aktörlerin belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları" (Aziz, 2014, s. 3) olarak tanımlamaktadır. Ming'e göre (2009) ise siyasal iletişim, siyasal sistemi, medyayı ve kamuoyunu kapsamaktadır. Medya, siyasal sistem ile kamuoyu arasındaki ana bağlantı haline gelmiş, siyasi iradenin gerçekleşmesi ve siyasi çıkar oyunu için zemin temin etmektedir. Çıkar oyunlarında medyanın önemli bir yönü ise "medya emilimi" sayesinde medya kanalları aracılığıyla toplumun talepleri ve gereksinimleri hakkındaki bilgileri toplayıp toplumsal sorunlar üzerinde çözüm üretmek için siyasi sistem ile ortak hareket etme sürecidir (Ming, 2009, s. 52).

2. SOSYAL MEDYANIN SİYASAL İLETİŞİMDEKİ ROLÜ

2.1. Siyasi Eylemlerin Gerçekleşmesi İçin Bir Platform Olarak Sosyal Medya

Medya ortaya çıktığından buyana doğal olarak siyaset, ekonomi ve toplum ile yakın bir ilişkisi içeresinde olmuştur. Sosyal toplumdaki malumatları toplama ve toplumu bilgilendirme işlevini üstlenen medya aynı zamanda siyasal hareketlerin de önemli bir unsurudur (McKnight, 2005, s. 11). Medyanın ana statüsü sadece ülkelerin ve siyasi örgütlerin medyayı kontrol altında tutmaya çalışması veya yönetmesi üzerinde yansımamakta aynı zamanda sosyal medyanın etkileşimli, taşınılabilir özelliklerinin gelişmesiyle halkın bireysel olarak siyasal faaliyetlerde bulunmasına, toplumsal hareketlere katılmasına zemin sağlamasıyla da göze çarpmaktadır.

Örneğin, "Yasemin Devrimi" olayının sosyal medya ile olan bağlantısına bakıldığında Aralık 2010'da seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin zabıtaların yolsuzluğuna karşı kendini yakmasıyla duyulmaya başlayan Tunus'taki devri-

min sinyalleri, olayın sosyal medya üzerinden paylaşılmasıyla Tunus halkının ayaklanıp sokaklara dökülmesi ve haftalarca protestolar yapmasına yakıt olmuştur. Tunus'ta bilinen en etkili başkaldırı olan "Yasemin Devrimi" nin bu denli başarılı olmasını sağlayan hiç kuşkusuz Twitter'dir. Protestocular Twitter aracılığıyla dünya insanları ile iletişime geçmiş ve onların desteğiyle bu devrimi daha da etkili kılmıştır. Bu nedenle yasemin devrimi Twitter devrimi olarak da adlandırılmıştır(www.neoldu.com 5 Mayıs 2019).

"Wall Street İşgali" örneğine gelince sosyal medya ağlarının da desteğiyle hareket iyice büyümüştür. Sosyal eşitsizliğe karşı *Wall Street'in* en güçlü bankerlerinin bulunduğu bölgede simgesel olarak başlayan hareket Amerika'da yüzden fazla kente, Avrupa ve Uzakdoğu'ya yayılmıştır. Protestocu *Alexa O'Brian*, bu başarının sırrının internette kurulan iletişim olduğunu "Wall Street İşgal" hareketinin internette oluştuğunu belirterek, bir grup eylemcinin başlattığı hareketin kısa sürede yayıldığını, bu kadar çok kişinin sesinin duyulmasının nedeni hareketin İnternetin fiziksel halini almasından olduğunu ortaya koymaktadır (www.amerikaninsesi.com 5 Mayıs 2019). Tayvan'daki "Ay Çiçeği Öğrenci Hareketin" de 17 Mart 2014 Çin Halk Cumhuriyeti ve Tayvan arasında "Hizmet Ve Ticari Anlaşmanın" imzalanmasından hemen sonra yani, ertesi günü Tayvan adasında ki bazı organizasyonlar hizmet karşıtı faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Ve "Kara Ada Ulusal Gençlik Cephesi" ve "kara kutu karşıtı hizmet ticareti demokrasisi cephesi" nin ön planda olduğu birçok hizmet karşıtı grupları bir araya toplamıştır. Hem de yeni medya teknolojileriyle hizmet ve ticari anlaşma karşıtı haberleri aktif bir şekilde dağıtıp, anlaşma karşıtı protesto ve konferanslar düzenleyerek kamunun hizmet ve ticaret anlaşması hakkındaki bilincini geliştirmeye çalışmıştır.

2.2. Siyasal İçeriklerin Yayılması İçin Kanal Olarak Sosyal Medya

Mora'(2008) medyanın temel işlevlerini "bilgilendirme, Kültürel devamlılığı sağlama, toplumsallaştırma ve kamuoyu yaratma" olmak üzere dörde ayırmıştır (Mora, 2008, s. 6). Bu dört ana işlev değerlendirildiğinde medyanın bilgilendirme işlevi bizim içinde yaşadığımız toplum ve üzerinde yaşadığımız dünyada olup biten olaylar hakkında bilgi edinmemizi ve yaşanan değişiklikler ve yeniliklere bir bakış açısı oluşturmamızı sağlayacaktır. Kültürel devamlılığı sağlama işlevi ise tarih, gelenek, görenek, inanç, örf- adet, folklor, yaşam kuşam ve benzeri toplumsal değerleri aktararak nesiller arasındaki kültürel mirasın aktarımını sağlayarak toplumsal hafıza ve toplumsal bilincin korunmasına

katkıda bulunacaktır. Toplumsallaştırma işlevi ise medyanın belirli konu ve değer üzerinde bireyleri bir araya getirmek için etkileşim sağlaması ve toplumsal birliği inşasına zemin hazırlamasıdır. Kamuoyu yaratma işlevine gelince çok boyutlu bir kavram olan kamuoyu toplumu ilgilendiren konu ya da belirli çıkar grupları tarafından oluşturulması istenen bilinç olup toplumsal tatmin ve eğilim şeklinde tezahür olmasının medya aracılığıyla gerçekleşmesidir. Medya bu sürecin yönlendiricisi, eğiticisi, propagandacısıdır. Sosyal medyanın alt yapısı bu işlevleri yerine getirmede oldukça müsait ve etkili olup daha özgür ve sınırsız bir şekilde medyanın yerine getirdiklerini zirveye taşıyabilecek potansiyel güce sahiptir.

Medyanın siyasal işlevi de yukarda bahsedilen medyanın temel işlevleri ile aynı niteliği taşımaktadır. Ancak siyasal işlevde belirli bir siyası gücün taleplerini yerine getirmeye odaklanır. Genel olarak medyanın siyasal işlevi, siyasal bilgilerin iletilmesini, siyasi tavırların ve siyasi davranışların yönlendirilmesini, siyasal katılımın teşvik edilmesini, kamuoyunun oluşturulmasını içermektedir. Medya siyasi bilgilerin dağılımında, gündem belirleme yoluyla kamuoyu rehberliği, bilgi kontrolü, siyasi karara müdahale etme, siyasi değerlerin aktarımı gibi süreçlerde siyasi güçlere kanal temin etmektedir. Bir yandan medyanın siyasal doğası devletin medya yoluyla siyasi bilgileri aktarabileceği ve ortak bir ideolojik kültürü biçimlendirebileceği anlamını yansıtmaktadır. Bu bakımdan medya ana akım ideolojinin medya vasıtasıyla yayılması ve ulusal iradeye uygun kamuoyun oluşması sosyal istikrarı korumak ve siyasi birliği savunmak hedefine ulaşmanın önemli unsurlarındandır. Öte yandan, sosyal medyanın politik nitelikleri, halkın politik katılımının genişlemesiyle ortaya çıkmakta, geçmişteki bilgi yayılımının yukarıdan aşağı dikey yapısını değiştirmekte, yayın şeklini merkezden merkezsiz biçime dönüştürmektedir. Bu durum devletin ve iktidarın beklediği ve sürdürmek istediği kamuoyunu değiştirmekte, farklı kamuoyu ve görüşleri ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medya üzerinde oluşan gündemin sonucu olarak netizenler sanal ortamda toplanabilmekte, sanal birlikler ve gruplar gerçek olaylarda da yer almaktadır.

Örneğin, Hong Kong'daki "Merkezi İşgal Et" olayında Çin 2017'de yapılacak seçimlerde Hong Kong'un yerel yöneticilerini kendilerinin belirleyeceği iki ya da üç isim arasından seçileceğini duyurusu sonrasında "**Doğrudan Seçim"** talep eden binlerce kişi "***Occupy Central"*** koalisyon çatısı altında birleşmiştir. Organizatörler olay öncesi olayla ilgili haberleri çeşitli sosyal medya üzerinden paylaşarak"Merkezi İşgal Et" protestosunun neden yapılacağı, nelerin talep edileceği hakkında bilgilendirmeye çalışmıştır. Daha sonra sosyal medya aracı-

lığıyla göstericileri toplayıp Hong Kong'da yapılacak seçimlere yönelik taleplerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak 1997 den beri İngiltere'den Çin yönetimine geçen Hong Kongluların demokratik eylemleri neticesiz sona ermiştir. Bu dönemde Çin bir hamlesiyse Çin'de yayığın kullanılan Twitter'ın bir benzeri olan "Weibo" yu sansürlemiş ve "***Occupy Central - Merkezi İşgal Et***" ifadesi sansürün ana kelimesi olarak belirleyip olayı internet üzerinden de kontrol etmeye çalışmıştır.

Siyasi sistem perspektifinden bakıldığında, politik değer ile sosyal sistem (çevre) arasındaki otoriter değer dağılımının konusu olan etkileşim bir "girdi" (istek ve destek) - çıktı (karar ve eylem) -Geri bildirim sürecidir (Eston, 1989, s. 35). Sosyal hareketlerde katılımcılar sosyal medya aracılığıyla siyasi beklentilerini ortaya kayarak girdi (istek ve destek) - çıktı (karar ve eylem) sürecini tamamlamaktadır.

2.3. Demokratik Taleplerin Duyurulması İçin Bir Ortam Olarak Sosyal Medya

Yönetim paradigmasında yönetimden yönetişime geçmeye olanak tanıyan en önemli unsur sosyal medyadır. Sosyal medya tüm dünyada yurttaşlar arasındaki demokrasi ve özgürlük talebinin yayılmasında ve artmasında güçlü bir iletişim aracı işlevini yerine getirmektedir. Az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde yaşayan yurttaşlar sosyal medya sayesinde gelişmiş ülkelerdeki refah ve demokrasi seviyesini öğrenme, dünyayla bütünleşme imkânı bulabilmekte ve kendi taleplerini yönetimlerine karşı dile getirme olanağı bulmaktadırlar. Bu yeni yapıda, kamu politikalarının oluşturulma ve uygulanma süreci, merkeziyetçi ve tek yönlü yönetim anlayışının yerine, yurttaşlarla yönetimin interaktif biçimde işbirliğini zorlayan yeni bir yaklaşımı gerektirmektedir. Ayrıca yönetsel süreçler, yönetişimin diğer öğeleri olan şeffaflık, özgürlük ve demokrasi ilkelerinin göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmıştır. Tam da bu noktada sosyal ağlar temsili demokrasiden, katılımcı demokrasiye geçişte büyük bir role sahip olmaktadır (Aydın, 2014, s. 202).

Sosyal medya doğasında özgürlük ve paylaşım niteliğini taşımaktadır. Facebook, Twitter, İnstgram gibi farklı niteliklere sahip ancak aynı teknolojik yapıda ki sosyal platformlardan paylaşım yapmak günümüz insanının özellikle genç nesillerin doğasında olan bir şeydir ve bunlar anlık bilgi açlığı ve meraktan kaynaklanmaktadır. Bunların yanı sıra sosyal medya bireysel olarak kişisel görüşlerinin ifade edilebileceği bir özgür ortam sağladığından yapılan paylaşımlar sosyal ve siyasal dengelere belirli düzeyde tesir edebilmektedir. "Mer-

kezi İşgal Et", " Çine İade Yasasına Hayır" ve "Yasemin Devrimi" olayları bir kez daha bunu doğrulamıştır. Bu sosyal hareketlerde katılımcılar hükümetin yolsuzluğu, diktatörlüğü ve otokrasisine karşı "Demokrasi ve Özgürlük" gibi post materyalizme dayanan politik taleplerini sosyal medya üzerinde paylaşmış ve eyleme dönüştürmüştür.

Örneğin, 9 Haziran 2019'da Hong Kong'da gerçekleşen protestoda Hong Kong halkı çeşitli sosyal medya mecralarıyla demokrasi ve özgürlük isteklerini haykırırmıştır. Çin'in kentteki suçluları Çin'e iade etme yasasına karşı sokaklara dökülen protestocuların sayısı bir milyondan aşmıştır. Ellerinde "反送中-Fen Song Zhong yani, Çine İade Yasasına Hayır" , " *Demokracy for Hong Kong*" sloganları taşıyan milyonlarca Hong Kong halkı yaşlı, genç, çoluk-çocuk demeden yürüyüşe katılmıştır. Üstelik protestocular Facebook aracılığıyla olayı anında tüm dünyaya yayarak kentte gün geçtikçe artmakta olan merkezi Çin hükümetinin basın ve ifade özgürlüğü kısıtlamalrına karşı demokrasi ve özgürlük taleplerini duyurmuştur. Canlı yayın olarak paylaşılan görüntüler dünya kamuoyunda özellikle ABD'de büyük tepkiyle karşılanmıştır. ABD'deki Çince yayın yapan " *Radio Free Asia*" , "Aerikanın sesi" medya kuruluşları resmi kanalından ve sosyal medya hesapları üzerinden hareketi destekleyici nitelikteki paylaşımlarda bulunmuştur. Bununla kalmamış sosyal medya aracılığıyla büyüyen bu olay Tayvan, ABD, Kanada ve bazı AB ülkelerinde'de demokrat yanlısı Çinlileri harekete geçirmiştir. "Çin'e İade yasasına Hayır" hareketini desteklemek amacıyla tüm dünyada 20'den fazla ülkede protesto gerçekleştirilmiştir. Bu olay bu çalışmanın yapılma sürecinde'de sone ermemiş üstelik her geçen gün alevlenmiş, sosyal medya platformlarında özellikle Facebook'ta olay canlı olarak yayınlanmıştır.

3. SOSYAL MEDYANIN SİYASİ KATILIMI DEĞİŞTİRMESİ

3.1. Sosyal Medyanın Siyasi Güçlerin Modelini Değiştirmesi

Sosyal medya ile güç yapısı kontrol tipinden dikey tipe, merkezi olmayan tip ve etkileşim tipine dönüşmüş, kişisel ifade özgürlüğü ve siyasal katılım güçlenmiş ve eski teknokratların kusurları sürekli olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal medya ortamında sosyal şikâyetler ve memnuniyetsizlikler dolaşmakta, koordine edilmekte ve yayınlanmakta ve daha sonra sokak politikalarına, kare politikalara veya kamuoyu politikalarına dönüşmekte ve nihayetinde eski yönetim düzenini etkileyen büyük bir güç oluşturmaktadır (Fu, 2004, s. 247). Geçmişte siyasal güçlerin yapısı, kaynakların ve statünün maddi özelliklerine dayanırdı. Bu özelliğe sahip olanlar siyasette belirleyici konumda

idi. Ancak Web 2,0 teknolojisinin etkisi altında, özellikle sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla, sıradan insanların bilgi edinme kanalı ve fikir alışverişi ortamı oluştu. Bu durum çeşitli ülkelerdeki siyasal modellerin dengesizliğine neden oldu ve eski siyasi modeli değiştirmeye başladı.

3.2. Sosyal Medyanın Bireylerin Siyasi Davranışını Yeniden Şekillendirmesi

Herhangi bir demokrasinin istikrarı sadece ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda politik sisteminin etkinliğine ve meşruiyetine de bağlıdır (Lipsett, 1997, s. 55). Gerçek hayatta, sivil toplumun oluşumu ile siyasal meşruiyet, sivil toplum tarafından kısıtlanmaktadır. Medya ise bu süreci geliştirmenin önemli aracıdır. Ulaşılması zor ya da pahalı olan kitle iletişim araçları karşısında sosyal medya STK'lar ve bireylerin demokratik hakları ve devletten beklentilerini talep etmenin olağanüstü aracıdır.

Ekonomik kalkınma sürecinde vatandaşlar sosyal medyayı kullanarak siyasi hareketlere katılmaktadır. Hong Kong'daki "Merkezi İşgal Et" ve "Çine İade Yasasına Hayır" olayında, birçok sıradan insan harekete sosyal ağlardan aldığı haberlerden etkilenerek katılmıştır. Katılımcılar web siteleri, sosyal medya hesapları, forumlar ve çeşitli APP'leri kullanıp hareketin tanıtımı, hedefi, stratejisi ve basamaklarını teşvik ederek daha fazla vatandaşın katılımcılar grubunda yer almasını sağlamaya çalışmıştır. Eskiden kitle iletişim araçlarından bilgi edinen halk günümüzde ağırlıklı olarak sosyal medyaya başvurmaktadır. Bireyler etkilendiği söylem ve olaylar karşısında kendi tavrını ortaya koymakta, sanal gruplar oluşturmakta, sonucunda toplumsal hareketlerin meydana gelmesine yol açmaktadır. Bunun en açık örneklerinden biride 9 Haziran 2019 daki Hong kongda gerçekleşen "Çine İade Yasasına Hayır" olayıdır. Olay sosyal medya aracığıyla toplanan netizenlerin sokaklara dökülmesi sonucu Ağustos ayına kadar sona ermemiştir.

3.3. Sosyal Medyanın Siyasal alanı Sanal ortama taşıması

Uluslararası siyasi ve ekonomik yapının, karmaşık ve sürekli değişen uluslararası iletişimin çalkantılı yeniden yapılandırılması altında, halkın kültürel kimliği artık bir ülkeyle sınırlı değildir. Halkın kültürel kimliği artık ulusal kültür tarafından değil dünyanın çeşitli yerelinden, çeşitli kültürel bilgilerden oluşacaktır. Kimliği artık tek ve kapalı değil çokludur ve açıktır (Zhi, 2010, s. 151). Dahası, internetin gelişmesiyle birlikte ulusal egemenliğin kapsamı fiziksel, ekonomik, askeri ve sosyal kaynaklardan bilginin egemenliğine genişletil-

miştir. İnternet medya coğrafyasını yeniden inşa etmekte, Küresel ağ ve uluslararası bilgi akışı alanı, sınır kavramına sahip ulus devletlere medyan okumaktadır (David ve Morley, 2001, s. 1). Siber uzamda her geçen gün varlıklarını ve sayılarını arttıran sosyal paylaşım siteleri, farklı konular üzerinden egemenlik söylemi oluşturma ve bunu yaygın söylem haline getirme amaçlı kullanıcılar tarafından en çok tercih edilen mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira sanal bir özgürlük alanı olarak görülen sosyal medya kişi ye kendi egemenlik alanını oluşturma, kendi iktidarını kurma ve kendi söylemini yeniden yaratma fırsatlarını sunmasının yanı sıra cemaatleşme ve örgütlenmeyi de kolaylaştırmaktadır (Bakırcı, 2016, s. 4).

İçinde bulunduğumuz bu dönemde ülkeler özellikle büyük ülkeler diplomatik ilişkilerinde yenilik yaratmaktadır. Sosyal medyayı kullanarak yeni bir diplomatik biçime adım atmaktadır. Bunun bir sonucu olarak çeşitli ülkelerin diplomatik çevrelerinde "E diplomasi", "Dijital Diplomasi" ve "Web 2.0 Diplomasi" kavramları dolaşmaya başlamıştır. "Yasemin Devrimi", gibi sosyal medya devriminin kaosunda ABD gibi ülkeler, sosyal medya aracılığıyla demokrasiyi bahane ederek ülkeleri uluslararası seviyede kınayarak Amerikan tarzı demokrasiyi geliştirme ye fırsat arama kaygısının peşine düşmüştür. 2018 yılında sesi duyulmaya başlayan 2019 yılında ise gün geçtikçe kesinleşen ABD ve Çin ticaret savaşında ABD cumhurbaşkanı Tump konuyla ilgili görüşlerini sürekli olarak Twittir hesabında paylaşmıştır. Çin ile olan ilişkilerinin kötüleşmesinin sonucu diyebileceğimiz bazı diplomatik kınamalar da ABD'nin başka ülkelerdeki elçilik ve konsoloslukları tarafından sosyal medya üzerinde paylaşılmıştır. Örneğin 23,24, 30 Mayıs 2019 tarihlerininde ABD'nin pekindeki konsolosluğu resmi Twittir hesabında paylaşım yaparak Çinin Uygur, kazak ve diğer azınlıklara yönelik yaptığı insan hakları ihlallerini kınamıştır. Ardından benzeri paylaşımı ABD'nin Moğolistan'daki başkonsolosluğun da yapmıştır.

Demokratik ülkelerde seçim esnasında en yaygın kullanılan siyasal iletişim araçları da sosyal medyadır. Sosyal medya seçim sırasında siyasi partilerin, rakip adayların en önem verdiği mecradır. Adayların eskiden yüz- yüze yürüttüğü seçim kampanyaları yavaş yavaş sanal ortama doğru ilerlemektedir. Adaylar bireysel hesapları üzerinden seçim vaatlerini paylaşmakla beraber düzenlediği miting, yaptığı konuşma, ettiği ziyaretleri canlı olarak yayınlayıp seçmenleri kendine çekmeye çalışmaktadır. Buna karşılık seçmende adaylara yönelik görüşlerini, beklentilerini yorum kısmına yazmaktadır.

4. Sosyal Medyanın Siyasi KATILIMI OLUMSUZ etkilemesi

Sosyal medya, kullanıcı merkezli üretim ve tüketim modelindeki içeriklerin yayıldığı, dağıtıldığı, yayınlandığı, paylaşıldığı her türlü platformların genel adıdır. Teknolojik gelişmeyle bu platformlar gün gittikçe çoğalmaktadır. Hem iyilik hem de kötülük için sonsuz olanaklar getiren sosyal medya halkın politik katılımını kolaylaştırırken demokratik siyasetin önünü açabilecek tek güvenilir araç olarak görülmemelidir. Düşünmemiz gereken birkaç önemli nokta vardır: ilki sosyal medya üzerinde gerçekleşen paylaşımların hakikati yansıtıp yansıtmadığı, ikincisi sosyal medya tarafından oluşturulan kamuoyunun kim tarafından, ne amaçla oluşturulduğu, son olarak çeşitli muhalif siyasi güçlerin sosyal medyayı kendi çıkarları için kötüye kullanıp kullanmadığıdır. Bahsi geçen konular dikkate alınmadığında politik bir iletişim ikilemine yol açabilecektir. Sonuçta toplumsal irrasyonel eğilimler oluşabilecek, yanlış bilgiler yaygınlaşarak olumsuz etkilere ışık tutabilecektir.

4.1. Sosyal Medyanın Katılımcıları Toplum Şeklinde İrrasyonel Eğilimlere yönlendirmesi

Güvenilir ve doğru kaynaklardan bilgi edinme ihtiyacı ve talebinin bireyler arasında her geçen gün artmasının sonucu olarak içinde bulunduğumuz bu dijital çağda kişiler bilgi edinme konusunda geleneksel medyayı değil sosyal medyayı tercih etmektedir. Birçok insan geleneksel medyada paylaşılan haberlerin doğruluğuna şüpheyle bakmaktadır. Ancak sosyal medyada paylaşılan her bilginin doğru olmayacağı da bir gerçektir.

Günümüzde sosyal medyayı aktif olarak kullananlar genel olarak gençlerden oluşur. Çevrimiçi iletişimi ve çevrimdışı kümelemeyi yapmak için sosyal medyayı kullanan bu gençler çoğu genelde kolektif bir irrasyonel izleyici kitlesidir denilebilir. Toplumda olumsuz etki yaratan içeriklerin çoğu bu tip basit zihniyetler tarafından paylaşılır. Şu anda birçok ülkede meydana gelen sosyal hareketlerin ana katılımcılar gençlik gruplarıdır. Gençler yeni medya teknolojilerini kullanmada ustadır. Topluma eleştirel görüşle bakarlar. Duyguları kolayca dış dünyadan etkilenir. Dış kontrole karşı çok savunmasızdır. İşin aslına bakmaksızın mantıksız "öfkeli" davranırlar. Sosyal medya gençlerin bu zaafını toplumsal sosyal hareketlerde sıkça kullanmaktadır. Bazı siyasi olaylarda veya acil durumlarda, bilgiyi açığa çıkarma hissi veya özelliğine sahip kişiler doğruluğu meçhul bilgileri hemen internette paylaşırlar. Bu tip haberler sanal ortamda virüse benzer şekilde yayılacaktır. Bunun sonucu olarak toplumsal ayaklanmalar, karşılık hareketleri meydana gelip nihayetinde devrime dönüşebilecektir.

Örneğin, 29 Haziran 2019 akşam saatleri İstanbul küçük çekmecedeki ikitelli mahallesinde bir küçük kıza Suriyeli bir genç tarafından taciz edildiği

haberleri sosyal medya üzerinden yayılması birçok gencin Suriyelilere saldırmasının yakıtı olmuştur. Emniyet güçlerinin açıklamasına göre "İkitelli Gençlik Grubu" adı altında kurulan 58 kişinin üye olduğu WhatsApp mesajlaşma grubunun olayı büyüten araç olduğuna kani getirilmiştir. Saldırı sonrasında saldırının nedeni ve sonucu hakkında uluslararası mülteci hakları derneği şöyle açıklamada bulunmuştur:

Öncelikle her hangi bir taciz-tecavüz vakası kesinlikle yoktur.

Küçükçekmece emniyetine intikal eden olay, iki akran çocuk arasında yaşanmış ve tamamen yanlış anlaşılmadan ibaret olup, iddia edilen aile dahi her hangi bir kimseden şikâyetçi olmadıklarını beyan etmişlerdir. (İstanbul Valiliği Açıklaması)

Gerçek dışı paylaşımlar nedeniyle, Suriyelilere ait ev ve iş yerleri zarar görmüş, taciz olayı olmamasına rağmen insanların ev ve iş yerlerine haksız yere zarar verilmiştir.

Ölüm ile sonuçlandığı iddia edilen olaylar ise geçmiş zamanda ve çeşitli sebeplerden kaynaklı, alakasız görüntülerdir. Olaylar esnasında her hangi bir ölüm yahut öldürme vakası yoktur.

Olayları sosyal medyadan duyuran ve halkı kin ve düşmanlığa sevk eden hesaplar, gerçek kişilerden ziyade sahte hesaplar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Emniyet birimler tespit ve yasal işlem çalışmalarını sürdürmektedir.

Olayları tırmandıran ve sosyal medyada infiale yol açma hedefi taşıyan paylaşımlar kasıtlı ve organize olarak yapılmış olup, iddia edilen olaylar kesinlikle gerçek dışıdır(http://bianet.org 6 Temmuz 2019 tarihinde erişildi).

4.2. Paradoks: Bilginin Yaygınlaştırılması

Geleneksel medya ile karşılaştırıldığında, internetteki bilgiler çeşitli ve zengindir. Bununla birlikte çevrimiçi grupların oluşmasına sanal ortam temin eden sosyal medya, grup içinde bilgilerin yüksek derecede homojenleşmesine yol açmıştır. Bu homojenleşme bilginin uyarılması altında bir çeşit "grup kutuplaşması"'nın doğmasına ışık tutmuştur. Grup kutuplaşması" kavramı *case sunstein* tarafından ortaya konulmuştur. *case sunstein* grup kutuplaşması "grup üyelerinin başlangıçta müzakere sonrasında önyargı yönünde hareket etme eğiliminde olmaları ve en sonunda aşırı bir görünüm oluşturma eğilimine yönelmeleri" (Sunstein, 2003, s. 151), olarak tanımlamaktadır. "Grubun Çağı" adlı kitabında, Moscovic' (2003) "Bireyler bir araya geldiğinde bir grup doğar, onlar Karışır, kaynaşır, sonunda kendi içgüdüsünü boğan bir kutuplaşma grubu oluşur" (Moscovic, 2003, s. 19) diyerek kutuplaşma olayının sürecine vurgu yapmaktadır.

Her netizenin, bir veya daha fazla homojen gruptaki bu bilgi daraltısının etkisi altında kalabilme ihtimali vardır. Tunus'taki "Yasemin Devrimi" ve İs-

tanbul küçük çekmece ikitelli mahallesinde yakın tarihte meydana gelen 29 Hazirandaki Suriyelilere saldırı olayı Sosyal medyanın iki yönlü kılıç rolünün kamuoyunu harekete geçirmedeki niteliğini yansıtmaktadır. Bu olayların ortak noktası, krizden sonra, siyasi amaçlı bazı kamuoyu liderlerinin hükümeti veya muhalifleri hedef alarak olayı alevlendirmeye çalışmalarıdır.

Sonuç

Yeni medyanın inovasyonu ve gelişmesiyle birlikte yeni medya siyasal iletişimin çağrışımını, genişlemesini ve iletişim yolunu daha da genişletmekte ve halkın siyasi katılımı ile medya ve politika arasında ki etkileşim artmaya başlamıştır. Genel olarak demokratikleşmede, özellikle güçlü demokrasiyi destekleyen bir toplumda, sosyal medya bireyler için görüşlerini ifade etmenin, eleştirmenin bir aracı olabilmektedir. Buna karşılık siyasi güçler sosyal medyayı politik bir araç haline getirmeye çalışmaktadır. Günümüzde masum ve kibar olan netizeler siyaset tarafından sosyal medya üzerinde ince bir yöntemle ustalıkla yönlendirilmektedir. Kamuoyu konusunda da siyasiler amaçları doğrultusunda kamuoyunu kamuoyu nesnesine doğru değiştirmektedir. Dolaysıyla sosyal medyanın siyasi alana getirdiği avantajlardan istifade ederken yeni medyanın siyasi iletişimdeki stratejik değerini ve rolünü tam olarak, netizelerin de görüşleri, seçenekleri, duygularına müdahale etmemek, halkı siyasi katılıma teşvik ederek yönetişim kavramını yaymak ve ulusal ideolojiyi güçlendirmek için yeni medya kaynaklarından tam anlamıyla faydalanmak büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda, küresel ağ egemenliği konsensüsüne(uzlaşma) nasıl ulaşılacağı, devlet yönetiminin meşruiyetini güvence altına alma mekanizması, sivil toplumu korumanın ortak bilinci ve netizenlerin medya okuryazarlığı konusunda eğitilmesi de ülkelerin ve siyasi aktörlerin siyasi iletişimde dikkat etmesi gereken konulardır.

KAYNAKÇA

Aydın, V. E. (2014). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16*(özel sayı1), 197-205,.

Aziz, A. (2014). *Siyasal İletişim 5.Baskı.* İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bakırcı, M. O. (2016). *Egemen Ideolojinin Sosyal Medya Aracılığıyla Yeniden Üretimi: Sanal Cemaatler*. Mayıs 13, 2019 tarihinde https://www.academia.edu/19958729/Egemen_%C4%B0deolojinin_Sosyal_Medya_Arac%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1yla_Yeniden_%C3%9Cretimi_Sanal_Cemaatler adresinden alındı

Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği. *Global Media Journal, 2*(3), 19-50.

Eston, D. (1989). *Siyasal Yaşamın Sistematik Analizi (çinceye çeviren Wang Pu zhen).* Pekin: Huaxia Yayınevi.

Fu, L. W. (2004). *Ağ Politikaları: Ağ Toplumu ve Ulusal Yönetişim.* pekin: Ticari Yayınları.

Lipsett, S. M. (1997). *Siyasetçilerr - Siyasetin Sosyal Temelleri.* Shang Hai: shang Hai Halk Yayınevi.

Mayfield, A. (2008, Ağustos 8). *www.icrossing.com/*. Mart 3, 2019 tarihinde https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf adresinden alındı

McKnight, B. (2005). *Siyasal İletişime Giriş (Çinceye çeviren Yīn qí).* Pekin: Xinhua Yayınevi.

Ming, Y. G. (2009). *Medya Ekonomisi Eğitimi.* Pekin: Çin Renmin Üniversitesi Basını.

Mora, N. (2008). Medya ve kültürel kimlik. *Uluslararası Insan Kaynakları Dergisi, 5*(1), 1-14.

Moscovic, S. (2003). *Grubun Çağı.* Jiang Su: Jiangsu Halk Yayınevi.

Seren, M. (2018). *Sosyal Medya El Kitabı.* Ankara: Orion Kitapevi.

Sunstein, C. (2003). *Ağ Cumhuriyeti (İngilizceden Çinceye çeviren Huang Weiming).* Shang Hai: Shang Hai Halk Yayınevi.

TDK. (2019). *Türk dil kurumu*. Mayıs 11, 2019 tarihinde http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c76a330473728.28995939 adresinden alındı

Yilmaz, M. (2013). Medya Ve Siyaset Ilişkilerinin Kamuoyu Üzerindeki Etkisi: KKTC Örneği. *Insan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 230-252.

Zhi, L. (2010). *:Küresel İletişim Çalışmalarına Giriş.* Pekin: Xinhua Yayınevi.

https://www.neoldu.com/neden-yasemin-devrimi-2631h.htm 5 Mayıs 2019 tarihinde erişildi

https://www.amerikaninsesi.com/a/wall-streeti-gal-hareketi-sosyal-medyann-desteiyle-buyudu-133535828/901110.html 5 Mayıs 2019 tarihinde erişildi

http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/209993-uluslararasi-multeci-haklari-dernegi-ikitelli-de-taciz-yok-suriyelilere-irkci-saldiri-var 6Temmuz 2019 tarihinde erişildi).

KIRKLARELİ İLİ DOĞA TURİZMİ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE REKABETÇİ KONUMLANDIRMA STRATEJİLERİNİN BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Mustafa Cevdet ALTUNEL
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAKIR
Kırklareli Üniversitesi

Arş. Gör. Şükrü Fırat ÇİFTÇİ
Kırklareli Üniversitesi

ÖZET

Çalışmada Kırklareli ilinin doğa turizmi kapsamında konumlandırılması yapılırken hedef pazarın bir doğa turizmi destinasyonu olarak Kırklareli'yi nasıl algıladıklarının ve ideal doğa turizmi destinasyonu algılarının ölçülmesi ve Kırklareli ilini hedef pazarın zihninde nasıl bir ideal bir doğa turizmi destinasyonu olarak konumlandırılabileceğine ilişkin öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada yüzyüze anket uygulaması ile Kırklareli'nin ana hedef pazarı olan, İstanbul ilinde ikamet eden ve en az yılda bir kez doğa turizmi faaliyetlerine katılan 520 kişiye basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Toplanan veriler önem-performans analizine tabi tutulmuş ve doğa turizmi ile ilgili olarak yoğunlaşılması gereken özellikler, korunması gereken özellikler, düşük öncelikler, olası aşırılıklar olarak sınıflandırılarak, destinasyon yöneticilerine destinasyonun rekabetçi konumlandırılmasında izleyebilecekleri öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırklareli, Doğa Turizmi, Konumlandırma, Rekabet Stratejileri

Evaluation of Natural Tourism Potential of Kırklareli and Determining Competitive Positioning Strategies

ABSTRACT

In this study, it is aimed to measure how the target market perceives Kırklareli as a nature tourism destination and compared this perceptions to their ideal nature

tourism destination perceptions in order to provide some insights on how Kırklareli province can be positioned as an ideal nature tourism destination in the mind of the target market. In the research, via random sampling method a total of 520 people, who are the main target market of Kırklareli, live in Istanbul and participate in nature tourism activities at least once a year, were reached through a face-to-face survey. The data collected were analyzed via importance-performance analysis, and based suggestions were made on which characteristics that should be focused on, to be protected, which have low priority and possible overkills.

Keywords: Kırklareli, Nature Tourism, Positioning, Competitive Strategies

GİRİŞ

20 yüzyılın başından itibaren sanayileşmenin hızla gelişmesiyle ortaya çıkan plansız kentleşme, çevre kirliliği ve gürültü gibi olumsuzluklardan kaçma isteği insanları özellikle doğa temelli ve kültürel seyahatlere yönlendirmiştir. Son yıllarda turizm endüstrisi içinde hızla gelişme göstermeye başlayan doğa turizmi de bu yönelimlerin sonuçlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2008). Doğa turizmi, doğanın değerini bilerek ve doğadan hoşlanarak, doğal kaynaklara ve çevreye zarar vermeden, olumsuz ziyaretçi etkisi bırakmadan ve yöre halkının sosyo-ekonomik yaşantısına katkı sağlayan, çevreye duyarlı ve saygılı bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır (Ceballos-Lascurain, 1996). Doğa turizmi, turizm faaliyetlerinin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilere karşı alternatif olarak ortaya atılan, sürdürülebilir turizmin alt bölümünü oluşturan bir sürdürülebilirlik yaklaşımıdır (Özel, 2010).

Küresel turizm hareketlerindeki değişimler de doğa ve doğa temelli turizm türlerinin gelişimine vurgu yapmaktadır. Yapılan analizlerde turizm sektörünün genel büyüme hızı %4-7 arasında değişirken, doğa ve macera turizminin yıllık büyüme hızının %20-30'larda olduğu görülmektedir. Seyahat edenlerin %98'sinin kendilerini çevreye duyarlı addettikleri, %79'unun çevreye duyarlı tesislerde konaklamak istedikleri ve üçte birinin çevreye duyarlı tatiller için %2-%40 oranında daha fazla ödeme yapmaya gönüllü oldukları da göz önüne alındığında doğa temelli turizm türlerinin gelecekte yıldızı parlayacak turizm türleri arasında yer alacağını öngörmek yanlış olmayacaktır (TÜRSAB, 2015).

Trakya bölgesinde diğer alanlara oranla bakir ve yıpranmamış bir doğasının olması, coğrafi konum itibariyle ulaşımın kolay olması ve halkın yerel kültürlerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını koruyarak sürdürmeleri Kırklareli'yi doğa turizminde bir adım öne çıkarmaktadır. Kırklareli'nin bu arz kay-

naklarını iyi yönetmesi ile gelişmekte olan doğa turizmi pazarından büyük gelirler elde etmesi de mümkün olacaktır. Kırklareli ili Türkiye'deki doğal çeşitliliğin en yoğun olduğu bölgelerden biridir ve insanlara doğal güzellik adına görmek isteyebilecekleri tüm güzellikleri barındıran bir bölgedir.

Kırklareli ilinin turizm kaynaklarının etkin değerlendirilmesi amacıyla RotamızTrakya projesi kapsamında kaynakların turizm amaçlı nasıl değerlendirilebileceği göz önünde bulundurularak örnek gezi rotaları oluşturulmuştur (www.trakyaturizmrotası.com). Bu kapsamda Kırklareli destinasyonu için: Kırklareli Doğa Rotası, Kırklareli İnanç Rotası, Kırklareli Tarih Rotası, Kırklareli Lezzet Rotası tespit edilmiştir. (trakyaturizmrotası.com)

Kırklareli'nin bir turizm destinasyonu olarak çevredeki destinasyonlardan ayrışan temel özelliğinin doğası olduğu görülmektedir. Bir tarihi veya kültürel destinasyon olarak konumlandırıldığında Kırklareli ilinin İstanbul, Edirne ve Çanakkale'nin sahip olduğu kaynaklarla rekabette avantajlı konumda olması mümkün değildir. Bu nedenle kaynakların eşsizliği, turistik değerleri ve rekabet edilebilirliği göz önüne alındığında Kırklareli'nin bir doğa turizmi destinasyonu olarak konumlandırılması en mantıklı seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada Kırklareli ilinin doğa turizmi kapsamında konumlandırılması yapılırken hedef pazarın bir doğa turizmi destinasyonu olarak Kırklareli'yi nasıl algıladıklarının ve ideal doğa turizmi destinasyonu algılarının ölçülmesi ve Kırklareli ilini hedef pazarın zihninde nasıl bir ideal bir doğa turizmi destinasyonu olarak konumlandırılabileceğine ilişkin öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece gerek özel sektör gerekse kamu (yerel ve idari yönetimler) açısından planlama ve uygulamaya yönelik yeni stratejiler temelinde bir turizm politikası izlenebilecektir. Bu açıdan bakıldığında araştırma sonuçları Kırklareli ilinde turizm gelişimine katkı sağlayacak genel bir rekabetçi strateji ilkelerini ortaya koyacaktır.

KIRKLARELİ DOĞA TURİZMİ ENVANTERİ

Kırklareli ili, Türkiye'nin kuzeybatısında, Trakya bölgesinde yer almaktadır. Kuzeyinde Bulgaristan, batısında Edirne, Doğusunda Karadeniz, güneyinde Tekirdağ ve güneydoğusunda İstanbul bulunmaktadır. Yüzölçümü 6.550 km^2'dir ve Babaeski, Demirköy, Kofçaz, Lüleburgaz, Pehlivanköy, Pınarhisar, Vize ilçelerine sahiptir.

Kırklareli'ni doğa turizminde öne çıkartan niteliklerinin bakir ve yıpranmamış bir doğasının olması, ulaşımın kolay olması ve halkın kültürünü,

geleneklerini ve yaşam tarzlarını koruyarak sürdürmeleri olarak sıralanmıştı. Bu nitelikler bağlamında, Kırklareli ilinde doğa turizmi kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler incelendiğinde doğa yürüyüşü, kamping, yaban hayat gözlemciliği, kuş gözlemciliği, sportif olta balıkçılığı, botanik turizmi gibi faaliyetlerin bölgede hali hazırda gerçekleştirildiği ve belirli bir pazar kitlesine erişimin sağlandığı görülmektedir.

Doğa turizmiyle özdeşleşmiş bir faaliyet olan doğa yürüyüşü için bölgede belirli temalarda yürüyüş rotaları belirlenmiştir (www.kirklarelikulturturizm.gov.tr). Bu rotalar şu şekilde sıralanabilirler: Beypınar Köyü - Dupnisa Mağarası; Beypınar Köyü - Fatma Kaya Mevkii; Beypınar Köyü - Dupnisa Mağarası; Beypınar Köyü - Fatma Kaya Mevkii; Beypınar Köyü - Balaban Köyü; İğneada Yolu Çavdar Mevkii - Balaban Köyü; Çiftekaynaklar Mevkii - Cehennem Şelalesi Mevkii; Çiftekaynaklar Mevkii - Dev Kayın - Monopetra (Tek Kaya) - Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi Mevkii.

Bir diğer doğa turizmi faaliyeti kuş gözlemciliğidir. Kuş gözlemciliği, kuşları doğal ortamında gözlemleme ve tanımlama faaliyeti olarak tanımlanmakta ve özel ilgi turizminin doğaya ve hobiye dayalı türlerinden biri olarak sınıflandırılmaktadır. Doğa turizmi kapsamında kuş gözlemciliği ve gözlemcileri, eğitimli ve yüksek gelir seviyeli en büyük eko-turist grubunu oluşturduklarından doğa turizmi gelirlerinin en iyi kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Cordell ve Herbert 2002). Türkiye'de gözlemlenen 454 kuş türünün 259'unun Kırklareli'nin İğneada bölgesindeki sulak alanlarda gözlemlenebiliyor olması (Özkan, 2010: 64), Kırklareli'yi Türkiye'nin en önemli kuş gözlemciliği turizmi merkezlerinden biri haline dönüştürmektedir. Akkuyruklu kartal, gri ağaçkakan ve kara ağaçkakan kuşları bölgede üreyen ve İğneada'da yaygın dağılım gösteren bölgenin gösterge türleri olarak nitelendirilmektedir (Kaya, 2015). Bölge, çok sayıda su kuşu ve yırtıcı kuşun, özellikle de leyleklerin (ak ve kara leylek) sonbahar göçünde geçiş yolunda olması ve bazı su kuşları (balıkçıllar, kazlar, ördekler, su tavukları, yağmurcunlar vb.) ve yırtıcıların (kartallar, şahinler, doğanlar, deliceler vb.) üreme alanı olması nedeniyle yıl boyunca kuş gözlemciliği yapılabilecek bir bölge konumundadır. İğneada dışında kuş gözlemciliği faaliyetleri Kasatura Körfezi Tabiatı Koruma Alanı, Vize İlçesi Çavuşköy Göleti Mevkii ve Dupnisa Mağarası Sulak Alanı'nında gerçekleştirilebilmektedir.

Doğa turizmi kapsamında Kırklareli'de gerçekleştirilecek bir diğer etkinlik türü ise sportif olta balıkçılığıdır. Birçok insan için bir tutkuya dönüşen sportif olta balıkçılığı, ticari olmayan, doğa ile iç içe hoşça vakit geçirmek için

gerçekleştirilen genellikle orman içi akarsularında ve göl/göletlerde gerçekleştirilen bir spor aktivitesidir. Kırklareli sınırları içerisinde Longoz ormanları arasında akan Pabuçdere, Kazandere, Velika dereleri; Erikli, Mert, Saka, Pedina ve Hamam gölleri; Kırklareli, Kayalı ve Armağan barajları doğa turizmi kapsamında sportif olta balıkçılığı faaliyetleri için değerlendirilebilecek bölgelerdir (http://www.kirklarelikulturturizm.gov.tr).

Kampçılık, Kırklareli'nde önemli bir doğa turizmi faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırklareli doğa sporları kulüplerinin vazgeçilmez bir adresidir ve bölgede uzun doğa yürüyüşlerinin ardından çadırlarını kuran kampçılar yorgunluklarını bir dere kenarında balık tutup karınlarını doyurarak ya da denize girerek atabilme fırsatına sahiptir. Bunun yanı sıra Dupnisa Mağara'sı ve çevresi de önemli bir kamp merkezi haline dönüşmeye başlamıştır. Dupnisa mağarası ve çevresinde kampçılık faaliyetleri için altyapı çalışmaları da yoğun biçimde sürmektedir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2013).

Kırklareli'nde turizm açısından önem taşıyan pek çok mağara bulunmaktadır. Bu mağaralar tarih öncesi ve Erken Hristiyanlık sürecinde iskâna tabi tutulmuştur. Bu mağaralardan beş tanesi hem doğal güzellikleri ile dikkat çekmekte hem de turizme yönelik çalışmaların konusu olmaktadır. Öne çıkan mağaralar şunlardır: Dupnisa (2720 metre), Yenesu (1620 metre), Domuzdere (300 metre), Kıyıköy mağaraları ve Kaptanın mağarası (Morgül, 2014).

Kırklareli'nin sahip olduğu doğal güzellikler eşsiz bir nitelik taşımaktadır. Bu doğal güzellikler arasında en dikkat çekeni Istranca Dağlık Bölgesi Ormanları'dır. Bu ormanlar, içinden akan dereleri, tatlı suları, çok çeşitli flora ve faunası ile birer tabiat harikasıdırlar. Kültür ve Turizm bakanlığı bu doğal güzelliklerin önemli bir bölümünü "Doğal Sit Alanı" olarak koruma altına almıştır. Ziyaretçileri, gerek Demirköy ve Kıyıköy ilçelerinin doğal güzellikleri gerekse Trakya'nın tek karaçam ormanı olan Kastros Körfezinin güzelliği etkilemektedir (Kırklareli Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü, 2005). Bir diğer büyüleyici doğal güzellik ise Cehennem şelaleleri'dir. Kerevit Deresi suyunun yıllarca ince ince kayaları oyarak oluşturduğu bir doğa harikasıdır. Kerevit deresi üzerinde farklı boyutlarda birçok şelale bulunmaktadır ama en büyüğü Cehennem Şelaleleridir. Bu şelaleler Kırklareli'nin Vize İlçesi'ne bağlı Kızılağaç Köyü'nde bulunmaktadır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2013).

Kırklareli longozlar, anıt ağaçlar ve milli parkları ile de öne çıkan bir ildir. Longoz, derelerin taşıdığı kumların birikerek kıyıda set oluşturması ve dere ağzını kapatması sonucu akarsuyun biriktirdiği yerde oluşan özel bir eko sistemdir. İğneada üç farklı longoz ormanına ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca

Longozların içinde çok özel ağaç türleri de bulunmaktadır ve bunlar doğal çevreye farklı bir güzellik katmaktadır (Morgül, 2006). Kırklareli'nin sahip olduğu anıt ağaçlar ve lokasyonları ise şu şekilde sıralanabilir: Merkez Kocahıdır İlköğretim Okulu bahçesi (Celtis Australis), Demirköy Longoz Ormanı (Platanus Orientalis), Vize İlçesi Kale Mahallesi (Platanus Orientalis), Vize Çakıllı Köyü (Platanus x acerifolia), Vize Çakıllı Köyü İlköğretim Okulu Bahçesi (Celtis Australis) (Morgül, 2014). Ayrıca, İğneada Longoz Ormanları Milli Park Alanı, 03.11.2007 tarihli Bakanlık Olur'u ile 13.11.2007 tarihli ve 26699 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak Türkiye'nin 38. Milli Parkı olarak ilan edilmiştir (Milliparklar, 2018).

YÖNTEM

Araştırma nicel araştırma deseni ile tasarlanmış ve veri toplama tekniği olarak anket yöntemi tercih edilmiştir. Bir doğa turizmi destinasyonun sahip olduğu özelliklerin tespit edilmesinde Metin (2019)'un gerçekleştirdiği sistematik inceleme sonucunda ortaya koyduğu 25 maddelik özellik seti kullanılmıştır. Bu özelliklerin katılımcıların zihinlerindeki ideal doğa turizmi destinasyonunda bulunmasının ne kadar önemli olduğu ve aynı özelliklerin Kırklareli'de ne kadar bulunduğuna dair algıları ölçülmüştür. Yüzyüze anket uygulaması ile Kırklareli'nin ana hedef pazarı olan İstanbul ilinde ikamet eden ve en az yılda bir kez doğa turizmi faaliyetlerine katılan potansiyel doğa turistlerinden 520 kişiye basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve ideal turizm destinasyondan farklılaşma düzeyinin tespiti için t testi gerçekleştirilmiştir. Son olarak Kırklareli ilinin etkin bir şekilde bir doğa turizmi destinasyonu olarak konumlandırılmasının sağlanması için hangi özellikler üzerinde yoğunlaşılması gerektiğinin tespit edilmesi amacıyla önem performans analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırma bulguları katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular, ideal doğa turizmi destinasyonu ve Kırklareli ilinin karşılaştırılmasının yapıldığı Tek örneklem T testi bulguları ve önem/performans analizi bulguları olarak üç bölümde raporlanmıştır. Araştırmanın ilk bölümünü oluşturan demografik özellikler incelendiğinde araştırmaya katılan kişilerin %58,8'inin kadınlardan, %62,1'nin ise önlisans ve lisans mezunu katılımcılardan oluştuğu

ve ortalama 3,317.10 TL gelire sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların yılda en az 1 en fazla 6 kez doğa turizmi faaliyetlerine katıldıkları, doğa turizmi faaliyetlerine ayırdıkları sürenin 2 gün ile 30 gün arasında değiştiği, bütçe olarak ise 500TL ile 7,500 TL arasında bir bütçe ayırdıkları tespit edilmiştir. Ortalama değerlere bakıldığında ise bir doğa turistinin tatil süresinin 8.34 gün, ayırdığı ortalama bütçenin 2,217.79 TL'dir. Katılım amaçlarına bakıldığında ise İstanbul'da ikamet eden doğa turistlerinin daha çok dinlenme amacıyla doğa turizmi faaliyetlerine katıldıkları zorlayıcı veya macera arayan bir kitlenin olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	306	58,8
Erkek	214	41,2
Toplam	*520*	*100,0*

Katılım Amacı	f	%
Tarihi/kültürel aktivitelere katılım	143	27,5
Zorlayıcı doğa temelli aktivitelere katılım	12	2,3
Dinlendirici doğa temelli aktivitelere katılım	204	39,2
Mutluluk amaçlı doğa temelli aktivitelere katılım	161	31,0
Toplam	*520*	*100,0*

Eğitim Durumu	f	%
İlköğretim	14	2,7
Lise	191	36,7
On lisans	132	25,4
Lisans	156	30,0
Master	23	4,4
Doktora	4	,8
Toplam	*520*	*100,0*

	N	Min.	Maks.	Ort.
Aylık ortalama kişisel geliriniz	520	800 TL	20.000 TL	3.317,10 TL
Bir doğa turizmi tatili için ne kadar süre ayırırsınız?	520	2	30	8,34
Bir doğa turizmi tatili için ne kadar bütçe ayırırsınız?	520	500 TL	7.500 TL	2.217,79 TL
1 yıl içerisinde kaç kez doğa turizmi faaliyetlerine katılıyorsunuz?	520	1	6	1,74

Önem-performans analizi için önce her bir ifadeye verilen önem ve performans puanlarının ortalamaları alınarak yeni bir veri seti oluşturulmuştur. Oluşturulan yeni veri setinde her bir ifadeye ve dürtü boyutuna verilen önem puanları ile performans puanları arasındaki fark alınmış ve bu farkın anlamlılığı tek örneklem t-testi ile test edilmiştir. Fark analizi (Gap analysis) olarak da adlandırılan bu analiz sonucunda atfedilen önem düzeylerinin, (yerel halkın dost canlısı ve misafirperver olma boyutu dışında) duyulan performans düzeylerinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 19).

Tablo 2. Önem Performans Puanları Fark (Gap) Analizi

İfadeler	İdeal Destinsyo-nOrtala-ması	Kırklareli Ortalama-sı	Fark*
1. Konaklama tesislerinin kalitesi	4,50	4,06	0,44*
2. Konaklama tesislerinin çeşitliliği	4,42	3,77	0,65*
3. Ulaşım olanakları	4,49	3,95	0,54*
4. Turistlerin deneyimlerini geliştirecek alan kılavuzluğu, rehberlik, aktivite liderliği gibi hizmetlerin sunulması	4,43	3,89	0,54*
5. Yiyecek içecek olanakları	4,45	4,03	0,42*
6. Hijyen standartları ve temizlik	4,45	4,11	0,34*
7. Doğal manzara güzelliği	4,54	4,08	0,46*
8. Flora zenginliği (Bitki türlerinin sayısı ve çeşitliliği	4,40	4,00	0,40*
9. Eğlence imkanları (yüzme, doğa yürüyüşü, bisiklete binme, ata binme vb)	4,43	3,89	0,54*
10. Macera olanakları (Yamaç paraşütü, rafting, jeep safari vb.)	4,27	3,91	0,36*
11. Körfezler, lagünler ve karaiçi sulak alanlar (sahiller, göller, barajlar, nehirler vb.)	4,46	3,93	0,53*
12. Kayalık sahil şeritleri (falezler, dalga kıran platformları vb.)	4,31	3,96	0,35*
13. Kumsallar (kaliteli kuma sahip uzun plaj alanlarının bulunması)	4,39	3,96	0,43*
14. Geniş manzarası bulunan yüksek izleme noktalarının bulunması	4,49	3,92	0,57*
15. Bilimsel olarak ilgi çekici kayaların, derin çukurların (obruk), biyolojik çeşitliliği ile biyorezerv niteliği taşıması vb.	4,37	3,90	0,47*
16. Mağara, kireç taşı oluşumları (örn.Pamukkale traventenleri),volkanik şekiller (Kapadokya) gibi jeolojik veya topografik özelliklere sahip olması	4,39	3,94	0,45*
17. Çevreye uyumlu tesislerin bulunması	4,34	3,95	0,39*
18. Çevresel bozulmayı en aza indirecek malzemelerin kullanılması	4,43	3,95	0,48*
19. Destinasyonun ve doğada yapılan turizm etkinliklerinin emniyet ve güvenlik düzeyleri	4,37	3,97	0,40*
20. Turistlerin ihtiyaç duyabilecekleri bilgileri alabilecekleri materyaller (broşur, ilan, haritalar vb) ve turist bilgilendirme ofislerinin (tourist info) bulunması	4,29	3,91	0,38*
21. Doğal alanların deneyim kalitesini zengileştirecek (tuvaletler, piknik masaları, çardaklar, ateş yakılabilecek alanlar, çöp konteynerları, gölge alanlar ve engelli erişimini sağlayacak imkanların vb.) düzenlemelerin	4,26	4,00	0,26*

bulunması			
22. Çocuklar için eğlence ve oyun alanlarının bulunması	4,03	3,8	0,23*
23. Doğa içindeki yapılacak turistik etkinlikler için rotaların oluşturulmuş olması	4,20	4,02	0,18*
24. Dost canlısı ve misafirperver bir yerli halkın bulunması	4,24	4,16	0,08[ad]
25. Turistik faaliyetlerin doğa tahribatına yol açmasını engelleyecek kullanım kısıtlılıklarının bulunması	4,31	4,06	0,25*

** Farklar p<0.01 düzeyinde anlamlıdır. [ad] İstitatiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.*

Önem ve performans puanlarındaki farklar tespit edildikten sonra önem-performans matrisi oluşturularak Kırklareli ilinin bir doğa turizmi destinasyonu olarak gelişiminin sağlanması için yoğunlaşılması ve korunması gereken özelliklerin hangileri olduğu, hangi özelliklerin düşük öncelikli olduğu ve hangi özelliklerin doğa turizmi kapsamında değerlendirilmesinde olası aşırılıkların bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır (Şekil 1- Şekil 2).

Şekil 1. Kırklareli İli Doğa Turizmi Özellikleri Önem-Performans Analizi Matrisi

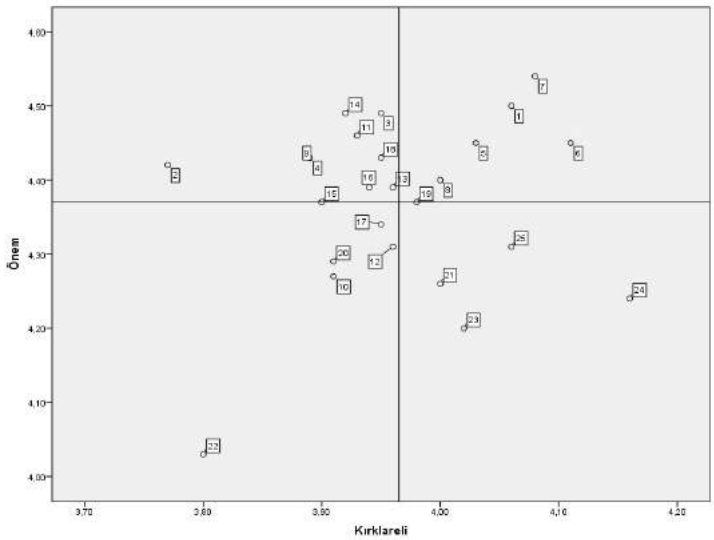

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kırklareli ili genelinde gerçekleştirilen araştırmada sonuçlar dört ana başlık altında özetlenmiştir. Araştırmada seçilen örnekleme doğa turizmi için ideal bir turizm destinasyonunda olması gereken özellikler sorulmuştur. Sonrasında aynı sorular, doğa turizmi bağlamında Kırklareli ilinin değerlendirilmesine ilişkin olarak sorulmuştur. Sonuç olarak ideal turizm destinasyonu

özellikleri ile Kırklareli ili özelinde doğa turizminin sahip olduğu özellikler karşılaştırılmıştır. Tablo 3'te Kırklareli ilinin doğa turizmi bağlamında ideal bir destinasyon olması için gerekli özellikler yoğunlaşılması gereken özellikler, korunması gereken özellikler, düşük öncelikler, olası aşırılıklar ana başlıkları altında betimlenmiştir.

Yoğunlaşılması gereken özellikler başlığı altında yer alan özellikler Kırklareli ilinin bir doğa turizmi destinasyonu olarak konumlandırılmasında rekabet avantajı sağlayacak özellikler olup, turistlerin algısında Kırklareli'yi vasat altı değerlendirdikleri özelliklerdir. Bu nedenle bu özellikler destinasyonun konumlandırma ve rekabet edilebilirliği bağlamında öncelikle odaklanması gereken özelliklerdir. Ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, körfez, sahil şeridi, lagün ve sulak alanların korunması ve tanıtılması, çevresel bozulmayı en aza indirecek çevre dostu materyallerin kullanılması, ilgi çekici jeomorfolojik özelliklerin envanteri çıkartılarak bilgi, tanıtım ve broşürlerde kullanılması, mağara, traventenler, volkanik şekillerin ıslah edilmesi ve turizme kazandırılması, bölgede gelenlere yol gösterecek ve deneyimlerini zenginleştirecek alan kılavuzluğu, rehberlik, aktivite liderliği gibi hizmetlerin sunulması, yüzme, doğa yürüyüşü, at ve bisiklete binme gibi doğa etkinliklerinin profesyonel bir hizmet olarak organize edilmesi, doğa kampları, glamping tesisleri gibi farklı ve doğa dostu konaklama imkanlarının geliştirilmesi ve geniş manzarası olan yüksek izleme noktaları (seyir terasları vb.) oluşturulması öncelikli olarak odaklanılması gereken noktalardır.

Mevcut konaklama tesislerinin kalitesi, bölgenin doğal manzarası, hijyen standartları, flora ve fauna zenginliği, ilin bir doğa destinasyonu olarak emniyetli ve güvenli bir destinasyon olarak algılanması açısından ise Kırklareli ili doğa turistlerinin beklentilerini karşılar niteliktedir. Bu özelliklerin korunması ve devam ettirilmesi gerekir.

Doğa katılımcılarının yüksek önem atfetmelerine rağmen ortalamanın altında bir öneme sahip olduklarını düşündükleri özellikler ise macera turizmi faaliyetleri (rafting, dağ tırmanışı, basejumping, paraşütle atlama), kayalık sahil şeritlerinin bulunması, turist bilgilendirme ofislerinin bulunması ve çocuklar için eğlence ve oyun alanlarının bulunması düşük öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Destinasyon yöneticilerinin bu özellikleri geliştirmeye çalışmaları gerekmekle birlikte önceliğin odaklanılması gereken ve korunması gereken özelliklere verilmesi, daha sonra ise bu özelliklere odaklanılması gerekmektedir.

Son olarak Kırklareli ilinin doğal alanların deneyim kalitesini zengileştirecek (tuvaletler, piknik masaları, çardaklar, ateş yakılabilecek alanlar, çöp konteynerları, gölge alanlar ve engelli erişimini sağlayacak imkanların vb.) düzenlemelerin bulunması, doğa içindeki yapılacak turistik etkinlikler için rotaların oluşturulmuş olması, dost canlısı ve misafirperver bir yerli halkın

bulunması, turistik faaliyetlerin doğa tahribatına yol açmasını engelleyecek kullanım kısıtlılıklarının bulunması konularında turistlerin beklentilerini aşacak düzeyde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Bu özellikler için ayrılacak olan zaman, emek ve bütçenin daha çok odaklanılması gereken özelliklere kaydırılması bölgenin bir doğa turizmi olarak konumlandırılmasında ve rekabette avantajlı hale gelmesinde daha etkili sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir (Tablo 3).

Tablo. 3. Kırklareli Doğa Turizminin Geliştirilmesinde İzlenecek Stratejilerde Odaklanılması Gereken Özellikle

Yoğunlaşılması Gereken Özellikler

- 3. Ulaşım olanakları
- 11. Körfezler, lagünler ve karaiçi sulak alanlar (sahiller, göller, barajlar, nehirler vb.)
- 18. Çevresel bozulmayı en aza indirecek malzemelerin kullanılması
- 13. Kumsallar (kaliteli kuma sahip
- 15. Bilimsel olarak ilgi çekici kayaların, derin uzun plaj alanlarının bulunması)
- çukurların (obruk), biyolojik çeşitliliği ile biyorezerv niteliği taşıması vb.
- 16. Mağara, kireç taşı oluşumları (örn.Pamukkale traventenleri),volkanik şekiller (Kapadokya) gibi jeolojik veya topografik özelliklere sahip olması
- 4. Turistlerin deneyimlerini geliştirecek alan kılavuzluğu, rehberlik, aktivite liderliği gibi hizmetlerin sunulması
- 9. Eğlence imkanları (yüzme, doğa yürüyüşü, bisiklete binme, ata binme vb)
- 2. Konaklama tesislerinin çeşitliliği
- 14. Geniş manzarası bulunan yüksek izleme noktalarının bulunması

Korunması Gereken Özellikler

- 1. Konaklama tesislerinin kalitesi
- 7. Doğal manzara güzelliği
- 6. Hijyen standartları ve temizlik
- 5. Yiyecek içecek olanakları
- 8. Flora ve fauna zenginliği (Bitki ve hayvan türlerinin sayısı ve çeşitliliği)
- 19. Destinasyonun ve doğada yapılan turizm etkinliklerinin emniyet ve güvenlik düzeyleri

Düşük Öncelikler

- 12 Kayalık sahil şeritleri (falezler, dalga kıran platformları vb.)
- 17. Çevreye uyumlu tesislerin bulunması
- 20. Turistlerin ihtiyaç duyabilecekleri bilgileri alabilecekleri materyaller (broşur, ilan, haritalar vb) ve turist bilgilendirme ofislerinin (tourist info) bulunması
- 10. Macera olanakları (Yamaç paraşütü, rafting, jeep safari vb.)
- 22. Çocuklar için eğlence ve oyun alanlarının bulunması

Olası Aşırılıklar

- 21. Doğal alanların deneyim kalitesini zengileştirecek (tuvaletler, piknik masaları, çardaklar, ateş yakılabilecek alanlar, çöp konteynerları, gölge alanlar ve engelli erişimini sağlayacak imkanların vb.) düzenlemelerin bulunması
- 23. Doğa içindeki yapılacak turistik etkinlikler için rotaların oluşturulmuş olması
- 24. Dost canlısı ve misafirperver bir yerli halkın bulunması
- 25. Turistik faaliyetlerin doğa tahribatına yol açmasını engelleyecek kullanım kısıtlılıklarının bulunması

Yukarıda sayılan özelliklerin pratiğe geçirilmesi için makro ve mikro ölçete doğa turizminin Kırklareli ilinde geliştirilmesine yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada başta Orman Bölge Müdürlüğü, Milli Parklar Genel Müdürlüğü, ilgili bakanlıklar yerel yönetimler, il özel idare, turizm faaliyeti yürüten özel işletmeler ve yerel halkında dahil olduğu çok paydaşlı bir yapıda gerekli planlama çalışmaları ve genel ilkelerin tanımlanması ve pratikte bunların yaşama geçirilmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

Ceballos-Lascurain, H. (1996). *Tourism, ecotourism, and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. IUCN.

Cordell, H. K., & Herbert, N. G. (2002). The popularity of birding is still growing. *Birding,* 34(1), 54-61.

Doğa ve Doğa Yürüyüşü (Trekking) Turizmi Erişim Adresi (19.01.2019). http://www.kirklarelikulturturizm.gov.tr/TR-64304/doga-ve-doga-yuruyusu-trekking-turizmi.html

Kaya, M. (2015). *İğneada Longoz Ormanları ve Çevresinin Kuşları*. Trakya University Journal of Natural Sciences, 16(1), 31-43.

Metin, T. C. (2019). *Nature-Based Tourism, Nature Based Tourism Destinations' Atributes and Nature-Based Tourists' Motivations in Travel Motivations: A Systematic Analysis of Travel Motivations in Different Tourism Contexts (Edt. Onur Çakır).* Lambert Academic Publishing.

Milli Parklar, (12.03.2018). Erişim Adresi (14.03.2019): http://www.milliparklar.gov.tr/dosyalar/milli_parklar.pdf

Morgül, Ş. (2014). *Kirklareli İlinde Eko Turizm Olanaklari.* EJOVOC (Electronic Journal of Vocational Colleges), 4(4), 27-38.

Özel, M. A. (2010). Turizmin Çeşitlendirilmesi Bağlamında Doğa Turizmi: Ankara Örneği. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara*.

Özkan, K. (2010). *Yıldız Dağları'nda Kuş Çeşitliliği ve Dağılımı. AGRER-Agriconsulting-AGRIN, Çevre ve Orman Bakanlığı (Ankara).* Yıldız Dağları Biyosfer Projesi Rapor Serisi, (6), 64.

Sportif Olta Balıkçığı Erişim Adresi (19.01.2019): http://www.kirklarelikulturturizm.gov.tr/TR-64308/sportif-olta-balikciligi.html

Trakya Kalkınma Ajansı (2013). 2013-2023 *Trakya Bölgesi Turizm Master Planı*, Trakya Kalkınma Ajansı Yayınları.

Trakya Turizm Rotası Erişim Adresi (18.01.2019): http://trakyaturizm-rotasi.com/tr/

TURSAB (2015). Doğa ve Macera Turizmi Raporu. Erişim Adresi (16.01.2019): https://www.tursab.org.tr/dosya/12896/tursab-dogamaceraturizmi_12896_5091237.pdf

Yılmaz, H. (2008). *"Turizm Çeşitlendirilmesi Kapsamında Ekoturizmin Ürünü Olarak Tatil Çiftlikleri: Türkiyedeki Tatil Çiftliklerine Yönelik Swot analiz*", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

**** Bu araştırma Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün KLUBAP-163 numaralı bilimsel araştırma projesi kapsamında desteklenmiştir.***

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN AİLE İÇİ ŞİDDET DENEYİMİ VE BENLİK SAYGISI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ

Prof. Dr. Serpil AYTAÇ
Uludağ Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Burcu ÖNGEN BİLİR
Uludağ Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Üniversite öğrencilerinin deneyimledikleri aile içi şiddeti tespit etmek ve aile içi şiddetin bireyin benlik saygısı üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırma, Uludağ Üniversitesi'nde okuyan 363 kişiyle yürütülmüştür. 18-47 yaş arasında değişen katılımcıların yaş ortalaması 22.35±3.26 olarak bulunmuştur. Veriler, aile içi şiddeti ortaya çıkaran anket soruları ve Coopersmith'in Benlik Saygısı ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Şiddet denildiğinde fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet türleri bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışmaya katılan öğrenciler şiddetle ilgili verilen cevaplarda genellikle şiddete maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılanların aile içi şiddet deyince akıllarına ilk gelen,"azarlanma, beden diliyle kötü tavır takınma, küfür edilme, eksiklikleri yüze vurma, eşya fırlatma, kaba söz ve davranış, cisim fırlatma ve tekme- tokat atma" gelmektedir. Şiddet gören ve şiddet görmeyen öğrencilerin benlik saygısı ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları da incelenmiştir. Verilerin analizi SPSS 22 programıyla yapılmıştır. Şiddet görenlerin ortalama puanlarının 31,69±4,49, şiddet görmeyenlerin 33,1±4,45 olduğu belirlenmiştir. Buna göre, şiddet görenlerin benlik saygılarının şiddet görmeyenlerinkinden daha düşük olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Aile İçi Şiddet, Üniversite Öğrencileri, Benlik Saygısı

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the domestic violence experienced by university students and to investigate the effects of domestic violence on individual's self-esteem. The study was conducted with 363 people studying at Uludağ University. The mean age of the participants ranged between 18-47 years was 22.35 ± 3.26. Data were

collected through questionnaires revealing domestic violence and Coopersmith's Self-Esteem scale. When violence is mentioned, physical, psychological, economic and sexual violence types are considered as a whole. The students who participated in the study stated that they were not exposed to violence in their responses to violence. When it comes to family violence, the first thing that comes to their minds is ”rebuke, bad attitude with body language, swearing, hitting deficiencies, throwing things, throwing rough words and behavior, throwing objects and kicking kat. The mean scores of the students who were exposed to violence and who were not exposed to violence from the self-esteem scale were also examined. Data were analyzed with SPSS 22 program. The mean scores of the victims of violence were found to be 31.69 ± 4.49, and the non-violence group was 33.1 ± 4.45. According to this, it was determined that self-esteem of those who were exposed to violence was lower than those who were not exposed to violence and this difference was statistically significant.

Key Words: Violence in the Family, University Students, Self esteem

Giriş

Üyesi olduğumuz toplumun en küçük yapıtaşı olan aile, insanların birlikte yaşamak amacıyla bir araya geldikleri ve çocukların da ilk sosyal etkileşime girdiği en eski ve en küçük topluluktur. Aralarında kan bağı, evlilik ve diğer kanuni yollardan akrabalık ilişkisi bulunan, genellikle aynı çatı altındaki bireylerden oluşan, bu bireylerin psikolojik, sosyal, ekonomik ve cinsel ihtiyaçlarının karşılandığı temel toplumsal birime aile denilmektedir (Ayan, 2006; Sezen, 2012; Akın, 2013). Birey, diğer bireylerle birlikte yaşamayı, ilişki ve iletişim kurmayı aile kurumu sayesinde öğrendiği için bireyin topluma hazırlanmasında, roller ve iş bölümünün öğretilmesinde ailenin önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür (Akın, 2013). Aile, içinde yer alan tüm bireylerin tavırları ve aile düzeni kişinin sağlıklı bir birey olarak topluma kazandırılmasında, çocuğun kişilik ve kimlik gelişiminde belirleyici etmenlerin en başında gelmektedir (Zevkliler, 1989). Palabıyıkoğlu ve Ark. (1993) yaptıkları çalışmalarda, sağlıksız aile fonksiyonlarına sahip bireylerin, sağlıklı fonksiyonlara sahip bireylerden daha yüksek düzeyde intihar girişiminde bulunduklarını, Özatça (2009) aile işlevlerinin ergenlerin sosyal ve duygusal yalnızlıklarını arttırdığını, Kalyencioğlu ve Kutlu ise (2010) aile fonksiyonlarının sağlıksız algılanmasının gençlerin çevreye, topluma uyum düzeylerini azalttığını tespit etmişlerdir. Özellikle şiddetin aile içinde görünür olmasının gencin olumsuz benlik gelişiminde etkileyici bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Şiddet kavramının tanımını yapmak çok kolay değildir. Şiddet ve saldırganlığın doğada bulunan bir olgu olduğu (Asal, 2008), her canlının temel yapısında bulunduğu (Dinçmen, 2008) genel kabul görmüş bir gerçektir. Şiddet, insanın doğasında bulunmakta ve yaşamın her aşamasında, farklı biçim ve görünümlerde karşımıza çıkmaktadır.

Şiddet, en temel tanımıyla bireylerin yaralanmasına, sindirilmesine, öfkelenmesine veya duygusal baskı altına alınmalarına neden olan her türlü fiziksel, psikolojik hareket, davranış ve muamele olarak tanımlanabilir (Zevkliler, 1989; Akın, 2013). Diğer bir deyişle şiddet, genellikle, karşıdaki kişi veya kişilere, güç ve baskı uygulayarak, istekleri dışında bir davranışa zorlamaktır (Ünsal, 1996; Özmen ve Küçük, 2013). Türk Dil Kurumu sözlüğünde *Şiddet*, "Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma", "Kaba güç", "Duygu veya davranışta aşırılık" diye tanımlanmıştır. Şiddet göstermek ise Türk Dil Kurumunun sözlüğünde, "kaba, sert davranmak" olarak geçmektedir. Anlaşılacağı gibi şiddet kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde daha çok güç kullanımına yöneliktir. Cüceloğlu (2005) şiddeti "kötü davranmak" , Anderson ve Bushman (2002) ise "bir saldırganlık biçimi" olarak ele almaktadırlar.

2012 yılında ülkemizde çıkartılan, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2. Md. d bendinde şiddet: "Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfî engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı" olarak tanımlanmaktadır.

Daha geniş tanımıyla şiddet, uygulayan tarafından bilinçli olarak karşıdaki kişi/kişilere, kurum/kuruluşlara hatta diğer canlı varlıklara çeşitli amaçlarla kendi adına çıkar elde etmek, onlara karşı üstünlük ya da hakimiyet kurmak, istenilen hal ve hareketlerin elde edilmesini sağlamak, imtiyaz ya da ayrıcalık elde etmek, saygınlık ya da sevgi kazanmak ve bir bütün olarak maddi ve manevi menfaat elde etmek amacıyla fiziksel, sözlü, psikolojik ya da işaretler yardımı ile hedef kitlenin yaşam, özgürlük, irade, istek, hak ve sağlığına zarar verici hal ve hareketlerin tümünü içeren bir kavramdır (WHO Consultation, 1996). Bu nedenle şiddeti sadece fiziksel yönden ele almak doğru değildir. Şiddet olarak kabul gören davranışların tümü toplumun yapısal ve kültürel özellikleri ile yakından ilişkilidir (Walters ve Parke, 1964; Ergil, 2001; Halıcı, 2007). Dünya Sağlık Örgütü ise şiddeti, toplumsal yapı ve kültürel özelliklerin etkilerini de dikkate alarak "büyük bir halk sağlığı sorunu" olarak kabul etmiş-

tir (Yalçın ve Erdoğan, 2013). Bu nedenle de şiddet denildiğinde fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet türlerini bir bütün olarak ele almak gerekmektedir.

Fiziksel şiddet, kaba kuvvetin korkutma, sindirme ve yaptırım aracı olarak kullanılmasıdır (Uçar, 2003). Bu şiddet türü itmek, tokat atmak, ısırmak, boğmaya çalışmak, tekmelemek, yumruklamak, eşya fırlatmak, fiziksel kuvvet kullanarak bireyin evden çıkmasına veya eve girmesine engel olmak, bıçak veya silah gibi aletlerle tehdit etmek, işkence yapmak gibi fiziksel gücün kullanıldığı ve beden bütünlüğüne zarar veren bütün eylemleri kapsamaktadır (Çetiner, 2006).

Duygusal şiddet, bireye duygusal olarak zarar veren her türlü eylem ya da eylemsizliktir (Çubukçu ve Dönmez, 2012). Diğer bir deyişle duygusal şiddet, duyguların ve duygusal ihtiyaçların, karşı tarafa baskı uygulayabilmek için tutarlı bir şekilde istismar edilmesi, yaptırım, tehdit, korkutma, sindirme, cezalandırma ve kontrol etme aracı olarak kullanılması olarak tanımlanabilmektedir (Uçar, 2013). Daha açık bir tanımlamayla, reddetme, yalnız bırakma, aşırı koruma, aşırı hoşgörü, baskı, sevgiden ve uyarandan yoksun bırakma, sürekli eleştiri, aşağılama, baskı, tehdit, korkutma, yıldırma, suça yöneltme, suçlama, yok sayma, bireyin özelliklerine ve yaşına uygun olmayan beklentiler içinde olma, bireyi aile içi uyuşmazlıklarda taraf tutmaya zorlama, aile içi şiddete tanık etme gibi davranışlar duygusal şiddet olarak tanımlanmaktadır (Çubukçu ve Dönmez, 2012). Duygusal şiddet bazı kaynaklarda sözlü şiddet ile birlikte ele alınmasına karşın (Büker ve ark., 2010), aslında ayrı bir şiddet türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözlü şiddet, bireyi arkadaşları, çevresi ve aile bireyleri arasında sürekli olarak aşağılama, eleştirme, reddetme, azarlama, aşağılayıcı isim takma, sürekli sorguya çekme, alay etme, hakaret etme, küçümseme, bağırma, küfür etme, gururunu kırma, fiziksel, duygusal, ekonomik ya da cinsel şiddet uygulamakla tehdit etme gibi eylemlerin tümünü içermektedir.

Ekonomik şiddet, ise sahip olunan ekonomik kaynakların veya paranın, birey üzerinde yaptırım, tehdit ve kontrol aracı olarak düzenli bir şekilde kullanılmasıdır. Bu şiddet türü kişinin çalışmasını engellemek ya da zorla bir işte çalıştırmak, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamamak, aileyi ilgilendiren ekonomik konularda tek başına karar almak, para vermemek ya da kısıtlı para vermek, iş yaşantısında ilerlemesine yardımcı olabilecek fırsatları değerlendirmesine engel olmak, çok kısıtlı harçlık verip bununla yapması mümkün olmayan şey-

ler istemek ve gerçekleştirmediğinde olay çıkartmak, çalışmayı reddedip bireyin gelirini harcamak gibi davranışları içermektedir (Uçar, 2013).

Cinsel şiddet, cinselliğin bir tehdit, sindirme ve kontrol etme aracı olarak kullanılmasıdır. Bu tür şiddet, kişiye cinsel bir eşyaymış gibi davranmak aşırı kıskançlık ve şüphecilik göstermek, cinselliği bir cezalandırma yöntemi olarak kullanmak, açıkça karşı cinse ilgi göstermek, cinsel saldırı veya tacizde bulunmak, kaba kuvvet olarak cinsel ilişkiye zorlamak, duygusal veya ekonomik baskı kullanarak cinsel ilişkiye zorlamak, istenmeyen cinsel davranışlara zorlamak, fuhuşa zorlamak, tecavüz etmek, doğum yapmaya ya da kürtaja zorlamak gibi eylemleri içerir (Büker ve ark., 2010).

Çocuklara uygulanan fiziksel şiddet kişi bedeninde kalıcı izler bırakabilir. Ancak, asıl yıkıcı etki çocuğun ruhsal ve zihinsel gelişimi üzerinde olmaktadır. Şiddete uğrayan çocuk kendine olan güvenini kaybetmekte, genellikle içine kapanıp yaşama küsme eğilimi göstermektedir. Bazı durumlarda çocuk, saldırganlaşarak çevreye zarar vermekte, kendisinin maruz kaldığı şiddeti başkalarına yansıtmaktadır. Evden veya okuldan kaçma, sokaklarda yaşamaya başlama durumları görülmektedir. Bu durumdaki çocukların uyuşturucu madde kullanma olasılığı da artmaktadır (Özmen ve Küçük, 2013; UNICEF, 2010).

1. Aile içi şiddet ve Benlik saygısı

Aile içi şiddet ise toplumda aile olarak tanımlanan bir grup içerisinde zorlamak, aşağılamak, cezalandırmak, güç göstermek, öfke ve gerginlik gidermek amacıyla aile ferdi olan bir bireyden diğerine yöneltilen şiddet davranışı olarak tanımlanabilir (Köse ve Beşer, 2007).

6284 sayılı yasaya göre aile içi şiddet; Şiddet mağduru ve şiddet uygulayanla aynı haneyi paylaşmasa da aile veya hanede ya da aile mensubu sayılan diğer kişiler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddeti tanımlamaktadır. Toplumun her kesiminde yaşanan aile içi şiddet yalın olarak, aile içinde en güçlü olan bireyin en zayıf olan bireye karşı işlediği suç olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle aile içi şiddet toplumsal boyutta son derece önemli bir sorundur. Aile içinde şiddetin doğrudan neden olduğu sağlık sorunları kadar şiddet tehdidi de çeşitli sağlık sorunlarına yol açan önemli bir stres kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Baltaş, 1996; 2000).

İstisnai olarak tam tersinin de yaşanabilirliğine karşın, genellikle aile içinde şiddete maruz kalanların büyük bir çoğunluğunu kadınlar, yaşlılar, engelliler ve çocuklar oluşturmaktadır (Herman, 2007). Şiddete maruz kalan bireylere ilişkin yapılan araştırmalar incelendiğinde, düşük sosyoekonomik

durum, stres, ruhsal hastalıklar, intihar girişimi, çok çocuğa sahip olma, madde bağımlılığı ve sosyal destek yoksunluğu gibi faktörlerin şiddete yönelmede son derece etkili olduğu ortaya konulmuştur (Smith ve Maurer, 1995; Mariano, 2001; Haber vd, 2007). Cüceloğlu (2005), çocuk istismarının ailenin yaşam stresiyle ilgili olduğunu, ailedeki ekonomik ve sosyal streslerin, ihmal ve istismara yol açabileceğini belirtmektedir. Aile içi şiddetle ilgili araştırmalar tüm toplumlarda ve Türkiye'de sorunun ne denli ciddi olduğunu ortaya koymaktadır (Martin vd, 1999; Coid, 2001). Gerçekte aile içi şiddet çok sık yaşanmakla birlikte, kayda geçen vakaların oldukça az olduğu bilinmektedir (Eryılmaz, 2001; İlkkaracan vd, 1996).

Türkiye'de bu konudaki ilk kapsamlı çalışma, 2009 yılında Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet araştırmasıdır. Benzer bir çalışma da 2014 yılında yapılmış ve sonuçları kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bireyler, genellikle herhangi birinden çok, kendi evlerinde ve kendi aile üyelerinden biri tarafından şiddete maruz bırakılmaktadırlar (WHO Consuntation, 1996; Yardım, 2001; Mor Çatı Kollektifi, 1998; Köse ve Başer, 2007).

Aile içindeki bireylerin maruz kaldığı şiddetin biçimi açısından ülkemizde en yaygın olarak görülen şiddet türlerinin fiziksel, psikolojik ve ekonomik şiddet olduğunu söylemek mümkündür (Akın, 2013).

Kısacası, aile içinde yaygın olarak görülen tüm şiddet türleri bireyin özgüvenini yitirmesi, şiddeti bir çare olarak görüp davranış biçimi haline getirmesi, içe kapanması, saldırgan ve öfkeli bir tutum sergilemesi, güvensizlik yaşaması, hayata karşı heyecan ve istek duymaması, yıkıcı bir hırs ve kin duygusunu benimsemesi gibi bireyin kendi benliğini zedelemeye yönelik davranışlar edinmesine yol açabilmektedir. Tüm bu olumsuzluklar ışığında, özellikle aile gibi önemli bir kurum içinde şiddet gören bireyin zaman içinde benlik saygısını yitirmesi söz konusu olabilmektedir.

En genel anlamıyla benlik saygısı, bireyin kendini gururlu, değerli, gayretli, etkin ve başarılı hissetmesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, "karmaşık olarak kendini yargılama ve değerlendirme sonucu ortaya çıkan bir his" ya da "kişinin kendini değerlendirmesiyle vardığı kendiliğini kabullenmesi sonucunda ortaya çıkan beğenme" olarak tanımlanabilmektedir (Tazegül, 2013).

Coopersmith'in tanımıyla benlik saygısı, kimlik değerlendirmesini, savunma mekanizmasını ve bu olguların değişik görünümlerini içeren, karmaşık bir kavramdır. Coopersmith'e göre benlik saygısı, kişinin tavır ve davranışları-

nı belirleyen, kendi hakkındaki değerlendirmeleri ve çevresinde etkileşim halinde olduğu insanların anlayışlarıyla etkilenen, bireyin bir iç imajı olarak tabir edilmektedir (Coopersmith, 1967).

Rosenberg (1965) benlik saygısını, kişinin kendine karşı pozitif veya negatif tavrı olarak ele almıştır. Kişi kendini birçok insandan daha üstün görebilir, fakat kendine koyduğu standartlara göre yetersizlik hissi yaşayabilmektedir. Kişi kendini değerlendirmede olumlu bir tutum içindeyse benlik saygısı yüksek, olumsuz bir tutum içindeyse, benlik saygısı düşük olarak tanımlanmaktadır.

Benlik saygısı, bireyin benliğinin duygusal yanı olup, kişinin kendini değerlendirmesi sonunda ulaştığı benlik kavramını onaylamasından doğan beğeni halidir. Kişinin kendini beğenmesi, kendi benliğine saygı duyması için üstün nitelikli olması gerekmemektedir. En geniş anlamıyla benlik saygısı, kişinin kendini gururlu, değerli, gayretli, etkin ve başarılı hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 1994).

Barnes ve Farrier (1985), 583 gencin benlik saygılarını on yıl önce ve sonra ölçerek gerçekleştirdikleri araştırmada kızların benlik saygılarının erkeklerden düşük olduğunu gözlemlemişlerdir.

Brosworth (2001), 6-8 yaş grubu 558 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmada 228 öğrencinin çok az zorbalık, 243 öğrencinin orta düzeyde zorbalık ve 87 öğrencinin ise fazlasıyla zorbalık yaptığını belirlemiştir. Aynı çalışmada fazlasıyla zorbalık yapan çocukların tamamının evde kötü davranış ile karşı karşıya kaldıkları ve bu çocukların disiplinin daha fazla kullanıldığı çocuklar oldukları saptanmıştır. Şiddet eğilimli olan çocukların %32'sinin üvey anne yada baba ile yaşadığı, %36'sının ise tek ebeveyn ile yaşadığı tespit edilmiştir.

Guillon ve ark. (2003) Coopersmith Benlik Saygısı Ölçegi'ni uygulayarak psikiyatrik sorunu olan adölesanlarla ve normal adölesanları karşılaştırdıkları çalışmalarında; benlik saygısı düşük olan adölesanların psikolojik belirtilerinin daha fazla olduğunu, benlik saygısı yüksek olan adölesanlarda ise hiç psikolojik belirti vermediğini saptamışlardır.

Mullis ve ark. (1992) yaşın artmasına paralel olarak benlik saygısı puan ortalamasının arttığını belirlemişlerdir.

Kools (1999) yaş ortalaması 17,47 olan adölesanlarla yaptığı çalışmada, adölesanların koruma altında oldukları süreçte, başkaları tarafından aşağılandıklarını ve çevrelerinde sorunlu çocuk olarak algılandıklarını belirtmektedir. Aynı çalışmada, adölesanların okul, akran ve komşuluk ilişkilerinde yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle sosyal izolasyon, içe kapanma ve gelecekle ilgili bek-

lentilerinde azalma olduğunu saptamıştır. Bunun yanı sıra, adölesanların diğer bireylerin yargılarından daha fazla olumsuz etkilenmek istemedikleri için, sorunları olduğunda kendi kendilerine çözmeye çalıştıklarını ve buna bağlı olarak psikolojik sorunlarının arttığını belirtmektedir.

Mullis ve ark. (1992) ergenlerde cinsiyet ile benlik saygısının gelişimi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını, ancak ailenin gelir durumunun, eğitim düzeyinin ve sosyoekonomik statüsünün önemli bir etken olduğunu bulmuşlardır.

Brack ve ark. (1987) altı ve sekiz ile on ve on ikinci sınıflarda okuyan 135 öğrenciyle yaptıkları çalışmada kızların benlik saygılarının erkeklerden daha düşük olduğunu saptamışlardır.

Türkiye'de yapılan çalışmalara göz atıldığında**,** Keser ve ark. (2014), hemşirelik öğrencilerinin özel yaşamlarında ve klinik uygulamalar sırasında maruz kaldıkları şiddetin doğasını araştırmak amacıyla 200 öğrenci üzerinde şiddet anketi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda, hemşirelik okulundaki öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun şiddete maruz kaldığı anlaşılmıştır.

Çelik ve Bayraktar (2004), hemşirelik okulunda okumakta olan 225 öğrenci üzerinde şiddet çalışması yapmış ve öğrencilerin tamamının sözlü şiddete maruz kaldığını, %83,1'inin akademik anlamda, %53,3'ünün cinsel olarak, %5,7'sinin ise fiziksel olarak şiddet gördüğünü saptamışlardır.

Çelebioğlu ve ark. (2010), hemşirelik okulunun 2, 3, ve 4. sınıflarında okumakta olan 380 öğrenci üzerinde şiddet çalışması gerçekleştirmiş ve öğrencilerin %50,3'ünün şiddete maruz kaldıklarını saptamışlardır. Ayrıca şiddete maruz kalan öğrencilerin %91,6'sının sözlü şiddet gördüklerini de aynı çalışma kapsamında belirlemişlerdir.

Özcebe ve Uysal (2005), tarafından Ankara ilinde üç liseye devam eden birinci sınıf öğrencilerinden 400'ünün son üç ay içerisindeki şiddet davranışlarını tespit etme kapsamında gerçekleştirdikleri bir araştırmada ulaşılan sonuçlar, öğrencilerin %16,1'inin şiddete maruz kaldığını, %8,8'inin şiddet uyguladığını, % 20,6'sının ise hem şiddete maruz kaldığını hem de şiddet uyguladığını göstermektedir.

UNICEF (2010), Türkiye'de yapılan araştırmalara atıfta bulunarak, 3-17 yaş çocukları bulunan babaların yaklaşık %17'sinin, annelerin ise %35'inin cezalandırmak amacıyla çocuklarını ara sıra dövdüklerini bildirmektedir.

Ünlü ve ark. (2013), İstanbul'un 28 ilçesinde, 14-18 yaş grubunda 31.272 lise öğrencisi üzerinde çok basamaklı küme örnekleme yöntemini kullanarak, şiddet anketi uygulamışlardır. Çalışmada, liseler düzeyinde Anadolu,

meslek ve düz liseleri olmak üzere üç ayrı grup hedef alınmıştır. Buna göre meslek liselerinde okumakta olan öğrencilerin diğer lise grubunda okumakta olan öğrencilere göre daha fazla şiddete yönelme eğiliminin olduğu saptanmıştır.

Ayan (2007), Sivas ili merkezde bulunan 70 ilköğretim okulunun VI, VII, VIII. sınıflarında öğrenim görmekte olan 655 öğrenci üzerinde çocukların saldırganlık eğilimlerini belirlemek amacıyla aile içi şiddet çalışması gerçekleştirmiştir. Buna göre, öğrencilerin %43,3'ünün aile içinde şiddete uğradığı belirlenmiştir. Şiddete uğradığı belirlenen öğrencilerin %54'ünün anneleri, %46'sının ise babaları tarafından şiddete uğradığı saptanmıştır.

Akgün, Kostak ve Vatansever (2015), Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde "hemşirelik" ve "fizik tedavi ve rehabilitasyon" bölümlerinde okumakta olan 397 öğrenci üzerinde çocuk istismarı ve ihmaline yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin %11,6'sının çocukluğunda şiddet gördüğü, %14,4'ünün ise ihmal edildiği saptanmıştır.

Bozkurt ve ark. (2013), bir yüksek okulda ebelik öğrencileri ile ilgili yaptıkları bir araştırmada öğrencilerin %40,6'sınınaile içi şiddete maruz kaldığını, %36,2'sinin ise aile içinde şiddete tanık olduğunu belirlemişlerdir.

Ayan (2011), 204'ü disiplin cezası almış, 204'ü disiplin cezası almamış toplam 408 öğrenci üzerinde aile işi şiddetin disiplin cezalarına etkilerini araştırmıştır. Buna çalışmaya göre, anne babanın sık kavga etmesinin %90, annenin baba tarafından sözlü şiddete maruz kalmasının %72, annenin baba tarafından hem sözlü hem de fiziksel şiddete maruz kalmasının ise %70 oranında disiplin cezası alma oranını artırdığı saptanmıştır. Ayrıca, annenin çocuğa olumlu davranmasının olumsuz davranmasına göre disiplin cezası alma olasılığını %38, babanın çocuğa olumlu davranmasının ise olumsuz davranmasına göre %74 oranında azalttığını belirlemişlerdir. Aynı çalışmanın sonuçlarına göre, öğrencinin annesi tarafından hem sözlü, hem de fiziksel şiddete maruz kalması, kalmamasına göre okulda disiplin cezası alma olasılığını %47; baba tarafından hem sözlü, hem de fiziksel şiddete maruz kalmasının kalmamasına göre ise %99 oranında artırdığını tespit etmişlerdir.

Tunçel ve ark. (2007), ebelik ve hemşirelik öğrencileriyle yaptıkları çalışmada öğrencilerin %60,1'inin çocukluk döneminde anne ve babaları tarafından fiziksel şiddete maruz kaldıklarını , %44,7'sinin anne ve babaları arasındaki fiziksel şiddete tanık olduklarını saptamışlardır.

Çetinkaya (2012), üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmalarında, %42,3'ünün duygusal, %35,3'ünün sözel, %26,3'ünün fiziksel ve %9,3'ünün ekonomik şiddete maruz kaldıklarını ya da şahit oldukları tespit etmiştir.

Aytaç vd. (2009) tarafından üniversitede eğitim gören 591 kız öğrenci üzerinde nitel ve nicel yöntemlerle yapılan bir araştırmada,"Yaşamlarınızın herhangi bir döneminde tacize maruz kaldınız mı?' sorusuna öğrencilerin %86.9'u (512 kişi) evet cevabını vermiş. 'Yaşanılan tacizin tipi nedir?' sorusuna ise %23.9'u (127 kişi) sözel, % 7.3'ü (39 kişi) fiziksel, %5.3'ü psikolojik (28 kişi), % 12.6'sı (67 kişi) görsel, % 21.7 (114 kişi) hepsi, % 29.5'i de (157 kişi) cinsel tacize maruz kaldığını açıklamıştır.

Aytaç ve Dursun (2013) sağlık sektöründe çalışan kadınlar üzerinde yaptıkları bir çalışmada, kadınların, %5, 8'inin fiziksel şiddete, %39, 1'inin duygusal baskı ve yıldırma davranışına, %49, 9'unun sözel şiddete ve %2, 4'ünün cinsel taciz olaylarına maruz kaldıklarını ortaya koymuşlardır. Herhangi bir şiddet olayına maruz kalanların oranı, %55, 7, herhangi bir şiddet olayına tanık olanların oranı ise, %64, 6'dır.

Güler ve ark. (2002), Anneler üzerinde uygulanan bir anket çalışmasında, annelerin %87,4'ünün çocuklarına en az bir kez fiziksel istismar/ihmal davranışı uyguladıkları, %93'ünün çocuklarını duygusal olarak istismar/ihmal ettikleri belirlenmiştir.

Çelik ve Eserkici (2008), 2004-2005 öğretim yılında Ankara ili merkezinde bulunan altı Kız Meslek, altı Endüstri Meslek ve altı Ticaret Meslek Lisesi'nde toplam 516 öğrenci üzerinde aykırı davranışlarda bulunma ile şiddet arasındaki ilişkiyi belirlemek için araştırma yapmışlardır. Bu araştırmaya göre, öğrencilerin %53,1'inin sıklığı değişmekle birlikte ailesinden fiziksel şiddet, %83,5'inin ise yine sıklığı değişmekle birlikte ailesinden duygusal şiddet gördüğünü belirlemişlerdir. Ankete katılan öğrencilerin %69,2'sinin ailesinde kavga veya şiddet yaşadığı da saptanmıştır. Yine aynı çalışmaya göre "öğrenci hatalı bir davranışta bulunduğu zaman, ailesinin nasıl davrandığı" sorusuna öğrencilerin %4,8'i "döverler", %24,4'ü "bağırıp, kötü söz söylerler", %13,2'si ise "sevdiği şeyleri kısıtlama yoluna giderler" şeklinde cevap vermişlerdir.

Kanbay ve ark. (2012), Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Yüksek Okulu'nda öğrenim görmekte olan yaş ortalaması 20,89, cinsiyet dağılımı ise %65,3 kız ve %34,7 erkek olan 245 öğrenci üzerinde şiddeti ölçmek amacıyla çalışma gerçekleştirmişlerdir. Buna göre, öğrencilerin %44,1'inin yaşamının herhangi bir döneminde ebeveynden şiddet gördüğü, %43.3'ü anne baba ara-

sındaki şiddete tanık oldukları ve %57,6'sı ise herhangi bir sebepten dolayı başka birisine şiddet uyguladığı tespit edilmiştir.

Efe ve Ayaz (2010), kadınların şiddeti algılama biçimlerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada kadınların %22,2'sinin söz dinlememe durumunda uygulanan şiddeti haklı bulduklarını saptamışlardır. Yine aynı çalışmada öğrencilerin %15,1'i kimi durumlarda kadına bir tokat atmanın sakıncası olmayacağını, %14,7'si tartışma anında öfke nedeniyle şiddet uygulamanın normal olduğunu ve %28,6'sı ise şiddetin nedeninin erkeklerin sözünü dinlememek olduğunu belirtmişlerdir.

Türk Eğitim Sen'in (2005) ilköğretim 7'inci ve 8'inci sınıflarında okuyan 1136 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada, öğrencilerin %42,8'inin sözlü tacize, %23,7'sinin fiziksel tacize ve %24,7'sinin ise cinsel tacize uğradığını belirlemiştir.

Hakan (2011) ilköğretim öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, öğrencilerin en çok fiziksel ve sözlü tacize uğradıklarını, bunu sırasıyla duygusal ve cinsel tacizin izlediğini belirlemiştir. Aynı çalışmada, öğrencilerin en sık karşılaştıkları fiziksel şiddetin "itme" ve "tekme ve tokat" olduğu, buna karşın "ad takma" nın ise en sık karşılaşılan sözel şiddet olduğu saptanmıştır. Ayrıca "cinsellik içeren sözler" ve "elle rahatsız etmenin" en sık karşılaşılan cinsel şiddet olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin benlik saygıları üzerine Çetin ve Çavuşoğlu (2009), 17-20 yaş aralığında olan 70'i yetiştirme yurdunda ve 70'i ise ailesinin yanında yaşayan adölesanlar üzerinde yaptıkları araştırmasında, yetiştirme yurdunda yaşayan adölesanların benlik saygısının aileleri ile yaşayanlardan daha düşük olduğu; buna karşın psikolojik belirti puan ortalamalarının ise daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yapıcı (2007), üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada öğrencilerin eğitim – öğretim gördükleri fakülte ve bölümlere göre öz saygı düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlılık derecesine ulaşan farklılığa rastlanamadığını bildirmiştir. Yine aynı çalışmada erkek öğrencilerin öz saygı düzeylerinin kız öğrencilerinden kısmen daha yüksek olduğu gözlenmiş olmakla beraber bunun anlamlılık seviyesine ulaşmadığını tespit etmiştir. Marron ve Kayson (1984), üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, erkek öğrencilerin kızlardan daha yüksek benlik saygısına sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Eşer (2005), üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın bulgularında, öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte / bölümlerle ve cinsiyetler arasında öz saygı düzeyleri arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadı-

ğını saptamıştır. Seber ve Satılmış (1989)'da, yetiştirme yurdundaki ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada benzer sonuçları elde etmiş, benlik saygısı açısından cinsiyet türleri arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşmanın bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Şahin (2005), Akın ve ark. (1992) ve Torucu (1992), ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda kızların ve erkeklerin öz saygı düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını saptamışlardır.

Kahriman (2005), Yapıcı (2004), Göçen (2006), Türköz ve ark. (1989) ve Kımter (2012), yapmış oldukları araştırmalarda, ailenin ekonomik düzeyinin yükselmesi ile ergenlerin benlik saygısının da arttığını belirlemişlerdir.

Türkbay ve ark. (2005) Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Belirti Tarama Listesi 90-R'yi kullanarak 15-18 yaş grubundaki adölesanlarla yaptığı araştırmasında, psikiyatrik yakınmalarla adölesanların benlik saygısı puanlarının ters yönde bir korelasyon gösterdiğini belirlemişlerdir.

Güçray (1989) çocuk yuvasında ve ailesinin yanında kalan 9-10 ve 11 yaslarındaki çocukların özsaygı gelişimlerini etkileyen bazı faktörleri incelediği araştırmada, yetişkinlerin demokratik tutumlarının çocukta değerlilik duygusunu ortaya çıkararak özsaygısını olumlu yönde etkilediğini, otoriter ve ilgisiz tutumların ise olumsuz yönde etkilediğini bulmuştur.

Şiddet mağduru olmanın düşük benlik saygısına yol açıp açmadığı sorusundan hareket edilerek gerçekleştirilen bu çalışmada, Üniversite öğrencilerinin deneyimledikleri aile içi şiddeti tespit etmek ve aile içi şiddetin bireyin benlik saygısı üzerindeki etkilerini ortaya koymak istenmiştir.

2. Method

Araştırmada, anket yöntemi kullanılmıştır.

2.1. Katılımcılar

Araştırmaya Uludağ Üniversitesi'nde okuyan ve kampüs alanında *rassal örnekleme* yöntemi ile belirlenen 363 kişi gönüllü olarak katılmıştır. Önceden bilgilendirilen katılımcılar, demografik sorulardan ve ölçeklerden oluşan ve Üniversite Sosyal Bilimler Etik Kurulu tarafından onaylanan (2015/7) bir anket formunu doldurmuşlardır. Katılımcıların yaşları 18-47 (22.35±3.26) arasında yer almaktadır.

2.2. Ölçme araçları

Araştırmada, anket formu kullanılmıştır. Anket toplam 6 sayfadan ve üç bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde öğrencilerin demografik bilgi-

lerini ortaya çıkaracak sorular yer almaktadır. İkinci bölümde öğrencilerin aile içi şiddeti nasıl algıladıklarını, aile içi şiddete maruz kalıp kalmadıklarını, ayrı ayrı olarak şiddetin beş türüne (fiziksel, duygusal, sözlü, ekonomik ve cinsel) maruz kalıp kalmadıklarını, aile şiddet varsa bu şiddetin aile fertlerinden en çok kimler arasında olduğunu ortaya çıkarmaya yönelik sorular yer almaktadır.

Öğrencilerin kendilerine yönelik Benlik Saygısını ölçmek için, Coopersmith (1986) tarafından geliştirilmiş olan, Turan ve Tufan (1987) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve geçerlik-güvenirlik çalışması yapılan, Pişkin (1997), tarafından ise lise öğrencileri ile hem Kuder-Richardson-20 formülünü hem de testi yarılama tekniğini kullanarak envanterin uzun ve kısa formu üzerinde güvenirlik çalışması yapılan CSEI (Coopersmith Self Esteem lnventory), '*Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği'* kullanılmıştır. 25 maddeden oluşan bu ölçek, bir kişinin sosyal, akademik, ailesel ve bireysel hayatında kendisi hakkındaki düşüncelerini ve tutumunu ölçmektedir. Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği, "Bana uygun" ve "Bana uygun değil" şeklinde soru formuna işaretlenebilen bir kağıt kalem testidir. Bu maddelerde bireyin hayata bakış açısı, aile ilişkileri, sosyal ilişkileri ve dayanma gücü ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Toplam puanlar 0-100 şeklinde değişmekte, ölçekten elde edilen puan, 10-30 arasında ise düşük, 31-70 arasında ise orta, 71-100 arasında ise yüksek benlik saygısı olarak tanımlanmaktadır.

Ölçeğin çocuklara ve yetişkinlere uygulanan iki ayrı formu bulunmaktadır. Yetişkinler formu 25 maddelik kısa form ve 58 maddelik uzun formlardan oluşmaktadır. Envanterin kısa formunun KR-20 sonucunda elde edilen güvenirlik katsayısını 0.76, iç tutarlık güvenirlik katsayısını da 0.81 olarak bulmuştur. Bu çalışmada 25 maddelik kısa form kullanılmış ve Ölçeğin cronbach alpha değeri 0,81'olarak bulunmuştur.

3. Bulgular

Çalışanlar üzerinde yapılan bu araştırmaya ait betimsel istatistikler Tablo 1'deki gibi bulunmuştur.

Tablo 1: Betimsel İstatistikler

Değişkenler		**Frekans**	**Yüzde**
Cinsiyet	Kadın	235	64,7
	Erkek	128	35,3

Eğitim gördüğünüz fakülte	Eğitim Fakültesi	59	16,3
	Fen-Edebiyat Fakültesi	25	6,9
	İktisadi ve İdari Bilimler	114	31,4
	Lisansüstü Enstitüler	25	6,9
	Meslek Yüksek Okulu	67	18,5
	Mimarlık	3	0,8
	Mühendislik	38	10,5
	Sağlık Bilimleri	4	1,1
	Tıp	6	1,7
	Veteriner	3	0,8
	Yüksekokul	3	0,8
	Ziraat	16	4,4
Kaçıncı Sınıf	1	88	24,2
	2	102	28,1
	3	76	21,0
	4	94	25,8
	Yüksek Lisans	2	0,6
	Doktora	1	0,3
Aile toplam gelir	...-1500 TL	59	16,2
	1501-3000 TL	143	39,3
	3001-4500 TL	74	20,3
	4501-6000 TL	43	11,8
	6001 - 7500 TL	17	4,7
	7501 TL+	28	7,7
Sigara kullanma durumu	Bazen	49	13,5
	Evet	104	28,6
	Hayır	210	57,7
Aile içi şiddete maruz kaldınız mı ?	Kısmen	115	31,6
	Evet	99	27,2
	Hayır	150	41,2
Şiddete uğradığınızda genelde ne yaptınız?	Sustum hiçbir şey yapmadım	105	28,8
	Alttan aldım	63	17,0
	Kişiyi uyardım	64	17,6
	Bende aynı reaksiyonu gösterdim	43	11,8
	Evden ayrıldım	12	3,3
Hayatınızın herhangi bir döneminde ailenizden biri (anne, baba, kardeş, akraba ...) tarafından **Fiziksel Şiddet**e maruz kaldınız mı?	Evet Hayır	72 232	19,8 63,7
Kim tarafından	Baba	27	8,1
	Ağbi	4	1,2
	Abla	1	0,3
	Anne	15	4,5
	Dede	1	0,3

Fiziksel Şiddet Görme Sıklığı	Ayda en az bir kere şiddet görmekteyim	17	4,7
	Haftada en az bir kere şiddet görmekteyim	3	0,8
	Her gün görmekteyim	1	0,3
	Hiç şiddet görmedim	254	69,8
	Yılda en az bir kere şiddet görmekteyim	88	24,2
Hayatınızın herhangi bir döneminde ailenizden biri (anne, baba, kardeş, akraba ...) tarafından **Duygusal Şiddet**e maruz kaldınız mı?	Evet Hayır	110 194	30,2 53,3
Duygusal Şiddet Görme Sıklığı	Ayda en az bir kere şiddet görmekteyim	55	15,2
	Haftada en az bir kere şiddet görmekteyim	29	8,0
	Her gün görmekteyim	9	2,5
	Hiç şiddet görmedim	192	52,9
	Yılda en az bir kere şiddet görmekteyim	78	21,5
Hayatınızın herhangi bir döneminde ailenizden biri (anne, baba, kardeş, akraba ...) tarafından **Sözel Şiddete** maruz kaldınız mı?	Evet Hayır	140 160	38,5 44,0
Sözel Şiddet Görme Sıklığı	Ayda en az bir kere şiddet görmekteyim	68	18,7
	Haftada en az bir kere şiddet görmekteyim	28	7,7
	Her gün görmekteyim	11	3,0
	Hiç şiddet görmedim	161	44,4
	Yılda en az bir kere şiddet görmekteyim	95	26,2
Hayatınızın herhangi bir döneminde ailenizden biri (anne, baba, kardeş, akraba ...) tarafından **Ekonomik Şiddete** maruz kaldınız mı?	Evet Hayır	55 292	15,1 80,2
Ekonomik Şiddet Görme Sıklığı	Ayda en az bir kere şiddet görmekteyim	20	
	Haftada en az bir kere şiddet görmekteyim	13	
	Her gün görmekteyim	6	
	Hiç şiddet görmedim	291	
	Yılda en az bir kere şiddet görmekteyim	33	

Hayatınızın herhangi bir döneminde ailenizden biri (anne, baba, kardeş, akraba ...) tarafından **Cinsel Şiddet**e maruz kaldınız mı?	Evet Hayır	10 353	2,75 97,25
Cinsel şiddet görme sıklığınız	Haftada en az bir kere şiddet görmekteyim	1	0,3
	Her gün görmekteyim	1	0,3
	Hiç şiddet görmedim.	353	97,0
	Yılda en az bir kere şiddet görmekteyim	8	2,2

Çalışmaya katılan kişilerin %64,7'si kadın, %35,3'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin %31,4'ü İİBF, %18,5'i meslek yüksekokulu ve %16,3'ü eğitim fakültesinde öğrenim görmektedir. % 28,1'i birinci sınıf, %25,8'i dördüncü sınıf ve %24,2'si birinci sınıfta öğrenim görmektedir. Gelir durumuna bakıldığında, %39,3'ünün ailesinin geliri 1501-3000TL arasında aylık gelire sahipken, %20,3'ü 3001-4500 TL arasında aylık gelire sahiptir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %57,7'si sigara kullanmazken, %27,2'si sigara kullanmaktadır. %27,2'si aile içi şiddete maruz kaldığını ifade ederken, %41,2'si aile içi şiddete maruz kalmamıştır. Öğrencilere şiddete uğradıklarında ne yaptıkları sorulduğunda, verdikleri cevap genelde %28,8 oranla sustum hiçbir şey yapmadım olmuştur. Şiddetle ilgili verilen cevaplarda ise genellikle şiddete maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılanların aile içi şiddet deyince akıllarına ilk gelen,"***azarlanma, beden diliyle kötü tavır takınma, küfür edilme, eksiklikleri yüze vurma, eşya fırlatma, kaba söz ve davranış, cisim fırlatma ve tekme- tokat atma***" gelmektedir.

Tablo 2'de şiddet gören ve şiddet görmeyen öğrencilerin benlik saygısı ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları verilmiştir.

Tablo 2: Benlik Saygısı Ölçek Puanları

	Şiddet Gören	**Şiddet Görmeyen**
Benlik Saygısı Ölçek Puanı	31,69±4,49	33,1±4,45

Şiddet görenlerin ortalama puanlarının 31,69±4,49, şiddet görmeyenlerin 33,1±4,45 olduğu belirlenmiştir. Buna göre, şiddet görenlerin benlik saygılarının şiddet görmeyenlerinkinden daha düşük olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (-Z:3,05, p=0,000).

4. Tartışma

Şiddet, kökleri çok daha geniş bir tabana yayılan, sosyal, ekonomik, örgütsel, sosyolojik, psikolojik ve kültürel etmenleri de içeren yapısal ve toplumsal bir sorundur (Aşkın, 2007; Aytaç ve ark., 2011). Bu nedenle şiddeti, düzensiz ve kendi başına bir sorun olarak ele almak yanıltıcı olabilmektedir.

Yeryüzünde hiçbir ülke ve toplum şiddetten soyutlanmış değildir.Dünyada her yıl bir milyon altı yüz bin kişi şiddet nedeniyle hayatını kaybetmekte, daha çok sayıdaki kişi ise şiddet nedeniyle oluşan fiziksel, cinsel, ruhsal sorunlar ve yaralanmalar nedeniyle sağlığını yitirmekte ve sakat kalmaktadır (WHO, 2002).

Şiddet deneyimi, bireysel olarak kişinin sağlığını, yaşama hakkını ve insan haklarını tehdit etmekte, genel olarak ise birey, aile ve topluma sosyal ve ekonomik yükler getirmekte, parasal kayıpların ötesinde toplumun üretme kapasitesinin kaybına, anksiyete, depresyon ve stres gibi yaşam süresini kısaltan sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Bu nedenle şiddet, türü ne olursa olsun hoşgörü gösterilmemesi gereken bir durum ve bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir (Dijulio, 1998; ICN, 2001; Shea ve ark., 1997; Aytaç ve ark., 2011; Aytaç,2006). Çelebi ve Asan (2009), şiddet ve tacizi belirleyen unsurun niyet değil, diğer kişinin üstünde bıraktığı etki olarak tanımlamışlardır.

Azodo ve ark. (2011), Nijerya'da ağız sağlığı üzerine eğitim görmekte olan 175 öğrenci üzerinde uyguladıkları şiddet araştırmasına göre, öğrencilerin %78,9'unun şiddete maruz kaldığını saptamışlardır. Şiddete maruz kalan öğrencilerin %58'lik kısmını diş hekimliği, %18,1'inin diş hekimliği hemşireleri, %12,3'ünün diş teknisyeni, %8'inin diş terapisti ve %3,6'sının ise diş kayıt memurluğu öğrencilerinden oluştuğu aynı çalışma kapsamında belirlenmiştir.

Doğrudan "aile içi şiddet ve benlik saygısı" ilişkisine yönelik literatürde çok sayıda araştırmaya rastlanmamıştır. Growe (1980), anne, baba davranışları ile çocukların özsaygıları arasındaki ilişkiyi ortaokul 5. ve 6. sınıf düzeylerinde 61 kız ile 62 erkek öğrenci üzerinde incelemiş; buna göre annenin cezalandırıcı, denetimsel nitelikli davranışları ile kızların özsaygıları arasında olumlu bir ilişki, ayrıca babanın destekleyici türden davranışları ile erkeklerin özsaygısı arasında olumlu bir ilişki; anne babanın reddedici ve koruyucu davranışlarının ise olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Buna göre anne babaların çocukların gelişiminde önemli bir katkısı olan özsaygının gelişimi için arkadaşlık seçimleri konusunda demokratik bir tutum içerisinde olmaları önerilebilir. Gazioğlu ve Köknel (2007) ana baba tutumlarının ve duygusal zekâlarının çocukların başarısına ve öz benlik kavramlarına olan etkisini araştırmış-

lardır. Araştırma sonucunda demokratik tutuma sahip olan anne babaların çocuklarının olumlu yönde öz benlik kavramını geliştirdiklerini bulmuşlardır.

Bu çalışmada, şiddete uğrayan öğrenci sayılarının aslında burada çıkan sonuçtan çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Ancak ayıplanma, utanma gibi birçok nedenle gencin bunu sakladığı düşünülmektedir. Özellikle Türk toplumundaki kültürel değerler de şiddetin özellikle aile içinde normalleştirildiği, hatta "eti senin kemiği benim" düşüncesiyle aile tarafından da onaylandığı bilinen bir gerçektir.

Kaya ve ark. (2004) Tıp Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları bir çalışmada, anne-baba arasındaki fiziksel şiddetin olması ile öğrencilerin boyun eğici davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Baltacı ve Altan (2016) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, lise öğrencilerinde depresyon, şiddet eğilimi ve ebeveyn/arkadaşa bağlanmanın benlik saygısının anlamlı yordayıcısı olup olmadığı araştırılmış, Analiz sonuçlarında, depresyon, arkadaşa güven, anneye yabancılaşma ve arkadaşa yabancılaşmanın lise öğrencilerinin benlik saygılarının önemli yordayıcıları olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada çıkan sonuca göre, ergenlerin benlik saygılarının yüksek olmasında hem arkadaşlarının hem de anne babalarının rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Hemşirelik lisans eğitimi veren bir devlet üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin özsaygı düzeyleri ile aile içi şiddete yönelik tutumları arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada 412 öğrenciden elde edilen bulgulara göre: Hemşirelik öğrencilerinin özsaygı puanlarının 35,98±7,57; aile içi şiddete yönelik tutum puanlarının ise 25,23±8,75 olduğu saptanmıştır. Ayrıca özsaygı düzeyleri ile aile içi şiddete yönelik tutumları arasında negatif yönde (r:-0,234), çok zayıf ve anlamlı korelasyon olduğu bulunmuştur (Koçak vd., 2014).

Benzer bir çalışma, Hesapcıoğlu ve Altıparmak (2014) tarafından 304 Üniversite öğrencisi üzerinde yapılmış ve aile içi şiddetin, depresif belirtiler, benlik saygisi ve saldirganlik üzerine etkileri araştırılmıştır. Öğrencilerin %17,1'si aile içi şiddete maruz kaldığını, %29,6 'sı aile içi şiddete şahit olduğunu bildirmiştir. %14,47'ü hem aile içi şiddete şahit olmuş, hem de maruz kalmışlardır. Aile içi şiddete maruz kalanlar, kalmayanlara göre daha fazla depresif belirti ve saldırganlık hissi yaşadıklarını bildirirlerken; benlik saygılarının da şiddete maruz kalmayanlara göre anlamlı olarak daha düşük olduğu saptanmıştır.

Bu araştırma sonuçlarının bizim araştırmamızda elde ettiğimiz aile içi şiddetin, gencin benlik saygısını etkilediği bulgusu ile tutarlı olduğunu söyle-

mek mümkündür. Bu bağlamda, şiddet ve benlik saygısının birbiriyle ilişkili oldukları söylenebilir.

KAYNAKLAR

Akgün Kostak, M., Vatansever, C. (2015). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin çocuk istismar ve ihmali ile ilgili görüş ve düşünceleri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri dergisi*, 2(1): 1-11.

Akın, M. (2013). Aile İçi Şiddet. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71(1): 27-42.

Akın, T .,Baykara, A.,Miral,S., Özakbaş, S. (1992).Gençlerde Beden İmgesi ve Benlik Saygısı İlişkisi. *Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı*, İzmir: Saray Tıp Kitapevleri, s.418-424

Anderson, C.A., Bushman, B.L. (2002). Human Aggression, *Annual Review of Psychology,*53:27-51.

Asal, B., (2008). "Kadın Eşe Yönelik Aile İçi Şiddet", *Güncel Ceza Hukuku ve Kriminoloji Çalışmaları II*, Beta Yayınları, İstanbul.

Aşkın, U. (2007). Post-Modern Dünyamızın Yeni Ruh Hali: Rengi Kırmızı, Adı Şiddet, *Çalışma Ortamı*, 93, Ankara, 8-9. http://sosyalpolitika. fisek.org.tr/?p=69. Erişim Tarihi: 07.08.2009.

Ayan, S. (2006). Hukuki Yönden Aile İçi Şiddet. *Legal Hukuk Dergisi* (Şubat 2006), s. 38.

Ayan, S. (2007). Aile içinde şiddete uğrayan çocukların saldırganlık eğilimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 8: 206-214.

Ayan, S. (2011). Okulda disiplin cezası alma, ailede şiddete uğrama. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 12: 137-142.

Aytac S., Aytac M., Basol O., Bondy J., (2009), "Sexual Harassment on Campus", *Journal Of The World Universities Forum*, Volume 2, Number 4, 2009, ISSN: 1835-2030, Publisher Site: http://www.universities-journal.com/ ,© Common Ground

Aytac S., Basol O., Aytac M., (2009), Üniversitede Kız Öğrencilere Yönelik Taciz Üzerine Bir Araştırma" *Uluslararası Disiplinler arası Kadın Çalışmaları Kongresi* 5–7 Mart 2009, Sakarya

Aytaç S., Dursun S., (2013), "Çalışma Hayatında Kadına Yönelik Şiddet: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama", Prof. Dr. Füsun Sokullu -Akıncı' ya Armağan, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXXI Sayı: 1 (2 Cilt), Legal Yayıncılık, Haziran 2013, ss,67-79

Aytaç S.,(2006), "Aile İçi Şiddetin İş Yaşamı Üzerindeki Etkisi", Karşılaştırmalı Kriminoloji: Teorik ve deneysel Boyut Aile İçi Şiddet Sorunu, Uluslararası Fransızca Konuşan Kriminologlar derneği X . Kolokyumu Notları, İstanbul, 22-23 Mayıs 2006, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* Yayın No: 53, İstanbul, 2/ 2006

Aytaç, S., Bilgel, N., Bozkurt, V., Yıldız, S. (2011).*Şiddetin kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi. İşyeri Şiddeti.* Beta Yayınevi, ISBN: 978-605-377-398-6. İstanbul. ss. 229.

Azodo, C.C., Ezeja, E.B., Ehikhamenor, E.E. (2011), Occupational violence against dental professionals in southern Nigeria. *African Health Sciences*, 11(3): 486-492.

Baltaci H. Ş. ve Altan, T. (2016), Lise Öğrencilerinde Benlik Saygısının Yordayıcısı Olarak Depresyon, Bağlanma ve Şiddet Eğilimi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* ISSN:1302-8944 Yıl: 2016 Sayı: 40 Sayfa: 227-239

Baltaş Z (2000). *Şiddet. Sağlık Psikolojisi Halk Sağlığında Davranış Bilimleri,* Remzi Kitabevi, 238-257.

Baltaş, Z**.** (1996). "Bir Sağlık Sorunu Olarak Şiddet", *IX. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmalar Kitabı,* Pastel Matbaası, İstanbul, 213-220.

Barnes, M.E., Farrier, C.S.(1985). A Longitudional Study of The Self Concept of Low income Youth*. Adolescence*, 77: 199-205

Bozkurt, Ö.D., Daşıkan, Z., Kavlak, O., Şirin, A. (2013). Ebelik öğrencilerinin gebelikte şiddet konusundaki bilgi, görüş ve mesleki tutumlarının belirlenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2): 99-107.

Brack, C.J.,Orr, D.P. ve Ingersoll,G.(1988). Pubertal maturation and adolescent selfesteem, *Journal of Adolescent Health Care* ,c.9, ss.280-285.

Brosworth, K. (2001). Parents Primer on Scholl www.readersdigest.ca/mag /2001/10/bullying.htm/12kReadersDigest. Canada.

Büker, İ., Altuğ, F., Kavlak, E.,Kitiş, A. (2010). Huzurevi ve ev ortamında yasayan yaslılarda moral ve depresyon düzeyinin fonksiyonel durum üzerine etkisinin incelenmesi1bakım evlerinde dış mekân tasarımı, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 3 (1-2), 44-53.

Coid J, Petruckevitch A, Feder G et al. (2001). Relation between childhood sexual and physical abuse and risk of revictimisation in women:a cross-sectional survey. *The Lancet* 358 (9280):450-454.

Coopersmith, S. (1967). The Antecedents of Self-Esteem, Freeman, San Francisco.

Cüceloğlu, D. (2005). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, 14. basım, İstanbul.

Çelebioğlu, A., Akpinar, R.B., Küçükoğlu, S., Engin, R. (2010). Violence experienced by Turkish nursing students in clinical settings: their emotions and behaviors. *Nurse Education Today*, 30(7): 687-691.

Çelik, S., Eserkici, E. (2008). Meslek liselerindeki öğrencilerin disipline aykırı davranışta bulunma nedenleri (Ankara İli örneği). *Milli Eğitim,* 177: 271-293.

Çelik, S.S., Bayraktar, N. (2004). A study of nursing students in Turkey. *Journal of Nursing Education,* 43(7):330-336.

Çetin, H., Çavuşoğlu, H. (2009). Yetiştirme yurdunda ve aileleri ile yaşayan adölesanların benlik saygıları ve psikolojik belirtilerinin karşılaştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi,* 2(4):137-144.

Çetiner, G. (2006). Aile içi şiddet yaşayan kadınlarda cinsel sorunlar ve intihar olasılığı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Çetinkaya, S.K. (2012). Üniversite Öğrencilerinin şiddet eğilimlerinin ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Nesne,* 1(2):21-43.

Çubukçu, Z., Dönmez, A. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin okuldaki şiddet üzerine görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(40): 89-108.

Dijulio K.S. (1998). Families in Crisis: Family Violence, Foundation of Psychiatric Mental *Health Nursing,* EM Varcaloris (Ed), WB Saunders Company, St. Louis.

Dinçmen, K., (2008). "Lautrec ya da Garry ,Yarat ya da Yok Et...", *Cumhuriyet,* 7 Eylül.

Efe, Ş.Y., Ayaz, S. (2010). Kadına yönelik şiddet ve kadınların aile içi şiddete bakışı, *Anadolu Psikiyatri Dergisi,*11:23-29.

Ergil, D. (2001)."Şiddetin Kültürel Kökenleri", *Bilim ve Teknik,*. Sayı 399, Şubat, s.40-41.

Eryılmaz G (2001). Aile içi şiddet, kadın sağlığı ve hemşirelik. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 5(2):19-23.

Eşer, H. (2005).Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik saygısı İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Göçen, G.(2006).''Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi'' (Ed.: H. Hökelekli). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi. İlaveli 2.bs.*, İstanbul: Dem Yay., s.559-612.

Guillon MS, Crocq MA, Bailey PE (2003) The relationship between self-esteem and psychiatric disorders in adolescents. *Eur Psychiat*, 18: 59–62.

Growe, A.G. (1980). Parental behavior and self-esteem in children. *Psychological Reports,* 47:499-502.

Güçray, S. (1989). Çocuk yuvasında ve ailesi yanında kalan 9, 10, 11 yaş çocuklarının özsaygı gelişimini etkileyen bazı faktörler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z., Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*; 24 (3):128- 134.

Haber, M. G., Cohen, J. L., Lucas, T., & Baltes, B. B. (2007). The relationship between self-reported received and perceived social support: A meta-analytic review. *American Journal of Community Psychology*, 39(1-2), 133-144.

Hakan, S. (2011). İlköğretim öğrencilerinin farklı zorbalık türleri ile karşı karşıya kalma sıklığının ve boyun eğme davranışı ile durumluk-sürekli öfke ile ilişkisinin karşılaştırılması. *Milli Eğitim,* 190: 54-71.

Halıcı, C. (2007), Gazete haberlerinde kadına yönelik şiddetin Posta ve Takvim gazetelerinde kadına yönelik şiddet haberleri üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Helsen, M., Vollebergh, W., Meeus, W. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29 (3): 319-335.

Herman, J.L. (2007). Shattered States and their Repair: An Exploration of Trauma and Shame. The John Bowlby Memorial Lecture presented at the Centenary John Bowlby Memorial Conference 107-2007. Shattered States: Disorganized Attachment and its Repair. London 9-10 March 2007.

Hesapcıoğlu T. S., Altıparmak F. (2014). Çocuklukta Yaşanan Ya Da Şahit Olunan Aile İçi Şiddet: Depresif Belirtiler, Benlik Saygisi Ve Saldirganlik Üzerine Etkileri, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 22 (1) 2015

ICN (International Council of Nurses). (2001). Nurses, Always There For You: United Against Violence, International Nurses' Day 2001, *Anti-Violence Tool Kit*.

İlkkaracan P, Gülçür L, Arın C (1996). Sıcak yuva masalı. *Metis Yayınları*, İstanbul.

Kahriman, İ. (2005). Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Benlik Saygıları ve Atılganlık Düzeylerinin Bazı Değiş-

kenler Açısından İncelenmesi, *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9(1):24-32.

Kalyencioğlu, D., & Kutlu, Y. (2010). Ergenlerin aile işlevi algılarına göre uyum düzeyleri. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 18(2), 56-62.

Kanbay, Y., Işık, E., Yavuzaslan, M., Keleş, S. (2012). Hemşirelik öğrencilerinin kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili görüş ve tutumlarının belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi,* 1(2): 107-119.

Kaya, M., Güneş, G., Kaya, B., Pehlivan, E. (2004). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Boyun Eğici Davranışlar ve Şiddetle İlişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 5: 5-10.

Keser Ö., N., Bilgin, H., Tülek, Z., Boyacıoğlu, N.E. (2014). Nursing Students' Experiences of Violence: A Questionnaire Survey. *Journal of Pshchiatric* Nursing, 5(1): 49-56.

Kımter, N. (2012). Ergenlerde Benlik Saygısı Ve Öznel Dindarlık Algısının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi/The Self-Esteem Of Adolescents And The Perception Of Subjective Religiosity In Terms of Certain Variables. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17).

Koçak B. T.,Türkkan N. Ü., Seren Arzu K. H. (2014) Hemşirelik Öğrencilerinin Özsaygı Düzeyleri ve Aile İçi Şiddete Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki, *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, Sayı / Number: 2 Cilt / Volume: 1 Yıl / Year: 2014 e-ISSN:2149-018X

Kools, S. (1999). Self-protection in adolescents in foster care. *Journal of Child And Adolescent Psychiatric Nursing*, 12 (4): 139-152.

Köse, A., Başer, A. (2007). Kadının Değiştirilebilir Yazgısı "Şiddet". *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(4): 114-121.

Mariano DM (2001). Prevelance of domestic violence among registered nurses in their own intımate relationship. A Thesis Sub-mitted to the School of Graduate Studies in Partial Fulfilment of the Requirement for the Degree of Master of Science, Southern Connecticut State University, New Haven, Connecticut.

Marron, A. J., Kayson, A.W. (1984). Effect of Living Status Gender And Year in College on College Students, Self - Esteem And Life Change Experiences. *Psychological Report*, 55: 811-814

Martin S, Brian K, Amy OT et al. (1999). Sexual behaviors and reproductive health outcomes-associations with wife abuse in India. *Journal of American Medical Association* 282(20): 1967-1972.

Mor Çatı Kolektifi (1998). Kadına yönelik şiddetin araştırılması sorunları. Geleceğim Elimde*, Mor Çatı Yayınları*, 17-25.

Mullis, A.K., Mullis,R.L., Normandin, D. (1992). Cross-sectional and longitudinal comparisons of adolescent self esteem, *Adolescence,* 27(105):51-60.

Özatça, A. (2009). Ergenlerde sosyal ve duygusal yalnızlığın yordayıcısı olarak aile işlevleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özcebe H. & Uysal D. (2005). Ankara'da Bir İlköğretim Okulunda Erken ve Orta Dönem Adolesanlarda Şiddet Algısı.

Özkan, İ. (1994). Benlik Saygısını Etkileyen Etkenler, Düşünen Adam. *Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 3, 4-9.

Özmen, F., Küçük, N. (2013). İki ayrı zaman diliminde okulda şiddet durumu. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(2): 78-96.

Palabıyıkoğlu, R., Azizoğlu, S., & Özayar, H. (1993). İntihar girişimi olan ve olmayan depresiflerin aile işlevselliği. *Kriz Dergisi,*1(3).

Rosenberg, M. (1965). *Society and Adolescent Self-Image,* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Seber, G., Satılmış, G. (1989).Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerde Benlik Saygısı. *Türk Psikolojisi Dergisi,* 7(23): 68-73.

Sezen A. (2012). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Boşanma Davalarına Yansıması. Bilge Kadın Araştırma Merkezi, *http://www.bilka.org.tr/kadina-yonelik-aile-ici-siddetin-bosanma-davalarin_6810.html*. Erişim Tarihi: 20.07.2015.

Shea, C.A., Mahoney, M., Lacey, J.M. (1997). "Breaking through the Barriers to Domestic Violence Intervention", *American Journal of Nursing,* 97 (6):26-34.

Smith C, Maurer F (1995).Violence: a social and family problem. *Community Health Nursing-Theory and Practice*. Saunders Company, USA, 517-545.

Şahin, A. (2005). Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi, *S.Ü.İkt.Fak. Dergisi.,* 19:187-197.

Tazegül, Ü. (2013). The determination of the relationship between motivational trends and the style of coping with stress. World Applied Sciences Journal, 21(1), 08-14.

Torucu, B.K. (1992). 13-14 Yaşındaki Gençlerin Sosyo-Ekonomik Düzeyi ve Ana-Baba Tutumlarındaki Farklılıkların Belirlenip, Benlik Saygısına Etkisinin Araştırılması. *1992 Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı*, İzmir: Saray Kitabevleri, s.241-256

Tunçel, E.K., Dündar, C., Peşken, Y. (2007). Ebelik ve hemşirelik öğrencilerinin aile içi şiddet konusunda bilgi ve tutumlarının değerlendirilmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 17(2): 105-110.

Türk Eğitim Sen (2005). İlköğretim Okullarında Şiddet ve Taciz. İlköğretim Okullarının 7. Ve8.Sınıflarında Okuyan Öğrencilerin "Okullarda Şiddet" ve "Taciz" Kavramlarına İlişkin Kavramsallaştırmaları. (Özender, C., Aksoy, E., Köktürk, G.V., Uluocak, Ş.) Araştırma Raporu.

Türkbay, T., Özcan, C., Doruk, A., Uzun, Ö. (2005). Consequences of identity confusion on adolescents' psychiatric symptoms and self- esteem. *Psychiatry in Türkiye*, 7 (3): 92-97.

Türköz, N., Erkmen, H., Seber, G., Tekin, D. (1989), Anadolu Üniversitesi Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinin Benlik Saygılarına İlişkin Bir Çalışma. XXV, Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Mersin: s. 313-314

Uçar, M.A. (2003). *Aile İçi Şiddet ve Aile Koruma Yasası.* Yetkin Kitabevi, Ankara. s. 80-85.

UNICEF. (2010). Facts for life. Unicef.

Ünlü, A., Evcin, U., Burakgazi Yılmaz, H., Dalkılıc, A. (2013). İstanbul devlet liselerinde suç ve şiddet yaygınlığı: Okul türlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 14: 152-160.

Ünsal, A. (1996). *Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi*, Cogito. Sayı. Kış-Bahar, 6-7: 29-36.

Walters, R. H., Parke, R. D. (1964). "Social Motivation, Dependency, and Susceptibility to Social Influence", İçinde: Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 1, Academic Pres,* New York.

WHO (1996). Violence against women.WHO Consultatiton, Geneva, 5-7.

WHO (2002). Şiddet ve sağlık konulu Dünya Sağlık Raporu önerileri, http://195.142- .135.65/who/index.html (Erişim: Mayıs 2005).

Yalçın, Ö., Erdoğan, A. (2013). Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojik, Psikososyal ve Çevresel Nedenleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,* 5(4): 388-419.

Yapıcı, A. (2004). *Din-Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar,* Adana: Karahan Kitabevi

Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din,* Adana: Karahan Kitabevi

Yardım N (2001). DSÖ'nün kadın sağlığının çeşitli konularındaki görüş ve mesajları. *Aktüel Tıp Dergisi* 6(1): 78.

Zevkliler, A. (1989). *Medeni Hukuk, Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku*. 2. Bası, Ankara Savaş Yayınları, Ankara.

TFRS 15 MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HASILAT STANDARDI UYGULAMA ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Süleyman UYAR
Alanya Alaaddin Keykubat

Yasemin ÖZDEMİR
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

ÖZET

İşletmelerin karar alma süreçlerinde en etkin noktayı hasılat oluşturmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle hasılat kavramına ve TFRS 15 standardına ilişkin bilgiler ele alınmaktadır. Standardın getirmiş olduğu yenilikler ve ilkelere, kazandırmış olduğu modellerin aşamalarına ve müşteri sözleşmelerinde hasılatın yürürlüğe girmesi ile uygulama alanının sonlanmasına neden olan standartların neler olduğuna yer verilmektedir. İlerleyen bölümde TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinde Hasılat standardı, hasılatın tanımlanması ve muhasebeleştirilmesine yönelik getirilen düzenlemeler kapsamında iki uygulamaya yer verilmektedir. Telekomünikasyon üzerine yapılan uygulamada vade sürecinin değişiminin muhasebe kaydında ne gibi değişikliklere yol açacağı gösterilmektedir. Sonuç olarak hasılat kavramına yönelik getirilen yenilikler ve düzenlemeler tablolar ve muhasebe kayıtları ile uygulamaya alınmakta ve çalışmanın yeni standart hakkında bir örnek teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasılat, Muhasebe Standartları, TFRS 15

TFRS 15 Revenue Standard Application Example From Customer Contracts

ABSTRACT

Revenue is the most effective point in the decision-making process of enterprises. In this study, firstly, information about revenue concept and TFRS 15 standard is discussed. The innovations and principles introduced by the standard, the stages of the models it has brought and the standards that cause the termination of the application area with the entry into force of the customer contracts are included. In the following section, TFRS 15 Revenue in Customer Contracts standard, two applications within the scope of the arrangements for defining and accounting of revenue are given. In the application on telecommunication, it is shown how changes in the maturity process

will lead to changes in the accounting record. As a result, the innovations and arrangements brought to the concept of revenue are put into practice with tables and accounting records and the study is intended to set an example about the new standard.

Keywords: Revenue, Accounting Standards, TFRS 15

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE STANDARDA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

İşletme yönetiminin ve ortaklarının, işletmenin finansal durumu, finansal performansı ve nakit akışları hakkında karar alma süreçlerinde en etkili araçlardan birisi finansal tablolardır. Finansal tabloların karar alma sürecinde etkili bir araç olmasını sağlayan etmenler; işletmeye dair birçok alandan veri sağlamakta ve elde edilen veriler finansal tablolarda yer alarak ilgili kişilere yön vermektedir. Finansal tablolarda birçok farklı kalem yer alır. Her bir kalem kendince önemli olmakla birlikte en önemli kalemlerin başında hasılat gelmektedir(Ataman ve Cavlak, 2017:2). Standarda göre hasılat; işletmenin olağan faaliyetleri esnasında ortaya çıkan gelirdir(TFRS15, EK A).

Muhasebe ve finansal raporlama alanında ortak bir disiplin içinde hareket ederek uluslararası alanda kabul görmek ve Türkiye'de bulunan firmaların yurt dışında bulunan firmalar ile rekabet edebilirliğini sağlamak amacıyla Türkiye Muhasebe Standartları(TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları(TFRS) uygulanmaktadır. Uygulamaya başlandığı günden itibaren piyasanın beklentileri ve ekonomik sistemde meydana gelen değişmelerin sonucu olarak bazı standartlarda revizyon çalışmaları gerekli olmuştur. Hasılat konusunda da 1 Ocak 2018 tarihinde yürürlüğe giren TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı uygulamaya başlanmış ve daha önceden uygulama alanı bulan TMS 18 Hasılat ve TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standartları uygulamadan kaldırılmıştır.

Bu standardın amacı, hasılatın finansal tablolara nasıl, ne zaman ve ne kadar yansıtılacağını nitelikleri ile kayıt altına almaktır. Başka bir ifade ile müşteriyle yapılan sözleşmeden doğan hasılatın ve nakit akışlarının niteliği, tutarı, zamanlaması ve belirsizliğine ilişkin bilgilerin finansal tablo kullanıcılarına raporlanmasında işletmenin uygulayacağı ilkeleri düzenlemektir(KGK, 2019:pr1). Müşteri ise, işletmenin olağan faaliyetlerinin çıktısı olan mal veya hizmetleri bedel karşılığı elde etmek amacıyla işletmeyle sözleşme yapan taraftır(TFRS15, EK A). Bu standardın temel ilkesi, işletmenin müşterilerine taahhüt ettiği mal veya hizmetlerin devri karşılığında hak kazanmayı beklediği bedeli yansıtan bir tutar üzerinden hasılatı finansal tablolara yansıtmaktır(KGK, 2019:pr2).

Standarda göre hasılat unsurunun finansal tablolara nasıl, ne şekilde ve ne zaman yansıtılacağı konusunda "***5 Aşamalı Model***" benimsenmiştir (Ataman ve Cavlak, 2017:6):

1) Sözleşmenin tanımlanması,
2) Edim yükümlülüklerinin tanımlanması,
3) İşlem bedelinin belirlenmesi,
4) İşlem bedelinin sözleşmedeki edim yükümlülüklerine dağıtılması,
5) Edim yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve hasılatın finansal tablolara aktarılması.

Yukarıda sıralanan işlem adımlarını aşağıda kısaca açıklayalım:

1.1 *Sözleşmenin Tanımlanması*

Standarda göre, işletmenin müşteriyle yapmış olduğu sözleşmenin aşağıdaki şartların tamamını karşılaması gerekir(KGK, 2019:pr9). Bu şartlar:

- Sözleşmenin tarafları sözleşmeyi onaylamış ve edimlerini yerine getirmeyi taahhüt etmiştir.
- İşletme, devredilecek mal veya hizmetlerle ilgili her bir tarafın haklarını tanımlayabilmektedir.
- İşletme, devredilecek mal veya hizmetler için yapılacak ödeme koşullarını tanımlayabilmektedir.
- Sözleşme özü itibariyle ticari niteliktedir.
- İşletmenin müşteriye devredilecek mal veya hizmetler karşılığında hak kazanacağı bedeli tahsil edecek olması muhtemeldir.

Her bir işlem için ayrı bir sözleşme yapılması esastır. Ancak işletme, a) sözleşmenin tek bir ticari amaç için paket halinde müzakere edilmesi, b) bir sözleşme karşılığında ödenecek bedelin diğer sözleşmenim fiyatına veya edimine bağlanması ve c) sözleşme kapsamında taahhüt edilen mal ve hizmetlerin standart uyarınca tek bir yükümlülüğü oluşturması, şartlarını taşıyan müşteri ile yakın zamanda yapmış olduğu en az iki sözleşmeyi birleştirebilir. Bu durumda birleştirilen iki sözleşmeyi tek bir sözleşme şeklinde muhasebeleştirir(KGK, 2019:pr17).

Taraflar arasında sözleşmelerde değişiklik yapılabilir. Sözleşme değişikliği, sözleşmenin kapsamında veya fiyatında (veya her ikisinde) taraflarca onaylanan değişikliktir. Sözleşme değişikliği, mevcut hak ve yükümlülükleri değiştiren ya da yeni hak ve yükümlülükler doğuran değişiklik taraflarca onaylandığı anda gerçekleşir. Taraflar sözleşme değişikliğini onaylamamış ise işletme, değişiklik onaylanana kadar bu standardı mevcut sözleşmeye uygula-

maya devam eder(KGK, 2019:pr18). İşletme, a) taahhüt edilen farklı mal veya hizmetlere ekleme yapılması nedeniyle sözleşme kapsamının genişlemesi, b) sözleşme bedelinin, işletme tarafından ilave olarak taahhüt edilen mal veya hizmetlerin tek başına satış fiyatlarını yansıtacak bedel kadar arttırılması ve sözleşmede öngörülmüşse buna uygun olarak bedelde bir düzeltmenin yapılmış olması, şartlarının her ikisinin birlikte mevcut olması durumunda, sözleşme değişikliğini ayrı bir sözleşme olarak muhasebeleştirir(KGK, 2019:pr20).

Sözleşme değişikliğinin ayrı bir sözleşme olarak muhasebeleştirilmemesi durumunda, işletme aşağıdaki yöntemlerden uygun olanı seçerek muhasebeleştirir(KGK, 2019:pr21):

- Geriye kalan mal veya hizmetin, sözleşme değişikliği tarihinde veya bu tarihten önce devrolması durumunda, işletme sözleşme değişikliğini mevcut sözleşme feshedilmiş ve yeni bir sözleşme yapılmış gibi muhasebeleştirir. Kalan edim yükümlülüklerine dağıtılacak bedel; tahmini işlem bedeline dâhil edilen ve hasılat olarak finansal tablolara alınmayan, müşteri tarafından ödeneceği taahhüt edilen bedel ile sözleşme değişikliğinin bir parçası olarak taahhüt edilmiş bedelin toplamıdır.
- Geriye kalan mal veya hizmetin farklı nitelikte olmaması ve sözleşme değişikliği tarihinde kısmen yerine getirilmiş tek bir edim yükümlülüğünün parçasını oluşturması durumunda, işletme sözleşme değişikliğini mevcut sözleşmenin bir parçasıymış gibi muhasebeleştirir.
- Geriye kalan mal veya hizmetlerin, diğer kalemlerin bileşeni olması durumunda işletme, değişikliğe uğramış bir sözleşme ifa edilememiş edim yükümlülükleri üzerine değişikliğin etkilerini belirlenen amaçlarla tutarlı olacak şekilde muhasebeleştirir.

1.2 *Edim Yükümlülüklerinin Tanımlanması*

Müşteri ile yapılan sözleşme tanımladıktan sonra modelin 2. aşaması olan edim yükümlülüklerinin tanımlanması aşamasına geçilir. Sözleşme başlangıcında işletme, müşteriyle yaptığı bir sözleşmede taahhüt ettiği mal veya hizmetleri değerlendirir ve aşağıdakilerden birini devretmeye yönelik müşteriye verdiği her bir taahhüdü bir edim yükümlüğü olarak belirler(KGK, 2019:pr22):

- Farklı bir mal veya hizmeti,
- Büyük ölçüde benzerlik gösteren ve müşteriye devir şekli aynı olan farklı bir mal veya hizmetler serisini.

1.3 *İşlem Bedelinin Belirlenmesi*

İşletme, işlem bedelini tespit etmek için sözleşme hükümlerini ve ticari teamüllerini dikkate alır. İşlem bedeli, işletmenin üçüncü şahıslar adına tahsil edilen tutarlar hariç (örneğin bazı satış vergileri) taahhüt ettiği mal veya hizmetleri müşteriye devretmesi karşılığında hak etmeyi beklediği bedeldir. Müşteriyle yapılan biz sözleşmede taahhüt edilen bedel, sabit tutarları, değişken tutarları veya her ikisini içerebilir(KGK, 2019:pr47). İşlem bedeli belirlenirken işletme, değişken bedel, değişken bedel tahminlerinin sınırlandırılması, sözleşmede önemli bir finansman bileşeninin varlığı, gayri nakdi bedel ve müşteriye ödenebilir bedel gibi unsurların hepsinin etkilerini göz önünde bulundurur(KGK, 2019: pr48).

1.4 *İşlem Bedelinin Sözleşmedeki Edim Yükümlülüklerine Dağıtımı*

İşletme açısından, işlem bedelinin dağıtımından amaç, işlem bedelinin her bir edim yükümlülüğüne atamaktır. Bu bağlamda işlem bedeli tek başına satış fiyatı esasına göre sözleşmede belirlenen her bir edim yükümlülüğüne dağıtılır(KGK, 2019:pr74).

Tek başına satış fiyatı, işletmenin taahhüt ettiği bir mal veya hizmeti müşteriye ayrı olarak satmış olması durumunda talep edeceği fiyattır. Tek başına satış fiyatını belirlemede kullanılabilecek en iyi gösterge, bir mal veya hizmetin işletme tarafından benzer durumlarda ve benzer müşterilere ayrı olarak satılması halinde gözlemlenebilir olan fiyattır. Bir mal veya hizmetin sözleşmede belirlenmiş fiyatı veya liste fiyatı o mal veya hizmetin tek başına satış fiyatı olabilir(KGK, 2019:pr77).

1.5 *Edim Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmesi ve Hasılatın Finansal Tablolara Aktarılması*

İşletme, taahhüt edilen bir mal veya hizmeti müşterisine devrederek edim yükümlülüğünü yerine getirdiğinde hasılatı finansal tablolara alır. Bir varlığın kontrolü müşterinin eline geçtiğinde mal veya hizmet müşteriye devredilmiş olur(KGK, 2019:pr31). Edim yükümlülüğü ise**,** farklı bir mal, hizmet ya da büyük ölçüde benzerlik gösteren ve müşteriye devrinde aynı yöntem izlenen bir seri mal veya hizmetin müşteriye devredilmesine dair müşteriyle yapılan sözleşmedeki taahhüttür(TFRS 15, Ek A). İşletmenin yükümlülüğü ne zaman yerine getireceği sözleme başlangıcında tanımlanır. Bu bağlamda zamana dayalı yükümlülükler ve belirli bir anda yerine getirilen yükümlülükler olmak üzere iki farklı yöntem karşımıza çıkar.

Zamana Yayılı Yükümlülükler: Aşağıda belirtilen şartlardan birinin karşılanması durumunda, işletme bir mal veya hizmetin kontrolünü zamana yayılı olarak devreder ve dolasıyla bir edim yükümlülüğünü zamana yayılı olarak yerine getirilir ve hasılatı zamana yayılı olarak finansal tablolara alınır(KGK, 2019:pr35).

- İşletme edimi yerine getirdikçe, müşterinin edimin sağladığı faydayı aynı anda alıp tüketmesi (Bu edim türlerine edimin sağladığı faydanın müşteri tarafından alındığı ve aynı anda tüketildiği rutin veya tekrarlayan hizmetler (örneğin bakım ve temizlik hizmetleri gibi) örnek gösterilebilir)(KGK, 2019: EK B3).
- İşletme ediminin, oluşturuldukça veya geliştirildikçe kontrolü müşteriye geçen bir varlık oluşturması veya geliştirmesi (Müşterinin bir varlığı oluşturdukça veya geliştirdikçe (örneğin, yapılmakta olan maddi ya da maddi olmayan varlıklar) kontrol edip etmediği değerlendirilmektedir)(KGK, 2019: Ek B5),
- İşletme ediminin, işletme için alternatif kullanımı olan bir varlık oluşturmaması ve işletmenin o güne kadar tamamlanan edime karşılık yapılacak ödeme üzerinde hukuken icra edilebilir bir tahsil hakkının bulunmasıdır.

Zamana yayılı olarak ifa edilen her bir edim yükümlülüğü için işletme bu edim yükümlülüğünün tamamen ifasına yönelik ilerlemeyi ölçerek, hasılatı zamana yayılı olarak finansal tablolara alır. İlerlemeyi ölçmekten amaç, işletmenin taahhüt ettiği mal veya hizmetlerin kontrolünün, ölçüm tarihi itibariyle, müşteriye devrine ilişkin performansını (başka bir ifadeyle işletmenin yerine getirmiş olduğu edim yükümlülüklerini) göstermektedir(KGK, 2019:pr39).

***Belirli Bir Anda Yerine Getirilen Edim Yükümlülükleri*:** Müşterinin taahhüt edilen varlığın kontrolünü ele geçirdiği edim yükümlülüklerdir. İşletmenin edim yükümlülüğünü yerine getirdiği anı tespit etmek için işletme kontrole ilişkin gereklilikleri dikkate alır. Buna ilaveten, işletme kontrolün devrine yönelik aşağıdaki göstergeleri dikkate alır(KGK, 2019:pr38).

- İşletme varlık karşılığında bir tahsil hakkına sahiptir.
- Müşteri varlığın yasal mülkiyetine sahiptir.
- İşletme varlığın zilyetliğini devretmiştir.
- Müşterinin, varlığın mülkiyetine sahip olmaktan doğan önemli risk ve getirileri cardır.
- Müşteri varlığı kabul etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde edim yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve hasılatın finansal tablolara aktarılması süreci Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Hasılatın Finansal Tablolara Yansıtılması Zamanı

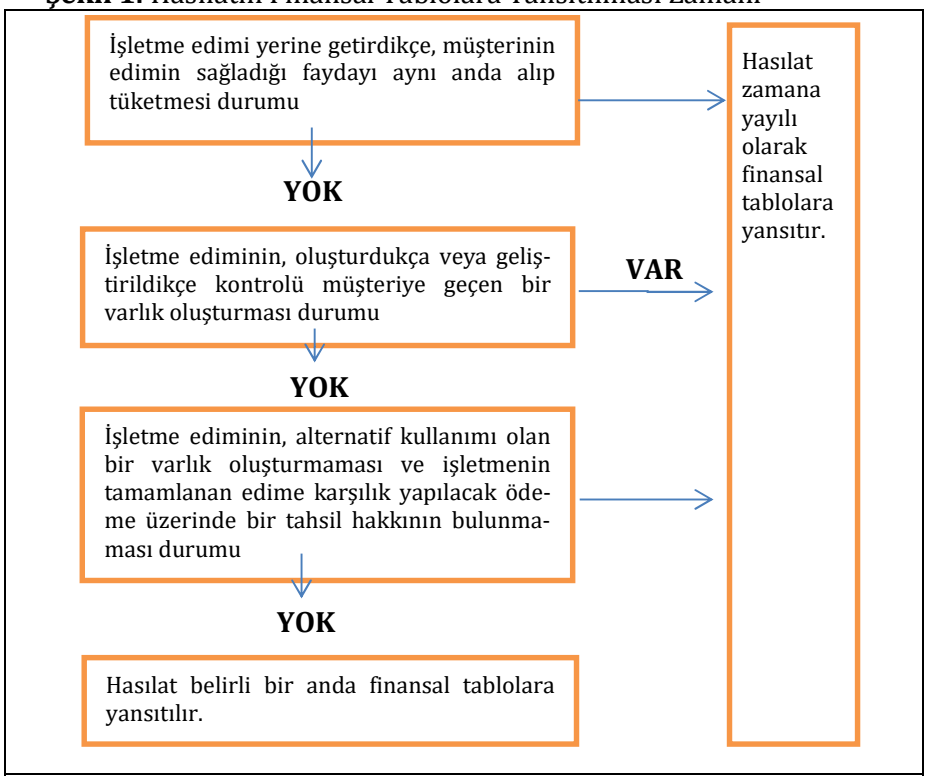

Kaynak. (Saban vd., 2019: 52).

1. TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı Üzerine Bir Uygulama

Örnek 1: Bir müşteri 01.03.2019 tarihinde, A telekomünikasyon işletmesi ile aylık hizmet beledi 600 ₺ (KDV dahil) olmak üzere 6 aylık iletişim hizmetini kapsayan bir sözleşme imzalamıştır. Sözleşme karşılığında bağımsız satış fiyatı 3.127 ₺ (KDV dahil) olan Samsung marka bir telefon ücretsiz olarak müşteriye verilmiştir. Yukarıda teorik altyapısı anlatılan standart hükümlerine göre işlemin muhasebeleştirilmesi aşağıdaki şekilde olacaktır. Öncelikle standartta geçen 5 işlem adımı takip edilecektir.

1. Adım: *Müşteriyle yapılan sözleşme belirlenir*. A telekomünikasyon şirketi, müşterisiyle 01.03.2019 tarihinde bir telefon ve iletişim sözleşmesi yapmıştır. Yapılan sözleşme karşılığında müşteriye telefon bedelsiz olarak verilmiştir. Müşteri ile A şirketi arasında sözleşme belirlenmiştir.

2. Adım: *Sözleşmedeki ayrı edim yükümlülükleri tanımlanır*. Telekomünikasyon hizmeti sağlayan A şirketi ile müşteri arasında iki edim yükümlülüğü söz konusudur. Bu yükümlülükler, 1 adet Samsung marka telefon verme ve 6 aylık bir iletişim hizmeti sağlama yükümlülüğüdür.

3. Adım: *İşlem fiyatı belirlenir.* A şirketinin müşterisi ile yapmış olduğu sözleşme gereğince işlem fiyatı aylık 600 ₺ (KDV dahil) olmak üzere 6 aylık toplam 3.600 ₺'dır. Faturanın tahakkuk tarihi (her ayın 20'si) ve ödeme tarihi (her ayın 6'sı) olarak belirlenmiştir.

4. Adım: *İşlem fiyatı ayrı edim yükümlülüklerine dağıtılır.* İşlem fiyatı belirlenen edim yükümlülüklerine bu edim yükümlülüklerinin bağımsız satış fiyatlarına bağlı olarak dağıtılır. A telekomünikasyon şirketi tarafından müşterisine bedelsiz olarak verilen Samsung marka telefonun bağımsız satış fiyatı 3.127 ₺'dır. Şirket, aynı iletişim paketini telefon olmaksızın aylık 400 ₺'den 6 aylık toplam 2.400 ₺ olarak satmaktadır.

Tablo 1: İşlem Fiyatının Ayrı Edim Yükümlülüklerine Dağıtılması

Edim Yükümlülüğü	**Telefon**	**İletişim Bedeli**	**Kampanya Fiyatı Toplam**
İşlem Fiyatı (₺)	0	3.600 ₺	3.600 ₺
Bağımsız Satış Fiyatı (₺)	3.127 ₺	2.400 ₺	5.527 ₺
Bağımsız Satış Fiyatına Göre Ağırlık Oranı	% 56 (3.127/5.527)	% 44 (2.400/5.527)	%100
Hasılat	2.016 ₺	1.584 ₺	3.600 ₺
Hasılatın Muhasebeleştirilmesi	Sözleşmenin başında muhasebeleştirilir.	Zaman boyunca (6 aylık) muhasebeleştirilir.	

Tablo 1'den görüldüğü üzere, işlem fiyatının ayrı edim yükümlülüklerine dağıtılması incelendiğinde, müşteri telefon ve iletişim bedelini ayrı ayrı temin etmiş olsaydı 3.127 ₺ telefon için ve aylık 400 ₺ iletişim bedeli için (6 aylık toplam 2.400 ₺) olmak üzere toplamda 5.527 ₺ fiyat ödeyecektir. Fakat işletmenin yapmış olduğu kampanyadan faydalanan müşteri sözleşme kapsamında hem telefon hem de iletişim için toplamda 3.600 ₺ ödeyecektir. Bağımsız satış fiyatı, mal veya hizmet karşılığı ödenecek bedeli aşmıştır. Başka bir ifade ile

müşteri 1.927 ₺ değerinde indirim kazanmış ve indirimli satış fiyatı 3.600 ₺ olarak belirlenmiştir. TFRS 15'e göre, indirim tutarı bağımsız satış fiyatları oranında dağıtılarak hasılat tutarları bulunur.

Tablo 2, telefonun mağaza satış fiyatından müşteriye teslim edilene kadar geçen süreçteki vergilerin neler olduğunu göstermektedir. Telefonun toplam vergi yükü % 62 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: Telefonun Mağaza Satış Fiyatı ve Mali Yükümlülükler Sonrası Satış Fiyatı

Telefon Mağaza Satış Fiyatı	**2.000 ₺**
TRT Bandrolü (%6)	120 ₺
ÖTV(%25)	530 ₺
KDV(%18)	477 ₺
Toplam Mali Yükümlülük	**1.127 ₺**
Satış Fiyatı	**3.127 ₺**
Vergi Yükü	% 62

5.Adım: *Her bir edim yükümlülüğü yerine getirildiğinde hasılat muhasebeleştirilir*. İletişim hizmeti veren A şirketi hem iletişim hizmeti hem de telefon satışı için ayrı muhasebeleştirme yapacaktır. Bu bağlamda hasılatın aylık bazda muhasebeleştirilmesi Tablo 3'deki gibi olacaktır.

Tablo 3: Hasılatın Aylık Bazda Muhasebeleştirilmesi

Edim Yükümlülükleri	1. Ay	2. Ay	3. Ay	4. Ay	5. Ay	6. Ay	Toplam
Telefon Hizmeti	0	0	0	0	0	0	0
İletişim Hizmeti	600 ₺	600 ₺	600 ₺	600 ₺	600 ₺	600 ₺	3.600 ₺
Aylık Telefon Bedeli (2.016 ₺/ 6 ay)	336 ₺	336 ₺	336 ₺	336 ₺	336 ₺	336 ₺	2.016 ₺
Aylık İletişim Bedeli (1.584 ₺/ 6 ay)	264 ₺	264 ₺	264 ₺	264 ₺	264 ₺	264 ₺	1.584 ₺

Tablodan da görüleceği üzere, telefon bedeli için aylık tahakkuk ettirilmesi gereken hasılat tutarı, toplam 2.016 ₺ olan telefon bedelinin sözleşme süresine bölünmesi ile aylık 336 ₺ olarak hesaplanmaktadır. Benzer şekilde iletişim hizmeti için aylık tahakkuk ettirilmesi gereken hasılat tutarı ise toplam 1.584 ₺ olan iletişim hizmet bedelinin sözleşme süresine bölünmesi ile aylık 264 ₺ olarak hesaplanmaktadır.

a) Kampanya Dahilinde Samsung Marka Telefon Satışının Muhasebeleştirilmesi

Şirket, dağıtım sonrası telefonun işlem fiyatını 2.016 ₺ (KDV dahil) olarak belirlemiştir. Bu işlemin kaydı sözleşme başında yani telefon teslim edildiğinde gerçekleştirilir. Telefon bedeli "181 GELİR TAHAAKKUKLARI" hesabına borç, "600 YURTİÇİ SATIŞLAR" hesabına alacak kaydedilir.

	181.GELİR TAHAKKUKLARI 600. YURTİÇİ SATIŞLAR (20.03.2019/ KDV-ÖTV- TRT bandrolü dahildir-Telefonun satışı)	2.016	 2.016

Hem telefonun işlem fiyatına hem de iletişim bedeline KDV, ÖTV ve TRT Bandrolünün dahil olduğundan muhasebe kaydında 391. Hesaplanan KDV dikkate alınmamıştır.

b) İletişim Hizmetinin Satışının Muhasebeleştirilmesi

Dağıtım sonrası iletişim hizmeti bedeli 1.584 ₺ olarak belirlenmiştir. Bu bedel sözleşmenin zamanı süresince muhasebeleştirilir. Bu bağlamda hasılat olarak yazılması gereken aylık iletişim hizmeti satış bedeli 264 ₺ olur. Hatırlanacağı üzerine telefon bedeli sözleşme başında hasılata yazılmıştı. Bu nedenle, ödeme süresince yani 6 ay boyunca aylık 336 ₺'lık kısım "181 GELİR TAHAKKUKLARI" hesabından mahsup edilir. Başka bir ifade ile iletişim bedeli için belirlenen 600 ₺'lık bedelin 264 ₺'lık kısmı iletişim hizmeti için kalan 336 ₺'lık kısmı ise telefon bedeli için alınmaktadır.

Sözleşme kapsamında müşteriye her ay 600 ₺ fatura kesilmektedir. Faturanın tahakkuk tarihi (her ayın 20'si) ve ödeme tarihi de (her ayın 6'sı) olarak belirlenmiştir. Faturanın tahakkuk kaydı aşağıdaki gibidir.

	120. ALICILAR 600. YURTİÇİ SATIŞLAR 181. GELİR TAHAKKUKLARI (20.03.2019/ KDV-ÖTV-TRT Bandrolü Dahildir- Faturanın tahakkuk kaydı)	600	 264 336

Müşteri tarafından ödeme yapıldığında, tahsil edilen 600 ₺ "102 BANKALAR" hesabına borç kaydedilir. Bu bağlamda yapılacak muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

	102. BANKALAR 120. ALICILAR (06.04.2019/ Faturanın tahsili)	600	 600

Bu kayıt diğer aylarda da benzer şekilde yapılmaktadır.

Örnek 2: Bir müşteri 31.05.2019 tarihinde, X telekomünikasyon işletmesi ile 2 yıllık iletişim hizmetini (aylık 600 ₺) kapsayan bir sözleşme imzalamıştır. Sözleşme karşılığında bağımsız satış fiyatı 9.381 ₺ (KDV dahil) olan iPhone marka telefon ücretsiz olarak müşteriye verilmiştir. Standart hükümlerine göre işlemin muhasebeleştirilmesi aşağıdaki şekilde olacaktır. Öncelikle standartta geçen 5 işlem adımını takip edelim.

1. Adım: *Müşteriyle yapılan sözleşme belirlenir*. X telekomünikasyon şirketi, müşterisiyle 31.05.2019 tarihinde iPhone marka bir telefon ve iletişim sözleşmesi yapmıştır. Yapılan sözleşme karşılığında müşteriye iPhone marka telefon bedelsiz olarak verilmiştir. Müşteri ile X şirketi arasında sözleşme belirlenmiştir.

2. Adım: *Sözleşmedeki ayrı edim yükümlülükleri tanımlanır*. Telekomünikasyon hizmeti sağlayan X şirketi ile müşteri arasında iki edim yükümlülüğü söz konusudur. Bu yükümlülükler, 1 adet iPhone marka telefon verme ve 2 yıllık bir iletişim hizmeti sağlama yükümlülüğüdür.

3. Adım: *İşlem fiyatı belirlenir.* X şirketinin müşterisi ile yapmış olduğu sözleşme gereğince işlem fiyatı aylık 600 ₺ (KDV dahil) olmak üzere 2 yıllık toplam 14.400 ₺'dır. Faturanın tahakkuk tarihi (her ayın 30'u) ve ödeme tarihi (her ayın 10'u) olarak belirlenmiştir.

4. Adım: *İşlem fiyatı ayrı edim yükümlülüklerine dağıtılır.* İşlem fiyatı belirlenen edim yükümlülüklerine bu edim yükümlülüklerinin bağımsız satış fiyatlarına bağlı olarak dağıtılır. X telekomünikasyon şirketi müşterisine bedelsiz olarak verilen iPhone marka telefonun bağımsız satış fiyatını 9.381 ₺ olarak belirlemiştir. Şirket, aynı iletişim paketini telefon olmaksızın aylık 400 ₺'ndan 2 yıllık 9.600 ₺ olarak satmaktadır.

Tablo 4: İşlem Fiyatının Ayrı Edim Yükümlülüklerine Dağıtılması

Edim Yükümlülüğü	**Telefon**	**İletişim Bedeli**	**Kampanya Fiyatı Toplam**
İşlem Fiyatı (₺)	0	14.400 ₺	14.400 ₺
Bağımsız Satış Fiyatı (₺)	9.381 ₺	9.600 ₺	18.981 ₺
Bağımsız Satış Fiyatına Göre Ağırlık Oranı	%49 (9.381/18.981)	%51 (9.600/18.981)	%100
Hasılat	7.056 ₺	7.344 ₺	14.400 ₺
Hasılatın Muhasebeleştirilmesi	Sözleşmenin başında muhasebeleştirilir.	Zaman boyunca (24 aylık) muhasebeleştirilir.	

İşlem fiyatının ayrı edim yükümlülüklerine dağıtılması incelendiğinde, müşteri iPhone marka telefon ve iletişim bedelini ayrı ayrı temin etmiş olsaydı 9.381 ₺ telefon için ve aylık 400 ₺ iletişim bedeli için (2 yıllık iletişim bedeli toplam 9.600 ₺) olmak üzere toplamda 18.891 ₺ ödeyecekti. Fakat işletmenin yapmış olduğu kampanyadan faydalanan müşteri toplamda 14.400 ₺ ödeyecektir. Bağımsız satış fiyatı, mal veya hizmet karşılığı ödenecek bedeli aştığı için müşteri 4.581 ₺ tutarında indirim kazanmıştır. Bu bağlamda paketin indirimli satış fiyatı 14.400 ₺'dir. TFRS 15'e göre, indirim tutarı bağımsız satış fiyatları oranında dağıtılarak hasılat tutarları bulunur.

Tablo 5, telefonun mağaza satış fiyatından müşteriye teslim edilene kadar geçen süreçteki vergilerin neler olduğunu göstermektedir. Telefonun toplam vergi yükü % 64 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5: Telefonun Mağaza Satış Fiyatı ve Mali Yükümlülükler Sonrası Satış Fiyatı

Telefon Mağaza Satış Fiyatı	**6.000 ₺**
TRT Bandrolü (%6)	360 ₺
ÖTV(%25)	1.590 ₺
KDV(%18)	1.461 ₺
Toplam Mali Yükümlülük	**3.381 ₺**
Satış Fiyatı	**9.381 ₺**
Vergi Yükü	% 64

5. Adım: *Her bir edim yükümlülüğü yerine getirildiğinde hasılat muhasebeleştirilir*. İletişim hizmeti veren X şirketi hem iletişim hizmeti hem de telefon satışı için ayrı muhasebeleştirme yapacaktır. Bu bağlamda hasılatın aylık bazda muhasebeleştirilmesi Tablo 6'deki gibi olacaktır.

Tablo 6: Hasılatın Aylık Bazda Muhasebeleştirilmesi

Edim Yükümlülükleri	1. Ay	2. Ay	3. Ay	4. Ay	….	24. Ay	Toplam
Telefon Hizmeti	0	0	0	0	….	0	
İletişim Hizmeti	600 ₺	600 ₺	600 ₺	600 ₺	….	600 ₺	14.400 ₺
Aylık Telefon Bedeli (7.056 ₺/ 24 ay)	294 ₺	294 ₺	294 ₺	294 ₺	….	294 ₺	7.056 ₺
Aylık İletişim Bedeli (7.344 ₺/ 24 ay)	306 ₺	306 ₺	306 ₺	306 ₺	….	306 ₺	7.344 ₺

Tablodan da görüleceği üzere, telefon bedeli için aylık tahakkuk ettirilmesi gereken hasılat tutarı, toplam 7.056 ₺ olan telefon bedelinin sözleşme süresine bölünmesi ile aylık 294 ₺ olarak hesaplanmaktadır. Benzer şekilde iletişim hizmeti için aylık tahakkuk ettirilmesi gereken hasılat tutarı ise toplam 7.344 ₺ olan iletişim hizmet bedelinin sözleşme süresine bölünmesi ile aylık 306 ₺ olarak hesaplanmaktadır.

a) Kampanya Dahilinde iPhone Marka Telefon Satışının Muhasebeleştirilmesi,

Şirket, dağıtım sonrası telefonun işlem fiyatını 7.056 ₺ (KDV dahil) olarak belirlemiştir. Bu işlemin kaydı sözleşme başında yani telefon teslim edildiğinde gerçekleştirilecektir. Dönemsellik gereği telefon satışının ilk döneme ait olan kısmı "181 GELİR TAHAKKUKLARI" hesabına, ikinci döneme ait kısmı ise "281 GELİR TAHAKKUKLARI" hesabına borç, "600 YURTİÇİ SATIŞLAR" hesabına alacak kaydedilir.

İşletmenin aylık bazda raporlama yaptığı varsayılmıştır. Sözleşmenin 31.05.2019 tarihinde imzalanması nedeniyle "181 GELİR TAHAKKUKLARI" hesabında kaydedilmesi gereken tutar 2.058 ₺ (7 aylık) "281 GELİR TAHAKKUKLARI" hesabına kaydedilmesi gereken tutar ise 4.998 ₺ (17 aylık) hesaplanmıştır.

	181.GELİR TAHAKKUKLARI 281. GELİR TAHAKKUKLARI 600. YURTİÇİ SATIŞLAR (31.05.2019/ KDV-ÖTV- TRT bandrolü dahildir-Telefonun satışı)	2.058 4.998	 7.056

Hem telefonun işlem fiyatına hem de iletişim bedeline KDV, ÖTV ve TRT Bandrolünün dahil olduğundan muhasebe kaydında 391. Hesaplanan KDV dikkate alınmamıştır.

b) İletişim Hizmetinin Satışının Muhasebeleştirilmesi

Dağıtım sonrası iletişim hizmeti satış bedeli 7.344 ₺ olarak belirlenmiştir. Bu bedel sözleşmenin zamanı süresince yani 24 ayda muhasebeleştirilecektir. Bu bağlamda hasılat olarak yazılması gereken aylık iletişim hizmeti bedeli 306 ₺ olur. Hatırlanacağı üzerine telefon satış bedeli sözleşme başında hasılata yazılmıştı. Bu nedenle, ödeme süresince 294 ₺'lık kısmı "181 GELİR TAHAKKUKLARI" hesabından mahsup edilir. Başka bir ifade ile iletişim bedeli için

belirlenen 600 ₺'lık bedelin 306 ₺'lık kısmı iletişim hizmeti için kalan 294 ₺'lık kısmı telefon için alınmaktadır.

Sözleşme kapsamında her ay müşteriye 600 ₺ fatura kesilmektedir. Faturanın tahakkuk tarihi (her ayın 30'u) ve ödeme tarihi de (her ayın 10'u) olarak belirlenmiştir. Faturanın tahakkuk kaydı aşağıdaki şekilde olur.

	120. ALICILAR	600	
	600. YURTİÇİ SATIŞLAR		306
	181. GELİR TAHAKKUKLARI		294
	(30.06.2019/ KDV-ÖTV-TRT Bandrolü Dahildir- Faturanın tahakkuk kaydı)		

Müşteri tarafından ödeme yapıldığında, tahsil edilen 600 ₺ "102 BANKALAR" hesabına borç kaydedilir. Bu bağlamda yapılacak muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir.

	102. BANKALAR	600	
	120. ALICILAR		600
	(10.07.2019/ Faturanın Tahsili)		

Bu kayıt diğer aylarda da benzer şekilde yapılmaya devam edilir. Bilindiği gibi telefon satış bedelinden gelecek yıllara düşen tutar "281.GELİR TAHAKKUKLARI" hesabına yazılmıştı. 31.12.2019 tarihinde yapılacak envanter işlemleri kapsamında "281.GELİR TAHAKKUKLARI" hesabında yer alan tutardan 3.528 ₺ (12 ay*294 ₺) "181.GELİR TAHAKKUKLARI" hesabına aktarılır. Buna göre yapılacak kayıt aşağıdaki gibi olur.

	181.GELİR TAHAKKUKLARI	3.528	
	281. GELİR TAHAKKUKLARI		3.528
	(31.12.2019/ Duran Varlık/Dönen Varlık Transferi)		

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hasılat konusunda düzenlenen ilk standart TRFS 18'dir. Hasılat ve gelirlerin finansal tablolara alınması konusunu ele alan bu standart TFRS 15'in yayınlanması ile son bulmuştur. TFRS 15 sadece hasılat ve gelirlerin değil sunulan hizmetin de kayda alınmasını ele almıştır. Çalışmanın içeriğinde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere söz konusu standart mal ve hizmetin finansal tablolara aktarılmasında 5 aşamalı bir model önermiştir. Sözleşmenin belirlenmesi ile başlayan bu aşamalar tüm yükümlülüklerin yerine getirilmesi durumunda

hasılatın muhasebeye alınması ile son bulmaktadır. Modelde en etkili kavramlar edim yükümlülükleri ve işlem bedeli olup işlem bedeli edim yükümlülüklerine göre bağımsız satış fiyatı üzerinden dağıtılmaktadır.

TFRS 15 ile getirilen yeniliklerden en çok etkilenecek olan sektörler; hava-uzay ve savunma, yapı ve inşaat, sağlık hizmetleri, lisans verenler, yazılım ve telekomünikasyondur. Bu çalışmanın söz konusu sektör uygulayıcılarına yol gösterici ve faydalı olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

ATAMAN, B. ve CAVLAK, H.(2017). "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat: Temel İlkelerin İncelenmesi Ve Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:39,Sayı:2, ss.2.

KAMU GÖZETİMİ MUHASEBE VE DENETİM STANDARTLARI KURUMU(KGK)(2019). "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat", (Erişim Tarihi:14.02.2019)

KAMU GÖZETİMİ MUHASEBE VE DENETİM STANDARTLARI KURUMU(KGK)(2019). "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat", Ek A, ss.19, (Erişim Tarihi:16.02.2019)

RESMİ GAZETE-TEBLİĞ, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/12/20051209-18.htm (Erişim Tarihi: 16.05.2019)

SABAN, M. – GÜRKAN, S. ve VARGÜN, H.(2019). "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı: İnşaat Sözleşmeleri Üzerine Bir Uygulama", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Sayı:2, ss.52.

ÇEVRE VE İKLİMİN HUKUKA ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel MACİT
İnönü Üniversitesi

Hukuklar üzerinde sosyal ve kültürel çevrenin etkisinin olduğu çokça bilinir, ancak fizikî çevre ve iklimin de etkisi vardır. Bu konuda bazı klasik kaynaklarda bazı bilgilere rastlanmaktadır. İklim ve coğrafî yapının düşünce, inanç ve ahlak üzerinde etkisi noktasında geçmişten gelen değerlendirmeler de konumuzu destekler. Zira düşünce, inanç ve ahlakın hukukla alakası bilinmektedir. Bu sayılanlar az veya çok hukuklara yansır. Dine dayalı hukuklar ise bunun en açık göstergesidir. Onların etkilediği hukuklar da vardır. Bu açıdan hukuk kavramını çok geniş tutacağız. Çevre ve iklimin doğrudan ve dolaylı etkilerinin kaynaklarını göstereceğiz. Bu bağlamda İbn Haldun'un (ö.808/1406) *Mukaddime'de* coğrafi çevre ve iklimin insan ve davranışları üzerine yaptığı tahliller meşhur olmuştur. Ondan önce de çevre ve iklimin insan ahlakına yaptığı etkiler üzerine tespitler yapılmıştır. Meşhur İslam tarihçisi el-Makrizî (ö.845/1441) *el-Hitat* adlı tarih kitabında "Mısır Halkının Tabiatları ve Mizaçları" bahsinde Mısır ikliminin insanların ahlakına olumsuz etkisinden bahsederken genel olarak iklimin insan üzerindeki etkisi üstüne kadim filozoflardan da görüşler nakleder. Keza İslam dünyasının filozoflarından kabul edilen İhvanu's-Sefa'nın *Resail* adlı ansiklopedik eserinde (I,302-305) "Fasıl fî Te'siri Tabiati'l-Buldan fi'l-Ahlak" (Ülkelerin Tabiatının Ahlaka Etkisi) başlıklı bir konu vardır. Batıda Montesquieu (ö.1755) *Kanunların Ruhu* (İstanbul 1998) adlı eserinin üçüncü bölümünün on dördüncü kitabında, iklimlerin karakter ve kanunlar (hukuk) üzerinde etkisi hususunda çok önemli yorumlar yapmaktadır; örneğin Arabistan gibi sıcak bölgede şarabın ve domuz etinin yasaklanmasının yerinde olduğuna işaret etmektedir. Adı geçen bu şeyler İslam hukukunda yasaktır/haramdır. Bunlara daha önce bazı eserlerimizde kısa bir paragraf veya bir not olarak değindik, ancak klasik hukuk kaynaklarında çevre ve iklimin hukuka etkisi noktasında ele alınabilecek çok örnek var. Bunları bu çalışmada genişçe ele alacağız, detaylandıracağız. (Ölü araziyi ihya/imar, çekirge yenmesi, at ve eşek etinin yenmeme sebebi, kuyu suyu, bazı dua ve ibadetlerin vakti insan ilişkileri, zina cezası, giysi, örtü vb.) Bu örneklerden haberdar olmak günümüz hukuklarına çevre ve iklimin etkisini görmede yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, iklim, hukuk.

The Effect Of Envıronment And Clımate On Law

It is well known that the social and cultural environment has an impact on the law, but the physical environment and climate also have an impact. Some information on this subject is found in some classical sources. The evaluations from the past on the effect of climate and geographic structure on thought, belief and morality also support our subject. Because thought, belief and morality are known to be related to law. These are more or less reflected in the law. Religion-based law is the most obvious indicator of this. There are also laws that affected by them. In this respect, we will keep the concept of law very wide. We will show the sources of the direct and indirect effects of the environment and climate. In this context, Ibn Khaldun's (d.808/1406) analysis of the geographical environment and climate in the Muqaddimah became famous. Before that, determinations were made on the effects of environment and climate on human morality. The famous Islamic historian al-Makrizî (d. 845/1441), in his history book, al-Hitat, mentions the negative impact of the Egyptian climate on the morality of the people in his "Nature and Temperament of the Egyptian People". Likewise, in the encyclopedic work (Rasail) (I, 302-305) of Ikhwanu's-Safa, accepted from the philosophers of the Islamic world, there is a topic titled "Fasıl fi'sir Tabiati'l-Buldan fî'l-Ahlak" (The Impact of the Nature of Countries on the Ethics). Montesquieu in the West (d.1755) ın his fourth book of the third chapter of The Spirit of Laws (Istanbul 1998), he makes very important comments on the effect of climate on character and law; for example, it is appropriate to ban wine and pork in the hot region, such as Arabia. These things are forbidden in Islamic law. We have already mentioned these as a short paragraph or a note in some of our works, but there are many examples of classical legal sources that can be addressed in terms of the impact of the environment and climate on the law. We will consider them in detail in this study. (Reconstruction of dead land/zoning, grasshopper, horse and donkey meat not eaten, well water, some prayer and worship time, human relations, adultery punishment, cover clothes, etc.) To be aware of these examples will help to see the impact of the environment and climate laws today.

Key words: Environment, climate, law.

GİRİŞ

Sosyal çevrenin insan davranışlarına etkisi üzerine çok yazı yazılmıştır. İklim ve coğrafî çevre ilişkisi, iklim çeşitleri,[1] iklim değişiklikleri, iklimlerin insan psikolojisi ve davranışları üzerine etkisi konularında da bazı çalışmalar

[1] İbn Haldun, *Mukaddime,* çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, I, 293-330.

yapılmıştır. İklim ve coğrafî yapının düşünce, inanç ve ahlak üzerinde etkisi noktasında geçmişten gelen bazı değerlendirmeler de vardır. Başta Roma İmparatorluğu döneminde yaşayan Greek coğrafyacı Strabo'nun (64-24) Coğrafya Kitabı[2] olmak üzere İslam coğrafyacılarının eserlerinde de bölgelerin meslekleri̇nden ve örflerinden bahsedilir; bunun için İstahrî'nin (ö.340/951) *Mesalikü'l-Memalik* kitabına *ve anonim eser Hududu'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib* kitabına bakılabilir. Bu konularda seyahatname türü eserlerde de bilgilere rastlanır.[3] Keza tarih kitaplarında bazı bilgiler vardır.[4] Meşhur İslam tarihçisi el-Makrizî (ö.845/1441) *el-Hitat* adlı tarih kitabında "Mısır Halkının Tabiatları

[2] *The Geography of Strabo,* New York 1917. Bu eserin VII. cildi Arabistan'dan ve oranın bazı geleneklerinden bahseder.

[3] Bu bağlamda XIV. Asır Türk, Arap ve Hint İslam coğrafyasını çok yönlü tanıma açısından *İbn Batuda Seyahatnamesi* (İstanbul 1983) önemlidir. Keza bin sekizyüzlü yılların ilk çeyreğinde yaptığı doğu seyahat notlarını kitap haline getiren John Lewis Burckhardt'ın *Notes on the Bedouıns and Wahabys I* (London 1831) adlı eseri de Arap Bedevilerin gelenekleri hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Bu bağlamda özellikle evlilik ve boşama konusundaki geleneklerine (s.262-280) bakılabilir: Poligamy azdır, genelde Bedevi zengin şeyhler çok eşlidir, fakat polyandry de vardır, birkaç kardeşe bir kadın eş olarak alınabilmektedir. Zamanımızda Tayland'ın kırsal bölgelerinde fakir ailelerde polyandry'e rastlanmıştır. Bunun için internette ilgili belgesellere bakılabilir. Keza Hindistan'ın bazı bölgelerinde çok garip adetlere rastlanmıştır. Tabiatıyla her adet hukuken kabul edilecek diye bir şey yoktur! Bir âdetin toplumun geneline yararının olması gerekir. Meşruiyet ölçüsü budur. Maslahat ilkesi de toplumun yararını gözetmedir. Maslahat ilkesi şahsî çıkarcılık değildir. Geniş bilgi için bkz. Tûfî, Necmeddin, *Maslahat Risalesi,* çev. Yüksel Macit, İstanbul 2018, s.19-75.

[4] Muhammed Narşahî'nin *Tarihu Buhara* (Kahire 1993) adlı kitabı o bölgenin insanı ve adetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kitap h.322 senesinde tamamlanarak Samanîler (Al-i Saman) emiri Nuh b. Nasr'a takdim edilmiştir. Buhara halkı Türk ve Farslardan oluşmaktadır, her iki dili de bilmektedirler. Buhara ve çevresinin Müslüman Araplarca alınmasıyla oraya Araplar da yerleştirilmiştir. Buhara halkı rükûlu-secdeli namaza zor alışmıştır, büyük mescide, Cuma mescidine gitmeleri için de her gelene iki dirhem ödenmiştir, fakirler buna rağbet etmiştir (s.78). Kitaptan aktardığımız bu bilgilere şunu ilave edelim, Osmanlı hanedanı da aynı coğrafyada yer alan Soğud bölgesinden gelerek zaman içinde Anadolu'da Söğüd'ü kurmuşlardır veya aldıkları yere bu ismi vermişlerdir. Soğud ile Söğüd aynı kelimedir. Bu isimde her iki yer de ağaçlı yeşil bölgedir. Maveraünnehir bölgesindeki Soğud için Yakut el-Hamavî'nin *Mucemu'l-Buldan* kitabına bakılabilir. Osmanlıcadaki Farsça kelime çokluğu ve hatta bulunan ilk vakfiye metninin Farsça yazılı olması da geldikleri Soğud bölgesinde Türkçe ve Farsça iki dilin konuşulmasından ileri gelmektedir. Orada dillerine biraz da Arapça karışmıştır. Soğud bölgesinde yer alan Semerkant insanı Maturidî'nin Arapça tefsirinde (*Tevilatu'l-Kur'an*) Farsça kelime ve cümlelere rastlanması, yakın bölgeden gelen Mevlana'nın Konya'da Farsça beyitler yazması, Buharalı İbn Sina'nın Fars mı Türk mü olduğu tartışması, hep bu iki dilli karmaşık toplum yapısından kaynaklanmaktadır. İbn Havkal'ın *Sûretü'l-Arz* (Beyrut 1992) kitabında (s.403) belirtildiğine göre "Buhara lisanı/dili Soğud lisanıdır, sadece bir kısmını değiştirmişlerdir." Soğud dilinde Hintçe kelimeler de vardır. Soğud, Buhara'nın bitişik doğusundadır. Bazı klasik Arapça tarih kitaplarına göre Soğudlular kutsal kitaplarının olduğunu iddia etmektedirler. Zamanımızda tarihçilerin Soğud bölgesini her yönüyle yeniden incelemeye hazır olması gerekir. Konumuzu doğrudan değil dolaylı olarak ilgilendirdiği için biz bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz.

ve Mizaçları" bahsinde Mısır ikliminin insanların ahlakına olumsuz etkisinden bahsederken genel olarak iklimin insan üzerindeki etkisi üstüne kadim filozoflardan da görüşler nakleder.[5] Aynı şekilde İslam dünyasının filozoflarından kabul edilen İhvanu's-Sefa'nın *Resail* adlı ansiklopedik eserinde (I, 302-305) "Fasıl fî Te'siri Tabiati'l-Buldan fi'l-Ahlak" (Ülkelerin Tabiatının Ahlaka Etkisi) başlıklı bir konu var. Coğrafya ve iklimin insan davranışlarına etkisi konusunda İbn Haldun'un (ö.808/1406) *Mukaddime'de* yaptığı tahliller meşhur olmuştur.[6] İnanç ve ahlakın hukukla alakası bilinmektedir. Bunlar az veya çok hukuklara yansır. Dine dayalı hukuklar ise bunun en açık göstergesidir. Onların etkilediği hukuklar da vardır. Bu açıdan hukuk kavramını çok geniş tutacağız. Coğrafi çevre ve iklimin etkilediği insan psikolojisinin, inanç ve ahlakın hukuka yansımaları geneldir, çevre ve iklimin hukuka yansımalarına özel somut örnekler de vereceğiz. Bunların bir kısmı yorum ve tartışmaya açıktır. Çünkü hukukî hükmü vazeden veya kanun koyan bunu şu iklim ve çevre şartlarından dolayı böyle yaptım dememiştir. Bu konuda gizli illeti, gerekçeyi ortaya çıkaracak olan hukukçu ilim adamıdır.

Burada şunu da belirtmek lazım ki, iklim ve çevrenin etkilerini mutlak olarak görmemek gerekir, genelleme hatasından kaçınmak gerekir; iklim ve çevrenin etkisi çoğunluk itibariyle doğru olabilir. İbn Haldun *Mukaddime'de* soğuk bölge insanının sert ve yakışıklı, çok sıcak bölge insanın hantal, gevşek, şişman, bilimden ve sanattan uzak, zevk ve eğlence düşkünü, boru sesinden bile etkilenip oynayan tip olarak anlatır.[7] Muhtemelen onun da bu konuda gizli istisna kaydı vardır. Zira iklimi ılıman bölge insanlarından da sert mizaçlı, hukukî görüşleri katı insanlar çıkmıştır. Bu durumu görmek için Osmanlı döneminde 17.yüzyılda ortaya çıkıp kahveleri basan, çalgı aletlerini kıran, yeniliklere bidat diye karşı çıkan, sarayı elli altmış yıl baskı altında tutan fıkıhta katı hükümlü Kadızadeliler hareketinin önder isimlerinin hayat hikâyelerine bakılabilir.[8] Kişinin görüşlerinde sadece doğduğu yerin değil eğitim ve kültürel ortamın da etkisi vardır. Bu ihtiyatî kayıtlarla konuya bakacağız. Bu bağlamda doğu ve batı etkisi de mutlak değildir. Batıya gidenler de doğu toplumlarıdır ve ne kadar batıya giderlerse gitsinler tamamen doğululuktan da kurtulamazlar, çünkü yanlarında götürdükleri Tevrat ve İnciller doğuludur, hem de orta doğu-

[5] Makrizî, Takiyyuddin, *el-Hitat*, Bulak, 1270/1853, I, 42-45.
[6] İbn Haldun, *Mukaddime,* I, 331-353.
[7] İbn Haldun, *Mukaddime,* I, 331-353.
[8] Kadızadelîler hakkında geniş bilgi için bkz. Baz, İbrahim, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması,* Ankara 2019

ludur. İslam hukuku da temelde vahye dayansa da malzeme itibariyle çoğunlukla öyledir. Bu bakımdan Tevrat ve Talmud hukuku ile İslam hukuku arasında benzerlikler çoktur. Ancak ihtisas alanımız gereği çevre ve iklimin hukuka etkisi noktasında örnekleri daha çok İslam hukukundan vereceğiz.

A. Çevre ve İklimin Hukuka Etkisinin Genel Olarak Tespiti

Denizi ve deniz ticareti olan bir ülkenin deniz ticaret hukuku olacağı açıktır, aksi açısından da mantık yürütülebilir. Gıda maddelerine ilişkin hukukî düzenlemeler de ülkeden ülkeye değişir. İlk İslam tarihçilerinden İbn Habib'in (ö.245/859) tespitine göre hayvancılıkla geçinen bedeviler hayvan kurban eder, şehirli halk (çiftçi) Tanrı adına putlara ekin takdime ederdi.[9] Bilindiği üzere bu ayırım daha öncesinden Tevrat'ta[10] Kâin (Kabil) ve Habil kıssasında da vardır; biri hayvan diğeri ekin takdime eder. Yağmur yağmadığında Yahudiler, Hıristiyanlar ve Cahiliye Arapları gibi Hz. Peygamber de Müslümanlar ile birlikte yağmur duasına çıkmıştır, bunun için namaz kılanlar da olmuştur.[11] Yağmur duası ve namazı fıkıh kitaplarına geçmiştir; bazı fakihlere göre yağmur yağması için sadece dua edilir, bazısına göre namaz da kılınır.[12]

Çevresel şartlar gereği köy ve şehir idaresi farklılık gösterebilir. Araplarda bedevi (a'rab), hadır/şehirli ayırımı bazı hususlarda Kur'an ve sünnette de ifadesini bulmuştur. Kur'an'da denir ki: "A'rab (Bedeviler) iman ettik dediler, de ki, henüz iman kalbinize girmedi, İslam olduk (teslim olduk) deyin." Hucurat 14. "A'rab küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidir." Tevbe 97. Bu nevi başka ayetler de var. Hadislerde de bedevi-hadarî ayırımı çok geçer.[13]

Bedevi dağlarda ve çöllerde yaşayan göçebe Araplardır. Dağların ve çölün insan ruhuna etkisi tahmin edilebilir. Çölün belirsizlik ve imkânsızlıkları beraberinde birçok inanç ve adet üretebilir. Köyden şehre göç gibi bedevilerden de şehir hayatına gelenler olmuştur. Toplumun hepsine hitap eden İlahî vahiy üst bir bildirimdir. Ancak yerden bazı malzemeyi dikkate alabilir. Çünkü ilk hitap ettiği insanlar cahil de olsalar yerde yaşamaktadırlar. [14]

[9] İbn Habib, Ebû Cafer Muhammed (ö.245/859), *Kitabu'l-Muhabber,* Neşr. Daru'l-İfaki'l-Cedide, Beyrut trz, s.330.
[10] Tekvin 4: 1-12.
[11] Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi,* çev. M. Bayraktutar, Ankara 2015, s.102-104.
[12] Mevsılî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar,* İstanbul 1981, I, 71.
[13] Buhari, Buyu', 58; Müslim, Buyu, 11; Ebu Davud, Akdiye 17; İbn Mace, Ahkâm, 30; Ahmed IV, 55.
[14] Cahiliye dönemi Arap sünnetlerinden vahyin muvafakatiyle İslam hukukuna geçen hükümler için İbn Habib'in *el-Muhabber* adlı tarih kitabının ilgili konularına, Cevad Ali'nin *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Bağdat 1993) adlı eserinin beşinci cildinin sonlarında yer alan el-Fıkhu'l-Cahilî (Cahiliye Fıkhı) ve Ahval-i Şahsiye bölümlerine bakılabilir. Keza *İslam Hukuku*

Fernand Braudel *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı meşhur eserinde çevre ve iklimin düşünce, inanç ve davranışlar üzerindeki etkisi noktasında çok durmuştur. Ancak "İslamiyet'in Coğrafî Alanı" bahsinde İslamiyet'i çöl ile eşleştiren[15] batılı propagandaları delil getirmesi abartıdır, haksızlıktır, zira Müslümanlar çoğunlukla Ümmü'l-kura (Metropol) şehir olan Mekke'de ve kozmopolit şehir Medine'de yaşıyorlardı. Ancak şu söylenebilir: Hz. Muhammed döneminde siyasî ve sosyal organizasyonlar az, kurumsallaşma yetersizdi. Bu cümleden olarak o dönemde düzenli asker, polis ve zabıta teşkilatının olmayışı, düzenli hapishanelerin kurulamayışı, suçlulara orada uzun süre bakılamayışı sebebiyle Kur'an'da cezalar, Tevrat'taki kısasa; cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş diye atıfta bulunulduğu üzere,[16] el kesme ve celde de olduğu gibi bedene kesilmiştir. Objektif bakıldığında bu cezalar şartlar gereği ağırdır. Ağır olan yalnızca bazı şer'î cezalar değildir, geçmişte pek çok hukuk sisteminde cezalar ağırdır. Hammurabi kanunlarında çeşitli ağır cezalar, kısas ve diyet vardır.[17] Roma hukukunda da yaralama ve öldürmenin cezası ilk önceleri öç alma şeklinde iken, sonra kısasa, daha sonra diyete geçilmiştir.[18] Ağır cezaların tahlili bağlamında Durkheim'den şöyle bir görüş nakledilir: "Bir toplum ne kadar az gelişmişse ve 'merkezi iktidar' ne kadar 'mutlak' ise cezalarda o ölçüde sertleşmektedir."[19] Will Durant ise *Medeniyetin Temelleri* kitabında şöyle der: "İlkel cezalar şiddetlidir. Zira ilkel cemiyet kendini güvensiz hisseder; sosyal organizasyon daha fazla istikrar kazandıkça cezalar da daha az şiddetli olmaya başlar."[20] Bunda çevre ve iklimin etkisi de vardır. Elverişli iklimlerde ve verimli bölgelerde şehirleşme ve kurumsallaşma daha hızlı olmuştur. Yerleşik hayat yaygınlaştıkça, devlet-kanun hâkimiyeti arttıkça, toplumun kültür seviyesi yükseldikçe, anlayışlar geliştikçe cezalarda hafiflemeler, hapse ve para cezasına dönüşmeler olmuştur. Osmanlı döneminde Fatih kanunlarında

Alanında Nadir Fikirler (İstanbul 2017) kitabımızın "Arap Örfünden İslam Hukukuna Geçen Hükümler" bahsinde *Muhabber'den* naklettiklerimize ve yaptığımız yorumlara bakılabilir. Bu bağlamda Muvafakat-ı Ömer ise başlı başına bir olaydır, Hz. Ömer'in görüşlerine uygun 25 ayetin indiği tespit edilmiştir, bu konuda Arapça müstakil eserler yazılmıştır. Muvafakat-ı Ömer hakkında geniş bilgi için *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul 2019, s.99-102) adlı kitabımıza bakılabilir.

15 Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I,* çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1917, s.302.

16 Maide, 45.

17 Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı,* 2.Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1989, s.205-206.

18 Karadeniz, Özcan, *Roma Hukuku,* 3.Basım, Ankara 1986, s.276-277.

19 Can, Cahit, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi,* Ankara 2002, s.44.

20 Durant, Will, *Medeniyetin Temelleri,* çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul 1996, s.65.

bazı şer'î had cezaları dahi para cezasına çevrilmiştir.[21] Buna göre İslam hukukunda cezalar duruma göre değişebilir. İdari cezalar da öyle. Ebu Mansur es-Seâlibî (ö.429/1038) *Âdâbu'l-Mulûk* adlı eserinde, aralarında Anuşirevan'ın da bulunduğu bir grup hükümdarın, vali ve memurlarına şöyle tavsiyede bulunduğunu kaydeder: "Gönlü özgür, kendi özgür ve asil kimseleri yumuşak sözle idare edin! Eşkıya ve düzenbazları şiddetle ve sertlikle terbiye ederek yönetin! Genel halka gelince, onları idare ederken heybeti ümitle, merhameti şiddetle harmanlayın!"[22] Bugün bu durum anlayışlı hukuk sistemi ile eşit olarak yapılabilir. Nitekim zamanımızda disiplin cezaları sopa değil kınama vb. şekillerdedir. Diğer hukukî alanlarda da zamanla hükümler değişebilir. Bu değişimde çevre ve iklimin etkisi de dikkate alınır. İklim değişiyorsa ona bağlı hüküm de değişir. Örneğin Hz. Muhammed bir hadisinde geçtiği üzere Cuma namazını öğlen güneş meyledince kılar.[23] Bunda öğlenin aşırı sıcaklığının gitmesi düşünülmüş olabilir. İleride dünya daha çok ısındığında dayanılmaz sıcaklar geldiğinde oruç gibi ibadetlerin yeniden düzenlenmesi önerileri tartışmaya gelebilir. Bu noktada geçmişten gelen örnekler yenileri için mesnet teşkil edebilir. Hatta çalışma saatleri yeniden düzenlenebilir. Hukukun mantığı aynıdır. Devir değişir sıcaktan soğuğa buzul çağlarına dönülürse o zaman da ona göre değişiklikler yapılır.

B. Çevre ve İklimin Hukuka Etkisine Özel Somut Örnekler

Burada öncekilere nispetle somut ve özel örneklere genel hukuku ilgilendirenlerle başlayacağız, arkasından ibadet hukukuna dair özel örnekler vereceğiz, sonra yiyecek-içecekler fıkhından özel örneklerle devam edeceğiz. Birkaç muhtelif hususla örnekleri tamamlayacağız. Toplam 19 örnek zikredeceğiz.

1. Ölü arazi ihya

Karafî'nin (ö.684/1285) *el-İhkam fî Temyizi'l-Fetava ani'l-Ahkâm ve Tasarrufati'l-Kadî ve'l-İmam* adlı eserindeki anlatımına göre: Hz. Peygamber (sav) söyle dedi: "Kim ölü bir araziyi ihya (imar) ederse onun olur." [24] Bu konuda Ebu Hanife şöyle dedi: Bu, Peygamber'den devlet başkanlığı sıfatı ile bir tasar-

[21] Geniş bilgi için bkz. Üçok, Coşkun, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*: 4, s.52.
[22] Seâlibî, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk),* çev. Sait Aykut, İstanbul 1997, s.79.
[23] Buharî, Cuma, 16; Ebu Davud, Salat, 216-217; İbn Mace, İkame 44; Darimî, Salat, 194.
[24] Buharî, Hars, 15; Ebu Davud, İmare, 37; Tirmizî, Ahkâm, 38; Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac,* s.139.

ruftur. Hiç kimse devlet başkanının izni olmadan ölü arazi imar edemez, çünkü bunda mülk verme (temlik) manası vardır, ikta'ya (arazi vermeye) benzer, ikta ise devlet başkanının iznine bağlıdır. İmar da öyledir. Şafiî ve Malik ise şöyle dedi: Bu, Peygamber'in fetva ile tasarrufudur. Çünkü o Peygamber'in galip (çoğunlukta) olan tasarruflarındandır. Zira Peygamber'in tasarruflarının geneli tebliğdir. Onun için o hadis peygamberlerin galip olan tasarrufuna hamledilir. Buna göre: Ölü araziyi imar devlet başkanının iznine bağlı olmaz. Çünkü bu imar, odun toplama, ot biçme ve mülk edinme için fiilî sebepleri bir araya getirmenin mubah olması gibi fetva iledir. Malik'in imar edilmiş/yerleşik yere (umran) yakın olan yerin imarında devlet başkanının izni gerekir şeklindeki görüşüne gelince, bu devlet başkanlığı yoluyla bir tasarruf olduğu için değil, aksine başka bir kaideden dolayıdır, o da şudur: Yerleşik yere yakın yerin imarında o beldenin koruluğunun (harîm) yazımına (tapu sicil) bakmaya ihtiyaç vardır. Bu durum nikâhın feshinde fakirlik durumunun araştırılması gibidir. Bakılması ve araştırılıp yazılması gereken her konuda hakimlerin hükmü gerekir.[25]

Zamanımızda arazi tapu kayıtları yapılıp özel arazi ile devlet arazisi belli olduğundan devletin izni olmadan kimsenin boş bir araziyi çevirip arsa veya tarla yapması caiz olmaz. Ancak Hz. Peygamber zamanında çöl ve işlenmemiş arazi çok olduğundan Peygamber ölü arazi imarı hakkında geçen sözünü imara teşvik için genel söylemiş olabilir, dolayısıyla her defasında ayrıca ölü arazi imarı için izin almaya gerek yoktur. O zaman coğrafî şartlar buna uygundur. Bugün buna uygun olan ülkeler de uygun olmayan ülkeler de vardır. İlgili hüküm ülkeden ülkeye değişebilir.

2. Bedevinin şehirli aleyhine şahitliği meselesi

Rivayet edilen bir hadiste Hz. Muhammed, "Bedevinin şehirli aleyhine şahitliği caiz değildir" der.[26] Malik ve Şafiî bu haberle amel etmiştir; onlara göre bedevi şehirde olan olayları bilemez.[27] Başka sebepler de olabilir.

3. Şehirlinin bedevinin malını satmasının uygun görülmemesi

Bir hadiste şöyle denir: "Resulullah şehirlinin ehl-i badiye için satış yapmasından nehyetti."[28] Bu hadis fıkıh kitaplarında delil olarak çok kullanılır.

[25] Karafî, Şehabeddin, *İhkam,* çev. Yüksel Macit, 2.Baskı İstanbul 2018, s.78.
[26] İbn Mace, Ahkâm, 30; Ebu Davud, Akdiye, 17.
[27] İbn Rüşd, Ebu'l-Velid, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid,* İstanbul 1985, II, 387.
[28] Buharî, Buyu', 58, 64, 68-70, İcare 14; Müslim, Buyu, 11, 12, 18-21; Ebu Davud, Buyu, 45.

4. Cuma namazının vakti

"Hz. Muhammed Cuma namazını güneş meyledince kılardı."[29] Hanefîler bu hadisle amel etmiştir. Onlara göre Cuma namazının vakti öğle namazının vaktidir.[30] Güneş meylettiğinde Cuma namazının kılınmasının sebebi noktasında başka yorumlar da olabilir (bir olayın birden çok sebebi olabilir) ama zahirde görünen durum sıcaklığın az da olsa yatışmasıdır. Coğrafyacıların büyük çoğunluğu gelecekte dünyanın daha fazla ısınacağını söylemektedirler. O zaman ibadet vakitlerinde yeni düzenleme teklifleri gelecektir. Buna ilahiyatçıların hazır olması gerekir. İklim değişiyorsa hüküm de değişebilir.

5. Şehirde Cuma namazı

Hanefiler Hz. Ali'den "Cuma, teşrik ve bayram namazları ancak şehir camisinde olur" şeklinde gelen mevkuf hadisle amel ederler, ancak şehir hükmündeki köylerde de bunlar olur derler.[31] Hz. Muhammed'in amacı hiç olmazsa haftada bir cuma günü göçebe bedevi Müslüman Arapları da mescidinde ve diğer şehir mescitlerinde toplamaktır. Bu iyi bir stratejidir. Aksi halde dağınık toplulukları yönlendirmek ve idare etmek kolay değildir. Dağınık topluluklar düzene çok uymazlar, onları düzene sokmak uygun olur. Nitekim "Cuma günü namaza çağrıldığınızda alışverişi bırakıp Allah'ı anmaya gidiniz" (Cuma 9) ayeti daha sonra Cuma ezanı okunduğunda camiye hızlı gitme için değil Cuma namazına ihtimam gösterilmesi için inmiştir.[32]

6. Müslüman topluluktan ayrılmama

Dağlarda ve çöllerde yaşayan göçebe bedevi Arapların Müslüman topluluktan kopmaması için Hz. Muhammed Cuma'da olduğu gibi cemaate devamı, imama biati sürekli tavsiye etmiş, ayrılığı yermiştir. Bu bağlamda gelen hadis çoktur.[33] Bu manada dinler şehirlidir, dinleri toplum yayar ve ayakta tutar. Toplum din ilişkisi karşılıklıdır. Din toplumdaki bazı kuralları vahiy ile onaylar. Kuralsız toplum huzursuz yaşar. Ahlaksızlık da kuralsızlıktan doğar. Kontrolü mümkün oldukça hukuk ahlaki kuralları da gözetir. Hukukî kurallar ceza ile desteklenir, aksi halde uyan az olur. İnsanı korku ve arzu yönlendirir. Bunlarda coğrafî çevrenin de etkisi vardır. Kâbe gibi büyük ibadet mekânlarının genelde

[29] Buharî, Cuma, 16; Ebu Davud, Salat, 216-217; İbn Mace, İkame, 44; Darimî, Salat, 194.
[30] Mevsılî, *el-İhtiyar,* I, 82.
[31] Mevsılî, *el-İhtiyar,* I, 82.
[32] Geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim,* Kahire 1980, IV, 365.
[33] Buharî, İ'tisam,19; Müslim, İmare,51; Tirmizî, Fiten, 7; Neseî, İmamet, 48; İbn Mace, Fiten, 13.

vadilerin içinde yapılmış olması tesadüfî olmayabilir. Vadilerin haram bölge, kutsal mekân ilan edilmesi eski bir gelenektir. Nakledildiğine göre Eski Türklerde insanlar bazı günler bir vadi içinde toplanır, ayakta Tanrıya dua ederler, alkış tutarlar. Cahiliye döneminde Araplar Kâbe'yi tavaf ederken ayakta alkış tutarlar, ıslık çalarlar. Bu bakımdan Sakif kabilesi gibi bazı Araplar İslam'a şartlı girerken rükûlu namaz kılmamak için bir süre direnmişlerdir. İşin başında vadiler korkunç yerler olduğu için oranın bir sahibi olduğu düşünülmüş, onun koruması altına girilmek istenmiştir. Yine ilk zamanlar Tanrı'ya isim bile verilememiştir, görünmez hakan veya gizli Tanrı (Amon) gibi ondan O (Hüve) diye bahsedilebilmiştir. Daha sonra yavaş yavaş isimler verilmeye başlanmıştır. Bilgi arttıkça korku azalır.

7. Yağmur duası ve namazı

Hz. Muhammed'e bazı sahabe geldiler, ya Resulellah, yağmur yağmıyor, mallar helak oldu, Allah'a dua etsen de yağmur yağsa dediler. Toplandılar, Hz. Muhammed dua etti, yağmur yağmaya başladı.[34] Hz. Muhammed karedeniz kıyı şehirlerinde peygamber olarak gelseydi herhalde yağmur talebi, duası ve namazı olmayacaktı. Hatta fındık hasat mevsiminde dua et de yağmur yağmasın talebiyle ona gelenler bile olabilirdi. Bu ifadeler bugün için mizahî bir hal gibi gelebilir ama geçmişte gerçek olabilirdi. Artık peygamber gelmeyecektir ama genel manada talepler her zaman duruma göre değişiklik gösterecektir.

8. Kuyu suları

Kuyu suları Arabistan gibi sıcak bölgelerde çok önemlidir, çünkü diğer sular azdır. Dolayısıyla su kuyuları ve temizliği ile ilgili hükümler fıkıh kitaplarında çok detaylı ele alınır.[35]

9. Teyemmüm ve mesh

Teyemmümü ortaya çıkaran Arabistan'da suyun az olması, özellikle seferde su bulunamamasıdır. Suyun çok olduğu bölgelerde teyemmümden söz edilmez. Abdest uzuvlarının üç defa yıkanması da su azlığındandır; Hz. Peygamber, su her yere sirayet etsin diye üç defa ovarak yıkamıştır. Hatta bu nedenledir ki abdest uzuvlarını ovma (tedlik) Malikilerde vaciptir.[36]

[34] Mevsılî, *el-İhtiyar,* I, 71.
[35] Örnek için bkz. Mevsılî, *el-İhtiyar,* I, 13-18.
[36] Karafî, *İhkam,* s.145.

Meshin de bölge ve iklimle bağlantısı vardır. Hz. Peygamber ve sahabe çoraplara da mesh vermiştir. Meşhur Hanefî fakihi el-Mevsılî'nin (ö.683/1284) *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar* adlı kitabında şöyle denmektedir: "Kalın olduğu zaman veya deri geçirildiğinde veya nalın/terlik giyildiğinde çoraplara mesh caizdir." Bu *İhtiyar* kitabının şerh kısmında ise şöyle denmektedir: "Hz. Peygamber'den 'Çoraplara mesh ettiği' rivayet edilmiştir. Bu on sahabeden rivayet edilmiştir."[37] *İhtiyar* kitabını tahkik eden ve hadislerini tahriç eden Şuayb Arnavut bu hadisin sahih olduğunu, Ebu Davud (159), İbn Mace (559), Tirmizî (99) ve diğer bazı hadisçiler tarafından nakledildiğini belirtmektedir. O bu hadisi destekleyen bir hadisi de Ahmed (22383) ve Ebu Davud'dan (146) nakletmektedir: "Peygamber (sav) bir seriye gönderdi, geldiklerinde karşılaştıkları soğuktan şikâyet ettiler, o da ayaklarındaki meste, çoraba vb. şeylere mesh vermelerini emretti/tavsiye etti."[38]

Hz. Peygamber Arabistan gibi sıcak bir yerin mevsimsel olarak soğuk bir bölgesinde geçici olarak soğukla karşılaşanlar için kolaylık olsun diye niye ayağınızdakilere, çoraplarınıza mesh vermediniz demiştir, olay kışın Erzurum'da olsaydı ne derdi?

10. Zekâta tabi mallar ve yağmur suyu ile sulanan ile masraflı sulanan araziden alınan zekât farkı

Zekâta tabi mallar, zenginlik ölçüsü ve ona göre verilecek zekâtlar ana hatlarıyla şöyledir: Kişinin borçları dışında, develerde 5 devede bir koyun, 25 devede iki yaşında bir dişi deve; sığırlarda 30 sığırda bir dana; koyun ve keçilerde kırkta bir tanedir (1/40). Gümüşte iki yüz dirhemde (595 gram), 5 dirhem; altında yirmi miskalde (85 gram), yarım miskal veya bunların para değerinin 1/40 (%2,5) ödenmesidir. Hanefîlere göre kadının altın-gümüş takılarından da nisaba ulaşırsa zekât alınır. Ticaret mallarında, kira, senet vb. gelirlerde para değerinin 1/40 veya %2,5 zekât olarak verilir. Ziraî mahsuller beş vesk (yaklaşık 1 ton) olduğunda, yağmur suyu ile sulanıyorsa1/10, masraflı sulanıyorsa 1/20 zekât alınır. Balda 1/10 zekât (öşür) alınır denir (bize göre bugün masrafına bakılırsa balda da 1/20 zekât alınması gerekir). Madenlerde 1/5 zekât (humus) alınır.[39]

---

[37] Mevsılî, *el-İhtiyar,* I, 25.
[38] Mevsılî, *el-İhtiyar, tahk.* Ş. Arnavut, Dımışk 2009, I, 94.
[39] Zekâta tabi mallar ve nisapları konusunda geniş bilgi için bkz. Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harac,* Kahire 1396 h, s.82-86. Özek, Ali, H. Karaman, A. Aydın, M. Erkal, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât,* İstanbul 1984, s.51-109.

Peygamber döneminde Arap yarımadasında zekâtta durum böyledir. Zekâta tabi mallar değişebilir, yeni maddeler eklenebilir. Nitekim halife Ömer atlardan da zekât almıştır.[40] Keza o mütekabiliyet esasına göre gümrük vergisi koymuştur.[41] Tarihte sultanların zekât dışında koydukları vergilere karşı çıkan fakihler olmuştur ama artan ihtiyaca binaen bazı ek malî yükümlülükler kaçınılmazdır; ya zekât oranları artırılacak ya da yeni vergiler konacaktır, çünkü nüfus ve devlet memurları çoğalmakta, maaşlı düzenli askerlik gerekli olmakta, masraflar artmaktadır. Diğer taraftan haraç ve cizye gelirleri de ortadan kalkmaktadır! Görünen durum budur. Şartlara göre hükümler değişir. Elverişli iklim ve coğrafyaya sahip olmalarından dolayı başka kaynakları zengin olan Müslüman ülkeler vergi indirimine gidebilir. Her ülkede vergiler gereğinden fazla olursa, ağır olursa veya adil olmazsa o zaman tenkit edilebilir.

11. Fıtır sadakası olarak verilen gıdalar

Sahabeden Ebu Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: "Peygamber devrinde fitreyi yiyecek maddelerinden 1 sâ' olarak verirdik. O zaman bizim yiyeceğimiz arpa, kuru üzüm, hurma ve keş (yağı alınmış peynir) idi."[42]

Bu haberde açıkça görüldüğü üzere fitre Hz. Peygamber döneminde Arabistan'da bölgenin yiyecek maddelerinden verilmektedir. Dolayısıyla başka beldelerde, başka ülkelerde ise oranın yiyecek maddelerinden fitre verilebilir. Hatta Hanefilere göre fitre bu şeylerin bedelinden, para üzerinden bile verilebilir.[43] Bu makuldür. Aksi ezbercilik olur. Tekellüf (zorlama) olur.

12. Yiyecekte bölgesel örfleri dikkate alma

Bir rivayete göre Hz. Muhammed'e pişirilmiş bir keler getirilir ama o bu kavmimin toprağında yoktur der yemez, hanımı Meymune yer, o da bakar.[44] Bu hadise göre her ülke Müslümanı nasla belirlenen haramlar dışında kendi ülkesinin örfüne göre yiyip içebilir. Bazı şeyler alışkanlığa bağlıdır. Örneğin yengeç ve karides gibi şeyler bazı insanlara böcek gibi gelebilir yemez ama bazı insan-

[40] Suyutî, Celaleddin, *Tarihu'l-Hulefa,* Beyrut 1997, s.155-156; Fahrî, Adil b. Abdullah, *Fıkhu Ömer b. el-Hattab fi'l-Muamelati'l-Maliye,* Mekke-i Mükerreme 1420 h. I, 47-48.
[41] Ebu Ubeyd, Kasım b. Selam (ö.224/838), *Kitabu'l-Emval,* Beyrut 1986, s.530-537.
[42] Buhari, Zekât, 74.
[43] Mevsılî, *el-İhtiyar,* I, 123-124.
[44] İmam Malik, *Muvatta'*, tahk. A. Abdullatif, Neşr. Daru'l-Kalem, Beyrut, trz, s. 219; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 81. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz. Macit, Yüksel, "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2002/2, cilt: I, sayı: 2, s. 265-271.

lara özellikle deniz sahili insanlarına nefis bir gıdadır. Bunda çevrenin etkisi vardır.

13. Domuz eti ve içkinin yasaklanması

Bu konuda bir ayette şöyle denir: "De ki: Bana vahyolunanda, şunlar dışında haram edilmiş bir şey bulamıyorum: Ölü hayvan eti, akıcı kan, domuz etiki bu fısktır, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan. Ancak bir kimse mecbur kalırsa, haddi ve zaruret sınırını aşmamak kaydıyla bunlardan yiyebilir. Zira Rabbin çok bağışlayıcıdır, merhamet sabidir." Enam 145.

Başka bir ayette şöyle denir: "Ey iman edenler! İçki (hamr), kumar, tazim edilen dikili taşlar, şans (fal) okları, şeytanın pis işlerindendir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin sokar, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan engeller. Artık bunlardan vazgeçin!"[45]

Dikkat edilirse bu ayetlerde domuz eti ve içkinin yasak olmasının illeti/gerekçesi açık değildir, içkinin sebep olduğu bazı zararlara dikkat çekilmiştir. İçki konusunda en son ayet, bir grup sahabe birinin evinde toplanıp içki içip biri vurup diğerinin burnunun kırınca, bir rivayete göre ise Hz. Hamza içki içip kendini tutamayıp birinin devesini parçalayınca gelmiştir.[46]

Bugün doktorlar domuz eti ve içkinin insan sağlığına zararlarından söz ediyorlar. Domuz eti ve içkinin sıcak bölgelerde insanlara daha fazla zarar verdiğinden de söz edenler vardır. Daha öncesinden Montesquieu (ö.1755) *Kanunların Ruhu* adlı eserinin üçüncü bölümü on dördüncü kitabında, iklimlerin karakter ve kanunlar (hukuk) üzerinde etkisi konusunda önemli yorumlar yapmaktadır; Arabistan gibi sıcak bölgede şarabın ve domuz etinin yasaklanmasının yerinde olduğuna işaret etmektedir.[47]

Bu münasebetle belirtelim, Hz. Muhammed döneminde at ve eşek etinin bazen serbest edilip bazen yasaklanmasının illeti de açık değildir, yasak olmasının illeti/gerekçesi bu hayvanların etinin zararlı olduğuna bağlanmış değildir. Kur'an'ın ifadesiyle "At, katır ve eşek binek ve zînet içindir." Nahl 8. Ehlî eşek eti Hayber'in fethinde yasaklanmıştır. Yaban eşek etini Araplar çok severler, fıkıhta da yasak değildir. Ebu Hanife'ye göre ehlî eşek ve katır gibi at eti de yenmez. Ancak Malik, Şafiî, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre at eti yene-

[45] Maide, 90-91.
[46] Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, 2.Baskı, Beyrut 1991, s. 118-119.
[47] Montesquieu, *Kanunların Ruhu,* çev. Fehmi Baldaş, 2.Basım, İstanbul 1998, I, 321-337; Macit, Yüksel, *İslam Hukuku,* Malatya 2006, s. 22.

bilir.[48] Bilindiği üzere Türkî cumhuriyetlerde at eti makbul yiyecekler arasındadır, sucuğu da yapılır. At sütünden yapılan kımız içilir. Araplar da nebizi çok sever ve içerler. Kımız ve nebiz sıcak mevsimlerde serinletici ve hazmettirici meşrubat olarak içilir. Ebu Hanife'nin nebizi haram saymadığına dair fıkıh kitaplarında rivayetler vardır. Bunda Ebu Hanife iklimi gözetmiştir, nebizi sarhoş etmeyen serinletici içecek olarak görmüştür. Nebiz ve diğer içkiler hakkında ve ilgili görüşler hususunda geniş bilgi için İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Kitabu'l-Eşribe (İçkiler Kitabı)* adlı eserine bakılabilir. [49]

14. Çekirge yenmesi

Araplar çekirge yer. Çekirge fıkıh kitaplarına da helal gıda olarak geçmiştir.[50] Soğuk bölge insanları bu durumu garipseyebilir, zira soğuk bölgelerde çekirge küçük olur ve böcek gibi haşarat grubundan görülür, yenmez. Ama Arabistan ve Afrika gibi sıcak bölgelerde çekirge serçe kadar büyüktür, onlar için bir et kaynağıdır. Oralarda yenen çekirge sıcaktan dolayı mutasyon geçirerek o kadar büyük hale gelmiş de olabilir.

15. Deniz hayvanları

"Denizin suyu temizdir, ölüsü de helaldir."[51] Bu hadis geneldir, ancak Hanefiler başka naslarla sınırlayarak deniz hayvanlarından sadece balık olanlar yenir derler ve su üzerine ölü vurmuş balıkların yenmeyeceğini söylerler.[52] Hanefilerin bu ölü balık hakkındaki görüşü sağlık açısından daha ihtiyatlıdır. Fakat daha önce belirttiğimiz üzere yengeç ve karides gibi deniz ürünlerini yemek veya yememek örfe ve alışkanlığa bağlıdır, onları böcek gibi haşarat görmeyen yiyebilir. Bu konuda yasaklayıcı bir nas yoktur. Ayette haram olarak geçen pis şeyler (habisat)[53] ifadesinin neleri kapsadığı kişiden kişiye, çevreden çevreye değişebilir. Ayrıca bazı yiyecek ve içecekler Tıp sağlık kurulu incelemesinden veya biyoloji laboratuvarı tahlillerinden geçirilebilir. Bu şuna benziyor şeklindeki yüzeysel kıyasla hüküm vermekten iyidir.

[48] Mevsılî, *el-İhtiyar,* V, 14.
[49] İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Kitabu'l-Eşribe (ve zikru ihtilafi'n-nas fîha),* tahk. Yasin Muhammed es-Sevvas, Dımeşk 1999
[50] Mevsılî, *el-İhtiyar,* V, 15.
[51] Ebu Davud, Taharet, 41; İbn Mace, Taharet, 38.
[52] Mevsılî, *el-İhtiyar,* V, 15.
[53] Araf, 157.

16. Arabistan gibi sıcak bölgelerde erken evlilik

Hz. Muhammed'in dokuz yaşındaki Ayşe ile evlenmesi,[54] Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin küçük yaştaki kızı Ümmü Gülsüm ile evlenmesi sosyolojik olarak izah edilebilir.[55] Tabiatıyla bunda sıcak iklimde kız çocuklarının dokuz yaşında akil-baliğ olmasının etkisi de vardır. Yani onlar akil-baliğ olmamış çocuklarla evlenmiş değillerdir. Bazı toplumlar evlilikte çiftler arasındaki büyük yaş farkını yadırgarlar fakat Arap toplumu evlilikte yaş farkını pek yadırgamıyor. Bu konuda sıcağın cinsel isteği fazla tetiklediği de düşünülebilir. Bu bakımdan caydırıcı olsun diye zina cezasının ağır olması makul karşılanabilir.

17. Giysi ve örtü

Giysi ve örtünün iklimle bağlantısı açıktır. Genelde sıcak bölge insanı az ve ince, soğuk bölge insanı çok ve kalın giyer. Buna göre Afrika'da ön ve arka uzuvlarını örten yerli kabileler için tam örtünme tavsiyesi ne kadar reel olabilir? İklim ve bölgelere göre giysi ve örtünmede esnek olunamaz mı? Bu sorular tartışılabilir. Ancak özel hayata çok müdahale insanları dinden soğutabilir. Çeşitlilikte başka faydalar da vardır.

18. Halife Ömer'in kıtlık zamanı hırsızın elini kesmemesi

Halife Ömer, kıtlık senesinde açlıktan dolayı hırsızlık yapanın elini kesmemiştir.[56] Bu davranış durumu takdirle birlikte merhamettir. Merhamet güzel ahlaktandır. Ancak istismar (maraz) durumuna karşı bu nevi hırsızlara hapis gibi tazir cezası verilebilir. Ayrıca açlıktan dolayı hırsızlık yapılmaması için de sosyal alt yapının iyileştirilmesi gerekir. Herkes zengin yapılamaz ama açlık önlenebilir. Sosyal devlet bunu yapabilir. Devlet yardımla yoksulu gözetirse hırsızlık gibi adi suçların çoğu azalır. En iyisi devletin herkese iş imkânı oluşturmasıdır. Sadaka ve zekât gibi yardım veya cezada af geçici çözümdür.

---

[54] İbn Sa'd'ın tespitine göre Hz. Muhammed Mekke'de peygamberliğin onuncu yılında Şevval ayında Ayşe altı yaşında iken onunla evlendi (nişanlandı), Medine'de dokuz yaşında iken hicretin sekizinci ayı başında Şevval ayında onunla birlikte oldu. Hz. Muhammed vefat ettiğinde Ayşe on sekiz (18) yaşında idi. İbn Sa'd, *Tabakat,* tahk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, X (Nisa), s.206.

[55] İlgili rivayete göre Ömer, evlenmek için Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'ü ister. Ali, onun küçük olduğunu söyler. Göndereyim bir bak, hoşuna giderse karın olsun der ve gönderir. Ömer kızın bacağına açıp bakar. Bunun üzerine Ümmü Gülsüm şöyle der: "Müminlerin Emiri olmasaydın senin gözünü çıkarırdım!" Hallavî, Muhammed Abdülaziz, *Feteva ve Akdiyetü Emirü'l- Müminin Ömer b. el-Hattab,* Kahire 1405 h. s.118.

[56] Geniş bilgi için bkz. Baltacı, Muhammed, *Menhecü Ömer b. el-Hattab, fi't-Teşri',* Kahire 1970, s.245.

19. Fazlalık ribası için sayılan gıda maddeleri

Hz. Peygamber'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla ve tuz tuzla misli misline, birbirine eşit ve peşin olarak trampa edilirler. Ama bunların cinsleri ayrı olursa peşin olmak şartıyla, istediğiniz gibi satış yapabilirsiniz."[57]

Riba konusunda meşhur olmuş bu hadiste sayılanlardan altın ve gümüş o zamanın para birimi, diğerleri ise Arabistan'da çokça bulunan gıda maddeleridir. Dolayısıyla bunlar gibi mislî olan (yumurta, zeytin ve kayısı gibi) diğer şeylerde de fazlalık riba olur. Sahabenin ve fakihlerin büyük çoğunluğunun görüşü böyledir. İbn Abbas'a göre riba sadece borç ertelemelerinde olur. Bu başka bir tartışma konusudur ama fazlalık ribasından söz edenlerden bazıları da "Şimdi hurma var, hurma var, birinin kilosu on lira, diğeri yetmiş lira, bunlar eşit kilo ile nasıl satılacak!" demektedirler. Altın ve gümüşte de karışım oranları ve işçilik farkı var. Bunların dikkate alınması gerekir. Riba maddeleri ve faiz oranları ülkeden ülkeye değişebilir. Faiz iyi değildir ancak gelir gideri, ödeme borcu kapatmadığı sürece faiz ve enflasyondan kurtulmak mümkün değildir. Reel durum budur.

SONUÇ

Çevre ve iklimin hukuka etkisi iki ana başlık altında örneklerle gösterildi. Önce çevre ve iklimin genel olarak hukuka etkisinden bahsedildi, sonra çevre ve iklimin hukuka etkisine özel somut örnekler verildi; on dokuz örnek zikredilip tahlil edildi. Başka örnekler de bulunabilir. Fakat bu kadarı bile maksadı izah için fazlasıyla yeterlidir.

Çevre ve iklimin insan ahlakı ve davranışlarına etkisi eskiden beri bilinir ve çok dile getirilir, ancak bu çalışmada verilen örnekler gösterdi ki hukuk da surlar içinde kendini korumaya almış, toplumdan kendini soyutlamış, sırf teorik tartışmalarla gelişen bir kurum değildir. Hukuk sosyal çevreden etkilendiği gibi coğrafi çevreden ve iklimden de etkilenmektedir. İklim ve coğrafî yapı sosyal yapıyı da etkilemektedir. Dolayısıyla coğrafî çevre ve iklim hukuka hem dolaylı yoldan hem doğrudan etki yapmaktadır.

Coğrafyacıların kahir çoğunluğu iklimlerin değiştiğini söylüyor. Bu değişimi işin uzmanı olmayan insanlar da az çok hissediyor, zira sıcaklar artıyor. Bu artış zorlayıcı noktalara gelebilir. İklim değişince hüküm de değişir. Buna hukukların hazır olması gerekir. İslam hukuku başlangıçta çevre ve iklimi dik-

[57] Müslim, Müsâkat, 81; Ebû Dâvud, Buyu', 18; Ahmed bin Hanbel, V, 314, 320.

kate aldığına göre değişimi de dikkate alması gerekir. Gerçekçi yaklaşım budur. Allah'ın değişim kanunu çok geneldir. Hiçbir şey ondan istisna edilemez. Değişime ayak uyduramayan geri kalır. Geri kalan hukuk hayalî yorumlarla sorunları çözemez.

KAYNAKÇA

Baltacı, Muhammed, *Menhecü Ömer b. el-Hattab, fi't-Teşri',* Kahire 1970

Baz, İbrahim, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması,* Ankara 2019

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I,* çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1917

Burckhardt, John Lewis, *Notes on the Bedouıns and Wahabys I,* London 1831

Can, Cahit, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi,* 2.Basım, Ankara 2002

Cevad Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam,* Bağdat 1993

--*Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi,* çev. M. Bayraktutar, Ankara 2015

Durant, Will, *Medeniyetin Temelleri,* çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul 1996

Ebu Ubeyd, Kasım b. Selam (ö.224/838), *Kitabu'l-Emval,* Beyrut 1986

Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harac,* Kahire 1396 h.

Fahrî, Adil b. Abdullah, *Fıkhu Ömer b. el-Hattab fi'l-Muamelati'l-Maliye,* Mekke-i Mükerreme 1420 h.

Hallavî, Muhammed Abdülaziz, *Feteva ve Akdiyetü Emirü'l- Müminin Ömer b. el-Hattab,* Kahire 1405 h.

Hududu'l-Âlem mine'l-Meşrik ile'l-Magrib (müellifi meçhul, h.372 senesinde yazılmıştır), tahk. Yusuf Hadî, Kahire 1999

İbn Batuda Seyahatnamesi, çev. M. Tanci, yayına.hazırlayan, M.Çevik, İstanbul 1983

İbn Habib, Ebû Cafer Muhammed (ö.245/859), *Kitabu'l-Muhabber,* Neşr. Daru'l-İfaki'l-Cedide, Beyrut trz

İbn Haldun (ö.808/1406), *Mukaddime,* çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982

İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, Beyrut 1992

İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim,* Kahire 1980

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Kitabu'l-Eşribe (ve zikru ihtilafi'n-nas fîha),* tahk. Yasin

Muhammed es-Sevvas, Dımeşk 1999

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid,* İstanbul 1985

İbn Sa'd, *Tabakat,* tahk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001
İhvanu's-Sefa, *Resail, Kum 1405 h.*
İstahrî, Ebu İshak İbrahim, *Mesalikü'l-Memalik,* Leyden 1870
Karadeniz, Özcan, *Roma Hukuku,* 3.Basım, Ankara 1986
Karafî, Şehabeddin, *İhkam,* çev. Yüksel Macit, 2.Baskı İstanbul 2018
Macit, Yüksel, *İslam Hukuku,* Malatya 2006
--*İslam Hukuku Alanında Nadir Fikirler,* İstanbul 2017
--*İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul 2019
--"Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2002/2, cilt: I, sayı: 2, s. 265-271.
Makrizî, Takiyyuddin, *el-Hitat*, Bulak, 1270/1853
Mevsılî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar,* İstanbul 1981
Montesquieu, *Kanunların Ruhu,* çev. Fehmi Baldaş, 2.Basım, İstanbul 1998
Narşahî, Muhammed, *Tarihu Buhara*, Kahire 1993
Özek, Ali, H. Karaman, A. Aydın, M. Erkal, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât,* İstanbul 1984
Seâlibî, Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed, *Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk),* çev. Sait Aykut, İstanbul 1997
Strabo, *The Geography of Strabo VII,* New York 1917
Suyutî, Celaleddin, *Tarihu'l-Hulefa,* Beyrut 1997
Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı,* 2.Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1989
Tûfî, Necmeddin, *Maslahat Risalesi,* çev. Yüksel Macit, İstanbul 2018
Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, 2.Baskı, Beyrut 1991

ARAP MİLLİYETÇİLERİNİN GERÇEKLEŞMEYEN RÜYASI: BÜYÜK SURİYE

Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

ÖZ. Büyük Suriye denilen bölge Ürdün, Lübnan, Suriye, İsrail ve Filistin'i de kapsamına alan tarihi olarak Bereketli hilal ve Levant adı da verilmiş olan bölgeyi ifade etmektedir. Bu günkü Suriye devleti bu bölgenin sadece belli bir kısmından oluşmaktadır ve tarihi süreçler içerisinde Büyük Suriye parçalanarak bu günkü halini almıştır. Bu süreç özellikle Suriyeli milliyetçiler için bu parçaların birleştirilerek yeniden büyük bir Suriye oluşturma ideali çok önemlidir ve Büyük Suriye idealinde olanları Panarabizm ideoloji ile çok küçük farklılıkları vardır temelde Arap milliyetçiliği yatmaktadır. Bu ideal uğruna Suriye Filistin için İsrail ile savaşlara katılmış, ırak ile birleşme planları yaparken mısırla kısa süreli birleşerek birleşik arap cumhuriyetini bile kurmuştur. Yine bu idealdir ki Suriye'yi Lübnan'ın içişlerine müdahil hale getirmiştir. Arap milliyetçiliği ve dahası birleşik Suriye ideali bu kadar etkili iken gelinen noktada ise parçalanmış bir Suriye görünümü ile bu ideoloji belki de tarihinin en büyük hayal kırıklığını yaşamaktadır. Bu çalışmada ise Arap milliyetçiliğinin Suriye siyasetini ne denli etkilediği tarihsel kökenleri ile incelenerek gelinen nokta analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Suriye, Büyük Suriye, Arap milliyetçiliği.

The Unrealized Dream of Arab Nationalists: Greater Syria

Abstract: The region called Great Syria refers to the region which is also called the Bereketli crescent and Levant, which also included Jordan, Lebanon, Syria, Israel and Palestine. This present state of Syria is composed of only a certain part of this region, and during the historical periods, the Great Syria was disintegrated and got its present state. This process is particularly important for the Syrian nationalists to combine these pieces to create a great Syria, and the ideals of Greater Syria have very little difference with the Panarabic ideology, and they are mainly based on Arab nationalism. For this ideal cause, Syria participated in wars with Israel for Palestine, while making plans to merge with Iraq, Syria merged with Egypt for a short time, even established a united Arab republic. This ideal, again, caused Syria to intervene in the internal affairs of Lebanon. Arab nationalism, and even the united Syrian ideal, are so influ-

ential, but with the fragmented Syria view, this ideology is perhaps the greatest disappointment of its history. In this study, how Arab nationalism affected the Syrian politics will be analyzed by examining the historical origins.

Key words: Syria, Greater Syria, Arab nationalism.

1. GİRİŞ

Bu günkü Suriye tarihi arka planı olarak bereketli topraklarından ötürü her zaman iktidar mücadelelerinin bir objesi konumunda olmuştur. Bölge farklı güçlerin hâkimiyetinde varlığını sürdürse bile Arap hâkimiyeti ve Osmanlı dönemlerinde, Büyük Suriye bölgesi tek bir bölge olarak varlığını devam ettirmiştir. 1. Dünya savaşının ardından emperyal devletlerin maharetiyle; Lübnan, Ürdün ve Filistin'in Büyük Suriye topraklarından ayrılması ile ülke yaklaşık olarak bu günkü halini almıştır. Büyük Suriye'nin küçülme sürecinin ülke insanları üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Belirgin olarak 19 yüzyıldan sonra artan milliyetçilik akımlarının üzerine, bu parçalanma döneminin etkisi de eklenince Suriye'de Arap milliyetçiliği temelli akımlar ve Büyük Suriye idealindeki pan-Suriyeizm akımları önem kazanmıştır. Suriye'nin kaderine hâkim olacak olan Baas ideolojisi de Arap milliyetçiliği üzerinden geliştirilmiş ve ülkedeki farklılıkları bağlayan bir çimento olarak pan-Arabizm ideali kullanılmaya çalışılmıştır.

Güçlenen bu akım ülke politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamış ve 1967 yılından itibaren Baas'ın, 1970 yılından itibaren de Esad'ın idaresindeki tek parti ve tek adam rejimindeki Suriye'nin iç ve dış politikalarının belirlenmesinde pan-Arabizm ve pan-Suriyeizm önemli ölçüde etkili olmuştur. Özellikle Suriye idarecileri ve halkı kendilerinden koparılmış olarak gördükleri Filistin meselesi ile yakından ilgilenmişlerdir. Suriye her zaman Lübnan'ın kendi parçası olarak görmüş, bu ülkeye; gizli açık, askeri ve siyasi çeşitli müdahalelerde bulunmaktan çekinmemiştir. Hatta Arapların tek bir siyasi oluşumda birleşmesi şekline özetlenebilecek pan-Arabizm ideali çerçevesinde devrin idarecileri önce Irak'la bütünleşmeyi planlamış, bu gerçekleşmeyince, 1958 yılında Mısır ile kısa süreli "Birleşik Arap Cumhuriyeti" (BAC) adında bir devlet kurmuşlardır. Dış politikalarında Arap milliyetçiliğinin bu denli etkili olduğu Suriye'de rejim iç politikasını da buna göre dizayn etmiştir. Bu yüzden sınır kentlerinde Araplaştırma yapılmış, , diğer ırklardan olanlar da Arap kabul edilmiştir. Ancak büyük çoğunluğu Arap etnisiteye sahip olan Suriye halkı için pan-Arabizm ideolojisi zamanla etkililiğini yitirmiştir. Bu ideolojinin etkinliğini yitirmesinin temel nedenlerinden biri de dönem dönem uğradığı büyük ha-

yal kırıklıkları olsa gerektir. Son olarak da başarısız Arap baharı süreci bu hayal kırıklıklarına eklenmiştir. Bu çalışmada amaç pan-Arabizm ve pan-Suriyeizm olarak adlandırılabilecek milliyetçilik akımını anlamak ve yaşadığı başarısızlıkları kronolojik olarak ortaya koymaktır.

2. GENEL OLARAK SURİYE

Suriye Arap Cumhuriyeti (El-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü's-Suriyya); Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan tarafından sınırlanmış Akdeniz'e kıyısı bulunan bir Ortadoğu ülkesidir (Mark, 2014). 1946 yılında bağımsızlığını kazanarak kurulmuştur (Pipes, 1990:31). Çalışmanın ana konusu olan "Büyük Suriye" idealinin ne olduğunun anlaşılması için Büyük Suriye'yi tarif etmek gerekmektedir. Suriye Arap Cumhuriyeti, bu gün parçalara ayrılmış olan Büyük Suriye'nin sadece bir bölümüdür. Büyük Suriye; Lübnan, Suriye, Ürdün ve İsrail'i de içeren, Suriye Çölü'nün kuzeyindeki Fırat ırmağından, Nil vadisine uzanan yarım daire şeklindeki bölgedir ve bu bölgeye 'Bereketli Hilal' adı da verilmiştir (Mansfield, 2012:17). Bu bölgenin adı bazı kaynaklara göre, Levant bölgesi olarak verilirken (Lewis, 2015:435), Doğal Suriye, Coğrafi Suriye, Tarihi Suriye ve Birleşik Suriye adıyla da anılmıştır. Arapça olarak ise bu coğrafyanın adı, Şam veya Bilad eş-Şam olarak da geçmektedir (bakınız harita 1) (Pipes, 1990: 31).

Harita 1. Bereketli Hilal (Levant) bölgesi (Tr.depositphotos.com, 2017). Kaynağından uyarlanmıştır.

3. SURİYE'NİN KISA TARİHİ

Tarihi olarak Büyük Suriye, Romalılar, Moğollar, Haçlılar ve Türkler gibi devrinin önemli güçlerinin yüzyıllar boyunca mücadele ettikleri bir coğrafyadır (BBC, 2016).

1516 yılında 'Bereketli Hilal' Osmanlı yönetimine girmiştir (Gürson, 2010:6). 1914-1924 yılları arası dönem, Orta Doğu için Osmanlı İmparatorluğunun çöktüğü ve yeni ülkelerin sınırlarının belirginleştiği yıllar olmuştur (Pipes, 1990:22). I. Dünya Savaş'ının ardından gerçekleşen San Remo Konferansı (24 Nisan 1920) ile bölge Fransa'nın manda yönetimine bırakılmıştır (Sander, 2013b: 77). 1920-1923 yılları arasında bölgede yeni sınırlar belirlenmiş ve bu sınırlar belirlenirken Batılı emperyal güçlerin çıkarlarına uygun olarak tasarlanmıştır (Pipes, 1990: 28). Suriye'nin bağımsızlığına kavuşması için yaklaşık 28 yıl beklemesi gerekmiş ve Fransız manda dönemi, Suriye'nin toplumsal ve siyasi yapısını değiştirtirmiştir (Canyurt, 2018:88). Büyük Suriye'den Suriye Arap Cumhuriyeti'ne dönüşüm kronolojisi ise şöyle gerçekleşmiştir: Önce San Remo konferansı ile Fransa ve İngiltere'nin manda yönetimi kurduğu iki bölgeye ayrılmıştır. Lübnan, her ne kadar egemenliğini kazanması 1946 yılında olsa da, 1926 yılında bağımsız bir devlet kabul edilmiştir. İskenderun ise, 1939 yılında Türkiye'nin hâkimiyetine girmiştir (Pipes, 1990:28-29). 1946 yılı Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı yıl olsa da, bundan sonra ülke çeşitli siyasi mücadelelere şahit olmuştur (Mercan, 2012:11). 1970 yılından sonra Hafız Esad'ın iktidara gelmesi (Pipes,1987) Suriye istikrarsızlıktan kurtulmuştur ancak diktatör bir tek parti ve tek lider rejimine mahkûm olmuştur.

4. BÜYÜK SURİYE İDEALİ VE SURİYE'DE POLİTİK DAVRANIŞLAR

Bu bölümde Büyük Suriye idealinin Suriye'nin tarihini nasıl şekillendirdiğinin ve modern Suriye'nin politik davranışlarını nasıl etkilediğinin anlaşılabilmesi için Pan-Arabizm ve dolayısıyla da Arap milliyetçiliğinin tarihsel kökenleri üzerinde durulacak bu arka plan üzerinden analizler yapılacaktır. Pan-Arabizm ideolojisi, Arapça konuşanların birliğini öngören bir fikri altyapıya sahiptir. Hristiyan mensupları için pan-Arabizm sadece, Büyük Suriye ideali üzerinden konuya yaklaşmakta[1] iken Sünni Müslümanlar için, Arap yarımadasından, Mısır'a, Kuzey Afrika'ya, hatta Somali ve Moritanya'yı kapsayan bir bölgeyi ifade etmektedir (Pipes, 1990:38). Büyük Suriye hedefi Arap milliyetçiliği ile içi içe geçmiş bir anlayış olduğundan öncelikle Arap milliyetçiliğinin gelişimini açıklamak faydalı olacaktır.

[1] Büyük Suriye ideali; Suriye, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Güneydoğu Türkiye'yi de içine alan Fırat'tan Nil'e uzanan Büyük Suriye'yi kurma hedefini ifade etmektedir (Ya'ari, 1987).

Arap milliyetçiliği, Arapça konuşanların tek millet olduğu ve bağımsız ve birleşik olmaları gerektiği düşüncesini idealize etmektedir (Hourani, 1983:260). Suriye'de Modern anlamda milliyetçilik anlayışı, Avrupa'da ki milliyetçi düşüncelerinin etkisiyle gelişmiştir (Lewis, 2015:402-404). Osmanlı Batılı devletlere de ticari imtiyazlar verdikçe Suriye bölgesinde, Batı'nın etkileri gittikçe artmıştır (Arı, 2007:106). Batılılar tarafından Suriye'de açılan okullar sayesinde milliyetçilik akımı ilk önce Suriyeli Hristiyan gençler arasında gelişmeye başlamıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2011:274-275). Arap milliyetçiliği, bu bölgedeki misyoner okullarında yetişmiş Hristiyan Araplar tarafından başlatılmıştır ve Arap kültürünü temel alan bir anlayışları vardır (Kılınçkaya, 2004: 39). Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin temellerinin atılmasında kurucu rol oynadığı için, bu milliyetçilik anlayışı nispeten laik bir özellik taşımaktadır (Gürson, 2010:10). Osmanlı'da ilan edilen II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı, Suriye'de Arap milliyetçiliğinin ve Türk düşmanlığının basın yoluyla yayılmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu yayınların çoğunluğu da, İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmiştir (Umar, 2003:7). Başlangıçta Arap milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin yolsuzluk, yozlaşma ve kötü idaresine karşı gösterilen bir tepki sonucunda, onu ıslah ve bazı siyasi ve kültürel haklarla sivil özgürlüğü talep etmek şeklinde belirmiştir (Hut, 2016:114). Ancak Osmanlı'da İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin iktidarı ele geçirmesi ile (Salibi, 2003: 27) gerçekte Jön Türklerin merkezileştirme çabaları olan uygulamalar, yöre halkı tarafından Türkleştirme politikaları olarak algılanarak bölgede siyasal tepki oluşturmuştur (Cleveland, 2008:158). Bir tarafta Batılı güçlerin Arap milliyetçilerini cesaretlendirmesi (Kürkçüoğlu, 1972:4-5), diğer tarafta Osmanlı'nın görevlendirdiği yöneticilerden kaynaklı davranışlar, -örneğin; Cemal Paşa kendisine icraatlarından dolayı Suriye kasabı denilmiştir (Erdemol, 2013:21), bir askeri mahkeme kurarak, şüpheli gördüklerini ve milliyetçi liderleri hükümet binalarının önünde asarak idam ettirmiştir (Hitti,1959:240)- Arapların Osmanlı'dan ayrılma amaçlı olarak ayaklanmasına neden olmuştur (Allawi, 2016:71-78).

Bu süreçte Suriye'deki Arap milliyetçilerini Osmanlıya karşı teşvik eden İngiltere, Arap milliyetçilerini de Osmanlıya karşı ayaklanmanın içine çekmeyi başarmıştır (Salibi, 2003:27). Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerle Osmanlıya karşı kendisinin kral olduğu Suriye'yi de içine alan bağımsız bir Arap krallığı için bir anlaşma yapmıştır (Tanenbaum, 1978:9). İngilizlerin desteği sayesinde Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın 1916 yılında Mekke'de başlattığı ayaklanma, 1918 yılında Osmanlı'nın Suriye' den çekilmesiyle sonuçlanmıştır (Arı,

2007:110). I. Faysal Suriye'yi ilk ele geçirdiğinde, "Büyük Suriye" amaçlı hedeflere yönelik hamleler yapmıştır (Pipes, 1990: 23). Bu hamlelerinden biri olarak, Faysal 1918 Kasım'ından 1919 Nisan'ına kadar Paris'te aylarca kalarak, barış konferansı sürecinde 'bağımsız ve büyük Suriye' hedefinde, güçlü devletleri ve bilhassa Fransa'yı ikna için çok uğraşmışsa (Tanenbaum, 1978:29-30) da, bu fikrini onlara kabul ettirememiştir. Faysal, Paris barış görüşmelerinden 6 Ocak 1920'da zoraki bir anlaşma yaparak dönmüştür. Ancak bu anlaşma Suriye'nin bağımsızlığını sağlamayan Büyük Suriye idealinden çok uzak bir anlaşmadır. Faysal suriye'ye döndüğünde Suriyeli milliyetçilerin tepkisi ile karşılaşacak ve Mart 1920'de toplanan "Suriye Ulusal Kongresi", Lübnan ve Filistin'in de dahil olduğu bir Suriye için bağımsızlık ilan edecekler ve Faysal'ı da Suriye Kralı ilan edeceklerdi (Allawi, 2016: 333). Mart ayında ilan edilen Suriye Krallıkığı; Fransız askerlerine direnemeyecek (Mansfield, 2012:266-267) 25 Temmuz 1920'de on bulacaktır (Allawi, 2016: 357). Suriyeli milliyetçiler her ne kadar Büyük Suriye ideali için çabalasalar da, gizli anlaşmalarla 'Bereketli Hilal'i paylaşmış olan devrin emperyal güçlerine (Hitti, 1959: 240) karşı mücadele edebilmeleri mümkün olmamıştır. Denilebilir ki zaten bölgede çok yavaş şekillenmiş ve kabul görmüş olan Arap milliyetçiliği ve bu bağlamda "Büyük Suriye" ideali ilk hayal kırıklığını Suriye Krallığının yıkılması ile yaşamıştır. Zaten devrin başat aktörleri 24 Nisan 1920'de San Remo da toplanarak Suriye'yi Fransız, Irak ve Filistin'i İngiliz manda yöneyime bırakma noktasında anlaşmışlardır (Sander, 2013a: 76-77). Nihayetinde bölge büyük devletlerin bölge halkına rağmen çizdiği sınırlarla şekillenmiş olacaktır.

Buraya kadar ki Arapları, Osmanlılara isyana kadar getiren süreç; önce Batının desteği ile gerçekleşmiştir. Ancak Arapların, birleşmek ve kendi kendilerini yönetmek istekleri, Manda rejimi altında daha bir parçalanmış ve sömürgeleşmiş olmaları ile sonuçlanmıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 294-295). Fransa Suriye'de yönetime geçer geçmez ülkeyi Alevi Bölgesi, Dürzi Bölgesi, Şam Devleti, Halep Devleti ve Lübnan olarak beş siyasal birime bölmüştür (Sander, 2013a: 83). Dahası 1860'da Lübnan mutasarrıflığı olarak ayrılmış Lübnan (Pipes, 1990:34) konusu Suriyeli milliyetçiler için kabul edilemez bir düşünce (Salibi, 2003: 29) iken, Fransız manda yönetimi, Lübnan Mutasarrıflığ'na, Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki Trablus, Sayda, Sur, Beyrut ve verimli Bekaa vadisini de katarak yeni ve daha büyük bir Lübnan inşa etmişlerdir (Cleveland, 2008: 245).

1925 yılında çıkan bir ayaklanmada, Dürziler ve Şamlı milliyetçiler bir ittifak başlatmışlardır (Mansfield, 2012: 290). Bu ayaklanmalara Fransa 18 Ekim 1925 akşamından başlayarak iki gün boyunca Şam'ı karadan ve havadan bombalatarak karşılık vermiştir (Cleveland, 2008: 248- 249). Fransa'nın baskıcı uygulamaları neticesinde, Suriye'de milliyetçilik özellikle 1925-27 yılları arasında büyük bir yükseliş göstermiştir (Salibi, 2003: 28-29). Sonuç olarak Arap milliyetçiliğinin ilk başları Osmanlı yönetimine karşı iken daha sonraları Fransız manda yönetimine karşı bir hareket halini almıştır (Hitti, 1959:236).

Pipes "Greater Syria" adlı eserinde 1920-1973 yılları arasını Büyük Suriye'nin kurulması için yapılan başarısız çabalar olarak nitelendirmektedir. (Pipes, 1990:52). Zira bağımsız Suriye'de kurulduğu ilk zamanlardan itibaren siyasetçilerin en birinci hedefi Büyük Suriye'yi kurmak olmuştur (Dam, 2000:6). Pipes kitabında, Büyük Suriye'nin bölünmesinde etkilenen bütün Arapça konuşan toplulukların, Büyük Suriye'nin tekrar inşasına istekli olduklarını ifade etmektedir (Pipes, 1990:115). Gerçekten de bu ideoloji bölgeyi o kadar etkilemiştir ki 1958-1961 yılları arasında süren kısa süreli Suriye ve Mısır'ın birleşmesi ile kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) deneyimi Lübnan'ı ciddi olarak etkilemiş, Müslüman ve Hristiyanlar arasında BAC yönetimine dâhil olma konusu önemli bir sürtüşme konusu olmuştur (Salibi, 2003:2).

Suriye daha bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda İsrail'in kurulmasına tepki olarak 1948 yılında başlayan Arap-İsrail savaşlarına dâhil olmuş ve bu savaştan başarısızlıkla ayrılmıştır (Cleveland, 2008:360). 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nın Arapların birlikte hareket edemeyişinden kaynaklı başarısızlığı Arap milliyetçileri için önemli hayal kırıklıklarından biri olmuş ve pan-İslamizm ideolojisine olan eğilimi de arttırmıştır (Davişa, 2004:115-116).

1950'li yıllar boyunca 'Bereketli Hilal' denilen bölgenin tek bir ülke haline dönüştürülmesi hedefinde Suriyeli askeri yöneticiler, Iraklı devlet adamlarıyla görüşmelerde bulunmuşlardır. Ancak bazı yöneticiler, Büyük Suriye idealine olan sempatilerine rağmen birleşmeyi istememişlerdir. Irak bu isteğinde ısrar ederek 1954 senesinde Suriye, Ürdün ile federal bir yapı oluşturma önerisinde bulunmuş ve hatta Irak ordusunun Suriye'yi ilhakı için bir plan dahi hazırlamıştır (Pipes, 1990:99).

Suriye siyasi tarihi açısından en büyük dönüm noktalarından biri, daha sonra Suriye'nin kaderi olacak olan Baas Partisinin kurulmasıdır. Bu parti, Sünni Müslüman Salahaddin Bitar ve Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak tarafından Arap milliyetçiliği temelinde, sosyalizmin ilkelerini de kullanarak geliştirdikleri bir ideoloji hedefinde 1943 yılında Şam'da ilk olarak "Suriye Sosyalist Parti-

si" adıyla kurulmuştur (Wolff, 2006: 177; Cleveland, 2008: 361). Parti kurulduğu ilk günden itibaren yabancıların çizdiği sınırları reddetmiş ve Suriyeli olmaktan çok, Arap olma konusunda ısrarcı olmuştur. Kurulduğu tarihten itibaren, Fransa aleyhinde çalışmalarda bulunmuş ve İskenderun'un Türkiye'ye bırakılmasına şiddetle karşı çıkmıştır (Jaber, 1970:30-31). Bağımsızlık sonrasında Suriye'de, Büyük Suriye düşüncesi genel olarak bir çekiciliğe sahiptir ve dolayısıyla Baas Partisi'nin söylemlerindeki Pan-Suriye ideolojisi çok popüler olmuştur (Pipes, 1990:55). Parti Filistin için para ve silah toplamış ve partinin önde gelenlerinden Eflak ve Vahid El Ganim ve arkadaşları Filistin için gönüllü olarak cepheye gitmişlerdir. Böylelikle Filistin davası, Baas ideolojisinin Arap siyasi hayatına etkili bir şekilde girmesine kapı aralamıştır (Jaber, 1970:34). Diğer yandan Baas henüz iktidara gelememiş zayıf bir parti iken dahi Suriye'nin Mısırla birleşmesi konusunda etkili olmuş (Jaber, 1970: 51) ve bu çabalar neticesinde 1958 yılında Suriye ve Mısır birleşmesi gerçekleşmiştir (Davişa, 2004: 200). Ancak, bu birliktelik ideolojik, siyasal ve ekonomik sorunlar yüzünden 1961 sonbaharında son bulmuştur (Davişa, 2004:200-209). Bu birlikteliğin yürümemiş olması da yine Büyük Suriye ideali için yapılmış bunca siyasi gayrete rağmen bu idealin önemli bir başarısızlığı olarak dikkat çekmektedir. BAC'ın dağılması Suriye'de milliyetçi ve sosyalist partileri büyük ölçüde zayıflatmıştır (Sorenson, 2014:572). 1967 yılında önemli bir gelişme olmuş ve Haziran savaşı denilen Arap-İsrail savaşında Suriye toprakları İsrail tarafından işgal edilmiş, Suriye hava kuvvetleri İsrail tarafından yok edilmiştir (Cleveland, 2008:443). Suriye Golan Tepelerini İsrail'e kaptırmış ve bundan böyle buraları geri almak Suriye rejiminin adeta onur meselesi olmuştur (Hinnesbusch, 2009:8). Böylesi travmatik bir durumun hemen ertesinde Hafız Esad 1970 Kasım ayında Suriye'nin bütün karar mekanizmalarını uhdesine almayı başarmıştır. (Cleveland, 2008: 443). 1971 yılına gelindiğinde ise cumhurbaşkanı seçilmiştir (South, 2011: 31).

Bu savaşın en önemli sonuçlarından biri, siyasal Pan-Arabizm'in nihai olarak son bulduğunun bir göstergesidir. Artık, Arapların birliği fikri sadece bir halk özlemi olarak kalacaktır (Bozarslan, 2014:105-106). Ancak pan-Arabist ideoloji yaşanılan başarısızlıklara rağmen halk nezdinde kabul gören bir görüş olduğu için Esad toplumsal desteğini arttırabilmek için pan-Arabist söylemlerde bulunmaktan çekinmemiştir (Özkoç, 2008:158). Bu bağlamda Suriye dış politikasında dikkat çeken bazı başlıklar vardır ki bu konular, iç politik dinamiklerden kaynaklı olarak Esad'ın mücadeleden vazgeçmediği konulardır. Bunlar: 1- Filistin sorunu ki Suriye'nin milli ideolojisi olan Büyük Suriye

ideali ile beslenen ve Suriye'nin kendi meselesi olarak algıladığı bir sorundur ve uzun yıllar Suriye'nin iç ve dış politikasında etkili olmuş çok kere Arap-İsrail savaşlarında Suriye'nin öncü pozisyonda olması neticesini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda da Rusya ile müttefiklik ilişkisine girmiştir (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 431-432; Seale, 1989:346-347). 2-Lübnan'la olan ilişkileri, aynı şekilde Büyük Suriye ideali çerçevesinde, Suriye'nin Lübnan ile ilişkilerinde bu idealin belirleyici olduğu görülmektedir. Suriye'nin Lübnan iç savaşında de-facto olarak 35.000 kişilik ordu ile Lübnan'ı işgal etmesi (Clawson, 1996: 36), bu bakış açısının bir ürünüdür. Suriye'nin Lübnan'ı işgal ettiği 1976 yılından itibaren Lübnan iç siyasetini belirleyen en önemli dış aktör konumundadır (Mercan, 2012: 88). Suriye'nin Filistin ve Lübnan'a olan bakış açısı onu İran ile 1980 yılından beri güçlü bir ittifak kurmasında neden olmuştur (Zisser, 2004).

Suriye dış politikasını Arap milliyetçiliği üzerine şekillendirdiği gibi iç politikalarını da milliyetçiliğe göre dizayn etmiştir. Zira Baas rejimi ülke içerisinde ciddi anlamda Araplaştırma politikaları izlemiştir. Her ne kadar ülkenin %90'ı Arap olsa da ülkede farklı etnik kimlikler de bulunmaktadır (Dam, 2000: 17). Buna rağmen Ermeniler haricindeki hiçbir etnik azınlığa azınlık statüsü verilmemiş ve Suriyeli Arap kabul edilmişlerdir (Öztürkmen, 2011). 1958-1976 arası Arap milliyetçiliğinin en popüler olduğu yıllarda Türk sınırı boyuna Arapları yerleştirme kapsamında buradaki Kürtler yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Minorityrights.org, 2001). Pek çok siyasal haklardan mahrum olan Kürtler ancak 2011 yılında sokağa döküldüklerinde bu haklarını alabilmişlerdir (Milliyet.com, 2011). Suriye benzer şekilde Türkmenlere de Araplaştırma politikası uygulamış, Türkmenlere ait topraklara el konularak buralara Araplar yerleştirilmiş ve bu yerlere Arapça isimler verilmiştir (Kirişçioğlu, 1995). Türkiye'nin uzantısı olduğunu düşündükleri Türkmenlere artarak devam eden baskı politikaları uygulamışlardır (Mustafa, 2015: 2).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1960'lı yıllardan itibaren Baas idaresi altındaki Suriye iç ve dış politikasında 2000'li yıllardan itibaren ufak açılımlar geliştirse bile temel politikalarından vazgeçmemiştir. Fakat 2010 yılından itibaren Arap ülkelerini kasıp kavuran Arap Baharı denilen bir sürece girilmiştir. Bu sürecin daha başlangıcında bazı Arap entelektüeller Arap milliyetçiliğinin yeni bir oluşumu olarak yorumlamışlardır. Bunlardan Sadek Al-Azm, 2011 yılında bu direniş hareketlerinin Arap ülkelerine yayılmasını 'Arap birlikteliği' temelinde açıklamış ve bu

birlikteliğin pan-Arabist ideolojiden farklı bir açılım getirdiğini iddia etmiştir. (Al-Azm, 2011). Yine aynı düşünceleri savunan Sawani, Arap Baharı öncesi ve sonrası yapılan saha araştırmalarında Arap birliği duygusunun katılımcılarda yaygın bir kanaat olduğunu, ifade ederek, "Pan-Arabizm inancının sonunun gelmediğine işaret etmektedir (Sawani, 2012). Bilim adamlarının Arap baharı için çok erken dönemdeki analizleri göstermektedir ki, bir Arap dirilişi ve Arap milliyetçiliğinin canlanması düşüncesi hala Arap entelektüellerini heyecanlandırmaktadır. Ancak ilerleyen süreçte Suriye, Ortadoğu ülkeleri içerisinde en ağır bedeli ödeyen ülke olacaktır. Dahası artık Suriye, Büyük Suriye idealinden parçalara ayrılmanın eşiğine gelmiş bir Suriye'ye uyanacaktır.

KAYNAKÇA

AL-AZM, S. (2011). "Arab Nationalism, Islamism and the Arab", http://blogs.lse.ac.uk/mec/files/2011/12/Azmtranscript.pdf, 12.05.2018.

ALLAWİ, A. A. (2016). Irak Kralı I. Faysal, (Çev.) ABACI, H., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ARI, T. (2007). Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, Alfa Yayınları.

BBC. COM (2016) "Syria country profile", http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856, 02.05.2017.

BOZARSLAN, H. (2014). Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, (Çev.) BERKTAY, A., İletişim Yayınları, İstanbul.

CANYURT, D. (2018). Çok Katmanlı Toplumlarda Demokrasi: Suriye Örneği, Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

CLAWSON, P. (1996). Assad's Syria is a Rogue Regime. Syria: Peace Partner of Rogue Regim, U.S. Government Printing Office, Washington.

CLEVELAND, W. L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi, (Çev.) HARMANCI, M., Agora Kitaplığı, İstanbul.

DAM, N. v. (2000). Suriye'de İktidar Mücadelesi, İletişim Yayınları, İstanbul:

DAVİŞA, A. (2004). Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutusuzluğa, (Çev.) YALÇIN, L., Literatür Yayıncılık, İstanbul.

ERDEMOL, M. K. (2013). Suriye Denklemi, NotaBene Yayınları, Ankara.

GÜRSON, P. (2010). Suriye, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara.

HINNEBUSCH, R. (2009)." Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad", Ortadoğu Etütleri, 1(1): 2-26.

HİTTİ, P. K. (1959). Syria: A Short History, New York, The Macmillan Company.

HOURANİ, A. (1983). Arabic Thought in The Liberal Age 1798-1939, Cambridge University Press, Cambridge.

HUT, D. (2016). "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 105-150.

JABER, K. A. (1970). Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü, (Çev.) ERSOY, A., Altınok Matbaası, Ankara.

GOLDSCHMIDT, JR., A. ve DAVIDSON, L. (2011). Kısa Ortadoğu Tarihi, (Çev.) GÜLER, A., Doruk Yayımcılık, İstanbul.

KILINÇKAYA, D. (2004). Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Duğuşu ve Suriye, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

KİRİŞÇİOĞLU, M. F. (1995). "Suriye Türkleri", Avrasya Dosyası, Ankara.

KÜRKÇÜOĞLU, Ö. E. (1972). "Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)", Ankara, Sevinç Matbaası.

LEWIS, B. (2015). Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, (Çev.) KÖLAY, S. Y., Arkadaş Yayınevi, Ankara.

MANSFIELD, P. (2012). Ortadoğu Tarihi, (Çev.) YOLSAL, Ü. H., Say Yayınları, İstanbul.

MARK, J. J. (2014)." Syria", http://www.ancient.eu/syria/, 15.05.2019.

MERCAN, M. H. (2012). Suriye: Rejim ve Dış Politika, Pınar Yayınları, İstanbul.

MINORİTYRIGHTD.ORG (2001). "Syria-Kurds", http://minorityrights.org/ minorities/kurds-5/, 09.11.2016.

MİLLİYET.COM (2011). "250 bin Kürt 50 Yıl Sonra Vatandaş Oldu", http://www.milliyet.com.tr/250-bin-kurt-50-yil-sonra-vatandas-oldu/dunya/dunyadetay/08.04.2011/1374800/default.htm, 20.11.2016.

MUSTAFA, A. (2015, Temmuz 7). ORSAM Bölgesel Gelişmeler Söyleşileri. (ORSAM, Röportaj Yapan)

ÖZKOÇ, Ö. (2008). Suriye Baas Partisi:Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991), Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRKMEN, A. (2011, Haziran 1). "Suriye Türkmen Hareketi Sözcüsü Ali Öztürkmen ile Röportaj", (V. Ayhan ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar) Ortadoğu Analiz.

PIPES, D. (1987). "Syria After Asad", http://www.danielpipes.org/177/syria-after-asad, 23.10.2016.

PIPES, D. (1990). Greater Syria The History Ambition, Oxford Universty Press, Oxford.

SALIBI, K. S. (2003). A House of Many Mansions:The History of Lebanon Reconsidered, I.B.Tauris, London.

SANDER, O. (2013a). Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

SANDER, O. (2013b). Siyasi Tarih: 1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara

SAWANI, Y. M. (2012). "The end of pan-Arabism' revisited: Reflections on the Arab Spring. Contemporary Arab Affairs", 5(3): 382-397.

SORENSON, D. S. (2014). An Introduction to the Modern Middle East, Westview Press, Boulder.

SOUTH, C. (2011). Culture Shock: Syria, Marshall Cavendish Publishing Limited, Singapore.

TANENBAUM, J. K. (1978). "France and the Arab Middle East, 1914-1920. Transactions of the American Philosophical Society", 68(7): 1-50.

UMAR, Ö. O. (2003). Türkiye-Suriye İlşkileri (1918-1940), T.C. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.

WOLFF, A. (Dü.). (2006). Britannica Concise Encyclopedia, London, Britannica Encyclopedia.

YA'ARİ, E. (1987). "Behind the Terror", Ekim 24, 2018 tarihinde The Atlantic: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1987/06/behind-the-terror/376326/, 24.10.2018.

ZISSER, E. (2004). "Syrian Foreign Policy Under Bashar al-Assad. Jeruselam Center for Public Affairs", 4(2): 1-3.

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GELİŞEN SÜREÇTE HÂKİMİYET ANLAYIŞI

Prof. Dr. Osman KÖSE
Polis Akademisi / Ankara

Giriş

Türk devlet geleneğinde "*devlet*" ve "*hükümdar*" kavramlarının taşıdığı anlam önemli değerler ifade etmektedir. Tarih boyunca Türkler, Tanrının yer yüzünü idare etme vazifesi ve sorumluluğunun Türk hakanına verilmiş olduğuna inanmışlardır. Türk Hakanı, Tanrının yer yüzündeki gölgesidir ve zalimlere karşı da kılıcıdır. Eski kaynaklarda Hun Hakanı Atilla'dan "*Tanrının yeryüzündeki kılıcı*" olarak bahsedilir.

Tanrı'nın dünyayı idare etme yetkisi verdiği Türk Hakanının ailesi de Türk geleneğinde büyük ta'zim ve hürmete layık görülmüştür. Bu nedenle Osmanlı devleti de dahil olmak üzere Hakan, Kağan veya bunların aile efradından herhangi bir birey siyaseten katledilirken, kanlarının yere akmamaısna dikkat edilir ve Osmanlı geleneğinde olduğu gibi kirişle boğulması sağlanırdı.

Türk toplumu da kendilerini yöneten hakanlara, Tanrı tarafından özel önem verildiği gözüyle bakarlardı. Türk kültürü ve geleneğinde devlet başkanı ve devlete karşı gelmek Allaha isyan, Allah'a baş kaldırı olarak görülürdü. Hakana isyan, devlete isyan ve devlete isyan etmek de Tanrıya isyan anlamı taşıdığından, isyan eden kişiler "*asi"* olarak görülür ve idam ile cezalandırılırlardı.

Eski Türklerde, Tanrının doğrudan bir "*Hakan"* vasıtasıya ülkeyi yönetme inanışı, daha sonra kurulan Türk devletlerinde de bazı değişimler ve farklılıklar ile devam etti.

Bu inanışa göre Tanrı mutlak bir yetkiye sahiptir. Eğer Hakan, Türk töresinden ve Tanrı buyruğundan çıkarsa cezası görevden azl ve ölümdür. Bununla ilgili yazılı kanunlar olmasa da örfi olarak kamu nezdinde böyle bir hava oluşur ve Hakan azledilirdi. Bu azilde temel unsur Tanrının emirlerine karşı gelme veya Tanrı emirlerini ifayı yerine getirememe gibi hususlar öne çıkmaktaydı.

Osmanlı devleti, kendisinden önce kurulan Selçuklu ve daha önceki Türk devletlerinin ve toplumunun değerleri üzerine bina edilmiştir. Yani bir Türk devletidir. Ortaasya'da İslam öncesi kurulan Türk devletlerinin "*devlet anlayışı"* ve "*Hakana itaat kültürü"* Osmanlı devletinde de bire bir benzerlikler gös-

termektedir. Osmanlı devleti aynı zamanda İslam dinine sahip bir toplumun devletidir. Roma kültür havzası üzerine kurulduğu için de daha önceki Türk devletleinden daha zengin ve şumüllü bir anlayışa sahiptir.

Osmanlı devletinde, mutlak yetkilere sahip olan padişah ülkeyi yönetirdi. Padişah, hem Selçuklu geleneğinde ve hem de Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Topkapı sarayındaki Bab-ı Hümayun kapısında "*Es-Sultan-ı Zıllüllahi fi'l-arz, ye'villilleyhi külliI mazlumin"* yani "*Sultan, Allahın yer yüzündeki gölgesi ve dünyadaki bütün mazlumların da koruyucusudur*" şeklinde kitabede yazıldığı gibi Osmanlı geleneğinde de Allahın yer yüzündeki gölgesi olarak kabul ediliyordu. Padişah onun adına ülkeyi ve gerekirse dünyayı yönetirdi ve mazlumları korurdu.

Osmanlı anlayışında da hükümdar ailesi diğer ailelerden farklı görülmekteydi. Devleti yönetme yetkisi bu ailenin erkek bireylerine aitti. Bu nedenle her şehzade, ileride tahta namzet görüldüğünden iyi derecede yetiştirilir; etrafına tahsis edilen hocalar ve marifetli görevliler tarafından devleti yönetmeye hazır olacak şekilde bilgi ve beceri ile donatılmaya çalışılırdı.

Fatih Sultan Mehmet, hâkimiyet anlayışının sekteye uğramaması için bazı yenilikler getirmiştir. Tahta çıkmayı başaran şehzade, Padişah olduktan sonra kardeşleri ve hanedanın diğer erkek bireylerini öldürme yetkisine sahipti. Buradaki amaç Allah'ın gölgesi olarak görülen Padişah ülkeyi yönetirken, başka taht namzetlerinin ortaya çıkarak devleti bölmesine ve düşmanların saldırmalarına imkân vermemekti.

Bu dönemde de Padişahlar mutlak yetiklere sahiptiler. Devleti tanrı adına o yönetirdi. Devlet, Tanrı adına onun şahsi mülkü olarak görülürdü. Fakat bu sahiplilk yetkisi izafidir. Sadrazamı kendisi atar ve tüm tasarruflara kendisi sahiptir.

17. asır başlarında yani I. Ahmet döneminde kardeş katli uygulaması, çığırından çıktığı ve toplumdan büyük tepkilere yol açtığı için, bazı düzenlemelere gidilmiş ve tahta hanedanın "*ekber*" ve *"erşed*" erkek bireyinin çıkmasının yolu açılmıştır.

Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimata kadar olan sürede, hâkimiyet yani güç, kaytsız şartsız Padişahın uhdesindedir. Onu sınırlayan bir unsur, anayasa ve kanun yoktur. Türk örf ve adeti, İslam hukuku ve hakim olunan topraklar üzerinde var olan yönetim kültüründen esinlenerek ortaya çıkan bir anlayışla devlet yönetilmiştir.

Osmanlı hanedanının her erkek bireyinin, şartları yakaladığında tahta çıkma hakkı bulunuyordu. Türk toplumu nezdinde de devleti yöneten aile ola-

rak Osmanlı sülalesine sonsuz saygı vardı. Pek konuşulmasa da bunun temelinde eski Türk inancında olduğu gibi, Allahın bu aileyi değerli kıldığı anlayışı bulunmktadır. Osmanlı ailesinin erkekleri dışında herhangi bir kişinin devketi yönetme, hükmetme yetkisi ve meşruiyeti yoktu.

A – Tanzimattam Sonra Hâkimiyet Anlayışı

1789 Fransız ihtilaliyle batı dünyasında başlayan kralların, monarkların ve mutlak hükümdarların yetkilerini kısıtlayarak, anayasa ve hukuk çerçevesinde halk iradesine bağlı yönetimler oluşturmaya yönelik mücadele, geç de olsa Osmanlı devletinde farklı karakterlerde kendini göstermiştir. Batıda yönetimleri halka mal etmek, kralın yetkilerini anasayasal sorumluluk altına almak için mücadele yapılırklen, Osmanlı devletinde, 19. asır sonrası senedd-i itifak, Tanizmat fermanı, Islahat fermanı ve bu çerçevede yapılan çalışmalar hâkimiyeti, millete dayandırma gayesi ile değil, devleti eski güçlü ve kudretli haline getirmek, Avrupa devletlerinin mevcut düzeyini yakalamaya ve geçmeye yönelik çabalar olarak görülmektedir.

Osmanlı devletinde 19. asrın sonlarına doğru siyasal hayata geçmeye başlayan ve sosyal yaşamı etkileyen Anayasalı yönetim anlayışınn alt nüveleri olan 1808 Sened-i ittifak, 1839 Tanzimat fermanı ve 1586 Islaha fermanı ile bu sürede batı ile başlayan kesintisiz ilişkiler büyük önem arz etmektedir. Zaten 1839 Tanzimat fermanı ile Osmanlı devletinin yönü kesin olarak batıya dönmüştür. Fakat bu dönemde hiç bir şekilde Padişahın yetkilerinin kıstlanması, halk iradesi gibi kavramlar konuşulmamış veya dönemin şartları gereği bu konuda Osmanlı aydınları ve toplumu henüz belli bir olgunluğa ulaşmamıştır. Bunda Osmanlı okur yazar kitlesinin, Osmanlı aydınlarının henüz batıyı yeni tanımaları, uzun vadeli bu ülkelerde kalmamış olmaları ve gelişen fikri hareketleri ve yönetim anlayışlarını yeni yeni kavramaya ve öğrenmeye başlamalarının etkisi büyüktür.

Aslına bakılırsa III. Selimle başlayan ve II. Mahmut ile devam eden yenileşme süreçleri, Abdülaziz ve Abdülmecid dönemlerinde batı ile oluşan sık ve kesintisiz diyaloglar, yurt dışına mütemadiyen öğrenciler gönderilerek batı dünyasında oluşan yeni yönetim anlayışlarının bunlar tarafından kavranması, bu öğrencilerin zaman içinde Osmanlı üst düzey bürokrat ve aydın kitlesini oluşturmaları ile başlayan ve ilerleyen süreçler, Osmanlı devletinde asrın sonlarına doğru devletin anayasa ile yönetilmesi ve padişahların bu anayasal çizgide hareket etmeleri anlayışı ve fikirlerini doğrurdu.

Bir başka ifade ile Fransa'da 1789'da başlayarak kısa sürelerde batıdaki devlet yönetimlerini tehdit eden ve yeniden düzenleme yapma zorunluluğunu getiren süreç, Osmanlı devletinde bir asırlık zaman sonunda ancak oluşmuştur.

Yine öne çıkan bir husus olarak, batıda mutlak hükümdarların yetkilerinin kıstlanarak, yönetimlerin halk iradesine bırakılması noktasındaki talepler ve zorlamalar halk tarafından yapılırken, yani tabandan yukarıya doğru bir zorlamanın ürünüyken, Osmanlı devletinde halkın bu yönde bir talebi olmamıştır. Halk padişaha son derece bağlı, mevcut düzenin devamından yanadır. Osmanlı devletinde padişahların mutlak otoritesinin sınırlanması ve meşruti idareye geçilmesi zorlamaları, batı dünyasını gören ve oradan mülhem olarak Osmanlı aydınının çalışmaları ve çabaları ile olmuştur.

Bu kapsamda Osmanlı devletinde Padişahların mutlak yetkilerinin sonlandırılması noktasındaki ilk gelişme, 1876 Kanun-ı esasinin ilanıdır. 1876 Kanun-ı esasisi, dönemin önemli devlet adamı olan Mithat Paşa'nın büyük gayretleri ve Osmanlı aydınlarının zorlaması ile ilan edilmiştir. Fakat şunu tekrar belirtmekte fayda vardır; 1876 Kanun-ı esasisi Mithat Paşa'nın büyük gayretleri ile ilan edilmiş olsa bile bunda temel etken, önceki bir asra varan süreçte Osmanlı devlet yönetiminde yapılan düzenlemeler ve siyasi gelişmelerdir.

1876 Kanun-ı esasisine göre artık Osmanlı devletinde bir Anyasa, Parlamento ve yekileri bu anayasa çerçevesinde olan bir padişah vardır. Aslında detaylı olarak uygulamalara bakıldığında ise, mutlak monarşinin küçük nüans farklılıkları ile devam ettiği görülür. Fakat burada önemli olan Anaysa, Parlamento, seçim ve Padişahların yetkileri noktalarındaki yeniliklerin ve uygulamaların etki alanları kısıtlı da olsa uygulamaya konulmuş olmasıdır.

Yeni dönemde Parlamento seçimle oluşmuştur. Seçimde erkekler oy kullanmış ve 40 yaşını aşkın kişiler seçilerek Parlamentoya girmiştir. Bu sistemde Parlamento yasama yetkileirne sahiptir. Buradan çıkarılan yasalar, padişahın onayından sonra yürürlüğe girmektedir. Yürütme yetkisi Padişahın atadığı Sadrazam ve bakanlar tarafından yürütülümekteydi. Yani padişaha aittir. Paidşah seçimle gelmiyordu. Sadece yasama yetkisine sahip olan Parlamento seçim sonucu oluşmaktaydı. Anaysaya göre güçlü yetkilerini koruyan padişahın bu sorumlulukları güvence altına alınmıştır.

Kanun-ı esasi, Padişah II. Abdülhamid tarafından ilan edilmsine rağmen, aslında kendisi bu duruma karşıydı. İçeride ve dışarıda oluşan bazı gelişmeleri, özellikle Rusya ile başlayan savaşın başarısız yönde ilelemesini gerekçe gösterrek 1878 yılında Parlamentoyu dağıtması ile bu dönem kısa sürdü.

Anayasa yürürlükte kaldı fakat mutlak yetkileri olan ve bu yetkileri anayasa çerçevesinde kullandığını her defasında vurgulayan bir hülümdar vardı.

Parlamentonun dağıtılması ile yani 1878 yılından sonra II. Abdülhamid tek otoriteydi. Tek hakim güç kendisiydi. Yaptığı her şeyi Anayasa çerçevesinde yapmasına ve Kanuni esasiye atıflar olmasına rağmen fiiliyatta tek otorite kendisydi. Bu dönem itibariyle öğrenciler ve aydınlar arasında muhalefet gelişmeye ve örgütlenmeye başladı. Aydın muhalefetinin tek isteği batıda olduğu gibi anayasalı bir yönetim çerçevesinde, padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve halk iradesinin her şeyin üzerine çıkmasıydı. Muhalif Jön Türklerin gerek ülke içinde ve gerekse ülke dışındaki faaliyetleri devlet tarafından ciddiyetle takip ediliyordu. II. Abdülhamid, bu anlamda sürgünler, sansürler ve jurnallerle muhalefete göz açtırmamaya gayret ediyor ve sıkıca takip ediyordu.

Bu baskı ve sıkı denetimli süreç çok uzun gitmedi; aydın ve askerler arasında geniş bir yer bulan bu muhalefetin baskısı ile biraz da askeri zorlamlarla 1908 yılında II. Abdülhamid Parlamentoyu tekrar açmak ve II. Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde de yürürlükte olan 1876 anayasasıydı. Padişah mutlak hükümdar ve yürtmenin başıydı. Meclis, yasama yetkilerine sahipti. Fakat 1908'deki Osmanlı toplumu ve aydını ile 1876'daki Osmanlı dünyası aynı değildi. Muhalefetin istediği etkisiz bir Parlamento ve güçlü yetkilere sahip olan bir yönetim değil, halk iradesinin açıkça temayüz ettiği bir yönetim tarzıydı. Bunun da mevcut anaysa ve yönetimin başında olan II. Abdülhamnid ile olması mümkün değildi. Bu nedenle gücü elinde bulunduran Jön Türkler, II. Abdülhamd'î iktidardan indirerek, 1876 anayasasında arzıladıkları düzenlemeleri yaptılar.

1909 yılında başlayan yeni dönemde, yetkileri sınırlandırılmış bir padişlah vardı. Artık mutlak yekili bir hükümdarlık anlayışı gitmişti. Parlamento, yasamayı yapmakla beraber, istediği kanunları çıkarma ve padişah onayına sunma mecburiyeti yoıktu. Sardazam, Padişah tarafından tayin ediliyor, bakanlar kurulu Sadrazam ve meclis tarafından atanıyordu. Yani Meclisin ağırlığı ve fonksiyonu öne çıkıyor, padişah sadece formal olarak yönetimin başı görünüyor ve 1909 yılı öncesi yetkilerini kaybetmiş oluyordu. Bir nevi halk iradesi artık ön plana çımıştı. Fakat bunu uygulamak ve sürekliliğini sağlamak meseleydi.

İttihat ve Terakki Partisi yönetimi devraldıktan sonra, daha önce seslendirdiği söylemleri, sorumluluk mevkiinde olarak uygulama aşamasında aynı hassasiyet içinde olmadı. Az sonra çıkan I. Dümya savaşı ile başlayan süreçte 1909 yılında konuşulan ve peşinde koşulan yenilikler ve uygulamalar sadece

kâğıt üzerinde kaldı. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi sansür, sürgün ve baskıcı yönetim anlayışı savaş boyu devam etti.

B – Cumhuriyet Dönemi Hâkimiyet Anlayışı

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşını kaybetmesi ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonucu fiilen sona ermesi ile yeni bir durum başladı. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkaması ile başlayan dönemde, yönetmeyi tamamen halk iradesi üzerine temellendirien bir anlayış öne çıkmaya başlandı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde işgalci güçleri vatan topraklarından atmak için yol haritaları olan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi, 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi ve 4 – 11 Eylül 1919 tarihli Sivas kongrelerinde, milletin bağımzılığı ve egemenliği vurgulanarak, halk iradesinin her şeyin üzerinde olduğu vurgulandı. Nitekim işgal altındaki İstanbul'da 16 Mart 1920 tarihinde son Osmanlı Meclis-i mebusanının kapatılması ile Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Meclisin adı, bu iradeyi oırtyaya koyacak şekilde Büyük Millet Meclisi'dir.

1920'de savaş şartları içinde Ankara'da açılan mecliste mebuslar, bir kısmı İstanbul'dan gelen veya kaçabilen vekiller ile yeni yapılan seçimle gelenlerden oluşmaktaydı. Bu meclis, devam eden savaş sürecini ve İstanbul'un işgal altında olduğu da düşünülürse tüm ülkeyi yöneten bir güce sahipti.

Ankara'da Milli Mücadele sürecinde açılan bu ilk meclis, Meclis hükümeti sistemi ile çalışıyordu. Hükümetin sorumluluğu meclise yani milleteydi. Yürütme görevini yerine getiren Meclis Hükümetinin üzerindeki tek otorite ve güç, Millet meclisi ve dolayısyla milletdi. İlk defa oluşan bu durum, 19. asır başlarından itibaren Osmanlı devletindeki çalışmaların mücadelelerin, arzuların ve isteklerin sonucuydu.

Millet iradesinin egemen olduğu bu yeni dönemde yapılan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı esasiye kanunu yeni dönemin ruhuna uygun olarak, kanunun ilk maddesinde "*hâkimiyet bila kaydı şart milletindir*" ibaresiyle, neredeyse bir asırlık mücadelenin yansıtıldığı bir metin olmuştur.

Cumhuriyet kurulmadan önce, en nazik anlarda bile kurtuluş mercii olarak millet iradesinin görülmesi ve meclisin öne çıkması anlayışı da elbette bir asırlık bir mücadelenin sonucudur.

Milli Mücadeleyi yürüten ve önderlik eden kadro, Osmanlı son döneminda yetişmiş ve milli hâkimiyet anlayışını savunan kişilerden oluşuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu yöndeki fikirleri belliydi. Bu nedenle Amasya'dan başlayarak tüm güzergâhlarda ve Ankara'da seslendirilen tema, millet iradesi-

nin tüm güçlerden önce geldiği inancıydı. Bu nedenle yeni dönemin bir anayasası olma özelliğine sahip olan 21 maddelik Teşkilat-ı esasiye kanunu açıktan ve hiç bir yoruma da gerek duyulmadan hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız milletin egemenliğinde olduğunu ve onun üzerinde hiç bir gücün bulunmadığını ilan ediyordu. Her ne kadar 1921 şartlarında padişah resmi olarak devletin başı olarak görünüyorsa da tamamen sembolik yetkilere sahipti. Meclis, içinden çıkardığı hükümetle ülkeyi yönetiyor, savaşlar hakkında kararlar verebiliyor ve aynı zamanda da denetim yapabiliyordu. Nitekim Milli Mücadele sürecinin önemli savaşları Büyük Taarruz işgalci güçlerin tamamen defedilmesiyle sonuçlanınca, bu anlamdaki tereddütlerin izalesi noktasında 1 Kasım 1922'de padişahlık kurumu ortadan tamamen kaldırıldı.

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923 yılında ilanıyla, 19. asrın başlarıdan itibaren başlayan millet egemenliğinin ikamesi yönündeki mücadele, başarıya ulaşmış buunuyordu. Bu dönemin ruhunu yansıtan 1924 anayasası daha önceki anayasalardan farklılıklar göstermekte ve Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olma özelliğini taşımaktadır.

Yeni döneme göre, devleti millet adına yönetmek üzere, milletin seçtiği vekillerden oluşan meclis, kendi içinden bir üyeyi Cumhurbaşkanı seçecek ve yürütme organı olan hükümet de yine bu meclis içinden çıkacaktı. 1924 anayasasında da Meclis her şeyin üstündedir. Yasama ve yürütme meclis eliyle ve onun içinden çıkan üyeleden oluşmaktadır. Yargı bağımsızdır; onun etkileyen bir güç yoktur. Anayasa, meclis ve kurumlar üzerinde hiç bir güç bulunmamaktadır.

Sonuç

Türk tarihinde hâkimiyet anlayışı zaman içinde dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. En temel farklılıklar Osmanlı devletinin batıya yöneldiği 19. asrın yarılarından itibaren yani Tanzimat süreci ile oluşmaya başlamıştır. Bu zamandan sonra Cumhuriyet dönemine kadar olan süreç içinde, padişahların yetikleri kısıtlanarak, parlamento, anayasa ve seçim kavramları yönetim anlayışına girmiştir. Milli Mücadele yıllarından itibaren Millet egemenliği prensibi öne çıkmış ve Cumhuriyet bu anlayış üzerine kurulmuştur.

KAYNAKÇA

Armağan, Abdülatif, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", *Akademik Bakış* C. 5 S. 9 Kış 2011, s. 139-156.

Aslan, Seyfettin / Alkış, Mehmet - "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşimlar Dergisi*, İlkbahar 2015 Cilt: 6 Sayi:1, s. 18 – 33.

Ata, Feridun, "Atatürk'ün Millî Hâkimiyet Anlayişi ve Bunun Yansimalari", *Sü Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 20, (2008) Konya S. 81-88.

Doğanay, Rahmi, Saltanat'tan Cumhuriyet'e İmparatorluk'tan Milli devlete, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XVII, S.49 (Mart 2001), s.1 – 22.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı -XI. Yüzyıl- (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, İstanbul 1981.

Emiroğlu, Gülnisal – "Atatürk'ün "Millî Hâkimiyet" Anlayişinin Temel Vasiflari", G.Ü. *Kirşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, (2004), s. 113-121.

İnalcık, Halil - "Osmanlılar‟da Saltanat ve Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgili", *SBF Dergisi*, XIV / I, (1959)

Sancaktar, Caner – "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* C. 2, S. 2, 2011 s. 27-47.

Öz, Şaban – "Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* Cilt 11, S. 1, 2011 s. 19 -35